

کشف الباری
عنايف
صحیح البخاری

تصنیف
حضرت مولانا سید ابوالحسن علی
رحمۃ اللہ علیہ

مترجم

مولانا شاد فیض علی صاحب دیوبند
و حاجی محمد علی صاحب دیوبند

پیش رو

کشف الباری

عمانی
صحیح البخاری

کتاب المغازی

تالیف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم اللہ خان مدظلہ العالی
شیخ الحدیث جامعہ فاروقیہ کراچی
ترتیب و تحقیق ← مولانا ابن الحسن عباسی (مؤلف درس مقامات)
ترجمہ ← مولانا شاہ فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصیات

- ① دا حدیثو تخریج
② د تعلیقات بخاری تخریج کول
③ د اسماء الرجال مختصر تعارف
④ دگرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
⑤ ماقبل باب سرہ د ربط پہ بارہ کنبی پورہ تحقیق
⑥ د شرحی د ہر خبری پہ حاشیہ کنبی حوالہ ورکول
⑦ د ترجمہ الباب مقصد پہ بیانولو کنبی پورہ تحقیق
⑧ د مختلفو مذاہبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح
⑨ د حدیث اطراف بیانو.. چہ پہ بخاری کنبی دا حدیث پہ کوم کوم خانی کنبی دی

فیمل کتب خانہ محلہ جنگی پبلیشور

خوروئکی

موبائل: ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

د کتاب ټول حقوق د مصنف او ناشر سره محفوظ دي

د کتاب نوم: - کشف (الباری) عمانی صمیم (البخاری)

کتاب (المغازی)

جلد:

فاریح: - صدر وفاق المدارس شیخ الحدیث مولانا سلیم الله خان مدظلہ العالی
ترتیب و تحقیق: مولانا ابن الحسن عباسی استاذ جامعہ فاروقیہ کراچی
پښتو مترجم: مولانا شافعیصل فاضل امداد العلوم وفاق المدارس
ایم اے اسلامیات و عربی پښتو ریویورس

د کشف الباری د پښتو اور فارسي د ترجمې د حقوقو په حقله وضاحت

دا خبره دې په ذهن کېښي وی چې فیصل کتب خانہ د صدر وفاق المدارس العربیہ مهتمم جامعہ فاروقیہ شیخ الحدیث مولانا سلیم الله خان مدظلہ العالی څخه د کشف الباری پښتو او فارسي ژبو کېښي د ترجمو حقوق ترلاسه کړل او د حقوقو معاوضه ئې ورته ورکړه ددې څخه روسته هیڅ چاته د کشف الباری پښتو او فارسي د ترجمه کولو او جهاپ کولو اجازت نشته او د هر یو جلد رجسټریشن ئې هم د حکومت پاکستان سره شوي دي.

د ملاویدو پټي: د فیصل کتب خانہ پښور څخه علاوه

- رشیدیہ کتب خانہ اکوړه خټک
- علمیه کتب خانہ اکوړه خټک ۰۹۲۳۶۳۰۵۹۴
- مکتبه رشیدیہ کوئټه ۰۸۱۲۶۶۲۲۶
- مکتبه عثمانیه کانسی روډ کوئټه ۰۳۰۱۳۷۳۷۰۳۰
- مکتبه یوسفیه کانسی روډ کوئټه ۰۳۲۱۰۸۲۸۹۳۰
- راشد کتب خانہ چمن ۰۳۰۰۳۸۹۶۳۵۳
- مکتبه عمریه تاج میر روډ چمن بلوچستان
- مکتبه علوم اسلامیہ تاج میر روډ چمن بلوچستان ۰۳۳۳۷۹۵۸۱۹۹
- مکتبه حقانیه چمن ۰۳۳۳۷۷۵۲۲۱۹
- صداقت کتب خانہ قندهار افغانستان ۰۷۸۷۷۴۲۳۲۱
- مکتبه رحمانیه قندهار افغانستان ۰۷۹۷۷۳۵۲۸۱
- مکتبه عبدالحی قندهار افغانستان ۰۷۰۰۸۲۴۳۳۴
- اسد الله کتب خانہ قندهار افغانستان ۰۷۰۷۴۷۷۱۲۷
- مکتبه غفاریه قندهار افغانستان ۰۷۰۰۳۴۱۷۴۹
- مکتبه رشیدیہ قندهار افغانستان ۰۷۷۲۲۱۰۷۰۹
- مکتبه حبیبیه قندهار افغانستان ۰۷۹۹۴۴۷۴۱۳
- مکتبه القدس قندهار افغانستان ۰۷۰۷۹۴۸۵۵۹
- قدرت کتب خانہ کابل افغانستان ۰۷۹۹۲۱۹۲۰۳
- عبدالمجید کتب خانہ جلال آباد ۰۷۰۸۱۹۷۷۴۹
- شاهین کتب خانہ خوست افغانستان
- بلال کتب خانہ خوست افغانستان
- اسلامی کتب خانہ خوست افغانستان ۰۷۹۹۳۱۰۲۳۷

فهرست مضامین

شماره	مضمون	صفحه
۳۳	یو وضاحت	۳۳
۳۴	خه د خپل خان په باره کښې	۳۴
۳۴	اولنې تعلیم	۳۴
۳۴	د عربی د تعلیم شروع	۳۴
۳۶	د مولانا مسیح الله خان صاحب صحبت	۳۶
۳۶	شیخ الاسلام مولانا حسین احمد مدنی رحمه الله	۳۶
۳۷	خه د کتاب په باره کښې	۳۷
۳۹	د درخواست د مرتب	۳۹
۴۲	د پیغمبران علیهم السلام بعثت انعام خداوندی دې	۴۲
۴۲	د گمراهۍ په تیاره کښې صرف د عقل نور کافی نه دې	۴۲
۴۲	انبیاء علیهم السلام د انسانی اعلی صفاتو حامل او د امتونو د هدایت په لاره راوستلو یې	۴۲
۴۲	مثاله جذبه لری	۴۲
۴۳	د انبیاء نافرمانی د الله تعالی د عذاب موجب ده	۴۳
۴۴	جهاد کافرانو دپاره د الله تعالی چابک دې	۴۴
۴۵	آیا دشمنی او عداوت په دې دور کښې د تهذیب او تمدن مدعی قومونه برداشت کولې شی؟	۴۵
۴۶	د جهاد او قتال د مشروعیت په باره کښې د ټولونه اولنې نازل شوې آیت	۴۶
۴۸	د جهاد دوه قسمونه دفاعی او اقدامی	۴۸
۴۹	د جهاد آداب	۴۹
۵۰	د جهاد غرض او مقصد	۵۰
۵۲	اسلام په زور او توره نه بلکې په خپل صداقت او خوبیانو سره خور شوې دې	۵۲
۵۷	په اسلام کښې د غلامی مسئله	۵۷
۵۷	د غلامی د مسئلې ثبوت په قرآن او حدیث دواړو کښې شته	۵۷

کتاب المغازی

باب غَزْوَةُ الْعُسَيْرَةِ أَوِ الْعُسَيْرَةِ

۲۶	په غزوه اوسریه کښې فرق	۲۶
۲۶	د جهاد د سلسلې شروع د غزواتو نه شوې وه که د سرایا نه؟	۲۶
۲۷	سریه حمزه بن عبد المطلب	۲۷
۲۷	سریه عبیده بن حارث رضی الله عنه	۲۷
۲۷	د کافرانو د پنځې نه د مقداد او عتبیه بن غزو ان آزادی	۲۷
۲۷	سریه د سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه	۲۷

شماره	مضمون	صفحه
۲۸.....	غزوه ابواء:	۲۸.....
۲۸.....	غزوه بواط:	۲۸.....
۲۸.....	غزوه عسیره:	۲۸.....
۲۹.....	غزوه بدر اولی:	۲۹.....
۲۹.....	سریه د عبدالله بن جحش رضی الله عنه:	۲۹.....
۷۵.....	دغزواتو تعداد:	۷۵.....
۷۵.....	د سرايا شمار:	۷۵.....

بَابُ ذِكْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ يُقْتَلُ بِدَرٍ

۷۲.....	غزوه بدر کبری:	۷۲.....
۷۸.....	د حضرت مقداد بن اسود رضی الله عنه تقریر:	۷۸.....
۷۹.....	د حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه جانثارانه تقریر:	۷۹.....
۸۰.....	مقام بدر:	۸۰.....
۸۱.....	د ابوسفیان ویره اود مکې خلقوته خبر ورکولو دپاره د سری لیرل:	۸۱.....
۸۱.....	د عاتکه بنت عبدالمطلب خوب:	۸۱.....
۸۲.....	د جهیم بن الصلت خوب:	۸۲.....
۸۲.....	د ابوسفیان ویره او لټون:	۸۲.....
۸۳.....	د قریشو د واپسی دپاره د ابوسفیان پیغام:	۸۳.....
۸۳.....	د بنو زهره واپسی:	۸۳.....
۸۵.....	د جنگ په شپه د نبی علیه السلام دعا:	۸۵.....
۸۵.....	د مشرکانو صفونه جوړول:	۸۵.....
۸۶.....	د حکیم بن حزام عتبه ته د واپسی مشوره ورکول:	۸۶.....
۸۶.....	د عتبه دخپل ورور او پلار سره د مقابلې دپاره وتل:	۸۶.....
۸۶.....	د حضرت عفراء رضی الله عنها یو خصوصیت:	۸۶.....
۸۷.....	په انفرادی مقابله کینې د عتبه، شیبه او ولید قتلیدل:	۸۷.....
۸۷.....	د حضرت عبیده بن الحارث رضی الله عنه شهادت:	۸۷.....
۸۷.....	باقاعده د جنگ شروع:	۸۷.....
۸۸.....	د جنگ شروع کیدو نه پس د نبی علیه السلام دعا کښ مشغولیت:	۸۸.....
۸۸.....	یو اشکال اودهغې جواب:	۸۸.....
۸۹.....	په موتی خاورې سره د کافرانو اوترکیدل:	۸۹.....
۹۰.....	د ابوالبحتری قتل:	۹۰.....
۹۰.....	د عبیده بن سعید قتل:	۹۰.....
۹۰.....	د حضرت عباس رضی الله عنه نیول:	۹۰.....

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۹۱	د جنگ نه پس د قريشو د سردارانو لعشونه په کوهی کښې د غورخولو حکم:	۹۱
۹۱	د کافرانو مړو لعشونو ته د نبی علیه السلام خطاب:	۹۱
۹۲	مدینې منورې ته روانیدل او د دوو قیدیانو قتل:	۹۲
۹۳	د مال غنیمت د تقسیم مسئله:	۹۳
۹۳	په غنیمت کښې حصه اخستونکی اته صحابه رضی الله عنهم:	۹۳
۹۴	مال خمس:	۹۴
۹۴	د بدر د قیدیانو په باره کښې مشوره:	۹۴
۹۵	د حضرت عباس رضی الله عنه فدیة:	۹۵
۹۵	نوفل بن حارث:	۹۵
۹۶	ابوالعاص بن الربیع:	۹۶
۹۶	دابوسفیان خوي عمرو:	۹۶
۹۷	سهیل بن عمرو:	۹۷
۹۷	د عمیرین وهب قبول اسلام:	۹۷
۹۸	یو سوال او دهغې جواب:	۹۸
۱۰۰	د انبیاء او فقهانو په اجتهاد کښې فرقی:	۱۰۰

بَابُ ذِكْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ يُقْتَلُ بِدَرٍ

۱۰۱	دغزوہ بدر په آغاز کښې ددې ترجمه الباب وجه:	۱۰۱
۱۰۲	قوله: وَكَانَ أُمِّيَّةً إِذَا مَرَّ بِالْمَدِينَةِ نَزَلَ عَلَى سَعْدٍ وَكَانَ سَعْدٌ إِذَا مَرَّ بِمَكَّةَ نَزَلَ عَلَى أُمِّيَّةَ:	۱۰۲
۱۰۲	قوله: فَلَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ انْطَلَقَ سَعْدٌ مُعْتَمِرًا فَتَزَلَّ عَلَى أُمِّيَّةَ:	۱۰۲
۱۰۲	قوله: فَخَرَجَ بِهِ قُرَيْشٌ مِنْ بَيْتِ النَّهَارِ فَلَقِيَهُمَا أَبُو جَهْلٍ:	۱۰۲
۱۰۳	قوله: فَقَالَ يَا أَبَا صَفْوَانَ مَنْ هَذَا مَعَكَ فَقَالَ هَذَا سَعْدٌ فَقَالَ لَهُ أَبُو جَهْلٍ أَلَا أراك تَطْلُوفُ:	۱۰۳
۱۰۳	قوله: فَقَالَ لَهُ سَعْدٌ وَرَفَعَ صَوْتَهُ عَلَيْهِ أَمَا وَاللَّهِ لَيْسَ مِنْنَعْتِي هَذَا أَلَمْ نَعْنَكْ مَا هُوَ أَكْثَرُ عَلَيْكَ مِنْهُ:	۱۰۳
۱۰۳	قوله: طَرَفَكَ عَلَى الْمَدِينَةِ:	۱۰۳
۱۰۳	قوله: فَقَالَ لَهُ أُمِّيَّةٌ لَا تَرْفَعِ صَوْتَكَ يَا سَعْدُ عَلَى أَبِي الْحَكَمِ سَيِّدِ أَهْلِ الْوَادِي:	۱۰۳
۱۰۳	قوله: فَقَالَ سَعْدٌ دَعْنَا عَنْكَ يَا أُمِّيَّةَ:	۱۰۳
۱۰۴	قوله: فَلَمَّا خَرَجَ أُمِّيَّةٌ أَخَذَ لَا يُتْرَلُ مُزَلًّا لِأَعْقَلٍ بَعِيدَةٍ فَلَمْ يَزَلْ بِذَلِكَ حَتَّى قَتَلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ:	۱۰۴
۱۰۴	په جنگ بدر کښې د امیه بن خلف د قتل واقعہ:	۱۰۴
۱۰۵	ترجمه الباب سره مناسبت:	۱۰۵

بَابُ قِصَّةِ غَزْوَةِ بَدْرٍ

۱۰۶	فانده:	۱۰۶
۱۰۸	قوله: وَقَالَ وَخِشْتُ قَتَلَ حَمْرَةَ طُعَيْمَةَ بِنَ عَدِي بْنِ الْحَيَّاءِ يَوْمَ بَدْرٍ:	۱۰۸

دشلی نعمانی مرحوم رحمہ اللہ یو غلط فہمی: ۱۰۹

قوله: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَوْشَبٍ: ۱۱۳

دحضرت شیخ الحدیث رائی: ۱۱۴

دلفظ، نیف، تحقیق..... ۱۱۷

یوسوال اودھنی جواب: ۱۱۹

د ترجمه الباب اود دې د ټولو رواياتو په مينځ کښې د مطابقت ښه توجه: ۱۲۱

شمیره	مضمون	صفحه
۱۲۱	په جنگ بدر کنبې د ابرو جهل د قتل واقعہ:	۱۲۱
۱۲۴	قوله: هَلْ أَتَمَدُّ مِنْ رَجُلٍ قَتَلَهُمُوهُ؟ وَهَلْ فَوْقَ رَجُلٍ قَتَلَهُ قَوْمُهُ أَوْ قَالَ قَتَلَهُمُوهُ:	۱۲۴
۱۲۴	دود مطلبی:	۱۲۴
۱۲۶	قوله: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الرَّقَّاشِيُّ حَدَّثَنَا مُعَمَّرٌ:	۱۲۶
۱۲۶	قوله: أَنَا أَوَّلُ مَنْ يَجْتَوِيَنَّ يَدَيِ الرَّحْمَنِ لِلْخُصُومَةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ:	۱۲۶
۱۲۶	د أَنَا أَوَّلُ مَنْ يَجْتَوِيَنَّ معنى:	۱۲۶
۱۲۷	خوک دچا په مقابله کنبې وو؟:	۱۲۷
۱۲۷	(هَذَانِ خَصْمَيْنِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمَا) دا آیت دچا په باره کنبې نازل شوې دې؟:	۱۲۷
۱۲۸	آیا مبارزه بالقتال جائز ده؟:	۱۲۸
۱۲۹	د حضرت زبیر رضی الله عنه په بدن کنبې د تورې نښې:	۱۲۹
	قوله: أَخْبَرَنِي إِبرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُسُفَ عَنْ مُعَمَّرٍ أَخْبَرَنَا هِشَامُ عَنْ عُرْوَةَ قَالَ	
۱۲۹	كَانَ فِي الزَّيْتْرِ ثَلَاثُ ضَرْبَاتٍ بِالسَّيفِ إِحْدَاهُنَّ فِي عَاتِقِهِ الْخ:	۱۲۹
۱۲۹	د معمر رحمه الله روایت:	۱۲۹
۱۳۰	د عبدالله بن مبارک رحمه الله روایت:	۱۳۰
۱۳۰	قوله: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا هِشَامُ:	۱۳۰
۱۳۱	قوله: فَضَرَبُوهُ ضَرْبَتَيْنِ عَلَى عَاتِقَيْهِ بَيْنَهُمَا ضَرْبَةُ ضَرْبِهَا يَوْمَ بَدْرٍ:	۱۳۱
۱۳۱	د معمر او ابن مبارک رحمهما الله په روایتونو کنبې تعارض:	۱۳۱
۱۳۱	د تعارض دحل دپاره مختلف توجیحات:	۱۳۱
۱۳۳	د حضرت گنگوهی رحمه الله توجیه:	۱۳۳
۱۳۳	جنگ یرموک:	۱۳۳
۱۳۶	ترجمة الباب سره مطابقت:	۱۳۶
۱۳۷	قوله: إِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّهُ لَيُعَذَّبُ بِخَطِيئَتِهِ وَذَنْبِهِ وَإِنَّ أَهْلَهُ لَيَكُونُ:	۱۳۷
۱۳۸	مسئله د سماع موتی:	۱۳۸
۱۳۸	سماع موتی د قائلینو دلائل:	۱۳۸
۱۳۹	د قائلین سماع موتی د طرفه د آیت قرانی توجیحات:	۱۳۹
۱۳۹	په دې اجتهدادی مسئلې کنبې غلو صحیح نه ده:	۱۳۹
۱۴۰	د علماء دیوبندو رحمه الله مسلک:	۱۴۰
۱۴۰	دویمه مسئله:	۱۴۰
۱۴۰	قوله: إِنَّ النَّبِيَّ يُعَذَّبُ فِي قَبْرِهِ بِكُلِّ أَهْلِهِ عَلَيْهِ:	۱۴۰
۱۴۱	وجوه تطبیق:	۱۴۱
۱۴۲	قوله: قَالَ قَتَادَةُ أَحْيَاهُمُ اللَّهُ ثُمَّ أَسْمَعَهُمْ قَوْلَهُمْ:	۱۴۲

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

بَابُ فَضْلِ مَنْ شَهِدَ بَدْرًا

- ۱۴۳ حارثه بن سراقه رضی الله عنه:
 ۱۴۴ دحاطب بن ابی بلتعہ رضی الله عنه دمشقرکانوبہ نوم خط لیبل:
 ۱۴۴ قوله: فَلَمَّا رَأَتْ الْجِدَّ أَهْوَتْ إِلَى مُجْزِيهَا:
 ۱۴۴ قوله: وَهِيَ مُتَجَمِّعَةٌ بِكَاءٍ:
 ۱۴۲ یواشکال:
 ۱۴۷ مختلف جوابونه:
 ۱۴۷ دحضرت مکنگوہی رحمہ اللہ تسلی بخش جواب:
 ۱۴۸ قوله: اَعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ عَفَرْتُ لَكُمْ:
 ۱۴۸ یواشکال اودہغی جوابونه:
 ۱۴۹ دحضرت شاه ولی الله صاحب رحمہ اللہ رانی:

بَابُ

عبد الرحمن بن غسيل

ابو اسيد

- قوله: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ:
 ۱۵۱ قوله: يَوْمَ يَوْمٍ بَدْرُ الْحَرْبِ يَحْيَا:
 ۱۵۲ قوله: قَالَ إِذَا الْخَبَرُ مَا جَاءَ اللَّهُ بِهِ مِنَ الْخَبَرِ بَعْدُ:
 ۱۵۲ قوله: وَتَوَابُ الصِّدْقِ الَّذِي أَتَانَا بَعْدَ يَوْمٍ بَدْرٍ:
 ۱۵۳ قوله: تَوَابُ الصِّدْقِ:
 ۱۵۳ قوله: وَاقْتَرَبَتِ الْجُمُعَةُ وَتَرَكَ الْجُمُعَةَ:
 ۱۵۲ دجمعی پہ ورخ د سفر مسئلہ:
 ۱۵۷ دجمعی پہ ورخ د زوال نہ پس جمعه پر یخودل اودنبار نہ تلل:
 ۱۵۷ داخافو رحمہم اللہ نہ پہ دی مسئلہ کنہی مختلف روایات مروی دی:

بَابُ شَهَادَةِ الْمَلَائِكَةِ بَدْرًا

- قوله: مَا يَسْتُرُنِي أُنَى شَهِدْتُ بَدْرًا بِالْعَقْبَةِ:
 ۱۵۹

بَابُ

- حضرت قتاده بن النعمان رضی الله عنه:
 ۱۲۲ قوله: وَهُوَ مَوْلَى لِأَمْرَأَةٍ مِنَ الْأَنْصَارِ:
 ۱۲۴ قوله: وَكَانَ مِنْ تَبَنَى رَجُلَانِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ دَعَاةَ النَّاسِ إِلَيْهِ:
 ۱۲۴ قوله: فَجَاءَتْ سَهْلَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ:
 ۱۲۴

شماره	مضمون	صفحه
١٢٥	حضرت ابو حذیفه رضی اللہ عنہ:	١٢٥
١٢٥	براشکال اودھغی جوابونہ:	١٢٥
١٢٦	قوله: وَجَوَیْرَاتٌ یَضْرِبْنَ بِالْذِّقِّ:	١٢٦
١٢٦	قوله: یَنْدُبْنَ مِنْ قِیلٍ مِنْ آبَائِهِنَّ:	١٢٦
١٢٦	قوله: حَتَّى قَالَتْ جَارِیَةٌ وَفِیْنَا نَبِیٌّ یَعْلَمُ مَا فِی غَدٍ:	١٢٦
١٢٧	قوله: لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَیْتًا فِیْهِ كَلْبٌ وَلَا صُورَةٌ:	١٢٧
١٢٧	قوله: یُرِیدُ التَّحْمِیلَ الَّتِی فِیْهَا الْأَرْوَاحُ:	١٢٧
١٢٨	قوله: حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا ثَابُوتُ:	١٢٨
١٢٨	قوله: أُنْ عَلِیًّا قَالُ كَانَتْ لِي شَارِفٌ مِنْ نَصِیْبِی مِنَ الْمَغْنَمِ یَوْمَ یَدْرُ:	١٢٨
١٢٩	قوله: فَلَمَّا أَرَدْتُ أَنْ أَتِیْتِ بِفَاطِمَةَ عَلَیْهَا السَّلَامُ بِنْتُ النَّبِیِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ:	١٢٩
١٢٩	قوله: وَأَعَدْتُ رَجُلًا صَوَّاعًا فِی بَیْتِی فِیْنَمَا أَنْ یَرْتَحِلَ مَعِی فَنَاتِیَ بِأَذْخَرٍ فَأَرَدْتُ أَنْ أَبِيعَهُ:	١٢٩
١٢٩	قوله: قَبِیْنَا أَنَا أَجْمَعُ لِقَائِی مِنَ الْأَقْصَابِ وَالْقُرَابِ وَالْحِجَالِ:	١٢٩
١٢٩	قوله: وَشَارَفَانِ مَنَاحِبَ إِلَى جَنْبِ حَجْرَةِ رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ:	١٢٩
١٢٩	قوله: حَتَّى جَمَعْتُ مَا جَمَعْتُ:	١٢٩
١٢٩	قوله: فَإِذَا أَنَا بِشَارِفٍ قَدْ أَجَبْتُ أَسْمَتُهَا وَیَقَرْتُ خَوَاصِرُهَا وَأَخَذْتُ مِنْ أَكْبَادِهَا:	١٢٩
١٢٩	قوله: فَلَمَّا أَمْلِكُ عَیْنِی حِینَ رَأَيْتُ الْمَنْظَرَ قُلْتُ مَنْ فَعَلَ هَذَا أَلَوْ فَعَلَهُ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَهُوَ فِی هَذَا الْبَیْتِ فِی شَرْبٍ مِنَ الْأَنْصَارِ:	١٢٩
١٧٠	قوله: عِنْدَهُ قَبِیَّةٌ وَأَهْمَاءُ فَقَالَتْ فِی غَنَائِمِهَا أَلَا یَا حَمْزُ لِلشَّرَفِ التَّوَادُّ:	١٧٠
١٧٠	قوله: فَوَقَّبَ حَمْزَةُ إِلَى السَّیْفِ فَأَجَبَ أَسْمَتُهَا وَیَقَرُّ خَوَاصِرُهَا وَأَخَذْتُ مِنْ أَكْبَادِهَا:	١٧٠
١٧٠	قوله: قَالَ عَلِیٌّ فَأَنْطَلَقْتُ حَتَّى أَدْخَلْتُ عَلَى النَّبِیِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ وَعِنْدَهُ زَیْدُ بْنُ حَارِثَةَ وَعَرَفَ النَّبِیُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ الَّذِی لَقِیْتُ فَقَالَ مَا لَكَ:	١٧٠
١٧٠	قوله: وَهَلْ أَنْتُمْ إِلَّا عِبْدٌ لِأَبِی:	١٧٠
١٧١	قوله: أَنْفَعَهُ لَنَا ابْنُ الْأَصْبَهَانِیِّ:	١٧١
١٧٣	حضرت خنیس بن حذافه:	١٧٣
١٧٣	حضرت ابو مسعود رضی اللہ عنہ:	١٧٣
١٧٥	قوله: أَنْ عُمَرُ اسْتَمْعَلَ قُدَامَةَ بْنَ مَطْعُونٍ عَلَى الْبَحْرَیْنِ وَكَانَ شَهِیدًا بَدْرًا:	١٧٥
١٧٥	حضرت قدامه بن مطعون رضی اللہ عنہ:	١٧٥
١٧٥	قوله: قَالَ فَأَبِیْشُوا وَأَمِلُوا مَا یَسِّرْكُمْ قَوْلَ اللَّهِ مَا الْفَقْرُ أَخْشَى عَلَیْكُمْ وَلَکِنِّی أَخْشَى أَنْ تُبْطَأَ:	١٧٧

شماره	مضمون	صفحه
۱۷۸	قوله: وَاللَّهُ لَا تَذُرُونَ مِنْهُ ذَرْعًا.....	۱۷۸
۱۷۸	قوله: فَقَالُوا الَّذِينَ لَنَا قُلْتُمْ لَكُمْ لَابِنِ أَخْتِنَا.....	۱۷۸
۱۷۸	قوله: لَابِنِ أَخْتِنَا عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا.....	۱۷۸
۱۷۹	قوله: لَا تَقْتُلُهُ فَإِنْ قَتَلْتَهُ فَأَنْتَ عِمَارِيَّتُكَ قَبْلَ أَنْ تَقْتُلَهُ وَأَنْتَ عِمَارِيَّتُهُ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ كَلِمَتُهُ:.....	۱۷۹
۱۸۰	قوله: قَالَ أَبُو جَهْلٍ فَلَوْ عَدَّ أَكْبَارَ قَتْلَنِي:.....	۱۸۰
۱۸۱	د روایت در ترجمه الباب سره مطابقت:.....	۱۸۱
۱۸۲	دریمه فتنه:.....	۱۸۲
۱۸۳	دریمه فتنه:.....	۱۸۳
۱۸۳	قوله: ثُمَّ وَقَعَتِ الشَّالِيشَةُ فَلَمْ تَرَ نَفْعًا وَلِلنَّاسِ طَبَاحٌ:.....	۱۸۳
۱۸۴	قوله: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ النخري:.....	۱۸۴
۱۸۴	قوله: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ:.....	۱۸۴
۱۸۴	د روایاتو تعارض اود هغی ترجیحات:.....	۱۸۴

بَابُ تَسْمِيَةِ مَنْ سَمِيَ مِنْ أَهْلِ بَدْرِ فِي الْحَامِيعِ الَّذِي وَضَعَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَى حُرُوفِ الْمُعْجَمِ

باب: حَدِيثُ بَنِي النَّضِيرِ وَخُجْرَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي دِيَةِ الرَّجُلَيْنِ وَمَا أَرَادُوا	
۱۸۲	من الغدير رسول الله صلى الله عليه وسلم.....
۱۸۷	د نبی علیه السلام مدینہ منورہ تہ د راتلو پہ وخت کنبی د کافرانو قسمونه.....
۱۸۷	د بنو قینقاع د یهودو جلاوطنی:.....
۱۸۸	قوله: وَخُجِرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي دِيَةِ الرَّجُلَيْنِ وَمَا أَرَادُوا مِنَ الْغَدْرِ:.....
۱۸۸	غزوه بنو نضیر:.....
۱۹۰	قوله: وَقَوْلُ اللَّهِ: هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحُمْرِ:.....
۱۹۰	قوله: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَعْمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ عَنْ مُوسَى بْنِ عَقْبَةَ عَنْ نَافِعٍ
۱۹۰	عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ حَارَبَتِ النَّضِيرُ فَوُزِيظَةُ فَأَجَلَى بَنِي النَّضِيرِ وَأَقْرَبُ نِظْلَةٍ:.....
۱۹۲	قوله: وَهَانَ عَلَى مَرَاوِيْنِي لُؤْيُ حَرِيْقٍ بِالْبُوَيْرَةِ مُسْتَطِيرٌ قَالَ فَأَجَابَهُ أَبُو سَفْيَانَ بْنُ الْحَارِثِ:.....
۱۹۳	د شعر مطلب:.....
۱۹۳	قوله: أَذَامَ اللَّهُ ذَلِكَ مِنْ صَنِيعِ وَحَرَقَ فِي تَوَاجِهِهَا السَّيْبُ سَعْلَهُمُ ابْنَا مِنْهَا بِأَرْوَغٍ وَتَعْلَمُ أَيْ أَرْضَيْنَا:.....
۱۹۵	قوله: وَهَمَّا يَنْتَهِمَانِ فِي الَّذِي أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ بَنِي النَّضِيرِ:.....
۱۹۶	قوله: تَذَكَّرَانِ أَنَّ أَبَا كُرْعٍ عَمِلَ فِيهِ كَمَا تَقُولَانِ:.....
۱۹۷	قوله: قَالَهُ الَّذِي يَأْذِيهِ تَقْوَمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ لَا أَقْصَى فِيهِ يَقْضَاءٌ غَيْرُ ذَلِكَ حَتَّى تَقْوَمَ السَّاعَةُ:.....

شمیره	مضمون	صفحه
۱۹۷	قوله: فَخَذُّتُ هَذَا الْحَدِيثَ غَزْوَةَ بَنِي الزُّبَيْرِ.....	۱۹۷
۱۹۸	قوله: وهي صدقة رسول الله ﷺ حقاً.....	۱۹۸
۱۹۸	ترجمة الباب سره مطابقت.....	۱۹۸
	بَاب قَتْلِ كَعْبِ بْنِ الْأَشْرَفِ	
۲۰۰	قوله: إِنَّ هَذَا الرَّجُلَ قَدْ سَأَلَنَا صَدَقَةً وَإِنَّهُ قَدْ عَنَّا وَلَئِنْ قَدْ أَتَيْتُكَ أَسْتَلِفُكَ.....	۲۰۰
۲۰۱	قوله: وَقَدْ أَرَدْنَا أَنْ نُسَلِفَنا وَسَعًا أَوْ سَقِين.....	۲۰۱
۲۰۱	قوله: وَلَكِنَّا تَرَهُنُكَ اللَّامَةَ.....	۲۰۱
۲۰۲	قوله: فَتَزَلَّ إِلَيْهِمْ مُتَوَيْحًا وَهُوَ يَقْرُؤُ مِنْهُ رِيحُ الْقَلْبِ.....	۲۰۲
۲۰۲	دا واقعہ کلہ پیسنہ شوې وه.....	۲۰۲
۲۰۲	محمد بن مسلمہ رضی اللہ عنہ.....	۲۰۲
	بَاب قَتْلِ أَبِي رَافِعٍ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي الْحَقِيقِ	
۲۰۴	ابورافع.....	۲۰۴
۲۰۵	قوله: وَقَدْ غَرَبَتِ الشَّمْسُ وَدَاَعَ النَّاسُ بِسَرَحِيمٍ.....	۲۰۵
۲۰۵	قوله: فَأَتَانِي مُنْطَلِقٌ وَمُتَلَطِّفٌ لِلْبَوَابِ.....	۲۰۵
۲۰۶	قوله: ثُمَّ عَلِقَ الْأَغَالِيقَ عَلَى وَتَيٍّ.....	۲۰۶
۲۰۶	قوله: وَضَمَّ مِفْتَاحَ الْخَيْصِ فِي كَفِّهِ.....	۲۰۶
۲۰۶	قوله: فَقُمْتُ إِلَى الْأَقَالِيدِ فَأَخَذْتُهَا فَفَتَحْتُ الْبَابَ.....	۲۰۶
۲۰۶	قوله: وَكَانَ أَبُو رَافِعٍ يُنَمِّرُ عِنْدَهُ وَكَانَ فِي عَلَالٍ لَهُ.....	۲۰۶
۲۰۷	قوله: ثُمَّ وَضَعْتُ ظِلَةَ السَّيْفِ فِي بَطْنِهِ حَتَّى أَخَذَ فِي ظَهْرِهِ فَعَرَفْتُ أَنِّي قَتَلْتُهُ.....	۲۰۷
	بَاب غَزْوَةِ أَحَدٍ	
۲۰۸	احد.....	۲۰۸
۲۰۸	دجنگ احد سبب او د مشرکانو تیاری.....	۲۰۸
۲۰۹	مسلمانانو ته د حضرت عباس رضی اللہ عنہ د وړاندې نه اطلاع ورکول.....	۲۰۹
۲۰۹	د قریشو د لښکر حال معلومولو دپاره د صحابه کرامو رضی اللہ عنهم روانیدل.....	۲۰۹
۲۱۰	د نبی ﷺ د صحابو رضی اللہ عنهم سره مشوره.....	۲۱۰
۲۱۱	دمدینې منورې نه روانیدل.....	۲۱۱
۲۱۱	دمنافقانو جدا کیدل.....	۲۱۱
۲۱۲	داسلامی لښکر ترتیب او صف بندی.....	۲۱۲
۲۱۲	دابوعامر خړوج او داسلامی لښکر جواب.....	۲۱۲
۲۱۳	په انفرادی مقابلہ کېښې د کافرانو سخت ماتې.....	۲۱۳

صفحہ	مضمون	شمیرہ
۲۱۳	پہ نفر عام کنبی د مسلمانانو فتح.....	
۲۱۳	دگتلی جنگ پہ شکست کنبی بدلیل.....	
۲۱۴	دنبی ﷺ دشہادت غلط خبر.....	
۲۱۴	ہفہ صحابہ کرام ﷺ کوم چہ د غل غوبل پہ وخت کنبی د نبی ﷺ سرہ وو.....	
۲۱۵	د اوچتی بہادری ثبوت ور کونکی صحابہ کرام رضی اللہ عنہم.....	
۲۱۶	پہ نبی ﷺ باندی حملی.....	
۲۱۶	د ابی بن خلف قتل.....	
۲۱۶	- حضرت عمرو بن جموح رضی اللہ عنہ شہادت.....	
۲۱۷	د حضرت جابر رضی اللہ عنہ د پلار حضرت عبد اللہ بن عمرو شہادت.....	
۲۱۷	د حضرت ربیع شہادت.....	
۲۱۷	د حضرت اصیرم رضی اللہ عنہ شہادت.....	
۲۱۸	د اویاؤ مسلمانانو شہادت د اسیران بدر د فدنی پہ بدلہ کنبی وو.....	
۲۱۸	د نبی علیہ السلام د خیریت دپارہ د انصارو لیوالہ کیدل.....	
۲۱۹	پہ غزوہ احد کنبی د شکست مصلحتونہ.....	

بَابُ غَزْوَةِ أَحَدٍ

۲۲۰	قوله: وَقَوْلِهِ ((وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قَاتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا)).....
۲۲۲	قوله: صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى قَتْلَى أَحَدٍ بَعْدَ ثَمَانِي سِنِينَ كَالْمَوْذِعِ.....
۲۲۲	قوله: إِلَى بَيْنِ أَيْدِيكُمْ قِرْطُ وَأَنَا عَلَيْكُمْ تُهَيِّدُ وَإِنْ مُوَعِدْكُمْ الْحَوْضُ وَإِنِّي لَأَنْظُرُ إِلَيْهِ.....
۲۲۲	یورہ لطیفہ.....
۲۲۶	قوله: فَمَا عَرَفَ حَتَّى عَرَفْتَهُ أَخْتَهُ بِسَامَةِ أَوْ بِنْتَانِيهِ وَبِهِ بَضْرٌ وَمُتَمَاتُونَ مِنْ طَعْنَةٍ وَصَرِيَةٍ وَرَمِيَةٍ بِسَهْمٍ.....
۲۲۸	قوله: طَيِّبَةُ تَنْفِي الدُّنُوبَ كَمَا تَنْفِي النَّارُ حَبَّتِ الْفَيْضَةَ.....

بَابُ إِذْ هَمَّتْ طَلِيقَتُنِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْسَلَا وَاللَّهُ وَلِيَهُمَا

۲۲۹	قوله: فَكَرِهْتُ أَنْ أَهْجَرَ الْبَيْنَ جَارِيَةً خَرَقَاءَ يَمْلِكُنَّ وَلَكِنْ امْرَأَةً تَمْطُطُنَّ وَتُثَوِّمِعَلِيْنَّ.....
۲۲۹	قوله: فَلَمَّا حَضَرَ جَدُّ الْأَخْلِيلِ.....
۲۳۰	یوتعارض اودھنی حل.....
۲۳۱	قوله: حَدَّثَنَا مُسَدُّ بْنُ دَاوُدَ عَنْ أَبِي عَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ.....
۲۳۲	قوله: حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ.....
۲۳۲	قوله: لَمَّا كَانَ يَوْمَ أَحَدٍ أَهْزَمَ النَّاسُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو طَلْحَةَ يَبْنِي يَدِي النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُجُوبٌ عَلَيْهِ بِحَقِّهِ لَهُ.....
۲۳۲	قوله: وَكَانَ الرَّجُلُ يَمْزَعُهُ بِجَعْبَةٍ مِنَ النَّبْلِ فَيَقُولُ انْزِعْهَا لِأَبِي طَلْحَةَ.....

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

قوله: وَلَقَدْ رَأَيْتَ عَائِشَةَ بِلَتْ أَسَى بَكَرَ وَأَمْسَلِيَوْمَ إِتَمَمْنَا كَيْدَ بَرَاءَانِ أَرَى عَدَمَ سَوْقِيهَا تُنْقِرُ ابْنَ الْقَرَبِ عَلَى مُتَوَيْبِنَا تُفَرِّغَ فِيهِ أَفْوَاهُ الْقَوْمِ:	٢٣٢
بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ	٢٣٤
بَابُ: إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلَوْنِ عَلَى أَحَدٍ	٢٣٥
بَابُ: ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمْنَةً نُعَاسًا	٢٣٦
قوله: يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةُ:	٢٣٧
قوله: يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ:	٢٣٧
بَابُ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ	٢٣٨
قوله: قَالَ مُخَيَّدٌ وَثَابِتٌ عَنْ أَنَسٍ شَهِدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ فَقَالَ كَيْفَ يُقَالُ:	٢٣٩
دَايْتُ اسباب نزول:	٢٣٩

بَابُ ذِكْرِ أَمْرِ سَلِيطٍ

قوله: فَإِنَّهَا كَانَتْ تَزُفُّ لَنَا الْقَرَبَ يَوْمَ أُحُدٍ:	٢٤٠
حضرت ام سلیط رضی الله عنها:	٢٤٠
د روافضو خبت باطن:	٢٤٠

بَابُ قَتْلِ حَمْزَةَ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

قوله: هُوَذَا كَفَى ظِلِّ قَصْرِهِ كَأَنَّهُ حِمِيٌّ:	٢٤٢
قوله: قَالَ وَعَبِيدُ اللَّهِ مُعَجَّرٌ بِعِمَامَتِهِ مَا يَرَى وَخَشِيَ إِلَّا عَيْنِيهِ وَرَجُلِيهِ:	٢٤٣
قوله: فَلَمَّا أَنْ خَرَجَ النَّاسُ عَامَ عَيْنَيْنِ وَعَيْنَيْنِ جَبَلٍ بِحِجَالِ (أَحَدٍ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ وَادٍ):	٢٤٣
قوله: يَا سَاعِ يَا بَنِي أُمِّ الْأُمَامِ مَقْطَعَةُ الْبُظُورِ اتَّخَذَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:	٢٤٤
قوله: كَأَنَّهُ جَبَلٌ أَوْزُقُ قَائِرِ الرَّأْسِ:	٢٤٥

بَابُ مَا أَصَابَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْجِرَاحِ يَوْمَ أُحُدٍ

قوله: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَافِعٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ:	٢٤٥
قوله: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مَالِكٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْأُمَوِيُّ:	٢٤٦
د حضرت شیخ الہند رحمہ اللہ استدلال:	٢٤٧
قوله: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ:	٢٤٧

بَابُ «الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ»

بَابُ مَنْ قُتِلَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ يَوْمَ أُحُدٍ:	٢٤٨
قوله: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ:	٢٤٩
قوله: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا الْكَلْبِيُّ:	٢٥٠

شمیره	مضمون	صفحه
٢٥٠	قوله: وَقَالَ أَبُو الْوَلِيدِ عَنْ شُعْبَةَ:	٢٥٠
٢٥٠	قوله: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ:	٢٥٠
٢٥٠	قوله: وَرَأَيْتُ فِيهَا بَقَرًا وَاللَّهُ عَزَّ:	٢٥٠
٢٥٠	قوله: بَابُ أَحَدٍ يُخَيِّتُ وَنَحْبُهُ قَالَهُ عَبَّاسُ بْنُ سَهْلٍ عَنْ أَبِي مُعِينٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ	٢٥٠
	بَابُ غَزْوَةِ الرَّجِيعِ وَرَعْلٍ وَذُكْوَانَ وَبَيْتِ مَعُونَةَ	
٢٥٢	غزوه رجيع او غزوه بئر معونه په يو باب كښي د ذكر كولو وجه:	٢٥٢
٢٥٤	غزود رجيع	٢٥٤
٢٥٥	قوله: فَلَمَّا انْتَهَى عَاصِمٌ وَأَصْحَابُهُ لَجُّوا إِلَى قَذْفٍ:	٢٥٥
٢٥٥	قوله: فَلَمَّا اسْتَمَكَّتْ أَيْمَانُهُمْ حُلُومًا وَأَتَارِقَتِ بِهِمْ قُرَيْظُهُمْ بِهَا:	٢٥٥
٢٥٥	قوله: اسْتَعَارَ مُوسَى مِنْ بَعْضِ بَنَاتِ الْحَارِثِ لِيَسْتَعِدَّ بِهَا:	٢٥٥
٢٥٢	د حضرت خبيب رضی اللہ عنہ شهادت:	٢٥٢
٢٥٧	د حضرت زيد بن دثنه رضی اللہ عنہ شهادت:	٢٥٧
٢٥٨	قوله: فَبَعَثَ اللَّهُ عَلَيْهِ مِثْلَ الظِّلَةِ مِنَ الدَّبْرِ فَحَمَتِهِ مِنْ رُسُلِهِ:	٢٥٨
٢٥٩	غزوه بئر معونه صفحہ ٥ هجري:	٢٥٩
٢٢٣	قوله: يَكُونُ لَكَ أَهْلُ السَّهْلِ وَلِي أَهْلُ الْمَدَارِ وَأَوْكُونُ خَلِيفَتَكَ وَأَوْغُزُوكَ بِأَهْلِ عَقْفَانَ:	٢٢٣
٢٢٣	قوله: بِأَلْفٍ وَأَلْفٍ:	٢٢٣
٢٢٣	قوله: فَتَقَطَعَ عَامِرُ بْنُ نِيَّابٍ أَمْرَ فُلَانٍ فَقَالَ غُدَّةٌ كَغُدَّةِ الْبَكْرِ:	٢٢٣
٢٢٣	قوله: فِي نِيَّابٍ أَمْرًا مِنْ آلِ فُلَانٍ:	٢٢٣
٢٢٤	قوله: فَاِنْفَلَقَ حَرَامٌ أَخُو أُمِّ سَلَيْمٍ وَهُوَ رَجُلٌ أَعْرَمٌ وَرَجُلٌ مِنْ بَنِي فُلَانٍ:	٢٢٤
٢٢٤	قوله: فَلَجَعَ الرَّجُلُ:	٢٢٤
٢٢٥	قوله: قَالَ بِالَّذِي هَكَذَا يَعْنِي فَعَلَ بِالذِّمْرِ هَكَذَا:	٢٢٥
٢٢٦	قوله: حَدَّثَنَا غَيْبُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ:	٢٢٦
٢٢٧	قوله: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصُّخْبَةُ:	٢٢٧
٢٢٧	قوله: وَهُوَ الْجَدْعَاءُ:	٢٢٧
٢٢٧	د حضرت قاسم نانوتوی رحمہ اللہ د اتباع سنت جذبہ:	٢٢٧
٢٢٨	قوله: فَكَانَ عَامِرُ بْنُ مُهَيَّرَةَ عَلَامًا لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ الطَّفِيلِ:	٢٢٨
٢٢٩	قوله: فَتَقِيلَ عَامِرُ بْنُ مُهَيَّرَةَ يَوْمَ بَيْتِ مَعُونَةَ:	٢٢٩
٢٢٩	قوله: وَعَنْ أَبِي أَسَامَةَ قَالَ قَالَ هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ فَأَخْبَرَنِي أَبِي قَالَ لَمَّا قُتِلَ الْعَم:	٢٢٩
٢٢٩	قوله: لَقَدْ رَأَيْتُهُ بَعْدَ مَا قُتِلَ رَفَعَ إِلَى السَّمَاءِ حَتَّى إِذَا لَأَنْظُرَ إِلَى السَّمَاءِ يَبْتَنُّ وَيَبْنُ الْأَرْضِ:	٢٢٩

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

قوله: أُصِيبَ يَوْمَئِذٍ فِيهِمْ غُرُورَةٌ بَنُ أَسْمَاءَ بْنِ الصَّلْتِ فَنُتِمَ غُرُورُهُ بِهِ وَمُنْذَرُ بْنُ عَمْرِو سُمِّيَ بِهِ: ٢٧٠

بَابُ غُرُورَةِ الْخُنْدُقِ وَهِيَ الْأَحْزَابُ

غزوه خندق: ٢٧١

دغزوه خندق په تاريخ وقوع كښې اختلاف: ٢٧٥

وجه تسميه: ٢٧٢

قوله: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ: ٢٧٢

قوله: اللَّهُمَّ لَا عَيْشَ إِلَّا عَيْشُ الْآخِرَةِ فَاغْفِرْ لِلْمُجْرِمِينَ وَالْأَنْصَارِ: ٢٧٨

قوله: قَالَ يُوتَرُونَ بِمَلِكٍ مِنَ الشَّيْرِ فَيُضَمُّ لَهُمْ بِهَا لَيْلَةٌ سَبْعَةٌ تُضَمُّ بَيْنَ يَدَيِ الْقَوْمِ: ٢٧٨

یوه شبه اود هغې جوابونه: ٢٧٩

قوله: حَدَّثَنَا خَلَادُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أُمِّ حَرْبٍ عَنْ أَبِيهِ: ٢٨٠

قوله: فَقَالَ إِنَّا يَوْمَ الْخَنْدَقِ نَحْفِرُ فَعَرَضَتْ كُدَيْةٌ شَدِيدَةٌ: ٢٨٠

قوله: وَلَبِئْسَ أَكْلًا لَّهُ أَتَأْمُرُ لَنَا دَوْقًا فَأَخَذَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُبُولَ فَضَرَبَ فِي الْكُدَيْةِ

فَعَادَ كَثِيرًا أَهْلًا أَوْ أَهْلًا: ٢٨١

قوله: ثُمَّ جِئْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْعَجِينُ قَدْ انْكَسَرَ: ٢٨١

قوله: وَالْبُرْمَةُ بَيْنَ الْكَافَيْنِ قَدْ كَادَتْ أَنْ تَنْضَجَ: ٢٨٢

قوله: كُلُّ هَذَا وَاهِدِي فَإِنَّ النَّاسَ أَصَابَتْهُمْ فَجَاعَةٌ: ٢٨٢

قوله: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ: ٢٨٢

قوله: وَلَكِنَّا بِبَيْتَةٍ دَاخِرٍ قَدْ بَحْتَهَا: ٢٨٣

قوله: إِنَّ جَابِرًا قَدْ صَنَعَ سُورًا: ٢٨٣

قوله: فَخِيَ هَلَا بِكُمْ: ٢٨٣

قوله: حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ: ٢٨٣

قوله: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ: ٢٨٤

قوله: حَدَّثَنَا مُدَدٌ: ٢٨٤

قوله: دَخَلْتُ عَلَى حَفْصَةَ وَلَوْ أَنَّهَا تَنْطَفُ: ٢٨٦

قوله: مَنْ كَانَ يُرِيدُ أَنْ يَتَكَلَّمَ فِي هَذَا الْأَمْرِ فَلْيُطْلِعْ لَنَا قَرْنَهُ فَلَنَسُ أَحَقَّ بِهِ مِنْهُ وَمِنْ أَبِيهِ: ٢٨٦

د ترجمه الباب سره د روایت مناسبت: ٢٨٧

قوله: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا زَوْجٌ حَدَّثَنَا هِشَامٌ: ٢٨٨

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

بَابُ مَرْجِعِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْأَحْزَابِ وَمُحَرِّجِهِ
إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ وَمُحَاصَرَتِهِ إِيَّاهُمْ (غزوة بني قريظة)

- ۲۹۳ موكب جبریل علیه السلام:
- ۲۹۴ قوله: فَأَذْرَكَ بَعْضُهُمُ الْعَصْفَ فِي الطَّرِيقِ:
- ۲۹۶ د روایت مذکورہ نہ د حضرت گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ استدلال:
- ۲۹۷ قوله: فَلَمَّا دَنَا مِنَ السُّجْدِ:
- ۲۹۸ قوله: قَالَ لِلْأَنْصَارِ قُومُوا إِلَيَّ سَيِّدُكُمْ وَأَخِيرُكُمْ:
- ۲۹۸ د قیام تعظیم مسئلہ:
- ۳۰۰ قوله: رَمَاهُ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ يُقَالُ لَهُ حَبِيبُ بْنُ الْعَرَفَةِ، رَمَاهُ فِي الْأَكْحَلِ:
- ۳۰۰ قوله: فَأَتَاهُمُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَزَلُّوا عَلَى حُكْمِهِ:
- ۳۰۱ قوله: فَأَنْفَجَرَتْ مِنْ لَبِيئِهِ فَلَمْ يَرَوْهُمْ فِي السُّجْدِ خِيَمَةً مِنْ بَنِي عَقِيلٍ إِلَّا الدُّمُوسِيلَ إِلَيْهِمْ:
- غَزْوَةُ ذَاتِ الرِّقَاعِ
- ۳۰۳ د غزوہ ذات الرقاع د تاریخ پہ واقع کیدو کنبی اختلاف:
- ۳۰۵ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ غزوہ ذات الرقاع د غزوہ خیبر نہ وپاندي ولی ذکر کرہ؟:
- ۳۰۵ قوله: وَهِيَ غَزْوَةُ مُحَارِبِ خَصْفَةَ مِنْ بَنِي ثَعْلَبَةَ مِنْ غَطَفَانَ:
- ۳۰۶ قوله: مِنْ بَنِي ثَعْلَبَةَ مِنْ غَطَفَانَ:
- ۳۰۶ قوله: فَنَزَلَ نِغْلَاوَهُي غَزْوَةَ مُحَارِبِ خَصْفَةَ وَبَنِي ثَعْلَبَةَ مِنْ غَطَفَانَ:
- ۳۰۶ قوله: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ:
- ۳۰۷ قوله: أَخْبَرَنَا عِمْرَانُ الْقَطَّانُ:
- ۳۰۷ قوله: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِأَصْحَابِهِ فِي الْخَوْفِ فِي غَزْوَةِ السَّابِعَةِ غَزْوَةَ ذَاتِ الرِّقَاعِ:
- ۳۰۷ قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْخَوْفَ يَدِي قَرْدٍ:
- ۳۰۷ قوله: وَقَالَ بَكْرُ بْنُ سَوَادَةَ حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ نَافِعٍ عَنْ أَبِي مُوسَى أَنَّ جَابِرَ أَخْبَرَهُمْ صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهِمْ يَوْمَ مُحَارِبِ وَثَعْلَبَةَ:
- ۳۰۸ قوله: حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ نَافِعٍ:
- ۳۰۸ قوله: صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهِمْ يَوْمَ مُحَارِبِ وَثَعْلَبَةَ:
- ۳۰۹ قوله: وَقَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ سَمِعْتُ وَهْبَ بْنَ كَيْسَانَ سَمِعْتُ جَابِرَ أَخْبَرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى ذَاتِ الرِّقَاعِ مِنْ نِغْلٍ فَلَقِيَ جَمْعًا مِنْ غَطَفَانَ فَلَمْ يَكُنْ قِتَالٌ:
- ۳۰۹ د حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ خیال:
- ۳۱۰ قوله: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ مَالِكٍ عَنْ يَزِيدَ بْنِ رُومَانَ:

شمیره	مضمون	صفحه
.....	قوله: عَنْ صَالِحِ بْنِ خُوَاتٍ عَمَّنْ شَهِدَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:	٣١١
.....	قوله: قَالَ مَا لَكَ ذَلِكَ أَحْسَنُ مَا سَمِعْتُ فِي صَلَاةِ الْخَوْفِ:	٣١١
.....	قوله: حَدَّثَنَا إِبْنُ مَاعِيْنٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا:	٣١٣
.....	قوله: فَأَذْكَرَهُمُ الْقَابِلَةُ فِي وَادٍ كَثِيرِ الْعُصَا:	٣١٤
.....	قوله: فَتَهَدَّدَهُ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:	٣١٤
.....	قوله: فَصَلَّى بِطَافِقَةِ رُكْعَتَيْنِ ثُمَّ تَأَخَّرَ وَاصَلَّى بِالطَّافِقَةِ الْآخَرَى رُكْعَتَيْنِ وَكَانَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعٌ وَلِلْقَوْمِ رُكْعَتَانِ:	٣١٥
.....	قوله: وَقَالَ مُسَدَّدٌ عَنْ أَبِي عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ أَسْمَ الرَّجُلِ غُورَثُ بْنُ الْحَارِثِ:	٣١٦
بَابُ غَزْوَةِ بَنِي الْمُصْطَلِقِ مِنْ خَزَاعَةَ وَهِيَ غَزْوَةُ الْمُرْسِيعِ		
.....	قوله: قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ وَذَلِكَ سَنَةَ سِتٍّ:	٣١٨
.....	قوله: وَقَالَ مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ سَنَةُ أَرْبَعٍ:	٣١٨
.....	قوله: وَقَالَ النُّعْمَانُ بْنُ زَائِدٍ عَنْ الزُّهْرِيِّ كَانَ حَدِيثُ الْإِفْكِ فِي غَزْوَةِ الْمُرْسِيعِ:	٣١٩
.....	غزود مرسيع:	٣١٩
.....	حضرت جويريه بنت حارث رضى الله عنهما:	٣١٩
.....	قوله: مَا عَلَيْكُمْ أَنْ لَا تَقْعَلُوا مَا مِنْ تَمِيَّةٍ كَانَتْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِلَّا وَهِيَ كَانَتْ:	٣٢١
.....	خاندانی منصوبه بندی او ددی حکم:	٣٢١
.....	به روایت باب باندی یو اشکال اود هغی نه جواب:	٣٢٢
بَابُ غَزْوَةِ أُمَّارٍ		
.....	بَابُ - حَدِيثِ الْإِفْكِ	٣٢٣
.....	قوله: وَالْأَفْكَ بِمَزِيلَةِ النَّجَسِ وَالنَّجَسِ:	٣٢٤
.....	قوله: يُقَالُ إِفْكَهُمْ وَأَفْكَهُمْ وَأَفْكَهُمْ:	٣٢٤
.....	د حدیث افك ترجمه:	٣٢٨
.....	حدیث افك کنبی د بعضو جملو تشریح:	٣٣٣
.....	قوله: قَالَتْ عَائِشَةُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا رَأَى سَفَرًا أَفْرَعَّ بَيْنَ أَزْوَاجِهِ:	٣٣٣
.....	به ازواج مطهراتو کنبی خسری (قرعه، اجول اوددی حکم:	٣٣٣
.....	قوله: فَأَفْرَعُ بَيْنَنَا فِي غَزْوَةِ غَزَاهَا فَأَفْرَعُ فِيهَا سَهْمِي:	٣٣٤
.....	قوله: فَخَرَجْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ مَا أُنْزِلَ الْحِجَابُ:	٣٣٤
.....	قوله: فَكُنْتُ أَهْمَلُ فِي هَوْدَجِي وَأُنْزِلُ فِيهِ:	٣٣٤
.....	قوله: فَإِذَا عَقِدْتُ لِي مِنْ جَزَعٍ ظَفَارٌ قَدْ انْقَطَعَ:	٣٣٤

شمیره	مضمون	صفحه
۳۳۵	قوله: وَكَانَ النَّسَاءُ إِذْ ذَاكَ خِفَافًا لَمْ يَهْبَلْنَ وَلَمْ يَغْشُرْنَ اللَّحْمَ:	۳۳۵
۳۳۵	قوله: حَتَّى أَتَيْنَا الْجَيْشَ مُوْغِرِينَ فِي نَحْرِ الطَّيْرِ وَهُمْ يُزُولُ:	۳۳۵
۳۳۵	قوله: وَنَسَجَهُ وَنَسَوْشِيهِ:	۳۳۵
۳۳۵	قوله: فَبَدَّعَارَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِرِيَّةٍ فَقَالَ أَيْ بِرِيَّةٍ هَلْ رَأَيْتُ مِنْ شَيْءٍ يَبْرِيكُ:	۳۳۵
۳۳۲	قوله: غَيْرَ أَتَيْنَا جَارِيَةَ حَدِيثَةَ التَّيْنِ نَسَامُ عَنْ عَمِينَ أَهْلِيَا فَتَاتِي الدَّاجِنُ فَتَأْكُلُهُ:	۳۳۲
۳۳۲	قوله: فَقَامَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ فَقَالَ أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَغْدِرُكَ:	۳۳۲
۳۳۷	قوله: فَقَالَ أَبِي وَاللَّهِ مَا أَدْرِي مَا أَقُولُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:	۳۳۷
۳۳۸	قوله: فَأَخَذَهُ مَا كَانَ يَأْخُذُهُ مِنَ الْبَرَحَاءِ حَتَّى إِنَّهُ لَيَتَحَدَّرُ مِنْهُ مِنَ الْعَرَقِ مِثْلُ الْجَمَانِ وَهُوَ فِي يَوْمٍ شَابَ مِنْ ثَقُلِ الْقَوْلِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْهِ:	۳۳۸
۳۳۸	قوله: فَقُلْتُ وَاللَّهِ لَا أَقُومُ إِلَيْهِ فَإِنِّي لَا أَحْمَدُ إِلَّا اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ:	۳۳۸
۳۳۹	قوله: قَالَتْ عَائِشَةُ وَاللَّهِ إِنَّ الرَّجُلَ الَّذِي قِيلَ لَهُ مَا قِيلَ لَيَقُولُ سُبْحَانَ اللَّهِ قَوْلَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا كَشَفْتُ مِنْ كَفِّ أُنْثَى قَطُّ:	۳۳۹
۳۴۰	حضرت صفوان بن معطل رضى الله عنه:	۳۴۰
۳۴۰	قوله: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ:	۳۴۰
۳۴۰	قوله: كَانَ عَلَى مُسْلِمًا فِي شَأْنِنَا:	۳۴۰
۳۴۱	قوله: فَرَأَجَعُوهُ فَلَمْ يَرْجِعْ وَقَالَ مُسْلِمًا بِلَا شَيْءٍ فِيهِ:	۳۴۱
۳۴۲	قوله: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ:	۳۴۲
۳۴۲	قوله: اذْوَجَّتْ امْرَأَةً مِنَ الْأَنْصَارِ... قَالَتِ ابْنَتِي فِيمَنْ حَدَّثَ الْحَدِيثَ:	۳۴۲
۳۴۳	قوله: يَحْيَى...:	۳۴۳
۳۴۳	قوله: عَنْ نَافِعِ بْنِ عُمَرَ:	۳۴۳
۳۴۴	قوله: قَالَ لَا سُلْتُكَ مِنْهُمْ كَمَا تُلُّ الشَّعْرَةَ مِنَ الْعَجِينِ:	۳۴۴
۳۴۴	حضرت حسان بن ثابت رضى الله عنه:	۳۴۴

بَاب - عَزْوَةُ الْحُدَيْبِيَّةِ

۳۴۹	بيعت رضوان:	۳۴۹
۳۵۳	صلحه حديبيه اوددي شرطونه:	۳۵۳
۳۵۷	د صلح حديبيه به تانجو يوه نظر:	۳۵۷
۳۶۰	قوله: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ:	۳۶۰
۳۶۰	قوله: نَعْدُونَ أَنْتُمْ الْقَتْمَ قَتْمَ مَكَّةَ وَنَحْنُ نَعْدُ الْقَتْمَ بَيْعَةَ الرِّضْوَانِ:	۳۶۰
۳۶۱	قوله: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعَ عَشْرَةَ مِائَةً:	۳۶۱

شمیره	مضمون	صفحه
۳۶۱	قوله: فَتَرَكْنَاهَا غَيْرَ رَئِيْدٍ:	۳۶۱
۳۶۱	قوله: ثُمَّ إِنَّا أَصْدَرْنَا مَا شِئْنَا مِنْ وَرِكَيْنَا:	۳۶۱
۳۶۳	قوله: حَدَّثَنَا يُوْسُفُ بْنُ عِيْسَى:	۳۶۳
۳۶۳	یوسوال اودهقی جواب:	۳۶۳
۳۶۴	داصحاب حدیبه په تعداد کښې اختلاف د روایاتو اود دې حل:	۳۶۴
۳۶۴	قوله: حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ:	۳۶۴
۳۶۴	قوله: تَابِعَهُ أَبُو دَاوُدَ:	۳۶۴
۳۶۵	قوله: تَابِعَهُ مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ:	۳۶۵
۳۶۵	قوله: حَدَّثَنَا عَلِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ:	۳۶۵
۳۶۵	قوله: تَابِعَهُ الْأَعْمَشُ سَمِعَ سَالِمًا سَمِعَ جَابِرًا:	۳۶۵
۳۶۵	قوله: وَقَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ:	۳۶۵
۳۶۵	قوله: وَكَانَتْ أَسْلَمُ مُحَمَّدٍ الْمُبَاجِرِينَ:	۳۶۵
۳۶۶	قوله: لَا أَحْصِي كَمْ سَمِعْتُهُ مِنْ سُفْيَانَ:	۳۶۶
۳۶۷	قوله: حَتَّى سَمِعْتُهُ يَقُولُ لَا أَحْظَمُ مِنَ الزُّهْرِيِّ الْإِسْعَارَ وَالتَّقْلِيدَ:	۳۶۷
۳۶۷	قوله: فَلَا أَذْرِي يَغْنَى مَوْضِعَ الْإِسْعَارِ وَالتَّقْلِيدِ أَوِ الْحَدِيثِ كُلَّهُ:	۳۶۷
۳۶۹	قوله: وَاللَّهِ مَا يُنْضِجُونَ كُرَاعًا وَلَا لَهُمْ ذَرْعٌ وَلَا خِرْعَةٌ:	۳۶۹
۳۶۹	قوله: وَخَشِيتُ أَنْ تَأْكُلَهُمُ الضَّبَعُ:	۳۶۹
۳۶۹	قوله: مَرْحَبًا بِنَبِّ قَرِيبٍ:	۳۶۹
۳۶۹	قوله: بَعِيدٍ ظَلِيلٍ:	۳۶۹
۳۷۰	قوله: قَالَ مَعْبُودٌ ثُمَّ انْتَهَابَ بَعْدَ:	۳۷۰
۳۷۰	قوله: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ:	۳۷۰
۳۷۱	قوله: وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ:	۳۷۱
۳۷۱	قوله: وَكَانَ يُهْدِمُهُ الْخَدَّيْبِيَّةُ:	۳۷۱
۳۷۵	قوله: وَعَنْ هِزْرِ أَهْوَ عَنْ رَجُلٍ مِنْهُمْ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ اسْمُهُ أَهْبَانُ بْنُ أُوَيْسٍ:	۳۷۵
۳۷۵	قوله: تَابِعَهُ مُعَاذٌ عَنْ شُعْبَةَ:	۳۷۵
۳۷۶	مسئله د نقض وتر:	۳۷۶
۳۷۷	قوله: ثَكِلَتْكَ أُمُّكَ يَا عُمَرُ نَزَرَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ كُلُّ ذَلِكَ لَا يُجِيبُكَ:	۳۷۷
۳۷۸	قوله: خَطِطْتُ بَعْضَهُ وَبَكَّتْنِي مَعْمَرٌ:	۳۷۸
۳۷۸	قوله: وَبَعَثَ عَيْنَالَهُ مِنْ خُرَاعَةٍ:	۳۷۸

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

قوله: حتی کان بغدیر الأشطاط أناته عينه ٣٧٨

یواشکال اود دهغی جواب ٣٧٨

قوله: وَقَدْ جَمَعُوا إِلَيْكَ الْأَحَابِيشَ ٣٧٩

قوله: فَقَالَ أَشِيرُوا إِلَيْهَا النَّاسُ عَلَى أَنْ تُرَوَّنَ أَنْ أَمِيلَ إِلَى عِيَالِهِمْ وَذَرَارِي هَؤُلَاءِ الَّذِينَ

يُرِيدُونَ أَنْ يَصُدُّوْنَا عَنْ الْبَيْتِ ٣٧٩

قوله: فَإِنْ يَأْتُونَنَا كَانَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ قَطَعَ عَيْنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ٣٧٩

قوله: حدثني اسحاق .. حدثني ابن أخي بن شهاب ٣٨٢

قوله: فَكَرِهَ الْمُؤْمِنُونَ ذَلِكَ وَأَمَعَصُوا فَتَكَلَّمُوا فِيهِ ٣٨٢

قوله: وَجَاءَتْ النُّومَيَاتُ مَهَا جَرَاتٍ ٣٨٢

قوله: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ عَنْ مَالِكٍ ٣٨٣

قوله: حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ ٣٨٣

قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ ٣٨٣

قوله: قَالَ قَالَ أَبُو وَائِلٍ لَمَّا قَدِمَ مَهْلُ بْنُ حُنَيْفٍ مِنْ صِفِّينَ أَتَيْنَاهُ نَسْخِرُهُ ٣٨٥

یواشکال او دهغی جواب ٣٨٥

قوله: اتَّبِعُوا الرَّأْيَ فَلَقَدْ رَأَيْتُنِي يَوْمَ أَبِي جَنْدَلٍ وَلَوْ اسْتَطَعْتُ أَنْ أُرَدَّ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

وَسَلَّمَ أَمْرُهُ لَرَدَّدْتُ وَاللَّهِ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ ٣٨٦

قوله: وَمَا وَضَعْنَا أَسْيَافَنَا عَلَى عَوَاتِقِنَا إِلَّا مَرُّ يَفْطَعُنَا إِلَّا أَشْهَلَنَ بَنَاهُ إِلَى أَمْرِ نَعْرِفُهُ قَبْلَ هَذَا ٣٨٧

بَاب - قِصَّةُ عُكْلٍ وَعُرَيْنَةَ

قوله: وَاسْتَوْخَمُوا الْمَدِينَةَ ٣٨٩

قوله: إِنَّا كُنَّا أَهْلَ ضَرْعٍ وَلَمْ نَكُنْ أَهْلَ رَيْفٍ ٣٨٩

قوله: فَتَمَرُوا أَعْيُنَهُمْ وَقَطَعُوا أَيْدِيَهُمْ ٣٨٩

قوله: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَقَالَ شُعْبَةُ وَأَبَانُ وَحَمَّادُ عَنْ قَتَادَةَ مِنْ عُرَيْنَةَ ٣٨٩

قوله: وَقَالَ عِيْنِي بْنُ أَبِي كَثِيرٍ وَأَبُو عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ أَنَسٍ قَدِمَ نَفَرٌ مِنْ عُكْلٍ ٣٩٠

قوله: حَدَّثَنِي أَبُو جَعْفَرٍ مَوْلَى أَبِي قِلَابَةَ ٣٩٠

قوله: وَكَانَ مَعَهُ بِالشَّامِ ٣٩٠

بَاب - غَزْوَةُ ذِي قَرْدٍ

قوله: أَنَا ابْنُ الْأَكُوْعِ وَالْيَوْمَ يَوْمَ الرُّضَمِ ٣٩٣

بَاب - غَزْوَةُ خَيْبَرَ ٣٩٣

دغزوه خيبر سبب ٣٩٤

شمیره	مضمون	صفحه
.....	د نبی ﷺ روانیدل:	۳۹۴
.....	به خیز باندی حمله او محاصره:	۳۹۵
.....	قوله: أَلَا تَتَذَكَّرُونَ هُنَّ بَنَاتُكَ:	۳۹۹
.....	یواشکال او دهغې جوابونه:	۴۰۰
.....	قوله: قَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ وَجَبَتْ يَأْتِيَنَّ اللَّهُ لَوْلَا أَمْتَعْتَنَاهُ:	۴۰۱
.....	قوله: قُلْ عَرَبِيٌّ مَثَلُهُ:	۴۰۲
.....	قوله: حَدَّثَنَا سَلِيمَانُ بْنُ حَرْبٍ.. فَعَجَلَ عَنْهَا صَدَاقَهَا:	۴۰۳
.....	قوله: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا... يَهْلُ بْنُ سَعْدِ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ:	۴۰۴
.....	قوله: قِيلَ مَا أَجْزَأُ مِنَّا الْيَوْمَ أَحَدٌ كَمَا أَجْزَأُ أَفْلَانُ:	۴۰۵
.....	د حضرت شیخ الهند رحمه الله استدلال:	۴۰۵
.....	قوله: فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ أَنَا صَاحِبُهُ:	۴۰۶
.....	قوله: حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ... إِنَّ اللَّهَ يُؤَيِّدُ الْدِينَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ:	۴۰۶
.....	قوله: تَابَعَهُ مُعَبَّرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ:	۴۰۶
.....	قوله: وَقَالَ شُعَيْبٌ عَنْ يُونُسَ عَنْ ابْنِ شَهَابٍ... أَنَّ أَبَاهُ رِيَّةً قَالَ شَهِدْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حُنَيْنًا:	۴۰۶
.....	قوله: وَقَالَ ابْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ يُونُسَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:	۴۰۶
.....	قوله: تَابَعَهُ صَالِحٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ:	۴۰۷
.....	قوله: وَقَالَ الزُّبَيْدِيُّ أَخْبَرَنِي الزُّهْرِيُّ أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ كَعْبٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي مَنْ شَهِدَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَيْبَرَ:	۴۰۷
.....	قوله: قَالَ الزُّهْرِيُّ وَأَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَسَعِيدٌ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:	۴۰۷
.....	قوله: نَظَرْتُ أَنَا إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَرَأَيْتُ طَيَالِةً فَقَالَ كَأَنَّهُمُ السَّاعَةُ يَهُودُ حَيْبَرَ:	۴۱۰
.....	د جهاد نه وړاندې د اسلام دعوت:	۴۱۱
.....	تنبيه:	۴۱۱
.....	قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَقَّارِ...:	۴۱۲
.....	حضرت صفیه رضی الله عنها:	۴۱۲
.....	قوله: فَأَصْطَفَاهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِنَفْسِهِ:	۴۱۳
.....	قوله: ثُمَّ صَنَعَ حَبْسًا فِي نَظْمٍ صَغِيرٍ:	۴۱۴
.....	قوله: فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَحْمِي هَذَا وَرَاءَهُ بِعَبَاءَةٍ:	۴۱۴
.....	نکته:	۴۱۵
.....	حرمت متعه:	۴۱۵

شمیره	مضمون	صفحه
۴۱۷	د روافضو په نیز متعه او ددی مرتبه:	۴۱۷
۴۱۷	د روافضو متعه خالصه زنا ده:	۴۱۷
۴۱۷	د حلت متعه دپاره په آیت قرآنی باندې د روافضو غلط استدلال:	۴۱۷
۴۱۷	د آیت صحیح مفهوم:	۴۱۷
۴۱۸	په حرمت متعه باندې قرآنی آیاتونه:	۴۱۸
۴۱۹	په ابتداء اسلام کښې چه کومه متعه حلاله وه هغه په حقیقت کښې نکاح موقت وه:	۴۱۹
۴۲۰	په نکاح موقت اود روافضو په متعه کښې فرق:	۴۲۰
۴۲۰	حضرت ابن عباس رضی الله عنهما طرف ته د جواز متعه نسبت:	۴۲۰
۴۲۱	قوله: نهی رسول الله ﷺ عن متعة النساء یوم خیبر:	۴۲۱
۴۲۳	قوله: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ..... وَرَخَّصَ فِي الْخَيْلِ:	۴۲۳
۴۲۴	قوله: قَسَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ خَيْبَرَ لِلْفَرَسِ سَهْمَيْنِ وَلِلرَّاحِلِ سَهْمًا:	۴۲۴
۴۲۴	د خیبر د غنیمتونو تقسیم:	۴۲۴
۴۲۵	قوله: إِنَّمَا يَتَوَهَّأُ لِيَوْمِ الْمُطْلَبِ شَيْءٌ وَوَاحِدٌ:	۴۲۵
۴۲۶	قوله: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ.....:	۴۲۶
۴۲۷	قوله: وَمِنْهُمْ حَكِيمٌ إِذَا لَقِيَ الْخَيْلَ أَوْ قَالَ الْعَدُوَّ قَالَ لَهُمْ إِنَّ أَهْصَابِي بِأَمْرٍ وَنَكْمٍ:	۴۲۷
۴۲۷	د جهاد نه پس د راتلونکي کس په غنیمت کښې حصه:	۴۲۷
۴۲۹	قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ.....:	۴۲۹
۴۳۰	یواشکال اودهغې جواب:	۴۳۰
۴۳۱	فاندد:	۴۳۱
۴۳۲	قوله: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ.....:	۴۳۲
۴۳۲	قوله: وَاعْجَبًا لِي بِتَدْلِيٍّ مِنْ قَدَمِ الضَّانِ:	۴۳۲
۴۳۳	قوله: وَيَذْكُرُ عَنِ الزَّيْدِيِّ.....:	۴۳۳
۴۳۳	قوله: فَقَدِمَ أَبَانٌ وَأَصْحَابُهُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَبَّرَ بَعْدَ مَا افْتَحَهَا وَإِنْ حُرْمَ:	۴۳۳
۴۳۴	تنبيه:	۴۳۴
۴۳۵	قوله: أَنَّ فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ بَلَغَتْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُرْسِلَتْ إِلَى أَبِي بَكْرٍ سَأَلَهُ مِيرَاقَهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْهِ بِالْمَدِينَةِ وَقَدْ كَانَ:	۴۳۵
۴۳۶	قوله: فَوَجَدَتْ فَاطِمَةَ عَلَى أَبِي بَكْرٍ فِي ذَلِكَ فَهَجَرَتْهُ فَلَمْ تُكَلِّمْهُ حَتَّى تُوَفِّيَتْ:	۴۳۶
۴۳۶	یواشکال اودهغې جوابونه:	۴۳۶
۴۴۱	قوله: فَلَمَّا تُوَفِّيَتْ، دَفَنَهَا زَوْجُهَا عَلَى رُضَى اللَّهِ عَنْهُ لَيْلًا:	۴۴۱
۴۴۱	قوله: وَلَمْ يُؤْذَنْ بِهَا أَبَا بَكْرٍ:	۴۴۱

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

قوله: وصلى عليها على رضى الله عنه: ٤٤٢

قوله: ولم يكن يبايع تلك الأشهر: ٤٤٣

فأنده: ٤٤٤

باب - اسْتَعْمَالَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى أَهْلِ خَيْبَرٍ

قوله: وَقَالَ عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ عَبْدِ الْمَجِيدِ عَنْ سَعِيدٍ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ وَأَبَا هُرَيْرَةَ حَدَّثَا أَنَّ النَّبِيَّ

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ أَخَابِي عِدِّي مِنَ الْأَنْصَارِ إِلَى خَيْبَرٍ فَأَمَرَهُ عَلَيْهِ: ٤٤٢

قوله: وَعَنْ عَبْدِ الْمَجِيدِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ السَّمَّانِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَأَبِي سَعِيدٍ مِثْلَهُ: ٤٤٢

باب - مُعَامَلَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهْلَ خَيْبَرٍ

باب - الشَّاعِ الثَّنِي مُمَثِّلُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِخَيْبَرٍ: ٤٤٧

باب - غَزْوَةُ زَيْدِ بْنِ حَارِثَةَ: ٤٤٨

باب - غَزْوَةُ الْقَصَاءِ ذِكْرُهُ أَنْسَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ٤٤٩

قوله: فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْكِتَابَ وَلَيْسَ يُحْسِنُ يَكْتُبُ فَكُتِبَ هَذَا مَا قَاضَى

عَلَيْهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: ٤٥١

آيا رسول الله ﷺ به ليكلو لوستلو يوهيدلو؟: ٤٥١

قوله: فتبعته ابنة حمزة تنادي يا عم يا عم: ٤٥٣

قوله: فأختصر فيها على وزيد وجعفر: ٤٥٣

قوله: وقال لجعفر: أشبهت خلقى وخلقى: ٤٥٣

باب - غَزْوَةُ مُؤْتَةَ مِنْ أَرْضِ الشَّامِ: ٤٥٥

فأنده: كشف نبوت او كشف ولايت كنبى فرق: ٤٥٩

قوله: أرغم الله أنفك ما أنت تفعل وما تركت رسول الله ﷺ من العناء: ٤٦١

يود شبه او دهغى جوابونه: ٤٦١

تنبيه: ٤٦٣

تنبيه: ٤٦٤

باب بَعْثِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ إِلَى الْحُرَقَاتِ مِنْ جُبَيْنَةَ

قوله: حَتَّى عَمِيتُ أَلَى لَمْ أَكُنْ أَسْلَمْتُ قَبْلَ ذَلِكَ الْيَوْمِ: ٤٦٥

قوله: حَدَّثَنَا قَتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ: ٤٦٦

قوله: وَقَالَ عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ بْنُ غِيَاثٍ: ٤٦٦

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

بَابُ غَزْوَةِ الْفَتْحِ وَمَا بَعَثَ بِهِ حَاطِبُ بْنُ أَبِي بَلْتَعَةَ
وَالِىَ أَهْلَ مَكَّةَ يُخْبِرُهُمْ بِغَزْوِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

٤٢٩	د قريشو د طرفه د تجديد معاهدې كوشش:	٤٢٩
٤٢٩	قوله: أنا أشفع لكم إلى رسول الله ﷺ والله لو لم أجد إلا الذر لجاهدتكم به:	٤٢٩
٤٢٩	دمكي د فتحې تيارى:	٤٢٩
٤٧٠	د اسلامي ليكنر روانيدل:	٤٧٠
	قوله: مهلا يا عباس، فوالله لإسلامك يوم أسلمت كان أحب إلى من إسلام الخطاب لو أسلم، وما	
٤٧١	بى إلا أنى قد عرفت أن إسلامك كان أحب إلى رسول الله من إسلام الخطاب:	٤٧١
٤٧٢	مكي مكرمې ته داخليدل:	٤٧٢
٤٧٣	مسجد حرام ته داخليدل:	٤٧٣
٤٧٤	د كعبې په جهت باندي اذان:	٤٧٤
٤٧٥	عام بيعت:	٤٧٥
٤٧٥	د هنده سره بيعت:	٤٧٥
٤٧٦	مباح الدم بحر خولې شوې مجرمان:	٤٧٦
٤٧٦	١ حضرت عكرمه بن ابى جهل رضى الله عنه:	٤٧٦
٤٧٧	٢ حضرت عبد الله بن سعد بن ابى سرح:	٤٧٧
٤٧٧	٣ كعب بن زهير:	٤٧٧
٤٧٧	٤ بهاء بن الاسود:	٤٧٧
٤٧٨	٥ حضرت وحشى بن حرب:	٤٧٨
٤٧٨	٦ عبد الله بن زبعرى:	٤٧٨
٤٧٨	٧ هنده بنت عتبہ:	٤٧٨
٤٧٨	٨ فرتنى:	٤٧٨
٤٧٨	قتل كهرى شوې مجرمان:	٤٧٨
٤٧٨	١ عبد الله بن خطل:	٤٧٨
٤٧٨	٢ مقيس بن صباه:	٤٧٨
٤٧٩	٣ حويرث بن نقيد:	٤٧٩
٤٧٩	٤ حارث بن طلائل:	٤٧٩
٤٧٩	٥ قريبه:	٤٧٩

بَابُ - غَزْوَةِ الْفَتْحِ فِي رَمَضَانَ

٤٨١	قوله: ومعه عشرة آلاف...:	٤٨١
-----	--------------------------	-----

شمیره	مضمون	صفحه
قوله: وَذَلِكَ عَلَى رَأْسِ ثَمَانِ سِنِينَ وَنُصْفٍ مِنْ مَقْدَمِهِ الْمَدِينَةِ:.....	٤٨١	
قوله: قَالَ الزُّهْرِيُّ وَأَمَّا يُؤْخَذُ مِنْ أَمْرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْآخِرُ فَلَا خَرُ:.....	٤٨٢	
قوله: حَدَّثَنِي عِيَّاشُ بْنُ الْوَلِيدِ... خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَمَضَانَ إِلَى حَنْظَلٍ:.....	٤٨٢	
بَاب - أَتَى رَكْزَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرَّايَةَ يَوْمَ الْفَتْحِ		
قوله: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ... فَأَسْلَمَ أَبُو سَفْيَانَ:.....	٤٨٤	
قوله: عِنْدَ حَطَمِ الْجَيْلِ:.....	٤٨٤	
قوله: فَقَالَ سَعْدُ بْنُ عبادَةَ ^{الْمُتَوَيَّاتِ} يَا أَبَا سَفْيَانَ الْيَوْمَ يَوْمَ الْمَلْحَمَةِ: الْيَوْمَ تَحْتَ الكَعْبَةِ:.....	٤٨٤	
قوله: فَقَالَ أَبُو سَفْيَانَ يَا عَبَّاسَ حَبِذَا يَوْمَ الذَّمِّ:.....	٤٨٤	
قوله: وَأَمْرُ رَسُولِ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ خَالِدُ بْنُ وَلِيدٍ أَنْ يَدْخُلَ مِنْ أَعْلَى مَكَّةَ مِنْ كَدَاءٍ:.....	٤٨٤	
قوله: فَقَتَلَ مِنْ خَيْلِ خَالِدٍ يَوْمَئِذٍ رَجُلَانِ:.....	٤٨٥	
قوله: وَهُوَ يَرُؤُوسُورَةُ الْفَتْحِ يَرْجِعُ:.....	٤٨٥	
قوله: قَالَ مَعْمَرُ بْنُ الزُّهْرِيِّ أَيْنَ تَنْزِلُ عَدَايَ حَنْظَلٍ وَلَمْ يَقُلْ يُونُسَ حَنْظَلٍ وَلَا زَمَانَ الْفَتْحِ:.....	٤٨٦	
قوله: وَعَلَى رَأْسِهِ الْبَغْفَرُ:.....	٤٨٧	
قوله: قَالَ مَالِكٌ وَلَمْ يَكُنِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا نَرَى وَاللَّهُ أَعْلَمُ يَوْمَئِذٍ مُحَرَّمًا:.....	٤٨٧	
قوله: حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ... فَكَثُرَ فِي تَوَاحِي الْبَيْتِ وَخَرَجَ وَلَمْ يُصَلِّ فِيهِ:.....	٤٨٨	
بَاب - دُخُولُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَعْلَى مَكَّةَ		
قوله: وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي يُونُسُ:.....	٤٨٩	
بَاب - مَنَزِلُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْفَتْحِ		
باب:.....	٤٩٠	
قوله: حَدَّثَنَا أَبُو الثَّعْمَانِ:.....	٤٩١	
قوله: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ:.....	٤٩٣	
بَاب - مَقَامُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ زَمَانَ الْفَتْحِ		
قوله: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ... وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَنَحْنُ نَقُصِّرُ مَا بَيْنَنَا وَبَيْنَ ثَمَرِ عَشْرَةِ:.....	٤٩٥	
دَفْعَ مَكِّيٍّ بِمَوْقِعِ دُنْبِي عَلَيْهِ السَّلَامُ دَقِيَّامَ بِهِ مَوْدَةَ كُنْبِي اخْتِلَافَ أَوْ دَدِي حَلٍ:.....	٤٩٥	
باب:.....	٤٩٦	
قوله: فَكُنْتُ أَحْفَظُ ذَلِكَ الْكَلَامَ، فَكَأَنَّمَا يَقْرَأُ صَدْرِي:.....	٤٩٧	
قوله: وَكَانَتِ الْعَرَبُ تَلَوُّهُ بِإِسْلَامِهِمُ الْفَتْحِ:.....	٤٩٨	

شماره	مضمون	صفحہ
۴۹۸	د ماشوم د امامت مسئلہ.....	۴۹۸
۵۰۰	قوله: كَانَ عُنَيْتُهُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ عَمِدًا إِلَى أَخِيهِ سَعْدٍ أَنْ يَقْبِضَ ابْنَ وَلِيدَةٍ زَمْعَةَ:.....	۵۰۰
۵۰۱	د حدیث باب نہ پہ ثبوت نسب باندی د دری امامانو استدلال.....	۵۰۱
۵۰۴	قوله: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ... ذَهَبَ أَهْلُ الْهَجْرَةِ بِمَا فِيهَا:.....	۵۰۴
۵۰۴	قوله: فَلَقِيتُ أَبَا مَعْبُدٍ:.....	۵۰۴
۵۰۵	قوله: وَقَالَ النَّضْرُ أَخْبَرَنَا ثَعْبَةُ:.....	۵۰۵
۵۰۵	قوله: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ عَنْ ابْنِ جَرِيرٍ... عَنْ مُجَاهِدٍ...:.....	۵۰۵
	بَاب - قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى: لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ	
۵۰۸	قوله: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ...:.....	۵۰۸
۵۰۹	قوله: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ... أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمَطْلَبِ:.....	۵۰۹
۵۱۱	قوله: هَذَا الَّذِي بَلَقْنِي عَنْ سَبِي هَوَازِنَ:.....	۵۱۱
۵۱۱	قوله: سَأَلَ عُمَرُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نَذْرٍ كَانَ نَذَرَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ اعْتِكَافٍ:.....	۵۱۱
۵۱۲	قوله: وَسَأَلَ بَعْضُهُمْ حَمَّادَ بْنَ أُيُوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ:.....	۵۱۲
۵۱۲	قوله: وَوَدَّ أَحَدُ رِجَالِي حَازِمُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ أُيُوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:.....	۵۱۲
۵۱۴	قوله: لَا يَعْطُهُ أَصِيبُ مِنْ قَرِيشَ:.....	۵۱۴
	بَاب - عَزْوَةُ أُوطَاسٍ	
۵۱۷	بَاب - عَزْوَةُ الْقَلَابِيفِ:.....	۵۱۷
۵۱۸	قوله: وَعِنْدِي مَخْنَثٌ:.....	۵۱۸
۵۱۹	قوله: فَصَحَّحْتُهُ يَقُولُ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أُمِيَّةٍ:.....	۵۱۹
۵۱۹	قوله: فَأَنبَأَ تَقْبِيلَ بَارِعٍ وَتَدْبِيرِ ثَمَانَ:.....	۵۱۹
۵۲۰	قوله: وَكَانَ تَوْرَحْمَنُ الطَّائِفِ فِي أَنَاسٍ:.....	۵۲۰
۵۲۱	قوله: كُنْتُ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُوَ نَازِلٌ بِالْجِعْرَانَةِ بَيْنَ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةِ:.....	۵۲۱
۵۲۳	پہ روایت باب باندی یو اشکال اودھنی نہ جوابونہ:.....	۵۲۳
۵۲۵	قوله: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ... لِمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ ﷺ يَوْمَ حُنَيْنٍ:.....	۵۲۵
۵۲۵	قوله: مُؤَلَّفَةُ الْقُلُوبِ:.....	۵۲۵
۵۲۶	قوله: فَكَانَتْهُمْ وَجِدُوا إِذَا لَمْ يَصِبْهُمْ مَا أَصَابَ النَّاسَ أَوْ كَانَتْهُمْ وَجِدُوا إِذَا لَمْ يَصِبْهُمْ مَا أَصَابَ:.....	۵۲۶
۵۲۷	قوله: فَخَطَبَهُمْ:.....	۵۲۷
۵۲۸	قوله: لَوْلَا الْهَجْرَةُ لَكُنْتُ أَمْرًا مِنَ الْإِنْسَانِ:.....	۵۲۸

شمیره	مضمون	صفحه
.....	قوله: لوسلك الناس وادياً وشعباً لسلكت وادی الانصار وشعبها:	٥٢٨
.....	قوله: الانصار شعار، والناس دنار:	٥٢٨
.....	قوله: انكم ستلقون بعدي أثرة فاصبروا حتى تلقوني على الحوض:	٥٢٩
.....	قوله: قال رجل من الانصار:	٥٢٩
.....	قوله: ومع النبي ﷺ عشرة آلاف من الطلقاء:	٥٣٠
.....	تنبيه:	٥٣٠

بَابُ السَّرِيَّةِ الَّتِي قَبْلَ تَجْدٍ

.....	بَابُ بَعَثَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ إِلَى بَنِي جَدِيمَةَ	٥٣٢
.....	بَابُ سَرِيَّةِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُذَافَةَ السَّهْمِيِّ وَعَلْقَمَةَ بْنِ مُجَزٍ الْمَذَلِجِيِّ وَيُقَالُ إِنَّهَا سَرِيَّةُ الْأَنْصَارِيِّ	٥٣٣
.....	قوله: لودخلوها ما خرجوا منها إلى يوم القيامة:	٥٣٢
.....	بَابُ بَعَثَ أَبِي مُوسَى وَمُعَاذٌ إِلَى الْيَمَنِ قَبْلَ حَجَّةِ الْوُدَاعِ	٥٣٧
.....	قوله: وبعث كل واحد منهما على خلاف:	٥٣٧
.....	قوله: حدثني حبان:	٥٣٩
.....	قوله: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ طَوَّعْتُ طَاعَتْ وَأَطَاعْتُ لَعْنَةً طُعْتُ وَطُعْتُ وَأَطَعْتُ:	٥٣٩
.....	به رواية باب باندې يو اشكال او دهغې جوابات:	٥٤٠
.....	فاندد:	٥٤٠

بَابُ بَعَثَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَخَالِدَ
بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِلَى الْيَمَنِ قَبْلَ حَجَّةِ الْوُدَاعِ

.....	قوله: فَقَعِمْتُ أَوَاقٍ ذَوَاتِ عَدَدٍ:	٥٤١
.....	به رواية د باب باندې اشكال او دهغې جوابونه:	٥٤٢
.....	قوله: إِنَّهُ يَخْرُجُ مِنْ ضَنْفَيْنِ هَذَا قَوْمٌ يَتَلَوْنَ كِتَابَ اللَّهِ رَطْبًا لَا يَبَا وَخَسًا جَرَهُمْ مَرْقُونَ مِنَ الدِّينِ
.....	كَغَمًا يَخْرُجُ السَّهْمُ مِنَ الرِّمَّةِ:	٥٤٤
.....	قوله: وَأُظْهِنُّ قَالَ لَبَنٍ أَدْرَكْتُهُمْ لَا تَقْتُلْنَهُمْ قَتَلَ ثَمُودَ:	٥٤٤

بَابُ غَزْوَةِ ذِي الْخُلَصَةِ

.....	قوله: حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ..... يُقَالُ لَهُ ذُو الْخُلَصَةِ وَالْكَعْبَةُ الْيَمَانِيَّةُ وَالْكَعْبَةُ الشَّامِيَّةُ:	٥٤٨
-------	---	-----

بَابُ غَزْوَةِ ذَاتِ السَّلَاسِلِ

.....	وجه تسميته:	٥٤٩
.....	قوله: وَهِيَ غَزْوَةُ الْحِمِوَجْدَامَ قَالَ لَهُ إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ:	٥٤٩
.....	قوله: وَقَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ عَنْ يَزِيدَ عَنْ غَزْوَةِ هِيَ بِلَادُ بِلَيْتٍ وَعُدْرَةُ وَبَنَى الْقَيْنِ:	٥٤٩

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۵۴۹	د غزوه ذات السلاسل تاريخ وقوع:	۵۴۹
۵۵۱	فائده:	۵۵۱

بَابُ دَهَابِ جَرِيرِ إِلَى الْيَمَنِ

۵۵۳	قوله: انكم معشر العرب، لن تزالوا يخبرون ما كنتم اذا هلك امير، تأمرتم في آخر، فاذا كانت بالسيف،	۵۵۳
۵۵۳	كانوا ملوكا يفتضون غضب الملوك، ويرضون رضا الملوك:	۵۵۳
۵۵۳	فائده: ذو كلاع او ذو عمرو:	۵۵۳

بَابُ غَزْوَةِ سَيْفِ الْبَحْرِ

۵۵۲	قوله: فَأَصَابَنَا جَوْعٌ شَدِيدٌ حَتَّى أَكَلْنَا الْحَبْطَ قَتَمِي ذَلِكَ الْجَيْشَ حِينَ الْحَبْطِ:	۵۵۲
۵۵۲	قوله: فَأَلْقَى لَنَا الْبَحْرُ دَابَّةً يُقَالُ لَهَا الْعَنْبَرُ:	۵۵۲
۵۵۷	قوله: وَكَانَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ مَحْرُوكًا لَثَلَتْ جَزَائِرُ:	۵۵۷
۵۵۷	قوله: فَأَكَلْنَا مِنْهُ نِصْفَ شَهْرٍ:	۵۵۷

بَابُ حَجِّ أَبِي بَكْرٍ بِالنَّاسِ فِي سَنَةِ تِسْعٍ

۵۵۸	دا حج په کوم سن کېږي شوي وو؟:	۵۵۸
۵۵۹	فائده: په دې حج د صديق اکبر <small>رضي الله عنه</small> د حج فريضه ساقط شوې وه او که نه؟:	۵۵۹

بَابُ - وَقَدْ بَنَى تَمِيمٌ

۵۶۱	بَاب: قَالَ ابْنُ إِسْمَاعِيلَ غَزْوَةُ عَيْنَةَ بْنِ حِصْنِ بْنِ حَذِيفَةَ بْنِ بَدْرِ بْنِ الْعَنْبَرِيِّ بْنِ تَمِيمِ نَعْنَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْهِمْ فَأَغَارُوا وَأَصَابَ:	۵۶۱
-----	--	-----

بَابُ وَقَدْ عَيْدَ الْقَيْسِ

۵۶۳	وفد عبد القيس په کوم سن کېږي راغي؟:	۵۶۳
۵۶۴	د وفد عبد القيس د راتلو سبب:	۵۶۴
۵۶۵	قوله: حدثني اسحاق:	۵۶۵
۵۶۶	تنبيه:	۵۶۶

بَابُ وَقَدْ بَنَى حَنِيفَةَ وَحَدِيثِ ثُمَامَةَ بْنِ أُنَالٍ

۵۶۸	قوله: مسيله كذاب:	۵۶۸
۵۶۸	قوله: وَقَدْ مَهَا فِي بَشَرٍ كَثِيرٍ مِنْ قَوْمِهِ:	۵۶۸
۵۶۹	قوله: فَأَقْبَلَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَعَهُ ثَابِتُ بْنُ قَيْسِ بْنِ شَمَّاسٍ:	۵۶۹
۵۶۹	قوله: وَلَنْ تَعْدُوا أَمْرَ اللَّهِ فَيْكَ وَلَكِنْ أَذْنُكَ لَيَعْرِثُكَ اللَّهُ:	۵۶۹
۵۶۹	قوله: وَإِنِّي لَأَرَاكَ الَّذِي أُرِيتَ فِيهِ مَا رَأَيْتَ وَهَذَا ثَابِتٌ يُجِيبُكَ عَنْ لَمَّا انصرف عنه:	۵۶۹
۵۷۰	يو اشكال:	۵۷۰

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

فائده: مسيلمہ کذاب د رسول اللہ ﷺ زیارت کری دی او کہ نہ؟ ۵۷۰
 قوله: فَأَدْخَلَ شَهْرَ رَجَبٍ فَلَمَّا مَنَظِلُ الْأَسْتَةِ فَلَانْدُ غُرْمَا فِيهِ حَدِيدَةٌ وَلَا سَهْمًا فِيهِ حَدِيدَةٌ إِلَّا لَزَعْنَاهُ
 وَالْقَيْنَاهُ شَهْرَ رَجَبٍ: ۵۷۲

فائده: فلما سمعنا بخروجه فررنا إلى مسيلمة الكذاب: ۵۷۲

بَابُ قِصَّةِ الْأَسْوَدِ الْعَنَسِيِّ

قوله: عَنْ ابْنِ عُيَيْنَةَ بْنِ نَشِيطٍ وَكَانَ فِي مَوْضِعٍ آخَرِ اسْمُهُ عَبْدُ اللَّهِ: ۵۷۴

بَابُ قِصَّةِ أَهْلِ تَجْرَانِ

فائده: د مباہلی معنی: ۵۷۵

بَابُ قِصَّةِ عُثْمَانَ وَابْنِ مَرْثَدٍ

تنبيه: ۵۷۶

بَابُ قُدُومِ الْأَشْعَرِيِّينَ وَأَهْلِ الْيَمَنِ ۵۷۷

قوله: وَقَالَ أَبُو مُوسَى عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُمْ مِنِّي وَأَنَا مِنْهُمْ: ۵۷۷

قوله: فَأَمَرْنَا بِخَمْسِ ذُودٍ: ۵۷۸

قوله: الْإِيمَانُ هَاهُنَا: وَأَشَارَ بِدِهَةِ الْيَمَنِ: ۵۷۹

قوله: وَالْجَنَاحُ وَعَظْلُ الْقُلُوبِ فِي الْفَدَادِينِ: ۵۷۹

د فدادين معنی: ۵۷۹

قوله: مِنْ حَيْثُ يَطْلُمُ قَرْنُ الشَّيْطَانِ رِبْعَةً وَمَضَرٌ: ۵۸۰

قوله: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ..... هَمَارِقُ افْتِدَاءٍ وَالْيَمَنِ قُلُوبًا: ۵۸۰

قوله: وَالْحِكْمَةُ بِمَانِيَةٍ: ۵۸۰

د حکمت معنی: ۵۸۰

قوله: وَالْفَخْرُ وَالْخِيَلَاءُ فِي أَصْحَابِ الْإِبِلِ، وَالسَّكِينَةُ وَالْوَقَارُ فِي أَهْلِ الْغَنَمِ: ۵۸۰

قوله: أَمَّا إِنَّكَ إِنْ شِئْتَ أَخْبَرْتُكَ بِمَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قَوْمِكَ وَقَوْمِي: ۵۸۱

قوله: شَهِدْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَدْعُو هَذَا الْحَيَّ مِنَ النَّخَعِ وَيَتَنَبَّأُ عَلَيْهِمْ حَتَّى تَمْنِيَتْ: ۵۸۱

قوله: أَمَّا إِنَّكَ إِنْ شِئْتَ أَخْبَرْتُكَ بِمَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قَوْمِكَ وَقَوْمِي: ۵۸۲

فائده: ۵۸۲

حضرت علقمه رحمه الله: ۵۸۲

بَابُ قِصَّةِ دُوَيْسِ وَالطُّفَيْلِ بْنِ عَمْرِو الدَّوْسِيِّ

حضرت ابوهريره رضى الله عنه ۵۸۴

تنبيه: ۵۸۴

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

بَابُ قِصَّةِ وَفْدِ طَيْفٍ وَحَدِيثِ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ

۵۸۲	حضرت عدی بن حاتم رضی اللہ عنہ:	۵۸۲
۵۸۲	بَابُ حِجَّةِ الْوُدَاعِ	۵۸۲
۵۸۲	د حجة الوداع خلور نومونه:	۵۸۲
۵۸۷	حج دپاره روانگی:	۵۸۷
۵۸۷	د صحابو رضی اللہ عنہم تعداد:	۵۸۷
۵۸۸	د حج ادائیگی او واپسی:	۵۸۸
۵۸۹	قوله: حدثني عمرو بن علي... عن ابن عباس اذا طاف بالبيت فقد حل:	۵۸۹
۵۸۹	د طواف قدوم نه پس د حلالیدو بحث:	۵۸۹
۵۹۱	د حجت الوداع په موقع نبی علیه السلام بیت الله کښي داخل شوې وو:	۵۹۱
۵۹۳	قوله: كُنَّا نَحْدُثُ بِحِجَّةِ الْوُدَاعِ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْظُرُنَا وَلَا نَدْرِي مَا حِجَّةُ الْوُدَاعِ:	۵۹۳
۵۹۳	خطبه حجة الوداع:	۵۹۳
۵۹۵	نبی کریم ﷺ خومره حجونه کړې دی؟:	۵۹۵

بَابُ غَزْوَةِ تَبُوكَ وَهِيَ غَزْوَةُ الْعُسْرَةِ

۵۹۸	غزوه تبوک لره د حجة الوداع نه د روستو ذکر کولو توجیهات:	۵۹۸
۵۹۸	د غزوه تبوک سبب:	۵۹۸
۶۰۰	په تبوک کښي د قیام موده او واپسی:	۶۰۰
۶۰۲	د... الْأَتْرُضِ أَنْ تَكُونَ مِثْلَ بِمَثَلِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى... معنی:	۶۰۲
۶۰۲	د باب د روایت نه د روافضو غلط استدلال:	۶۰۲

بَابُ حَدِيثِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ وَقَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَقُوا

۶۰۸	د کعب بن مالک رضی اللہ عنه د حدیث ترجمه:	۶۰۸
۶۱۱	قوله: اما بعد! فإنه قد بلغني ان صاحبك قد جفاك، ولم يبعك الله بدارهوان ولا مضيفة:	۶۱۱
۶۱۳	د کعب بن مالک رضی اللہ عنه د حدیث د بعضې جملو تشریح:	۶۱۳
۶۱۳	قوله: وَمَا أَجِبَ أَنْ لِي بِمَا مَشَهُ بَدْرًا وَأَنْ كَانَتْ بَدْرًا أَذْكَرَ النَّاسِ مِنْهَا:	۶۱۳
۶۱۴	قوله: وَلَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُرِيدُ غَزْوَةً إِلَّا وَرَى بِغَيْرِهَا:	۶۱۴
۶۱۴	قوله: وَالْمُسْلِمُونَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَثِيرٌ:	۶۱۴
۶۱۴	قوله: جِئَ طَائِفَتُ الْبَحَارِ وَالْظَّلَالِ:	۶۱۴
۶۱۵	قوله: فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي سَيْلَةَ يَا رَسُولَ اللَّهِ حَبَسَهُ بَرْدًا وَنَظَرُهُ فِي عَظْفِهِ:	۶۱۵
۶۱۵	قوله: فَقَالَ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ بَلَسَ مَا قُلْتَ:	۶۱۵
۶۱۵	قوله: وَنَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُسْلِمِينَ عَنْ كَلَامِنَا:	۶۱۵

شماره	مضمون	صفحہ
۶۱۲	قوله: فقال لي بعض اهل:	۶۱۲
۶۱۲	قوله: سمعت صوت صارخ:	۶۱۲
۶۱۲	قوله: ورکض الی رجل فرساً:	۶۱۲
۶۱۲	قوله: فکوته ایاها بپشراه:	۶۱۲
۶۱۷	د اسلافو د محبت واقعہ:	۶۱۷
۶۱۷	قوله: واللہ ما املك غیرہما یومئذ:	۶۱۷
۶۱۷	قوله: ابشر بخیر یوم مر علیک منذ ولد تک امک:	۶۱۷
۶۱۷	قوله: وعلى الثلاثة الذین خلقوا:	۶۱۷
	بَابُ نَزُولِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْحِجَرَ	
۶۱۹	قوله: حدثنا عبد الله بن محمد..... لا تدخلوا ما کن الذین ظلموا انفسهم:	۶۱۹
۶۱۹	بَابُ كِتَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى كِنَرَى وَقَبَصَر:	۶۱۹
۶۲۰	د خط مبارک مضمون:	۶۲۰
۶۲۱	قوله: لَمَّا بَلَغَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ أَهْلَ فَارِسَ قَدْ مَلَكَوْا عَلَيْهِمْ بَنَتْ كِنَرَى:	۶۲۱
۶۲۲	د بنی حکمرانی (د مرتب پہ قلم سرہ):	۶۲۲
۶۲۳	پہ حدیث باندی دودہ اعتراضونہ:	۶۲۳
۶۲۵	قوله: اذا كان امراءکم خيارکم و اغنياءکم سمحانکم و امورکم شوری بینکم:	۶۲۵
۶۲۶	د بنیو پہ قیادت د مجوزینو دلائل:	۶۲۶
	بَابُ مَرَضِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَوَفَاتِهِ	
۶۳۰	د مرض الوفا تبتداء:	۶۳۰
۶۳۰	د بیمارئ تبولہ مودہ:	۶۳۰
۶۳۱	د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا کور تہ منتقل کیدل:	۶۳۱
۶۳۲	آخری خطبہ:	۶۳۲
۶۳۲	پہ مسجد نبوی کنبی آخری مونخ:	۶۳۲
۶۳۴	وفات:	۶۳۴
۶۳۵	تاریخ وفات:	۶۳۵
۶۳۶	د وفات نہ پس د صحابو رض کیفیت:	۶۳۶
۶۳۷	قوله: من كان منکم بعد محمد، فان محمداً قدم مات، ومن كان یبعد الله فان الله:	۶۳۷
۶۳۷	تکفین او تدفین:	۶۳۷
۶۳۹	واقعہ قرطاس:	۶۳۹
۶۳۹	قوله: فقال الثوني اكتب لكم كتاباً لن تضلوا بعده أبداً:	۶۳۹

شميره	مضمون	صفحه
قوله: فَتَنَّا زُكْرًا وَلَا يَنْبَغِي عِنْدَنِي تَنَازُعٌ فَقَالُوا مَا شَأْنُهُ أَهْجَرَ اسْتَفْهَمُوا:	٢٣٩	
قوله: أَهْجَرَ اسْتَفْهَمُوا:	٢٤٠	
قوله: فَذَهَبُوا بِرُذُونٍ عَلَيْهِ فَقَالَ دَعُونِي فَأَلْذِي أَنَا فِيهِ خَيْرٌ مِمَّا تَدْعُونِي إِلَيْهِ:	٢٤٢	
قوله: وَأَصَاهُمْ بِثَلَاثٍ قَالَ أَخْرَجُوا الشُّرَكَاءَ مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ وَأَجِزُوا الْوُقُودَ بِأَعْوَمَا كُنْتُ أَجِزُهُمْ وَكَغَتَ عَنْ الثَّالِثَةِ أَوْ قَالَ فَتَنِيَتْهَا:	٢٤٣	
د ، ، وَالْحَقْنِي بِالرِّفْقِ ، ، معني:	٢٤٥	
قوله: مَاتَ النَّبِيُّ ﷺ وَانْهَلَيْنَ حَاقَتِي وَذَاقَتِي:	٢٤٦	
قوله: فَلَا أَكْرَهُ شِدَّةَ الْمَوْتِ لِأَحَدٍ أَبَدًا بَعْدَ النَّبِيِّ:	٢٤٦	
قوله: فَأَخَذَ بِيَدِي عَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَ لَهُ أَنْتَ وَاللَّهِ بَعْدَ ثَلَاثِ عَشْرَ نَفْسًا:	٢٤٧	
قوله: إِنَّ مِنْ نِعْمِ اللَّهِ عَلَيَّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَوَفَّى فِي بَيْتِي وَفِي:	٢٤٨	
قوله: حَدَّثَنَا بِي بِن بَكِير:	٢٥٠	
قوله: يَا بِي أَنْتَ وَأُمِّي وَاللَّهِ لَا يَجْعَلُ اللَّهُ عَلَيْكَ مَوْتَيْنِ:	٢٥٠	
قوله: مَنْ كَانَ مِنْكُمْ بَعِيدٌ مُحَمَّدًا أَوْ قَانَ مُحَمَّدًا ﷺ قَدِمَات:	٢٥٠	
قوله: وَاللَّهِ مَا هُوَ إِلَّا أَنْ سَمِعْتُ أَبَا بَكْرٍ تَلَاهَا فَفَعَرْتُ حَتَّى مَا تُقْلِسِي رَجُلًا وَحَتَّى أَهْوَيْتُ إِلَى الْأَرْضِ حِينَ سَمِعْتُهُ تَلَاهَا عِلِمْتُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ مَاتَ:	٢٥٠	
قوله: لَا يَبْقَى أَحَدٌ فِي الْبَيْتِ إِلَّا لَدُنِّي وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَّا الْعَبَّاسَ فَإِنَّهُ لَمْ يَشْهَدْكُمْ:	٢٥١	
واقعد لدود:	٢٥١	
قوله: يَا أَبْنَاءَ أَجَابَ رَبَّادَعَاهُ يَا أَبْنَاءَ مَنْ جَنَّةُ الْفِرْدَوْسِ مَا وَافَا يَا أَبْنَاءَ إِلَى جَنَّةِ نَعْمَا:	٢٥٣	
قوله: يَا أَنْسَ أَطَابَتْ أَنْفُكُمْ أَنْ تَحْمُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْكُرَابَ:	٢٥٣	
بَاب آخِرُ مَا تَكَلَّمَ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ		
باب وَفَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:	٢٥٤	
باب:	٢٥٥	
باب بَعَثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فِي مَرْصِهِ الَّذِي تَوَفَّى فِيهِ:	٢٥٦	
باب:	٢٥٦	

بَابُ كَمُ عَزَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟

قوله: حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ حَنْبَلٍ:	٢٥٧
فائدة د امام بخاري او مسلم عالي سند روايات:	٢٥٧
فائدة په بخاري كېنې د امام احمد بن حنبل رحمه الله روايات:	٢٥٨

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

غزائیکانی لنډې لنډې (د مرتب د قلم نه)

۲۵۹	غزوه بدر:	۲۵۹
۲۵۹	غزوه احد:	۲۵۹
۲۲۱	غزوه خندق او بنی قریظه:	۲۲۱
۲۲۲	غزوه ذات الرقاع:	۲۲۲
۲۲۲	غزوه بنی المصطلق:	۲۲۲
۲۲۳	صلح حدیبیه:	۲۲۳
۲۲۳	غزوه خیبر:	۲۲۳
۲۲۴	فتح مکه مکرمه:	۲۲۴
۲۲۵	غزوه حنین:	۲۲۵
۲۲۲	غزوه موتہ:	۲۲۲
۲۲۲	غزوه تبوک:	۲۲۲
۲۲۸	مصادر ومراجع کشف الباری دریم جلد	۲۲۸

یو وضاحت

په دې تقرير کښې چه مونږ د صحيح بخاری کومه نسخه د متن په طور استعمال کړې ده. په هغې باندې ډاکټر مصطفیٰ ديب البغا تحقیقی کار کړې دې. ډاکټر ديب په احادیثو باندې د نمبرو لکولو سره سره د احادیثو د مواضع متکرره په گوته کولو التزام هم کړې دې. که یو حدیث روستو راتلونکې وی. نو د حدیث په آخر کښې په نمبرو سره هغه په گوته کوی. یعنی چه په دې نمبر باندې حدیث راځي. او که حدیث تیر شوی وی. نو د نمبر نه وړاندې [ر:] لکوی. یعنی چه دې نمبر ته دې رجوع او کړې شی.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

خه د خپل ځان په باره کښي

حامد او مصلياً وبعد:

د یویند سره نژدې اود تهانه بهون سره تقریباً متصل قصبه حسن پور لوهاری ضلع مظفرنگر یوپی انډیا د احقر مولد او مسکن قدیم دې. دا قصبه د افریدو پښتنو کلي دې. دې بستی ته دا شرف حاصل دې. چه حاجی امداد الله مهاجر مکی، حافظ ضامن شهید، او د مولانا شیخ محمد تهانوی پیر او مرشد اود حضرت سید احمد شهید رحمۃ اللہ علیہ معتتمد خاص میانجی نور محمد جهنجهانوی قیام هم په دې بستی کښې پاتې شوي دي. اود تهانه بهون مذکور الصدر عارفین ثلاثه حسن پور لوهاری ته راغلي وو. اود میانجی صاحب موصوف نه ئې استفاده کړې وه. او په مستفیدینو کښې بیا د حاجی صاحب فیض خوپه څلورکنجه دنیا کښې نن هم جاری اوساري دي. او انشاء الله تعالی ترقیامته پورې به جاری وی.

د احقر تعلق هم د دغه افریدی پښتنود یومتوسط خاندان سره دي. چه پېشه ئې طبابت راروانه وه. زما والد محترم جناب عبدالعلیم خان صاحب مرحوم لا ماشوم وو. چه د نیکه د وفات سره دوی یتیم پاتې شو. ددې وجې د دوی د تعلیم معقول بند وېست او نشو. او هغوی د طب تعلیم حاصل نکړې شو. د دوی د یونانی دوايانو دوکان وو. او دوی عطار وو.

اولنې تعلیم: زما اولنې استاذ منشی بنده حسن رحمۃ اللہ علیہ دچا نه چه ما د اردو او فارسي تعلیم حاصل کړې وو. پرهیزگار او متقی انسان وو. ما په خپل ژوند کښې د هغوی پشان ذاکر اود نوافلو په کثرت سره ادا کونکې چرته نه دي لیدلي. زما دویم استاذ منشی الله بنده رحمۃ اللہ علیہ وو. دچا نه چه ما د اردو او فارسي تعلیم په دوران کښې قرآن کریم په ناظره وئیلې وو. هغوی به د ما بنام نه پس کور کښې د اورولو دپاره تشریف راوړلو په قناعت او د دنیا نه په بې رغبتی کښې بې نظیره وو. د هغوی معمول وو، چه روزانه به ئې یو قرآن کریم ختمولو. حال دا چه هغوی حافظ هم نه وو.

دعربین د تعلیم شروع: د قرآن کریم او اردو او فارسي د تعلیم نه د فراغت نه پس زه مدرسه مفتاح العلوم جلال آباد ضلع مظفرنگر کښې د حضرت مولانا مسیح الله خان صاحب رحمۃ اللہ علیہ په خدمت کښې حاضر کړې شوم. دلته مې د دوو کالو او شپږو میاشتو په موده کښې درجه رابعه پورې کتابونه او وئیل. بیا احقر دیوبند ته اولېدلې شو، هلته مې پنځه کاله تیر کړل. د دارالعلوم رائج نصاب مې پوره کړل. جمله فنون منطق، فلسفه، ادب، اصول، ریاضی، فقه، کلام او د حدیث په نصاب کښې شامل ټول کتابونه مې ختم کړل. د دارالعلوم نه د فراغت په وخت کښې مې ۲۰ کاله عمر وو، او پاکستان نه وو جوړ شوي.

بیا مې تدریس شروع کړو، او پاکستان ته د هجرت نه وړاندې په جلال آباد مدرسه مفتاح العلوم کښې مې د درس نظامی پوره سره د جمله فنونو او دوره حدیث اته کاله تدریس او کړو. پاکستان ته د راتلو نه پس درې کاله په دارالعلوم الاسلامیه اشرف آباد ټنواله الله یار

کښې مدرس پاتې شوې ووم. بیا لس کاله په دارالعلوم کراچۍ کښې او دارالعلوم سره سره یو کال په جامعه العلوم بنوری ټاؤن کښې هم د تدریس خدمات کول. په هره مدرسه کښې د حدیثو د مرکزي سبقونو نه علاوه په نورو فنونو کښې هم لوڼې کتابونه زیږدس پاتې شوي وو. په ۱۹۲۷ء کښې مې د جامعه فاروقیه کراچۍ بنیاد کینېدو. او د ۲۸ کالونه تراوسه پورې هم دلته کار کوم.

زما دورو کوالی او د طالب علمي زمانه په لویو او د هلکانو په زمانه کښې تیره شوې ده. خو معلومه نه ده. چه وجه وه هم په دغه زمانه کښې داول نه واخله تر آخره پورې د استاذانو شفقت او حسن ظن همیشه دپاره پاتې شوې دي. په دوی کښې د څه حضراتو د شفقت او د هغوی حسن ظن په وجه کله کله هغوی په دې نالاتق شاگرد باندې ډیر اعتماد اوفخر هم کړې دي. کوم چه په هغه وخت کښې همیشه دپاره زه شرمندګرې یم. (۱)

د ابتداء نه د څه درجه کښې دطالب علمي استعداد کښې استحکام پیدا شوې وو. ددې وجې ئې د هلکانو لاپرواهي څه زیاته نقصاني ثابته نشوه. دا بیله خبره ده. که پوره توجه ئې سبقونو، مطالعې او تکرارته ورکړې وه. نو یقیناً ډیرینه صورت حال به وو. بهرحال هغه نقصان خو اوشو. بیا مې دتدریس په زمانه کښې ډیر محنت او کړو. او په څه ناڅه طریقه د تدریس دا زمانه هم تیره کړه. (۲)

(۱) حقیقت دا دي. چه الله تعالی مولانا ته غیر معمولی صلاحیتونه ورکړي دي. ددوی د حافظې واقعات چه واورې نو د قرون اولی د محدثینو د حافظې یاد تازه کیږي. دا واقعه به د ډیرو دپاره د تعجب باعث وي. چه په دې زمانه کښې هم داسې حضرات موجود دي. چاچه د یوې میاشتې نه په کچه موده کښې پوره قرآن پاک نه یواځې دا چه یاد کړې دي. بلکه د یادولو سره سره ئې په تراویحو کښې هم اورولې دي.

هم د طالب علمي په زمانه کښې دوی د دارالعلوم دیوبند نه د رمضان په تعطیلاتو کښې کور ته راغلې. خیال ورته راغلو. چه د چټکانه په دې وقفه کښې د قرآن شریف څه حصه یاده کړم. رمضان رانژدې وو. مشوره دا اوشوه چه روزانه به ربع پاره یادوی. او په تراویحو کښې به ئې اوروی. دغه شان به د رمضان تراویح هم کیږي. او دوی به اووه اته پارې هم یادي کړي وي. مولانا ته کیدي شي. پخپله هم د خپلې حافظې د قوت اندازه په هغه وخت کښې نه وه. نو دوی روزانه د یو پو یادولو اراده اوکړه. د حفظ قرآن شروع ئې اوکړه. خوچه کله د یادولو دپاره کیناستلو. نو روزانه به ئې د ربع پارې په ځای یوه نیمه پاره یادوله. او د شپې به ئې هغه په تراویحو کښې هم اوروله. یو طرف ته اوویشتمه شپه راغله. او بل طرف ته دوی ټول قرآن کریم حفظ کړاوپه تراویحو کښې ئې واورول. د علاقې حافظانو ته چه کله ددې خبر اوشو. نو ډیرو ته یقین نه راتلو. خویوه واقعه کومه چه په وجود کښې راغلې وه. دهغې نه انکار څنگه ممکن وو.

(۲) مولانا د فن تدریس شهسوار دي. دوی چه چرته هم پاتې شوي دي. د دیني علومو د تګو شمع به لګیدلي وه. ددې بوراگانود رونق نه دوی کله هم بې رونقه شوي نه دي. د دوی د ځوانۍ په زمانه کښې هم به د طالبانو یوه ډله همیشه دپاره دوی سره د لوستلو په غرض ډیره وو. په هغه وخت کښې د حدیث وټیلو خو استاذان داسې هم وو. چاچه د درس نظامی د ابتدائي درجې سبقونو نه واخله تر صحاح سته پورې ټول کتابونه د بل چا د شرکت نه بغیر صرف د دوی نه ویکلي وو. بیه درس نظامی کښې په هغه وخت کښې داسې معیاری کتاب نه وو. دکوم چه دوی درس نه ورکړې. په درس او تدریس کښې د دوی د محنت او شغف اندازه ددې نه لګولې شي. ابقیه حاشیه په راروانه صفحه...

د مولانا مسیح الله خان صاحب صحبت: زما په ژوند کښې د ټولونه زیات بدلون، د دیني جذباتو پرورش، اخلاقو او اعمالو د حسن اوقیح احساس، د دې اصلاح ته توجه او همیشه دپاره خپل خان په رجال الدین کښې د شاملولو شوق او جذبه، د حضرت مولانا مسیح الله خان صاحب په صحبت کښې چه پاتې شوم، نو پیدا شوه. دا بیله خبره ده. چه زه د نفس او شیطان د اغوا په وجه جوړ څه نه شوم. خو په دې باندې شکرگزار یم. چه د اهل حق علماؤ او اهل اصلاح په لمن کښې یم. او امید وار یم. چه هم د دې تعلق په وجه به راسره الله تعالی د عفو او درگزر معامله او کړې. او مغفرت به مې او کړې. ((وما ذلک علی الله بعزيز)).

شیخ الاسلام مولانا حسین احمد مدنی رحمه الله: د احقیت دې چه ماته زما د فن حدیث سره تعلق د شیخ الاسلام حضرت مولانا حسین احمد مدنی نور الله مرقده د شاگردۍ په وجه نصیب شوې دې. د حضرت د ترمذی درس روزانه به دوه دوه نیمې گهنتې په داسې عجیبه انداز کښې وو. چه سترگوته هغه ښه منظر چرته بیا نه دې نصیب شوې. هغه شیخ د زمانې چه

...د تیرمخ بقیه] چه په کلونو، به دوی د صحیح بخاری، صحیح مسلم، صحیح ترمذی، سنن ابی داود او مشکوٰۃ شریف ټول جلدونه دوی مکمل په خپله وئیل. او دې سره سره به نې لا زیاتی هم د څه کتابونو سبقونه وئیل...

د ښه او مقبول استاذ په تعریف کښې دا خبره هم داخله ده. چه هغه دگرانې نه گرانه مسئله په لطیفو کښې بناتې. او طالبان د هغوی په درس کښې سترې والې نه محسوسوې. یواستاز چه په تفهیم د یوهولو کښې د غیر معمولی صلاحیت او مهارت ولې نه وی. خو که دهغه په انداز او طرز تقریرنه په طالبانو باندې ذهني بوج غورځېږي. نو هغه ته د فن تدریس د ټولوبنه صفاتو حامل مدرس نشی وئیلې. الله تعالی مولانا ته د تفهیم د غیر معمولی صلاحیت سره سره د انداز بیان او اسلوب تقریر داسې زړه راښکونکې او خوښونکې صفت ورکړې دې. چه په گهنتوبه ته د دوی په درس کښې ناست یې خونه به سترې والې بیخي نه محسوسئ. دا ول نه آخره پورې به په درس کښې تازگی او خوښ خور وی. د دوی تدریسی ژوند تقریباً په نیمه صدی باندې مشتمل دې. او اوس هم حالنکه دوی د قیمتي عمر ۶۸ منزلونه تیر کړي دي. د دارالحدیث معموره فضاء د دوی د درس بخاری نه گونج کوي. (یعنی آواز نې په کښې رانمېږي...)،

د شاگردانو وسیعه او مفیده حلقه،
الله تعالی مولانا صاحب د شاگردانو په وسیع او مفیدې حلقې سره کامیاب کړې دي. په دې وخت کښې د دنیا په مختلفو ملکونو کښې د مولانا صاحب شاگردان کوم اهم دینی خدمتونه کوي. هغه د شلونه زیات ملکونه دي. په کومو کښې چه د پاکستان نه علاوه ناروې، جرمني، ساوتېه افریقه، سعودی عرب، کویت، قطر، عرب امارات، عمان، انګلینډ، استریلیا، کوریا، افریقه، فرانس، ملاونشیا، رنګون، هندوستان، بنگله دیش، ایران او افغانستان وغیره ملکونه دي. د دوی د شاگردانو په دې وسیع حلقه کښې مصنفین هم دي. او مدرسین هم. مفتیان هم دي او عالمی سکالران هم، په جنگي محاذونو کښې د کافرانو سره مقابلې کونکي هم، او په عالمی سطح باندې دیني فريضه پوره کونکي مبلغین هم. لوی لوی دیني ادارې قانوننکی او چلونکی مهتممین هم. اود شیخ الحدیث په منصب باندې ناست محدثین هم...

د دارالعلوم کراچی صدر مدرس مفتی محمد رفیع عثمانی صاحب، جسټس مولانا محمد تقی عثمانی صاحب، د جامعه بنوری اسلامیه تازون مهتمم مولانا حبیب الله مختار صاحب، د درس نظامی د بعضي کتابونو اود شارح مولانا حنیف گنګوهری او مولانا مفتی نظام الدین شامزئی غونډی د علم ستنې د دوی د شاگردانو په حلقه کښې داخل دي) -

دهغوی د دینی، ملی، سیاسی، سماجی، اصلاحی، او انتظامی خدماتوڅه حد نه وو. هغوی د استقامت او ثبات جبل اعظم وو. په مسند درس چه به کله هغوی کیناستل. نوبه مخ باندې به ئې د خوشحالی آثار ښکاره ښکاریدل. شخصیت ئې دومره زړه راښکونکې اوزړه ته پریوتونکې وو. چه زړونه به هغوی طرف ته راښکلې شو. کوم طالبان چه په ټول کال په درس کښې شریک وو. دهغوی دپاره به د حضرت په ذات گرامی کښې د اولنی ورځ پشان نوې والې او جاذبیت وو. خیال راځی. چه د نبی ﷺ د عاشقاتو کله دا شان دې. نود نبی ﷺ به څه شان وو.

د حضرت په درس ترمذی کښې به د حدیثو په فنی مباحثوښه تفصیل کولې شو. د اسناد، جرح وتعديل، تطبیق او ترجیح بحثونه، فقهی، کلامی، تاریخی مسائل، او اخلاقی او اصلاحی خبرې به ئې ښه په تفصیل سره کولې. د صحاح سته اونورو کتابونو سیټ به ورسره برابر پروت وو. دحوالې هره خبره به ئې په کتاب پرانستلو اودهغې د عبارت په ونیله او بیانوله. اوپه دې تفصیلی سبق کښې به دومره اطمینان وو. چه کله به هم دا نه محسوسیدله. چه د دوی ددې کارنه علاوه بل څه کار هم شته. دطالبانو دهر قسم تپوسونو به ئې ډیره په وړوند. تندې سره تفصیلی جواب ورکول، کله به ئې په مخ باندې انقباض نه ښکاره کیدو، بلکه ډیرد انبساط او نشاط په کیفیت کښې به وو.

په دغه کال د حضرت شیخ الاسلام نورالله مرقدہ درس بخاری د زیاتو سفرونو په وجه متاثر شو. دغه شان د حضرت شیخ په نیز د جامع ترمذی د درس اتمام زیات وو. ددې وجې د درس بخاری درس به د درایت په انداز کم کیدې شو. ټول کتاب خو خیر نه خو ۲۴ و ۲۵ پارې شلم ۲۰ شعبان باندې چه به امتحان ختمیدل. نوتردغه وخته پورې به ئې قراة اودرایة درس کولو او په ۲۸ شعبان به ئې کتاب پوره کول.

شیخ الادب والفقہ مولانا اعزاز علی رحمته الله د ابوداود درس هم معاون وو. دهغوی د درس نه هم احقر ډیرڅه زده کړی دی. ترمذی شریف د کتاب السیر آخره پورې اوشمائل ترمذی هم احقر د حضرت شیخ الادب نه ونیلی دی.

احقر په زمانه د تدریس کښې د حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمته الله د تصنیفاتو او حواشو نه ډیره استفاده کړې ده. بلکه د تدریس دا ټوله زمانه د ،، الکوکب الدری ،، بذل المجهود، اوجز المسالك، او لامع الدراری، نه په استفاده کښې تیره شوې ده. د نورو تصانیفونه مې هم بغیر دڅه شک نه استفاده کړې ده. اوبار بار مې کړې ده. خو د تعلق کوم کیفیت چه د حضرت شیخ د کتابونو سره پاتې شوې دې. هغه د نورو سره نه دې. ددې وجې د حضرت شیخ الاسلام نورالله مرقدہ نه پس که په ما باندې دعلم حدیث په باره کښې دچا د ټولونه زیات احسان وی. نو هغه د شیخ الحدیث رحمته الله دې.

څه د کتاب په باره کښې

د صحیح بخاری کتاب المغازی دا درسی تقریر د ترتیب وتحقیق د مراحلونه تیر شو. او اوس ستاسوپه لاسونو کښې دې. لکه څنگه چه د کشف الباری جلد اول په ابتداء کښې عرض کړې وو. چه دا په اصل کښې د صحیح بخاری زما درسی تقریر دې. دا تقریر مولوی رشید

احمد شریف کراچوی ټیپ کړې وو. دخپل څه درسی تقرير د ضبط کولو ما چرته څه اهتمام نه دې کړې. او نه مې چرته ددې اراده وه. خود مولوی صاحب اصرار غالب شو. اود دغه کال د تقرير ټیپ کولو اجازت مې ورکړو. هغوی ډیر په اهتمام سره د پوره صخیخ بخاری درس ډیرې پیسې خرچ کړې او ټیپ ئې کړو. دا درسی تقرير د کیستونه منتقل کيږي. کاپیانوته، او بیا دهغه ځای نه د ترتیب او تحقیق د مرحلونه تیريږي. او کتابی شکل کښې راتلل ئې شروع شوی دی.

ددې درس آغاز په ۲۱ شوال ۱۴۰۲ هـ کښې شوې وو. او په ۱۰ رجب ۱۴۰۷ هـ ته ختم شو. چه د لوی اختر، سه ماہی، شش ماہی امتحان وئو او د جمعې د ورځې چټیاني ترې اویاسې. نو ددې درس ټوله موده شپږ نیمې میاشتې جوړيږي. روزانه تقریباً دوه گڼتې جاری د صحیح بخاری دا درس په ۴۰۰ کیستو کښې محفوظ شو.

ددې درس نه وړاندې احقرتہ څلیریش ځله د بخاری شریف او ددې نه زیات د ترمذی شریف لوستلونو ټ راغلې دي. او نور کتب صحاح هم باربار لوستلی دی. یو خودا د څلیرشت کالونو محنت وو. او بیا مطبوعه او غیر مطبوعه څومره مواد چه راسره وو. د هغې نه یو ځل بیا د نوی سر نه د استفادې کوښش شوې دي.

د کرمانی، عسقلانی، عینی، قسطلانی، مهلب بن ابی صفر، ابن منیر، ابن بطال، ابن التین، حضرت شاد ولی الله اومولانا انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ د شیح الحدیث مولانا زکریا رحمۃ اللہ علیہ د لامع الداری اومولانا محمد ادریس کاندهلوی رحمۃ اللہ علیہ د تراجمو نه مې ښه استفاده کړې ده. په غیر مطبوعه موادو کښې د خیر مولانا محمد جالندهری رحمۃ اللہ علیہ د شرح بخاری، اود مظاهر العلوم سهارنپور شیح الحدیث مولانا محمد یونس صاحب د درسی افاداتو نه مې ښه استفاده اخستې ده.

امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ غزوات ډیر په اهتمام او تفصیل سره بیان کړې دي. خو د احادیثو په تخریج. د بابونو په ترتیب، اود تراجم ابواب او واقعاتو په ترتیب کښې دوی خپل ځان ته جدا یو اسلوب لري. او هم هغه احادیث ذکر کوي. کوم چه د دوی مخصوصو شرطونو سره برابر وي. ددې په وجه په بعضي ځایونو کښې ابهام پاتې کيږي. او تر کومې پورې چه د پوره ذکر شوې غزوې پس منظر وړاندې نه وي. نو خبره په پوهه کښې راتلل گران وي. د بعضي غزواتو په تاریخ وقوع کښې د عام اهل سیرنه جدا دوی ځان ته یو مستقله رائي لري. ددې وجې د صحیح بخاری کتاب المغازی په درس کښې ددې خبرې ضرورت پېښيږي. چه د متعلقه غزوه تاریخی پس منظر، په تاریخ وقوع کښې د اصحاب سیر اختلاف، او قول راجع، دامام بخاری رجحان، او چه د دوی رائي مربوطه بیان کړې شی. ددې نه پس به د بابونو او د بخاری د احادیثو متعلق مباحثو بیان وي. نو په دې تقرير کښې هم اول پوره تاریخی تفصیل سره متعلقه غزوه بیان شوې ده. په تاریخ وقوع وغیره کښې د اهل سیر اختلاف، قول راجع، او د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د رائي وضاحت شوې دي. ددې نه پس په ابواب او احادیث بخاری باندې تفصیلی خبرې شوی دي. د غزواتو د بیانولو نه وړاندې د مقدمې په توگه د جهاد مقصد، ددې ضرورت، ددې قسمونه او د غلامۍ په مسئله باندې رنځر اچولې شوې ده.

د کتاب المغازی په دې جلد باندې د ترتیب او تحقیق کار د جامع فاروقیه استاذ د شعبه تصنیف و تالیف ملګري زما گران مولوی ابن الحسن عباسی سلمه کړې دي. دوی ډیر په محنت او شوق سره اصل مراجع طرف ته مراجعت کړې دي. او حوالې یې راویستې دي. مفیدې حاشيې یې پرې لیکلې دي. په بعضې ځایونو کې یې اضافې هم کړې دي. او ددې تقریر په محقق جوړولو کې یې ډیر کوشش کړې دي. الله تعالی دې د بخاری دې درس ته قبولیت ورکړي. اودا دې زما دپاره اود مرتب دپاره صدقه جاريه او ګرځوی. آمین.

درخواست د مرتب

هغه ورځې زما د ژوند ښکلې ورځې وې. او هغه شپې زما د ژوند ښائسته شپې وې. کله چه ما د سیرت نبوی پوځلنده باب پرانستل. او غزواتو په تازه باغ کېنې ورداخل شوم. هغه باغ چه دهغې د هریو گل نه د وفا بوې ځی. کوم ځای کېنې چه د الفت د شهادتګاه بلبان چغیرې. د خوشبو او نور هوا ګانې د هر طرف نه چلیږي. د شهادت د سیلاب موجوده لیواله وی. چرته چه نظرد جلوو په طوفان کېنې ډوبیږي. اود کفر او سرکشۍ طغیانی هم په نظر راځی. د حق اوباطل کشمکش دا تاریخي واقعات امیر المؤمنین فی الحدیث سیدنا امام بخاری رحمته الله علیه په خپل صحیح کېنې د «کتاب المغازی» په نوم باندې مرتب کړی دی. استاذ المحدثین شیخ الحدیث حضرت مولانا سلیم الله خان صاحب په اردو کېنې بیان کړې دي. او په دې باندې د تحقیق او تعلیق سعادت زما په حصه کېنې راغلو. بیهشکه په یواځ مطالعه، او په هغې باندې کار کول چه د الله تعالی د طرفه چاته ددې توفیق ملاؤ شی. نو ډیر لوی سعادت دي. مبارک اوقابل رشک دي. د ژوند هغه ګهړۍ چه د دواړو جهانو د سردار، غاښلې نښې کریم رحمته الله علیه د حیات طیبه د خوشحالی ورکونکې چینو نه په سیراب کیدو کېنې تیرې شی. په دې سعادت باندې دخپل رب شکر څنګه ادا کړم. هغه الفاظ دکوم ځای نه راوړم. کوم چه زما د جذباتو عکاس او ترجمان جوړ شی.

نه گلم ندرګ بزم، نه درخت سایه دارم
در خیمتم کرد هقان پچه کار کشت مارا

د صحیح بخاری په دې تقریر په ترتیب، تحقیق او تعلیق کېنې مې خپل کوشش کړې دي. اود لاتدیني امورا اهتمام مې کړې دي.

① د تقریر ژبه کافی حده پورې د تقریر د اسلوب نه مختلفه وی. د ترتیب ورکولو په وخت کېنې زیانی تقریر په تحریری قالب کېنې داچلولو حده پورې کوشش شوې دي. خو خیال ددې خبرې هم ساتلې شوې دي. چه د درسي ژبې نوعیت بیخي ختم نشی. او لوستونکي ددې اصل درسي فضا تصویر او جهلک محسوس کړي. ځکه چه هغه ددې یو پرتاثير اړخ دي. یو درسي تقریر چه د سلیس نه سلیس کړي شی. او هغه بیخي ختم کړي شی. دا د ترتیب په محاسنو کېنې نشي شمارلې. په دې کېنې دکمال پیمانته او معیار دا دي. که قاری ته د صاحب تقریر نه د براه راست استفادې موقع حاصله شوې وی. یا ورسره بالمشافه خبرې شوې وی. نوچه په مطالعې سره او په ذهن کېنې دهغه طرز ادا، اسلوب القاء اود صوت او صدا سره نقش شوې تصویر تازه شی.

⑦ په تقریر کښې چه کوم واقعات، توجیهات، اود احادیثو د تشریح سره متعلقه ټول مباحث د موجوده مراجع اومصادر و نه د جلد اوصفحې ذکر کولو سره دنقل کولو اهتمام شوې دې. په ترتیب اوتحقیق کښې دا هم یوه مشکله مرحله وی. چه ډیرې خبرې مشهورې اود عوام او خواصو ژبه باندې وی. خو کله چه په اصل مراجعو کښې دهغې د معلومولو مرحله راشی. نو بعضې وخت کښې گهنټې څه په ورځو پسې ورځې لگي بیا چرته حواله ملاؤ شی. اویا بیا هم ملاؤ نشی.

⑧ که د یوصحابی یا تابعی ذکر په تقریر کښې مختصر راغلی وی. نویه حاشیه کښې په عربی یا اردو کښې په اختصار سره دهغه د ژوند حالات بیانولې شی.

⑨ که د مطالعې په دوران کښې د بحث سره متعلق څه نکته راته ملاؤ شوې ده. نو د لوستونکو د فاندې دپاره هغې ته هم په حاشیه کښې ځای ورکړې شوې دې.

⑩ کله کله د څه اشکال په جواب کښې یا د څه مسئلې په وضاحت کښې د ضرورت او اهمیت په بناء باندې لږ اوږدې خواشې هم لیکلې شوی دی. د اصل کتاب شروع کیدونه وړاندې د دعوت اوجهاد په خپل مینځ کښې په ربط باندې په حاشیه کښې یومضمون هم ددې سلسلې یوه کرې ده. په دې وخت کښې په عالم اسلام کښې یو طرف ته د دعوت اوتبلیغ د خاموش انقلاب خاموشه قافله روانه ده. بل طرف ته دمجاهدینو قافله هم د جهاد اسلامی ایمان تازه کونکې تاریخ تازه کوي. په ذکر شوی مضمون کښې د دعوت اوجهاد په خپل مینځ کښې ربط، د امت مسلمه دپاره د هریواهمیت اوضرورت، او غلو اومبالغې په خارداره حصه کښې د داخلیدونه بغیر، په حدودوکښې دننه دننه دانهماک د حده پورې د دواړو شعبو سره تعلق ساتلو باندې رنځ اچولې شوې ده. (۱)

⑪ په تقریر کښې که د بخاری یا د حدیث په بل کتاب کښې که چرې د روایت د تخریج د حوالې ذکر راغلی دې. نو دمحواله کتاب اومقام نه ددغه روایت تخریج په گوته کړې شوې دې.

⑫ دطالبانو د نکته نظر نه یوه اهم کاردا هم شوې دې. چه د کتاب په آخره کښې د ټولو لویو غزاگانو خلاصه ما په خپلو الفاظو کښې لیکلې ده. چونکه تفصیلا داکثرو طالب علمانو په علم کښې وی. البته د حافظې سره تعلق ساتونکی بعضې خبرې مثلاً د غزوه تاریخ وقوع، دشرکاؤ او شهداؤ شمار، غونډې څیزونه د ذهن نه اوځي. ددې وجې په مختصرو الفاظو کښې د غزواتو خلاصه، دمتعلقی غزوې اجمالی نقشه پیش کول. اود اهمو واقعاتو تصویر کشی کولو سره سره په مختصر وخت کښې مطالعه اوداهمو خبرو یادولو کښې به انشاءالله ممد اومعاون ثابت شی.

ددې اموریو په اهتمام کښې دخپل طاقته پورې دتقریر په محقق جوړولو کښې پوره کوشش اومحنت کړې شوې دې. خود عصمت دعوی دهرظلم اوجهول انسان دپاره دلوی نه لویه

(۱) دا مضمون په ۱۳۱۲ ه کښې لیکلې شوې و. د ماهنامه الفاروق کراچی (شماره شوال ۱۳۱۲) نه علاوه ماهنامه الحسن لاهور (شوال ۱۳۱۲) هم دا شائع کړې دې.

غلطی ده. په دې کتاب کېنې به یقیناً غلطیانې وی. ددې کتاب د کمپیوټر دې. په کوم کېنې چه د کتاب د غلطیانو احتمال نسبتاً زیات وی. عالمانو ته درخواست دې. چه قابل اصلاح څیز ورته په نظر راشی. نوموړي دې ضرور دهغه نه خبر کړی.

د شیخ الحدیث حضرت مولانا سلیم الله خان صاحب مدظلهم شفقت، توجه، نگرانی، او همت او حوصله او چټولو سره د ترتیب او تحقیق مراحل په آسانتیا سره پوره کیري. دلوستونکی نه د حضرت شیخ مدظلهم د صحت، عافیت او عمر د رازي د خصوصي دعاگانو درخواست دې. اودا چه الله تعالی د صحیح بخاری د دې ټول تقریر د ترتیب، تحقیق او تعلیق کار آسانو او پوره کولو لوتوفیق راکړی. چه دا کار د حضرت شیخ د افاداتو امین، اودهغوی علمی یادگار شی. اود مرتب د تورې عملنامې په توره شپه کېنې روښانه سپوږمۍ خو چه شی. انشاء الله د صحیح بخاری به په اړدو ژبه کېنې هم یوه ښه شرح وی.

د اسلامی تاریخ د غزواتو دا ځنډه باب په حق او باطل کېنې یو مرکزی سبق ورکوی. بیشکه قومونه په اوچتو اخلاقو، د تهذیب او تمدن په اعلی اوصالح قدرونو، اود ژوند په مختلفو شعبو کېنې همه گیر، جامع ضابطه حیات، او اصول سره اوچتیري. ترقی کوی. او کامیابیري. د قومونو، سلطنتونو، اوملکونو د روښانه تهذیب ته د ژوند په جنگ کېنې شکست ورکونکې د اسلامی تاریخ تیر شوې عظمت هم دا بنیادی راز دې. خدا خبره هم هیڅ کله مونږ لره هیرو ل نه دی پکار، چه د اسلام تیر شوې عظمت، اومخکنی هیت، اود دوباره پیدا کیدو راز د غزواتو تاریخ لوستلو کېنې پټ دې. ددې دپاره د عزم او ایقان، جرات او ایمان، د جذبې جهاد سره سره د مادی قوتونو د حاصلولو ضرورت او اهمیت په خپل ځای منلې شوې دې. ځکه چه د جرم ضعیفی بهر حال سزا مرگ مفاجات دې. خو جغرافیائی نقطه نظر سره د دنیا په نقشه باندې د زرخیرد کړو پشان مربوط عالم اسلام المیه په دې وخت کېنې د قوتونو کمی یا د افرادو عددی قلت نه دې. د ایمان او یقین کمزوری، د فانی دنیا سره محبت، د جهاد د جذبې نشتوالی، اود الله په لاره کېنې مرگ ته په ژوند باندې ترجیح ورکول هم د مسلمانانو د موجوده ذلت او ښکته والی اصلی سبب دې. دکوم څیز پیشنگونی په صدو

وراندې د نبی ﷺ ژبې د «حب الدیاء و کراهیة الموت» غوندې بلیغو الفاظو کېنې بیان کړې وه. که دبدر فضا پیدا کړې شی. نو نن هم یقیناً فرشتې د نصرت دپاره د آسمان نه راکوزیدې شی. خدا په هغه وخت کېنې ممکن ده. چه د غزواتو ایمان تازه کونکی تاریخ نه د مسلمانانو بچي بچي خبر وی. یو طرف ته د مسلمانانو د عام تعلیمی ادارو د نظام تعلیم دا المیه څه کمه نه ده. چه د مسلمانانو بچو ته په فرانس، روس، ترکی، امریکې وغیره کېنې واقع شوې انقلاباتو، اودهغې داسبابو او عواملو او پس منظر نه ښه خبر ورکولې شی. خو بل طرف ته د اسلامی تاریخ او غزواتو نه دوی ته سرسری معلومات ورکولی شی. د مسلمانانو په نوی نسل کېنې د جهاد د جذبې نشونما، د شهاد شوق، او د اسلام د اوچتوالی په لاره کېنې د ځان قربانولو عزم د غزواتو او اسلامی جهاد کېنې د ځان قربانولو جنگونو د واقفیت پیدا کولونه بغیر څنگه ممکن کیدې شی؟ په مرکسونو (یو قسم مارغان دی، چه مردارې خوری) کېنې چه اوسپړې هغه د هوکه ورکړې شوی باز ته څه خبر دې. چه څه دې کار د باز،

حقیقت دا دی، چه د غزواتو عبرتناک تاریخ د مسلمانانو دپاره په نوي زمانه کښې په توره شپه کښې ایمانی لالتین دې، په دي سره به دا حقیقت د دوی په ذهنونو کښې کښی، چه

برتر اندیزه سوو وړیاں په زندگی
په کښې جاگت اور کښې تسم جان په زندگی

چرته خان ووی او چرته د خان سپارل وی ژوند، هم په دې سره به د مسلمانانو اوده شوې د جهاد جذبه متحرکه شی. اود اسلامی تاریخ ترتیب به د نوي سر نه ممکن شی.

پاڼ دکهاډل اے تصور پوره صبح وشام تو
دوز پچپه کی طرف اے گردش ایام تو

ابن الحسن عباسی

رفیق شعبه تصنیف و استاذ جامعه فاروقیه کراچی

۲۲ شعبان ۱۴۱۵ هـ

.....

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د پیغمبرانو علیهم السلام بعثت انعام خداوندی دي. دانبياء عليهم السلام بعثت دالله تعالی دیرلوی انعام او احسان دي. که پیغمبران علیهم السلام مبعوث شوی نه وو. اوهغوی تشریف نه وې راوړې. نو دالله تعالی د ذات او صفاتو په باره کښې به مونږ ته څه علم نه وو حاصل شوي. دالله تعالی د مرضیاتو او نامرضیاتو علم به راته نه وو. دالله تعالی د بندگۍ اوعبادت طریقې به راته معلومه نه وه. دهدایت او ضلالت سعادت او شقاوت فرق به راته معلوم نه وو. دمعاش او معاد دین او دنیا، د غلامۍ او حکمرانۍ لارې به راته معلومې نه وې. دا دحضرات انبياء عليهم السلام د تشریف راوړو د دهغوی د بعثت صدقه اووجه ده. چه الله تعالی دهغوی په ذریعه ټول کارونه منکشف او ښکاره کړل.

دگمراهۍ په تیاره کښې صرف د عقل نور کافی نه دي. انسان ته عقل ورکړې شوي دي. د علم حاصلولو ذرائع هم ورکړې شوي دي. اویه تجربې سره په عقل کښې زیاتوالی هم کیږي. خود انسان عقل او علم نابالغ دي. د انبياء عليهم السلام د راهنمائی نه بغیر عقل اوانسانی علم دپاره صحیح لاره معلومول گرانه بلکه ناممکنه ده. لکه گوره ستا په سترگو کښې بینائی موجود ده. رنډا موجود ده. خود دې بینائی او رنډا باوجود په توره تیاره کښې په سترگو باندې تاته څه په نظر نه راځي. ترڅو پورې چه خارجی رنډا مدد اونکړي. په ورځ کښې د نمر رنډا مدد گاره وی. اود شپې د ډیوي اوبجلی رنډا په کښې د سترگونه کار اخستی شی. دغه شان د ضلالت په تیاره کښې اود گمراهۍ په ظلمت کښې د عقل نور اوددې رنډا د راهنمائی نه قاصره اوعاجزه وی. تر څو پورې چه د وحی نور د دې د امداد دپاره موجود نه وی.

انبياء عليهم السلام د انسانی اعلی صفاتو حامل او د امتونو د هدایت په لاره راوستلو بی مثاله جذبه لری. الله سبحانه وتعالی انبياء عليهم السلام مبعوث کړي دي. اوهغوی ته نې خاندانی

شرافت ورکړې دې. په انساني صفاتو کېنې نې هغوی ته اوچته درجه ورکړې ده. ددې وجې دهغوی شرافت، خوش اخلاقی، دهغوی صبر او تحمل، اودهغوی دحسن سلوک جذبه بې مثالہ وی.

ددې صفاتو سره سره الله تعالی هغوی ته د نبوت ثابتولودپاره حارق عادات یعنی معجزات هم ورکړې دي. هغوی راغلل. اودخپل قوم دهدایت فریضه نې ادا کړه. اوددې دپاره هغوی د شپې او ورځې مسلسل محنت کولو. قرآن د حضرت نوح عليه السلام ذکر کړي دي. اوفرمانې:

﴿قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَايَ إِلَّا فِرَارًا وَإِنِّي كُنْتُ مَدْعُوهُمْ لَتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَأَصْرُوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جَهَارًا ثُمَّ إِنِّي أَغْلَنْتُ لَهُمْ وَأَسْرَوْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا﴾ (۱)

نوح عليه السلام عرض اوکړو. اي پروردگاره ما خپل قوم د شپې او د ورځې مسلسل حق دين طرف ته راوبلل. نو زما په رابللو هغوی نور تختی. اوما چه کله هغوی ته دحق دعوت ورکړې دې. دې دپاره چه تاسو د ايمان په سبب دهغوی گناهونه معاف کړئ. نودغه خلقو په غوږونو کېنې گوټې ورکړې. اوپه جاموکېنې نې خان اونغيستل. اوپه کفر باندې کلک پاتې شول. اوديره سرکشی نې اوکړه. بيا هم ما هغوی ته په اوچت آواز باندې دعوت ورکړو. او په ښکاره مې پوهه کړو. او په پټه مې پوهه کړو.

قرآن کریم دا ارشاد د حضرت نوح عليه السلام په باره کېنې فرمائيلې دي. خو د ټولو پیغمبرانو عليهم السلام هم دا کیفیت وو. هغوی به په پوره دلسوزۍ بلکه به بې غرضۍ سره مسلسل اوپرله پسې محنت کولو. اودامت نیغې لارې ته راوستو دپاره به نې خپل پوره طاقت خرچ کولو. بيا به څه کسانو د انبياء عليهم السلام په دعوت باندې لیبک وټیل او،، مرده به دست زنده،، پشان به نې خپل ځانونه پیغمبرانو عليهم السلام ته حواله کړل. اودهغوی د تعلیماتو مطابق به نې خپل ژوند تیرول. هغه خوش قسمه خلق وو. اوڅه خلقو د انحراف او استکبار طریقه اختیار کړه. اودې سره سره نې د انبياء عليهم السلام په تعلیماتو پورې توقې کولې. هغوی دا سوچ نه کول. چه الله تعالی مونې ته دا عزت راکړو. چه دخپلو اومرو او نواهي نې مونې مخاطبین جوړ کړو. بلکه هغوی برابر د نفس اماره بالسوء او شیطان لعین تابعدرای ته ملا اوتړله. اوالله اودهغه د رسول ﷺ نه بې ویزاره کیدل.

د انبياء نافرمانی دالله تعالی د عذاب موجب ده: انبياء عليهم السلام چونکه دالله تعالی نائینن وی. اودهغه د طرفه مبعوث شوی وی. اوددې دنیا خالق الله تعالی دي. نودانسانانو دپاره ضروری ده. چه هغوی د الله تعالی اودهغه د نائیننو پیغمبرانو عليهم السلام اطاعت او تابعداري اوکړې. خو کله چه هغوی بغاوت اختیار کړي. اودالله تعالی د تابعداري نه تختی. نوییا دهغوی دپاره د الله تعالی د طرفه د عذاب بندوبست کیږي. اود هغوی د بغاوت په جرم کېنې دهغوی دپاره دسزا فیصله کیږي. کله خواله تعالی هغوی په عذاب کېنې داسې اخته کړي. چه په زمکه کېنې نې ښخ کړي. کله هغوی په اوبوکېنې غرق کوی. اوکله په

هغوی باندې د آسمان نه د کانړو باران کوی. کله سخت اوتنده سیلی د هغوی خاتمه کوی. کله هغوی د خنزیرانو او شادوگانو په شکلونو کښې مسخ کړی. اودا عذاب د فرشتو په ذریعه سره ورکوی. اودا د عذاب ډیر سخت قسم دی. په دې کښې مهلت نه وی. په دې کښې د رجوع موقع لاس ته نه ورځی. اودغه شان هغه قومونه په چا باندې چه دا عذاب راشی. هغوی تهس نهس اوتبیه او بریاد کړې شی.

دویم قسم د عذاب دا وی. چه الله تعالی خپل بندگان د هغوی د قتال او جنگ او جهاد دپاره اودروی. اودا صورت آسان دی. ځکه چه کله د قتال دپاره خلق مخامخ راشی. او جنگ اوشی. نوڅه کسان یقینا مړه شی. خوڅه خلق ژوندی پاتې شی. اوچه کوم کسان ژوندی پاتې شی. نو بهرحال هغوی ته موقع ملاوېږی. چه هغه په خپل عمل باندې نظرثانی اوکړی. اوخپل عمل بدل کړی. او هغه خلق کوم چه د مقابلې دپاره راځی. اوقتلولې شی. نو هغوی ته هم موقعه ملاوې شی. چه هغوی د جنگ د تیاری په دوران کښې سوچ اوکړی. که غواړی نواسلام قبول کړی. اودالله تعالی اطاعت اوتابعداری منظوره کړی. د عذاب دا دواړه طریقې دی. کله اولنی طریقې وی، یعنی د فرشتو په ذریعه عذاب ورکولې شی. اوپه دې کښې مهلت نه وی. اوکله بله طریقې وی. په هغې کښې مهلت وی. اودالله تعالی نائیین اونیکان بندگان په میدان جنگ کښې دکافرانو مقابله کوی. اوکله د عذاب دواړه طریقې جمع کولې شی. لکه څنگه چه د جنگ بدر په موقع باندې الله تعالی فرشتې هم راولېږلې. او هغوی په جنگ کښې حصه هم واخستله. اومشرکان نې جهنم ته اورسول. او نبی ﷺ هم د خان سره خپل درې سوه او دیارلس صحابه ﷺ راوستل. اودکافرانو سره نې قتال اوکړو.

جهاد کافرانو دپاره دالله تعالی چابک دی. دا قتال په اصل کښې دالله تعالی د باغیانودپاره اودالله تعالی په احکاماتو پورې توقې کونکو لره د منع کولودپاره اودالله تعالی نیکانو بندگانوته په آرام اواطمینان سره د عبادت موقع ورکولو دپاره وی. ددې جهاد اوقتل مقصد دا وی. چه د الله تعالی باغیان خپل انجام ته اورسولی شی. دالله تعالی په احکامو پورې استهزاء اوتوقونه دوی منع کړې شی. په حقیقت کښې خو د دوی قتل کونکې الله تعالی دی. اودا دالله تعالی نائیین خو یوه واسطه اوآله ده. لکه څنگه چه د صدر مملکت دطرفه د یومجرم د پېانسی کولو حکم اوشی. اوجلا د هغه ته پېانسی ورکوی. نو هلته دا نشی ونیلی. چه قتل کونکې جلا دی. بلکه دغه صدر مملکت طرف ته د دې حکم نسبت کولې شی. اولکه څنگه چه یوکس غشي اولینده راواخلی. اودچا نښه واخلي. اوپه خپل غشي سره هغه هلاک کړی. نوپه حقیقت کښې هلاکونکې هم هغه تیرویشتونکې دی. غشي اولینده خو په مینځ کښې یوه واسطه ده. په قرآن مجید کښې فرمانیلی شوی دی. چه ﴿قَاتِلُوهُمْ رَعَىٰ بَيْنَهُمُ اللَّهُ وَأَيُّيَكُمْ﴾ (۱) ددې وجې په حقیقت کښې په جهاد کښې د کافرانو د قتل نسبت الله تعالی طرف ته شوې دی. اوپه دې باندې د څه اعتراض گنجائش نشته. ځکه چه په دنیا کښې دا خبره منلې شوې ده. چه کوم کس د حکومت باغی وی. دهغه جرم دمعا فی قابل نه وی. ددنیا

دڅو ورځو حکومت وی. او هغه باغی دغه حکومت نه وی پیدا کړې. هغه باغی دخپل ژوند تیروولو ددغه حکومت ذره برمحتاج نه وی. ددې باوجود عاقلان په دې باندې متفق دی. که یوکس دحکومت باغی وی. نودهغه دغه جرم د معافۍ قابل نه دی. اودهغه سزا مرګ دی. اوالله تعالیٰ خوددې دنیا خالق هم دې اومالک هم دې. الله تعالیٰ دغه باغی هم پیدا کړې دی. هغه په خپل مستعار ژوند کښې هره لمحۀ هره لحظه دالله تعالیٰ محتاج هم وی. ددې باوجود که هغه د الله تعالیٰ نه بغاوت اوکړی. د الله تعالیٰ د ناینینو انبیاءو نه بغاوت اوکړی، نوددې جرم د معافۍ قابل کیدې شی؟ هرگز نه، دده سزا یقیناً هم مرګ پکار دی. ددې وجې که اسلام جهاد مشروع کړې دی. اود دغې باغیانود ختمولودپاره اود الله تعالیٰ په احکامو پورې دتوقوکولونه د هغوی منع کولودپاره، ښه دهغوی دا سزا مقرر کړې وی. چه دوی دې قتل کړې شی. اوددوی مالونه دې په اهل طاعت کښې تقسیم کړې شی. اوقیدیان دې غلامان جوړ کړې شی. نودا خبره پکارده چه قابل اعتراض نه وی.

ایا دشمنی اوعداوت په دې دور کښې دتهذیب اومتدین مدعی قومونه برداشت کولې شی؟ نن په دې دور کښې کوم قومونه چه د متمدن کیدو دعویدار دی. آیا هغوی دخپلو دشمنانوخلاف لښکری حمله نه کوی؟ آیا هغوی دخپلو دشمنانوخلاف اعلان جنگ نه کوی؟ آیا دوی دهغوی په مالونو باندې قبضه نه کوی. اویا دغه مالونه په خپلوکسانو کښې نه تقسیموی؟ آیا هغوی خلق غلامان نه جوړوی؟ په جنوبی افریقہ کښې حکومت د سپینودې. ددوی ټوله آبادی څلور ملین ده. اوملک په حقیقت کښې د تورو دې. اودهغوی آبادی څلیرشت ملین ده. دا څلور ملین اقلیت په دې څلیرشت ملین خلقو باندې حکومت کوی. اوهغوی ئې غلامان جوړ کړی دی. هغوی ته حقوق ملکیت حاصل نه دی. په کومو کورونو کښې چه هغوی اوسېږي. هغه کچه دی. اوهغوی د هغې مالکان نه دی. اویه کومو شنو او گټرو ویتو کښې چه هغوی کار کوی. دغه کارکونکی دهغې مالکان نه دی. کوم پیداوار چه په دغه پټو کښې کیږي. نودوی دهغې د خوراک نه محرومه ساتلی شی. هغوی صرف جوار خوری. امریکه ددغه حکومت حمایت کوی. برطانیه ددغه حکومت حمایت کوی. ولې دغه شان فلسطینیان امریکې، برطانی او روس په شریکه د اسرائیلو د سازش په ذریعۀ دغلام جوړولو کوشش نه دې کړې. نوییا په اسلام باندې کوم اعتراض دی. خالائکه داسلام عدل انصاف رواداری او رعایت دومره دی. چه بل څوک ددې تصور هم نشی کولې. جهاد که په اسلام کښې مشروع گرځولې شوې دی. نودا ددې دپاره چه دالله باغیان خپل انجام ته اورسوی. اودهغوی په مالونوکه د مال غنیمت په صورت کښې قبضه اوکړې شی. نودا ددې دپاره چه د هغوی طاقت ختم کړې شی. او هغوی ته د فساد پیدا کولوموقع ملاؤ نشی. اوکه هغوی غلامان جوړ کړې شی. نو ددې دپاره چه دوی د اسلام په لارکښې رکاوټ جوړ نشی. خو په اسلام کښې دغلام کیدو په صورت کښې دوی سره د ښه سلوک کولو یرتاکید شوې دی. د نبی کریم ﷺ ارشاد دې

«وَإِخْوَانَكُمْ جَعَلَهُمُ اللَّهُ فِتْنَةً تَحْتَ أَيْدِيكُمْ فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِنْ طَعَامِهِ وَيَلْبَسْهُ مِنْ لِبَاسِهِ وَلَا يَكْلَفْهُ مَا يَغْلِبُهُ فَإِنْ كَلَفَهُ مَا يَغْلِبُهُ فَلْيَعْنَهُ»^(۱)

دا غلامان ستاسو وروڼه دی. الله تعالی دوی ستاسود لاندې د غلامانو په حیثیت سره مقرر کړی دی. نودکوم کس لاندې چه دده ورور وي. نوهغه ته دې دخپل خوراک نه خوراک ورکوی. اود خپلو جامو نه دې ورته جامې اغونډوی. اوپه هغه دې دهغه د طاقت نه زیات بوج نه اچوی. که یوکس دهغه د طاقت نه زیاته ذمه واری هغه ته حواله کړی. نو په خپله دې ورسره شامل شی. اودهغه دې په دغه کار کښې مدد کوی.

بهرحال دلته په مغازی کښې د جهاد بحث راځی. اورسول الله ﷺ چه کوم جهادونه کړی دی. دهغې تفصیلات راځی. ددې وجې ما په اول کښې تاسو ته اوځودل. چه دا جهاد په عقلی توگه باندې هم او په تاریخی اعتبارسره هم اوپه شرعی نقطه نظر سره هم ټیک اوبیخی صحیح دي. اوددې په نتیجه کښې چه کوم قتل، سلب د مالونو، اودغلام جوړولو کوم صورت حال پیدا کیري. هغه هم بیخی صحیح دي. اوپه اقوام عالم کښې ددې نظرونه مسلم اوپه موجوده وخت کښې هم رائج دی. نود دې وجې د اسلام په نظریه جهاد باندې د اعتراض کولو گنجائش نشته.

دجهاد اوقالت د مشروعیت په باره کښې د ټولونه اولنې نازل شوې ایت: دجهاد په باره کښې یوه خبره دا هم یاد ساتل پکار دی. چه نبی ﷺ ترکومې پورې په مکه معظمه کښې وو. نود کافرانواومشرکانو زور ظلم زیاتی باوجود د «فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرٍ» حکم وو. دقتال اوجهاد اجازت نه وو ورکړې شوې. کله چه نبی ﷺ مدینې منورې ته تشریف یووړ. نو د حضرت ابن عباس رضی الله عنه د روایت مطابق کوم چه نسائی، ترمذی او احمد نقل کړي دي. (۱) اودغه شان د حضرت ابوهریره رضی الله عنه د روایت مطابق کوم چه منصف عبدالرزاق نقل کړي دي. دا آیت نازل شو. «إِذْ لِلَّذِينَ يَقْتُلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا» وَلَئِنْ لَمْ يَنْزِلْ هَٰذَا آيَةً لَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ

^(۱) الحدیث أخرجه الترمذی فی کتاب البر والصلة باب ما جاء فی الإحسان إلى الخدم رقم الحدیث ۱۹۴۵ وقال هذا حدیث حسن صحیح وأیضا أخرجه البخاری فی کتاب الأدب باب ما ینهی عن السباب واللعن رقم الحدیث (۶۰۵۰) وفی کتاب الإیمان باب المعاصی من أمر الجاهلیة رقم ۳۰ وفی کتاب العتق باب قول النبی ﷺ العبد إخوانکم فاطعموهم مما تأکلون رقم الحدیث (۲۵۴۵) وأخرجه ابن ماجه فی کتاب الأدب باب الإحسان إلى المالیک رقم الحدیث (۳۶۹۰) وأبوداود فی کتاب الأدب باب فی حق المملوک رقم (۵۱۵۸)

^(۲) الحدیث أخرجه الترمذی فی کتاب التفسیر عن ابن عباس أنه قال لما أخرج النبی ﷺ من مکه قال أبو بکر أخروا! نبیهم لیهلکن فأنزل الله «أذن للذین یقاتلون بأنهم ظلموا وإن الله علی نصرهم لقدیر» الآية فقال أبو بکر لقد علمت أنه سیکون قتال قال الترمذی هذا حدیث حسن (الجامع للإمام الترمذی (۳۲۵۱۵) رقم الحدیث (۳۱۷۱) وأخرجه النسائی فی کتاب الجهاد (۵۶۱۲) وزاد قال ابن عباس فهو أول آیه نزلت فی القتال وأحمد فی مسند عبدالله بن عباس رضی الله عنهما (۲۱۶۱۱) وأخرجه الحاكم فی المستدرک (۲۴۶۱۲) فی کتاب التفسیر وأقره الذهبی.

دِيَارَهُمْ بَعِيرَ حَتَّىٰ إِنْ لَأَن يَقُولُوا رَبَّنَا اللَّهُ ۖ وَلَوْلَا دَفَعَهُ اللَّهُ النَّاسُ بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ لَّهَدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذَكِّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ۚ الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ۗ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٤١﴾

اوس د جنگيدو هغه خلقو ته اجازت ورکړې شو. چا سره چه کافران جنگيږي. ځکه چه په دوی باندې ډير ظلم شوې دي. او بيشکه الله تعالى د دوی په مدد باندې قادر دي. دا هغه خلق دي. چه دخپلو کورونو نه بغيرد څه وجې نه ويستلې شوی دی. صرف په دې خبره چه دوی وائي. زموږ رب الله تعالى دي. او که الله تعالى خلق بعضې په بعضې نورو باندې نه دفع کول. نوپه پخواني زمانه کښې به د راهبانو خلوتخاني اود نصارو او يهوديانو عبادتخاني اوپه دې زمانه کښې د مسلمانانو جماتونه په کومو کښې چه په کثرت سره دالله تعالى نوم يادولې شي. ټول به نورولې شوی وو. او څوک چه د الله تعالى د دين مدد کوي. يقينا الله تعالى به د هغه مدد اوکړي. او بيشکه الله تعالى دقوت او غلبي خاوند دي. دا خلق داسې دي. که موږ دوی ته په دنيا کښې حکومت ورکړو. نو مونږ به قائموی. زکاة به ورکوي. اود نيکي حکم به کوي. اود بدی نه به منع کوي. او د ټولو کارونوپوره کول خو دالله تعالى په لاس کښې دي.

د ذکرشو رواياتو مطابق دا اولنې آيت دي. کوم چه د جهاد دپاره نازل شوې دي. او د بعضي حضراتو رائي دا ده. چه د جهاد دپاره اولنې آيت په دويمه پاره کښې د سورة بقره آيت ﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَفَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ۝﴾ (۲) او جنګ کوي هغه کسانو سره چه تاسو سره جنګ کوي. اوزياتي مه کوي. بيشکه الله تعالى زياتی کونکي نه خوښوي. نازل شوې دي.

د نورو حضراتو رائي دا ده. چه د جهاد دپاره اولنې آيت ﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّهُمْ لَخَيَّةٌ يَفَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ﴾ (۳) بيشکه الله تعالى د مسلمانانو نه ددوی نفسونه او ددوی مالونه ددې خبرې په بدله کښې اخستی دي. چه دوی ته به جنت ملاوېږي. اودوی به دالله تعالى په لار کښې جنگيږي. نور به هم قتلوي. اوپه خپله به هم قتلېږي. نازل شوې دي.

ددې درې واړه آياتونو په باره کښې ونيلى شوی دي. چه دا د جهاد په باره کښې د ټولونه اول نازل شوی دي. (۴) خوراج قول د اولنې آيت متعلق دي. (۵)

(۱) سورة الحج: ۳۹ تا ۴۱.

(۲) سورة البقرة: ۱۹۰.

(۳) سورة التوبة: ۱۱۱.

(۴) علامه آلوسی په روح المعاني کښې د ذکرشوي آيت په باره کښې ليکي: «... وخرج ابن جرير عن أبي العالیه إن أول آية نزلت في القتال ﴿وقاتلوا في سبيل الله الذين يقاتلونكم﴾ وفي الإكليل للحاكم إن أول آية نزلت في ذلك ﴿إن الله اشترى من المؤمنين﴾ روح المعاني (۱/۴۱۹) دغه شان اوگوري (فتح

الباري ۲۸۰/۳.

(۵) ځکه چه ددې متعلق روايات د عدد په اعتبار سره زيات اود سند په اعتبار سره اقوي دي.

دجهاد دوه قسمونه دفاعی او اقامدی: په دې باره کښې یوه خبره دا هم یاد ساتل پکار دی. چه یو جهاد دفاعی دې. او بل جهاد اقامدی دې. هغه جهاد دکوم چه په آیت «أُوْنِ لِلَّذِينَ» کښې ذکر دې. دفاعی جهاد دې. او «وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» کښې هم د دفاعی جهاد ذکر دې. علامه شبلی نعمانی رحمته الله علیه د اقامدی جهاد نه انکار کړې دې. (۱) خودا سراسر غلط دې. ځکه چه په قرآن مجید کښې د اقامدی جهاد په باره کښې ذکر شوې آیاتونه هم موجود دی.

① «فَاَقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ» (۲)

② «اَيُّهَا النَّبِيُّ اُخِذْ بِالْحَبْلِ وَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ» (۳)

③ «وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ» (۴)

دا درې واړه آیتونه په اقامدی جهاد باندې دلالت کوی. (۵)

(۱) نو شبلی نعمانی مرحوم په خپل سیرت کښې غزوه بدر وغیره د اقامدی جهاد په ځانې دفاعی ګرځولی دی. او په دې باره کښې هغوی د جمهورو عالمانو مخالفت کړې دې. او ګوری سیره النبی (۲۰۲۸)

(۲) سورة التوبة: (۵)۔

(۳) الاحزاب: (۶۱)۔

(۴) سورة الانفال: (۳۸)۔

(۵) په حقیقت کښې انګریزانو دخپل استعمار په دور کښې په مسلمانانو کښې دجهاد جذبي سرولو دپاره د یومنظم شازش لاندې دا پروپیګنده کړې وه. چه اسلام یو وینه تویونکې مذهب دې. اود خپل مطلق العنان حکمرانۍ په وجه په دنیا باندې خور شوې وو. ددې دپاره ئې د غلام احمد قادیانی اودهغه د ملګرو ضمیرنې واخستل. هغوی دجهاد د منسوخ کیدو ښه کوشش اوکړو. انګریزانوته ددې خبرې ویره وه. چه جهاد همیشه دپاره په مسلمانانو کښې د ایمانی جوش اود تحریک اسلامی سبب دې. که ددې خلاف پروپیګنده اونشوه. او په کوم وخت کښې هم په مسلمانانو کښې دا مذهبی جوش راپیدار شو. نو بیا ددې طوفان مخه نیول به دهغوی دپاره ګران شی. هم دا وجه ده. چه ډیر مغرب زده مسلمانان بلکه بعضی اهل علم هم دهغوی د پروپیګندې نه متاثره شول. اوداسلام ددفاع دپاره ئې معذرت خوانه لهجه اختیارکړه. اووې وویل. چه اسلام د جهاد په صورت کښې چه دقتل او وینې تویولوکوم حکم ورکړې دې. نوهغه صرف دخپلې دفاع ددحه پورې محدود دې. او ښکاره ده. چه د دنیا هر مذهب دخپل ضرورت دپاره د وینې تویولو فتوی ورکوی.، خودا تجربه د حقیقت نه خلاف ده. ځکه چه د اسلام پوره تاریخ د اقامدی جهاد د عنواناتونه ډک دې. اکثر هم اسلامی لښکر اقدام کوی. نودغیرمسلمو ښارونوته دروازه ټکړی. د ټولونه وړاندې کافرانو ته د اسلام دعوت ورکوی. که هغوی اسلام قبول کړی. اودمسلمانانو وروڼه شی. اوکوم حقوق چه مسلمانانوته حاصل وی په هغې کښې ورسره شریک شی. که هغوی اسلام قبول نکړی. نو بیا په هغوی په جزیه ورکولوباندې آماده کولی شی. اوکه د جزیه ورکولو نه هم انکار اوکړی. نو بیا دریم او آخری صورت دجهاد او قتال دې. دا هم ددې اقدام نتیجه ده. چه په خوکالونوکښې دننه دننه د قیصر اوسکری په محلاتو باندې داسلام بیرغ پرفیدل. اود دنیا د مضبوط طاقتونه داسلامی حکومت لاندې شول.،

پخپله نبی صلی الله علیه و آله د غزوه خندق نه پس ارشاد فرمایلي وو ((نغزوهم ولا یغزونا)) د نن نه پس به مونږ دې کافرانوته د جنگ دپاره ورځو. اوهغوی به راسره جنگ نه کوی. هغوی به حمله کولوکښې په مونږ باندې وړاندې والی زړه نشی کولې. (صحیح بخاری کتاب المغازی [بقیه حاشیه په راروان مخ....

اواقدا می جهاد بیخی د عقل مطابق دی. ځکه چه د جان او مال ډاکوان موجود وی. نو ددې نه وړاندې چه هغوی حمله اوکړی. دهغوی ختمول د عقل او هوښیارتیا عین مطابق دی. دغه شان که د ایمان ډاکوان اوپه ایمان باندې حمله کونکې موجود وی. نو وړاندې ددې نه چه هغوی حمله اوکړی. اقدام کول اودهغوی ختمول عین عقلمندی ده. اولکه څنگه چه ډاکوان، ماتونکی ځناور، اوزهریله ځناور، مار، لړم، که چرته موجود وی. نود هغې دحملې کولونه وړاندې دهغې خاتمه کول ضروری دی. اوکه انتظار به کولې شی. چه هغوی په مونږ باندې حمله اوکړی. نویا به مونږ خپله دفاع کوو. اودهغې نه وړاندې به په هغې باندې اقدام نه کوو. نودا انتظار نشی کولې. بلکه د «قتل البوذي قبل الايذاء» په اصولیه عمل کول ضروری وی. ځکه دفاعی جهاد هم مشروع او ثابت دی. اواقدا می جهاد هم. دجهاد اداپ: ددې نه پس په دې پوهه شی، چه د جهاد آداب څه دی؟ په دې باره کښې د قرآن شریف دا آیت زمونږ پوره راهنمایی کوی.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قَاتِلْتُمْ فِتْنَةً فَاتَّبِعُوا أَوَّلَكُمْ وَاللَّهُ كَثِيرٌ عَلِيمٌ ﴿١﴾ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَعَتَلُوا وَتَذَهَبَ رُجُومُكُمْ وَأَصْبَحُوا إِنْ أَلَّ اللَّهُ مَعَ الصَّائِرِينَ ﴿٢﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطْرًا وَإِنَاءً النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ يَمَّا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٣﴾﴾ (١)

....د تیرمخ بقیه [باب غزوة الخندق (ص. ۵۹۰)..

د دې نه پس د الله تعالی پیغمبر ﷺ اقدام اوکړو. اومکه ئې فتح کړه. دغه شان غزوه بدر اود نبی ﷺ آخری غزا تبوک هم په اقدامی زمره کښې راځی. دا خبره په خپل ځای باندې صحیح ده. چه اسلام د امن او صلحي مذهب دی. خوددې امن اوصلحي د ثابتولودپاره د اسلام د یویدیهي حکم نه انکار ته ضرورت نشته. اودا خبره هم یوحقیقت دی. چه اسلام د توري په زور باندې نه دي خور شوي. د ده دا ښکاره اعلان دی. چه «لَا اِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ» دي دخپل ښکلي ضابطه حیات، اود ژوند په ټولوشعوبیاندې جامع اصولیه وجه عام شو. نورو قومونو هم په دې وجه دا قبول کړو. د دارالعلوم دیوبند مهتمم حضرت مولانا حبیب الرحمن عثمانی په دي موضوع باندې یومستقل کتاب، «الاسلام کوارکے زور سے پہلے؟»، په نوم باندې کتاب لیکلې دي. په گوم کښې چه ئې دا خبره په تاریخی اومضبوط دلائلو سره ثابت کړې ده. چه په قومونو اوملکونوکښې د اسلام خوریدل د توري د زور نتیجه نه ده. بلکه دا ددغه ذاتی کشش اوخوبی ده. خو په دې کښې هم څه شک نشته. چه کله د اسلام داشاعت په لاره کښې دکفر قوتونه رکاوټ کيږي. نویا د دې ((خاشاک غبرالله)) ته پوهکې ورکول او د اسلام د تبلیغ په لار کښې د رکاوټ ختمولودپاره اسلام هم د اقدام حکم کړې دي. اوجونکه د کفر اواسلام جنګ به همیشه دپاره وی. ددې وجې، اقدام، د پوره امت په ذمه د فرض کفایه په حیثیت سره فرض کړې شوې دي. نویه مسلمانانوکښې یوه ډله داسې پکار ده. چه کومه د امت مسلمه د طرفه دا فریضه ادا کوی. اوهم دي طرف ته ئې ﷺ اشاره کوي. اوفرمانی، چه ..

الجهاد ما ض منذ بعثني الله إلى أن يقاتل آخر أمتي الدجال لا يبطله جور جائرو ولا عدل عادل. (رواه ابوداود في كتاب الجهاد باب في الغزو مع أمة الجور رقم الحديث (۲۵۳۲۰)).

اوفرمانیلی ئی دی، ((لا تزال طائفة من أمتي يقاتلون على الحق الظاهرين على من ناوهم حتى يقاتل آخرهم المسيح الدجال (رواه ابوداود في كتاب الجهاد باب في دوام الجهاد رقم الحديث (۲۴۸۴)).

(سورة الأنفال: ۴۵ تا ۴۷) _

ای دایمان خاوندانو! کله چه ستاسود یوې ډلې سره د مقابلې موقع راشی. نو(ددې آدابو خیال ساتی. چه) په جهاد کښې ثابت قدم اوسیرئ. اود الله تعالی ډیر ذکر کوی. دې دپاره چه تاسو کامیاب شی. اوالله اودهغه د رسول د اطاعت خیال ساتی. اوبه خپل مینخ کښې جهگره مکوی. ځکه چه په دې سره به تاسو بزده شی. اوستاسو باد به لاړ شی. او صبر کوی. بیشکه الله تعالی د صبر کونکو سره دي. اودهغه کافرانو پشان مه کیږئ. (کوم چه هم په دې واقعه د بدرکښې) دخپلو کورنونه په تکبر سره راوځی. اوخلقوته دښودنې دپاره راوځی. اوخلق دالله تعالی د لارې نه منع کول غواړی. اوالله تعالی ته د هغوی د ټولو اعمالو علم دي.

دا آیت په دې خبره باندې دلالت کوی. چه مجاهدینوته پکار دی. چه دالله تعالی د ذکر ډیراهتمام کوی. دا آیت په دې خبره هم دلالت کوی. چه مجاهدینو لره د صبراو تحمل نه کار اخستل پکار دی. دغه شان دا آیت دلالت کوی. چه مجاهدین دې غرور، فخر، او تکبرنه اختیاړوی. اودا آیاتونه مونږ ته ښائی. چه مجاهدینوته پکار دی. چه الله اودالله د رسول د اطاعت لمن اونیسی. په دې صفاتو سره جهاد کول پکار دی. اوهم دا د جهاد آداب دی.^(۱)

دجهاد غرض او مقصد: اوس ددې نه پس دا خبره په ذهن کښې اوساتی. چه د جهاد غرض او غایت او مقصد څه دي؟ دجهاد غرض اوغایت صرف اعلاء کلمه الله دي. د نبی ﷺ نه تېوس اوشو. چه یوکس د خپلې مړانې اوبهادرئ ښودلو دپاره قتال کوی. اویوکس د خپل وطن او قوم اوقبیلې په تعصب کښې (چه د اعلاء کلمه الله د جذبې نه خالی وی) قتال کوی.

په دوی کښې مجاهد فی سبیل الله کوم دي؟ نبی ﷺ اوفرمائیل. ((من قاتل لتکون کلمه الله هی العلیا فیهی سبیل الله))^(۲) اوکه یوکس دخپل قوم او وطن د حفاظت دپاره جهاد په دې غرض باندې کوی. چه دا د قوم مسلمانانو قوم دي. اودا وطن دمسلمانانو وطن دي. نو دا به جهاد فی سبیل الله وی. خوکه داسلام د خیال ساتلونه بغیر صرف د قومیت او وطنیت په بناء باندې جنگیږی. نو دا به جهاد فی سبیل الله نه وی.

^(۱) نبی ﷺ فرمائیلی دي. (الغزو غزوان، فاما من ابتغی وجه الله وأطاع الإمام وأنفق الکریمه ویاسر الشریک واجتنب الفساد فإن نومه ونهیه اجر کله وأما من غزا فخرأ وریاء وسععه وعصى الإمام وأفسد الأرض فإنه لم یرجع بالکفاف) رواه ابوداود فی کتاب الجهاد، باب فیمین یغزو ویلتمس الدنیا رقم الحدیث (۲۵۱۵)۔

^(۲) الحدیث أخرجه البخاری فی الجهاد باب من قاتل لتکون کلمه الله هی العلیا رقم ۲۸۱ وفی الخمس باب من قاتل للمغنم هل ینقص ممن أجره رقم ۳۱۲۶ وفی العلم باب من سأل وهو قائم عالماً جالساً رقم ۱۲۳ وفی التوحید باب قوله تعالی ﴿ولقد سبقت کلمتنا لعبادنا المرسلین﴾ رقم ۷۴۵۸ وأخرجه مسلم فی کتاب الإمارة باب من قاتل لتکون کلمه الله هی العلیا رقم ۴۸۸۲ و ۴۸۸۳ و ۴۸۸۴ و ۴۸۸۵ وأخرجه ابوداود فی کتاب الجهاد باب من قاتل لتکون کلمه الله هی العلیا رقم ۲۵۱۷ والترمذی فی فضائل الجهاد باب ما جاء فیمین یقاتل ریاءً وللدنیا رقم ۱۶۴۶ وابن ماجه فی الجهاد باب النیة فی القتال رقم ۲۷۸۳ والنسائی فی الجهاد باب من قاتل لتکون کلمه الله هی العلیا (۵۷۱۲)۔

امام بخاری رحمته الله یو باب قائم کړې دي. «باب لا يقول فلان شهيد»^(۱) او په هغې کښې ئې يوه واقعه نقل کړې ده. چه يوکس کوم چه په پټه منافق وو. او دهغه نوم ، قزمان ، وو. (۱) هغه د مسلمانانو سره ملگرې شو. بڼه جهاد ئې اوکړو. او کافرانوته ئې بڼه نقصان اورسولو. مسلمانانو د دغه کس په باره ونيول شروع کړل. چه «ما اجزع منا اليوم احد كما اجزع فلان» يعنی قزمان چه کومه کارنامه اوکړه. داسې کارنامه نن چا نه ده کړې. کله چه نبی صلی الله علیه و آله دغه خبره واوریده. نو وې فرمائيل. «اما انه من اهل النار» خودا کس جهنمی دي. دا کس په جنگيدو جنگيدو کښې ډير زخمی شو. او مرگ ته نژدې شو. نو حضرت قتاده بن نعمان رضي الله عنه د مرگ په وخت کښې ده ته ورغلو. او وې ونيول. «هنيالك الشهادة» نو هغه او ونيول. «والله اني ما قتلت على دين وانا قتلت على حسب قومي» زه خو د دين اسلام دپاره نه جنگيدم. بلکه زه د خپل قوم په حمايت کښې جنگيدم. په دې سره د رسول الله صلی الله علیه و آله پيشنگوونی صحيح ثابته شوه. (۲)

(۱) جامع بخاری کتاب الجهاد باب نمبر: ۷۷ (۴۰۶۱۱)۔

(۲) ددغه کس نوم ، قزمان ظفري (بضم القاف والطاء) او کنيت ، ابو الغيداق ، وو. (فتح الباری (۷۳۱۷) ۴)

(۳) د صحيح بخاری ذکر شوو بابونو کښې دغه شان په نورو کومو خايونوکښې چه امام بخاری ددې حديث تخريج کړې دي. هلته واقعه څه داسې ده. چه کله نبی صلی الله علیه و آله ددغه کس په باره کښې افرمائيل. «اما انه من اهل النار» نو په صحابو رضي الله عنهم کښې يوکس دده دعمل کتلو دپاره په دې غرض د قزمان سره سره اوسېدو. په جنگ کښې چه قزمان به چرته تلو. نو هغه به ورسره هم وو. کله چه قزمان سخت زخمی شو. او د زخمونو تاب ئې نشو راوړي. نو خپله توره ئې په زمکه کښې ښخه کړه. او د توري په سوکه ئې خپله سينه کيځوده. او په هغې ئې خپل وزن ورواچولو. توره دهغه د بدن نه اخوا ته اووتله. او دغه شان خودکشی ئې اوکړه. او ختم شو. ورسره چه کوم صحابي وو. چه دهغه نوم علامه ابن حجر اکثم بن ابی الجون رحمته الله ليکلي دي. فتح الباری (۷۳۱۷) د نبی کریم صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شو. او د هغه د خودکشی خبر ئې ورکړه. ، په تقرير کښې ذکر شوې د قتاده بن نعمان رضي الله عنه واقعه حافظ ابن حجر د علامه ابن الجوزي رحمته الله په حوالې سره نقل کړې ده. خو په آخر کښې ئې دا هم ليکلی دی. ((وهذا الذي نقله أخذه من مغازی الواقدي وهو لا يحتاج به إذا انفرد فكيف إذا خالف (فتح الباری (۷۶۶۷) ۴)).

د ابن جوزي رحمته الله خيال دي. چه ذکر شوې واقعه د جنگ احد ده. او په صحيح بخاری کښې د ابوهريره رضي الله عنه هغه روايت په کوم کښې چه د زهري نه شيعب روايت کړې دي. او د کوم متابعت چه معمرمه کړې دي. په هغې کښې د ((شهدنا: خير)) تصريح ده. البته د زهري نه د يونس په روايت کښې د خير په ځای د ، ، حنين ، ، تصريح ده. (او گوري صحيح بخاری (۷۲۱۱) کتاب المغازی باب غزوة خير رقم الحديث (۴۲۰۳ و ۴۲۰۴) او په صحيح مسلم کښې د ، ، معمرمه الزهري ، ، په روايت کښې هم د ، ، حنين ، ، ذکر دي. (صحيح مسلم (۷۲۱۱) کتاب الإيمان) خوشارح د مسلم امام نووي رحمته الله د قاضي عياض رحمته الله قول نقل کړې دي. چه ، ، حنين ، ، غلط دي. ((قال القاضي عياض صوابه خير)) او گوري شرح نووي (۳۱۱) بهر حال واقعه د واقدي او ابن جوزي رحهما الله په قول که د ، ، احد ، ، وی. يا د شيعب او معمرمه رحهما الله د روايت مطابق که د ، ، خير ، ، وی. يا ديونس [بقية حاشيه په راروانه صفحه...]

سردار کائنات ﷺ ته چه کله دهغه حال اوخودلې شو. چه هغه داسې وائی. او هغه خودکشی اوکړه. نو نبی ﷺ او فرمائیل: «ان الله ليؤيد هذا الدين بالرجل الفاجر» (۱) امام بخاری رحمه الله په ترجمه الباب کښې هم ددې خودلو دپاره نقل کړې ده. چه ترخو پورې دالله تعالی په لار کښې کلمې اوچتولو دپاره جهاد اونکړې شی. نور هغه وخته پورې هغې ته جهاد فی سبیل الله نشی وئیلې.

غرض دا چه جهاد صرف هغه دې. چه په هغې کښې ټول قوت او طاقت دې دپاره خرچ کولې شی. چه دالله تعالی نوم اوچت شی. اود الله تعالی په دین باندې عمل کونکي خلق په آرام او سکون سره په دې باندې عمل اوکړي. چه نه څوک په دې پورې استهزاء کوی. اونه څوک ټوټې کوی. اونه څوک ددوئ په عبادت کښې دخل انداز کیدې شی. د جهاد دا مقصد دې. اسلام په زور او توره نه بلکه په خپل صداقت او خوبیانو سره خور شوې دې. اوس دلته دوه مسئلې دي. یوه دا چه د اسلام دشمنانود جهاد په حوالې سره دا خبره مشهوره کړې ده. چه اسلام د توري په زور سره خور شوې دې. لکه چه د اسلام خپل صداقت ددې د خوریدو سبب نه دې. دا اعتراض بیخي غلط دې. اویه دې کښې هیڅ حقیقت نشته. ځکه چه نبی ﷺ کله د اسلام دعوت شروع کړو. نو دوی یواځې و. و. نه د نبی ﷺ سره اقتدار و. اونه ددوی په لاس کښې توره وه.

رسول الله ﷺ چه کله داسلام دعوت شروع کړو. نو هغه کسان چه دوی به ئې ،، صادق او امین ،، گنول. هم هغوی ئې دشمنان شول. اود خاندان هغه کسان چه عام طور دخاندانی تعلق په وجه مدد کوی. هغوی هم په دشمنی او بغض کښې وړاندې وړاندې و. په هغه وخت کښې رسول الله ﷺ دعوت ورکړو. اوقسم قسم تکلیفونه ئې برداشت کړل. د ظلم او ستم څه قسم داسې پاتې نشو. کوم چه کافرانو د دوی خلاف نه وی کړې. خوددې باوجود حضرت ابوبکر رضی الله عنیه ایمان راوړو. حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنیه ایمان راوړو. حضرت عثمان بن عفان،

...دتیرمخ بقیه حاشیه] د روایت مطابق که د ،، چنین ،، وی. خو په دې کښې دچا هم اختلاف نشته. چه دغه خودکشی کونکې کس د جهاد اوشهادت په تمنا باندې نه جنگیدل. بلکه د قوم د حمیت په وجه په جنگ کښې شریک و. هم ددې نقطه نظر په بنیاد امام بخاری رحمه الله د دې حدیث ، ترجمه الباب ،، ((لایقول فلان شهد)) په عنوان قائم کړو. حافظ ابن حجر رحمه الله دترجمه الباب اوحديث مناسبت بیانوی اولیکي. ،،

ووجه أخذ الترجمة منه أنهم شهدوا برجائه في أمر الجهاد فلو كان قتل لم يمتنع أن يشهدوا له بالشهادة وقد ظهر منه أنه لم يقاتل لله وإنما قاتل غضباً لقومه. فلا يطلق على كل مقتول في الجهاد أنه شهيد. لإحتمال أن يكون مثل هذا (فتح الباری (۹۰۶) کتاب الجهاد)۔

(۱) الحدیث أخرجه البخاری في کتاب الجهاد باب لايقول فلان شهيد رقم الحديث (۲۸۹۸) وفي المغازی باب غزوة خيبر رقم الحديث (۴۲۰۲ و ۴۲۰۳) من حديث سهل بن سعد الساعدي و أبي هريرة وفي کتاب الرقاق باب الأعمال بالخواتيم وما يخاف منها رقم الحديث (۶۴۹۳) وفي کتاب القدر باب العمل بالخواتيم رقم الحديث (۶۰۶ و ۶۰۷) وأخرجه مسلم في کتاب الإيمان باب بيان غلظ تحريم قتل الإنسان نفسه وإن من قتل نفسه بشئ عذب به في النار (۲۲۱)۔

حضرت علی بن ابی طالب، حضرت طلحه بن عبیدالله، حضرت عبدالرحمن بن عوف، حضرت زبیر بن العوام رضی الله عنہم او نورو ډیرو حضراتو ایمان راوړل. کوم چه د اسلام پریقیدونکی ستوری دی. کوم زور وو په هغه وخت کښې چه خلق ئې د اسلام په قبلولو باندې مجبوره کول؟ کومه توره وه چه هغوی ئې د اسلام په قبلولو باندې مجبوره کول. دوی اسلام راوړو. نو د مصیبتونو ښکار شول. په امتحان کښې پریوتل. خو ددې مصیبتونو او امتحاناتو باوجود هغوی اسلام پرې نڅودل. نو دا وئیل چه اسلام د تورې په زور باندې خور شوې دې غلطه ده.

دویمه خبره دا ده. چه دا خلق چه کوم اعتراض کوی. نو دې جاهلانوته دا معلومه نه ده. چه په زور اوزیاتی په ذریعه چه کوم اسلام قبول کړې شی. هغه معتبر نه وی. که ته دا وای. چه اسلام د تورې په زور سره خور شوې دې. نو ددې مطلب به دا وی. چه په زور باندې خلق مسلمانان گرځولی شوی دی. د زړه په خوشحالی سره هغوی اسلام نه دې قبول کړې. نوتاته دې دا خبره معلومه وی. چه کوم سړې صرف د ویرې د وجې د اسلام کلمه وائی. یا د څه طمعې او لالچ دپاره اسلام قبول کړی. نو هغه عندالله مسلمان نه دې. په قرآن مجید کښې فرمایلی شوی دی. **(وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ الْمَنَ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ)** ^(۱) او که ستا رب غوښتل نو په مخ د زمکې به چه څومره خلق دی. ټولو به ایمان راوړې وې. آیا ته په خلقو باندې زور کولې شې. چه دوی ټول مسلمانان شی.

ایمان هغه معتبر دې. کوم چه په شوق او رغبت سره وی. په کوم کښې چه څه طمع څه لالچ او څه ویره نه وی. څه مجبوری نه وی. ددې وجې په زور سره د اسلام د خوړیدو څه امکان نشته. دریمه خبره دا ده. چه مونږ ته دې اوڅودلې شی. چه آیا کوم کسان چه په زور او ظلم سره مسلمانان کړې شی. آیا هغوی داسلام دپاره داسې قربانې ورکولې شی. څنگه چه صحابه کرام رضی الله عنہم ورکړې وې. په زور او زیاتی سره اسلام قبلونکو ته چه کله موقع ملاوېږي. نو هغوی د اسلام نه خارجېږي. دهغوی نه خو د اسلام دپاره د قربانې ورکول هیڅ تصور نشی کیدې. هغوی همیشه دپاره د تیڅنې لار لتوی. اوصحابه کرام رضی الله عنہم چا چه اسلام قبول کړې دې. هغوی د اسلام دپاره خپل کورونه پریځودی دی. خپل عزت او آبرو ئې لوټ کړې ده. د خپلو ځانونو قربانې ئې پیش کړې دی. هغوی د اسلام دپاره هر قسم تکلیفونه برداشت کړی دی. نو چه کوم خلق د اسلام دپاره هر قسم تکلیفونه برداشت کوی. دهغوی په باره کښې یو د عقل خاوند دا څنگه وئیلی شی. چه هغوی په زور او زیاتی سره اسلام قبول کړو.

ددې نه علاوه نبی صلی الله علیه و آله په مکه مکرمه کښې دیارلس کاله تیر کړی وو. د مکې مکرمې د قیام په زمانه کښې ۸۳ سړو او ۱۷ ښځو حبسې طرف ته دخپل حفاظت دپاره هجرت کړې وو. ^(۲) نو که هغوی په زوره باندې مسلمانان جوړولی شو. نو اول خو په مکه کښې په زور د

^(۱) یونس: ۹۹.

^(۲) په دې هجرت کښې د عربو دڅو قبیلو کسان شامل وو. د بنو هاشم نه یو د بنو امیه اود دوی حلیف قبیلو نه اووه، د بنو عبدالشمس نه دوه، د بنو نوفل نه یو، د بنو اسد نه څلورو، د عبیدن قصی نه یو، د بنو عبدالدار نه پنځه، د بنو زهره او ددوی د حلفاؤ نه ابقیه حاشیه په راروان مخ....

مسلمانانو لو موقع کوم خای وه په هغه وخت کښې د اسلام په لاس کښې نه اقتدار وو. او نه توره، دویمه خبره دا ده. چه هغوی د خپل اسلام د حفاظت دپاره حبشې ته هجرت ولې کړې وو. اویا چه حبشه ته اورسیدل. نوچه دحضرت جعفر طیار رضی الله عنه تقریرېې واوریدو. اصحمه (کوم چه د حبشې بادشاه وو. مسلمان شو. په هغه باندې کوم زور وو.)

....د تیر مخ بقیه حاشیه] شپږ د بنو تمیم نه دوه، د بنو مخزوم او دهغوی د حلفاؤ نه اته، د بنو جمح نه یوولس، د بنو تمیم نه خوارلس، د بنو عدی نه پنځو، اود بنو عامر او بنو حارث نه اته اته سړي شامل وو. دغه شان چه حضرت عمار رضی الله عنه په کښې شامل کړې شی. نودا درې اتیا کسان جوړېږي. گڼي بیا دوه اتیا، دوی کښې اوولس پنځي هم شاملې وې. ابن هشام په خپل سرت کښې د هجرت کونکو سړو او پنځو تفصیلی ذکر نه پس لیکي. ((فکان جمیع من لحق بأرض الحبشة وهاجر إليها من المسلمین سوی أبنائهم الذین خرجوا بهم صفاراً أو ولدوا بها ثلاثة وثمانین رجلاً إن کان عمار بن یاسر رضی الله عنه فیهم وهو یشک فیہ (السيرة النبوية لابن هشام (۳۳۰/۱)~

(۱) أصفحة بن أبهر النجاشي ملك الحبشة وإسمه بالعربية عطية، والنجاشي لقب له، أسلم على عهد النبي ﷺ ولم يهاجر إليها وكان رداً للمسلمين نافعاً (الإصابة في تمييز الصحابة (۱۰۹۱/۱)~

(۲) حضرت جعفر رضی الله عنه په دې تقریر کښې د جاهلیت د زمانې وحشت او داسلامي اقدارو داسې ښکلي تصور کشي کړې ده. چه دغه تقریر د جامعیت بیان نمونه ده. د عربي ادب ښکلي گلدهسته، اود تاریخ اسلام یو قیمتي شهادت جوړ شوي دي. د هغې ابتدائي څه حصه دا ده، ((ایها الملك کنا قوماً أهل جاهلية نعبد الأصنام، ونأكل الميتة ونأی الفواحش ونقطع الأرحام، نسئ الجوار، ويأكل القوي منا الضعيف، فكننا على ذلك حتى بعث الله إلينا رسولاً منا، نعترف بنسبه، وصدقناه وأمانته وعقافه، فذعانا إلى الله لئلا نلحقه، ونعبد، ونخلع ما كنا نعبد نحن وأبائنا من دونه من الحجارة والأوثان وأمرنا بصدق الحديث وأداء الأمانة وصلة الرحم، وحسن الجوار، والكف عن المحارم والدماء، ونهانا عن الفواحش وقول الزور وأكل مال اليتيم وقذف المحصنات وأمرنا أن نعبد الله وحده لا نشارك به شيئاً وأمرنا بالصلاة والزكاة والصيام. فصدقناه وأماناً به واتبعناه على ما جاء به من الله، فبعيدنا الله وحده، فلم نشارك به شيئاً وحرماناً ما حرم علينا وأحللنا ما أحل لنا، فعدا علينا قومنا فعذبونا وفتنونا عن ديننا ليردوننا إلى عبادة الأوثان من عبادة الله تعالى وأن نستحل ما كنا نستحل من الخبائث فلما قهرونا وظلمونا وضيقوا علينا، وحالوا بيننا وبين ديننا، خرجنا إلى بلادك وأخترناك على من سواك ورغبنا في جوارك ورجونا أن لا نظلم عندك أيها الملك (السيرة النبوية لابن هشام (۳۳۶/۱)~

په پښتو کښې ددې مفهوم دا دي،،، اي بادشاه مونږ جاهلان وو. د بتانو عبادت به مو کولو. مرداري به مو خوړلي. د بې حياي کارونه به مو کول. خپلولي به مو کټ کولي. گاونډيانو سره به مو بد سلوک کولو. مضبوط به کمزوري خوړل. نو د جاهليت هم دغه وحشت ښکار وو. چه الله تعالی هم په مونږ کښې يو پيغمبر راولېږلو. داسې پيغمبر چه دهغه حسب اونسب، د هغه صدق اوديانت، دهغه امانت او عفت دټولونه مونږ ښه خبر وو. هغه مونږ ته د توحيد رباني او عبادت الهي دعوت راکړو. مونږ او زمونږ پلار نيکونو چه د کومو بې روحه گانرو او بتانو عبادت کولو. د هغې ټولو د پريخودو خوند نه ئې راته اوکړه. دخبرې د رښتيا کولو او خپلوانو سره خپلولي ساتلو، اود گاونډيانو سره د حسن سلوک کولو. اد حرامو نه د بچ کيدو، اود فساد او ويښ توبولو نه د منع کيدو حکم ئې راته اوکړو. د بې حيايي نه ئې مونږ منع کړو. د ناجائزه وينا کولو ممانعت ئې اوکړو. د پيښ د مال خوړلو نه ئې منع کړو. په پاکدامنو ښځوياندي د تمهت لگولونه د بچ کيدو تاکيد ئې اباقي حاشيه په راروانه صفحه...

حضرت ابوذر غفاری رضی الله عنه په ابتداء د اسلام کښې په مکه مکرمه کښې د نبی صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شو. او اسلام ئې قبول کړو. او واپس لاړو. خپلې قبیلې غفار ته ئې تبلیغ او کړو. نو نیمه قبیله دده په دعوت باندې مسلماننه شوه. (۱)

دغه شان حضرت مصعب بن عمیر رضی الله عنه مدینې منورې ته تشریف اوړې وو. اود دوی په دعوت سره د بنو عبد الاشهل پوره قبیله مسلماننه شوه. (۲) هلته کوم یو زور وو؟

په انصارو کښې او یا کسان د حج په موقع د نبی صلی الله علیه و آله په لاس باندې مسلمانان شوی وو. (۳) هلته کوم زور وو. نو دا وئیل چه اسلام په جبر او زور باندې خور شوې دې. بیخی غلطه ده.

ددې نه علاوه تاسو دا هم وئیلې شئ: که اسلام په زور باندې خور شوې وی. نوموړې ته دا اوښانې چه عیسایانو او یهودیانو په خواپوښو کښې حکومت کړې کړې. او هغوی د عیسائیت او یهودیت د خورولو دپاره ښه پوره کوشش کړې دې. دویرې حربه ئې استعمال کړې ده. دطمعې او لالچ جال ئې خور کړې دې. خوددې باوجود عیسائیت او یهودیت ته

دومره ترقی نه وه حاصله شوې. دومره چه اسلام ته حاصله شوې ده. که چرته دا خبره وی. نو بیا خو پکار ده. چه یهودیت او عیسائیت هم دومره خور شوې وو. دومره چه اسلام خور شوې

دې. نن تاسو یورپ ته لاړ شئ او گوړی نوحیران به شئ. چه انگریزان چا چه د برصغیر نه د اسلام او د مسلمانانو نوم ختمول غوښتل. د هغوی په خپل ملک کښې نن په سوونو جماتونه

....د تیرمخ بقیه حاشیه] راته اوکړو. او مونږ ته ئې حکم اوکړو. چه مونږ دالله تعالی سره څوک نه شریک نکړو. صرف دهغه عبادت کوو. او مونږ کوو. او زکاة ورکوو. او روزې نیسو،

نوموړې دهغه تصدیق اوکړو. په هغه باندې مو ایمان راوړو. اودالله تعالی د طرفه چه هغوی څه راوړل. دهغې تابعداری مو اوکړه. نو اوس مونږ صرف دالله تعالی عبادت کوو. اود شرک نه بچ کیږو. حلال، حلال گڼو. اود حرامو نه منع کیږو. هم ددې وجې زمونږ قوم زمونږ دشمنان جوړ شول. مونږ ته ئې تکلیفونه رارسول. او مونږ ئې دخپل دین په باره کښې په قسم قسم امتحانانو کښې

اچولو. هغوی غواړی چه مونږ بیا د بتانو عبادت شروع کړو. بیا خباثت حلال گڼل شروع کړو، او یوځل بیا په دې کښې اخته شو. کله چه هغوی په مونږ باندې د زور زیاتې انتهاء اوکړه. او

په مونږ باندې ئې زمکه تنگه کړه. او زمونږ د دین په مینځ کښې حائل شول. نو مونږ ستا ملک طرف ته راووتو. اوستا په گاونډتوب کښې مو رغبت اوکړو. او ټول مو پریخودل. ته مو خوښ کړې. زمونږ

امید دې. چه تاسو سره یو. نویه مونږ په ظلم نه کیږی، ددې جوش پیدا کونکی تقریر نه پس حضرت جعفر رضی الله عنه د سورة مریم ابتدائي آیاتونه اولوستل. د نجاشی سترگې داوبنکو نه ډکې شوې. دهغه شاهانه سترگو د اسلام رڼا اولیده، دهغه زړه د اسلام

د حقانیت گواه جوړ شو. اودهغه ژبې د ((اشهد ان لا اله الا الله وان محمدا عبده ورسوله)) اووئیل. اود خپل خان دپاره ئې د سعادت ابدی اعلان اوکړو. په رجب نهمه هجری کښې کله چه نجاشی وفات شو. نو نبی صلی الله علیه و آله صحابه کرام رضی الله عنهم په بقیع کښې جمع کړل. اودهغه د جنازې مونږ ئې اوکړو. (د تفصیل

دپاره اوگوړی سیرت ابن هشام (۳۳۸-۳۳۳) -

(اصحیح مسلم (۲۹۶۱۲) -

(۲) اوگوړی سیرت ابن هشام (۳۷۱-۳۳۷) -

(۳) سیره ابن هشام (۴۳۱-۴۰۴) -

موجود دی. چرچ خرخیری. اومسلمانان هغه اخلی. او جماتونه پرې جوړوی. یواځې په لندن ښار کښې څلور سوه جماتونه دی.

دا صورت حال ښکاره ده چه د زور، ویرې، او تورې نه دي. خلق په خپل شوق سره په اسلام کښې داخلېږي. حالانکه نن صبا مسلمانان د اسلام پوره نمائندگان هم نه دي. د صحابه کرام رضی الله عنہم په دور کښې خود اسلام ښکاره داسې شخصیات موجود وو. چه خلقو به دهغوی اعمال او اخلاق کتل. نو مسلمانیدل به، ددې وجې د جبر او اکراه څه احتمال او سوال نشته.

ددې نه علاوه یوه بله خبره هم په دې باره کښې کولې شی. هغه دا چه داسلام دا حکم دي. که په یو کافر باندې توره کیځودې شی. او هغه کلمه او وئبله. نویبا دهغه قتلول جائز نه دی. اگرچه هغه دغه کلمه صرف دخپل ځان د بچ کولو دپاره وئیلې وی. او په حقیقت کښې هغه ایمان نه وی راوړې. یا په اصل کښې هغه اسلام کښې نه وی داخل شوې. په دواړو صورتونو کښې د هغه قتل جائز نه دی. انسان ته خپل ځان خوښ وی. هغه دخپل ځان د بچ کولو دپاره ډیر دروغ وائی. دلته هم که صرف د ځان بچ کولو دپاره ئې کلمه وئیلې وی. او د زړه نه ئې اسلام نه وی قبول کړې. او روسته د کفر په دین باندې قائم پاتې شی. نو دلته څه زور نشته. چه دې په زور سره مسلمان کړي.

حضرت خالد بن ولید رضی الله عنہ داسې کسان قتل کړي وو. چا چه دمسلمانیدو اقرار کړې وو. (۱) کله چه نبی صلی الله علیه و آله ته ددې علم او شونو. ډیر خفه شو. او وې فرمائیل. **«اللهم إني أبرأ إليك مما صنع**

(۱) په سوال اتمه هجری تح مکې نه پس او د غزوه حنین نه وړاندې نبی صلی الله علیه و آله د حضرت خالد بن ولید رضی الله عنہ په قیادت کښې د انصاریو او مهاجرینو درې سوه اوبنځوسو کسانو یو لښکر بنو جذیمه طرف ته د دعوت اسلام په غرض اولیرل. هغه خلقو د اسلام اقرار په صحیح طریقہ سره نشو کولې. د ((اسلمنا)) مونږ اسلام قبول کړو. په ځای ((صبا)) (مونږ خپل دین بدل کړو) او وئیل. ځکه چه د قریشو کافرانو په د اسلام قبولونکی دپاره د ((اسلم فلان)) په ځای ((صبا فلان)) لفظ استعمالولو. د دې وجې بنو جذیمه د اسلام اقرار په ((صبا، صبا، صبا)) لفظ وئیلو سره او کړو. د ((صبا)) معنی د یو دین نه بل دین ته وتلو ته وائی. چونکه په دې لفظ کښې د اسلام د اقرار مفهوم ښه واضح نه دي. ددې وجې خالد بن ولید په هغوی کښې بعضې قتل کړل. کله چه نبی صلی الله علیه و آله ته ددې خبر او شونو. ډیر خفه شو. او وې فرمائیل. **«اللهم إني أبرأ إليك مما صنع خالد»** او بیا نبی صلی الله علیه و آله حضرت علی رضی الله عنہ ته مال ورکړو او بنو جذیمه ته ئې اولیرل. او دغه ټولو مقتولینو دیت ئې د مسلمانانو د طرفه ورکړو. او گوږ ئې فتح الباری (۵۷۸) وعده القاری (۳۱۷) ..

نسائی او بیهقی د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه په صحیح سند سره یوه واقعه ذکر کړې ده. په دغه واقعه کښې د انسانی عشق اوجه کوم کسان مړه کیدل. په هغوی باندې د مړه کیدو یوه عجیبه واقعه نقل کړې ده. چه د بنو جذیمه په دغه قیدیانو کښې یو قیدی مسلمانانو ته او وئیل. چه زه د بنو جذیمه نه یم. زما په دوی کښې د یو ښځې سره عشق دی. تاسو دغه ښځو ته ما بوځي. زما تمنا ده. چه د مرگ نه وړاندې یو نظر هغه اووینم. دغه قیدی ښځو طرف ته بوتلې شو. هلته کښې ئې څو اشعار او وئیل. نو چه څنگه دغه قیدی قتل کړې شو. نو خپل ځای نه یوه ښځه راووته. او دهغه په لاش باندې پریوته. او د دوو دریو چفو نه پس د هغې د ژوند شمع هم مړه شوه. نبی صلی الله علیه و آله ته چه کله دا واقعه بیان شوه. نو وې فرمائیل. **«اما کان فیکم رجل رحیم»** فتح الباری (۵۸۸) _

عالمی ای الله زه د خالد د کړو نه بری يم. (۱) نودهغوی په اسلام باندې د اقرار کولونه پس دهغوی قتل جائز نه وو. که به هر نیت سره هغوی دغه اقرار کړې وو. د دې وجې دا وئیل چه په زور، زیاتې باندې خلق مسلمانان جوړ شوی دی. دا صحیح او ټیک نه ده.

په اسلام کښې دغلامی مسئله: دویمه مسئله د غلامی سره متعلق ده. حریت او آزادی د هر انسانی پیدائشی حق دي. او انسان د پیدائش د وخت نه فطره آزاد وی. دې غلام جوړول څنگه صحیح کیدې شي؟ ددې په باره کښې دا خبره پیژندل پکار دی. چه دانسان حریت او آزادی دده د. صفت ملکوتی تابع دي. که په ده کښې دغه صفات حمیده اوصفات حسنه موجود وی. کوم چه الله تعالی بیان کړی دی. نو هغه به د حریت مستحق وی. گنی بیا به هغه د آزادی مستحق نه وی. بلکه بیا هغه د بهائم او حیواناتو نه هم لاندې دي. دداسې خلقو په باره کښې الله تعالی فرمائیلي دي. ﴿إِنَّ هُمُ الْأَعْدَاءُ لِلَّذِينَ هُمْ أَضَلُّ﴾ (دا خلقي دځناورو پشان دي. بلکه ددوی نه هم زیات گمراه دي). (۲) او فرمائیلي ئې دي ﴿إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ (۳) بیشکه دالله په نیز کافران بدترین ځناور دي، او ښکاره ده چه ځناورو او څاروو ته د حریت حق حاصل نه وی. نو په دې لحاظ سره کافرانو ته هم دحریت او آزادی حق حاصل نه دي. الله تعالی انسان ته دعلم او قدرت، سمع او بصر، ارادې او تکلم قوت ورکړي دي.

اودې ئې د خپلو صفاتو مظهر جوړ کړې دي. دده فرض وو. چه په خپل خان کښې ئې ملکوتی صفات پیدا کړي وو. اوصفات حمیده ئې روښانه کړي وو. خو کله چه ده د الله تعالی بغاوت ته ملاو او ترله. او دالله تعالی نافرمانی ئې خپل شعار جوړ کړو. نویا دې د مقام تکریم نه او غورځیدو اسفل السافلین ته لاړلو. اوددې په نتیجه کښې په ده کښې د حریت استحقاق باقی پاتې نشو. اوس دې د دې خبرې مستحق دي. چه د ده سر قلم کړې شي. اودې د مخ د زمکې نه ورک کړې شي. خو الله تعالی دده سزا دا مقرر کړه. چه ده ته دې د غلامی طوق واچولې شي. ځکه چه هرکله ده خپل خان د نافرمانی په جرم کښې بندویان کړو. او په کفر او شرک سره ئې گنده کړو. نو آزادی او حریت کوم چه دالله تعالی انعام وو. هغه دده نه سلب کړي شو. او غلامی دده په مقدر کښې شوه.

دغلامی دمسئلي ثبوت په قران او حدیث دواړو کښې شته: دویمه خبره دا پیژندل پکار دی. چه کوم خلق مسلمانان وی. اود غلامی په مسئله باندې اعتراض کوی. هغوی ته لږ دا سوچ پکار دي. چه د «ما ملکات ایهاکم» لفظ په قرآن پاک کښې پخلس ځله راغلي دي. (۴) که په

(۱) الحديث أخرجه البخاري في كتاب المغازی باب بعث النبي ﷺ خالد بن وليد إلى بني جذيمة رقم الحديث (۴۳۹) وفي كتاب الأحكام باب إذا قضى الحاكم بجور أو خلاف أهل العلم فهو رد رقم الحديث (۷۱۸۹)

(۲) سورة الأعراف: (۱۸۹)۔

(۳) سورة الأنفال: (۵۵)۔

(۴) دا لفظ په سورة نساء کښې څلور ځله، په آیت نمر (۳۶) په سورة نحل کښې یو ځای (آیت نمر ۷۱) په سورة مومنون کښې یو ځل (آیت نمبر ۶) په سورة نور رابقیه حاشیه په راروانه صفحه....

اسلام کښې د غلامۍ مسئله نه وه. نو قرآن مجید پنځلس ځله د «ماملکت ایسانکم» ذکر پنځلس ځله ولې کړې دي. قرآن مجید په کفار، ظهار، کفار، یمین او کفار قتل خطا کښې د غلام آزادولو هدايت کړې دي. (۱) که په اسلام کښې د غلامۍ مسئله نه وه. نو بیا دا هدايات به ولې وو. دغه شان قرآن پاک د، مکاتب، ذکر کړې دي. (۲) او ښکاره ده غلام نه مکاتب جوړولې شی. او پخپله مکاتب د بدل کتابت ادا کولو پورې غلام وی.

د رسول الله ﷺ خوي حضرت ابراهيم صاحب د ماريه قبطيه (۳) د بطن نه پيدا شوې وو. ماريه قبطيه د وينځې په حيثيت د نبی ﷺ سره وه. (۴) که دا قبيح اونا جائز وو. نو آيانبي ﷺ ته به ددې علم نه وو.

غرض دا چه دغلامۍ ثبوت د قرآن او حديث دواړو نه دي. او په دې کښې څه قباحته نشته. دا په مثال سره داسې زده کړئ. چه په يوکس باندې دانه راختلې وي. په داسې صورت کښې خو اول داسې کولې شی. چه په هغې باندې مرهم پټی او کړي. په دې سره خويه هغه ماده يا تحليل شی. او بيا به بهرته راوځي. که مرهم فائده اونکړي. نو بيا نشتر لگولې شی. (زخم خپرلې شی) اود اپريشن په ذريعه هغه خرابه ماده راويستې شی. او که هغه ماده دومره زياته شوې وي. چه اوس په نشتر باندې دهغې اخراج کافی نه وي. او هغه پوره اندام خرابوي. نو بيا په دې صورت کښې ټول اندام کټ کولې شی. او ښه په رضا سره ئې خلق کټ کوي. ځکه که دغه اندام کټ نکړې شی. نو ټول بدن ته دهغې د خوریدو ويره وي. اود انسان د ختمیدو خطر وه. دغه شان د پیغمبران عليهم السلام مواعظ او نصيحتونه د مرهم او پټو پشان دي. اود کافرانو نه د کفر مرض په لرې کولو کښې پیغمبران عليهم السلام ډیر په دلسوزۍ او محنت سره پرله پسې ددې د زائله کولو کوشش کوي. او کله چه مواعظ او نصيحتونه کار ورنکړي. نو بيا غلامی د نشتر په طور سره استعمالولې شی. په کومې سره چه ددوی آزادی ختمه کړې

...د تیر مخ بقیه حاشیه] کښې درې ځاي (آيت نمبر ۳۱ و ۳۲ و ۵۷، کښې په سورة روم کښې يو ځاي (آيت نمبر ۲) سورة احزاب کښې څلور ځله (آيت نمبر ۵۰، کښې دوه ځله او آيت نمبر، ۵۲ و ۵۵) په سورة معارج کښې يو ځاي (آيت نمبر، ۳۰) راغلی دی. دا ټول پنځلس مقامات دي. —

(۱) په کفار ظهار کښې د غلام آزادولو حکم الله تعالی په سورة مجادله کښې په آيت نمبر ۳ کښې او په کفار یمین کښې ئې دغلام آزادولو هدايت په سورة مائده آيت نمبر ۸۹ کښې اود کفار قتل خطا کښې د غلام آزادولو حکم ئې د سورة نساء په آيت نمبر ۹۲ کښې کړې دي. —

(۲) سورة نور آيت نمبر (۳۳) کښې دي. ((وَالَّذِينَ يُتَّقُونَ الْكِتَابَ يَمْلِكُكُمْ بِمَا تَعْبَهُمْ فِي الْيَمِينِ وَفِي الْيَمِينِ وَفِي الْيَمِينِ)) (۳) سورة الاحزاب (۴۰: ۴۱) ماريه القبطيه أم ولد رسول الله ﷺ ماتت في المحرم سنة ست عشرة .. في خلافة عمر بن الخطاب فكان عمر بن الخطاب يحشر الناس لشهدها وصلى عليها ودفنها بالبقيع وفي تهذيب الكمال (۱۹۲/۱) وأول من ولد له القاسم ثم زينب ثم رقية ثم فاطمة ثم أم كلثوم ثم في الإسلام عبدالله ثم إبراهيم بالمدينة وأولاده كلهم من خديجة إلا إبراهيم فإنه من ماريه القبطيه وكلهم ماتوا قبله إلا فاطمة فإنها عاشت بعده ستة أشهر على الصحيح. —

شی. او ددوی د فساد بندولو دپاره اود عالم دامن دپاره لار همواره کولې شی. او که دا نسخه هم کارورنکړی. نوییا دوی قتلوي شی. دې دپاره چه دکفر زور ختم شی. اویه دنیا کښې امن او امان قائم شی. لکه څنگه چه ټول بدن ته دنقصان رسیدو ویرې د وجې یو اندام کټ کولې شی. دغه شان د کفر اوشرک په مرض کښې اخته کسان اودالله تعالی نه د بغاوت په وجه چه د دنیا امن خرابیږي. ددې ویرې د وجې هغوی ختمولی شی. بهر حال د ونیلو مقصد دا وو. چه د غلامۍ دا مسئله د عام امن قائم ساتلو دپاره داسې ده. لکه څنگه چه په بدن کښې دننه فاسده ماده چه د نشتر په ذریعه د لرې کولو کوشش کولې شی.

دا داسلام ډیر لوی احسان دي. چه ده دغلامانو سره د حسن سلوک ډیر تاکید کړې دي. او د غلامانو د آزادۍ ترغیب ئې ورکړې دي. نبی کریم ﷺ فرمائیلی دی. «من أعتق رقبة أعتق الله بكل عضو منه عضواً من النار»^(۱) که څوک یو غلام آزاد کړي. نودهغه د هر اندام په آزادۍ کښې به د آزادونکي اندام دجهنم نه الله تعالی آزاد کړي. اونیې ﷺ چه څه وخت وفات کیدو. نو په هغه وخت کښې هغوی وصیت کړې وو. «الصلاة وماملکت أیباکم»^(۲) (دمونځ اود غلامانو زیات خیال ساتئ).

غرض دا چه د غلامۍ په مسئله کښې داسلام په غلامانو باندې ډیر لوی احسان دي. اسلام چه ددوی په باره کښې کوم اصلاحات کړي دي. اودوی ته ئې چه کوم رعایتونه ورکړي دي. د هغې خو عشرعشر هم موجود نه دي. په اسلام باندې دظلم الزام لگول غلط دي. دغلامۍ مسئله خو د وړاندې نه راروانه وه.^(۳) اسلام دا نه ده شروع کړې.

^(۱) الحديث أخرجه البخاری فی کتاب الإیمان باب قول الله تعالی ﴿أو تحریر رقبة وأی الرقاب أزکی رقم الحديث (۶۷۱۵) وأخرجه مسلم فی کتاب العتق باب فضل العتق رقم الحديث (۳۷۶۹) _

^(۲) الحديث أخرجه أبو داود فی کتاب الأدب باب فی حق المملوک رقم الحديث (۵۱۵۶) وابن ماجه فی أبواب الوصایا رقم الحديث (۲۶۹۸) _

^(۳) دمسئلي حاصل دا دي. چه غلامی اسلام نه ده پیدا کړې. د اسلام نه وړاندې د تهذيب اوتمدن د چمک دمک دعویدار، د روم او ایران حکومتونو اود دنیا په نورو قومونو اودماهیو کښې دا عامه وه. په معمولی معمولی غلطو باندې به دانسانانو نه غلامان جوړولی شول. د وینځو اولاد به غلامان گنړلي شول. اودجنگ قیدانو نه غلامان جوړول خومعلومه وه،،

بیا د یوکس دغلام جوړولو مطلب به دا وو. که دې ژوندې وی. نودځناورو پشان ژوند به تیروي. نه به هغه ته د ژوند په حوشحالو کښې دحصي اخستلو څه حق وو. اونه به د قدرت د نعمتونونه د خپلې مرضۍ مطابق د فاندې اخستلو ورته اختیار وو. دندیا دهر راحت نه د محروم غلام حیثیت د یوې روحه گانړۍ پشان وو. چه دهغې اوچتونکې که هغه کوم خوا اویه کومه طریقه ویشتل غواړي. اولی ئې. د غلام حیثیت د یو بوجه اودونکي ځناور نه زیات نه وو. په کوم باندې چه مالک څومره بوجه اوچول غوښتل. اچول به ئې پرې. اوچه څنگه به ئې شړل غوښتل. شړل به ئې،، اسلام چه راغلو. نودغلام جوړولو نور ټول صورتونه ئې ختم کړل. صرف یو صورت ئې باقی پریخودل. اوهغه دا چه کله کافران دمسلمانانو د مقابلې دپاره میدان جنگ ته راشي. اود الله تعالی

دا باغبان قیدیان شی. نودغه بندیان غلامان جوړولی شی. خو به دې صورت کښې هم غلام جوړول متعین نه دی. بلکه مسلمانانو ته اختیار ورکړې شوې دي. چه دغه قیدیان قتل کړي. یا هغوی بغیرد فدیة نه آزاد کړي. او که مناسب گنړي. فدیة دې واخلی. او هغوی دې پرېږدي. او که غواړي نو غلامان دې ترې جوړ کړي.

بیا د غلامۍ په مسئله کښې د اسلام تصور هغه نه دی. کوم چه د جاهلیت د زمانې یا نن د یورپ د غلامۍ تصور دې. اسلام چه څنگه انسان دپاره په دنیا کښې د ټولو نه زیات قابل احترام هستیانو والدینو سره د حسن سلوک حکم کړې دي. هلته یې ورسره د «وما ملکت ايمانکم» زیادت هم کړې دي. فرمانی. «وَالَّذِينَ يَبِيعُونَ بَنِيَهُمْ اَوْ بَنِي الْفُرْقَىٰ وَالْمَكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنُ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ» سورة النساء (۳۶)، او نبی کریم ﷺ فرمانیلې دی. ((فأكرمهم كرامة أولادكم وأطعمهم مما تأكلون)) ابن ماجه كتاب الأدب رقم الحديث (۳۶۹۱) دخپل اولاد پشان د دوی خیال ساتی. او څه په خپله خوړی. دوی باندې هم خوړوی. غرض دا چه اسلام ټول نظام د سختۍ نه نرمۍ ته راویستل، دشمنۍ نه دوستۍ ته راوویستل، دحاکمیت نه راوویستل په ورورولۍ کښې نی بدلې کړه.

بیا دا نه چه دا ټول څیزونه د اسلام د عالمگیر او صالح قانون صرف د پانړو د حده پورې بناست دي. بلکه اسلام د دې نظام اوچته اخلاقي عملی نمونه خلقو ته پیش کړې ده. د اسلام په تاریخ کښې د علم او معرفت اوچتو درجو ته رسیدونکی خومره غلامان دي. چه د هغوی ژوند په سوونو آزادو کسانو دپاره د سخیډو قابل دی. او څوک چه د علمی مهارت په وجه د زرگونو احرارو دپاره مرجع گرځیدلې دی. که دمکې عطاء بن ابن رباح رضی الله عنه وی. او که د یمن طایس بن کیسان رضی الله عنه، که د مصر یدبن حبیب وی. او که د شام او حجاز مکحول او ضحاک رحمهما الله وی. د حدیث اوقفه دا ټول روښانه ستوری هم غلامان وو. د غلامانو سره د اسلام دې عادلانه نظام د عملی نمونې اقرار د مغرب خلقو هم کړې دي. انگریزي ښځې، بلنټ، د عربود ښارونودسیل نه پس په دې عادلانه نظام باندې اقرار کوی اولیکي: «د عربو دخپلو غلامانو سره د بدسلوکی یوه واقعه هم مونږ پیش نکړې شوه. او حقیقت دا دي. چه غلام د عربو سره دهغوی خادم نه وی. بلکه یو خوښ خوي گنړلی شی.»

بیا اسلام د غلام د آزادۍ دپاره څو مواقع ورکړې دي. تاسو به په قران کښې په کفارو یمن، کفارو ظهار او کفارو قتل خطا کښې د غلام آزادولو حکم او مومي. د نبی ﷺ په احادیثو کښې به تاسو ته په دې باندې نوره اضافه هم ملاؤ شی. نبی ﷺ فرمانیلې دی. ((من لطم مملوکه او ضربه نکفارته ان یعتقه)) (سنن أبي داود كتاب الأدب حدیث نمبر ۵۱۶۸) پخپله نبی ﷺ شپږ شپيته غلامان آزاد کړي وو. حضرت عائشي (۶۹) حضرت ابن عباس او یا حضرت عثمان دخپلې محاصرې په دوران کښې شل حضرت حکیم بن حزام سل حضرت عبدالله بن عمر پوزر، حضرت عبدالرحمن بن عوف دیرش زره، او ذوالکلاع حمیری په یو ورځ کښې اته زره غلامان آزاد کړي وو (بخاری) د ذکر شوی اته حضراتو د آزاد کړو غلامانو تعداد یوکم څلویښت زره درې سوه دوشت (۳۹۳۳) جوړیږي... باقی،

«قال کن زملتان من بهار مرا»

ددې ټولو اوصافو باوجود هم خلق په اسلام کښې د غلامۍ په مسئله باندې اعتراض کوي. نو ددوی په باره کښې ددې نه سوا بل څه ونیولی شی. چه دوی ته د بغض اودشمنۍ په وجه د اسلام هریو څیز الله په نظر راځي.

لعل نظر آتی ہے

ان محل آء من کو ائی نظر آتی ہے

(دپورتنی تفصیل اوزیاتی تحقیق دپاره اوگوری تکمله فتح الملم کتاب العنق (۲۶۳۱ و ۲۷۲) ..

موت اوجہاد: داصل کتاب شروع کیدو نه وړاندې د دعوت اوجہاد اہمیت په خپل مینځ کښې ربط باندې مونږ دلته لږ په تفصیل خبرې کوو،

اسلام د پوره ژوند د پوره نظام او د انسانی ژوند د کاملې ضابطې نوم دی. اولکه څنگه چه د انسان ژوند په مختلفو شعبو کښې تقسیمېږي. دغه شان د ژوند د نظام کلی په مختلفو شعبو باندې مشتمل کیدل هم یو بدیهی امر دی. هم دا وجه ده. چه په اسلام کښې شعبه معاشرت هم ده. او معیشت هم. شعبه سیاست هم ده. او حکومت هم. شعبه تصوف هم ده او خدمت خلق هم. شعبه تفسیر هم ده او حدیث هم. شعبه فقه هم ده او افتاء هم. شعبه تاریخ هم ده او تحقیق هم. شعبه تبلیغ هم ده او شعبه جهاد هم. د اسلام روښانه تاریخ د زندګۍ په هره شعبه کښې داسې داسې نامورې هستۍ پیدا کړې دي. په کومو کښې چه د هریو وجود د اسلام د حقانیت دلیل دي. د اسلام په دې مختلفو شعبو کښې دوه شعبې د دعوت او جهاد دي. د دعوت مطلب دا دی. چه د الله تعالی بندګان اسلام طرف ته او الله اود هغه د رسول پیغام طرف ته رابلل دي. بې خبره خبرول. او یا خبره منونکو منل. منونکو ته د عمل ترغیب ورکول. د بدو نه منع کول او بیه نیکو باندې آماده کول. دا ټول په دعوت او تبلیغ کښې داخل دي. او هم دا د امت مسلمة مقصد اود دوی د پیدانش مقصد دی. د الله تعالی ارشاد

دې ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾ (آل عمران: ۱۱۰) ای مسلمانانو! تاسو غوره امت ئې. چه د خلقو دپاره روښتې شوې ئې. د بیه کارونو حکم به کوئ. اود بدو کارونو نه به منع کوئ.،،

ددې آیت نه څو آیاتونه وړاندې دا تصریح موجود ده. چه په هر دور کښې په امت مسلمة باندې فرض کفایه ده. چه د دوی یوه ډله په دې کار کښې لګیا وي. او که د دعوت کار ټول امت پریږدی. نو ټول امت به ګناهګار وي. ارشاد دې ﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾ (آل عمران: ۱۱۰) او یکارده چه په تاسو کښې یوه ډله داسې وي. چه خلقوته د دینکې دعوت ورکوی. اود دینکې د کارونو تعلیم ورکوی. اود ګناه ذخېرو نه ئې منع کوی. اودا هم هغه خلق دی. چه فلاح موندونکی دی.،،

ددې علمی ثبوت ته یواځې د نبی ﷺ د مکی ژوند نه نه، بلکه د ټول ژوند نه ملاوېږي. کله به نبی ﷺ د صفا په غرباندې اوختل. اود دعوت به ئې ورکولو. او بیا (فاصدع بما تؤمر) (ای محمد! تاته چه دڅه حکم کېږي. هغه په ښکاره باندې واوروه) عمل کولو. کله به د طائف سردارانو ته ورتلل. او هغوی ته به ئې د اسلام دعوت ورکولو. او کله به د عربو مختلفو سردارانو ته کوم چه به منی ته راغلی وو. ورتلل. اود حق دین دعوت به ئې ورکولو. کله به ئې قیصر اوقصری ته دعوتی خطونه لیږل. او کله به ئې د قاریانو او مبلغین جماعتونه جوړول او روانول. دې دپاره چه هغوی نوی مسلمانانوته د قرآن او اسلام احکام او بیاني. او غیر مسلموته د اسلام دعوت ورکړی. او بیه آخر کښې د خپلې تاریخي خطبې حجة الوداع په موقع باندې اوفرمانیل. ((هل بلغت)) آیا ما د الله تعالی پیغام اورسول. خلقو په یوآواز سره اووئیل. ((نعم)) او جی، او چونکه نبی ﷺ آخری پیغمبر دی. د دوی نه پس تر قیامت په پورې بل نبی نه راځي. ددې وجې د دعوت دا ذمه داری ددوی نه پس د دوی په امت باندې پریوځي. د نبی ﷺ ارشاد دې. ((بلغوا عني ولو آية)) زما یوه خبره وړاندې اورسوی. د دوی نه پس د دوی ځان قربانونکی صحابه او مخلصان ملګری ﷺ د دنیا ګوټ ګوټ ته د پیغام رسولو دپاره اووتل. که ایران وی یا هندوستان. چین وی که یونان. که عرب وی او که شام، غرض دا چه دخپل راحت او تکلیف، د خلقو د سختۍ او نرمنۍ اود موسم د یخنی او گرمۍ پرواه ئې نه کوله. او مخلوق ته ئې د الله تعالی پیغام اورسولو،،،

په ګردش امام ګز نمبر ۳۵ کړو
خو شېوا سړو وخت کا پابند مېس په
د صاحبو ﷺ ددې مبارکې قافلې د محبت او درد. فکرو او کوشش، اود امت سره ددوی د درد او

هغوی د زړه د خيگر د سوزیدو نتیجه ده. چه نن پیغام محمدی ﷺ
دشت میں دامن کسار میں میدان میں ہے بحر میں موج کی آغوش میں طوفان میں ہے
جمن کے شہر مراش کے بیابان میں ہے اور پوشیدہ مسلمان کے ایمان میں ہے
چشم اقوام، یہ نظارہ ابد تک دیکھے رفعت شان رفعتا تک ذکر تک دیکھے

په مزه مزه د دعوت دا حلقه غټه شوه. اوپه مختلفو طبقو کښې تقسيم شوه. واعظانو او مقررینو د
تقریر په صورت کښې، مفسرینو او محدثینو ﷺ د درس قرآن او درس حدیث په شکل کښې،
مصنفینو او مؤلفینو د تصنیف او تالیف په صورت کښې دعوت جاری وساتل.
اوپه دې کښې هم څه شک نشته. که تقریر وی او که وعظ، که درس قرآن وی او که درس حدیث، که
تصنیف او تالیف وی او که د تصوف د اصلاح نفس تعلیم، په شرعی حیثیت سره دا ټول د دعوت
او تبلیغ زمره کښې راځي.

خو د دعوت هغه خاص طریقې په کومه باندې چه ددې نقشی عکس په نظر راشي. کومه چه د
پیغمبران علیهم السلام اویا خاص کرد نبی ﷺ په مکی دور کښې وه. هغه پریخودې شوې وه. په
کومه کښې چه صرف طلب کونکو ته نه بلکه بې طلبو ته تلل او د دې دعوت ورکول دی. مولانا سید
سلیمان ندوی رحمۃ اللہ علیہ د پیغمبران علیهم السلام د دعوت اصول بیانوي. اولیکي:،،

د دعوت او تبلیغ په هغه اصولو کښې کوم چه د نبی ﷺ په سیرت کښې ښکاره معلومېږي. یو عرض
دي. یعنی نبی ﷺ په ددې انتظار نه کولو. چه خلق دې د دوی په خدمت کښې حاضر شي. بلکه دوی
به په خپله او د دوی داعیان به خلقو ته په خپله ورتلل. او د حق دعوت به ئې ورکولو. تردې چه کله
کله به د خلقو کورونو ته پخپله اورسیدل. اود حق کلمې دعوت به ئې ورته پیش کولو. دمکې
معظمې نه طائف ته لاړلو. اولهته ئې د عبد یالیل د سردارانو په کورونو کښې د تبلیغ فرض ادا
کړو. دحج په موسم کښې به یوې یوې قبیلې ته ورتلل. او هغوی ته به ئې د حق پیغام رسولو. او
دهغوی د سختو جواړونو پړاو به ئې نه کوله. آخر هم په دې تپون کښې د یثرب هغه بختور ملاؤ
شول. دچا په لاسونو چه د ایمان او اسلام دولت د مکې نه مدینې منورې ته منتقل شو. (مقدمه مولانا

محمد الیاس او ان کی دینی دعوت از سید سلیمان ندوی صفحه ۲۵)،،

د دعوت دا خاص طریقې چه په دې کښې د طالبانو تخصیص نه وی. بلکه ټول امت فکر وی. د ډیر
وخت نه یا خو هډو وه نه، او یا که وه خو په هغه عمومیت او اهمیت سره نه وه. دکوم چه ضرورت
وو. اودکومې چه امت د ډیر وخت نه انتظار کولو. به کورواو رحمتونه دې نازل شي په حضرت مولانا
محمد الیاس رحمۃ اللہ علیہ باندې کوم چه الله تعالی عزوجل په اجتماعی توگه د دې کار د ژوندې کولو دپاره
منتخب کړو. بیخ دې وی قبرونه دهغه چا چه ورسره ئې مرسته کړې وه.،،

د اسلام دویمه اهمه شعبه جهاد فی سبیل الله دې جهاد دخپل شرعی معنی په اعتبار سره اگرچه
عام دي. اوهرهغه محنت ته جهاد ونيلی شي. کوم چه د دین اسلام دپاره کیږي. خو په اصطلاحی
اعتبار سره په عامه توگه د جهاد اطلاق په قتال فی سبیل الله باندې کیږي. د شریعت په اصطلاح
کښې د جهاد تعریف دا دي.،،

((بذل المجاهدی قتال الکفار مباحثه او معاودة بالمال أو بالرائی أو بتکثیر السواد او غیر ذلک ثم غلب فی الإسلام علی

قتال الکفار قال ابن الهمام: هو دعوتهم إلی الدین الحق و قتالهم إلی عدم قبولها (مرقاۃ شرح مشکاة) (۳۱۴)،،

د کافرانو سره جنگیدلو یا د جنګ کونکو مدد کولو ته جهاد وائي. برابره ده که دغه مدد په مال یا
په رائي او مشوري په صورت کښې وی. یا د مجاهدینو د تعداد زیاتولو په شکل کښې وی. ددې نه
علاوه په هره طریقې چه د مجاهدینو سره مدد کول کولی شي. هغه په جهاد کښې داخل دي. خو په
اسلامی اصطلاح کښې دکافرانو سره قتال کولو ته جهاد وائي. علامه ابن الهمام رحمۃ اللہ علیہ د جهاد تعریف
کړې دي. چه.،، جهاد خلقو ته د الله تعالی دحق دین دعوت ورکول، اود دعوت نه قبلولو په صورت
کښې دهغوی سره جنګ کولو ته ونيلی شي.

په شرعی اعتبار سره د جهاد مفهوم عام کیدو نتیجه دا ده، چه دهجاه څو قسمونه دي. جهاد بالقلم، جهاد باللسان، جهاد بالسيف، دغه شان نبی ﷺ د یوې غزوي نه د واپسۍ په موقع د نفس خلاف مجاهدې کولو ته جهاد اکبر ونيلې وو. خو په دې کښې څه شک نشته چه د جهاد د ټولو نه اهمه او لویه شعبه قتال دې او چه جهاد فی سبيل الله اووټیلی شی. نو هم دا معنی ترې اخستی شی. اوهم ددې ذکر الله تعالی کړې دې. او فرمائی. ﴿وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ﴾ (سورة انفال: ۳۹) اوتاسودغه کافرانو سره ترهغه وخته پورې. جنگیږئ. چه په دوی کښې فساد د شرک عقیده، پاتې نشی. اودین خالص شی. دغه شان په سورة بقره کښې نې فرمائیلي دي. ﴿کُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كَرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ (البقرة: ۲۱۶) جهاد کول په تاسو باندې فرض کړې شو. اودا به طبعاً تاسو ته گران ښکاری. اودا کیدې شی. چه تاسو یو څیز بد گنئ. او هغه ستاسو دپاره بهتر وی. اودا هم (ممکن ده) چه تاسو به یو څیز خوښ گنئ. او په هغې کښې به ستاسو دپاره شر وی. اوالله تعالی ښه پوهیږي. اوتاسو نه پوهیږئ.

ددې آیت کریمه نه د جهاد فرضیت ثابتیږي. مولانا اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ ددې آیت په تفسیر کښې لیکي. ،، جهاد فرض دي. کله چه ددې شرطونو موجود شی. کوم چه د فقه په کتابونو کښې مذکور دي. او فرض په دوه قسمه دي. فرض عین او فرض کفایه. کله چه د دین دشمنانان په مسلمانانو باندې حمله اوکړی. نوبیا جهاد فرض عین دي. گنی فرض کفایه دي. (حاشیه برقرآن از مولانا اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ) ،،

یعنی جهاد د فرضیت په اعتبار سره په دوه قسمه دي. یو جهاد اقدامی او بل جهاد دفاعی، جهاد دفاعی (کله چه کافران په مسلمانانو باندې حمله اوکړي) نودا فرض عین دي. او جهاد اقدامی (کله چه مسلمانان په کافرانو باندې حمله اوکړي) دا فرض کفایه دي. دامت مسلمه نه یوه ډله داسې پکار ده. چه هغه د ټول امت د طرفه دا فرض ادا کوي. گنی ټول امت به گناهکار وی. د جهاد د مشروعت نه پس د نبی ﷺ زیات عمر هم په جهاد کښې تیر شوي دي. ددې اندازه ددې ته لگی. چه دهجرت نه پس په لس کاله کښې نبی ﷺ په خپله په ۲۶ یا ۲۷ غزواتو کښې شرکت کړې دي. اودصحابو رضی اللہ عنہم هغه لښکرې کومې چه نبی ﷺ لیرلې وې. دهغې شمار پنځه دیرش دی. کومې ته چه په اصطلاح کښې «سریه»، وائی. ،،

د نبی ﷺ دوفات نه پس صحابه کرام رضی اللہ عنہم د جهاد دپاره اووتل. د گرمو علاقو اوسیدونکی دي مجاهدینو به یخو شو. کښې اود طوفانونو نه ډکو ورځو کښې دالله تعالی د کلمې اوچتولو دپاره اود دین حق په ټولو باطلو دینونو باندې د اوچتولو دپاره چه خپله وینه نې د اسلامي ونې د لویولو دپاره تویه کړې ده. د دنیا د قومونو په تاریخ کښې ددې مثال نه ملاویږي. د قرون اولی هم دا مسلمانان وو. چه هغوی ته د دنیا وسعتونه راټول شول. د قیصر اوکسزې قوتونه ټکړې ټکړې شول. کله تیاره وه او که رنرا، که هوا وه او که اوبه، که د دشمنانو کثرت به وویا طاقت، که صحراء به وه او که دریاب، که ځنگل به وو او که غر، که وچه به وه که لونده، هیڅ یو څیز ددې مجاهدینو په لار کښې رکاوټ نشو جوړیدي. کومو چه خپل سر په تلی کښې کیخودې وو. دشهادت د شوق نه ډک، د جهاد په جذبه مست، ددې مجاهدینو یو اواز، یوعزم، یو مقصد وو. ،، اعلاء کلمه الله، ،، هم په دې امید کښې به هغوی خپل ځانونه قربانول. چه

شېر گزاس هوگا آخر جمله غورید
په من مورو هوا فقر توحید

د اسلام د ونې هغه گوري خانگي دکوم د آرام ورکونکی او پرسکون سیوری د لاندې چه نن د دنیا مسلمانان آرام کوي. چاته معلومه ده چه ددې شاخونو جرړو ته اوبه ورکولو او ددې د مضبوطولو دپاره دحجاز قافلي څومره وینه ورکړې ده. داقبال اشعارو ددې ډیر ښکلې عکس اخستی دي.

نظریوں میں کبھی لڑتے کبھی دریاوں میں
کبھی افریقہ کے پتے ہوئے صحراؤں میں
کلہ پڑتے تھے وہ پہاڑوں میں گھوڑوں میں
اور مرتے تھے تیری نام کی عظمت کیلئے
سربک پھرتے تھے کیا دہر میں دولت کیلئے؟
مذ کے بل گرے موالدہ احد کہتے تھے

تھے وہ ایک ترے مرکز آراؤں میں
دیں آذانیں بھی یوں کے گیلداں میں
شان آنکھوں میں نہ چٹکی تھی جہانداروں میں
”جو جیتے تھے تو جگوں کی مصیبت کیلئے
تجی نہ کچھ تیغ زنی اپنی حکومت کیلئے
جس کی بیت سے تم سے ہوئے رہتے تھے

یہ غیر مسلمو کنبی ددغہ مجاہدینو د دعوت طریقہ دا ود چہ عام طور بہ دمسلمانانو فوخ دھغوی
بنارونہ خبر کرل اود تہلو نہ وپاندی بہ نی کافرانو تہ د اسلام دعوت ورکړو کہ هغوی بہ اسلام
قبول کړو نو دمسلمانانو ورونہ بہ شول اوچہ کوم حقوق بہ مسلمانانو تہ حاصل وو بہ هغی کنبی
بہ هغوی هم شریک شو او بہ بل صورت کنبی بہ هغوی د جزیه ورکولو تہ تیارولی شول او کہ د جزیه
نہ بہ نی هم انکار اوکړو نو دریم صورت د توری او قتال وو ددغہ شان پہ خو کلونو کنبی د قیصر او
کسری پہ شاہی محلاتو باندی داسلام بیرغ اولگولی شو اود هغه وخت د دنیا سپر طاقتونہ
داسلامی حکومت لاندی راغلل د جہاد د تاریخ کرنی چہ د هغی ابتداء د بد راو احد نہ شوی وہ د
خورلس سوہ کالو پہ مودہ باندی خورہ دہ کہ بہ مینخ کنبی جرئہ خہ انقطاع راغلی دہ نو هغه ډیرہ
مودہ نہ دہ پاتې شوې خود جنگ بلقان او طرابلس تہ پس د جہاد جذبہ پہ عالم اسلام کنبی لږہ
غوندی یخہ شوی دہ دہ

مرحبا صد مرحبا دافغانستان پہ هغه مجاہدینو چا چہ بغیرد سروسامان نہ پہ الله تعالی پاندی
ډاډگیرہ اوکړہ اود جہاد بیرغ نی پورته کړو اومسلمانانو تہ نی د ذلت نہ د وتلو لارہ اوخودلہ ہم د
دغہ مجاہدینو د قربانی نتیجہ دہ چہ د روس طاقت درې وړی شو بہ دخپل واک پہ ریاستونو کنبی
تقسیم شو ہم ددی جہاد نتیجہ دہ چہ کشمیری مسلمانان راویخ شول د برما او فلسطین
مسلمانان رابیدار شول اوتول عالم اسلام متحرک شو

سمجہ کئے ہیں اس راز کو سینا و قارانی

مردم مردہ مسلم خون زندگی دودا

د دعوت او جہاد پہ خپل مینخ کنبی یوشان والی : جہاد او دعوت دواړہ پہ خپل مینخ کنبی
مربوطی شعبی دی ہرہ پود د بل نہ بغیر ناقصہ اوناتمامہ دہ جہاد کہ د فاسدی مادی اخراج سکون
قلب انسداد د فتنی اوفساد زیری دی نو دعوت د نیکی پہ لارہ روانونکی د بدی نہ منع کونکی
دصحت معاشری آسانی نسخہ ہدایت دی جہاد ربانی کہ مسلمانان د ذلت دکندي نہ راوباسی بہ
کافرانو باندی د اسلام رعب اچول اود دین فطرت باغیانو اوسرکشانو دپارہ دالله تعالی تازیانہ
دہ نو دعوت مسلمانانوتہ د دوی د ژوند مقصد خودلو ددی مقصد د مقام تعین کولو د تعیش پہ
وادیانو کنبی گرخیدنکو تہ د لار خودلو الہی پیغام دی جہاد کہ واسطہ دہ ددی چہ د کافرانو
غلبہ ختمہ شی اود هغوی حکومتونہ د مسلمانانو ماتحت شی اودین حق غالب شی نو دعوت
ذریعہ دہ د چہ د نور ایمان نہ ظلمت د کفر لری شی او بہ زړونو باندی داسلام غلبہ اوحکومت
پاتې شی اولکہ خشکہ کہ د جہاد مقصد اعلیٰ کلمہ الله نہ شی نودا قتل اوفساد نہ سوا بل خہ
نہ دی ددغہ شان دعوت کہ داشاعت اسلام د نیت او روح نہ خالی وی نود شوگوگل د ښکاریدو نہ
سوا بل خہ نہ ددی جہاد او دعوت د یوغشی دودہ ښکارہ دی یا داسی اووایہ چہ د یو ښکار دودہ
غشی دی کہ صرف دعوت وی اوجہاد نہ وی نود کفر بربریت او ظلم بہ د اسلام پہ لار کنبی
رکاوتونہ اچوی اود تبلیغ اسلام لاری بہ بندیری وکہ جہاد وی او دعوت نہ وی نوییا ہم اسلام تہ د
ډیرو خطرو پیښیدو ویرہ دہ بہ اسلامی تاریخ کنبی دا واقعات موجود دی چہ د دعوت د اہمی
فریضی پہ پریخودلو مسلمانانوتہ ډیری خطری پیدا شوی دی د تاتاریانود فتنی اصلی وجہ ہم دا د
دوعت الی الله پریخودلو وو مولانا ابوالحسن ندوی دتاتاریانود فتنی اسباب بیانوی اولیکی

دخوارزم شاہی بادشاہانو ته په دې موقع هم هغه غلطی شوې وه... کومه چه په سپین کښې د عربو حاکمانو کړې وه. او هغوی قانون مکافات معاف نکړل. یعنی دا چه هغوی خپل ټول طاقت د سلطنت په ډیرولو او استحکام، اود دشمنانو په مخالفت کښې صرف کړې دي. او هغه انساني آبادی کومه چه دهغوی د سرحد سره متصله وه. او پخپله یوه دنیا وه. د تبلیغ اسلام او هغوی ته د الله تعالی آخری پیغام رسولو فکر نه وو. د دیني جذبي نه قطع نظر... د سیاسي فراست او دوربینی هم دا تقاضا وه. چه هغوی دا وسیعه آبادی خپل هم خپاله جوړه کړې. اود یوې عقیدې جوړولو کوشش او کړی. اودغه شان د همیشه دپاره د دې خطري نه به محفوظ شوې وې. کومه چه نه صرف دوی ته بلکه پوره عالم اسلام ته پېښی شوه. (تاریخ دعوت وعزیمت جلد اول صفحه ۳۱۲)...

او حقیقت دا دې. که د دعوت اهمه فریضه ئې پریخودې نه وې. اوبه اخلاص او داعیانه طریقه باندې ئې دخپل گاونډو دغه انساني آبادی ته د اسلام دعوت ورکړې وو. نو د تاتاریانو دا حادثه چه د هغې دبربریت په عالم اسلام کښې څه چه په تاریخ عالم کښې هم نه ملایوېږي. اونه به پېش شی. اگرچه په ظاهره د هغې سبب د خوارزم شاه د قراقرم نه د راتلونکي سوداگرو اود بیا د چنگیزخان د سفیر قتلول وو. خو په اصل کښې ترک دعوت ددې سبب وو. هم دا وجه وه. چه کله روسته تاتاریانو ته د اسلام دعوت اورسیدو. نوپه یوکال کښې دننه دننه ټول تاتار قوم مسلمان شو...
 حرم رسوا بوی حرم کی کم نگاشی ے
 جوانان تباری کس قدر صاحب نظر لکے

مولانا ابوالحسن علی ندوی رحمۃ اللہ علیہ لیکلی دی...
 نزدې وه چه ټول عالم اسلام د دې مصیبت په سیلاب کښې بهیدلي وو. اولکه څنگه چه دهغه وخت اهل نظر او درمندو مسلمانانو مصنفین ویره ظاهره کړې وه. چه د اسلام نوم او نشان به هم ختم شوې وو. خو په دې کښې په تاتاریانو کښې اشاعت اسلام شروع شو. او کوم کار چه د مسلمانانو تورو او د مسلمانانو بادشاہانو نشو کولې. هغه د اسلام داعیانو او دالله تعالی مخلص بندگانو او کړو... (تاریخ دعوت وعزیمت ۳۲۱)...

اوبیا هغه قوم چه عالم اسلام ډیر لوی نقصان رسولي وو. داسلام محافظین جوړ شول. اوبه هغوی کښې بیا لوی لوی مجاهدین، عالمانو او فقهاء پیدا شول
 په میان قتر تبار کے اٹمانے ے
 پاهان مل کے مجھے کہے کو مٹمانے ے

نن عالم اسلام ته د دعوت او جهاد دواړو ضرورت دي؛
 نن چه عالم اسلام د تاریخ اسلام د نازک دور نه تیرېږي. غیر مسلم قومونه دخپل ټولو اسبابو او وسائلو د مسلمانانو خلاف متحد دي. هر صبا او هر ښکاره د اسلامي اتحاد ختمولو دپاره نوې حمله د کفر سره ښکاره کیږي. د کشمیر په مسلمانانو باندې هغه تاریخ دوباره راوستې شی. کوم چه هندوانو په ۱۹۴۷ء کښې دپاکستان د مهاجرینو خلاف په هغه وخت کښې تیار کړې وو. په هندوستان کښې برهمنی سماج مذهبی سادھو د جماتونو نه مندرونه جوړولو باندې کلک ولاړ دی. د برما او د فلسطین مسلمانان خالی لاس د جلا وطنی ژوند تیرولو باندې مجبور دي. داندلس هغه زمکه چه هغې اته سوه کاله د اسلام بیرغ پورته کتلې وه. نن د مسلمانانو په دې زمکه داسلام نوم او نشان هم نشته. د دې اندس هغه جسات چه د څلور سوه کالو نه د رسول الله ﷺ د اذان په آوازونو باندې آباد وو. نن هغه د دنیا د سیلانو دپاره تفریح گاه جوړه شوې ده. په بیت المقدس باندې د یهودیانو تسلط دي. اود الله تعالی دا مقدس کور د مسلمانانو د لاس نه بهر دي...
 آه که مدیوں سے ہے تیری فغاں ازان
 دیدہ و مجھ میں ہے تیری زمین آسمان

په داسې حالاتو کښې ددې فرصت چرته شته. چه د دعوت او جهاد په فرضیت یا عدم فرضیت اویا په ضرورت او عدم ضرورت باندې دمنظرو مجلسونه ښانسته کولې شی. یا د یوې شعبي سره د تعلق په وجه د بلې شعبي په عدم اهمیت باندې د دلائلو بازای گرم ساتلې شی.
 [بقیہ تاثیر پر راز و نه مطہ.....]
 جن مجاہد ائمہ اشیاء لان وقت میں ہے

۶۷= کتاب المغازی

باب غَزْوَةِ الْعُسَيْرَةِ أَوِ الْعُسَيْرَةِ

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ أَوَّلَ مَا غَزَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
الْأَبْوَاءَ ثُمَّ بَوَاطُ ثُمَّ الْعُسَيْرَةَ

[۲۲۳۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا وَهْبٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ كُنْتُ إِلَى
جَلْبِ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ فَقِيلَ لَهُ كَمْ غَزَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ غَزْوَةٍ قَالَ ثَمَنَ عَشْرَةَ
قِيلَ كَمْ غَزَوْتَ أَنْتَ مَعَهُ قَالَ سَبْعَ عَشْرَةَ قُلْتُ فَأَيُّهُمْ كَانَتْ أَوَّلَ قَالَ الْعُسَيْرَةُ أَوِ الْعُسَيْرَةِ
فَذَكَرْتُ لِقَاءَهُ فَقَالَ الْعُسَيْرَةُ [۲۲۳۳: ۲۲۳۴]

په غزوه اوسريه کښې فوق: په کوم قتال اوجهاد کښې نبی ﷺ په خپله باندې شرکت کړې
وی. هغې ته د سیرد عالمانو په اصطلاح کښې ،، غزوه ،، وائی. او په کوم قتال اوجهاد کښې
نبی ﷺ په خپله شرکت نه وی کړې. بلکه څوک نې امیر مقرر کړې وی. اود صحابو ﷺ ډله نې
د قتال اوجهاد دپاره لیرې وی. هغه ته ،، سريه ،، او ،، بعثت ،، وائی.

دجهد دسلسلې شروع د غزواتو نه شوي وه که د سرايا نه؟ خبره په دې کښې اوشود. چه د
جهد د مشروعیت نه پس د جهاد ابتداء د سرايا نه شوي وه که د غزواتو نه. داکثرو اهل
سیر دا رائي ده. چه ابتداء د سرايا نه شوي وه. د محمد بن سعد او واعدی هم دا رائي ده. (۱)
او ابن قیم رحمه الله په زاد المعاد کښې هم دا لیکلی دی. (۲) اوهم دا د حافظ ابن حجر رحمه الله او
نورو محققینو رائي ده. (۳)

اولنی سريه د حمزه بن عبدالمطلب رحمه الله وه. دویمه سريه د عبيده بن الحارث رحمه الله وه. دریمه
سريه د سعد بن ابی وقاص رحمه الله وه. (۴) او بیا ددې نه پس غزوه ابواء چه ،، غزوه ودان ،، ورته
هم ونیلي شی. پښه شوي وه.

....د تیر مخ بقیه حاشیه] د گیر چاپیره ماحول تقاضا دا ده. چه هر مسلمان د دعوت اوجهاد آواز جوړ
شی. او په دواړو شعبو کښې د هرې شعبې سره یا کم از کم د یوې سره منسلک وی. بلکه په حدودو
کښې دننه دننه دې فکر مند شی او کار دې کوی. ځکه چه عالم اسلام ته نن د دې څومره ضرورت
دې. گیدې شی چه چرته نه وو.

عالم هر دندې پکښې الزامات
از غراب گران، غراب گران غراب گران تر

(۱) اوگوری طبقات ابن سعد (۶۸۲) او الکامل لابن الاثیر (۷۸۱۲) -

(۲) زاد المعاد (۱۲۹۱۱) -

(۳) فتح الباری (۲۸۰۱۶) -

(۴) البیه ابن اسحاق رحمه الله وغیره سريه عبيده بن الحارث ته اولنی سريه وائی. (قال ابن اسحاق فكانت
رایه عبيده بن الحارث .. فيما بلغني .. اول رایه عقدها رسول الله ﷺ ... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه...]

سویه حمزه بن عبدالمطلب: سريه حمزه بن عبدالمطلب ﷺ په باره کښې دا حضرات وائی: چه په رمضان کال یو هجری کښې حضرت حمزه بن عبدالمطلب ﷺ لره نبي ﷺ د دیرشو مهاجرینو د ډلې امیر مقرر کړو. او،،، سيف البحر،،، طرف ته ئې ورته د روانیدو حکم اوکړو. او وې فرمائیل چه د قریشو په درې سوو کسانو باندې مشتمله یوه قافله ددې تعاقب دې اوکړې شی. کومه چه د ابو جهل په قیادت کښې د شام نه را روانه وه. دا حضرات لاړل. اود قریشو د قافلې تعاقب ئې اوکړو. اودواړه مخامخ شو. خودقتال نوبت رانغلو. (١)

سريه عبیده بن حارث رضی الله عنه: ددې نه پس د شوال په میاشت کښې کال یو هجری کښې نبي ﷺ حضرت عبیده بن الحارث ﷺ د شپیتو یا اتیا مهاجرینو یوه ډله،،، رابع،،، ته اولیرله. اود قریشو د قافلې د تعاقب حکم ئې ورته ورکړو. دا حضرات اورسیدل. دلته هم مخامخ په مخامخ شول. حضرت سعد بن ابی وقاص ﷺ یوغشي دکافرانو طرف ته گزار کړو. دا دمسلمانانو د طرفه نه د ټولو نه اولنې غشي وو. کوم چه د کافرانو سره په جهاد کښې ویشتلې شوې وو. خودلته هم د قتال نوبت رانغلو. (٢)

دکافرانو د پنجې نه د مقداد او عتبې بن غزو ان آزادی: یوه واقعه دا اوشوه. چه حضرت مقداد بن عمرو او عتبې بن غزو ان ﷺ دواړه صحابه وو. ایمان ئې راوړې وو. خود کافرانو په پنجه کښې بندیان وو. د هجرت موقع ورته نه ملاویده. دا دواړه د قریشو د قافلې سره شول. په دې خیال که چرته موقع ملاؤ شوه. نو اوبه تختی. او مدینې ته به اورسی. کله چه د دې شپیتو یا اتیا مهاجرینو سريه د قریشو د قافلې په تعاقب کښې دوی ته اورسیده. نو هغوی ته ډیره بکلي موقع ملاؤ شوه، او د کافرانو نه اووتل. د مسلمانانو سره شامل شول. او مدینې طیبې ته راغلل. د قریشو د قافلې سردار عکرمه بن ابی جهل یا مکرزبن حفص وو. (٣)

سريه د سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه: دې نه پس په ذی قعدة یو هجری کښې نبي ﷺ د حضرت سعد بن ابی وقاص ﷺ سره د شلومهاجرینو یوې ډله کښې اولیرل. وادی،،، حرار،،، (٤) کومه چه جحفه سره نژدې ده. هلته ئې ﷺ دوی ته د رسیدو حکم کړې وو. اود قریشو د قافلې د تعاقب دپاره ئې ورته وئیلې وو. دلته هم د قتال نوبت رانغلو. اودا حضرات واپس راغلل. (٥)

.....د تیرمخ بقیه حاشیه...[فی الإسلام لأحد من المسلمين (السيرة النبوية لابن هشام (٥٩٥١١) او نورو د سیرت عالمانو سريه د حمزة بن عبد المطلب ﷺ ته اولنې وائی. حافظ ابن حجر ﷺ لیکي. ((وعند الأموي يقال أن حمزة بن عبد المطلب أول من عقد له رسول الله ﷺ في الإسلام راية وكذا جزم به موسى بن عقبة وأبو معشر والواقدي (فتح الباري (٢٨٠١٧)۔

(١) طبقات ابن سعد (٦١٢)۔

(٢) تاريخ الطبري (١٢١٢)۔

(٣) أيضاً دغه شان سيرة ابن هشام (ص ٥٩٢)۔

(٤) خزار .. موضع بالحجاز يقال هو قرب الجحفة وقيل واد من أودية المدينة وقيل ماء بالمدينة وقيل موضع بالغدير (معجم البلدان (٣٥٠١٢)۔

(٥) طبقات ابن سعد (٨١٢) وسيرة ابن هشام (٢٠٠١١)۔

غزوه ابواء: بیا په صفر دویمه هجری کښې د غزوه ابواء واقعه پېښه شوه. په دې کښې رسول الله ﷺ په خپله تشریف اوړې وو. اود مهاجرینو یوه لویه ډله دوی سره شوه. حضرت سعد بن عبادہ رضی اللہ عنہ لږه نښې ﷺ د مدینې منورې حاکم جوړ کړو. د نبی ﷺ مقصد په بنو ضمره باندې حمله کول وو. اود قریشو د قافلې تعاقب، کول وو. (۱) دقریشو قافله خو وتلې وه. البتہ د بنو ضمره سره نبی ﷺ صلح اوکړه. په دې شرط چه هغوی به دمسلمانانو خلاف څه اقدام نه کوی. اود ضرورت په وخت به د مسلمانانو مدد کوی. اومسلمانان به د هغوی مدد کوی. (۲) دلته هم قتال اونشور... ودان... او... ابواء... چونکه نزدې نزدې دی. ددې وجې دې ته... غزوه ابواء... هم وائی. او... غزوه ودان... هم. (۳)

غزوه بواط: ددې نه پس په ربیع الاول کښې د... غزوه بواط... واقعه پېښه شوه. بواط (بفتح الباء وبضم الباء) دواړه شان وتیلی شی. دا د یو غر نوم دی. کوم چه د... یمن... سره نزدې دی. (۴) رسول الله ﷺ دې دپاره روان شو. اود دوی سره دلته هم یوه لویه ډله وه. صحابه کرامون ﷺ ته په دې غزوه کښې هم د قتال نوبت رانغلو. د قریشو قافله د کومې په تعاقب کښې چه نبی ﷺ روان شوې وو. اوپه لږ څه کښې اووتله. او نبی ﷺ واپس تشریف راوړو. په دې غزوه کښې نبی ﷺ سائب بن عثمان بن مظعون رضی اللہ عنہ د مدینې حاکم جوړ کړې وو. (۵) غزوه عسیره: دې نه پس په جمادی الاولی دویمه هجری کښې د... غزوه عسیره... واقعه پېښه شوه. دا عسیره مقام هم د... یمن... سره نزدې وو. (۶) دلته نبی ﷺ د مهاجرینو په دوو سوو یا دوه نیمو سووکسانو باندې مشتمل لښکر واخستل اولارلو. دلته هم د قتال نوبت رانغلو. د قریشو قافله وتلې وه. نبی ﷺ په دې سفر کښې د بنی مدلج سره صلح اوکړه. (۷)

(۱) طبقات ابن سعد (۷۱۲) وسیره ابن هشام (۵۹۱۱) وفتح الباری (۲۷۹۱۷)۔

(۲) وفي هذه الغزوة وداع مخشى بن عمرو الضمرى وكان سيدهم فى زمانه على أن لا يغزو بنى ضمرة ولا يكثروا عليه جمعاً ولا يعينوا عدواً وكتب بينه وبينهم كتاباً (طبقات ابن سعد (۸۱۲)۔

(۳) الأبوأء قرية من عمل الفرع بينها وبين الجحفة من جهة المدينة ثلاثة وعشرون ميلاً والأبوأء (بفتح الهمزة وسكون الموحدة) و... ودان... مكانان متقاربان بينهما ستة أميال أو ثمانية (انظر فتح الباری (۲۷۹۱۷) وطبقات ابن سعد (۸۱۲) قال موسى ابن عقبه أول غزوة غزاها النبي ﷺ يعنى بنفسه... الأبوأء... فتح الباری (۲۷۹۱۷)۔

(۴) ينعى مدينة بين مكة والمدينة.. وهى قريبة من طريق الحاج الشامى أخذ أسمه من الفعل المضارع لكثرة يتابعها (معجم البلدان (۴۵۰۱۵) وفي طبقات ابن سعد وبين ينعى والمدينة تسعة برد (طبقات ابن سعد (۱۰۱۲)

(۵) سيرة ابن هشام (۵۹۸) د ابن سعد د بيان مطابق حضرت سعد بن معاذ رضی اللہ عنہ د مدینې حاکم جوړ کړې شوې وو. اوگورئى (طبقات ابن سعد (۸۱۲) والله اعلم۔

(۶) قال الحافظ فى الفتح (۲۸۰۱۷) وأما العسيرة فلم يختلف على أهل المغازى أنها بالمعجمة والتصغیر وآخرها هاء قال ابن اسحاق هى بطن ينعى۔

(۷) طبقات ابن سعد (۹۱۲ و ۱۰)۔

په دې غزوه کېنې ابوسلمه بن عبدالاسد مخزومي رضي الله عنه د مدینې حاکم مقرر کړې شوې وو. (۱)
دا درې غزوات دی. د محمد بن اسحاق رائي دا ده. چه د ټولو نه وړاندې د ابواء واقعه پېښه شوې وه. او دا درې واړه سرايا کوم چه اکثر حضرات د اولنې هجری واقعات ښائي. دا د غزوه ابواء نه پس شوی دی. او دا د دویمې هجری واقعات دی. (۲)

بهر حال امام بخاری رحمه الله د سرايا ذکر نه دې کړې. هغوی ذکر کړی دی. «ابواء ثم بواط ثم العشيرة» دا ترتیب د بخاری دی. او د جمهور هم دا رائي ده. اگر چه د بعضې خلقو رائي دا هم ده. چه په غزوات کېنې ،، عشيره ،، د ټولو نه وړاندې ده. (۳)
غزوه بدر اولی: د غزوه عشیره نه نبی ﷺ په جمادی الاولی دویمه هجری کېنې واپس راغلو. اس تقریباً لس ورځې د دوی شوې وې. چه کرزین جابر فهری د مدینې طبیې په چراگاه باندې د شپې حمله او کړه. نبی ﷺ ته چه کله خبر ملاؤ شو. نو نبی ﷺ د مهاجرینو یو جماعت سره دهغوی په تعاقب کېنې روان شو. او مقام ،، سفوان ،، ته اورسیدل. کوم چه د بدر سره نژدې دې. او هغه د نیولو او حمله نه بچ شو. نبی ﷺ واپس راغلو. دې ته غزوه بدر اولی او غزوه سفوان هم وائي. په دې غزوه کېنې هم قتال نه وو شوې. (۴) په دې غزوه کېنې نبی ﷺ حضرت زیدین حارثه رضي الله عنه د مدینې حاکم مقرر کړې وو. (۵)

کرزین جابر فهری ته روستو الله تعالی د اسلام توفیق نصیب کړو. د عربینین واقعه چه کله پېښه شوه. (۶) هم ددوی په قیادت کېنې د صحابو رضي الله عنهم یوه ډله نبی ﷺ د عربینینو په تعاقب کېنې ولیږله.

سریه د عبدالله بن جحش رضی الله عنه: ددې نه پس کله چه په رجب دویمه هجری کېنې د عبدالله بن جحش دسریه واقعه پېښه شوه. دا سریه په دولسو کسانو باندې مشتمله وه. او

(۱) طبقات ابن سعد (۹۱۲)۔

(۲) قال ابن اسحاق فی أمر کل هذه السرايا .. أن ذلک کله کان فی السنة الثانية من وقت التاريخ الطبری (۱۲۰۱۲)۔

(۳) دبخاری شریف د کتاب المغازی په اولنې حدیث کېنې زید بن ارقم رضي الله عنه ،، غزوه عشيره ،، ته اولنې غزا و نیلې ده. ددې تفصیل په دې حدیث کېنې راځي۔

(۴) سیره ابن هشام (۶۰۸) البته د سعد په نیز باندې دغزوه بدر اولی د غزوه عشیره نه وړاندې ده. دهغوی په نیز غزوه بدر اولی په ربیع الاول دویمه هجری کېنې او غزوه عشیره په جمادی

الاکری دویمه هجری کېنې پېښه شوې وه. (طبقات ابن سعد ۹۱۳)۔

(۵) طبقات ابن سعد (۹۱۲) وسیره ابن هشام (۶۰۱)۔

(۶) وفی الإصابه (۲۹۰۱۳) کرزین جابر رضي الله عنه القریشی الفهری کان من رؤساء المشرکین قبل أن یسلم .. ثم أسلم .. بعث النبی ﷺ فی آثارهم (أی العربینین) خلاً من المسلمین أمیرهم کرزین جابر .. وأمر النبی ﷺ خالد بن الولید أن یدخل من أعلى مكة فقتل من خیل خالد یمتد رجلان وهما حبیب بن الأشعر الخزاعی وکرزین جابر الفهری)۔

حضرت عبدالله بن جحش رضی الله عنه د دوی امیر مقرر کړې شوې وو. حضرت عبدالله بن جحش رضی الله عنه ته نبی صلی الله علیه و آله یو خط ورکړ و: دا نې ورته اوونیل. چه دوه ورځې مزل کولونه پس به دا خط پرانیځي. او کوم مضمون چه په دې کښې لیکلې شوې دي. دهغې مطابق به عمل او کړي. نو دا دولس کسان روان شول. دوه ورځې د مزل کولونه پس چه نې کله خط پرانستلو. نو په هغې کښې لیکلې وو. چه تاسو د مکې او طائف په مینځ کښې ،، مقام نخله،، ته تاسو اورسئ. نو د قريشو خبرمونې ته راوليږئ. اوملگرو ته اختیار ورکړئ. چه د چا زړه غواړي. تاسو سره دې لار شی. او چه د چا زړه غواړي. نو واپس دې راشي. حضرت عبدالله بن جحش رضی الله عنه هغه خط پرانستلو. او خپلې ملگرو ته نې واورولو. ټول ملگري حضرت عبدالله بن جحش رضی الله عنه په ټلو باندې تیار شول. (۱)

په دوی کښې حضرت سعد بن ابی وقاص، حضرت عتبہ بن غزوآن، حضرت واقد بن عبدالله، حضرت مقداد بن عمرو، حضرت ابو حذیفه بن عتبہ، حضرت عامر بن ربیعہ، حضرت خالد بن بکیر، حضرت عامر بن ایاس، حضرت عکاشه بن محصن، حضرت سهیل بن بیضاء، حضرت صفوان بن بیضاء رضی الله عنه دا یوولس کسان وو. اودولسم حضرت عبدالله بن جحش رضی الله عنه امیر وو. (۲)

(۱) نبی صلی الله علیه و آله په اول کښې د ټلو یا ایساریدو اختیار نه وو ورکړې. بلکه فرمایلې نې وو. چه دوه ورځې د مزل کولو نه پس اختیار دي. چه دچا خوښه وي. لار دي شی. او چه دچا خوښه وي واپس دي شی. په دې کښې مصلحت دا وو. که په اول کښې نبی صلی الله علیه و آله اختیار ورکړي وو. نو ممکن وه. چه ټول په ټلو باندې آماده شوي وو. ځکه چه سړي ته د سفر دمشق اندازه د اول نه نه کيږي. او چه روسته د سفر تکلیف اووینی کيږي. ددې وجې نبی صلی الله علیه و آله د دوو ورځو سفر کولو نه پس د وړاندې ټلو او واپس کیدو اختیار ورکړ. ځکه چه د دوو ورځو د سفر دمشق اندازه به ټولو ته شوې وي. دوه ورځې مزل کولونه پس چه کله ورته خط واورولي شونو د ابن اسحاق او ابن هشام د روایت مطابق ټول ښه په رضا باندې لارل. اوڅوک هم واپس نشو. البته په معجم طبرانی کښې د جندب بجلي رضی الله عنه په روایت کښې دي. چه ((فرجع رجلا من مضی الباقون)) دوه کسان واپس شول. او نور ټول لارل. والله اعلم، (اوگوري سيرة ابن هشام (۶۰۱) وفتح الباری (۱۵۵۱۱) دغه شان ابن کثیر رحمته الله د جندب بن عبدالله په

روایت کښې هم د دوو کسانو واپس کیدو ذکر شته. اوگوري تفسیر ابن کثیر (۲۵۸۱) ~

(۲) حضرت عبدالله بن جحش رضی الله عنه جلیل القدر صحابی دي. په سابقین اولینو کښې دي. جنگ بدر کښې د هجرت او حبشه طرف ته د هجرت کولو سعادت دوی ته حاصل دي. نبی کریم صلی الله علیه و آله چه کله دوی ددې سربه امیر جوړولو نو وې فرمائیل. ((لأبعثن علیکم رجلاً أصبرکم علی الجوع والعطش)) زه په تاسو باندې داسې کس امیر جوړوم. چه هغه به په تاسو کښې د ټولونه زیات صبر کونکې وي. په جنگ احد کښې د دوی توره ماته شوه. نو نبی کریم صلی الله علیه و آله دوی ته د قجوري لخته ورکړه. هغه لخته ددوی په لاس کښې توره شوه. روسته دا توره په دوه سوه دیناره باندې خرڅ کړې شوه. هم په جنگ احد کښې دوی دخپل خان دپاره د شهادت دعا کړې وه. اودشهادت لویه درجه نې بیا موندله. دسید الشهداء حضرت امیر حمزه رضی الله عنه سره په یو قبر کښې دفن کړې شو. رضی الله عنه ورضی عنه (اوگوري الاصابه فی تميز الصحابة (۲۸۶۱۲ و ۲۸۷) ~

دا حضرات چه کله مقام نخله ته اورسیدل. نو عمرو بن الحضرمی د قریشو قافله اخستی وه. اودوی سره ملاؤ شو. حضرت واقدین عبدالله په غشی باندې گزارا وکړو. په هغې باندې عمرو بن الحضرمی اولگیدلو. او هغه مړ شو. (۱) دهغه ملگری اوتختیدل. د هغوی په مالونو باندې مسلمانانو قبضه اوکړه. دا اولنې غنیمت وو په اسلام کښې چه مسلمانانو ته په لاس راغلو. او عمرو بن الحضرمی په تاریخ اسلام کښې دکافرانو اولنې مقتول وو. کوم چه د مسلمانانو د طرفه مړ کړې شو.

حضرت عبدالله بن جحش رضی الله عنه په خپل اجتهاد سره مال غنیمت تقسیم کړو. یو خمس ئې د بیت المال دپاره او ،، اربعة اخماس ،، (خلور حصی) ئې په غانمینو کښې تقسیم کړو. بیا ددې نه پس مدینې منورې ته راغلل. او نبی صلی الله علیه و آله ته ئې ټول حالات بیان کړل. هغه مال غنیمت ټولوسره محفوظ وو.

چونکه د رجب میاشت وه. او رجب په اشهر الحرم کښې وه. صحابه کرامو رضی الله عنهم دا گمان اوکړو. چه دا د جمادی الثانی آخرې تاریخ دې. او په اصل کښې هغه د رجب تاریخ وو. نو خکه مشرکانو دا ونیل شروع کړل. چه دوی په اشهر الحرم کښې هم قتال جائز او گرځول. د حضرت ابراهیم علیه السلام په ملت کښې په اشهر الحرم کښې د قتال اجازت نه وو. اشهر حرم ، ذی قعد، ذی الحجه، محرم او رجب خلور میاشتې دې. چونکه په ذی الحجه کښې حج کیدو. نو یوه میاشت ددې نه وړاندې کوم چه حج ته د راتلو دپاره ده. او یوه میاشت روسته کومه چه د حج نه دواپسې دپاره ده. او یوه میاشت دحج، په دې درې واپو کښې قتال حرام کړې شوې وو. دې دپاره چه خلق په آرام او اطمینان سره حج اوکړي. د رجب میاشت به د عمرې دپاره وه. پنځلس ورځې بیت الله ته د راتگ دپاره او پنځلس ورځې د واپس تلو دپاره، دا میاشت هم د قتال دپاره ممنوع وه.

په دې میاشتو کښې یو خود حج او عمرې د احترام د وجې قتال ممنوع شوې وو. او دویمه خبره دا وه. چه هم هغه زمانه وه. چه په دې کښې به غله یوځای نه بل ځای ته منتقل کیده. دې دپاره چه دا محفوظ پاتې شی. په دې خلورو میاشتو کښې د حضرت ابراهیم علیه السلام د زمانې راسې قتال ممنوع وو. (۲) اود ملت ابراهیمی په بقایا کښې دا خبره په مشرکانو کښې

(۱) وقالت اليهود تفاول بذلك على رسول الله صلی الله علیه و آله عمرو بن الحضرمی قتله واقدین عبدالله، عمرو، وعمرت العرب، والحضرمی، حضرت العرب، وواقدین عبدالله وقدت الحرب، فجعل الله ذلك عليهم لا لهم (سيرة ابن هشام (۶۰۴/۱) -

(۲) وفي الروض الأنف للسيهلي: ثم جعل الله الأشهر الحرم أربعة، ثلاثة سرداً وواحداً فرداً وهو رجب، أما الثلاثة فليأمن الحجاج واردين إلى مكة وصادرين عنها شهراً قبل شهر الحج وشهراً بعده قدر ما يضل الراكب من أقصى بلاد العرب ثم يرجع حكمة من الله وأما رجب فللعمار يأمنون مقبلين وراجلين نصف الشهر للإقبال ونصفه للإياب .. فكانت الأقوات تأتيتهم في المواسم وفي سائر العام تنقطع عنهم ذوبان العرب وقطاع السبل فكان في رجب أمان للسالكين إليها مصلحة لأهلها ونظراً من الله لهم دبره وإبقاءه من ملة إبراهيم لم يغير .. حتى جاء الإسلام (الروض الأنف (۶۰۱/۲) -

مشهوره او رانجه وه. دا واقعه په دیرشم رجب باندې پېښه شوې وه. چه مشرکانو ډیر شور جوړ کړو. نو الله تعالی دا آیات نازل کړو. **(يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْغَزَايِمِ فَقَالَ فِيْهِ قُلٌ قِتَالٌ فِيْهِ كَبِيْرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيْلِ اللّٰهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاَخْرَاجُ اَهْلِهِ مِنْهُ اَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِ وَالْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُوْنَ بِمَا تَلُوْنَكُمْ حَتّٰى يَرُوْكُمْ عَن دُبُرِكُمْ اِنْ اسْتَطَاعُوْا)** ^(۱)

خلق تاسونه په شهر حرام کښې دقتال په باره کښې تپوس کوی. تاسو ورته او فرمائی. چه په دې کښې (په قصد سره) قتال کول ډیره لویه گناه ده. خودالله تعالی د لارې نه څوک منع کول او دالله تعالی سره شرک کول اود مسجد حرام نه منع کول او اهل حرم دحرم نه وېستل دالله تعالی په نيزلوې جرمونه دي. او فتنه پيدا کول د قتل نه په څوچنده لویه گناه ده. اودا کافران به هميشه دپاره تاسو سره جنگ کوی. دې دپاره چه تاسو د دين نه واپوړی. که طاقت نې کېږی. مطلب دا دې. چه په کومه طريقه په اشهرالحرم کښې قتال کول حرام او گناه ده. هم په دغه طريقه دمسجد حرام نه منع کول د دې نه لویه گناه ده. اودغه شان د الله تعالی سره کفر کول ددې نه لوي جرم دي.

کله چه دا آيت نازل شو. نو دغه مجاهدینو ته خیال راغلو. چه په دې قتال به مونږ ته اجر او ثواب هم ملاوېږی که نه؟ نو آيت نازل شو. **(اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَالَّذِيْنَ هَاجَرُوْا وَجِهَدُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ اُولٰٓئِكَ يَرْجُوْنَ رَحْمَةً مِّنْ اللّٰهِ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ)** ^(۲)

کومو کسانو چه ایمان راوړې دي. او هجرت نې کړې دي. اودالله په لار کښې نې جهاد کړې دي. هم داسې خلق د الله تعالی د رحمت امید ساتی. الله بېشونکي او مهربانه دي. په دې آيت کښې دوی ته بشارت ورکړې شو. چه دوی دپاره اجر شته. نبی کریم ﷺ ددې آيت د نزول نه پس هغه مال غنیمت د کوم تقسیم چه عبدالله بن جحش رضی الله عنه په خپل اجتهد سره کړې و. د هغوی دغه تقسیم باقي اوساتلو. یو خمس نې د بیت المال دپاره او څلور اخماس نې د غانمینو دپاره مقرر کړو. ^(۳)

او یوه واقعه دا پېښه شوه. چه د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه او حضرت عتبې بن غزوان رضی الله عنه اوبښ په لاره کښې ورک شو. دا دواړه د دغه اوبښ په لتون کښې اووتل. اود دولسو صحابه کرامو رضی الله عنهم کومه ډله چه وه. ^(۴) هغوی سره مدينې ته اوته رسیدل. هلته دغه صحابو رضی الله عنهم د کافرانو دوه کسان حکم بن کيسان او عثمان بن عبدالله اونبول.

^(۱) (سورة البقرة: ۲۱۷)۔

^(۲) (سورة البقرة: ۲۱۸)۔

^(۳) تفسير ابن كثير (۲۵۴۱)۔

^(۴) دلته دې دا خبره ياده وي. چه د واقدی او ابن سعد روایت مطابق دولس تعداد دي. او په ابن اسحاق، ابن هشام او طبری کښې دغروه په روایت د جماعت د امير نه بغير د دوی تعداد اته وو. اود امير سره نې نهه ذکر کړی دي. اود سدی په روایت کښې د اوو کسانو ذکر دي. (اووگوري سيرة ابن هشام (۶۰۱) و تاريخ طبري (۱۲۴۲ و ۱۲۶) وطبقات ابن سعد (۱۰۱۲) دغه شان فتح الباری (۱۵۵۱) باب ۱۱ ما يذكر في المناولة كتاب أهل العلم بالعلم إلى البلدان وتفسير ابن كثير (۲۵۲۱)۔

① «او كانت ثلاث غزوات صغيرة قرآن من عدد من الصحابة ثلاث ذكر أعظمها» یعنی په صحابو ۳۰۰۰ کښې په ځنې حضراتو لوی لوی غزاګانې شمارلې. او وړې غزاګانې نې نه شمارلې. اود غزوه عسیره نه وړاندې چه کوم درې غزاګانې شوې وې. هغه وړې وې. ددې وجې زید بن ارقم ۳۰۰۰ د هغې ذکر اونکړو. اوغزوه عسیرې ته نې اولنې غزا اوونیل. (۱)

② «او كانت... بالنسبة إلى عليه» علامه عینی ۳۰۰۰ دا درې واړه توجیهات کړي دي. په فتح الباری کښې حافظ ابن حجر ۳۰۰۰ په دې باره کښې لیکي.

① «فقات زيد بن ارقم ثلاثين منها وأبواء وبواط وكان ذلك غنى عليه لصغيرة»

② «يحمل قول زيد بن ارقم على أن العشيرة آل ما غزا هو أي زيد بن ارقم والتقدير قتلت ما أول غزوة غزاها أي وأنت معه؟ قال العسيرة»

③ «اوعد الغزواتين وتبين واحدة»

(الف) ددې توجیهاتو خلاصه دا شوه. چه حضرت زیدبن ارقم ۳۰۰۰ غزوه عسیره ته اولنې غزا د خپل علم مطابق وئیلې دی. اود اولنو دوو غزاګانو دوی ته علم نه وو. ددې وجې چه په هغه وخت کښې دوی اسلام نه وو قبول کړې. اویا دخپلې کم عمرۍ د وجې هغوی ته علم نه وو.

(ب) حضرت زیدبن ارقم ۳۰۰۰ دخپل شرکت په اعتبار سره دې ته اولنې غزا وئیلې ده. چه دا د دوی اولنې غزا وه. چه دوی په کښې شرکت کړې وو. د ټولو غزاګانو په اعتبار سره اولنې غزا وئیل دهغوی مقصود نه وو.

(ج) چونکه ابواء، بواط او عسیره درې واړه غزاګانې په نزدې نزدې زمانه کښې شوې وې. ددې وجې حضرت زیدبن ارقم ۳۰۰۰ اولنې دوه غزاګانې مستقل شمار نکړې. لکه څنګه چه ځنې اصحاب سیرد غزوه احزاب نه پس غزوه قریظه مستقله نه ده شمار کړې. ځکه چه هغه د غزوه احزاب سره بیخي متصل وه. اودغه شان ځنې حضراتو غزوه حنین او طائف دوه غزاګانې د قرب د وجې یو شمار کړي دي.

دعلامه عینی ۳۰۰۰ په دویمه توجیه باندې دا اشکال کیږي. چه که د وړو او معمولي کیدو په وجه نې د دوو غزاګانو ذکر نه وی کړي. نوییا د عسیره د غزا ذکر هم نه وویکار، ځکه چه هغه هم څه لویه غزوه نه وه. اود ابواء او بواط پشان په دې کښې هم قتال نه ووشوې. (۲) والله اعلم.

① (دغزوه عسیره نه وړاندې اکثر اهل سیر د دوو غزواتو (ابواء او بواط) ذکر کړې دي. البته ابن سعد د درې غزواتو ذکر کړې دي. د هغوی په نیز غزوه بدر اولی (غزوه د کرزبن جابر) هم دغزوه عسیره نه وړاندې ده. علامه عینی ۳۰۰۰ په دې دویمه توجیه کښې ((او كانت ثلاث غزوات)) دابن

سعد د روایت په وجه وئیلې دي. اوگوری طبقات ابن سعد (۹۰۸۱۲) ~

② (اوگوری عمدة القاری (۷۴۱۱۷) وفتح الباری (۲۸۰۱۷ و ۲۸۱) ~

دغزواتو تعداد: په حدیث باب کنبې د حضرت زیدبن ارقم رضی الله عنه نه د غزواتو په باره کنبې تپوس شوې دي. دغزواتو په تعداد کنبې د اصحاب سیرمختلف اقوال دي.

① د ابن سعد، ابن اسحاق او واقدی رضی الله عنه وغیره په نیز د غزواتو تعداد اوو ویش دي.

② په عبدالرزاق کنبې په صحیح سند سره د حضرت سعیدبن المسیب رضی الله عنه نه د غزواتو تعداد څلور ویش منقول دي.

③ د حضرت جابر بن عبدالله نه یو ویش غزوات منقول دي. (۱)

④ د حضرت بریده رضی الله عنه نه په یو روایت کنبې د شپاړسو تعداد مروی دي. (۲)

⑤ د بخاری په ذکرشوی حدیث کنبې حضرت زیدبن ارقم رضی الله عنه د نورلس تعداد خودلې دي.

⑥ محمدبن جریر طبری رحمته الله علیه په خپل تاریخ کنبې د غزواتو تعداد شپږ ویش خودلې دي. (۳)

مشهوره او صحیح خبره هم دا ده، چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله د غزاگانو تعداد اوو ویش دي. (۴)

په دې اوو ویش غزواتو کنبې نبی صلی الله علیه و آله په نهه کنبې قتال کړې وو. بدر، احد، خندق، قریظه، مصطلق، خیبر، فتح مکه، حنین او طائف (۵)

د سرایا شمار: دغزواتو په شمار کنبې د اختلاف پشان د سرایا په تعداد کنبې هم اختلاف

دي. ① په اصحاب سیر کنبې د ابن اسحاق او ابن هاشم په نیز باندې د سرایا شمار اته

دیرش دي. (۶) ② ابن سعد رحمته الله علیه په طبقات کبری کنبې د سرایا تعداد اووه څلوین لیکلی

دي. (۷) ③ د واقدی په نیزاته څلوینیت دي. ④ ابن جوزی رحمته الله علیه په تلقیح کنبې د ۵۲ خودلې

دي. ⑤ د مسعودی په نیز د سرایا تعداد شپيته (۲۰) دي. (۸) ⑥ محمدبن جریر طبری رحمته الله علیه

په خپل سند سره د محمد بن اسحاق نه د ۳۵ سرایا تعداد نقل کړې دي. (۹)

دغزواتو او سرایا په تعداد کنبې دا اختلاف څه حقیقی اختلاف نه دي. یوڅو ددې وجې چه

① طبقات ابن سعد (۵۱۲) سیره ابن هشام مع الروض الأنف (۳۵۴۱۲) وفتح الباری (۲۸۱۱۷)۔

② عمدة القاری (۳۳۱۱۷)۔

③ علامه طبری رحمته الله علیه لیکي، ((وكانت غزواته بنفسه ستا وعشرين غزوة ويقول بعضهم هن سبع وعشرون

غزوة فمن قال هي ست وعشرون جعل غزوة النبي صلی الله علیه و آله خیبر وغزوة من خیبر إلى وادی القری غزوة واحدة

.. ومن قال هي سبع وعشرون جعل غزوة خیبر وغزوة وادی القری غزوة أخرى فيجعل العدد سبعاً

وعشرين (تاریخ الطبری (۴۰۴۱۲)

④ وړاندې ابن جریر لیکي، ((قال محمد بن عمر: مغازی رسول الله صلی الله علیه و آله ليس فيها إختلاف بين أحد في

عددها وهي سبع وعشرون غزوة تاریخ الطبری (۴۰۵۱۲)۔

⑤ اوگوړی الکمال لابن الاثیر (۲۰۷۱۲) سیره ابن هشام مع الروض الأنف (۳۵۴۱۲)۔

⑥ سیره ابن هشام مع الروض الأنف (۳۵۴۱۲)۔

⑦ طبقات کبری (۶۱۲)۔

⑧ فتح الباری (۲۸۱۱۷)۔

⑨ تاریخ طبری (۴۰۵۱۲)۔

عدد اقل د عدد اکثر نفی نه کوی. ممکن ده. چه خنو ته د څه غزواتو علم نه وو. ددې وجې هر کس دخپل علم مطابق تعداد خودلې دې.

دویمه دا چه خنی اصحاب سیر قریب الوقوع یا په یو سفر کښې واقع کیدونکې غزوات یو شماری. ددې وجې د هغوی خودلې شوې تعداد کم دې. اونورو اصحاب سیر غزوات اوسرایا جدا جدا شماری. نودهغوی په نیزتعداد زیات شوې دې. لکه امام مغازی موسی بن عقبه غزوه احزاب اوغزوه خندق د قریب الوقوع په وجه یو شمار کړې ده. دغه شان بعضې اهل سیرو حنین او طائف دواړه غزاگانې یوشمارلی دی. (۱)

دغه شان خنو غزوه خیبر او غزوه وادی قری په یوسفر کښې د واقع کیدو په وجه یوه شمارلې ده. اوبعضې اهل سیر جدا جدا شمارلی وی. (۲)

① بَابُ غَزْوَةِ الْعُسَيْرَةِ ② بَابُ ذِكْرِ الْيَقِيْنِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ يُقْتَلُ بِبَدْرٍ ③ بَابُ قِصَّةِ غَزْوَةِ بَدْرٍ ④ بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى إِذْ تَسْتَعْيِشُونَ رِبْكَمُ ⑤ بَابُ بَلَا تَرْجَمَةُ ⑥ بَابُ عَذَابِ أَصْحَابِ بَدْرٍ ⑦ بَابُ دُعَاءِ الْيَقِيْنِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى كُفَّارٍ فَرَنْشِ ⑧ بَابُ قَتْلِ أَبِي جَهْلٍ ⑨ بَابُ قَتْلِ مَنْ شَهِدَ بَدْرًا ⑩ بَابُ بَلَا تَرْجَمَةُ ⑪ بَابُ شُهُودِ الْمَلَائِكَةِ بَدْرًا ⑫ بَابُ بَلَا تَرْجَمَةُ ⑬ بَابُ تَسْبِيَةِ مَنْ سَمِيَ مِنْ أَهْلِ بَدْرٍ

امام بخاری په دې بابونو کښې دغزوه بدر سره متعلق هغه احادیث ذکر کړې دي. کوم چه ددوی د مخصوص شرطونو د دائرې لاندې راځي. اودخپل عادت مطابق ئې داسې احادیث هم راوړې دي. کوم چه غزوه بدر سره متعلق نه دي. خود څه خاص مناسبت په وجه ئې هغه ذکر کړې دي.

په تقریر کښې حضرت شیخ الحدیث مد ظلهم غزوه بدر اول ښه پوره په تاریخی تفصیل سره مربوط کړې ده. اوبیان کړې ده. اوددې نه پس ئې د ابواب بخاری سره متعلقه لفظی او نور ضروری بحثونه کړې دي. تاسو اول دا تفصیلی قصه واورئ. وړاندې به د بابونو په تشریح کښې صرف دهغه مباحثو ذکر کیرې. کوم چه دحدیث لفظی تشریح، او ترجمه الباب سره متعلق وی. یا هغه واقعات کوم چه په ماقبل کښې نه وي ذکر شوي. (از مرتب)

۲= بَابُ ذِكْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ يُقْتَلُ بِبَدْرٍ

غزوه بدر کبری: نبی کریم ﷺ په غزوه عسیره کښې د قریشو کومې قافلې په تعاقب کښې وتلې وو. هغه قافله شام ته د تجارت په غرض باندې روانه وه. په هغه وخت کښې دغه قافله بچ شوه او په وتلو کښې کامیابه شوه. اوس هم هغه قافله د سامان تجارت سره د شام نه مکې ته واپس راتلله. نبی کریم ﷺ ته معلومه شوه. چه قافله واپس راځي. نبی ﷺ صحابو ﷺ ته او فرمائیل. اود دغه قافلې په تعاقب کښې د وتلو ذکر ئې اوکړو. په مسند احمد کښې د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه د روایت مطابق درې سوه دیارلس او

(۱) تاریخ طبری (۴۰۴/۲)۔

(۲) تاریخ طبری (۴۰۴/۲)۔

په معجم طبرانی کښې د حضرت ابو ایوب انصاری رضی الله عنه د روایت مطابق درې سوه خوارلس اوپه بیهقی کښې د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه د روایت مطابق درې سوه پنځلس صحابه کرام رضی الله عنهم د نبی صلی الله علیه و آله سره د قریشو د قافلې د تعاقب دپاره روان شول. (۱) د رمضان دولسم تاریخ وو. (۲) چونکه د څه مسلح فوخ او مسلح لښکر سره د مقابلې موقع نه وه. په صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې چه څوک جمع وو. او څوک په تلویاندې آماده شول. هغوی لارل. او هغوی د جنگ څه تیاري نه وو کړې. (۳) دوه اسونه وو، یو د حضرت مقداد بن اسود او بل د حضرت زبیر بن العوام رضی الله عنه وه. او اویا اوینان وو. (۴) دا حضرات په دې اوینانو باندې وار په وار سوریدل. د دوو دوو او دریو دریو په حصه کښې یو یو اوښ راغلې وو. د رسول الله صلی الله علیه و آله سره حضرت علی او حضرت ابولبابه بن عبدالمندر رضی الله عنه وو. کله چه به د نبی صلی الله علیه و آله وار راغلونو نبی صلی الله علیه و آله به په اوښ باندې سور شو. او دا حضرات به پیدل روان وو. او کله چه به دهغوی وار راغلونو یویل پسې به سوریدل. او نبی صلی الله علیه و آله به پیدل تلل. حضرت علی رضی الله عنه په خپل وار باندې دوی ته درخواست اوکړو. چه حضرت تاسو په اوښ تشریف کیردئ. زه به پیدل ځم. او حضرت ابولبابه رضی الله عنه هم دا درخواست کړې وو. خو نبی صلی الله علیه و آله او فرمائیل. په تگ کښې تاسو زما نه زیات تکره نه ئې. او زه په اجر کښې ستاسو نه زیات مستغنی نه یم. ماته هم د ثواب ضرورت دې. (۵)

بیرایې غڼه کوم چه د مدینې طبیعي سره بیخی نژدې د یومیل په فاصله باندې دې چه هلته اوسیدل. نو نبی صلی الله علیه و آله دلښکر معائنه اوکړه. اوپه دوی کښې چه کوم د کم عمر وو. هغوی ئې واپس کړل. د هغه ځای نه روان شو. او مقام روحاء ته اورسیدل. هلته نبی صلی الله علیه و آله حضرت ابولبابه بن عبدالمندر رضی الله عنه دخپل قائم مقام په حیثیت د مدینې حاکم جوړ کړو. او مدینې منورې ته ئې اولیرلو. (۶) بیا د روحاء نه نبی صلی الله علیه و آله روان شو. او په لاره کښې ئې بسبس بن عمرو جهنی

(۱) په جنگ بدر کښې د شریکو صحابو رضی الله عنهم په شمار کښې اختلاف د روایاتو او په هغې کښې تطبیق د پوره تفصیل سره په ((باب عدة أصحاب البدر)) لاتدې راځی. (طبقات ابن سعد ۱۲/۱۲)

(۲) سيرة ابن هشام (۶۰۷) وطبقات ابن سعد (۱۲/۱۲) وفتح الباری (۲۸۵/۷)

(۳) د حضرت مقداد رضی الله عنه داس نوم، «سبحه» وو. او د حضرت زبیر رضی الله عنه د اس نوم «سبل» وو. په ځنی روایاتو کښې دې چه دویم اس د حضرت مرثد بن ابی مرثد غنوی رضی الله عنه وو. او گوری (الکامل لابن الأثیر ۸۳/۲) د «عن عبدالله قال کنا یوم بدر کل ثلاثة علی بعیر، وکان علی وأبو لبابة رضی الله عنهما زمیلی رسول الله صلی الله علیه و آله وکان إذا کانت عقبته قلنا إرکب حتی غشی فیقول (صلی الله علیه و آله) ما أنتما بأقوی منی وما أنا بأغنی عن الأجر منکم الحدیث أخرجه الحاکم فی المستدرک (۲۰/۱۳) وأقره الذهبي»

په حضرت علی رضی الله عنه باندې خو ټول روایات متفق دی. البته د بل صحابي رضی الله عنه په نوم کښې اختلاف دې. د حاکم د ذکر شوی روایت مطابق حضرت ابولبابه رضی الله عنه دې. دا بن اسحاق په نیز مرثد بن ابی مرثد غنوی رضی الله عنه دې. او ابونعیم د زید بن حارثه رضی الله عنه نوم لیکلې دې. او گوری سیرت ابن هشام (۶۱۳/۱) وکامل ابن اثیر (۸۳/۲) که په مختلفو وختونو او مراحلو باندې محمول کړې شی. نو مطابقت راتلې شی.

(۴) طبقات ابن سعد (۱۲/۱۲)

اوعدی بن ابی الرغاء جهنی رضی اللہ عنہ ته حکم اوکړو چه هغوی د قريشو حالات معلوم کړي او د قافلي په باره کښي دې هم معلومه کړي. ددې نه پس نبي ﷺ مقام صفاء ته اورسيدل. او د تونوي رضی اللہ عنہ ته معلومه شوه چه قريش د تجارتي قافلي د حفاظت په غرض يو لوي لښکر اړان کړی دی. دا خبر پيسن پر عمرو رضی اللہ عنہ او عدی بن ابی الرغاء رضی اللہ عنہ ورکړو.

راوړوان کړي دي. دا خبر کيسيس يې سمبولوله. اوس يې بې خبره او پريښودل شوي دي. تر اوسه پورې څلور سړيا او يو غزوو بدر اولی پېښه شوې وه. اوپه يوه کيسې هم انصارو شرکت نه وو کړې. د بيعت عقبه په موقع باندې هم دا معاهده شوې وه. (۲) چه انصار به په مدينه کيسې دننه د نبی ﷺ امداد کوي. دمدينې نه بهر وتل اوپه دشمن باندې حملې کولو دپاره دانصارو سره څه معاهده نه وه شوې. اوس دلته نبی ﷺ د تجارتي قافلې په تعاقب کيسې راوتلی وو. او دا ويره پيدا شوه. چه چرته لښکر ته مخامخ نشو. او د جنگ اوقتل نوبت

رانشی. ددې وجې نبي ﷺ صحابو ﷺ ته او وئيل. «أشيدوا على أيها الناس» خلقو ماته مشوره راكړئ. د نبي ﷺ په دې ارشاد باندې حضرت ابوبكر ﷺ اودريدل. او وې وئيل. اوبه ډير مناسب انداز كينې نې د وفادارۍ او د خپل تعاون يقين وركړو. نبي ﷺ بيا اوفرمائيل. «أشيدوا على أيها الناس» نو حضرت عمر ﷺ اودريدل. او هغوى هم په غوره عنوان سره دخپلې وفادارۍ اود ډلې د وفادارۍ اظهار وكړو.

وحضرت مقداد بن اسود رضی اللہ عنہ تقریر: خو نبی ﷺ بیا او فرمائیل۔ ﴿اشیروا علی ایہا الناس﴾ نوحضرت مقداد بن اسود رضی اللہ عنہ او دریدلو۔ او وی فرمائیل۔

«أَمْضِ لِمَا أَمَرَكَ اللَّهُ فَتَحْنُ مَعَكَ وَاللَّهُ لَا يَقُولُ كَمَا قَالَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ لِمُوسَى إِذْ هَبْ أَنْتَ وَرِبِّكَ قَاتِلَا إِنَّا هَهُنَا قَاعِدُونَ»، وَلَكِنْ قَاتِلَا إِنَّا مَعَكُمْ مُقَاتِلُونَ»

دا الفاظ محمد بن اسحاق نقل کړي دي. (۲) د بخاری په روایت کې یې دي: «ولکن نقاتل عن بینک وعن شمالك و بین یدیک و عن خلفک» (۳)

نبی اکرم ﷺ چه کله دحضرت مقداد بن اسود رضی اللہ عنہ خبره واوریده نو د خوشحالی نه ئی مخ اوپر قیدو. اوحنی صحابہ رضی اللہ عنہم فرمائی: چه مونہ ته خیال اوشو. چه کاش دا الفاظ مونہ وئیلی وو. اگر چه حضرت مقداد بن اسود رضی اللہ عنہ (۵) دیولو د زړه خبره کړې وه. خواظهار دهغوی په ژبه

^(١) وفي معجم البلدان (٤١٢/٣) وادي الصفراء من ناحية المدينة .. وبينه وبين بدر مرحلة) _

^٢ وفي تاريخ الطبري (١٤٠١٢) وذلك أنهم حين بايعوه بالعقبة قالوا: يا رسول الله إنا براء من ذمامك حتى تصل إلى دارنا وصلت إلينا فأنت في ذمامنا نمنعك مما نمنع منه أبناءنا ونساءنا).

^٢ (سيرة ابن هشام (١٥١/٦) -

(۱) بخاری کتاب المغازی باب نمبر ۴؛ حدیث نمبر (۳۹۵۲)۔

۵ حضرت مقداد رضی اللہ عنہ حقیقی پلار نوم عمرو دي. اسود بن عبد يغوث دي متنبی (به خوي توب سرا نولي) جور کړې وو. ددې وچي دوی ته مقداد بن اسود رضی اللہ عنہ هم وئيلي شی. اوهم په دې نسبت باندې دوی مشهور دي. ددوی د وفات په باره کښې حافظ ليکي.... ابقیه حاشیه به را روانه صفحه....

باندې اوشو. ددې وجې د نورو تمنا پیدا شوه. چه نبی ﷺ په دې خبره دومره خوشحاله شو. کاش چه مونږ ددې خوشحالی سبب جوړ شوی وو.

حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه جائزانه تقریر: ددې باوجود نبی ﷺ بیا او فرمائیل.

«اَشِدُّوا عَلٰی اَیْمَانِ النَّاسِ» نو صدیق الانصار حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه اودریدلو. او هغوی عرض اوکړو. یا رسول الله داسې معلومیږي. چه تاسو د انصارو راتې معلومول غواړئ. ابوبکر رضی الله عنه د ټولو ترجمانی اوکړه. خو هغه مهاجر وو. عمر رضی الله عنه د ټولو ترجمانی اوکړه. خو هغه مهاجر وو. مقداد بن اسود رضی الله عنه هم د زړه خبره اوکړه. خو هغه هم مهاجر وو. خبره هم هغه ده. چه نن د مدینې نه بهر د قتال کولو موقع راغله. او د انصارو سره د مدینې منورې نه بهر د کافرانو سره د مقابلې معاهده نه وه شوې. نو دوی ددې دپاره نن په خوشحالی سره تیار هم دی که نه دی؟ ددې وجې نبی ﷺ د انصارو راتې معلومول غوښتل. حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه په تپوس کولو سره نبی ﷺ او فرمائیل. او، زه د انصارو راتې معلومول غواړم. په دې باندې حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه یو خان قریانونکې تقریر اوکړو.

«یا رسول الله قد آمنا بك وصدقناك وشهدنا ان ما جئت به هو الحق، وأعطيناك على ذلك عهداً ومواثيقاً، على السمع والطاعة ولعلك يا رسول الله خرجت لأمر فحدث الله غيره.. فامض.. لبا شئت وصل حبال من شئت، واقطع حبال من شئت، وسالم من شئت، وعاد من شئت، وخذ من أموالنا ما شئت، وأعطنا ما شئت، وما أخذت منا كان أصباً لينا ما تركت، وما أمرت به من أمرنا فأمرنا نطيع لأمرك، لكن سرت حق تأق برك العباد لنسرين معتك قوالذي بعثك بالحق لو استعرضت بنا هذا البحر لغشناه، وما تخلف منا رجل واحد، وما نكبه أن تلقى عدونا إننا لصبر عند الحرب، صدق عند اللقاء، ولعل الله يريك منا ما تقر به عينك فسرنا على بركة الله»

اې دالله رسوله مونږ په تا باندې ايمان راوړې دي. اوستاسو تصديق مو كړې دي. اوددې خبرې گواهي مو وركړې ده. چه تاسو څه راوړي دي. هم هغه حق دي. اوتاسو ته مونږ په دې پخې وعدي اوميثاقونه هم دركړي دي. اې دالله رسوله تاسو د مدینې نه په يوه اراده راوتلې وئ. او الله تعالى بل صورت پيدا كړو. چرته چه غواړئ. لاړ شئ. چا سره چه غواړئ. تعلقات قائم كړئ. اوچا سره چه غواړئ تعلقات ختم كړئ. چا سره چه غواړئ. نو صلح او كړئ. اوچا سره چه غواړئ. دشمني او كړئ. (او اې دالله رسوله) تاسو زمونږ په مالونو كښې چه څومره غواړئ. نو واخلي. اوچه څومره غواړئ. مونږ ته ئې پرېږدئ. اوتاسو چه زمونږ په مالونو كښې څه واخلي. هغه به مونږ ته زيات خوښ وي. په مقابله دهغې چه تاسو ئې مونږ ته پرېږدئ.

...د تير مخ بقيه)) (كان المقداد عظيم البطن وكان له غلام رومي فقال له أشق بطنك فأخرج من شحمه حتى تلتف فشق بطنه ثم خالطه فمات المقداد وهرب الغلام .. واتفقوا على أنه مات سنة ثلاث وثلاثين في خلافة

عثمان رضی الله عنه (الإصابة (٤٥٥٣) _

(١) شرح مواهب لدنيه (٤١٣١) _

اوتاسو چه څه حکم راکوي. مونږ به د هغې تابعداري کوي. که تاسو مونږ برك الغماد پورې بوتلل غواړئ. نو مونږ به تاسو سره خامخا خو. مونږ دالله په قسم سره وايو. چه تاسو ته چا دا حق دين درکړي دي. که تاسو مونږ ته دپه سمندر باندې د ورگډيدو حکم اوکړئ. نو مونږ به سمندر ته ورگډ شو. اوپه مونږ کښې به يو کس هم پاتې نشي. د دشمن سره مقابلې کول په مونږ باندې بوجه نه دي. مونږ دشمن سره د جنگيدو په وخت کښې ثابت قدم يو. اي دالله رسوله اميد دي چه الله تعالی زمونږ نه تاسو ته هغه عمل اوښائي. چه په هغې سره به ستاسو سترگې يخې شي. بس دالله په ډاډ باندې ځئ.

کله چه حضرت سعد بن معاذ رضي الله عنه (۱) داسې په موثر انداز کښې دانصارو ترجماني اوکړه. نو نبی ﷺ خوشحاله شو. او وې فرمايل. الله تعالی ما سره وعده کړې ده. چه په تجارتي قافله اود قريشو په لښکر کښې به په يو باندې مونږ ته فتح راکوي. چونکه د فقر اومال د قلت زمانه وه. نو خواهش خو هم دا وو. چه د تجارتي قافلي سره مخامخ شي. خو دالله تعالی اراده بل څه وه.

وَأَذِيعُكُمْ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهُمَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنْ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحَقِّقَ الْحَقَّ بِكُلِّتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ ۚ لِيُحَقِّقَ الْحَقَّ وَيُطْلِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ۝ (۲)

اوياد کړئ. هغه وخت کله چه الله تعالی په دوو ډلو کښې ديوې تاسو سره وعده کړې وه. چه هغه به ستاسو دپاره وي. اوتاسو خوښول. چه د قوت نه خالي ډلې سره تاسو مخامخ شئ. اوالله تعالی دا غوښتل. چه حق په خپل حکم سره ثابت کړي. اوباطل ختم کړي. اگرچه مجرمان په دې باندې خفه کيږي.

الله تعالی دا فيصله کړې وه. چه نن دکفر طاقت ختمول دي. اود کفرملا ماتول دي. د دې وجې يوم بدر الله تعالی ،، يوم الفرقان ،، اوگرځولو. (۳) ځکه چه په دې کښې د خيراوشر په مينځ کښې فرق ښکاره شو. په دې کښې د نور او ظلمت په مينځ کښې فرق ښکاره شو. او ددې يوم الفرقان دپاره الله تعالی د رمضان د مياشت انتخاب کړې وو. په کومه کښې چه د فرقان حميد نزول شوې وو. دغه شان د رمضان روژې هم فرق کونکي وي. په مينځ دحق اود باطل کښې، چه څوک دالله تعالی غلامی کوي. اودهغه د حکم مطابق لوړه تنده زغمي. او څوک دخپلې خيټې غلام جوړيږي. اودالله تعالی حکم شا ته غورځوي. نوالله تعالی ددې دپاره د رمضان مياشت منتخب کړه. اودا يوم البدر نې يوم الفرقان کړه.

مقام بدر: بدر د مدینې منورې نه د ۸۰ ميله په فاصله باندې ديو کلی نوم دي. وئيلي شي. چه بدر بن یخلد بن نصر بن کنانه دا آباد کړې وو. د ځنی خلقو خيال دي. چه بدر بن الحارث

(۱) دمسلم شريف په روايت کښې دحضرت سعد بن عبادۀ رضي الله عنه نوم دي. خو د اصحاب سير په ټولو رواياتو کښې د سعد بن معاذ رضي الله عنه نوم دي. ددې وجې د مسلم په روايت کښې د حضرت سعد بن عبادۀ رضي الله عنه نوم د راوی وهم گرځولې شوي دي. اوگوري ((تکملة فتح الملهم باب غزوة بدر حديث نمبر ۳۸۵))

(۲) سورة الأنفال: (۷)۔

(۳) قال الله تعالى ﴿وما أنزلنا على عبدنا يوم الفرقان يوم التقى الجمعان﴾ سورة الأنفال: (۱۴)۔

دا اباد کړې وو. اودخو خیال دې چه هلته یو کوهې وو. دهغې نوم بدر وو. ددې په بنیاد ددې کلی نوم ،، بدر ،، کیخودې شو. (۱)

دابوسفیان ویره اود مکې خلکو ته خبر ورکولو دپاره د سپی لیول: بل طرف ته ابوسفیان چه تجارتی قافله نې د شام نه رانه راروانه کړې وه. او مکې ته تلو. هغه سره فکر شو. چه چرته محمد (ﷺ) او دهغه ملگری زمونږ د قافلې تعاقب اونکې. ددې وجې هغوی په تاکید سره ددې په لیون اوتحقیق پسې شو. کله چه حجاز ته نژدې شو. نو هغه ته پته اولگیده. چه د نبی (ﷺ) د قافلې د تعاقب دپاره روان شوې دې. ابو سفیان ضمیم بن عمرو غفاری ته اجرت ورکړو. او وې لیولو چه مکې ته زرتزره اورسه. اود خپلې تجارتی قافلې خبر ورکړه. چه هغه په خطرې کښې ده. نو ضمیم غفاری مکې مکرې ته روان شو. (۲)

دعاتکه بنت عبدالمطلب خوب: اوس لا هغه رسیدلې هم نه وو. چه عاتکه بنت عبدالمطلب (۳) یو خوب اولیدو. چه یو په اوښ سور کس په ،، ابطح ،، کښې اوښ کینولې دې اواعلان کوی. «الانقر وایا آل غدر لمصارعکم فی ثلاث» ای غدارانو! دخپل قتل خایونو ته روان شئ. په درې ورځو کښې دننه دننه،

ددې نه پس دا کس مسجد حرام ته راخی. او هم دا اعلان کوی. او جبل ابی قبیس باندې خیزې. اودکانزې یوه گټه ښکته راغورځوی. هغه گټه ریزه ریزه کیږي. دمکې داسې یو کور پاتې نشی. چه دهغې گټې پوتې هغې کور کښې نه وې غورځیدلې. (۴)

عاتکه دا خوب خپل ورور عباس بن عبدالمطلب ته بیان کړو. اووې وئیل. داسې معلومیږي. چه ستا په قوم باندې څه مصیبت راتلونکې دې. او دا ئې ورته هم اووئیل. چه دا خوب چاته مه بیانوه. حضرت عباس داخوب خپل دوست ولیدبن عتبه ته بیان کړو. او هغه ته ئې اووئیل. چه دا مه بیانوه. ولید خپل پلار عتبه ته ددې ذکر اوکړو. اوخبره په ټول ښار کښې خوره شوه. حضرت عباس مسجد حرام ته لاړلو. نو ابو جهل پرې آواز راویستلو. او پیغور ئې ورکړو. چه اوس خو ستاسو په خاندان کښې ښځې هم پیغمبرانې جوړیږي. (۵) په دې دوران کښې ضمیم بن عمرو غفاری راورسیدلو. گریوان ئې شلولې وو. اود اوښ پوزه ئې پریکړې وه. او اعلان ئې کولو. «یا آل قریش! ادرکوا عیدکم» (۶) ای قریشو! دخپلې قافلې خبر مو واخلي. د ضمیم

(۱) معجم البلدان (۳۵۸۱۱)۔

(۲) ثقات ابن سعد (۱۳۸۲) دغه شان سیره ابن هشام (۲۰۷۸۱)۔

(۳) عاتکه بنت عبدالمطلب د نبی (ﷺ) ترور او د ابوطالب سکه خور وه. اودام المومنین ام سلمه رضی الله عنها د پلار ابو امیه بن المغیره ښځه وه. ددوی په اسلام راپو کښې اختلاف وو. د اکثر و رانې دا ده. چه دې اسلام قبول کړې وو (الإصابة (۳۵۸۱۴)۔

(۴) سیره ابن هشام (۶۰۸۱۱)۔

(۵) سیره ابن هشام (۶۰۸۱۱)۔

(۶) البدایة والنهایة (۲۵۸۱۳)۔

بن غفاری د پیغام رسیدو نه پس اوس د عاتکه بن عبدالمطلب دخوب حقیقت ذهنونو کښې راغلو. اوس خلق فکر مند شول^(۱) اوڅه خلقو سره دا فکرهم پیدا شو. چه خان بچ کړی. خو دمکې یو کور هم داسې نه وو. چه دهغوی څه نا څه سرمایه په دې تجارتی قافله کښې نه وه لگیدلې. ځکه چه حالات بدل وو. قافلې د مسلمانان په گیراو کښې وې. ددې وجې تجارت آزا نه وو. خودا لویه قافله وه. دابوسفیان غوندې مدبر ددې امیر وو. ددېوچې ټولو خلقو خپله سرمایه راټوله کړې وه. اودې قافلې ته ئې حواله کړې وه.^(۲)

په دې خبر سره په ټوله مکه کښې یوه غوغا شوه. او ابوجهل خلق تیارول شروع کړل. ټول خلق ټلو ته تیار شو. خو ابولهې لاندې. دهغه په عاص بن هشام باندې څلور زره درهم قرض وو. او دا مقروض دخپلې غریبې په وجه د قرض په ادا کولو قادر نه وو. نو ابولهې پرې دباؤ واچولو. چه یا زما قرض ادا کړه. اویا زما په خای ته لار شه. هغه د قرض د وجې د ابولهې په خای باندې په لښکر کښې شامل شو.^(۳)

دجهیم بن الصلت خوب: کله چه دا خلق روان شو. او مقام جحفه^(۴) ته اورسیدل. هلته جهیم بن الصلت خوب اولیدو. چه یوسړې په اس باندې سور دې. او هغه سره یو اوښ دې. هغه سړې

وانی. «قتل أمية بن خلف، قتل ابوالحکم بن هشام، قتل عتبة بن ربيع، قتل شيبه بن ربيعة» ددې اعلان نه پس هغه سړې اوښ په یوه نیزه باندې وهی. اود نیزې په لگیدو د اوښ د بدن نه وینه راوځی. او هغه وینه داسې ده. چه څومره خیمې د قریشو په دغه خای کښې وې. هغه ټولو ته دهغې دارې ورغلې. هغه دا خوب بیان کړو. ابوجهل ته چه کله ددې خوب خبر اوشو. نو وې ونیل چه په بنو مطلب کښې دا دویم پیغمبر پیدا شو. کله چه صبا ته د بدر په مقام کښې مقابلې اوشی. نو مونږ به دا اوبنایو. چه څوک به قتلېږی.^(۵)

دابوسفیان ویوه او ټون: ابوسفیان برابر په دې ټون کښې وو. چه محمد (ﷺ) چه زمونږ د قافلې په تعاقب کښې دې. دهغوی حال معلوم کړی. د بدر په مقام باندې یوه ډیرئ وه. او هغې ډیرئ سره یوه چینه وه. دهغه چینې سره مجدی بن عمروجهنی او دوه ښځې وې. په هغې کښې د یوې ښځې په بله باندې قرض وو. او هغې ترې دخپل قرض مطالبه کوله. او قرض دارې ښځې دهغې نه مهلت غوستلو. او هغې ورته ونیل. چه د قریشو تجارتی قافله راروانه ده. هغه به دلته قیام کوی. ماته به د هغې دخدمت موقع ملاؤ شی. نو زه به مزدوری اوکړم. او چه څه اوگټم. په هغې سره به ستا قرض خلاص کړم. د هغوی جگړه چه ئې

^(۱) البداية والنهاية (۲۵۸/۳) _

^(۲) طبقات ابن سعد (۱۳/۲) _

^(۳) سيرة ابن هشام (۶۱۰/۱) _

^(۴) الجحفه بالضّم ثم السكون كانت قرية كبيرة .. على طريق المدينة من مكة على أربع مراحل وهي ميقات أهل مصر والشام إن لم يمروا على المدينة فإن مروا بالمدينة فمقاتهم ذو الحليفة (معجم البلدان (۱۱۱۲) _

^(۵) البداية والنهاية (۲۶۵/۳ و ۲۶۶) _

اولیده. نو مجدی بن عمرو د هغوی په مینځ کښې بچ بچاؤ اوکړو. اووې وئیل. او د قریشو قافله راروانه ده. په هغه وخت کښې به دا ستا قرض ادا کړی. (۱)

بسبس او عدی کوم چه نبی ﷺ د ابو سفیان د قافلې په جاسوسۍ کښې لیرلی وو. دا دواړه حضرات مقام بدر ته رارسیدلی وو. چه ددې دواړو ښځو او مجدی بن عمرو خبرې ئې واوریدې. نو د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شول. او د حقیقت حال نه ئې خبر کړو. (۲) اوس چه ابو سفیان بن حرب دلته راورسیدلو. نو مجدی بن عمرو ته ئې اووئیل. چه تا دلته د څه کسانو اوریدل راوریدل او گرځیدل کتلی دی. مجدی ورته اووئیل. ما څوک نه دی لیدلی. البته یو دوه سواره راغلی وو. هغوی اوبښانوته اوبه ورکړې. اومشک ئې ډک کړلو. اوبیا لاړل.

ابوسفیان چه اخوا دیکخوا اوکتل. نود اوښ پچې هغه ته په نظر شوې. یوه پچه هغه راوچته کړه. او هغه ئې ماته کړه. په هغې کښې دننه د قجورې هډوکې وو. چه دغه هډوکې ئې اولیدل. نو هغه سمدستی پوهه شو. چه دادیثرب (مدینې) د قجورو هډوکې دي. اودا د محمد (ﷺ) سړی وو. مونږ لره. پکاردی. چه خپله لاره بدله کړو. نو هغه لاره بدله کړه. اود سمندر غاړې لار باندې روان شو. (۳) اودغه شان د خپلې قافلې په بچ کولو کښې کامیاب شو.

د قریشو د واپس دپاره د ابوسفیان پیغام: کله چه دا اطمینان ورته اوشو. چه قافله اوس

محفوظ ده. نو هغه قریشو ته پیغام اولیرلو. ((انکم انما خیر جتم لتتمنوا عیرکم ورجالکم واما لکم وقد

نجاها الله فارجعوا)) (۴) تاسو ددې دپاره راوتلي وئ. چه د خپلې قافلې سړو او مالونو حفاظت اوکړئ. الله تعالی ټول بچ کړو. نو تاسو واپس لاړ شئ.

د قریش لښکر ته دا پیغام اورسیدو. خو ابوجهل اووئیل، نه، مونږ سره د ګډیدونکې ښځې دي. اود طنبیل وهونکی سړی دی. دخوراک ډیر معقول او ښه انتظام دي. مونږ به بدر ته ځو. درې ورځې به هلته خوشحالی کوو. او د هغې نه پس به واپس راځو. (۵)

د بنو زهره واپسې: د بنو زهره سردار اخنس بن شریق اووئیل. مونږ خو دخپلې قافلې د حفاظت دپاره راغلی وو. قافله په حفاظت سره مکې ته روانه ده. اوس مونږ ته د وړاندې تلو ضرورت نشته. هغه خپل کسان خان سره واخستل. او واپس لاړل. (۶)

دا خلق د بدر مقام ته د مسلمانانو نه وړاندې رارسیدلی وو. او هلته چه کوم غوره ځای وو. په

(۱) سیره ابن هشام (۶۱۷/۱)۔

(۲) ایضاً۔

(۳) سیره ابن هشام ((۶۱۸/۱))۔

(۴) سیره ابن هشام (۶۱۸/۱)۔

(۵) فقال ابوجهل والله لا نرجع حتى نرد بدرأ .. فنقيم عليه ثلاثاً فننحر الجزور ، وننطمع الطعام ونسقى الخمر، وتعزف علينا القيان. وتجمع بنا العرب بمسيرنا وجمعنا فلا يزالون يهايوننا أبداً بعدها فامضوا (السيرة

النبيه (۶۱۸) والبدایة والنهایة (۲۶۶/۳)۔

(۶) طبقات ابن سعد (۱۴/۲)۔

هغې باندې دوی قبضه کړې وه. او هلته چه د اوبو کومه چینه وه په هغې باندې ئې هم قبضه کړې وه. مسلمانان روسته راوړسیدل. هغوی ته چه کوم خای ملاؤ شو. هغه بس شگه وه. په هغې کښې به پښې بنخیدلې. الله تعالی باران اوکړو. (۱) قرآن کریم ددې ذکر په دې آیت کښې کړې دې.

﴿وَيُرِيكُمْ مِنَ الْمَاءِ مَا لَمْ يَطَّهَّرْكُمْ بِهِ وَيَذْهَبْ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ﴾ (۲)

او الله تعالی باران اوکړو. دې دپاره چه تاسو پاک کړې. او تاسو نه د شیطان پلټی لرې کړې. او ستاسو زړونه مضبوط کړې. او ستاسو قدمونه مضبوط کلک کړې.

د باران نتیجه دا شوه. چه دهغې په وجه هغه شگه کلکه شوه. اوبه کوم خای کښې چه مشرکان وو. هلته خټې جوړې شوې. او هغوی ته مشکلات او گرانې پیدا شوه.

په دغه دوران کښې نبی ﷺ حضرت علی، حضرت سعد بن ابی وقاص، او حضرت زبیر بن العوام رضی الله عنهم اولیرل. چه لار شې. لږه د قریشو جائزه واخلي. او راشي. (۳) اتفاقی خبره وه. چه د قریشو دوه غلامان (۴) دوی ته لاس ورغلل. هغوی ئې اونیول. او رائي وستل. نبی ﷺ مونږ کولو. هغه حضراتو د دوو غلامانو نه د ابوسفیان د قافلې په باره کښې تپوس کولو. هغوی ورته اووئیل. مونږ د قریشو لښکر سره هغوی ته د اوبو ورکولو دپاره راغلی یو. د ابوسفیان د قافلې مونږ ته علم نشته. کله چه په هغه غلامانو د ابوسفیان د قافلې په باره کښې دخپلې لا علمي اظهار اوکړلو. نو دوی به هغوی لږه وهل شروع کړل. چه کیدې شی. د دې ویرې نه د ابوسفیان د قافلې څه حال اوبنائی. کله چه به هغوی وهل اوخوړل. نو هغوی به اووئیل. آو قافله شته. صحابو رضی الله عنهم به دهغوی وهل پریخودل. اوبیا به ئې ترې د قریشو د قافلې په باره کښې تپوس شروع کړل. نو هغوی به بیا وئیل. چه مونږ د قریشو مشکیان یو. د قافلې مونږ ته څه علم نشته. صحابو رضی الله عنهم به هغوی دوباره ویړول او دهمکې به ئې ورکوله. په دې دوران کښې نبی ﷺ سلام اوگرخولو. او وې فرمائیل. عجیبه خبره ده. کله چه هغوی دروغ وائی. نو تاسو ئې پریږدئ. او چه کله رښتیا وائی. نو تاسو ئې وهئ. په الله قسم دا د قریشو سړی دی. بیا نبی ﷺ هغوی نه تپوس اوکړو. په لښکر کښې څومره کسان دی؟ هغوی ورته اووئیل. مونږ ته څو تعداد معلوم نه دې. البته دومره ده چه ډیر دی. نبی ﷺ ترې تپوس اوکړو. چه ښه

(۱) سیره ابن هشام (۲۶۶/۱)۔

(۲) سورة الأنفال: (۱۱)۔

(۳) سیره ابن هشام (۶۱۶/۱)۔

(۴) په دوی کښې یو غلام د بنو الحجاج وو. دهغه نوم اسلم او دویم غلام د بنو العاص وو. دهغه نوم عریض ابو یسار لیکلې دې. (سیره ابن هشام (۶۱۶/۱) خو په کنز العمال کښې دمسند احمد وغیره په حوالې سره د حضرت علی رضی الله عنهما روایت دې. چه مونږ ته دوه کسان ملاؤ شو. یو قریشی وو. او یو دعبقه بن ابی معیط غلام وو. قریش خو زمونږ ته ا ووتل او تخیدل. او غلام مونږ اونیولو. او دهغه نه مو تپوسونه شروع کړل... او گورئ کنز العمال (۳۹۴/۱۰) حدیث نمبر (۲۰۰۴)۔

دا راته اویسانی چه هغوی روزانه خواوینان ذبح کوی؟ نو غلامانو اووئیل. یوه ورخ نهه او بله ورخ لس، نو نبی ﷺ اوفرمائیل. د نهه سوو نه تر یو زر پورې تعدا دې. او واقعی هم دغه شان وه. (۱)

دجنگ په شپه د نبی علیه السلام دعا: د حضرت علی رضی الله تعالی عنیه روایت دې. چه په کوم صبا باندې جنگ کیدونکې وو. په دغه شپه ټول صحابه رضی الله عنهم اوده شول. خو نبی ﷺ اوده نشو. او نبی ﷺ برابر د الله تعالی نه دعا اوالتهجا کوله. (۲)

د حضرت انس رضی الله تعالی عنیه روایت دې. چه نبی ﷺ په دغه شپه صحابه رضی الله عنهم میدان بدر طرف ته بوتلل. او د مکې د کافرانو د قتل خاویونه ئې دوی ته اوخودل. (۳)

دحضرت سعد بن معاذ رضی الله تعالی عنیه په تجویز باندې د نبی ﷺ دپاره د ډیرې دپاسه سپر تیار کړې شو. په هغه سپر کښې نبی ﷺ په دعا اوزارې اوعبادت کښې مصروف وو. حضرت ابوبکر رضی الله تعالی عنیه دننه په سپر کښې ددوی سره موجود وو. او حضرت سعد بن معاذ رضی الله تعالی عنیه بهر په دروازه باندې پهره ورکوله. (۴)

کله چه صبا شو. نو نبی ﷺ مونځ ورکړو. اوددې نه پس نبی ﷺ د صحابه کرامو رضی الله عنهم صفونه برابر کړل. یو بیرغ د حضرت علی رضی الله تعالی عنیه په لاس کښې وه. اویو بیرغ د حضرت مصعب بن عمیر رضی الله تعالی عنیه په لاس کښې وه. یو بیرغ د یو انصاری رضی الله تعالی عنیه صحابی رضی الله تعالی عنیه په لاس کښې وه. (۵) دا د جمعي ورځ وه. اود رمضان د میاشتې اوولسم تاریخ وو. (۶)

د مشرکانو صفونه جوړول: یوخوا مشرکانو برابر صفونه جوړ کړی وو. او د جنگ دپاره ولاړ وو. اوس لا جنگ نه وو شروع شوې. چه یومشرک اووئیل. ماته اجازت اوکړی. چه زه اوگورم. دمسلمانانو دامداد دپاره نور فوځ چرته په پټ ځای کښې خو نشته؟ نو هغه په اس باندې سور شو. او د گیر چاپېره چکر ئې اولگولو. او واپس راغلو وې وئیل. بس هم دا دی. کوم چه مخامخ دی. نور فوځ د امداد دپاره نشته. خوزه دا وینم. چه دې کسانو د مدینې منورې نه سور مرگ په خپلو اویسانو باندې بار کړې دې. او راغلی دی. د تورې نه سوا دوی سره نور څه نشته. اوزما دا اندازه ده. چه په دوی کښې به هیڅ یوکس تر هغه وخته پورې مرگ قبول نکړی. ترڅو چه خپل مد مقابل مړ نکړی. که زمونږ کسان هم د هغوی په برابرې باندې مړه شول. نو بیا به د ژوند څه مزه پاتې شی؟ نوسوچ او فکر اوکړی. اوڅه رانې قائمه کړی. (۷)

(۱) سیره ابن هشام (۶۱۷/۱۱) کنز العمال (۳۹۷/۱۱۰) حدیث نمبر (۲۹۹۴۴)۔

(۲) کنز العمال (۳۹۷/۱۱۰) حدیث نمبر (۲۹۹۴۴)۔

(۳) کنز العمال (۴۲۴/۱۱۰) حدیث نمبر (۳۰۰۲۳)۔

(۴) سیره ابن هشام (۶۲۰/۱۱)۔

(۵) سیره ابن هشام (۶۱۲/۱۱)۔

(۶) سیره ابن هشام (۶۲۶/۱۱)۔

(۷) ابن هشام دهغه الفاظ دا نقل کړی دی. ((قال ما وجدت شیاً وقد رأیت یا معر قریش البلیا تحمل المنايا نواضح یثرب تحمل الموت النافع، قوم لیس لهم منعة ولا ملجأ إلا سیوفهم والله ما أری أن یقتل رجل منهم حتی یقتل رجلاً منکم، فإذا أصابو منکم أعدادهم فما خیر العیش بعد ذلک؟ فروا رأیکم (سیره ابن هشام) (۶۲۲/۱۱))

دهکیم بن حزام عتبه ته د واپس مشوره ورکول: په دې دوران کښې حکیم بن حزام، عتبه بن ربیع ته ورغلو. او ورته ئې اووئیل چه د عمرو بن حضرمی خون بها په خپله ذمه واخله. او خلق ته د واپس تلو اووايه. عتبه ددې دپاره تیار شو. دخلقو واپس تلو دپاره ئې خپله خطبه اووئيله.^(۱)

خوابو جهل هغه سره اختلاف اوکړو. او پیغور ئې ورکړو. چه دخپل خوی ابوحنیفه رضی الله عنه د وجې د جنگ نه ډډه کوي.^(۲) چه هغه د مسلمانانو په لښکر کښې دې. په جنگ کښې د هغه د قتليدو ده ته ویره ده.

دعتبه دخپل ورور او پلار سره د مقابلې دپاره وتل: د ابو جهل د دې پیغور نتیجه دا راووته. چه عتبه دخپل ورور شبیه بن ربیع او دخپل خوی ولید بن عتبه سره میدان جنگ ته د مقابلې دپاره راووتلو. اودوی نعره اولگوله. «هل من مبار؟» خوک مقابل له کونکې شته. په مسلمانانو کښې درې انصاری صحابه حضرت عوف بن الحارث، حضرت معوذ بن الحارث، او حضرت عبدالله بن رواحه رضی الله عنه د مقابلې دپاره راواندې شول.^(۳)

دحضرت عفراء رضی الله عنها یو خصوصیت: دحضرت عوف او حضرت معوذ رضی الله عنه د مور نوم حضرت عفراء دې. حضرت عفراء اولنې واده دحضرت حارث سره کړې وو. د حارث نه ددې درې خامن او شول. حضرت عوف، حضرت معوذ او حضرت معاذ رضی الله عنه. د حارث د وفات نه پس بیا حضرت عفراء د بکیرین یالیل سره واده اوکړو. اود بکیرین یالیل له ددې څلور خامن پیدا شول. ایاس عاقل خالد او عامر، دحضرت عفراء رضی الله عنها دا خصوصیت وو. چه دهغې دا اووه خامن وو. او اووه په اووه واړه په جنگ بدر کښې شریک وو.^(۴) بهرحال کله چه دا درې واړه صحابه د مقابلې دپاره راووتل. نو عتبه اووئیل «من أستم؟» تاسو خوک ئې؟ هغوی ورته اووئیل «رهم من الأنصار» مونږ دانصارو ډله یو. عتبه اووئیل «ما لنا بکم حاجة؟» زموږ تاسو

^(۱) وفی سیره ابن هشام (۶۲۳۱۱) ثم قام عتبه بن ربیع خطیباً فقال یا معشر قریش إنکم والله ما تصنعون بأن تلقوا محمداً وأصحابه شیاً والله لئن أصبتموه لا یزال الرجل ینظر فی وجه رجل یکره أنظر إلیه قتل أبین عمه، ابن خاله، أو رجلاً من عشیرته، فارجعوا واخلوا بین محمد و بین سائر العرب فإن أصابوه فذلک الذی أردتم وإن کان غیر ذلک الفاکم ولم تعرضوا منه ما تریدون (۱).

^(۲) ابوحنیفه بن عتبه بن ربیع اسمہ مهشم وقیل هشیم وقیل هاشم وقیل قیس... کان من السابقین إلی الإسلام وهاجر الهجرتین وصلى إلی القبلتین.. ألم بعد ثلاثة وأربعین انساناً... کان ممن شهد بدرأً استشهد یوم الیمامة وهو ابن ست وخمسين سنة (الإصابة ۴۲۱۴-۴۳).

^(۳) حضرت عبدالله بن رواحه رضی الله عنه مشهور انصاری صحابی دې. د لیلة العقبه په بیعت او په جنگ بدر کښې دشرکت شرف ورته حاصل دې. په غزوہ موته کښې چه کله حضرت جعفر طیار رضی الله عنه شهید شو. نو د نبی صلی الله علیه وسلم د خودلی شوی ترتیب مطابق د اسلامی لښکریرغ دوی واخستله. او په جنگیدو جنگیدو کښې د موته په میدان کښې ئې د شهادت پیالی اوڅکله. (الإصابة ۳۰۶۲).

^(۴) اوگوری (الإصابة ۲۶۴۱۴).

سره څه کار نشته بیا عتبه او وئیل «یا محمد! خبر! لینا اکفاه نامن قومنا» زمونږ د قوم کسان چه زمونږ پشان وی. هغوی د مقابلي دپاره راولیږه. نوبی ﷺ حضرت علی ﷺ حضرت حمزه او حضرت عبیده بن الحارث ﷺ ته او فرمائیل ور وړاندې شی. دا درې واړه وروړاندې شول. چونکه ددوی په مخونو باندې پرده وه. ځکه عتبه تپوس او کړو. «من اتم؟» دوی ورسره خپل تعارف او کړو. نو عتبه او وئیل «نعم اکفاه کرام» او دا کسان زمونږ پشان دی. او عزتمند دی. (۱)
رسول الله ﷺ په دغه موقع باندې دا هم وئیلی وو.

«یا بنی هاشم قوموا قاتلوا بهتکم الذی بعث الله به دیکم اذ جاؤا بهاطلهم لیطفقوا اورالله» (۲)
ای بنو هاشم تاسود هغه حق سره اوځی. کوم چه الله تعالی ستاسو نبی ته ورکړي او رالیږي نې دې. حالانکه دې کسانو باطل راوړې دي. او دا الله تعالی نور (دین حق) مړ کولو (ختمولو) دپاره راغلی دی.

په انفرادی مقابله کښې د عتبه، شیبه او ولید قتلیدل. حضرت علی حضرت حمزه او حضرت عبیده ﷺ انفرادی مقابلي دپاره اووتل. د حضرت علی ﷺ مقابله د ولید سره اوشوه. او هغه نې جهنم ته اورسولو. او د حضرت حمزه ﷺ مقابله د شیبه بن ربیع سره اوشوه. او هغوی هم په یو گذار باندې دهغه کار ختم کړو. او د حضرت عبیده بن الحارث ﷺ مقابله د عتبه سره اوشوه. دواړه په یویل باندې گذارونه او کړل. او زخمیان شول. د عتبه گذار باندې د حضرت عبیده پښه کټ شوه. حضرت علی او حضرت حمزه ﷺ دخپل مقابل د قتلولونه پس د حضرت عبیده بن الحارث ﷺ د مدد دپاره راغلل. او چه راغلل نود عتبه کار نې هم ختم کړو. (۳)
د حضرت عبیده بن الحارث رضی الله عنه شهادت: حضرت عبیده بن الحارث هم د زخم په حالت کښې نې ﷺ ته راوستې شو. حضرت عبیده تپوس او کړو. یا رسول الله زه شهید یم؟ نې ﷺ ورته او فرمائیل بالکل ته شهید نې. د شهادت نه وړاندې هغوی دا شعر او وئیل.

فان یقطعوا رجلی فلان مسلم ارجی به عیسا من الله عالیا

والهستی الرحمن من فضل منه لهاسأمن الإسلام غطی المساویا

که دوی زما پښه کټ کړه. نود څه پرواه خبره نه ده. زه مسلمان یم. اوزه د الله تعالی نه ددې په بدله کښې د اوچت ژوند امید ساتم.

الله تعالی په خپل فضل او رحم سره ماته د اسلام داسې جامې واغوستې. کوم چه ټولې خطاګانې پټې کړې. (۴)

باقاعده د جنګ شروع: ابو جهل د عتبه، شیبه او ولید د قتل نه پس لښکرته مخامخ تقریر

(۱) سيرة ابن هشام (۶۲۵۱۱)

(۲) طبقات ابن سعد (۱۷۱۲)

(۳) سيرة ابن هشام (۶۲۵۱۱)

(۴) سيرة مصطفی (۷۸۱۲)

او کړو. چه دې کسانو د جلدبازي نه کار واخستلو. ځکه قتل شول. په لات او عزی مې دې قسم وی. مونږ به تر هغه وخته پورې نه خو. ترڅو پورې چه مونږ دوی په پړو باندې اونه تړو. (۱) او سخت جنگ شروع شو. ابوجهل دعا او کړه. ای الله څوک چه خپلولی پریکوی. او د نیکی په ځای بدی ته رواج ورکوی. هغه تباہ او برباد کړه. (۲)
د جنگ شروع کیدو نه پس د نبی ﷺ په دعا کښې مشغوله کیدل. بل طرف نبی ﷺ د جنگ شروع کیدو نه پس په دعا الحاج او زاری کښې مشغول شو. نبی ﷺ دعا او کړه.

«اللهم انشدك عهدك ووعدك اللهم ان شئت لم تعذب بعد اليوم أبداً» (۳)
ای الله چه تا کومه وعده او عهد کړې وو. دهغې دپوره کیدو درخواست درته کوم. ای الله که تاسو غواړئ. چه په مخ د زمکې دنن نه پس همیشہ دپاره ستاسو عبادت اونشی. (نو تیک ده. دا یو موټې مسلمانان به ختم شی) اوپه ځنی روایاتو کښې راغلی دی. چه نبی ﷺ دا دعا کړې وه. «اللهم أنجز ما وعدتني اللهم ان تهلك هذه العصابة من أهل الإسلام لا تعبدني الأرض» (۴)
ای الله تاسو چه ما سره کومه وعده کړې وه. هغه پوره کړئ. ای الله که دمسلمانانو دا پله هلاکه شی. نو بیا به په مخ د زمکې ستاسو عبادت اونشی.

په روایت کښې راځی. چه نبی ﷺ په دعا کښې دومره زاری او عاجزی او کړه. چه د نبی ﷺ خادر مبارک د اوږې نه اوغورځیدل. حضرت ابوبکر رضی الله عنہ دوی ته تشریف راوړو. او عرض ئې او کړو. «کفاک مناشدتك ربك فانه سينجزك ما وعدك» (۵) دخپل رب په در کښې دومره زاری او عاجزی کافی ده. بیشکه الله تعالی به خپله وعده پوره کوی. کومه چه ئې تاسو سره کړې ده. یواشکال اودهغې جواب: دلته اشکال دا دي. چه نبی ﷺ په دعا کښې دومره مبالغه کوله. او زاری او عاجزی ئې کوله. او حضرت ابوبکر رضی الله عنہ دوی د نورې دعا نه منع کولو. چه الله تعالی تاسو سره وعده کړې ده. چه تاسو ته به غلبه درکوی. او تاسو ته به کامیابی درکوی. نوآیا دالله تعالی په دغه وعده باندې دحضرت ابوبکر رضی الله عنہ یقین وو. او د نبی ﷺ نه وو؟
نوددې په باره کښې تاسو دا وئیلې شی. چه د مقام الوهیت او ربوبیت ادب هم دا دي. چه د وعدې باوجود سرې په ویره کښې وی. او د وعدې باوجود سرې او غواړی. او دا گنډی چه د الله تعالی ذات بینیازه دي. «لا یستل عما یفعل» دهغه نه تپوس نشی کولی. چه هغه دا کار او کړو. نو ولې ئې او کړو؟
نبی ﷺ په مقام خوف کښې وو. هغوی د مقام الوهیت او مقام ربوبیت پوره پوره ادب کولو.

(۱) سيرة مصطفى (۹۱۲)

(۲) ابوجهل د دعا الفاظ داسې منقول دی ((اللهم اعطنا للرحم. واثاناً لما لا يعرف. فأحنه الغداة فكان هو المستفتح (سيرة ابن هشام (۶۲۸۱) —

(۳) البداية والنهاية (۲۷۶۳) —

(۴) كنز العمال (۳۹۲۱۱) رقم الحديث ۲۹۹۳۹ —

(۵) کامل لابن اثیر (۸۷۱۲) —

او حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ پہ مقام رجاء کنبی وو پہ هغوی باندې د رجاء غلبه وه (۱)
دویمه خبره یوه دا هم ده. هغه دا چه ممکن ده. نبی صلی اللہ علیہ وسلم دا گټلې وی. چه الله تعالی خو وعده
کړې ده. خو کیدې شی. چه ددې وعده د تکمیل دپاره څه شرطونه اوڅه اسباب داسې
ضروری وی. چه د هغې نه بغیر دغه وعده پوره نشی. او زموږ نه په دې شرطونو او دې
اسبابو کنبی کوتاهی اوشی. ددې وجې په نبی صلی اللہ علیہ وسلم باندې ویره غالبه وه. او نبی صلی اللہ علیہ وسلم دعا
کوله. ددې نه پس نبی صلی اللہ علیہ وسلم د سپر نه رابهر شو. او نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل.

﴿أَيْسَرُ يَا أَبَا بَكْرٍ أَتَاكَ نَصْرُ اللَّهِ هَذَا جَبْرِيلُ أَخَذَ ابْنُ عَنَانَ فَرَسَهُ﴾ (۲)

ابوبکر زيری! دالله تعالی مدد راغلو. دا جبریل دې، دوی د خپل اس واگې نیولې دي.
په موټی خاورې سره د کافرانو او ترکیدل: جنگ شروع شو. او سخت جنگ وو. نبی صلی اللہ علیہ وسلم
خاورو یو موټې راواخستل. او کافرانو طرف ته نې اوویشتل. او «شاهات الوجوه» نې درې ځله
اووئیل. هم ددې په باره کنبی الله تعالی فرمائیلی دی. (۳) ﴿وَمَا رَمَيْتُ إِذْ رَمَيْتُ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى﴾ (۴)
او تا نه دی ویشتلې هغه یو موټی خاورې کله چه تا ویشتل کول بلکه الله تعالی ویشتی دی.
د یو موټی خاورې به څه حقیقت وی. د کافرانو یو زر لښکر وو. خو ددې لښکر داسې یوکس
هم پاتې نشو. چه د هغه په سترگو کنبی دغه خاورې نه وی داخل شوې. هغه خاوره د هر یو
کس په سترگو کنبی ورداخل شوه. او هغوی سترگې مگل شروع کړلپه دې سره کافران اوتر
شو. (۵) مسلمانانو به هغوی نیول. او قید کول، او قتلول.

(۱) حکى السبيلى عن شيخه أبى بكر بن العربى بأنه قال كان رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فى مقام الخوف والصديق فى
مقام الرجاء وكان مقام الخوف فى هذا الوقت أكمل لأن الله أن يفعل ما يشاء فخاف أنا لا يعبد فى الأرض
بعدها (البداية والنهاية (۲۷۲/۳)۔

(۲) سيرة ابن هشام (۶۲۷/۱) وفى الكامل (۸۷/۲ و ۸۸) وخرج رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وهو يقول ﴿سيهزم الجمع
ويولون الدينير﴾ وحرص المسلمين وقال والذى نفس محمد بيده لا يقاتلهم اليوم رجل فيقتل صابراً محتسباً
مقبلاً غير مدبر إلا أدخله الله الجنة فقال عمير بن الحمام الأنصاري .. وبيده تمرات يأكلهن يخ يخ ما بينى وبين
أن أدخل الجنة إلا أن يقتلنى هؤلاء ثم ألقى التمرات من يده وقاتل حتى قتل ورمى مهجع مولى عمر بن
الخطاب بسهم فقتل فكان أول قتيل وفى البداية والنهاية (۲۷۷/۳) فأخرج عمير تمرات فجعل يأكل منهن
ثم قال لئن أنا أحبيبت حتى أكل ترأتى هذه إنها حياة طويلة فرمى مان كان معه من التمر ثم قاتلهم حتى
قتل صلی اللہ علیہ وسلم وهو يقول حين قاتل..

ركضا إلى الله بغير زاد ﴿﴾ إلا إتقى وعمل المعاد
والصبر فى الله على الجهاد ﴿﴾ وكل زاد عرضة النقاد

غير التقى والبر والرشاد

(تفسير ابن كثير (۲۹۵/۲)۔

(۳) سورة الأنفال: (۱۷)۔

(۴) أيضاً)۔

د ابوالبختری قتل: نبی ﷺ صاحبو ﷺ ته په دغه دوران کښې دا هم فرمائیلی وو. ځنی خلق د مسلمانانو د مقابلې دپاره راتلل نه غوښتل. هغوی په زور باندې راوستې شوی دی. نو هغوی مه قتلوی. په هغوی کښې حضرت عباس بن عبدالمطلب هم دې. او ابوالبختری بن هشام هم په زور باندې راوستې شوې دې.

یوانصاری صحابی ﷺ ابوالبختری (۱) اونیولو. او ورته ئې اووئیل. چه رسول الله ﷺ ستا د قتل نه مونې منع کړې یو. د ابوالبختری یو ملگرې وو. هغه سره د مکې نه راغلې وو. هغه اووئیل. زما دا ملگرې (۲) هم مه قتلوی. انصاری صحابی ﷺ اووئیل. هرگز نه، نبی ﷺ صرف ستا په باره کښې حکم کړې دې. ستا د ملگرې په باره کښې نه دی وئیلی. مونې هغه نه پریردو. ابوالبختری اووئیل بیا داسې نشی کیدې. چه زما ملگرې دې زما وړاندې قتلولې شی. او زه دې ژوندې یم. او دا شعر ئې وئیل. او د حملې دپاره راغلو.

لن یسلم ابن حراة لميله حق یوت اویری سبيله

د شریفې ښځې خوې خپل ملگرې قتل ته نه حواله کوی. تردې چه یا خو په خپله مې شی. او یا بچ شی. خپله لار اووینی. آخری دا چه دغه انصاری صحابی ﷺ هغه مې کړو. (۳)

د عبیده بن سعید قتل: عبیده بن سعید یو لوی کافر وو. د هغه د بدن هیڅ یوه حصه هم د زغري نه بهر نه وه. صرف سترگې ئې په نظر راتلې. حضرت زبیر بن عوام ﷺ ورته په سوو (انتظار) کښې وو. او هغه ئې په نیزه په سترگه اووهلو. کومه چه د هغه د سر نه اخرا اووتله. او هغه راپریوتلو. او مې شو. حضرت زبیر ﷺ فرمائی. چه ما د هغه په سینه باندې پښه کیخوده. او ښه په زور سره مې ترې نیزه راووېستله. او د هغه نیزې څوکې گډې شوې وې. رسول الله ﷺ د حضرت زبیر ﷺ نه دغه نیزه دیادگار په طور واخستله. او د نبی ﷺ نه پس بیا هغه د حضرت ابوبکر ﷺ سره وه. او د حضرت ابوبکر ﷺ نه پس د حضرت عمر ﷺ سره وه. بیا د حضرت عثمان ﷺ اویا د حضرت علی ﷺ او په آخر کښې حضرت عبدالله بن زبیر ﷺ ته راغله. (۴)

په دې جنگ کښې دقریشو تقریباً اویا کسان مړه شول. او اویا کسان قیدیان کړې شول. (۵)
د حضرت عباس رضی الله عنه نیول: په قیدیانو کښې حضرت عباس بن عبدالمطلب ﷺ هم وو. حضرت عباس ډیر اوگدقدوالا، لحیم شحیم جسیم سړې وو. دې حضرت ابوالیسر ﷺ

(۱) دده نوم معجز بن ذیاد بلوی ووراوگورئ البداية والنهایة (۲۸۵۱۳)۔

(۲) دهغه نوم جناده بن ملیحه وو(البداية) (۲۸۵۱۳)۔

(۳) البداية والنهایة (۲۸۵۱۳) وإنما نهی رسول الله ﷺ عن قتل أبی البختری لأنه کان أكف القوم عن رسول الله ﷺ وهو بمكة وكان لا یوذیه ولا یبلغه عنه شی یکرهه وكان ممن قال فی نقض الصحيفة التي کتبت قریش علی بنی هاشم وبنی المطلب (سيرة ابن هشام) (۶۲۹۱۱)۔

(۴) اوگوری بخاری غزوه بدر رقم الحديث (۳۹۹۸)۔

(۵) طبقات ابن سعد (۱۸۱۲۱)۔

(۱) قید کړې وو. دې ډیر کم قد، ډیر زیات کمزوري او نرې پرې سرې وو. نبی ﷺ د دوی نه تپوس او کړو، ابوالیسر تا عباس څنگه اونیولو؟ ابوالیسر ورته اووئیل په حقیقت کښې ما دې په یواځې نه دې نیولې، یو سرې زما مدد کړې وو، هغه کس ما نه وړاندې لیدلې وو اونه روسته. نبی ﷺ ورته او فرمائیل، هغه د آسمان فرېشته وه. (۲)

د جنگ نه پس د قریشو د سردارانو لعشونه په کوهی کښې د غورځولو حکم: د جنگ د ختمیدونه پس نبی ﷺ کریم ﷺ د قریشو سرداران په یو کوهی کښې د اچولو فیصله اوکړه. نو نبی ﷺ د هغه سردارانو لعشونه چه تعداد نې خلورویښ وو په کوهی کښې او غورځولو. او یاقی مقتولین نې هم دغه شان کښې اوکنستلې. او پټ نې کړل. (۳) په سردارانو کښې د امیه بن خلف لعش چونکه ډیر خراب شوې وو. او کله چه زغره دهغه د بدن نه اوویستې شوه. نو دهغه اندامونه جدا جدا شو. ددې وجې هغه هم په هغه ځای کښې په خاورو کښې پټ کړې شو. او هغه په کوهی کښې اونه غورځولې شو. (۴)

د کافرانو مرو لعشونوته د نبی ﷺ خطاب: د نبی ﷺ دا عادت وو. چه کله به دوی په یو جنگ کښې فتح بیا مونده. نو د جنگ نه پس به نې درې ورځې هلته قیام کولو. (۵) دوی دلته هم درې ورځې قیام اوکړو. کله چه دریمه ورځ شوه. نو نبی ﷺ د روانیدو حکم اوکړو. نبی ﷺ زین برابر کړو. او په سورلۍ باندې کیناستلو. او هغه کوهی طرف ته روان شو. په کوم کښې چه د قریشو سرداران غورځولې شوی وو. د صحابو ﷺ خیال شو. چه د څه بل ضرورت دپاره به څی. خو نبی ﷺ کوهی ته راغلو. او وې فرمائیل.

«یا امیة، یا ابا جهل بن هشام، یا عتبة بن ربيعة یا شيبة بن ربيعة هل وجدتم ما وعد ربکم حقاً فان قد وجدتم ما وعدنی ربی حقاً» ای امیه، ای ابو جهل ای عتبه ای شیبه الله تعالی چه کومه وعده تاسو سره کړې وه. آیا تاسو هغه صحیح او برحق بیا مونده. الله تعالی چه کومه وعده ما سره کړې وه. هغه خو ما په حق بیا مونده.

حضرت عمر بن خطاب رضی الله عنه او فرمائیل. «هل تکلم من أجساد لا أرواح فیها؟» تاسو دې بې روحه مرو سره خبرې کوئ. نو نبی ﷺ او فرمائیل. «والذی نفسی یدیه ما أنتم بأسمع لیا أقول منهم ولکن لا یستطیعون أن یجیبوا» قسم دې په هغه ذات د چا په قبضه کښې چه زما روح دې. د دوی په

(۱) حضرت ابوالیسر انصار بدری صحابی رضی الله عنه دې لیلۍ العقیبه ته حاضر شوې وو. په مدینه منوره کښې هغه دوی وفات شوی وو. دې د ټولو نه آخری بدری صحابی دې. چه په مدینه کښې وفات شوي دي. او کورنی الاصابه فی تمییز الصحابة (۳۱۱/۳).

(۲) تاریخ طبری (۱۶۱/۳).

(۳) کامل لابن اثیر (۹۰۱۲) البدایة والنهایة (۲۹۳/۳).

(۴) سیره ابن هشام (۶۳۸/۱).

(۵) البدایة والنهایة (۲۹۳/۳).

مقابلہ کینی تاسو زما خبری زياتي نه اوری. خوصرف دومره ده چه دوی جواب نشی را کولی. (۱)

مدینې منورې ته روانیدل او د دوو قیدیانو قتل: ددې نه پس نبی اکرم ﷺ ددې ځای نه روان شو. (۲) او انصاری صحابی عبدالله بن کعب رضی الله عنه ته ئې د مال غنیمت حفاظت اوسپارلو. (۳) مدینې منورې ته نزدې مقام صفراء ته چه کله نبی ﷺ اورسیدل. نو په قیدیانو کینې د نضرین حارث په باره کینې حکم اوکړو. چه هغه دې قتل کړې شی. نو حضرت علی رضی الله عنه قتل کړو. (۴) د مقام صفراء نه چه کله روان شو. او مقام عرق الطیبه ته اورسیدل. نو نبی ﷺ د عقبه بن ابی معیط د قتلولو حکم ورکړو. نو عاصم بن ثابت رضی الله عنه د هغه څټ قلم کړو. (۵) دا دواړه قولاً او فعلاً په دواړو طریقو نبی ﷺ ته په تکلیف رسولو کینې مشغول وو. توقې اومسخرې به ئې کولې. عقبه بن ابی معیط بدبخته په یوځل د نبی ﷺ په مخ مبارک باندې لارې (لعب) توکلې وې. او یوځل نبی ﷺ په مسجد حرام کینې مونځ کولو. اود اوبین پلینتی او بیجه دانئ ئې راوړه. د نبی ﷺ په شا باندې ئې وروغورخوله. ددې وجې نبی ﷺ د هغه د

(۱) البداية والنهاية (۲۹۲/۳ و ۲۹۳) په بعضې روایاتو کینې د نبی ﷺ د خطاب الفاظ داسې نقل شوی دی، یا أهل القلب بنس عشيرة النبی ﷺ کتم لنبیکم کذبتمونی وصدقنی الناس وأخرجتمونی وأوانی الناس وقالتتمونی نصرنی الناس هل وجدتم ما وعدنی ربی حقاً قد وجدتم حضرت ابوحذیفه په مخ باندې نبی ﷺ د غم او اهل قلب ته چه کله نبی ﷺ خطاب اوکړو. نو د حضرت ابوحذیفه! کیدې شی د پلار دا حالت چه تا اولیدل. نو حقه خفگان آثار اولیدل. نبی ﷺ او فرمانیل. ابوحذیفه! کیدې شی د پلار دا حالت چه تا اولیدل. نو حقه شوې به ئې. وې ونیل نه، یا رسول الله خبره صرف دومره ده. چه زما پلار د عقل او فضل مالک وو. که ژوندې پاتې شوې وو. نو زما دا امید دې. چه اسلام به ئې قبول کړې وو. اوس د کفر په حالت کینې دده مرگ ما خفه کوی. نبی ﷺ چه جواب واوریدو. نو دده دپاره ئې د خیر دعا اوکړه. (کامل ابن اثیر ۹۰۱۲).

د نبی کریم ﷺ مرو سره په خطاب کولو باندې حضرت عمر رضی الله عنه ته اشکال پېښ شو. چه دې روحه بدونو سره خبرې کول څه معنی لری؟ نبی ﷺ چه کوم جواب ورکړو. د هغې ته دا ښکاره ده. چه الله تعالی کله اوغواړی. او څومره اوغواړی. مرو ته اورول کولې شی. حضرت عائشه رضی الله عنها چونکه د سماع موتی قائله نه وه. ددې وجې به هغوی په داسې روایاتو کینې تاویل کولو. حافظ ابن کثیر په البداية کینې تبصره کوی اولیکي...

قلت وهذا مما كانت عائشة رضى الله عنها تتاوله من الأحاديث وتعتقد أنه معارض لبعض الآيات وهذا المقام مما كانت تعارض فيه قوله (وما أنت بمسمع من في القبور) وليس هو بمعارض له والصواب قول الجمهور من الصحابة رضی الله عنهم ومن بعدهم للأحاديث الدالة نصاً على خلاف ما ذهب إليه (البداية والنهاية ۲۹۲/۳)، د مسئله سماع موتی تفصیل وړاندې راځی.

مدینې منورې ته د روانیدو نه وړاندې دفتحې خوشخبرنی لیرلو دپاره نبی کریم ﷺ د مدینې پورته او ښکته دواړو طرفونو ته قاصد اولیرلو. پورته طرف ته عبدالله بن رواحه رضی الله عنه او ښکته طرف ته زید بن حارثه رضی الله عنه لارل. (طبقات ابن سعد ۱۹۱۲).

(۲) سيرة ابن هشام (۶۳۴/۱).

(۳) کامل ابن اثیر (۹۱۱۲).

(۵) کامل ابن اثیر (۹۱۱۲).

قتلولو حکم اوکړو. (۱)

د مال غنیمت د تقسیم مسئله: ددې نه پس سوال پیدا شو د مال غنیمت د تقسیم، مال غنیمت لا تقسیم شوې نه وو. په دې باره کښې په صحابو رضی الله عنہم کښې اختلاف پیدا شو. چه کوم خوانان وو. هغوی او وئیل. چه مونږ جنګ کړې دې. او کافران مو قتل کړې او بڼد کړې دی. نو مال غنیمت مونږ ته ملاویدل پکار دی. او چه کوم اکابرین او مشران وو. که وړاندې وو. او که روستو وو. هغوی وئیل. که تاسو شکست خوړلې وو. نو مونږ ته به راواپس کیدی. تاسو وړاندې جنګ زموږ په ډاډ او پشت پناهې باندې گتلي دې. ددې وجې مونږ ته هم په مال غنیمت کښې حصه ملاویدل پکار دی. او هغه حضرات کوم چه د رسول الله د حفاظت دپاره مقرر وو. هغوی وئیل. چه د مال غنیمت مونږ زیات مستحق یو. په دې باندې د قرآن شریف آیت نازل شو **(يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ)** (۲) دا خلق ستا نه د مال غنیمت د حکم تپوس کوی. تاسو ورته او وائی. چه دا د الله اودهغه د رسول دپاره دې. بهر حال نبی صلی الله علیه و آله دا مال بیا په ټولو مسلمانانو کښې برابر تقسیم کړل. (۳)

په غنیمت کښې حصه اخستونکې الله صحابه رضی الله عنهم: اته کسان داسې وو. چه هغوی په جنګ بدر کښې شریک شوی نه وو. خو په مال غنیمت کښې دهغوی حصه هم مقرر شوه. (۴)

① یو حضرت عثمان رضی الله عنه وو. د نبی صلی الله علیه و آله لور حضرت رقیه رضی الله عنها دهغوی په عقد کښې ناسته وه. او هغه د جنګ په وخت کښې بيماره وه. کله چه نبی صلی الله علیه و آله د جنګ دپاره روانیدل. نو حضرت عثمان رضی الله عنه ورسره تلل غوښتل. خو نبی صلی الله علیه و آله ورته په مدينه کښې د پاتې کیدو حکم اوکړو. او د حضرت رقیه په تیمارداری ئې هغه ماموره کړو.

②-③ (طلحه بن عبیدالله او حضرت سعید بن زید رضی الله عنہما دا د واره عشره مبشره دی. دوی نبی صلی الله علیه و آله په یو مهم باندې روان کړی وو. ددې وجې دوی په جنګ کښې شرکت اونکړې شو. په مال غنیمت کښې نبی صلی الله علیه و آله دهغوی حصه هم مقرر کړه.

④ د حضرت ابولبابه بن المنذر رضی الله عنه ذکر مخکښې تیر شوې دې. چه نبی صلی الله علیه و آله دوی لره خپل قائم مقام جوړ کړو. او مدينې منورې ته ئې واپس لیږلې وو. ددې وجې دوی په جنګ کښې شریک نشو. هغوی هم نبی صلی الله علیه و آله بدری شمار کړې وو. او په مال غنیمت کښې ئې هغوی ته هم حصه ورکړې وه.

⑤ حضرت عاصم بن عدی رضی الله عنه دوی لره نبی صلی الله علیه و آله د مدينې منورې په پورته طرف کښې پرخوډې وو. دوی ته هم حصه ملاؤ شوه.

⑥ حضرت حارث بن حاطب رضی الله عنه دوی هم نبی صلی الله علیه و آله په څه وجه باندې واپس لیږلې وو.

① (البدایة والنهاية (۳۰۶۱۳) دغه شان اوگوری دلاتل ابی نعیم (۴۷۱۱۲)۔

② (سورة الأنفال: ۱)۔

③ (البدایة والنهاية (۳۰۳۱۳)۔

④ په دغه اتو کښې درې حضرات حضرت عثمان، حضرت طلحه، حضرت سعید مهاجرین وو. او باقی پنځو د انصارو سره تعلق ساتل۔~

(۷-۸) حضرت حارث بن صمه رضی اللہ عنہ او حضرت خوات بن جبر رضی اللہ عنہ ... دې دواړو ته هم په مال

غنیمت کښې حصه ورکړې شوې وه. (۱)
مال خمس: د بدر د غنیمت نه خمس وېستې شوې وو که نه؟ په دې کښې اختلاف دې د
بعضې حضراتو دا رائي ده، چه خمس نه وو وېستلې شوې، خو دمحققينو رائي دا ده، چه
خمس وېستلې شوې وو. (۲)

د بدر د قيديانو په باره کښې مشوره: د بدر د قيديانو په باره کښې نبی صلی اللہ علیہ وسلم صحابه کرامو رضی اللہ عنہم
سره مشوره اوکړه، چه دوی سره څه اوکړې شي؟ د حضرت عمر بن الخطاب، حضرت سعد بن
معاذ او حضرت عبدالله بن رواحه رضی اللہ عنہم رائي دا وه، چه دوی قتل کړې شي، نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل
«إنا أمكنكم الله منهم» الله تعالى تاسوته په دوی باندې قدرت درکړې دې، اشاره دې خبرې ته
وه، چه کله په دشمن باندې قدرت حاصل شي، نومعاف کول ئې ښه دی، حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ
عرض اوکړو، یا رسول الله چه دوی نه فديه واخستې شي، او آزاد کړې شي، کيدې شي، الله
تعالی دوی ته د ايمان توفيق ورکړی، او دوی زمونږ لاس او مټې جوړې شي، اود اسلام دفاع
کوی، اود اسلام داشاعت او ترقی ذریعه جوړه شي. (۳) نبی صلی اللہ علیہ وسلم د فديه اخستلو فيصله
اوکړه، اود یو زر نه واخله تر څلورو زرو درهمو پورې فديه ئې مقرر کړه، د هرکس حیثیت ته
کتلی شوی وو، کوم کسان چه غریبانان وو، او فديه ئې نشوه ورکولې، نو هغوی ئې د فدي
ورکولو نه بغیر آزاد کړل. (۴) او کوم کسان چه په دوی کښې په لیکلو پوهیدل، هغوی سره ئې
دا شرط اولگول، چه هغوی به د مسلمانانو لسو لسو ماشومانو ته لیکل ښائي، نو حضرت

(۱) طبقات ابن سعد (۱۲/۱۲)۔

(۲) وقد زعم أبو عبدة القاسم بن سلام رضی اللہ عنہ أن رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم قسم غنائم بدر على السواء بين الناس ولم
يخصها ثم نزل بيان الخمس بعد ذلك ناسخاً لما تقدم ... وفي هذا نظر والله أعلم فإن في سياق الآيات قبل
آية الخمس وبعدها كلها في غزوة بدر فيقتضى أن ذلك نزل جملة في وقت واحد غير متفاضل بتأخر
يقتضى نسخ بعضه بعضاً ثم في الصحيحين عن علي رضی اللہ عنہ أنه قال في قصة شار فيه اللذين إجتب أسنمتهما
حزمة رضی اللہ عنہ أن أحدهما كانت من الخمس يوم بدر ما يرد صريحاً على أبي عبيد ان غنائم بدر لم تخمس والله أعلم
بل خمس كما هو قول البخاري وابن جريو وغيرهما وهو الصحيح الراجح والله أعلم (البدایة والنهاية ۳/۳۱۳)

(۳) عن ابن عباس حدثني عمر بن الخطاب قال استشار رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم أبابكر وعمر رضی اللہ عنہما فقال
ابوبكر رضی اللہ عنہ يا رسول الله هؤلاء بنو العم والعشيرة والإخوان وإني أرى أن تطخذ منهم الفدية فيكون ما أخذناه
قوة على الكفار وعسى أن يهديهم الله فيكون لنا عضداً فقال رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ما ترى يا ابن الخطاب؟ قال
قلت والله ما أرى ما رأى ديو بكر ولكن أرى أن تمكنني من فلان قريب لعمر أضرب عنقه وتمكن علياً من
عقيل فيضرب عنقه وتمك حزمة من فلان فيضرب عنقه حتى يعلم الله أنه ليست في قلوبنا هودة للمشركين
وهؤلاء صناديدهم وأنتمهم وقادتهم فهوى رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ما قال أبوبكر ولم يهو ما قلت وأخذ منهم الفداء

(البدایة والنهاية ۲/۲۹۷۱۳)۔

(۴) ابو عزة جمعی دوی لره نبی صلی اللہ علیہ وسلم بغیر فديې آزاد کړو. (طبقات ابن سعد ۱۸/۱۲)۔

زید بن ثابت رضی اللہ عنہ ہم پہ دغہ موقع باندی لیکل زدہ کرل۔ (۱)

د حضرت عباس رضی اللہ عنہ قدیہ: حضرت عباس بن عبدالمطلب رضی اللہ عنہ اوونیل. ما سره د فدیہ ورکولو دپاره خو څه هم نشته. ما دغه شان آزاد کړی. نبی ﷺ دحضرت عباس رضی اللہ عنہ فدیہ څلور زره روپۍ مقرر کړې وې. دا د ټولونه زیات مقدار وو. (۱) کله چه حضرت عباس اوونیل. ما سره هېڅ هم نشته. نو نبی ﷺ ورته اوفرمائیل. تا او ستا بی بی ام الفضل چه کوم مال موندلې وو. او په فلانی ځای کښې مو ښخ کړې دې. ولې هغه تا سره نه دې؟ حضرت عباس رضی اللہ عنہ ورته اوونیل. هغه مال خوزما او د ام الفضل نه سوا بل هېچا ته معلوم نه وو. تاسو ته د هغې په باره کښې علم اوشو. یقیناً ته دالله تعالی رښتینې رسول نې. ددې نه پس عباس رضی اللہ عنہ فدیہ ورکړه. (۲) د قرآن مجید آیت دې. (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّیْنَ فِیْ اَیْدِیْکُمْ مِّنَ الْاَشْیِءِ اِنْ یَعْلَمِ اللّٰهُ فِیْ قُلُوْبِکُمْ خَیْرًا اَوْ لَیْسَ اِیْدِیْکُمْ خَیْرًا اَمَّا اِذْ مَنَکُمْ وَنَعَفَرْکُمْ وَاَللهُ غَفُوْرٌ رَّحِیْمٌ) (۴)

حضرت عباس عليه السلام بيان دې، چه په دې آيت كېني الله تعالى دوه وعدي كړي دي. يوه دا چه كوم مال ستاسو نه واخستې شو، الله تعالى به ددې نه غوره دركړي، كه ستاسو په زړونو كېني خیر راغلو. حضرت عباس عليه السلام فرمائي چه ددې نه پس ماته څلويښت غلامان ددې په عوض كېني راكړې شول، او هرغلام د مال په گټلو كېني ماهر وو، دويمه وعده د مغفرت ده، زما اميد دي، چه الله تعالى به خامخا زما مغفرت كوي. (۵)

نوفل بن حارث: دغه شان نوفل بن حارث یویل قیدی وو. هغه نبي ﷺ ته اووئیل. ما سره د فدې ورکولو دپاره هيڅ څه نشته. نبي ﷺ ورته او فرمائيل. هغه په ،، حره،، کښې چه تا نيزې اېڅودې دى. آيا هغه مال نه دي؟ نو هغه ډير حيران شو. او وې وئيل. دهغې نيزو خو چاته علم نشته. يقينى ده چه الله تعالى په تاسو ته خودلې وى. او ته دالله تعالى رښتونې رسول ئې. او کلمه ئې اووئيله مسلمان شو. (ع)

^۱ (طبقات ابن سعد (۲۲/۲) -

۲) حضرت عباس (علیه السلام) په دې موقع باندې دا هم وئیلی وو. چه ما اسلام قبول کړې دې. خود قريشو د بدو ردو ونيلو د وجې ما داسلام اعلان نشو کولې. نبی (صلی الله علیه و آله) ورته او فرمائیل. که په حقیقت کښې تا اسلام قبول کړې وی. نو الله تعالی ښه پوهیږي تا ته به د هغې اجر ملا لږېږي. خو فدی به په هر حالت کښې ورکوي. انصارو د حضرت عباس نه د فدیې نه اخستلو درخواست کړې وو. خو نبی (صلی الله علیه و آله) ورته او فرمائیل. نه بلکه دې به فدی به ورکوي. ځکه چه حضرت عباس (علیه السلام) مالدار وو. نو نه یواځې دا چه نبی (صلی الله علیه و آله) دهغه نه فدی به واخستله. بلکه هغه ته ښې د هغه د وراره عقیل او حلیف عتبه بن عمرو د طرفه د فدی ورکولو هم اوونیل نو حضرت عباس د هغه دواړو د طرفه هم فدی به ورکړه. (اوگورئ)

تاریخ طبری، (۱۶۳/۲) حضرات عباس، پوله سل اوقبی سره زر ادا کری وو. دا دتولونه زیاته وه.

(١) البداية والنهاية (٢٩٩/٣) دغه شان دلائل بيهقي (١٤١٢)۔

(سورة الأنفال: ٧٠)

٥) ايضاً -

(۶) دلائل بیہقی (۱۳۴۴)۔

ابوالعاص بن الربیع: هم په دې قیدیانو کښې د نبی ﷺ زوم ابوالعاص بن الربیع هم وو. (۱) حضرت زینب رضی الله عنها د مکې نه دخپل خاوند ابوالعاص په فدیہ کښې هغه هار راولېدل. کوم چه حضرت خدیجې رضی الله عنها د واده موقع باندې حضرت زینب رضی الله عنها ته ورکړې وو. کله چه نبی ﷺ ته هغه هار اورسیدل نو دحضرت خدیجې رضی الله عنها یاد ورته تازه شو. اود خپلې لور د بیکسۍ او غریبۍ خیال ورته راغلو. او د نبی ﷺ په سترگو کښې اوبښکې راغلې. او نبی ﷺ صحابو رضی الله عنهم ته اووئیل. که تاسو راضی ئې. نو دا هار به واپس کړې شی. اودې به بغیر فدیې آزاد کړې شی. ټولو صحابو رضی الله عنهم د زړه په خوشحالی سره اجازت ورکړو. او نبی ﷺ ابوالعاص نه دا وعده واخستله. چه ته به مکې ته د رسیدو نه پس زینب مدینې ته رالېږې. هغه هار ئې ورته واپس کړو. او ابوالعاص ته ئې دتلو اجازت ورکړو. ابوالعاص د خپلې وعدې مطابق حضرت زینب رضی الله عنها روانه کړه. او نبی ﷺ حضرت زیدبن ثابت او یوانصاری صحابی د حضرت زینب رضی الله عنها د راوستلو دپاره اولېدل. دا دواړه لاړل. او حضرت زینب رضی الله عنها مدینې ته راوستله. (۲) دابوسفیان خوي عمرو: په قیدیانو کښې د ابوسفیان خوي عمرو هم وو. دابوسفیان او خو نورو کسانو دا خیال وو. چه د یو قیدی فدیہ دې هم ورنکړې شی. زمونږ دومره کسان مړه شول. او اوس به ورته مونږ د روپو ډیرې هم ورکوو. داسې مونږ نه کوو. خود مطلب بن ابی وداعه پلار چونکه په قیدیانو کښې وو. نو مطلب څلور زره روپۍ په پټه مدینې ته اولېږلې. او خپل پلار ئې آزاد کړل. چه هغه ته ئې اوکتل. نو نورو خلقو هم فدیې لېږل شروع کړل. (۳) خو ابوسفیان په خپله اولنۍ خبره باندې ټینگ وو. هغه اووئیل. چه زما یو خوي ختظه وژلې شوې دې. او اوس د دویم خوي په بدله کښې زه دولت دهغوی په قدمونو کښې

(۱) ابوالعاص بن الربیع د قریشوپه شمارلې شوې امانت گرسوداگرو کښې وو. حضرت خدیجه رضی الله عنها د دوی ترور وه. د نبوت ملاویدو نه وړاندې د حضرت خدیجې رضی الله عنها په وینا باندې نبی ﷺ خپله مشره لور د حضرت زینب نکاح ده سره کړې وه. کله چه نبی ﷺ ته نبوت ملائ شو. نو حضرت خدیجې او ددې ټولو لونړو ایمان راوړو. ابوالعاص په شرک باندې برقرار پاتې شو. قریشو ورته ډیر اوئیل. کومد جینۍ چه ستا خوښه وی. مونږ به د هغې واده تا سره اوکو. خود محمد ﷺ لور پرېږده. خو ابوالعاص تیار نشو. او حضرت زینب رضی الله عنها مېنا؟؟ د هغه په عقد کښې پاتې شوه. د غزوۀ بدر نه پس هغوی د وعدې مطابق حضرت زینب رضی الله عنها مدینې ته روانه کړه. خو کاله پس د تجارت په غرض شام ته تلې وو. په واپسۍ کښې د سامان تجارت سره د مسلمانانو ورو لښکرو دې بند یوان کړو. دوی په پټه حضرت زینب رضی الله عنها ته اورسیدو. هغې ورته پناه ورکړه. نبی ﷺ اوفرمانیل. که مناسب گنځۍ د ابوالعاص سامان واپس کړۍ. صحابو رضی الله عنهم یو یو تار راوړل. او واپس ئې کړو. ابوالعاص ددې ځای نه مکې ته واپس لاړلو. او ټول شریکان ئې په حساب پوهه کړل. اودخپل مسلمانیدو اعلان ئې اوکړو. او وې وئیل. زه ددې دپاره دلته راغلم. حساب مې اوکړو. چه صبا تاسو دا نشی وئیلې. چه ابوالعاص زمونږ روپۍ اوخوړلې اود مطالبې د ویرې د وجې مسلمان شو. د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په دور خلافت کښې په ذی الحجه ۵۱۲ کښې وفات شورضی الله عنه (اوگورئ تاریخ طبری (۱۶۳۲) دغه شان (الإصابة) (۲۳۴)۔

(۲) کامل ابن اثیر (۹۶۱۲)۔

(۳) کامل ابن اثیر (۹۳۱۲)۔

واجوم. دا زما نه نه کیری. حضرت سعد بن النعمان انصاری رضی اللہ عنہ دمدینی منورې نه د عمرې دپاره راغلي وو. ابوسفیان هغه بندی کړل. او اعلان ئې اوکړو. چه مسلمانانو ترڅو پورې زما خوې آزاد کړې نه وی. ترهغه وخته پورې به زه دې نه آزادوم. نو نبی ﷺ د انصارو په وینا باندې د ابوسفیان خوې آزاد کړو. اودهغه په بدله کښې حضرت سعد بن النعمان رضی اللہ عنہ آزادشو.)

سهیل بن عمرو: سهیل بن عمرو هم په قیدیانو کښې وو. دې ډیر لوی شاعر وو. وواسلام ئې نه وو راوړې. ددې وجې به ئې د نبی ﷺ خلاف اشعار وویل. حضرت عمر رضی اللہ عنہ عرض اوکړو. یا رسول الله که اجازت وی. نو دده مخکنی دواړه غاښونه به مات کړم. چه ستا خلاف د شعر وویلو قابل پاتې نشی. خو رحمة للعالمین ورته اوفرمائیل. نه ته دده دوه غاښونه مه ماتوه. کیدې شی. چه الله تعالی دده نه تاسو ته څه خوشحالی اوښائی. اودا ئې اوفرمائیل. زما سره ویره ده. که زه دده مثله اوکړم. هسې نه چه الله تعالی زما مثله اوکړي.)

د عمیر بن وهب قبول اسلام: مکې ته چه کله د قریشو دناکامۍ او قتل او بند خبر اورسیدل. نو یوه غوغا شوه. د اویا کسانو قتل اود اویا کسانو قید کیدل. څه معمولی نقصان نه وو. د قریشو خلق ډیرخفه او پریشانه وو. یوځل عمیر بن وهب او صفوان بن امیه د خانه کعبې ددیوال په سیوری کښې ناست وو. او یوبل ته ئې وویل. د ژوند مزه اوس ختمه شوه. د قریشو دسردارانو دقتل نه پس اوس د ژوند څه مزه پاتې نشوه. عمیر اووویل. په ما باندې قرض دي. او زما د بچو د کفالت مسئله ده. که د قرض د بوج او د بچو د کفالت د بوج نه زه آزاد ووم. نویقیناً به مدینې ته تلې ووم. اومحمد ﷺ به مې قتل کړي وو.

صفوان بن امیه ورته اووویل. ستا د قرض خلاصولو اود بچو د کفالت ذمه واری زه اخلم. که ته دا کار اوکړې. نوعمیر یوه توره جوړه کړه. اودهغې تیره طرف ئې تیز کړو. اوپه زهرو کښې ئې غوږه کړو. اود نبی ﷺ دقتل په اراده باندې مدینې منورې ته روان شو. دلته په مکه کښې صفوان خلقو ته دا خبره وویل شروع کړله. چه په څو ورځو کښې دننه به تاسو ته دومره لویه خوشحالی واورم. چه ستاسو د خوشحالی به هډو څه انتها نه وی. د عمیر خوې هم دمسلمانانو په قید کښې وو. چه حضرت عمر رضی اللہ عنہ دې اولیدل. نو وې گڼل. چه دې په څه بله اراده باندې راغلي دي. حضرت عمر رضی اللہ عنہ وروړاندې شو. اودهغه توره باندې ئې قبضه اوکړه. اود نبی ﷺ په خدمت کښې ئې حاضر کړو. نبی ﷺ تپوس اوکړو. ته د څه دپاره راغلي ئې. ده

(۱) ایضاً.

(۲) البداية والنهاية (۳۱۰۱۳) حضرت عمر رضی اللہ عنہ دده د غاښونو ماتولو اجازت اوغوښتل. نو نبی ﷺ ورته اوفرمائیل. ((وانه عسی أن يقوم مقاماً لاتدمه)) حافظ ابن کثیر رحمته اللہ علیہ لیکي. ((قلت وهذا هوالمقام الذي قام سهيل بمكة حين مات رسول الله ﷺ وارادت من ارتد من العرب ونجم النفاق بالمدينة وغيرها فقام بمكة فخطب الناس وثبتهم على الدين الحنيف (البدایة والنهاية (۳۱۰۱۳) وفي الإصابة (۹۴۱۲) قال أبو سعد بن فضالة إصطحبت أنا وسهيل بن عمر إلى الشام فسمعتهم يقول سمت رسول الله ﷺ يقول مقام أحدكم في سبيل الله ساعة من عمره خير من عمله في أهله قال سهيل فإنما أرباط حتى أموت لأرجع إلى مكة قال فلم يزل مقيماً بالشام حتى مات في طاعون عمواس سنة ثمان عشرة.)~

اوونیل دخپل خوې د خلاصولو دپاره راغلې يم. نبی ﷺ ترې بیا تپوس اوکړ. ده بیا اصلی خبره اونه خودله. نبی ﷺ ورته او فرمائیل. د صفوان او ستا په مینځ کښې د خانه کعبې د دیوال لاندې چه تاسو ناست وئ. څه خبره شوې وه. اوس هغه حیران شو. او وې ونیل. «أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أنك رسول الله» او هغه مسلمان شو. هغه اوونیل. زما اود صفوان په مینځ کښې چه کومه خبره شوې وه. هغه دالله تعالی نه سوا او زمونږ دواړو نه علاوه بل هیڅ چاته معلومه نه وه. که ته دالله تعالی نبی نه وې. نو الله تعالی به تاته دا خبره نه وه کړې. ددې نه پس نبی ﷺ دهغه قیدی آزاد کړلو. او نبی ﷺ صحابو ﷺ ته او فرمائیل. خپل ورور عمیر ته قرآن او ښانې. عمیر اوونیل. یا رسول الله ما چه د اسلام خلاف څومره کوششونه کړي دي. اوس تاسو ماته اجازت راکړئ. چه زه مکې ته لاړ شم. اودهغې تدارک اوکړم. او هلته دکفر خلاف هغه ټول څه اوکړم. کوم چه ما تر اوسه پورې د اسلام خلاف کړي وو. نو عمیر ددې ځای نه واپس لاړلو. اود اسلام په دعوت او تبلیغ کښې لگیا شو. الله تعالی د دوی په وجه څو کسانوته داسلام دولت ورکړو. (۱)

يو سوال اودهغې جواب: د اسیران بدر د فدیې په باره کښې يوه قابل توجه خبره ده. هغه دا چه نبی ﷺ ته حضرت جبریل علیه السلام په دې موقع باندې راغلې وو. او خبر ئې ورکړې وو. چه ته خپلو صحابو ﷺ ته اختیار ورکړه. که دوی غواړي. نو فدیې دې واخلي. او د هغوی بندیان دې آزاد کړي. که فدیې ئې واخستله او هغوی ئې آزاد کړل. نو په راروان کال کښې به د دوی اویا کسان شهیدان شی. او که غواړي نه دا قیدیان دې قتل کړي. (۲) لکه څنگه چه وړاندې تیر شو. چه د حضرت ابوبکر صدیق، اود څه نورو کسانو رائي دا وه. چه ددې خلقو نه دې فدیې واخستې شی. او آزاد دې کړې شی. اود حضرت عمر، حضرت سعد بن معاذ او حضرت عبدالله بن رواحه رضی الله عندهم رائي دا وه. چه دا قیدیان دې قتل کړې شی. نبی کریم ﷺ د حضرت ابوبکر اود فدیې اخستلو مشوره ورکونکو نورو حضراتو په رائي باندې عمل اوکړو. اوفدیې ئې واخستله. او آزاد ئې کړل. نو په دې باندې د قرآن کریم دا آیت نازل شو.

﴿مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أُنْثَىٰ ۖ فَمَنْ أُنْثَىٰ فَتَحْنُ فِي الْأَرْضِ ۚ تَرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۚ وَلَا يَتَّبِعْ مِنَ اللَّهِ ذِينَ يَبْقَىٰ لَكُمْ فِيهَا آخِرَةٌ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ (۳) د نبی ﷺ دشان سره مناسب نه

(۱) اوگوری دلالل بهی (۱۴۸۳ او ۱۴۹۰) ..

حضرت عمیر رضی الله عنه د حضرت عمر رضی الله عنه د دور خلافت پورې ژوندې وو. په جنگ احد او تبوک وغیره کښې د نبی ﷺ سره شریک شوې وو. د حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت په زمانه کښې دوی وفات شوی وو. (اوگوری (الإصابة) (۳۷۱۳) -

(۲) دا د حضرت علی رضی الله عنه روایت دې پوره حدیث داسې دې ..

عن علی رضی الله عنه عن رسول الله ﷺ أن جبریل هبط علیه فقال له خیرهم = یعنی أصحابک - فی أساری بدر القتل والفداء علی أن یقتل منهم قابلاً منهم قالوا الفداء ویقتل منا .. رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب (مشکواة المصابیح کتاب الجهاد باب حکم الأسراء رقم الحدیث ۳۹۷۳) ~

(۳) سورة الأنفال: ۶۸ ~

دی. چه ددوی قیدیان باقی پاتې شی. (بلکه چه قتل کړې شی) ترخوچه هغه په زمکه کښې د (دکافرانو) ښه وینه تویه نکړی. تاسو دنیا او ددې مال او اسباب غواړئ. او الله تعالی د آخرت (مصلحت) غواړی. او الله تعالی د لوی حکمت خاوند دی. که دالله تعالی لیکل (د ازل) نه وو. نو کومه طریقه چه تاسو اختیار کړې ده. دهغې په باره کښې به په تاسو باندې لوبه سزا واقع شوې وه.

په حدیث کښې راځی. چه نبی ﷺ نزدې یوې ونې طرف ته اشاره اوکړه. او وې فرمائیل. چه عذاب دې ونې ته نزدې راغلې وو. او وې فرمائیل. که عذاب راغلې وو. نو د عمر او سعد بن معاذ رضی الله عنهما نه سوا به ترې بل څوک نه وو بچ شوی. (۱)

اوس سوال دا دی. چه د حضرت علی رضی الله عنه ددې روایت مطابق چه الله تعالی په قتلولو اوفدیه اخستلو کښې اختیار ورکړې وو. اوصحابو رضی الله عنهم د فدیې صورت اختیار کړو. نو په دې باندې دا وعید ولې نازل شو.

علامه طیبی رضی الله عنه په شرح دمشکاة کښې فرمائیلی دی. چه په اصل کښې دا اختیار د امتحان دپاره ورکړې شوې وو. کله څنگه چه د قرآن کریم په آیت «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّاَزْوَاجِكَ إِن كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزَيَّنَّتْهَا فَأَعَالَيْنَ اْمَتَّعْنَ وَأَسْرَحْنَ سَرَاحًا جَمِيلًا» وَإِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِمُحْسِنَاتِهِ مِنْكُمْ أَجْرًا عَظِيمًا» کښې ازواج مطهراتو ته اختیار د امتحان دپاره ورکړې شوې وو. دغه شان هاروت اوماروت دوه فرشتې چه د سحر دتعلیم دپاره کله راکوژې کړې شوې وې. نو د هغې مقصد هم امتحان وو. چه آیا دا خلق کفر کوی. او هلاکيږی. او که ددې نه بچ کيږی. او نجات مومی. دغه شان په معراج کښې نبی ﷺ ته د پیو او شرابو. پیاله ورکړې شوې وه. نبی ﷺ پښ اختیار کړلو. نو حضرت جبرئیل رضی الله عنه اوفرمائیل (وَأَخَذَتِ الْخَبْرَ لَوْعَتْ أُمَّتُكَ) هلته هم چه نبی ﷺ ته کوم اختیار ورکړې شوې وو. هغه د امتحان دپاره وو. دغه شان دلته هم صحابه کرامو رضی الله عنهم ته اختیار د امتحان دپاره ورکړې شوې وو. چه مسلمانان به ددې قیدیانو په باره کښې د قتل صورت اختیاروی. کوم چه د الله تعالی په نیز زیات خوښ وو. او که فدیة اخلي. کله چه مسلمانانو د فدیة صورت اختیار کړو. نو عتاب نازل شو. بهرحال علامه طیبی رضی الله عنه دا جواب ورکړې دې. (۲)

(۱) سيرة مصطفى (۱۱۴۲) بحواله د زرقانی (۳۳۸۱) -

(۲) په اصل کښې دا اشکال واردیږی. د حضرت علی رضی الله عنه په ذکرشوی روایت باندې په کوم کښې چه داسیران بدر په باره کښې د قتل او فدیة اختیار دي. څکه چه اختیار دا تقاضا کوي. چه عتاب دې نازل نشی. د عتاب نزول ددې خبرې دلیل دی. چه اختیار نه وو ورکړې شوې. صحابو رضی الله عنهم دخپل طرف نه راني قائم کړه. او عمل نې اوکړو. په دې سلسله کښې مروی ټولو احادیثو کښې د الله تعالی د طرفه د قتل او فدیة په مینځ کښې د اختیار ورکولو څه ذکر نشته. .

ددې وجې د حضرت علی رضی الله عنه ذکرشوی روایت د قرآن پاک د عتاب د آیت سره اود احادیثو د ظاهري مفهوم سره په ظاهره صحیح نه ښکاري. هم دا وجه ده. چه حافظ ابن کثیر رضی الله عنه ددې حدیث نقل کولو نه پس وائی. چه ((وهذا حدیث غریب جداً)) البدایة والنهاية (۲۹۸۳) .. علامه تورېشتی رضی الله عنه ددې حدیث په باره کښې لیکي، ،.... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه....

دا خبره دې ضرور په ذهن کښې کینولې شې. چه پخپله د نبی ﷺ او د حضرت ابوبکر رضی الله عنہما رائي دا وه. چه فديه دې واخستې شې. خو وعيد ددوی دپاره نه وو. ځکه چه دهغوی مقصد د فديه اخستو نه د اسلام فلاح او کاميابی اود اسلام نفاذ وو. څه نور حضرات وو. چه د هغوی مقصد مال وو. اگر چه د فديه مال اخستل حلال وو. خو بيا هم د حلال مال اخستلو قصد د حضرات صحابه کرام رضی الله عنہم د منصب سره مناسب نه وو. ددې وجې الله تعالی په دې باندې د خفگان اظهار او کړو. دا په حقيقت کښې تربيت وو. د صحابو رضی الله عنہم چه دمحمد ﷺ په خدمت کښې د اوسيدو نه پس هم ستاسو نظر دنيا طرف ته ځی. ددې وجې د دې آيت نه بعضې عالمانو دا استدلال کړې دې. چه انبياء عليهم السلام هم کله اجتهاد کوی. او دوی کله په خپل اجتهاد کښې غلط او خطا کیري هم. خوانه الله تعالی خپل يو پیغمبر هم په غلطۍ باندې نه پریردی. د وحی په ذریعه په هغې باندې تنبيه رالیري.

د انبياء او فقهاو په اجتهاد کښې فرق: دې سره سره دا خبره هم په ذهن کښې ساتل پکار دی. چه دنسب ﷺ اجتهاد د فقهاو د اجتهاد پشان نه دې. دا اصولی خبره په ذهن کښې کینول پکار دی. چه د انبياء عليهم السلام اجتهاد دوحی خفی په حکم کښې وی. او که په هغې باندې دالله تعالی د طرفه څه ترمیم نازل نشو. نو بيا هغه وحی خفی، وحی جلی گرځی. او که دهغې په باره کښې څه ترمیم راشي. دالله تعالی د طرفه، نو مونږ دا وئیلی شو. چه دهغه وحی خفی منسوخ شوه. په هغه وحی جلی سره کومه چه روستو د ترمیم او تبدیلی دپاره

...د ترمیم بقیه حاشیه ((هذا الحديث مشکل جداً لمخالفته ما يدل على ظاهر التنزيل ولما صح من الأحاديث في أمساری بدر أن أخذ الفداء كان رأياً راؤه .. فعوقبوا عليه ولو كان هناك تخيير بوحى سماوى لم يتوجه المعاقبة عليهم ...)) بيا وړاندې علامه تورېشى په دې حديث کښې تاويل کوی او ليکي. عين ممکن ده. چه دا حديث دغزه احد په باره کښې وی. په هغه وخت کښې صحابو رضی الله عنہم ته اختيار ورکړې شوې وو. په راوی باندې اشتباه راغلې ده. او هغه دا د بدرد قيديانو په باره کښې بيان کړو. دغه شان هغوی ددې حديث د تفرد په باره کښې ليکي،،

((ومما جراناً على هذا التقدير سوى ما ذكرناه هو أن الحديث تفرد به يحيى بن زكريا ابن ابي زائدة عن سفیان من بين أصحابه فلم يروه غيره والسمع قد يخطئ والنسيان كثيراً يطرأ على الإنسان (شرح الطيبي ۱۹۸)) خو علامه طيبي رحمه الله د حضرت علي رضی الله عنہ او قرآن کښې د عتاب آيت په مينځ کښې تطبيق کړې دې. هغوی ليکي،،

((أقول وبالله التوفيق لا منافاة بين الحديث والآية وذلك أن التخيير في الحديث وارد على سبيل الإختيار والإمتحان والله أن يمتحن عباده بما شاء إمتحن الله تعالى أزواج النبی ﷺ بقوله ﴿يا ايها النبي قال لأزواجك إن كنتن تردن الحياة الدنيا وزينتها فتعالين أمتعن﴾ الآيتين. وامتحن الناس بتعليم السحر في قول تعالى ﴿وما يعلمان من أحد حتى يقولوا إنما نحن فتن﴾ إمتحن الناس بالملكين وجعل المحنة في الكفر والإيمان بأن يقبل العامل تعلم السحر فيكفر ويؤمن بترك تعلمه ولعل الله تعالى إمتحن النبی ﷺ وأصحابه بين أمرين القتل والفداء وأنزل جبرئيل عليه السلام بذلك هل هم يختارون ما فيه رضا الله تعالى من قتل أعدائه أم يؤثرون الأغراض العاجلة من قبول الفدية؟ فلما إختاروا الثاني عوتبوا بقوله ﴿ما كان لنبى أن يكون له أسرى...﴾ (شرح الطيبي على مشکاة المصابيح ۱۹۸ و ۲۰)۔

راغلی ده. د انبیاء په اجتهاد کښې د خطاء او غلطۍ احتمال نه وی. بلکه صرف د افضل او فاضل فرق وی. چه د کوم خیز د تبدیلی حکم ورکولې شی. هغه هم خطاء نه وی. البته هغه د ناسخ په مقابله کښې غیر اولی او غیر افضل وی. دلته ډیر لوی دلیل ددې خبرې دپاره موجود دي. چه رسول الله ﷺ د فدېي فیصله اوکړه. او آیت نازل شو. «مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَمْرٌ» (الآیه، د آیت د دې حکم د نزول نه پس هم نبی ﷺ فدیې پرقرار اوساتله. نومعلومه شوه. چه دغه فیصله خطا نه وه. بلکه امتحان اخستی شوي وو. اود امتحان مقصد دا وو. چه اعلى افضل او اولی اختیاروي. اوکه غیر اولی او غیر افضل اختیاروي. نو اختیار کړي شو. غیر اولی او غیر افضل، اوبیا هغه ددې دپاره پرقرار اوساتلې شو. چه هغه هم جائز وو. نو د انبیاء په اجتهاد کښې چه کومه خطا او لغزش اوشی. هلته فرق د جائز او نا جائز اود خطاء او ثواب نه وی. بلکه هلته د راجح او ارجح، د فاضل او افضل اولی او غیر اولی وی. ددې وجې چه د نبی ﷺ نه چرته هم په اجتهاد کښې خطا شوې ده. نودهغې مطلب دا نه دي. چه والعیاذ بالله نبی ﷺ حق پریخودې دي. اود باطل مرتکب شوې دي. بلکه دهغې مطلب دا دي. چه نبی ﷺ په هیږه باندې د اولی او افضل په مقابله کښې خلاف اولی کار اوکړو. هغه لغزش اگرچه د نبی ﷺ د شان په اعتبار سره قابل مواخذې وی. خو بیا هم په هرحال هغه صحیح او جائز وو.

بَابُ ذِكْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ يُقْتَلُ بِدَرٍ

دغزوه بدر په اغاز کښې ددې ترجمه الباب وجه: امام بخاری رحمه الله غزوه بدر شروع کوی. خود غزوه بدر شروع خو د وړاندې «باب قصة غزوة بدر» نه کیږی. سوال دا پیدا کیږی. چه امام بخاری رحمه الله لږه پکار وو. چه دا ترجمه ئې ددې ځانې په ځانې دغزوه بدر په اختتام کښې راوړې وه. هغوی دا دلته د غزوه بدر نه وړاندې ولي ذکر کړه. دا ترجمه ئې وړاندې راوړه. په حقیقت کښې دې نکتې طرف ته اشاره وه. چه رسول الله ﷺ په جنگ بدر کښې دقتلیدونکو کسان ذکر د غزوه بدر واقعه پېښیدو نه وړاندې کړي وو. چونکه امام بخاری رحمه الله د نبی ﷺ په اتباع کښې ډیر ممتاز وو. ددې وجې هغوی ده ذکر وړاندې اوکړو. دا شو ددې ترجمې دغزوه بدر سره د تعلق په وجه د غزوه بدر نه د وړاندې ذکر کولو سبب، ددې نه پس روایت دي.

[۲۴۳] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ عُمَانَ حَدَّثَنَا شَرِيحُ بْنُ مُسْلِمَةَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدَّثَ عَنْ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ أَنَّهُ قَالَ كَانَ صَدِيقًا لِأُمِّيَّةَ بْنِ خَلْفٍ وَكَانَ أُمِّيَّةَ إِذَا مَرَّ بِالْمَدِينَةِ نَزَّلَ عَلَى سَعْدٍ وَكَانَ سَعْدٌ إِذَا مَرَّ بِمَكَّةَ نَزَلَ عَلَى أُمِّيَّةَ فَلَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ انْطَلَقَ سَعْدٌ مُعْتَمِرًا فَزَلَّ عَلَى أُمِّيَّةَ بِمَكَّةَ فَقَالَ لِأُمِّيَّةَ الْفُطْرَلِيُّ سَاعَةَ خَلْوَةٍ لَعَلِّي أَنْ أَطُوفَ بِالْبَيْتِ فَخَرَجَ بِهِ قَرِيبًا مِنْ نِصْفِ النَّهَارِ فَلَقِيَهُمَا أَبُو جَهْلٍ فَقَالَ يَا أَبَا صَفْوَانَ مَنْ هَذَا مَعَكَ فَقَالَ هَذَا سَعْدٌ فَقَالَ لَهُ أَبُو جَهْلٍ أَلَا أَرَأَيْكَ تَطُوفُ بِمَكَّةَ أَمِنًا وَقَدْ أَوْتِمَتْ

الصَّيَاةَ وَرَعْتُمْ أَكْثَرُ تَضَرُّوهُمْ وَلُعِينُوا لَهُمْ أَمَّا وَاللَّهِ لَوْلَا أَنَا مَعَ أَبِي صَفْوَانَ مَا رَجَعْتَ إِلَى أَهْلِكَ سَالِيًا فَقَالَ لَهُ سَعْدٌ وَرَفَعَ صَوْتَهُ عَلَيْهِ أَمَّا وَاللَّهِ لَئِنْ مَنَعْتَنِي هَذَا لَأَمْنَعَنَّكَ مَا هُوَ أَشَدُّ عَلَيْكَ مِنْهُ طَرِيقَكَ عَلَى الْمَدِينَةِ فَقَالَ لَهُ أُمَيَّةٌ لَا تَرْفَعْ صَوْتَكَ يَا سَعْدُ عَلَى أَبِي الْحَكَمِ سَيِّدِ أَهْلِ الْوَادِي فَقَالَ سَعْدٌ دَعْنَا عَنْكَ يَا أُمَيَّةُ فَإِنَّ اللَّهَ لَقَدْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّهُمْ قَاتِلُوكَ قَالَ بِمَكَّةَ قَالَ لَا أَذْرِي فَفَزِعَ رِجْلُكَ أُمَيَّةٌ فَزَعَا شَيْدًا فَلَجَا رَجَمَ أُمَيَّةٌ إِلَى أَهْلِهِ قَالَ يَا أُمَ صَفْوَانَ أَلَمْ تَرَى مَا قَالَ لِي سَعْدٌ قَالَتْ وَمَا قَالَ لَكَ قَالَ زَعَمَ أَنَّ مُحَمَّدًا أَخْبَرَهُمْ أَنَّهُمْ قَاتِلِي فَقُلْتُ لَهُ بِمَكَّةَ قَالَ لَا أَذْرِي فَقَالَ أُمَيَّةٌ وَاللَّهِ لَا أَخْرُجُ مِنْ مَكَّةَ فَلَمَّا كَانَ يَوْمَ يَدْرُ اسْتَفَرَّ أَبُو جَهْلٍ النَّاسَ قَالَ أَذْرِكُوا عِزِّي فَكَبَّرَ أُمَيَّةٌ أَنْ يَخْرُجَ فَأَتَاهُ أَبُو جَهْلٍ فَقَالَ يَا أَبَا صَفْوَانَ إِنَّكَ مَتَى مَا يَرَاكَ النَّاسُ قَدْ تَخَلَّفَتْ وَأَنْتَ سَيِّدُ أَهْلِ الْوَادِي تَخْلُفُوا مَعَكَ فَلَمْ يَزَلْ بِهِ أَبُو جَهْلٍ حَتَّى قَالَ أَمَا إِذْ عَلَيَّتَنِي قَوْلُ اللَّهِ لِأَشْتَرِينَ أَجُودُ بِعِيرِ بِمَكَّةَ ثُمَّ قَالَ أُمَيَّةٌ يَا أُمَ صَفْوَانَ جَبَزْنِي فَقَالَتْ لَهُ يَا أَبَا صَفْوَانَ وَقَدْ نَسِيتَ مَا قَالَ لَكَ أَخُوكَ الْيَتِيمُ قَالَ لَا مَا أُرِيدُ أَنْ أَجُوزَ مَعَهُمْ إِلَّا قَرِيبًا فَلَمَّا خَرَجَ أُمَيَّةٌ أَخَذَ لَا يَزُلُّ مُزْلًا إِلَّا عَقَلَ بَعِيرُهُ فَلَمْ يَزَلْ بِدَيْكٍ حَتَّى قَتَلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَدْرُ

حضرت سعد بن معاذ رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ دے دوست و دامیہ بن خلف ددوی پہ مینخ کنبی د جاہلیت د زمانی نہ دوستانہ تعلقات و.

قوله: وَكَانَ أُمَيَّةٌ إِذَا مَرَّ بِالْمَدِينَةِ نَزَلَ عَلَى سَعْدٍ وَكَانَ سَعْدٌ إِذَا مَرَّ بِمَكَّةَ نَزَلَ

عَلَى أُمَيَّةَ: اوامیہ چہ بہ کلہ پہ مدینہ تیریدو. یعنی د تجارت پہ غرض چہ بہ نبی کلہ د شام تجارت کولو. اوامدینہ بہ پہ لارہ کنبی راتلہ. نودھغہ قیام بہ د حضرت سعد بن معاذ رضی اللہ عنہ سرہ وو. اوکلہ چہ حضرت سعد پہ مکہ باندی تیریدلو. مثلاً دا چہ کلہ بہ ہغہ دحج یا عمری دپارہ تلو. نودامیہ سرہ بہ دیرہ کیدو.

قوله: فَلَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ انْطَلَقَ سَعْدٌ مُعْتَمِرًا فَنَزَلَ عَلَى أُمَيَّةَ بِمَكَّةَ فَقَالَ لِأُمَيَّةَ انْظُرِي لِي سَاعَةً خُلُوقَ لَعْلِي أَنْ أَطُوفَ

بِالْبَيْتِ: نوکلہ چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم مدینہ منورہ تہ ہجرت اوکړو. نو حضرت سعد رضی اللہ عنہ د عمری دپارہ راغلو. اوامیہ سرہ دیرہ شو. حضرت سعد رضی اللہ عنہ امیہ تہ اووئیل. زما دپارہ خانلہ وخت اوگورہ چہ زہ د بیت اللہ طواف اوکړم.

قوله: فَخَرَجَ بِهِ قَرِيبًا مِنْ نِصْفِ النَّهَارِ فَلَقِيَهُمَا أَبُو جَهْلٍ: نوامیہ حضرت سعد رضی اللہ عنہ د نصف النهار پہ وخت کنبی بوتلو. او وې وئیل دا وخت د نمر دې. گرمی زیاتہ وی. خلق پہ کورونو کنبی دننہ وی. خک. امیہ دا وخت مناسب اوگنړلو. خو بہ لارہ کنبی ورته ابو جہل ملاؤ شو.

قوله: فَقَالَ يَا أَبَا صَفْوَانَ مِنْ هَذَا مَعَكَ فَقَالَ هَذَا سَعْدٌ فَقَالَ لَهُ أَبُو جَهْلٍ أَلَا

أَرَأَيْكَ تَطْلُوفُ بِمَكَّةَ آمِنًا وَقَدْ أُوْتِمِرَ الصَّبَاةُ وَزَعَمْتُمْ أَنْكُمْ تَنْصُرُونَهُمْ وَتُعِينُونَهُمْ أَمَا وَاللَّهِ لَوْلَا أَنْتَ مَعَ أَبِي صَفْوَانَ مَا رَجَعْتَ إِلَى أَهْلِكَ سَالِيًا: ابوجهل اووئیل ای ابوصفوان دا تاسره خوځ دی. (ابوصفوان د امیه کنیت دی) امیه ورته اووئیل دا سعد دی. نو ابوجهل سعد رضی الله عنه ته اووئیل ولې زه نه گورم. چه ته په مکه کښې داسې بغیوړیږي په اطمینان سره گرځي. حالانکه تاسو د خپل نیکه دین نه اوږیدونکي کسانو ته ځای ورکړي دي. (صبأه، دصابی جمع ده. بعضې خلق وائی. صابی هغه کس ته وائی. چه د یو دین نه بل دین ته اوږیدلې وی. چونکه صحابو رضی الله عنه د بت پرستی طریقه پرېخوډې وه. او په دین اسلام کښې داخل شوی وو. ځکه ابوجهل ورته ،، صباة ،، اووئیل. او دا صرف نه چه ځای مو ورته ورکړي دي. بلکه ستاسو دا وینا هم ده. چه تاسو به د هغوی مدد کوئ. په الله قسم که ته د ابوصفوان سره نه وې. او ده تا ته پناه نه وه درکړې. نو ته به په خیریت سره خپل کور ته نه وې تلې.

قوله: فَقَالَ لَهُ سَعْدٌ وَرَفَعَ صَوْتَهُ عَلَيْهِ أَمَا وَاللَّهِ لَکِبْرٌ مَنَعْتَنِي هَذَا الْأَمْنَعَنَّا مَا هُوَ

أَشَدُّ عَلَيْكَ مِنْهُ طَرِيقًا عَلَيَّ الْمَدِينَةَ: نوحضرت سعد رضی الله عنه ورته اووئیل. او خپل آواز نې په هغه باندې اوچت کړو. (یعنی څومره په زوره چه ابوجهل خبره کړې وه. دهغې نه زیاته په زوره خبره حضرت سعد رضی الله عنه جواب ورکړو) په الله قسم که تا زه په مکه کښې په اطمینان سره د گرځیدو نه منع کړم. نو زه به خامخا تاسو دهغه څیز نه منع کړم. کوم چه به ستاسو دپاره زیات سخت اوگران وی. یعنی ستاسو لاره چه په اهل مدینه باندې تیرېږي.

قوله: طَرِيقًا عَلَيَّ الْمَدِينَةَ: منصوب دي. او بدل واقع شوې دي. د «ما هو أشد عليك»

نه، او «ما هو أشد عليك» مفعول ثانی دي. د «لأمنع» دپاره، دویم صورت دا دي. چه «طريقك على

أهل المدينة» تاسو مرفوع او وائی. او مبتدا محذوف «هو» او گرځولې شی.

قوله: فَقَالَ لَهُ أُمَيَّةٌ لَا تَرْفَعْ صَوْتَكَ يَا سَعْدُ عَلَيَّ أَبِي الْحَكَمِ سَيِّدِ أَهْلِ الْوَادِي: امیه

آخر کافر وو. او د ابوجهل خیال ساتل دهغه مقصود وو. ددې وجې امیه حضرت سعد رضی الله عنه ته اووئیل. ته خپل آواز د «(سید اهل الوادی)» په مقابله کښې مه اوچتو. دا د ادب تعلیم ورکولې شی. چه دا د «(أهل الوادی)» سردار دي. ده سره په خبرو کښې آواز پورته کول نه دی پکار.

قوله: فَقَالَ سَعْدٌ دَعْنَا عَنْكَ يَا أُمَيَّةُ: نو سعد رضی الله عنه اووئیل. امیه زمونږ نه اخوا شه. په الله

قسم ما د رسول الله صلی الله علیه و آله نه اوږیدلی دی. چه د نبی صلی الله علیه و آله ملگری به تا قتلوی.

اوس د امیه نه د ابوجهل د ادب او اکرام خبره هیڅه شوه. هغه سره دخپل خان فکر شو. ځکه

چه هغه ته پته وه. چه د نبی صلی الله علیه و آله ارشاد غلط نه وی. ددې وجې نې سمدستی تېوس اوکړو.

«قال بیکه» ما به په مکه کښې قتلوی. حضرت سعد بیا د عدم التفات اظهار اوکړو. او ورته

نې اووئیل. ماته څه پته نشته. «فَقَرَأَ لَكَ أُمَيَّةٌ قُرْآنًا شَدِيدًا» په دې خبره سره امیه ډیر وارخطا شو.

امیه چه کله کور ته راغلو. نو وې وئیل ام صفوان تاته معلومه نه ده. چه سعد څه اووئیل. بنځې ترې تپوس اوکړو. سعد تا ته څه اووئیل؟ وې وئیل سعد وائی. چه محمد (ﷺ) دوی ته خبر ورکړې دې. چه هغه کسان (صحابه کرام) به ما قتلوی. ما چه ترې کله تپوس اوکړو. چه په مکه کښې نوهغه د لاعلمی اظهار اوکړو. ددې نه پس امیه اووئیل. «والله لا اخرج من مکة» په الله قسم زه به د مکې نه بهرته نه اومخ. ځکه چه مکه خپل وطن دې. اویو وطن کښې دننه د حفاظت اسباب په آسانیتا سره ملاویږی. هسې هم مکه حرم دې. اوحرم د امن خاې دې. ددې وجې هغه سوچ اوکړو. چه دمکې نه بهرته وتل خطر اتو ته دعوت ورکول دی. کله چه د بدر ورځ شوه. نو ابوجهل دلنبرک په صورت کښې د خلقو نه د وتلو مطالبه اوکړه. او وې وئیل چه د خپلې تجارتی قافلې حفاظت اوکړی. (ددې تفصیل تیر شوې دې) نوامیه وتل نه خوښول. هغه سره ویره وه. که زه دمکې نه بهرته لاړم. نو وژلې به شم. ابوجهل راغلو. اوده ته ئې اووئیل. ای ابوصفوان! چه کله خلق تا اوگوری. چه ته روسته پاتې شوې. او لنبرک کښې تلو ته تیار نه ئې. حالانکه ته د اهل مکه سردار ئې. نوهغوی به هم روسته پاتې شی. ابوجهل ورته مسلسل وینا کوله. آخردا چه امیه اووئیل. هرکله چه ته په ما باندې غالب شوې. نویو الله قسم چه زه به د خپلې سورلی دپاره د مکې غوره اوبښ اخلم. (اوکه په لاره کښې راته کله موقع ملاؤ شی. نو زه به واپس راخم)

بیا امیه اووئیل ای ام صفوان (دا د امیه بنخه وه) زما تیاری مکمل کړه. بنځې ورته اووئیل تا د خپل یثربی ورور (حضرت سعد کرام) خبره هیږه کړه. وې وئیل نه هغه چرته هیږلې شم. ما خو د نزدې خاې پورې د تلو اراده کړې ده. مطلب دا چه نور خلق دې اوگوری. او ورسته پاتې نشی. کله چه لنبرک روان شونو د امیه خیال وو. چه موقع ورته څنگه ملاؤ شی. واپس به راشی.

قوله: فَلَمَّا خَرَجَ أُمَيَّةٌ أَخَذَ لَا يَنْزُلُ مَنْزِلًا إِلَّا عَقَلَ بَعِيرُهُ فَلَمَّا يَزُلْ بِذَلِكَ حَتَّى قَتَلَهُ

اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِبَدْرٍ: امیه چه کله روان شونو په لاره کښې چه به په کوم منزل باندې هم کوزیدل. نو امیه به خپل اوبښ ترل. مطلب دا چه کله په یوځای کښې کوز شو. نو نورو خلقو به خپل اوښان د خریدو دپاره آزاد پریخودل. او امیه به خپل اوبښ ترل. چه موقع ورته ملاؤ شی. نو په اوبښ به سور شی. او مکې ته به واپس لاړ شی. امیه په ټوله لاره هم داسې کول. خو کامیاب نشو. تردې چه الله تعالی هغه په بدر کښې هلاک کړو.

په جنګ بدر کښې د امیه بن خلف د قتل واقعه: دده د قتل واقعه داسې پیښه شوه. چه د حضرت عبدالرحمن بن عوف (رضی الله عنه) او امیه په مینځ کښې تعلقات وو. د حضرت عبدالرحمن بن عوف (رضی الله عنه) خواهش وو. چه امید قتل نشی. کیدې شی. ده ته روسته د اسلام سعادت نصیب شی. ددې وجې حضرت عبدالرحمن (رضی الله عنه) د امیه اودهغه د خوې لاس او نیولو. حضرت بلال (رضی الله عنه)

اوکتل. او نعره ئې اوجته کړه. «لأنجاة امیة» که امیه بچ شو. نو زه به ژوندې نه اوسم. او انصار ئې هغه طرف ته متوجه کړل. نو انصار ورپسې شول. اول خو عبدالرحمن بن عوف (رضی الله عنه) د امیه خوې هغوی ته مخامخ کړو. په دې خیال چه دده په قتلولو کښې به مشغول شی. او په

دومره وخت کنبې په زه امیه اویاسم. خو انصارو ډیر زر د امیه خوي هلاک کړو. اویا ئې د امیه تعاقب شروع کړو. کله چه عبدالرحمن رضی الله عنه اوکتل چه هغوی دوباره راخی. او اوس د تیختې څه لار نشته. نو هغه امیه لاندې سملولو. او په خپله دهغه په خپته باندې سملاستلو. او مقصد ئې دا وو. چه ما ورباندې دپاسه اووینی. دا خلق په په دې خیال که امیه قتلوی. هسې نه چه عبدالرحمن قتل شی. کیدې شی دې پریردی. خودا کسان دهغې جذبې په وجه کومه چه د کفر په مقابلې کنبې ددوی په زړونو کنبې موجود وه. مجبور وو. هغوی د عبدالرحمن دا چل هم ناکامه کړو. ځکه چه د امیه لاش ښه غټ وو. عبدالرحمن رضی الله عنه چه کله دهغه دپاسه سملاستلو. نو دهغه قتلول نور هم ښه آسان شو. اویه اذیت ناکه طریقه ئې هغه قتل کړوز. او هغه دا چه دښکته نه ئې هغه په نیزو او په تورو باندې وهل په دې کنبې د عبدالرحمن پښه هم زخمی شوه. خو بې وسه شو. او امیه بن خلف هم هغوی جهنم ته اورسولو. ترجمه الباب سره مناسبت: نبی صلی الله علیه و آله چه دکومو کسانو د قتل پیشنگونی کړې وه. په هغوی کنبې امیه بن خلف هم وو. ددې وجې د ترجمه الباب «باب ذکر النبی صلی الله علیه و آله من یقتل یهدر» سره مناسبت ښکاره دي.

۳= بَابُ قِصَّةِ غَزْوَةِ بَدْرٍ

امام بخاری رحمته الله ددې ځای نه غزوه بدر ذکر کوی. د غزوه بدر تفصیلات کوم چه تیر شو. هم دهغه تفصیلاتو اعاده به د بخاری په روایاتو اودبخاری د ابوابو په ضمن کنبې کیږي. امام بخاری رحمته الله عنوان قائم کړې دي. «باب قصة غزوة بدر» او ددې نه پس ئې آیت «وَلَقَدْ نَعَرْنَا اللَّهُ بَيْدَرًا وَكُنَّا أَذِلَّةً» (الایة) دا د امام بخاری رحمته الله عادت دي. چه دوی د ترجمه الباب سره اکثر د آیاتونو ذکر هم کوی. د آیاتونو ذکر یو خو ددې دپاره کوی. چه تاسو ته معلومه شی. چه په دې باب کنبې چه د کوم مضمون ذکر دي. هغه په دې آیت کنبې بیان شوې دي. اویوه وجه بله دا هم وی. چه امام بخاری رحمته الله دې خبرې طرف ته اشاره کوی. چه په باب کنبې څومره تفصیلات بیان شوی دی. ټول ددې آیت نه ماخوځ دی. دا آیات ددې تفاظیلو او مسائلو ماخوځ دي. نود آیت تعلق هم د باب د مضمون سره خودل مقصود وی. اودا هم خودل وی. چه کوم تفصیلات مونږ بیانوو. هغه ټول ددې آیت نه ماخوځ دی. دلته ارشاد ربانی دي.

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى «وَلَقَدْ نَعَرْنَا اللَّهُ بَيْدَرًا وَكُنَّا أَذِلَّةً» فَأَتَقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُشْكُرُونَ. إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمَدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلاَفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُزِيلِينَ. وَلَوْ أَنَّ قُضِرُوا وَاتَّقُوا وَأَيُّكُمْ مِّنْ قُوَّةٍ هَذَا يُمَدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلاَفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ. وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ. وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ. لِيَقْطَعَ طَرَقًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ. ﴿١٠٥﴾

او الله تعالى ستاسو مدد اوکړو. دبدر په جنگ کنبې حالانکه تاسو کمزوری وی. نوتاسو دالله نه ویریرئ. دې دپاره چه تاسو شکر اوکړې شی. کله چه تا مسلمانانو ته وئیل. ولې ستاسو دپاره کافی نه ده. چه ستاسو رب د آسمان نه راکوزیدونکو درې زره فرشتې ستاسو د مدد دپاره راولیږي. اوکه تاسو صبر اوکړو. او بچ پاتې شئ. او هغوی په تاسو هم هغه وخت راغلنو. ستاسو رب به په ښه دارو اسونو باندې پنځه زره فرشتې راولیږي. اودا خو الله

تعالی ستاسو زړونه خوشحاله کړل. او دې دپاره چه ستاسو زړونو ته په دې سره تسکین ملاؤ شی. او مدد صرف دالله تعالی د طرفه دې. چه زبردست اود حکمت خاوند دې. دې دپاره چه بعضې کافرانو لره هلاک کړی. یا هغوی ذلیل کړی. او هغوی محرومه واپس شی.

«وَأَتِمُّوا ذُلَّةَ» دلته د «أَذَلَّةٍ» لفظ د کمزور د معنی دپاره دې. یعنی الله تعالی ستاسو مدد اوکړو. په داسې حالت کښې چه تاسو کمزوری ونې. تاسو ضعیفان او عاجزان ونې. او په تاسو کښې د مشرکانود لوی لښکر د مقابلې طاقت نه وو. «أَذَلَّةٍ» چه د ذلیل جمع ده. ددې معنی دا نه ده. چه تاسو حقیر او سپک ونې. بلکه ددې معنی کمزورې او عاجز ده.

فائده: حضرت شاه اسماعیل شهید رحمته الله علیه په یوځای کښې لیکلی دی. (۱) چه هر مخلوق د الله تعالی وړاندې ذلیل دې. نو هلته د حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه مطلب دا دې. چه د الله تعالی هر مخلوق کمزورې دې. او الله تعالی طاقتور دې. مخلوق ضعیف دې. او الله تعالی قوی دې. د حضرت شاه صاحب دکلام مطلب دا نه دې. چه مخلوق د الله تعالی وړاندې حقیر، ادنی او خسیس دې. لکه څنگه چه بعضې حضراتو ددې دا مطلب راویستی دې. او وئیلې نې دې. چه حضرت اسماعیل شهید رحمته الله علیه دالله تعالی وړاندې مخلوق ته ذلیل وئیلی دې. او رسول الله صلی الله علیه و آله هم چونکه په مخلوق کښې شامل دې. د دې وجې شاه اسماعیل رحمته الله علیه معاذالله د رسول الله صلی الله علیه و آله توهین کړې دې.

خودا الزام سراسر غلط او بهتان دې. وړاندې بیان اوشو. چه په آیت کښې د «أَذَلَّةٍ» لفظ دکمزوری او ضعیف په معنی دې. د حقیر او خسیس په معنی کښې نه دې. دغه شان شاه صاحب چه څه وئیلی دې. چه هر مخلوق دالله تعالی په مقابله کښې ذلیل دې. د هغې مطلب دا دې. چه دالله تعالی وړاندې مخلوق کمزورې او عاجز دې. د حضرت شاه صاحب هرگزدا مطلب نه دې. چه مخلوق د الله تعالی وړاندې حقیر او سپک دې.

﴿إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ﴾ په باره کښې د اکثرو حضراتو رائي دا ده. چه ددې تعلق د ﴿وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ﴾ سره دې. اود امام بخاری رحمته الله علیه دعمل نه هم دا ثابتیږی. ځکه چه دوی قصه د بدر بیانوی. اود هغې په ضمن کښې ﴿وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ﴾ ذکر کوی. او ﴿إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ...﴾ هم امام بخاری رحمته الله علیه په غزه بدر کښې بیان کړو. نو معلومه شوه. چه د امام بخاری رحمته الله علیه په نیز هم د آیت ﴿وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ﴾ تعلق د بدر سره دې. اودا آیت د غزه بدر سره متعلق دې. خود حضرت عکرمه رحمته الله علیه او بعضې نورو حضراتو رائي دا ده. چه د ﴿إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ...﴾ تعلق د ﴿وَأَعْدَاؤُكُمْ مِنْ أَهْلِ كُتَيْبٍ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ﴾ سره دې. اود ﴿وَأَعْدَاؤُكُمْ﴾ دا آیت د غزه احد سره متعلق دې. نو د حضرت عکرمه رحمته الله علیه ددې تفسیری قول په اعتبار سره د ﴿إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ...﴾ تعلق هم د احد سره دې. د غزه بدر سره نه دې. (۲)

(۱) اوگوری تالیفات رشیدی (ص، ۸۹) —

(۲) واما قوله ﴿إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ فاختلف فيها أهل التأويل ففهم من قال هي [بقية حاشیه په راروان مخ...]

خولکه څنگه چه معلومه شوه. چه امام بخاری رحمته الله دخپل طریقی نه دا ښکاره کړه. چه ددې آیت تعلق د غزوه بدر سره دي. د دې تائید د ابن ابی حاتم د روایت نه هم کیږي. کوم چه هغوی د شعبی نه په صحیح سند سره نقل کړې دي. (۱) چه په یوم بدر باندې مسلمانانو ته دا خبر ملاؤ شو. چه جابر فہری د مشرکانو د امداد دپاره یولوې لښکر راروان کړې دي. راځی. نویه هغه وخت کښې الله تعالی د مسلمانانو د تسلي او اطمینان دپاره دا آیت نازل کړو. د ابن ابی حاتم د روایت نه ښکاره واضحه ده. چه ددې آیت تعلق د غزوه بدر سره دي. ددې نه پس دلته ذکر دي د درې زره فرشتو او ددې نه پس د پنځو زرو فرشتو ذکر دي. او په سورة انفال کښې د یو زر فرشتو ذکر دي. نو سوال دا پیدا کیږي. چه دا درې زره او پنځه زره او یو زر فرشتې راغلې وې که نه؟

په دې باره کښې یوه خبره خو دا هم شوې ده. چه یو زر فرشتې راغلې وې. او ددې نه پس درې زره فرشتې راغلې وې. اودهغې نه پس پنځه زره راغلې وې. حضرت قتاده د حضرت ربیع بن انس رحمته الله نه هم دا نقل کوي. چه ترپنځو زرو پورې فرشتې راغلې وې. (۲) اوقاضی بیضاوی رحمته الله هم دا نقل کړی دی. او د بعضې حضراتو رائي دا ده. چه د پنځو زرو فرشتو د راتلو نوبت نه وو راغلې. اوپه یو زر او درې زره فرشتو سره مدد شوې وو. (۳)

دلته دي دا خبره په ذهن کښې وي. چه فرشتې خو په احد کښې هم راغلې وې. او په حنین کښې هم. او په بدر کښې هم، خود بدر خصوصیت دا دي. چه د بدر په موقع فرشتو په قتال کښې هم شرکت کړې دي. اوپه حنین کښې د دوی نزول صرف د خیر او برکت دپاره وو. اود احد په باره کښې دا ونیلی شوی دی. چه هغوی په قتال کښې شرکت نه دي کړې. هغوی د رسول الله صلی الله علیه و آله د حفاظت دپاره راغلې وې.

بهرحال چونکه د بدر واقعه ده. او دهغې یو عظیم الشان جزء دا دي. چه الله تعالی هلته د مسلمانانو د مدد دپاره فرشتې راوپلې وې. ددې وجې امام بخاری رحمته الله په دې آیت کښې د هغوی ذکر کړې دي. اوښودلې ئې دي. چه په بدر کښې د فرشتو نزول د امداد دپاره وو.

قال ابو عبد الله فورهم: غضبهم.

وَقَالَ وَخِشِي قَتَلَ حَمْرَةَ طُعْمَةَ بْنِ عَدِي بْنِ الْحِجَابِ يَوْمَ بَدْرٍ
وَقَوْلُهُ تَعَالَى وَإِذْ يَبْعِدُكُمْ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَتَمَّا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ
تَكُونُ لَكُمْ أَلَايَةً الشَّوْكَةُ الْحَدُّ،

...د تېرمخ بقیه حاشیه [متعلقه بقوله (نصرکم) فعلی هذا هي في قصة بدر، وعليه عمل المصنف وهو قول الأكثر وبه جزم الداودي وقيل هي متعلقة بقوله (وإذ غدوت) فعلی هذا فهي متعلقة بغزوة أحد وهو قول عكرمة وطائفة انظر فتح الباری (۲۸۵۱۷)۔

(۱) فتح الباری (۲۸۵۱۷)۔

(۲) فتح الباری (۲۸۵۱۷)۔

(۳) ایضاً۔

(۴) (الأنفال: ۷)۔

[۲۷۵] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَعْبٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبٍ قَالَ سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ لَمَّا اتَّخَلَفَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةِ غَزَاهَا إِلَّا فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ غَيْرَ أَنِّي تَخَلَّفْتُ عَنْ غَزْوَةِ بَدْرٍ وَلَمْ يُعَاتَبْ أَحَدٌ تَخَلَّفَ عَنْهَا إِلَّا أَخَا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُرِيدُ عِيرَ قُرَيْشٍ حَتَّى جَمَعَ اللَّهُ بَيْنَهُمُ وَيُنَ عَدُوَّهُمْ عَلَى غَيْرِ مِيعَادٍ [۲۷۶:۱]

قوله: وَقَالَ وَحْشِي قَتَلَ حَمْزَةَ طَعِيمَةَ بْنِ عَدِي بْنِ الْحِيارِ يَوْمَ بَدْرٍ: دلته د طعيمه

بن عدی بن الحیار ذکر دی. خو دا د راوی وهم دی. صحیح «طعیمه بن عدی بن نوفل» دی. دا حضرت وحشی دی. چه د حضرت حمزه رضی الله عنه قاتل دی. دلته امام بخاری دا بنائی. چه حضرت حمزه رضی الله عنه په جنگ احد کښې وحشی ولې قتل کړې وو؟ ځکه چه حضرت حمزه رضی الله عنه طعیمه بن عدی په بدر کښې قتل کړې وو. د طعیمه وارثانو د جنگ احد په موقع باندې حضرت وحشی ته لالچ ورکړ. که تا حمزه رضی الله عنه قتل کړو. نوموړې به تا آزاد کړو. نوهغه د خپلې آزادۍ په لالچ کښې په غزه احد کښې حضرت حمزه رضی الله عنه شهید کړو.

دا واقعه به په تفصیل سره وړاندې راشی. دلته خو ئې صرف په دې مناسبت سره ذکر کوی. چه حضرت حمزه رضی الله عنه طعیمه په جنگ بدر کښې قتل کړې وو. چونکه ذکر د بدر دی. اودا جزء هم چه د حضرت حمزه رضی الله عنه طعیمه لږه قتلول په جنگ بدر کښې پېښ شوي وو. ددې وجې ئې دلته بیان کړه.

وړاندې ددې نه پس دویم آیت دی. «وَأَذِيعُكُمْ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ» (آیه، امام بخاری رضی الله عنه دا بنائی. چه د الله تعالی دا وعده هم د بدر په باره کښې وه. د دې نه پس د حضرت کعب بن مالک رضی الله عنه روایت دی. هغوی فرمائی.

قوله: لَمَّا اتَّخَلَفَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةِ غَزَاهَا إِلَّا فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ غَيْرَ أَنِّي تَخَلَّفْتُ عَنْ غَزْوَةِ بَدْرٍ وَلَمْ يُعَاتَبْ أَحَدٌ. یعنی زه د رسول الله صلی الله علیه و آله نه په هېڅ یوه غزه کښې په کوم کښې چه هغوی شرکت کړې وو. نه یم پاتې شوي. سوا د غزه تبوک نه، خو په بدر کښې هم متخلف شوي ووم.

یو ددوی تخلف د غزه بدر نه دی. او بل ددوی تخلف د غزه تبوک نه دی. ددې ددو غزواتو نه علاوه په باقی نورو ټولو غزواتو کښې دوی د نبی صلی الله علیه و آله سره شریک شوي وو.

یوه نکته: دلته په ظاهره اشکال دی. چه حضرت کعب بن مالک رضی الله عنه «(لای غزوة تبوک وغزوة بدر)»

ولې اونه وئیل. چه د «(لا)» حرف استثناء نه پس ئې د غزه تبوک سره غزه بدر هم ذکر کړې وې. خو دوی داسې اونکړل. بلکه «(لای غزوة تبوک)» نه ئې د «(غزوة تبوک)» استثناء جدا ذکر کړه. او «(غیر آن تخلفت فی غزوة بدر)» سره ئې لفظ د «(غیر)» راوړلو. او د غزه بدر نه ئې تخلف جدا ذکر کړو.

ددې وجه دا ده. چه تخلف خو په غزوه تبوك كښې هم شوې وو. او په غزوه بدر كښې هم شوې وو. خو د دواړو تخلف يو شان نه وو. په «غیر آن تخلف في غزوة بدر» كښې نې لفظ د «غیر» راوړلو. اودا بنودل غواړي. چه د غزوه تبوك د تخلف نه د غزوه بدر تخلف مختلف دي. اودا ددې وجې مختلف وو. چه په غزوه بدر كښې په متخلفينو باندې عتاب نه وو. ځكه چه په غزوه بدر كښې نبي ﷺ د قتال په اراده باندې نه وو وتلي. هلته خود قريشو د قافلي تعاقب مقصود وو. ددې وجې چه څوك تلي وو. دهغوی دپاره فضيلت وو. او چه څوك نه وو تلي. په هغوی باندې نكړ نه وو. په خلاف دغزوه تبوك، ځكه چه په غزوه تبوك كښې د تخلف اجازت نه وو. هلته چه كوم كسان روسته پاتې شوی وو. په هغوی باندې عتاب اوشو. ددې وجې په روايت كښې «لا في غزوة تبوك» نې جدا بيان كړو. او «غیر آن تخلف في غزوة بدر» نې جدا بيان كړو. (١)

قوله: وَلَمْ يُعَاتَبْ أَحَدٌ تَخَلَّفَ عَنْهَا إِلَّا مَا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدُنْ

عَبْرُ قُرَيْشٍ حَتَّى جَمَعَ اللَّهُ بَيْنَهُمْ وَيُزَيِّنَ عَدُوَّهُمْ عَلَيَّ غَيْرَ مُبْعَاذٍ: دغزوه بدر نه چه كوم كسان روسته پاتې شوی وو. په هغوی باندې عتاب نه وو كړې شوې. حضرت كعب بن مالك ددې وجه دا خودلې ده. چه د نبي ﷺ اراده خو د قريشو تجارتي قافلي پسې تگ وو. خو الله تعالى دبغيرد څه اندازې نه مسلمانان او ددوی دشمنان جمع كړل.

په دې تجارتي قافله كښې ټول ديرش كسان وو. په بعضې رواياتو كښې دي. چه ټول څلويښت كسان وو. او په بعضو كښې د شپيتو كسانو ذكر دي. په دې قافله كښې يوزر اوبنان اود پنځوسو زرو دينارو سامان وو. (٢) رسول الله ﷺ ديرش يا څلويښت يا د شپيتو كسانود تعاقب اراده كړې وه. دهغوی په مقابل كښې دمسلमानو ډله درې سوه او ديارلس كافي وه. ددې وجې كه هلته څوك ايسار شوې وو. نويه هغه باندې دڅه قسم خفگان اظهار نه وو شوې. ددې په عكس په غزوه تبوك كښې نبي ﷺ د ډيرلوې دشمن د مقابلي په نيت باندې وتلي وو. دلته نبي ﷺ د نفير عام اعلان كړې وو. اود معذورو كسانونه سوا بل هيچاته د تخلف اجازت نه وو. حضرت كعب بن مالك ﷺ په بدر كښې متخلف وو. خو څه عتاب پرې نه ووشوې. خو په غزوه تبوك كښې كله چه دوی تخلف اختيار كړو. نو په دوی باندې نې سخت خفگان او كړو. ددې ذكر وړاندې په غزوه تبوك كښې راځي. (انشاء الله)

دشېلى نعماني مرحوم رحمه الله يو غلط فهمي: ددې ځاې نه دا هم معلومه شوه. چه شېلى نعماني مرحوم چه څه ونيلى دي. چه رسول الله ﷺ اقدامي جنگ نه دي كړې. او په اسلام كښې اقدامي جهاد نشته. ددوی دا وينا غلطه ده. ځكه چه نبي ﷺ دلته د قريشو د قافلي كومه اراده كړې وه. دا دنبي ﷺ د طرف نه هم اقدام وو. هغوی دا واڼي. چه نه، نبي ﷺ خو د

(١) اوگوري فتح الباري (٢٨٦٧) ~

(٢) فتح الباري (٢٨٦٧) ~

قریشو دلبکر په نیت (کوم چه په مدینه منوره باندې د حملې کولو په نیت د مکې نه راوتلی وو) د دفاع اراده وه. (۱)

خو ددوی دا وینا غلطه ده. ځکه چه د قریشو د لښکر روانیدو خپه هغه وخت کښې وه او گمان هم نه وو. کله چه نبی ﷺ د قریشو د تجارتی قافلې د تعاقب اراده اوکړه. په روایت کښې هم دا دی، چه «ناخبر رسول الله ﷺ پرید عیر قریش» ددې نه ښکاره ظاهره ده. چه نبی ﷺ د قریشو د لښکر د دفاع دپاره نه وو وتلې. بلکه نبی ﷺ خو د تجارتی قافلې په تعاقب کښې وتلې وو. اودا د نبی ﷺ د طرفه اقدام وو. وړاندې په روایت کښې دی. «حق جمع الله بینهم و بین عدوهم علی غیر معیاد» د وتلو په وخت کښې خو د مسلمانانو په وهم او گمان کښې هم دا خبره نه وه. چه د قریشو د لښکر سره به جنګ کیږي. نو دا وئیل چه په بدر کښې مسلمانان د قریشو د حملې دفع کولو دپاره وتلی وو. صحیح نه دی. او ددې روایت نه بیخي خلاف دی.

۳=بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى «إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَبَ لَكُمْ

أَنِّي مُدْكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِينَ» وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَضْمِنَ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النِّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝ إِذْ يُخَشِّكُمُ النُّعَاسُ أَمْنَةً مِنْهُ وَيُنْزِلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِّيُطَهِّرَ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّظْيِ وَلِيُخَيِّطَ عَلَىٰ قُلُوبِكُمْ وَيُخَيِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ ۝ إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأُلْقِيَ قُلُوبَ الَّذِينَ كَفَرُوا الرَّعْبَ فَأَعْرَبُوا أَفْوَقَ الْأَغْطَايِ وَأَضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ۝ ذَلِكَ يَأْتِيهِمْ شَاقُّو اللَّهِ وَرَسُولُهُ ۝ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ۝

هغه وخت یاد کړه. کله چه تاسو خپل رب ته فریاد کولو. (خپل قلت اود کافرانو کثرت چه مو اولیدل) بیا الله تعالی ستاسو خبره واوریده. چه زه به په یو زر فرشتو سره ستاسو مدد اوکړم. کومې چه به پرله پسې راځي. او الله تعالی دا صرف د مسلمانانو د خوشحالی او اطمینان قلب دپاره کړې وو. او فتح او نصرت خو د الله تعالی سره دي. بیشکه الله تعالی زبردست اود حکمت خاوند دي. هغه وخت یاد کړي. کله چه الله تعالی په تاسو باندې پرکالی راوسته. دخپل طرف نه د آرام درکولو دپاره، اود آسمان نه نې اوبه راوړولي. چه تاسو پاک کړي. اود شیطان ناپاکی تاسو نه لرې کړي. او ستاسو زړونه مضبوط کړي. او ستاسو قدمونه کلک کړي. یاد کړي. کله چه الله تعالی فرښتو ته حکم ورکولو چه زه تاسو سره یم. نوایماندار ثابت قدم کړي. زه به د کافرانو په زړونو کښې رعب واچوم. نو تاسو د کافرانو ځیونه وهي. اودوی په هریوند باندې وهي. ځکه چه دوی د الله تعالی اود هغه د رسول سره دشمنی کړې

۱ شبلې نعمانی مرحوم په خپل مشهور کتاب ((سیره النبی)) کښې په مستقل عنوان ((په غزوه بدر دوباره نظر)) قائم کړې دي. او ددې خبرې د ثابتولو کوشش نې کړې دي. چه ددې غزا مقصد د قریشو د جنګي قافلې مقابلې وه. د تجارت په قافله باندې حمله کول مقصد نه وو. او گوږی ((سیره النبی

ده. اوڅوک چه الله تعالى اود هغه د رسول سره دشمنی کوی. الله تعالى (هغه ته) سخته سزا ورکونکې دې.

① (إِذْ تَسْتَفِيتُونَ رَبَّكُمْ) ددې د ترکیب په باره کښې دا خبره شوې ده. چه دا د (وَأَذِيعُكُمْ اللَّهُ) اخذی الظّافَتین نه بدل دې. (۱)

② دویمه خبره دا شوې ده. چه (لِيُحَقِّقَ الْحَقَّ وَيَبْطِلَ الْبَاطِلَ) کښې د (لِيُحَقِّقَ الْحَقَّ) سره ددې تعلق دې. (۲)

③ اودریمه خبره دا هم شوې ده. چه «اذکروا» د محذوف سره متعلق دې. (۳)

مسلمانانو چه کله او کتل. چه دکافرانو دا دومره لوې لښکر دي. او زمونږ شمار دوی په مقابله کښې ډیر کم دي. نو هغو ی او وئیل. «رب انصرنا على عدوك، يا غياث المستغيثين اغثنا» (۴)

د مسلمانانو په دې درخواست باندې الله تعالى دا آیت نازل کړو.

د مردفین معنی: د،، مردفین،، معنی یا خو دا ده. چه دوی به د مومنانو په پس راځی. او دویمه معنی دا هم بیان شوې ده. چه هغوی به یویل پسې راځی. (۵)

یوه شبه اودهغې جواب: دلته یوکس ته دا شبه کیدې شی. چه الله تعالى خو د یوې فرشتې په ذریعه هم د مسلمانانو مدد کولې شو. ددې یو زر او درې زرو او پنځو زرو د شمار څه ضرورت وو؟ یوې فرشتې ته دومره زیات طاقت ورکړې شوې دې. چه هغه د زرگونو او لکپونو انسانانو د سترگې په رپ کښې خاتمه کولې شی.

نوتاسو دا وئیلې شی: چه الله تعالى ته خو په دې باندې هم قدرت حاصل وو. چه هغه بغیرد فرشتې نه د «کن فیکون» په ذریعه سره د کافرانو خاتمه کړې وه. خو چونکه ابلیس په خپله د سراقه بن مالک په شکل کښې. اودهغه لښکر د بنو مدلج د سړو په شکلونو کښې د کافرانو د مدد دپاره راغلی وو. (۶) نودهغوی د مقابلې دپاره الله تعالى د فرشتو لښکر راولیرل. یو خو ابلیس ته په مخامخ د جواب ورکولو په طور الله تعالى د مسلمانانو د اطمینان اود دوی د خوشحالی دپاره د فرشتو دا لښکر راولیرل. او دویمه خبره دا هم وه. چه ددې دنیا معاملات الله تعالى ددې دنیاوای عادت مطابق کوی. او په دنیا کښې عادت هم دا دې. چه د یو سړی په ذریعه مدد نشی کولی. بلکه کوم امداد چه لیرلې شی. هغه د لښکر په صورت کښې وی. نو ددې وجې الله تعالى دلته د فرشتو امداد د لښکر په شکل کښې راولیرل.

(۱) عمدة القاری (۷۹۱۷)۔

(۲) عمدة القاری (۷۹۱۷)۔

(۳) تفسیر کشاف (۱۹۹۲)۔

(۴) عمدة القاری (۷۹۱۷)۔

(۵) عمدة القاری (۷۹۱۷)۔

(۶) تفسیر ابن کثیر (۳۱۷۲)۔

په بدر کښې د فرشتو د نزول فائده ① د فرشتو کوم راتګ چه شوې وو په هغې سره خو يو خير او برکت پيدا شو ، اودغه خيراو برکت په وجه مسلمانانو ته فتح ملاؤ شوه .

② دويمه خبره دا اوشود چه الله تعالى دغه فرشتې ماموره کړې چه هغوی د مسلمانانو په زړونو کښې د استقامت جذبه پيدا کړی . د ثابت قدمۍ جذبه پيدا کړی . ځکه چه فرشتو ته الله تعالى دا قدرت ورکړې دې چه هغوی خپل خیالات په زړونو کښې اچوی .

③ دريمه فائده د فرشتو په راتګ کښې دا وه چه د کافرانو په زړونو کښې رعب پيدا کړې شی . نو د فرشتو په راتګ سره د کافرانو په زړونو کښې رعب پيدا شو .

④ څلورمه فائده د فرشتو په راتګ سره دا هم اوشوه چه الله تعالى باقاعده فرشتو ته د کافرانو په مقابلې کښې د جنګ کولو حکم ورکړو .

قوله: وَيَنْزِلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَيُطَهِّرَ بِهِ : دلته په آيت کښې د باران د نازلیدو ذکر دې وړاندې بيان شوی دی چه کافران راغلل . اود بدر په میدان کښې ئې په ښه ځای باندې قبضه کړې وه . او مسلمانان روسته راورسیدل . ددې وجې مسلمانانو ته ښه ځای ملاؤ نشود . اوبو چه کومه علاقه وه . هغه دهغوی په قبضه کښې وه . او مسلمانانو سره اوبه نه وې . اود مسلمانانو په علاقه کښې شکه هم زیاته وه . په هغې کښې به پښې په زمکه کښې ښخیدې . ددې وجې الله تعالى باران نازل کړو . د هغې په وجه شکه کلکه شوه . او مسلمانانو دپاره په هغې باندې قدم کيځودل آسان او سهل شو . اودې سره مسلمانانو ته اوبه هم په زیات مقدار کښې ملاؤ شوې .

بهر حال ددې امورو په دې آیاتونو کښې ذکر دې کوم چه ټول په ټول د غزوې بدر سره متعلق دی .
[۲۴۱] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ عَنْ طَارِقٍ عَنْ شُهَابٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ يَقُولُ سَمِعْتُ مِنْ الْبُقْعَاءِ ابْنَ الْأَسْوَدِ مَشْهَدًا أَنَّ أَكُونَ صَاحِبَهُ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا عُدِلَ بِهِ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَدْعُو عَلَى الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ لَا تَقُولُ كَمَا قَالَ قَوْمُ مُوسَى إِذْ هَبَّ أَلْتِ وَرَبِّكَ فَقَاتِلَا وَلَكِنَّا لَنَقَاتِلُ عَنْ يَمِينِكَ وَعَنْ شِمَالِكَ وَيَمِينِ يَدَيْكَ وَخَلْفِكَ قَرَأْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَشْرَقَ وَجْهَهُ وَسِرَّةً يُعْنَى قَوْلُهُ [۲۴۲]

[۲۴۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَوْشَبٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ عِكْرَمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ بَدْرٍ اللَّهُمَّ إِنِّي أُنْشِدُكَ عَهْدَكَ وَعَهْدَكَ اللَّهُمَّ إِن شئتَ لَمْ تُعْبِدْ فَأَخَذَ أَبُو بَكْرٍ بِيَدِهِ فَقَالَ حَسْبُكَ فَخَرَجَ وَهُوَ يَقُولُ سُبِّحَ زَمُّ الْجَنَّةِ وَيُؤْتُونَ الدُّبُرَ [رقم: ۱۷۵۸]

قوله: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ عَنْ طَارِقٍ : دا د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه روایت دې . دوی فرمائی چه ما مقداد بن اسود اولیدلو په داسې مقام کښې چه په هغه مقام کښې کیدل زما دپاره زیات محبوب وو . دهر هغه څیزنه کوم چه د هغې په مقابلې کښې راوستې شی .

مطلب دا دې. که د دنیا د لوی نه لوی دولت ماته راکړې شی. نودهغې په مقابلې کېنې به زه هغه خوښوم. چه کوم مقام حضرت مقداد بن اسود رضی الله عنه ته حاصل وو. هغه ماته حاصل وې. دهغه تقریر په وجه کوم چه هغوی د نبی صلی الله علیه و آله په وړاندې کړې وو. چه مونږ داسې نه یو. چه هغه شان او وایو. څنگه چه د حضرت موسی علیه السلام قوم ونیلی وو. چه «ذهب انت وربک فقاتلا» دې پوره تفصیل وړاندې تیر شوې دې.

قوله: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَوْشَبٍ: يَهْدِي بَابَ كُنْبِي دُومِ رَوَايَتِ د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه دې. په هغې کېنې نبی کریم صلی الله علیه و آله دهغه دعا ذکر دې. کومه چه نبی صلی الله علیه و آله د بدر په ورځ کړې وه. په دغه دعا کېنې د مختلفو مروی الفاظو تفصیل هم تیر شوې دې.

ه=باب:

[۳۷۴۲\۳۷۳۹] يَابَ حَدَّثَنِي إِبراهيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ ابْنِ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْكَرِيمِ أَنَّهُ سَمِعَ يَقْرَأُ مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ يُحَدِّثُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ عَنْ بَدْرٍ وَالتَّحَارُّونَ إِلَى بَدْرٍ [۳۷۳۹] دې ترجمې باب وجوهات: امام بخاری رحمته الله د باب ذکر کړې دې. او ترجمه موجود نه ده. داسې اکثر پیښېږي. ددې مختلف تاویلونه کیدی شی.

① دلته تاسو داسې وئیلې شی. چه دامام بخاری رحمته الله دا باب «الفصل من الباب السابق» دې. دا د باب سابق فصل دې. نو د ترجمې ضرورت نشته. په باب سابق کېنې د فرشتو د شرکت بیان وو. او په دې باب کېنې د هغه مجاهدینو ذکر دې. دچا تعلق چه د انسانانو د ډلو سره دې. او په بدر کېنې هغوی شرکت کړې وو. نودمجاهدین بدر ذکر په اولنی باب کېنې وو. او د مجاهدین بدر ذکر په دې باب کېنې هم دې. صرف دومره خبره ده. چه هلته مجاهدین فرشتې دی. او دلته مجاهدین انسانان دی. ددې وجې د ترجمې ضرورت اونه گټرلې شو.

② دوم یو صورت په داسې موقعو کېنې دا هم کیدی شی. څنگه چه حضرت شیخ الهند رحمته الله ذکر کړې دې. چه امام بخاری کله کله د شاگردانو امتحان هم اخلي. نو د باب ذکر کوی. او د ترجمې ذکر نه کوی. په دې سره ،، تشجیذ اذهان ،، یعنی د ذهن تیزول مقصود وی. چه مونږ خو ترجمې لگوو. او تاسو د تراجمو د اسلوب او انداز نه آشنا کوو. اوس تاسو اویښانې.

چه تاسو ته څومره واقفیت شوې دې. په دې باب کېنې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه حدیث «لا يستوي القاعدون..» امام بخاری رحمته الله بیانوی. او تاسو او گوری چه په حدیث کېنې فرمائیلی شوی دی. چه کوم خلق بدر ته تلې وو. په هغوی کېنې او څوک چه نه ووتلی. په هغوی کېنې ډیر لوی فرق دې. نو تاسو دلته داسې ترجمه لگولې شی. «کم من فرق بين البدریین وغيرهم» یا «باب

فرق البراتب بین البدریین وغيرهم» چه په بریین او غیر بدرین کېنې ډیر فرق دې. چه د بدرین درجه اوچته ده. او د غیر بدرین درجه دهغوی سره برابر نه ده. هم داوجه وه. چه د صحابه

کراموﷺ په ډله کښې خودا خبره منلې شوې وه. چه د بدرين درجه اوچته ده. دغه شان حضرت جبرئيل عليه السلام د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شوې وو. او تېوس ئې کړې وو. چه ستاسو په نيز په بدرين او غير بدرين کښې څه فرق دې؟ نو نبی ﷺ اوفرمايل. بدرين غوره دى. د غير بدرين نه، نو حضرت جبرئيل عليه السلام اوويل. چه زمونږ په نيز په آسمان کښې هم کومې فرشتې په بدر کښې شريکې شوې وې. هغوى د نورو فرشتو په مقابله کښې غوره شمارکلى شى. (۱)

امام بخارى رحمه الله د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما روايت بيان کړې دې. ددې روايت حاصل دا دې. چه د قرآن شريف آيت «لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ» د بدرين په باره کښې نازل شوې دې. چه کوم خلق په بدر کښې شريک شوى نه وو. دهغوى اوکم خلق چه شريک شوى وو. دهغوى درجې برابر نه دى.

دحضرت کنګوهى رحمه الله راتې: حضرت کنګوهى رحمه الله په «لامع» او «الکوکب الدارى» کښې فرمايلې دى. چه دا آيت صرف د بريينو په باره کښې نه دې نازل شوې. بلکه دا عام دى. دعام کيدو مطلب دا دې. چه کوم خلق جهادته لار شى. د هغوى درجه اوچته ده. دهغه خلقو په مقابله کښې چاچه په جهاد کښې شرکت نه وى کړې. بيا ددې عام حکم لاندې بدرين هم داخل دى. چه څوک جنگ بدرته تلى وو. د هغوى درجه اوڅوک چه نه وو تلى دهغوى درجه د تلونکو په مقابله کښې کمه ده. (۲)

علامه عینی رحمه الله نه د «کوکب» په حاشيه کښې ددې تائيد هم نقل کړې دې. (۳) حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن التين رحمه الله نه هم دا نقل کړى دى. چه دا آيت عام دې صرف د بدرينو په باره کښې نه دې نازل شوې. البته بدرين ددې حکم په عموم کښې داخل دى. (۴) او ابوالسعود رحمه الله دمقاتل نه نقل کوى. چه دا آيت د غزوۀ تبوک په باره کښې نازل شوې دې. (۵)

دحضرت شيخ الحديث راتې: اوس پاتې شوه دا خبره چه دا عام دى. اوکه بدرين په دې کښې داخل دى. يا دا چه دا صرف د بدرينو په باره کښې نازل شوې دې. نو حضرت شيخ الحديث رحمه الله راتې دا ده. چه دا آيت د بدرينو په باره کښې نازل شوې دې. اوپه حديث کښې «لا يستوى القاعدون عن بدر» نه دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما هم دا مراد دى.

① اول خوددې وجې چه دامام بخارى رحمه الله د عمل نه ددې تائيد معلومېږي. ځکه چه دوى په غزوۀ بدر کښې دا ذکر کړې دې. ددې نه معلومېږي. چه دا آيت د غزوۀ بدر په باره کښې نازل شوې دې.

(۱) ددې تفصيل په ((باب فضل من شهد بدرًا)) کښې وړاندې راځي. —

(۲) لامع الدارى (۲۵۰۸). —

(۳) تعليقات لامع الدارى از شيخ الحديث مولانا زکريا رحمه الله (۲۵۰۸). —

(۴) فتح البارى (۲۶۲۸). —

(۵) تعليقات لامع الدارى (۲۵۰۸). —

② ددی نه پس شیخ الحدیث رحمۃ اللہ علیہ یوہ خبرہ دا ہم کړې ده، چه ددې آیت د تاریخ نزول نه هم ددې تائید کیږی. چه دا د غزوه تبوک په باره کښې نه دې نازل شوې. نو که د تاریخ نزول اعتبار او کړې شی. نو د هغې نه هم د غزوه بدر تائید کیږی. د غزوه تبوک تائید ترې نه کیږی. ځکه چه ددې آیت نزول هم په هغه زمانه کښې شوې وو. کله چه جنگ بدر پېښ شوې وو.

③ دریمه خبره حضرت شیخ الحدیث صاحب یوہ بله بیان کړې ده. چه په ترمذی کښې د حجاج به محمد رحمۃ اللہ علیہ روایت دي. په هغې کښې فرمانیلې شوی دی. چه «لما نزلت غزوة بدر قال عبد الله بن جحش وابن أم مكتوم: إنا عبيان يا رسول الله فهل لنا رخصة فنزلت لايستوي القاعدون.. الخ» د ترمذی په دې روایت کښې دا صراحت موجود دي. چه کله د جنگ بدر واقعہ پېښه شوه. نو په هغه وخت کښې حضرت عبد الله بن جحش او عبد الله بن ام مكتوم رضي الله عنهما نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته راغلل. دواړه حضرات نابینا وو. هغی او وویل چه «هل لنا من رخصة؟» آیا مونږ ته به اجازت ملاو شی. که مونږ شرکت اونکړو. نو دا آیت نازل شو.

دامام ترمذی رحمۃ اللہ علیہ ددې روایت نه دا ثابتہ شوه. چه دا آیت د بدرینو رضي الله عنهم په باره کښې نازل شوې دي.

٦=بَابُ عِدَّةِ أَصْحَابِ بَدْرٍ

[۳۷۴۲\۳۷۳۹] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبرَاهِيمَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ اسْتَصْفَرْتُ أَنَا وَابْنُ عُمَرَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا وَهْبٌ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ اسْتَصْفَرْتُ أَنَا وَابْنُ عُمَرَ يَوْمَ بَدْرٍ وَكَانَ الْمُهَاجِرُونَ يَوْمَ بَدْرٍ يَتَّقَانِ عَلَى يَتِيمَيْنِ وَالْأَنْصَارُ يَتَّقَانِ وَأَرْبَعِينَ وَمِائَتَيْنِ

[۳۷۴۰] حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ حَدَّثَنِي أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ شُهَدَاءِ بَدْرٍ أَنَّهُمْ كَانُوا عِدَّةَ أَصْحَابِ طَالُوتَ الَّذِينَ جَاؤُوا مَعَ النَّبِيِّ بَضْعَةَ عَشْرَ وَثَلَاثَ مِائَةٍ قَالَ الْبَرَاءُ لَا وَاللَّهِ مَا جَاءَ وَمَعَ النَّبِيِّ إِلَّا مُؤْمِنٌ

[۳۷۴۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ حَدَّثَنَا إِسْرَافِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ كُنَّا أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْدُثُ أَنَّ عِدَّةَ أَصْحَابِ بَدْرٍ عَلَى عِدَّةِ أَصْحَابِ طَالُوتَ الَّذِينَ جَاؤُوا مَعَ النَّبِيِّ وَلَمْ يَجِئُوا بِضْعَةَ عَشْرَ وَثَلَاثَ مِائَةٍ

[۳۷۳۷] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ وَرَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ الْبَرَاءُ وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

قَالَ كُنَّا نَعْدُّكَ أُمَّنَ أَصْحَابِ بَدْرٍ ثَلَاثَ مِائَةٍ وَبِضْعَةَ عَشَرَ بَعْدَ أَصْحَابِ طَالُوتَ الَّذِينَ جَاوَزُوا مَعَهُ النَّهْرَ وَمَا جَاوَزَ مَعَهُ إِلَّا الْمُؤْمِنُونَ

قوله: حدثنا مسلم بن ابراهيم حدثنا شعبة: ① په دې باب کښې اولنې روايت د حضرت براء رضي الله عنه دې. دوی فرماني. چه زه او ابن عمر رضي الله عنهما لره صغير او گرځولی شول. ددې نه پس ،، تحویل ،، دې. او امام بخاری رحمه الله خپل دويم سند بيانوي. په ،، وحدثني محمود ،، سره، هلته بيا حضرت براء رضي الله عنه راوی دې. فرماني. چه زه او ابن عمر رضي الله عنهما په يوم بدر کښې صغير څرځولی شوی وو. او مهاجرين په دغه ورځ دشپيتو نه څه زيات وو. او انصار د دوو سوو نه زيات وو.

قوله: حدثنا عمرو بن خالد حدثنا زهير: ② ددې نه پس د حضرت عمرو بن خالد رضي الله عنه روايت امام بخاری رحمه الله نقل کوی. په دې کښې هم حضرت براء رضي الله عنه راوی دې. فرماني. چه د محمد صلی الله علیه و آله په ملگرو کښې چه کوم په بدرينو کښې شامل او شريک شوی وو. هغوی ماته بيان کړې وو. چه بدرين د اصحاب طالوت د شمار برابر وو. څوک چه د طالوت سره د نهر نه تير شوی وو. او هغوی درې سوه لس وو. او درې پرې دپاسه وو. يعنی درې سوه او ديارلس وو. حضرت براء رضي الله عنه فرماني. «لا والله ما جاوز معه النهر الا مؤمن» په الله ... دلته ،، لا ،، د قسم د تاکيد دپاره راوړې شوې ده. د طالوت سره صرف هغه کسان د نهر نه تير شوی وو. څوک چه ايماندار وو.

قوله: حدثني عبد الله بن رجاء حدثنا اسرائيل: ③ ددې نه پس ددې باب دريم روايت د حضرت عبدالله بن رجاء دې. حضرت براء رضي الله عنه فرماني. چه مونږ اصحاب محمد صلی الله علیه و آله په خپل مينځ کښې خبرې کولې. چه د اصحاب بدر شمارد طالوت د ملگرو د شمار برابر دې. څوک چه د طالوت سره د نهر نه تير شوی وو. او د هغوی سره صرف اهل ايمان تير شوی وو. چه د درې سوه او لسو نه څه زيات وو.

قوله: حدثني عبد الله بن ابي شيبه...: ④ ددې نه پس يو بل روايت راځي. د عبدالله بن ابي شيبه. دلته هم حضرت براء رضي الله عنه راوی دې. فرماني. چه مونږ به خبرې کولې. چه اصحاب بدر ددې سړو اولسو نه څه زيات وو. او د هغوی سره صرف اهل ايمان د نهر نه تير شوی وو. د اصحاب بدر په تعداد کښې اختلاف د رواياتو او ددې په مينځ کښې تطبيق:

① رسول الله صلی الله علیه و آله سره په بدر کښې درې سوه او ديارلس سړي وو.

② په بعضې رواياتو کښې درې سوه او څوارلسو ذکر دې.

③ او په بعضې رواياتو کښې د درې سوه او پنځلسو ذکر دې.

④ او په بعضې رواياتو کښې د درې سوه او نورلسو ذکر دې.

که نبی صلی الله علیه و آله او يوهغه صحابی څوک چه د شمار په وخت موجود نه وو. خود لرې نه په اوبڼ باندې سوز په نظر راتلو. شمار نکړې شی. نو تعداد به درې سوه او ديارلس شی. او که هغه صحابی شمار کړي شی. نو بيا به تعداد درې سوه او څوارلس شی. او که نبی صلی الله علیه و آله ورسره هم

شمار کړې شی. نو بیا به تعداد درې سوه پنځلس شی. او که دغه څلور صحابه کرام رضی الله عنهم کوم چه صغیر السن وو. او هغوی ته په جهاد کښې د شرکت اجازت نه وو ملاؤ شوې. خو ورسره وو. نو تعداد به درې سوه او نورلس شی. (۱)

په دغه څلور صغیر السن صحابو رضی الله عنهم کښې یو حضرت انس رضی الله عنه وو. یو حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما وو. او یو حضرت جابر رضی الله عنه وو. او یو حضرت براء بن عازب رضی الله عنه وو. امام بخاری رحمته الله چه کوم روایات نقل کړی دي. په هغې کښې د اصحاب بدر تعداد د اصحاب طالوت برابر خودلې شوې دي. او د اصحاب طالوت تعداد درې سوه او دیارلس وو. ددې نه معلومه شوه. چه امام بخاری رحمته الله د درې سوه او دیارلس شمار اعتبار کړې دي. په دې کښې د شپیتو نه زیات مهاجرین وو. او د دوه سوه او څلوېښتو نه زیات انصار وو. شپيته او دوه سوه او څلوېښت درې سوه شول. که ته داسې اووای. چه شپې شپيته مهاجرین وو. او دوه سوه او اووه څلوېښت انصار وو. نو درې سوه او دیارلس به برابر شی. او مورخینو او اصحاب السیر د شپې شپیتو او دوه سوه او اووه څلوېښتو عدد نقل کړې دي. په اصحاب بدر او اصحاب طالوت کښې مطابقت: دلته د اصحاب بدر شمار د اصحاب طالوت د شمار مطابق خودلې شوې دي. په شمار کښې خو موافقت دې چه دي. خو نور هم په خو وجوهاتو سره په دې دواړو ډلو کښې مطابقت شته.

① یو مطابقت دا دي. چه لکه څنګه د طالوت ملګری «فئة قليلة» وړوکې جماعت «فئة کثيرة» لوی جماعت باندې غالب راغلې وه. دغه شان د نبی صلی الله علیه و آله ملګری هم د «فئة قليلة» مصداق وو. او دغه شان ددوی دشمن د «فئة کثيرة» مصداق وو.

② لکه څنګه چه دلته اصحاب بدر په ایمان کښې کامل او اکمل او ګرځولې شول. دغه شان اصحاب طالوت هم په کمال ایمان باندې موصوف ګرځولې شوی وو.

③ لکه څنګه چه دلته اصحاب رسول صلی الله علیه و آله دالله تعالی په نصرت اودهغه په مدد باندې بهر ورسه اوکړه. دغه شان هلته اصحاب طالوت هم دالله تعالی په نصرت او دهغه په امداد باندې بهر ورسه کړې وه.

مطلب دا چه په مختلفو وجوهاتو سره د بدر په واقعه کښې د اصحاب طالوت د واقعي سره مشابهت موجود دي.

دلفظ «نیف» تحقیق: «کان المهاجرون یوم بدر نیفاً علی ستین» دا لفظ «نیف» هم دي. او «نیف»

۱) وفی الفتح (۲۹۱/۷) کان اهل بدر ثلاثمائة وثلاثة عشر وعن ابي ايوب الأنصاري قال خرج رسول الله صلی الله علیه و آله إلى بدر فقال لإصحابه تعادوا فوجدوهم ثلاث مائة وأربعة عشر رجلاً ثم قال لهم تعادوا فتعادوا مرتين فأقبل رجل علی بکره ضعیف وهم يتعادون فتمت العدة ثلاث مائة وخمسة عشر وروی البيهقي عن عبدالله بن عمرو بن العاص قال خرج رسول الله صلی الله علیه و آله یوم بدر ومعه ثلاث مائة وخمسة عشر وهذه الرواية لا تنافی التي قبلها لإحتمال أن تكون الأولى لم يعد النبي صلی الله علیه و آله ولا الرجل الذي أتى آخرأ وأما الرواية التي فيها وتسعة عشر فيحتمل أنه ضم إليهم من استصغر ولم يؤذن له فی القتال كالبراء وابن عمر رضی الله عنهما وكذا أنس رضی الله عنه .. والله أعلم .

بالتشديد هم دي، نيف، د، د، بضع، په وزن باندې دي. او د، د، بضع، اطلاق لکه څنگه چه د درې نه واخله تر نهو پورې کيږي. دغه شان د، نيف، اطلاق هم د دريو نه واخله تر نهو پورې کيږي.

په روايت کښې فرماييلي شوی دی. چه «ولم يجاوز معه الا مؤمن بضعة عشر وثلاث مائة» په دي کښې دلته د، د، بضع، لفظ د دريو دپاره استعمال شوې دي. يعنې «ثلاثة عشر وثلاث مائة» درې سوه او ديارلس تعداد مراد دي.

لکه چه امام بخاری د درې سوه خوارلس، درې سوه پنځلس او درې سوه نورلس رواياتوپه مقابله کښې د درې سوه او ديارلس روايت ته ترجيح ورکړې ده. او هم دا زياته مشهوره ده. دا خبره وړاندې خودلي شوې ده. چه اته صحابه کرام عليهم السلام هغه دي. کوم چه بدریان شمارلي شي. اگرچه هغوی په جنگ بدر کښې شرکت نه وو کړې. دهغوی نومونه تير شوی دي.

۷= **بَابُ دُعَاءِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى كُفَّارِ قُرَيْشٍ شَيْبَةَ وَعُتْبَةَ وَالْوَلِيدِ وَأَبِي جَهْلٍ بَنِ هِشَامٍ وَهَلَاكِهِمْ**

رسول الله ﷺ د کفار قریش یعنی شيبه، عتبه، وليد او ابو جهل دپاره خيرې کول او دهغوی د هلاکت بيان.

[۳۷۳] حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا أَبُو اسحاق عَنْ عُمَرُ بْنُ مَيْمُونٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اسْتَقْبَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْكُفَّةَ فَدَعَا عَلَى ثَمَرِ قُرَيْشٍ عَلَى شَيْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ وَعُتْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ وَالْوَلِيدِ بْنِ عُتْبَةَ وَأَبِي جَهْلٍ بَنِ هِشَامٍ فَأُكْحِدَ بِاللَّهِ لَقَدْ رَأَيْتُهُمْ صَرَخَى قَدْ غَزَوْهُمْ الشَّمْسُ وَكَانَ يَوْمًا حَارًّا [ر: ۳۷۴]

روایت باب د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه مروی دي. دوی فرمائي. چه نبی کریم ﷺ کعبې طرف ته مخ کړلو. او د قریشو یوې ډلې ته ئې خيرې اوکړې. په کومه کښې چه شيبه بن ربیع، وليد بن عتبه، او ابو جهل بن هشام شامل وو. نبی ﷺ او فرمائيل. واورئ. زه الله تعالی گواه جوړوم. اودا خبره کوم. چه ما د بدر په ورځ دا ټول را پر خولې شوې کتلې دي. نمردهغوی بدنونه خراب کړی وو. يعنې دهغوی بدنونه پړسیدلي وو. او ورژیدلي وو د هغوی د بدنونو نه بدبونې راتله. او هغه د گرمی ورځ وه.

دغزه بدر سره د حديث باب مناسبت: دلته امام بخاری رحمته الله علیه دا روايت د بدر په باب کښې ذکر کړې دي. حالانکه دا واقعه د بدر نه ده. دا دهغه وخت واقعه ده. چه نبی ﷺ د خانه کعبې سره خواه کښې مونځ کولو. کله چه د مانځه په دوران کښې نبی ﷺ سجدي ته لاړ. نو د سجدي په حالت کښې د نبی ﷺ په شا مبارکه باندې عقبه بن ابی معيط د اوښې بچي دانه اچولې وه. ښکاره ده. چه په دې سره د نبی ﷺ په مانځه کښې خلل راغلو. نو نبی ﷺ ورته خيرې اوکړې. چه «اللهم عليك بشيعة بن ربیعة، اللهم عليك بعتبة، اللهم عليك بالوليد، اللهم عليك بأبي جهل» او دبدر واقعه د هجرت نه پس راغلې ده. اودا واقعه د هجرت نه وړاندې ده. خو

امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دا حدیث دلته ددی وجہ ذکر کرو۔ چہ د نبی ﷺ د خیرو پہ نتیجہ کنبی د بدر پہ موقع د دوی ہلاکت واقع شو۔ اوددغہ خیرو اثر د بدر پہ ورخ ہیکارہ شو۔

یوسوال اودھغی جواب: دلته یوسوال کیڑی۔ چہ نبی ﷺ خو رحمۃ للعالمین وو۔ اونبی ﷺ خو

ہمیشہ دپارہ خپلو دشمنانو تہ دعا کرې دہ۔ چہ «اللہم اھد قوی لہم لایعلمون» ای اللہ زما قوم تہ ہدایت اوکرہ۔ دوی نہ پوہیرې۔ دوی زما مقام نہ پیڑنی۔ دلته پہ نبی ﷺ کنبی دا تبدیلی ولې راغلہ۔ نو ددی پہ بارہ کنبی زمونږ استاذ شیخ الادب والفقہ حضرت مولانا اعزاز علی صاحب رحمۃ اللہ علیہ یوہ عجیبہ خبرہ کرې دہ۔ هغوی فرمائی۔ ورورہ خبرہ پہ اصل کنبی دا وہ چہ کله یوخیز د خپلې فطری تقاضې تہ بند کرې شی۔ نوپہ هغی کنبی جوش پیدا شی۔ دا بہ تاسو کتلې وی۔ چہ ریل گاډی روان وی۔ او دانجن نہ چلیږی۔ د انجن نہ څنگہ چلیږی؟ دومرہ وزنی او دومرہ درون ریل او انجن دا اوږی۔ اودومرہ پہ تیزئ سرہ ئی اوږی۔ د کراچی تہ ترلاهورہ پورې اووہ نیم سوہ میلو سفر پہ اتلس گھنټو کنبی کوی۔ نو تہ بہ وای۔ چہ ورورہ د ریل پہ انجن کنبی پراس پیدا کیڑی۔ او هغہ پراس دغہ انجن او ریل گاډی، پراس څہ څیز دې؟ نو مولانا صاحب اوفرمائیل۔ چہ پہ اصل کنبی داسی کیڑی۔ چہ د اوپونہ یو لوبنې ډک کرې شی۔ اود هغی لاندې اور اولگولې شی۔ د اور پہ لگیدو سرہ اوپہ گرمې شی۔ اود هغہ اوپوہ گرمیدو سرہ پراس پیدا شی۔ اوددغہ پراس فطرت دې۔ چہ تہ دا آزاد پرېږدہ۔ چہ دې بہ فضا کنبی تحلیل شی۔ خو تہ دا کوی۔ چہ دغہ پیدا کیدونکې پراس بندوې۔ او هغہ ډیر لطیف څیز دې۔ ددی پہ وجہ پہ دې کنبی دومرہ طاقت پیدا شی۔ چہ د هغی پہ ذریعہ هغہ پہ سوونو او زرگونو تنہ وزنی ریل اوږی۔ او تیز روان وی۔ دا مثال د موټر او بس ہم دې۔

ددې نہ پس هغوی اوفرمائیل۔ چہ چونکہ مونږ د نبی ﷺ د سترگو یخوالې وو۔ پہ دې موقع باندې نبی ﷺ مونږ کولو۔ اوپہ مانځہ کنبی چہ د نبی ﷺ اود اللہ تعالیٰ پہ مینځ کنبی چہ کوم ربط او تعلق قائم وو۔ ددی مشرکانوپہ حرکت سرہ پہ دغہ تعلق کنبی اوپہ دې فطرتی عمل کنبی خلل واقع شو۔ نو د نبی ﷺ پہ فطری عمل کنبی د رکاوټ اچولوپہ وجہ اونبی ﷺ دخپل فطرت خلاف عمل کولویاندې د مجبورہ کولونتیجہ دا شوه۔ چہ د نبی ﷺ عام عادت وو۔ او هغہ دا چہ نبی ﷺ تہ کہ بہ قوم تکلیف اورسولو۔ نو دوی بہ ورته دعا کولہ۔ ددی پہ خلاف نبی ﷺ دلته د هغہ خلقو پہ حق کنبی خیرې اوکرې کوم چہ پہ دې حرکت کنبی شریک وو۔ او نبی ﷺ د الله تعالیٰ پہ دې تعلق او ربط کنبی خلل برداشت نکړو۔ او چونکہ دا خیرې د نبی ﷺ د ژبې نہ وتلې وې۔ اوداسې د کمزوری پہ حالت کنبی وې۔ چہ د نبی ﷺ دپارہ بہ ددی نہ زیاتہ بې بسی او کمزوری نورہ څہ کیدی شوه۔ نوالله تعالیٰ دغہ دعا قبولہ کرہ۔

یوخو د نبی ﷺ هسې خیرې کول کافی وو۔ او بیا د مظلومیت پہ انتہائی حالت کنبی ، ددی خیرود ژبې مبارکې نہ وتل د قبولیت یوزیاتی سبب جوړ شو۔ چہ نتیجہ ئی دا شوه۔ چہ د کومو کومو کسانو نومونہ نبی ﷺ اخستی وو۔ پہ هغوی کنبی هریو الله تعالیٰ خپل انجام تہ اورسول۔

۸ = باب قتل ابی جهل

علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: د ابوذریہ رضی اللہ عنہ پہ نسخہ کنبی دا باب موجود نہ دی. اوہ نورو نسخو کنبی موجود دی. (۱) اوکھ دی طرف تہ نظر اوکری شی. چہ پہ دی باب کنبی د ابوجهل د قتل نہ علاوہ د نورو خلکو د قتل ذکر ہم شتہ. نو مناسب دا ده. چہ دا باب نہ وی. خکھ چہ ددی باب پہ احادیثو کنبی صرف د ابوجهل قتل ذکر نہ دی. بلکہ د نورو ذکر پہ کنبی ہم شتہ. خو علامہ عینی دا ہم فرمائیلی دی. چہ چونکہ پہ بعضی نسخو کنبی ددی باب ترجمہ داسی قائمہ کری شوی ده. «باب قتل ابی جهل و غلہ» یعنی د ابوجهل او ددی نہ پس د «و غلہ» لفظ پہ کنبی ہم موجود دی. نو د ابوجهل د قتل نہ علاوہ د نورو ذکر چہ پہ کنبی راغلی دی. هغه د «و غلہ» لاندی راتلی شی. نو چہ پہ ترجمہ کنبی د «و غلہ» لفظ تہ اوکتی شی. مناسب ہم دا معلومیری. چہ دا باب وی. (۲)

علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ چہ کومہ خبرہ کری ده. هغه صحیح ده. خو ناکافی ده. خکھ چہ پہ باب کنبی بیشک بعضی روایات داسی دی. چہ پہ هغی کنبی د ابوجهل نہ علاوہ د نورو کسانو د قتل ذکر دی. لکہ د عتبہ، شیبہ، وغیرہ د قتل ذکر پہ کنبی راغلی دی. یقینا دوی د «و غلہ» د لفظ لاندی شاملولی شی.

خو د حضرت زبیر بن العوام رضی اللہ عنہ پہ سلسلہ کنبی یو روایت راخی. پہ هغه روایت کنبی د چا د قتل ذکر ہم نشتہ. نو دهغه روایت مناسبت بہ ترجمہ الباب سرہ خنگہ وی؟ علامہ عینی د ترجمہ الباب سرہ دهغی دمناسبت پہ بارہ کنبی دافرمائیلی دی. چہ پہ دی روایت کنبی د حضرت زبیر بن العوام پہ جنگ بدر کنبی شرکت بیان شوی دی. نو ددی مطابقت د ترجمی سرہ راغلو (۳) خود علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ دا مناسبت بیانول کافی نہ دی. ددی وجہ د حضرت زبیر رضی اللہ عنہ پہ غزوہ بدر کنبی د شرکت بیانولو سرہ د «باب قتل ابی جهل و غلہ» سرہ مناسبت نہ معلومیری. خکھ چہ پہ دغه روایت کنبی نہ د ابوجهل د قتل ذکر شتہ. اونہ د غیر ابوجهل د قتل ذکر، نو صرف دا وثیل چہ پہ دی سرہ د حضرت زبیر رضی اللہ عنہ پہ جنگ بدر کنبی شرکت ثابتیری. اودا د باب سرہ مناسبت شو. خودا خبرہ کافی نہ ده. (۴)

(۱) عمدة القاری (۸۵/۱۷)۔

(۲) دغه شان حافظ صاحب لیکي. ((تثبت هذه الترجمة للأكثر وسقطت لأبي ذر.. وثبوتها أوجه إذ لا تعلق لحدیثها بباب عده أهل بدر (فتح الباری ۲۹۴/۷)۔

(۳) علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ د دی روایت د مطابقت پہ بارہ کنبی لیکي. ((مطابقته للترجمة ظاهرة فإنه يصرح بحضور الزبیر بن العوام رضی اللہ عنہ وقعة بدر فیدخل فی العدة (عمدة القاری ۹۰/۱۷)۔(۴) خو لکہ خنگہ چہ علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائیلی دی. چہ د ابوذریہ نسخہ کنبی دا باب موجود نہ دی. پہ نورو نسخو کنبی موجود دی. نو کہ د ابوذریہ نسخی اعتبار اوکری شی. نو د علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ بیان کری مطابقت بہ صحیح شی. خکھ چہ ((باب عده أهل بدر)) سرہ ددی روایت مناسبت ینکارہ دی. اود ابوذریہ نسخہ کنبی دا روایت اود دی باب نورتول روایات د ((باب عده أهل بدر)) لاندی راغلی دی.

حافظ صاحب خو معامله بیخی گول مول کړې ده. هغوی د مطابقت په باره کښې څه تسلی بخش خبره نه ده کړې. او زموږ د بخاری شارحینو رحمهم الله هم ددې روایت د ترجمه الباب سره د مطابقت په باره کښې څه بحث نه دی کړې. حال دا چه د مطابقت مسئله اهمه ده. د ترجمه الباب اوددې د ټولو روایاتو په مینځ کښې د مطابقت ښه توجیه: په دې باره کښې یوه خبره دا کولې شی. چه «باب قتل ابی جهل وغیره» کښې «وغیره» کښې ضمیر ابوجهل طرف ته نه دی راجع. بلکه څنگه چه علامه عینی رحمهم الله ضمیر ده طرف ته راجع کړې دې، بلکه چه دا ضمیر، قتل، طرف ته راجع کړې شی. نو مسئله به بیخی ښکاره شی.

نواوس به د باب مطلب دا وی. چه په دې باب کښې د ابوجهل د قتل ذکر دی. او د قتل ابوجهل نه علاوه د بدر د نورو څیزنو ذکر هم دی. نو اوس د حضرت زبیر بن العوام رضی الله عنه د روایت په باره کښې څه اشکال نه پاتې کیږي. ځکه چه په دې روایت کښې د ابوجهل یا غیر ابوجهل د قتل ذکر نشته. خو دا روایت بهر حال د جنگ بدر سره متعلق دی. او په دې کښې د حضرت زبیر په جنگ بدر کښې د شرکت بیان دی. اودغه شان په دې صورت کښې د باب د نورو روایتونه د ترجمه الباب سره مناسبت په آسانتیا سره راځي.

په جنگ بدر کښې د ابوجهل د قتل واقع: ددې باب په اولنو روایتونو کښې د ابوجهل د قتل بیان شوی دی. د دې واقعي تفصیل د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه په روایت کښې دی. دوی فرماني. چه زه د بدر په ورځ په میدان جنگ کښې ولاړ ووم. او د انصارو دوه هلکان زما ښی او گس طرف ته ولاړ وو. زما په خیال کښې راغلل. که ددې دوو هلکانو په مینځ کښې زه چا اولیدم. نو هغه به ما غیر محفوظ اوگنړی. اوپه ما به حمله اوکړی. ددې زما سره ویره شوه. زه هم په دغه خیال کښې وم. چه په دې کښې یو زما نه تپوس اوکړو. تره تاسو ابوجهل پیژنئ؟ ما ورته اووئیل. آوزه ئې پیژنم. خوستاسود هغه سره څه کار دی؟ نو هغه اووئیل. چه ما اوریدلی دی. چه هغه به د رسول الله صلی الله علیه و آله په شان کښې گستاخی کوله. ددې وجې ما دا عهد کړې دی. چه کله هغه ماته په نظر راشی. نو «صوت الأعجل مئا» چه په مونږ دواړو کښې چه د چا مرگ وړاندې لیکلې شوې وی. هغه به مری. یابه زه مرم اویا به هغه وژنم. اوس لا یوخله خبره نه وه ختمه کړې. چه بل رانه د ابوجهل په باره کښې تپوس اوکړو. مادهغه نه هم هغه تپوس اوکړو. او هغه هم هغه خبره اوکړه. چه ابوجهل به د رسول الله صلی الله علیه و آله په حق کښې بد رد وئیل. نو ما دا عهد کړې دی. چه زما سیوري به دهغه د سیوري نه ترهغه وخته پورې نه جدا کیږي. ترڅو چه زه هغه ختم نکړم. حضرت عبدالرحمن رضی الله عنه فرماني. چه ددې دواړو هلکانو خبرې چه ما واوریدې. زه په خپل اولنی خیال باندې ملامته شوم. په دې کښې ابوجهل په نظر راغلو. ما دغه ماشومانو ته اشاره اوکړه. چه ابوجهل دغه دی. نو لکه څنگه چه باز او شکړې په کونتره باندې حمله کوی. دغه شان دا دواړه هلکان په ابوجهل باندې حمله کونکي شو. او هغوی ابوجهل زخمی کړلو. او د اس نه ئې راغزار کړلو. په دواړو هلکانو کښې د یو نوم معاذ او دبل معوذ وو. او دا دواړه د حضرت عفراء انصاریه ځامن وو. (۱) دا د بخاری کتاب المغازی روایت دی. اود بخاری د کتاب الجهاد په روایت کښې دی. چه د

(۱) صحیح بخاری کتاب الجهاد. ابواب فرض الخمس باب من لم یخمس الأسلاب رقم (۳۱۴۱)۔

ابو جهل په قتل کولو کېښې حضرت معاذ بن عمرو دې وو. (۱)
حافظ ابن حجر رحمته الله فیصله کړې ده. چه د عفراء دواړه خامن معاذ او معو هم په قتل کېښې شریک وو. او معاذ بن عمرو بن جموح رحمته الله هم په دې کېښې شریک وو. د حافظ ابن حجر رحمته الله وینا دا ده. چه د ابو جهل په قتل کېښې زیاته حصه د معاذ بن عمرو رحمته الله وه. او هم ددې وجې نه نې رحمته الله د ابو جهل سلب معاذ بن عمرو بن جموح ته ورکړې وه. (۲)
په معاذ بن حارث باندې د ابو جهل خوی عکرمه د خپل پلار بدلې اخستلو دپاره په توره حمله اوکړه. د هغه لاس په دغه حمله باندې کټ شو. د لاس صرف یو رګ د بدن سره پاتې شوې وو. او باقی لاس بیکار زور ورنه وو. ټوله ورځ حضرت معاذ رحمته الله هم په دغه کیفیت کېښې د کافرانو سره جنگیدل. او ماښام چه کله درد او تکلیف ئې زیات محسوس کولو. نو هغه خپله دغه لاس په زمکه باندې کیخودلو. او دپاسه ئې پرې پښه کیخوده. او هغه ئې د بدن نه جدا کړو. دوی ددې نه پس تر څه مودې پورې ژوندې وو. البته ددوی ورور معوذ رحمته الله په غزوه بدر کېښې شهید شو.

دجنگ نه پس نې رحمته الله او فرمائیل رحمته الله لار شې. او گورې د ابو جهل څه اوشو؟ نو حضرت عبدالله بن مسعود رحمته الله لار لو. عجیبه انتخاب دي. د حضرت عبدالله بن عباس رحمته الله په روایت کېښې دی. چه په لیلۃ الجن کېښې چه کله نې رحمته الله تشریف اوړلو. نو فرمائیلې ئې وو. زما سره به هغه کس څی. چه دهغه په زړه کېښې د ذره برابر تکبر نه وی. حضرت عبدالله بن مسعود رحمته الله اودیدل. او نې رحمته الله هغه دخان سره بوتلې وو. لکه چه نې رحمته الله دهغه تصدیق اوکړو. چه په ده کېښې ذره برابر تکبر نشته. (۳) نو الله تعالی دلت د ابو جهل د سرکټ کولو دپاره د حضرت عبدالله بن مسعود رحمته الله انتخاب اوکړو. ځکه چه په هغه کېښې د ذرې برابر تکبر نه وو. او ابو جهل د تکبر مجسمه وه. د الله تعالی د حکمت بالغه تقاضا هم دا وه. چه ددې تکبر او غرور نه ډک کس د روح ویتسلو سامان د حضرت عبدالله بن مسعود رحمته الله په ذریعه باندې اوکړی. کوم چه د تواضع او عاجزې مجسمه وه. نو حضرت عبدالله بن مسعود رحمته الله لار لو. د

ابو جهل په سینه باندې کیناستلو. او وې ونیل. «أهواک الله یا عدو الله» ای دالله دشمنه! الله تعالی ته ذلیل کړې. بیا حضرت عبدالله بن مسعود رحمته الله دهغه سر د تنې نه جدا کړلو. په دغه وخت کېښې ابو جهل او ونیل. سرمې لږ د لاندې نه کټ کړه. چه کله د سرنو قطار لگولی شې. نود سردار سر اوچت په نظر راځی. حضرت عبدالله بن مسعود رحمته الله دهغه سرکټ کړلو. او د نې رحمته الله په خدمت کېښې ئې پیش کړو. او وې ونیل. «هذا رأس عدو الله» نې رحمته الله چه اوکتل نو وې فرمائیل. واقعی دا د ابو جهل سر دي. حضرت عبدالله بن مسعود رحمته الله او ونیل. په الله قسم دا د ابو جهل سر دي. نو نې رحمته الله او فرمائیل. «الحمد لله الذی أعز الإسلام وأهله» شکر دي دالله چا

(۱) ایضاً.

(۲) فتح الباری (۲/۴۸۱۶) کتاب فرض الخمس وفتح الباری (۷/۲۹۶).

(۳) سيرة مصطفی (۱۰/۱۲) بحواله بنایه شرح هدايه للحافظ العینی (۱۱/۲۸۶).

چه اسلام او اهل اسلام ته عزت او ترقی ورکړه.)

حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په دې موقع دا هم ونیلي دي. چه یارسول الله دې بدبخته د مرګ په وخت کښې ماته دا هم ونیلي وو. چه محمده ته خبر ورکړه. چه زما په زړه کښې تاسره کوم بغض اودشمنی وه. په دې وخت کښې هم په هغې کښې څه کمې نه دي راغلي. بلکه د وړاندې نه زیاته ده. نبی صلی الله علیه و آله اوفرماښل. چه دا زما د امت فرعون دي. اود موسی علیه السلام اودبنی اسرائیلو د فرعون نه په کفر کښې زیات سخت دي. ځکه چه د حضرت موسی علیه السلام په مقابله کښې چه کوم فرعون وو. هغه چه کله مې کیدو. نوپه هغه وخت کښې نې د موسی علیه السلام د کلمې ونیلو کوشش کړې وو. او کله چه دې مې کیدو. نو په کفر کښې نې د جېل کلک والی اظهار اوکړو. حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه چونکه دهغه سرکټ کړې وو. ددې وجې نبی صلی الله علیه و آله دهغه توره عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ته ورکړه.)

[۲۴۳] حَدَّثَنَا ابْنُ عُثَيْمٍ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ أَخْبَرَنَا قَيْسٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ أَتَى أَبَا جَهْلٍ وَبِهِ رَمَقٌ يَوْمَ يَذِرُ فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ هَلْ أَتَيْتُ مِنْ رَجُلٍ قَتَلَهُمُوهُ [۲۴۵] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا سَلِمَانُ التَّيْمِيُّ أَنَّ أَنَسًا حَدَّثَهُمْ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ح وَحَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ سَلِمَانَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ يَنْظُرُ مَا صَنَعَ أَبُو جَهْلٍ فَأُتْلِقَ ابْنُ مَسْعُودٍ فَوَجَدَهُ قَدْ ضَرَبَهُ ابْنَانَا عَفْرَاءَ حَتَّى بَرَدَ قَالَ أَنْتَ أَبُو جَهْلٍ قَالَ فَأَخَذَ يَلْحِقِيهِ قَالَ وَهَلْ فَوْقَ رَجُلٍ قَتَلَهُمُوهُ أَوْ رَجُلٍ قَتَلَهُ قَوْمُهُ قَالَ أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ أَنْتَ أَبُو جَهْلٍ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ عَنْ سَلِمَانَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ يَذِرُ مَنْ يَنْظُرُ مَا فَعَلَ أَبُو جَهْلٍ فَأُتْلِقَ ابْنُ مَسْعُودٍ فَوَجَدَهُ قَدْ ضَرَبَهُ ابْنَانَا عَفْرَاءَ حَتَّى بَرَدَ فَأَخَذَ يَلْحِقِيهِ فَقَالَ أَنْتَ أَبَا جَهْلٍ قَالَ وَهَلْ فَوْقَ رَجُلٍ قَتَلَهُ قَوْمُهُ أَوْ قَالَ قَتَلَهُمُوهُ

حَدَّثَنِي ابْنُ الْمُثَنَّى أَخْبَرَنَا مُعَاذُ بْنُ مُعَاذٍ حَدَّثَنَا سَلِمَانُ أَخْبَرَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ نَحْوَهُ [۲۴۵] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كَتَبْتُ عَنْ يُونُسَ بْنِ الْمَأْجُشُونِ عَنْ صَالِحِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ فِي بَدْرٍ لَعْنَى حَدِيثِ ابْنِ عَفْرَاءَ [۲۴۷] اوس لې دا روايتونه اوګوري. ددې باب په شروع کښې په روايتونو کښې هم دا خبره بيان شوې ده. چه حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ابوجهل په ميدان جنگ کښې په زمکه باندي پريوتې او مندلې. نو دهغه په سينه باندي کيناستلو. او ابوجهل ته نې اووښل. «أنت ابوجهل»

(۱) عمدة القاری (۸۶/۱۷)۔

(۲) السيرة الحلبية (۱۷۴/۲)۔

قوله: هَلْ أَغْدُمُ مِنْ رَجُلٍ قَتَلْتُمُوهُ؟ وَهَلْ فَوْقَ رَجُلٍ قَتَلْتُمْ قَوْمَهُ أَوْ قَالَ قَتَلْتُمُوهُ:

دوه مطلبه: ابوجهل اووئیل. ((هَلْ أَغْدُمُ)) مِنْ رَجُلٍ قَتَلْتُمُوهُ؟ یا ((وَهَلْ فَوْقَ رَجُلٍ قَتَلْتُمْ قَوْمَهُ أَوْ قَالَ قَتَلْتُمُوهُ؟))

① ددې جملې یو مقصد خو دا دې. چه په دې کښې ابوجهل دخپل تکبر اظهار کوی. چه آیا دهغه کس نه زیات خوښ بل څوک شته. کوم چه تاسو قتلوی؟ یا د هغه کس نه اوچت څوک شته. کوم چه تاسو قتل کړلو. یعنی ددې نه زیات خوښ او دده نه زیات لوی بل څوک نشته.

② خو علامه عینی، حافظ ابن حجر، علامه نووی او ابو عبیده وغیره رحمهم الله ددې یو بل مطلب هم بیان کړې دې. چه د ابوجهل ددې قول مقصد دا دې. چه زما قتلول ددې نه زیات څه نه دی. چه یو کس خپل قوم پخپله قتل کړلو. نو په دې کښې نه ستاسو دپاره څه د فخر خبره شته. او نه زما دپاره څه د پیغور خبره ده. (١)

حافظ ابن حجر رحمهم الله ددې معنی په تائید کښې د طبرانی نه د عمرو بن میمون یو روایت هم نقل کړې دې. په هغې کښې دی. چه حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه کله د ابوجهل په سینه باندې اوختلو. نو هغوی ورته اووئیل. ((أَيُّ عَدُوٍّ لَكَ قَدْ أَغْرَاكَ اللَّهُ)) ای دالله دشمنه الله تعالی ته

رسوا کړې. نو ابوجهل په جواب کښې اووئیل. ((وَمَا أَغْرَاكَ مِنْ رَجُلٍ قَتَلْتُمْ قَوْمَهُ)) حافظ ابن حجر رحمهم الله فرمائی. چه ددې روایت نه معلومیږی. چه ابوجهل دا وئیل غوستل. چه ستاسو دپاره زما په قتل کښې څه کمال نشته. اوزما دپاره په دې کښې څه عار نشته. چه په هغې سره زه رسوا شم. ځکه چه یو کس هم خپل قوم قتل کړو. داڅه درسواتې خبره نه ده. دا خوهم داسې کیږی. (٢)

بهر حال دې ټولو حضراتو په «أَعْدَمُ مِنْ رَجُلٍ قَتَلْتُمُوهُ» کښې استفهام انکاری مراد اخستې دې. اودا مطلب ئې راوستې دې. چه په دې کښې ابوجهل دخپل تکبر او فخر خبره نه کوی. بلکه د خپلې رسوانې او ذلت دفاع کوی. والله اعلم.

دلته د باب دریم حدیث کم چه د حضرت انس رضی الله عنه نه مروی دې. په هغې کښې «أَنْتَ أَبُجَهْلٍ» راغلې دې. او په بعضې نسخو کښې «أَنْتَ أَبُجَهْلٍ» راغلې دې.

د حافظ ابن حجر رحمهم الله رائي دا ده. چه دا «أَنْتَ أَبُجَهْلٍ» د حضرت انس رضی الله عنه په روایت کښې د بعضې راویانو نه اصلاح ده. دې راویانو چه کله او کتل. چه «أَنْتَ أَبُجَهْلٍ» دقاعدي نه خلاف

(١) واعمد: اقل التفضيل من عمد أي هلك . يقال عمد البعير يعمد عمدًا بالتحريك إذا ورم سنامه من عض القتب .. ويكنى بذلك عن الهالك وقيل معنى اعمد : أعجب . وقيل بمعنى أغضب (فتح الباری ۱۷/۲۹۴)۔

(٢) علامه عینی رحمهم الله لیکي. ((هل اعمد من رجل أي هل أعجب من رجل قتل قومه يعني ليس قتلکم لی إلا قتل رجل قتل قومه لا يزد على ذلك ولا هو فخر لکم ولا عار علی)) عمدة القاری (۱۷/۸۵)۔

(٣) فتح الباری (۱۷/۲۹۴)۔

دې. نوهغوی د حضرت انس رضی الله عنه په روایت کښې تصحیح او کړه او «أبا جهل» ئې په «أبو جهل» بدل کړو. ځکه چې اسماء سته مکبره په حالت رفعی کښې په الف سره نه وی. بلکه په واو سره وی. خو حافظ رحمته الله علیه فرمائی چې د حضرت انس رضی الله عنه په روایت کښې معتبر اومعتمد هم دا دی. چې «أبا جهل» الف سره ونيولی شی. او بعضې راویانو دخپل طرف نه چې کومه اصلاح کړې ده. هغه صحیح نه ده. حافظ رحمته الله علیه ددې وجه دا بیان کړې ده. چې یو خو به د جنگ بدر په آخر کښې روایت راشی. هلته «أنا أبا جهل» موجود دي. دویمه وجه دا ده. چې ددې حدیث راوی سلیمان تیمی رحمته الله علیه تصریح کړې ده. چې حضرت انس رضی الله عنه ددې تلفظ په «أنت أبا جهل» الف سره کړې دي. دغه شان یحیی بن سعید قطان هم ددې تلفظ په الف سره کړې دي. نو هرکله چې دې دواړو حضراتو ددې تلفظ په «أبا جهل» الف سره کړې دي. نو بیا روسته د راویانو دخپل طرف نه اصلاح څنګه ټینګ کیدې شی. ددې وجې صحیح خبره هم دا ده. چې دا لفظ «أنت أبا جهل» الف سره دي. (۱) نو اوس به سوال کیږي. چې بیا به د نحوی قاعدې مطابق ددې توجیه څه وی. نو ددې متعلق څو توجیهات شوي دي.

① یوه خودا چې «أنت» مېتدا، او «مقتول» خبرمحذوف دي. او «أبا جهل» منادی دي. یعنی «أنت مقتول یا أبا جهل» (۲)

② علامه عینی رحمته الله علیه ددې توجیه کړې ده. «أنت تکنون أبا جهل» (۳)

③ داودی رحمته الله علیه یوه بله خبره کړې ده. هغه دا چې حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د ابوجهل د تحقیر او تذلیل دپاره د صحیح «أبو جهل» مرفوع په ځانې قصداً دغه غلط «أنت أبا جهل» منصوب او ونيول. (۴)

④ یوه توجیه دا هم شوې ده. چې په اصل کښې بعضې دعرب، قبائل اسماء سته مکبره په حالت رفعی. حالت نصبی اوحالت جری درې واړو حالتونو کښې په الف سره وائی. نو دا د دغه قبائلو د لغت مطابق دي. (۵)

[۳۴۷] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الرَّقَّاشِيُّ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي يَقُولُ حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ عَنْ قَيْسِ بْنِ عُبَادٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ أَنَا

① (فتح الباری ۲۹۵۱۷)

② (فتح الباری ۲۹۵۱۷)

③ عمدة القاری ۸۵۱۱۷)

④ (فتح الباری ۲۹۵۱۷)

⑤ (فتح الباری ۲۹۵۱۷)

أَوَّلُ مَنْ يَجُتَوِّبِينَ يَدَيِ الرَّحْمَنِ لِلْخُصُومَةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَقَالَ قَيْسُ بْنُ عُبَادٍ وَفِيهِمْ أَنْزَلْتُ هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَيْبِهِمْ قَالَ هُمَا الَّذِينَ تَبَارَزُوا يَوْمَ بَدْرٍ حَمْرَةً وَعَلِيٌّ وَعَبِيدَةُ أَوْ أَبُو عَبِيدَةَ بْنُ الْحَارِثِ وَشَيْبَةُ بْنُ رَبِيعَةَ وَعُتْبَةُ بْنُ رَبِيعَةَ وَالْوَلِيدُ بْنُ عُتْبَةَ [۳۲۶ و ۳۲۷ و ۳۲۸]

[۳۲۸] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي هَاشِمٍ عَنْ أَبِي هِجَلٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ عُبَادٍ عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَزَلَتْ هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَيْبِهِمْ فِي سِتَّةٍ مِنْ قُرَيْشٍ عَلِيٌّ وَحَمْرَةُ وَعَبِيدَةُ بْنُ الْحَارِثِ وَشَيْبَةُ بْنُ رَبِيعَةَ وَعُتْبَةُ بْنُ رَبِيعَةَ وَالْوَلِيدُ بْنُ عُتْبَةَ [۳۲۹ و ۳۳۰ و ۳۳۱ و ۳۳۲ و ۳۳۳]

[۳۳۴] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الصَّوَّافِ حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَعْقُوبَ كَانَ يَنْزِلُ فِي بَنِي صُبَيْعَةَ وَهُوَ مَوْلَى لَبْنَى سَدُوسٍ حَدَّثَنَا سَلِمَاتُ الْبَيْهَقِيِّ عَنْ أَبِي هِجَلٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ عُبَادٍ قَالَ قَالَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِينَا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَيْبِهِمْ [۳۳۵ و ۳۳۶ و ۳۳۷ و ۳۳۸]

[۳۳۹ و ۳۴۰] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ أَخْبَرَنَا وَكَيْعٌ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ أَبِي هَاشِمٍ عَنْ أَبِي هِجَلٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ عُبَادٍ سَمِعْتُ أَبَا ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقْرَأُ هَذِهِ الْآيَاتِ فِي هَؤُلَاءِ الرُّهْطِ الْبَيْتَةِ يَوْمَ بَدْرٍ نَحْوَهُ

[۳۴۱] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الدَّورَقِيُّ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو هَاشِمٍ عَنْ أَبِي هِجَلٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ عُبَادٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا ذَرٍّ يَقْرَأُ هَذِهِ الْآيَةَ هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَيْبِهِمْ نَزَلَتْ فِي الَّذِينَ بَرَزُوا يَوْمَ بَدْرٍ حَمْرَةً وَعَلِيٌّ وَعَبِيدَةُ بْنُ الْحَارِثِ وَعُتْبَةُ وَشَيْبَةُ ابْنُ رَبِيعَةَ وَالْوَلِيدُ بْنُ عُتْبَةَ [۳۴۲ و ۳۴۳ و ۳۴۴ و ۳۴۵ و ۳۴۶ و ۳۴۷ و ۳۴۸]

[۳۴۹] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ السُّلُولِيُّ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ سَأَلَ رَجُلٌ الْبَرَاءَ وَأَنَا أَسْمُهُ قَالَ أَشْهَدُ عَلَيَّ بَدْرًا قَالَ بَارَزُوا وَظَاهَرَ

قوله: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الرَّقَاشِيُّ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ: دا روایت د حضرت علی علیه السلام دی. دوی فرمائی.

قوله: أَنَا أَوَّلُ مَنْ يَجُتَوِّبِينَ يَدَيِ الرَّحْمَنِ لِلْخُصُومَةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: زه به اولنی سرې یم. چه د قیامت په ورځ به د رحمان مخامخ د فیصلې دپاره کینم. او قیس بن عباد فرمائی: چه هم ددې حضراتو په باره کینې دا آیت نازل شوې وو. (هذان خصمان اختصموا في ريبهم) دا هغه خلق دی. چاچه د جنگ بډره په ورځ مقابلې او مبارزه اوکړه. د مسلمانانو د طرفه حضرت حمزه، حضرت علی او حضرت عبیده رضی الله عنه وو. او د کافرانو د طرفه شیبه، عتبه او ولید وو.

دَا أَوَّلُ مَنْ يَجُتَوِّبِينَ مَعْنَى: د، یجشو، معنی ده: «من یقعده علی الرکبتین للخصومة» حافظ ابن حجر رحمته الله

دلته یو قید لگولې دې. چه دا ئې د مجاهدینو په اعتبار سره «أول من یجی» فرمائیلی دی. ځکه چه د اسلام د ټولونه اولنی د مجاهدینو دله چا چه کافران قتل کړی وو. هغه د حضرت حمزه، حضرت علی او حضرت عبیده رضی الله عنه دله وه. نو «أنا أول من یجی» هغوی په دې اعتبار سره فرمائیلی دی. (۱)

«أنا أول من یجی للخصومة» کښې د خصومت نه څه مراد دې؟ حضرت گنګوهی رضی الله عنه فرمائیلی دی. چه د خصومت نه مراد دا دې. چه مشرکان به د قیامت په ورځ اووانی. چه مونږ په ظلم سره قتل کړې شوی وو. اودا حضرات به ددې په مقابلې کښې دا ثابتوی. چه مونږ دوی په ظلم سره نه دی قتل کړی. بلکه د اعلاء کلمه الله او د اسلام د ترقی دپاره مو قتل کړی دی. (لامع الدارۍ ۲۵۳۸). حضرت گنګوهی رضی الله عنه داتوجیه ددې دپاره کړې ده. چه هغوی فرمائیلی دی. د اهل کفر کلام به دا وی. چه مونږ په ظلم سره قتل شوی یو. اود اهل اسلام کلام به دا وی. چه مونږ په قتل کولو کښې په حق وو. (۲)

څوک دچا په مقابلې کښې وو؟ دجنگ بدر په ابتداء کښې درې سړی د مسلمانانو د طرفه او درې کسان د کافرانو د طرفه راوتلی وو. د کوموچه په دې حدیث کښې ذکر دې. البته په دې روایت کښې دا نه دی خودلې شوي. چه څوک د چا په مقابلې کښې وو. د ابن اسحاق او ابن سعد رحمهما الله د بیان مطابق حضرت عبیده رضی الله عنه، د عتبه په مقابلې کښې او حضرت حمزه رضی الله عنه د شیبه په مقابلې کښې او حضرت علی رضی الله عنه د شیبه په مقابلې کښې وو. خود موسی بن عقبه په روایت کښې دی. چه حضرت عبیده رضی الله عنه د شیبه په مقابلې کښې وو. او حضرت حمزه رضی الله عنه د عتبه په مقابلې کښې وو. بعضې عالمانو رضی الله عنهم فرمائیلی دی. د حضرت علی رضی الله عنه د ولید په مقابلې کښې کیدل متفق علیه دی. خودا خبره صحیح نه ده. ځکه په بعضې روایاتو کښې دا هم شته. چه حضرت علی رضی الله عنه د عتبه په مقابلې کښې وو. حافظ رحمته الله علیه د ابوداود نه د حارثه بن نصر په طریق سره ددې په ثبوت کښې روایت نقل کړې دی. (۳) نودا خبره متفق علیه خو پاتې نشوه. البته معقول هم دا معلومیږی. چه حضرت علی رضی الله عنه د ولید په مقابلې کښې وو. ځکه چه دا دواړه ځوانان وو. او حضرت حمزه رضی الله عنه او حضرت عبیده رضی الله عنه په مقابلې کښې عتبه او شیبه وو. ځکه چه دوی د زیات عمر وو. د زیات عمر کسانود زیات عمر کسانو سره او د ځوان د ځوان سره مقابلې معقوله په نظر راځی. (۴)

(هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمَا) دا ایت دچا په باره کښې نازل شوې دې؟ دلته د بخاری د روایت نه معلومیږی. چه دا ایت د دې شپږو حضراتو په باره کښې نازل شوې دې. حالانکه صاحب جمل یو روایت نقل کړې دې. دهغې نه معلومیږی. چه دا ایت د اهل کتابو او اهل

(۱) فتح الباری (۲۹۷۱۷)۔

(۲) تعلیقات لامع الدارۍ (۲۵۳۸)۔

(۳) فتح الباری (۲۹۸۱۷)۔

(۴) ایضاً۔

اسلام په مینځ کښې د مخاصمه په باره کښې نازل شوې دي. (۱)
(۲۵۳)۔ او علامه قسطلانی رحمہ اللہ هم د حضرت قتاده رضی اللہ عنہ په حوالې سره دا روایت نقل کړې دي. نود بخاری د روایت نه معلومېږي. چه دا آیت د اهل بدر په باره کښې نازل شوې دي. اود صاحب جمل او قسطلانی رحمہما اللہ د بیان نه معلومېږي. چه دا آیت د اهل کتابود مجادلې په باره کښې نازل شوې دي. (۲)

① مجاهد وئیلی دي. چه په اصل کښې په دې آیت کښې مثال بیان شوي دي. د مومن او د کافر، چه مومن د الله تعالی د دین اوچت والې غواړي. او ددې دپاره جنگېږي. او کافر دالله تعالی د نور او د دین د ختمولو په کوشش کښې لگيا وي. حضرت شیخ الحدیث رحمہ اللہ فرماني. چه د آیت دا توجیه زیاته ښه ده. ځکه چه په دې صورت کښې دا په اهل بدر باندې هم منطبق کیږي. او په اهل اسلام او اهل کتابویه دې مذاکره باندې هم منطبق کیږي. (۳)

② اوداسودا هم وئيلي شي. چه ممکن ده. دا آیت د اهل بدر په باره کښې نازل شوي وي. اود اهل اسلام او اهل کتابود مذاکرې په باره کښې هم نازل شوې وي. ځکه چه په کومه زمانه کښې د بدر واقعه پېښه شوې وه. داهل اسلام او اهل کتابو مناظره هم په دغه زمانه کښې شوې وه. نوچا داد بدر طرف ته منسوب کړې ده. اوچا داهل اسلام او اهل کتابویه مینځ کښې مجادلې او مناظرې طرف ته منسوب کړې ده.

ایا مبارزه بالقتال جائزه؟ ددې روایت نه یوه خبره دا هم معلومه شوه. چه مبارزه بالقتال جائزه ده. حسن بصری رضی اللہ عنہ مبارزه بالقتال ته ناجائز وائی.

امام اوزاعی. سفیان ثوری، امام احمد امام اسحاق رحمہم اللہ فرماني. چه مبارزه باذن الامام جائزه ده. اوددې نه بغیر جائز نه ده. (۴)

دلته حضرت حمزه، حضرت عبيده او حضرت علی رضی اللہ عنہم مبارزه بالقتال کړې وه. ددې نه جواز معلومېږي.

[۲۵۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ الْمَاجِشُونِ عَنْ صَالِحِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ كَانَتْ أُمِّيَّةُ بْنُ خَلْفٍ فَلَمَّا كَانَ يَوْمَ يَذْرُفُ دَكْرُ قَتْلِهِ وَقَتْلُ ابْنِهِ فَقَالَ لِبَلَالٍ لَا تَجُوتُ إِنَّ نَحْنَا أُمِّيَّةُ [۲۵۴: ۱]

په دې روایت کښې د امیه بن خلف د قتل واقعه ده. ددې تفصیل تیر شوې دي.

[۲۵۴] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ بْنُ عُثْمَانَ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِمْحَانَ عَنْ الْأُسُودِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَرَأَ وَالْجُودِ فَجَدَّ بِهَا

۱) (امع الداری (۲۵۳/۸)

۲) (امع الداری (۲۵۴/۸)۔

۳) (امع الداری (۲۵۴/۸)۔

۴) دتفصیل دپاره اوگوری المغنی لابن قدامة (۱۷۶/۹)۔

وَمَعِدَ مَنْ مَعَهُ غَيْرَ أَنْ شَيْخًا أَخَذَ كَفًّا مِنْ تَرَابٍ فَرَفَعَهُ إِلَى جَبْهَتِهِ فَقَالَ يَكْفِينِي هَذَا
قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَلَقَدْ رَأَيْتُهُ بَعْدَ قَتْلِ كَاوِرٍ [۱:۱۰۷]

په دې روایت کښې د شیخ نه (چاچه سجده نه وه کړې او روسته کافر مرشوي وو) مراد امیه بن خلف دې دده قتل چونکه په بدر کښې شوې وو په دې وجه ددې مناسبت د «باب قتل ابی جهل وغیره» سره ښکاره دي.

په دې روایت کښې د سجدې ذکر دې چه نبی ﷺ سجده اوکړه او نورو خلقو هم سجده اوکړه په هغوی کښې مسلمانان هم وو او کافران هم، ددې سجدې وجه څه وه. نو دا په «ابواب السجود» کښې تیره شوې ده.

[۳۵۱۳-۳۵۵۱] أَخْبَرَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُسُفَ عَنْ مَعْمَرٍ أَخْبَرَنَا هِشَامُ عَنْ عُرْوَةَ قَالَ كَانَ فِي الزُّبَيْرِ ثَلَاثُ ضَرَبَاتٍ بِالسَّيْفِ إِحْدَاهُنَّ فِي عَاتِقِهِ قَالَ إِنْ كُنْتُ لَأَدْخُلَ أَصَابِعِي فِيهَا قَالَ ضَرْبٌ يَنْتَيْنِ يَوْمَ يَذْرُؤُ وَاحِدَةً يَوْمَ الْيَوْمِ قَالَ عُرْوَةُ وَقَالَ لِي عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ حِينَ قُتِلَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ يَا عُرْوَةُ هَلْ تَعْرِفُ سَيْفَ الزُّبَيْرِ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ فَمَا فِيهِ قُلْتُ فِيهِ قَلْعَةٌ فَلَهَا يَوْمَ يَذْرُؤُ قَالَ صَدَقْتَ بِهِنَ فُلُولٌ مِنْ قِرَاعِ الْكِتَابِ ثُمَّ رَدَّاهُ عَلَى عُرْوَةَ قَالَ هِشَامٌ فَأَقَمْنَا بَيْنَنَا ثَلَاثَةَ آلَافٍ وَأَخَذَهُ بَعْضُنَا وَلَوْ دِدْتُ أَنِّي كُنْتُ أَخَذْتُهُ حَدَّثَنَا قُرَّةُ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ كَانَ سَيْفُ الزُّبَيْرِ مِنَ الْعَوَامِ فَحُلِّي بِفِضَّةٍ قَالَ هِشَامٌ وَكَانَ سَيْفُ عُرْوَةَ مُحْلًى بِفِضَّةٍ

[۳۵۵۱] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالُوا لِلزُّبَيْرِ يَوْمَ الْيَوْمِ أَلَا تَشُدُّ فَتَشُدُّ مَعَكَ فَقَالَ إِنِّي إِنْ شَدَدْتُ كَدَبْتُكُمْ فَقَالُوا لَا تَفْعَلْ فَحَمَلَ عَلَيْهِمْ حَتَّى شَقَّ صُفُوفَهُمْ فَجَاوَزَهُمْ وَمَا مَعَهُ أَحَدٌ ثُمَّ رَجَعَ مُقْبِلًا فَأَخَذُوا بِلِجَامِيهٍ فَضَرْبُوهُ ضَرْبَتَيْنِ عَلَى عَاتِقَيْهِ بَيْنَهُمَا ضَرْبَةٌ ضَرْبَاهَا يَوْمَ يَذْرُؤُ قَالَ عُرْوَةُ كُنْتُ أَدْخُلُ أَصَابِعِي فِي تِلْكَ الضَّرَبَاتِ أَلْعَبُ وَأَنَا صَغِيرٌ قَالَ عُرْوَةُ وَكَانَ مَعَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ يَوْمَ يَذْرُؤُ ابْنُ عَشْرِ سِنِينَ فَحَمَلَهُ عَلَى قَرِينٍ وَوَكَّلَ بِهِ رَجُلًا [۳:۱۰۸]

دحضرت زبیر رضی الله عنه په بدن کښې د تورې نښې

قوله: أَخْبَرَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُسُفَ عَنْ مَعْمَرٍ أَخْبَرَنَا هِشَامُ عَنْ عُرْوَةَ قَالَ كَانَ فِي الزُّبَيْرِ ثَلَاثُ ضَرَبَاتٍ بِالسَّيْفِ إِحْدَاهُنَّ فِي عَاتِقِهِ الْخ:

د معمر رحمه الله روایت: دا روایت دې «عن معمر عن هشام عن عروة» حضرت عروه د حضرت زبیر بن العوام رضی الله خوي وو. فرمائی. چه د حضرت زبیر رضی الله په بدن کښې درې زخمو نه وو. یعنی د درې گزرونو نښې وې په دې کښې د یو گزار نښه دحضرت زبیر رضی الله په اوږه

کښې وه. حضرت عروه فرمائی. چه ما به خپلې گوټې د دغه نبویه سورو کښې داخلولي په دې کښې دوه نښې په جنگ بدر کښې راغلې وې. اویوه نښه په جنگ یرموک کښې راغلې وه. حضرت عروه فرمائی. چه کله عبدالله بن زبیر رضی الله عنه قتل کړې شو. نو عبدالملک بن مروان زما نه تپوس اوکړو، چه ته د حضرت زبیر رضی الله عنه توره پیژنې؟ ما ورته اوونیل. آو، عبدالملک اوونیل. په هغې کښې څه نښه ده؟ ما ورته اوونیل. «فیه فلة اقلها يوم بدر» په هغې کښې خاپونه دي. (یعنی دهغې په تیره اړخ کښې لږه غوندې حصه ماته شوې ده) اودا خاپونه په کښې د بدر په ورځ راغلې وو. عبدالملک اوونیل. صحیح واي. «بهن فلول من قراء الكتاب»^(۱) یعنی د لښکر سره د مقابلې په وجه په دې تورو کښې خاپونه جوړ شوي دي. د حضرت زبیر رضی الله عنه د توره د عبدالملک سره وه. هغه بیا حضرت عروه رضی الله عنه ته دهغه د پلار توره واپس کړه. دعروه خوې هشام وائی. چه مونږ به خپل مینځ کښې ددغه تورې درې زره درهمه قیمت لگولې وو. اوزمونږ بعضې واراننو دغه په دې قیمت واخستله.^(۲) «ولودت انی کنت اخذته» زما زړه دا غواړې. چه کاش دا ما اخستې وه. یعنی ما په هغه وخت کښې واخستله. او اوس زه په دې خبره خفه یم. اوما ته افسوس دي. چه کاش هم ما اخستې وه. په وړاندینې روایت کښې دي. د حضرت زبیر رضی الله عنه او حضرت عروه رضی الله عنه توره په سپینو زرو سره ټیاسته کړې شوې وه. ینی د هغې د لاسکې په لاندینې موتی باندې د سپینو زرو خول لگولې شوې وو.

د عبدالله بن مبارک رحمه الله روایت:

قوله: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حُمَيْدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا هِشَامُ: ددې نه وړاندې د «معبر

عن هشام» روایت وو. او دا روایت د عبدالله بن مبارک رضی الله عنه دي. هغه د هشام نه نقل کوي. او هشام د خپل پلار عروه نه نقل کوي. چه په جنگ یرموک کښې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم صحابو رضی الله عنهم حضرت زبیر رضی الله عنه ته اوونیل. چه ته په رومیانو باندې حمله ولې نه کوي؟ چه مونږ هم تاسره په حمله کښې شریک شو. نو حضرت زبیر رضی الله عنه اوونیل. «ان شددت کذبتم» که ما حمله اوکړه. نو

^(۱) دا د نابغه ذبیانی د شعر دویمه مصرعه ده. پوره شعر دا دي.

ولا عيب فيهم غير أن سيوفهم..

بهن فلول من قراء الكتاب..

فلول أي كلال، والقراء بكسر القاف المضاربة بالسيف، والكتائب جمع الكتيبة وهي الجيش (عمدة القاری ۹۰/۱۷) د شعر ترجمه دا ده...

ددې خلقو په (تورو کښې) ددې نه سوا بل څه عیب نشته. چه د لښکرو سره په مقابله کښې ددوی په تورو کښې خاپونه جوړ شوي دي...

وهومن الدح في معرض الذم لأن الفل في السيف نقص حسی لکنه لما كان دليلاً على قوة ساعد صاحبه كان من جملة كماله (انظر فتح الباری ۷۳۰/۱۷)...

^(۲) دا توره د هشام ورور عثمان بن عروه اخستې وه. (فتح الباری ۳۰۰/۱۷)...

تاسویه دروغزن ثابت شیء مطلب دا دی. چه تاسو خو وائی. چه مونږ به تا سره په جمله کښې شریک شو. خو چه کله زه حمله او کړم. نو تاسو به بیا شرکت نه کوئ. صحابو رضی الله عنہم او وئیل. مونږ به داسې نه کوو. نو حضرت زبیر رضی الله عنہ حمله او کړه. او د رومیانو صفونه ئې څیرې کول او بل طرف ته اورسیدل. «وما معه أحد» او دوی سره څوک هم نه وو. حضرت زبیر رضی الله عنہ وئیلی وو. چه «لئن شدت کذبتم» هغه خبره صحیح ثابته شوه. بیا حضرت زبیر رضی الله عنہ چه د رومیانو د صف نه په بل طرف وایس راغلو. نو رومیانو د حضرت زبیر رضی الله عنہ د اس واگې اونیلو.

قوله: فَضْرَبُوهُ ضَرْبَتَيْنِ عَلَى عَاتِقِهِ بَيْنَهُمَا ضَرْبَةُ ضَرْبَتَيْنِ هغوی ئې په اوږه باندې دوه گذاره اووول. دهغه دوو گذارونو په مینځ کښې یو گذار بل وو. کوم چه په جنگ بدر کښې دوی ته لگیدلې وو.

په دې جنگ کښې حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنہ هم دوی سره وو. دوی په دغه وخت کښې د لسو کالو وو.

د معمر او ابن مبارک رحمهما الله په روایتونو کښې تعارض: تاسو ته وړاندې دوه روایتونه دی. یو د «معمر عن هشام» روایت اوبل د «عبدالله عن هشام» په دې دواړو روایتونو کښې په ظاهره تعارض معلومیږي. د «معمر عن هشام» د روایت نه خو دا معلومیږي. چه د حضرت زبیر رضی الله عنہ په بدن کښې د تورې درې نښې وې. په دغه دریو کښې دوه په بدر کښې لگیدلې وې. او یوه نښه په جنگ یرموک کښې، او د عبدالله بن مبارک رضی الله عنہ د روایت نه معلومیږي. چه په جنگ یرموک کښې دوه زخمو نه وو. او په جنگ بدر کښې یو ضرب وو. دغه شان د عبدالله بن مبارک د روایت نه معلومیږي. چه درې واړه زخمو نه په اوږه کښې وو. ځکه چه په دغه روایت کښې تصریح ده. چه په اوږه کښې دیرموک د دوو زخمونو په مینځ کښې یو زخم د بدر وو. او د معمر په روایت کښې دی. چه صرف یو ضرب په اوږه کښې وو. نو په دواړو روایتونو کښې دوه قسمه تعارض راغلو.

① یو تعارض خو دا دی. چه د معمر د روایت نه معلومیږي. چه عاتق (اوږه) باندې یو ضرب وو. او د عبدالله بن مبارک رضی الله عنہ د روایت نه معلومیږي. چه په عاتق باندې درې ضریونه وو.

② دویم تعرض دا دی. چه د معمر د روایت نه معلومیږي. چه په دې درې واړو کښې دوه د بدر او یو ضرب د یرموک وو. او د عبدالله بن مبارک رضی الله عنہ د روایت نه معلومیږي. چه دوه د یرموک وو. او یو د بدر وو.

د تعارض دحل دپاره مختلف توجیهات: ① حافظ ابن حجر، علامه عینی او علامه قسطلانی

رحمهم الله فرمائی. چه په دې دواړو روایتونو کښې اختلاف دې. اولنې روایت «معمر عن هشام» دی. او دویم روایت «عبدالله بن المبارک عن هشام» دی. او ابن مبارک «أثبت عن معمر» دی. دغه شان د معمر عن هشام په روایت کښې کلام هم شته. نو د عبدالله بن مبارک رضی الله عنہ روایت ته به ترجیح وی. او دا به وئیلی شی. چه درې واړه ضریونه په عاتق وو. په دې کښې دوه د یرموک او یو د بدر وو.

① دویم جواب دې حضراتو دا ورکړې دې. چه په حقیقت کښې د حضرت زبیر رضی الله عنه په بدن کښې درې نه بلکه پنځه ضریونه وو. په دې پنځو کښې درې د تورې وو. او دوه د نیزو وو.

نودمعر په روایت کښې چه د کومو درې ضریونو ذکر دې. په هغې کښې د «هالسيف» قيد دې. چه د تورې زخمونه درې وو. یوه عاتق وو. او دوه په غیر عاتق کښې وو. په اوږه کښې چه کوم زخم راغلې وو. هغه به بدری منلې شی. او په غیر عاتق کښې چه د زخم کوم دوه نښې وې. په هغې کښې یو ضرب د بدر وو. او بل د یرموک،

اود عبدالله بن مبارک رضی الله عنه په روایت کښې په اوږه باندې چه کوم درې ضریونه خودلی شوی دی. مینځنې بدری خودلې شی. او هغه سیفی (یعنی د تورې گزار) وو. او کوم دوه چه یرموکی وو. هغه د نیزې وو.

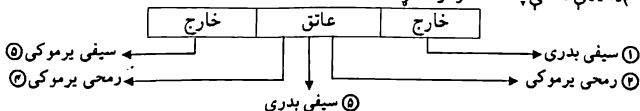
نو په دې طریقه د یرموک ټول درې زخمونه وو. دوه په عاتق کښې وو. او یو په غیر عاتق کښې. د عاتق دواړه زخمونه د نیزې وو. اود غیر عاتق زخم د تورې وو. اود بدر دواړه زخمونه یو په عاتق کښې او یو په غیر عاتق کښې وو. اودا دواړه د تورې وو. (۱)

نوحه د زبیر رضی الله عنه په بدن کښې پنځه زخمونه اومنلې شی. نود دواړو روایتونوپه مینځ کښې څه تعارض باقی نه پاتې کیږي. (۲)

② دریم جواب علامه کرمانی رحمته الله علیه دا ورکړې دې. چه د معمر رضی الله عنه په روایت کښې «احداهن فی عاتقه» نه په عاتق کښې د یو ضرب ثبوت کیږي. اود ابن مبارک رضی الله عنه د روایاتو نه معلومیږي. چه درې واړه ضریونه په عاتق کښې وو. نوددې ساده باده جواب دا دې. چه په عدد کښې د مفهوم مخالف اعتبار نه وی. نوکه د معمر رضی الله عنه په روایت کښې «احداهن فی عاتقه» دی. نوددې نه دا چرته لازمیږي. چه په عاتق کښې بل ضرب نه وو. ځکه چه عدد اقل د عدد اکثر نفی نه کوي. نو د عبدالله بن مبارک رضی الله عنه روایت د معمر رضی الله عنه د روایت سره معارض نه دې.

③ علامه کرمانی رحمته الله علیه یو جواب دا هم ورکړې دې. چه یو ضرب بیخي د اوږې په مینځ کښې

(۱) دا ددې نقشی په مدد سره زده کړه.

د ابن المبارک په روایت کښې د دویم دریم اوڅلور نشان ذکر دې.

د معمر په روایت کښې د اولنی دریم او پنځم نشان ذکر دې.

(۲) حافظ ابن حجر لیکی. ((فإن كان إختلافاً على هشام فرواية ابن المبارک أثبت لأن فی حدیث معمر عن هشام مقالاً ولا فیحتمل أن یكون فی غیر عاتقه ضربان ایضاً فیجمع بذلک بین الخبرین (فتح الباری ۲۹۹/۷) وكذا فی عمدة القاری ۹۰/۱۱۷) ~.

وو. او نور دوه هم په اوږه کښې وو. خو بیخی په مینځ کښې نه وو. بلکه طرفونو ته وو. د معمر په روایت کښې د «جدهاذه فی عاتقه» نه هغه بیخی مینځنی ضرب مراد دی. (۱)
علامه کرمانی رحمته الله دا دواړه خبرې د اولنی تعارض لرې کولو دپاره کړې دي. د روایتونو په مینځ کښې د تعارض لرې کولو دپاره هغوی هم هغه جواب ورکړې دي. کوم چه علامه عینی وغیره ورکړې دي. (۲)

د حضرت ګنګوهی رحمه الله توجیه: خو حضرت ګنګوهی ددې ټولو نه جدا خبره کړې ده. اوږه معقوله توجیه ده. دوی فرمائی چه د حضرت زبیر رضی الله عنه بدن کښې ټول څلور ضربهونه وو. او د هغې ترتیب دا وو. یرموک، بدر، یرموک، بدر، دوه نښې د بدر وې. او دوه د یرموک وې. کله چه راوی د حضرت زبیر رضی الله عنه د جنگ بدر د بهادری ذکر کولو نو. د جنگ بدر د دوو ضربهونو ذکر نې اوکړو. او د جنگ یرموک د یو ضرب په بیان باندې نې اکتفاء اوکړه. او کله چه راوی د حضرت زبیر رضی الله عنه د جنگ یرموک د بهادری ذکر کولو نو. د جنگ یرموک د دوو ضربهونو ذکر نې اوکړو. او د جنگ بدر په یو ضرب باندې نې اکتفاء اوکړه.

د معمر رضی الله عنه په روایت کښې چونکه د راوی د حضرت زبیر رضی الله عنه د جنگ بدر د بهادری بیان مقصود وو. نو ځکه نې په دې کښې د بدر د دوو ضربهونو ذکر اوکړو. او د یرموک د یو ضرب، او د عبدالله بن مبارک په روایت کښې د راوی د حضرت زبیر رضی الله عنه په جنگ یرموک کښې د بهادری ذکر مقصود وو. نو ځکه نې په کښې د جنگ یرموک د دوو ضربهونو او د جنگ بدر د یو ضرب بیان اوکړو. (۳) والله اعلم

جنگ یرموک: په دې روایت کښې د جنگ یرموک ذکر دي. یرموک د فلسطین سره نژدې د یوې علاقې نوم دی. بعضې وائی چه دا د شام د یوې علاقې نوم دی. او بعضې وائی چه یرموک د ،، اذرعات ،، او ،، دمشق ،، په مینځ کښې دیوځای نوم دی. په کوم کښې چه د مسلمانانو او رومیانو په مینځ کښې تاریخی جنگ شوې وو. کوم چه په تاریخ کښې د جنگ یرموک په نوم سره مشهور دی. (۴)

د ابن جریر طبری رحمته الله د بیان مطابق د جنگ یرموک دا واقعه په ۱۳هـ کښې پېښه شوې وه. د اود محمد بن اسحاق په نیز دا واقعه په ۱۵هـ کښې پېښه شوې وه. دا جنگ د حضرت

(۱) شرح الکرماني (۱۶۵/۱۶۵).

(۲) شرح الکرماني (۱۶۵/۱۶۵).

(۳) په لامع الدراری کښې دي. فالجاص ل أن الضربات صارت أربعاً لكل يوم ضربتان غير أن ضربتي يوم اليرموك وقتنا بحيث صارت ضربة من ضربتي يوم بدر بينهما هكذا

(۱ یرموک) (۱ بدر) (۱ یرموک) وكانت الضربة الثانية من ضربتي يوم بدر على طرف الضربات صورتها (۱ یرموک) (۱ یرموک) (۱ بدر) (۱ بدر) وعلى هذا فلا خلاف بين الروايات فمن روى ضربة يوم اليرموك

بالإفراد فمراده منها الضربة المتوسطة بينهما لا مطلقاً.. انظر لامع الدراری (۲۵۴/۲۵۵ و ۲۵۵) ~

(۴) عمدة القاری (۹۰/۱۱۷).

عمر رضی الله عنه په زمانه کښي شوي وو. د اسلامي لښکر امير حضرت ابو عبیده بن الجراح رضی الله عنه وو. اود روميانو د لښکر جرنيل باهان ارمني وو. علامه عيني رحمته الله د هغه نوم ماهان ارمني خودلې دې. (۱)

په دې جنگ کښي څلور زره مسلمانان شهيدان شوي وو. اود روميانو يولاکه پنځه زره سړي قتل شوي وو. او څلوېښت زره بنديان شوي وو. (۲)

(۱) عمدة القاری (۹۰۱۷)۔

(۲) جنگ یرموک د تاریخ اسلام په عظیم جنگونو کښي دي. په دې جنگ کښي د شکست نه پس روميان بيا جنگ ته نه دي سم شوي. کله چه د اسلام لښکر ته بنديدونکي سيلاب د جزيره عرب نه اووتل اود قيصر او کسري طرف ته ئې مخ کړل. اود دمشق، حمص اود شام سره نژدې علاؤ کښي ئې روميانو ته شکست ورکړ. نو روميان د دې علاؤونه اووتل. او په دار الخلافه انطاکیه کښي جمع شول. او هرقل ته ئې فریاد اوکړ. چه عربو ټول شام باندې قبضه اوکړه. هرقل ترې تپوس اوکړ. عرب ستاسو نه په قوت کښي په شمار کښي او سازوسامان کښي کم دي. بيا تاسو ولي دهغوی په مقابله کښي نشي ټينگيدې. نو يو تجربه کار بوډا ورته جواب ورکړو. اودا وجې ئې ورته بيان کړه، د عربو اخلاق زمونږ نه ښه دي. هغوی د شپې عبادت کوي. او د ورځې روژې نيسي. ظلم نه کوي. اود يوبل سره د برابرئ سلوک کوي. زمونږ حال دا دې. چه مونږ شراب څکو. زناگانې کوو. د اصولو پابندي نه کوو. او ظلم کوو. ددې اثر دا دې. چه د هغوی په کار کښي جذبه او استقامت دې. او زمونږ هرکار ددې نه خالي دي.،،،

قيصر ته چه هرکله د هرنارنه عيسايان فریادي راتلل شروع شول. نو قيصر ډير په جوش او جذبه کښي راغلو. او خپل پوره طاقت ئې د عربويه مقابله کښي خرچ کولو ته تيار شو. نو د سلطنت ټولو طرفونو، قسطنطني، جزيره، آرميني، وغيره ته ئې حکمو ته وليږل. چه ټول فوځ په انطاکیه کښي جمع شي. ددې احکامويه تعميل کښي د فوځونو يوطوفان راغونډ شو. د انطاکیه څلورو طرفونو ته د سترگو په نظرد فوځونو لښکرلکه د ملخانو خور شو. د بحر او برنه د راتلونکي فوځانو د جذبې دا حالت وو. چه فوځ په په کومه لاره باندې تلل، نو راهبان اود گرجو عبادت گذار به راوتل. او فوځ سره به شامليدل.

د روميانو فوځ جمع کيدو خبر چه کله مسلمانانو ته ملاؤ شو. نو د اسلامي فوځ جرنيل حضرت ابو عبیده بن الجراح رضی الله عنه په دغه وخت کښي حمص کښي وو. د مسلمانانو په مشوره د هغه ځای ته روان شو. او گير چاپيره خور وو. د اسلامي لښکرني، یرموک ته راجمع کړل. اود ريار خلافت ته ئې د صورت حال ته خبرولو دپاره خبر وليږلو. حضرت عمر رضی الله عنه مهاجرين او انصار راجمع کړل. او صورت حال ئې ورته اوخودل. او مشوره اوشوه. چه يو زر نور امدادي فوځونه دې وليږلي شي. او ورسره ئې د حضرت ابو عبیده رضی الله عنه په نوم يو پرتاثير خط هم وليکلو. او قاصد ته ئې اووئيل. چه خط ورته واوړه. او زياني ورته دا پيغام ورکړه.

العمر یقرنک السلام ویقول لکم یا اهل الإسلام أصدقوا اللقاء وشدوا علیهم شد اللیوث، ولیکونوا أهون علیکم من الذر، فإنما قد کنا علمنا انکم معهم منصورون،

د روميانو په دوه لاکه فوځ باندې مشتمل لښکر راغلو. او یرموک ته مخامخ،،، دیر الجبل،،، کښي دیره شول. د اسلامي لښکر تعداد د ۳۰ نه تر ۳۵ زرو پورې وو. اوس دواړه فوځونه يوبل ته مخامخ وو. چه صبا شو. نو روميان داسي په جوش او جذبې سره راووتل. چه مسلمانان حيران شول. خالد بن ولید رضی الله عنه چاچه په جنگ امورو کښي غیر معمولي صلاحيت لرلو. اسلامي لښکر په ۳۶ حصو باندې تقسيم کړل. او په هره يو حصه باندې ئې بهادر، اود جنگ په امورو کښي چه جا مهارت لرلو. جرنيل مقرر کړ. نو په اسلامي لښکر کښي يو زر صحابه کرام رضی الله عنه وو. ابقیه حاشیه په بل مخ....

چونکه دحضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه سره د حضرت زبیر رضی الله عنه زیات محبت وو. ددې وجې به حضرت زبیر رضی الله عنه دې خان سره جنگ ته هم بوتلو. په جنگ یرموک کښې د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه چه عمرنې د یو قول مطابق لس کاله اودبل قول مطابق دولس کاله وو. او د دولسو کالو قول صحیح دې. په حدیث کښې چه نې لس کاله کوم وئیلی دی. نو دا نې کسور حذف کړې دی. او وئیلې نې دی. دحضرت زبیر رضی الله عنه سره وو. دوی به نې په اس باندې سور کړې وو. حضرت زبیر رضی الله عنه چه به کله دحمله کولو دپاره تلل. نو چونکه په حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه کښې د ماشوموالی نه د بهادری آثار ښکاریدل. ددې وجې هغوی یوسړې (چه نوم نې معلوم نشو) مقرر کړو. چه هغه حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه په قابو کښې ساتی. ځکه چه حضرت زبیر رضی الله عنه سره ویره وه. چه دې چرته د جنگ کولو دپاره مجاهدینوسره په جنگ کښې شریک نشی. د دوی د کم عمری د وجې حضرت زبیر رضی الله عنه دا نه غوښتل. چه دوی په جنگ کښې شریک شی. خود عبدالله بن مبارک رضی الله عنه بیان دې. چه ددې باوجود حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه به د اس نه راکوزیدو. او په میدان جنگ به نې زخمی کافران قتلول. (۱)

.... دتیرمخ بقیه حاشیه] یو سل هغه حضرات وو. چاته چه په جنگ پدز کښې دشرکت سعادت حاصل شوې وو. بل طرف ته د رومیانو د جوش دا حالت وو. چه دیرش زره کسانو په پښو کښې بیړۍ اچولې وې. اود واپس کیدو خیال ورته هم نه راتلل. د جنگ ابتداء د رومیانو د طرفه اوشوه. او دوه لاکه لښکر سره راوړاندې شول. مسلمانان د پړوخته پورې ثابت قدم وو. خو حمله دومره زوروره وه. چه د مسلمانانو میمنه ماته شوه. اود فوخ نه جدا شوه. او مسلمانان په واپس تلوتلو د ښځو خیموته اورسیدل. مسلمانانو ښځوچه دا اولیدل. نو پوره غصه ورته ورغله. اود خیمو موگی نې راووستل. او غچې نې کړې. نامرادو که په دې طرف راغلې. نو به دې لرگو به ستاسو سرونه مات کړو. چه دا نې واوړیدل. نو د میمنه سبه سالار حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه د اس نه راکوز شو. او بیدل نې حمله شروع کړه. دهغوی خوی هم ورسره وو. اوداسې زبردسته حمله نې اوکړه. چه دمسلمانانو خویدلی قدمونه بیا مضبوط شول.،،،

*خالد فوخ روسته ایسار کړې وو. ناڅاپه نې صفونه مات کړل. اوداسې زوروره حمله نې اوکړه. چه د رومیانو صفونه ترتیر (اخوا دپخوا) شول. دا بوجهل خوی حضرت عکرمه رضی الله عنه او وئیل. به مرگ به څوک بیعت اوکړې. څلور سوه مجاهدینو ورسره په مرگ باندې بیعت اوکړو. اوداسې په ثابت قدمی سره او جنگیدل. چه په زرگونو رومیان نې قتل کړل. او خپله هم ټول شهیدان شول.،،،

*د جنگ دواړه طرفونه تراوسه پورې برابر وو. چه ناڅاپه د قیس بن هبیره رضی الله عنه کوم چه حضرت خالد بن ولید رضی الله عنه د فوخ دیوی حصی سره د میسری شا ته متعین کړې وو. د شا نه راووتل. اوداسې حمله نې اوکړه. چه رومی لښکر په تېښته مجبوره شو. چه دجنگ نه پس اوکتلې شو. نو رومیانو یولاکه پنځه زره لاشونه پریخودې وو. او تښتیدلې وو. او څلوېښت زره ژوندي بندیان کړې شول. چه دیربار خلافت ته ددې عظیم الشان فتحې خبر اورسیدل. نو حضرت عمر رضی الله عنه چه دا خبر واوریدو. په سجده پریوتلو.،،، دصحیح روایت مطابق دجنگ یرموک دا واقعه په رجب ۱۵ کښې پېښه شوې وه. (تاریخ طبری ۳) والله اعلم)~

(۱) عبدالله بن زبیر یکنی ابا بکر الاسدی القرشی. کناه النبی صلی الله علیه و آله بکنیه جده لأمه ابي بکر الصديق وسماه باسماه وهو اول مولود ولد في الإسلام للمهاجرين بالمدينة أول سنة من الهجرة أذن أبو بكر في أذنه وولدت أمه أسماء (بقباء) وأنته به إلى النبي صلی الله علیه و آله فوضعت في حجره فدعا بتمرة... [بقيته حاشیه په راروانه صفحه....

ترجمة الباب سره مطابقت: در ترجمه الباب سره به ددی روایت مطابقت هم به داسی صورت

کنبی وی. چه دعلامه عینی رضی الله عنه بیان کرې شوې د «وغيره» لفظ ورسره په ترجمه کنبی ملحوظ اوساتلې شی. او «وغيره» کنبی ضمير دابوجهل طرف ته نه بلکه قتل طرف ته راجع کرې شی. يعنی په دې باب کنبی به د ابوجهل د قتل واقعه هم ذکر کېږي. اود قتل ابوجهل نه علاوه د نورو واقعاتو ذکر به په کنبی هم راځي. چونکه په دې روایت کنبی د حضرت زبیر رضی الله عنه په بدن کنبی د بدر په ورځ د زخم راتلو

ذکر دې. نو ددې وجې د «باب قتل ابوجهل وغيره» سره مناسبت ښکاره دې.

[۲۵۴] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ سَمِعَ رُوْمَ بْنَ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ ذَكَرْنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ عَنْ أَبِي طَلْحَةَ أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ يَوْمَ بَدْرٍ بِأَرْبَعَةِ وَعِشْرِينَ رَجُلًا مِنْ صَنَادِيدِ قُرَيْشٍ فَقَذَفُوا فِي طَوِيٍّ مِنْ أَطْوَاءِ بَدْرٍ خَبِيثٍ فُجِيئٍ وَكَانَ إِذَا ظَهَرَ عَلَى قَوْمٍ أَقَامَ بِالْعُرْصَةِ ثَلَاثَ لَيَالٍ فَلَمَّا كَانَ يَبْدُرُ الْيَوْمَ الثَّالِثَ أَمَرَ بِرَأْسَيْهِ فُشِدَ عَلَيْهِمَا رَحْلًا ثُمَّ مَشَى وَاتَّبَعَهُ أَصْحَابُهُ وَقَالُوا مَا نَرَى يَنْطَلِقُ إِلَّا لِيُغْضَّ حَاجَتَيْهِ حَتَّى قَامَ عَلَى شَفَةِ الرِّكِيِّ فَعَمَلُ يَنَادِيهِمْ بِأَسْمَائِهِمْ وَأَسْمَاءِ آبَائِهِمْ يَا فُلَانُ بْنُ فُلَانٍ وَيَا فُلَانُ بْنُ فُلَانٍ أَيْسَرُكُمْ أَنْكُمْ أَطَعُمُ اللَّهَ وَرَسُولَهُ قَائِمًا قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدْنَا رَبَّنَا حَقًّا قَبْلُ وَجَدْنَا مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالَ فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا تَكْلِمُهُمْ مِنْ أَجْسَادٍ لَا أَرْوَاهُهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ مَا أَنْتُمْ بِأَسْمَاءٍ لِمَا أَقُولُ مِنْهُمْ قَالَ قَتَادَةُ أَحْيَاهُمُ اللَّهُ حَتَّى أَسْمَعَهُمْ قَوْلَهُ تَوْبِيحًا وَتَضْغِيرًا وَتَوْبِيحَةً وَحَسْرَةً وَنَدْمًا [ر: ۲۹۰۰]

په دې روایت کنبی د جنگ بدر په اختتام باندې د کفار قریش د سردارانو په کوهی کنبی د غورځولو واقعہ بیان شوې ده، چه رسول الله صلی الله علیه و آله د صنادید قریشو په کوهی کنبی د غورځولو حکم اوکړو. صنادید جمع د صندید دی. سردار ته وائی. نبی صلی الله علیه و آله هغه کوهی ته لاړل. او هغوی ته ئې خطاب اوکړو. نو د حضرت عمر رضی الله عنه شک پیدا شو. او هغوی تپوس اوکړو. «ما تکلّم من اجساد لا ارواه» ارواه لهما؟ نو نبی صلی الله علیه و آله او فرمائیل. «والذی نفس محمد بیده ما اتم باسم لیا اقول منهم» حضرت قتاده رضی الله عنه فرمائی. چه الله تعالی دغه کافران د نبی صلی الله علیه و آله د خبرو اوریدو دپاره ژوندی کړل.

....د تیر مخ بقیه [فمضغها ثم تغل فی فيه، وحنکه فكان أول شيء دخل فی جوفه ريق رسول الله صلی الله علیه و آله ثم دعا له وبرک علیه وکان أطلس لا شعر له فی وجهه ولا لحيته وکان كثير الصيام والصلاة .. ذا أنفة شدد الیاس قابلاً للحق وصولاً للرحم، إجتمع له مالم یجتمع لغيره. أبوه حواری رسول الله صلی الله علیه و آله أمه أسماء بنت الصديق وجدته صفية عمة رسول الله صلی الله علیه و آله وخالته عائشة رضی الله عنها زوج انبی صلی الله علیه و آله و بايع رسول الله صلی الله علیه و آله وهو ابن ثمانی سنين قتله حجاج بمكة وصلبه يوم الثلاثاء لسبع عشرة خلت من جمادى الآخرة سنة ثلاث وسبعين وکان بویع له بالخلافة سنة أربع وستين و روى عنه خلق كثير (انظر الإكمال فی أسماء الرجال لصاحب المشكاة: ۲۶۸)۔

[۳۷۸] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرُو عَنْ عَطَاءٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا الَّذِي بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا قَالَ هُمُ وَاللَّهِ كُفْرًا قُرَيْشٌ قَالَ عَمْرُوهُمْ قُرَيْشٌ وَمُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نِعْمَةُ اللَّهِ وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ قَالَ الشَّارِبِيُّ وَمِنْ بَدَلُوا [۳۷۸:۳]

حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما روایت دی. دوی فرمائی. چہ د «الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا» مصداق قریش دی. چہ دہ د الله د رسول چہ د الله تعالیٰ لوی نعمت او رحمت وو. دہغه اطاعت اونکرو. او خپل قوم ئی دارالبوار یعنی په هلاکت کښی او غورخول.

[۳۷۹] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ ذَكَرَ عِنْدَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا ابْنُ عُمَرَ رَفَعَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ الْبَيْتَ يُعَذَّبُ فِي قَبْرِهِ بِكَأْسٍ أَهْلُهُ عَلَيْهِ فَقَالَتْ وَهَلْ إِتَمَّا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّهُ لَيُعَذَّبُ بِخَطِيئَتِهِ وَذَنْبِهِ وَإِنَّ أَهْلَهُ لَيَبْكُونَ عَلَيْهِ الْآنَ قَالَتْ وَذَلِكَ مِثْلُ قَوْلِهِ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ عَلَى الْقَلِيبِ وَفِيهِ قَتْلِي بَدْرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ لَهُمْ مَا قَالَ إِنْهُمْ لَيَسْمَعُونَ مَا أَقُولُ إِنْهُمْ الْآنَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّ مَا كُنْتُ أَقُولُ لَهُمْ حَقٌّ ثُمَّ قَرَأْتَ إِنَّكَ لَا تُنْجِمُ الْمَوْتَى وَمَا أَنتَ بِمُنْجِمٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ يَقُولُ حِينَ تَبْعُوا وَمَقَاعِدُ هُمْ مِنَ الشَّارِبِيِّ [۳۷۹:۳]

[۳۸۰] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ وَكَفَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى قَلِيبٍ بَدْرٍ فَقَالَ هَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا ثُمَّ قَالَ إِنْهُمْ الْآنَ لَيَسْمَعُونَ مَا أَقُولُ فَذَكَرَ لِعَائِشَةَ فَقَالَتْ إِتَمَّا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنْهُمْ الْآنَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّ الَّذِي كُنْتُ أَقُولُ لَهُمْ هُوَ الْحَقُّ ثُمَّ قَرَأْتَ إِنَّكَ لَا تُنْجِمُ الْمَوْتَى حَتَّى قَرَأْتَ الْآيَةَ [۳۸۰:۳]

حضرت هشام دخپل پلار عروه نه روایت کوی. فرمائی. چہ د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا وړاندې ددې خبرې ذکر اوشو. چہ حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته نسبت کوی. او دا حدیث بیانوی.

چہ د «ان البیت لیعذب فی قبره بکاء اهلہ» چہ مری ته په قبر کښې دده د کور دخلقو په ژړا باندې عذاب ورکولې شی. نو حضرت عائشې رضی اللہ عنہا او فرمائل.

قوله: إِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّهُ لَيُعَذَّبُ بِخَطِيئَتِهِ وَذَنْبِهِ وَإِنَّ أَهْلَهُ لَيَبْكُونَ عَلَيْهِ الْآنَ: یعنی نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم خودا فرمائیلى دی. چہ هلته مری ته دده د

خطا او گناه په وجه عذاب ورکولې شی. او بل طرف ته دکور خلق په هغې پسې ژاری.

بیا حضرت عائشې رضی اللہ عنہا او فرمائیلى. چہ د ابن عمر رضی اللہ عنہما قول هم داسې دی. لکه څنگه چہ د هغوی قول دی. چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم د بدر په ورځ د «اهل قلیب» په باره کښې فرمائیلى وو. چہ

«لهم یسمعون ما أقول» حالنکه نبی صلی اللہ علیہ وسلم دا نه دی فرمائیلى. بلکه «لهم الآن یعلمون أن ما كنت أقول لهم حق» ئی فرمائیلى وو. بیا حضرت عائشې رضی اللہ عنہا دا آیت اولسوتلو. «إِنَّكَ لَا تُنْجِمُ الْمَوْتَى»

دلته دوه مسئلې دي. يوه مسئله د سماع موتي ده. او دويمه مسئله دمړي ته د هغه د کور د خلقيو په ژبا باندې د عذاب ورکولو د اوبه دواړو مسئلو کښې يوه رائي د حضرت عائشي (رضي الله عنها) ده. او يوه رائي د حضرت ابن عمر (رضي الله عنهما) ده. او په دواړو مسئلو کښې د حضرت ابن عمر (رضي الله عنهما) نه روايت صريحه صحيحه مرفوعه منقول دي. د کوم نه چه حضرت عائشه (رضي الله عنها) انکار کوي.

مسئله د سماع موتي: اولنۍ مسئله دا وه. چه نبی ﷺ قليب بدر ته تشریف يوړو. او «انهم الان يسمعون ما اقول لهم» ئې اوفرمانل. حضرت ابن عمر (رضي الله عنهما) د «ليسعون» لفظ نقل کړې دي. او حضرت عائشه (رضي الله عنها) ته چه ددې ذکر اوشو. نو هغوی اوفرمائيل. نبی ﷺ د «ليسعون» لفظ نه دي فرمائيلي. بلکه «يلعون» ئې فرمائيلي دي. حضرت عائشه (رضي الله عنها) د سماع نفی کوي. او علم ثابتوي. ددوی دليل دا دي. چه په قرآن مجيد کښې «إِنَّكَ لَا تُنْمِتُ الْعُقُوتِ» (۱) وارد دی. او په يو آيت کښې دی. «وَمَا أَنْتَ بِمُنْمِئٍ مِّنْ فِي الْقُبُورِ» (۲) په دې دواړو آياتونو کښې د سماع موتي نفی ده. نو د ابن عمر (رضي الله عنهما) په روايت کښې د «منهم الان ليسعون» څنگه تيك کيدې شي.

د حضرت عائشي او حضرت عبدالله بن عمر (رضي الله عنهما) اختلاف په دې مسئله کښې راغلو. دواړو ته شرف صحابيت حاصل دي. نو که روستنی خلق په دې مسئله کښې اختلاف کوي. نو څه بده خبره نه ده. کوم کسان چه د سماع موتي قائل دي. هغوی د حضرت عبدالله بن عمر (رضي الله عنهما) په روايت سره استدلال کي. نو د دوی د ملامته کولو څه گنجائش نشته. او کوم خلق چه ددې نه انکار کوي. نو هغوی د حضرت عائشي (رضي الله عنها) په روايت باندې استدلال کوي. په هغوی باندې هم دځه ملامتيا گنجائش نشته.

خو يوه خبره ياد ساتي: چه په سماع موتي کښې چه کوم اختلاف دي. دا د انبياء عليهم السلام په سماع کښې نه دي. د حضرات انبياء عليهم السلام سماع په اتفاق سره او په اجماع سره ثابته ده. البته د نوور مرو په باره کښې اختلاف دي.

سماع موتي د قائلينو دلائل: ① دوی خو يو د حضرت عبدالله بن عمر (رضي الله عنهما) په ذکر شوی روايت باندې استدلال کوي. يعنی په قليب بدر کښې د نبی ﷺ مرو ته خطاب کول او دهغوی د سماع تصريح.

② دويم دوی په هغه رواياتو باندې استدلال کوي. په کومو کښې چه مقبرې ته د تلو په وخت کښې د «السلام عليكم يا اهل القبور» تصريح ده. (۳)

③ دغه شان د حضرت انس (رضي الله عنه) روايت دي. چه نبی ﷺ فرمائيلي دي. کله چه مړې په قبر کښې کيځودې شي. او خلق واپس لاړ شي. نو «انه يسمع قرع نعالمهم» نو هغه مړې د دوی د پيزار اواز اوړي. (۴)

(۱) سورة النمل: (۸۰) -

(۲) سورة فاطر: (۲۲) -

(۳) الحديث أخرجه الترمذی فی کتاب الجنائز باب ما يقول الرجل إذا دخل المقابر رقم (۱۰۵۳) -

(۴) الحديث أخرجه البخاری فی کتاب الجنائز باب الميت يسمع خفق النعال (۱۷۸۱۱) -

⑤ د مرو دپاره د علم ثبوت خو متفق علیه دي. لکه څنگه چه حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی. چه نبی صلی الله علیه و آله «لَهُمْ لِيَعْلَمُونَ» فرمائیلى وو. دا حضرات وائی. چه که په یو مړی کښې دا صلاحیت وی. چه هغه علم لری. نوکه د هغه دپاره سماع هم ثابت شى. نوڅه اشکال دي؟ د علم د صلاحیت د ثبوت نه پس د سماع د صلاحیت په ثبوت کښې څه استبعاد دي؟
د قائلین سماع موتی د طرفه د ایت قرانی توجیهات: ① د آیت «إِنَّكَ لَا تَسْمِعُ الْمَوْتَى» او «وَمَا أَكُنْتَ بِمُحْصِيٍّ مِّنْ فِي الْقُبُورِ» په باره کښې دا حضرات فرمائی. چه په دې دواړو آیاتونو کښې د سماع نه نفی نه ده. د اسماع نفی ده. اودا بیځی بدیهی او ښکاره ده. چه په دواړو آیاتونو صیغو کښې دباب افعال صیغې دي. نویقینا په دې کښې به نفی د اسماع وی. د سماع به نه وی.^(۱)
② حضرت شاه انور شاه کشمیری رحمته الله علیه په فیض الباری کښې فرمائی. چه په آیت کښې د هغه سماع نفی ده. چه د هغې په جواب کښې مړې هم څه اووائی. د مطلق سماع نفی نه ده. بلکه د ،، خاص قسم سماع نفی ده.

③ حضرت شاه صاحب یوه توجیه د حضرت علامه سیوطی رحمته الله علیه په حوالې هم نقل کړې ده. چه په دې دواړو آیاتونو کښې دا خودلی شوې ده. چه ته دې کافرانوته د مرو پشان اورول اوکړې خو څه هدایت نشې کولې. لکه څنگه چه مړوته اورول اوشی. خو په دې اورولو سره هغوی نیغې لارې ته نشی راتلې. نودغه شان دا کافران هم نه په هدایت کيږی. نوپه دې آیت کښې د سماع نفی نه ده. بلکه د انتفاع باسماع نفی ده.^(۲)
په دې اجتهدادی مسئلې کښې غلو صحیح نه ده: بهرحال دا مسئله اجتهدادی ده. اوپه صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې په دې مسئله باندې اختلاف موجود دي. نوکوم خلق چه د سماع موتی قائل نه دی. د هغوی په باره کښې دا وئیل چه دوی د اهل سنت والجماعت نه خارج دی. یا کوم خلق چه د سماع موتی قائل دی. هغوی د اهل سنت والجماعت نه خارج گنرل دا غلو او زیاتې دي.^(۳)

① اوداسماع نفی د سماع نفی لره مستلزم نه ده، او په آیت کښې ،، ته اورول نشی کولې، د دې نه دا نه لازمیږی. چه هغوی اوریدل هم نشی کولې. دغه شان په قرآن په آیت کښې دی. چه ((إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ)) یعنی ته چه چاته غواړې هدایت نشې کولې. ددې نه دا نه لازمیږی. چه ځوک د هدایت ادراک هم نشی کولې.

② فیض الباری (۴۸۱۲) -

③ د مولانا اشرف علی تهانوی رحمته الله علیه نه تپوس اوشو. چه اهل قبور اوری که نه، دوی ورته جواب ورکړو. دواړو طرفونو ته اکابرین او دلائل دی. د داسې اختلافی مسئلې حل ځوک راوستي شى. اود علمی او عملی ضروریاتوڅنی هم نه ده. چه د یو طرف ترجیح کښې تدقیق اوکړې شى. امداد الفتاوی (۳۷۹۵) په یو بل ځای کښې فرمائی. دا مسئله نه د عقائد ضروریه سره تعلق ساتی. اونه د دین څه عمل په دې باندې موقوف دي. اونه د یو طرف جزم ضروری دي. په دې کښې د اشتغال ما لایعنی اهتمام دي (امداد الفتاوی (۴۳۷۵) -

د علماء دیوبند رحمہم اللہ مسلک: د انبیاء علیہم السلام د حیات پہ بارہ کنبی د علماء دیوبند مسلک دا دی۔ چہ انبیاء علیہم السلام پہ خپلو قبرونو کنبی د جسد عنصری سره ژوندی دی۔ دا عقیدہ نه یواځې د علماء دیوبند ده، بلکه د ټول امت ده۔ حضرت مولانا خلیل احمد سهارنپوری رحمۃ اللہ علیہ په «المهند علی المفند» کنبی لیکلی دی: «عندنا وعند مشائخنا حضرة الرسالة رحمۃ اللہ علیہ فی قبره الشریف وحياته رحمۃ اللہ علیہ دنیویة من غیر تکلیف وهی مختصة به رحمۃ اللہ علیہ وجميع الأئمة صلوات الله عليهم والشهداء لا يرزخية كما هي حاصلة لسائر المسلمين بل لجميع الناس»^(۱)

زمونږ او زمونږ د مشائخو په نیز نبی رحمۃ اللہ علیہ په خپل قبر مبارک کنبی ژوندی وي، اود دوی ژوند د دنیوی ژوند پشان دي. البته دا چه هغوی د احکامو مکلف نه دي. اودا حیات نبی کریم رحمۃ اللہ علیہ اوتولو انبیاء او شهداء سره خاص دي. برزخی نه دي. کوم چه ټولو مسلمانانو بلکه ټولو خلقو ته حاصل دي.

ترکومې پورې چه د عام سماع موتی تعلق دي. نو په دي کنبی دواړو طرفونو ته د اکابرینو دلائل دي. البته معتدله خبره دا معلومیږي. چه په کومو موافقو کنبی په روایاتو صحیحو سره اوریدل ثابت دي. هلته په اوریدو باندې عقیده ساتل پکار دی. او په کوم ځای کنبی چه ثابت نه دي. هلته دواړه احتماله شته. ځکه نه د قطعی اثبات گنجائش شته. اونه د قطعی نفی^(۲) دویمه مسئله:

قوله: إِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ فِي قَبْرِهِ بِكُفَرِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ: دا روایت د حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ دي. خو د حضرت عمر رضی اللہ عنہ نه دا هم منقول دي. چه کله د حضرت عمر رضی اللہ عنہ آخری وخت شونو صهیب رومی دوی ته راغلو. او په ژړاشو، حضرت عمر رضی اللہ عنہ صهیب ته تنبیه ورکړه. او وي فرمائیل. تاته معلومه نه ده. چه نبی رحمۃ اللہ علیہ فرمائیلی دي. «إِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ فِي قَبْرِهِ بِكُفَرِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ»^(۳) دغه شان د نورو صحابو رضی اللہ عنہم نه هم دا روایت منقول دي. خود ام المومنین حضرت عائشې رضی اللہ عنہا مذهب ددي روایت د ظاهره نه خلاف دي. هغوی فرمائی. چه دا روایت د قرآن شریف د آیت «وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ» او «وَأَنْ تَكْفُرَ لِلَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينًا غَيْرَ الْمَسْكُونَةِ» نه خلاف دي. ځکه چه ددي دواړو آیاتونو نه معلومیږي. چه هر انسان ته به هغه څه ملاویږي. څه چه ده کړي وي. اود یو انسان بوج به په بل نشي اچولی. نو بیا د کور د خلقو په ژړا سره مری ته څنگه عذاب ملاویدی شي؟ نو د حضرت عمر رضی اللہ عنہ دا حدیث چه کله حضرت عائشې رضی اللہ عنہا ته اورسیدو. نو هغې اوفرمائیل: «رحم الله عمر رضی اللہ عنہ والله ما حدث رسول الله رحمۃ اللہ علیہ ان الله يعذب المؤمن بهكاه أهله عليه ولكن رسول الله رحمۃ اللہ علیہ قال ان الله ليريد الكافر عذابا بهكاه أهله عليه»^(۴)

(۱) المهند علی المفند (ص. ۳۸)۔

(۲) معارف القرآن مولانا مفتی محمد شفیع صاحب (۶۰۴/۶)۔

(۳) فلما أصيب عمر رضی اللہ عنہ دخل صهيبي يبيكي يقول وأخاه وأصحابه وقال عمر رضی اللہ عنہ يا صهيبي أتبيكي علي وقد قال رسول الله رحمۃ اللہ علیہ ان الميت يعذب ببعض كفاره أهله عليه أخرجه البخاري في كتاب الجنائز. رقم (۱۲۸۷)

(۴) أخرجه البخاري في كتاب الجنائز رقم (۱۲۸۸)۔

① یوه دا چه ﴿ان البيت ليعذب بهما أهله عليهما﴾ د کافر په باره کښې دې. د مومن په باره کښې نه دې. مومن ته به د اهل د ژړا په وجه عذاب نه وی.

۷) اودويمه خبره ئې دا اوکړه چه رسول الله ﷺ فرماښلی دی. چه سړی ته دخپلې غلطۍ اوگناه په وجه عذاب ورکولې شی. کومه گناه چه ده په خپل ژوند کښې کړې وه. اودده د کور خلق اوس ژاړی. (نو دکور دخلقو په ژړا هغه ته پکارده چه عذاب نه ملاوړی)

ووجه تطبیق: علامه خطابی رحمۃ اللہ علیہ دا توجیہ کړې ده چې په «بہکاء اہلہ علیہ» کښې ،،باء،، حالیه ده. او مطلب دا دې. «ان البیت لیعذب فی حالۃ بہکاء اہلہ علیہ» یعنې دلته د کور خلق په هغې پسي ژاړې. او هلته مری ته دهغه د بد اعمالو په وجه عذاب ورکولې شی. دوی هم په مصیبت کښې اخته او هغه هم په مصیبت کښې بندیان (۱)

⑦ داخانوف رحمۃ اللہ علیہ مسلک لکه څنګه چه در مختار نقل کړې دي. اود اکثر و شوافعو مسلک دا دي. چه مړي ته د اهل د ژړا په وجه عذاب په هغه وخت کښې ورکولې شي. کله چه مړي خپل اهل ته د ژړا وصيت کړي وي. زما په مرګ به تاسو ما پسې ژړا کوئ، () که ده وصيت نه وي کړي. اود کور خلق ژړا کوي. نود دوی په ژړا باندي مړي ته عذاب نه ملاوړي.

⑤ بعضی حضراتو دا هم وئیلی دی. چه د کور د خلقو په ژړا باندې مری ته دا عذاب په هغه وخت کښې ورکولې شی. چه مرکیدونکې ته دا علم وی. چه د کور د خلقو طریقه او عادت دا دې. چه مری پسې ژړا کوی. او ددې باوجود ده د کور خلق د ژړا کولو نه منع نکړل شو. چونکه ده د کور خلق نه دی منع کړی. ددې وجی ده ته عذاب ورکولې شی.

⑤ یوه توجیه دا هم شوې ده، چه «ان الميت ليعذب بهكاء أهله عليه» دا د عالم برزخ په باره کښې دې. اود قرآن شریف آیت «وَلَا تُزَادُوا زُرَّةً وَتُزَادُوا زُرَّةً» د آخرت په باره کښې دې. نو په دواړو کښې څه تعارض نشته. دا توجیه علامه کرمانی رحمته الله کړې ده.

⑤ حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ ددې یوه بله توجیه کړې ده. هغه دا چه په زمانه د جاهلیت کښې به خلقو ډاکې وهلې. قتلونه به نې کول. اوددې پشان نور حرام کارونه به نې کول. کله چه به څوک مړ شو. نو د کور خلقو به دهغه د بهادری، دهغه د قتل، اوبه جنگونو کښې دلوټ مار

(١) حكاہ الخطابی ولا یخفی ما فیہ من التکلف (فتح الباری) (۱۵۴/۳)۔

«اودا ددي وجي چه په زمانه د جاهليت کښې به کله څوک مې کيدلو، نو د مرگ په وخت کښې به هغه د کور خلقو ته د ژړا کولو وصيت اوتاکيد کولو. مشهور شاعر د طرفه شعر دې،»

وشقى على الجيب يا ابنة معبد)~

إذا مت فانهيني بما أنا أهله

ذکر یہ ژڑا کنبی کولو نو ﴿ان الیث لیعذب بہکاء اہلہ علیہ﴾ مطلب دا دی۔ چہ دا د کور خلق د مری کومی کارنامی یادوی او ژڑا کوی ہم ددی کارونو پہ وجہ ده ته عذاب ملاویری۔^(۱) بہر حال دا مختلف توجیہات شوی دی۔

قوله: قال قتادة أحياهم الله ثم أسعهم قولهم: د حضرت ابوطلحہ د روایت پہ آخر کنبی د قتادہ رضی اللہ عنہ دا قول منقول دی۔ چہ اہل قلب ته اللہ تعالیٰ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د خطبی اوریدو دپارہ ژوندی کړی وو۔

حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ فرمائی۔ چہ قتادہ رضی اللہ عنہ پہ خپل دی قول سرہ د هغه کسانو رد کوی۔ خو کہ چہ د سماع موتی نه انکار کوی۔ خکہ چہ قتادہ رضی اللہ عنہ د سماع موتی قائل وو۔^(۲) خو حضرت گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی۔ چہ قتادہ رضی اللہ عنہ د سماع موتی قائل نه وو۔ بلکه هغه د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا هم خیال وو۔ ددی وجہ هغوی «أحياء الله» او وئیل۔ او تاویل ئی او کړل۔ کہ حضرت قتادہ رضی اللہ عنہ د سماع موتی قائل وو۔ لکہ خنګه چہ حافظ رضی اللہ عنہ گنړلې دی۔ نویا به «أحياء الله حق أسعهم» د تاویل څه ضرورت وو۔^(۳)

۹ = باب فضل من شهد بدرًا

حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ فرمائی دی۔ چہ د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مقصد ددی باب نه د اهل بدر مطلق فضیلت بیانول نه دی۔ بلکه د افضیلت بیانول مقصود دی۔ یعنی دا بیانول مقصود نه دی۔ چہ اهل بدر صاحب الفضل وو۔ بلکه دا بیانول مقصود دی۔ چہ اهل بدر په ټولو صحابوئ رضی اللہ عنہم کنبی افضل وو۔^(۴)

[۳۴۱] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مَعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرِو حَدَّثَنَا أَبُو اسْحَاقَ عَنْ مُحَمَّدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ أَصِيبَ حَارِثَةُ يَوْمَ بَدْرٍ وَهُوَ غُلَامٌ فَجَاءَتْ أُمُّهُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ عَرَفْتُ مَثَلَةَ حَارِثَةَ مِثِّي فَإِنْ يَكُنْ فِي الْجَنَّةِ أَصِيبُ وَأَخْتِيبُ وَإِنْ تَكُ الْأُخْرَى تَرَى مَا أَصْنَمُ فَقَالَ وَيَحْيَا أَوْ هَلْبَتِ أَوْ جَنَّةٌ وَاحِدَةٌ هِيَ إِنَّهَا جَنَّاتُ كَثِيرَةٌ وَإِنَّهُ فِي جَنَّةِ الْفِرْدَوْسِ [ر: ۲۶۵۳]

۱) ددی ټولو توجیہاتو دپارہ اوگوری فتح الباری (۱۵۳/۱ ۱۵۵ ۱۵۶) حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ ددی توجیہاتو په تفصیل سره د ذکر کولو نه پس لیکي۔ ((و یحتمل أن یجمع بین هذه التوجیہات فینزل علی اختلاف الأشخاص بأن یقال مثلاً من كانت طریقه النوح فمشی اہله علی طریقه او بالغ فأوصاهم بذلك عذب بصنعه ومنا کان ظالماً فندب بأفعاله الجائرة عذب بما ندب به ومن کان یعرف من اہله النیاحة فأهل نهيهم عنها .. عذب بالتوبيخ کیف اهل النهی (وانظر فتح الباری ۱۵۵۱۳)۔

۲) فتح الباری (۳۰۲۱۷)۔

۳) لامع الدراری (۲۵۶۸)۔

۴) فتح الباری (۳۰۵۱۷)۔

ددې باب اولنې روایت د حضرت انس رضی اللہ عنہ نه روایت دې. دوی فرمائی. چه حضرت حارثه رضی اللہ عنہ د بدر په ورځ شهید شوې وو. او هغه اوس لا هلك وو. د هغه مور د نبی صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کښې حاضره شوه. او وې وئیل. ای دالله رسول! تاسو ته علم دې. چه د حارثه مقام زما په نیز څه وو؟ (یعنی هغه زما خوښ خوې وو) که د شهادت نه پس هغه په جنت کښې وې. نو زه به صبر کوم. اود الله نه به د ثواب امید ساتم. او که بله خبره وې. (چه هغه په جنت کښې نه وې) نو تاسو به اوگوری چه زه به څه کوم. (یعنی زه به ښه ډیره ژړا او ویر کوم)

«فَقَالَ وَيَكُ» نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم ورته او فرمائی. «ویحک» په تا باندې افسوس دې. د «ویحک» په باره کښې داودی فرمائی. چه دا کلمه د زجر ده. خوصحیح خبره دا ده. چه دا کلمه د ترحم ده. نبی صلی اللہ علیہ وسلم دلته د ترحم دپاره «ویحک» فرمایلی دی. د زجر او توبیخ دپاره نه دی. (۱)

«أوهبت» آیا ستا عقل تلې دې؟ (۲) آیا یو جنت دې. هلته خو ډیر جنتونه دی. او حارثه به په جنت الفردوس کښې وې.

حارثه بن سراقه رضی الله عنه: د حضرت حارثه رضی اللہ عنہ د پلار نوم سراقه وو. حضرت سراقه هم صحابی وو. او په جنگ حنین کښې شهید شوې وو. د حضرت حارثه رضی اللہ عنہ د مور نوم ربیع بنت النضر رضی اللہ عنہ وو. اودا د حضرت انس رضی اللہ عنہ ترور وه. (دپلارخور) حضرت حارثه رضی اللہ عنہ په انصارو کښې اول شهید وو. چه په جنگ بدر کښې شهید شوې وو. دحوض نه ئې اوبه څکلي چه حبان بن العرقه هغه په تیر باندې اوویشتل. او دوی شهید شو. (۳)

[۴۷۲] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ إِبرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِدْرِيسَ قَالَ سَمِعْتُ حُصَيْنَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السَّلْمِيِّ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبَا مَرْثَدَ الْغَنَوِيُّ وَالزُّبَيْرُ بْنُ الْعَوَّامِ وَكُنْنَا فَارِسَ قَالَ انْطَلِقُوا حَتَّى تَأْتُوا رَوْضَةَ خَازِرٍ فَإِنَّ بِهَا امْرَأَةً مِنَ الْمُشْرِكِينَ مَعَهَا كِتَابٌ مِنْ حَاطِبِ بْنِ أَبِي بَلْتَعَةَ إِلَى الْمُشْرِكِينَ فَأَذْرَكْنَاهَا تَبِيرُ عَلَى بَعْضِهَا حَيْثُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْنَا الْكِتَابُ فَقَالَتْ مَا مَعَنَا كِتَابٌ فَأَخْجَنَاهَا فَالْتَمَسْنَا فَلَمْ نَرِ كِتَابًا فَقُلْنَا مَا كَذَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَتُخْرِجَنَّ الْكِتَابَ أَوْ لَتُخْرِجَنَّ ذَلِكَ فَلَمَّا رَأَتْ الْجِدَ أَهْوَتْ إِلَى مُجْزَيْهَا وَهِيَ مُخْتَصِمَةٌ بِكِسَاءٍ فَأَخْرَجَتْهُ فَانْطَلَقْنَا بِهَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ خَاتَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنِينَ قَدْ غَنِي فَلَا ضَرْبَ عُنُقَةٍ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا حَمَلَكَ عَلَى مَا صَنَعْتَ قَالَ حَاطِبٌ وَاللَّهِ

(۱) (يضاً)

(۲) «أوهبت» الهزء فيه للإستفهام والواو مفتوحة للعطف على مقدر .. من قولهم هبلته أى ثكلته وقد يرد بمعنى المدح والإعجاب (وانظر العمدة (۹۴/۱۷) والفتح (۳۵۱۷)۔

(۳) عمدة القاری (۹۴/۱۷)۔

مَا بِي أَنْ لَا أَكُونَ مُؤْمِنًا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرَدْتُ أَنْ يَكُونَ لِي عِنْدَ الْقَوْمِ يَدٌ يَدُ اللَّهِ بِهَا عَنْ أَهْلِي وَمَالِي وَلَيْسَ أَحَدٌ مِنْ أَصْحَابِكَ إِلَّا لَهُ هُنَاكَ مِنْ عَشِيرَتِهِ مَنْ يَدْفَعُ اللَّهُ بِهِ عَنْ أَهْلِهِ وَمَالِهِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدَقَ وَلَا تَقُولُوا لَهُ إِلَّا خَيْرًا فَقَالَ عُمَرُ إِنَّهُ قَدْ خَانَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالْمُؤْمِنِينَ قَدْ غَنَيْتُ فَلَا ضَرْبَ عُنُقِهِ فَقَالَ أَلَيْسَ مِنْ أَهْلِ بَدْرٍ فَقَالَ لَعَلَّ اللَّهَ أَظْلَمَ إِلَيَّ أَهْلٌ بَدْرٍ فَقَالَ ااعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ وَجِبَتْ لَكُمْ الْجَنَّةُ أَوْ فَقَدْ عَفَرْتُ لَكُمْ فَقَدْ مَعَتْ عَيْنَا عُمَرُ وَقَالَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ [ر: ۲۸۴]

دحاطب بن ابی بلتعہ رضی اللہ عنہ دمشکرانو پہ نوم خط لیرل: دا د حضرت علی رضی اللہ عنہ روایت دی. پہ دی کنبی د حضرت حاطب بن ابی بلتعہ د خط ذکر دی. کوم چہ هغوی پہ پتہ دمکی خلقت لیرل و.

حضرت علی رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ رسول اللہ ﷺ زه او ابو مرثد او زبیر درې وانړه په یو مهم باندې اولیرلو. په بعضې روایاتو کنبی د حضرت مقداد رضی اللہ عنہ ذکر هم شته. نوییا به خلور شی او مونږ ټول په اسونو سواره وو. نبی ﷺ او فرمائیل. تاسو لاړ شی. او، روضه خاخ، ته اورسی. دا مقام د مدینې منورې نه په دولس میلہ فاصله کنبی دی. هلته به یوه ښځه (ساره) تاسوته ملاؤ شی. دهغې تعلق دمشکرانو سره دې. دهغې سره یو خط دی. کوم چہ د حاطب بن ابی بلتعہ د طرفه دمشکرانو په نوم لیرلې شوې دي. هغه ترې واخلی. او راوړی. وائی. چہ حضرت حاطب رضی اللہ عنہ دغه ښځې ته مزدوری ورکړې وه. بعضې حضراتو یو دینار مزدوری نقل کړې ده. او بعضو دولس دینارونه نقل کړي دي. (۱)

حضرت علی رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ مونږ دغه ښځه په داسې حالت کنبی اولیده. چہ هغه په اوښ سوره روانه وه. او هم په هغه ځای کنبی مو اولیده. دکوم ځای په باره کنبی چہ نبی ﷺ فرمائیلی وو. یعنی، «روضه خاخ»، کنبی، «فقلنا الكتاب» مونږ هغې ته اووئیل. خط راوباسه. هغې اووئیل. ما سره خط نشته. «فانخنا» مونږ د هغې اوښه کینوله. او د هغې تلاشی مو شروع کړه. خو مونږ ته د هغې سره څه خط ملاؤ نشو. مونږ اووئیل. د رسول الله ﷺ خبره خو غلطه نشی کیدې. ددې وجې مونږ هغې ښځې ته اووئیل. چہ خط راکړه. گنې مونږ به تا برینده کړو.

قوله: فَلَمَّا رَأَتْ الْجِدَّ أَهْوَتْ إِلَيَّ حُجْرَتِيَا: کله چہ هغې زمونږ سخته رویه اوکتله. نو پوهه شوه. که خط نه ورکوم. نو دوی په رښتیا ما برینده کوی. نوهغه خپلې حجزه (بهې) طرف ته ښکته شوه. «حجزه» معقد ازار ته وائی. په کوم ځای چہ لنګ تړلو شی.

قوله: وَهِيَ مُحْتَجِرَةٌ بِيَسَاءٍ: اوهغې په بډه باندې څادر تړلې وو. نو دې د هغې ځای نه خط رااوېسته. د بعضې روایاتو نه معلومېږي. چہ دې د خپلو ویختو د کمسو نه خط را

اویسته. ^(۱) اودلته دی. چه دی د «حجۃ» نه خط را اویسته، دی تعارض د لرې کولو دپاره مختلف توجیهات شوی دی.

① یوه توجیه دا شوې ده. چه په اول کښې خط په «وقاص شعر» د ویختوپه کمسوکښې وو. او روسته ئې د هغې نه معقد ازار ته منتقل کړه. اوکیخوده.

② دویمه توجیه دا ده. چه کیدې شی. هغې سره دوه خطونه وو. یو ئې په وقاص شعر کښې کیخودې وو. او بل ئې په معقد ازار کښې ،

③ دریمه توجیه دا شوې ده. چه «حجۃ» معنی مطلق ماخذ او معقدده. که هغه د ویختو وی اوکه د ازار وی.

④ یوه توجیه دا هم شوې ده. چه په اصل کښې ددغه ښځې ویخته پیر اوږده وو. دغه ښځې اول خط په کمسۍ کړې ویختوکښې. کیخودې وو. او په ویختوکښې چه په کومه حصه کښې دغه خط پروت وو. هغه ئې په معقد ازار کښې پټ کړې وو. نو خط د ویختود کمسونه هم راووته، اود معقد ازار نه هم، په یو روایت کښې د ویختود کمسونه د راوستو ذکر دې. او په بل کښې د معقد ازار نه د راووستو ذکر دې. اوراویستې شوې د دواړو نه وو. نو څه تعارض نشته. ^(۲)

حضرت علی رضی الله عنه فرمائی. چه هغه تحریرمونې رسول الله صلی الله علیه و آله ته راوړل. نو حضرت عمر رضی الله عنه او وئیل. یا رسول الله حاطب الله اودهغه رسول سره اومومنانوسره خیانت اوکړو. ته ماته اجازت راکه. چه زه دده خټ قلم کړم. رسول الله صلی الله علیه و آله حضرت حاطب رضی الله عنه ته متوجه شو. او وې وئیل. ته کوم خیز په دې عمل باندې آماده کړې ئې؟ حاطب رضی الله عنه او وئیل په الله قسم دا خبره بیخي نشته. چه په الله اود هغه په رسول باندې زما ایمان باقی نه دې. زما مقصد صرف دا وو. که په کافرانو زما یو احسان اوشی. او الله تعالی د هغه اسان په ذریعه زما د اهل اوزما د مال حفاظت اوکړی. او ستاسو په صحابو رضی الله عنهم کښې دهریو کس څه نه څه دځانندان کس په مکه کښې موجود دې. چه د هغه په ذریعه الله تعالی دهغه اودهغه د اهل اومال حفاظت کوی. نبی صلی الله علیه و آله اوفرمائیل «صدق» ده رښتینې اوصحیح خبره اوکړه. او تاسو دده په باره کښې د خیر نه سوا بل څه مه وائی. حضرت عمر رضی الله عنه بیا عرض اوکړو. یا رسول الله صلی الله علیه و آله الله ورسوله والمؤمنین نونبۍ صلی الله علیه و آله اوفرمائیل. ولې دې په بدریانو کښې نه دې؟ الله تعالی بدریانو خبر دې. اود بدریانو په باره کښې د الله تعالی ارشاد دې. «اعملوا ما شئتم فقد وجهت لکم الجنة» چه څه غواړئ. هغه کوئ. ستاسو دپاره جنت واجب دې. چه دا ئې واوریده. نو

^(۱) فتح الباری (۱۹۱۶) کتاب الجهاد باب إذا إضر الرجل إلى النظر في شعور أهل الذمة.
^(۲) دې څلورو واړه جوابونو دپاره اوگورئ فتح الباری (۱۹۱۶) کتاب الجهاد باب إذا إضر الرجل إلى النظر.

حضرت عمر رضی الله عنه د سترگونه اوښکې روانې شوي. اووې ونیل «الله ورسوله أعلم» الله اودهغه

رسول ته پوهیږي
په دې روایت کښې حضرت حاطب بن ابی بلتعہ رضی الله عنه د مکې خلکو ته د خط لېږلو واقعہ ذکرده دحذیبیه په موقعه نبي کریم صلی الله علیه و آله د مکې د مشرکانو سره د لسو کالودپاره صلح کړې وه. خو اوس ددې صلحې دوه کاله هم نه وو پوره شوي. چه مشرکانو ددې صلحې خلاف ورزي اوکړه.

اهل مکه و د صلحې د تجدید کوشش اوکړو. خو هغوی کامیاب نشول. اونبی صلی الله علیه و آله پټ په پټه په مکه باندې دحملې کولو تیاریاني شروع کړې. دتیارۍ داسلسله روانه وه. اودا پټه ساتلې شوه. په دې کښې حضرت حاطب بن ابی بلتعہ د مشرکانو په نوم یو خط اولیکل. ددې خط مضمون څه داسې وو. چه نبي کریم صلی الله علیه و آله یوزبردست لښکر راوړلی. چه دهغې د دورو نه به داسې تیاره خوړه شي. لکه څنگه چه د شیبې تیاره وي. اورسول الله صلی الله علیه و آله که یواځې هم په تاسو حمله اوکړي. نو الله تعالی به د هغه مدد اوکړي. اوهغه ته به کامیابی ورکوي. تاسو خپل انتظام اوکړي. والسلام (۱)

چونکه دخط په مضمون کښې داسې څه خبره نه وه. چه په هغې باندې مسلمانانو ته د نقصان رسیدو ویره وه. بلکه دخط مضمون د مشرکانو د مکې د مرعوبه کولو یوه ښه ذریعه وه. خو چونکه بیرحال په هغې کښې د نبي صلی الله علیه و آله د راز ښکاره کول وو. ددې وجې نبي صلی الله علیه و آله ته د وحی په ذریعه خبر ورکړې شو. اوهغه خط مکې ته اونه رسیده،

حضرت حاطب رضی الله عنه د مکې اوسیدونکې نه وو. اودده اهل وعیال هم په مکه کښې وو. هلته دده د خاندان کسان نه وو. چه دده د اهل وعیال حفاظت اوکړي. ددې دپاره دوی خط اولیکل. چه په اهل مکه و باندې دده احسان اوشی. چه دهغې په ذریعه دې دخپل اهل وعیال حفاظت اوکړي. (۲) د خط لیکلو مقصد د مسلمانانو سره دشمنی یاددوی راز ښکاره کول نه وو. اونه د تفاق په وجه دوی داسې کړي وو. هم دا وجه وه. چه کله دوی نبي صلی الله علیه و آله ته خپل اصلی مقصد اوخودل. نو نبي صلی الله علیه و آله دده تصدیق اوکړو.

یواشکال دلته یواشکال کیږي. چه کله رسول الله صلی الله علیه و آله دحاطب بن ابی بلتعہ تصدیق اوکړو. او وې فرمائیل «لا تقولوا له [لا غیرا]» نوددې باوجود حضرت عمر رضی الله عنه هغه ته، خائن، ولي اووئیل. اود هغه د خط قلملولو اجازت نه وې ولي غوښتلو. په ظاهره حضرت عمر رضی الله عنه د نبي کریم صلی الله علیه و آله

(۱) دخط الفاظ داسې نقل دي. أما بعد یا معشر قریش. فإن رسول الله صلی الله علیه و آله جاءکم ببجیش کاللیل یسیر کاللیل فوائه لرجاءکم وحده لنصره الله وأنجزله وعده. فانظروا لأنفسکم والسلام...
دا الفاظ علامه سهلی رحمته الله علیه نقل کړي دي. ددي نه مختلف الفاظ هم په بعضې روایاتو کښې منقول دي. اوگورئ (فتح الباری ۵/۱۷۷).

(۲) په بعضې روایاتو کښې د خط مضمون داسې نقل شوې دي...
إن رسول الله صلی الله علیه و آله أذن فی الناس بالغزو ولا أراه یرید غیرکم وقد أحببت أن یکون لی عندکم ید (فتح الباری ۵/۲۱۷).

مخالفت کولو. ددې اشکال مختلف جوابونه ورکړي شوی دی.

مختلف جوابونه: ① دعلامه قسطلانی رحمته الله علیه جواب دا دی. چه حضرت عمر رضی الله عنه د کفر او نفاق په باره کښې سخت وو. او ډیره د تشدد رویه ئې ساتله. د هغوی خیال وو. چه دا کس په ژبه باندې د اسلام اظهار کوی. خو د ده په زړه کښې د کافرانو سره تعلق او محبت موجود دي. نو ځکه ده دا خط لیکلې دي. ددې وجې حضرت عمر رضی الله عنه ده ته ځان او منافق اووئیل. (۱)

② شیخ ابوالحسن سندھی رحمته الله علیه په شرح بخاری کښې یو بل جواب ورکړې دي. دوی فرمائی. چه په اصل کښې حضرت عمر رضی الله عنه د کفر او نفاق په مسئله کښې ډیر سخت وو. نو هغه مغلوب الحال شو. او د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم قول چه «لا تقولوا له (لا خیرا)» دده په پوهه کښې رانغلو. نو د غلبه حال د وجې هغوی حضرت حاطب رضی الله عنه ته ځان او منافق اووئیل. (۲)

③ علامه سندھی رحمته الله علیه یو بل جواب دا هم ورکړې دي. چه حضرت عمر رضی الله عنه دا محسوس کړه. چه رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم د حاطب بن ابی بلتعنه رضی الله عنه تالیف کوی. او چونکه حضرت عمر رضی الله عنه د کفر او نفاق په باره کښې متشدد وو. ددې وجې د هغوی خپله رائي دا وه. چه دې د تالیف مستحق نه دي. بلکه د تادیب مستحق دي. دخپلې دې رائي په وجه دوی حضرت حاطب رضی الله عنه ته ځان او منافق اووئیل. (۳)

دحضرت ګنګوهی رحمه الله تسلی بخش جواب: خو یو جواب حضرت ګنګوهی رحمته الله علیه ورکړې دي. او تاسو په خپله فیصله اوکړئ. چه دحضرت ګنګوهی رحمته الله علیه په جواب کښې کم لطافت او حسن دي. دا جواب د «لامع» او «کوکب» دواړو ملاوولو نه تیار شوې دي.

دوی فرمائی. چه نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم بیشکه د حاطب بن ابی بلتعنه رضی الله عنه نه د کفر او نفاق نفی کړې وه. خوددې کفر او نفاق د نفی دا مطلب نه وو. چه ده نه په هیڅ اندازه کښې هم د خیانت صدور نه دي شوې. فی الجمله خیانت خو په هرحال د هغوی نه شوې وو. چه هغوی د نبی صلی الله علیه و آله وسلم پټ راز کافرانوته د ښکاره کولو کوشش کړې وو. نو حضرت عمر رضی الله عنه د «خان الله ورسوله» نه هم د دې مطلق خیانت ذکر کړې وو. دکوم چه نبی صلی الله علیه و آله وسلم نفی نه وه کړې. دغه شان د حضرت عمر رضی الله عنه په قول «لنه منافق» (۴) کښې څه فرمائیلی شوی دی. د دې نه نفاق فی العقیده مراد نه دي. بلکه ددې نه نفاق عملی مراد دي. خلاصه د کلام دا شوه. چه فی الجمله ارتکاب د خیانت هم شوې وو. نبی صلی الله علیه و آله وسلم ددې نفی نه

(۱) لامع الدراری (۲۵۹۸)۔

(۲) تعلیقات لامع الدراری (۲۵۹۸)۔

(۳) اوګورې تعلیقات لامع الدراری (۲۵۹۸)۔

(۴) په روایت باب کښې د حضرت عمر رضی الله عنه طرفه حضرت حاطب ته دنفاق نسبت موجود نه دي. البته وړاندې د ((باب غزوة الفتح)) په روایت کښې حضرت عمر رضی الله عنه دوی ته منافق وئیلی دي. (باب غزوة الفتح بخاری رقم ۴۲۷۴)۔

وه کړې. دغه شان د نفاق فی العمل ارتکاب هم شوې وو. اونیې عليه السلام د نفاق فی العمل نفی هم نه وه کړې. د نفاق فی العقیدې نفی ئې کړې وه. حضرت عمر رضی الله عنه هغوی ته، «خائن»، او «منافق»، ددې فی الجمله خیانت او نفاق فی العمل د وجې کړې وو. نود حضرت عمر رضی الله عنه قول د نبی صلی الله علیه و آله د ارشاد سره متصادم او معارض نه وو.

پاتې شوه دا خبره چه حضرت عمر رضی الله عنه د حضرت حاطب رضی الله عنه د قتل اجازت غوستې وو. ددې نه خو دا معلومېږي. چه حضرت عمر رضی الله عنه ده لره منافق فی العقیده گنړلې وو. نو حضرت گنګوهی فرمائی. چه حضرت عمر رضی الله عنه د کفر د وجې یا د نفاق فی العقیده په وجه دا اجازت نه وو غوستې. بلکه د تعزیر په طور ئې اجازت غوستې وو. اوپه داسې قسم خیانت کښې د تعزیر په طور دامام دپاره د قتل اجازت شته. دا جواب داسې دي. چه په دې سره اشکال بیخي ختمیږي. (۱)

قوله: اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ: الله تعالى د اهل بدر په باره کښې فرمایلي دي. تاسو چه څه غواړئ. کوئ ما ستاسو مغفرت کړې دې. یواشکال اودهغې جوابونه: دلته دا سوال پیدا کیږي. چه آیا الله تعالى اهل بدر د تکالیف شرعیه نه مستثنی کړې وو. ددې روایت د ظاهره نه خو هم دا معلومېږي. چه اهل بدر د تکالیف شرعیه نه مستثنی شوي وو.

① ددې یو جواب حافظ او نورو شارحینو رضی الله عنهم دا ورکړې دي. چه «اعملوا ما شئتم فقد غفرت لکم» د تیرو شوو گناهونو په باره کښې دي. کوم چه اهل بدر په تیره شوې زمانه کښې صادر شوي وو. الله تعالى فرمائی. چه ما دغه گناهونه معاف کړل. خو بیا دا اشکال کیږي. چه «اعملوا» د امر صیغه ده. کومه چه د مستقبل دپاره راځي. تاسو دا په «ذنوب ماضیه» باندې څنګه محمول کولې شی. خو دوی وائی. چه د «قد غفرت لکم» الفاظ په دې باندې دلیل دي. ځکه چه «غفرت» د ماضی صیغه ده.

خودا جواب ضعیف دي. ځکه چه د حضرت حاطب رضی الله عنه دا واقعه د بدر نه شپږ کاله پس واقع شوې وه. اوپه دغه موقع نبی صلی الله علیه و آله فرمائی. چه «لعل الله اطلع علی اهل بدر فقال اعملوا ما شئتم فقد غفرت لکم» د دې نه په ظاهره دا ښکاري. چه ددې تعلق د امور مستقبله سره دي.

پاتې شوه دا خبره چه په «قد غفرت لکم» کښې ئې د ماضی صیغه ولې استعمال کړې ده. نوددې په باره کښې ونیلې شوي دي. چه د ماضی صیغه د تحقیق او تیقن دپاره استعمال شوې ده. (۲) چه کومه گناه به په راروانه زمانه کښې کیږي. هغه به یقیناً بخښلي شی. اودا مغفرت به بیخي قطعی اویقینی وی. لکه څنګه چه ماضی قطعی اویقینی ده.

(۱) د تفصیل دپاره اوګورئ لامع الدراری (۲۵۹۸ و ۲۶۰).

(۲) فتح الباری (۳۰۵۷) و تعلیقات لامع الدراری (۲۶۰۸).

⑦ دویم جواب دا ورکړي شوې دي. چه دا خطاب د تشریف او تکریم دپاره دي. دفع د تکلیف ترې مراد نه ده. مقصود دا دي. چه الله تعالی د اهل بدر ذنوب ماضیه خو معاف کوي. او په مستقبل کښې د گناهونو د صادریدو په باره کښې به الله تعالی په اهل بدر کښې داسې صلاحیت پیدا کړي. اود دوی ایمان به داسې مضبوط اوقوی کړي. چه په تقاضه د بشریت د دوی نه په راروان ژوند کښې څه گناه اوشي. نوسمدستی به توبه اوباسی. او الله تعالی طرف ته به رجوع کوي. او په استغفار سره به د هغې کمې پوره کوي. نو دا خطاب د تشریف او تکریم دپاره دي. د اهل بدر نه تکالیف شرعیه پورته کول مقصود نه دي.

⑧ بعضې حضراتو وئيلي دي. چه په دي کښې اهل بدر ته د عدم وقوع فی الذنوب بشارت ورکړي شوې دي. چه د اهل بدر نه به په راروانه زمانه کښې گناه نه صادرېږي. خودا خبره صحیح نه ده. ځکه چه په بدری صحابو رضی الله عنہم کښې داسې حضرات هم شته. چه د هغوی نه د بدر نه پس گناه شوې ده. حضرت قدامه بن مظعون بدری صحابی رضی الله عنہ دي. او د حضرت عمر رضی الله عنہ په زمانه کښې د هغوی نه د شرب خمر گناه صادره شوې وه. په هغه باندې حد جاری شوې وو. ددې وجې دا خبره محل دنظر ده. (۱)

د حضرت شاه ولی الله صاحب رحمہ الله وائي: حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی رحمۃ الله علیہ ډیره ښکلې خبره کړې ده. هغوی فرمائي: چه «اعلموا ماشتم فقد غفرت لکم» تعلق د فضائلو او مندوباتو سره دي. د فرائضو او واجباتو سره ددې تعلق نه دي. هغوی فرمائي. چه مسئله بیانولې شی. نود هغې دپاره د عبارت یو خاص اسلوب وی. او کومه خبره چه د محاورې په طور سره کولې شی. نو د هغې اسلوب جدا وی. په دي حدیث کښې مسئله نشی بیانولې. بلکه په دي کښې د اهل بدر قربانی او په جنگ کښې د شرکت عظمت بیانولې شی. نواهل بدر ته دا خطاب د محاورې په طور شوې دي. دا مطلب نه دي. چه دوی د فرائضو نه مستثنی گرځولي شوی دی. اودا مطلب هم نه دي. چه په آئنده کښې به اهل بدر د مندوباتو د اهتمام نه کوي. بلکه مطلب دا دي. چه اهل بدر ته الله تعالی د فضائلو او مندوباتو د اهتمام نه بغیر هغه مقام ورکړي دي. کوم چه اهل فضائلو ته نه نشی حاصلیدی. (۲) والله اعلم

دا خبره دي په ذهن کښې وی، چه دا اهل بدر دپاره کوم بشارت بیان شوې دي، ددې تعلق د آخرت د احکامو سره دي، د دنیا د احکامو سره د دي تعلق نشته. په دنیا کښې که د یو بدری نه څه غلطی اوشي (لکه څنگه چه د قدامه بن مظعون رضی الله عنہ نه غلطی شوې وه، چه شراب ئې څکلی وو، نو په هغه باندې حد جاری شوې وو) نو دنیوی احکام به په هغه باندې جاری کیږي.

(۱) فتح الباری (۳۰۱۷) و تعلیقات لامع (۲۶۱۸).

(۲) فیض الباری (۹۱۱۴) په حواله د.. السوی والمصنفی. ~

باب ۱۰

دا باب د ترجمه الباب نه بغير دې او د «فما يتعلق به» په معنى كښې دې د بدر متعلق په دې كښې روايات ذكر كولى شى.

[۳۷۳] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيُّ حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَيْسِ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ أَبِي أُسَيْدٍ وَالزُّبَيْرِ بْنِ الْمُنْذِرِ بْنِ أَبِي أُسَيْدٍ عَنْ أَبِي أُسَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ بَدْرٍ إِذَا أَكْتَبُوكُمْ فَأَرْمُوهُمْ وَاسْتَبْقُوا نَبْلَكُمْ

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَيْسِ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ أَبِي أُسَيْدٍ وَالْمُنْذِرِ بْنِ أَبِي أُسَيْدٍ عَنْ أَبِي أُسَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ بَدْرٍ إِذَا أَكْتَبُوكُمْ يَعْنِي كَتَبُوكُمْ فَأَرْمُوهُمْ وَاسْتَبْقُوا نَبْلَكُمْ [۳۷۳]

په اولنې روايت كښې د امام بخارى رحمته الله عليه استاذ عبدالله بن محمد الجعفي دې. ده ته عبدالله بن محمد مستدى هم واني، دوى روايت كوى د ابواحمد زبيرى نه، او هغه روايت كوى د عبدالرحمن بن غسيل نه،

عبدالرحمن بن الغسيل: ددوى د پلار نوم غسيل نه دې، بلكه سليمان دې، سلسله نسب نې دا ده «عبدالرحمن بن سليمان بن عبدالرحمن بن عبدالله بن خنظلة الغسيل» د غسيل د خنظله صفت

دې. چونكه عبدالرحمن ددوى د اولاد په سلسله نسب كښې دې. ددې وجې دوى ته «ابن الغسيل» واني. (۱) حضرت خنظله رضي الله عنه په جنگ احد كښې د جنابت په حالت كښې شهيد شوې وو. كله چه په مقتولين احد كښې ددوى لاش ملاؤ شو، نو دده د سر د ويختو نه اوبه خڅيدې رسول الله صلى الله عليه وسلم او فرمايل، فرستو ده ته غسل وركړې دي، ددې وجې دده لقب «غسيل الملائكة» شو. (۲)

ابو اسيد رضي الله عنه: دا صحابى رضي الله عنه دې، ددوى نوم مالك بن ربيعه دي، په انصارو كښې د خزرج قبيلې سره تعلق ساتى، فرمانى، چه رسول الله صلى الله عليه وسلم د بدر په ورځ فرمايلى وو، «اكتبوا فارمهم» ددې معنى ده «اذا قاتلوا منكم فامكنوكم من انفسهم فارمهم» (۳) يعنى كله چه كافران تاسو ته نژدې راشي، او په خپلو نفسونو تاسو ته قدرت دركړى، نو بيا تاسو په هغوى باندې د غشو گذارونه او كړئ، ځكه كه دښمن لرې وى، اود غشو گذارونه كولى شى، نو غشى به

(۱) عمدة القارى (۹۶/۱۷) _

(۲) عمدة القارى (۹۶/۱۷) _

(۳) قال الحافظ فى الفتح (۳۰۶/۷) والهمزة فى قوله «اكتبوا» للتعدية من كتب بفتحين وهو القرب قال ابن فارس اكتب الصيد إذا أمكن من نفسه فالمعنى إذا قاربوا منكم فامكنوكم من انفسهم فارمهم _

ضائع کیری. اود دشمن به خه نقصان نه کیری. «واستبقونکم» اوخپل غشی بیج کړی. (چه ضائع نشی)

قوله: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ: بِه دي روايت کښې محمد بن عبد الرحيم دامام بخاری رحمته الله استاذ دې. دوي روايت کوي. چه د ابوامد زبيري نه وړاندې سند دې. «عبد الرحمن بن الغسيل عن حمزة بن أبي أسيد والمنذر بن أبي أسيد عن أبي أسيد»

د اولنی روايت سند وو. «عبد الرحمن بن الغسيل عن حمزة بن أبي أسيد والزبير بن المنذر بن أبي أسيد» په اولنی روايت کښې د عبد الرحمن بن الغسيل دوه استاذان دي. يو حمزه بن ابی اسيد او بل زبير بن المنذر بن ابی اسيد، اوپه دويم روايت کښې د عبد الرحمن بن الغسيل په دوو استاذانو کښې يو خو هم هغه حمزه بن ابی اسيد دې. خو بل استاذ «زبير بن المنذر بن أبي أسيد» نه بلکه «منذر بن ابی اسيد» دې.

دلته د حافظ ابن حجر رحمته الله نه تسامح شوې ده. هغوی فرماييلي دي. چه ددې باب په دويم روايت کښې امام بخاری کوم سند نقل کړې دې. په دې کښې امام بخاری رحمته الله د زبير بن المنذر بن ابی اسيد، په خاي، زبير بن ابی اسيد، ونييلي دي. حالانکه امام بخاری رحمته الله په دې دويم سند کښې، زبير بن ابی اسيد، نه دې ونييلي بلکه هم، منذر بن ابی اسيد، نې ونييلي دي.

حضرت ابواسيد رضي الله عنه فرماني. چه رسول الله صلی الله علیه و آله مونږ ته د بدر په ورځ فرماييلي وو. «إذا اكثموكم» يعني «اکثوکم - فارموهم» حافظ او عيني رحمهما الله «اکثوکم» نقل کړی دی. (۱) زمونږ په نسخو کښې «کثوکم» مطلب دا دې. چه کله کافران په زيات تعداد کښې تاسو ته نژدې راشی. نو په دغه وخت کښې په هغوی باندې د غشو گذارونه کوي. داودی ونيلی دي. چه د «فارموهم» معنی ده. کله چه هغوی په زيات تعداد کښې تاسو ته نژدې راشی. نو په دغه وخت کښې هغوی په کانږو باندې اولی. (۲)

[۳۷۳] حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الرَّمَاةِ يَوْمَ أُحُدٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جُبَيْرٍ فَأَصَابُوا مِنَّا سَبْعِينَ وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ أَصَابُوا مِنْ

(۱) حافظ ابن حجر رحمته الله ليکلی دی. قوله: عن حمزة بن أبي أسيد والزبير بن المنذر بن أبي أسيد كذا في هذه الرواية ووقع في التي بعدها الزبير بن أبي أسيد فقل هو عمه وقيل هو ولكن نسب إلى جده والأول أصوب .. (فتح الباری (۳۰۶۷) - ~
(۲) فتح الباری (۳۰۶۱) وعمدة القاری (۹۷۱۱۷) -

الْمُشْرِكِينَ يَوْمَئِذٍ أَرْبَعِينَ وَمِائَةً سَبْعِينَ أَسِيرًا وَسَبْعِينَ قَتِيلًا قَالَ أَبُو سُفْيَانَ يَوْمَ يَوْمِئِذٍ وَالْحَرْبُ سِجَالٌ [ر: ۲۸۴]

دا د حضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ روایت دی. دوی فرمائی. چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ جنگ احد کنبی حضرت عبداللہ بن جبیر رضی اللہ عنہ پہ غشی ویشتونکو باندی امیر مقرر کړې وو. چونکه د دغه دستی نه غلطی اوشوه. اود نبی صلی اللہ علیہ وسلم د حکم تعمیل ترې اوشو. ددې وجې حضرت عبداللہ بن جبیر رضی اللہ عنہ او د هغه لس ملگری شهیدان شول. او گتلی شوې جنگ په شکست کنبې بدل شو. نو حضرت براء رضی اللہ عنہ فرمائی. چہ په احد کنبې کافرانو زموږ اویا صحابہ رضی اللہ عنہم شهیدان کړل. حالانکه نبی صلی اللہ علیہ وسلم او صحابو رضی اللہ عنہم د بدر په ورځ باندې یوسل څلویښتو کسانو ته نقصان رسولې وو. چہ اویا په کنبې قتل شوی وو. او اویا بندیوان شوی وو. په دغه وخت کنبې ابوسفیان او وئیل (یوم یوم یوم) یعنی نن د احد ورځ د بدر د ورځې بدله شوه.

قوله: يَوْمَ يَوْمِئِذٍ وَالْحَرْبُ سِجَالٌ: دلته سجال د ،، سجل ،، جمع ده. ډول ته وائی. دا محاوره ده. چہ په کومه طریقه د کوهی نه د ډول راویستلو په وخت کنبې ډول کله په یو لاس کنبې وی. او کله په بل کنبې، دغه شان په جنگ کنبې کامیابی هم کله د یو فریق وی. او کله د بل فریق.

[۲۸۵] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو اسَامَةَ عَنْ بُرَيْدٍ عَنْ جَدِّهِ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى أَرَأَيْتَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَإِذَا الْخَيْرُ مَا جَاءَ اللَّهُ بِهِ مِنَ الْخَيْرِ بَعْدَ وَثَوَابِ الصِّدْقِ الَّذِي آتَانَا بَعْدَ يَوْمِئِذٍ [ر: ۲۸۵]

«أرأيت» دا یاخود ابوبرده قول دی. دوی فرمائی. چہ زما خیال دی. چہ ابوموسی رضی اللہ عنہ دا حدیث د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه مرفوعاً نقل کړې دی. اودا هم احتمال شته. چہ دا د ابوبرده قول نه وی. بلکه د ښکته یو راوی قول وی.

قوله: قَالَ وَإِذَا الْخَيْرُ مَا جَاءَ اللَّهُ بِهِ مِنَ الْخَيْرِ بَعْدَ: دا حدیث امام بخاری رحمته اللہ علیہ په «باب

علامات النبوة» کنبې په تفصیل سره بیان کړې دی. او وړاندې په غزه احد کنبې به هم راشی. دلته ئې ددې حدیث یو جزء نقل کړې دی. چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم خوب اولیدلو. چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم یوه توره اوخوزوله. اود هغې مخکنی حصه ماته شوه. ددې نه پس نبی صلی اللہ علیہ وسلم هغه دوباره اوخوزوله. نودهغې نه په زیات ښه صورت کنبې شوه. څنگه چہ وړاندې وه. (۱) دلته چہ کوم جزء نقل شوې دی. ددې ترجمه او ،، خیر ،، هغه دی. کوم چہ روسته الله تعالی خیر راوستل.

(۱) پوره حدیث دا دی،،

عن أبي موسى عن النبي صلی اللہ علیہ وسلم قال رأيت في المنام اني اهاجر من مكة إلى أرض بها نخل فذهب وهلي إلى أنها اليمامة أو الهجر فإذا هي المدينة يثرب و رأيت في رؤياي اني هزرت سيفاً فانقطع صدره فإذا هو ما أصيب من المؤمنين يوم أحد ثم هزرتة أخرى فعاد أشد ما كان فإذا هو ما جاء الله به من الفتح وإجماع المؤمنين ورأيت فيها بقرًا والله خير فإذا هم المؤمنون يوم أحد ،، وإذا الخير ما جاء الله به ممن الخير وثواب الصدق الذي آتانا الله بعد يوم بدر (باب علامات النبوة بخاری (۵۱۱۱)) _

① بعضی حضرات و نیلی دی. چه ددی خیرنه مراد د احد د شهیدانو شهادت دی. چونکه شهادت د مومن دپاره تحفه ده. (۱) د دې وجې ئې شهادت د دوی دپاره خیر او گرځولو،

② بعضی حضرات و نیلی دی. چه ددې نه مراد د مسلمانانو ثابت قدمی او فتوحات دی. کوم چه الله تعالی د غزوه احد نه پس راوستی وو. (۲)

③ بعضی حضرات و نیلی دی. چه ددې خیرنه په بدر کښې د مسلمانانو کامیابی ده. (۳)

قوله: وَتَوَابُ الصِّدْقِ الَّذِي آتَانَا بَعْدَ يَوْمِ بَدْرٍ: اوبهترین او ښه بدله او ثواب هغه دی. کوم چه الله تعالی مونږ ته د بدر نه پس راکړې دي.

قوله: تَوَابُ الصِّدْقِ: ① بعضی حضرات ددې ترجمه د صحیح او درست اعمالو په ثواب سره کړې ده.

② اوبعضی حرات و نیلی دی. چه په دې کښې د موصوف اضافت صفت طرف ته کیږی. د دې معنی «الثواب الصالح» «الثواب البر» «الثواب الحید» ده. (۴)

حضرت شاه صاحب ددې دوه معنی بیان کړی دی.

① یوه دا چه «بعد» مبنی علی الضم ده. او مبذل منه دې، او «یوم بدران» ددې نه بدل دې. دا

خو تاسو ته معلومه ده. چه «بعد» کله بغیرد اضافت نه وی. نو مبنی علی الضم وی. په دې صورت کښې به مطلب دا وی. چه بهترین ثواب او بدله هغه ده. کومه چه الله تعالی د بدر په ورځ مسلمانانو ته ورکړې وه. د کوم په وجه چه دوی ته مقام تشریف او تکریم حاصل شو. (۵)

② اوحضرت شاه صاحب رحمته الله علیه دویمه توجیه دا کړې ده. چه «بعد» مضاف او «یوم بدران» مضاف الیه ده. او مطلب دا دی. چه بهترینه بدله او ثواب هغه دی. کوم چه الله تعالی مونږ ته

دیوم بدر نه پس راکړو. خود «یوم بدران» نه پس خو «غزوه احد» پښه شوې وه. اویه هغې کښې مسلمانانو ته شکست شوې وو. ددې وجې شاه صاحب فرمائی. چه په دې صورت کښې د

«یوم بدران» نه به بدر صغری، مراد وی. (۶) واقعه د بدر صغری په ۳۳ کښې واقع شوې

① عمدة القاری (۱۵۳/۱۶) -

② عمدة القاری (۱۵۳/۱۶) -

③ فیض الباری (۹۱۱۴) -

④ عمدة القاری (۹۱۱۴) -

⑤ فیض الباری (۹۱۱۴) -

⑥ غزوه بدر صغری ته ((غزوة السویق)) هم وائی. نبی صلی الله علیه و آله مقام بدر ته تشریف یووړو او اته ورځې هلته ایسار وو. ابوسفیان هم د مکې د قریشو یوه ډله راوسته. او،، مقام مرالظهران،، یا،، مقام عسفان،، ته راغلل. اود هغه ځای نه ئې اراده ملتوی کړه. او واپس شو. په دې موقعه باندې نبی صلی الله علیه و آله حضرت عبدالله بن رواحه رضی الله عنه په مدینه کښې خپل قائم مقام جوړ کړې وو. او گورنی (الکامل لابن

الانیر) (۱۲۰۱۲) -

وہ۔ واحد نہ چہ تللو ابو سفیان و نیلی و وچہ پہ راروان کال بہ د بدریہ مقام باندی مقابلہ کیری۔ نو پہ راروان کال نبی ﷺ پنخلس سوہ صحابہ کرام رضی اللہ عنہم و اخستل۔ او مقام بدر طرف تہ نہی تشریف یورو۔ خوا بسفیان تہ د مقابلہ کولو جرات اوہمت اونشو۔ بہر حال مطلب دا دی۔ چہ اللہ تعالیٰ د بدر صغریٰ نہ پس چہ مسلمانانوتہ کوم انعامات او فتوحات ور کرل۔ نبی ﷺ فرمائی چہ دا د اللہ تعالیٰ د طرفہ غورہ او بنہ بدلہ دہ۔

[۳۷۳] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ إِنِّي لَفِي الصَّفِّ يَوْمَ بَدْرٍ إِذْ التَقْتُ فَأَذَا عَنْ يَمِينِي وَعَنْ يَسَارِي قَتِيَانِ حَدِيثَا السِّبْ فَكَأَنِّي لَمْ أَمْرُ بِمَكَانِهِمَا إِذْ قَالَ لِي أَحَدُهُمَا بَرَأ مِنْ صَاحِبِهِمَا عَمَّ أَرْنِي أَبَا جَهْلٍ فَقُلْتُ يَا أَبَنَ أَخِي وَمَا تَصْنَعُ بِهِ قَالَ عَاهَدْتُ اللَّهَ إِنْ رَأَيْتَهُ أَنْ أَقْتُلَهُ أَوْ أَمُوتَ دُونَهُ فَقَالَ لِي الْآخَرُ بَرَأ مِنْ صَاحِبِهِ مِثْلَهُ قَالَ فَاسْرَرْنِي أَبِي بَيْنَ رَجُلَيْنِ مَكَانَهُمَا فَأَتَرْتُ هُمَا إِلَيْهِ فَشَدَّ عَلَيَّ مِثْلَ الصَّقْرَيْنِ حَتَّى ضَرَبَا وَهْمًا ابْنًا عَقْرَاءَ [۳۷۳: ۲۹۷]

دا سند مسلسل بالاہاء دی۔ پہ دی کینی ہر راوی د خپل پلار نہ روایت کوی^(۱) پہ دی روایت کینی پہ ابو جہل باندی حملہ کونکو ہغه دوو انصاری ماشومانو واقعہ بیان شوی دہ۔ کوم چہ د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ سرہ ولاړ و و ددی تفصیل تیر شوی دی۔

[۳۷۴] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ أَخْبَرَنَا ابْنُ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُمَرُ بْنُ أَبِي دِينَارٍ جَارِيَةُ النَّخَعِيِّ حَلِيفُ بَنِي زُهْرَةَ وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَشْرَةَ عَيْنًا وَأَمَرَ عَلَيْهِمْ عَاصِمُ بْنُ ثَابِتٍ الْأَنْصَارِيَّ جَدَّ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ حَتَّى إِذَا كَانُوا بِأَهْدَى بَيْنِ عَسْفَانَ وَمَكَّةَ دُكِرُوا لِيَحْتَمِيَ مِنْ هَذِلٍ يَقَالُ لَهُمْ بَنُو لُحَيَانَ فَتَفَرُّوا لَهُمْ يَقْرِبُ مِنْ مِائَةِ رَجُلٍ زَامِرٍ فَاقْتَصَوْا آثَارَهُمْ حَتَّى وَجَدُوا مَا كَتَبَهُمُ التَّمْرِ فِي مَنْزِلٍ نَزَلُوهُ فَقَالُوا اتْمُرُوا يَرْبُ فَإَتَّبِعُوا آثَارَهُمْ فَلَمَّا حَسَّ بِهِمْ عَاصِمٌ وَأَصْحَابُهُ لَجُّوا إِلَى مَوْضِعٍ فَأَحَاطَ بِهِمُ الْقَوْمُ فَقَالُوا لَهُمْ ازِلُوا فَأَعْطُوا أَبَا دِينَارٍ يَكُمُ وَلَكُمْ الْعَهْدُ وَالْمِيشَاقُ أَنْ لَا تَقْتُلَ مِنْكُمْ أَحَدًا فَقَالَ عَاصِمُ بْنُ ثَابِتٍ أَيُّهَا الْقَوْمُ أَمَا أَنَا فَلَا أُنْزِلُ فِي ذَنبَةٍ كَافِرٍ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ أَخْبِرْ عَنَّا نَبِيَّكَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَمَوْهُمْ بِالْبَيْلِ فَفَتَّلُوا عَاصِمًا وَنَزَلَ إِلَيْهِمْ ثَلَاثَةَ نَفَرٍ عَلَى الْعَهْدِ وَالْمِيشَاقِ مِنْهُمْ حُبَيْبٌ وَزَيْدُ بْنُ الدَّيْنَةِ وَرَجُلٌ آخَرٌ فَلَمَّا اسْتَكْنَوْا مِنْهُمْ أَطْلَقُوا أَوْتَارَ قِسِيهِمْ فَرَبَطُوهُمْ بِهَا قَالَ الرَّجُلُ الثَّالِثُ هَذَا أَوَّلُ الْعَذْرِ وَاللَّهِ لَا أَصْبِرُكُمْ إِنْ لِي بِهَذَا أَسْوَأَ يُرِيدُ الْقَتْلَ فَمَزَّوهُ وَعَاجَلُوهُ فَأَبَى أَنْ يَصْحَبَهُمْ فَانْطَلَقَ حُبَيْبٌ وَزَيْدُ بْنُ الدَّيْنَةِ حَتَّى بَاغَوْهُمَا بَعْدَ وَقْعَةِ بَدْرٍ فَأَبْتَا عَمْرُوتَ بْنَ عَامِرِ بْنِ تَوْفَلٍ حُبَيْبًا وَكَانَ حُبَيْبٌ هُوَ قَتَلَ الْحَارِثَ بْنَ عَامِرٍ يَوْمَ بَدْرٍ فَلَبِثَ حُبَيْبٌ عِنْدَهُمْ أُبَيًّا حَتَّى أَجْمَعُوا قَتْلَهُ

فَاسْتَعَارَ مِنْ بَعْضِ بَنَاتِ الْحَارِثِ مُوسَى يَسْعِدُ بِهَا فَأَعَارَتْهُ قَدَرَجَ بَنِي لَهَا وَهِيَ غَائِلَةٌ حَتَّى أَثَاءَ فَوَجَدَتْهُ مُجْلِسَهُ عَلَى فُجْدِهِ وَالْمُوسَى بِيَدِهِ قَالَتْ فَفَزَعْتُ فَرَفَعَهَا خَبِيبٌ فَقَالَ أَتُخَيِّنِينَ أَنْ أَقْتُلَهُ مَا كُنْتُ لِأَفْعَلَ ذَلِكَ قَالَتْ وَاللَّهِ مَا رَأَيْتُ أُسِيرًا قُطِّعَ خِيَرًا مِنْ خَبِيبٍ وَاللَّهِ لَقَدْ وَجَدْتُهُ يَوْمًا يَأْكُلُ قُطْفًا مِنْ عَنَبٍ فِي يَدِهِ وَإِنَّهُ لَمُتَّقٌ بِالْعُدِيدِ وَمَا يَمْكُهُ مِنْ ثَمَرَةٍ وَكَانَتْ تَقُولُ إِنَّهُ لِرِزْقٍ رَزَقَهُ اللَّهُ خَبِيبًا فَلَمَّا خَرَجَ جَوَابِهِ مِنَ الْحَرَمِ لِيَقْتُلُوهُ فِي الْحِلِّ قَالَ لَهُمْ خَبِيبٌ دَعُونِي أَصْلِي رَكْعَتَيْنِ فَتَرَكُوهُ فَرَكِعَ رَكْعَتَيْنِ فَقَالَ وَاللَّهِ لَوْلَا أَنْ تُحِبُّوهُ لَأَنْ مَا بِي جَزَعٌ لَزِدْتُ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ أَحْصِهِمْ عَدَدًا وَاقْتُلْهُمْ بِدَاوُلَاتِنِي مِنْهُمْ أَحَدًا ثُمَّ انْشَأَ يَقُولُ

فَلَسْتُ أَبَالِي حِينَ أَقْتُلُ مُسْلِمًا عَلَى أَيْ جَنْبٍ كَانَ إِلَهَ مَضْرَعِي
وَذَلِكَ فِي ذَاتِ الْإِلَهِ وَإِنْ يَشَاءُ يَبَارِكْ عَلَى أَوْصَالِ شِلْوَ مَزْرَعِ

ثُمَّ قَامَ إِلَيْهِ أَبُو يَرْوَعَةَ عَقِبَةُ بْنُ الْحَارِثِ فَقَتَلَهُ وَكَانَ خَبِيبٌ هُوسًا يَكْتُلُ مُسْلِمًا قَتَلَ صَبْرًا الصَّلَاةَ وَأَخْبَرَ أَصْحَابَهُ يَوْمَ أُصِيبُوا خَبَرَهُمْ وَبَعَثَ نَاسًا مِنْ قُرَيْشٍ إِلَى عَاصِمِ بْنِ ثَابِتٍ حِينَ حَدَّثُوا أَنَّهُ قُتِلَ أَنْ يُؤْتَا يَشِيءُ مِنْهُ يَعْرِفُ وَكَانَ قَتَلَ رَجُلًا عَظِيمًا مِنْ عَظَمَائِهِمْ فَبَعَثَ اللَّهُ لِعَاصِمٍ مِثْلَ الظَّالِمَةِ مِنَ الدَّيْرِ فَحَمَلَتْهُ مِنْ رُسُلِهِمْ فَلَمْ يَقْدِرُوا أَنْ يَقْطَعُوا مِنْهُ شَيْئًا [ر: ۳۸۸]

عمر بن جارية... ددوی په نوم کښې درې اقوال دي. عمرو، عمر، عمیر، حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمایلې دي چه صحیح هم دا ده. چه دده نوم .. عمرو، .. دي. دده د پلار نوم .. اسید، .. دي. د اسید کنیت ابوسفیان دي. د عمرو د نیکه نوم جاریه دي. کله هغه نیکه طرف ته منسوب کوي. او راوی .. عمرو بن جاریه، .. وائی. او کله ئې دي د پلار نوم یا کنیت طرف ته منسوب کوي. او عمرو بن اسید یا عمرو بن ابی سفیان، هم وائی. ثقفی دي. او د بنو زهره حلیف دي. (۱)

په مخکنی روایت کښې د اصحاب بیرمغونه قصه بیان شوې ده. کوم په چه په انشاء الله په غزوه رجیع کښې په تفصیل سره راشی. چونکه په اصحاب بیرمغونه کښې خبیب بن عدی، حضرت زید بن دثنه او حضرت عاصم بن ثابت انصاری رضی الله عنه په بدر کښې شریک شوی وو. او په دې روایت کښې د دوی په بدر کښې د قتال ذکر دي. په دې مناسبت سره امام بخاری رحمته الله علیه دا حدیث دلته ذکر کړې دي. ددې روایت په آخر کښې دی.

[۳۷۸] وَقَالَ كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ ذَكَرُوا مَرَارَةَ بَنِي الرَّبِيعِ الْعُمَرِيِّ وَهَلَالَ بَنِي أُمَيَّةَ الْوَاقِفِينَ رَجُلَيْنِ صَالِحَيْنِ قَدْ شَهِدَا بَدْرًا [ر: ۳۷۹]

دا دهغه اوږد حدیث یوه حصه ده. کوم چه به وړاندې په غزوه تبوک کښې په تفصیل سره راخی. دلته امام بخاری د کعب بن مالک رضی الله عنه په حواله سره بیان کوي. چه هغوی په غزوه تبوک کښې د خپل تخلف قصه بیانوي. او د مراره بن ربیع او هلال بن امیه رضی الله عنه ذکر کوي. چه

دا دواړه حضرات نیکان سړی وو. او حضرت کعب رضی الله عنه فرمائی چې «قد شهدا بدر» دا دواړه په بدر کښې شریک شوی وو. امام بخاری دا ،، تعلیق ،، دلته بیان کړو. په اصل کښې امام بخاری رحمته الله علیه د کعب بن مالک رضی الله عنه دا قول نقل کوی، او په هغه کسانو باندې رد کوی. څوک چې وائی چې حضرت مراره بن ربیع او حضرت هلال بن امیه رضی الله عنه په جنگ بدر کښې نه وو شریک شوی. ددې قول نسبت امام زهري رحمته الله علیه طرف ته هم شوې دې. علامه دمیاطي او حافظ ابن القيم رحمهما الله هم ددې راښايي اظهار کړې دې. چې دا دواړه حضرات په بدر کښې نه وو شریک شوی. نو امام بخاری رحمته الله علیه ددې راښايي رد کوی. دوی د کعب بن مالک رضی الله عنه په حوالې سره نقل کوی. چې دا دواړه حضرات په بدر کښې شریک شوی وو. او ښکاره ده چې د کعب بن مالک رضی الله عنه ددې تصریح نه پس د دغه خلقو د راښايي څه اهمیت پاتې نشو. کومو سره چې د حضرت مراره بن ربیع او حضرت هلال رضی الله عنه په جنگ بدر کښې د نه شرکت څه صریح دلیل نشته. (۱)

[۳۷۹] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا لَيْثٌ عَنْ يَحْيَى عَنْ نَافِعٍ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا ذَكَرَ لَهُ أَنَّ سَعِيدَ بْنَ زَيْدٍ بْنَ عَمْرٍو بْنَ نُفَيْلٍ وَكَانَ بِذُرَيَّا مَرَضَ فِي يَوْمِ مَجْمَعَةِ فَوَكَّبَ إِلَيْهِ بَعْدَ أَنْ تَعَالَى النَّهَارُ وَأَقْرَبَتْ الْجُمُعَةُ وَتَرَكَ الْجُمُعَةَ

یعنی د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه نه ذکر شوی دی. چې ذکر کونکې څوک دې، حافظ او وئیل «لم أقف» (۲) ماته معلوم نه دی. خود مصنف ابن ابی شیبې په روایت کښې په صراحت سره موجود دی. چې ذکر کونکې د سعید بن زید خوې وو. (۳) دوی ذکر کړې دې. چې سعید بن زید د جمعي په ورځ ناجوړه شو. «فراکب الیه بعد أن تعالی النهار» چې د هغه د بیماری خبر ئې واوریدو. نو حضرت عبدالله بن عمر د ورځ راخوتنه پس د دیمارپرسی په غرض هغه ته ورغلو. سعید بن زید رضی الله عنه بدری صحابی دې. او په عشره مبشره کښې دې، د حضرت عمر رضی الله عنه خور حضرت فاطمه رضی الله عنها د دوی په نکاح کښې وه. نو دې د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه د ترور خاوند وو.

قوله: وَأَقْرَبَتْ الْجُمُعَةُ وَتَرَكَ الْجُمُعَةَ: د جمعي د مونځ وخت نژدې شو. خو حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه جمع پرېخوه. او دهغه د بیمارپرسی دپاره لاړل.

دلته دا نه معلومه نشوه، چې ابن عمر رضی الله عنه د بیمارپرسی دپاره کوم ځای ته لاړلو؟ البته د ابن ابی شیبې د روایت نه معلومېږي. چې د حضرت سعید بن زید قیام په ،، عقیق ،، کښې وو. کوم چې د مدینې منورې نه د درې ميلو په فاصله باندي دې. حضرت ابن عمر رضی الله عنه دهغوی د عیادت دپاره هلته تلې وو. (۴)

(۱) فتح الباری (۳۱۱۷)۔

(۲) فتح الباری (۳۱۱۷)۔

(۳) مصنف ابن ابی شیبې (۱۰۵۱۲) کتاب الصلاة باب من رخص فی السفر يوم الجمعة)۔

(۴) مصنف ابن ابی شیبې کتاب الجمعة باب من رخص فی السفر يوم الجمعة (۱۰۵۱۲)۔

دجمعی په ورځ د سفر مسئله: دلته یو سوال دا کیدې شی. چه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دجمعی مونځ پریخودو. او عیادت دپاره څنگه لارلو. دجمعی مونځ پریخودل اود زوال نه وړاندې داسې تلل جائز دی؟

① داکثرو حنا بلو، اومالکیه و او قول قدیم کښې دامام شافعی رحمته الله علیه په نیز د زوال نه وړاندې دجمعی په ورځ تلل جائز دی.

② دامام مالک رحمته الله علیه نه یو روایت اودامام احمدنه یو روایت او دامام شافعی رحمته الله علیه د قول جدید مطابق داسې د جمعی په ورځ د زوال نه وړاندې دجهاد دپاره تلل جائز دی.

③ احمد بن حنبل رحمته الله علیه یو روایت دا هم دی. که سفر د جهاد دپاره وی. نو جائز دی. او که نه وی نوناجائز دی. (۱)

④ دبعضې شوافعو او امام الحرمین رحمته الله علیهما په نیز که سفر واجب او ضروری وی. نوتلې شی. ګنی نشی تلې.

⑤ د اکثر و شوافو رحمته الله علیهم رای دا ده. چه که سفر د طاعت وی. (لکه دعیادت وغیهر نیک کار دپاره سفر وی) نو تلې شی. برابره ده که سفر واجب وی او که نه وی.

دجمعی په ورځ د زوال نه پس جمعه پریخودل اودښارنه تلل: ① د جمهور و رحمته الله علیهم په نیز ناجائز دی. ② دامام اوزاعی رحمته الله علیه په نیز جائز دی. (۲)

داحنافو رحمهم الله نه په دې مسئله کښې مختلف روایات مروی دی. ① قاضی خان رحمهما الله د احنافو رحمته الله علیهم مذهب دا نقل کړې دی. چه د زوال نه وړاندې هم تلی شی. او د زوال نه پس هم تلی شی. (۳)

② فتاوی ظهیریه دا نقل کړی دی. چه د زوال نه پس دجمعی مونځ پریخودل او تلل جائز نه دی. ③ په شرح منیه کښې ئې د احنافو رحمته الله علیهم مذهب دا نقل کړې دی. چه د زوال نه وړاندې جائز دی او د زوال نه پس مکروه دی. او ابن عابدین هم دا فرمایلی دی. (۴)

خو که یو کس دا خیال کوی. که ده سفر اونکړو. نود قافلې نه روسته پاتې کیږی. او بیا خانله د ده دپاره سفر کول گران وی. اود مشکلاتو باعث وی. نود داسې کس دپاره دجمعی په ورځ د زوال نه پس هم جمعه مونځ پریخودل او تلل جائز دی.

① ذکرشوو درې واړه روایاتو دپاره اوگورئ المغنی لابن قدامة (۱۰۸۱۲) حکم السفر يوم الجمعة)۔

② (المغنی لابن قدامة)۔

③ (إذا اراد الرجل أن يسافر يوم الجمعة لا بأس به إذا خرج من عمران المصر قبل خروج وقت الظهر لأن الجمعة إنما تجب في آخر الوقت وانظر فتاوى قاضى خان على هامش الهندية (۱۷۶۱۱) باب صلاة الجمعة والبحر الرائق (۱۶۴۱۲)۔

④ (الدر المختار على هامش رد المختار (۱۶۲۱۲) باب الجمعة وغنية المستملی ص. ۵۶۵ فصل فى صلاة الجمعة)

[۴۷۷] وَقَالَ الْبَيْتُ حَدَّثَنِي يُوسُفُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ أَنَّ أَبَاهُ كَتَبَ إِلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْأَرْقَمِ الزُّهْرِي بِأَمْرَةٍ أَنْ يَدْخُلَ عَلَى سُبَيْعَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ الْأَسْلَمِيَّةِ فَيَأْتِيَهَا عَنْ حَدِيثِهَا وَعَمَّا قَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِئْتَ اسْتَفْتَنِي فَكَتَبَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْأَرْقَمِ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ يُخْبِرُهُ أَنَّ سُبَيْعَةَ بِنْتُ الْحَارِثِ أَخْبَرَتْهُ أَنَّهَا كَانَتْ تَحْتُ سَعْدِ بْنِ خَوْلَةَ وَهُوَ مِنْ بَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤَيٍّ وَكَانَ مِنْ شُهَدَاءِ بَدْرٍ أَفْتَوْقَى عَنْهَا فِي حُجَّةِ الْوُدَاعِ وَهِيَ حَامِلٌ فَلَمْ تَلِدْ أَنْ وَضَعَتْ حَمْلَهَا بَعْدَ وَقَاتِهِ فَلَمَّا تَلَعَتْ مِنْ بَيْحَانِهَا تَجَمَّلَتْ لِلْخُطَّابِ فَدَخَلَ عَلَيْهَا أَبُو السَّنَابِلِ بْنُ بَعْكُكٍ رَجُلٌ مِنْ بَنِي عَبْدِ الدَّارِ فَقَالَ لَهَا مَا لِي أَرَاكِ تَجَمَّلِينَ لِلْخُطَّابِ تُرْجِينَ التَّيْكَامَ فَإِنَّكَ وَاللَّهِ مَا أَنْتِ بِتَاكِجٍ حَتَّى تَمُوتَ عَلَيْكَ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَعَشْرٌ قَالَتْ سُبَيْعَةُ فَلَمَّا قَالَ لِي ذَلِكَ جَمَعْتُ عَلَى يَسَاسٍ جِئْتُ أَمْسَيْتُ وَأَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ فَأَقْتَانِي بِأَنِّي قَدْ حَلَلْتُ جِئْتُ وَضَعْتُ حَمْلِي وَأَمَرَنِي بِالْتَّوْبِ إِنْ بَدَأَ لِي

تَابِعَهُ أَصْبَغُ عَنْ ابْنِ وَهْبٍ عَنْ يُوسُفَ وَقَالَ الْبَيْتُ حَدَّثَنِي يُوسُفُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ وَسَأَلَنَاهُ فَقَالَ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ تَوْبَانَ مَوْلَى بَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤَيٍّ أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْبَكْرِ وَكَانَ أَبُوهُ شُهَدَاءَ بَدْرٍ أَخْبَرَهُ [ر: ۱۵۳ و ۳۱۴]

په دې روایت کښې عبيدالله بن عبدالله بن عتبې وائی چه د دوی پلار حضرت عبدالله بن عتبې عمرو بن عبدالله بن ارقم زهري ته اولیکل چه هغه دې سبيعه بنت الحارث اسلمیه ته ورشی. اود هغې نه دې دهغه واقعې په باره کښې تپوس اوکړی. کومه چه هغې سره پښه شوې وه. اورسول الله ﷺ هغې ته په دې معامله کښې څه ارشاد فرمائیلي وو. هغه معلوم کړی. نو عمرو بن عبدالله بن ارقم حضرت سبيعه رضی الله عنها ته ورغلو. او د هغې نه ئې د تحقیق کولونه پس عبدالله بن عتبې ته په جواب کښې اولیکل چه حضرت سبيعه رضی الله عنها ده ته دا خبر ورکړو چه دا (سبيعه) د سعد بن خوله په نکاح کښې وه. او حضرت سعد په هغه خلقو کښې وو. کوم چه په بدر کښې شریک شوی وو. هم دا جمله د ترجمه الباب سره متعلق ده) د حجة الوداع په موقع باندې د حضرت سعد بن خوله وفات اوشو. او هغه (سبيعه) حامله وه. د خاوند د وفات نه پس څه ورځې تیرې شوې چه د سبيعه بچي پیدا شو. د بچي د پیدائش نه پس کله چه سبيعه د نفاس نه پاکه شوه. نو پیغام الریونکو دپاره دې ډول سنگار شروع کړو. بنی عبدالدار کښې یوکس ابوالسنابل بن بعکک دې ته راغلو. اودې ته ئې اوونیل. کیدې شی. ته د نکاح پیغام الریونکو دپاره ډول سنگار کوي. غالباً چه ستاسو دنکاح خیال دې خوپه الله قسم ته واده نشې کولې. تردې چه په تا څلور میاشتې اولس ورځې تیرې شوې نه وی. د حضرت سبيعه رضی الله عنها بیان دې چه کله ابوالسنابل ماته دا خبره اوکړه. نو ما هم ماښام خپلې جامې او خادر وغیره واچول. اود رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضره شوم. او د نبی ﷺ نه مې د مسئلې تپوس اوکړو. نبی ﷺ ماته فتوی راکړه. چه هرکله وضع د حمل شوې ده. نو اوس زه حلاله شوم. او که زما خواش وی. نوزه نکاح کولې شم.

دې حدیث سره متعلق فقهي مسائل به انشاء الله په کتاب النکاح کېږي راځي. چونکه په دې کېږي دحضرت سعدبن خوله په باره کېږي دې چه دې د بدر په شرکاء کېږي وو. په دې مناسبت سره امام بخاري رحمه الله په دې مقام کېږي ددې تخریج اوکړو. والله اعلم.

==باب شهود الملائكة بَدْرًا==

[۴۷۸] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا جَرِيرٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُعَاذِ بْنِ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعِ الزُّرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ وَكَانَ أَبُوهُ مِنْ أَهْلِ بَدْرٍ قَالَ جَاءَ جَبْرِيلُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَا تَعْدُونَ أَهْلَ بَدْرٍ فَيَكْفُرُ قَالَ مِنْ أَفْضَلِ الْمُسْلِمِينَ أَوْ كَلِمَةً تَحْوَاهُ قَالَ وَكَذَلِكَ مَنْ شَهِدَ بَدْرًا مِنَ الْمَلَائِكَةِ

حضرت جبرئیل علیه السلام نبی کریم ﷺ ته راغلو. تپوس ئې اوکړو. چه داهل بدرستا په نیزخه مقام دي؟ نبی کریم ﷺ او فرمائیل. «من افضل المسلمين» په ټولو مسلمانانو کېږي مونږ بدریان افضل شمارو. یا ددې پشان ئې بله څه کلمه او وئيله. نو جبرئیل علیه السلام او وئیل. هم دا شان د هغه فرستو هم دې کوم چه بدرته حاضرې شوې وي.

جنگ بدرکېږي د فرستو د نزول فاندې او دې سره متعلقه نور بحثونه وړاندې تیرشوی دی.

[۴۷۹] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ يَحْيَى عَنْ مُعَاذِ بْنِ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ وَكَانَ رِفَاعَةُ مِنْ أَهْلِ بَدْرٍ وَكَانَ رَافِعٌ مِنْ أَهْلِ الْعَقَبَةِ فَكَانَ يَقُولُ لِأَبْنَيْهِ مَا يَسْأَلُنِي أَنِّي شَهِدْتُ بَدْرًا بِالْعَقَبَةِ قَالَ سَأَلَ جَبْرِيلُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهَذَا حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ أَخْبَرَنَا يَزِيدُ أَخْبَرَنَا يَحْيَى سَمِعَ مُعَاذَ بْنَ رِفَاعَةَ أَنَّ مَلَكًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَحْوَهُ وَعَنْ يَحْيَى أَنَّ يَزِيدَ بْنَ الْحَادِ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ كَانَ مَعَهُ يَوْمَ حَدَّثَهُ مُعَاذٌ هَذَا الْحَدِيثَ فَقَالَ يَزِيدُ فَقَالَ مُعَاذٌ إِنَّ السَّابِلَ هُوَ جَبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ

قوله: مَا يَسْأَلُنِي أَنِّي شَهِدْتُ بَدْرًا بِالْعَقَبَةِ: دا د حضرت رافع انصاري رحمه الله قول دي. کوم چه دوی خپل خوي ته کوي. د دوی خوي حضرت رفاعه رحمه الله دي. حضرت رفاعه رحمه الله په جنگ بدر کېږي شريک شوي وو. خود دوی پلار حضرت رافع په جنگ بدر کېږي نه وو شريک شوي. البته په بيعت عقبه کېږي شريک شوي وو.

① د دوی په دې قول کېږي چه کومه... ما... ده. په دې کېږي يو صروت خو دا دي. چه دا نافيح او منلې شی. نو مطلب به دا شی. چه زما دپاره دا خبره د خوشحالي نه ده. چه زه د عقبه په ځاي په بدر کېږي حاضر شوې وم. يعنی که زه بدر کېږي نه يم حاضر شوې. نو زما په دې باندې خفگان نشته. ځکه چه زه د بدر په ځاي په عقبه ته حاضر شوې وم. ځکه چه عقبه خو هغه منزل وو. چه د هغې نه پس د نبی کریم ﷺ د هجرت اسباب پيدا شول. او هم د بيعت عقبه په وجه اسلام ته د ترقی لارې پيدا شوې. اود اسلام دعوت اوتبليغ او ددې نشر او اشاعت په لويه پيمانه باندې شروع شو.

⑦ دویم صورت دا دې چه ،، ما ،، استفامیه تسلیم کړې شی. نو په دې صورت کښې به مطلب دا وی. چه څه خوشحالی به وه ماته، چه د عقبه په ځای زه بدر ته حاضر شوې وم. په دې صورت کښې د عقبه فضیلت بیانول مقصود نه دی. بلکه په بدر کښې د حاضرۍ ارمان مقصود دې. (۱)

[۳۴۴] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ عِكْرَمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَوْمَ بَدْرٍ هَذَا جِبْرِيلُ أَخْبَرُ بِرَأْسِ قَرْيَةٍ عَلَيْهِ أَذَاهُ الْحَرْبِ [رو: ۳۸۱۵]

ددې روایت خصوصیت دا دې. چه دا روایت بعینه هم په دې سند سره اوهم په دې الفاظو سره وړاندې په غزه احد کښې راځي. (۲) دا خوزیات کيږي. چه یو روایت تیر شی. او بل روایت هم په دغه سند سره راشي. خو په متن کښې د الفاظو فرق وی. خودا روایت د سندا او متن په اعتبار سره بعینه مکرر راغلې دې. د بخاری شارحینو رحمهم الله د تحقیق مطابق داسې روایات د شلو نه څه زیات دی. چه په هغې کښې متن او سند بعینه مکرر دی. خوکه یو کس ته توفیق ملاؤ شو. او هغه ددې خبرې تحقیق اوکړی. نو هغه ته به د شلو نه زیات داسې روایات ملاؤ شی. چه په هغې کښې سند او متن بعینه مکرر وی.

باب ۱۳

دا باب د «فیما یعلق ببدر» په معنی کښې دې.

[۳۴۴] حَدَّثَنِي خَلِيفَةُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَاتَ أَبُو زَيْدٍ وَلَمْ يَتْرُكْ عَقِبًا وَكَانَ بَدْرِيًّا

محمد بن عبدالله انصاری، دامام بخاری رحمهم الله د مشرانو استاذانو نه دې. امام بخاری رحمهم الله د دوی نه براه راست هم روایات نقل کوی. دلته روایت د خلیفه بن خیاط په واسطه سره امام بخاری رحمهم الله نقل کوی.

حضرت ابو زید رحمهم الله وفات شو. اود دوی نارینه اولاد نه وو. دوی بدری وو.

۱) علامه عینی لیکي. ((ما یسری نی .. کلمه ما استفامیه وفيه معنی التمنی لشهود بدر ويحتمل أن تكون نافية والباء في .. بالعقبه .. باء البدل أي بدل العقبة (عمدة القاری (۱۰۴/۱۷)).

البته کله چه ،، ما ،، نافیه اومنلې شی. نویه دې صورت کښې اشکال کیدې شی. چه حضرت رافع بیعت عقبه ته په بدر باندې ولې ترجیح ورکوی. حالانکه نبی صلی الله علیه و آله تصریح کړې ده. چه اهل بدر په ټولو مسلمانانو باندې افضل دی. نو ددې اشکال جواب حافظ ابن حجر رحمهم الله لیکي. . .

والذی ینظر أن رافع بن مالک لم یسمع من النبی صلی الله علیه و آله التصريح بتفضيل أهل بدر على غیرهم فقال ما قال بإجتهاذه منه وشبهته أن العقبة كانت منشأ نصره الإسلام وسبب الهجرة التي نشأ منها الإستعداد للغزوات كلها لكن الفضل ببدا الله يؤتیة من يشاء (فتح الباری (۳۱۳/۷)) ~

۲) باب غزوة أحد.. رقم الحديث (۴۰۴۱) ~

حضرت ابوزید رضی اللہ عنہ: حضرت ابوزید انصاری رضی اللہ عنہ صحابی دی. د دوی د نوم په باره کښې مختلف اقوال دی.

① علامه ذهبی رحمته اللہ علیہ په معجم الصحابة رضی اللہ عنہم کښې د دوی نوم ، اوس بن السکن ،، نقل کړې دی. (۱) ② بعضې حضراتو ددوی نوم ، معاذ ،، نقل کړې دي. (۲)

③ یحی بن معین او حافظ دمیاطی رحمهما الله ددوی نوم ، ثابت بن زید ،، خودلې دي. (۳) خودوی په خپل کښت سره مشهور دی. او په هغه صاحبو رضی اللہ عنہم کښې دي. چاچه د نبی صلی اللہ علیہ وسلم ژوند کښې ې قران پاک حفظ کړې وو. په بدر کښې شریک شوې وو. او بدر نه علاوه په نورو ټولو ،، مشاهد ،، کښې هم شریک پاتې شوې دي. د حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ په دور خلافت کښې وفات شوی وو. (۴)

[۲۷۷] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ خُبَابٍ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ بْنُ مَالِكٍ الْخُدْرِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ فَقَدَّمَهُ إِلَيْهِ أَهْلُهُ لِحُجَّتِهِمْ لَحْمًا مِنْ لَحْمِ الْأَضَاحِيِّ فَقَالَ مَا أَنَا بِأَكِلِهِ حَتَّى أَسْأَلَ فَأَنْطَلِقَ إِلَى أَخِيهِ لِأُمِّهِ وَكَانَ بَدْرِيًّا فَتَادَهُ بْنُ النُّعْمَانِ فَقَالَ إِنَّهُ حَدَّثَ بَعْدَكَ أَمْرٌ نَقُصُّ لِمَا كَانُوا يُمَوِّنُونَ عَنْهُ مِنْ أَكْلِ لَحْمِ الْأَضَاحِيِّ بَعْدَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ [۵۳۸:۱]

د دې روایت په سند کښې مسلسل درې تابعیان راغلي دي. یحی بن سعید ، قاسم بن محمد او ابن خباب رضی اللہ عنہم چه نوم ئې عبدالله دي. دا درې واړه تابعیان دي.

په دې روایت کښې دی چه حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ د یو سفر نه واپس شو. دکور خلقو ورته د قربانی غوښه وړاندې کړه. حضرت ابوسعید رضی اللہ عنہ او وئیل. زه خو نه خورم. ترڅو چه د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه تپوس اونکړم. (څک چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم په اول کښې د دریو ورځو نه زیات د قربانی د غوښې ساتلونه منع کړې وه. اودلته په دې وخت کښې د درې ورځو نه زیاته موده تیره شوې وه) نو حضرت ابوسعید رضی اللہ عنہ دخپل مور شریک ورور حضرت قتاده بن النعمان رضی اللہ عنہ ته ورغلو.

«وکان پدرياً» اوقتاده رضی اللہ عنہ بدری وو. د دې جملې د مناسبت په وجه دا روایت امام بخاری رحمته اللہ علیہ دلته ذکر کړې دي. د هغوی نه حضرت ابوسعید رضی اللہ عنہ تپوس اوکړو. نو حضرت قتاده بن نعمان رضی اللہ عنہ او وئیل. چه ستا په سفر باندي د تلونه پس هغه اولني حکم مسوخ شوې دي. په کوم کښې چه به د قربانی غوښه د درې ورځو نه زیات استعمالولو نه منع شوې وه. اوس د درې ورځو نه زیات د قربانی د غوښې ساتلو اجازت شوې دي. نوتاسو د قربانی غوښه خوړلې شی.

① (عمدة القاری) (۱۰۶۱۷)۔

② (عمدة القاری) (۱۰۶۱۷)۔

③ (عمدة القاری) (۱۰۶۱۷)۔

④ (فتح الباری) (۳۱۴۸) و عمدة القاری (۱۰۶۱۷)۔

حضرت قتاده بن النعمان رضی الله عنه: حضرت قتاده بن النعمان بدری رضی الله عنه صحابی دی. او په انصارو کښې دې. د دوی کښې، ابو عمر، دې. انصارو دده کښې، ابو عبد الله، کیخوډې وو. بعضو وئیلی دی. چه د دوی کښې، ابو عثمان، دې. (۱) د دوی یوه سترگه په جنگ احد کښې بهرته راوتلې وه. بعضې خلقو وئیلی دی. چه په غزوه بدر کښې دا واقعه پېښه شوې وه. (۲) ابو بعضو وئلی دی. چه په غزوه خندق کښې دا واقعه پېښه شوې وه. (۳) خو صحیح دا ده. چه دا واقعه په جنگ احد کښې پېښه شوې وه. (۴) دوی د نبی صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شو. او وې وئیل. یا رسول الله زما یوه ښځه ده. زما د هغې سره محبت دي. او هغه زما سره محبت کوی. زما دا سترگه بهرته راوتلې ده. که هغه ما اووینی. نو زما نه به نفرت کوی. تاسو زما دپاره دعا اوکړئ. نو نبی صلی الله علیه و آله د دوی دپاره دعا اوکړه. او ددوی هغه سترگه د وړاندې زیاته ښه شوه. (۵)

حضرت قتاده بن النعمان رضی الله عنه په ۵۳۳ هـ کښې د حضرت عمر رضی الله عنه په دور خلافت کښې وفات شوې وو. ۲۵ شپته کاله عمر ئې وو. حضرت عمر رضی الله عنه د دوی د جنازې امامت کړې وو. (۶)

بهر حال د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه د دې دویم روایت اصلی مقام خو «کتاب الأضای» دې. خو چونکه په دې روایت کښې د حضرت قتاده بن النعمان رضی الله عنه په بدر کښې د شرکت ذکر وو. ددې وجې امام بخاری رحمه الله دلته په غزوه بدر کښې ددې تخریج اوکړو.

[۳۷۷] حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ الزُّبَيْرِ لَقِيَ يَوْمَ بَدْرٍ عُبَيْدَةَ بْنَ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ وَهُوَ مَذْجَرٌ لَا يَرَى مِنْهُ إِلَّا عَيْنَاهُ وَهُوَ يُكْنَى أَبُو ذَاتِ الْكَرْشِ فَقَالَ أَنَا أَبُو ذَاتِ الْكَرْشِ فَمَلَأْتُ عَلَيْهِ بِالْعَزَّةِ فَطَعَنَتْهُ فِي عَيْنِهِ فَمَاتَ قَالَ وَهَامٌ فَأُخْبِرْتُ أَنَّ الزُّبَيْرَ قَالَ لَقَدْ وَضَعْتُ رَجُلِي عَلَيْهِ ثُمَّ مَطَّأْتُ فَكَانَ الْجَهْدُ أَنْ تَزْعُمَهَا وَكَذَلِكَ لَقِيَ طَرَقَاهَا قَالَ عُرْوَةُ فَسَأَلَهُ إِنَّا هَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَعْطَاهُ فَلَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخَذَهَا ثُمَّ طَلَبَهَا أَبُو بَكْرٍ فَأَعْطَاهُ فَلَمَّا قُبِضَ أَبُو

(۱) الإصابة (۲۲۵/۳)۔

(۲) بیهقی په دلائل النبوة کښې د ابن غسبل نه په دې باره کښې دوه روایتونه نقل کړي دي. او په دغه دواړو روایتونو کښې ددې واقعه په جنگ بدر کښې د کیدو تصریح ده. دلائل بیهقی (۲۵۲/۳)

(۳) عمدة القاری (۱۰۶/۱۷)۔

(۴) ابن سعد په طبقات (۳۵۳/۳) کښې ابونعیم په دلائل النبوة (۳۸۳/۲) کښې ابوبکر هیشمی په مجمع الزوائد (۱۱۳/۶) کښې دغه شان په (۲۹۷/۸) کښې اوحافظ ابن حجر رحمتهما الله په الإصابة (۳۵۳/۳) کښې په غزوه احد کښې ددې واقعه د واقع کیدو روایات نقل کړي دي۔

(۵) دلائل ابی نعیم (۲۵۳/۲) و طبقات ابن سعد (۴۵۳/۳)۔

(۶) الإصابة (۲۲۶/۳) و طبقات ابن سعد (۴۵۳/۳)۔

بَكْرَسَاسُهَا إِثَاءَ عُمَرَ فَأَعْطَاهُ إِيَّاهَا فَلَمَّا قُبِلَ عُمَرَانُ وَقَعَتْ عِنْدَ آلِ عَلِيٍّ فَطَلَبَهَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ فَكَانَتْ عِنْدَهُ حَتَّى قُتِلَ

په دې روایت کښې د عبيده بن سعید بن العاص د قتل ذکر دې کوم چه په بدر کښې حضرت زبیر بن العوام رضی الله عنه قتل کړې وو. ددې تفصیل تیر شوې دې. (۱)

دامام بخاری رحمته الله په دې مقام کښې د دې حدیث ذکر کولوته مقصود دا خودل دی. چه حضرت زبیر بن العوام رضی الله عنه په جنگ بدر کښې شریک شوي وو.

[۲۷۷۷] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو ذَرِيْسٍ عَابِدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عِبَادَةَ بْنَ الصَّامِتِ وَكَانَ شَهِيدَ بَدْرَانَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَا بَعُورِي [۱۸:۱]

په دې روایت کښې د حضرت عباد بن الصامت رضی الله عنه د بدری کیدو ذکر دې. (۲) د دې وجې امام بخاری رحمته الله ددې تخریج دلته کړې دي.

[۲۷۷۸] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ أَبَا حَدْرَقَةَ وَكَانَ مِنْ شَهِيدِ بَدْرٍ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَبَنَّى سَالِمًا وَأَلْكَاهُ بِنْتُ أَخِيهِ هِنْدُ بِنْتُ الْوَلِيدِ بْنِ عَتْبَةَ وَهُوَ مَوْلَى لِأُمِّ رَأْفَةَ مِنْ الْأَنْصَارِ كَمَا تَبَنَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بُدَا وَكَانَ مِنْ تَبَنَّى رَجُلًا فِي الْجَاهِلِيَّةِ دَعَا النَّاسَ إِلَيْهِ وَوَوِّتَ مِنْ مِيرَاثِهِ حَتَّى أُنْزِلَ اللَّهُ تَعَالَى اذْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ فَجَاءَتْ هَذِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ [۳۸۰۰:۱]

حضرت ابو حذیفه رضی الله عنه کوم چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله سره په جنگ بدر کښې شریک شوي وو. هغوی سالم بن معقل متنبی (په خوی توب سره نیولې شوې) جوړ کړې وو. او د خپلې وریرې سره ئې د سالم واده کړې وو. دوی د وریرې نوم ،، هند بنت الولید ،، وو. د بخاری ددې روایت نه علاوه د نسائی او ابوداود په روایاتو کښې هم ددوی نوم ،، هند بنت الولید ،، ذکر دې. (۳) خود موطا امام مالک رحمته الله په روایت کښې د دې نوم ،، فاطمه ،، خودلې شوې دي. او حافظ ابن عبدالبر رحمته الله په شرح د موطاء کښې دامام مالک اقتداء کړې ده. د سالم د ښځې نوم ئې فاطمه بنت الولید بیان کړې دي. (۴) ابن عبدالبر رحمته الله په ،، الاستیعاب ،، کښې په صحابیانو کښې د ،، هند بنت الولید ،، ذکر نه دې کړې. ابن سعد په طبقات کښې هم ،، هند بنت الولید

(۱) اوگوری د عبيده بن سعید قتل (۶۷).

(۲) عباد بن الصامت.. کان أحد النقباء بالعقبه و آخی رسول الله صلی الله علیه و آله بینه و بین ابی مرثد الغنوی و شهد المشاهد كلها أنه کان طوالاً جميلاً جسيماً و مات بالرملة سنة أربع و ثلاثين (وانظر الإصابة (۲۶۹۱۲)).

(۳) عمدة القاری (۱۰۸۱۷).

(۴) عمدة القاری (۱۰۸۱۷).

ذکر به صحابیاتو کنی نه دې کړې. (۱) خودبخاری، ابوداود اونسائی په رویاتونو کنی دې نوم هندبنت ولید خودلې شوې دې. (۲)

په دواړه قسم روایاتو کنی تاسو تطبیق داسې کولې شی: چه ممکن ده. چه ددې دوه نومونه وی. اودا هم ونیلې شی: چه یو نوم وی. او بل لقب وی. نو چا په نوم سره ذکر کړې ده. او چا په لقب، نو اوس د بخاری او موطاء په روایتونو کنی تضاد پاتې نشو.

قوله: وَهُوَ مَوْلَى لِمَرْأَةٍ مِنَ الْأَنْصَارِ: او حضرت سالم د یو انصاری ښځې آزاد کړې غلام وو. دا انصاری میرمن «ثبیته بنت یعان» وه. دلته اشکال کیږی. چه په کتاب المناقب کنی یو باب دې. «باب مناقب سالم مولیٰ ابی حذیفه» هلته سالم «مولیٰ ابی حذیفه» ونیلی دی. او په دې روایت کنی «هو مولیٰ لامرأة من الأنصار» دی. چه دا د یوې انصاریې آزاد کرده غلام وو. په ظاهره په دواړو کنی تعارض دې.

حافظ ابن حجر رحمته الله ددې جواب دا ورکړې دې. چه په اصل کنی آزاده کرده غلام هم د «ثبیته انصاریه»، دې

په کتاب المناقب کنی چه حضرت سالم ته، ، مولیٰ ابی حذیفه، ، ونیلی دی. هغه ئې ورته مجازاً ونیلی دی. ځکه چه حضرت سالم به د حضرت ابو حذیفه رضی الله عنه سره اوسیدل. اودهغوی سره ئې خصوصی تعلقات وو. ددې وجې هغوی ته، ، مولیٰ ابی حذیفه، ، ونیلی دی. (۳)

قوله: وَكَانَ مِنْ تَبَنَى رَجُلًا فِي الْجَاهِلِيَّةِ دَعَاهُ النَّاسُ إِلَيْهِ: او په زمانه د جاهلیت کنی چه به ئې څوک په خوی توب سره اونیولو. نوخلقو به دهغه نسبت هغه کس ته کولو. چاچه به دې متبنی نیولې وو. اودا متبنی به دهغه متبنی نیونکی وارث هم وو. تردې چه الله تعالی د سورة احزاب دا آیت نازل کړو. (اذْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ) (۴)

قوله: فَجَاءَتْ سَمْعَةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ: وړاندې هم هغه واقعه ده. چه سهله بنت سهیل کومه چه د حضرت ابو حذیفه ښځه وه. هغه نبی صلی الله علیه و آله ته راغله. اوددوی په خدمت کنی ئې عرض اوکړو. چه د حضرت سالم سره زموږ محبت او تعلق دومره دې. چه دې موږ خپل خوي جوړ کړې وو. اوس هرکله چه آیت نازل شو. نو سالم چه زموږ کورته راځی. ابو حذیفه دا ښه نه گنځی. حالانکه سالم سره قطع تعلق کول هم زموږ

(۱) فتح الباری (۳۱۵۷)۔

(۲) فتح الباری (۳۱۵۷)۔

(۳) فتح الباری (۳۱۵۷)۔

(۴) پوره آیت دا دې (اذْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَوَالِدُكُمْ وَتَبَنَى فَبِمَا أَضَلَّكُمْ بِهِ وَكَانَ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا) (سورة الاحزاب: ۵)۔

دپاره گران دی. نو نبی ﷺ اوفرمانیل. چه ته هغه ته پی ورکړه. نو حضرت سهلي هغه ته خپل پی ورکړل. اودغه شان هغه ددې رضاعی خوي شو. په دې عمر کېنې د پیو ورکول او رضاعت معتبر گنل په خصوصیت باندې معمول دی.

ددې واقعه ددې باب سره څه تعلق نشته. په دې حدیث کېنې چونکه د ا. دی. چه حضرت ابو حذیفه رضی الله عنه په بدر کېنې شریک شوې وو. ددې وجې امام بخاری رحمه الله دا حدیث دلته ذکر کړلو.

حضرت ابو حذیفه رضی الله عنه: حضرت ابو حذیفه رضی الله عنه بدری صحابی رضی الله عنه دی. ددوی نوم بعضی خلقو، مهشم، اوبعضو، هشیم، اوبعضو، هاشم، او بعضو، قیس،، خودلی دی. دوی په فضلاء صحابه کرامو رضی الله عنه کېنې وو. او صاحب الهجرتین وو. د شپې پنځوس کالو په عمر کېنې د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په دور کېنې په جنگ یمامه کېنې شهید شوې وو. (۱)
[۳۷۴۱] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُذَيْفَةَ عَنْ أَبِي بَكْرٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ بَنِي إِسْرَءِيلَ إِذْ دَخَلَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَدَاةَ بُنَيَّ عَلَى فِرَاشِهِ كَمِيلِكِ مَتْنِي وَجُورِيَّاتِ بَصْرِيٍّ بِاللُّدْفِ يَتَذَبْنَ مِنْ قِتْلٍ مِنْ آبَائِهِمْ يَوْمَ يَذَرُحَتْنِي قَالَتْ جَارِيَةٌ وَفِيهَا نَبِيٌّ يَعْلَمُ مَا فِي غَدَاةِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَقُولِي هَكَذَا وَقُولِي مَا كُنْتُ تَقُولِينَ [۳۸۵۸]

ربیع بنت معوذ فرمائی. چه ماته رسول الله ﷺ دهغې شپې په صبا باندې تشریف راوړو. په کومه شپه چه زما رخصتی شوې وه. (د عربودا رواج وو. چه هغوی به د ناوې ترهغه وخته پورې نه رخصت کوله. ترخوچه به خاوندن د دهغې دپاره د جدا کور او مکان انتظام نه وو کړې. ددې وجې لفظ د،، بنی،، د رخصتی دپاره استعمالول شروع شو. ځکه چه رخصتی به په بناء (دکور په جوړولو). موقوف وه. نو د «هنی علی» مطلب دا شو. چه په کومه شپه زه رخصت شوې ووم. (دیلارد کورنه د خاوند کورته) او رسول الله ﷺ راغلو. زما په بستره داسې کیناستلو. لکه څنگه اې خالد بن ذکوان! چه ته ناست ئې.

یواشکال اودهغې جوابونه: دلته دا اشکال کیدې شی. چه خلوة بالاجنبیه نبی ﷺ څنگه کړې وو؟

① یوجواب دا ورکړې شوې دي. چه دا واقعه د نزول حجاب نه وړاندې وه.

② دویم جواب دا دي. چه دلته خلوت نه و. دلته خو ماشومانو جینکو سندرې وئیلې. لکه څنگه چه په روایت کېنې وړاندې راخی.

③ خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. چه د قوی دلائلو نه مونږ باندې دا خبره ښکاره شوې ده. چه د نبی ﷺ دپاره خلوت بالاجنبیه جائز وو. ځکه چه خلوت بالاجنبیه په شریعت کېنې ددې وجې ناجائز دي، چه په دې کېنې د فتنې ویره وی. او نبی ﷺ معصوم وو. دلته د فتنې

خه ویره موجود نه وه. (۱)

قوله: وَجَوَیْرَیَاتٍ یَضْرِبْنَ بِالذُّقِّ: دق بالضم هم ونیلی شی. او بالفتح هم ونیلی شی. یعنی ماشومانې جینکې وې. چه هغوی به طنبل وهل. (۲)

قوله: یَنْدُرُّونَ مِنْ قِیَلٍ مِنْ آبَائِهِمْ: ،، ندب،، د مړې محاسنو ذکر کولو ته وائی. نودلته ماشومانو چه په بدر کښې کوم حضرات شهیدان شوی ووی. دهغوی په باره ښې چه کومې مرثې ونیلې شوې وې. هغه ئې لوستلې. ددې حدیث نه د طنبل وهلو اوددې د آواز اوریدو اجازت معلومېږي. خو ددې نه د نن ورځې د مزامیرو استعمال او د سندرو په جواز باندې استدلال کول صحیح نه دی. ځکه چه نن صبا کوم خلق سندرې وائی. یا ډول وھی. هغوی ددې فن د زده کولو دپاره ډیر مشقت کوی. د فن استاذان او ماهرین فن چه کوم کار کوی. هغه ددې ماشومانو جینکو په فعل سره نشی جائز ثابتولې. د نکاح په موقع د طنبل وهلو صرف دومره اجازت شته. چه په دې سره د نکاح اعلان اوشی.

قوله: حَتَّى قَالَتْ جَارِيَةٌ وَفِينَا نَبِيٌّ يَعْلَمُ مَا فِي عَدِيٍّ: یوې ماشومې په کښې اووئیل. په مونږې کښې نبي موجود دې، هغوی د راتلونکې زمانې خبرې پیژنی. نو نبي ﷺ اوفرمايل. «لا تقول هكذا» داسې مه وایه. ځکه چه د مستقبل علم خو صرف الله تعالی ته وی. که الله تعالی چاته د مستقبل د څه واقعي خبر ورکړی. نوهغه بله خبره ده. خوبغیرد څه سبب نه اوبغیرد الله تعالی د خودلو نه هیچا ته د مستقبل علم نشی کیدی.

[۲۷۸] حَدَّثَنَا إِسْرَاهِيْمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي أَخِي عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَتِيقٍ عَنْ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَتَبَةَ بْنِ مَعُودٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو طَلْحَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ صَاحِبُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ قَدْ شَهِدَ بَدْرًا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ وَلَا صُورَةٌ يُرِيدُ التَّمَاثِيلَ الَّتِي فِيهَا الْأَرْوَاحُ [۲۰۵۳]

دا دحضرت ابن عباس رضی الله تعالی عنهما روایت دې. دوی فرمائی. چه حضرت ابوطلحه رضی الله تعالی عنهما په بدر کښې شریک شوې وو. حضرت ابوطلحه رضی الله تعالی عنهما مشهور صحابی دې. اودحضرت ام سلیم خاوند دې. (۱)

(۱) قال الكرمانی هو محمول علی أن ذلك كان من وراء حجاب أو كان قبل نزل آية الحجاب وأجاز النظر للحاجة أو عند الأمن من الفتنة .. والآخر هو المعتمد والذي وضع لنا بالأدلة القوية أن من خصائص النبي ﷺ جواز الخلوة بالأجنوبة والنظر إليها (فتح الباری ۲۰۳۱۹) كتاب النكاح)۔

(۲) عمدة القاری (۱۰۹۱۱۷)۔

(۳) قال الحافظ ابن حجر في الإصابة (۵۶۵/۱) زيد بن سهل بن الأسود بن حرام.. الأنصاري الخزرجي ابوطلحة مشهور بكنية .. كان من فضلاء الصحابة رضی الله تعالی عنهما وهو زوج أم سليم... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه...]

قوله: لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ وَلَا صُورَةٌ: په كوم کور کښې سپې يا تصوير وې. هغې ته فرشتې نه داخلېږي.

قوله: يُرِيدُ التَّمَايِلُ الَّتِي فِيهَا الْأَرْوَاحُ: يا خوددې نه د ذی روح تصویر مراد دې. يا هغه بتان مراد دې. کوم چه د ذی روح خیزونو وې. (١) بهر حال داسې کورته فرشتې نه داخلېږي. په کوم کښې چه سپې يا تصويرونه يا بتان وې. د فرشتونه مراد د رحمت فرشتې دي. بيا دلته سوال پيدا کېږي چه ،، کلب،، عام دې. يا د ،، کلب،، نه مراد هغه ،، کلب دې. دکوم د ساتلو اجازت چه نه وې. د علامه نووی او قرطبی رحمهما الله رايې دا ده. چه د دې نه عام کلب مراد دې. البته نور حضرات فرماني چه ددې نه هغه ،، کلب،، مراد دې. دکوم د ساتلو اجازت چه نشته. (ددې پوره تفصيل به په کتاب اللباس کښې راشي. انشاء الله) (٢)

[۲۷] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ م وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا عَنِّي حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنْ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ حُسَيْنٍ أَنَّ حُسَيْنَ بْنَ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَلِيًّا قَالَ كَانَتْ لِي شَارِفٌ مِنْ نَيْسَبِ مِنَ النِّعَمِ يَوْمَ يَذُرُ وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْطَانِي مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْهِ مِنَ الْخُمْسِ يَوْمَ مِذْيَ فَلَمَّا أَرَدْتُ أَنْ أَتَيْتَ بِفَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ بِنْتُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَعَدْتُ رَجُلًا صَوَاعِفِي بَيْنِي قَيْتَاعًا أَنْ يَرْجُلَ مَعِيَ قَتَاتِي يَأْذِرُ فَأَرَدْتُ أَنْ أَبِيعَهُ مِنَ الصَّوَاغِينَ فَتَسْعِينَ بِهِ فِي وَلِيمَةٍ عَرَسِي قَبِينَا أَنَا أَتَجَمَّرُ لِشَارِفِي مِنَ الْأَقْتَابِ وَالْعَرَابِ وَالْجِبَالِ وَشَارِفَايَ مَنَاحِيَنَ إِلَى جَنْبِ حُجْرَةِ رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ حَتَّى جَمَعْتُ مَا جَمَعْتُ فَإِذَا أَنَا بِشَارِفِي قَدْ أَجَبَتْ أَسْمَتُهَا وَبَقَرَتْ خَوَاصِرَهُمَا وَأَخَذَتْ مِنْ أَكْبَادِهِمَا فَلَمَّ أَمْلِكُ عَيْنِي حِينَ رَأَيْتُ الْمَنْظَرَ قُلْتُ مَنْ فَعَلَ هَذَا قَالُوا فَعَلَهُ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَهُوَ فِي الْبَيْتِ فِي شَرْبٍ مِنَ الْأَنْصَارِ عِنْدَهُ قَيْنَةٌ وَأَصْحَابُهُ فَقَالَتْ فِي غَنَائِمِنَا أَلَا يَا حَمْزُ لِلشَّرَفِ الْيَوْمَ قَوَّبَتْ حَمْزَةُ إِلَى السَّيْفِ فَاجَبَّ أَسْمَتُهَا وَبَقَرَتْ خَوَاصِرَهُمَا وَأَخَذَتْ مِنْ أَكْبَادِهِمَا قَالَ عَلِيٌّ فَانْظُرْتُ حَتَّى أَدْخَلَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعِنْدَهُ زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ وَعَرَفَ

... د تيرمغ بقيه حاشيه] خطب ابوطلحه ام سليم فقالت يا اباطلحه ما ملكت يرد ولكنك امرؤ كافر وأنا مسلمة لا تحل لي فإن تسلم فذلك مهري فأسلم فكان ذلك مهرها .. وعن أنس رضي الله عنه كان يرمى بين يدي النبي صلى الله عليه وسلم يوم أحد فرفع النبي صلى الله عليه وسلم يده فرفع ابوطلحه صدره وقال هكذا لا يصيبك بعض القوم سهامهم نحري دون نحرك .. واختلف في وفاته فقال الواقدي مات سنة أربع وثلاثين وصلى عليه عثمان وقيل قبلها بستين وقال أبو زرعة الدمشقي عاش بعد النبي صلى الله عليه وسلم أربعين سنة .. فعلى هذا يكون موته سنة خمسين أو سنة إحدى وخمسين .. وبه جزم المدانتي.

(١) التمايل جمع تمايل وهو الصورة (عمدة القاري (١١٠/١١٧).

(٢) صحيح مسلم (٢٠٠/١٢) كتاب اللباس والزينة باب تحريم تصوير صورة الحيوان.

النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الَّذِي لَقِيتُ فَقَالَ مَا لَكَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا رَأَيْتُكَ الْيَوْمَ عَدَا حَمْزَةً عَلَى نَاقَتِي فَأَجَبَ أَسْمَتَهَا وَبَقَرَهَا وَهَذَا فِي بَيْتٍ مَعَهُ شَرِبَ قَدَعَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِرِذَابِهِ فَأَرْتَدَى ثُمَّ انْطَلَقَ يَمْشِي وَاتَّبَعْتُهُ أَنَا وَزَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ حَتَّى جَاءَ الْبَيْتُ الَّذِي فِيهِ حَمْزَةٌ فَاسْتَأْذَنَ عَلَيْهِ فَأَذِنَ لَهُ فَطَلَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُلُومُ حَمْزَةً فِيمَا فَعَلَ فَإِذَا حَمْزَةٌ تَمْلُ حَمْزَةً عَيْنَاهُ فَتَنْظُرُ حَمْزَةً إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ صَعَدَ النَّظَرَ فَتَنْظُرُ إِلَى رُكْبَتَيْهِ ثُمَّ صَعَدَ النَّظَرَ فَتَنْظُرُ إِلَى وَجْهِهِ ثُمَّ قَالَ حَمْزَةٌ وَهَلْ أَنْتُمْ إِلَّا عِبِيدُ الْأَبَى فَعَرَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ تَمْلُ فَتَنَكَّصَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى عَقْبَيْهِ الْقَهْقَرَى فَعَزَّيَ وَخَرَجْنَا مَعَهُ

قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ: دلته د امام بخاری رحمہ اللہ شیخ عبدان دی. دا عبدالله بن عثمان بن جبلة دی. او د دوی کنیت ابو عبد الرحمن دی. د حافظ ابن حجر رحمہ اللہ راوی دا ده. چه د دوی نوم عبدالله دی. خلقو په دې کښې ترمیم کړې دي. او عبدان ئې ترې جوړ کړې دي، او حافظ ابن طاهر فرمائی، چه د دوی نوم عبدالله او کنیت ابو عبد الرحمن دی. د دوی د نوم نه ئې «عبد»، اخستی دي. او دغه شان ئې د دوی د کنیت نه هم «عبد»، اخستی دي. او د دواړو تشبیه نه ئې «عبدان»، جوړ کړې دي، او هم په دې سره دوی مشهور دی. (۱)

قوله: أَنَّ عَلِيًّا قَالَ كَانَتْ لِي شَارِفٌ مِنْ نَصِيبِي مِنَ الْمَغْنَمِ يَوْمَ بَدْرٍ:

حضرت علی رضی اللہ عنہ فرمائی، چه زما سره یوه اوښه وه. کومه چه د جنگ بدر د مال غنیمت په حصه کښې زما رسیدلې وه.

«شارف» مسن اوښې ته وائی (۲)

«وَكَانَ الْيَوْمَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَغْطَانٍ وَمِنَ الْغُثَيِّسِ يَوْمَ بَدْرٍ» د «أعطان» مفعول

محذوف دي. یعنی «أعطان شارف»

او یوه بله اوښه نبي صلی اللہ علیہ وسلم ماته د هغه خمس نه را کړې وه. کوم چه الله تعالی نبي صلی اللہ علیہ وسلم ته د بدر په ورځ ورکړې وو.

یعنی د غنیمت نه خمس وستې شوې وو. او هغه خمس نبي صلی اللہ علیہ وسلم بیا تقسیم کړې وو. نو په هغې کښې یوه بله اوښه حضرت علی رضی اللہ عنہ ته ملاؤ شوې وه. نو دغه شان د حضرت علی رضی اللہ عنہ سره دوه اوښې شوې.

(۱) عمدة القاری (۷۴۱)۔

(۲) فتح الباری (۱۹۹۶)۔

قوله: فَلَمَّا أَرَدْتُ أَنْ أَبْتَنِيَ بِفَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ بَدَتْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

وَسَلَّمَ: کله چه ما د حضرت فاطمه بنت نبی ﷺ د رخصتی (واده کولی) اراده اوکړه. د «بنا»، او «ابتنا»، لفظ د رخصتی په معنی کښې استعمالیږي.

قوله: وَأَعْدْتُ رَجُلًا صَوَاعًا فِي بَنِي قَيْنَقَاعَ أَنْ يَرْتَحِلَ مَعِيَ فَتَأْتِي بِأَذْخِرِ

فَارَدْتُ أَنْ أَبِيعَهُ مِنْ الصَّوَاعِينَ فَتَسْتَعِينَ بِهِ فِي وَلَمَّةٍ عَرُوسِي: نو ما د بنی قینقاع د یو زرگر سره دا خبره کړې وه. چه هغه به ماسره ځي. او مونږ به د اذخر گیاه راوړو. ما اراده کړې وه. چه زه به دغه گیاه په زرگرانو باندې خرڅوم. او په دې سره به د خپل واده په ولیمه مدد اخلم.

قوله: فَبَيْنَا أَنَا أَجْمَعُ لِشَارِقِي مِنْ الْأَقْتَابِ وَالْغَوَايِرِ وَالْحَبَالِ: ① الاقتاب: د

«قتب»، جمع ده. کتښې ته وائی. (یعنی هغه پیره کپړه چه د خریا بل څه خاړو په شا باندې اچولې شی. چه د بوج په وجه دهغه ملا د خوږیدونه بچ وی از مترجم)

② الغرائر: د «غرارة»، جمع ده. بورو ته وائی. (څه اذخر په کښې جمع کړی از مترجم)

③ الحبال: د «حبل»، جمع ده. رسی ته وائی.

ترجمه: نوبه داسې وخت کښې چه ما دخپلو دواړو اوښودپاره کتښې، بوری او رسی جمع کولې.

قوله: وَشَارَفَائِي مَنَاخَانَ إِلَى جَنْبِ مُحَرِّقَةِ رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ: اوزما دواړه

اوښې د یو انصاری د حجرې په خواه کښې ناستې وې.

قوله: حَتَّى جَمَعْتُ مَا جَمَعْتُ: تردې چه ما چه څه جمع کول هغه مې جمع کړل.

قوله: فَإِذَا أَنَا بِشَارِقِي قَدْ أُجِيتُ أَسْمَتُهَا وَيُقَرَّتْ خَوَاصِرُهُمَا وَأُخِذَ مِنْ

أَكْبَادِهِمَا: ① اسمة: د «سانام»، جمع ده. اوښ قب ته وائی.

② بقرت: «أى شقت وقطعت» څیرلې شوې وې.

③ خواصر: د «حاصر»، جمع ده. تشی ته وائی.

④ اکباد: د «کبد»، جمع ده. اینې (کلیجی) ته وائی.

نوناگهانه ما اوکتل. چه زما د دواړو اوښو قبونه پرې کړې شوی دی. اودهغې تشی څیرلی شوی دی. او د دواړو اینې راوستې شوې دی.

قوله: فَلَمَّا أَمْلِكُ عَيْنِي حِينَ رَأَيْتُ الْمَنْظَرَ قُلْتُ مَنْ فَعَلَ هَذَا قَالُوا فَعَلَهُ حَمْرَةُ

بْنِ عَبِي الْمَطْلَبِ وَهُوَ فِي هَذَا الْبَيْتِ فِي شَرْبِ مِنَ الْأَنْصَارِ: کله چه ما دا

منظر اولیدل. نو ما په خپلو سترگو قابو اونکړې شو، ما تپوس اوکړو دا چا کړی دی؟ خلقو

راته اووئیل. چه (ستا تره) حمزه بن عبدالمطلب کړی دی. او دانصارو د شراب څکونکو یوې

ډلې سره هغه په دې کور کښې موجود دې.

شرب: دا د ،، شارب ،، جمع ده. لکه څنګه چه ،، راجل ،، د ،، رجل ،، جمع ده. مراد دی. شراب څکونکی خلقي.

قوله: عِنْدَهُ قَيْنَةٌ وَأَصْحَابُهُ فَقَالَتْ فِي غِنَائِهَا أَلَا يَا حَمَزُ لَشُرْفِ النَّوَاءِ:

① قينة: سندرغاړې.

② شرف: دا د ،، شارف ،، جمع ده. د پوځ عمراوینې ته وائی.

③ النواء: ،، ناویه ،، جمع ده. دا د ،، شرف ،، صفت دی. په معنی د څړې او پیرې، دوی سره یوه سندرغاړې وه. اوددوی ملګری وو. نو سندرغاړې په خپله سندره کښې وئیلې وو. «ایا حمزه لشراف النواء» ای حمزه، دغه پیرو څړیو اوښو ته طرف ته ورشه.

قوله: فَوُتِبَ حَمَزَةٌ إِلَى السَّيْفِ فَأَجَبَ أَسْمَتُهُمَا وَيَقَرَّ خَوَاصِرُهُمَا وَأَخَذَ مِنْ

أَكْبَادِهِمَا: نو حمزه عليه السلام راوټوب کړې. او توره نې راواخستله. اود دواړو اوښو قبونه نې کټ کړل. اودهغې تشې نې اوڅیرل. اودهغې اینې نې را اوویستلې.

قَالَ عَلِيٌّ فَأَنْطَلَقْتُ حَتَّى أَدْخُلَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعِنْدَهُ زَيْدُ

بْنُ حَارِثَةَ وَعَرَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الَّذِي لَقِيتُ فَقَالَ مَا لَكَ: حضرت

علي عليه السلام فرمائی. ماچه دا حالت اولیدل. نو د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې حاضر شوم. نبی صلی الله علیه وسلم سره زیدبن حارثه هم و،. نبی صلی الله علیه وسلم زما په غم او پریشانی باندې پوهه شو. نبی صلی الله علیه وسلم تپوس او کړو په تا څه شوی دی؟ ما ورته اووئیل. یا رسول الله ما د نن ورځې پشان د غم منظر چرته نه دی لیدلې. نن حضرت حمزه عليه السلام زما په دوو اوښو باندې ظلم کړې دی. دهغې قبونه نې کټ کړی دی. اودهغوی تشې نې څیرلې دی. اوهغه اودهغه ملګری دلته په یو کور کښې موجود دی. نو نبی صلی الله علیه وسلم خپل ځادر راوغوښتل. او نې واچول، او روان شو. زیدبن حارثه عليه السلام هم دوی پسې شاته راروان شو. اوهغه کور ته ورغلل. په کوم کښې چه حضرت حمزه عليه السلام و. ونبی صلی الله علیه وسلم د دننه تلواجازت اوغوستلو. نو نبی صلی الله علیه وسلم ته اجازت ملاؤ شو. چه دننه لاړلو. نو نبی صلی الله علیه وسلم حضرت حمزه عليه السلام د هغوی په دې فعل باندې ملامته کول شروع کړل. «لماذا

حمزة مثل محبرة عينا» ،، مثل ،، په نشه کښې د مدهوشه کیدوپه معنی کښې دی. یعنی حضرت حمزه عليه السلام د نشې په حالت کښې وو. اودواړه سترګې نې سره وې. حضرت حمزه عليه السلام نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته نظر راپورته کړو. «دېښو دطرف نه» اوبیا نې نظرلې نور پورته کړو. اود نبی صلی الله علیه وسلم په زنگون نظرواچولو. اوبیا نې نظر نور اوچت کړلو. او د نبی صلی الله علیه وسلم مخ طرف ته نې اوکتل. او وې وئیل.

قوله: وَهَلْ أَتَمُّ إِلَّا عَيْدُ الْأَيِّ: تاسوخلغو زما د پلار غلامان نې. نبی صلی الله علیه وسلم پوهه شو. چه دې په نشه کښې بیخوده دی. نو نبی صلی الله علیه وسلم واپس دهغه ځای نه په پوندو راغلو. اومونې هم دهغوی سره راووتلو.

حضرت حمزه رضی الله عنه دلته نبی صلی الله علیه و آله او حضرت علی رضی الله عنه ته او وئیل چه تاسو زما د پلار غلامان نه حافظ ابن حجر رحمته الله ددی توجیه دا کړې ده چه چونکه نبی صلی الله علیه و آله د حضرت عبدالمطلب نمسی وو او حضرت علی رضی الله عنه هم د هغوی نمسی وو او حضرت حمزه رضی الله عنه د هغوی نمسی نه وو بلکه خوې وو نو هغوی عبدالمطلب (چه د نبی صلی الله علیه و آله او حضرت علی رضی الله عنه نیکه اود عربو سردار وو) په منزله د سید او مالک او گرځول او نبی صلی الله علیه و آله او حضرت علی رضی الله عنه ته نه او وئیل چه «هل اثم إلا عبید لانی» او پخپله چونکه د هغوی خوې وو او د عبدالمطلب سره د هغوی نسبت د نبی صلی الله علیه و آله او حضرت علی رضی الله عنه په مقابله کښې زیات نزدې وو نو ددی جملې نه د حضرت حمزه رضی الله عنه مقصود په دې خبره باندې فخر کول وو چه زه ستاسو په نسبت عبدالمطلب ته زیات نزدې یم. (۱)

خو حضرت گنګوهی رحمته الله فرمائی چه د حضرت حمزه رضی الله عنه په دې کلام کښې د توجیه کولو ضرورت څه دی؟ ځکه چه هغوی په حالت د نشه کښې وو د نشې په حالت کښې انسان نه عقل او هوش تلې وی حضرت حمزه رضی الله عنه هم په دغه حالت کښې یوه بې معنی او بې مقصده خبرې کړې وه نو ددی د توجیه ضرورت څه دی؟ (۲)

بهر حال امام بخاری رحمته الله دا حدیث دلته د غزه بدر په بیان کښې ځکه ذکر کړو چه په دې حدیث کښې دی چه د جنگ بدر په مال غنیمت کښې حضرت علی رضی الله عنه ته اوښه ملاز شوې وه ددی نه د حضرت علی رضی الله عنه بدری کیدل معلوم شو او هم دا د امام بخاری رحمته الله مقصد دی.

[۳۷۷] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَخْبَرَنَا أَبُو عِيْنَةَ قَالَ أَتَقْدَةُ لَنَا ابْنُ الْأَصْبَهَانِيِّ سَمِعَهُ مِنْ أَبِي مَعْقِلٍ أَنَّ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَبَّرَ عَلَى سَهْلِ بْنِ حَنِيْفٍ فَقَالَ إِنَّهُ لَيُكْفِرُ بِدِرْأٍ دِمَحْمَدِ بْنِ عِبَادٍ كُنَيْتَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ دِي دَامَامٍ بَخَارِي رحمته الله استاذ دې دووی قیام په بغداد

کښې وو تنه او معروف او مشهور راوی دی په ۳۳۳ هجری کښې وفاتش وې دې خصوصی خبره دا ده چه د وی په بخاری کښې صرف دا یو روایت دی. (۳)

قوله: أَتَقْدَةُ لَنَا ابْنُ الْأَصْبَهَانِيِّ د «ابن الاصفهان» نوم ،، عبدالرحمن بن عبدالله،، دی د کوفې اوسیدونکې وو ددی جملې دوه مطلبه کیدې شی.

① یو مطلب دا دی چه ابن الاصفهانی دا حدیث مونږ ته په پوره سند سره تر آخره پورې بیان کړې دی.

② دویمه معنی دا کیدې شی چه ابن الاصفهانی دا حدیث مونږ ته لیکلې رالیږلې دی مونږ

(۱) قال الحافظ أراد أن أباه عبدالمطلب جد للنبي صلی الله علیه و آله ولعلي رضی الله عنه أيضاً والجِد يدعى سيداً وحاصله أن حمزة أراد الإفتخار عليهم بأنه أقرب إلى عبدالمطلب منهم (تعلیقات اللاح ۲۶۸۸).

(۲) قال الشيخ رشيد أحمد الجنجوهي قدس سره فی قوله ((وما اثم إلا عبید لانی)) وما أبعد التلطف لتوجيه صحته مع أنه من كلام سكران الذي لم يكن له عقل إذا ذاك (لامع الدراری ۲۶۷۸).

(۳) عمدة القاری (۱۱۱/۱۷).

دا حدیث د هغه نه اوریدلې نه دي. چه نقل کوو ئې. بلکه بطریق المکاتبة ئې نقل کوو. (۱)
په راروان روایت کښې دي. چه حضرت علی رضی الله عنه د حضرت سهل بن حنیف په جنازه باندې
تکبیرونه اووئیل. او وې فرمائیل. حضرت سهل رضی الله عنه بدرته حاضر شوې وو. د جنازې په مانځه
کښې ئې څومره تکبیرونه وئیلې وو. د ابن عبدالبر او امام بغوی رحمهما الله د روایت مطابق
ئې شپږ تکبیرونه وئیلې وو. او د حافظ ابوذر د روایت مطابق حضرت علی رضی الله عنه پنځه
تکبیرونه وئیلې وو. (۲)

[۳۷۸۲] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّهُ سَمِعَ
عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَخْبَرُ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ جِئَ تَأْتِمَتْ حَفْصَةُ بِنْتُ عُمَرَ مِنْ
خُنَيْسِ بْنِ حُذَافَةَ السَّهْمِيِّ وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ شَهِدَ
بَدْرًا نَوَفَلِي بِالْمَدِينَةِ قَالَ عُمَرُ فَلَقِيْتُ عُمَانَ بْنَ عَفَّانَ فَعَرَضْتُ عَلَيْهِ حَفْصَةَ فَقُلْتُ إِنَّ شَيْئًا
أَنْكَرْتُكَ حَفْصَةَ بِنْتُ عُمَرَ قَالَ سَأَنْظُرُ فِي أَمْرِي فَلَبِثْتُ لَيْالِي فَقَالَ قَدْ بَدَأَ لِي أَنْ لَا أَتَزَوَّجَ
يَوْمِي هَذَا قَالَ عُمَرُ فَلَقِيْتُ أَبَا بَكْرٍ فَقُلْتُ إِنَّ شَيْئًا أَنْكَرْتُكَ حَفْصَةَ بِنْتُ عُمَرَ فَصَمَتَ أَبُو بَكْرٍ
فَلَمْ يَرْجِعْ إِلَيَّ شَيْئًا فَكُنْتُ عَلَيْهِ أَوْجَدَ مِنِّي عَلَى عُمَانَ فَلَبِثْتُ لَيْالِي ثُمَّ خَطَبَا رَسُولَ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَنْكَرَتْهُمَا إِيَّاهُ فَلَقِيْنِي أَبُو بَكْرٍ فَقَالَ لَعَلَّكَ وَجَدْتَ عَلِيَّ بْنَ عَرَضْتُ
عَلَيَّ حَفْصَةَ فَلَمْ أَرْجِعْ إِلَيْكَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ فَإِنَّهُ لَمْ يَمْنَعْني أَنْ أَرْجِعَ إِلَيْكَ فِيمَا عَرَضْتُ إِلَّا أَنِّي قَدْ
عَلِمْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ ذَكَرَهَا فَلَمْ أَكُنْ لِأَفْشِي سِرَّ رَسُولِ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَوْ تَرَكْتُهَا لَقِيلَتْهَا [۳۷۸۳ و ۳۷۸۴ و ۳۷۸۵]

په روایت کښې دي. چه حضرت حفصه بنت عمر دخپل خاوند حضرت خنیس بن حذافه
سهمی په وفات سره کونډه شوه. او حضرت خنیس رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه و آله په صحابه کرامو رضی الله عنهم
کښې وو. او په بدر کښې شریک شوې وو. دووی وفات په مدينه منوره کښې شوې وو. چونکه
حضرت حفصه اوس هم دواډه د عمروه. نودهغوی خیال شو. چه واده اوکړي. نو په دې سلسله
کښې حضرت عمر فاروق رضی الله عنه حضرت عثمان رضی الله عنه سره ملاؤ شو. او وې وئیل. که تاسو
غواړئ. نو ستاسو نکاح به د حفصې سره اوکړم. خو حضرت عثمان رضی الله عنه ورته اووئیل. زه به
پرې سوچ اوکړم. او د سوچ نه پس ئې اووئي. زما فی الحال د نکاح کولو اراده نشته. حضرت
عمر رضی الله عنه ددې نه پس حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره ملاؤ شو. او هغوی ته ئې د حضرت حفصې د
نکاح په باره کښې اووئیل. حضرت ابوبکر چپ پاتې شو. او څه جواب ئې ورته
ورنکړو. حضرت عمر رضی الله عنه فرمائی. چه حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته د حضرت عثمان رضی الله عنه په مقابله

(۱) قال الحافظ أنفذه لنا ابن الأصبهاني أي بلغ منتهاه من الرواية وتسام السياق فنغذ فيه ، كقولك : إنفذ
السهم أي رमित به فأصبت وقيل المراد بقوله أنفذه لنا أي أرسله فكانه حمله عنه مكاتبة أو إجازة
وانظر فتح الباري (۳۱۸/۷)۔

(۲) فتح الباري (۳۱۸/۷)۔

کنبی ماته زیاته غصه راغله. (بوخود دې وجې چه دوی څه جواب رانکړو او دویم ددې وجې چه د دوی سره تعلقات هم د حضرت عثمان رضی الله عنه په مقابله کنبی زیات وو.) بیا څو روځې پس نبی کریم صلی الله علیه و آله پخپله حفصې ته دنکاح پیغام اولیږلو. نو نبی صلی الله علیه و آله سره د حفصې نکاح اوشود. حضرت عمر رضی الله عنه فرماني. چه روسته ما سره حضرت ابوبکر رضی الله عنه ملاو شو. او وې ونیل. کیدې شی. چه کله تاسو ته ما د حضرت حفصې دنکاح په باره کنبی څه جواب درنکو. نو ته به زما نه خفه شوې وې. ما ورته اوونیل. او زه خفه شوې ووم. نو حضرت ابوبکر رضی الله عنه او فرمائیل. ماناسو ته ددې وجې جواب درنکو. چه زما په علم کنبی دا خبره راغلي وه. چه نبی صلی الله علیه و آله د حضرت حفصې سره نکاح کول غواړی. نو ما د رسول الله صلی الله علیه و آله راز ښکاره کول نه غوښتل. که نبی صلی الله علیه و آله ارده پریخودې وه. نو ما به ضرور قبوله.

په دې حدیث کنبی چونکه د حضرت خنیس بن حذافه رضی الله عنه د بدری کیدو ذکر دې. ددې وجې امام بخاری دلته ذکر کړو. والله اعلم.

حضرت خنیس بن حذافه: دوی د فضلاء صحابو رضی الله عنهم نه دې. او صاحب الهجرتین دې. په جنگ بدر کنبی شریک وو. او په جنگ احد کنبی زخمی شوې وو. او هم ددغه زخم د وجې په مدینه منوره کنبی وفات شو. دا د عبدالله بن حذافه ورور دې. (۱)

وړاندې امام بخاری رحمته الله علیه حضرت ابومسعود رضی الله عنه بدری ثابتوی.

[۳۷۳] حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَدِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدٍ سَمِعَ أَبَا مَسْعُودٍ الْبَدْرِيَّ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ تَفَقَّهَ الرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ صَدَقَةً [ر: ۵۵]

[۳۷۵] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ سَمِعْتُ عُرْوَةَ بِنَ الزُّبَيْرِ يُحَدِّثُ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ فِي مَازِيهِ أَخْبَرَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ الْعَصْرِيُّ هُوَ أَمِيرُ الْكُوفَةِ فَدَخَلَ عَلَيْهِ أَبُو مَسْعُودٍ عَقِبَهُ بْنُ عُمَرَ وَالْأَنْصَارِيُّ جَدُّ زَيْدِ بْنِ حَسَنٍ شَمِئِدًا بَدْرًا فَقَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ نَزَلَ جَبْرِيلُ فَصَلَّى فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَمْسَ صَلَوَاتٍ ثُمَّ قَالَ هَكَذَا أَمِرتُكَ كَذَلِكَ كَانَ بَشِيرُ بْنُ أَبِي مَسْعُودٍ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ [ر: ۳۹۰]

[۳۷۶] حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو عَوَّانَةَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ عُلُقَبَةَ عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْبَدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْإِتْيَانُ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ مَنْ قَرَأَهَا فِي لَيْلَةٍ كَفَّرَ عَنْهُ قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ فَلَقِيتُ أَبَا مَسْعُودٍ وَهُوَ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ فَسَأَلْتُهُ فَحَدَّثَنِيهِ [۳۷۳و ۳۷۵و ۳۷۶]

حضرت ابومسعود رضی الله عنه: د دوی نوم عقبه بن عمرو دې. او دې انصاری دې. دخرج قبیلې سره ددوی تعلق دې. او په بیعت عقبه کنبی شریک شوې وو. د دوی په بدری کیدو کنبی اختلاف دې. د ابن اسحاق او واقدی وغیره رضی الله عنهم رانې دا ده. چه دې په جنگ بدر

کنبی نه وو شریک شوې. دوی ته بدری ددې وجې وئیلې شی. چه د بدر په خای کنبی اوسیدلو. خود امام بخاری، امام مسلم، طبرانی و ابو عتبه بن سلام رضی الله عنه وغیره رای دا ده. چه دې په بدر کنبی شریک شوې وو. اوتاسوته معلومه ده. چه «المثبت مقدم علی المثنی» چه مثبت ته په منفی باندې ترجیح وی. نو ځکه به دې بدری شمارلې شی. (۱)

امام بخاری رحمته الله دلت د ابو مسعود رضی الله عنه د بدری کیدو د ثبوت دپاره د درې روایتونو تخریج کړې دي. په اولنی روایت کنبی نه د دوی د یوم سره صرف، بدری، ذکر کړې دي. په دې کنبی دا احتمال وو. چه چونکه دوی په بدر کنبی اوسیدل. د دې وجې دوی ته بدری وئیلې شی. نو امام بخاری رحمته الله د دویم روایت تخریج اوکړو. په هغې کنبی حضرت عروه د «شهد بدر» تصریح کړې ده. دغه شان په دریم روایت کنبی حضرت علقمه رضی الله عنه دوی ته بدری وئیلی دی. بهر حال د دې باب په درې واړه روایاتو کنبی امام بخاری د ابو مسعود انصاری رضی الله عنه بدری کیدل ثابت کړې دي.

[۲۸۷] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عَقِيلٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الرَّبِيعِ أَنَّ عَتَبَانَ بْنَ مَالِكٍ وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ شُهَدَا بَدْرٍ أَمِينُ الْأَنْصَارِ أَنَّهُ أَمَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ هُوَ ابْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا عَبْسَةُ حَدَّثَنَا يُونُسُ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ ثُمَّ سَأَلْتُ الْحُصَيْنَ بْنَ مُحَمَّدٍ وَهُوَ أَحَدُ بَنِي سَالِمٍ وَهُوَ مِنْ رِوَاةِهِمْ عَنْ حَدِيثِ مُحَمَّدِ بْنِ الرَّبِيعِ عَنْ عَتَبَانَ بْنَ مَالِكٍ فَصَدَّقَهُ [۲۸۷]

په دې روایت کنبی د حضرت عتبان بن مالک رضی الله عنه په باره کنبی دی. چه دوی په جنگ بدر کنبی شرکت کړې وو. حضرت عتبان بن مالک رضی الله عنه انصاری خزر جی دي. دوی د خپلې قبیلې بنو سالم امام هم وو. د جمهورو په نیز دوی بدر دی. البته ابن اسحاق دوی په بدرینو کنبی نه دي شمار کړي. د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه په دور خلافت کنبی دوی وفات شوی وو. او دوی دهغه د جنازې مونځ ورکړې وو. (۲)

[۲۸۸] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَامِرٍ بْنِ رَبِيعَةَ وَكَانَ مِنْ أَكْبَرِ بَنِي عَدِيٍّ وَكَانَ أَبُوهُ شَهِيدَ بَدْرٍ أَمَامَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ عُمَرَ اسْتَعْمَلَ قُدَامَةَ بْنَ مَطْلُوعٍ عَلَى الْبَحْرَيْنِ وَكَانَ شَهِيدَ بَدْرٍ أَوْ هُوَ خَالَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ وَحَفْصَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا

دا حدیث د عبدالله بن عامر رضی الله عنه نه مروی دي. د دوی پلار عامر بن ربیع رضی الله عنه دي. په جنگ بدر کنبی شریک شوې وو. حضرت عامر بن ربیع رضی الله عنه خطیب الاسلام دي. په مکه مکرمه

(۱) الإصابة ۴۹۰/۲ و ۴۹۱.

(۲) الإصابة ۴۵۲/۲.

کنبیٰ نہ ایمان راوہی وو او حبشہ طرف تہ نہی ہجرت کری وو۔ بیامدینی تہ راغلی وو۔ بدر نہ عالوہ د نوروو تول مشاہدو کنبیٰ شریک شوہی وو۔ دوی خوی عبداللہ بن عامر کوم چہ د دہی حدیث راوی دہی۔ پ ۶ ھ کنبیٰ پیدا شوہی وو۔ حضرت عامر رضی اللہ عنہ یو بل خوی ہم وو۔ د ہغہ نوم ہم عبداللہ وو۔ او ہغہ پہ جنگ طائف کنبیٰ شریک شوہی وو۔ او ہم پہ ہغہ کنبیٰ شہید شوہی وو۔ حضرت عامر بن ربیعہ وفات پہ ۳۲ ھ یا ۳۳ ھ یا ۳۵ ھ کنبیٰ شوہی وو۔^(۱)

قوله: اَنْ عُمَرَ اسْتَعْمَلَ قَدَامَةَ بِنِ مَظْعُونٍ عَلٰی الْبَحْرَيْنِ وَكَانَ شَهِيدًا:

حضرت عمر رضی اللہ عنہ حضرت قدامہ بن مظعون رضی اللہ عنہ د بحرین عامل جوہ کری وو۔ او حضرت قدامہ رضی اللہ عنہ پہ جنگ بدر کنبیٰ شریک شوہی وو۔

حضرت قدامہ بن مظعون رضی اللہ عنہ: حضرت قدامہ بن مظعون رضی اللہ عنہ د حضرت عثمان بن مظعون او عبداللہ بن مظعون رضی اللہ عنہ ورور وو۔ اود حضرت عبداللہ بن عمر او حضرت حفصہ رضی اللہ عنہما ما ما وو۔ دوی خور حضرت زینب بنت مظعون د حضرت عمر رضی اللہ عنہ بی بی وہ۔ دوی پہ جنگ بدر کنبیٰ شریک شوی وو، حضرت عمر رضی اللہ عنہ دوی د بحرین عامل جوہ کری وو۔ حضرت عمر تہ شکایت ملاؤ شو۔ چہ قدامہ رضی اللہ عنہ مسکر استعمال کری دہی۔ دوی تحقیق اوکرو۔ او ددی نہ پس نہی حضرت قدامہ رضی اللہ عنہ معزول کرلو۔ اوپہ دوی باندہی نہی حد جاری کرو۔ او د دوی پہ خاں نہی حضرت عثمان بن ابی العاص رضی اللہ عنہ د بحرین والی مقرر کرو۔^(۲)

[۳۷۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ أَسْمَاءَ حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَّةُ عَنْ مَالِكٍ عَنْ الزُّهْرِيِّ أَنَّ سَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ أَخْبَرَهُ قَالَ أَخْبَرَنَا رَافِعُ بْنُ خَدِيجٍ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ أَنَّ عَمِّيهِ وَكَانَا شَهِيدًا بَدْرًا أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ كِرَاءِ الْبُزَارِ فَقُلْتُ لِسَالِمٍ فَتَكْرِمًا أَنْتَ قَالَ لَعَمْرُائَ رَافِعًا أَكْثَرَ عَلَى نَفْسِيهِ [۳۷۸:۳]

پہ دہی حدیث کنبیٰ ہم دا خودل مقصود دی۔ چہ د حضرت رافع بن خدیج رضی اللہ عنہ دوه ترونہ وو۔ او دواہہ جنگ بدر تہ حاضر شوی وو۔ پہ دوی کنبیٰ د یونوم ،، ظہیر ،، (پہ تصغیر سرہ) اودبل نوم ،، مظہر ،، وو۔ ظہیر پہ عقبہ ثانیہ کنبیٰ شریک شوہی وو۔ مظہر ددہ دوو غلامانوپہ خیبر کنبیٰ د یہودو پہ سازش سرہ قتل کری وو۔ دا د حضرت عمر رضی اللہ عنہ زمانہ وہ۔ حضرت

(۱) عمدة القاری (۱۷/۱۳ و ۱۴)۔

(۲) وقد اورد الحافظ القصة عن عبدالرزاق في مصنفه وقال فقدم الجارود العقدى على عمر فقال إن قدامة سكر، فقال من يشهد معك؟ فقال أبوهريّة فشهد أبوهريّة أنه سكران يقي فأرسل إلى قدامة فقال له الجارود أقم عليه الحد فقال له عمر إخصم أنت أم شاهد رضي الله عنه فصمت ثم عاوده فقال لتسكن ، أ و لأسواك فقال ليس في الحق أن يشرب إبن عمك وتسومني فأرسل عمر إلى زوجته هند بنت الوليد فشهدت على زوجها فقال عمر لقدامة إني أريد أن أحدك فقال ليس لك ذلك لقول الله عزوجل ﴿ ليس على الذين آمنوا و عملوا الصالحات جناح فيما طعموا ﴾ فقال أخطأت التاويل فإن بقية الآية ((إذا ما إتقوا)) فإنك إذا إتقيت أجنبنت ما حرم الله عليك ثم أمر به فجلد فغاضبه قدامة ثم حجاً جميماً فاستيقظ عمر من نومه فزعا فقال عجلوا بقدامة أتاني أت فقال صالح قدامة فإنه أخوك فاصطلحا (وانظر فتح الباری (۱۷/۳۲)۔

عمر رضی اللہ عنہ ددی واقعہ پہ وجہ د یهودیانو د خیبر نہ د جلا وطنی حکم او کړو. او دغه شان بنو د خیبر نه هم اووتل. (۱) په حدیث کښې وړاندې د کراء الارض مسئله ده. کومه چه به په کتاب المزارعة کښې راشی. (انشاء الله)

[۴۹۰] حَدَّثَنَا أَدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ حُصَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ شَدَّادٍ بِنَ الْهَادِ اللَّيْثِيَّ قَالَ رَأَيْتُ رِفَاعَةَ بْنَ رَافِعٍ الْأَنْصَارِيَّ وَكَانَ شَهِيدَ بَدْرًا
په دې روایت کښې د حضرت رفاعه بن رافع په باره کښې دی. چه دوی په جنگ بدر کښې شریک وو. (۲)

[۴۹۱] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْبَرٌ وَيُونُسُ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ الْيُسُوبِينَ فَخْرَمَهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَمْرُو بْنَ عَوْفٍ وَهُوَ خَلِيفٌ لِبَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤْيٍ وَكَانَ شَهِيدَ بَدْرًا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ أَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ الْجَرَّاحِ إِلَى الْبَحْرَيْنِ يَأْتِي بِمِزْنَتَيْهَا وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُوَ صَاحِبُ أَهْلِ الْبَحْرَيْنِ وَأَمَرَ عَلَيْهِمُ الْعَلَاءَ بْنَ الْحَضْرَمِيِّ فَقَدِمَ أَبُو عُبَيْدَةَ بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ فَبِعَتْهُ الْأَنْصَارُ بِقَدْرٍ وَأَبَى عُبَيْدَةَ فَوَاقَا صَلَاةَ الْفَجْرِ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا انْتَهَرَ نَعَزَ صَلَاةً قَبْلَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ رَأَاهُمُ ثُمَّ قَالَ أَطْنَكُمُ سَمِعْتُمْ أَنَّ أَبَا عُبَيْدَةَ قَدِمَ بِشَيْءٍ وَقَالُوا أَجَلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ فَأَنْتُمْ رَوُّوا وَأَمْلُوا مَا يَسْرُكُمُ قَوْلَ اللَّهِ مَا الْفَقْرُ أَخَى عَلَيْكُمْ وَلَكِنِّي أَخَشَى أَنْ تُبْسَطَ عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا كَمَا بُيْضَتْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ فَتَنَاقُوهَا كَمَا تَنَاقُوهَا وَتُهْلِكُكُمْ كَمَا أَهْلَكَتْهُمْ] [۴۹۸:۲]

حضرت مسعود بن مخرمه رضی اللہ عنہ فرمائی. چه عمرو بن عوف کوم چه د بنی عامر بنی لوی حلیف وو. او په جنگ بدر کښې د نبی صلی اللہ علیہ وسلم سره شریک وو. بیان کړی دی. چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم ابو عبیده بن الجراح رضی اللہ عنہ بحرین ته اولیرلو. چه دهغه خای نه جزیه راوړی. او نبی صلی اللہ علیہ وسلم د اهل بحرین سره صلح کړې وه. او حضرت علاء بن حضرمی رضی اللہ عنہ نې په هغوی امیر مقرر کړې و. د حضرت علاء بن حضرمی رضی اللہ عنہ د پلار نوم عبدالله بن عماد حضرمی دی. علاء بن حضرمی د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ او حضرت عمر رضی اللہ عنہ په زمانه کښې هم د بحرین امیر پاتې شوې دی. په ۱۴هـ کښې وفات شوی وو. ددوی نه پس حضرت عمر رضی اللہ عنہ حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ د بحرین امیر مقرر کړو. (۳) د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ نه پس نې حضرت قدامه بن مظعون رضی اللہ عنہ او بیا حضرت عثمان بن ابی العاص رضی اللہ عنہ د بحرین امیر مقرر کړو. حضرت ابو عبیده بن الجراح د رضی اللہ عنہ د

(۱) عمدة القاری (۱۱۴/۱۱۷)۔

(۲) حضرت رفاعه بن رافع د انصارو د قبیلې خزرج سره تعلق ساتلو. دوی او ددوی پلار دواړه عقبه او نورو مشاهدو ته حاضر شوی وو. په یوځلویشت یا دوه ځلویشت هجری کښې وفات شوی وو. الإصابه (۵۱۷/۱)۔

(۳) عمدة القاری (۱۱۵/۱۱۷)۔

بحرین نه مال راوړول. او راغلل حضرات انصارو چه د ابو عبیده رضی الله عنه د راتلو خبر واو ریدو. نود نبی صلی الله علیه و آله سره د صبا په مانځه کښې د ملاویدو دپاره حاضر شول. نو کله چه نبی صلی الله علیه و آله د مانځه نه فارغ شو. انصار ورته مخامخ راغلل. نبی صلی الله علیه و آله چه دوی اولیدل نو مسکې شو. او بیا دوی ته مخاطب شو. او وې فرمائیل. زما خیال دې چه تاسو خلقو د ابو عبیده رضی الله عنه د راتلو خبر اوړیدلې دې. چه هغه (دبحرین) نه څه (مال) راوړې دې. حضرات انصار و رضی الله عنهم جواب ورکړو. او، یا رسول الله! ونیل چه نبی صلی الله علیه و آله او فرمائیل.

قوله: قَالَ فَأَبْشِرُوا وَأَمِلُوا مَا يَسُرُّكُمْ فَوَاللَّهِ مَا الْفَقْرَ أَخْشَى عَلَيْكُمْ وَلَكِنِّي أَخْشَى أَنْ تُبْسَطَ عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا كَمَا بُسِطَتْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ فَتَنَاقَسُوهَا كَمَا تَنَاقَسُوهَا وَتُهْلِكُكُمْ كَمَا أَهْلَكْتُمُ: ناسوته دې زیرې وی. او کوم څیز چه تاسو خوشحاله کوئ. د هغې امید ساتئ. (یعنی مال او دولت) په الله قسم زما په تاسو د فقر او محتاجۍ ویره او خوف نشته. بلکه زه ددې خبرې نه ویریم. چه دنیا به په تاسو داسې فراخه کړې شی. لکه څنگه چه ستاسو نه په وړاندې خلقو فراخه کړې شوې وه. او تاسو به دې طرف ته مائله شی. لکه څنگه چه مخکنی خلق مائله شوی وو. او دا دنیا به تاسو تباد او برباد کړی. لکه څنگه چه نې ستاسونه وړاندې خلق تباد کړی وو. په دې واقعه کښې د حضرت عمرو بن عفوف رضی الله عنه بدری ذکر دې. ددې وجې امام بخاری رحمه الله دا دلته ذکر کړه.

[۳۷۴] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانَ يَقْتُلُ الْحَيَاتِ كُلَّهَا حَتَّى حَدَّثَهُ أَبُو لُبَابَةَ الْبَدْرِيُّ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ قَتْلِ جَنَانِ الْبَيُوتِ فَأَمْسَكَ عَنْهَا [۳: ۱۷۰]

په دې روایت کښې دی. چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما به هر قسم ماران وژل. تردې چه حضرت ابولبابه بدری رضی الله عنه دوی ته بیان اوکړو. چه «آن النبي صلی الله علیه و آله نهی من قتل جنان البيوت» یعنی رسول اکرم صلی الله علیه و آله د،، جنان البيوت،، د قتل نه منع کړې ده.

«جنان: بېکه، الجیم، وتشديد التون» جمع ده. د،، جان،، دسپین رنگ مارتو وائی. بعضې حضراتو فرمائیلې دی. چه ترې غوندې مار دې. هغې ته ،، جان،، وائی. (۱)

کله چه حضرت ابولبابه رضی الله عنه دا حدیث حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ته واورول. نو هغوی بیا د مارانو د قتل کولونه منع شو. (۲) بهر حال په دې حدیث کښې چونکه ابولبابه رضی الله عنه ته بدری وئیلې دې، ددې وجې امام بخاری دا دلته بیان کړو.

حضرت انس رضی الله عنه فرمائی. چه د انصارو څو کسانود نبی صلی الله علیه و آله نه اجازت اوغوستلو اووې وئیل. چه تاسو مونږ ته اجازت راکړئ. چه مونږ د خپل خوږی حضرت عباس رضی الله عنه فدیو.

(۱) عمدة القاری (۱۱۵/۱۷)۔

(۲) ددې حدیث تشریح په «بدء الخلق» کښې تیره شوې ده۔

پرپریدو. نو نبی ﷺ او فرمائیل په الله قسم، یو درهم به هم په دې کښې نه پرپریدی. (ددې تفصیل تیر شوې دې) چونکه په دې کښې د انصارو د هغه کسانو ذکر دې، کوم چه بدر ته حاضر شوی وو. ددې وجې امام بخاری رحمه الله دا روایت دلته بیان کړو.

[۳۷۹۳] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ اسْتَأْذَنَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا ائْذَنْ لَنَا فَلَنْتَرِكَ لِابْنِ أَخْتِنَا عَبَّاسٍ فِدَاءَهُ قَالَ وَاللَّهِ لَا تَذُرُونَ مِنْهُ ذُرْهَمًا [ر: ۳۷۹۳]

قوله: وَاللَّهِ لَا تَذُرُونَ مِنْهُ ذُرْهَمًا: «(لا تذرین)» هغه فعل دې. چه ماضی، مصدر او اسم فاعل ئې مستعمل نه دې. که څنگه چه د «(یدع)» ماضی مستعمل نه دې. (۱)

قوله: فَقَالُوا ائْذَنْ لَنَا فَلَنْتَرِكَ لِابْنِ أَخْتِنَا: د «(فلنترك)» په باره کښې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائیلی دې. چه دا د امر صیغه ده. او لام د مبالغې دپاره دې. (۲)

علامه عینی رحمه الله فرمائیلی دې. دې ته فعل امر هغه کس وئیلی شی. دچا چه دعلم صرف سره هیڅ واقفیت نه وی. دوی وائی. چه دا فعل مضارع ده. او لام د تاکید دپاره دې. (۳)

قوله: لِابْنِ أَخْتِنَا عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: حضرات انصار ورحمته حضرت عباس رضی الله تعالی عنه ته خوربې او وئیل. د حضرت عباس رضی الله تعالی عنه مور د انصارو ځنی نه وه. بلکه د دوی نیا د عبدالمطلب مور سلمی بنت عمرو د انصارو نه وه. حضرت عباس رضی الله تعالی عنه ته هغوی خوربې مجازا وئیلی دې. (۴)

[۳۷۹۳] حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَدِيٍّ عَنْ الْيَقْدَادِ بْنِ الْأَسْوَدِ حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي شِهَابٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ عَطَاءٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ اللَّيْثِيُّ ثُمَّ الْجُنْدَعِيُّ أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَدِيٍّ بْنِ الْخِيَارِ أَخْبَرَهُ أَنَّ الْيَقْدَادَ بْنَ عَمْرِو بْنِ الْكُندِيِّ وَكَانَ حَلِيقًا لِبَنِي زُهْرَةَ وَكَانَ مِنْ كَهْدِ بَدْرٍ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ قَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرَأَيْتَ إِنْ لَقِيتُ رَجُلًا مِنَ الْكُفَّارِ فَأَقْتَتَلْنَا فَضَرَبَ أَحَدِي يَدَيَّ بِالسَّيْفِ فَقَطَعَهَا ثُمَّ لَادَ مِنِّي بِحِجْرَةٍ فَقَالَ أَسْلَمْتُ إِلَيْهِ أَقْتُلْهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ بَعْدَ أَنْ قَالَهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ

(۱) مختار الصحاح (۷۱۵) ماده ۰۰۰، ذ. (ر)۔

(۲) فتح الباری (۳۲۲/۷)۔

(۳) عمدة القاری (۱۱۶/۱۷)۔

(۴) فتح الباری (۳۲۲/۷) د حضرت عباس رضی الله تعالی عنه د مور نوم نشیله وو. د یم الله بن النمر، په اولاد کښې وه. (عمدة القاری (۱۱۶/۱۷) البته حافظ ابن حجر رحمه الله د دوی نوم، نشیله، په ، تا، سره لیکلې دې. فتح الباری (۳۲۲/۷)۔

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَقْتُلُهُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهُ قَطَعُ إِحْدَى يَدَيَّ ثُمَّ قَالَ ذَلِكَ بَعْدَ مَا قَطَعَهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَقْتُلُهُ فَإِنْ قَتَلْتَهُ فَإِنَّهُ يَمْنُزِلُكَ قَبْلَ أَنْ تَقْتُلَهُ وَأَنَّكَ يَمْنُزِلُكَ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ كَلِمَتُهُ الَّتِي قَالَ [۲۴۴:۲]

حضرت مقداد بن عمرو کندی کوم چه د بنو زهره حلیف او د شرکا بدرنه وو. فرمائی. چه دوی نبی ﷺ ته عرض اوکړو. چه په دې باره کښې تاسو د خپلې رایې ارشاد اوفرمائی. که د یو کافر سره زما مقابلې شی. او مونږ د یوبل د قتل کولو کوشش کوو. په دې کښې هغه زما یو لاس په توره باندې کټ کړی. او بیا هغه زما نه دبچ کیدو دپاره دیوې وونې پناه واخلي. اود وونې شاته شی. ۱. واووانی. «(آسلبت الله)» زه مسلمان شوم. نو یار رسول الله ﷺ دده د دې وینا نه پس زه دې قتلولي شم؟ نبی ﷺ ورته اوفرمائیل. «(لا تقتله)» ته هغه مه قتلوه. حضرت مقداد عرض اوکړو. یار رسول الله هغه خو وړاندې زما یو لاس کټ کړې دې. اود هغې نه پس هغه بیا «(آسلبت الله)» اووئیل. د حضرت مقداد ﷺ مطلب دا وو. چه هغه دا اقرار دخان بچ کولودپاره کوی. نو دده قتل پکارده چه جائز وی. نو نبی ﷺ اوفرمائیل

قوله: لَا تَقْتُلُهُ فَإِنْ قَتَلْتَهُ فَإِنَّهُ يَمْنُزِلُكَ قَبْلَ أَنْ تَقْتُلَهُ وَأَنَّكَ يَمْنُزِلُكَ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ كَلِمَتُهُ الَّتِي قَالَ: ته هغه مه قتلوه. که تا هغه قتل کړو، نو هغه به ستا هغه درجې ته اورسی. کومه چه د هغه د قتلولو نه وړاندې ستا وه. اوته به د هغه په هغه درجه کښې شی. کومه چه د کلمې ونیلو (او اسلام اعلان کولو) نه وړاندې دهغه وه. دلته دوه تشبیهات دی. یوه تشبیه په .. عصمت دم، .. کښې ده. او دویمه تشبیه په .. اباحت دم، .. کښې ده. «(فإنه يمنزلتك قبل أن تقتله)» دا تشبیه ده. د عصمت دم، چه دده د قتل کولو نه وړاندې ته معصوم الدم وې. او هغه چه کلمه د اسلام اووئیله. او اوس هغه داسې معصوم الدم شو. لك څنگه چه ته د هغه د قتل نه وړاندې معصوم الدم وې. (ځکه چه د اسلام د کلمې ونیولونه پس هغه مسلمان شو، او مسلمان معصوم الدم وی. «وَأَنَّكَ يَمْنُزِلُكَ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ كَلِمَتُهُ الَّتِي قَالَ» د تشبیه په اباحت دم کښې ده. چه دهغه د قتلولو نه پس ته داسې مباح الدم اوگرخیدی شی. لکه څنگه چه د اسلام د کلمې ونیولونه وړاندې هغه مباح الدم وو. (ځکه څوک چه کلمه د اسلام اووانی. نو دهغه قتل موجب د قصاص دې. او په قصاص کښې قتل کیدونکې سرې مباح الدم وی.)^(۱)

[۲۴۵:۲] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا ابْنُ عُثَيْمٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ التَّمِيمِيُّ حَدَّثَنَا أَنَسُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ بَدْرٍ مَنْ يَنْظُرْ مَا صَنَعَ أَبُو جَهْلٍ

(۱) قال الخطابي معنى هذا أن الكافر مباح الدم بحكم الدين قبل أن يقول كلمة التوحيد فإذا قالها صار محظور الدم كالمسلم فإن قتله المسلم بعد ذلك صار دمه مباحاً بحق القصاص كالكافر بحق الدين)۔

فَانْطَلَقَ ابْنُ مَعُودٍ فَوَجَدَهُ قَدْ صَرَبَهُ ابْنُ عَفْرَاءَ حَتَّى بَرَدَ فَقَالَ اَنْتَ اَبَا جَهْلٍ قَالَ ابْنُ عَلِيَّةٍ قَالَ سَلِمَانُ هَكَذَا قَالَهَا اَنْسُ قَالَ اَنْتَ اَبَا جَهْلٍ قَالَ وَهَلْ فَوْقَ رَجُلٍ قَتَلْتُمُوهُ قَالَ سَلِمَانُ اَوْ قَالَ قَتَلْتُمُوهُ قَالَ وَقَالَ اَبُو يَزِيدٍ قَالَ اَبُو جَهْلٍ فَلَوْ غَيْرُ اَكْبَارٍ قَتَلْتَنِي [۲۴۵:ر] په دې روایت کښې د حضرت معاذ او حضرت معوذ په جنگ بدر کښې د شرکت بیان دې، چه هغوی په ابو جهل باندې حمله کړې وه. (تفصیل ئې تیر شوې دې) ددې روایت په آخر کښې د ابو جهل دا قول «ابو مجمل» نقل کړې دې.

قوله: قَالَ اَبُو جَهْلٍ فَلَوْ غَيْرُ اَكْبَارٍ (۱) قَتَلْتَنِي: ابو جهل د مرګ په وخت کښې ونيولی وو. ارمان د زميندارو نه علاوه بل چا زه قتل کړې وم. دا ددې وجې ده او ونيول چه حضرت معاذ او حضرت معوذ دواړه د انصارو ځنی وو، او انصارو به د زراعت او زميندارۍ کوله. [۲۴۶:ر] حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا مُعَمَّرٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنِ ابْنُ عَبَّاسٍ عَنْ خُمُرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْهُمْ لَنَا تَوْفَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ لَأَبِي بَكْرٍ اِنْطَلَقَ بِنَا إِلَى اِخْوَانِنَا مِنَ الْأَنْصَارِ فَلَقِينَا مِنْهُمْ رَجُلَانِ صَالِحَانِ شَهِدَا بَدْرًا فَحَدَّثْتُ بِهِ عُرْوَةَ بِنْتَ الزُّبَيْرِ فَقَالَ هُمَا عُوَيْمُ بْنُ سَاعِدَةَ وَمَعْنُ بْنُ عَدِي [۲۴۷:ر] دا روایت د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه نه مروی دې. دوی فرمائی، چه کله نبي صلی الله علیه و آله وفات شو نو ما حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته او ونيول چه تاسو ماسره زمونږ انصارو وروڼو ته لاړ شه. نو په هغوی کښې دوه داسې نیکان کسان زمونږ سره ملاؤ شو. کوم دواړه چه په جنگ بدر کښې شریک وو. د حدیث راوی عبدالله وائی، چه ما دا روایت حضرت عروه رضی الله عنه ته واورولونو. هغوی او فرمائیل، هغه دوه کسان عویم بن ساعده او معن بن عدی رضی الله عنه وو. (۲)

[۲۴۸:ر] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ سَمِعَ مُحَمَّدَ بْنَ فُضَيْلٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ قَيْسٍ كَانَ عَطَاءُ الْبَذَرِيِّنَ خَمْسَةَ آلَافٍ خَمْسَةَ آلَافٍ وَقَالَ عُمَرُ لَا فَضْلَ لَهُمْ عَلَى مَنْ يَدُهُمْ دا روایت د حضرت قیس رضی الله عنه نه مروی دې. دوی فرمائی چه د بدریانود بیت الله نه سالانه وظیفه پنځه پنځه زره روپیځ وه. حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل، چه زه به دې بدریینو ته په هغه کسانو ترجیح ورکوم. څوک چه د دوی نه پس مسلمانان شوی دی. په دې روایت کښې چونکه د بدری صحابو رضی الله عنهم ذکر دې. ددې وجې امام بخاری رحمته الله دلته بیان کړو.

(۱) والأکار: بفتح الهمزة، وتشديد الكاف، الزراع والفلاح، وكان الذين قتلوه من الأنصار وهم أهل الزراعة يريد بذلك إستخفافهم (عمدة القاری (۱۱۸۱۷)۔

(۲) عویم بضم العين .. وفتح الواو وسكون الياء .. ابن ساعدة .. شهد العقبتين جميعاً وشهدا بدرأً وأحدأً والخندق ومات في خلافة عمر رضی الله عنه بالمدينة وهو ابن خمس أو ست وستين سنة .. ومعن بفتح الميم وسكون العين .. ابن عدی شهد العقبة وبدرأً وأحدأً والخندق وسائر المشاهد مع النبي صلی الله علیه و آله وقتل يوم اليمامة شهيداً في خلافة أبي بكر صديق رضی الله عنه (عمدة القاری (۱۱۸۱۷)۔

[۳۷۸] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرُ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْمَغْرِبِ بِالطُّورِ ذَلِكَ أَوَّلَ مَا وَقَرَهُ الْإِيمَانُ فِي قَلْبِي [۳۷۹]

[۳۷۹] وَعَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فِي أَسَارِي بَدْرٍ لَوْ كَانَ الْمُطْعِمُ بْنُ عَدِي حَيًّا لَمَّ كَلَمَتِي فِي هَؤُلَاءِ النَّتَنِ لَتَرَكْتُهُمْ لَهُ [۳۸۰]

امام زهری رحمہ اللہ د محمد بن جبیر نہ اوھغہ دخپل پلار جبیر بن مطعم رحمہ اللہ نہ نقل کوی۔ چہ حضرت جبیر بن مطعم رحمہ اللہ فرمائیلی دی۔ ما د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نہ واوریدل۔ چہ هغوی د ماہنام پہ مانخہ کنبی دسورہ طور تلاوت کولو۔ اودا اولئی موقع وہ۔ چہ ایمان زما پہ زہہ کنبی خای اونیلو۔
د روایت دترجمہ الباب سرہ مطابقت۔ دلته امام بخاری رحمہ اللہ صرف دومرہ حصہ ذکر کری۔ دہ۔ چہ دهغی د جنگ بدر سرہ پہ ظاہرہ خہ تعلق نہ معلومیری۔ خوہہ کتاب الجہاد کنبی دا دا روایت تیرشوہ دی۔ پہ هغی کنبی دی۔ چہ حضرت جبیر بن مطعم رحمہ اللہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم تہ د بدر د قیدیانوہ بارہ کنبی راغلی وو۔ نویہ دی لحاظ سرہ د بدر سرہ ددی روایت تعلق ہنکارہ دی۔^(۱) ورنہ دی ددی ماقبل سند سرہ امام بخاری نقل کری دی۔ چہ حضرت جبیر بن مطعم رحمہ اللہ فرمائی۔ چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د جنگ بدر د قیدیانوہ بارہ کنبی فرمائیلی وو۔ «لوکان المطعم بن عدی حیاً لم کلمنی فی ہولاء النتنی» (لم ترکھم لہ)

کہ مطعم بن عدی ژوندی وو۔ او ددی بدبودارو خلقو (د بدر قیدیانو) پہ بارہ کنبی ئی ما تہ سفارش کری وو۔ نو ما بہ د هغوی پہ خاطر دا قیدیان بغیرد فدیہ نہ پریخودی وو۔
دمطعم بن عدی پہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم باندی خو احسانات وو۔ کلہ چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم د طائف نہ واپس راغلو۔ او اهل طائف نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ ډیر تکلیف رسولی وو۔ نو اهل مکہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ پہ مکی کنبی د اوسیدو اجازت ورکولو تہ تیار نہ وو۔ پہ دی موقع باندی مطعم بن عدی اعلان کری وو۔ چہ زہ محمد پہ خپلہ پناہ کنبی اخلم۔ او خپل څلورو وارہ خامن ئی مسلح کرل۔ اود بیت اللہ پہ څلورو وارہ گوتونو کنبی د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د حفاظت دپارہ اودرول۔ قریشوتہ چہ کلہ خبر ملاؤ شو۔ نو وې وئیل۔ «أت الرجل الذی لا تخف ذمتک» تہ داسی سپړی ئی۔ چہ ستاسو عہد او پیمان نشی ماتولې۔

دغه شان پہ شعب ابی طالب کنبی بنوہاشم محصور کری شوی وو۔ اود مکی قریشود

^(۱) حافظ لیکي۔ ((وجه إیراده هنا ما تقدم فی الجهاد أنه کان قدم فی أساری بدر أی فی طلب فدانهم .. (فتح الباری (۳۲۴/۷)۔

^(۲) التتنی: بنونین مفتوحین بینھما تاء مثناة من فوق وهو جمع .. تنن.. بفتح لانون وکسر التاء کز من یجمع علی زنی سمی أساری بدر الذین قتلوا وصاروا جیفاً بالتتنی لکفرهم کقوله تعالی ((إنما المشرکون نجس)) عمدة القاری (۱۹۱/۷)۔

[۳۸۰] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ هَذِهِ مَغَازِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ كَرَّ الْحَدِيثُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُقْبِئُهُمْ هَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَكُمْ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالَ مُوسَى قَالَ نَافِعٌ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ قَالَ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ تَنَادَى نَاسًا أَمْوَاتًا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَنتُمْ بِأَمْمَةٍ لِمَا قُلْتُمْ مِنْهُمْ [ر: ۳۸۰]

[۳۸۰] قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ فَجِئْتُ مِنْ شَهِدَ بَدْرًا مِنْ قُرَيْشٍ مِمَّنْ ضَرَبَ لَهُ بِسَيْفِهِ أَحَدًا وَمَمَّا لَوْنَ رَجُلًا وَكَانَ عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ يَقُولُ قَالَ الزُّبَيْرُ قَسِمْتُ سَهْمًا نُهُمُ فَكَانُوا مِائَةً وَاللَّهُ أَعْلَمُ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ الزُّبَيْرِ قَالَ ضَرَبَتْ يَوْمَ بَدْرٍ لِمُهَاجِرِينَ بِمِائَةِ سَهْمٍ

قوله: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ الْخ: په دې روایت کښې په بدر کښې اهل قلب ته د نبی ﷺ د خطاب ذکر دی. ددې تفصیل بیان شوې دي. ددې روایت په آخر کښې د امام بخاری خپل قول دی. یا د موسی بن عقبه قول دي. چه په بدر کښې د شریک شوو قریشو تعداد ۸۱ سړی وو. چاته چه په مال غنیمت کښې حصه ورکړې شوې وه. او حضرت عروه د حضرت زبیر رضی الله عنه په حواله سره وائی. چه دچا حصې تقسیم شوې وې. په مهاجرینو کښې نو هغه سبل کسان وو.

قوله: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ: ددې باب دا آخری روایت د حضرت زبیر رضی الله عنه مروی دی. دوی فرمائی. چه د بدر په ورځ د مهاجرینو دپاره سل حصې مقرر شوې وې. د روایاتو تعارض اود هغې توجیها ت: دلته پورته د موسی بن عقبه په روایت کښې دی. چه د یو اتیا مهاجرینو دپاره په جنگ بدر کښې حصې مقرر شوې وې. اود حضرت زبیر رضی الله عنه په روایت کښې دی. چه سل حصې مقرر شوې وې. په ظاهره په دواړو روایتونو کښې تعارض دي. ① په دواړو روایاتو کښې د تطبیق مختلف توجیها ت شوی دی. داودی ونیلی دی. چه ممکن ده. حضرت زبیر رضی الله عنه ته اشتباه شوی وی. اود هغه اشتباه په وجه هغوی ۱۰۰ ونیلی وی. (۱)

② ممکن ده. چه د حضرت زبیر رضی الله عنه نه چه چا روایت کړې وی. هغوی ته اشتباه شوی وی. او هغوی تعداد غلط خودلی وی. (۲) ګنی تحقیقی خبره هم دا ده. چه مهارین سل نه وو.

③ داودی رحمه الله دریمه توجیه دا کړې ده. چه ټول مهاجرین څلور اتیا وو. او دوی سره درې اسونه وو. دوه حصې د هریواس وی. دغه شان شپې حصې د اسونو شوې. څلور اتیا او شپې لس کم سل شوې. او لس کسان هغه وو. کوم چه په جنگ کښې شریک شوی نه وو. خونې ﷺ د هغوی دپاره حصې مقرر کړې وې. په دې حساب سره ټولې حصې سل شوې. نوبعضی

(۱) فتح الباری (۳۲۶/۷)۔

(۲) فتح الباری (۳۲۶/۷)۔

روایان تول جمع کوی. او بیان کوی. او بعضی حضرات صرف په جنگ کښې د شریکو خلقو حصه بیانوی. نودهغوی خودلې شوې تعداد کمیری.

⑤ حافظ ابن حجر رحمته الله علیه دا جواب ورکړې دېزچه په مال غنیمت کښې چه کومې حصې مهاجرینوته ملاؤ شوې وې، هغه اتیا وې، او شل حصې روسته په مال خمس کښې دوی ته ملاؤ شوې وې په دې حساب سره ټولې حصې سل شوې. په بعضې روایاتوکښې د مال غنیمت او مال خمس دواړو تعداد خودلې شوې دې. او په بعضوکښې صرف د مال غنیمت د حصو تعداد خودلې شوې دې. نو د دې وجې په دواړه قسمه روایاتوکښې څه تعرض نشته. (۱)

۱۳ = بَابُ تَسْمِيَةِ مَنْ سَمِيَ مِنْ أَهْلِ بَدْرِ فِي الْجَامِعِ

الَّذِي وَضَعَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَى حُرُوفِ الْمُعْجَمِ

① النَّبِيُّ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْهَاشِمِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ② إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي الْكَظَّيْ ③ بِلَالُ بْنُ رَافِعٍ مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ الْقُرَشِيُّ ④ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ الْهَاشِمِيُّ ⑤ حَاطِبُ بْنُ أَبِي بَلْتَعَةَ حَلِيفُ لُقْمَانَ ⑥ حَارِثَةُ بْنُ الرَّبِيعِ الْأَنْصَارِيُّ قُتِلَ يَوْمَ بَدْرٍ وَهُوَ حَارِثَةُ بْنُ سُرَّاقَةَ كَانَ فِي النَّظَارَةِ ⑦ حَبِيبُ بْنُ عَدِيٍّ الْأَنْصَارِيُّ ⑧ حُنَيْنُ بْنُ حَذَافَةَ السَّهْمِيُّ ⑨ رِفَاعَةُ بْنُ رَافِعٍ الْأَنْصَارِيُّ ⑩ رِفَاعَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُنْذِرِ ⑪ أَبُو لُبَابَةَ الْأَنْصَارِيُّ ⑫ الزُّبَيْرُ بْنُ الْعَوَّامِ الْقُرَشِيُّ ⑬ زَيْدُ بْنُ سَهْلٍ ⑭ أَبُو طَلْحَةَ الْأَنْصَارِيُّ ⑮ أَبُو زَيْدٍ الْأَنْصَارِيُّ ⑯ سَعْدُ بْنُ مَالِكٍ الزُّهْرِيُّ ⑰ سَعْدُ بْنُ خَوْلَةَ الْقُرَشِيُّ ⑱ سَعِيدُ بْنُ زَيْدٍ ⑲ عَمْرُو بْنُ نُفَيْلٍ الْقُرَشِيُّ ⑳ سَهْلُ بْنُ حُنَيْفٍ الْأَنْصَارِيُّ ㉑ ظَهْرُ بْنُ رَافِعٍ الْأَنْصَارِيُّ ㉒ وَأَخُوهُ ⑳ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَانَ ㉓ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ الْقُرَشِيُّ ㉔ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ الْهَذَلِيُّ ㉕ عَتَبَةُ بْنُ مَسْعُودٍ الْهَذَلِيُّ ㉖ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ الزُّهْرِيُّ ㉗ عُبَيْدَةُ بْنُ الْحَارِثِ الْقُرَشِيُّ ㉘ عَبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ الْأَنْصَارِيُّ ㉙ عَمْرُو بْنُ الْخَطَّابِ الْعَدَوِيُّ ㉚ عُمَانُ بْنُ عَفَانَ الْقُرَشِيُّ خَلَفَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى ابْنَتِهِ وَضَرَبَ لَهُ بِسْمِهِ ㉛ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ الْهَاشِمِيُّ ㉜ عَمْرُو بْنُ عَوْفٍ حَلِيفُ بَنِي عَامِرٍ بْنِ لُؤَيٍّ ㉝ عَقْبَةُ بْنُ عَمْرِو الْأَنْصَارِيِّ ㉞ عَامِرُ بْنُ رَبِيعَةَ الْعَزْدِيُّ ㉟ عَاصِمُ بْنُ ثَابِتٍ الْأَنْصَارِيُّ ㊱ عَوْفِيُّ بْنُ سَاعِدَةَ الْأَنْصَارِيِّ ㊲ عَيْتَانُ بْنُ مَالِكٍ الْأَنْصَارِيِّ ㊳ قَدَامَةُ بْنُ مَطْعُونٍ ㊴ قَتَادَةُ بْنُ النُّعْمَانِ الْأَنْصَارِيِّ ㊵ مُعَاذُ بْنُ عَمْرُو بْنِ الْجُمُوحِ ㊶ مُعَوَّذُ بْنُ عَفْرَاءَ ㊷ وَأَخُوهُ ㊸ مَالِكُ بْنُ رَبِيعَةَ ㊹ أَبُو أُسَيْدٍ الْأَنْصَارِيُّ ㊺ مُرَارَةُ بْنُ الرَّبِيعِ الْأَنْصَارِيِّ ㊻ مَعْنُ بْنُ عَدِيٍّ الْأَنْصَارِيِّ ㊼ مُسْطَحُ بْنُ أَثَاةَ

بْنِ عَبَّادِ بْنِ الْمُظَلِّ بْنِ عَبْدِ مَنَافٍ ۝ مِقْدَادُ بْنُ عَمْرٍو الْكِنْدِيُّ حَلِيفُ بَنِي زُهْرَةَ ۝ هِلَالُ بْنُ أُمَيَّةَ الْأَنْصَارِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ

په دې باب كښې امام بخاری رحمہ اللہ په شركاء بدر كښې د هغه حضراتو نومونه بيان كړي دي. د چا د شركت تصريح چه په بخاری شريف كښې راغلي ده. د ټولو بدریانود نومونو ذكر مقصود نه دي. دغه شان بعضي داسې حضرات چه د هغوی په بدری كیدو كښې دچا اختلاف نشته بلكه پخپله په صحيح بخاری كښې هم د هغوی د بدری كیدو ذكر موجود دي. خوچونكه په تنصيص او تصريح سره نه دېزددي وجې د هغوی نومونه امام بخاری دلته ذكر نكړل. لكه حضرت عبيده بن الجراح رضي الله عنه شو. ددوی د بدری كیدو ذكر خود په بخاری كښې موجود دي. خوچونكه په تنصيص او تصريح «انه شهد بدر» الفاظو سره موجود نه دي. ددې وجې د نومونو په دې فهرس كښې د هغوی نومونه نشته. (۱)

امام بخاری رحمہ اللہ دلته د څلور څلوېښتو نومونو ذكر د حروف تهجې په ترتيب سره كړې دي. د بدر د شركاء تعداد د مشهور روايت مطابق درې سوه او ديارلس دي. ددې ټولو د نومونو ذكر حافظ ضياء الدين مقدسي په ، ، كتاب الاحكام ، ، كښې په استيعاب سره كړې دي. ابن سيد الناس او ابن اسحاق رحمهما الله په تفصيل سره د بدرين صحابو رضي الله عنهم نومونه ذكر كړي دي. امام بخاری رحمہ اللہ چه دلته كوم نومونه ذكر كړي دي. ددې په باره كښې مشهوره دا ده چه كله دا نومونه اولوستي شي. نويه هغه وخت كښې دعا قليږي.

بَابُ حَدِيثِ بَنِي النَّضِيرِ وَخُرُوجِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْهِمْ فِي دِيَةِ الرَّجُلَيْنِ وَمَا أَرَادَ مِنْ الْعَدْرِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
قَالَ الزُّهْرِيُّ عَنْ عُرْوَةَ كَانَتْ عَلَى رَأْسِ سَيْتَةِ الْأَنْهَرِ مِنْ وَقْعَةِ بَدْرٍ قَبْلَ أَحَدٍ وَقَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى «هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا» (۲) وَجَعَلَهُ ابْنُ إِسْحَاقَ بَعْدَ بَدْرٍ مَعُونَةً وَأَحَدٍ

[۳۸۰۳] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَعْمَانَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ عَنْ مُوسَى بْنِ عَقْبَةَ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ حَارَبَتِ النَّضِيرُ وَفُرَيْظَةُ فَأَجْلَى بَنِي النَّضِيرِ وَأَفْرَ فُرَيْظَةَ وَمَنْ عَلَيْهِمْ حَتَّى حَارَبَتْ فُرَيْظَةَ فَقَتَلَ رِجَالَهُمْ وَقَسَمَ نِسَاءَهُمْ وَأَوْلَادَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ إِلَّا بَعْضَهُمْ لَحِقُوا بِالْبَنِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمْتَهُمْ وَأَسْلَبُوا وَأَجْلَى يَهُودَ الْمَدِينَةِ كَلَّمَهُمْ بَنِي قَيْنِقَاءَ وَهُمْ هَظْطُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ يَهُودِيَّيْنِ حَارَبَتْهُ وَكُلَّ يَهُودَ الْمَدِينَةِ

امام بخاری رحمہ اللہ دلته د بنو نضير و واقعه نقل كوي. غزوه بنو نضير كله پېښه شوې وه؟ په دې باره كښې امام بخاری رحمہ اللہ يوه راڼې د حضرت عروه نه نقل كړې ده. او يوه راڼې ئې د

(۱) فتح الباری (۳۲۹/۷) وعمدة القاری (۱۲۱۱/۷)۔

(۲) الحشر: (۲)۔

ابن اسحاق نقل کړې ده. د حضرت عروه رانې دا ده. چه کله د غزوه بدر نه پس شپږ میاشتي تیرې شوې نو د غزوه بنو نضیر واقعہ پیښه شوې وه. او د ابن اسحاق رضی اللہ عنہ رانې امام بخاری رحمہ اللہ دا نقل کړی ده. چه د بنو نضیر دا واقعہ د غزوه بیر معونه او جنگ احد نه پس رواقع شوې ده.

د نبی علیه السلام مدینې منورې ته د راتلو په وخت کښې د کافرانو قسمونه: نبی صلی اللہ علیہ وسلم چه کله مدینې منورې ته تشریف راوړې وو. په هغه وخت کښې د کافرانو درې قسمونه وو.

① د کافرانو یو قسم هغه وو. چه په به ښکاره د دشمنۍ اعلان کولو. او جنگ کولو ته تیار وو.
② دویم قسم د هغه خلق وو. کوم چه په دې انتظار کښې وو. چه د مسلمانانو انجام به څه وی. که غالب شی نو مونږ به هم د دوی سره شو. ګډی د خپل پلار نیکه په دین باندې به قائم پاتې یو. بیا په دوی کښې بعضو د زړه نه د مسلمانانو غلبه غوښتله. لکه بنو خزاعه، او څه کسانو د زړه نه د مسلمانانو غلبه نه غوښتله.

③ دریم قسم د مدینې د یهود وو. د مدینې په یهودو کښې اصل دوه قبیلې وې. یو بنو قریظه او بله بنو نضیر، د بنو قینقاع او بنو حارثه ذکر هم راځی. خو په حقیقت کښې هغه د بنو قریظه او بنو نضیر شاخونه وو.)

د مدینې د یهودی قبیلو د مسلمانانو سره د امن معاهده شوې وه. چه نه به د یو بل سره جنگ کوو. اونه به دیویل خلاف د بلې قبیلې سره مدد کوو. (۱) خو یهودیانو ددې معاهدې پابندی او خیال اونه ساتلو. نود ټولو نه وړاندې بنو قینقاع دا معاهده ماته کړه. او په یهودو کښې د ټولونه وړاندې بنو قینقاع د مدینې منورې نه جلا وطن کړې شول. (۲)

د بنو قینقاع د یهودو جلا وطنۍ کله چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم په جنگ بدر کښې د کامیابی حاصلولو نه پس مدینې منورې ته تشریف راوړو. نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم د مدینې یهود راجمع کړل. او هغوی ته ئې د اسلام دعوت ورکړل. او هغوی ته ئې اوفرمانیل. دالله نه اوویریرئ. تاسوته دا خبره ښه معلومه ده. چه زه د الله رسول یم. چه چرته داسې اونشی. (چه زما د مخالفت په وجه) په تاسو هم داسې عذاب نازل شی. لکه څنگه په بدر کښې په قریشو نازل شو. نو اسلام قبول کړئ. (۳) د بنو قینقاع یهود د نبی صلی اللہ علیہ وسلم په دې خبره غصه شول. او وې وئیل. چه تاته د قریشو په مقابله کښې کامیابی حاصله شوه. خودا دی تا په غلظه فهمی کښې وانچوی. قریشو چونکه د جنگ تجربه نه لرله. ددې وجې هغوی قتل کړې شول. کله چه زمونږ سره ستا مقابله راشی. نو بیا به معلومه شی. چه څوک به غالب راځی. کله چه بنو قینقاع جنگ ته اماده شول. او وعده ئې

(۱) فتح الباری (۳۳۰/۱۷).

(۲) فتح الباری (۳۳۰/۱۷).

(۳) کالم ابن اثیر (۹۶/۲).

(۴) ابن کثیر د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د خطاب الفاظ داسې ذکر کړی دی. یا معشر یهود اُحذروا من الله مثل ما نزل بقریش من النعمة وأسلموا فإنکم قد عرفتم أن نبی مرسل تجدون ذلک فی کتابکم وعهد الله إليکم (البدایة والنهاية (۳/۴).

ماته کړه. نو نبی ﷺ هغوی طرف ته خراج اوکړو. مسلمانانو ترڅو ورځو پورې د هغوی محاصره کړې وه. آخر دا چه دا خلق مجبوره شول. اود قلعي نه رابهر شول. نبی ﷺ دوی قتل کول غوښتل. خود منافقانو سردار عبد الله بن ابی سفارش اوکړو. چه دوی مه قتلوه. نبی ﷺ دوی قتل خونړی. خودوی ته نې د مدینې پریخود حکم اوکړو. دا واقعه په پنځلسم شوال ۲ پیښه شوې وه. (۱)

قوله: وَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْهِمْ فِي دِيَةِ الرَّجُلَيْنِ وَمَا أَرَادُوا

مِنْ الْعَدْرِ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: د نبی ﷺ د دوو کسانود دیت په باره کښې بنو نضیر طرف ته تلل. او هغه غداري کومه چه بنو نضیر د نبی ﷺ سره کول غوښتل دهغې بیان.

غزوه بنو نضیر: په یهودیانو کښې د بنو قینقاع د غداژي نه پس اوس بنو نضیرو وعه ماته کړه. ددې تفصیل دا دې. چه عمرو بن امیه ضمری دبیر معونه د واقعه نه اتفاقی طور ژوندې بچ شو. (د بیر معونه تفصیل وړاندې راځي) د هغه ځانې نه مدینې منورې ته په راتلو کښې هغه ته دوه کافران ملاؤ شول. کوم چه د بنو عامرنه وو. نو عمرو بن امیه دا اوگنړل. چه ددې قبیلې سردار عامر بن طفیل اویا مسلمانان په بیر معونه کښې شهیدان کړل. دغه دواړه نې قتل کړل. عمرو بن امیه رضی الله عنه ته دا معلومه نه وه. چه د مقتولینو د قبیلې سره نبی ﷺ معاهده کړې ده. کله چه نبی ﷺ ته خبراوشو. نو نبی ﷺ او فرمائیل. هغوی. سره خو زمونږ معاهده وه. نو دیت ورکول ضروری دی. (اگر چه عامر بن طفیل معاهده ماته کړې وه. او اویا مسلمانان نې شهیدان کړي وو. خو په دې عهد شکنې ټوله قبیله شریکه نه وه. ددې وجې نبی ﷺ د بنو عامر د دغه دوو مقتولینو دیت ورکول ضروری اوگنړل.)

بنو عامر لکه څنگه چه د مسلمانان حلیف وو. دغه شان د بنو نضیر هم حلیف وو. نود عربود دستور مطابق په دیت کښې څه حصه د بنو نضیرو په ذمه هم واجب الاداء وه. نو نبی ﷺ ددې دیت په باره کښې حضرت ابوبکر حضرت عمر ا څو نرو صحابه کرام رضی الله عندهم واخستل او بنو نضیر ته نې تشریف یوړلو. هلته چه لاړلو. نو نبی ﷺ د یودیوال لاندې کیناستل. په دغه دوران کښې بنو نضیر په خپل مینځ کښې دا مشوره اوکړه. چه یوکس د کور چت نه اوخیژی. اود پورته نه یوه غټ کانړې په نبی ﷺ باندې راغوزار کړي. چه په دې طریقه نبی ﷺ قتل کړي شی. نبی ﷺ ته د وحی په ذریعه ددې سازش خبر ملاؤ شو. نبی ﷺ دهغه ځای نه پاسیدل. لکه چه د څه کار دپاره پاسیدلو. او اوس واپس راځي. او مدینې منورې ته نې تشریف یوړلو. کله چه د نبی ﷺ په واپسې کښې روستوالې اوشو. نو یهودیان ډیر ملاتمه شول. او مایوس شول. او صحابه کرام رضی الله عندهم دهغه ځای نه پاسیدل. د نبی ﷺ په لټون کښې مدینې منورې ته راوړسیدل. صحابه کرام رضی الله عندهم چه کله نبی ﷺ ته راوړسیدل. نو نبی ﷺ ورته او فرمائیل. بنو نضیرو معاهده ماته کړې ده. نو د دوی محاصره دې اوکړې شی.

عبدالله بن ام مکتوم رضی اللہ عنہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم د مدینې منورې عامل مقرر کړلو. (۱) او صحابه نې واخستل. اود بنو نضیرو محاصره نې اوکړه.

عبدالله بن ابی بنو نضیروته پیغام اولیږلو. چه مونږ تاسو سره یو د ویرې ضرورت نشته. خود منافقانو په زړونو کښې الله تعالی رعب واچولو. اوهغوی د مسلمانانو د مقابلې دپاره رانغلل.

پنځلس ورځو د محاصرې کولونه پس بنو نضیر مجبوره شول. اونبې صلی اللہ علیہ وسلم ته نې درخواست اوکړو. چه مونږ ته دې امن راکړې شی. نبی صلی اللہ علیہ وسلم ورته افرماني. د لسو ورځو مهلت دې. په لسو ورځو کښې دننه دننه تاسو د مدینې نه اوځئ. اوڅومره سامان چه تاسو خان سره اوړې شی. نودهغې اجازت درته شته. خود وسلې د وړلو اجازت نشته. یهودیانود خپلو کورونو دروازي اوچوکاټونه راویستل هم شروع کړل. اوبه لسو ورځوکښې دننه دننه د مدینې نه اووتل. څه شام ته لاړل. اوڅه په خیبر کښې آباد شول. اودغه شان مدینه منوره نه د یهودیانو شرارت ختم شو. یامین بن عمیر او ابوسعید بن وهب دا دواړه کسان په دوی کښې مسلمانان شول. نودوی

جلاوطن نکړې شول. اونه دوی دمال او اسباب نه محروم کړې شول. (۲)
ابن اسحاق چه د غزوه بنو نضیر کومه واقعه لیکلې ده. هغه دا وه. (۳) ددې نه به تاسو ته معلومه شوې وی. چه په بیرمعونه کښې د اویا قاریانو د شهادت نه پس عمرو بن امیه ضمری چه د بنو عامر دوه کسان قتل کړل. اودهغوی د دیت په باره کښې نبی صلی اللہ علیہ وسلم بنو نضیرو ته تشریف اوړې وو. نوددې نه ثابته شوه. چه دا واقعه د بیرمعونه نه پس شوې ده. خود حضرت عروه د بیان مطابق دا واقعه د احد او بیرمعونه نه وړاندې ده. دوی فرماني. چه غزوه بنو نضیرد جنگ بدرنه صرف شپږ میشتاي پس شوې ده. نو که د حضرت عروه روایت اومنلې شی. نو بیا به د بنو نضیر د غزوه سبب کوم څیز وی. (بنکاره ده چه په دې صورت کښې د عمرو بن امیه ضمری د دوو کسانو قتل اود هغوی د دیت په باره کښې د نبی صلی اللہ علیہ وسلم یهودو د بنو نضیرته تلل اود یهودیانو غداری سبب نشی جوړیدی. ځکه چه د دوو کسانو قتل دا واقعه د احد نه لڅه چه د غزوه بیرمعونه نه هم روستو خبره ده.)

نود دې په باره کښې وئیلې شوی دی. چه ابن مردویه رضی اللہ عنہ په صحیح سند سره د زهری نه یو روایت نقل کړې دې. دهغه روایت حاصل دا دې. چه کله د جنگ بدر واقعه پېښه شوه. او مسلمانانو ته کامیابی ملاوه شوه. نود مکې مشرکانو د مدینې یهودو ته خط اولیکل. چه تاسو سره قلعي او د جنگ سازوسمان شته. تاسو د مسلمانانو خلاف ولې آواز نه اوچتوئ. نو بنونضیرو ددې خط نه پس د یو سازش فیضله اوکړه. اوهغه دا چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته نې پیغام اولیږل. چه تاسو خان سره درې کسان راولئ. او زمونږ درې عالمان به تاسو سره مذاکره

(۱) البداية والنهاية (۷۵/۴) _

(۲) فتح الباری (۳۳۱/۷) _

(۳) د پوره تفصیل دپاره اوگوری البداية والنهاية (۷۴/۴ و ۷۶) _

او کړې. که په دې مذاکره کېنې زموږ دغه درې کسان مطمئن شول. نو موږ به اسلام قبول کړو. او په خپل مینځ کېنې ئې دغه درې عالمانوته او وئیل. چه خپل ځان سره خنجر پټ اوساتئ. او چه موقع ملاؤ شی. نو دې قتل کړئ. په بنو نضیرو کېنې یوانصاری ښځه وه. د هغې ورور مسلمان وو. هغې ددې سازش خبر خپل ورور ته ورکړو. ورور ئې راغلو. او نبی ﷺ ته ئې دهغې خبر ورکړو. نبی ﷺ د مذاکرې فیصله پریخوده. او په هغوی باندې ئې د حملې پروگرام جوړ کړو. (۱)

که د حضرت عروه رضی الله عنه روایت اومنلې شی. نو په دغه وخت کېنې د غزوه بنو نضیر سبب به دا واقع وې. په دې کېنې د بیرمعونه ذکر نشته. خواکثر اصحاب سیرد محمد بن اسحاق سره موافقت کړې دي. او وئیلې ئې دي. چه غزوه بنو نضیر د احد او غزوه بیرمعونه نه پس شوې وه. او دا د ۴۵ او لڼو ورځو واقع وه.

امام بخاری رحمهما الله د ابن اسحاق او حضرت عروه رضی الله عنه دواړو قولونه ذکر کړي دي. او په ترجمه الباب کېنې ئې آیت ذکر کړې دي.

قوله: وَقَوْلَ اللَّهِ: هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ

أَوَّلَ الْحَشْرِ: اللَّهُ تَعَالَى هُغَ ذَات دې چه راوې ويستل. اهل کتابو کېنې کافران، د هغوی د کورونو نه په اول حشر کېنې،

د اول حشر نه د بنو نضیرود یهودو د جلا وطنۍ ده. هسې خود بنو قینقاع جلا وطنۍ ددې نه وپاندې شوې وه. اول خو هغه څه لویه قبیله نه وه. بلکه یوشاخ وو. او دویمه دا چه د بنو نضیر د دې جلا وطنۍ واقع دهغې په نسبت ډیره لویه واقع وه. ددې وجې قرآن پاک دې ته ، اول حشر.. او وئیل.

قوله: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ تَصْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقُ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ عَنْ مُوسَى

بْنِ عُبَيْةَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ حَارَبْتُ النَّضِيرَ وَقَرِظْتُهُ

فَاجْلَيْ بَنِي النَّضِيرِ وَأَقْرَ قَرِظْتُهُ: قريظه او نضیر محاربه او کړه. ددې محاربې نه مراد دا

دې. چه د مکې قريشو د جنگ بدر نه پس بنی قريظه او بنی نضیروته خط اولیکلو. او د مسلمانانو مخالفت ته ئې هغوی اماده کړل. نو دې دواړو قبیلو د معاهدې ماتولو منصوبه جوړه کړه. نو مسلمانانو بنو نضیر جلاوطن کړل. او د بنو قريظه سره ئې تجدید د معاهدې او کړو. هغوی برقرار پریخودل. تردې چه د غزوه خندق په موقع بنو قريظه دوباره عهد شکنی او کړه. نو بیا دهغوی سری قتل کړل. وښځې، بچی او مالونه ئې په مسلمانانو تقسیم کړل. (د غزوه قريظه تفصیل د غزوه خندق نه روستو راځي)

[۳۸۰۵] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُدْرِكَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَّانَةَ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِأَبْنِ عَبَّاسٍ سُورَةُ الْحَشْرِ قَالَ قُلْ سُورَةُ النَّضِيرِ تَابِعَهُ هُثَيْمٌ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ [ر: ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰]

حضرت سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ فرمائی، چہ ما د ابن عباس رضی اللہ عنہ ورائدی د ،، سورة الحشر، تکي او وئیل. نو دوی رضی اللہ عنہ او فرمائیل. ((قل: سورى النضير)) دې سورة ته سورة نضير وایه. مقصدا دې چہ دا سورت د بنو نضير په باره کښې نازل شوې دې، نو دې ته ،، سورة النضير، هم وئیلی شی، او ،، سورة الحشر، هم.

[۳۸۰۶] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ عَنْ أَبِيهِ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ الرَّجُلُ يَجْعَلُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْخَلَّاتِ حَتَّى افْتَتَحَ قَرْيَةَ وَالنَّضِيرَ فَكَانَ بَعْدَ ذَلِكَ يَرُدُّ عَلَيْهِمْ [ر: ۳۹۱]

حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی چہ انصار صحابو رضی اللہ عنہم به د نبی صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کښې د قجورو وونې پیش کولې، او وئیل به ئې چہ تاسو دا په مهاجرینو کښې تقسیم کړئ. او د خپل خان دپاره هم اوساتې، کله چہ صلی اللہ علیہ وسلم قریظه او بنو نضير فتح کړل، نو بیا نبی صلی اللہ علیہ وسلم انصارو ته هغه وونې واپس کړې، ددې تفصیل دا دې، چہ کله نبی صلی اللہ علیہ وسلم قرظه او نضير فتح کړل، او د هغوی مالونه مسلمانانو ته په لاس راغلل، نو په هغه وخت کښې نبی صلی اللہ علیہ وسلم انصارو ته او وئیل. که تاسو خوښوئ، نو زه به دا مالونه په مهاجرینو کښې تقسیم کړم، او ستاسو چہ کومې وونې دې، هغه به تاسو ته واپس کړم، د انصارو سردارانو حضرت سعد بن معاذ رضی اللہ عنہ او حضرت سعد بن عبادہ رضی اللہ عنہ او وئیل، یا رسول الله! زموږ خو خوښه ده، چہ دا مالونه هم تاسو ټول په مهاجرینو کښې تقسیم کړئ، او زموږ چہ کوم مالونه دوی سره دې، هغه هم دوی سره پرېږدئ، نبی صلی اللہ علیہ وسلم د هغوی د دې پرزوني تعريف او کړو، خود انصارو کوم مالونه چہ د مهاجرینو سره وو. هغه ئې هغوی ته واپس کړل، او د یهودیانو نه چہ کوم مالونه ملاؤ شوی وو، هغه ئې په مهاجرینو کښې تقسیم کړل. (۱)

خود مهاجریو سره نبی صلی اللہ علیہ وسلم په انصارو کښې حضرت ابودجانه انصاری رضی اللہ عنہ او سهل بن حنیف انصاری رضی اللہ عنہ ته هم حصه ورکړه، ځکه چہ د دې دواړو حضراتو مالی حالت ډیر کمزوری وو. (۲)

[۳۸۰۷، ۳۸۰۸] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ حَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَحْلَ بَيْنَ النَّضِيرِ وَقِطْعَةٍ وَهِيَ الْبُوتِرَةُ فَتَزَلَّتْ مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْسَةٍ أَوْ تَرَكْتُمْوهَا قَابِلَةً عَلَى أَصُولِهَا فَيَا ذُنَّ اللَّهِ

(۱) فتح الباری (۳۳۳/۷)۔

(۲) علامه سهیلی د حضرت ابودجانه او حضرت سهل سره د انصارو نه د حضرت حارث بن صمه نوم هم ذکر کړې دې، ... او گوړی البدایة والنهاية (۷۶۸/۲)۔

[۲۸۰۸] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا حَبَّانُ أَخْبَرَنَا جُوَيْرِيَةُ بْنُ أَسْمَاءَ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ ابْنِ عُمرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَرَّقَ ثَمَلًا بَيْنَ النَّضِيرِ قَالًا وَلَهَا يَقُولُ حَسَنُ بْنُ ثَابِتٍ

وَهَانَ عَلَى سَرَاةِ بَنِي لُؤَيٍّ حَرِيقٌ بِالْبُؤَيْرَةِ مُسْتَطِيرٌ

قَالَ فَأَجَابَهُ أَبُو سَفْيَانَ بْنُ الْحَارِثِ

أَدَامَ اللَّهُ ذَلِكَ مِنْ صَنِيعٍ وَحَرَّقَ فِي تَوَاحِيصِ السَّعِيرِ

وَتَعْلَمُ أَيُّ أَرْضَيْنَا تَضِيرُ [۲۸۰۹]

حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما فرمائی، چہ نبی ﷺ د بنو نضیرو د قبجورو وونہی سوزولہی او کتب کرہی وہی، او ہغہ باغ کوم خانہی کنبہی چہ دا عمل کرہی شوہی وو، بویرہ، وو، نو پہ دہی باندہی دا آیت نازل شوو «ما ترککم من لیثۃ...»

یہودیانو دا اعتراض کرہی و، چہ دا خنگہ پیغمبر دہی، چہ باغونہ او د خلقو پہ کارلاتلونکی خیزونہ کتب کوی او سوزوی، چہ ختم شی، نو اللہ تعالیٰ د پیغمبر د طرف نہ جواب ورکرو، چہ کومی وونہی تاسو کتب کری دی، اویا مو پریخودہی دی، چہ تر اوسہ پورہی ہغہ پہ خپلو جرو ولاہی دی، دا بول د اللہ تعالیٰ پہ حکم سرہ دی۔ (۱)

یعنی ہریو پہ دواہو کنبہی د مصلحت نہ خالی نہ دی، پہ سوزولو او کتب کولو کنبہی پہ کافرانو باندہی د رعب او غلبہی اظہار دہی، او پہ سالم پریخودو کنبہی د مسلمانانو دنیوی فائدہ دد۔

البؤیرۃ (بضم الباء وفتح الواو...) دا د، بؤیرۃ، تصغیر دہی، بؤیرۃ، کندی تہ وانی، د مدینہ منورہی سرہ نزدہی پہ کوم خانہی کنبہی چہ د بنو نضیرو باغ واقع وو۔ چونکہ ہغہ ہنکنہ خانہی وو، ددہی وجہی دغہ باغ تہ، بویرہ، ونبلی شو۔ (۲)

«(لیثۃ) یو خاص قسم قبجورہی تہ وانی۔ (۳)»

حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما فرمائی، نبی ﷺ چہ کلہ د بنو نضیر وونہی اوسوزولہی، نو د ہغہی پہ بارہ کنبہی حضرت حسان بن ثابت رضی اللہ عنہ دا شعر ونبلی وو۔

قوله: وَهَانَ عَلَى سَرَاةِ بَنِي لُؤَيٍّ حَرِيقٌ بِالْبُؤَيْرَةِ مُسْتَطِيرٌ قَالَ فَأَجَابَهُ أَبُو

سَفْيَانَ بْنُ الْحَارِثِ: أَوَاسَانَ شَوْ د بَنُو لُؤَيٍّ د سَرَدَارَانُو دپارہ پہ مقام بویرہ کنبہی داسی اور لگول چہ د ہغہی لمبہی خورہی وہی۔
سراة: (بفتح السين) دا د، سری، جمع ہ، سردار تہ وانی، یعنی د قریشو سردار مراد

(۱) اوگوری تفسیر ابن کثیر (۳۳۸/۳)۔

(۲) فتح الباری (۳۳۳/۷) وعدۃ القاری (۱۲۸/۱۷)۔

(۳) عمدۃ القاری (۱۲۸/۱۷)۔

نبی ﷺ او نور قریشی مهاجرین صحابہ ﷺ دی، ډیرو حضراتو، د،، سراً بنی لوی،، نه د قریشو کافر سرداران مراد دی، په دواړو صورتونو کښې مطلب مختلف دی. د شعر مطلب: حضرت حسان بن ثابت ؓ فرمائی، چه نبی ﷺ او د دوی صحابو ﷺ بغیر د څه جنگ نه ډیر په آسانی سره په مقام بویه کښې باغونو ته اور اولگولو، په دې شعر کښې حضرت حسان د مکې قریشو ته پیغور ورکوی، ځکه چه قریشو بنو نضیر په جنگ باندې راپارولی وو.

اوکه د،، سراً بنی لوی،، نه د قریشو کافر سرداران مراد وی. نو مطلب به دا وی، چه د قریشو سردارانو په مقام بویه کښې د اور لگولو معامله ډیره آسانه او وړه او گټوره، دا طنز (توقی) دی، چه قریشو بنو نضیر او بنو قریظه ته دا باور ورکړې وو، چه د مسلمانانو سره د جنگ په وخت کښې به دوی (کافران) د هغوی سره مدد کوی، اوس چه هرکله په دوی باندې مصیبت راغلو، او د دوی باغونه اوسوزولی شول، نو په قریشو کښې څوک هم مدد ته راغلو، لکه چه دا څه لویه واقعه نه ده.

کله چه حضرت حسان ؓ دا شعر اوونیل، نو د دې په جواب کښې ابو سفیان بن الحارث (چه د نبی ﷺ د تره خوښ وو، او تر دغه وخته پورې ئې اسلام نه وو راوړې) دا اشعار اوونیل.

قوله: أَدَامَ اللَّهُ ذَلِكَ مِنْ صَنِيعٍ وَحَرَقَ فِي نَوَاجِيهَا السَّيْرَ سَتَعْلَمُ آتِنَا مِنْهَا بَنُزْرَةً وَعَلَّمُ أَيُّ أَرْضَيْنَا تَضِيرُ. ① الله دې دا اور چه په بویه کښې لگیدلې دې، همیشه دپاره قائم ساتی، او د بویه چارچاپیردې هم دغه شان اوسوزوی.

② تاسو به ډیر زر پوهه شئ، چه څوک د دې بویه (او د دې د اور نه) لرې دې، او تاسو ته به دا پته هم اولگی، چه په مونږ کښې د چا زمکې ته دا اور نقصان رسوی. ابو سفیان په اولنی شعر کښې خبرې کړی دی، چه بویه او ددې نه چارچاپیره یعنی مدینه کښې دې دغه شان اور بلیږی. او په دویم شعر کښې حضرت حسان ؓ ته وائی، چه په بویه کښې د اور پیغور مونږ ته څه راکوې، د بویه نه گیرچاپیره خو تاسو اوسپړئ، په دې سره مونږ او زموږ زمکو ته څه نقصان نه رسی، هم ستاسو د استوگنې زمکه به سوزی. (۱)

[۳۸۰] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي مَالِكُ بْنُ أُوَيْسٍ بْنُ الْحَدَّاثِ النَّصْرِيُّ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دَعَا إِذْ جَاءَهُ حَاجِبُهُ يَرْفَأُ فَقَالَ هَلْ لَكَ فِي عُمَانَ وَعَبْدِ الرَّحْمَنِ وَالزُّبَيْرِ وَسَعْدِ بْنِ إِذْنُونٍ فَقَالَ نَعَمْ فَأَدْخَلَهُمْ فَلَبِثَ قَلِيلًا ثُمَّ جَاءَ فَقَالَ هَلْ لَكَ فِي عَبَّاسٍ وَعَلِيٍّ يَسْتَأْذِنَانِ قَالَ نَعَمْ فَلَمَّا دَخَلَا قَالَ عَبَّاسُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَفِضْ بَيْنِي وَبَيْنَ هَذَا وَهَذَا يَخْتَصِمَانِ فِي الَّذِي أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ بَنِي النَّضِيرِ فَاسْتَبَّ عَلِيٌّ وَعَبَّاسٌ فَقَالَ الرَّهْطُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَفِضْ

(۱) بنزه: بضم النون وسكون الزاي دي ببعدوزناً ومعنى وهو فى الأصل من النزاهى. وهى البعد من السوء. وجاء فيه فتح النون (عمدى القارى ۱۲۹۱: ۱۷).

يَنْبُئُهَا وَأَوْحَ أَحَدُهُمَا مِنَ الْآخِرِ فَقَالَ هُمُ الَّذِينَ أَلْشَدُّكُمْ بِاللَّهِ الَّذِي يَأْذِيهِ تَقَوْمُ السَّمَاءِ
وَالْأَرْضِ هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا تُورَثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةً
يُرِيدُ بِذَلِكَ نَفْسَهُ وَالْوَاثِقُ قَالَ ذَلِكَ فَأَقْبَلَ هُمَزُ عَلِيٍّ وَعَلِيٌّ فَقَالَ أَلْشَدُّكُمْ بِاللَّهِ
هَلْ تَعْلَمَانِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ قَالَ ذَلِكَ قَالَا نَعَمْ قَالَ فَإِنِ
أَحَدُكُمَا عَنْ هَذَا الْأَمْرِ أَنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ كَانَ خَصَّ رَسُولَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي هَذَا
الْفِيءِ بِشَيْءٍ لَمْ يُعْطِهِ أَحَدًا غَيْرُهُ فَقَالَ جَلَّ ذِكْرُهُ وَمَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ قَسَا أَوْ جَفَنُمُ
عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ إِلَى قَوْلِهِ قَدِيرٌ فَكَانَتْ هَذِهِ خَالِصَةً لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ ثُمَّ وَاللَّهِ مَا اخْتَارَهَا دُونَكُمْ وَلَا اسْتَأْذَرَهَا عَلَيْكُمْ لَقَدْ أَعْطَاكُمْوهَا وَقَسَمَهَا فِيكُمْ حَتَّى
بَقِيَ هَذَا الْمَالُ مِنْهَا فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُنْفِقُ عَلَى أَهْلِهِ نَفَقَةً سَتَبْتُمُ
مِنْ هَذَا الْمَالِ ثُمَّ يَأْخُذُ مَا بَقِيَ فَيَتَعَلَّمُهُ فَيَعْمَلُ مَالِ اللَّهِ فَعَمِلَ ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَيَاتَهُ ثُمَّ تَوَفَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ فَأَنَا وَلِيُّ رَسُولِ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَبَضَهُ أَبُو بَكْرٍ فَعَمِلَ فِيهِ بِمَا عَمِلَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
وَأَنْتُمْ جِيئَ بِذَلِكَ فَأَقْبَلَ عَلِيٌّ وَعَبَّاسٌ وَقَالَ تَذَكَّرَانِ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ فِيهِ كَمَا تَقُولَانِ
وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُ فِيهِ لَصَادِقٌ بَارَزَ إِشِدَّ تَائِبٍ لِلْحَقِّ ثُمَّ تَوَفَّى اللَّهُ أَبَا بَكْرٍ فَقُلْتُ أَنَا وَلِيُّ رَسُولِ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبِي بَكْرٍ فَقَبَضْتُهُ سَتَبْتُمُ مِنْ إِمَارَتِي أَغْمَلُ فِيهِ بِمَا عَمِلَ فِيهِ رَسُولُ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو بَكْرٍ وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَنِّي فِيهِ صَادِقٌ بَارَزَ إِشِدَّ تَائِبٍ لِلْحَقِّ ثُمَّ جِيئَ بِي
كَذَا كَمَا وَكَلَيْتُكُمْ وَأَجِدُهُ وَأَمْرُكُمْ كَمَا جَمِيعٌ فَجِئْتَنِي بِغَنِي عَسَاءَ فَقُلْتُ لَكُمْ إِنَّ رَسُولَ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا تُورَثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةً فَلَمَّا بَدَأَ إِلَى أَنْ أَدْفَعَهُ إِلَيْكُمْ قُلْتُ
إِنْ شِئْتُمَا دَفَعْتُهُ إِلَيْكُمْ عَلَى أَنْ عَلَيَّكُمْ عَهْدُ اللَّهِ وَمِيثَاقُهُ لَتَعْمَلَانِ فِيهِ بِمَا عَمِلَ فِيهِ
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو بَكْرٍ وَمَا عَمِلْتُ فِيهِ مِنْذُ وَلِمْتُ وَالْأَفْلَا تُكَلِّمَانِي قُلْتُمَا
أَدْفَعُهُ إِلَيْنَا بِذَلِكَ قَدْ دَفَعْتُهُ إِلَيْكُمْ أَفَتَلْتَمَسَانِ مِنِّي قَضَاءَ غَيْرِ ذَلِكَ قَوْلَ اللَّهِ الَّذِي يَأْذِيهِ تَقَوْمُ
السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا أَقْضِي فِيهِ بِقَضَاءِ غَيْرِ ذَلِكَ حَتَّى تَقُومَ السَّاعَةُ فَإِنْ عَجَزْتُ عَنْهُ فَاذْفَعَا إِلَيَّ
فَأَنَا أَكْفِيكُمْ مَا

قَالَ فَجَدْتُ هَذَا الْحَدِيثَ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ فَقَالَ صَدَقَ مَا لَكَ بِنِ أَوْسٍ أَنَا سَمِعْتُ عَائِشَةَ
رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ أَرْسَلَ أَزْوَاجُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ عُمَامَ إِلَى أَبِي بَكْرٍ يَسْأَلُونَهُ مُنْهَرِينَ مِمَّا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
فَكُنْتُ أَنَا أَرْدَهُنَّ فَقُلْتُ لَهُنَّ لَا تَغَيِّرِينَ اللَّهَ أَلَمْ تَعْلَمِينَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
كَانَ يَقُولُ لَا تُورَثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةً يُرِيدُ بِذَلِكَ نَفْسَهُ إِنَّمَا يَأْكُلُ آلُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي هَذَا الْمَالِ فَالتَّهَى أَزْوَاجُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى مَا أَخْبَرْتُهُنَّ قَالَ

فَكَانَتْ هَذِهِ الصَّدَقَةُ بِيَدِ عَلِيٍّ مَنَعَهَا عَلِيُّ عَبَّاسًا فَقَبِلَهَا عَلَيْهِ ثُمَّ كَانَ بِيَدِ حَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ ثُمَّ بِيَدِ حُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ ثُمَّ بِيَدِ عَلِيٍّ بْنِ حُسَيْنٍ وَحَسَنِ بْنِ حَسَنِ كِلَاهُمَا كَانَا يَتَذَوَّلَانِ ثُمَّ بِيَدِ زَيْدِ بْنِ حَسَنِ وَهِيَ صَدَقَةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَقًّا [۲۴۸:۱]

[۲۴۸:] حَدَّثَنَا إِبرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ أَخْبَرَنَا مَعْمَرُ بْنُ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ وَالْعَبَّاسُ أَتَيَا أَبَا بَكْرٍ بَلَّغَمَانِ مِيزَانُمَا أَرْضَهُ مِنْ قَذَابٍ وَهَمَّهُ مِنْ خَيْرٍ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لَا تَوْرَثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةً إِنَّمَا تَأْكُلُ آلُ مُحَمَّدٍ فِي هَذَا النَّهْلِ وَاللَّهُ لَقَرَابَةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ أَصِلَ مِنْ قَرَابَتِي [۲۴۹:۱]

مالك بن اوس بن الحداث بیان کوی چه حضرت عمر رضی اللہ عنہ زه راوغو ستم ناخپه حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته د هغه دریان «یرفاء» راغلو^(۱) او ووی وئیل چه حضرت عثمان ، حضرت عبدالرحن بن عوف او حضرت زبیر او حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہم د دننه راتلو اجازت غواړی حضرت عمر رضی اللہ عنہ او فرمائیل او هغوی دننه راوله او س لې غوندې وخت تیر شوی وو چه یرفاء دوباره راغلو او حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته ئې اووئیل چه حضرت عباس او حضرت علی رضی اللہ عنہ راغلی دی او دننه راتلل غواړی حضرت عمر رضی اللہ عنہ اجازت ورکړی کله چه دواړه حضرات دننه داخل شو نو حضرت عباس رضی اللہ عنہ او وئیل ای امیر المومنین زما او دده (حضرت علی رضی اللہ عنہ) په مینځ کښې فیصله اوکړه.

قوله: وَهُمَا يَخْتَصِمَانِ فِي الَّذِي أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

مِنْ بَيْنِ النَّصِيرِ: اودې دواړو جگړه کوله د بنو نضیرو نه چه کوم مال فی نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته ملاوه شوې وو د هغې په باره کښې (دا جمله د ترجمه الباب سره متعلق ده)

د بنو نضیرو نه چه کوم مال فی نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته ملاؤ شوې وو هغه نبی صلی اللہ علیہ وسلم په مهاجرینو کښې تقسیم کړې وو البته د هغې څه حصه نبی صلی اللہ علیہ وسلم د خپل خان سره ایساره کړې وه کومه چه به ئې د مسلمانانو په حاجتوونو باندې خرچ کوله او نبی صلی اللہ علیہ وسلم به خپلو رسته دارانو ته هم په هغې کښې حصه ورکوله هم ددغه مال په باره کښې د حضرت عباس او حضرت علی رضی اللہ عنہ په مینځ کښې اختلاف راغلی وو د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په مجلس کښې ددې دواړو په مینځ کښې توتو می می هم اوشونو د دوی نه وړاندې چه کم حضرات صحابه کرام رضی اللہ عنہم راغلی وو هغوی او وئیل ای امیر المومنین د دوی په مینځ کښې فیصله اوکړه او یو دبل نه خلاص کړه نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ او فرمائیل «تندوا»^(۲) ایسار شی جلتی مکوی زه تاسو خلکو ته د هغه ذات قسم درکوم چه د هغه په حکم آسمان او زمکه ولاړدی آیا تاسو ته

(۱) یرفاء بفتح الیاء وسكون الراء (عمدة القاری) (۱۳۰/۱۱۷)۔

(۲) «تندوا» ای لا تستعجلوا وهي من التؤدة وهي الثانی والمهلة عمدة القاری: (۱۳۰/۱۱۷)۔

معلومه ده. چه رسول الله ﷺ فرمائیلى دى. «لَا تُورَثُ مَا تَرَكَنَا صَدَقَةً...» زمونږ د پیغمبرانو د مال خوځ وارث نه وى. څه چه مونږ پریږدو. نو هغه صدقه وى.

ددې نه نبی ﷺ خپله خپل خان مراد اخستو چه د وفات نه پس چه کوم مالونه زه پریږدم. هغه به د صدقې مالونه وى. او په هغې کښې به میراث نه جارى کیږى. هلته چه کوم صحابه کرام ﷺ موجود وو. هغوى د حضرت عمر ﷺ تصدیق او کړو. او حضرت عمر ﷺ بیا حضرت عباس او حضرت علی ﷺ طرف ته متوجه شو. او هغوى ته ئې اوونیل. چه زه تاسو ته د الله تعالى قسم درکوم. آیا تاسو ته معلومه ده. چه نبی کریم ﷺ دا حدیث فرمائیلى دى. هغه دواړو جواب ورکړو. چه ،، نعم ،، او جی. او د دغه حدیث په باره کښې ئې د حضرت عمر ﷺ تصدیق او کړو. حضرت عمر ﷺ او فرمائیل. اوس زه ددې معاملې په باره کښې تاسو ته بیان کوم. چه د (بنو نضیر) دغه مال فی الله تعالى دخپل رسول دپاره خاص کړې وو. او په هغې کښې بل چاته حق نه دې ورکړې. د الله تعالى ارشاد دې.

وَمَا آفَاءَ اللَّهِ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٥٠﴾

نو دا مال صرف د الله اود هغه د رسول دپاره خاص دې. خو په الله قسم نبی ﷺ دا مال صرف د خپل خان دپاه نه وو جمع کړې او ساتلي، اونه ئې خپل ذات ته ترجیح ورکړې وه. بلکه دا مال ئې په تاسو خلکو کښې تقسیم کړې وو. تردې چه په هغې کښې د مال دا حصه باقی پاتې شوه. رسول الله ﷺ به هم د هغې نه په خپل اهل و عیال باندې خرچ کولو. د ټول کال خرچ به ئې هم د هغې نه ورکړه. او نوره به ئې د الله تعالى په لار (جهاد وسله او نورو داسې قسم کارونو کښې) خرچ کوله. نبی ﷺ به په خپل ژوند کښې هم داسې کولو. بیا نبی ﷺ وفات شو. نو حضرت ابوبکر ﷺ اوونیل. بیشک زه د الله تعالى د رسول ولی (او خلیفه) یم. نو دا مال حضرت ابوبکر ﷺ په خپل لاس کښې واخستلو. او د رسول الله ﷺ د عمل مطابق به ئې په دغه مال کښې تصرف کولو. یعنې هم په هغه مصارفو کښې به ئې ددې ګټه خرچ کوله. په کومو کښې چه به نبی ﷺ خرچ کوله. او تاسو ټول خلق په هغه وخت کښې موجود وې. (او تاسو ته علم دې) بیا حضرت عمر ﷺ حضرت عباس او حضرت علی ﷺ طرف ته متوجه شو. او وې وویل.

قوله: تَذْكُرَانِ أَنْ أَبَا بَكْرٍ عَمِلَ فِيهِ كَمَا تَقُولَانِ : تاسو دواړه دا ذکر کوئ. او

واښ. چه ابوبکر ﷺ ددې مال په تصرف کښې هم هغه شان وو. څنگه چه تاسو واښ. خود دا دى. چه ستاسو خیال دا وو. چه تصرف کول هم مونږ لره پکار دې. او تولیت زمونږ په لاس کښې پکار دې. ابوبکر ﷺ په خپل لاس کښې دا تصرف ساتلې دې او زیاتې ئې کړې دې. حالانکه ابوبکر ﷺ په دې تصرف کښې رښتینى او مخلص وو. په سمه لاره او په حق وو. (حضرت عباس او حضرت علی ﷺ ته د ابوبکر ﷺ نه گلله په دې خبره وه. چه ددې مال

تولیت نبی مونږ ته ولې حواله نکل، ولې ابوبکر رضی الله عنه مونږ عادلان او قابل اعتماد نه گڼي. د دې دواړو بزرگانو د حضرت ابوبکر رضی الله عنه نه ددې خبرې گلله نه وه. چه دا مال مونږ ته په میراث کښې ولې ملاؤ نشو. ځکه چه هغوی ته هم دا معلومه وه. چه د نبی صلی الله علیه و آله میراث نه وی. گلله صرف د تولیت اویه دغه مال کښې د تصرف اختیار نه ورکولو وه. دا خو دهغوی نقطه نظر وو. خود ابوبکر رضی الله عنه نقصه نظر دا وو. که په دې وخت کښې په دې مال کښې د تصرف اختیار او ددې تولیت دوی ته حواله کړې شی. نو په دې سره به خلقو ته دا شک شی. چه د نبی صلی الله علیه و آله میراث تقسیم شوې وی. نو ددې شېبې د وجې حضرت ابوبکر رضی الله عنه حضرت عباس او حضرت علی رضی الله عنه ته په هغې کښې د تصرف اختیار نه وو ورکړې. حضرت عمر رضی الله عنه فرمائی. چه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه طرز عمل صحیح وو.

بیا حضرت ابوبکر رضی الله عنه وفات شو. نو زه د نبی صلی الله علیه و آله اود حضرت ابوبکر رضی الله عنه په ځای کیناستم. او خليفه جوړ شوم. او ما دا مال د خپل امارت په اولنو دوو کالو کښې په خپله قبضه کښې اوساتلو. اویه دې کښې مې هم هغه عمل کولو. کوم چه نبی کریم صلی الله علیه و آله او حضرت ابوبکر رضی الله عنه کولو. بیا تاسو دواړه ماته راغلی. اویه هغه وخت کښې ستاسو د دواړو خبرد یوه وه. او ستاسو خبره اتفاقی وه. نو ما تاسو دواړو ته اووئیل. چه رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائیلی دی. «لا

ثورث ما ترکنا صدقة» بیا چه کله دوه کاله تیر شو. نو زما اطمینان راغلو. که اوس ددې مال تصرف تاسو دواړو ته حواله کړې شی. نو په دې کښې به څه قباحث نه وی. نو ما تاسو ته وئیلی وو. که تاسو غواړئ. نو زه به دا جدائداد تاسو ته حواله کړم. خو په دې شرط سره چه تاسو به د الله تعالی سره عهد او وعده کوئ. چه تاسو به په دې جائیداد کښې هم هغه عمل کوئ. کوم چه به نبی کریم صلی الله علیه و آله او حضرت ابوبکر رضی الله عنه او ما کولو. گڼی. تاسو به دې باره کښې زما سره خبرې مکوی. تاسو دواړو وئیلی وو. چه هم په دې وعدې سره تاسو دا مال زمونږ حواله کړئ. نو ما تاسو دواړو ته حواله کړې وو. او چه اوس تاسو دواړه ماته راغلي ئې. آیا ددې نه علاوه تاسو په ما باندې څه بله فیصله کول غواړئ.

قوله: قَالَ اللَّهُ الَّذِي يَأْذِنُهُ تَقُومُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ لَا أَقْضِي فِيهِ بِقَضَاءٍ غَيْرَ ذَلِكَ حَتَّى

تَقُومَ السَّاعَةُ: په هغه الله قسم: د چا په حکم چه زمکه او آسمان ولاړ دی. تر قیامت پورې به زه په دې کښې ددې نه سوا بله فیصله اونکړم. که تاسو دواړو ددې د انتظام نه عاجزه شوې ئې. نوماته ئې واپس کړئ. زه به ددې انتظام پخپله کوم.

قوله: فَخَدَّثْتُ هَذَا الْحَدِيثَ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ: دا د زهري رضی الله عنه قول دی. دوی فرمائی. چه ما دا حدیث حضرت عروه بن الزبیر رضی الله عنه ته بیان کړلو. نو عروه اووئیل. چه مالک بن اوس صحیح وئیلی دی. ما هم د حضرت عائشې رضی الله عنه نه اوریدلی وو. چه فرمائیل ئې. د نبی صلی الله علیه و آله ازواج مطهراتو رضی الله عنهن حضرت عثمان رضی الله عنه حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه ته لیرلي وو. ازواج مطهراتود حضرت ابوبکر رضی الله عنه نه په هغه مال فی کښې د خپلې اتمې حصې مطالبه کوله. کومه چه الله تعالی خپل نبی کریم صلی الله علیه و آله ته ورکړې وه. نو ما هغوی (ازواج مطهرات) منع کړلی. او ما هغوی

نه و نیل چه تاسو دالله تعالی نه نه ویریری. تاسو ته معلومه نه ده. چه نبی ﷺ فرماینلی دی. «لا تروا ماترکنا صدقه» اوددی نه مراد د نبی ﷺ خپل ذات وو. البته د آل محمد نفقه به د هغه مال نه وی. حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی، چه ما ازواج مطهراتوته کله دا حدیث واورولو. نو هغوی منع شوی. او هغوی په میراث کښې دخپلې حصې مطالبه پریخوده. حضرت عروه رضی الله عنها فرمائی. چه دا مالونه کوم چه د صدقې وو. د حضرت علی رضی الله عنه سره وو. حضرت علی رضی الله عنه حضرت عباس رضی الله عنه ددې نه جدا کړو. «اوپه انتظامی او مورور کښې دا اختلاف په وجه نې حضرت عباس رضی الله عنه په دې کښې شریک نکړو) او په هغوی باندې زور اوړ پاتې شو. بیا دا اموال صدقه د حضرت حسن بن علی رضی الله عنه په قبضه کښې وو. او بیا هغه د حضرت حسین بن علی رضی الله عنه په لاس کښې راغلل. او بیا د علی بن حسین او حسن بن حسن په لاس کښې وو. او هغوی دواړو به وار په وار ددې انتظام کولو. او بیا دا د زید بن حسن په قبضه کښې راغلل.

قوله: وهی صدقه رسول الله ﷺ حقاً: اودا یقینی طور د رسول الله ﷺ صدقه وه. (ددې وجې په دې مال کښې نه میراث جاری شو. اونه دغه حضراتو د ذاتی ملکیت په طور دا استعمال کړې دی)

ترجمه الباب سره مطابقت: چونکه په دې روایت کښې چه د حضرت عباس او حضرت علی رضی الله عنهما د کومې مخاصمې ذکر دی. هغه دهغه مالونو په باره کښې وه. کوم چه د بنو نضیرو نه د فی په طور حاصل شوی وو. ددې وجې امام بخاری رضی الله عنه دا حدیث په «باب حدیث بنی النضیر» کښې دلته ذکر کړو. (۱)

بَابُ قَتْلِ كَعْبِ بْنِ الْأَشْرَفِ

[۳۸۸] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ عَمْرُو سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ لِكَعْبِ بْنِ الْأَشْرَفِ فَأَنَّهُ قَدْ آذَى اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَامَ مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمَةَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَحِبُّ أَنْ أَقْتُلَهُ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَأَذَنْ لِي أَنْ أَقُولَ شَيْئًا قَالَ قُلْ فَأَنَّهُ مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمَةَ فَقَالَ إِنَّ هَذَا الرَّجُلُ قَدْ سَأَلَنَا صَدَقَةً وَأَنَّهُ قَدْ عَنَانَا بِمَا لِي قَدْ أَتَيْتُكَ أَسْتَسْلِفُكَ قَالَ وَأَيْضًا وَاللَّهِ لَنَمْلُكَهُ قَالَ إِنَّا قَدْ أَتَبَعْنَاهُ فَلَا أَحِبُّ أَنْ نَذْعَهُ حَتَّى نَنْظُرَ إِلَى أَيْ شَيْءٍ يَصِيرُ سَأَلُهُ وَقَدْ أَرَدْنَا أَنْ نُسَلِّفَنَاهُ وَسَقَا أَوْ وَسَقَيْنَ وَحَدَّثَنَا عَمْرُو غَيْرَ مَرَّةٍ فَلَمْ يَذْكُرْ وَسَقَا أَوْ وَسَقَيْنَ أَوْ قُلْتُ لَهُ فِيهِ وَسَقَا أَوْ وَسَقَيْنَ فَقَالَ أَرَى فِيهِ وَسَقَا أَوْ وَسَقَيْنَ فَقَالَ نَعَمْ ازْهِنُونِي قَالُوا أَيْ شَيْءٍ تُرِيدُ قَالَ ازْهِنُونِي نِسَاءَكُمْ قَالُوا كَيْفَ تَزْهِنُكَ نِسَاءَنَا وَأَنْتَ أَجْمَلُ الْعَرَبِ قَالَ فَارْهِنُونِي أَبْنَاءَكُمْ قَالُوا كَيْفَ تَزْهِنُكَ أَبْنَاءَنَا فَيَسُبُّ

(۱) ددې حدی سره متعلق نور مباحث په ((باب فرض الخمس)) کښې او گوري. ~

أَحَدُهُمْ فَقَالَ دُهْنٌ يَوْسُفُ أَوْ وَسْقَيْنَ هَذَا عَارَ عَلَيْنَا وَلَكِنَّا نَرَاهُكَ اللَّامَةُ قَالَ سُفْيَانٌ
يَعْنِي السِّلَاحَ قَوَّاعِدَهُ أَنْ يَأْتِيَهُ فُجَاءَةً لَيْلًا وَمَعَهُ أَبُو نَابِلَةَ وَهُوَ أَخُو كَعْبٍ مِنَ الرِّضَاعَةِ قَدَّعَاهُمُ
إِلَى الْحَصْنِ فَتَنَزَّلَ إِلَيْهِمْ فَقَالَتْ لَهُ امْرَأَتُهُ أَيْنَ تَطْرُقُ هَذِهِ السَّاعَةُ فَقَالَ إِنَّمَا هُوَ مُحَمَّدُ بْنُ
مُسْلِمَةَ وَأَخِي أَبُو نَابِلَةَ وَقَالَ غَيْرُ عَمْرٍو قَالَتْ أَسْمُهُ صَوْتًا كَأَنَّهُ يَقْطُرُ مِنْهُ الدَّمُ قَالَ إِنَّمَا هُوَ أَخِي
مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمَةَ وَرَضِيصِي أَبُو نَابِلَةَ إِنَّ الْكَرِيمَ لَوْ دَعَى إِلَى طُغْنَةٍ بَلِيلٍ لَأَجَابَ قَالَ
وَيَدْخُلُ مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمَةَ مَعَهُ رَجُلَيْنِ قِيلَ لِسُفْيَانَ سَمَاهُمُ عَمْرٍو قَالَ سَمَى بَعْضُهُمْ قَالَ
عَمْرٍو جَاءَ مَعَهُ بَرَجُلَيْنِ وَقَالَ غَيْرُ عَمْرٍو أَبُو عَيْسَى بْنُ جَبْرِ وَالْحَارِثُ بْنُ أُوَيْسٍ وَعَبَّادُ بْنُ بَشِيرٍ
قَالَ عَمْرٍو جَاءَ مَعَهُ بَرَجُلَيْنِ فَقَالَ إِذَا مَا جَاءَ قَائِلِي قَابِلٌ بِشَعْرِهِ فَأَتَتْهُ قَاذًا رَأَيْتُونِي
اسْتَمَكَنْتُ مِنْ رَأْسِهِ قَدْ وَنَكُمُ فَاضْرِبُوهُ وَقَالَ مَرَّةً ثُمَّ اسْتَمَكَمْتُ فَقَالَ إِلَيْهِمْ مُتَوَشِّحًا وَهُوَ يَنْفَعُ
مِنْهُ رِيحُ الطَّيِّبِ فَقَالَ مَا رَأَيْتُ كَالْيَوْمِ مِثْلَ أَيْ أَطِيبَ وَقَالَ غَيْرُ عَمْرٍو قَالَ عِنْدِي أَغْطَرُ نِسَاءَ
الْعَرَبِ وَأَكْمَلُ الْعَرَبِ قَالَ عَمْرٍو فَقَالَ أَتَأْذَنُ لِي أَنْ أَشْمَ رَأْسَكَ قَالَ نَعَمْ فَشَمَّهُ ثُمَّ أَشْمَ
أَصْحَابَهُ ثُمَّ قَالَ أَتَأْذَنُ لِي قَالَ نَعَمْ فَلَمَّا اسْتَمَكَمَ مِنْهُ قَالَ دُونَكُمْ فَتَقْتُلُوهُ ثُمَّ أَتَوُا النَّبِيَّ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرُوهُ [۲۳: ۵۰]

په جنگ بدر کښې کله چه مسلمانانو ته فتح نصیب شو. نو کعب بن اشرف ډیر خفه شو. چه
مسلمانانو ته غلبه حاصلیږي. وي وئیل. اوس په دنیا کښې د ژوند مزه او خوند باقی پاتې
نشو. اوس خو ((وطن الارض غیر من ظهري)) کیفیت دي، د مکې د قریشو تعزیت دپاره دي
مکې ته اور سیدل. او د قریشو چه کوم خلق قتل شوی وو. ده د هغوی مرثې اولیکلې. او هغه
مرثې به ئې په اجتماعاتو کښې اورولې. په خپله به ئې هم ژړل. او خلق به ئې هم ژړول. د خانه
کعبې غلاف ئې اونیولو. او خلقو ته ئې اووئیل. تاسو هم د خانه کعبې غلاف اونیسئ. او عهد
او کړئ. چه ټول به یوځای کیږو. او د مسلمانانو خلاف به یو فیصله کن جنگ کوو. (۱) چه
مدینې ته راغلو. نو ده د مسلمانانو ښځو په باره کښې په ، تشبیب ، ، (۲) عشقیه اشعار
ونیل شروع کړل. او دوی سره به ئې د خپل عشق او محبت تذکره کول شروع کړل. ښکاره
خبره ده. چه ددې ښځو دپاره دا خبره ډیره دردناکه اود پریشانۍ باعث وه. اود هغوی د

(۱) البداية والنهاية (۶۱۴) ..

ددې حرکتونو نه علاوه ده د قتل یو بل سبب هم بیان شوې دي. حافظ لیکي.
((ووجدت في فوائد عبدالله بن اسحاق .. لقتل كعب سببا آخر وهو انه صنع طعاماً واطأ جماعة من اليهود
انه يدعو النبي ﷺ إلى الوليمة فإذا حضر فتكوا به (أى اقتلوه) ثم دعاء فجزم ومعه بعض أصحابه فأعلمه
جبريل بما أضمره بعد أن جالسه فقام فستره جبريل بجناحه فخرج فلما قفده تفرقوا فقال حينئذ : من
ينتدب لقتل كعب ؟ ويمكن الجمع بتعدد الأسباب .. فتح الباري (۳۸۱۷) -

(۲) تشبیب د قصیدې په شروع کښې د عشق او محبت کوم اشعار وی. هغې ته وائی. -

سرو دپاره هم دا خبره ډیره د تکلیف او افسوس وه. بیا ئې په دې باندې هم بس اونکړو، د نبی ﷺ په شان کښې ئې د هجو قصیدې لکيل شروع کړې. (۱)

کله چه دا حرکتونه ډیر زیات شو. نو نبی ﷺ یوه ورځ او فرمائیل. «من لکعب بن اشرف؟ فلهه من آذى الله ورسوله» څوک دې چه دې (دا یهودی) کعب بن اشرف قتل کړي. ده الله اودهغه رسول ته تکلیف اورسولو. حضرت محمد بن مسلمه اودریدل، او هغوی او وئیل. تاسودا خوښه وئ. چه زه هغه قتل کړم؟ نبی ﷺ ورته او فرمائیل. «نعم»، (آو) نو حضرت محمد بن مسلمه عرض اوکو. «فاذن لی ان اقول شیء» تاسو ماته اجازت راکړئ. که زه (مجمل او مبهم انداز کښې) څه خبرې اوکړم. (چه په هغې سره هغه خوشحالیږي. او بیا زما دپاره دهغه قابو کول آسان شی) نو نبی ﷺ ورته اجازت اوکړو.

دا خود بخاری روایت دې. د ابن اسحاق په روایت کښې دې. چه محمد بن مسلمه ﷺ ته کله نبی ﷺ کعب بن اشرف د قتل اجازت ورکړونو دې فکر مند شو. اوسوچ ئې کول. چه کومه طریقه اختیار کړې شی. دوه درې ورځې د سوچ کولونه پس د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو. او عرض ئې اوکړو، حضرت ددې اجازت شته. چه زه هغه سره ملاؤ شم. اود ملاویدو نه پس د هغه د مطمئن کولو دپاره د ابهام او اجمال په صورت کښې هغه سره څو خبرې اوکړم. نو نبی ﷺ ورته اجازت ورکړو. (۲)

نو محمد بن مسلمه ﷺ د کعب بن اشرف د قتل په اراده باندې روان شو. د دوی سره ابونانله او د حضرت سعد بن معاذ ﷺ وراره حارث بن اوس هم وو. کعب بن اشرف ته راغلل. او هغه ته ئې او وئیل.

قوله: إِنَّ هَذَا الرَّجُلَ قَدْ سَأَلَنَا صَدَقَةً وَإِنَّهُ قَدْ عَنَّا نَاوِي. قَدْ آتَيْتَكَ أَسْتَسْلِفُكَ: دا

سړي (مراد نبی کریم ﷺ دې) زمونږ نه د صدقې مطالبه کوي. او مونږ ئې په مشقت کښې اچولی یو. زه تاسو ته د قرض غوستلو دپاره راغلي يم. کعب بن اشرف چه دا واوریدل. نو وې وئیل. «وايضا والله لتبلغن» په الله قسم تاسو به ددې نه زیات تنگ شئ. یعنی اوس خو لا شروع ده. وړاندې به اوگورئ چه څه صورتال به پیدا کیږي. اوس خو به لا نور تنگیدل وئ.

محمد بن مسلمه ورته او وئیل. مونږ د هغه تابعداري کړې ده. نو اوس نه غواړو. چه هغه پرېږدو. تردې چه مونږ اوگورو چه انجام به څه وی؟ دمحمد بن مسلمه ﷺ مقصد دا دې. چه زمونږ د اسلام د غلبې انتظار دې. اوس خو په امتحان کښې راغلی یو. او ان شاء الله اسلام ته به غلبه حاصلیږي. اود «یدخلون فی دین الله افواجا» شان به ښکاره کیږي. څو کعب بن اشرف دخپل ذهینت په وجه ددې کلام نه دا اوگنځل. چه مونږ چونکه دده اتباع کړې ده. او مونږ عرب خلق یو. دخپل قول او وعدي نه انحراف خو نشو کولی. ددې وجې اوس مونږ په دې

(۱) البدایة والنهاية (۶۱۴)،

(۲) البدایة والنهاية (۷۱۴).

انتظار کنی یو چه ددوی خاتمه به کله کیری. چه خاتمه ئی اوشی. نو زمونی خان به خلاص شی. کعب بن اشرف دمحمد بن مسلمه رضی الله عنه د کلام نه د خپل ذهنیت مطابق دا تاثر واخستلو.

قوله: وَقَدْ أَرَدْنَا أَنْ نُسْلِقَنَّا وَسَقًا أَوْ وَسَقِيرًا : مونږ غواړو. چه ته مونږ ته قرض راکړی. یو وسق یا (راوی وئیلی دی) دوه وسق. کعب بن اشرف اووئیل. ها، اوس دده خبث باطن ته اوگوری، وې وئیل. ما سره څه خیز گانږه کیردی. محمد بن مسلمه رضی الله عنه اود هغه ملگرو اووئیل. ته څه خیز غواړي. مونږ کوم خیز تاسره گانږه کیردو. وې وئیل. خپلې ښځې ماسره گانږه کړی. هغوی ورته اووئیل. مونږ خپلې ښځې تا سره څنگه گانږه کړو. ته خو د عربو ډیر ښکلې سرې ئې. (ښځې ډیر په ښانست باندې عاشقې کیری. که هغوی په تا عاشقانی شوې. نو زمونی به څه کیری) نو وې وئیل. ښه بیا خپل خامن زما سره گانږه کړی. دوی ورته اووئیل. خپل خامن تا سره څنگه گانږه کولي شو. روستو به ټول عمر هغوی ته پیغور ورکولې شی. چه دا هغه دی. چه په وسق دوو وسقو کښې گانږه شوی وو. دا زمونی دپاره شرم دی.

قوله: وَلَكِنَّا نَرَاهُكَ اللَّامَةَ : (البته مونږ به تا سره خپلې وسلې گانږه کیردو. سفیان وائی. «اللامه» نه مراد وسله اوهتیار دی.

نو محمد بن مسلمه هغه سره د راتلو وعده اوکړه. اودشپې هغه ته راغلو. دوی سره ابونائیله رضی الله عنه هم وو. کوم چه د کعب بن اشرف رضاعی ورور وو. (د ابونائیله نوم سلکان بن سلامه دی) کعب دوی قلعبې ته راوغوښتل. اوپه خپله دقلعبې نه هغه طرف ته راکوز شو. ښځې کعب ته اووئیل. د شپې په دې تیاره کښې چرته څې. نو کعب ورته اووئیل. صرف محمد بن مسلمه او زما ورور ابونائیله دي.

دعمرو بن دینار نه علاوه د بل راوی بیان دی. چه د کعب بن اشرف ښځې په دې موقع دا هم وئیلی وو. چه ما خو داسې آواز واوریدل. لکه چه د هغې نه د وینې قطرې څاڅی. نو ته د کور نه مه اوځه. ^(۲)

کعب اووئیل. خپل ورو محمد بن مسلمه او پی شرک ابونائیله ته ورځم. هغوی مې غواړي. ځکه چه **(إِنَّ الْكَرِيمَ لَوَدَّ إِلَى مَفْقَةٍ يَلْبِئِي لِأَجَابِ)** شریف سرې که د شپې د نیز بازی دپاره راولبلي شی. نو هغه ئې قبلوي.

محمد بن مسلمه خپل خان سره ابوعبس بن جبر، حارث بن اوس او عباد بن بشر رضی الله عنه راوستی وو. یعنی عمرو وائی. چه هغه خان سره دوه کسان راوستې وو. او د عمر نه علاوه بل

^(۱) (الامة بتشديد اللام وس - كون الهمزة قال سفیان یعنی السلاح وقال غيره من أهل اللغة الدرع (فتح الباری ۳۳۹/۷) -

^(۲) (وفي البداية والنهاية (۴۱۷) فأخذت امرأة بناحيها وقال أنت إمرؤ محارب وإن أصحاب الحرب لا ينزلون في هذه الساعة قال إنه ابونائيلة لو وجدني نائماً ما أيقظني فقلت والله إنني لأعرف في صوته الشر) -

راوی وائی. چه هغه دا درې کسان خان سره راوستې وو. (۱)
 محمد بن مسلمه خپلو ملگروته وئیلې وو. چه کله کعب راشی. نو زه به د هغه وڅخه د
 بویولو دپاره اونیسم. کله چه تاسو ته یقین اوشی. چه ما د هغه په سر باندې مکمل قابو بیا
 موندو. نو تاسو به نې اونسئ. او قتل به نې کړئ.

قوله: فَزَلَّ إِلَيْهِمْ مُتَوَشِّحًا وَهُوَ يَنْفَعُ مِنْهُ رِيحُ الطَّيِّبِ: نو کعب خادر اغوستې وو. او د
 هغوی طرف ته راکوز شو. دهغه د بدن نه خوشبوئی تله. نو محمد بن مسلمه او وئیل. چه د نن
 پشان خوشبوی چرته نه ده محسوس کړې. کعب او وئیل. ما سره د عربو هغه حسین او جمیل
 ښځه ده. کومه چه هروخت په عطرو او خوشبوې کښې اوسېږي. په دې باندې محمد بن مسلمه
 او وئیل. که تاسو اجازت راکوئ. چه زه ستاسو سر بوي کړم. کعب او وئیل. بونې کړه. نو محمد
 بن مسلمه دهغه سره بوي کړه. او خپلو ملگروته نې هم د بویولو دپاره او وئیل. محمد بن
 مسلمه دوباره د بویولو اجازت او غوستل. کعب بن اشرف ورته دوباه اجازت ورکړ. کله چه
 په بویول بویولو کښې محمد بن مسلمه عليه السلام دهغه سره قابو کړو. نو خپلو ملگرو ته نې
 او وئیل. «دوڼک» حمله کوئ. نو هغوی حمله او کړه. او دې نې قتل کړو. او رغلل نبي عليه السلام ته نې
 خبر ورکړو. نبي عليه السلام چه د دې شاتم رسول او موذی رسول د قتل خبر واوریدو. نو دالله تعالی
 شکر نې ادا کړو. روسته یهودیان دخپل سردار دقتل تپوس کولو دپاره نبي عليه السلام ته راغلل. نو
 نبي عليه السلام ورته دهغه د حرکتونو تفصیل او خودل. نو هغوی چپ واپس شول. (۲)

دا واقعه کله پېښه شوې وه: ① بعضې حضراتو په نیز د کعب بن اشرف د قتل واقعه په ۱۴
 ربیع الاول ۳هـ کښې پېښه شوې وه.

② د محمد بن اسحاق رائي دا ده. چه په رمضان ۳۳ کښې دا واقعه پېښه شوې وه. (۳)
 محمد بن مسلمه رضی الله عنه: ددوی تعلق د انصارو د اوس قبیلې سره وو. په بدر او نورو
 ټولو جنگو کښې شریک شوې وو. ددوی وفات په ۳۳ یا ۳۷ یا ۳۲ په مدینه منوره کښې د
 دوه اویا کالو په عمر کښې شوې دې. مروان بن حکم کوم چه په هغه وخت کښې دمدينې
 منوري حاکم وو. هغه ددوی د جنازې مونځ کړې وو. (۴)

۱ په بعضې روایاتو کښې د محمد بن مسلمه سره صرف د ابونائيله ذکر دې. په بعضو کښې د دوی
 سره ذکر دې. خو په حقیقت کښې دا ټول پنځه ملگری وو. ① محمد بن مسلمه ② ابونائيله ③ ابوعبس

بن جبر ④ حارث بن اوس ⑤ اوعباد بن بشر (فتح الباری ۳۸۹۷).

⑥ فتح الباری (۳۴۰۱۷).

⑦ عمدة القاری (۱۳۱۱۷).

⑧ عمدة القاری (۱۳۲۱۷).

بَاب = قَتْلِ أَبِي رَافِعٍ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي الْحَقِيقِ

وَيُقَالُ سَلَامُ بْنُ أَبِي الْحَقِيقِ كَانَ بِغَيْبَرٍ وَيُقَالُ فِي حِصْنٍ لَهُ بِأَرْضِ الْحِجَازِ
وَقَالَ الزُّهْرِيُّ هُوَ بَعْدَ كُفَيْبِ بْنِ الْأَشْرَفِ

[٣٨٣/٣٨١٢] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي زَاهِدَةَ عَنْ أَبِيهِ
عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَهْطًا إِلَى أَبِي رَافِعٍ قَدْ خَلَّ عَلَيْهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَتِيكَ بَيْتَهُ لَيْلًا وَهُوَ نَائِمٌ فَقَتَلُوهُ

[٣٨٣/٣٨١٢] حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ
عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ قَالَ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى أَبِي رَافِعٍ الْيَهُودِي
وَجَالَاتٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فَأَمَرَهُ عَلَيْهِمُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَتِيكَ وَكَانَ أَبُو رَافِعٍ يُؤْذِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيُعِينُ عَلَيْهِ وَكَانَ فِي حِصْنٍ لَهُ بِأَرْضِ الْحِجَازِ فَلَمَّا دَنَوْنَاهُ وَقَدْ غَرَبَتِ الشَّمْسُ
وَرَأَى النَّاسُ بِسَرِّجِهِمْ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ لِأَصْحَابِهِ اجْلِسُوا مَعَكُمْ فَإِنِّي مُنْطَلِقٌ وَمُتَطَلِّفٌ
لِلْبُؤَابِ لَعَلِّي أَنْ أَدْخُلَ فَأَقْبَلَ حَتَّى دَنَا مِنْ الْبَابِ ثُمَّ تَقَنَّنَ بِعُودِهِ كَأَنَّهُ يَغْفِضُ حَاجَةً وَقَدْ
دَخَلَ النَّاسُ فَهَتَفَ بِهِ الْبُؤَابُ يَا عَبْدَ اللَّهِ إِنَّ كُنْتَ تُرِيدُ أَنْ تَدْخُلَ فَادْخُلْ فَإِنِّي أُرِيدُ
أَنْ أَغْلِقَ الْبَابَ فَدَخَلْتُ فَكُنْتُ فَلََمَّا دَخَلَ النَّاسُ أَغْلَقَ الْبَابَ ثُمَّ عَلَّقَ الْأَعَالِيْقَ
عَلَى وَتَبٍ قَالَ فَقُمْتُ إِلَى الْأَكْمَالِيدِ فَأَخَذْتُهَا فَقَعَعْتُ الْبَابَ وَكَانَ أَبُو رَافِعٍ يَنَامُ عِنْدَهُ
وَكَانَ فِي عِلَالٍ لَهُ فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْهُ أَهْلُ سَهْمِهِ صَعِدْتُ إِلَيْهِ فَفَعَلْتُ كُلَّمَا فَعَعْتُ بَابًا أَغْلَقْتُ
عَلَيَّ مِنْ دَاخِلٍ قُلْتُ إِنَّ الْقَوْمَ يَنْدَرُوا بِي لَمْ يَخْلُصُوا إِلَيَّ حَتَّى أَقْتُلَهُ فَانْتَهَيْتُ إِلَيْهِ فَادَّاهُوَنِي
بَيْتٍ مُظْلِمٍ وَسَطَ عِيَالِهِ لَا أَدْرِي أَيْنَ هُوَ مِنَ الْبَيْتِ فَقُلْتُ يَا أَبَا رَافِعٍ قَالَ مَنْ هَذَا فَأَهْوَيْتُ نَحْوَ
الصَّوْتِ فَأَضْرِبُهُ ضَرْبَةً بِالسَّيْفِ وَأَنَا دَهْشُ قَبَا أَغْنَيْتُ شَيْئًا وَصَاحَ فَخَرَجْتُ مِنَ الْبَيْتِ فَأَمَكْتُ غَيْرَ
بَعِيدٍ ثُمَّ دَخَلْتُ إِلَيْهِ فَقُلْتُ مَا هَذَا الصَّوْتُ يَا أَبَا رَافِعٍ فَقَالَ لِأَمِكَ الْوَيْلُ إِنَّ رَجُلًا فِي الْبَيْتِ
ضَرَبَنِي قَبْلَ بِالسَّيْفِ قَالَ فَأَضْرِبُهُ ضَرْبَةً أُخْتِنْتُهُ وَلَمْ أَقْتُلْهُ ثُمَّ وَضَعْتُ ظِلَةَ السَّيْفِ فِي بَطْنِيهِ حَتَّى
أَخَذَ فِي ظَهْرِهِ فَعَرَفْتُ أَنِّي قَتَلْتُهُ فَفَعَلْتُ أَقْتَمُ الْأَبْوَابَ بَابًا بَابًا حَتَّى التَّيَّيْتُ إِلَى دَرَجَةٍ لَهُ فَوَضَعْتُ
رِجْلِي وَأَنَا أَرَى أَنِّي قَدْ انْتَهَيْتُ إِلَى الْأَرْضِ فَوَقَعْتُ فِي لَيْلَةٍ مُغِيرَةٍ فَأَنْكَسَرَتْ سَاقِي فَصَبَّهَا
بِعِصَامَةٍ ثُمَّ انْطَلَقْتُ حَتَّى جَلَسْتُ عَلَى الْبَابِ فَقُلْتُ لَا أَخْرُجُ اللَّيْلَةَ حَتَّى أَعْلَمَ أَقْتُلْتُهُ فَلَمَّا صَاحَ
الَّذِيكَ قَامَ النَّاسُ عَلَى السُّورِ فَقَالَ أُنْعَى أَبَا رَافِعٍ تَاجِرُ أَهْلِ الْحِجَازِ فَانْطَلَقْتُ إِلَى أَصْحَابِي
فَقُلْتُ التَّجَاءَ فَقَدْ قَتَلَ اللَّهُ أَبَا رَافِعٍ فَانْتَهَيْتُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَخَدَّيْتُهُ فَقَالَ ابْطُ
رِجْلَكَ فَبَسَطْتُ رِجْلِي فَسَحَّهَا فَكَأَنَّمَا لَمْ أُشْكِكْهَا قَطُّ

[۲۸۴] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُمَانَ حَدَّثَنَا شُرَيْحَةُ هُوَ ابْنُ مُسْلِمَةَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَوْسَافَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى أَبِي رَافِعٍ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَتِيكَ وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَتْبَةَ فِي ثَابِسٍ مَعَهُمَا فَأَنْطَلَقُوا حَتَّى دَنَوْا مِنَ الْحِصْنِ فَقَالَ لَهُمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَتِيكَ امْكُثُوا أَنْتُمْ حَتَّى أَنْطَلِقَ أَنَا فَأَنْظُرْ قَالَ فَتَلَطَّفْتُ أَنْ أَدْخُلَ الْحِصْنَ فَقَعْدُوا وَاجْمَعُوا لَهُمْ قَالَ فَخَرَجُوا بِقَبَسٍ يَطْلُبُونَهُ قَالَ فَخَشِيتُ أَنْ أَغْرَقَ قَالَ فَقَطَّيْتُ رَأْسِي وَخَلَسْتُ كَأَنِّي أَقْضِي حَاجَةً لَمْ تَأْدَى صَاحِبَ الْبَابِ مَنْ أَرَادَ أَنْ يَدْخُلَ فَلْيَدْخُلْ قَبْلَ أَنْ أُغْلِقَهُ فَدَخَلْتُ لَمْ أَخْتَبِثْ فِي مَرِيطِ حِمَارٍ عِنْدَ بَابِ الْحِصْنِ فَتَعَسَّيَا عِنْدَ أَبِي رَافِعٍ وَتَحَدَّثَا حَتَّى ذَهَبَتْ سَاعَةٌ مِنَ اللَّيْلِ ثُمَّ رَجَعُوا إِلَى بُيُوتِهِمْ فَلَمَّا هَدَأَتِ الْأَصْوَاتُ وَلَا أُنْمُهُمْ حَرَكَةً خَرَجْتُ قَالَ وَرَأَيْتُ صَاحِبَ الْبَابِ حَيْثُ وَضَعْتُ مِفْتَاحَ الْحِصْنِ فِي كِفَّةٍ فَأَخَذْتُهُ فَتَحَّتْ بِهِ بَابَ الْحِصْنِ قَالَ قُلْتُ إِنْ نَذَرْتَنِي الْقَوْمَ انْطَلَقْتُ عَلَى مَهَلٍ ثُمَّ عَمَدْتُ إِلَى أَبْوَابِ بُيُوتِهِمْ فَفَعَلْتُهَا عَلَيْهِمْ مِنْ ظَاهِرٍ لَمْ صَعِدْتُ إِلَى أَبِي رَافِعٍ فِي سَلِيمٍ فَإِذَا النَّبِيُّ مُظْلِمٌ قَدْ طَفِرَ بِرَاجِهِ فَلَمْ أَدْرِ أَيْنَ الرَّجُلِ فَقُلْتُ يَا أَبَا رَافِعٍ قَالَ مَنْ هَذَا قَالَ قَعْدَدْتُ تَحَوُّ الصَّوْتِ فَأَضْرِيهِ وَصَاعَ لَمْ تُعْنِ شَيْئًا قَالَ ثُمَّ جِئْتُ كَأَنِّي أُعِيْنُهُ فَقُلْتُ مَا لَكَ يَا أَبَا رَافِعٍ وَغَيَّرْتُ صَوْتِي فَقَالَ أَلَا عَجَبٌ لِأَمْرِكَ الْوَيْلُ دَخَلَ عَلَى رَجُلٍ فَضَرَبَنِي بِالسَّيْفِ قَالَ قَعْدَدْتُ لَهُ أَيْضًا فَأَضْرِيهِ أُخْرَى لَمْ تُعْنِ شَيْئًا لَصَاعَ وَقَامَ أَهْلُهُ قَالَ ثُمَّ جِئْتُ وَغَيَّرْتُ صَوْتِي كَبَيِّنَةِ الْبُغْيَةِ فَإِذَا هُوَ مُسْتَلْقٍ عَلَى ظَهْرِهِ فَأَضْرَ السَّيْفُ فِي بَطْنِهِ ثُمَّ أَنْكَبْتُ عَلَيْهِ حَتَّى سَمِعْتُ صَوْتَ الْعَظِيمِ ثُمَّ خَرَجْتُ دَجِثًا حَتَّى أَتَيْتُ السَّلَامَ أُرِيدُ أَنْ أَنْزِلَ فَأَسْقُطَ مِنْهُ فَأَتَخَلَعْتُ رِجْلِي فَعَصَصْتُهَا ثُمَّ أَتَيْتُ أَصْحَابِي أَجْمَلَ فَقُلْتُ انْطَلِقُوا فَبَيَّرُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِنِّي لَا أَبْرُحُ حَتَّى أَسْمَعَ النَّاعِيَةَ فَلَمَّا كَانَ فِي وَجْهِ الْعُشْبِيِّ صَعْدُ النَّاعِيَةِ فَقَالَ أَلْعَى أَبَا رَافِعٍ قَالَ فَقُمْتُ أَمْشِي مَائِي قَلْبَةً فَأَذْرَكْتُ أَصْحَابِي قَبْلَ أَنْ يَأْتُوا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَبَيَّرْتُهُ [۲۸۵:ر]

په دې باب کښې د ابو رافع عبدالله بن ابی الحقیق د قتل بیان دی. ده ته سلام بن ابی الحقیق هم وائی. دې په خیبر کښې اوسیدل. یو قول دا هم دی. چه د حجاز په زمکه کښې په خپله یوه قلعه کښې اوسیدل. کیدې شی. چه دده قلعه د خیبر اوحجاز په مینځ کښې چه کوم سرحد وو. دهغې په مینځ کښې وه. په دې طریق به په دواړو قولونو کښې تطبیق راشی. ابو رافع: ابو رافع په مالدارو یهودیانو کښې د کعب بن اشرف په هم خیالو خلقو کښې وو. د غطفان قبیلو ته د مسلمانانو خلاف ده ډیر لوی امداد ورکړې وو. په انصارو کښې چه کله د اوس د قبیلې حضراتو د کعب بن اشرف قصه ختمه کړه. نو خزیج قبیلې د ابو رافع د قتل کولو اراه اوکړه. ځکه چه د انصارو دې دوو قبیلو په نیکو کښې د یوبل نه د وړاندې والی کوشش کولو.

نو عبدالله بن عتيك رحمه الله اودده سره خو خزرجی صحابو رحمه الله د نبی ﷺ نه اجازت اوغوستل.

چه ابو رافع قتل کری. نبی ﷺ ورته اجازت ورکړو. (۱)

ددوی د قتل واقعہ کله پېښه شوې وه. په دې کښې مختلف اقوال دی.

① د بعضې حضراتو رائي دا ده. چه په رجب کال ۳۳ کښې دې قتل شوې وو.

② د بعضې حضراتو په نيز په کال ۳۳ کښې دا واقعہ پېښه شوې وه.

③ بعضې حضرات وائي. چه په کال ۵۵ ابو رافع قتل شوې وو.

④ د واقدی خیال دې. چه دا واقعہ د کال ۵۶ وه. د واقدی خیال ته علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ وهم

ونيلې دې. خو حافظ ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ د غزوه خندق نه پس په ۵۶ کښې د ابو رافع قتل راجح

گرځولې دې، حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ هم د ابن سعد په حوالې سره «سنۃ ست» نقل کړې دې. (۲)

امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د زهری رحمۃ اللہ علیہ د قول نه صرف دومره اوخودله. چه د کعب بن اشرف د قتل نه

پس د ابورافع د قتل واقعہ پېښه شوې وه. او د کعب بن اشرف د قتل واقعہ په ۳۳ شوې وه.

د ابورافع د قتل تفصیل بیانوي. حضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ فرمائي. (۳) چه نبی ﷺ د

ابورافع يهودی د قتل دپاره د انصارو خو کسان اولېل... کله چه دا کسان د ابو رافع قلعه

ته نژدې اورسیدل.

قوله: وَقَدْ غَرِبَتِ الشَّمْسُ وَرَاحَ النَّاسُ بِسَرَجِهِمْ: په دغه وخت کښې نمر پریوتې

وو. او خلق خپل څاروی څرولی وو. او واپس شوی وو.

سرح: هغه څاروو ته وائي. چه په هغې کښې اوبښ، غوا، چیلی او گډې دی وی. (۴) عبدالله بن

عتیک خپلو ملگرو ته ونيلی وو. تاسو هم دلته ایسار شی.

قوله: فَإِنِّي مُنْطَلِقٌ وَمَتَلَطِّفٌ لِلْبَوَابِ: زه لږ څم دربارن سره څه چل ول کوم. کیدې

شی. چه دننه د تلو موقع ملاؤ شی.

نو دروازې ته نژدې راغلو. او خپلو جامو کښې ئې ځان داسې پټ کړلو، لکه چه د اودس

ماتی دپاره ناست دې. کله چه قلعي ته ټول خلق دننه شول. نو ډربان ورته آواز ورکړو. ای د الله

بنده که دننه د راتلو اراده دې وی. نو راشی. زه دروازه بندوم. حضرت عبدالله بن عتيك رضی اللہ عنہ

فرمائي. چه دا آواز مې واوریدې. نو نورو خلقو سره یوځانې زه دننه داخل شوم. او د قلعي د

دروازې دننه د خړو په غوږل کښې زه پټ کیناستم. کله چه ټول خلق دننه داخل شول. نو

دربان دروازه بنده کړه.

(۱) فتح الباری (۳۴۳/۷ او ۳۴۲) والبدایة والنهاية (۱۳۷/۴) _

(۲) عمدة القاری (۱۳۴/۱۱۷) وفتح الباری (۳۴۳/۷) والبدایة والنهاية (۱۳۷/۴) _

(۳) امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د حضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ دوه روایتونه د اسرانیل او یوسف په طریق سره تفصیلاً ذکر کړی دی. د ابو رافع د قتل واقعہ چه دواړه روایتونه نظراً وکړې شی. بیان شوې ده. په دواړو روایاتو کښې په کوم ځای کښې اختلاف دې. د هغې خودلې هم شوې ده. _

(۴) عمدة القاری (۱۳۶/۱۷) _

قوله: ثُمَّ عَلَّقَ الْأَغَالِيقَ عَلَى وَتَدٍ بِيَا نِي جَابِيَانِي يَوْمِيخ تَه زورِندِي کَرِي.

((وتد)) (فتح الواو وتشديد الدال) وقد (میخ) ته وائی. علامه کرمانی رحمته الله فرمائی: «(وتد) کنبی ،، تا،، په ،، دال،، بدله شوې ده. اوبه دال کنبی مدغمه شوې وه. و د ترې جوړ شوې دي. (۱)»

قوله: وَضَعَ مِفْتَاحَ الْحِصْنِ فِي كَوْفَةٍ دِرْبَان د قلعې چابیاني په یو تاخ کنبی زورِندِي کَرِي، په تاخ کنبی یو میخ وو. هغې میخ ته په چابیاني زورِندولې شوې.

الغالیق: دا د ،، غلق،، جمع ده. ددې نه مژد چابیاني دي. (۲) په اصل کنبی ،، غلق،، تالي ته وائی. خو چونکه په جابی باندې تاله کهولایږي. ددې وجې جابی ته هم ،، غلق،، وئیلې شی. الکوة: روشن دا ته وائی. مراد ترې دلته تاخ دي.

قوله: فَقُمْتُ إِلَى الْأَقَالِيدِ فَأَخَذْتُهَا فَقَفَحْتُ الْبَابَ: عبدالله بن عتيك رحمته الله فرمائی: چه

زه ورغلم. چابیاني مې راوچتي کړې. او دروازه مې پرانسته. يعنی د قلعې دروازه مې پرانسته. لکه څنگه چه په وړاندې روايت کنبي راځي. الاقاليد: دا د ،، اقلید،، جمع ده. جابی ته وائی.

قوله: وَكَانَ أَبُو رَافِعٍ يُسَمِّرُ عِنْدَهُ وَكَانَ فِي عَلَالِيٍّ لَهُ: علالي: دا د «علية» (بضم

العين وكسرهما وكسر اللام وتشديدها وتشديد الباء) جمع ده. بالاخانې ته وائی. نوكله چه قصه بر (قصي بيانونكي) خلق د ابورافع نه لارل. نو زه د كمرې طرف ته ورغلم. كله چه به مې يوه دروازه پرانستله. نو د دننه به مې بندوله. ددې دپاره كه چرته شور جوړ شي. او بته اولگي نو چه څوك دننه نشي راتلي. ترخوچه ما دي قتل كړي نه وي. نو زه ابو رافع ته اورسيدم. هغه په يوه تياره كمره كنبې دخپل اهل وعيال سره يوځای ملاست وو. خوماته دا معلومه نه وه. چه ابو رافع په كور كنبې كوم ځاي دي؟ ددې وجې ما آواز اوکړو. ابو رافع، هغه اووئيل؟ څوك نې؟ د كوم طرف نه چه دا آواز راغلو. هغ طرف ته زه وروړواندي شوم. اوبه توره مې يوگزار اوکړو. خوم زه ويريدم. ددې وجې کامياب نشم. كله چه هغه چغه كړي. نو زه د كمرې نه رابهر شوم. اولې وخت بهرايسار شوم. بيا كمرې ته ورغلم. او آواز مې بدل كړو. ما اووئيل. ابورافع دا په كمره كنبې څه آواز وو. هغه اووئيل. ستا مور دي هلاكه شي. يوکس اوس لږ غوندي وړاندې په توره په ما گزار اوکړو. (۳) كله چه ما بڼه تسلي اوږه چه د كومي ځاي نه خبرې كړی. نو يو مضبوط گزار مې پرې اوکړو. نو قتل نشو.

(۱) عمدة القاری (۱۲/۱۳۷).

(۲) غلق.. ما یغلّق به الباب والمراد بها المفاتيح كأنه كان یغلّق بها وفتح بها (فتح الباری) (۱۷/۳۴۳).

(۳) وزاد فی روایة قال فعدت له ایضاً فأضربه أخرى فلم تنف شیاً فصاح وقام أهله ثم جئت وغیرت صوتی كهبة المستفیث فإذا هو مستلق علی ظهره وفی روایة ابن اسحاق فصاحت إمرأته فنوّهت بنا فجعلنا نرفع السیف علیها ثم نذكر نهی رسول الله صلی الله علیه وسلم عن قتل النساء فنكف عنها (فتح الباری) (۱۷/۳۴۴).

قوله: ثُمَّ وَضَعْتُ ظِلَةَ السَّيْفِ فِي بَطْنِهِ حَتَّى أَخَذَ فِي ظِلِّهِ فَعَرَفْتُ أَنِّي قَتَلْتُهُ: (۱)

پیا ما د تورې تیره طرف دهغه په خپته باندې کیخوډو. تردې چه هغه دهغه د شا پورې اورسیدل. او زما یقین راغلو چه ما هغه قتل کړو.

ضییب السیف: د ضییب معنی د وینې توپول راخی. د علامه خطابی رحمته الله علیه خیال دې، چه دا لفظ دلته صحیح نه دې. صحیح لفظ «ظلة السیف» دې. چه معنی ئې د تورې تیره طرف راخی. د «ظلة» جمع «ظلمات» ده. (۲)

اوس زه واپس شوم. اویوه یوه دروازه کومه چه ما د ننه نه بنده کړې وه. هغه به مې کېولاوله. تردې چه زه پورې ته راوړسیدم. ما دا اوگنډل اوخپله پښې پښه مې لاندې کیخوډه. چه جوړې زه زمکې ته راوړسیدم. حالانکه زمکه لا لرې وه. دغه شان زه د پورې نه راگذار شوم. دڅوارلسمې سپوږمۍ شپه وه. د راپریوتو په وجه زما پڼډۍ ماته شوه. نوما په خپل پټکی باندې هغه او ترله.

په یو روایت کښې «فانکسرت ساقی» دې. پڼډۍ مې ماته شوه. او په دویم روایت کښې «فانخلعت رجلی» زما دپښې جوړ بې خایه شو. په دواړو روایاتونو کښې تعرض دې. ددې جواب دا دې. چه دواړه خبرې په شوې وی. جوړ به ئې هم بې خایه شوې وی. اوپڼډۍ به ئې هم مات شوې وی. یا داسې اووایه. چه د جوړ بې خایه کیدو نه ئې د پڼډۍ په ماتیدو سره تعبیر کړې دې.

فرمانی: چه ما دا فیصله اوکړه. چه ددې ځای نه به ترهغه وخته پورې ته څر ترڅو چه دا معلومه شوې نه وی. چه ابورافع قتل شوې دې. نو زه د قلعي د دروازې سره ناست وم. کله چه چرگه د صبا د وخت اذان اوکړو. نودمرگ خبر ورکونکې د قلعي په دیوال باندې اوختل. او وې ونیل. «أبى أبارافم تاجر أهل الحجاز» د اهل حجاز دسوداگر ابورافع د مرگ اعلان کوم. دغیربرواج وو. چه کله به څوک لوې سړې مړ شو، نو په اوچت ځای به اوختل. اودهغه د مرگ اعلان به ئې کولو. چه فلانی سړې مړ شو.

چه دا خبر مې واوریدو. نو زه خپلوملگروته راوړسیدم. هغوی ته ما اوونیل. «النعاج» تادی کوي. الله ابورافع قتل کړو.

په دویم روایت کښې دې. «أَضَمُّ السَّيْفَ فِي بَطْنِهِ ثُمَّ أَتَكَيْ عَلَيْهِ عَظْمِي» یعنی ما دهغه په خپته باندې توره کیخوډه. اوییا مې هغې ته زور وکړو. تردې چه هغه هلوکې ته اورسیده. په دغه دویم روایت کښې دا هم دې. چه دابورافع د مرگ د اعلان نه پس چه زه راپسیدم. او راروان شوم. نوددیرې زیاتې خوشحالی دوجې ماته دخپلې پښې د درداحساس نه کیدل. درد خو وو.

(۱) وفی روایة یوسف: فاضع السیف فی بطنه ثم أتکى علیه حتی سمعت صوت العظم.

(۲) فتح الباری (۳۴۴۷).

خود خوشحالی د و جې په هغه وخت کښې دهغې درد احساس ختم شوې وو.
دنبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شوم. او تفصیل مې ورته واورول. نبی ﷺ او فرمائیل خپله پښه دې اوغزوه. ما پښه اوغزوله. نبی ﷺ پرې لاس راښکل. پښه داسې تیک شوه. لکه چه ما هلو په دې کښې څه تکلیف نه وو محسوس کړې.

ددې مهم دپاره نبی ﷺ شپږ صحابه کرام لیرلی وو. ① عبدالله بن عتيك ② مسعود بن سنان ③ عبدالله بن انيس ④ ابوقتاده ⑤ خزاعی بن اسود ⑥ او عبدالله بن عتبہ... نبی ﷺ حضرت عبدالله بن عتيك ﷺ دهغوی امير جوړ کړې وو. اوهم هغه ابو رافع قتل کړو. حضرت عبدالله بن عتيك ﷺ په جنگ احد کښې شريك وو. اوپه جنگ يمامه کښې دوی شهيد شوی وو. بعضې حضرات وائي. چه عبدالله بن عتيك په جنگ صفين کښې دحضرت علي ﷺ سره ملگرې وو. اود جنگ صفين نه پس وفات شوی دی. (۱) والله اعلم.

بَابُ غَزْوَةِ أُحُدٍ

امام بخاری ﷺ غزوه احد په دولس بابونو کښې بيان کړې ده.

① بَابُ غَزْوَةِ أُحُدٍ ② بَابُ إِذْ هَمَزَ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا... ③ بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ ④ بَابُ إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ ⑤ بَابُ ثَمَّ أَكْرَزَ عَلَيْهِمْ... ⑥ بَابُ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ... ⑦ بَابُ إِذْ أُرْسِلَتْ ⑧ بَابُ قَتْلِ حَذْرَةَ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ⑨ بَابُ مَا أَصَابَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْجِرَاحِ يَوْمَ أُحُدٍ ⑩ بَابُ الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ ⑪ بَابُ مَنْ قَتَلَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ يَوْمَ أُحُدٍ ⑫ بَابُ أُحُدٍ جَبَلٌ يُحِيطُ بِوُجْهِهِ

دغزوه بدرپشان غزوه احد هم حضرت شيخ الحديث مد ظلهم اول په تاريخي تفصيل سره بيان کړې ده. اوددې نه پس ئې د ابواب بخاری او په دې کښې د ذکرشو احاديثو تشرېح بيان کړه. البته د تکرار نه د بېج کيدو دپاره کوم واقعات چه د بخاری په احاديث کښې په تفصيل سره راوان دي. هغه ئې په ابتداء کښې نه دی ذکر کړې. لک دحضرت حمزه ﷺ د قتل واقع، چونکه دا واقع پخپله په بخاری کښې د مستقل باب لاندې په تفصيل سره بيان شوې ده. ځکه په شروع کښې نه ده ذکر شوې.

دې ځای نه امام بخاری جنگ احد بيانوی.

احد: احد د يو غر نوم دې. کوم چه د مدينې منورې نه درې ميله فاصله باندې واقع دې دې. غرته احد ددې وجې وائی. چه دا جدا او يودې. (۲)

دجنگ احد سبب او د مشرکانو تياری: په جنگ بدرکښې چونکه د قریشو کافرانو ته سخت زخم لگيدلې وو. ددې وجې هغوی سوزيدل. اودمسلمانانو نه د انتقام اخستلو سوچ ئې

(۱) عمدة القاری (۱۳۵۱۷)۔

(۲) البداية والنهاية۔

کول. د ابوسفیان قافله د تجارت دکومې په تعاقب کښې چه مسلمانان د مدینې منورې نه وتلی وو. هغه صحیح سلامت مکې ته رسیدلې وه. په دغه قافله کښې چه کوم سامان وو. هغه ډیر زیات وو. ابوسفیان بن حرب، عکرمه بن ابی جهل، صفوان بن امیه او حارث بن هشام وغیره د قریشو سرداران په ،،دارندوه،، کښې جمع شول، او هغوی دا فیصله اوکړه. چه په دې قافله کښې چه کوم سامان تجارت وو. د هغې اصلی رقم (یعنی راس المال) خویه ټولو ته وایس کړې شی. البته کومه گټه چه شوې ده. هغه به د محمد (ﷺ) خلاف د جنگ په تیاری کښې خرچ کولې شی. دې سره سره هغوی خواد اوشا قبیلو ته هم خبر اوکړو. او ورته ئې اووئیل. چه د مسلمانانو د مقابلې دپاره مونږ ډیریه لویه تیاری سره خواتسو خلق هم زمونږ سره شریک شی. (۱)

دغه شان دوی د درې زره ډیرلوې لښکر جمع کولو کښې کامیاب شول. دا لښکر په ه شوال ۳ کښې د مکې نه روان شو. په لښکر کښې اووه سوه په زرغو کښې پټ کسان وو. (۲) درې زره اوبښان وو. دوه سو اسونه وو. او پښخلس ښځې هم په دې ارادې سره ورسره شوې وې. چه دوی به رجزیه اشعار وائی. (۳) او جنگیدونکی به تیزوی. دغه شان د دوی د عزت او ناموس د وجې به خلق په جوش او جذبه سره جنگیږی. (۴)

مسلمانانو ته د حضرت عباس رضی الله عنه د وړاندې نه اطلاع ورکول: حضرت عباس بن عبدالمطلب (رضی الله عنه) کوم چه په دغه وخت کښې په مکه مکرمه کښې مقیم وو. هغوی سمدستی یو تیز تلونکې قاصد ته خط ورکړو. او مکې ته ئې روان کړو. او ورته ئې اووئیل. چه ته زر ترزره مدینې ته اورسه. او نبی (ﷺ) ته د قافلې خبر ورکړه. په درې ورځو کښې دننه دننه ستا دپاره رسیدل پکار دی. نو هغه سور نبی (ﷺ) ته اورسیدل. او د صورت حال نه ئې دخبرولو خط ئې دوی ته ورکړو. (۵)

د قریشو د لښکر حال معلومولو دپاره د صحابه گرامو رضی الله عنهم روانیدل: نبی (ﷺ) دوه انصاری صحابه حضرت انس او حضرت مونس (رضی الله عنهما) مقرر کړ. چه دوی لاړ شی. او د قریشو د لښکر حال معلوم کړی. دا حضرات لاړل. او واپس راغلل. خبر ئې ورکړو. چه لښکر نزدې رارسیدلی دی. حضرت حباب بن منذر (رضی الله عنه) نبی (ﷺ) اولیرلو. چه ته لاره شه. او اوگوره چه د لښکر شمار څومره دې؟ هغوی لاړل او ټیک ټیک اندازه ئې اوکړه. او واپس راغلو. خبر ئې ورکړ، چه درې زرو ته نزدې کسان دی. (۶)

(۱) الکامل لابن اثیر (۱۰۳/۲) و سیره ابن هشام (۴۴/۳)

(۲) تاریخ الطبری (۱۹۰/۲) _

(۳) ابن هاشم په خپل سیرت کښې ددې ښځو نومونه او د قبیلو ذکر کړې دي. سیره ابن هشام (۶۶/۳)

(۴) تاریخ الطبری (۱۹۰/۲) _

(۵) طبقات ابن سعد (۳۷/۲) سیره المصطفی (۱۸۷/۲) السیره الحلبیه (۲۱۷/۲) _

(۶) طبقات ابن سعد (۳۷/۲) السیره الحلبیه (۲۱۸/۲) _

د نبی ﷺ د صحابو رضی الله عنهم سره مشوره: د شپې حضرت سعد بن معاذ، حضرت سعد بن عبادہ او حضرت اسید بن حضیر رضی الله عنہم د نبی ﷺ د کورنۍ گیر چاپیره څو کیرداری اوکړه او څه دستې مقرر کړې شول چه هغوی مدینې منورې ته چه کومې لارې د داخلیدو دی په هغې باندې کینی دې دپاره چه د شپې ناڅاپی حمله دفع کړې شی. (۱) راروان سبا د جمعې ورځ وه. نبی کریم ﷺ صحابه کرام رضی الله عنہم جمع کړل. او هغوی سره نې مشوره اوکړه. چه څه صورت اختیارول پکار دی؟ نبی ﷺ او فرمائیل چه ما خوب لیدلې دې چه زه په یوه قلعه کینې یم. او یوه غوا ذبح کړې شوه. او ما خپله توره او خوزوله. نود هغې مخکنی حصه ماته شوه. بیا ما دوباره او خوزوله. نوهغه د اولنی صورت نه په زیات ښه حالت کینې شوه. صحابو رضی الله عنہم ترې د خوب د تعبیر تیوس اوکړو. نو نبی ﷺ او فرمائیل. قلعه کومه چه ما په خوب کینې لیدله ده. هغه مدینه منوره ده. که هم دلته پاتې شو. او مقابلې اوکړې شی. نو لکه څنگه چه په قلعه کینې په موجودتیا سره حفاظت وی. نودلته چه پاتې شو. هم به حفاظت وی. اود غوا ذبح کیدو تعبیر دا دې. چه زمونږ څه صحابه به شهیدان کیرې. او توره خوزول جنګ دې. اود دې مخکنی حصه ماتیدل په دې کینې چه کوم ناخوښه حالات دی. دهغې راپیښیدل دی. اود تورې دوباره خوزیدو سره د اولنی نه زیاته ښه کیدل ددې جنګ نه پس چه کوم حالات دی. هغه به د اولنی حالاتو په نسبت سره ښه او موافق وی. (۲)

دنبی ﷺ او نورو څو مشرانو صحابو رضی الله عنہم رائي دا وه چه په مدینه کینې پاتې شو. او مقابلې دې اوکړې شی، او د مدینې نه بهرته اونه خو. خود ډیرو صحابو رضی الله عنہم رائي دا وه چه د مدینې نه بهرته وتل او مقابلې پکار ده. خاص کرهغه حضرات کوم چه په جنګ بدر کینې شریک شوی نه وو. هغوی د شهادت ارمان په خپلو زړونو کینې اخیستې وو. دهغوی شوق وو چه بهرته دې اوځو. او مقابلې دې اوکړو. نود شهادت دجام څکلو موقع به راته ښه ملاؤ شی. که په مدینه کینې دننه مقابلې اوکړې شی. نو کیدې شی. ددې نوبت رانشی. حضرت حمزه رضی الله عنہ خو قسم اوخوړلو. «والله الذی أنزل علیک الکتاب لا أطعم الیوم طعاماً حق أجدلهم بسیفی غارم البدینة» (۳) زما دې په هغه ذات قسم وی. چاچه په تاسو باندې کتاب نازل کړې دې. زه به ترهغه وخته پورې خوړک نه کوم. ترڅو چه مې د مدینې نه بهر د کافرانو سره په خپله توره باندې مقابلې نه وی کړې.

حضرت سعد بن عبادہ او نورو بعضی مشرانو صحابو رضی الله عنہم هم دا رائي پیش کړه. که په مدینه کینې ایسار شو. مونږ دفاع کوو. نو کافران به اوگنړی. چه مونږ کمزوری او ډرپوک یو. ددې

(۱) طبقات ابن سعد (۳۷۱۲) السيرة الحلیبة (۲۱۸۱۲) -

(۲) البداية والنهاية (۱۲۱۴) -

(۳) په دې موقع باندې د بعضی صحابو رضی الله عنہم د شهادت عجیبه شوق وو. حضرت نعمان بن مالک انصاری رضی الله عنہ د نبی ﷺ په خدمت کینې حاضر شو. او وې فرمائیل. ((یا رسول الله لاتحرمنی الجنة فوالذی بعثک بالحق لأدخلن الجنة فقال له یم؟ قال بانی أشهد أن لا إله إلا الله وأنک رسول الله وإني لا أفرمن الزحف قال صدقت فقتل يومئذ (تاریخ الطبری (۸۹۱۲) والبدایة والنهاية (۱۲۱۴) - ~

و جې بهرته وتل مناسب دی. عبدالله بن ابی رئیس المناقین هم یو تجربه کارسې وو. هغه خپل ځان په مسلمانانو کېنې شامل کړې وو. دهغه نه هم نبی ﷺ مشوره او غوښتنه. هغه اووئیل خبره په اصل کېنې دا ده. چې په مدینه کېنې چې کله هم داسې قسم واقعې پېښه شوې ده. نو که د مدینې خلق په ښار کېنې پاتې شوی دی. او مقابلې نهې کړې ده. نو دوی ته کامیابی ملاؤ شوې ده. او که دوی د مدینې نه بهرته وتلی دی. او مقابلې نهې کړې ده. نو ناکامه شوی دی. ددې وجې زما رائي دا ده. چې هم دننه پاتې شو. او مقابلې اوکړې شی. (۱)

خود ځوانانونه سوا بعضې مشران صحابه کرام ﷺ هم نبی ﷺ په دې خبره باندې کلک اولیدل. چې د مدینې نه بهرته وتل او مقابلې کول پکار دی. نو چې د مازیگردمانځه نه فارغ شو. نبی ﷺ کورته تشریف یووړ. په دغه دوران کېنې حضرت سعد بن معاذ او حضرت اسید بن حضیر رضی الله عنهما باقی صحابو ﷺ ته اووئیل. تاسو خلقو رسول الله ﷺ د ښارنه په بهرته وتلو باندې مجبوره کړو. د نبی ﷺ د رائي خلاف اصرار کول مناسب نه وو. ټولوته د خپلې غلطۍ احساس او شو. او کله چې نبی ﷺ مسلح شو. او بهرته نهې تشریف راوړو. نو صحابو ﷺ عرض اوکړو. زمونږ نه غلطۍ اوشوه. مونږ ته په خپله رائي باندې کلکیدل نه وو پکار، ستاسو چې څنگه رائي وی. هم د هغې مطابق عمل اوکړی. نبی ﷺ اوفرمائیل. دهیڅ پیغمبر دپاره دا مناسب نه دی. چې هغه یوخل وسله واچوی. اود دشمن سره د مقابلې نه بغیراویاسی. اوس خو بس بهرته وتل دی. (۲)

دمدینې منوري نه روانیدل: نبی ﷺ ځان سره د زرکسانو لښکر واخستل. او د جمعې په ورځ په ۱۵ شوال ۳هـ د مدینې نه احد طرف ته روان شو. او عبدالله بن ام مکتوم نهې په مسجد نبوی کېنې په امامت باندې مقرر کړو. (۳) د جمعې ورځ وه. احد خو نزدې وو. خو روانیدل چونکه د ماښام نه لږ غونډې وړاندې وو. ددې وجې په لاره کېنې په یوخای،، شیخین،، کېنې نبی ﷺ د شپې تیرولو اراده اوکړه. (۴)

د منافقانو جدا کیدل: په راروانه ورځ دخالی په سحر نبی چې کله احد طرف ته د روانیدو اراده اوکړه. نو عبدالله بن ابی د خپلو درې سوو ملگرو سره دا اووئیل. او واپس شو. چې مونږ بغیرد څه وجې نه خپل ځانونه په هلاکت کېنې نشو اچولی. تا زمونږ په مشوره عمل اونکړو. (۵)

(۱) تاریخ طبری (۱۸۹/۲)۔

(۲) سيرة ابن هشام (۶۸۱۳) والبدایة والنهایة (۱۳۱۴)۔

(۳) په مدینه منوره کېنې نبی ﷺ حضرت عبدالله بن ام مکتوم رضی الله عنهما خپل قائم مقام جوړ کړې وو. (الکامل لابن الاثر (۱۰۴/۱۲)۔

(۴) طبقات ابن سعد (۳۹۱۲)۔

(۵) په دې موقع د حضرت جابر رضی الله عنهما پلار حضرت عبدالله بن حرام رضی الله عنهما دغه منافقانو ته لارلو. او هغوی نه ډیر پوهه کړل. چې د الله تعالی پیغمبر داسې پریخودل. په هیڅ طریقې مناسب نه دی. خو خو منافقانو جواب ورکړو. ((لوعلم انم تقاتلون ما اسلمناکم)) حضرت عبدالله بن حرام رضی الله عنهما اوفرمائیل. ای دالله دشمنانو الله تعالی به خپل پیغمبر ستاسو نه بې پرواه کړی. د سورة آل عمران آیت ﴿وَيَقْلَمُ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا قَالُوا...﴾ [بقيہ حاشیہ په راروانه صفحہ....]

د خزرج د قبیلې د یوشاخ بنو سلمه او د اوس د قبیلې د یو شاخ بنو حارثه قدمونه اوخویدل. اوهغوی ته دا خیال شو. چه مونږ به هم واپس لاړ شو. نو الله تعالی د هغوی مدد اوکړو. د قرآن شریف آیت ﴿ اِذْ هَمَّتْ طَّائِفَتٌ مِنْكُمْ اَنْ تَفْشَلُوا وَاللهُ وَلِيُّهَا ﴾ کښې هم ددې دوو قبیلو ذکر دی. چونکه دا دواړه په اسلام کښې مخلصې وې. اود بشری کمزوری په وجه دوی ته دا خیال راغلې وو. ددې وجې الله تعالی د هغوی د اخلاص په برکت د هغوی حفاظت اوکړو. (۱)
د منافقانو د جدا کیدو په وجه د مسلمانانو لښکر کم شو. او اووه سوه شو. په دې اووه سوه کسانو کښې سلو زغرې اچولې وې. یو اس د نبی ﷺ وو. او یو اس د حضرت ابو برده بن نیار حارثی ﷺ وو. په پوره لښکر کښې صرف دا دوه اسونه وو. (۲)

داسلامی لښکر ترتیب او صف بندی. په پنځلسم شوال خالی په ورځ د صبا مونځ نبی ﷺ د احد سره نزدې ادا کړل. اوددې نه پس د لښکر ترتیب ته متوجه شو. د فوج ترتیب ئې داسې قائم کړو. چه مدینه دوی ته مخامخ وه. او احد ددو شا ته وو. چونکه دا حد د شا طرف نه د کافرانو د حملې کولو خطر وه. ددې وجې نبی ﷺ د پنځوسو بهترینو تیراندازو انتخاب اوکړو. اود احد شا ته ئې هغوی کینول. اودا تاکید ئې ورته اوکړو. که مونږ غالب شو. او که مغلوب، په هیڅ صورت کښې تاسو خپل ځای مه پرېږدئ. د تیراندازو باندې ئې ددوی د دستې حضرت عبدالله بن جبیر ﷺ امیر مقرر کړو. (۳)

د ابو عامر خوج او داسلامی لښکر جواب: د فریقینو صفونو یو بل ته مخامخ وو. داسلامی لښکر بیرغ د حضرت معصب بن عمیر ﷺ سره وه. د عربو د جنگی قاعدې مطابق په اول کښې د انفرادی مقابلې دپاره خلق راغلل. خود انفرادی مقابلې شروع کولونه وړاندې ابو عامر کوم چه داسلام ته وړاندې د قبيله اوس سردرا وو. د کافرانو لښکر نه راووتل. ابو عامر د ظهور اسلام نه پس د نبی ﷺ ډیر لوې دشمن جوړ شوې وو. اود مدینې نه تلې وو. په مکه کښې مقیم شوې وو. هلته که ده قریشو ته دجنگ ترغیب ورکړې وو. او ورته ئې وئیلې وو. چه په میدان جنگ کښې ما اووینی. نو د اوس خلق به زما طرف ته راشی. اودغه شان به د مسلمانانو لښکر کم شی. نود کافرانو لښکر نه راووتل. او آواز ئې اوکړو. اې د اوس خلقو زه ابو عامر یم. د اوس خلقو د ابو عامر د توقع نه بیخی خلاف جواب ورکړو. ﴿ لا انعم الله بک عیناً یافاسق ﴾ (۴) اې فاسقه الله تعالی دې ستا سترگې چرته هم ینځې نکړی. ابو عامر چه دا

..... دتیر مخ بقیه حاشیه [لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَّاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكَفَرِ يَوْمَئِذٍ اقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَغْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ] هم ددې خلقو په باره کښې نازل شوې دي. (البداية والنهاية (۱۴۱۶) - (۲) ددې تفصیل وړاندې باب کښې راځی. -

(۲) تاریخ الطبری (۱۹۰۱۲) -

(۳) الکامل لابن الأثیر (۱۰۵۲) -

(۴) ابو عامر په جاهلیت کښې په ، راهب ، مشهور وو. رسول الله ﷺ دده نوم فاسق کيخوډې وو. ددې وجې د اوس خلقو ده ته ، ، یافاسق ، اووئیل. (سيرة ابن هشام (۷۱۳) -

جواب واوریدو. نو مایوسه شو. او قریشو ته واپس شو. او دا نې اووئیل چه زما د تلو نه پس زما د قوم حالت بدل شوې دې.

په انفرادی مقابلې کېښي د کافرانو سخت ماتې. د مشرکانو د طرفه د ټولونه وړاندې د مبارزت دپاره طلحه بن ابی طلحه میدان ته راووتل. او مسلمانانو ته نې د مقابلې دعوت ورکړو. د اسلای ملنیکرته حضرت علی عليه السلام وراووتل. او هغه نې قتل کړو. ددې نه پس دطلحه بن ابی طلحه وروړ عثمان بن ابی طلحه د کافرانو د لښکرته راووتل. حضرت حمزه عليه السلام دهغه د مقابلې دپاره وراووتل. او هغه نې قتل کړو. بیا ابوسعید بن ابی طلحه دریم وروړ د کافرانو د لښکرته د مقابلې دپاره راووتل. د مسلمانانو د طرفه حضرت سعد بن ابی وقاص عليه السلام راووتل. او هغه نې جهنم ته اور رسول. ددې نه پس د کافرانو د طرفه مسافع بن طلحه راووتل. حضرت عاصم بن ثابت عليه السلام بس په یو گذار سره هغه ختم کړو. بیا دهغه وروړ حارث بن طلحه راغلل. حضرت عاصم بن ثابت عليه السلام هغه هم قتل کړو. ددې نه پس دریم وروړ جلاس بن طلحه راووتل. او د مبارزت دعوت نې ورکړو. هغه طلحه بن عبید عليه السلام قتل کړو. (۱)

په نفیر عام کېښي د مسلمانانو فتح. دغه شان په انفرادی مقابلې کېښي د کافرانو دیر تعداد قتل شول. او ښکاره ده چه په دې کېښي د مسلمانانو تله درنده شو. ددې نه پس عام جنگ شروع شو. حضرت ابودجانه د ډیرې بهادری مظاهره اوکړه. (۲) حضرت علی او حضرت حمزه عليه السلام هم ډیر په بهادری سره جنگیدل. ددې د وجې د کافراو قدمونه اوخویدل. سړي او ښځې ټول د غرطرف ته په تیښته باندې مجبوره شول. او مسلمانانو مال غنیمت جمع کول شروع کړل. دکټلی جنگ په شکست کېښي بدیدل. د احد شا ته چه د حضرت عبدالله بن جبر عليه السلام په امیري کېښي د تیراندازو کومه د پنخوسو کسانو د سته نبي عليه السلام مقرر کړې وه. هغوی چه کله دا حالت اولیدل. نو هغوی هم د مال غنیمت راجمع کولو په غرض خپل ځای پرېخویدل. حضرت عبدالله

(۱) تاریخ الطبری (۱۹۴/۲) البدایة والنهاية (۲۰/۱۴) الكامل لابن الأثیر (۱۰۶/۲) طبقات ابن سعد (۴/۱۱۲)۔

(۲) نبي عليه السلام اعلان اوکړو. چه څوک دې. چه زه ورته خپله توره ورکړم. او هغه ددې حق ادا کړي. ددې دپاره مختلف لاسونه پورته شول. خو نبي عليه السلام توره حضرت ابودجانه عليه السلام ته ورکړه. حضرت زبیر بن العوام عليه السلام هم لاس اوچت کړې وو. خو هغه ته نه وه ملا شوې. حضرت زبیر عليه السلام اووئیل. ((ووجد فی نفسی حین سألت رسول الله عليه السلام السیف فمتعني به وأعطاه أبودجانه وقلت أنا إبن صفيّة عنه ومن قریش وقد قت إله فسأنت إياه قبله فأعطاه إياه وتركني والله لأنظر ما يصنع فأتيته فأخرج عصابه له حمراء فغصب بها رأسه فقالت الانتصار إخرج أبودجانه عصابه الموت وهكذا كانت تقول له إذا تعصب بها فخرج وهو يقول..

أنا الذي عاهدني خليلي
ونحن بالسفح لدى النخيل
ألا أقوم الدهر في الكيول
أضرب بسيف الله والرسول

فجعل لا يلقى أحد إلا قتله. وكان في الشريكين رجل لا يدع لنا جريحا إلا وقف عليه. فجعل كل واحد منهما يدنو من صاحبه. فدعوت الله أن يجمع بينهما. فالتقيا. فاختلفا ضربتين. فغضب المشرك أبودجانه فاتقاه بدركته. وضربه أبودجانه فقتله. ثم رأته. قد حمل السيف على مفرق رأس هند بنت عتبة ثم عدل السيف عنها قال الزبير فقتل الله ورسوله أعلم (وانظر سيرة ابن هشام (۷۳/۳)۔

بن جبیر رضی اللہ عنہ ورته د نبی صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد وریاد کریو. د نبی صلی اللہ علیہ وسلم حکم یادولونه پس هغوی اوونیل. بیشکه نبی صلی اللہ علیہ وسلم دا حکم کری وو. خو د نبی صلی اللہ علیہ وسلم مقصد دا وو. چه د جنگ د فیصلې نه وړاندې تاسو دا مورچه مه پریردئ. او اوس خو فصله شوې ده. نو اوس دلته د ایساریدو څه ضرورت نشته رضی اللہ عنہ نتیجه دا شوه. چه حضرت عبدالله بن جبیر رضی اللہ عنہ سره صرف لس کسان پاتې شول. او نور ټول راغلل.

خالد بن ولید رضی اللہ عنہ کوم چه په دغه وخت کښې دکافرانو د لښکر د میمنه امیر وو. هغوی چه د احد دا غاښې خالی اولیدل. نو د هغه طرف نه ئې حمله اوکړه. هلته چه د مسلمانانو دسته کوم چه یوولس کسان وو. هغه ټول ئې شهیدان کړل. اودشا نه ئې په مسلمانانو باندې حمله اوکړه. دا حمله دومره ناڅاپي وه. چه دا د مسلمانانو په خوا خاطر کښې هم نه وه. ددې حملې په وجه صورتحال بیخي بدل شو. او د کافرانو کوم لښکر چه تبتیدلې وو. هغوی هم واپس راغلل. اوس مسلمانان د دواړو طرفونو نه گیر شول. اود دوست او دشمن امتیاز پاتې نشو. نتیجه دا شوه. چه بعضې مسلمانان پخپله دخپلو مسلمانانو دلاسه شهیدان شول. (۱)

د حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ پلار حضرت یمان هم د مسلمانانو د لاسه شهید شو، حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ چه کله اوکتل. چه زما په پلار باندې مسلمانان حمله کوی. نو هغه ډیر شورجوړ کړو. خو د چا خیال اونشو. په جنگ کښې هم داسې حالت پېښیږي. (۲)

د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د شهادت غلط خبر: حضرت مصعب بن عمیر رضی اللہ عنہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم سره په شکل کښې مشابه وو. هغه یو کافر شهید کړلو. اودا ئې مشهوره کړه. چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم شهید شو. (۳) په دې خبر سره د مسلمانان وپه زړونو باندې یوه بې همتي غونډه خوره شوه. اود بعضې مسلمانانو دا خیال شو. چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم خو وفات شو. اوس د جنگ جاری ساتلو څه فائده ده. د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ هم دا حال و. (۴) دغه شان مسلمانان د غل غوږل په حالت کښې مبتلا شو.

هغه صحابه کرام رضی اللہ عنہم کوم چه د غل غوږل په وخت کښې د نبی صلی اللہ علیہ وسلم سره وو. ددغې غل غوږل په وخت کښې د نبی صلی اللہ علیہ وسلم سره چه کوم صحابه کرام رضی اللہ عنہم موجود وو. هغه دا دی. ① حضرت ابوبکر صدیق ② حضرت عمر فاروق ③ حضرت عبدالرحمن بن عوف ④ حضرت ابو عبیده بن الجراح ⑤ حضرت سعد بن ابی وقاص ⑥ حضرت طلحه بن عبیدالله ⑦ حضرت زبیر بن العوام رضی اللہ عنہ دا اووه په مهاجرینو کښې وو.

او اووه انصاری صحابه کرام رضی اللہ عنہم وو. ① حضرت سعد بن معاذ ② حضرت سهل بن حنیف ③ حضرت ابودجانه ④ حضرت اسید بن حضیر ⑤ حضرت عاصم بن ثابت ⑥ حضرت جباب بن المنذر ⑦ او حضرت حارث بن صمه رضی اللہ عنہ وو.

(۱) اوگوری طبقات ابن سعد (۳/۲)

(۲) اوگوری بخاری کتاب المغازی رقم الحدیث ۴۰۶۵ وکامل ابن اثیر (۱۱۳/۲)

(۳) الکامل لابن الاثیر (۱۰۸۱۲)

(۴) الکامل لابن الاثیر (۱۱۰۱۲)

په بخاری شریف کښې د حضرت براء بن عازب رضی الله عنه په روایت کښې د دولسو صحابو رضی الله عنهم ذکر دې. او په نسائي او دلائل بیهقي کښې د یولسو ذکر دې. ^(۱) او امام مسلم رضی الله عنه د حضرت انس رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دې، په هغې کښې د اووه ذکر دې، خودا څه حقیقی تعارض نه دې. په مختلفو وختونو کښې مختلف صحابه کرام رضی الله عنهم د نبی صلی الله علیه و آله سره موجود وو. د دې وجې په بعضې روایاتو کښې زیات او په بعضو کښې د کم ذکر دې. خو په هرحال ټول شمار خوارلس وو. ^(۲)

د اوچتې بهادري ثبوت وړکونکی صحابه کرام رضی الله عنهم په دې موقع باندې بعضې صحابه کرامو رضی الله عنهم د ډیرې بهادري ثبوت ورکړو. کله چه کافرانو په نبی صلی الله علیه و آله د غشو باران شروع کړل. نو حضرت ابودجانه رضی الله عنه د کافرانو طرف ته شا کړه. او اودريدو. اودغه شان چه نبی صلی الله علیه و آله ته څومره غشی راتلل. هغه به نې پخپله شا باندې تنبول. د ده په شا باندې اویاو ته نژدې زخمونه راغلي وو. خو الله تعالی هغه ژوندې اوساتل. ^(۳) دغه شان حضرت طلحه رضی الله عنه هم د ډیرې مړانې اوبهادري مظاهره اوکړه. حافظ ابن حجر رحمته الله د ابوداود طيالسي په روایت سره د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه قول نقل کړې دې. چه کله به دوی د غزه احد ذکر کولو. نو فرمانيل به ئې. «کان ذلك اليوم كله لطلحة» ^(۴) د احد ټوله ورځ د طلحه رضی الله عنه په بهادري کښې وه. حضرت طلحه رضی الله عنه د نبی صلی الله علیه و آله د حفاظت دپاره برابر هلته موجود وو. اوهغوی د غشو نه د نبی صلی الله علیه و آله حفاظت دپاره خپل لاس ډهال جوړ کړې وو. تردې چه د ده لاس شل شو. حاکم په اکلیل کښې نقل کړې دی. چه د حضرت طلحه رضی الله عنه په بدن باندې پنځه دیرش یا یو کم څلوبیت زخمونه راغلي وو. ^(۵) خود طيالسي په روایت کښې دی. چه دده په بدن اویا زخمونه راغلي وو.

دغه شان د حضرت انس رضی الله عنه میرنې پلار حضرت ابوطلحه انصاري رضی الله عنه بې مثاله کردار ادا کړې وو. چه کوم کس به ورسره هم تیریدل. نو نبی صلی الله علیه و آله به ورته وئیل. دخپل ترکش نه غشي راویاسه. او ابوطلحه ته ئې ورکړه. حضرت ابوطلحه رضی الله عنه په دې جنگ کښې څو کمانونه مات کړي وو. ^(۶)

دغه شان سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه هم په هغه صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې وو. چاچه د بهادري

^(۱) د ذکرشو نومونو اونورو صحابه کرامو رضی الله عنهم د تفصیل دپاره اوگوري (فتح الباری) (۳۶۰۱۷) البته په مهاجرينو کښې د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه په ځای د حضرت علی رضی الله عنه نوم ئې ذکر کړې دې. والله اعلم ^(۲) ابن سعد لیکلی دی. (وثبت منعه عصابة من اصحابه اربعة عشر رجلاً سبعة من المهاجرين .. وسبعة من الأنصار) (طبقات ابن سعد) (۴۲۲)۔

^(۳) سيرة ابن هشام (۷۸۱۲)۔

^(۴) فتح الباری (۳۶۱۷)۔

^(۵) فتح الباری (۳۶۱۷)۔

^(۶) بخاری کتاب المغازی باب «إذا همت طائفتان منكم أن تفتلا» رقم الحديث (۴۰۵۵)۔

مظاہرہ کرے وہ نبی ﷺ بہ دخیل ترکش نہ غشی راویستل اودہ تہ بہ نبی و رکول اوفرمانیل بہ نبی ﴿ارمداک ابی وامی﴾ (۱)

حضرت علی رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ ما د نبی ﷺ نہ چرتہ نہ وو اریدلی چہ نبی ﷺ چاتہ ﴿فداک ابی وامی﴾ و نیلی وی سوا دحضرت سعدبن ابی وقاص رضی اللہ عنہ.

پہ نبی ﷺ باندی حملی: دحضرت سعدبن ابی وقاص رضی اللہ عنہ و رور عتبہ بن ابی وقاص موقع اولیدہ نو پہ نبی ﷺ باندی نبی د کانری گذار او کرل پہ کوم سرہ چہ د نبی ﷺ لاندینی غابن مبارک شہید شو. او شوہر نبی زخمی شو. عبداللہ بن قعبہ پہ نبی ﷺ باندی حملہ او کرہ پہ کوم سرہ چہ د خود دوه گری پہ مخ مبارک کنبی ورخچی شو. عبداللہ بن شہاب زہری نبی ﷺ پہ کانری باندی اوویشہ پہ کوم سرہ چہ د نبی ﷺ تندی مبارک د وینو نہ رنگ شو. (۲) حضرت مالک بن سنان رضی اللہ عنہ دغہ وینہ اوخکلہ (یعنی خولہ نبی پرے دپاسہ کیخودہ) او وے خکلہ (او صفا کرہ) نبی ﷺ پہ دغہ موقع باندی اووئیل دچا پہ خیتہ کنبی چہ د نبی وینہ وی دجہنم اور ہغہ تہ نشی رسیدی. (۳) ابو عامر فاسق د مسلمانانو دپارہ یوہ کندہ تیارہ کرے وہ نبی ﷺ د دغہ زخمونوہ د متائر کیدو نہ پس پہ دغہ کندہ کنبی اوغورخیدہ. حضرت علی رضی اللہ عنہ د نبی ﷺ لاس او نیولو او رابہر نبی کرو. او حضرت طلحہ بن عبیداللہ رضی اللہ عنہ د نبی ﷺ شا او نیولہ نوہلہ نبی ﷺ اودریدہ، (۴)

د ابی بن خلف قتل: ابی بن خلف یو اس ساتلی وو. د ہغہ خیال وو. چہ پہ دیر اس بہ سوریم. او نبی ﷺ بہ شہید کوم. کلہ چہ ہغہ اس تہ پوندہ ور کرہ. او د نبی ﷺ طرف تہ راروان شونو. نبی ﷺ اوفرمانیل دی بہ زہ پہ خپل لاس باندی قتلوم بیل خوک دی دہ تہ خہ نہ وائی. کلہ چہ ہغہ نزدی راغلو. نو نبی ﷺ د حضرت حارث بن صمہ رضی اللہ عنہ د ہغہ نیزہ واخستلہ. او ابی بن خلف نبی پہ خت باندی یومعمولی غوندی گذار او کرو. ہغہ چغہ کرے. او شور نبی جوہ کرے. واپس شو. او وئیل نبی پہ اللہ قسم محمد (ﷺ) زہ قتل کرے. خلقو ہغہ تہ اووئیل دا خو معمولی غوندی زخم دی. تہ دومرہ چغی ولے وہی. وے وئیل پہ اللہ قسم ددی زخم تکلیف کہ پہ تول اہل حجاز باندی تقیم کرے شی. نو ہغوی تول بہ د دی د تکلیف د وجی ہلاک شی. دغہ شان ہغہ چغی وھلی. د مکہ معظمی نہ نہہ لس میلہ فاصلہ باندی پہ مقام سرف کنبی جہنم تہ اورسیدل (۵)

د حضرت عمرو بن جموح رضی اللہ عنہ شہادت: د حضرت جابر بن عبداللہ رضی اللہ عنہ پلار عبداللہ بن عمرو بن حرام غزوہ احد کنبی شہید شو. د ہغہ دخور خاوند حضرت عمرو بن جموح رضی اللہ عنہ

(۱) بخاری کتاب المغازی باب ﴿إذا همت طائفتان منکم﴾ رقم الحدیث (۴۰۶۴)۔

(۲) تفصیل دپارہ اوگوری سیرۃ ابن ہشام (۸۵/۱۳)۔

(۳) سیرۃ ابن ہشام (۸۵/۱۳)۔

(۴) الکامل لابن اثیر (۱۱۰/۱۲)۔

(۵) د تفصیل دپارہ اوگوری (البدایہ والنہایہ (۳۲/۱۴)۔

د پښو نه معذوره وو. هه خپلو خامنوته اووئیل. چه زه هم احد ته د جنگ دپاره خم خامنو ورته اووئیل. ته معذور ښې. ددې وچې تاسو هم دلته ایسار شئ. عمرو بن جموح رضی الله عنه د نبی صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شو. او وې وئیل. زما د شهادت شوق دې. اوزما خامن ما جنگ ته د تلو نه منع کوی. نبی صلی الله علیه و آله اوفرمائیل. ته معذوره ښې. اوستا دپاره رخصت دې. خو بیا هم چه دهغه شوق اصرار ښې اولیدلو. نو نبی صلی الله علیه و آله ورته اجازت ورکړو. او هغه په احد کښې شهید شو. (۱)
د حضرت جابر رضی الله عنه د پلار حضرت عبدالله بن عمرو شهادت. د حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه د پلار حضرت عبدالله بن حرام رضی الله عنه په باره کښې امام ترمذی په کتاب التفسیر کښې یو روایت نقل کړې دې. چه رسول الله صلی الله علیه و آله حضرت جابر رضی الله عنه ته اووئیل. تاته معلومه ده. چه ستا پلار سره الله تعالیٰ څه معامله اوکړه؟ هغه عرض اوکړو. تاسو اوفرمائیل. نو نبی صلی الله علیه و آله اوفرمائیل. ستا پلار سره الله تعالیٰ براه راست مکالمه اوکړه. او د نورو شهیدانو سره ښې من وراه حجاب خبرې اوکړې. (۲)

علامه ابن القیم رحمته الله په زاد المعاد کښې نقل کړی دی. چه حضرت عبدالله بن عمرو بن حرام رضی الله عنه د احد نه وړاندې یو خوب لیدلې وو. په خوب کښې هغه مبشرین عبدالمنذر اولیدل. چه هغه ورته وائی. ای عبدالله ته هم ډیر زر مونږ ته راتلونکې ښې. عبدالله ورته اووئیل. ته کوم خای ښې. نو مبشر ورته اووئیل. مونږ په جنت کښې یو. او په جنت کښې چه چرته زمونږ زړه غواری. سیل کوو. عبدالله اووئیل. ته خو په بدر کښې شهید شوې نه وې؟ نو هغوی اووئیل. شهید شوې وم. ځکه خو جنت ته تلې یم. (۳)

د حضرت ربیع شهادت: په شهید شوو کښې یو صحابی حضرت سعد بن الربیع رضی الله عنه دې، د جنگ نه پس نبی صلی الله علیه و آله اوفرمائیل، لږ اوگورئ چه سعد کوم ځانې کښې دې؟ په لتون لتون په مقتولینو کښې ملاؤ شو، اوس په کښې لا ساه باقی وه، لتونکې صحابی رضی الله عنه اووئیل، زه نبی صلی الله علیه و آله ستا د لتون دپاره رالیږلې یم، حضرت سعد بن الربیع رضی الله عنه اووئیل، چه نبی صلی الله علیه و آله ته زما سلام کوو، او زما د شهادت خبر ورکولو نه پس انصارو ته اووايه، چه ستاسو دپاره څه عذر قابل قبول نه دې، تاسو ته پکار دی، چه په هر حالت کښې د نبی صلی الله علیه و آله نصرت اوکړئ، ځکه چه هم د نبی صلی الله علیه و آله په نصرت کښې انصارو فائده ده. (۴)
دهضوت اصیوم رضی الله عنه شهادت: یو بل عجیب اوناشنا صحابی حضرت اصیرم انصاری دې. ده دجنگ احد نه وړاندې اسلام نه وو راوړې، کله چه د احد واقعه پېښه

(۱) سیره ابن هشام (۹۶۳)۔

(۲) أخرج الترمذی من طریق طلحة بن خراش سمعت جابر بن عبدالله يقول لقيني رسول الله صلی الله علیه و آله فقال لي يا جابر مالي اراك منكسر؟ قلت يا رسول الله استشهد أبي قتل يوم أحد وترك عيلاً وديناً قال أفلا أبرك بما لقي الله به أبأك؟ قال قلت بلى يا رسول الله قال ما كلم الله أحداً إلا من وراء حجاب وأحيا أبأك فكلمه فكفاحاً..... وانظر الجامع للإمام الترمذی كتاب التفسير باب من سورة آل عمران رقم (۳۰۱)۔

(۳) سیره المصطفیٰ (۳۲۱۲ او ۲۳۲) په حواله د زاد المعاد۔

(۴) اوگورئ البداية والنهاية (۳۹۸)۔

شوه، نو دې هم په زخميانو کښې بيا موندې شو، او شهادت ته نژدې وو، خلقو چه کله هغه اوليدل، نو تپوس نې اوکړو، ته دلته څنگه نې؟ د اسلام د رغبت په وجه جنگيدلې نې، او که د قومي او قبائلي حمت په وجه، حضرت اصيرم رضي الله عنه او وئيل، زه د اسلام د دفاع، حفاظت او ترقي دپاره په جنگ کښې شريک شوې يم، د شهيد کيدو نه پس کله چه نبي ﷺ ته د هغه

قصه بيان کړې شوه، نو نبي ﷺ او فرمايل، «انه لمن اهل الجنة»^(۱) حافظ ابن حجر رحمته الله په، «الاصابه»، کښې نقل کړی دی، چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه به فرمايل، حضرت اصيرم رضي الله عنه هغه صحابی دې، چه د يو وخت مونځ نې هم نه وو کړې، او جنت ته داخل شو.

د اوياءو مسلمانانو شهادت د اسيران بدر د فدي په بدله کښې وو: د بدر د بنديانو په باره کښې مسلمانو ته اختيار ورکړې شوې وو، که دوی غواړي، نو دا ټول قيديان دې ختم کړي او که غواړي، نو د دوی نه دې فديه اخلي، او آزاد دې کړي، خو د فديه په صورت کښې به په راروان کال اوياسان د مسلمانانو نه شهيدان کيږي. چونکه مسلمانانو فديه اخستې وه، او دغه بنديان نې آزاد کړي وو، ددې وجې په غزه احد کښې د اوياسان صاحبو رضي الله عنهم د شهادت واقعه پېښه شوه، په هغوی کښې حضرت حمزه، حضرت مصعب بن عمير، حضرت انس بن النضر، حضرت معاذ بن عمرو بن جموح، حضرت ربيع بن انس، حضرت اصيرم رضي الله عنه چه (نوم نې عمرو بن ثابت دې)، وغيره اوياسان ته نژدې صحابه رضي الله عنهم شامل وو، په دوی کښې زيات شمار د انصارو وو.^(۲)

د نبي عليه السلام د خيريت دپاره د انصارو ليواله کيدل: د حضرت مصعب بن عمير رضي الله عنه په شهادت سره چونکه دا خبر مشهور شوې وو، چه نبي ﷺ شهيد شوې دې، ددې وجې بعضي صحابه رضي الله عنهم جنگ پرېخوډې وو، او مديني ته واپس تلې وو، او وئيلي نې وو، چه کله نبي ﷺ شهيد شو، نو په ميدان جنگ کښې د جنگيدو څه فائده؟ ددې خبر په وجه په مدينه کښې يوه غوغا شوه، او سړي، ښځې، ماشومان او بوډاگان ټول د نبي ﷺ د عافيت او سلامتيا دپاره ليواله شول، د يو انصاري ميرمن خاوند، ورور، او پلار ټول په دې غزا کښې شهيدان شوي وو، کله چه دغه ښځې ته ددوی د شهادت خبر ورکړې شو، نو وې وئيل، ماته دا اوواېي، چه نبي ﷺ په عافيت سره دې که نه؟ خلقو ورته اووئيل، نبي ﷺ په خيريت او عافيت کښې دې، نو وې وئيل، زما تر هغه وخته پورې تسلي نه کيږي، تر څو چه مې په خپلو سترگو د نبي ﷺ زيارت نه وی کړې، چه نبي ﷺ نې اوليدل، نو مطمئنه شوه، او وې وئيل «کل مصيبة بعدك جلل»^(۳) چه تاسو په خير خيريت نې، نو ددې نه پس ټول مصيبتونه آسان دي،

په دې غزا کښې د مشرکانو ټول ۲۲ کسان قتل شوي وو،^(۴)

(۱) د تفصيل دپاره اکورئ (البدایة والنهایة (۳۷/۴)۔

(۲) فتح الباری (۵/۱۷۷ ص ۳۵۲)۔

(۳) الکامل لابن التير (۱۱۳/۲)۔

(۴) سيرة ابن هشام (۱۳۵/۳)۔

په غزوه احد کښې د شکست مصلحتونه: په جنگ احد کښې ډیر مسلمانان شهیدان شول، او مسلمانان شکست بیا موندو، په دې کښې د الله سبحانه و تعالی د طرفه خو مصلحتونه وو.

① په دې جنگ کښې په اولنۍ مرحله کښې میدان د مسلمانانو په لاس کښې وو، او کافرانو ته شکست ملاویدو، تردې چه هغوی د میدان په پریخودو او تختیدو مجبوره شول، خو کله چه د غشو ویشتونکې دستې خپل ځانې پریخودو، او د نبی ﷺ د حکم نافرمانی نه اوکړه، نو د جنگ نقشه بدله شوه، ددې نه د رسول الله ﷺ په حکم د عمل اهمیت او د نبی ﷺ د حکم د نافرمانی په صورت کښې د سوء عاقبت اندازه او احساس د مسلمانانو په زړونو کښې نور هم مضبوط اوزیات شو.

② یو مصلحت په دې کښې دا هم وو، چه د اسلام په باره کښې د مخلصینو او منافینو امتیاز اوشی، الله ته اگر چه د مخلصینو او منافقینو دواړو علم وو، خو په دې سره نې مسلمانانو ته ښکاره کړه، چه څوک مخلص دي او څوک منافق،

③ دغه شان ډیرو صحابو رضی الله عنہم ته د شهادت اوچته درجه ملاؤ شوه، او د الله د دین د ترقی دپاره هغوی خپل ځانونه قربان کړل.

④ د جنگ په شکست کښې چه ثابت قدم پاتی شول، نو مسلمانان د الله تعالی د طرف نه د لوی اجر او ثواب مستحق شول.

دغه شان نور څو مصلحتونه دي. کوم چه حافظ ابن جریر رحمه الله په تفصیل سره بیان کړی دی. (۱)

۱ = بَابُ عَزْوَةِ أَحَدٍ

قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى ((وَأَعْدَوْتُ مِنْ أَهْلِكَ ثَبَوِيَّ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِقَتَالٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ)) (۲)

او هغه وخت یاد کړه، کله چه ته د صبا په وخت کښې د خپل کور د خلقو نه راووتلې، تا مسلمانان د جنگ په مورچو باندې کینول، او الله تعالی ښه اوریدونکې او پیژندونکې دي.

دلته په ((وَأَعْدَوْتُ مِنْ أَهْلِكَ)) او ((ثَبَوِيَّ الْمُؤْمِنِينَ)) کښې فصل دي، ځکه چه مسلمانان په مورچو باندې نبی ﷺ د خالی په ورځ د صبا په وخت کښې کینولی وو. او د جنگ احد دپاره د صحابه کرامو رضی الله عنہم سره د مشورې کولو دپاره د جمعې په ورځ صبا وتل شوی وو.

اودا هم وئیلی شی، چه چونکه په دې غزوه کښې حضرت عائشه رضی الله عنها ورسره وه، او کومه خیمه چه د نبی ﷺ دپاره هلته لگولې شوې وه، په هغې کښې حضرت عائشه رضی الله عنها موجود وه، نو د دغه خیمې نه د خالی په ورځ د صبا په وخت کښې راووتل، او صفونه یې برابرول، په دې صورت کښې به فصل نه وی. چه د کور د خلقو نه راوتل او د مجاهدینو د صفونه برابرول دواړه د خالی په صبا شوی وو.

(۱) اوگوری فتح الباری (۳۷۸)۔

(۲) سورة ال عمران: (۲۱)۔

ابن جریر طبری په غریب سند سره یو روایت د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه نقل کړې دې، چه دا آیت د غزوه احد په باره کښې نازل شوې دې. (۱) خود جمهور مفسرینو او محدثینو په دې باندې اعتماد نشته، د جمهور روایتی دا ده، چه ذکر شوې آیت د غزوه احد په باره کښې نازل شوې دې. ددې وجې امام بخاری دا آیت په غزوه احد کښې ذکر کړې دې.

قوله جل ذكره ((وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَالْأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ)) إِنْ تَخَسَّرَكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ تِلْكَ الْآيَاتُ الْمُرِيدُ أُولَئِكَ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيْعَلَّمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهِدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الضَّالِّينَ وَلَقَدْ كُنْتُمْ مَتَّوْنِ الْمَوْتِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ)) وَقَوْلِهِ ((وَلَقَدْ صَدَّقَ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ أَخَذَ مِنْهُمْ بَيْعَاتِهِمْ إِذْ أَقْبَلْتُمْ وَتَوَّارَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ))

قوله: وَقَوْلِهِ ((وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قَاتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا)): الآية د اومه کمزوری کیرې چه همت بیلې، اومه غمژن کیرې، که تاسو مومنان نې، نو غالب به نې، که (په دې غزا کښې) تاسو ته زخمونه اورسیدل، نو (ددې نه وړاندې په غزوه بدر کښې) هغه قوم (کافر) ته هم دغه شان زخمونه رسیدلی وو، اود خلقو په مینځ کښې مونږ د هغوی ورځې اړوو راپوو، (چه کله یو دله غالبه شی، او کله بله دله، او دا تاسو چه مغلوب شوی، او ستاسو ملگری شهیدان شول، دا دې دپاره) چه الله تعالی په تاسو کښې څه کسانو ته د شهادت مرتبه ورکړه. او الله تعالی ظالمانو سره محبت نه کوی. او (یو حکمت په دې کښې دا هم دې) چه الله تعالی (د گناهونو او معاصی) خیرې د ایمان دارونه صفا کړې. او کافران ختم کړې. (چه د غالب راتلو په صورت کښې به د کافرانو جرات زیات شی. او هغوی به د مقابلې دپاره دوباره راشی. او هلاک به شی، یا دا چه په مسلمانانو به ظلم کوی. د الله تعالی په غضب کښې به اخته شی. او تبا به شی. آیا تاسو دا خیال کوئ، چه تاسو به جنت ته داخل شی، حال دا چه تر اوسه پورې الله تعالی هغه خلق نه دی لیدلی، چا چه (بڼه) جهاد کړې دې، او نه نې هغوی لیدلی دی، څوک چه (په جنگ کښې) ثابت قدم پاتې کیدونکی دی. او تاسو خو (ددې غزا نه) وړاندې د شهادت ډیر ارمان کولو، نو اوس تاسو په خپلو سترگو اولیدلو. (۲)

(۱) فتح الباری (۳۴۷/۷)۔

(۲) آل عمران: ۱۳۹-۱۴۳)۔

(۳) چونکه مسلمانان په جنگ کښې د شکست په وجه ډیر خفه وو. ځکه الله تعالی په دې آیاتونو کښې تسلی ورکړه. او د جنگ د شکست مصالح او اسباب نې بیان کړل. دامام زهري نه په دې باره کښې دا روایت نقل کړې دې: ((کثر فی اصحاب النبی صلی الله علیه و آله القتل والجراح حتی خلص إلى کل امرئ منهم نصیب فاشتد حزنهم فغزاهم الله أحسن تغزیه)) ومن طریق قتاده نحوه، قال ((فغزاهم وحثم علی قتال عدوهم ونهاهم عن العجز) فتح الباری (۴۵۷/۷)۔

وَقَوْلِهِ «وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ أَخَذْتُمُ يَمِينَهُ» حَتَّى إِذَا فُشِلْتُمْ وَتَنَزَّ عُنْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِمَّا بَعْدَ مَا أَرْسَلَكُمْ مَأْمُورِينَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمَنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ صَرَّفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ (۱)

وَقَوْلِهِ «وَلَا تَحْزَنْ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا» (الآیة ۲)

او یقیناً الله تعالى تاسو سره خپله وعده رښتینې کړه، او وې خودله، په کوم وخت کښې چه تاسو دغه کافران د الله په حکم سره قتلول، یعنی قتلول مو اوجړه مو ورله ختموله، تردې چه هم تاسو کمزوری شوی. (چه په مورچه مقرر شوي پنخوسو کسانو کښې بعضو په غلط فهمی سره خپل ځانې پریخودلې او په خپل مینځ کښې په حکم کښې نې اختلاف شروع کړو،) چه بعضو وئیل، دلته کیناستل پکار دی، او بعضې پاسیدل ځانې نې پریخودل، اود رسول الله ﷺ د حکم نافرمانی نې اوکړه، پس ددې نه چه تاسو څه غوښتل، الله درته هغه اوخودل، په تاسو کښې بعضې هغه وو، چه دنیا نې غوښتله، او بعضې د آخرت طلبکار وو، نو الله تعالى تاسو په دغه کافرو باندې د غالب راتلو نه واپولې. چه په تاسو امتحان اوکړې، او الله تعالى تاسو معاف کړې نې، او الله تعالى په مومنانو ډیر فضل کونکې دې.

[۳۸۵] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ عِكْرَمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ هَذَا جِبْرِيلُ أَخَذَ بِرَأْسِ قَرْسِهِ عَلَيْهِ أَدَاةُ الْحَرْبِ [۳: ۳۷۷]

دا روایت د غزوه بدر په بیان کښې تیر شوې دې. ددې روایت تعلق د غزوه بدر سره دې. دلته په روایت کښې د غزوه احد لفظ غلط دې. هم دا وجه ده چه د بخاری په نورو ټولو نسخو کښې دا روایت دلته ذکر نه دې. صرف ابوالوقت او اصیلی دلته د «یوم احد» قید لگولو سره دا روایت ذکر کړې دې. (۲)

[۳۸۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ أَخْبَرَنَا زَكَرِيَّا بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ حَبِوَةَ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ عَنْ أَبِي الْخَلَدِ عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ قَالَ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى قَتْلِ أَحَدٍ بَعْدَ ثَمَانِي سِنِينَ كَالْمَوْدِعِ لِلْأَخْيَارِ وَالْأَمْوَاتِ ثُمَّ طَعَمَ الْبَنَاتِزَ فَقَالَ إِلَى بَيْنِ أَيْدِيكُمْ قَرُطٌ وَأَنَا عَلَيْكُمْ مُهَيِّدٌ وَإِنْ مَوَّعِدُكُمْ الْخَوْضُ وَإِلَيَّ لَا تُنْظَرُ إِلَيْهِ مِنْ مَقَامِي هَذَا وَإِلَيَّ لَسْتُ أَخْشَى عَلَيْكُمْ أَنْ تُشْرِكُوا وَلَكِنِّي أَخْشَى عَلَيْكُمْ الدُّنْيَا أَنْ تَنَافَسُوهَا قَالَ فَكَانَتْ آخِرَ نَظَرَةٍ نَظَرْتُهَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [۱۴: ۱۴۰]

حضرت عقبه بن عامر رضي الله عنه فرماني.

(۱) سورة آل عمران: (۱۵۲)۔

(۲) آل عمران: (۱۶۹)۔

(۳) فتح الباری (۳۴۹/۷) وعمدة القاری (۱۴۱/۷)۔

قوله: صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيَّ أَجِدُ بَعْدَ ثَمَانِي

سِنِينَ كَأَنَّمُوذِعَ لِلْأَحْيَاءِ وَالْأَمْوَاتِ: نبی کریم ﷺ د شہداء احد مونخ اتہ کالہ پس کرې وو.پہ داسی انداز کنې چہ نبی ﷺ رخصت کوی ژوندی ہم او مړی ہم () د مړو د رخصت کولو دپارہ. نبی ﷺ پہ دوی باندې د جنازې مونخ اوکړو. او د ژوندو د رخصت کولو ، الوداع ، ونيلو دپارہ نبی ﷺ خطاب اوکړو.

قوله: إِنِّي بَيْنَ أَيْدِيكُمْ قَرِطٌ وَأَنَا عَلَيْكُمْ شَهِيدٌ وَإِنِّي مَوْعِدُكُمْ الْخَوْضُ وَإِنِّي لَأَنْظُرُ إِلَيْهِ مِنْ مَقَامِي هَذَا وَإِنِّي لَسْتُ أَخْشَى عَلَيْكُمْ أَنْ تُشْرِكُوا وَلَكِنِّي أَخْشَى عَلَيْكُمْ

الدُّنْيَا أَنْ تُنَافِسُوهُا: فرط: هغه کس ته وائی چہ هغه د قافلې نه وړاندې لاړ شی. او په راروان منزل کنې د قیام وغیرہ دپارہ انتظام کوی. نبی ﷺ فرمائی دی.

،زه ستاسو قیام د انتظار دپارہ ستاسو نه وړاندې ځم. او زه ستاسو په حق کنې گواه یم. (چہ تاسو ایمان راوړې دې. او دایمان او اسلام دپارہ مو خپل ټول هرڅه قربان کړل) او اوس تاسو سره د ملاقات ځای حوض کوثر دې. اوزه ددې ځای نه حوض کوثر وینم. اوستاپه باره کنې زما د ویره نشته. چہ تاسو به په شرک کنې اخته شی. بلکه ما سره د دې ویره ده. چہ تاسو به دنیا طرف رغبت اوکړئ.

عقبہ بن عامر رضی اللہ عنہ فرمائی چہ دا د نبی ﷺ آخری دیدار وو. کوم چہ ما کرې وو. یوه لطیفه: په دې حدیث کنې دی. چہ رسول الله ﷺ اتہ کالہ پس په شہداء احد باندې د جنازې مونخ اوکړو. مسئله خو د کتاب الجنائز ده. دلته یوه لطیفه اوروم. علامہ کرمانی رضی اللہ عنہ چہ کله دا روایت اولیدلو. نو چونکہ هغه شافعی وو. او شوافع په شہداو باندې د جنازې د مونخ قائل نه دی. ددې وجی هغوی په دې حدیث کنې تاویل اوکړو. چہ دلته د «صلاة» نه مراد دعا ده. چہ نبی ﷺ د احد د شہیدانو دپارہ دعا اوکړه. نو ددې نه په شہید باندې د جنازې د مونخ ثبوت نه کیږی.

علامہ عینی رضی اللہ عنہ فرمائی «حفظ شیأ رغابت عنه أشیاء» عینی فرمائی. چہ هم دا روایت په بخاری او مسلم کنې په دې الفاظو سره مروی دی. «أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ خَرَجَ يَوْمَ فَصَلِ عَلَى شُهَدَاءِ أَحَدَ صَلَاتَهُ عَلَى الْبَيْتِ» په دې کنې د «صلاة على البيت» الفاظ په دې خبره کنې نص دی. چہ نبی ﷺ د جنازې مونخ اوکړو. نوییا د علامہ کرمانی رضی اللہ عنہ تاویل څنگه صحیح کیدی شی. دغه شان عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ سعید بن المسیب، حسن بصری، امام اوزاعی، سفیان ثوری او امام مزنی رضی اللہ عنہم د دې ټولو دا مذهب دی. چہ په شہید باندې به د جنازې

۱) (وتوديع الأحياء ظاهراً لأن سياقه يشعر بأن ذلك كان في آخر حياته ﷺ وأما توديع الأموات فيحتمل أن يكون الصحابي أراد بذلك إنقطاع زيارته الأموات بجسده .. ويحتمل أن يكون المراد بتوديع الأموات ما أشار إليه في حديث عائشة رضي الله عنها من الإستغفار لأهل البقيع (فتح الباری (۴۹۱۷)) _

کیخودی و ونبی ﷺ ددې جواب صحابه کرام و ﷺ ته اوخودل. چه تاسو او وای. «الله اعل و اهل» الله تعالی د ټولو نه زیات اوچت او لوی دې؛ ابوسفیان او وئیل. «لنا العزی و لا عزی لکم» زمونږ دپاره عزی شته اوستا عزی نشته. عزی د بت نوم وو. صحابو ﷺ د نبی ﷺ په حکم سره داسې جواب ورکړو. «الله مولانا و لا مولی لکم» الله تعالی زمونږ مددگار دې. او ستاسو مددگار نشته.

بیا ابوسفیان او وني. نن ورځ د بدر د ورځې بدله شوه. او جنگ د ډول پشان وی. (چه کله ډوی د یو په لاس کښې وی. او کله د بل په لاس کښې وی. دغه شان کامیابی کله د یو په لاس کښې وی. او کله د بل په لاس کښې وی)

چونکه ابوسفیان په جنگ کښې د دمکې د قریشو سردار وو. ددې وجې هغه او وئیل. تاسو به په خپلو مرو کښې مثله اومومئ. ما ددې حکم نه ووکړې. خو کله چه ماته ددې علم او شو. نو ماته بده هم ښکاره نشوه.

[۲۸۱۸] أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا سَفْيَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ جَابِرٍ قَالَ اصْطَبَحَ الْخَمْرِيُّوهُ أَحَدُ نَاسٍ ثُمَّ قَتَلُوا مُحَمَّدًا (ر: ۲۸۱۹)

د حضرت جابر ﷺ نه روایت دې. چه د احد په ورځ ډیرو مسلمانانو شراب څکلی وو او هم په دغه ورځ هغوی شهیدان شول. خودل دا دی. چه تر دغه وخته پورې شراب حرام شوی نه وو.

[۲۸۱۹] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ إِبْرَاهِيمَ أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ أَتَى بَطْعَامَ وَكَانَ صَابِئًا فَقَالَ قَتِلْ مُصْعَبَ بْنَ عُمَيْرٍ وَهُوَ خَيْرٌ مِنِّي كُفْرًا فِي بَرْدَةٍ إِنْ غَطِيَ رَأْسُهُ بَدَتْ رَجُلَاهُ وَإِنْ غَطِيَ رَجُلَاهُ بَدَتْ رَأْسُهُ وَأَرَاهُ قَالَ وَقَتِلْ حَمْزَةَ وَهُوَ خَيْرٌ مِنِّي ثُمَّ بَسِطَ لَنَا مِنَ الدُّنْيَا مَا بَسِطَ أَوْ قَالَ أُعْطِينَا مِنَ الدُّنْيَا مَا أُعْطِينَا وَقَدْ خَشِينَا أَنْ تَكُونَ حَسَنًا تَنَا مَحَلَّتْ لَنَا ثُمَّ جَعَلَ يَبْكِي حَتَّى تَرَكَ الطَّعَامَ (ر: ۲۸۲۰)

د حضرت عبدالرحمن بن عوف ﷺ خوې ابراهيم فرمائی. چه یوه ورځ حضرت عبدالرحمن ﷺ ته د روژه ماتی په وخت کښې روتی راورې شوه. دوی په دغه ورځ روژه وو. نو دوی او فرمائیل. حضرت معصب بن عمیر ﷺ په جنگ احد کښې شهید شوې وو. او هغه زما نه غوره او افضل وو. په یو ځادر کښې هغه کفن کړې شو. خو هغه ځادر دومره ورکوټې وو. که دهغه سر به پټولې شو. نو پښې به ئې ښکاره کیدې. او که پښې به ئې پټولې شوې. نو سر به ئې ښکاره کیدو. او حضرت حمزه په احد کښې قتل شوې وو. هغه هم زما نه غوره او افضل وو. ددې نه پس په مونږ باندې دنیا فراخه شوه. مونږ ته خو ددې خبرې ویره ده. چه هسې نه زمونږ د ټولو نیکو بدله هم په دنیا کښې راکولې شی. دا ئې او وئیل. او حضرت عبدالرحمن بن عوف ﷺ په ژړا شو. تردې چه روتی ئې هم نشوه خوړې.

چونکه په دې روایت کښې د حضرت مصعب او حضرت حمزه ﷺ د احد په جنگ کښې د شهادت ذکر دې. ددې وجې امام بخاری دا روایت دلته نقل کړو.

[۳۸۷] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ غَيْرِ سَمِعَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَجُلٌ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ أَرَأَيْتَ إِنْ قُتِلْتُ فَأَيُّ أَثَقَالٍ فِي الْجَنَّةِ لَأَقِي مُرَاتٍ فِي يَدِي ثُمَّ قَاتَلَ حَتَّى قُتِلَ

حضرت جابر بن عبد الله رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ د احد پہ ورخ یو سړی د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه تپوس او کړو. که زه جنګ کوم. او په دې کښې قتل شم نو کوم ځای کښې به یم؟ نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمانیل: په جنت کښې، نو دهغه په لاس کښې قجورې وې. هغه نې او غورخولې او میدان جنګ ته ورګډ شو تر دې چه شهید شو.

ددې صحابی رضی اللہ عنہ د نوم په باره کښې حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: «لم أقف على اسمه» (۱) د ابن بشکوال خیال دې: چہ دا صحابی عمیر بن الحمام دې. (۲) دغه شان یوه واقعہ په غزوہ بدر کښې هم تیره شوې وه. د علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ رانې دا ده: چہ دا دواړه د جدا جدا کسانو واقعات دی. (۳)

[۳۸۸] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ شَقِيقٍ عَنْ خَبَابِ بْنِ الْأَرْتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ هَاجَرْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبْتَقِي وَجْهَ اللَّهِ فَوَجَبَ أَجْرُنَا عَلَى اللَّهِ وَمِنَّا مَنْ مَضَى أَوْ ذَهَبَ لَمْ يَأْكُلْ مِنْ أَجْرِهِ شَيْئًا كَانَ مِنْهُمْ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ قُتِلَ يَوْمَ أُحُدٍ لَمْ يَتْرُكْ إِلَّا ثَمْرَةً كُنَّا إِذَا غَطَيْنَا بِهَا رَأْسَهُ خَرَجَتْ رِجْلَاهُ وَإِذَا غَطَى بِهَا رِجْلَاهُ خَرَجَ رَأْسُهُ فَقَالَ لَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَطُّوا بِهَا رَأْسَهُ وَاجْعَلُوا عَلَى رِجْلَيْهِ الْإِذْخِرَ أَوْ قَالَ الْفَوَاعِلَى رِجْلَيْهِ مِنَ الْإِذْخِرِ وَمِنَّا مَنْ قَدْ ابْتِغَتْ لَهُ ثَمَرَتُهُ فَمَوَّهَدَا بِهَا [۱: ۱۷۴]

دامام بخاری رحمۃ اللہ علیہ استاذ احمد بن یونس رحمۃ اللہ علیہ د زهیر رحمۃ اللہ علیہ نه نقل کوی. دا «زهیر بن معاویه»، دې. هغه نقل کول. د اعمش نه. دا «سليمان اعمش»، دې. هغه د «شقيق بن سلمه»، نه نقل کوی. هغه د حضرت خباب بن الارت رضی اللہ عنہ نه روایت کوی. چہ حضرت خباب رضی اللہ عنہ فرمانی: مونږ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سره د الله تعالی د رضا او خوشحاله کولو دپاره هجرت کړې وو. د الله د وعدې مطابق الله سره زمونږ اجر یقینی دی. زمونږ بعضې ملګری خو لاړل او هغوی خپل اجر کښې (ددې دنیا نه) څه اونه خوړل. په هغوی کښې حضرت مصعب بن عمیر رضی اللہ عنہ هم وو. «من من ابتغى له ثمرته فهو يهدى بها» ناو په مونږ کښې څه لږ هغه دی. چہ د هغوی دپاره د هغوی ميوه په دنیا کښې پخه شوه. او هغوی دغه ميوې غوړی. «يهدى بها أي ينجيها»

[۳۸۹] أَخْبَرَنَا حَسَنُ بْنُ حَسَانَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ طَلْحَةَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ عَمَّهُ عَابَ عَنْ بَدْرِ فَقَالَ غِبْتُ عَنْ أَوَّلِ قِتَالِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَبِنُ

(۱) فتح الباری (۳۵۴/۷)۔

(۲) فتح الباری (۲۵۴/۷)۔

(۳) عمدة القاری (۱۴۴/۱۷)۔

أَشْهَدُنِي اللَّهُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيَرَبَّنَّ اللَّهُ مَا أَجَدَ فَلَقِيَ يَوْمَ أَحَدٍ فَمَرَّ النَّاسُ فَقَالَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعْتَدُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعْتُ هَؤُلَاءِ يَغْنَى الْمُسْلِمِينَ وَأَبْرَأُ إِلَيْكَ مِمَّا جَاءَ بِهِ الْكُفْرُ كُونَ فَتَقَدَّمَ بِسَيْفِهِ فَلَقِيَ سَعْدَ بْنَ مُعَاذٍ فَقَالَ أَيْنَ يَا سَعْدُ إِنِّي أَجِدُ رِيحَ الْجَنَّةِ ذَوْنَ أَحَدٍ فَمَضَى فَنُتِلَ فَمَا عَرَفَ حَتَّى عَرَفْتُهُ أَخْتَهُ بِشَامِيَةٍ أَوْ بِنَاتِيَةٍ وَبِهِ بَضْعٌ وَمَمَانُونَ مِنْ طَلْعَةٍ وَضَرْبَةٍ وَرَمِيَّةٍ بِسَهْمٍ [۲۹۵:ر]

حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ فرمائی کہ دہ تیرہ حضرت انس بن نضر رضی اللہ عنہ پہ جنگ بدر کنبی نہ وو شریک شوی. ہغوی تہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم سرہ اولنی جہاد (بدر) کنبی د نہ حاضریدو ډیر خفگان وو. فرمائیل بہ نی کہ اللہ تعالیٰ ماتہ آندہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم سرہ پہ جنگ کنبی د حاضرئ توفیق راکړو. نو اللہ تعالیٰ بہ پہ ہغی کنبی زما کوشش اوگوری. نو پہ جنگ احد کنبی دوی لاپل. کله چہ مسلمانانوتہ شکست اوشو. نو حضرت انس بن نضر رضی اللہ عنہ اوشو. فرمائیل ای اللہ زہ د مسلمانانو د طرفہ (یعنی پہ جنگ کنبی د دوی د تختیدو د غلطی) تاسوتہ معذرت وړاندی کوم. او زہ ویزاری ښکارہ کوم. د مشرکانو د حرکاتونہ. بیا نی پہ لاس کنبی توره واخستله. او وړاندی شو. نو د حضرت سعد بن معاذ رضی اللہ عنہ سرہ نی ملاقات اوشو. وی نیل ای سعد! چرته؟ زہ د احد نہ د جنت خوشبونی محسوسوم. (۱) نو وړاندی شو. او شهید شو.

قوله: فَمَا عَرَفَ حَتَّى عَرَفْتُهُ أَخْتَهُ بِشَامِيَةٍ أَوْ بِنَاتِيَةٍ وَبِهِ بَضْعٌ وَمَمَانُونَ مِنْ طَلْعَةٍ

وَضَرْبَةٍ وَرَمِيَّةٍ بِسَهْمٍ: بیا د دوی لاش نشو پیژندلی. تردی چہ د دوی خور (ربیع بنت نضر) پہ یو تور داغ (چہ پښتو کنبی ورته ماما وائی) یا د گوتو پہ یو بند باندي ددوی لاش اوپیژندلو. د دوی پہ بدن کنبی د نیزو، تورو او تیرونو د اتیا (۸۰) زخمونو نہ زیات وو. شامہ: پہ خرمن باندي چہ تور غوندي کوم ټاکي وی. هغی تہ .. شامہ .. وائی. پہ پښتو کنبی ورته .. ماما .. وائی.

[۲۹۴:ر] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي خَارِجَةُ بْنُ زَيْدٍ بِنِ ثَابِتٍ أَنَّهُ سَمِعَ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ فَقَدْتُ آيَةً مِنَ الْأَحْزَابِ حِينَ نَخُنَا الْمُصْحَفَ كُنْتُ أُنَمِّعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ بِهَا فَالْتَمَسْتُهَا فَوَجَدْتُهَا مَعَ خُرْمَةٍ بِنِ ثَابِتٍ الْأَنْصَارِيِّ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رَجُلًا صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى نَجْبَةً وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ فَالْعَفْنَاهَا فِي سُورَتِهَا فِي الْمُصْحَفِ [۲۹۳:ر]

حضرت زید بن ثابت رضی اللہ عنہ فرمائی کله چہ مونږ مصحف لیکل نو د سورة احزاب یو آیت ماتہ ملاؤ نشو. ما د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نہ هغه آیت اوریدل. نو مونږ د هغه آیت لټون شروع کړو. نو د

۱) یمثل أن يكون ذلك على الحقيقة بأن يكون شم رائحة طيبة زائدة عما يعهد فعرّف أنها ريح الجنة ويتحتم أن يكون أطلق ذلك باعتبار ما عنده من اليقين حتى كان الغائب عنه صار محسوساً عنده والمعنى أن الموضع الذي أقاتل فيه ينول بصاحبه إلى الجنة .. (فتح الباری (۳۵۵۷))

حضرت خزیمه بن ثابت انصاری رضی اللہ عنہ سره هغه آیت مونږ ته ملاؤ شو.

(مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَبِمَهُمْ مِّنْ قُضِيَّتِهِ وَمِنْهُمْ مَّنْ يَنْتَظِرُ)

په مومنانو کښې څه خلق داسې دی، چه هغوی الله تعالی سره کومه وعده کړې وه، هغه ئې پوره کړه، او په هغې کښې رېښتینې ثابت شول، او بعضې په کښې هغه دی، چا چه خپل حاجت پوره کړې دې، او شهید شوی دی، او څه خلق هغه دی، چه اوس (د شهادت) انتظار کونکی دی. ددې حدیث بحث خو د کتاب فضائل القرآن سره متعلق دي، خو چونکه په دې آیت کښې د

(فَبِمَهُمْ مِّنْ قُضِيَّتِهِ) مصداق هغه حضرات صحابه کرام رضی اللہ عنہم دی، کوم چه په احد کښې شهیدان شوي وو، ددې وجې امام بخاری رحمته اللہ علیہ دا روایت دلته ذکر کړو.

[۳۸۴] حَدَّثَنَا أَبُو الزُّبَيْدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ زَيْدٍ يُحَدِّثُ عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَبَّا خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى أَحَدٍ رَجَعَ نَاسٌ مِّنْ خَرَجٍ مَعَهُ وَكَانَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِرْقَتَيْنِ فِرْقَةٌ تَقُولُ نَقَاتِلَهُمْ وَفِرْقَةٌ تَقُولُ لَا نَقَاتِلَهُمْ فَتَزَلَّتْ قِمَا لَكُمْ فِي الْمَنَافِقِينَ فَنَتَيْنِ وَاللَّهُ أَرْكَبُهُمْ يَمَّا كُتِبُوا وَقَالَ إِنَّمَا طَيِّبَةُ تَنْفِي الدُّنُوبَ كَمَا تَنْفِي النَّارُ خَبَثَ الْفَضَّةِ

حضرت زید بن ثابت انصاری رضی اللہ عنہ فرمائی، چه کله نبي صلی اللہ علیہ وسلم د جنگ احد دپاره اووتل، نو کوم کسان چه دوی سره وتلي وو، په هغوی کښې څه واپس شو، (مراد ددې نه عبدالله بن ابی او دده درې سوه ملگری وو، کوم چه په لار کښې واپس شوی وو) د نبي صلی اللہ علیہ وسلم صحابه رضی اللہ عنہم د هغوی په باره کښې په دوو ډلو کښې تقسیم شول، یوې ډلې ویل، مونږ به دوی سره قتال کوو، ځکه چه دوی زمونږ ملگریا پریخوده، او د هوکه ئې اوکړه، نو دوی مسلمانان نه دی، دویمې ډلې ویل، چه په واپس تللو باندې اگر چه دوی گناه اوکړه، خو د دوی سره قتال کول نه دې پکار، په دې باندې د قرآن پاک آیت نازل شو، (فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَةٍ وَاللَّهُ أَرْكَبُهُمْ يَمَّا كُتِبُوا) تاسو ته د منافقانو په باره کښې څه اوشو، چه په دوو ډلو کښې تقسیم شوي، حالانکه الله تعالی هغوی د هغوی د عمل د سپړتوب په وجه واپس کړي دی.

ددې آیت په شان نزول کښې نور هم ډیر روایتونه دي، یو روایت دا دې، چه د افک د واقعه متعلق کله چه نبي صلی اللہ علیہ وسلم خطبه ورکوله، او وې ویل، زما د کور والا په باره کښې ماته تکلیف رسولې شوې دې، عبدالله بن ابی په دې کښې لویه برخه اخستی وه، نو په دغه موقع باندې د عبدالله بن ابی په باره کښې د اوس او خزرج سره تعلق ساتونکې صحابو رضی اللہ عنہم کښې اختلاف پیدا شو، او ذکر شوې آیت د دوی په باره کښې نازل شوې دې، خوراج قول هم دا دې، چه دا د غزوه احد په موقع باندې نازل شوې وو. (۱)

(۱) قال الحافظ هذا هو الصحيح في نزولها وأخرج ابن أبي حاتم .. عن أبي سعيد بن معاذ قال (نزلت هذه الآية في الأنصار خطب رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فقال من لي بمن يؤذيني ؟ فذكر منازعة سعد بن معاذ وسعد بن عباد واسيد بن حضير ومحمد بن مسلمة قال فانزل الله هذه الآية وفي سبب نزولها قول آخر أخرجه أحمد .. إن قوما أتوا المدينة فأسلموا فأصابهم الوباء فرجعوا واستقبلهم ناس من الصحابة فأخبرهم فقال بعضهم نافقوا وقال بعضهم لا فنزلت .. فإن كان محفوظاً أحتمل أن تكون نزلت في الأمرين جميعاً (وانظر فتح الباري (۳۵۶/۷))

او هم ددی و جی امام بخاری رحمته الله دا حدیث دلته ذکر کړو. د روایت په آخر کښې دی.

قوله: طَيِّبَةُ تَنْفِي الذُّنُوبَ كَمَا تَنْفِي النَّارُ حَبْتَ الْفُضَّةِ. دا مدینه منوره پاک خای دې. دا گناهونه داسې ختموی. لکه څنگه چه اور د سپینو زرو نه خبرې او زنګ ختموی. مطلب دا دې. چه کومو کسانو منافقانه حرکات کړي وی. الله تعالی به یقیناً هغوی بیل او جدا کړي. اود هغوی حیثیت به مشتبه پاتې نشي.

۲=باب ﴿إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتٌ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلُوا﴾

وَاللَّهُ وَلِيُّهِنَّ ۖ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٥﴾

دا خبره په ماقبل کښې تیره شوې ده. چه بنو سلمه د قبیلې خزرج یو شاخ دي. اوبنو حارثه د قبیلې اوس یو شاخ دي. نویه کوم وخت کښې چه عبدالله بن ابی درې سوه کسان واخستل. اود مقام ،، شبخین،، نه واپس شونو د بنو سلمه او بنو حارثه په زړه کښې ځم د واپس خیال راغلو. خو چونکه دا خلق مخلص وو، ځکه الله تعالی د دوی امداد اوکو. اود واپس اراد ئې د زړه نه اوویستله. دقران په دې آیت کښې هم د دې ذکر دې.

[۳۸۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ عَنْ ابْنِ عُيَيْنَةَ عَنْ عُمَرُو عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِينَا ﴿إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتٌ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلُوا﴾ بَنِي سُلَيْمَةَ وَبَنِي حَارِثَةَ وَمَا أَحَبُّ أَنَا لِمَنْ تَنَزَّلَ وَاللَّهُ يَقُولُ ﴿وَاللَّهُ وَلِيُّهِنَّ﴾ [ر: ۳۸۵]

حضرت جابر رضي الله عنه چونکه هم ددې قبیلو سره تعلق ساتل. ددې و جې دوی فرمائی. چه ﴿إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتٌ﴾ دا آیت د بنو سلمه او بنو حارثه په باره کښې نازل شوې وو. اوزه دا نه غواړم. چه دا آیت نه وی نازل شوې. ځک چه په دې کښې الله تعالی ﴿وَاللَّهُ وَلِيُّهِنَّ﴾ فرمائی دی. یعنی په دې آیت کښې اگر چه د دې دواړو قبیلو د بزدلۍ او کمزورۍ ذکر دې. خو په دې کښې ﴿وَاللَّهُ وَلِيُّهِنَّ﴾ زبردست انعام هم شته. ددې و جې د دې آیت په نزول مونږ خوشحاله یو.

[۳۸۶] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ أَخْبَرَنَا عُمَرُو عَنْ جَابِرٍ قَالَ قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَلْ نَكَحْتُ يَا جَابِرُ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ مَاذَا أَمَرْتُكَ أَنْ تَنْكِحَ يَا جَابِرُ قُلْتُ لَا بَلَّ نَيْبًا قَالَ قَهْلًا جَارِيَةً تَلَاعِكَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أَبِي قَتَلَ يَوْمَ أُحُدٍ وَتَرَكَ نِسَاءً بَنَاتٍ كُنَّ لِي نِسَاءً أَخَوَاتٍ فَكِرِهْتُ أَنْ أَتَحْمِلَ إِلَيْهِنَّ جَارِيَةً خَرْقَاءَ مِثْلُنَ وَلَكِنْ امْرَأَةً مُشْطَبَةً وَتَقَوْمُ عَلَيْهِمْ قَالَ أَصَبْتُ [ر: ۳۸۶]

حضرت جابر رضي الله عنه فرمائی. چه نبی صلی الله علیه و آله زمانه تېوس اوکړو، جابره! تا نکاح اوکړه. ما ورته عرض اوکړو، آو جی، نو نبی صلی الله علیه و آله او فرمائیل. یا کړې سره که ټیبه سره؟ ما اووئیل. ټیبه سره، نبی صلی الله علیه و آله او فرمائیل. د باکړې سره تا ولې نکاح اونکړه. چه هغې تاسره لوبې کولې اوتا هغې

سره، (او یویل سره مو محبت کولی ما او نیل یارسول الله زما پلار په احد کښې شهید شوې وو او هغوی نهه لونیږه پریخودی وې نو زما نهه خویندې دی.

قوله: فَكَرِهْتُ أَنْ أَجْمَعَ إِلَيْهِمْ جَارِيَةً خُرَقَاءَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ امْرَأَةً تَمْشُطُهُنَّ

وَقَوْمٌ عَلَيْهِنَّ: ددې وجي ما دا مناسب اونه گنړل چه زه دوی ته هم د دوی پشان ناتجربه کاره جینې راولم ما اوغوښتل چه داسې ښځه وې چه هغه د دوی سروڼه گومنځوی او تربیت ئې کوی.

خرقاء: داسې جینې ته وائی کومه چه کم عقله وې. اود کور په کارونو کښې ماهره نه وې. نبی ﷺ ورته او فرمائیل «أصب» تا تیک کړې دی.

دلته یوه خبره خو دا معلومه شوه چه حضرت جابر ﷺ واده او کړو او نبی ﷺ ته پښه نه وه نن صبا چه په مونږ کښې وودونه کیږي نو هنگامې او ډرامې وې ټولې دنیا ته د خبر ورکولو اهتمام کولې شی. د نبی ﷺ نه زیات محبوب د صحابو ﷺ په نظر کښې څوک کیدې شو؟ خو ددې باوجود د نبی کریم ﷺ دیو صحابی ﷺ هم په مدینه کښې واده کیږي خو هغوی ددې خبرې ضرورت محسوس نکړو چه نبی ﷺ ته خبر ورکړي. دنکاح دپاره اعلان کول پکار دی. او هغه د څوکسانو په موجودگي کښې کیږي. ددې دپاره د کار د چهاپ کول او شامیانې لگول او هال بک کول او د جشن منظر جوړول څه ضروری دی. د صحابه کرامو ﷺ په دور کښې دا تکلفات نه وو.

[۸۴۷] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ أَبِي مَرْثُومٍ أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ فِرَاسٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ أَبَاةَ اسْتُشْهِدَ يَوْمَ أُحُدٍ وَتَرَكَ عَلَيْهِ دَيْنًا وَتَرَكَ سِتَّ بَنَاتٍ فَلَمَّا حَضَرَ جَدُّهُ إِذَا النَّخْلُ قَالَ أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ قَدْ عَلِمْتُ أَنَّ وَالِدِي قَدْ اسْتُشْهِدَ يَوْمَ أُحُدٍ وَتَرَكَ دَيْنًا كَثِيرًا وَإِنِّي أَحِبُّ أَنْ يَرَاكَ الْغُرَمَاءُ فَقَالَ أَذْهَبُ فَيُبَيِّرُ كُلَّ ثَمَرٍ عَلَى نَاحِيَةٍ فَفَعَلْتُ ثُمَّ دَعَوْتُهُ فَلَمَّا نَظَرُوا إِلَيْهِ كَانَتْهُمْ أَعْرَافِي تِلْكَ السَّاعَةَ فَلَمَّا رَأَى مَا يَصْنَعُونَ أَطَافَ حَوْلَ أَعْظَمِيهَا يَبْدُو أَقْلًا ثَمَّ رَمَاتٍ ثُمَّ جَلَسَ عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ ادْعُ عَلِيَّ أَصْحَابَكَ فَمَا زَالَ يَكِيلُ لَهُمْ حَتَّى أَدَّى اللَّهُ عَنْ وَالِدِي أَمَانَتَهُ وَأَنَا رَضِي أَنْ يُؤَدِّيَ اللَّهُ أَمَانَتَهُ وَالِدِي وَلَا أُرْجِعُ إِلَى أَخَوَاتِي بِمَرَّةٍ فَسَلَّمَ اللَّهُ الْبَيَادِرَ كُلَّهَا وَحَتَّى إِلَيَّ أَنْظُرُ إِلَى الْبَيْدِ وَالَّذِي كَانَ عَلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَتْهُمْ تَمْتَعُ ثَمَرَةً وَاحِدَةً [۸۴۸]

دا روایت هم د حضرت جابر ﷺ نه دې دوی فرمائی چه زما پلار په جنگ احد کښې شهید شو. اود یرقرض ئې پریخودو. شپږ لونیږه هم هغوی پریخودی وې.

قوله: فَلَمَّا حَضَرَ جَدُّهُ إِذَا النَّخْلُ: کله چه د قجورو کټ کولو وخت راغلو.

جدا: دجیم په کسري او فتحې دواړو سره وئیلی شی. کټ کول او پریکولو ته وائی.

حضرت جابر ﷺ فرمائی چه زه په هغه موقع نبی ﷺ ته راغلم. اود نبی ﷺ په خدمت کښې مې عرض او کړو چه یا رسول الله تاسو ته معلومه ده چه زما پلار په جنگ احد کښې شهید

شوی دې. اودهغه په ذمه دیرقرض دې. زه دا غواړم. چه قرض غوښتونکي تاسو اووینی. (ممکن ده چه ستاسو په کتلو هغه څه رعایت او نرمی اوکړی) نو نبی ﷺ ورته اوفرمائیل.

«اذهب فبیدرکل تمرعلی ناحیه» څه لاره شه. او هر دقسم قجورو نه جدا جدا دیرې جوړ کړه. نو ما د نبی ﷺ د حکم مطابق جدا جدا دیرې جوړ کړو. او بیا مې نبی ﷺ راوبلل کله چه دغه قرض غوښتونکو نبی ﷺ اولیدو. چه راځی. (نوچونکه هغوی یهودیان وو په دغه موقع د نبی ﷺ راتلل دهغوی دیرناخوښه وو) نوداسې ښکاریده. لکه چه اوس هغوی په ما باندې حمله کوی. (چه په قرض کښې د نرمۍ کولو دپاره ما نبی ﷺ ولې راوغوښتل)

کله چه نبی ﷺ دهغوی اندازه واخستله. نونبی ﷺ د ټولونه غټ دیرې نه گیر چاپیره درې چکرې اولگولې. او بیا شاه کړې کیناستلو. اووې فرمائیل. خپل قرض غوښتونکې راوغواړد. نبی ﷺ شروع شو. مسلسل ئې تلل کول. اودهغوی قرضونه ئې خلاصول. تردې چه الله تعالی زما د پلار په ذمه چه څومره قرضونه وو. هغه ادا کړل. زه په دې خبره هم خوشحاله وم. چه الله تعالی زما دپلار قرضونه خلاص کړې. او زه خپلو خویندو ته یوه قجوره هم یونسیم. (خو د نبی ﷺ برکت داسې ښکاره شو. چه) الله تعالی هغه ټول دیرې محفوظ اوساتل. اوپه کوم دیرې سره چه نبی ﷺ تشریف فرما وو. په هغې کښې ماته یوه قجوره هم ماته کمه نه ښکاریده.

یوتعارض اودهغې حل. په دې روایت کښې حضرت جابر رضی الله عنه فرمائی. چه زما پلار شپږ لونړه پریخودې وې. اوددې نه وړاندینی روایت کښې دی. چه د دوی پلار نهه لونړه پریخودې وې. حضرات شارحینو ددې داسې تطبیق کړې دې. چه په اصل کښې نهه لونړه د حضرت جابر رضی الله عنه پلار رضی الله عنه پریخودې وې. خو په هغې کښې درې واده شوې وې. د دې وجې په دې روایت کښې د دریو ذکر نه دې شوې. اوپه اولنی روایت کښې دهغوی ذکر هم شته. ()

په دې دواړو روایاتوکښې چونکه د حضرت جابر رضی الله عنه د پلار په جنگ احد کښې د شهادت ذکر دې. ددې وجې امام بخاری رحمه الله دلته د دې تخریج اوکړو.

[۳۸۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ وَمَعَهُ رَجُلَانِ يُقَاتِلَانِ عَنْهُ عَلَيْهِمَا ثِيَابٌ بَيْضٌ كَأَشَدِّ الْقِتَالِ مَا رَأَيْتُهَا قَبْلَ وَلَا بَعْدَ [۳۸۸:۱]

حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه فرمائی. چه ما د احد په ورځ د نبی کریم ﷺ سره دوه سړي اولیدل. چا چه د دوی د طرفه جنگ کولو. هغه دواړه په سپینو جامو کښې پټ وو. ما هغوی نه ددې نه وړاندې یدلی وو. اونه وروستو. دا دواړه فرشتې وې. یو حضرت جبرئیل او بل حضرت میکائیل علیهما السلام وو. () په احد کښې د فرشتو نزول شوي و. خو هغوی په عام جنگ کښې حصه نه وه اخستې. صرف د نبی ﷺ د دفاع دپاره په جنگ کښې شریکې شوې وې.

(۱) فتح الباری (۳۵۸/۷) -

(۲) فتح الباری (۳۵۹/۷) -

[٣٨١٧-٣٨١٨] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ هَاشِمٍ السَّعْدِيُّ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ يَقُولُ سَمِعْتُ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَاصٍ يَقُولُ ثَنَلْتُ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كِنَانَتَهُ يَوْمَ أُحُدٍ فَقَالَ أُرِفِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي

[٣٨٢٠] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدًا يَقُولُ جَمَعَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبُوهُ يَوْمَ أُحُدٍ

[٣٨٢١] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا لَيْثٌ عَنْ يَحْيَى عَنْ ابْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّهُ قَالَ قَالَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَقَدْ جَمَعَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ أَبُوهُ كَلِمَةً يَرِيدُ حِينَ قَالَ فِذَاكَ أَبِي وَأُمِّي وَهُوَ يَقَاتِلُ [٣٨١٩: ر]

[٣٨٢٢-٣٨٢٣] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ عَنْ سَعْدِ بْنِ شَدَّادٍ قَالَ سَمِعْتُ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ مَا سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَجْمَعُ أَبُوهُ لِأَحَدٍ غَيْرِ سَعْدٍ

[٣٨٢٤] حَدَّثَنَا يَسْرَةُ بْنُ صَفْوَانَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَا سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَجْمَعُ أَبُوهُ لِأَحَدٍ إِلَّا لِسَعْدِ بْنِ مَالِكٍ فَإِنِّي سَمِعْتُهُ يَقُولُ يَوْمَ أُحُدٍ يَا سَعْدُ أُرِفِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي [٣٨٢٤: ر]

حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مَرْوَانُ

حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ فرمائی: «ثَنَلْتُ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كِنَانَتَهُ يَوْمَ أُحُدٍ فَقَالَ أُرِفِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي» چه نبی ﷺ دخیل ترکش تیر را و ویستہ اوماتہ نی را کرو او وی فرمائیل زما مؤز پلار دی پد تا قربان شی غشی اولہ.

«ثَنَلْتُ» از باب ضرب ونص معنی ده. دترکش نہ غشی را و اباسہ. «کنانہ» ترکش تہ وانی.

قوله: حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ: یہ دې روایت کنبي هم هغه خبره ده. چه نبی ﷺ دحضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ دپارہ خیل والدین (په تفديه) کنبي جمع کرل. دا محاوره ده. کله چه چا سره ډیر زیات محبت وی. او دخپلي رضا اظهار مقصود وی. نو: «فِذَاكَ أَبِي وَأُمِّي» وانی.

[٣٨٢٣] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ زَعَمَ أَبُو عُرْمَانَ أَنَّهُ لَمْ يَبْقَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَعْضِ تِلْكَ الْأَيَّامِ الَّتِي يُقَاتِلُ فِيهَا غَيْرَ طَلْحَةَ وَسَعْدٍ عَنْ حَدِيثِهِمَا [٣٨٢٤: ر]

[٣٨٢٥] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يُوسُفَ قَالَ سَمِعْتُ السَّاهِبَ بْنَ يَزِيدَ قَالَ صَحِبْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ وَطَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ وَالْبُقْعَةَ وَوَسَّادَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ فَمَا سَمِعْتُ أَحَدًا مِنْهُمْ يُحَدِّثُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا أَنِّي سَمِعْتُ طَلْحَةَ يُحَدِّثُ عَنْ يَوْمِ أُحُدٍ [٣٨٢٥: ر]

[۲۸۳۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شُبَيْبَةَ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ قَنِيسٍ قَالَ رَأَيْتُ يَدَ طَلْحَةَ سَلَاءً وَقَفَى بِهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ [ر: ۲۸۳۱]

[۲۸۳۲] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَنَا كَانَ يَوْمَ أُحُدٍ انْتَهَزَمَ النَّاسُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو طَلْحَةَ بَيْنَ يَدَيْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُجَوَّبٌ عَلَيْهِ بِحَقِّهِ لَهُ وَكَانَ أَبُو طَلْحَةَ رَجُلًا رَامِيًا شَدِيدَ النَّزْعِ كَسَرَ يَوْمَئِذٍ قَوْسَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا وَكَانَ الرَّجُلُ يَمْرُغُهُ بِجَعْبَةٍ مِنَ النَّبْلِ فَيَقُولُ انْثُرْهَا لِأَبِي طَلْحَةَ قَالَ وَيُشْرِفُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْظُرُ إِلَى الْقَوْمِ فَيَقُولُ أَبُو طَلْحَةَ بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي لَا تُشْرِفُ يُصِيبُكَ مِنْهُمْ مَنْ يَهَامُ الْقَوْمَ تَحْرِي دُونَ تَحْرُكٍ وَلَقَدْ رَأَيْتُ عَائِشَةَ بَدَتْ أَبِي بَكْرٍ وَأَمَّ سُلَيْمٍ وَإِنَّمَا لَمْ تَهْمَرْتَانِ أَرَى خَدَمَ سَوْقِيهَما تُفْغِزَانِ الْقِرْبَ عَلَى مُتَوَهِّمَيَا تُفْرِغَانِيهِ فِي أَفْوَاهِ الْقَوْمِ ثُمَّ تَرْجِعَانِ فَيَمْلَأْنِيهَا لَمْ يَحِثَّانِ تُفْرِغَانِيهِ فِي أَفْوَاهِ الْقَوْمِ وَلَقَدْ وَقَعَ السَّيْفُ مِنْ يَدِي أَبِي طَلْحَةَ [إِسْمَاعِيلُ] وَإِنَّمَا ثَلَاثًا [ر: ۲۸۳۲]

قوله: حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ: حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی:

قوله: لَمَّا كَانَ يَوْمَ أُحُدٍ انْتَهَزَمَ النَّاسُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو طَلْحَةَ بَيْنَ يَدَيْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُجَوَّبٌ عَلَيْهِ بِحَقِّهِ لَهُ: داحد پہ ورخ کله

چہ خلقو شکست اوخوړلو او د نبی ﷺ نه منتشر شول. نو حضرت ابوطلحه رضی اللہ عنہ د نبی ﷺ مخامخ د خپلې خرمنې ډال اخستې وو. او پرده شوې وو.

محبوب: اسم فاعل صیغه ده.

حقیقه: (دجاء او جیم په فتحې سره) (ډهال ته وائی. حضرت ابوطلحه رضی اللہ عنہ ډیر تیر اندازوو. اوږد پریه تیزه به غشی رابنکل (یعنی لینده به ئې رابنکله). دوه درې لیندې په دغه ورخ دوی ماتې کړې وې.

قوله: وَكَانَ الرَّجُلُ يَمْرُغُهُ بِجَعْبَةٍ مِنَ النَّبْلِ فَيَقُولُ انْثُرْهَا لِأَبِي طَلْحَةَ: کله چہ به څوک سړی د مسلمانانو نه دوی سره نژدې تیریدو. اود هغه په لاس کښې به دغشو ترکش وو. نو نبی ﷺ به ورته فرمائیل غشی ابوطلحه ته راوغورخوه.

جعبه: (دجیم په فتحه او عین په سکون سره) ترکش ته وائی. کله چہ به نبی ﷺ د کافرانو لیدلو دپاره کتل. نو حضرت ابوطلحه رضی اللہ عنہ به ورته ونیل. زما مور پلار دې په تاسو قربان وې. تاسو مه گورئ. هسې نه چہ د کافرانو په غشی اولگئ. زما سینه ستاسو د سینې وړاندې ده. (که غشی راځي. نو زما په سینه کښې به ننوځي).

قوله: وَلَقَدْ رَأَيْتُ عَائِشَةَ بَدَتْ أَبِي بَكْرٍ وَأَمَّ سُلَيْمٍ وَإِنَّمَا لَمْ تَهْمَرْتَانِ أَرَى خَدَمَ سَوْقِيهَما تُفْغِزَانِ الْقِرْبَ عَلَى مُتَوَهِّمَيَا تُفْرِغَانِيهِ فِي أَفْوَاهِ الْقَوْمِ: او ما حضرت عائشه او

حضرت ام سلیم رضی اللہ عنہا لیدلې وې. چه هغوی خپلې پینسې اوچتې کړې وې. او ما دهغوی د پندو پانزیب لیدل. هغوی دواړو به په خپلو شاگانو باندې مشکونه راوړل. او خلقوته به نې اوبه ورکولې.

«تَنْقِرَانِ الْقَرَبِ» ترجمه حضرت شاه ولی الله رحمته الله علیه دا کړې ده. چه مشکونه به نې برجق (پوره ډک شوې) راوړل. یعنې مشکونه به دومره ډک وو. چه اوبه به ترې بهر وتلې. (۱)

په روایت کښې دی. چه د حضرت ابوطلحه رضی اللہ عنہ نه دوه یا درې ځله توره او غورځیده چونکه په دې جنگ کښې الله تعالی په مسلمانانو باندې سکینه نازل کړې وه. د کومې ذکرچه د قرآن پاک په آیت (إِذْ يُغَشِّيكُمُ اللَّعَاسُ أَمَنَةً مِنْهُ) کښې دی. د دې پرکالې او سکینې په وجه د حضرت ابوطلحه رضی اللہ عنہ نه دوه درې ځله توره وغورځیده. (۲)

[۳۸۸] حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ لَمَّا كَانَ يَوْمَ أُحُدٍ هَرَمَ الْمُشْرِكُونَ فَصَرَّحَ إِبْلِيسُ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ أَيْ عِبَادَ اللَّهِ أَخْرَاكُمْ فَرَجَعْتُ وَأَلَاهُمْ فَأَجْتَلَدْتُ هِيَ وَأَخْرَاهُمْ فَبَصُرَ حَدِيقَةً فَإِذَا هُوَ بِأَبِيهِ الْيَمَانِ فَقَالَ أَيْ عِبَادَ اللَّهِ أَيْنَ أَبِي قَالَ قَالَتْ قَوْلَ اللَّهِ مَا أَحْزَنُوا حَتَّى قَتَلُوهُ فَقَالَ حَدِيقَةُ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ قَالَ عُرْوَةُ قَوْلَ اللَّهِ مَا زَالَتْ فِي حَدِيقَةٍ بَيْقَةٍ خَيْرٌ حَتَّى لَحِقَ بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ بَصُرْتُ عَلِمْتُ مِنَ الْبَصِيرَةِ فِي الْأَمْرِ وَأَبْصَرْتُ مِنْ بَصَرِ الْعَيْنِ وَيَقَالُ بَصُرْتُ وَأَبْصَرْتُ وَاحِدٌ [۳۸۹]

حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی. چه کله په جنگ احد کښې مشرکانو ته شکست او شو. نو ابلیس آواز او کړو. یا عباد الله خپل روستو خیال او کړې. چه د شانه په تاسو حمله او نکړې شی. نو مخکنې ډله شاته شوه. او د شاتنې ډلې سره مخامخ شول. او مسلمانانو په خپل مینځ کښې جنگ شروع کړو.

دا واقع هغه وخت کښې پېښه شوې وه. کله چه تیراندازو خپل ځای پرېخودل او د مال غنیمت جمع کولو دپاره راکوز شول. نو په دغه موقع د حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ پلار. حضرت یمان د مسلمانانو د لاسه شهید شو. حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ د مسلمانانو د لاسه خپل پلار په قتلیدو باندې لیدلې وو. خو چونکه په غلطۍ سره داسې شوی وو. ددې وجې به هغوی د مسلمانانو په حق د مغفرت دعا کوله. حضرت عروه فرمائی. چه په حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ کښې د خیر دا اثر همیشه دپاره وو. یعنې هغوی به دخپل پلار قاتلانو مسلمانانو دپاره همیشه دپاره دمغفرت دعا کوله. تردې چه هغه خپل رب سره ملا شو.

.....

(۱) فیض الباری (۴/۳۴۱) تنقزان ضبط بعضهم هذا اللفظ بضم القاف من نصر وبعضهم بضم أوله من الإنقاذ

(۲) حضرت ابوطلحه انصاری رضی اللہ عنہ حالات وړاندې په حاشیه باندې او گوړی. -

۳= بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ ۚ

إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ (۱)
هغه خلق چا چه تاسوته شا کړې وه په هغه ورځ کله چه (د مسلمانانو او کافرانو) دوه ډلې (د جنگ دپاره) یو بل ته مخامخ شوې. سوا ددې نه نه چه شیطان دوی په لغزش کښې مبتلا کړې وو. دوی د بعضې اعمالو په وجه (یعنی د نبی ﷺ د حکم نافرمانۍ) ښې کوله او د تیراندازو خپل ځای پرېځودلو په وجه) او الله تعالی دوی معاف کړې دی. بېشکه الله تعالی غفور او رحیم دی.

[۲۸۸۹] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا أَبُو حَمْزَةَ عَنْ عُمَانَ بْنِ مُوَهَّبٍ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ حَتَّى الْبَيْتِ فَرَأَى قَوْمًا جُلُوسًا فَقَالَ مَنْ هَؤُلَاءِ الْقُعُودُ قَالُوا هَؤُلَاءِ قُرَيْشٌ قَالَ مَنْ الشَّيْخُ قَالُوا ابْنُ عُمَرَ فَأَتَاهُ فَقَالَ إِنِّي سَابِلُكَ عَنْ شَيْءٍ أَتَعِدُّنِي قَالَ أَتَشُدُّكَ بِحُرْمَةِ هَذَا الْبَيْتِ أَتَعْلَمُ أَنَّ عُمَانَ بْنَ عَفَّانَ قَرِيبٌ مِمَّا أَحَدٌ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَتَعْلَبُهُ تَغَيَّبَ عَنْ بَدْرٍ فَلَمْ يَشْهَدْهَا قَالَ نَعَمْ قَالَ فَتَعْلَمُ أَنَّهُ تَخَلَّفَ عَنْ بَيْعَةِ الرِّضْوَانِ فَلَمْ يَشْهَدْهَا قَالَ نَعَمْ قَالَ فَكَيْفَ قَالَ ابْنُ عُمَرَ تَعَالَى لَأُخَوِّدَكَ وَلَأُبَيِّنَنَّ لَكَ عَمَّا سَأَلْتَنِي عَنْهُ أَمَّا فِرَارُهُ يَوْمَ أُحُدٍ فَأَشْهَدُ أَنَّ اللَّهَ عَفَا عَنْهُ وَأَمَّا تَغَيُّبُهُ عَنْ بَدْرٍ فَإِنَّهُ كَانَ تَحْتَهُ بَيْتُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَتْ مَرِيضَةً فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ لَكَ أَجْرَ رَجُلٍ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا وَسَمِعَهُ وَأَمَّا تَغَيُّبُهُ عَنْ بَيْعَةِ الرِّضْوَانِ فَإِنَّهُ لَوْ كَانَ أَحَدٌ أَعَزَّ بِظَنِّ مَكَّةَ مِنْ عُمَانَ بْنِ عَفَّانَ لَبَعَثْتُهُ مَكَانَهُ فَبِعَثَ عُمَانُ وَكَانَتْ بَيْعَةُ الرِّضْوَانِ بَعْدَ مَا ذَهَبَ عُمَانُ إِلَى مَكَّةَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدُهُ الْيَمْنَى هَذِهِ يَدُ عُمَانَ فَقَرَّبَ بِهَا عَلَى يَدِهِ فَقَالَ هَذِهِ لِعُمَانَ أَذْهَبَ بِهَا الْآنَ مَعَكَ [۲۸۹۰]

عثمان بن موهَّب رضي الله عنه وائي چه يو کس د بيت الله د حج دپاره راغلو. غالباً دا څوک مصري وو. ځکه چه هم په مصر کښې د ټولونه وړاندې د حضرت عثمان رضي الله عنه خلاف بغاوت پورته شوې وو. دا کس د حضرت عثمان رضي الله عنه په مخالفينو کښې وو. هغه د حضرت عثمان رضي الله عنه په باره کښې درې اعتراضونه او کړل او کله چه حضرت ابن عمر رضي الله عنه د هغه د خيالونو تائيد او کړو او (نعم) ښې او ونيول. نو هغه ډير خوشحاله شو او د الله اکبر نعره ښې اوچته کړه.

هغه د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه نه اولنې سوال دا او کړو. آيا تاته معلومه ده چه حضرت عثمان رضي الله عنه د جنگ احد په ورځ تخيدلې وو؟ حضرت ابن عمر رضي الله عنه او فرمايل: ،نعم، آو. هغه تپوس او کړو. آيا تاته معلومه ده چه حضرت عثمان رضي الله عنه په جنگ بدر کښې شريک شوې نه وو. حضرت ابن عمر رضي الله عنه او ونيول، نعم، آو. هغه تپوس او کړو. آيا تاته معلومه ده چه حضرت عثمان رضي الله عنه په بيعت الرضوان کښې روستو پاتې شوې وو. ابن عمر رضي الله عنه

اووئیل. ، نعم. ، او په دې باندې دغه سائل ، الله اکبر ، اووئیل حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ورته او فرمائیل. راشه ته چه زه تاته ستا د دې درې سوالونو تفصیل اوښایم. ترکومې پورې چه د حضرت عثمان رضی الله عنه د جنگ احد نه د تختیدو تعلق دي. نوزه ددې خبرې گواهی ورکوم، چه الله تعالی دوی معاف کړی دی. (ځکه چه په قرآن پاک کښې الله تعالی د ﴿وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ﴾) اعلان کړې دې) پاتې شود حضرت عثمان رضی الله عنه د جنگ بدر نه غائب کیدل. نو ددې وجه دا وه. چه د حضرت عثمان رضی الله عنه په نکاح کښې د نبی صلی الله علیه و آله لور بی بی وه. هغه ته ئې په مدینه کښې د خپلې بی بی د تیمارداری حکم کړې وو. اودوی ته ئې وئیلی وو. چه تاته به دومره اجراوېه مال غنیمت کښې حصه ملاوېږی. څومره چه شریکو گسانو کښې یوته ملاوېږی. (نوهغه د رسول الله صلی الله علیه و آله په حکم سره په مدینه کښې پاتې شو. او حکماً هغه بدری دې) باقی پاتې شوه ستا دریمه خبره، چه حضرت عثمان رضی الله عنه د بیعت رضوان نه روسته پاتې شوې وو. نو که په وادی مکه کښې د حضرت عثمان رضی الله عنه نه څوک زیات معزز وو. نو نبی صلی الله علیه و آله به هم هغه لیرلې وو. (خو چونکه په وادی مکه کښې د ټولونه زیات معزز هغه وو. ددې وجې نبی صلی الله علیه و آله د دوی انتخاب او کړو) کله چه حضرت عثمان رضی الله عنه مکې ته لاړل. نو د بیعت رضوان واقعه پېښه شوه. چونکه حضرت عثمان رضی الله عنه په دغه موقع موجود نه وو. ددې وجې نبی صلی الله علیه و آله خپل ښې لاس اوچت کړو. او وې فرمائیل. «هذه يد عثمان» دا د عثمان لاس دې. او هغه ئې خپل گس لاس ته راپریخودل. او وې فرمائیل «هذه لعثمان» دا د عثمان بیعت دې.

حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما د سائل د وړو تپوسونو تفصیلی جواب ورکولونه پس اووئیل. ﴿ذهب بهذا الآن معك﴾ اوس ځان سره دا تفصیل واخله او لاړ شه. چونکه په دې روایت کښې د حضرت عثمان رضی الله عنه په جنگ احد کښې په شا کیدو ذکر دې. هم په دې مناسبت سره دا روایت امام بخاری دلته په غزه احد کښې ذکر کړو. والله اعلم.

۴ = بَابُ: إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تُلَوْنُ عَلَى أَحَدٍ

وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أَحْسَنِ تَأْوِيلِهِ فَأَنْتُمْ عَنْهَا يَغْمِرُ كَيْلًا تَحْزَنُونَ عَلَى مَا أَنْتُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (ال عمران: ۱۵۴) تُصْعِدُونَ تَذْهَبُونَ أَصْعَدَ وَصَعِدَ فَوْقَ الْبَيْتِ هغه وخت یاد کړی. کله چه تاسو ختی. او تاسو شا ته دچا طرف ته نه راگرځیدئ. او پیغمبر صلی الله علیه و آله ستاسو د شا طرفه تاسو رابللی، (خو تاسو د هغوی آواز نه اوریدل) نو الله تعالی (ستاسو پیغمبر ته) د غم رسولو په وجه تاسو ته غم اورسولو. (اود دې دپاره چه په تاسو کښې استقامت پیدا شی. چه د هغې پس) تاسو غمگین نشئ. په هغه څیز کوم چه ستاسو دلاس نه اوخی. او نه په هغه مصیبت کوم چه تاسو ته اورسېږی. او الله تعالی ښه پوهیږی. په هغه کارونو کوم چه تاسو کوئ.

په دې آیت کریمه کښې هم هغه واقعه بیان شوې ده. کله چه حضرت عبدالله بن جبير رضی الله عنه د خپلو لسو ملگرو سره شهید کړې شو. کوم چه ئې د احد په مورچه باندې مقرر کړی وو. او نورو د امیر د حکم مخالفت او کړو. او مورچه ئې پریخودله. د دوی د شهادت نه پس کافرانود

شا طرف نه ناخاپی حمله او کړه. په هغه وخت کښې غل غویل جوړ شو. نبی ﷺ صحابو ته وویل: «تاسو چې غل غویل ته د خپلې خولې په دغه حالت کښې د نبی ﷺ آواز نه اوریدل.

په «فَاتَاكُمْ غَمًّا بَعِيًّا» کښې د دوو غمونو ذکر دې. مفسرینو فرمائیلې دي. چه اولنی غم نه د شکست غم وو. او د دویم غم نه هغه غم مراد دې. کوم چه رسول الله ﷺ ته د هغوی د حکم د نافرمانۍ په وجه رسولې شوې وو. نبی ﷺ حکم ورکړي وو. چه مورچه به په هېڅ حالت کښې نه پریردې. خو هغوی پرېخوډله. په دې باندې د الله تعالی پیغمبر ته غم اورسیدو. او ددغه غم په وجه مسلمانانوته شکست ملاؤ شو. (۱) په روایت باب کښې حضرت براء رضی الله عنه هم دا خبره کړې ده.

[۳۸۰] حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا أَبُو اسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الرَّجَالَةِ يَوْمَ أُحُدٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جُبَيْرٍ أَقْبَلُوا مُتَمَرِّمِينَ قَدْ أَكَّأَ اللَّهُ رُءُوسَهُمْ الرُّسُولُ فِي أَخْرَاهُمْ [۳۸۰:۲]

ه=باب: ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نَعَّاسًا

يَغْشَى طَائِفَةً مِنْكُمْ وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنْ الْأَمْرُ كُلُّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي يَبُولِكُمْ لَوَزَّ الْأَوْدِينَ كَتَبَ عَلَيْهِمْ الْقَتْلَ إِلَى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحَّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۳)

بيا نازل کړو الله تعالی د اطمینان قلب دپاره په تاسو باندې پرکالی چه هغه خوریده. په تاسو کښې یوې ډلې باندې، او یوه ډله (کومه چه دمنافقانوه) هغوی ته هم دخپل خان فکروو. دغه خلقو الله تعالی سره خلاف حقیقت دجاهلیت گمان کولو. (او) وئیل ئې. چه زمونږ څه اختیار نشته؟ ته ورته اووایه. چه ټوله معامله او اختیار خو دالله تعالی په لاس کښې دې. دغه خلق په خپلو زړونو کښې داسې خبرې پتې ساتې. چه دهغې اظهار تاسو ته نه کوي. وائی. که زمونږ اختیار چلیدل. (اوس زمونږ خبره منلې شوې وه) نو مونږ به دلت نه وو قتل شوی. ته ورته اووایه. که تاسو په خپلو کورونو کښې ئې. نویا هم چه دکومو کسانو دپاره قتل کیدل لیکلی شوی وو. هغو به دخپل قتل ځایونوته وتل. اودا ټول هرڅه ددې وجې راپېښ شول. چه الله تعالی امتحان اوکړی. دهغه ایمان کوم چه ستاسوپه زړونو کښې دې. اوچه الله تعالی پاک کړی. هغه خبرې کوم چه ستاسو د گناهونو په وجه ستاسوپه زړونو کښې پیدا شوې دې. او الله تعالی خو د زړونو په خبرونښه پوهیږی.

﴿ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نَعَّاسًا يَغْشَى طَائِفَةً مِنْكُمْ﴾

په «أَمَنَةً نَعَّاسًا» کښې دنجو ترکیب په اعتبار سره څو احتمالات دي.

(۱) تفسیر قرطبی (۲۴۰:۴)

(۲) آل عمران: (۱۵۴)

① یو احتمال دا دې چه «أَمَنَهُ» مبدل منه د او «نَعَّاسًا» بدل دې. اوبدل او مبدل منه چه دواړه ملاؤ شی. نو د «أَنْزَلَ» دپاره مفعول به دې.

② دویم احتمال دا دې چه «أَمَنَهُ» حال مقدم او «نَعَّاسًا» ذوالحال موخر دې، لکه «رَأَيْتَ رَاكِبًا رَجُلًا كُنَيْسِيَّ» چه «راکباً» حال مقدم او «رجلاً» ذوالحال موخر دې.

③ دریم احتمال دا دې چه «أَمَنَهُ» مفعول له دې. د «أَنْزَلَ» دپاره، او «نَعَّاسًا» د «أَنْزَلَ» مفعول به دې. او «يَغْنِي طَائِفَةً مِنْكُمْ» صفت دې. د «نَعَّاسًا» دپاره، (۱)

قوله: يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ ط: په «غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ» کښې «غَيْرَ الْحَقِّ» مبدل منه دې. او «ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ» بدل دې، يعنی منافقان د الله تعالی سره خلاف حقيقت د جاهليت گمان ساتی. د منافقانو گمان دا وو. چه الله تعالی به د مسلمانانو مدد نه کوی. (۲)

قوله: يَخُفُّونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ ط: دغه منافقانو په خپلو زړونو کښې داسې خبرې پتوي. چه تاته ئې نه ښکاره کوی. منافقانو په خپلو زړونو کښې څه پټ کړی وو؟
① یو احتمال دا خودلې شوې د. چه شرك کفر او تکذيب ئې پټ کړې وو. (۳)

② دویم احتمال دا خودلې شوې دې چه دوی په زړه زړه کښې وئيل. که په مدينه کښې پاتی شوی وو. نو دقتل نه به پېچ وو. نبی ﷺ ته خو ئې دخپل خيال اظهارنه کولو. خو په زړه کښې ئې دا خبره پټه کړې وه. (۴)

③ یو احتمال دا بيان شوې دې چه په جنگ احد کښې په شرکت سره دوی ته پېښمانتيا، افسوس او پرېشانی وه. خو په ژبه ئې ددې اظهارنه کولو. (۵)

④ څلورم احتمال دا بيان شوې دې چه د دوی په زړونو کښې دا خيال وو چه دالله تعالی دطرفه به د نبی ﷺ مدد او نصرت اونشی. (۶)

خو په دې اقوالو کښې څه تضاد نشته. ممکن ده چه د هغوی په زړونو کښې دا ټول خیالات وو.

[۲۸۸] وَقَالَ لِي خَلِيفَةُ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنْ أَبِي طَلْحَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كُنْتُ فِيهِمْ نَعَّاسًا النَّعَّاسُ يَوْمَ أُحُدٍ حَتَّى سَقَطَ سَيْفِي مِنْ يَدَيَّ مِرًا أَسْقَطُ وَأَخَذَهُ وَسَقَطَ فَأَخَذَهُ [۲۸۸: ر]

۱) د ذکرشوی ترکیبی احتمالاتو دپاره اوگوری تفسیر کبیر (۴۴/۹)۔

۲) عمدة القاری (۱۵۴/۱۷)۔

۳) تفسیر قرطبی (۳۴۲/۴)۔

۴) عمدة القاری (۱۵۴/۱۷)۔

۵) عمدة القاری (۱۵۴/۱۷)۔

۶) عمدة القاری (۱۵۴/۱۷)۔

دلته امام بخاری رحمہ اللہ انداز بدل کرو۔ «حدثنا خلیفة» نہی اونہ ونیل۔ علامہ عینی رحمہ اللہ فرمائی۔
 چہ «قال لی خلیفة» نہی ددی وجہ اوونیل۔ چہ د حدیث او اخباریہ طور خلیفہ دا خبرہ امام
 بخاری رحمہ اللہ تہ نہ وہ بیان کری۔ بلکہ خہ علمی مذاکرہ وہ۔ پہ ہغہ کنبہ دوی د دی تذکرہ
 کری وہ۔^(۱)
 پہ روایت الباب کنبہ حضرت ابو طلحہ انصاری رضی اللہ عنہ فرمائی۔ چہ پہ جنگ احد کنبہ پہ ما
 باندی پرکالی غالبہ شوہ۔ زما دلاس نہ بہ تورہ پریوتلہ۔ اوما بہ بار بار راوچتولہ۔

۶= بَابُ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ

أَوْ تَوْبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ

قَالَ حُمَيْدٌ وَثَابِتٌ عَنْ أَنَسٍ شَجَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ فَقَالَ كَيْفَ يُفْلِحُ قَوْمٌ
 شَجَّوْا نَبِيَّهُمْ فَتَزَلَّتْ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ^(۱)

دلته پہ «لیس لک» کنبہ .. لام، .. الی، .. پہ معنی کنبہ دی۔ یعنی «لیس الیک من الأمر»
 پہ دی معاملہ کنبہ ستا خہ اختیار نشتہ۔ یعنی تاسو چہ د دوی دپارہ کومہ خیرہ کوند
 دی اجازت تاسوتہ نشتہ۔

«أو توب عليهم» کنبہ .. او، .. د .. حتی، .. پہ معنی کنبہ دی۔ تردی چہ اللہ تعالیٰ دوی تہ د
 توبہ توفیق ورکری۔ اویا دوی تہ عذاب ورکری۔ دا د اللہ تعالیٰ کار دی۔ اودھغہ پہ اختیار
 کنبہ دی۔

قوله: قَالَ حُمَيْدٌ وَثَابِتٌ عَنْ أَنَسٍ شَجَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ
 فَقَالَ كَيْفَ يُفْلِحُ قَوْمٌ شَجَّوْا نَبِيَّهُمْ فَتَزَلَّتْ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ: دا تعلیق دی۔

سند نہ دی بیان کری۔ چہ د احد پہ ورخ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم سر زخمی شی وو۔ د «شج» اطلاق د سر پہ
 زخم باندی کیبری۔ خو دلته صرف د سر زخم مراد نہ دی۔ خکہ چہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم سر مبارک ہم
 زخمی شوہ وو۔ او مخ مبارک ہم زخمی شوہ وو۔ نو پہ دی موقع باندی نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرما نیل۔
 داسی قوم بہ خنگہ کامیاب شی۔ چا چہ خپل پیغمبر زخمی کرو۔ نو دا آیت نازل شو۔ (لَیْسَ
 لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ)

[۳۸۴۲] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ السُّلَمِيُّ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ حَدَّثَنِي
 سَالِمٌ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ مِنَ الرُّكْعَةِ
 الْآخِرَةِ مِنَ الْفَجْرِ يَقُولُ اللَّهُمَّ الْعَنْ فَلَانًا وَفُلَانًا وَفُلَانًا بَعْدَ مَا يَقُولُ سَمِعَ اللَّهُ لَيْسَ حَمْدُهُ رَبَّنَا وَلَكَ

^(۱) عمدة القاری (۱۵۵/۱۷)۔

^(۲) آل عمران: ۱۲۸)۔

الْحَمْدُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ رَأَىٰ قَوْلَهُ فَأَتَاهُمُ ظَالِمُونَ
وَعَنْ حَنْظَلَةَ بْنِ أَبِي سَفْيَانَ سَمِعْتُ سَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْعُو عَلَى صَفْوَانَ بْنِ أُمَيَّةَ وَنُهَيْلِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ فَتَزَلَّتْ لَيْسَ
لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ رَأَىٰ قَوْلَهُ فَأَتَاهُمُ ظَالِمُونَ [ر: ۳۲۸۳ و ۶۹۴۳]

دایت اسباب نزول د ذکرشوی آیت په شان نزول کښې اختلاف دې.

① یو قول خو هم دا دې چه کله کافرانو په جنگ احد کښې نبی ﷺ زخمی کړو نو په دغه وخت کښې دا آیت نازل شو.

② بعضې حضراتو وئیلی دې چه نبی ﷺ کله حضرت حمزه رضی الله عنه اولیدلو چه هغه شهید کړې شوې دې نو په هغه وخت کښې هغوی د کافرانو په حق کښې خیرې اوکړې نو دا آیت نازل شو. (۱)

③ د بعضو خیال دې چه نبی ﷺ دهغه مسلمانانو دپاره د خیرو اراده کړې وه کوم چه د گورو حالت پېښیدو په وخت کښې د میدان جنگ نه تلی وو او مدینې ته رغلی وو نو په دغه وخت کښې دا آیت نازل شو. (۲)

④ د دې باب په روایت کښې دې چه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه فرمائیلی دې چه دوی د نبی ﷺ نه د صبا په مانځه کښې د دویم رکعت د رکوع نه سر پورته کولو په وخت کښې اوریدلی وو چه دوی فرمائیل «اللهم العن فلاناً وفلاناً وفلاناً» دا خیرې به نبی ﷺ د «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَدَّثَهُ» نه پس کولې نو په دې باندې د «لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ» نه تر «فَأَتَاهُمُ ظَالِمُونَ» پورې آیت نازل شو.

امام بخاری رحمته الله ددې نه پس هم په دې طریق سره د «حَنْظَلَةَ بْنِ أَبِي سَفْيَانَ» نه نقل کوی چه دا خیرې نبی ﷺ د صفوان بن امیه، سهیل بن عمرو او حارث بن هشام په حق کښې کړې وې ځکه چه دا د قریشو سرداران وو او ددوی په مشرئ کښې مسلمانانو ته نقصان رسیدلې وو. دا درې واړه حضرات د فتح مکه په موقع باندې مسلمانان شوی وو چونکه د دوی په قسمت کښې اسلام وو ددې وجې الله تعالی خپل نبی ﷺ د خیرو کولونه منع کړو. (۳) بهرحال ددې آیت په شان نزول کښې مختلف اقوال دی خو راجع هم دا دې چه واقعه واحد ددې آیت د نزول سبب دې. (۴) والله اعلم

(۱) عمدة القاری (۱۷/۱۵۵)۔

(۲) عمدة القاری (۱۷/۱۵۵)۔

(۳) فتح الباری (۳۶۶/۱۷)۔

(۴) ایضاً۔

= باب ذکرِ اُمِّ سَلِیْطٍ

[۸۸۳] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يُونُسَ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ وَقَالَ تَعْلَبَةُ بْنُ أَبِي مَالِكٍ إِنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَسَمَ مَرُوطًا بَيْنَ نِسَاءٍ مِنْ نِسَاءِ أَهْلِ الْمَدِينَةِ بَقِيَ مِنْهَا مَرُوطٌ فَقَالَ لَهُ بَعْضُ مَنْ عِنْدَهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَعْطِ هَذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الَّتِي عِنْدَكَ يُرِيدُونَ أَمْ كُنْتُمْ بِنْتُ عَلِيٍّ فَقَالَ عُمَرُ أُمِّ سَلِیْطٍ أَحَقُّ بِهِ وَأُمِّ سَلِیْطٍ مِنْ نِسَاءِ الْأَنْصَارِ مِمَّنْ بَايَعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ عُمَرُ فَإِنَّهَا كَانَتْ تُزْفِرُنَا الْقَرَبَ يَوْمَ أُحُدٍ [۲: ۲۷۵]

حضرت عمر رضی اللہ عنہ مدینہ منورہ پہ بنخوباندي خادرونه تقسم کرل. یو بنه خادر باقی پاتی شو. نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ سره نزدی یو سرې ناست وو. هغه او وئیل. امیرالمومنین دا خادر بنت رسول صلی اللہ علیہ وسلم ته ورکړی. کومه چه ستاسویه نکاح کنبی ده. د بنت رسول صلی اللہ علیہ وسلم نه د هغه کس مراد د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نمستی وه. یعنی د حضرت علی رضی اللہ عنہ لور، ام کلثوم،. کوه چه د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په نکاح کنبی وه. حضرت عمر رضی اللہ عنہ او فرمائیل. ام سلیط ددې خادرو زیاته حقداره ده. مروط: (بضم تین) د،، مرط،، (بکسر المیم) جمع ده. د سوت یا رینمو خادرت ته وائی.

قوله: فَإِنَّهَا كَانَتْ تُزْفِرُنَا الْقَرَبَ يَوْمَ أُحُدٍ: ځکه چه دي به په احد کنبې زموږ دپاره مشکونه راوړل.

د،، تزفر،، معنی ده. څه څیز په شا باندې اوچتول. بعضې حضراتو وئیلی دی. چه،، تزفر،، د،، تخیط،، په معنی کنبې دي. یعنی ام سلیط رضی اللہ عنہا به داحد په ورځ شلیدلی مشکونه گڼل. (۱)

حضرت ام سلیط رضی الله عنها: دا د حضرت ابوسعید رضی اللہ عنہ مور وه. ددوی اولنې خاوند حضرت ابوسلیط وفات شو. دوی بیا د مالک بن سنان رضی اللہ عنہ سره نکاح اوکړه. اود هغوی نه ورله الله تعالی حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ ورکړو. دوی ته د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره دبیعت او په جنگ احد کنبې د شرکت شرف حاصل دي. (۲)

د روافضو خبث باطن: هم په دې روایت کنبې دي. چه د حضرت علی رضی اللہ عنہ لور د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په عقد نکاح کنبې وه. دا ددې خبرې ډیر لوی دلیل دي. چه حضرت علی رضی اللہ عنہ د حضرت عمر رضی اللہ عنہ نه بیخی خفه نه وو. اوددوی په مینج کنبې دومره ښه تعلقات وو. چه حضرت علی رضی اللہ عنہ خپله لور دوی ته په نکاح کړې وه. چه دا ښه تعلق ئې اولیدلو. نو روافض لمبه شول. او هغوی وئیل شروع کړو. چه د حضرت علی رضی اللہ عنہ دا لور د حضرت فاطمې رضی اللہ عنہا د خیتې نه نه وه. بیوقوف دا نه گوري. چه دا د حضرت فاطمې رضی اللہ عنہا د بطن نه نه وه. نوییا په

(۱) عمدة القاری (۱۷/۱۵۷)۔

(۲) فتح الباری (۱۷/۳۶۷)۔

روایت کنبی دې ته ،، بنت رسول... ولې وائی. دوی ته بنت رسول خو هم ددې وجې وائی. چه هغه د حضرت فاطمې (علیها السلام) د بطن نه وه. بعضې روافض دا هم وائی. چه ،، ام کلثوم... د حضرت علی (علیه السلام) سره پرورش بیاموندې وو. خود دوی لور نه وه. دبنت علی (علیه السلام) ونیلو سره ددې خیال هم تردید اوشو.

کله چه روافضو اوکتل. چه د تیختې څه لارنشته. نووې وئیل. چه حضرت عمر (رضی الله عنه) په زرو د حضرت علی (علیه السلام) نه دا لور اخستې وه. «(اول فرقه غصب من)» الفاظ دې بدبختانو استعمال کړې دی. (۱) هغوی ته څه بل تعبیر هم ملاؤ نشو. اوددې مسئلې دپاره هغوی دا مکروه ترین عنوان اختیار کړو.

سوال دا دې. چه یومعمولی غوندې سړې چه دهغه دیانت او شرافت خاص طور قابل ذکر نه وی. که د داسې کس لور څوک په زور سره واخلی. نو هغه د ژوند پرواه نه کوی. اوشریعت هم هغه ته دخپلې لور د حفاظت دپاره د خان قربانولو اجازت ورکړې دې. نو حضرت علی (علیه السلام) چه دهغوی دیانت او شرافت ډیر اوچت دې. اودچا طاقت قوت او بهادری چه منلې شوې ده. دهغه لور غصب کولې شی. او د حضرت عمر (رضی الله عنه) نه دهغه بچې پیدا کیږی. خو حضرت علی (علیه السلام) په دې باندې څه احتجاج نه کوی. که د روافضو دا خبره اومنلې شی. نو په دې سره حضرت علی (علیه السلام) معاذ الله بزدلی ثابتیږی. چه نې ونیلی دی. نو په دې وینا روافض د حضرت علی (علیه السلام) په شان کنبې د ډیرې سختې گستاخی مرتکب شوی دی. اوددې باوجود د ،، مولی علی ،، دمحبث دعوی کوی. دا ټول ددوی فریب اودهوکه ده.

۸=باب قتل حمزة بن عبد المطلب رضي الله عنه

[۴۸۳] حَدَّثَنِي أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا حُجَيْنُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْفَضْلِ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ أُمَيَّةَ الصَّمَرِيِّ قَالَ خَرَجْتُ مَعَ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَدِيٍّ بْنِ الْخِيارِ فَلَمَّا قَدِمْنَا جَمُصَ قَالَ لِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَدِيٍّ هَلْ لَكَ فِي وَحْشٍ نَسَّاهُ عَنْ قَتْلِ حَمْزَةَ قُلْتُ نَعَمْ وَكَانَ وَحْشٌ يَكُونُ جَمُصَ فَسَأَلْنَا عَنْهُ فَقِيلَ لَنَا هُوَ ذَاكَ فِي ظِلِّ قَصْرِهَ كَأَنَّهُ حَمِيَتْ قَالَ فَجُنَّأَ حَتَّى وَقَفْنَا عَلَيْهِ يَسِيرًا فَسَلَّمْنَا قَرَدَ السَّلَامَ قَالَ وَعُبَيْدُ اللَّهِ مُعْتَبَرٌ بِعِصْمَتِهِ مَا يَرَى وَحْشٌ إِلَّا عَيْنَيْهِ وَرَجُلَيْهِ فَقَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ يَا وَحْشٍ أَتَعْرِفُنِي قَالَ فَتَنَظَّرَ إِلَيْهِ ثُمَّ قَالَ لَا وَاللَّهِ إِلَّا أَنْبَى أَعْلَمُ أَنَّ عَدِيَّ بْنَ الْخِيارِ تَزَوَّجَ امْرَأَةً يُقَالُ لَهَا أُمُّ قَتَالٍ بِنْتُ أَبِي الْعِصَصِ قَوْلَدَتْ لَهُ عَلَامًا بِمَكَّةَ فَكُنْتُ أَسْتَرْضِمُ لَهُ فَحَمَلَتْ ذَلِكَ الْعِلَامَ مَعَ أُمِّهِ فَتَنَا وَلَتْهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا كَانِي نَظَرْتُ إِلَى قَدَمَيْكَ قَالَ فَكَشَفَ عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ وَجْهِهِ ثُمَّ قَالَ أَلَا تُحِبُّرَنَّا بِقَتْلِ حَمْزَةَ قَالَ نَعْمَ إِنْ حَمْزَةَ قَتَلَ طُعْمَنَةُ بْنُ عَدِيٍّ بْنِ الْخِيارِ يَبْدُرُ فَقَالَ لِي مَوْلَايَ جُبَيْرُ بْنُ مُطْعِمٍ إِنْ قَتَلْتَ حَمْزَةَ بِعَيْنِي فَأَلْتَ حَرْقًا قَالَ

(۱) دشیعیت کی اصلی روپ (ص، ۲۷۶) په حواله د ،، فروع کافی.. (۴۴۶۵) طبع تهران)۔

فَلَمَّا أَنْ خَرَجَ النَّاسُ عَامَ عَيْنُونِ وَعَيْنُونِ جَبَلٍ بِمِثَالِ أَحَدِ يَبْنَهُ وَيَبْنَهُ وَأَدِ خَرَجَتْ مَعَ النَّاسِ إِلَى الْقِتَالِ فَلَمَّا أَنْ اصْطَفُوا الْقِتَالَ خَرَجَ سِبَاعٌ فَقَالَ هَلْ مِنْ مِثَالٍ قَالَ فَخَرَجَ إِلَيْهِ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَ يَا سِبَاعُ يَا ابْنَ أُمِّ أَحْمَارٍ مَقْطَعَةُ الْبَطُولِ اتَّخَذَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ثُمَّ شَدَّ عَلَيْهِ فَكَانَ كَأَمْسِ الدَّاهِبِ قَالَ وَكَمَنْتَ لِحَمْزَةَ تَمَتَّ صَخْرَةً فَلَمَّا دَنَا مِنِّي رَمَيْتُهُ بِحَرْبَتِي فَأَضَعَهَا فِي ثُلَّتِيهِ حَتَّى خَرَجَتْ مِنْ بَيْنِ وَرِكَيْهِ قَالَ فَكَانَ ذَلِكَ الْعَهْدُ بِهِ فَلَمَّا رَجَعَ النَّاسُ رَجَعَتْ مَعَهُمْ فَأَقْنَتُ بِمَكَّةَ حَتَّى فُشَا فِيهَا الْإِسْلَامُ ثُمَّ خَرَجْتُ إِلَى الظَّافِرِ فَأَرْسَلُوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَسُولًا فَيَقِيلُ لِي إِنَّهُ لَا يَجِيبُهُ الرُّسُلَ قَالَ فَخَرَجْتُ مَعَهُمْ حَتَّى قَدِمْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا رَأَى قَالَ أَنْتَ وَحِشٌ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ أَنْتَ قَتَلْتَ حَمْزَةَ قُلْتُ قَدْ كَانَ مِنَ الْأَمْرِ مَا بَلَغَكَ قَالَ قَبْلَ تَسْطِيطِهِ أَنْ تَغِيبَ وَجْهَكَ عَنِّي قَالَ فَخَرَجْتُ فَلَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَخَرَجَ مُسَيِّلُهُ الْكَذَّابُ قُلْتُ لَا خُرْجَنَ إِلَى مُسَيِّلَةٍ لَعَلِّي أَقْتُلُهُ فَأَكَا فَنِي بِهِ حَمْزَةَ قَالَ فَخَرَجْتُ مَعَ النَّاسِ فَكَانَ مِنْ أَمْرِهِ مَا كَانَ قَالَ فَإِذَا رَجُلٌ قَائِمٌ فِي ثَلَاثَةِ جِدَارٍ كَأَنَّهُ جَبَلٌ أَوْقَى ثَابِرُ الرَّأْسِ قَالَ فَرَمَيْتُهُ بِحَرْبَتِي فَأَضَعَهَا بَيْنَ ثَدْيَيْهِ حَتَّى خَرَجَتْ مِنْ بَيْنِ كَفَيْهِ قَالَ وَتَبَّ إِلَيْهِ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ قَضَرِيهِ بِالسَّيْفِ عَلَى هَامَتِهِ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْقُضَيْلِ فَأَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ يَسَارٍ أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ يَقُولُ فَقَالَتْ جَارِيَةٌ عَلَى ظَهْرِ بَيْتٍ وَأَبِيرُ الْمُؤْمِنِينَ قَتَلَهُ الْعَبْدُ الْأَسْوَدُ

حضرت جعفر بن عمرو بن امیه ضمری فرمائی: چہ زہ عبید اللہ بن عدی بن الخیار سرہ د سفر دپارہ اووتم. کله چہ مونږ د شام ښار ،، حمص،، ته اور سیدو. نو عبید اللہ بن عدی ماته اووئیل. چہ ستا د وحشی سرہ د ملاقات شوق شته. چہ دهغه سرہ ملاؤ شي. او د حضرت حمزه رضی اللہ عنہ د قتل متعلق ترې تپوس اوکړې. (چہ هغوی د حضرت حمزه رضی اللہ عنہ غوندي بهادر کس څنگه قتل کړې وو) ما ورته اووئیل. تپیک ده. (هغه ته ورځو) حضرت وحشی رضی اللہ عنہ په حمص کښې استوگنه کوله. مونږ دهغه په باره کښې تپوس اوکړو. (چہ هغه چرته دي) نومونږ ته اوخود لې شو. چہ

قوله: هُوَ ذَاكَ فِي ظِلِّ قَصْرِهَ كَأَنَّهُ جَمِيْتُ: هغه هلته دخپل محل په سوري کښې موجود دي. (کله چہ مونږ اوکتل. نو داسې معلومیده.) لکه چہ هغه ډک شوي مشک وي. (چہ په د پاسه ويخته وغیره نه وي. او د تور رنگ وي. حضرت وحشی رضی اللہ عنہ هم دغه شان غټ اوتور وو)

((جميت)) د رغيف په وز باندې ډک شوي غټ مشک ته وائي. حضرت جعفر وائي. چہ بيا مونږ هغه ته ورغلو. او لږ ساعت هغه سره ولاړ وو. بيا ورته مونږ سلام اوکړو. او هغوی د سلام جواب راکړو.

قوله: قَالَ وَعَبَّيْدُ اللَّهِ مُعَاجِرٌ بِعِمَامَتِهِ مَا يَرَى وَحُشَى إِلَّا عَيْنِيهِ وَرَجَلَيْهِ: حضرت جعفر وائی. چه عبیدالله خپل پټکې داسې تاو کړې وو. چه وحشی صرف دهغه سترگ او پښې لیدې شوې.

د «معتمر» معنی ده رانښتلو ده. یعنی عبیدالله په سر او مخ دواړو باندې پټکې راتاو کړې وو. صرف د دوی سترگې ښکاریدې. او پښې یې ښکاریدې. باقی ټول بدن یې په جامو کښې پټ وو. عبیدالله تپوس اوکړ. جناب وحشی صاحب آیا تاسو ما پېژنئ؟
حضرت وحش رضی الله عنه ده طرف ته اوکتل. او وې وویل. په الله قسم نور خو ستا په باره کښې څه نه پېژنم. البته دومره خبره زما په علم کښې شته. چه عدی بن الخیار د یوې ښخې سره واده کړې وو. چا ته چه «أمر القتال بئس أبی العیص» وئیلې شو. دهغه ښخې نه د عدی په مکه کښې یو بچې پیدا شوې وو. ما دهغه ماشوم دپاره د مرضعې لټون کړې و، دهغه ماشوم ما اوچت کړې وو. او دهغه (مرضعه) مور ته مې بوتلې وو. اوس چه زه ستا دا قدمونه وینم. ماته دا محسوسیږي. چه دا دهغه ماشوم قدمونه دي.
ددې نه پس عبیدالله د مخ نه څادر لرې کړو، او هغوی ته یې اووئیل. تاسو به ماته اوبښائې. چه تاسو حضرت حمزه رضی الله عنه څنگه قتل کړې وو؟

وحشی رضی الله عنه اووئیل. آو. ددې قصه دا ده. چه حضرت حمزه طعیمه بن عدی بن الخیار قتل کړې وو، (نو زما مالک مولی جبیبرین مطعم ماته اووئیل. که تا زما د تره په بدله کښې حمزه قتل کړو. نو ته به آزاد یې.

قوله: فَلَمَّا أَنْ خَرَجَ النَّاسُ عَامَ عَيْنَيْنِ وَعَيْنَيْنِ جَبَلٍ بِحِیَالٍ (۲) أَحَدٌ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ وَالِدٌ: وحشی اووئیل. بیا کله چه خلق د عینین په کال د جنگ دپاره اووتل. او عینین احد ته مخامخ یو غر دي. د دواړو په مینځ کښې یوه وادی حائل ده.

(چونکه مشرکانو په جنگ احد کښې د جبل عینین په لمن کښې ډیره اچولې وه. ددې وجې د مشرکانو په نيزددې نوم جنگ عینین مشهور وو. وحشی رضی الله عنه چونکه په دغه وخت کښې د مشرکانو د طرفه په جنگ کښې شریک شوې وو. ددې وجې هغوی د احد کال ته، عام عینین، وئیل.

کله چه خلقو د جنگ دپهر صفونه جوړ کړل. نو دقریشو د طرفه سباع بن عبد العزی راووتل. هغه د «هل من مهار؟» نعره اولگوله. د هغه په مقابل کښې حضرت حمزه رضی الله عنه

(۱) قوله طعیمه بن عدی بن الخیار هو وهم والصحيح ط عیمة بن عدی بن نوفل وإلا لا یصح قوله بعد ذلك إن قتلت حمزة بمعنى، لأک طعیمة إن کان ابن عدی بن الخیار کان ابن أخیه لا عمه فافهم والنظر لاعم الداراری (۳۰۵۸)۔

(۲) قوله وعینین جبل بحیال أحد ای من ناحية أحد یقال فلان بحیال کذا (بکسر الحاء المهملة وتخفيف الباء) ای بمقابله وانظر عمدة القاری (۱۵۹۱۱۷)۔

راووتلو. او وی وئیل.

قوله: يَا سِبَاعُ يَا اَبْنَ اُمِّ اَتَمَارٍ مُقْطَعَةَ الْبُطُورِ (۱) اَتَحَاذُ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ

وَسَلَّمَ. ای سباع! ای د ام انمار بچی، چه د خلقو ختنه کونکې وه. ته الله اودهغه د رسول سره د جنگ دپاره راغلي ئې.

بیا حضرت حمزه رضی الله عنه په هغه باندې حمله اوکړه. اوهغه د تیر شوی صبا پشان نیست او نابود شو. وحشی وائی. چه زه حضرت حمزه رضی الله عنه ته په انتظار کښې د یو غټ گټ لاندې پټ ووم. کله چه هغه زما خوا ته تیریدو. نو ما هغه په خپله نیزه باندې اووهلو. اوهغه نیزه د هغه د شا نه اووتله. اوهم د هغې نه هغه شهید شو.

بیا چه کله خلق واپس شو. نو زه هم دخلقو سره واپس شوم. زه هم په مکه کښې مقیم وو. تردې چه هلته اسلام خور شو. نو زه د مکې نه اووتم. او طائف ته لاړم. د طائف خلقو (داسلام قبلولودپاره) نبی صلی الله علیه و آله ته د وفد لیرلو اراده اوکړه. نوماته چا اووئیل. چه نبی صلی الله علیه و آله قاصدانو ته نه غصه کیږی. (ته هم لاړ شه. او اسلام قبول کړه) نو ددغه وفد سره زه هم لاړم. د نبی صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شوم. کله چه نبی صلی الله علیه و آله زه اولیدم. نو ماته ئې اووئیل. ته وحشی ئې؟ ماورته عرض اوکړو. او. نبی صلی الله علیه و آله راته اوفرمائیل. آیانا حمزه رضی الله عنه قتل کړې وو؟ ما ورته اووئیل. او. څنگه چه تاسو ته خبر دررسیدلې دې. هم دغه شان شوی وو. (۲) (یعنی دحضرت حمزه رضی الله عنه دشهادت په باره کښې چه تاسو ته کوم خبر دررسیدلې دې. چه وحشی هغه قتل کړې دې. نودغه خبر صحیح دې.)

نبی صلی الله علیه و آله اوفرمائیل. آیا ته داسې کولې شې. چه خپل شکل زما نه پټ ساتې. (اوماته نه مخامخ کیږې)

نبی صلی الله علیه و آله دحضرت وحشی رضی الله عنه اسلام قبول کړو. او «(الاسلام یهدم ماکان قبله)» یعنی په اسلام سره سابقه گناهونه معاف کیږی. خوددې باوجود نبی صلی الله علیه و آله وحشی رضی الله عنه ته اوفرمائیل. کم کیدې شی. نو زما مخکښې مه راخه. په دې کښې په یو لحاظ سره د شفقت اړخ وو. که وحشی رضی الله عنه نبی صلی الله علیه و آله ته مخامخ راتلو. نو نبی صلی الله علیه و آله ته به د خپل تره د قتل واقعه وریادیده. اوبه دې باندې به د نبی صلی الله علیه و آله په زړه کښې د بشریت د تقاضا مطابق دوحشی دپاره انقباض پیدا کیدو. اود یوکس دپاره د نبی صلی الله علیه و آله په زړه کښې انقباض پیدا کیدل دهغه کس دپاره د نقصان سبب جوړیدې شی. ددې وجې نبی صلی الله علیه و آله هغ ته اووئیل. چه زما مخې ته مه راخه. ځکه چه په دې کښې هم دهغه فائده وه. (۳)

(۱) البطور: جمع بطر وهی اللحمه التي يقطع من فرج المرأة عند الختان قال ابن اسحاق كانت أمه ختانة بمكة تحتن النساء والعرب تطلق هذا اللفظ في معرض الذم (فتح الباری (۳۶۹۷) -

(۲) دحضرت وحشی بلاغت او ادب ته اوگورئ. دا ئې ورته اونه وئیل. چه او ما قتل کړې وو. بلکه ذکر شوې تعبیرئې اختیار کړو. دې دپاره چه د نبی صلی الله علیه و آله زړه نور خفه نشی. -

(۳) اوگورئ لامع الدراری (۲۰۷۸)

حضرت وحشی رضی الله عنه وائی چه زه د هغه خای نه لارم. کله چه نبی صلی الله علیه و آله وفات شو. نو مسيلمه کذاب فتنه (د دعوی د نبوت) شروع کړه (هسې خوه د نبوت دعوه د نبی صلی الله علیه و آله په ژوند کنبې کړې وه. خو په هغه وخت کنبې د ده څه اثر او رسوخ نه وو. د نبی صلی الله علیه و آله په وفات باندې دهغه په اثر او رسوخ کنبې زیادت او شو. حضرت وحشی رضی الله عنه فرمائی. ما په خپل زړه کنبې او وئیل. چه زه د مسيلمه د مقابلې دپاره ځم. کیدې شی. چه زه هغه قتل کړم. او د حضرت حمزه رضی الله عنه د قتل تدارک او کړم. حضرت حمزه رضی الله عنه د الله تعالی په مخلصو بندگانو کنبې او چته مرتبه لرله. نو دهغوی دقتل د تدارک دپاره ضروری وه. چه څوک لوې کافر قتل کړې شی. اود مسيلمه کذاب نه لوې کافر بل څوک کیدې شو. ددې وجې د هغوی خواهش پیدا شو. چه مسيلمه کذاب قتل کړی. نو زه دخلغو سره شوم. (اود مسيلمه د مقابلې دپاره اووتم) ناڅاپه ما اوکتل. چه یوسړې د دیوال په چونډ کنبې ولاړ دې.

قوله: كَانَهُ جَمَلٌ أَوْرُقٌ ثَائِرٌ الرَّأْسِ: لکه چه د خاکی رنگ اوین دې. دسر ویخته نې خواره وو. (دا مسيلمه کذاب وو) حضرت وحشی رضی الله عنه وائی. چه ما دهغه د دواړو سینو د مینځ نښه مې واخستله. او هغه طرف ته مې خپله نیزه اوویشته. او هغه نیز دهغه د دواړو اوږو په مینځ کنبې ورڅخه شوه. او اووتله. (نیکاره ده. چه ددې په وجه به هغه غوزیدلی وی) په دې کنبې یو انصاری هغه طرف ته ورتوب کړې. او په توره باندې نې دهغه کپړی اووهله. او هغه نې ختم کړو.

(د مسيلمه کذاب واقعه وړاندې د وفودو په بیان کنبې راځی) نو یوه جینی په چت باندې ولاړه وه. هغې اووئیل. امیر المومنین یو حبشی غلام قتل کړو. «امیر المومنین»، مسيلمه کذاب ته وئیلې شو. مسيلمه خپل خان ته نبی او رسول وئیل. او امیر المومنین هم وئیل.

۹= بَابُ مَا أَصَابَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْجَرَاحِ يَوْمَ أُحُدٍ
په جنگ احد کنبې چه نبی صلی الله علیه و آله ته کوم زخمونه رسیدلی وو. د هغې بیان په دې باب کنبې کپړی.

[۳۸۵ه] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ هَمَّامِ بْنِ سَمْعَانَ أَنَّ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى قَوْمٍ فَعَلُوا بِنَبِيِّهِ يُبِيرُ إِلَى رِجَائِيهِ اشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى رَجُلٍ يَقْتُلُهُ رَسُولُ اللَّهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
[۳۸۶ه] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مَالِكٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْأُمَوِيُّ حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ عَنْ عُمَرَو بْنِ دِينَارٍ عَنْ عِكْرَمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ اشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى مَنْ قَتَلَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ اشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى قَوْمٍ دَمَوْا وَجْهَ نَبِيِّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [۳۸۸ه]

قوله: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ: ددې باب اولنې روايت د حضرت ابوهريره رضی الله عنه نه مری دې. دوی فرمائی. چه رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائیلى دى. د الله تعالی سخت

غضب دې وی. په هغه قوم باندې چا چه دخپل نبی سره دا کار اوکړو. دوی اشاره کوله خپل رباعی غاښونو طرف ته ، «یعنی کومو کسانو چه غاښونه شهیدان کړل. دالله تعالی سخت غضب دې وی. په هغوی باندې» دا ترجمه په هغه صورت کښې ده. کله چه دا جمله خیرې اوگنرلې شی. اوکه دا جمله خبریه شی. نوییا به ترجمه داسې وی. دالله تعالی غضب سخت وی. په هغه کسانوڅوک چه دخپل پیغمبر سره داسې معامله اوکړی. اوپه هغه کس باندې چا لره چه د الله تعالی نبی ﷺ په جهاد کښې قتل کړی. په ماقبل کښې د ابی بن خلف د قتل ذکر په تفصیل سره تیر شوې دې.

دلته په روایت کښې د«فی سبیل الله» قید یاد ساتی. که دالله تعالی رسول څوک په قصاص یا حد کښې قتل کړی. نو د هغې حکم دا نه دې، دا حکم د هغه کس په باره کښې دې. څوک چه په جهاد کښې دالله تعالی د رسول د مقابلې دپاره مخامخ راشی. یعنی د الله تعالی رسول قتلول غواړی. نو د الله تعالی رسول چه کله هغه قتل کړی. په هغه باندې د الله تعالی غصه زیاته وی.

قوله: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مَالِكٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْأُمَوِيُّ: يُوَيْحِي بِنِ سَعِيدِ انصاری رحمته الله علیه دې. خو دلته په روایت کښې یحیی بن سعید انصاری رحمته الله علیه مراد نه دې. ځکه ئې د ، ، اموی ،، قید لگولې دې. د بنو امیه تعلق د مکې سره وو. نو ځکه دې انصاری نشی کیدې. دا روایت دحضرت ابن عباس رضی الله عنه نه مروی دې. دوی فرمائی. چه دالله تعالی غصه زیاته وی. په هغه کس باندې چا لره چه د الله تعالی نبی په جهاد کښې قتل کړی. اودالله تعالی غضب به هغه قوم باندې زیات وی. څوک چه دخپل پیغمبر مخ د وینې نه رنگ کړی. د دې باب دواړه روایتونه په مراسیل صحابه کښې داخل دی. اولنې روایت د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه دې. او دویم روایت دحضرت ابن عباس رضی الله عنه نه دې. اوشکاره ده. چه دا دواړه حضرات په غزوه احد کښې شریک شوی نه وو. ددې وجې وئیلی شی. چه دوی د نورو صحابو رضی الله عنهم نه دا اوریدلی دی. اگرچه دا احتمال پاتې کیږی. چه په څه موقع باندې نبی ﷺ د دوی مخامخ هم ددې ذکر کړې وی. نویه دغه صورت کښې به روایت مرسل نه وی.

[۳۸۴] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ عَنْ أَبِي حَازِمٍ أَنَّهُ سَمِعَ سَهْلَ بْنَ سَعْدٍ وَهُوَ يُسْأَلُ عَنْ جُرْمِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَمَا وَاللَّهِ إِنِّي لَا أَعْرِفُ مَنْ كَانَ يُغِيلُ جُرْمَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَنْ كَانَ يَسْكُبُ الْمَاءَ بِمَا ذُووِي قَالَ كَانَتْ قَاتِلُهُ عَلَيْهَا السَّلَامُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَغِيلُ وَعَلَى بَنِي أَبِي طَالِبٍ يَسْكُبُ الْمَاءَ بِالْحِجَنِ فَلَمَّا رَأَتْ قَاتِلَهُ أَنَّ الْمَاءَ لَا يَزِيدُ الدَّمَ إِلَّا كَثْرَةً أَخَذَتْ قِطْعَةً مِنْ حَبِيرٍ فَأَخْرَجَتْهَا وَأَلْقَتْهَا فَاثْمَمَتْكَ الدَّمُ وَكَسِرَتْ رِبَاعِيَّتَهُ يَوْمَئِذٍ وَجُرِحَ وَجْهُهُ وَكَسِرَتْ الْبَيْضَةُ عَلَى رَأْسِهِ [۳۸۵: ر]

[۳۸۴] حَدَّثَنِي عُمَرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ عَنْ عُمَرُو بْنِ دِينَارٍ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ اسْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى مَنْ قَتَلَهُ نَبِيٌّ وَاسْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى

مَنْ دَمَى وَجْهَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [۳۸۶]
 دحضرت شیخ الہند رحمۃ اللہ علیہ استدلال:

قوله: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ.....: یہ دے روایت کنبی دی۔ چہ کلہ پہ جنگ احد کنبی د نبی ﷺ مخ مبارک زخمی شو نو د نبی ﷺ لور حضرت فاطمی ؓ ورته مخ وینخل او حضرت علی ؓ به د ډول نه اوبه اچولولې خوچه وینی په خیش صورت نه بندیده نو حضرت فاطمی ؓ د پوزکی تکره اوسوزوله اوکلہ چہ نې دهغې ایره په زخم باندې اولگولو نووینه بنده شوه حضرت شیخ الہند رحمۃ اللہ علیہ فرمانی چہ ددې روایت نه دا معلومیږی چہ د «مس امرأه» ناقض د اودس نه دی خکه چہ دا خواظاره ده چہ دجہاد پشان مقدسه فريضه به نبی ﷺ په اودس کنبی کوله نوکه «مس امرأه» د اودس ماتونکې وو نوینی ﷺ به حضرت فاطمی نه د اوبو اچولو کاراخیستلو اود زخمونو وینخول کار به حضرت علی ؓ کولو پاتې شو دا اشکال چہ د نبی ﷺ د مخ نه خو وینه بهیدله اوخروج د دم ناقض د اودس دې نو ددې جواب دا دې چہ دکومو حضراتو په نیز «مس امرأه» د اودس ماتونکې ده د هغوی په نیز په خروج د دم سره اودس نه ماتیری ددې حدیث نه صرف په دې باندې دلیل قانمول مقصود دی دخپل مسلک اثبات مقصود نه دې.

۱۰= بَابُ (الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ) ۱۰

[۳۸۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا أَبُو مَعَاوِيَةَ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْعُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرٌ عَظِيمٌ قَالَتْ يَعْرِوَةٌ يَا أَبْنِ أَخْتِي كَانَ أَبَوَاكَ مِنْهُمْ الزُّبَيْرُ وَأَبُو بَكْرٍ لَمَّا أَصَابَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَصَابَ يَوْمَ أُحُدٍ وَانْفَرَفَ عَنْهُ الْمُشْرِكُونَ خَافَ أَنْ يَرْجِعُوا قَالَتْ مَنْ يَذْهَبُ فِيهِمْ فَأَنْتَدِبُ مِنْهُمْ سَبْعُونَ رَجُلًا قَالَتْ كَانَ فِيهِمْ أَبُو بَكْرٍ وَالزُّبَيْرُ

حضرت عروه دحضرت عائشې ؓ نه نقل کوی چہ هغوی فرمایلی دی «الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْعُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرٌ عَظِيمٌ» کومو کسانو چہ د الله اودهغه درسول په قول باندې لیبک اووئیل ددې نه پس چہ هغوی ته زخمونه رسیدلی وو په دوی کنبی چہ څوک نیکان اومتقیان دی د هغوی دپاره لوې اجر دی حضرت عائشې ؓ حضرت عروه ته اووئیل ستا پلا زبیر ؓ (اوستا نیکه) حضرت ابوبکر د اجر عظیم په دې مستحقینو کنبی دی.

کلہ چہ نبی ﷺ داحد په ورځ تکلیف برداشت کړل اومشرکان واپس لارل نو نبی ﷺ ته ویره شوه چہ مشرکان چرته واپس رانسی او افواه هم خوره شوې وه چہ مشرکان واپس راخی او

دوباره حمله کوی ددی و جی نبی ﷺ اعلان او کرو. «من یدهب فی أثرهم» خوک به دهغوی په تعاقب کنبی لار شی؟ په دغه وخت کنبی اویا کسانو لیک اوونیل. په دغه اویا کسانو کنبی حضرت ابوبکر او حضرت زبیر رضی الله عنهما هم وو. (۱)

==باب من قتل من المسلمین یوم أحد==

منهم حمزة بن عبد المطلب والیمان وأنس بن النضر ومضعب بن عمير
په جنگ احد کنبی چه کوم مسلمانان شهیدان شوی وو. دا باب د هغوی په بیان کنبی دی.
[۳۸۵] حَدَّثَنِي عُمَرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ قَتَادَةَ قَالَ مَا نَعْلَمُ حَيًّا مِنْ أَحْيَاءِ الْعَرَبِ أَكْثَرَ شَهِيدًا أَعَزَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ الْأَنْصَارِ قَالَ قَتَادَةُ وَحَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّهُ قُتِلَ مِنْهُمْ يَوْمَ أَحَدٍ سَبْعُونَ وَيَوْمَ بَدْرٍ مَعُونَةُ سَبْعُونَ وَيَوْمَ الْيَمَامَةِ سَبْعُونَ قَالَ وَكَانَ بِمُؤْمُونَةٍ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْيَمَامَةِ عَلَى عَهْدِ أَبِي بَكْرٍ يَوْمَ مَيْمِلَةَ الْكَذَّابِ

[۳۸۵] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَعْبٍ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَجْمَعُ بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ مِنْ قَتَلَى أَحَدٍ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ ثُمَّ يَقُولُ أَمْتُهُمْ أَكْثَرَ أَحَدًا لِلْفُرَّانِ فَإِذَا أُشِيرَ لَهُ إِلَى أَحَدٍ قَدِمَهُ فِي الْحَدِيدِ وَقَالَ أَنَا شَهِيدٌ عَلَى هَؤُلَاءِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَمْرٌ بِدَفْنِهِمْ بِدَمَائِهِمْ وَلَمْ يُصَلِّ عَلَيْهِمْ وَلَمْ يُغْسَلُوا [۱۳۴۸]

[۳۸۵] وَقَالَ أَبُو الْوَلِيدِ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ ابْنِ الْمُنْكَدِرِ قَالَ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ لَمَّا قُتِلَ أَبِي جَعَلْتُ أَبْكِي وَأَكْشِفُ الثَّوْبَ عَنْ وَجْهِهِ فَيَجْعَلُ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

(۱) مورخینو او سیرت نگارو دا یوه مستقله غزوه، حمراء الاسد، په نوم باندې ذکر کړې ده. کافرو لښکر کله چه د احد نه روان شو. او مقام روحاء ته اور سیدل. نو ابوسفیان وغیره ته خیال راغل. چه کار پوره او نشو. په مدینه باندې حمله کول پکار دی. چه د مسلمانانو پاتې شوي طاقت هم ختم کړې شي. بل طرف ته رسول الله ﷺ ته د وړاندې نه ویره وه. نو نبی ﷺ اعلان اوکړو. چه په کافرانو پسې وتل دی. او صرف هغه کسان دې لار شي. کوم چه پرون په احد کنبی شریک وو. نو نبی ﷺ د حمراء الاسد، پورې کومه چه د مدینې منورې نه اووه میله لرې دې. شریف پورو. خزاعه قبيله اگر چه هغوی تر هغه وخته پورې اسلام نه وو راوړې. خو پته په پته د مسلمانانو طرفداره وه. دهغوی سردار، معبد خزاعی، چه د شکست خبر واوړید. نو د نبی ﷺ په خدمت کنبی حاضر شو. غمراخی نی اوکړه. او ددې ځای نه لاړو. ابوسفیان سره ملا شو. ابوسفیان په مسلمانانو باندې د دوباره حمله کولو اراده ښکاره کړه. معبد خزاعی ورته اوونیل. محمد ﷺ یو ډیر لوی لښکر راوړان کړې دي. زما ته دا مشوره ده. چه واپس مکې ته نیغ لاړ شه. نو ابوسفیان اراده پرېخوډه. او واپس لاړ. نو نبی ﷺ په حمراء الاسد کنبی د گل، نهی او چارشنبې درې ورځې ایسار وو. او ددې نه پس د مدینې منورې ته یې واپس تشریف پورو. الکامل لابن عدی (۱۱۴۲) ~

وَسَلَّمَ تَتَبَوْنِي وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَنْهَ وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَبْكِيه
أَوْ مَا تَبْكِيه مَا زَالَتْ الْمَلَائِكَةُ يُظِلُّهُ بِأَجْنَحَتِهَا حَتَّى رَفَعَهُ [۱۱۸:۲]

[۲۸۵:۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أَسَمَةَ عَنْ بَرِيدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ جَدِّهِ
أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَرَى عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ رَأَيْتُ
فِي رُؤْيَايَ أُنِّي هَزَزْتُ سَيْفًا فَالْقَطْعَةُ صَدْرُهُ فَإِذَا هُوَ مَا أُصِيبَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ أُحُدٍ ثُمَّ هَزَزْتُهُ
أُخْرَى فَقَدْ أَحْسَنَ مَا كَانَ فَإِذَا هُوَ مَا جَاءَ بِهِ اللَّهُ مِنَ الْفَتْحِ وَاجْتِمَاعِ الْمُؤْمِنِينَ وَرَأَيْتُ فِيهَا
بَقَرًا وَاللَّهُ خَيْرٌ فَإِذَا هُمُ الْمُؤْمِنُونَ يَوْمَ أُحُدٍ [۲۳۵:۲]

[۲۸۵:۲] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا هِزْزَةُ حَدَّثَنَا الْأَنْعَشُ عَنْ شَقِيقٍ عَنْ خَبَّابٍ رَضِيَ اللَّهُ
عَنْهُ قَالَ هَاجَرْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ نَبْغِي وَجْهَ اللَّهِ فَوَجَبَ أَجْرُنَا عَلَى اللَّهِ
فَمِنَّا مَنْ مَضَى أَوْ ذَهَبَ لَمْ يَأْكُلْ مِنْ أَجْرِهِ شَيْئًا كَانَ مِنْهُمْ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ قَلِيلَ يَوْمٍ
أُحِدٍ فَلَمْ يَبْرُكْ إِلَّا مَرَّةً كُنَّا إِذَا غَطَيْنَا بِهَا رَأْسَهُ خَرَجَتْ رِجْلَاهُ وَإِذَا غَطَيْنَا بِهَا رِجْلَاهُ خَرَجَ رَأْسُهُ
فَقَالَ لَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَطُّوا بِهَا رَأْسَهُ وَاجْعَلُوا عَلَى رِجْلَيْهِ الْإِدْخِرَ أَوْ قَالَ أَلْقُوا
عَلَى رِجْلَيْهِ مِنَ الْإِدْخِرِ وَمِنَّا مَنْ أَيْبَعَتْ لَهُ مَرْتَةٌ فَهُوَ يَدِي بِهَا [۱۱۸:۲]

قوله: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ: حضرت قتاده رضی اللہ عنہ
فرمائی: چہ مونہ تہ علم نشہ چہ د عربو پہ تولو قبیلو کنبی د شہیدانو پہ اعتبار سرہ د
انصارو د تعداد نہ زیات تعداد بہ دچا وی. اود قیامت پہ ورخ بہ د انصارو پہ مقابلہ کنبی
د زیات عزت خاوندان خوک وی. انصارو چہ د شہادت پہ صورت کنبی کومہ قربانیانہ
ورکری دی. بل چا نہ دی ورکری. اوانصار چہ بہ ددی شہادت پہ وجہ د قیامت پہ ورخ خومرہ
عزت حاصل کری. دومرہ بہ بل خوک حاصل نکری شی.

قتاده وائی: چہ حضرت انس رضی اللہ عنہ مونہ تہ خودلی وو. چہ د انصارونہ پہ جنگ احد کنبی تول
اویا کسان شہیدان شوی وو. (۱) اوپہ مهاجرینو صحابو رضی اللہ عنہم کنبی تول خلور یا د بل روایت
مطابق شیر کسان شہیدان شوی وو. او پہ بئر معونہ کنبی اویا انصاری شہیدان شوی
وو. اوپہ جنگ یمامہ کنبی ہم اویا انصاری شہیدان شوی وو. بئر معونہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ زمانہ
کنبی شوی وہ، اود یمامہ واقعہ د حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ پہ دور کنبی پینہ شوی وہ.

(۱) د احد د شہیدان پہ تعداد کنبی د اصحاب سیر مختلف روایات دی. مشہور روایت د (۷۰) دی.
پہ کوم کنبی چہ د یو روایت مطابق مهاجرین خلور او باقی انصار وو. پہ مهاجرینو کنبی حضرت
حمزہ رضی اللہ عنہ حضرت مصعب بن عمیر. حضرت عبداللہ بن جحش، او حضرت شماس بن عثمان رضی اللہ عنہ
وو. البتہ د حاکم او ابن حبان پہ روایت کنبی د مهاجرینو تعداد شیر خودلی شوی دہی ہغوی دہی
خلورو سرہ حضرت سعد مولى حاطب بن ابی بلتعہ او یوسف بن عمرو اسلمی ہم زیاتوی. داوولی
روایت مطابق د انصار شہداؤ تعداد شیر شہیتہ دی. اود دویم روایت پہ بناء د دوی تعداد خلور
شہیتہ دی.)

قوله: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ: حضرت جابر رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم بہ شہیدانو نہ دودہ دودہ کسان پہ یوہ جامہ کنبی جمع کول. اودوی بہ نہی پہ یو قبر کنبی بنخول. او نبی صلی اللہ علیہ وسلم بہ تپوس کولو پہ دوی کنبی چاتہ زیات قرآن یاد وو؟ دجا طرف تہ بہ چہ اشارہ اوشوہ. ہغہ بہ نہی قبلہی طرف تہ مقدم کولو. او نبی صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمانیل: زہ گواہ یم. ددی خلقو پہ حق کنبی د قیامت پہ ورخ، اونبی صلی اللہ علیہ وسلم ہغوی لہر پہ وینو کنبی د بنخولوحکم کړی وو. نہ نہی ورته غسل ورکړی وو. اوانہ نہی پرې د جنازې مونخ کړی وو.

قوله: وَقَالَ أَبُو الْوَلِيدِ عَنْ شُعْبَةَ: دا روایت ہم د حضرت جابر رضی اللہ عنہ نہ دی. دوی فرمائی: چہ کلہ زما پلار پہ جنگ احد کنبی شہید شو. نو زہ پہ ژړا شو. اودہغہ د مخ نہ می خادر لړی کړو. د ہغہ دیدن می کولو. نو د نبی صلی اللہ علیہ وسلم صحابو رضی اللہ عنہم زہ منع کولم. چہ خادرمہ اجتوہ. اومہ نہی گورہ، خو نبی صلی اللہ علیہ وسلم زہ نہ منع کولم. نبی صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمانیل:

«(تہکبہ)» کہ دا مضارع وی. نو وتیلی بہ شی. چہ خبر پہ معنی د انشاء کنبی دی. اوکہ د نہی صیغہ وی. نوییا پہ خپل ظاہر باندی ده. خو بہ دی صورت کنبی بہ «(تہکبہ)» وی. تہ بہ ده باندی ژړا کوی. فرشتو برابر پہ خپلو وزرو پہ ده باندی سیوری کړی وو. تردی چہ جنازہ نہی اوچتہ شوہ.

قوله: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ: پہ دی روایت کنبی د جنگ احد نہ وړاندی د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د خوب ذکر دی. چہ تفصیل نہی تیر شوې دی. البتہ پہ دی کنبی یوہ جملہ ده.

قوله: وَرَأَيْتُ فِيهَا بَقَرًا وَاللَّهُ خَيْرٌ: ① یا خو ددی معنی ده: «(د ثواب اللہ څیر)» یعنی اللہ تعالیٰ چہ کوم اجر ورکوی. لکہ څنگہ چہ دی شہیدانوتہ ورکړی شو. ہغہ ډیر ښہ دی.

① اویا نہی معنی ده: «(صنم اللہ بالشہداء څیر)» یعنی اللہ تعالیٰ چہ دوی سرہ کومہ معاملہ اوکړہ. ہغہ ډیرہ ښہ ده. ددوی پہ دنیا کنبی د ژوندی پاتې کیدو بہ مقابلہ ہغہ معاملہ ډیرہ ښہ ده. (۱)

۱۲=بَابُ أَحَدٍ يُجِنُّا وَنُجِبُهُ قَالَهُ عَبَّاسُ بْنُ سَهْلٍ

عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[۳۸۵۶/۳۸۵۵] حَدَّثَنِي نَعْرُ بْنُ عَلِيٍّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ قُرَّةِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ قَتَادَةَ سَمِعْتُ أَسَارِضَ اللَّهِ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ هَذَا جَبَلٌ يُجِنُّا وَنُجِبُهُ

[۳۸۵۶] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ عَزْرَةَ مَوْلَى الْمُطَّلِبِ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَلَعَ لَهُ أَحَدٌ فَقَالَ هَذَا جَبَلٌ يُجِنُّا وَنُجِبُهُ

الَّذِينَ إِنْ إِبْرَاهِيمَ حَرَّمَ مَكَّةَ وَإِلَى حَرَّمَ مَا بَيْنَ لَا يَتَّبِعُهَا [۲۴۳:۱]

[۲۴۴:۱] حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ عَنْ عَقْبَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ يَوْمًا فَصَلَّى عَلَى أَهْلِ أُحُدٍ صَلَاتَهُ عَلَى النَّبِيِّ ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَى الْمِنْبَرِ فَقَالَ إِبْنِي قَرَطٌ لَكُمْ وَأَنَا مُهَيِّدٌ عَلَيْكُمْ وَإِلَى الْأَنْظُرِ إِلَى حَوْضِي الْآنَ وَإِلَى أُعْطِيتُ مَقَاتِمَ خَزَائِنِ الْأَرْضِ أَوْ مَقَاتِمَ الْأَرْضِ وَإِلَى وَاللَّهِ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تُثْرِكُوا بَعْدِي وَلَكِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنَاقُضُوا فِيهَا [۲۴۵:۱]

په دې باب کښې بیان شوي دي، چه نبي کریم ﷺ فرمايلى دى، چه احد (يعنى داحد غږ) زمونږ سره محبت کوي، او مونږ ده سره محبت کوو.

① بعضې حضراتو وئيلی دي، چه د احد نه مراد ،، اهل احد ،، يعنى د مدينې انصار دي. او مطلب دادې، چه اهل احد يعنى انصار زمونږ سره محبت کوو، او زمونږ ددوى سره محبت دي. (۱)

② خوکه د احد غږ طرفته د محبت نسبت اوشی، نو هم په دې کښې څه استبعاد نشته. (۲)
تاسو به د کدو ونه کتلې وى، کله چه هغه په زمکه باندې سر راوباسی، او لويديل نې شروع شى، نوکه د پورټ نه په لاره کښې څه رکاوټ پيدا شى، نو هغه ددغه رکاوټ نه وړاندې تاو شى، او خپله لار بدله کړى، دغه شان يو بوتې دي. ډير شرميدونکې اوحيا ناک دي، هغه ته په اردو کښې د ،، جهونى موئى،، بوتې وائى. دې بوتې ته که لاس وروړې شى، نو سمدستى مړاوي شى، اود هغې تازگى او شادابى انبساط او خوړيدل ټول هرڅه ختم شى. د سړى په مښه کولو سره هغه سمدستى منقبض شى، دا خو دمشاهدې څيزونه دى، و ددې اقرار هغه خلق هم کوي، څوک چه په الله او د هغه په رسول باندې ايمان نه ساتى، خو چه کوم خلق په الله او په رسول باندې ايمان بالغيب راوړى، د هغوى دپاره که مشاهده نه وى، نوهم هغوى د قرآن او حديث هرې خبرې منلو ته غاړه بسته وى، په قرآن کښې دى. ﴿وَأَنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ﴾ (۳) او په يو بل ځاې کښې دى. ﴿وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ يَبُوتًا﴾ (۴) او رسول الله ﷺ ته چه څه وخت نبوت نه وو ملاو شوې، اود نبوت بنياد اچولې شو، نو ونو به نبي ﷺ ته سلام کولو، د نبي ﷺ ارشاد دي، چه زه هغه ونه پيژنم، کومې سره چه به زه تيريدم، نو ماته به نې سلام اچولو.

داسې قسم واقعات کوم چه شرعى او عرفى لحاظ سره معلومي وى، که وړاندې کيخودي شى، نوکه داحد دطرفه د محبت اسناد حقيقى وى، په دې کښې څه استبعاد نشته، نبي ﷺ هم دې احد ته يو ځل تشریف پورې، اود نبي ﷺ سره حضرت صديق اکبر، حضرت عمر فاروق

(۱) عمدة القارى (۱۷۳۱/۱۴) كتاب الجهاد باب فضل الخدمة فى الغزو)۔

(۲) عمدة القارى (۱۷۳۱/۱۴)۔

(۳) سورة بنى اسرائيل (۵۴)۔

(۴) سورة النحل: (۶۸)۔

او حضرت عثمان رضی اللہ عنہ وو. کله چه دا حضرات په دې باندې اوختل. نواوحد رپیدل شروع کړل. نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم احد په پښه باندې اووهل. او وې فرمائیل: «أثبت أحد فإنا عليك بنى وودديق و شيدان» (۱) نو احد په قلاشو. او هغه خوزیدل بند کړو. په دې وجه که دا اسناد حقیقی هم شى. نو څه باک په کښې نشته.

وراندې دى. چه حضرت ابراهيم عليه السلام مکه حرام گرځولې وو. اوزه مدینه حرامه گرځوم. کومه چه د کانې ژنه زمکې په مینځ کښې ده. دا حنافو په نیزدا حرمت اصطلاحی نه دې. بلکه ددې نه د نبی صلی اللہ علیہ وسلم مقصد دا وو. چه د مدینې منورې شینکې او باغونه دې شار نکړې شى. او ددې رونق او تازگی دې برقراره پاتې کړې شى. دا مسئله د کتاب الحج ده.

بَابُ غَزْوَةِ الرَّجِيعِ وَرَعْلٍ وَذَكْوَانَ وَبِئْرِ مَعُونَةَ

وَحَدِيثِ عَصَلٍ وَالْقِرَاءَةِ وَعَاصِمِينَ ثَابِتٍ وَخُنَيْبٍ وَأَصْحَابِهِ قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ غُمَرٍ أَنَّهُ بَعْدَ أُحُدٍ

د دې ځای نه امام بخاری رحمته الله د دوو غزاگانو بیان کوی. یوه غزوه رجیع او بله غزوه بئر معونه. کومې ته چه «سیرة القراء» هم وئیلی شى.

غزوه رجیع او غزوه بئر معونه په یو باب کښې د ذکر کولو وجه: د غزوه رجیع په باره کښې د ابن اسحاق رانې دا ده. چه دا غزوه په ۳ هجری کښې شوې ده. (۲) اود واقدی ابن سعد او ابن حبان رحمته الله رانې دا ده. چه دا د ۴ هجری واقعه ده. (۳)

د غزوه بئر معونه په باره کښې د ټولو اهل سیر تقریباً اتفاق دې. چه دا د ۴ هجری واقعه ده. امام بخاری رحمته الله دواړه غزوات په یو باب کښې جمع کړې. کیدې شى. په دې کښې د واقدی، ابن سعد او ابن حبان رحمته الله د رانې تائید مقصود وی.

ابن عبدالبر رحمته الله په «الاستیعاب»، کښې کله دا د ۳ هجری واقعه ښائی. او کله د ۴ هجری روایت نقل کوی.

بهر حال د امام بخاری رحمته الله دا دواړه غزوات په یو باب کښې جمع کول د حکمت نه خالی نه دی. اودغه حکمت په ظاهره هم دا دې. چه دا دواړه غزوات په ۴ هجری کښې شوی دی.

د امام بخاری رحمته الله د ترجمه الباب د عبارت نه یوه غلط فهمی پیدا کیږی. په باب کښې د غزوه رجیع نه پس دوی د «رعل و ذکوان» ذکر کړې دې. د کوم نه چه په ظاهره دا معلومیږی.

(۱) صحیح بخاری (۵۱۹۱۱) کتاب المناقب باب فضل ابی بکر.

(۲) سیرة ابن هشام (۱۷۸۳).

(۳) البدایة والنهایة (۶۲۱۴) وطبقات ابن سعد (۵۵۱۲) وتاریخ الطبری (۲۱۳۱۲).

چه غزوه رجیع د قبيله رعل او ذکوان د خلقو سره پېښه شوې وه. حالانکه داسې نه ده. لکه څنگه چه به د تفصیل نه معلومه شی.

دغه شان وړاندې د ترجمه الباب کښې عبارت دي: «وېرمعونه وحديث عضل والقارة» ددې عبارت نه دا شبه پیدا کېږي. چه د غزوه بشر معونه تعلق د قبيله عضل او قاره سره دي. حالانکه دا غلطه ده. په حقیقت کښې د رعل او ذکوان تعلق د بشر معونه سره دي. او د عضل او قاره تعلق د غزوه رجیع سره دي.

رعل (د راء په کسره او عین په سکون سره) او ذکوان قبيله د بنو سلیم شاخونه دي. او عضل او قاره د بنو الهول شاخونه دي.

[۳۸۵] حَدَّثَنِي إِبرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُسُفَ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي سَعْدٍ عَنِ الثَّقَفِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَرِيَّةً عَيْنًا وَأَمْرًا عَلَيْهِمُ عَاصِمُ بْنُ ثَابِتٍ وَهُوَ جَدُّ عَاصِمِ بْنِ غَزْرَبِ بْنِ الْحَطَّابِ قَالَ لَطَلْنَا وَاحْتَى إِذَا كَانَ بَيْنَ عُقْفَانَ وَمَكَّةَ ذُكِرُوا الْحَيَّ مِنْ هَذِلٍ يُقَالُ لَهُمْ بَنُو حَيَّانَ فَتَبِعُوهُمْ بِقَرِيبٍ مِنْ مِائَةِ رَامٍ فَأَتَقْتُمُو أَثَارَهُمْ حَتَّى أَتَوْا مَنَزِلًا نَزَلُوهُ فَوَجَدُوا فِيهِ نَوًى تَمَرٍ تَزِدُّوهُ مِنَ الْبَدِينَةِ فَقَالُوا هَذَا تَمَرٌ يُرَبِّبُ فَتَبِعُوا أَثَارَهُمْ حَتَّى لَحِقُوهُمْ فَلَمَّا انْتَهَى عَاصِمٌ وَأَصْحَابُهُ لَجُّوا إِلَى قَذْدٍ وَجَاءَ الْقَوْمُ فَأَحَاطُوا بِهِمْ فَقَالُوا لَكُمْ الْعَهْدُ وَالْيَمَاقُ إِنْ نَزَلْتُمْ إِلَيْنَا أَنْ لَا نَقْتُلَ مِنْكُمْ رَجُلًا فَقَالَ عَاصِمٌ أَمَا أَنَا فَلَا أَنْزِلُ فِي ذِمَّةٍ كَافٍ إِلَيْهِمْ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ قُتَيْبَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ عَاصِمٍ فِي سَبْعَةِ نَفَرٍ بِالْبَيْتِ وَبَقِيَ خُبَيْبٌ وَزَيْدٌ وَرَجُلٌ آخَرٌ فَأَعْطَوْهُمْ الْعَهْدَ وَالْيَمَاقَ فَلَمَّا أَعْطَوْهُمْ الْعَهْدَ وَالْيَمَاقَ نَزَلُوا إِلَيْهِمْ فَلَمَّا اسْتَمَكُّوا مِنْهُمْ حَلُّوا أَوْتَارَ قَيْسِمٍ فَرَبَطُوهُمْ بِهَا فَقَالَ الرَّجُلُ الثَّالِثُ الَّذِي مَعَهُمَا هَذَا أَوَّلَ الْعَدْرِ فَأَبَى أَنْ يَصْحَبَهُمْ فَجَرُّوهُ وَعَاجِلُوهُ عَلَى أَنْ يَصْحَبَهُمْ فَلَمْ يَفْعَلْ فَقَتَلُوهُ وَالطَّلَقُوا خُبَيْبَ وَزَيْدَ حَتَّى بَاعُوهُمَا بِمَكَّةَ فَاشْتَرَى خُبَيْبًا بَنُو الْحَارِثِ بْنِ عَاصِمِ بْنِ ثَوَلٍ وَكَانَ خُبَيْبٌ هُوَ قَتَلَ الْحَارِثَ يَوْمَ بَدْرٍ فَمَكَتْ عَنْدهُمْ أُبَيْرَاحُ حَتَّى إِذَا اجْتَمَعُوا قَتَلَهُ اسْتَعَارَ مُوسَى مِنْ بَعْضِ بَنَاتِ الْحَارِثِ لِيَسْتَعِدَّ بِهَا فَأَعَارَتْهُ قَالَتْ فَقَتَلْتُ عَنْ صَبِيٍّ لِي فَدَرَجَ إِلَيْهِ حَتَّى أَتَاهُ فَوَضَعَهُ عَلَى فُجْدِهِ فَلَمَّا رَأَيْتُهُ فَرَعْتُ فَرَعَةً عَرَفَ ذَلِكَ مِنِّي وَفِي يَدِهِ الْبُوسَى فَقَالَ أَتَحْسِنُ أَنْ أَقْتُلَهُ مَا كُنْتُ لِأَفْعَلَ ذَلِكَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ وَكَانَتْ تَقُولُ مَا رَأَيْتُ أُبَيْرَاحَ قَطُّ خَيْرًا مِنْ خُبَيْبٍ لَقَدْ رَأَيْتُهُ بِأَكُلٍ مِنْ قِطْفِ عَيْبٍ وَمَا بِمَكَّةَ يَوْمَئِذٍ عُمُرَةٌ وَأَنَّهُ لَيُوثِقُ فِي الْحَدِيدِ وَمَا كَانَ إِلَّا يَرْقُ رَزَقَهُ اللَّهُ فَجَرَّوْا بِهِ مِنَ الْحَرَمِ لِيَقْتُلُوهُ فَقَالَ دَعُونِي أَصْلِي رُكْعَتَيْنِ ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَيْهِمْ فَقَالَ لَوْلَا أَنْ تَرَوْنِي مَابِي جَزَعٌ مِنَ الْمَوْتِ لَرِذْتُ فَكَانَ أَوَّلَ مَنْ سَنَّ الرُّكْعَتَيْنِ عِنْدَ الْقَتْلِ هُوَ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ أَحْصِهِمْ عَدَدًا ثُمَّ قَالَ

مَا أَبَايَ حِينَ أَقْتُلُ مُسْلِمًا : عَلَى أَيِّ شَيْءٍ كَانَ لِلَّهِ مَضَرَعِي
وَذَلِكَ فِي ذَاتِ الْإِلَهِ وَإِنْ يَشَأْ : يُسَارِكُ عَلَى أَوْصَالٍ شِلْهُ مُمَزَّعٌ

ثُمَّ قَامَ إِلَيْهِ عُبَيْدُ بْنُ الْحَارِثِ فَقَتَلَهُ وَبَعَثَتْ قُرَيْشٌ إِلَى عَاصِمٍ لِيُؤْتِيَهُمْ مِنْ جَسَدِهِ يَعْرِفُونَهُ وَكَانَ عَاصِمٌ قَتَلَ عَظِيمًا مِنْ عَظَمَائِهِمْ يَوْمَ يَذَرُ قَبْعَتُ اللَّهِ عَلَيْهِ مِثْلُ الظِّلَّةِ مِنَ الدَّنْبِ فَحَبَّتْهُ مِنْ رَسُولِهِمْ فَلَمْ يَقْدِرُوا مِنْهُ عَلَى شَيْءٍ [ر: ۲۸۸]

[۲۸۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا سَفْيَانُ عَنْ عُمَرَ وَسَمِعَ جَابِرًا يَقُولُ الَّذِي قَتَلَ خُبَيْبًا هُوَ أَبُو بَرْوَةَ

غزوه رجب: رجب د یو خای نوم دی. کوم چه د بنو هذیل په قبضه کښې وو. (۱) چونکه دا

غزوه هم په دې مقام کښې پېښه شوې وه. ددې وجې دې ته «غزوة رجب» وائی. حضرت ابوبهره رضی الله عنه بیان کوی. چه نبی صلی الله علیه و آله په لسو کسانو باندې مشتمله یوه سره د جاسوسی په غرض باندې لېږلې وه. او حضرت عاصم بن ثابت رضی الله عنه ئې په دوی باندې امیر مقرر کړې وو.

داخود بخاری روایت دی. ابن سعد رضی الله عنه چه کوم روایت نقل کړې دی. په هغې کښې دی. چه د نبی صلی الله علیه و آله په خدمت کښې د عضل اوقاره خلق راغلل. او هغوی درخواست اوکړو. چه زموږ قوم ته د قرآن تعلیم ورکول دپاره یو خوي صحابه رضی الله عنه تاسو راولېږئ. (۲) نو نبی صلی الله علیه و آله دوی سره دا لس کسان اولېږل.

خوپه دواړو روایاتو کښې تطبیق کیدې شی. چه د مشرکانو د حالاتو معلومولو په غرض ددې کسانو د ولېږلو د وړاندې نه اراده وه. خو کله چه د عضل او قاره درخواست راغلنو. نبی صلی الله علیه و آله دا کار دوی ته اورسپارل. چه هلته لاړ شی. اود قرآن تعلیم ورته هم ورکړی.

ددې جماعت د امیر حضرت عاصم بن ثابت انصاری رضی الله عنه نه سوا چه په دې کښې کوم حضرات شامل وی. هغوی حضرت خبیب بن عدی، حضرت عبدالله بن طارق، حضرت زید بن دثنه، حضرت مرثد بن ابی مرثد غنوی، او حضرت خالد بن ابی البکیر رضی الله عنه شامل ووکله چه دا حضرات د مکې او عسفان په مینځ کښې مقام «هذاة»، ته اورسیدل. نود عضل او قاره خلقو غداري اودهوکه اوکړه. اوددغه قبیله هزیل یوې قبیلې بنو لحيان ته ئې تذکره اوکړه. چه د محمد صلی الله علیه و آله ملگری راغلی دی. اوددغه قبیلې سلو تیراندازو ددې صحابه رضی الله عنه تعاقب اوکړو. اوددقومونو په ښو باندې روان ووتردې چه داسې خای ته اورسیدل. کوم خای کښې چه د صحابه رضی الله عنه دې ډلې دمه کړې وه. دې خلقو په دې مقام کښې د قجورو هډوکی بیاموندل. او وې وئیل. دا خود یثرب قجورې دی. نود قومونو په ښو باندې ئې لتون شروع کړو. اوبیا روان شو. آخر دا چه د مسلمانانو دغه ډله ئې بیامونده.

(۱) وفی معجم البلدان (۲۹۱۳) الرجب ما ه لهدیل قرب الهداة بین مکة وطائف وفی طبقات ابن سعد (۵۵۱۲) هو ما ه لهدیل بصددور الهداة والهداة علی سبعة أمیال منها)۔

(۲) طبقات ابن سعد (۵۵۱۲) وسيرة بن هشام (۱۷۸۱۳) و کامل لابن اثیر (۱۱۰۱۲) البته په سیره ابن هشام او کامل ابن اثیر کښې د لسو په خای د شپږو کسانو دلېږلو ذکر دی. خوراجع او قوی د بخاری او ابن سعد رحمهما الله روایت دی)۔ ~

قوله: فَلَمَّا أَتَيْتُمُو عَاصِمَ وَأَصْحَابَهُ لَجُّوْا إِلَيْهِ قَدْ قَبِلَ: کله چه عاصم او هغه ملگری د تلو نه منع شول. نو هغوی یوې اوچتې ډیرې دپاسه پناه واخسته.

«وهدد» (د دواړو فاء فتحې سره) اوچتې اولوړې ډیرې ته وانی. کافران راغلل. اوددې ډیرې نه گیر چاپیره نهې مسلمانان راگیر کړل. او ووی و نیل. تاسو سره وعده اومعاهده ده. چه تاسو رکوز شوی. اومونې ته مو خان حواله کړو. نویه تاسو کښې به خوک نه قتلوو.

په دې باندې د ډلې امیر حضرت عاصم رضی الله عنه او و نیل. زه دکافر په پناه کښې نه کوزیم. اودا دعا نهې اوکړه. «اللهم اعلهمنا بديك» اې الله زموږ دحالت نه خپل پیغبر خبر کړی. اوبیا کافرانو دوی سره جنگ شروع کړو. او په تیرونو سره نهې حضرت عاصم رضی الله عنه اود هغه شپې ملگری شپهدان کړل. (۱)

حضرت خبيب، حضرت زید او یو بل سړی یعنی حضرت عبدالله بن طارق رضی الله عنه پاتې شول. کافرانو هغوی سره دامان وعده اوکړه. ددوی دامان په وعده باندې درې واړه د ډیرې نه راكوز شول.

قوله: فَلَمَّا اسْتَمْكَنُوا مِنْهُمْ حُلُوا أَوْتَارَ قَيْسِيَهُمْ فَرَبَطُوهُمْ بِهِا: کله چه کافرانو په دوی باندې قابو بیا موندو. نو ددوی د لیندو مزی نهې پرانستل. اوپه هغه مزو باندې نهې دا درې واړه اوتړل.

«اوتار» (د وتر جمع ده. د لیندې مزی ته وانی. «هس» لیندې ته وانی. په دې باندې عبدالله بن طارق رضی الله عنه اوتړل. دا اولنې غداري ده. او هغوی سره نهې د تلو نه انکار اوکړو. کافرانو هغه رابښکل. اود هغه نهې د خپل خان سره د بوتلو کوشش اوکړو. خو حضرت عبدالله بن طارق رضی الله عنه هغوی سره تلو ته تیار نه وو. نو کافرانو هغه قتل کړو. او حضرت خبيب او حضرت زید رضی الله عنه نهې بوتل اوپه مکه کښې نهې خرڅ کړل. حضرت خبيب دحارث بن عامر بن نوفل خامنو واخستل. چونکه حارث لره خبيب رضی الله عنه په جنگ بدر کښې قتل کړې وو. ددې وجې د پلار د قصاص دپاره دحارث خامنو دې واخستلو. حضرت خبيب رضی الله عنه دوی سره قیدی شو. تردې چه کله هغوی د خبيب رضی الله عنه د قتلولو عزم اوکړو.

قوله: اسْتَعَارَ مُوسَى مِنْ بَعْضِ بَنَاتِ الْحَارِثِ لَيْسَ حَيْدَ بِهِا: نو حضرت خبيب رضی الله عنه د حارث دیوې لور نه پاکې (د نانې جاړه) اوغوښتله. چه د زیرناف صفائی پرې اوکړی.

(۱) قال ابن هشام (۱۷۹/۳) فأما مرثد بن أبي مرثد وخالد بن البكير وعاصم بن ثابت فقالوا والله لا نقبل من مشرك عبداً ولا عقداً أبداً فقال عاصم بن ثابت رضی الله عنه:

ما علني وأنا جلد نابل والقوس فيها وتد عنابل
نزل عن صفحتها المعابل الموت حق والحية باطل
وكل ما حم الإله نازل بالمرء والمرء إليه آتل
إن لم أقاتلكم فأمي هابل...
النابل صاحب النبل، عنابل: غليظ شديد، المعابل: جمع معبله وهو نصل عريض، حم الإله: قدرة آتل: صائر..)

«بعض بنات الحارث» نه مراد «زینب بنت الحارث» ده. په بعضی روایاتو کښې د دې ښځې نوم ماریه راغلې دې. خو په دواړو کښې تطبیق داسې کیدې شی. چه د کومې ښځې په کور کښې چه حضرت خبیب رضی الله عنه بندی وو. هغه ماریه وه. او کومه ښځه چه د حضرت خبیب رضی الله عنه په نگرانۍ باندې مقرر وه. هغه زینب وه. روسته مسلمانانه شوې وه. (۱)

د دې نه یوه خبره دا هم معلومه شوه. کله چه یوسړې قتل کولې شی. نو د قتل نه وړاندې هغه ته پکار دی. چه دخپلو نوکونو او زیرناف وختو صفائی او کړي.

دغه ښځې ورته عاریه پاکې (دنائی جاړه) ورکړه. ددغه ښځې بیان دې. چه زه دخپل یو بیجی نه غافله شوم. (اوزما خیال نه وو) هغه ماشوم دخبیب طرف ته ورغلو. حضرت خبیب رضی الله عنه ماشوم په خپل پتون باندې کینولې وو. کله چه ما ماشوم د هغه سره اولیدلو. نو زه او وریدم. حضرت خبیب رضی الله عنه زما په ویره باندې پوهه شو. نو ووی وویل. آیا ته د دې خبرې نه ویریدې. چه زه به دې قتل کړم. انشاء الله زه داسې نکوم. (۲) هغه ښځه وائی.

«ما رأیت أسیراً قط غیراً من حبیب لقد رأیته یأکل من قطف عنب وما بهکة یومئذ ثمرة وإنه لموثق فی الحدید وماکان إلا رنقاً، رنقه الله»

ما دخبیب پشان ښه بندی نه دې لیدلې. ما هغه لیدل. چه د انگورد غنچو نه ئې خوراک کولو. حالانکه په دغه وخت کښې په مکه کښې میوه نه وه موجود، او هغه داوسپنې په بیړو کښې تړلې شوې وو. داصرف دالله تعالی دطرفه رزق وو. چه هغه ته الله تعالی ورکولو.

دحضرت خبیب رضی الله عنه شهادت: بیا دې خلقو حضرت خبیب رضی الله عنه د قتل دپاره د حرم نه بهرته بوتلل. حضرت خبیب رضی الله عنه ورته اووئیل. ماته موقعه راکړې. چه زه دوه رکعتونه مونځ اوکړم. نو هغوی پریخودو. دوی دوه رکعتونه مونځ اوکړو. او ددې نه پس هغه خلقو ته متوجه شو. او وې وویل. کا ما سره د دې خبرې ویره نه وه. چه تاسو به دا اوگنړې، چه گنې زه د مرگ نه ویریرم. (ددې وجې زه مونځ اوږدوم) نو ما به نور زیات (اوږد مونځ) کړې وو. (خو چونکه ماته ستاسود گمان ویره وه. ځکه ما مختصر مونځ اوکړو) بیا دوی رضی الله عنه خلقوته خبرې اوکړې. چه «اللهم أحصهم عدداً» (۳) ای الله دوی یو یوکس په شمار باندې اونیسره. اودوی دا شعر اووئیل.

(۱) فتح الباری (۳۸۲/۷) و عمدة القاری (۱۶۸۱/۷)۔

(۲) ددغه ماشوم نوم ئې ابو حسین بن الحارث بن عدی لیکلې دې. په یو روایت کښې دی. چه حضرت خبیب رضی الله عنه د ماشوم لاس اونیولو. او ښځې ته ئې اووئیل. الله تعالی ماته هم په په تاسو قدرت راکړې دې. ښځې اووئیل. زما ستا نه دا ویره نشته. (چه ته به دا ماشوم قتل کړې) حضرت

خبیب رضی الله عنه پاکې ښځې طرف ته اوغورځوله. او وې وویل. مادرسه توقې کولې. فتح الباری (۳۸۲/۷) (۳) وفی سیر ابن هشام (۱۸۲/۳) فلما أوقفوه (أی خبیبا) قال اللهم إنا قد بلغنا رسالة رسولک فبلغه الغداة ما یضع بنا ثم قال اللهم أحصهم عدداً وقتلهم بدداً ولا تغادرمنهم أحداً. فکمان معاوية بن ابی سفیان یقول حضرت یومئذ فبین حضره مع ابی سفیان فلقد رأیته یلقینی إلى الأرض فرقا من دعوة خبیب وکانوا یقولون إن الرجل إذا دعی علیه فاضطجع لجنبه زالت عنه)۔

مَا أَهَالَ حِينَ أَقْتَلَ مُسْلِمًا
وَذَلِكَ لِي ذَاتِ الْإِلَهِ وَكَانَ رِشْمًا
عَلَى أَيِّ شَيْءٍ كَانَ لِي مَضْرَعٌ
يُحَارِكُ عَلَيَّ أَوصَالُ شَيْئٍ مُؤَمَّرٌ

① هرکله چه زه د مسلمانى په حالت کښې وژلې کيږم. نو زما په دې خبره څه پرواه نشته. چه دالله تعالى دپاره په کوم اړخ باندې زه (په زمکه) راغورخولې شم.

② اودا زما قتلیدل د الله تعالى د رضا دپاره دى. که هغه اوغواړي. نو د ټکړې شوى اندامونو په هرجوپه برکت نازل کړي.

«أوصال» د وصل جمع ده. جوړ ته وائی.

«شلم» د شین په کسري سره اندام ته وائی.

«موم» ټکړې ټکړې شوى ته وائی.

بیا عقبه بن حارث هغه طرف ته پاڅیدو. او هغه ئې قتل کړو. (۱) کافرانو د حضرت خبيب (رضی الله عنه) لاش په سولې زورپند پریځودو. طبری په خپل تاریخ کښې لیکلى دى. چه نبي (صلى الله عليه وسلم) حضرت زبیر او حضرت مقداد (رضی الله عنه) دهغوى د لاش راوړلو دپاره اولیرل. دا حضرات هلته اورسیدل. چه وې کتل نو مشرکان د لاش نه گیر چاپیره د څوکى کولو دپاره پراته دى. چه هغوى ئې غافلده اولیدو. نو حضرت زبیر او حضرت مقداد (رضی الله عنه) لاش راوکوز کړل. بیخی تروتازه وو. حالانکه چه دوى شهیدشوى وو. نو څلوېښت ورځې شوې وې. لاش ئې په خپل اوبښ باندې کیځودو. او راروان شو. کله چه د مشرکانو سترگې غړې شوې. چه او ئې کتل نو لاش نشته، په منډو شو. او حضرت زبیر او حضرت مقداد (رضی الله عنه) ئې په لاره کښې اونیول. حضرت زبیر (رضی الله عنه) په دې غرض چه بې حرمتی اونشی. لاش په آرام سره د اوبښ نه په زمکه کیځودو. سمدستی زمکه خیرې شوه. او د حضرت خبيب (رضی الله عنه) لاش په هغې کښې غائب شو. (۲)

هم ددې ځانې نه د «هلیم الأرض» په لقب سره مشهور شو. (۳)

دحضرت زیدبن دثنه رضی الله عنه شهادت: د بخاری په روایت کښې د حضرت خبيب (رضی الله عنه) شهادت واقعہ ذکرده. د دویم بندی حضرت زید بن الدثنه (رضی الله عنه) قصه ذکر نه ده.

حضرت زید بن الدثنه، صفوان بن امیه دخپل پلار امیه بن خلف د قتل د بدلې کښې

(۱) دا عقبه بن حارث روسته مسلمان شوې دي. ابن اسحاق د عقبه دا قول هم نقل کړې دى. «أنا والله قتلت خبيبا لأنى كنت أصغر من ذلك ولكن أبا مبصرة أبا بنى عبدالدار أخذ الحربه فجعلها فى يدى ثم أخذ بيدي وبالحربة ثم طعنه بها حتى قتله (وانظر سيرة ابن هشام (۱۸۲/۳) والبدایة (۶۳/۴)»

(۲) تاریخ الطبری (۲۱۶/۲).

(۳) حافظ ابن حجر (رضی الله عنه) په ((الإصابة فى تميز الصحابة)) کښې د ذکر شوې واقعہ نقل کولونه پس داهم لیکلى دى. چه حضرت خبيب (رضی الله عنه) کله شهید کړې شو. نو مشرکانو په سولې باندې ددوى مخ دقبلي نه واوړلو. خود هغوى مخ به په خپله قبلي طرف ته کیدو. کافرانو خوځله دهغه دمخ اړولو کوشش اوکړو. هوپه هرځل به هم دغه شان کیدو. آخردا چه عاجزه شول. اولاش ئې هم دغه شان قبلي طرف ته پریځودو. اوگورئ ((الإصابة (۱۹۱/۲)» ~

واختلو. صفوان خپل غلام نسطاس رومی ته زید رضی الله عنه حواله کړو. چه مقام تنعيم ته نې بوځه. او هلته دې قتل کړه. د تماشي کتلو دپاره د قريشو يوه ډله مقام تنعيم کښې جمع شول. کله چه د شهيد کولو دپاره دې مخامخ راوستي شو. نو ابو سفیان ورته اوونيل. اي زيدا آيا ته دا خبره خوښوي. چه ستا خان بچ کړې شي. اوستا په ځاي محمد ﷺ قتل کړې شي. حضرت زید بن الدثنه رضی الله عنه په غصه شو. او هغه نې اورتل. او وې وئيل. په الله قسم زه دا هم نشم برداشت کولي. چه دمحمد ﷺ په پښه کښې ازغې ننوځي. اوزما خان دهغې په بدله کښې بچ شي. ابوسفیان چه جواب واوريدو. نو وې وئيل. په الله قسم ما داسې مخلص او عاشق نه دې ديدلې. لکه څنگه چه دمحمد ﷺ ملگری دهغه عاشقان او وفادار دي. (۱)

ددې نه پس نسطاس دې شهيد کړو. دانسطاس روسته دفتح مکې په موقع مسلمان شوې وو. (۲)

بل خوا چه قريشو ته د حضرت عاصم بن ثابت انصاری رضی الله عنه د قتل اطلاع ملاؤ شوه. نو هغوی څو کسان اوليرل. چه دعاصم د بدن څه حصه راوړي. چه په هغې سره هغه پيژندي شي. ځکه چه حضرت عاصم رضی الله عنه په جنگ بدر کښې د قريشو يو سردار قتل کړې وو. او ابن اسحاق په روايت کښې دي. چه حضرت عاصم رضی الله عنه عقبه بن ابی معيط د نبی ﷺ په حکم باندې قتل کړې وو. (۳)

د بعضې اهل سيرو په رواياتو کښې دا هم دي. چه حضرت عاصم رضی الله عنه د سلافة بنت سعيد دوه ځامن قتل کړې وو. ددې وجې سلافة دا نذر منلې وو. چه د عاصم د سر په کنډول کښې به شراب څکم. او اعلان نې کړې وو. چه کوم کس دعاصم سر راوړو. نو هغه ته به سل اوبښان په انعام کښې ورکولی شي. (۴)

بل طرف ته حضرت عاصم رضی الله عنه دا وعده کړې وه. چه زه به دکافر د بدن سره خپل بدن نه لگوم. اودا دعا نې کړې وه. چه «اللهم احمل لك اليوم دينك فاحملني لى لحي» (۵) اي الله نن زه ستا د دين حفاظت کوم. ته زما د بدن حفاظت اوکړه. الله تعالى دهغه دعا قبولې کړې وه. اودله د بخاري په روايت کښې دي.

قوله: فبعث الله عليه مثل الظلة من الدبر فحمته من رسلهم: الله تعالى دحضرت عاصم د بدن دپاره د څپر (دسيوري ځاي) پشان د ډمبرو يوه ډله راوليرله. هغوی د قريشو ليرلو شوو خلقو نه د دوی حفاظت اوکړل.

«الظلة» د ظاء په ضمه سره، څپر، (دسيوري ځاي) ته وائي.

«الدبر» د دال په فتح او باء په سکون سره، د ډمبرو او مچو ډلې ته وائي.

(۱) سيرة ابن هشام (۱۸۱/۳) وتاريخ الطبري (۲۱۶/۲)

(۲) الإصابة (۵۵۳/۳)

(۳) ددې تفصيل په غزوه بدر کښې تير شوې دي. ~

(۴) تاريخ الطبري (۲۱۴/۲) والبدایة والنهایة (۶۴۱/۳) -

(۵) فتح الباری (۳۸۱/۱۷) -

چه دینري نې اوليدې. نو هغه خلقو او وئيل چه دشپې كله مچنې لايې شي. نو رابه شو. او دده سره به كټ كړو. خو كله چه شپه راغله. نواله تعالى يو سيلاب راوستل. او په هغې كښې لاش غائب شو. او بعضې حضراتو وئيلي دي. چه زمكه اوچوده. او په هغې كښې دحضرت عاصم رضي الله عنه لاش پټ شو. بهر حال كافرانو ته دهغه په بدن باندې طاقت حاصل نشو. ^(۱)

غزوه بنو معونه صفر ۵ هجری د بنو معونه واقعه داسې پېښه شوه چه د قبيلې بنو عامر سردار عامر بن مالك د نبی ﷺ په خدمت كښې حاضر شو. او خان سره نې هديه هم راوړه. نبی ﷺ هغه ته د اسلام دعوت وركړو. نو هغه خو نه اسلام قبول كړو. او نه نې انكار وكړو. بلكه دا درخواست نې او كړو. چه ته خپل سړي زموږ قبيلې ته د اسلام د دعوت په غرض راوليږد. نبی ﷺ ورته او فرمائيل. ماته د اهل نجد نه ويړه ده چه هغوی به زموږ ملگرو ته نقصان اورسوي. عامر بن مالك چه كښت نې . . ابوبراء . . وو. او وئيل. زه ستا ملگرو ته پناه وركوم. ^(۲) نو نبی ﷺ د هغه په غوښتنه د اوياء قاريانو ليرلو فيصله او كړه. د بخاري په كتاب الجهاد كښې دا هم دي. چه د رعل او ذكوان د قبيلې خلق د نبی ﷺ په خدمت كښې حاضر شول. او هغوی د اسلام اظهار او كړو. او نبی ﷺ ته نې درخواست او كړو چه زموږ د دشمنانو په مقابل كښې زموږ مدد او كړي. د هغوی د مدد په غرض سره نبی ﷺ هغوی سره د اوياء صحابو رضي الله عنهم يوه ډله اوليږله. ^(۳)

خودو پاره خبرې جمع كيدې شي. عامر بن مالك چه كوم درخواست كړې وو، د هغه خواهش هم پوره كول وو. او د رعل او ذكوان امداد كول هم مقصود وو.

نودا حضرات روان شول. د دوی امير نبی ﷺ منذر بن عمرو ساعدي رضي الله عنه مقرر كړو. او حضرت حرام بن ملحان رضي الله عنه ته نبی ﷺ خط د بنو عامر د سردار عامر بن طفيل په نوم باندې اوليكلو. دا عامر بن طفيل د عامر بن مالك وراره وو. حضرت حرام رضي الله عنه د خپلو ملگرو سره هلته اورسيدل. او خپل ملگرو ته نې او وئيل. چه تاسو روستو ايسارشي. زه عامر بن طفيل ته خط وركوم. كه هغه ماته امن راكړو. نو تاسو هم دلته اوسي. او كه هغه زه قتل كړم. نو تاسو د نورو ملگرو ځاي ته ځي. حضرت حرام رضي الله عنه لكه څنگه چه وړاندې په روايات كښې تفصيل راځي. شهيد كړې شو. او بنو عامر نې دنورو ملگرو په قتل باندې راپار كړو. د عامر بن طفيل تره عامر بن مالك ورته او وئې. چه ما دې كسانو ته امن وركړې دي. دوی ته څه نقصان مه رسو. خو عامر بن طفيل د خپل تره خبره اونه منله. خو بنو عامر او وئيل. هر كله چه دوی ته امن وركړې شوې دي. نو بيا غداري او وعده ماتول نه دي پكار. ^(۴) كله چه بنو

^(۱) حضرت عاصم بن ثابت انصاري رضي الله عنه جليل القدر صحابي رضي الله عنه وو. او په سابقين اولين كښې وو. په غزوه بدر كښې نې شركت كړې وو. او په ليله العقبه ورته د بيعت شرف حاصل شوې وو. د حالاتو د پاره اوگوري (الإصابة ۲۴۴/۱) _

^(۲) طبقات ابن سعد (۵۲۱۲) وسيرة ابن هشام (۱۹۳/۱، ۱۹۴) _

^(۳) فتح الباري (۳۸۶/۷) _

^(۴) سيرة ابن هشام (۱۹۴/۳) _

عامرد عامر بن طفیل خبره اونه منله. نو عامر د رعل او ذکوان نه مدد اوغوستل. رعل او ذکوان سره ددې نه چه د نبی ﷺ نه د صحابو ﷺ لیرلو درخواست کړې وو. د وعده ماته کړه. اود عامر بن طفیل سره ملاؤ شو. اوصحابه ﷺ یې شهیدان کړل.

صرف درې صحابه بچ شول. یو حضرت کعب بن زید انصاری ﷺ وو. دده په باره کښې دا اوگنړلی شو. چه دا مړي شوې دې. حالانکه هغه ژوندې وو. حضرت کعب بن زید ﷺ ووستو د غزوه خندق په موقع باندې شهید شوې وو. نور دوه صحابو کښې یو منذر بن محمد ﷺ وو. او یو عمرو بن امیه ضمری ﷺ وو. دا دواړه حضرات د څاروو څرخولو دپاره څنگل ته تلې وو. ناڅاپه هغوی ته په آسمان کښې مرغی الوتونکې په نظر راغلې. چه مرغی ئې اولیدې. نو دا دواړه اوویریدل. اووې وئیل. چه څه حادثه ضرور پېښه شوې ده. کله چه نزدې ورغلل. چه وې کتل. نو ټول صحابه شهیدان شوی وو. دواړو مشوره اوکړه. چه څه کول پکار دی. عمرو بن امیه ﷺ اوونیل. مدینې ته تلل پکار دی. او نب ﷺ ته خبر ورکول دی. خو منذر بن محمد ﷺ اوونیل. په کوم ځای کښې چه منذر بن عمرو د ډلې امیر شهید کړې شوې دې. د هغه ځای نه زه ولې اوتختم. وروړاندې شو. اود کافرانو سره اوچنگیدو. اود شهادت پیالې اوڅکله. عمرو بن امیه خلعو ژوندې گرفتار کړو. او عامر بن طفیل ته ئې حواله کړو. عامر دهغه د سر وخته اونیول. او وې وئیل. دې پریردئ. ځکه چه زما مور د یو غلام آزادولو نذر منلې وو. دا دهغې دطرفه شو. (۱)

کله چه نبی ﷺ ته خبراوشو. نو هغوی د رعل او ذکوان په حق کښې تریوې میاشتي پورې په قنوت نازل کښې خیرې کولې. په دې حادثه باندې نبی ﷺ ته دومره تکلیف ملاؤ شوې وو. چه په ټول عمر کښې ورته دومره تکلیف نه وو ملاؤ شوې. اوس لږ د بخاری روایتونه اوگورئ. [۳۸۱۰-۳۸۱۵] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَبْعِينَ رَجُلًا بِحَاجَةِ يُقَالُ لَهُمُ الْقُرَاءُ فَعَرَضَ لَهُمْ حَيَاتٍ مِنْ بَنِي سُلَيْمٍ رَعْلٌ وَذَكْوَانٌ وَعِنْدَ بَنِي رَعْلٍ هَذَا بِئَرٍ يُقَالُ هَذَا بِئَرُ مَعُونَةَ فَقَالَ الْقَوْمُ وَاللَّهِ مَا إِيَّاكُمْ أَرَدْنَا إِنَّمَا نَحْنُ جُنَاتُ زَوْتٍ فِي حَاجَةِ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَتَلُوهُمْ فَدَعَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ ثُمَّ أَفَى صَلَاةَ الْقَدَاةِ وَذَلِكَ بِدُعَاءِ الْقُنُوتِ وَمَا كُنَّا نَقُتُّ قَالَ عَبْدُ الْعَزِيزِ وَسَأَلَ رَجُلٌ أَنَسًا عَنِ الْقُنُوتِ أَبْعَدَ الرُّكُوعِ أَوْ عِنْدَ قِرَافِهِ مِنَ الْقِرَاءَةِ قَالَ لَا بَلْ عِنْدَ قِرَافِهِ مِنَ الْقِرَاءَةِ

دباب په اولنې روایت کښې د غزوه رجب بیان شوې دې. او دباب د دویم روایت نه واخله تر آخره پورې ټول روایات د غزوه بشر معونه سره متعلق دی.

دغزوه بشر معونه سره متعلق اولنې روایت د حضرت انس ﷺ دې. دوی فرمائی.

چه رسول الله ﷺ اویا کسان د یو کار دپاره لیرلې وو. چه هغو ته به «قراء» وئیلې شو. د بنو سلیم دوه قبیلې رعل او ذکوان دوی ته په لار کښې یوکوهی سره چه «بشر معونه»، ورته

قاریانویه باره کنبی مونږ د قران یوایت لوستل. خو بیا هغه آیت پورته کړې شو. او دهغې تلاوت منسوخ شو. هغه آیت دا وو. «يَرْفَعُوْا عَلَانًا اَقْبِيْنَا رُبَّنَا فَرِهْنِ عَلَانًا رَضَاكًا»^(۱) زمونږ دطرفه زمونږ قوم (مسلمانان) ته دا خبر ورکړئ. چه مونږ د خپل رب سره ملاقات اوکړو. نو هغه زمونږ نه راضی شو. او مونږ دهغه نه راضی یو په دې آیت کنبی د «قرآن سبعین» قول نقل شوې دي.

[۳۸۴۳] وَعَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ حَدَّثَهُ أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَنَتَ شَهْرًا فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ يَدْعُو عَلَى أَحْيَاءٍ مِنْ أَحْيَاءِ الْعَرَبِ عَلَى رِغْلٍ وَذُكُوانٍ وَعَصِيَّةٍ وَيَنْسِي لِحْيَانَهُ زَادَ خَلِيفَةُ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ أَنَّ أَوْلِيكَ السَّبْعِينَ مِنَ الْأَنْصَارِ قَتَلُوا بِمَعُونَةٍ قُرْآنًا كِتَابًا نَحْنُ

ددې روایت سند دما قبل سره ملاؤ نه دي. دا خاندله تعلیق دي. ددې روایات په باره کنبی امام بخاری رحمه الله فرمائی. چه زما استاذ خلیفه (بن خیاط) دا اضافه کړې ده. چه یزید بن زریع مونږ ته بیان کړې وو. چه «أن أولئك السبعين من الأنصار قتلوا بمعونة قرآن» چه اويا صحابه رضي الله عنهم کوم چه په پتر معونه کنبی شهید کړې شوی وو. هغه د انصارو ځنی وو.

«قرآن کتاباً نَحْنُ» په پورتنی روایت کنبی د حضرت انس رضي الله عنه قول وو. او «وقرأنا فيهم قرآنًا» دلته ئې «قرآن کتاباً» اووئیل. دا ئې اوخودل. چه دقرآن نه مراد کتاب الله دي. او مطلب دا دي. چه ددې قاریانو د شهادت نه پس ددوی په باره کنبی آیت نازل شو. (۱)

په دې ذکرشو څلورو وارو روایتونو کنبی دی. چه نبی ﷺ قنوت وئیل. د «عهد العزیز من أنس رضي الله عنه» په روایت کنبی ددې تصریح ده. چه دا قنوت قبل الركوع وو. او د «قتادة عن أنس رضي الله عنه» په روایت کنبی دی. چه دا قنوت بعد الركوع وو.

په دواړو روایتونو کنبی تطبیق ښکاره دي. چه په اولنی روایت کنبی د کوم قنوت ذکر دي. هغه د وترو قنوت دي. او په دویم روایت کنبی قنوت نازله مراد دي. او قنوت نازله د رکوع نه پس وی. په دریم روایت کنبی د «صلاة الصبح» تصریح ده. وړاندې هم په دې باب کنبی یوبل روایت راځی. هغه د فیصله کن درجه لری. چه د صبا په مانځه کنبی قنوت صرف یومیاشت پورې وئیلی شو. او هغه قنوت نازله وو. او ددې نه علاوه چه نور کوم قنوت دی. هغه د وترو قنوت دی. کوم چه قبل الركوع دی.

[۳۸۴۳] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا هَبْأُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ قَالَ حَدَّثَنِي أَنَسُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ خَالَهُ أَمْرًا لِمُرْسَلِيمٍ فِي سَبْعِينَ

(۱) علامه عینی لیکي. ((قرآن کتاباً نحوه غرضه تفسیر القرآن بالکتاب کما ذکرناه قوله «نحوه» ای نحو روایة عبد الأعلى بن حماد عن يزيد بن زريع إلى آخره وانظر عمدة القاری (۱۷۰/۱۱۷) ~

رَاجِبًا وَكَانَ رُبَيْسُ الْمُشْرِكِينَ عَامِرُ بْنُ الظَّفِيلِ خَيْرٌ بَيْنَ ثَلَاثِ خِصَالٍ فَقَالَ
يَكُونُ لَكَ أَهْلُ السَّهْلِ وَلِي أَهْلُ الْمَدَرِ أَوْ أَكُونُ خَلِيفَتَكَ أَوْ أَغْزُوكَ بِأَهْلِ غَطَفَانَ بِأَلْفٍ
وَأَلْفٍ قَطْعٍ عَامِرٌ فِي بَيْتِ أُمِّ فَلَانٍ فَقَالَ غَدَّةُ كَغَدَّةِ الْبَكْرِ فِي بَيْتِ امْرَأَةٍ مِنْ آلِ
فُلَانٍ التَّوْنِي بَغْرِي قَسَاتٍ عَلَى ظَهْرِ قَرْسِهِ فَالْطَّلَقُ حَرَامٌ أَخُو أُمِّ سُلَيْمٍ هُوَ وَرَجُلٌ أَغْرَبَ وَرَجُلٌ
مِنْ بَنِي فُلَانٍ قَالَ كُنَا قَرِيبًا حَتَّى آتَيْنَهُمْ فَإِنْ آمَنُونِي كُنْتُمْ وَإِنْ قَتَلُونِي أَتَيْتُمْ
أَصْحَابَكُمْ فَقَالَ أَتُؤْمِنُونِي أَبْلَغَ رِسَالَةٍ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَعَلَ يُحَدِّثُهُمْ
وَأَوْمَرُوا إِلَى رَجُلٍ فَأَتَاهُ مِنْ خَلْفِهِ فَطَعَنَهُ قَالَ هَبْ أَمْ حَسِبُهُ حَتَّى أَغْدَةَ بِالرَّمِيحِ قَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ
فُزْتُ وَدَبَّ الْكَفَّةُ فَلَجَّ الرَّجُلُ فَقَتِلُوا كُلُّهُمْ غَيْرَ الْأَعْرَبِ كَانَ فِي رَأْسِ جَبَلٍ فَأَنْزَلَ اللَّهُ
عَلَيْنَا لَمْ كَانَ مِنَ الْمُسَوِّغِ إِنَّا قَدْ لَقِينَا رَبَّنَا فَرَضِيَ عَنَّا وَأَرْضَانَا قَدَعَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ ثَلَاثِينَ صَبَاحًا عَلَى رِغْلٍ وَذَكَوَانٍ وَبَنَى نُحْيَانَ وَعَصِيَّةَ الَّذِينَ عَصَوْا
اللَّهَ وَرَسُولَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

حضرت انس رضی اللہ عنہ فرماتی ہے نبی کریم ﷺ ددوی ماما چہ د ام سلیم ورور وو یہ اویا سورو
کبھی لیرلی وو۔ د مشرکانو سردار عامر بن طفیل وو۔ دے مدینہ منورہ تہ راغلی
وو۔ اونسی ﷺ تہ نہی پہ دریو خبرو کبھی د یوے خبری اختیار ور کرے وو۔ نوہغه او نیل۔

قوله: يَكُونُ لَكَ أَهْلُ السَّهْلِ وَلِي أَهْلُ الْمَدَرِ أَوْ أَكُونُ خَلِيفَتَكَ أَوْ أَغْزُوكَ بِأَهْلِ غَطَفَانَ بِأَلْفٍ وَأَلْفٍ: یہ کلویہ ستا حکومت وی۔ اوپہ بنارونو بہ زما حکومت
وی۔ یا ستا نہ پس بہ ستا خلیفہ زہ یم۔ (کہ پہ دے دواو خبرو کبھی درتہ یوہم منظور نہ وی
نو) بیا بہ د غطفان پہ زرگونو کسان راولم۔ اوتا سرہ بہ جنگ کوم۔

قوله: بِأَلْفٍ وَأَلْفٍ: ددے یومطلب خو دا دے۔ چہ چہ یو زر سوارہ بہ وی۔ او یو زر اسونہ بہ
وی۔ او یو مطلب دا اخستی شی۔ چہ یو زر اسونہ بہ سرہ وی۔ او یو زر اسونہ بہ سرہ او سپین
وی۔ اوہنکارہ دد چہ کلہ دودہ زرہ اسونہ وی۔ نو دودہ زرہ سوارہ بہ ہم وی۔ (مقصد دا چہ یر
لوی فوخ بہ راولم۔ اوتا سرہ بہ جنگ یم۔)

قوله: فَطَلَعَ عَامِرٌ فِي بَيْتِ أُمِّ فَلَانٍ فَقَالَ غَدَّةُ كَغَدَّةِ الْبَكْرِ: بیا عامر د ام فلان
پہ کور کبھی پہ طاعون کبھی اختہ شو۔ لکہ خنگہ چہ د خوان اوہن پہ بدن کبھی غتہ دانہ
راوخیڑی۔ دغہ شان دہغه پہ بدن کبھی ہم غتہ دانہ راوختہ۔

قوله: فِي بَيْتِ امْرَأَةٍ مِنْ آلِ فُلَانٍ: دلته خو وضاحت نشته۔ خو داهل سیر یو روایت
نقل کرے دے چہ د آل سلول د یوبنخی پہ کور کبھی پہ دہ باندی د طاعون دانہ راوختہ۔ (۲)

(۱) فتح الباری (۳۸۷/۷) و عمدة القاری (۱۷۱/۱۷)

(۲) فتح الباری (۳۸۷/۶) و عمدة القاری (۷۱/۱۷)۔

هغه مرگ ته نژدې شو. نوهغه اوونیل. زما اس راوله. (زه به په بستره باندې نه مرم، او سور شو. اود اس په شا باندې مړ شو. دا روایت د غزوه بشر معونه د قصې سره متعلق دې خو چونکه په بشر معونه کښې د شهیدشو صحابه کرام رضی الله عنہم اصلی قاتل عامر بن طفیل وو. نو ځکه د جمله معترضه په طور په مینځ کښې دهغه قصه بیان شوه.

قوله: فَانْطَلَقَ حَرَامٌ اَخُوَامِ سَلِيمٍ وَهُوَ رَجُلٌ اَعْرَجٌ وَرَجُلٌ مِنْ بَنِي فُلَانٍ: دلت

په عبارت کښې غلطی شوې ده. صحیح عبارت دا دې. «فانطلق حرام هو رجل أعرج ورجل من بني فلان» دا ،،، واو،،، د ،،، هو،،، نه پس دې. ځکه که «وهو رجل أعرج» اولوستې شی. نودوه خرابیانې لازمیږي.

① یو دا چه په دې صورت کښې د حضرت حرام رضی الله عنہ اعرج کیدل ثابتیږي. حالانکه حضرت حرام اعرج (یعنی گډ) نه وو.

② دویمه دا چه په دې صورت کښې به ترجمه داسې وی. چه یو حضرت حرام رضی الله عنہ لارو. کوم چه اعرج وو. او یو سړي د بنی فلان نه لارو. حالانکه تلونکی درې کسان وو. یو حضرت حرام بن ملحان رضی الله عنہ. دویم اعرج چه نوم ئې کعب بن زید رضی الله عنہ خودلې شوې دې. اودریم منذر بن محمد رضی الله عنہ وو.

په وړاندینې روایت کښې د حضرت حرام رضی الله عنہ قول دې. «کونا قریباً» تاسو دواړه نژدې اوسئ. ددې خبرې دلیل ښکاره دې. چه د دوی رضی الله عنہم سره دوه کسان وو. دغه شان په یویل روایت کښې دی. «فانطلق حرام ورجلان معه، رجل أعرج ورجل من بني فلان» ددې وجې پکار ده چه ،،، واو،،، د ،،، هو،،، نه پس وې. خود غلطی نه ،،، واو،،، مقدم شوې دې. (۱)

په وړاندې روایت کښې هم هغه خبره ده. چه عامر بن طفیل ته کله حضرت حرام بن ملحان رضی الله عنہ د نبی صلی الله علیه و آله خط یوړلو. نو حرت حرام رضی الله عنہ هم هلته شهید کړې شو. او رعل ذکوان او عصبه درې واړو په شریکه نور صحابه کرام رضی الله عنہم ئې شهیدان کړل.

قوله: فَلَجَعَ الرَّجُلُ: ① په دې کښې یو صورت خو دا دې. چه «لحق» معروف اوونلی

شی. او «الرجل» نه مراد هغه کافراو خستې شی. چا چه حضرت حرام رضی الله عنہ په نیزه وهلو باندې شهید کړې وو. او بیا دخپلو کافرانو ملگروسره ملاؤ شوې وو. یعنی «لحق الرجل بالشرکین بعد قتل حرام بن ملحان رضی الله عنہ»

② دویم صورت دا دې، چه «لحق الرجل» کښې «الرجل» نه مراد د حضرت حرام رضی الله عنہ ملگري شی. چه هغه د حضرت حرام رضی الله عنہ د شهادت نه پس د خپلو مسلمانانو ملگرو سره ملاؤ شو. یعنی «لحق الرجل بالمسلمین»

⑤ دریم صورت دا دی، چه «لحق» مجهول اولوستی شی. او «الرجل» نه مراد حضرت حرام (علیه السلام) و په دې صورت کښې به مطلب دا شی. چه حضرت حرام (علیه السلام) په نيزه اوو هلې شو. نو هغوی «الله اکبر فوت ورب الکعبة» او وئیل او وفات شو. او دمرگ په غېږه کښې ورغلو. يعنی «لحق الرجل بالموت»

⑥ يو صورت دا دی. چه «الرجل» (دجسم په سکون سره وی) د «راجل» جمع شی. او د «رجل» نه مراد د مشرکانو ډله واخستې شی. په دې صورت کښې به مطلب دا وی. چه «لحق الرجل المشركون بالمسلمين فقتلهم» يعنی د کافرانو پیدله ډله د مسلمانانو سره ملاز شوه. او هغوی نې شهیدان کړل. ^(۱)

[۳۸۶۵] حَدَّثَنِي جِبَانٌ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْبَرٌ قَالَ حَدَّثَنِي ثُمَامَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَنَسٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ لَمَّا طَعِنَ حَرَامُ بْنُ مِلْحَانَ وَكَانَ خَالَهُ يَوْمَ يَوْمِ مَعُونَةَ قَالَ بِالْذِمِّ هَكَذَا فَقَضَاهُ عَلَى وَجْهِهِ وَرَأْسِهِ ثُمَّ قَالَ فُتِرْتُ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ [۳۸۶۵: ۲]

په دې روایت کښې دی. چه حضرت حرام د بشر معونه په موقع په نيزه وهلې شوې وو.

قوله: قَالَ بِالْذِمِّ هَكَذَا يَعْنِي فَعَلَ بِالذِمِّ هَكَذَا: هغه وینه په خپل مخ او سر باندې اوبړله، او وې وئیل «فوت ورب الکعبة» حضرت حرام (علیه السلام) خپل مظلومیت الله تعالی ته د ښکاره کولو دپاره اوبه وینه ککړې مخ او سر، سره دالله تعالی په دربار کښې د پیش کیدو دپاره دا صورت اختیار کړو.

[۳۸۶۴/۳۸۶۵] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ اسْتَأْذَنَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ فِي الْخُرُوجِ حِينَ اشْتَدَّ عَلَيْهِ الْأَذَى فَقَالَ لَهُ أَتَمَّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتُظْمِئُ أَنْ يُؤْذَنَ لَكَ فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنِّي لَأَرْجُو ذَلِكَ قَالَتْ فَالْتَّظَرَةُ أَبُو بَكْرٍ فَأَنَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ ظَهَرَ اقْتِذَاذُهُ فَقَالَ أَخْرِجْ مَنْ عِنْدَكَ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ إِنَّمَا هُمَا ابْنَتَايَ فَقَالَ أَشْعَرَتِ أَنَّهُ قَدْ أَذِنَ لِي فِي الْخُرُوجِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ الصُّحْبَةُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصُّحْبَةُ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ عِنْدِي نَاقَتَانِ قَدْ كُنْتُ أَعِدُّنَهُمَا لِلْخُرُوجِ فَأَعْطَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِحْدَاهُمَا وَهِيَ الْجَذْعَاءُ فَرَكِبَهَا فَانْطَلَقَا حَتَّى أَتَيَا الْغَارَ وَهُوَ بِتُورٍ فَتَوَارَا فِيهِ فَكَانَ عَامِرُ بْنُ قُهَيْرَةَ غَلَامًا لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ الطُّفَيْلِ بْنِ سُلَيْمَةَ أَخِي عَائِشَةَ لِأُمِّهَا وَكَانَتْ لِأَبِي بَكْرٍ مِائَةً فَكَانَ يَرُوحُ بِهَا وَيَعْدُو عَلَيْهِمْ وَيُصْبِحُ فَيَذِلُّ لِعِزِّهَا ثُمَّ تَسَرَّعَ فَلَا يَقْطُرُ بِهِ أَحَدٌ

^(۱) فتح الباری (۳۸۸۷) و عمدة القاری (۱۸۲۱۷)۔

مِنَ الرَّعَاءِ فَلَمَّا خَرَجَ خَرَجَ مَعَهُمَا يُعْقِبَانِهِ حَتَّى قَدِمَا الْمَدِينَةَ فَقَتِلَ عَامِرُ بْنُ قُبَيْرَةَ يَوْمَئِذٍ مَعُونَةً
[۳۸۹۷] وَعَنْ أَبِي أُسَامَةَ قَالَ قَالَ هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ فَأَخْبَرَنِي أَبِي قَالَ لَمَّا قَتِلَ الَّذِينَ
يُدْعَوْنَ مَعُونَةً وَأَيُّهُمْ عُمَرُو بْنُ أُمَيَّةَ الظُّمَرِيُّ قَالَ لَهُ عَامِرُ بْنُ الْقُظَيْلِ مَنْ هَذَا فَأَشَارَ إِلَى قَتِيلٍ
فَقَالَ لَهُ عُمَرُو بْنُ أُمَيَّةَ هَذَا عَامِرُ بْنُ قُبَيْرَةَ فَقَالَ لَقَدْ رَأَيْتُهُ بَعْدَ مَا قَتِلَ رُفِعَ إِلَى السَّمَاءِ حَتَّى
إِلَى لَا تُنْظَرُ إِلَى السَّمَاءِ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْأَرْضِ ثُمَّ وَضِعَ فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَبَرَهُمْ
فَنَعَاهُمْ فَقَالَ إِنَّ أَصْحَابَكُمْ قَدْ أَصِيبُوا وَأَنْتُمْ قَدْ سَأَلُوا رَبَّهُمْ فَقَالُوا رَبُّنَا أَخْبَرَنَا عَنْ إِخْوَانِنَا بِمَا
رَضِينَا عَنْكَ وَرَضِيتَ عَنْهُمْ فَأَخْبَرَهُمْ عَنْهُمْ وَأَصِيبَ يَوْمَئِذٍ فِيهِمْ عُرْوَةُ بْنُ أَسْمَاءَ بْنِ الصَّلْتِ قَتِيلَ
عُرْوَةَ بِهِ وَمُنْذَرُ بْنُ عَمْرٍو سَمِي بِهِ مُنْذَرًا [۳۸۹۸]

قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ: حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی: چہ
کله پہ حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ باندی پہ مکہ کنبی د. کافرانو د طرفہ تکلیفونہ او
مصیبتونہ سخت شول. نو هغوی د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نہ د مکہ نہ دوتلو او هجرت کولو اجازت
او غوستلو. دا واقعہ دهغه واقعہ نہ پس ده. کله چہ حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ د مکہ نہ وتلې وو. او
ابن الدغنه دوی واپس راوستل. نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ ته اووئیل. ته صبر کوه.
اوس مه خه. حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ عرض اوکړو. یا رسول الله آیا تاسو ته ددې خبرې امید شته.
چہ د الله تعالی دطرفه به تاسو ته دمکې نه د وتلو حکم اوشی؟ نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم ورته او فرمائیل.
او زما امید شته.

حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی: چہ حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ به انتظار کولو. یوه ورځ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د
ماسپڅین په وخت کنبی د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ کورته راغلو. اووې فرمائیل «آخر! من عندک»
دلته او «آخر!» دې. او ددې نه پس «آخر! من عندک» دې. خو حافظ او عینی چہ کوم روایت
نقل کړې دې. په هغې کنبی صرف «آخر! من عندک» دې. (۱) او هم دا ظاهر دې.

د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د ارشاد مطلب دا دې چہ کوم خلق تاسو سره دی. هغه اوباسه، اوکه د «آخر!»
روایت صحیح شی. نووئیلی به شی. چہ لږ غوندې بهرته راوخه. اوکوم کسان چہ تا سره دی.
هغه بیل کړه. مطلب دا وو. چہ زمونږ خبره بل څوک واونه ری. حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ اووئیل.
حضرت زما سره خو زما دوه لونږه دی. کومې چہ زما رازدارې دی. او دهغوی نه د څه خبرې
پتولو ضرورت نشته. نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل. تا ته معلومه ده. چہ ماته د مکې نه د هجرت کولو
حکم اجازت راکړې شوې دې. حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ ورته اووئیل. «الصحة» یعنی زه د ملګرتیا
درخواست کوم.

اول نې هم درخواست کړې وو، او د دې نه وړاندې دا خبره متعینه وه، چہ ورسره به ځی، او

رسول الله ﷺ هم ددی خودلو دپاره راغلي وو، چه اوس تلل دی، خود ادب په وجه حضرت ابوبکر رضی الله عنه دوباره درخواست اوکړو،

قوله: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصُّحْبَةُ: «الصَّحْبَةُ» خومنصوب دي. یعنی

«أغتر الصَّحْبَةُ» اویا د مبتدا په وجه مرفوع دي. اود دې خبر محذوف دي. یعنی «لك الصَّحْبَةُ» حضرت ابوبکر رضی الله عنه عرض اوکړو. یا رسول الله ما سره دوه اوبناني دي. ما دا دواړه د سفر دپاره تیارې کړي دي. ځکه چه انتظار وو. چه نبی ﷺ ته به اجازت ملاوړي. اویا به ورسره سفرکوی نویوه اوبنه ئې د نبی ﷺ دپاره اویوه اوبنه ئې د خان دپاره تیاره کړې وه. نو یوه اوبنه ئې نبی ﷺ ته ورکړه. دې ځای کښې نشته. په بل ځای کښې به راشي. چه نبی ﷺ ورته اوونیل. ددې قیمت واخله. حضرت ابوبکر رضی الله عنه د قیمت اخستلو نه معذرت اوکړو. نو نبی ﷺ پرې اصرار اوکړو. اووجه دا وه. چه نبی ﷺ غوښتل چه د هجرت پشان مقدس عمل په خپله خرجه اومال سره اوکړي. حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته خو چونکه د نبی ﷺ خوشحالی مطلوب وه. ددې وجهی هغوی قیمت قبول کړو،.

قوله: وهي الجذعاء: د نبی ﷺ په اوبنو کښې د یوې نوم «قصواء» راځي. د بعضي

حضراتو خیال دي، چه حضرت ابوبکر رضی الله عنه چه کومه اوبنه د دوی په خدمت کښې پیش کړې وه. هغه «ثاقه قصواء» وه. (۱) خو دلته روایت دي، چه هغه «جذعاء» وه. بعضي خلکو ونيلي

دي. چه «جذعاء» ددې وجهی وه. چه د هغې غوړونه کټ شوی وو. علامه قسطلانی رحمه الله

فرمائي. چه ددې غوړ کټ شوې نه وو. بلکه ددې نوم «جذعاء» وو. نو په خپلو خپلو اوبنو باندې دواړه د شپې په تیاره کښې سواره شول. اوروان شول. دجبل ثور یو غار ته اورسیدل.

او دواړه حضرات په هغې کښې پټ شول.

دنبی ﷺ دخپل تحفظ په غرض په غار کښې پتیدل په دې خبره دلالت کوي. چه داسابو اختیارول د توکل خلاف نه دی. ځکه چه نبی ﷺ پخپله دخپل ځان دپاره د حفاظت دا طریقه

اختیار کړه. نبی ﷺ په دې غار کښې درې ورځو پورې پټ وو. (۲)

دحضرت قاسم نانوتوی رحمه الله د اتباع جذبې: د حضرت مولانا قاسم نانوتوی رحمه الله متعلق دهغوی

په سوانحو کښې لیکلي شوی دی. چه کله د انگریزانو په مقابلې کښې هغوی جهاد اوکړو. اوبه هغې کښې ناکامه شول. نو انگریزانو د ظلم اووینې تویولو بازار گرم کړو. په دې

موقع باندې انگریزانو په زرگونو عالمان قتل کړي. په چوکونو کښې به هغوی دپانسی په

تخته باندې ئې زوړند کړل. اوبعضي د خنزري په څرمن کښې ژوندی اوگنډلو. اودفن ئې کړلو.

حضرت مولانا قاسم نانوتوی رحمه الله خو د انگریزانو خلاف برینه توره وه. اوهغوی په عملی

توگه دهغوی خلاف قتال اوجهاد کړي وو. د دوی د گرفتارولو دپاره انگریزانو کوشش شروع

(۱) زاد المعاد (۱۳۴۱) -

(۲) د هجرت سره متعلق تفصیل دپاره اوگورئ ابواب الهجرة بخاری جلد اول (۵۵۱) -

کړو. خلقو مولانا ته مشوره ورکړه. چه تاسو پټ شئ. نو دوی د خلقویه ډیر اصرار باندې صرف درې ورځې پټ شو. ځکه چه نبی ﷺ درې ورځې پټ شوې وو. اودرې ورځې پس بیا ښکاره شو. خلقو به ورته ډیرمنت کول. چه د پتیدویه جواز کښې څه اشکال هم نشته. خوددې باوجود د سنت د تابعدارۍ غلبه وه. چه هغوی د درې ورځو نه زیات پتیدل اونه زغمل. یوځل حکومت ته خبر ملاؤ شو. چه مولانا قاسم په فلانی ځای کښې دې. د نیولو دپاره سرکاری سپایان راغلل. اومولانا صاحب ورته ملاؤ هم شو. خوالله تعالی ورته څومره جرات ورکړې وو. اوڅومره حوصله اوبهادری په کښې وه. چه دغه کسان کله د گرفتارۍ دپاره وراورسیدل. نوچونکه هغوی د مولانا د شکل او صورت نه ناخبر وو. نو هم د مولانا نه نې تپوس اوکړو. چه مولوی قاسم کوم ځای دې؟ مولانا صاحب د خپل ځای نه یو دوه قدمونه وړاندې شو. او وې فرماني. اوس خو هم دلته وو. هغوی دا اوگنډل. چه د بل چا په باره کښې وائی. چه هغه دلته اوس وو. نوهغوی هغه بل کس اونه موندل. دغه شان ناکامه واپس لاړل. اودغه شان مولانا صاحب د نیولونه بچ شو.

یوځل مولانا دیوبند سره نژدې په خپلو پټو کښې په یو کور کښې مقیم وو. خبر ورته ملاؤ شو. چه مولانا په فلانی ځای کښې موجود دې. گرفتارونکی کسان هلته اورسیدل. مولانا موجود وو. ملاقات ورسره اوشو. هغه خلقو تپوس اوکړو. چه مولوی قاسم کوم ځای دې؟ مولانا قاسم نانوتی رحمته الله علیه ورته اوفرمائیل. مولوی قاسم سره ملاؤ شوی. کښې چئ اوځکی. دڅه خبرې جلتی ده. هغوی نې کینول. اوښه قدر اوعزت نې ورله اوکړو. هغه کسانو اوگنډل. چه دا کس دومره بې ویرې مونږ سره ملاویرې. اوزمونږ قدر اوعزت هم کوی. نویقینا دا به بل څوک وی. اومولانا به بل څوک وی. دغه شان هغوی پاسیدل. لاړل. اومولانا صاحب د گرفتارۍ نه بچ شو.

خبره د مولانا قاسم نانوتی رحمته الله علیه د اتباع سنت کیدله. په حدیث کښې راغلی دی. که دچا تبه شوه. نو هغه دې بهر ته لاړشی او سحروختی دې د اوبو د بهیدو طرف ته مخ کړي. اوغسل دې اوکړي. چه څومقرر ورځې داسې اوکړي. نو د تبې نه به ښه شی. مولانا صاحب رحمته الله علیه چه به کله هم تبې اونیولو. نوددې باوجود چه د دیوبند سره نژدې نهرنه وو. خوبیا به هم مولانا صاحب څومیله لرې تلو. اوپه نهر کښې به نې غسل کولو. اوشفا به ورته ملاویده. ځکه چه په حدیث کښې دا علاج خودلې شوې وو. خودا دهرچا کار نه دې. بلکه دا د پوخ یقین خبره ده. هغه یقین کوم چه الله تعالی چاته ورکړي. نودهغې مطابق نتایج اوثمرات ښکاره کیري.

قوله: فَكَانَ عَامِرُ بْنُ قُهَيْبَةَ غُلَامًا لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ الطَّفِيلِ: عامر بن فهیره د عبدالله بن طفیل بن سخبره غلام وو. دلته هم دا نقل شوی دی. خو د رجالو په کتابو کښې په عامه توگه دا لیکلی شوې دی. چه دا عبدالله بن طفیل نه وو. بلکه طفیل بن عبدالله وو. دلته قلب شوې دې. (۱) دا عبدالله بن سخبره د حضرت عائشې رضی الله عنها د مور ام رومان اولنې خاوند

و عبدالله بن سخبیره د حضرت ابوبکر رضی الله عنه حلیف وو. کله چه هغه وفات شو نو د ام رومان سره حضرت ابوبکر رضی الله عنه واده اوکړو، د هغې نه حضرت عائشه او حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر رضی الله عنه پیدا شول. طفیل هم د ام رومان د بطن نه پیدا شوې وو. خو هغه د اولنی خاوند عبدالله بن سخبیره خوې وو. نو په دې طریقه طفیل د حضرت عائشې رضی الله عنها مور شریک وروړ وو. عامرین فهیره د طفیل بن عبدالله غلام وو. حضرت ابوبکر رضی الله عنه هغه اخستې وو او بیا یې آزاد کړې وو. حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره لنگه د پیو اوښه وه. عامرین فهیره به هم دغه اوښه د خړولو دپاره دمانبامې څنگل طرف ته بوتله. ټوله شپه به یې په څنگل کېنې تیروله. او بیا به سحرمکې ته راتله. د شپې په آخری حصه کېنې به یې د اوښې نه پې اولوشل. اوښې کریم رضی الله عنه او ابوبکر رضی الله عنه ته به یې اوړل. او هغوی باندې به یې پې ځکول. کله چه نبی صلی الله علیه و آله د درې ورځو نه پس د غار ثور نه راووتل. او مدینې منورې ته روان شو. نو عامرین فهیره ورسره هم د هجرت په سفر کېنې وو. او دوی دواړو حضراتو به وار په وار په خپلو خپلواوښو باندې کېنول. حضرت ابوبکر رضی الله عنه ټنکاره خبره ده. چه په دې راضی وو. چه نبی صلی الله علیه و آله مستقل طور په اوښه باندې سور کړی. خو د نبی صلی الله علیه و آله خواهش دا وو. چه ماته هم اجر ملا ویدل پکار دی. تردې چه درې واره حضرات مدینې ته اورسیدل.

قوله: فَقَتِلَ عَامِرُ بْنُ قُهَيْبَةَ يَوْمَ بَيْرُ مَعُونَةَ دامام بخاری رحمته الله اصلی مقصد هم دا جمله ده. چه په غزوه بئر معونه کېنې حضرت عامر بن فهیره شهید کړې شوې وو. د هجرت د باقی حصې تعلق د غزوه بئر معونه سره نشته.

قوله: وَعَنْ أَبِي أُسَامَةَ قَالَ قَالَ هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ فَأَخْبَرَنِي أَبِي قَالَ لَنَا قُتِلَ الذَّيْرُ بْنُ بَيْرُ مَعُونَةَ الْخ: دا دماقبل سند سره دي. خودا یې جدا ځکه ذکر کړې، چه وړاندې کومه واقعه بیانولې شې. په هغې کېنې دبیر معونه ذکر دې. او په ماقبل کېنې چه کومه واقعه بیان شوې ده. په هغې کېنې صرف د هجرت ذکر دې. حضرت عامر بن فهیره د هجرت په واقعه کېنې هم شریک وو. او د بئر معونه په واقعه کېنې هم، البته اولنی روایت موصول وو. او دا روایت مرسله دې. دلته هشام بن عروه د حضرت عروه نه نقل کوی. او حضرت عروه تابعی دې. د صحابی رضی الله عنه واسطه یې نه ده ذکر کړې. ددې دواړو دا فرق ټنکاره کول هم مقصود وو. ددې وجې یې په «دعن ابی أسامة» سند سره ذکر کړو. حضرت عروه فرمائی. کله چه په بیر معونه کېنې اویا قاریان شهیدان کړې شول. او عمرو بن امیه ضمری رضی الله عنه قید کړې شو، نو عامر بن طفیل یو قتیل طرف ته اشاره اوکړه. او تپوس یې اوکړو. چه دا څوک دې؟ نو هغوی ورته اوونیل. دا عامر بن فهیره رضی الله عنه دې. عامرین طفیل اوونیل.

قوله: لَقَدْ رَأَيْتُهُ بَعْدَ مَا قُتِلَ رُفِعَ إِلَى السَّمَاءِ حَتَّى إِتَى لَأَنْظُرَ إِلَى السَّمَاءِ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْأَرْضِ ثُمَّ وُضِعَ: مادي کتل کله چه دې قتل کړې شو. نو دده لاش آسمان طرف ته پورته کړې شو. تردې چه ما آسمان طرف ته کتل. چه د دې لاش د آسمان او زمکې په مینځ کېنې معلق دې. بیا هغه لاش په زمکه باندې کیخوډې شو.

دلته د بخای په روایت کښې دی. چه هغه لاش په زمکه باندې کیخودې شو لله خو بعضی اهل سیر و نقل کړی دی. چه هغه لاش بیا زمکې طرف ته رانغلو. (۱)

قوله: أَصِيبَ يَوْمَئِذٍ فِيهِمْ عُرْوَةٌ بَنُ أَسْمَاءَ بْنِ الصَّلْتِ فَتَمَيَّ عُرْوَةٌ بِهِ وَمُنْذِرٌ بَنُ

كَمْرُو سَيْمِي بِهِ مُنْذِرًا: عروه بن اسماء بن الصلت په دې اویا قاریانو کښې شهید شوې وو. نود عروه بن زبیر رضی الله عنہ نوم هم ددې عروه بن اسماء په نوم باندې کیخودې شو. (خکه چه د بزرگانو په نوم باندې د تیرک دپاره دماشومانو نوم کیخودې شی. خو یوه نکته بله هم ده. چه هغه عروه بن اسماء بن الصلت وو. اود د عروه د مور نوم هم اسماء بنت ابی بکر وو. د هغوی د پلار نوم اسماء وو. اود دوی د مور نوم اسماء وو) دغه شان په شهیدانو کښې یو منذر بن عمرو هم وو. د حضرت زبیر رضی الله عنہ یوبل خوي شوې وو. هغوی دهغه نوم (ددې شهید په نوم باندې) منذر کیخودو.

[۳۸۷، ۳۸۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ التَّمِيمِيُّ عَنْ أَبِي هِجَلَزٍ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَتَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ الرُّكُوعِ شَهْرًا يَدْعُو عَلَى رِغْلٍ وَذَكَوَانٍ وَيَقُولُ عَصِيَّةُ عَصَتْ اللَّهَ وَرَسُولَهُ

[۳۸۹] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ دَعَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الَّذِينَ قَتَلُوا ابْنَيْ أَصْحَابَيْهِ بِبِرٍّ مَعُونَةَ ثَلَاثِينَ صَبَاحًا حِينَ يَدْعُو عَلَى رِغْلٍ وَخَيْمَانَ وَعَصِيَّةَ عَصَتْ اللَّهَ وَرَسُولَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَنَسٌ فَأَنزَلَ اللَّهُ تَعَالَى لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الَّذِينَ قَتَلُوا أَصْحَابَ بَنِي مَعُونَةَ قِرَاءَاتًا قَرَأَاهُ حَتَّى نَسِيَ بَعْدَ يَلْعَاوُ مَنَّا فَقَدْ لَقِينَا رَيْثًا قَرَضِي عَنَّا وَرَضِينَا عَنْهُ

[۳۹۰] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا عَاصِمُ الْأَحْوَلُ قَالَ سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ الْقَتُولِ فِي الصَّلَاةِ فَقَالَ نَعَمْ فَقُلْتُ كَانَ قَبْلَ الرُّكُوعِ أَوْ بَعْدَهُ قَالَ قَبْلَهُ قُلْتُ فَإِنْ فَلَا نَأْخُبُ نَبِيَّ عَنْكَ أَتَكَ قُلْتُ بَعْدَهُ قَالَ كَذَبَ إِنَّمَا قَتَلَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ الرُّكُوعِ شَهْرًا إِنَّهُ كَانَ بَعَثَ نَاسًا يَقَالُ لَهُمُ الْقُرَاءَةُ هُمْ سَبْعُونَ رَجُلًا إِلَى ثَابِسٍ مِنَ الْمُسْرِكِينَ وَبَيْنَهُمْ وَبَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَهْدٌ قَبْلَهُمْ فَقَطَّرَهُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَانُوا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَهْدٌ فَقَتَلَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ الرُّكُوعِ شَهْرًا يَدْعُو عَلَيْهِمْ [۳۹۱ و ۳۹۰]

د قنوت فی الصلاة په باره کښې دا هغه فیصله کن روایت دې. د کوم ذکر چه وړاندې راغلې وو. په دې تصریح ده. چه رسول الله صلی الله علیه و آله د رکوع نه پس قنوت صرف یو میاشت و نیلې وو. په کوم کښې چه نبی صلی الله علیه و آله د عربو مشرکو قبیلو په حق کښې خیرې کولې. چا چه په بشر معونه

کتابی اویا صحابه رضی الله عنہم شهیدان کړی وو. (دقنوت متعلق فقہی اختلاف دپاره کتاب الصلاة ته مراجعت اوکړی)

بَابُ غَزْوَةِ الْخُنْدَقِ وَهِيَ الْأَحْزَابُ

قَالَ مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ كَأَنَّ فِي سُؤَالِ سَنَةِ أَرْبَعٍ

[۳۸۱] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ أَخْبَرَنِي نَافِعٌ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَزَاهُ يَوْمَ أُحُدٍ وَهُوَ ابْنُ أَرْبَعٍ عَشْرَةَ سَنَةً فَلَمْ يَجُزْهُ وَعَرَضَهُ يَوْمَ الْخُنْدَقِ وَهُوَ ابْنُ خَمْسٍ عَشْرَةَ سَنَةً فَأَجَازَهُ [۳۸۱: r]

غزوہ خندق: نبی صلی الله علیہ وسلم چه کله د یهودو قبیلہ بنو نضیر د مدینې منورې نه اویستل. نود دې قبیلې یوه ډله په خیبر کښې آباده شوه. اود مسلمانانو خلاف په سازشونو کښې لگیا شول. کله چه مسلمانانوته په جنگ احد کښې شکست ملاؤ شو. نودوی ته ډیره بڼه موقع ملاؤ شوه. نو د دوی په سردارانو کښې حیي بن اخطب، سلام بن ابی الحقیق، کنانه بن الربیع، مکې معظمې ته لارل. او قریش نې د رسول الله اود مسلمانانو خلاف په جنگ کولوباندې اماده کړل. کنانه بن الربیع د بنو غطفان خلقوته ورغلل. او ورته نې اووئیل. چه د خیبر په قجورو کښې به مونږ تاسوته هرکال نیمې قجورې درکووخویه دې شرط چه تاسو د مسلمانانو خلاف دجنگ دپاره تیار شی. په دې لالچ باندې دا خلق هم د جنگ دپاره تیار شو. دغه شان بنواسد د بنو غطفان حلیف وو. دوی هغوی ته هم دملگریا کولو دپاره اووئیل. هغوی هم تیار شول. دغه شان بنو سلیم او بنو سعید هم تیار شول. (۱) نودا لسو زروته نزدې لوڼې لښکر تیار شو. او مدینې منورې طرف ته روان شو. په دې کښې د قریشو څلور زره کسان وو. دوی سره دري سوه اسونه او پنځلس سوه اوبتان وو. ابوسفیان د ټول لښکر قیادت کولو. او د احد سره نزدې ډیره شول. (۲)

نبی کریم صلی الله علیہ وسلم ته چه کله ددې خبر ملاؤ شو. نو دوی د صحابو رضی الله عنہم سره مشوره اوکړه. حضرت سلمان فارسی رضی الله عنہ د خندق کنستلو مشوره ورکړه. د مدینې منورې نه درې طرفونو ته کورونه او د قجورو باغونه وو. دهغه طرفونو نه حمله کول خود کافرانو دپاره گرانه وه. صرف د شام طرف ته چه کومه حصه کهولای وه. اود دشمن حمله هم ددغه طرف نه کول وو. نو نبی صلی الله علیہ وسلم د حضرت سلمان فارسی رضی الله عنہ مشوره قبول کړه. او هم دغه طرف ته نې د خندق کنستلو حکم ورکړ. نو نبی صلی الله علیہ وسلم سره درې زره صحابه کرام رضی الله عنہم د دې خندق په کنستلو کښې شریک وو. نبی صلی الله علیہ وسلم پخپله حدود مقرر کړل. او کرښې نې واچولې. په لسو لسو کسانو باندې نې لس لس گزه زمکه تقسیم کړه. د خندق ژوروالې پنځه گزوته نزدې مقرر کړې شوې وو. اوددې اوږدوالي تقریباً درې نیم میله وه. نبی صلی الله علیہ وسلم په خپله د خندق په کنستلو کښې شریک

(۱) الکامل لابن اثیر (۱۲۲/۲) وطبقات ابن سعد (۶۵/۲) وزاد المعاد (۲۷۰/۳) -

(۲) طبقات ابن سعد (۶۶/۲) -

و. انصار او مهاجرینو ټول په جمع باندې رجزیه اشعار وئیل. او دخپلې خپلې حصې په کنستلو کښې لگیا و. بعضې صحابه رضی الله عنه چې کله دخپلې حصې نه اوزگار شول. نو هغوی د نورو په حصه کښې شریک شول. ^(۱) دغه شان د ابن سعد رضی الله عنه د روایت مطابق په شپږو ورځو کښې دا خندق تیار شو. ^(۲) په دې کښې نور روایات هم شته. دبعضو په نیز پنځلس ورځې د بعضو په نیز شل ورځې او د بعضو په نیز څلورویښ ورځې، او په یو روایت کښې یوه میاشت هم خودلې شوې ده. علامه سمهودی فرمائی چې په اصل کښې د خندق په کنستلو خو شپږ ورځې لگیدلې وې. البته د

محاصرې موده شل ورځې وه. ^(۳)

دا د سختې یخنۍ موسم وو. د تیزو او یخو هواگانو طوفانونه چلیدل. او د قحط زمانه وه. خو ورځې مسلمانان په نهره وو. پخپله د نبی صلی الله علیه و آله په خیته پورې گټې ترلې شوې وې. خود اسلام دپاره د قربانی وړکولو یوه جذبه وه. دکوم په وجه چې د دنیا هر تکلیف د اسلام دپاره برداشت کول هغوی ته آسان وو.

چې مسلمانان د خندق کنستلونه فارغ شول. نو د کافرانو لښکر راوړسیدل. او د احد سره نې ډیره واچوله. مسلمانان مقام سلع ته نژدې ورغلل. ښځو او ماشومان نې محفوظ قلعه گانوته د لیږلو حکم اوکړو. اوڅه صحابه رضی الله عنه نې دهغوی په حفاظت باندې مقرر کړل. ^(۴)

د کافرانو لښکر چې کله راغلل. او خندق نې اولیدلو. نو ددې څیز سره وړاندې دهغوی چرته واسطه ته وه راغلې. ددې وجې هغوی نه پوهیدل، چې څنگه حمله اوکړې. صرف یو صورت وو. چې د غشو په ویشلو سره حمله اوکړې. نو د دواړو طرفونو نه غشی ویشلی کیدل. په دې تیراندازی کښې حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه زخمی شو. دکومې په وجه چې هغوی روسته بیا وفات شو.

دا سلسله شلو ورځو پورې او دبعضې په نیز یوې میاشتې پورې جاری وه. کافرانو څو منصوبې جوړې کړې. خو یوه هم فائده منده نشوه. آخری دا چې یوه ورځ هغوی مشوره اوکړه. چې نن به راجمع شو. او یوه عامه او سخته حمله اوکړې شی. نو کافرانو یوه سخته حمله اوکړه. د غشو او د کانو باران نې جوړ کړو. او د عربو مشهور پهلوان عمرو بن عبدود، او دده سره عکرمه بن ابی جهل، نوفل بن عبدالله، اوضار بن خطاب وغیره د یوځای نه په

^(۱) ابن اثیر رحمته الله لیکلی دی. چې د خندق د تقسیم په وخت کښې د مهاجرینو او انصارو د حضرت سلمان فارسی رضی الله عنه په باره کښې اختلاف پیدا شو. هر ه ډله په دې باندې ټینګه وه. چې دوی خان سره شریک کړی. د مهاجرینو دعوه وه. چې دې مهاجر دي. نو دې به مونږ سره شریک وې. انصارو ده ته انصاری وئیل. او خپل خان سره نې شریکول غوښتل. نو نبی صلی الله علیه و آله او فرمائیل. ((سلمان منا أهل البيت)) سلمان زموږ اهل بیتو نه دي. او گوړی (الکامل لابن اثیر) ۱۲۲/۲ - ~

^(۲) طبقات ابن سعد (۶۷/۲) -

^(۳) سیره مصطفی (۳۱۱/۲) په حواله د زرقانی (۱۱۰/۲) -

^(۴) سیره ابن هشام (۲۳۱/۳) -

خندق واوریدل. او مسلمانانوته ئې د مبارزت دعوت ورکړو. عمرو بن عبدود په بدرکښې زخمی شوې وو. او هغه قسم خوړلې وو. چه ترڅو پورې د مسلمانانو نه بدله وانخلم. په سر کښې به تیل نه لگوم. د عمرو بن عبدود د مقابلې دپاره حضرت علی (علیه السلام) وراووتل. (۱) عمرو ورته اووئیل. ته ورکوئې ئې. تراوسه پورې تا د ژوند څه خوند نه دې اخستې، نو ته وایس لاره شه، څوک غټ سړې زما مقابله کښې راوله. زه ستا قتلول نه خوښوم. حضرت علی (علیه السلام) ورته اووئیل. خو زه ستا قتلول خوښوم. ددې په وجه عمرو په غصه کښې راغلو. اود اس نه راګوز شو. په حضرت علی (علیه السلام) باندې ئې گذار اوکړو. حضرت علی (علیه السلام) د هغه گذار په ډهال سره منع کړو. خو په تندې باندې زخمی شو. په جواب کښې حضرت علی (علیه السلام) گذار اوکړو. او په اولنۍ گذار باندې ئې هغه جهنم ته او رسول. او نعره تکبیر ئې اووئله. اود فتح اعلان ئې اوکړو. (۲) چه د عمرو مرګ ئې اولیدل. نو د هغه سره چه باقی کوم کسان وو. هغوی اوختیدل. نوفل بن عبدالله په تختیدو ته کښې په خندق کښې وریږوتل. حضرت علی (علیه السلام) ورګوز شو. هغه ئې هم په خندق کښې ختم کړو. (۳) دا ډیره سخته ورځ وه. ټول ورځ د غشو گذارونه کیدل. کافرانو د غشو او کانړو باران جوړ کړې وو. په دغه ورځ مسلسل د نبی (صلی الله علیه و آله) نه څلور مونه څو نه قضا شول.

محاصره هم هغه شان جاري وه. یوه ورځ نعیم بن مسعود اشجعی (علیه السلام) د نبی (صلی الله علیه و آله) په خدمت کښې حاضر شو. او عرض ئې اوکړو. یا رسول الله (صلی الله علیه و آله) ما ایمان راوړې دې. اوزما قوم ته زما د ایمان راوړو علم نشته. که تاسو اجازت کوئ. نو زه به څه چل اوکړم. نبی (صلی الله علیه و آله) ورته اجازت ورکړو. اووې فرمانیل «فإن الحباب خدعة» جنگنګ خوهم د حبله او تدبیر نوم دې. (۴) نعیم بن مسعود اشجعی د بنو غطفان د قبیلې سردار وو. د قریشو او یهودو دواړو په ده باندې اعتماد وو. هغوی د قریشو او یهودو په مینځ کښې د اختلاف راوستلو عجیبه تدبیر اوکړو. هغه داسې چه اول د بنو قریظو یهودو ته راغلل. او هغوی ته ئې اووئیل. چه تاسو خو په جنگنګ

(۱) ابن کثیر (رحمته الله علیه) لیکلی دی. چه کله عمرو بن عبدود مسلمانانوته د مبارزت دعوت ورکړو. نو حضرت علی (علیه السلام) اودریدل. اود نبی (صلی الله علیه و آله) نه ئې د اجازت او غوښتل. چه زه د مقابلې دپاره ځم. نبی (صلی الله علیه و آله) ورته اوفرمانیل. دا عمرو دې. مقصد ئې دا وو. چه ته کم عمره ئې. اودې مشهور او تجربه کارپهلوان دې. هغه دوباره مسلمانانوته دعوت ورکړو. حضرت علی (علیه السلام) دوباره اودریدل. نبی (صلی الله علیه و آله) ورته دوباره هم هغه خبره اوکړه. په دریم ځل چه کله بیا عمرو د مبارزت دعوت ورکړو. نو حضرت علی (علیه السلام) اودریدل. نبی (صلی الله علیه و آله) ورته اوفرمانیل. دا عمرو دې. حضرت علی (علیه السلام) عرض اوکړو. که دې عمرو دې. خو بیا هم زه د ده مقابله کول غواړم. نبی (صلی الله علیه و آله) اجازت ورکړو. حضرت علی (علیه السلام) لاپل. او هغه ئې قتل کړو. واپس راغلو. البداية والنهاية (۱۰۶/۴) -

(الکامل لابن اثیر) (۱۲۴/۲) -

(۲) اوګوری البداية والنهاية (۱۰۷/۳) البته ابن سعد په طبقات (۶۸۱/۲) کښې لیکلی دی. چه حضرت زبیر بن العوام (رضی الله عنه) په نوفل باندې په توره گذار اوکړو. هغه ئې دوه ټکړې کړو. کیدې شی. چه حضرت علی (علیه السلام) او حضرت زبیر (رضی الله عنه) دواړو قتل کړې وی. -

(۳) سیره ابن هشام (۲۴۰/۱۳) وزاد المعاد (۲۷۳/۳) -

کنبی شریک شوې ئې. خو تاسودا سوچ کړې دې. که په جنگ کنبې شکست اوشو. نو قریش او بنو غطفان خو به خپلو کورونو ته واپس لاړ شي. خو تاسو به کوم خوا ځي. تاسو خو به هم دلته په مدینه کنبې د مسلمانانو سره اوسېږئ. په دغه وخت کنبې به ستاسو څه حال وي؟ بنو قریظ ورته اووئیل. چه بیا څه کول پکار دی. حضرت نعيم بن مسعود رضی الله عنه ورته اووئیل. اول اطمینان اوکړئ. د قریشو او بنو غطفان څه کسان خان سره گانړه کړئ. که هغوی خپل کسان تاسو سره گانړه کوي. نو جنگ اوکړئ. ځني مه کوي. بنو قریظ ته دا خبره خوښه شوه. او ټولو اووئیل. د قریشونو د کسانو گانړه کولو مطالبه کول پکار ده. حضرت نعيم بن مسعود رضی الله عنه دهغه ځای نه قریضوته راغلل. او ورته ئې اووئیل. تاسو ته معلومه ده. چه یهود د مسلمانانو سره په جنگ کولو باندې پښیمانه شوی دی. او هغوی محمد صلی الله علیه و آله ته پیغام لیرلې دي. که مونږ د قریشو او بنو غطفان څه کسان گرفتار کړو. او تاسو ته ئې حوله کړو. نو آیا ته به راضي شي. او محمد صلی الله علیه و آله ورسره رضا ښکاره کړې ده. نو اوس د یهودیانو اراده ده. چه ستاسو نه څه کسان په گانړه کنبې واخلي. او هغه مسلمانانو ته حواله کړي. (۱)

قریشو او بنو غطفان عکرمه بن ابی جهل بنو قریظ ته اولیرل. چه د جنگ محاصره ډیره اوږده شوه. اوس تاسو بهرته راوځي. چه یوځای شو. او حمله اوکړو. عکرمه چه هلته ورغلو. نو هغوی ورته اووئیل. چه مونږ به هغه وخت په جنگ کنبې شرکت کوو. کله چه تاسو څه کسان مونږ سره گانړه کړئ. کله چه تاسو مونږ سره څه کسان د گانړې په توگه کینوي. نو مونږ ته به اطمینان اوشي. هسې نه چه تاسو مونږ یوځای پریردئ. په دې جواب سره د نعيم بن مسعود رضی الله عنه د خبرې د صداقت قریضو او بنو غطفان ته یقین اوشو. چه هغه چه څه وئيلي وو. هغه صحیح دی. هغوی ورته اووئیل. چه مونږ د گانړې په توگه تاسو سره خپل کسان نشي ایسارولې. که جنگ کوي. خوراشي. دغه شان د کافرانو په ډلو کنبې افتراق راغلو. او به خپل منیځ کنبې مختلف شو.

دې سره سره الله تعالی یوه تیزه سیلې راولیرله. هغې د کافرانو د لښکر د خیمو لرگی راویستل. او دهغې طنابونه مات شول. کتوي او نور سامان ئې گډ وډ شو. دڅه په وجه چه کافران بدحواسه شول. او اوویریدل. او آخردا چه ابوسفیان اعلان اوکړو. چه بنو قریظو زموږ ملگرتیا پریځودو. زموږ څاروی هلاک شول. زول (تیزې هوا) زموږ خیمې او دهغې طنابونه راوویستل. د دې وجې سمدستی واپس روان شي. دا ئې اووئیل. او ابوسفیان په خپل اوبښ سور شو. او دغه شان قریش او نور ټول خلق روان شول. (۲)

چه صبا شو. نو نبی صلی الله علیه و آله هم دا وئیل او مدینې منورې طرف ته روان شو. چه «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، آمَنُونَ تَائِبُونَ عَابِدُونَ سَاجِدُونَ لِرَبِّهِمْ أَحَامِدُونَ صَدَقَ اللَّهُ وَعْدَهُ، وَأَنصَرْنَا بِهِدْلُمُ الْوَحْشِ وَالْإِنْسَانِ» دا د چارشنبې ورځ وه. اود ذوالقعدې ۲۳ تاریخ وو. (۳)

(۱) اوگوری البديّة والنهائة (۱۱۱۴ او ۱۱۳) وسيرة ابن هشام (۲۴۰۱۳) -

(۲) طبقات ابن سعد (۶۹۱۲) -

(۳) طبقات ابن سعد (۷۰۱۲) -

په دې غزا کېنې شپې مسلمانان شهیدان شول. ① حضرت سعد بن معاذ ② حضرت عبدالله بن سهل ③ حضرت انس بن اویس ④ حضرت طفیل بن نعمان ⑤ حضرت کعب بن زید ⑥ حضرت ثعلبه بن عنمره ⑦.

د کافرانو درې کسان قتل شوی وو. ① عمرو بن عبدود ② نوفل بن عبدالله ③ عثمان بن منبه ④.

په غزوه خندق کېنې نبی ﷺ حضرت عبدالله بن ام مکتوم ① په مدینه منوره کېنې خپل نائب پریخودی وو. ②

په غزوه خندق کېنې د مسلمانانو شعار (علامتی ټکي) (حم، لاینصرون) ③ وو. د حضرت حسان بن ثابت ④ په باره کېنې راځي. چه دوی په غزوه خندق کېنې دهغه قلعي په حفاظت باندې مامور وو. په کومه کېنې چه ښځې وې. د نبی ﷺ ترور یو یهودی د قلعي نه گیر چاپیره چکر لگونکې او کتل. نودوی حضرت حسان بن ثابت ④ ته او وئیل. چه دې قتل کړه. چرته داسې اونشی. چه دې زمونږ جاسوسی او کړې. حضرت حسان دهغه د قتلولونه معذرت او کړو. حضرت صفیې ⑤ په خپله د قلعي یو لرگې راوچت کړو. او په هغه یهودی پسي ورغله. هغه لرگي ئې د هغه سر ته راپریخودو. او هغه ئې قتل کړو. او بیبا راغله. حضرت حسان ④ ته ئې او وئیل. اوس دده وسله خو ترې راپرنیزه. حضرت حسان ④ ددې نه هم معذرت او کړو. او وې وئیل. ماته ددې ضرورت نشته. ④

خو علامه سهیلی ① لیکلی دی. چه دا روایت صحیح نه دې. یو خود دې وجې چه دا منقطع الاسناد دې. دویمه دا چه حضرت حسان ④ د قریشو شاعرانو په مذمت کېنې اشعار وئیل. او په جواب کېنې به هغوی هم اشعار وئیل. نو که حضرت حسان ④ دومره بزدل وې. نود هغه مخالف شاعرانوبه دهغوی خلاف په اشعارو کېنې دهغه د بزدلی ضرور ذکر کولو. حالانکه دهغوی خلاف چه کوم اشعار وئیلی شوی دی. په هغې کېنې چرته هم دهغوی د بزدلی ذکر نشته. ⑤

د غزوه خندق په تاریخ وقوع کېنې اختلاف: د غزوه خندق په باره کېنې ابن اسحاق، قتاده، او د عامر اهل سیرو او مغازی دا رائي ده. چه دا په ۵ ه کال کېنې واقع شوې وه. ⑥ امام بخاری ⑦ د موسی بن عقبه قول نقل کړې دې. چه دا په ۳ ه کېنې واقع شوې وه. او د محمد بن حزم ⑧

① طبقات ابن سعد (۷۰/۱۲) و کامل ابن اثیر (۱۲۴/۱۲)۔

② البداية والنهاية (۱۰۳/۴)۔

③ سيرة ابن هشام (۲۳۷/۱۳) وزاد المعاد (۳۷۳/۱۳)۔

④ سيرة ابن هشام (۲۳۹/۱۳)۔

⑤ الروض الأنف (۱۹۳/۲) او (۱۹۴)۔

⑥ زاد المعاد (۲۶۹/۱۳) فصل فی غزوة الخندق)۔

ظاهری رضی اللہ عنہ ہم دا رائی ده. ہم دا قول د امام مالک رضی اللہ عنہ هم دي. (۱) اودامام بخاری رحمۃ اللہ علیہ میلان هم دي طرف ته معلومیري. خكه چه دوی د موسی بن عقبه رضی اللہ عنہ قول نقل کړي دي. د ابن اسحاق رضی اللہ عنہ قول ئې نه دي نقل کړي.

وجه تسميه: غزوه خندق ته ددې وجې غزوه خندق وائی. چه د جبل سلع مخامخ نبي صلی اللہ علیہ وسلم خندق کنستلې وو. روسته جبل سلع وو. اومخامخ خندق وو. اودهغې نه اخوا د مشرکانودلې جمع شوې وي. ددشمن د مخ نیوی دپاره په عربو کښې د خندق کنستلو طریقه نه وه. البته په ایرانیانو کښې دا طریقه وه. اودحضرت سلمان فارسی رضی اللہ عنہ تعلق چونکه د ایران سره وو. هغه ددې نه واقف وو. نوهغوی ددې مشوره ورکړه. او نبي صلی اللہ علیہ وسلم هغه منظور کړه.

ددې نه یوه خبره دا هم معلومه شوه. که ددشمن مغلوب کولو دپاره اودخپلې دفاع دپاره که د نورو قومونو ایجاد کړي وسله اوتدبیرونه استعمال کړي شی. نوپه دې کښې څه قباحت نشته. وئیلی شی. چه منو شهرين ابیرج افریدون دحضرت موسی عليه السلام په وخت کښې یوسړې وو. د ټولونه وړاندې هغه د خندق طریقه ایجاد کړې وه. اود هغې نه پس دا بیا په مختلفو قومونو کښې جاری شوه. (۲)

غزوه خندق ته غزوه احزاب هم وائی. احزاب ورته ددې وجې وائی. چه په دې غزوه کښې مشرکانو مختلفې قبیلې د ځان سره کړې وو. اود نبي صلی اللہ علیہ وسلم دمقابلې دپاره راغلی وو. چه شمارئې لس زره وو. حالانکه دهغوی په مقابله کښې دمسلمانانو ټول تعداد درې زره وو. نوچونکه دکافرانود احزابو راجمع. کیدل په دې غزوه کښې شوی وو. ددې وجې دې غزوې ته غزوه احزاب هم وائی.

قوله: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ: دحضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما نه روایت دي. چه دوی په غزوه احد کښې نبي صلی اللہ علیہ وسلم ته پیش شوې وو. په دغه وخت کښې دحضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما عمر څورلس کاله وو. نو نبي صلی اللہ علیہ وسلم هغه ته اجازت نه وو ورکړې بیا دغزوه خندق په موقع دوی نبي صلی اللہ علیہ وسلم ته پیش شو. په دغه وخت کښې ددوی عمر پنځلس کاله وو، نو نبي صلی اللہ علیہ وسلم اجازت ورکړو.

امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دا روایت نقل کړې دي. په دې روایت کښې د غزوه احد په موقع ددوی عمر څورلس کاله خودلې شوې دي. اوغزوه احد په اتفاق سره په ۳۰ کښې شوې وه. ددې نه پس په غزوه خندق کښې د دوی عمر پنځلس کاله خودلې شوې دي. نومعلومه شوه. چه غزوه خندق په ۳۰ کښې شوې ده. امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د «کانت فی شوال سنة أربع» په تائید کښې دا روایت پیش کړې دي.

① خولکه څنگه چه وئیلی شوي دي. چه دعام اهل سیراومغازی په ۵۵ کښې د دې غزوې د

(۱) زادالمعاد (۲۶۹۱۳) -

(۲) علامه سهیلی رحمۃ اللہ علیہ لیکلی دی. ((وحفر الخندق لم یکن من عادة العرب ولكن من مکائد الفرس وحروبها - وأول من خندق الخنادق من ملوک الفرس منو شهرين ابیرج ابن افریدون.. وانظر (الروض الألف) (۱۸۷۲)

واقع کیدو قائل دی. هغوی ددی روایت جواب دا کوی. چه د غزوه احد په موقع د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما عمر د شور و نسیم کال شروع وه. اوپه غزوه خندق کښې د دوی د عمر د پنځلسم کال آخر وو. نوپه دې طریقه به د دوو کالو فاصله شی. اوپه هجری کښې واقع کیدو سره به د روایت باب څه تعارض رانشی.

⑦ بعضې حضراتو ددې روایت دا جواب ورکړې دې. چه په غزوه خندق کښې د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما عمر د پنځلسمو کالونه زیات وو. خو چونکه د جهاد د شرکت دپاره پنځلس کاله عمر چونکه شرط دې. په دې وجه په روایت کښې د پنځلسمو کالو ذکر دې. خوددې نه دا نه لازمیږی. چه د دوی عمر د پنځلسمو کالونه زیات نه وو. (۱)

⑧ دریمه خبره بعضې حضراتو دا کړې ده. چه هجرت په ربیع الاول کښې شوې وو. اوهم په دغه کال دربیع الاول نه وړاندې چه کوم محرم وو. نودهغې نه د هجری کال حساب لگولی شوې دې. هم دا دعامو عالمانو قول دې. البته د یعقوب بن سفیان وغیره خیال دې. چه د هجری کال د شروع کولو حساب د راروان محرم نه شوې دې. یعنی دهجرت نه لس میاشتې پس چه کوم محرم وو. د هغې ۶ ددې هجری کال ابتداء شوې ده. په دې لحاظ سره غزوه بدر په اولنۍ هجری غزوه احد په دویمه هجری او غزوه خندق په څلورمه هجری کښې واقع شوی دی. نو کوم کسان چه د غزوه خندق په ۳ هجری کښې د واقع کیدو قائلین دی. نو هغوی د هجری تاریخ شروع د یعقوب بن سفیان قول اختیار کړې دې. او کوم حضرات چه ددې په ۵ هجری کښې د واقع کیدو قائلین دی. نو د هجری کال په ابتداء کښې د جمهورو قول اختیار کړې دې. نو دا څه حقیقی اختلاف نه دې. د کال د وقوع په تعیین کښې خو ټول متفق دی. البته د هجری کال په ابتداء کښې د اختلاف په وجه د ۳ او ۵ ه فرق راغلې دې. (۲)

خو د هجری کال په ابتداء کښې د یعقوب بن سفیان رائي صحیح نه معلومیږی. ځکه چه ددې په وجه د هجرت نه پس لس میاشتې د هجری کال په میاشتو کښې نشی شمارلې. او ددې څه معقوله وجه نشته. نو صحیح خبره هم هغه ده. چه د هجری کال ابتداء د هجرت د میاشتې یعنی ربیع الاول نه وړاندې چه کوم محرم وو. دهغې نه اوکړې شی. (۳)

دامام مالک رضی اللہ عنہ رائي دا ده. پکار ده چه د هجری کال تاریخ دې هم د ربیع الاول نه اوکړې شی. ځکه چه هم دا میاشت د هجرت ده. (۴) والله اعلم

[۳۸۴] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْحَنْدَقِ وَهُمْ يَحْفَرُونَ وَنَحْنُ نَنْقُلُ

(۱) د ذکر شوو توجیهاو دپاره اوگوری (زاد المعاد (۲۷۰/۱۳) و دلائل بیهقی (۳۹۶/۱۳ و ۳۹۷) —

(۲) د تفصیل دپاره اوگوری دلائل بیهقی (۳۹۶/۱۳) باب التاريخ لغزوة الخندق والبدایة والنهاية (۹۳/۴ و ۹۴)

(۳) البدایة والنهاية (۹۴/۴) —

(۴) البدایة والنهاية (۹۴/۴) —

التَّرَابَ عَلَى أَكْثَادِنَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللَّهُمَّ لَا عَيْشَ إِلَّا عَيْشُ الْآخِرَةِ
فَاغْفِرْ لِلْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ [۳۵۸۷:ر]

حضرت سهل بن سعد رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ پہ خندق کنبی مونہ د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سرہ
وو صحابہ رضی اللہ عنہم بہ خندق کنستلو او مونہ بہ خاورہ پہ خپلو او پو باندي دیوخای تہ بل خای
تہ اورلہ نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمانیل.

قوله: اللَّهُمَّ لَا عَيْشَ إِلَّا عَيْشُ الْآخِرَةِ فَاغْفِرْ لِلْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ ای اللہ اصلی

ژوند خود آخرت دی تاسو مهاجرین او انصارو اوبخی.

[۳۸۴۳-۳۸۴۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرِو حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنْ مُمَيِّدٍ
سَمِعْتُ أَنَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْخَنْدَقِ فَإِذَا
الْمُهَاجِرُونَ وَالْأَنْصَارُ يَخْفِرُونَ فِي عَدَاةٍ بَارِدَةٍ فَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ عِيْدٌ يَعْمَلُونَ ذَلِكَ لَهُمْ فَلَمَّا رَأَى
مَا بِهِمْ مِنَ النَّصَبِ وَالْجُوعِ قَالَ اللَّهُمَّ إِنَّ الْعَيْشَ عَيْشُ الْآخِرَةِ فَاغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَةِ
فَقَالُوا مُجِيبِينَ لَهُ نَحْنُ الَّذِينَ يَا عُمُو مُحَمَّدًا أَعْلَى الْجِهَادِ مَا يَبْقِينَا أَبَدًا

عبد اللہ بن محمد مسندی رحمۃ اللہ علیہ دامام بخاری رحمۃ اللہ علیہ استاذ دی «حدثنا ابو اسحاق» یعنی ابراہیم
بن محمد بن حارث فزاری.

نبی صلی اللہ علیہ وسلم او کتل چہ صحابہ رضی اللہ عنہم د سختی یخنی پہ موسم کنبی خندق کنولو کله چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم
دهغوی مشقت او ولوړې تہ او کتل نو وې فرمانیل.

فَاغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَةِ

اللَّهُمَّ إِنَّ الْعَيْشَ عَيْشُ الْآخِرَةِ

صحابہ رضی اللہ عنہم بہ ددی پہ جواب کنبی ونیل.

عَلَى الْجِهَادِ مَا يَبْقِينَا أَبَدًا

نَحْنُ الَّذِينَ يَا عُمُو مُحَمَّدًا

مونہ یو هغه خلق چا چہ بیعت کړې دی د محمد صلی اللہ علیہ وسلم سرہ چہ ترخو پورې مونہ باقی او
ژوندی یو. نو همیشه بہ ددوی پہ ملگرتیا کنبی جهاد کوو.

[۳۸۴۳] حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَعَلَ
الْمُهَاجِرُونَ وَالْأَنْصَارُ يَخْفِرُونَ الْخَنْدَقَ حَوْلَ الْمَدِينَةِ وَيَنْقُلُونَ التَّرَابَ عَلَى مُتُونِهِمْ وَهُمْ
يَقُولُونَ نَحْنُ الَّذِينَ يَا عُمُو مُحَمَّدًا أَعْلَى الْإِسْلَامِ مَا يَبْقِينَا أَبَدًا قَالَ يَقُولُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ هُوَ مُجِيبُهُمُ اللَّهُمَّ إِنَّهُ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَةِ قَبَارِكُ فِي الْأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَةِ قَالَ يُؤْتَوْنَ بِمِلْءِ
كَفَيٍّ مِنَ الشَّعِيرِ فَيُصْنَعُ لَهُمْ يَاهَالِيهَ سَبْعَةٌ تَوْضَعُ بَيْنَ يَدَيِ الْقَوْمِ وَالْقَوْمُ جِيَاعٌ وَهِيَ بَشِيعَةٌ فِي
الْحَلْقِ وَهَارِيحٌ مُنْتَنَ [۳۸۴۹:ر]

قوله: قَالَ يُؤْتَوْنَ بِمِلْءِ كَفَيٍّ مِنَ الشَّعِيرِ فَيُصْنَعُ لَهُمْ يَاهَالِيهَ سَبْعَةٌ تَوْضَعُ بَيْنَ
يَدَيِ الْقَوْمِ وَالْقَوْمُ جِيَاعٌ وَهِيَ بَشِيعَةٌ فِي الْحَلْقِ وَهَارِيحٌ مُنْتَنَ: حضرت انس رضی اللہ عنہ
فرمائی: چہ چونک اوربشی بہ صحابہ رضی اللہ عنہم تہ ورکولې شو او هغه اوربشی بہ په بدبوداره وازگه

کنبی پخولی شو. او مسلمانانوته به مخامخ کیخودی شو. هغه حضرات وږې وو. او هغه خوراک به ئې په حلق کنبی اختل. (خود ولوږې په وجه به ئې مجبوراً خوړل) او په هغې کنبې به بدبونی هم وه. «يصنع» يطبخ- اهالة، وازگې ته وائی «بشعة» بفتح الباء وکسر الشین، د خوراک داسې سخا شوې خیز چه په حلق کنبی انخلی. «سنخة» بفتح السین وکسر النون وفتح الحاء بدبودار خیز ته وائی.

یوه شبه اودهغې جوابونه: دلته یوه شبه ده. چه په قرآن کریم کنبې د نبی ﷺ په صفاتو کنبې راځی. چه «وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ»^(۱) اولدته نبی ﷺ اشعار وائی.

① ددې جواب امام بیهقی رحمته الله علیه دا ورکړې دې. چه په اصل کنبې دا اشعار نه دی. بلکه رجز دې. اود شعر د عالمانو په نیز رجز په اشعارو کنبې داخل نه دی. نو ځکه دا د آیت خلاف نه دې. (۱)

② بعضی حضراتو فرمانیلې دی. چه په آیت کنبې چه کومه خبره شوې ده. دهغې مقصدا دې. چه د شعر جوړول د نبی ﷺ د شان مناسب نه دی. اودا د شعر جوړول نه دی. بلکه د شعر ونیل دی. نو د قرآن د آیت سره ددې څه تعارض نشته.

[۳۸۶۱۳۸۵۵] حَدَّثَنَا عَلَادُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أُمِّهِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ أَتَيْتُ جَابِرًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ إِنَّا يَوْمَ الْخَنْدَقِ نَحْفَرُ فَعَرَضَتْ كُذْبَةٌ شَدِيدَةٌ فَجَاءُوا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا هَذِهِ كُذْبَةٌ عَرَضَتْ فِي الْخَنْدَقِ فَقَالَ أَنَا نَازِلٌ ثُمَّ قَامَ وَيَظُنُّهُ مَعْصُوبٌ يَحْجِرُ وَيَلْمِئُنَا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ لَا تَذُوقُ ذَوَاقًا فَأَخَذَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْيَعُولَ فَضَرَبَ فِي الْكُذْبَةِ فَعَادَ كَثِيرًا أَهْيَلًا أَوْ أَهْمِيمَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ الْإِذْنَ لِي إِلَى الْبَيْتِ فَقُلْتُ لِأَمْرَأَتِي رَأَيْتُ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْئًا مَا كَانَ فِي ذَلِكَ صَبْرٌ فَعِنْدَكَ شَيْءٌ قَالَتْ عِنْدِي شَعِيرٌ وَعَنَاقٌ فَذَبَحْتُ الْعَنَاقَ وَطَحَنْتُ الشَّعِيرَ حَتَّى جَعَلْنَا اللَّحْمَ فِي الْبُرْمَةِ ثُمَّ جَلَسْتُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْعَجِيرُ قَدْ انْكَسَرَ وَالْبُرْمَةُ بَيْنَ الْأَتَافِ قَدْ كَادَتْ أَنْ تَنْضَجَ فَقُلْتُ طَعِمَ لِي فَقُمْتُ أَيْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَرَجُلٌ قَالَ كَمْ هُوَ قَدْ كَرَتْ لَهُ قَالَ كَثِيرٌ طَيِّبٌ قَالَ قُلْ لَهَا لَا تَبْزُرِ الْبُرْمَةَ وَلَا الْخُذْرَيْنِ التَّنَوُّرَ حَتَّى آتِي فَقَالَ قُومُوا فَقَامَ الْمُهَاجِرُونَ وَالْأَنْصَارُ فَلَمَّا دَخَلَ عَلَى أَمْرَأَتِهِ قَالَ وَطَحَيْتُ جَاءَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَمِنْ مَعَهُمْ قَالَتْ هَلْ سَأَلْتُكَ نَعْمَ فَقَالَ ادْخُلُوا وَلَا تَضَاعَظُوا فَيَجْعَلَ يَكْسِرُ الْخُبْزَ وَيَجْعَلُ عَلَيْهِ اللَّحْمَ وَيُحْمَرُ الْبُرْمَةَ وَالتَّنَوُّرَ إِذَا أَخَذَ مِنْهُ وَيَقْرُبُ إِلَيَّ أَصْحَابِي ثُمَّ يَبْزُرُ فَلَمْ يَزَلْ يَكْسِرُ الْخُبْزَ وَيَقْرِفُ حَتَّى شَبِعُوا وَيَقِيَ بَقِيَّةَ قَالَ كُلِّي هَذَا وَاهْدِي فَإِنَّ النَّاسَ أَصَابَتْهُمُ جَمَاعَةٌ

[۳۸۶۱] حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ أَخْبَرَنَا حَنْظَلَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ أَخْبَرَنَا سَعِيدُ بْنُ مِيْنَاءَ قَالَ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَ لَنَا حِفْرُ الْخَنْدَقِ رَأَيْتُ

(۱) السيرة النبوية والآثار المحمدية للسيد أحمد زيني دحلان (۱۰۵۱۲) على هامش السيرة الحلبية.

يَا نَبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَصًّا شَدِيدًا فَأَلْكَفَاتُ إِلَى امْرَأَتِي فَقُلْتُ هَلْ عِنْدَكَ شَيْءٌ فَإِنِّي رَأَيْتُ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَصًّا شَدِيدًا فَأَخْرَجَتْ إِلَيَّ جَرَّابًا فِيهِ صَاعٌ مِنْ شَعِيرٍ وَلَنَا بَيْئَةٌ دَاجِنٌ قَدْ بَحَثْنَا الشَّعِيرَ فَقَرَعَتْ إِلَى فَوَاعِي وَقَطَعَتْهَا فِي بُرْمَتِنَا ثُمَّ وَلَيْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ لَا تَفْضَحْنِي بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبِمَنْ مَعَهُ فَوَيْبَتْهُ فَارَزَّهُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ ذَبْحْنَا بَيْئَتَهُ لَنَا وَطَحْنَا صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ كَانَ عِنْدَنَا فَتَعَالَ أُنْتُ وَتَقَرَّ مَعَكَ فَصَاعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا أَهْلَ الْخُنْدُقِ إِنَّ جَابِرًا أَقْدَصَ سَوْرًا أَحَى فَلَابَكُمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تُذَلِّلَنَّ يَوْمَكُمْ وَلَا تُخَوِّدَنَّ عَيْنَكُمْ حَتَّى أَجِيءَ فَنُحِثُ وَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْدُمُ النَّاسَ حَتَّى جِئْتُ امْرَأَتِي فَقَالَتْ بِكَ وَبِكَ فَقُلْتُ قَدْ فَعَلْتُ الَّذِي قُلْتَ فَأَخْرَجَتْ لَهُ عَجِينًا قَبْصَقَ فِيهِ وَبَارَكَ ثُمَّ عَمِدَ إِلَى بُرْمَتِنَا قَبْصَقَ وَبَارَكَ ثُمَّ قَالَ اذْغُوا خَابِزَةً فَلَتَحْبِزُ مَعِيَ وَأَقْدَحِي مِنْ يَوْمَتِكُمْ وَلَا تُزِيلُوها وَهُمُ الْفُتَّى فَأَقِيمُوا يَاللَّهِ لَقَدْ أَكَلُوا حَتَّى تَرَكَوهُ وَانْحَرَقُوا وَإِنَّ بُرْمَتَنَا لَتَقِظُ كَمَا هِيَ وَإِنَّ عَجِينَنَا لَتَحْبِزُ كَمَا هُوَ [۲۸۰:۴]

قوله: حَدَّثَنَا خَلَادُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أُمِّ حَرْبٍ عَنْ أَبِيهِ: «د» أَيْهِ» نه مراد ایمن حبشی دی. دا د ابن ابی عمرو و مخزومی آزاد کړې غلام وو. او د بخاری بُیِّنَاتُ په راویانو کېنې دي. دا حدیث د «(من افراد البخاری)» ځنی دي. په صحیح مسلم کېنې نشته. ایمن حبشی وائی. چه زه حضرت جابر رضی الله عنه ته ورغلم.

قوله: فَقَالَ إِنَّا يَوْمَ الْخُنْدُقِ نَحْفِرُ فَعَرَضْتُ كُدْيَةً شَدِيدَةً: حضرت جابر رضی الله عنه فرمائی. چه مونږ په غزوۀ خندق کېنې خندق کنستل. چه یو سخت گوت مخامخ راغلل. صحابو رضی الله عنهم دغه گټه ماته نکړې شوه. نو نبی صلی الله علیه و آله ته راغلل. او عرض ئې اوکړو. چه دلته په خندق کېنې یوه گټه راوتلې ده. (چه ماتیږی نه) نبی صلی الله علیه و آله او فرمانیل. زه درکوژیږم. نو نبی صلی الله علیه و آله او دریدل. او د نبی صلی الله علیه و آله په خټه مبارکه پورې گانږې ترلې شوې وو. د روایت الفاظ دی. «(و بطنه معصوب بحجر)» ابن حبان بُیِّنَاتُ دا وهم گرځولې دي. او وینلی ئې دي. چه د لفظ «(معصوب بحجر)» دي. (په زاء سره) او مطلب دا دي. چه نبی صلی الله علیه و آله شا کلکه ترلې وه. (۱) د نبی صلی الله علیه و آله په خټه باندې د کانږی د تړلو څه حاجت دي. نبی صلی الله علیه و آله خوبه په خپله فرمانیل «(لَنْ أَيْتَ يَطْعَمِي بِنِيسِقِي)» حافظ ضیاء الدین مقدسی بُیِّنَاتُ د ابن حبان بُیِّنَاتُ تردید کړې دي. خو د هغوی نه وړاندې علامه کرمانی بُیِّنَاتُ هم د دوی تردید کړې دي. البته کرمانی بُیِّنَاتُ د ابن حبان بُیِّنَاتُ نوم نه دي ذکر کړې. هغوی فرمانیلی دي. چه د لوږې د سختۍ په وخت کېنې خټه د شا سره لگي.

اوشا بنکته کیری. نوپه داسې حالت کښې په اهل حجاز کښې دا طریقه رانجه وه. چه هغوی به دلاس د ورغوی په اندازه په خپته پورې گانړې تړل. د دغه کانړې د یخوالی په وجه به په خپته کښې د ولورې حرارت کمیدل. اوشا ته به اړانه ملاویده. نوهغه به نیغه وه. (۱)

رسول الله ﷺ سره داسې قسم واقعه پېښیدل د قیاس نه لرې نه ده. تعجب دي. چه ابن حبان رحمه الله په خپل صحیح کښې په خپله د حضرت ابویوب انصاری رضی الله عنه واقعه نقل کړې ده. چه یوخل نبی ﷺ دخپل عادت نه خلاف د ماسپڅین په وخت کښې دکور نه رابهر شو. او بهر نې دحضرت ابوبکر او حضرت عمر رضی الله عنهما سره ملاقات اوشو. هغوی ته نې اوفرمائیل. تاسو ولې د کور نه راوتلی نې. هغوی ورته عرض اوکړو. د ولورې د تکلیف د وجې د کورنه رابهر شوی یو نې. ورته اوفرمائیل. زه هم د ولورې د تکلیف د وجې د کور نه رابهر شوې یم. ددې نه پس د درې واړه حضرات دحضرت ابویوب انصاری رضی الله عنه کورته لاړل. اوهغه د دوی ملمستیا اوکړه. (۲)

ددې روایت نه معلومه شوه. چه نې ﷺ ته هم د ولورې شکایت کیدل. باقی پاتي شود نې ﷺ ارشاد چه «ان آیت یطعمق بن ویسقیفی» نوهغه د صوم وصال په موقع باندې دی. د عامو حالاتو په باره کښې نه دی.

قوله: وَلَبِئْسَ ثَلَاثَةٌ أَیَّامٍ لَا تَذُوقُ ذَوَاقًا فَأَخَذَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبِعُولَ

فَضْرَبَ فِي الْكُدِيَةِ فَعَادَ كَثِيبًا أَهِيلًا أَوْ أَهِيمًا: حضرت جابر رضی الله عنه فرمائی. چه مونږ د درې ورځو راسې څه څکلی نه وو. نې ﷺ په کداله باندې هغه کانړې اووهل. نوهغه د شگو ډیرې شو.

د«اهیل» او«اهیم» دواړه معنی یوه ده. او مطلب دادې. لکه څنگه چه بهیدونکې شگه وی. چه په هغې باندې پښه کیخودې شی. نوهغه لاندې ځی. دغه شان د نې ﷺ په گذار سره هغه گټه بهیدونکې شگه شوه. (۳)

حضرت جابر رضی الله عنه فرمائی. چه ما د رسول الله ﷺ په خدمت کښې عرض اوکړو، یا رسول الله ماته د کور تلو اجازت راکړی. نو کور ته راغلیم. ما خپلې ښځې ته اووئیل، ما نې کریم ﷺ په داسې حالت کښې اولیدل، چه صبر مې اونکړې شو. تاسره د خوراک دپاره څه شته؟ ښځې اووئیل. ما سره څه جوار دی. او د چیلۍ یو بچې دي. نو ما د چیلۍ هغه بچې ذبح کړو، او بی جی جوار میچن کړل. تردې چه غوښه مونږ (د پخیدو دپاره) په کتوئ کښې کیخوده.

قوله: ثُمَّ جِئْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْعَجِينُ قَدْ انْكَسَر: بیا زه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شوم. او اوږه مات شوی وو. یعنی اوږه اڅکلې شوې وو. اوښه

(۱) اوگوری شرح کرمانی (۳۰۱۶)۔

(۲) اوگوری (الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان (۳۲۴/۸) باب ذكر الأمر بتحميد الله جل وعلا عند الفراغ من الطعام على ما أسبغ وأفضل وأنعم)۔

(۳) فتح الباری (۳۹۷۷)۔

ناوخته شوې وو. په اوږو کښې خمبیره راپورته کیدل شروع شوی وو. کله چه په اوږو کښې خمبیره راپورته شې. نودهغې پاسنې طرف ماتیدل شروع شې. اوپه هغې کښې درازونه جوړ شې. ((والعجین قد انکس)) سره هم ددې بیان کوی.

قوله: وَالْبُرْمَةُ بَيْنَ الْأَثْفِ قَدْ كَادَتْ أَنْ تَنْصَحَ: اوکتوی په نغری وه. اوپخیدو ته نژدې وه.

((الکافی)) هغه درې کانړو ته وائی. کومه چه د نغری جوړولو دپاره کیخودې شې. ددې مفرد ((الکافی)) دې (۱)

حضرت جابر رضی الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شو. او عرض ئې اوکړو. لوږه غوندې روتې ده. تاسو تشریف راوړئ. یو یا دوه کسان خان سره راولئ. نبی صلی الله علیه و آله تپوس اوکړو.

خومره روتې ده. ما ورته اوخودل. نو نبی صلی الله علیه و آله اوفرمانیل. ((کثیر طیب)) اودا ئې هم اوفرمانیل. ترڅو چه زه نه یم راغلي. نو بی بی ته اووايه. چه نه گټوی د نغری نه راکوزوی. اونه په تندور کښې روتې لگوی. بیا نبی صلی الله علیه و آله اعلان اوکړو. جابر دعوت کړې دې. ټول راشئ. بل خوا حضرت جابر رضی الله عنه کورته لاړل. اوبی بی ته ئې اووئیل. ((ویحک)) غرقه شي. نبی صلی الله علیه و آله خو مهاجرین او انصار ټول خان سره راولی.

داخو معلومه ده. چه د حضرت جابر رضی الله عنه ښځه ناتجربه کاره نه وه. هغې د حضرت جابر رضی الله عنه ته تپوس اوکړو. چه نبی صلی الله علیه و آله ستا نه د روتې په باره کښې تپوس کړې وو. حضرت جابر رضی الله عنه ورته اووئیل. آو. تپوس خو ئې رانه کړې وو. په دې باندې هغه مطمئننه شوه. چه به نبی صلی الله علیه و آله په خپل خان او په الله باندې بهروسه کوی. او راخی به. (۲) نبی صلی الله علیه و آله صحابو رضی الله عنهم ته اوفرمانیل. ((ادخلوا

وَلَا تَقَافُوا)) یعنی دننه راخی. خو رش مه جوړوئ. نو نبی صلی الله علیه و آله روتې شوکوله. اوپه هغې باندې ئې د غوښې ټکړې کیخودلې. اود کټوی نه غوښه او د تنور نه ئې روتې راخستلې. او هغه (کټوی او تنور) به ئې بیا پټول. دغه شان به نبی صلی الله علیه و آله د روتو نه ټکړې جوړولې. اود کټوی نه به ئې سمسې راډکوله. تردې چه ټول ماره شول. اوڅه روتې پاتې هم شوه. بیا نبی صلی الله علیه و آله د حضرت جابر رضی الله عنه بی بی ته مخاطب شو. او وې فرمانیل.

قوله: كَلِمَ هَذَا وَأَهْدَى فَإِنَّ النَّاسَ أَصَابَتْهُمْ حِجَاعَةٌ: دا تاسو په خپله هم اوخوړئ. اومحلي اوگاونډيانو کره هم هدیه اولیږئ. ځکه چه خلقو باندې ولوږه ده. یعنی دقحط زمانه ده. خلق په ولوږه او تنده کښې اخته دی.

قوله: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ: په دې حدیث کښې هم د حضرت جابر رضی الله عنه د دعوت واقعہ بیان شوې ده.

(۱) شرح الکرمانی (۳۰۸)۔

(۲) فتح الباری (۳۹۸۷)۔

قوله: وَلَمَّا هَمَّ دَاجِرٌ فَذَبَّهَا: داجن هغه چیلی ته وانی. کوم چه په کور کښې ساتلی شی. او هغه چراگاه ته نشی لیرلې.

قوله: إِنَّ جَابِرًا قَدْ صَنَعَ سُورًا:، سور،، هغه دعوت ته ونیلی شی. کوم چه د واده په موقع باندې کولې شی. او په واده کښې ښکاره ده. چه لوی دعوت وی. ددې وجې دلته ونیلی شوی دی. چه جابر رضی الله عنه د یو ډیر لوی دعوت اهتمام کړې دې. هسې خو،، سور،، د قلعي دیوال ته هم وانی. خودا غیر عربی لفظ دې. (۱)

قوله: فَمَحَىٰ هَلَاكُكُمْ: «فمحي هلاككم، أي هلبوا مسمعون» یعنی ټول په جلتی سره زر لارې شی. (۲)
[۳۸۷۷] حَدَّثَنِي عُمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا إِذْ جَاءَوكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ قَالَتْ كَأَنَّهُ يَوْمَ الْخَنْدَقِ

[۳۸۷۸] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِإِهِيمَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْقُلُ التُّرَابَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ حَتَّىٰ أُغْمَرَ بَطْنُهُ أَوْ أَغْبَرَ بَطْنُهُ يَقُولُ وَاللَّهِ لَوْ لَا اللَّهُ مَا اهْتَدَيْنَا وَلَا تَصَدَّقْنَا وَلَا صَلَّيْنَا فَأَنْزَلَ لَنَا سَكِينَةً عَلَيْنَا وَبَيَّتَ الْأَقْدَامَ إِنَّ لَاقِيَنَا إِنَّ الْأَلَىٰ قَدْ بَغَوْا عَلَيْنَا إِذَا رَأَوْا فِئْتَهُ أَيْنَمَا وَفَرَعَهَا صَوْتُهُ أَيْنَمَا أَيْنَمَا [۳۸۷۹]

[۳۸۷۹] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَىٰ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ شُعْبَةَ قَالَ حَدَّثَنِي الْحَكَمُ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ نُصِرْتُ بِالْصَّبَا وَأُفْهِكْتُ عَادِلًا بِدُبُورٍ [۳۸۸۰]

قوله: حَدَّثَنِي عُمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ: عبده: دا د راوی لقب دې. ددوی نوم عبد الرحمن بن سلیمان کلابی رضی الله عنه دې. (۳)

حضرت عائشه صدیقہ رضی الله عنها فرمائی. چه ((إِذْ جَاءَوكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ)) ددې آیت تعلق د غزوہ خندق سره دې.

(۱) ایضاً۔

(۲) فتح الباری (۳۹۹/۷)۔

(۳) عمدة القاری (۱۸۲/۱۷)۔

(۴) دا دسوره احزاب د لسم آیت حصه ده. پوره آیت داسې دې. ((إِذْ جَاءَوكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظَّنُونَ...))

(اویاد کړې هغه وخت کله چه دغه خلق په تاسو راوختل. د پورته طرف نه هم او د ښکته طرف نه هم. او کله چه سترگې وازې پاتې شوې. او زړونه خولې ته راوړسیدل. او تاسو خلقو په الله تعالی باندې قسم قسم گمانونه کول)۔

قوله: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ: حضرت براء فرمائی: چہ غزوہ خندق کنبی نبی ﷺ خاورِی اور لپی تردی چہ هغی د نبی ﷺ خیتہ مبارکہ پتہ کرې وه د نبی ﷺ خیتہ د خاورو شوې وه د راوی شک دې چہ «اھم» نې ونیلی دی او کہ «اھم» نې ونیلی دی په دې موقع باندې نبی ﷺ د حضرت عبداللہ بن رواحہ رضی اللہ عنہ دا اشعار ونیل:

وَاللّٰهُ لَوْلَا اَللّٰهُ مَا اهْتَدَيْنَا
وَلَا تَصَدَّقْنَا وَلَا صَلَّيْنَا
فَأَنْزَلَنْ سَكِينَةً عَلَيْنَا
وَثَبَّتَ الْأَقْدَامَ إِنْ لَأَكَيْنَا
إِنْ الْأَكْلُ قَدْ بَغَوَا عَلَيْنَا
إِذَا أَرَادُوا فِتْنَةً أَيْنَا

① په الله قسم: که چرته دالله تعالی رحمت نه وو نو مونې به نه هدايت بيا موندې وو او نه به مو صدقه ورکوله او نه به مو مونځونه کول.

② اي الله په مونې باندې سکينه نازله کړې او دجنگ په وخت کنبې مونې ثابت قدم کړې.
③ دې خلقو په مونې باندې ظلم کړې دې کله چہ دا خلق مونې په فتنه کنبې د اچولو ارادہ کوۍ نو مونې به انکار کوو.

دا آخری کلمه «آيينا» به نبی ﷺ په اوچت آواز سره بار بار ونيله.

قوله: حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ: ابن عباس رضی اللہ عنہما د نبی کریم ﷺ نه روايت کوی چہ د باد صبا په ذریعہ زما مدد کړې شوې دې او د دیور په ذریعہ قوم عاد تباہ شوې دې صبا د مشرق طرف نه راتلونکی باد ته وائی او د بوردمغرب طرف نه راتلونکی باد ته وائی (۱).
چونکہ په غزوہ خندق کنبی الله تعالی په مشرقی بادره دنبی ﷺ او مسلمانانو مدد کړې وو ددې وجې امام بخاری رحمہ اللہ دا روايت په دې باب کنبې ذکر کړو.

[۲۸۰] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ عُمَانَ حَدَّثَنَا شُرَيْعُ بْنُ مَلَكَةَ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُونُسَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ يُحَدِّثُ قَالَ لَمَّا كَانَ يَوْمَ الْأَخْزَابِ وَخَنَذَقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأْيُهُ يَنْقُلُ مِنْ تُرَابِ الْخَنْدَقِ حَتَّى وَارَى عَنَى الْغُبَارِ جِلْدَةً بَطْنِيهِ وَكَانَ كَثِيرَ الشَّعْرِ فَاسْتَعْتَهُ يَرْجُزُ بِكَلِمَاتِ ابْنِ رَوَاحَةَ وَهُوَ يَنْقُلُ مِنَ التُّرَابِ يَقُولُ

اللّٰهُمَّ لَوْلَا أَنْتَ مَا اهْتَدَيْنَا
وَلَا تَصَدَّقْنَا وَلَا صَلَّيْنَا
فَأَنْزَلَنْ سَكِينَةً عَلَيْنَا
وَثَبَّتَ الْأَقْدَامَ إِنْ لَأَكَيْنَا
وَأِنْ الْأَكْلُ قَدْ بَغَوَا عَلَيْنَا
إِذَا أَرَادُوا فِتْنَةً أَيْنَا

لَمْ تَحْدِ صَوْتَهُ بِآخِرِهَا [rw:]

په دې روایت کښې هم هغه خبره شوې ده. چه نبی ﷺ په غزوه خندق کښې رجزیه اشعار وئیل. البته په دې روایت کښې یوه جمله ده چه «وکان کثیرالشعر» یعنی د نبی ﷺ په سینه مبارکه باندې ویخته زیات وو. ددې سره په ظاهره د شمائل ترمذی روایت متعارض معلومېږي. په کوم کښې چه دی. چه نبی ﷺ «طویل السراة» وو، مسریه، د ویختو هغه نړۍ کرښې ته واځي. کومه چه د سینې نه تر نامه پورې ځي. نو ددې روایت تقاضا دا ده. چه ویخته کم وی. دهغه روایت تقاضا دا ده. چه ویخته کم وو. او دلته ورته «کثیرالشعر» وئیلې شوې دي.

① په دواړو روایتونو کښې یو تطبیق داسې شوې دي. چه هغه کرښه اگر چه وه نړۍ لکه څنگه چه د شمائل ترمذی په روایت کښې دی. خو په دغه نړۍ کرښه کښې ویخته زیات وو. ددغه ویختو د گڼوالي نه دلته په کثرت شعر سزه تعبیر شوې دي. (۱)

② دویمه خبره حضرت انور شاه کشمیری رحمه الله کړې ده. چه داسې قسم څیزونه نشي منضبط کولې. یو کس به کتلې وی. هغه به محسوس کړي دی. چه ویخته زیات دی. نو هغه «کثیر الشعر» نقل کړي دی. بل کس لیدلی دی. او هغه کم محسوس کړي دی. نو هغه دخپلې مشاهدې مطابق روایت نقل کړې دي. او ښکاره ده چه د هر سړي مشاهده اود دده تاثر جدا جدا وی. (۲)

[۳۸۷] حَدَّثَنِي عَبْدَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ هُوَ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَوَّلُ يَوْمٍ شَهِدْتُهُ يَوْمَ الْخَنْدَقِ

[۳۸۷] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ وَأَخْبَرَنِي ابْنُ طَاوُسٍ عَنْ عِكْرِمَةَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ دَخَلْتُ عَلَى حَفْصَةَ وَلَسَوَانُهَا تَنْطَفُفُ قُلْتُ قَدْ كَانَ مِنْ أَمْرِ النَّاسِ مَا تَرَيْنَ فَلَمْ يُجْعَلْ لِي مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ فَقَالَتْ الْحَقُّ فَإِنَّهُمْ يَنْتَظِرُونَكَ وَأَخْبَرَنِي أَنَّ يَكُونُ فِي اخْتِبَائِكَ عَنْهُمْ فُرْقَةٌ فَلَمْ تَدْعُهُ حَتَّى ذَهَبَ فَلَمَّا تَفَرَّقُوا النَّاسُ خَطَبَ مَعَاوِيَةُ قَالَ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَكَلِّمَ فِي هَذَا الْأَمْرِ فَلْيُظْلِمَ لِنَاسِ قَوْمِهِ فَلَمَّا خُتِبَ أَحَقُّ بِهِ مِنْهُ وَمِنْ أَبِيهِ قَالَ حَبِيبُ بْنُ مُسْلِمَةَ قَالُوا أَجَبْتُهُ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَخَلَّتْ حَبِيبَتِي وَهَمَّتُ أَنْ أَقُولَ أَحَقُّ بِهَذَا الْأَمْرِ مِنْكَ مَنْ قَاتَلَكَ وَأَبَاكَ عَلَى الْإِسْلَامِ فَخَشِيتُ أَنْ أَقُولَ كَلِمَةً تُفَرِّقُ بَيْنَ الْجُمُعَةِ وَتُسْفِكُ الدَّمَ وَيُخْلَعُ عَنْيَ غَيْرُ ذَلِكَ قَدْ كَرِهْتُ مَا أَعَدَّ اللَّهُ فِي الْجَنَانِ قَالَ حَبِيبٌ حَفِظْتُ وَعَصِمْتُ قَالَ فَمُحَمَّدٌ عَنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ وَتَوَسَّعْتُهَا حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہما فرمائی.

(۱) فتح الباری (۴۰۱۷)۔

(۲) فیض الباری (۹۹۴) باب غزوة الخندق)۔

قوله: دَخَلْتُ عَلَى حَفْصَةَ وَنِسْوَاتِهَا تَنْطَفُ زه حضرت حفصه رضی اللہ عنہا ته ور غلم او دهغوی د

ویختونه د اوبو څاڅکی څڅیدل «نوساة» د «نوسة» جمع ده. د «ناس ينوس» معنی خوزیدل دی. دلته زلفو او ویختو ته ، ، نوساة ، ، ونیلې شوې دې غالباً چه هغوی سر وینځلې وو. او د اوبو څاڅکی دهغې نه څڅیدل. ددې وجې په هغې باندې د «نوساة» اطلاق شوې دې. (۱)

دلته دوه نسخه دې. زمونږ په نسخه کښې «نوساتها» دې. اوبه بعضې نسو کښې «نوسواتها» دې. علامه عینی او علامه قسطلانی رحمهما الله هم «نوسواتها» نقل کړې دې. خو کرمانی رحمته الله ونیلې دې. چه «نوسواتها لیس بشی». (۲)

امام بخاری رحمته الله هم ددې روایت په آخر کښې د عبدالرزاق نه روایت نقل کوی. په هغې کښې دې. «قال محمد عن عبدالرزاق»، «نوساتها» دې. دا تائید امام بخاری ددې دپاره پیش کوی. چه «نوسوات» نقل کونکی هم موجود دی. او دا نقل صحیح نه دې. نود «نوسات» نسخه ته به صحیح ونیلې شی.

حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما حضرت حفصه رضی اللہ عنہا ته او وونیل. دخلقو معامله ته وینې. یعنی د امارت په باره کښې د حضرت علی او حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہما په مینځ کښې د اختلاف تاسوته علم دې. ما سره په دې باره کښې نه څه مشوره شوې ده. اونه څه قسم خبره شوې ده. حضرت حفصه رضی اللہ عنہا ورته او وونیل. ته لاره شه خلق به ستا انتظار کوی. او زما ویره ده. که ته لاړ نشې. او ایسار شی. نویه مسلمانانو کښې به تفریق او انتشار پیدا شی. نو حضرت حفصه رضی اللہ عنہا حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما په تلو باندې مجبوره کړو. حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما هلته لاړلو. حض ت امیر معاویه رضی اللہ عنہ خطبه ورکوله او ووي ونیل.

قوله: مَنْ كَانَ يُرِيدُ أَنْ يَتَكَلَّمَ فِي هَذَا الْأَمْرِ فَلْيُظْلِعْ لَنَا قَرْنَهُ فَلَنَحْنُ أَحَقُّ بِهِ

مِنْهُ وَهَرُ أَبِيه: کوم کس چه ددې خلافت په باره کښې خبره کول غواړی. نو هغه دې خپل مخ مونږ ته را ښکاره کړی. مونږ دهغه (ابن عمر رضی اللہ عنہما) اودهغه د پلار نه د خلافت زیات حقدار یو. په دې جمله کښې حضرت معاویه رضی اللہ عنہ په حضرت عبدالله بن عمر اودهغه په پلار رضی اللہ عنہما باندې تعریض کوی.

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی. چه حضرت معاویه رضی اللہ عنہ خود حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ ډیر تعریف کولو بلکه ددوی په تعریف کښې به ئې د مبالغې نه کار اخستل. نودا خبره د هغوی د شان نه ډیره لرې ده. چه هغوی حضرت عمر رضی اللہ عنہ باندې تعریض کړې وی. بلکه په بعضې روایاتو کښې دې. چه دا تعریض په حضرات حسنینو او حضرت علی رضی اللہ عنہ باندې وو. (۳)

(۱) فتح الباری (۴۰۳۷)۔

(۲) شرح الکرماني (۳۳۱۱۶)۔

(۳) فتح الباری (۴۰۴۱۷)۔

خود عبدالرزاق په روایت کښې په حضرت عبدالله بن عمر او حضرت عمر رضی الله عنہما باندې د تعریض تصریح ده. د روایت الفاظ دا دي: «قام معاوية عشية فأتى على الله بها هو أهله ثم قال أما بعد فمن كان متكلماً في هذا الأمر فليطعم لقرنه فوالله لا يطعم فيه أحد إلا كنت أحق به منه ومن أبيه قال يعرض لعبدالله بن عمر» (۱)

دغه شان وړاندې د حبیب بن مسلمه قول هم په دې روایت کښې راځي. چه هغوی حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنہما ته او وئیل. تاسو معاویه رضی الله عنه ته جواب ولې ورنکړو. نو حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنہما او فرمائیل. ما په هغه وخت کښې خپل ځادر د احتیاء په طریقہ ترلې وو. او دا اراده مې کړې وه. چه هغه ته اووایم: «أحق بهذا الأمر من قاتلك وأباك على الإسلام» چه ددې خلافت زیات حقدار هغه څوک دي. چه تا سره او ستا د پلار سره نې د اسلام دپاره جنگ کړې وو. خوددې ویرې د وجې چه زما په خبره به په مسلمانانو کښې انتشار پیدا شی. او وینی به توی شی. ما دهغې جواب ورنکړو. ما په دغه موقعه هغه نعمتونه یاد کړل. کوم چه الله تعالی د صبر کونکو دپاره تیار کړي دي. ددې نه ښکاره ده. چه د حضرت معاویه رضی الله عنه دا تعرض په حضرت عبدالله بن عمر او حضرت عمر فاروق رضی الله عنہما باندې وو.

دا حضرت معاویه رضی الله عنه لغرض وو. هغه ته د حضرت عمر فاروق په باره کښې د داسې تعریض حق حاصل نه وو. مونږ خدا گڼو. چه هغه ته په حضرت علی رضی الله عنه باندې هم د داسې تعریض کولو حق حاصل نه وو. ځکه چه حضرت علی رضی الله عنه دخپل مقام اومرتبې اود فضائلو په اعتبار سره د حضرت معاویه رضی الله عنه نه ډیر اوچت وو. باقی دا خبره چه د حضرت علی رضی الله عنه او حضرت معاویه رضی الله عنه په مینځ کښې د حضرت عثمان رضی الله عنه د قصاص په باره کښې کومه جگړا پیدا شوې وه. نو هغه بله خبره ده. خود خلافت بهر صورت حضرت علی رضی الله عنه حقدار وو. اگر چه راجحه دا ده. چه د خلافت استحقاق وی. او که د قصاص معاملہ، په هغې کښې حق د حضرت علی رضی الله عنه سره وو. او د حضرت معاویه رضی الله عنه دپاره دهغوی په اجتهاد کښې سره د غلطۍ نه اجر دي.

په اصل کښې د حضرت معاویه رضی الله عنه په خیال کښې د خلافت زیات حقدار هغه سړې دي. څوک چه ذی رائي وی. د فضائلو په دې کښې څه اعتبار نه وی. (۲) او حضرت معاویه رضی الله عنه بهر حال د عربو په مشهورو مدبرینو کښې وو. د عربو څلور، دهاده، مشهور دی.

① حضرت امیر معاویه ② حضرت عمرو بن العاص ③ حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنہم

④ اوزیاد بن ابی سفیان. دا خلق ډیر ذهین او په سیاسی امورو کښې ډیر زیات ماهر وو.

د ترجمه الباب سره د روایت مناسبت: چونکه حضرت ابوسفیان او حضرت معاویه رضی الله عنہما د جنگ خندق په موقع د مسلمانانو خلاف په جنگ کښې د کافرانو په مرسته کښې په جنگ کښې شریک وو. او حضرت عبدالله بن عمر، او حضرت عمرانور و صاحبو رضی الله عنہم دهغوی مقابله

(۱) مصنف عبدالرزاق غزوة ذات السلاسل وخبر علی ومعاوية رضی الله عنهما (۴۶۵)۔

(۲) فتح الباری (۴۰۴۷)۔

کری و به روایت کنبی په «أحق بهذا الأمر منك من قاتلك وأهلك على الإسلام» سره غزوه خندق ته اشاره ده. او هم په دې مناسبت سره امام بخاری رحمته الله علیه د دې روایت تخریج کړې دی. (۱) والله اعلم.

[۳۸۸۳-۳۸۸۴] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سَفْيَانُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ صُرَدٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْأَحْزَابِ نَغْزُوهُمْ وَلَا يَغْزُونَنَا

[۳۸۸۳] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ سَمِعْتُ أَبَا إِسْحَاقَ يَقُولُ سَمِعْتُ سُلَيْمَانَ بْنَ صُرَدٍ يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ حِينَ أَجْلَى الْأَحْزَابِ عَنْهُ الْآنَ نَغْزُوهُمْ وَلَا يَغْزُونَنَا حَتَّى نَسِيرَ إِلَيْهِمْ

د سلیمان بن صرد رحمته الله علیه په بخاری کنبی صرف دوه روایتونه دي. (۲) یو دا روایت دی. او بل په «باب صفة إبليس» کنبی دی. فرمائی: چه رسول الله صلی الله علیه و آله د غزوه خندق په ورځ فرمائیلى وو.

«نغزوهم ولا يغزوننا» اوس به مونږ هغوی سره جنگیږو. او هغوی به (اقدام نه کوی. چه) مونږ سره او جنگیږی. نو هم داسې اوشوه. چه دغزوه خندق نه پس د کافرانو نه بیا اقدام اونشو. بلکه مسلمانانوپه فتح مکه کنبی اقدام اوکړو.

[۳۸۸۵] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ عبيدة عَنْ علي بن رضى الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال يوم الخندق ملائكة الله عليهم بيوتهم وقبورهم نارا كما شغلونا عن صلاة الوسطى حتى غابت الشمس [۲: ۴۷۳]

[۳۸۸۶] حَدَّثَنَا الْمُكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ جَاءَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ بَعْدَ مَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ جَعَلَ يُسَبِّحُ كُفَّارَ قُرَيْشٍ وَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا كَذَبْتُ أَنْ أَصْلِيَ حَتَّى كَادَتْ الشَّمْسُ أَنْ تَقْرُبَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاللَّهِ مَا صَلَّيْتُهَا فَافْزَلْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بُلْحَانَ فَوْضًا لِلصَّلَاةِ وَتَوَضَّأْنَا لَهَا فَصَلَّى الْعَصْرَ بَعْدَ مَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ ثُمَّ صَلَّى بَعْدَهَا الْمَغْرِبَ [۲: ۴۷۵]

قوله: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا هِشَامٌ: حضرت علی رضی الله عنه فرمائی: چه نبی صلی الله علیه و آله په غزوه خندق کنبی فرمائیلى وو. الله تعالى دې د دوی کورونه او ددوی قبرونه د اور نه ډک کړی. چه دوی مونږ د صلاة وسطی نه بند کړو. تردې چه نمر پریوتلو. (اود مازیگر

مونږ قضاء شو) دا روایت اوددې نه مخکنې روایت په «مواقیت الصلاة» کنبی تیر شوې دی.

[۳۸۸۷] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سَفْيَانُ عَنْ ابْنِ الْمُبَكِّدِ قَالَ سَمِعْتُ جَابِرًا يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْأَحْزَابِ مَنْ يَأْتِينَا بِخَبَرِ الْقَوْمِ فَقَالَ الزَّيْبُ أَنَا لَمْ

(۱) فتح الباری (۴/۱۷)

(۲) عمدة القاری (۱۸۶/۱۷)

قَالَ مَنْ يَأْتِينَا بِخَيْرِ الْقَوْمِ فَقَالَ الزُّبَيْرُ أَنَا ثُمَّ قَالَ مَنْ يَأْتِينَا بِخَيْرِ الْقَوْمِ فَقَالَ الزُّبَيْرُ أَنَا ثُمَّ قَالَ إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوَارِيٍّ وَإِنَّ حَوَارِيَّ الزُّبَيْرِ [۲۸۷]

حضرت جابر رضی اللہ عنہ فرمائی، چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم د غزوہ احزاب پہ موقع باندی فرمائیلی وو۔ مونہ تہ بہ د قوم خبر خوک راوہی۔ نو حضرت زبیر رضی اللہ عنہ او فرمائیل زہ، نبی صلی اللہ علیہ وسلم بیا او فرمائیل «من یأتینا بخیر القوم» نو حضرت زبیر رضی اللہ عنہ او فرمائیل «(اے) نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل «ان لکل نبی حواری و ان حواری الیہ» دھر پیغمبر یو حواری (خاص مددگار وی۔ اوزما حواری زبیر دی۔

د صحیح مسلم پہ روایت کنبی دی۔) چہ د قوم د خبر راوہو دپارہ حضرت حذیفہ رضی اللہ عنہ لاپلہ او دلشہ د بخاری پہ روایت کنبی دی۔ چہ حضرت زبیر رضی اللہ عنہ د تلو دپارہ تیار شو۔
① پہ دواہو روایاتونو کنبی د تطبیق دپارہ دا وئیلی شی۔ چہ ممکن دہ۔ دا واقعہ د یو وخت وی۔ اوہغہ واقعہ د بل وخت وی۔

② خو حقیقت دا دی۔ چہ حضرت زبیر رضی اللہ عنہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم د بنو قریظہ د خبر راوہو دپارہ لیپلہ وو۔ او حضرت حذیفہ رضی اللہ عنہ نبی د مکی د مشرکانو اود بنو غطفان د خبر راوہو دپارہ لیپلہ وو۔) دا دواہہ بیخی جداجدا واقعات دی۔ نو خکہ د تعارض ہدو خہ سوال پیدا کیدل نہ دی پکار۔
[۲۸۸] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِكَ لَهُ وَنَحْنُ عَبْدُهُ وَغُلَبُ الْأَحْزَابِ وَحْدَهُ فَلَا شَيْءَ بَعْدَهُ

[۲۸۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْبَزَةَ الْفَزَارِيُّ وَعَبْدَةُ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْأَحْزَابِ فَقَالَ اللَّهُمَّ مُنزِلَ الْكِتَابِ سَرِيحَ الْحِسَابِ اهْزِمِ الْأَحْزَابَ اللَّهُمَّ اهْزِمْهُمْ وَزَلْ لَهُمْ [۲۹۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ عَنْ سَالِمٍ وَتَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا قُتِلَ مِنَ الْغَزَا وَالْحَجَرِ أَوْ الْمِرَّةِ يَبْدَأُ بِكَبْرٍ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ ثُمَّ يَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ آيِبُونَ تَائِبُونَ عَابِدُونَ سَاجِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ صَدَقَ اللَّهُ وَعْدُهُ وَنَحْنُ عَبْدُهُ وَغُلَبُ الْأَحْزَابِ وَحْدَهُ [۲۹۱]

(۱) اوہوئی صحیح مسلم باب غزوہ الاحزاب کتاب الجہاد والسیر رقم الحدیث ۴۰۷۷۔

(۲) فتح الباری (۴۰۷۷)۔

بَاب مَرْجِعِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْأَحْزَابِ

وَمُخْرَجِهِ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ وَفُحَاصَرَتِهِ إِيَّاهُمْ (غزوة بنی قریظه)

ددې ځای نه امام بخاری رحمته الله علیه د غزوه بنی قریظه بیان کړی. د بنی قریظه د یهودو سره د مسلمانانو معاهده وه. چه د یوېل خلاف به د چا سره په جنگ کېنې حصه نه اخلو. په غزوه خندق کېنې چه کله قریشو د لس زره کسانو لښکر په مدینه باندې د حملې کولو دپاره راوستل. نو په هغه وخت کېنې یهودیانو خپله معاهده ماته کړه. اود قریشو سره د مسلمانانو خلاف ملگری شول. (۱)

په ۲۳ ذی قعدة ۵ هجرې باندې کله چه احزاب د کفارو واپس لاړل. اونبې عليه السلام مسلمانان واخستل مدینې ته واپس راغلل. او ټولو مسلمانانو وسلې پرانستلې. هم په دغه ورځ د ماسپڅین په وخت کېنې حضرت جبرئیل عليه السلام راغلو. وې وئیل. تاسو وسله پرانستله. نبی عليه السلام ورته او فرمائیل آو. حضرت جبرئیل عليه السلام او وئیل. خو فرشتو تر اوسه پورې وسلې نه دی پرانستې. او واپس شوي نه دی. اوس سمدستی بنی قریظو طرف ته وتل دی.

نو نبی عليه السلام اعلان او کړو. چه ټول صحابه عليهم السلام دې د مازیگر مونځ په بنی قریظه کېنې او کړی. مطلب دا وو. چه تر مازیگره پورې هلته رسیدل دی. اود هغوی محاصره کول دی. درې زره لښکروو. او په هغوی کېنې شپږ دیرش اسونه وو. د مسلمانانو دا لښکر هلته اورسیدل. او تقریباً پنځه ویشت ورځې نې دهغوی محاصره جاری اوساتله. (۲) د محاصرې په دوران کېنې د بنی قریظه سردار کعب بن اسد هغوی راجمع کړل. او وې وئیل. زه تاسو ته درې خبرې پیش کوم. په دې کېنې یوه خوښه کړئ.

① اولنې خبره دا ده. چه تاسوته دا خبره بیخي ښکاره شوې ده. چه دا کس (نبی عليه السلام) دالله تعالی هم هغه نبی اویپغمبر دی. دچا ذکر چه تاسو په خپل کتاب تورات کېنې مومی. نو ټول ایمان راوړئ. او دده تابع او فرمانبردار شی. په دې سره به ستاسو مال جان او بچی بځې ټول محفوظ او مامون شی.

۱) حافظ ابن قیم رحمته الله علیه ددې غزوه د سبب په باره کېنې لیکي...

وکان سبب غزوهم أن رسول الله لما خرج إلى غزوة الخندق والقوم معه صلح جاء حبي بن اخطب إلى بني قريظة في ديارهم فقال قد جئكم بعز الدهر. جئكم بفريش على سادتها. وغطفان على قادتها وأنتم أهل الشوكة والسلاح فهلم حتى نناجز محمداً ونفرغ منه. فقال لهم رئيسهم بل جئتنى والله بذل الدهر. جئتنى بسحاب قد أراق ماءه. فهو يرعد ويبرق فلم يزل حبي يخادعه ويعد.. حتى أجابه بشرط أن يدخل معه في حصنه. يصيبه ما أصابهم. ففعل. ونقضوا عهد رسول الله عليه السلام وأظهروا سبه فبلغ رسول الله عليه السلام الخبر فأرسل يستعلم الأمر فوجدهم قد نقضوا العهد فكبر وقال أبشروا يا معشر المسلمين (وانتظر زاد المعاد ۱۳۰/۳)۔

۲) الكامل لابن اثير (۱۲۷/۲) وفتح الباری (۱۳۱۷/۴ ودلائل بیهقی (۲۰۱/۴)۔

⑤ دویم صورت دا دې چه خپل بچی اوبښخي ټولې په خپله قتل کړي. اوبې ويرې د مسلمانانو سره ټول دجنگ کولو دپاره وړاندې شي. که په جنگ کېښي شکست ملاؤ شي. نود بچو او ښځو به راسره څه فکر نه وي. او که فتح ملاؤ شوه. نو د ښځو څه کمې نشته. ښځې به نورې هم ملاؤ شي. اودهغوی نه به بچی هم پيدا شي.

⑥ دريم صورت دا دې چه نن د خالي ورځ ده. کيدې شي. چه مسلمانان دا اوگنري. چه د خالي ورځ د يهوديانو د احترام ورځ ده. په دې کېښي به دوی جنگ جگړه نه کوي. زمونږ دحملې نه به مطمئن اوغافل وي. نو ټول ملاؤ شي. اونه د شپې په مسلمانانو باندې حمله اوکړي. اوددوی دغفلت په فائده واخلي.

خو بنو قريظه د کعب بن اسد درې واړه خبرې اونه منلي. هغوی اوونيل. نه خو مونږ خپل دين پريخودې شو. اونه خپل بچی اوبښخي قتلولي شو. اونه د خالي په شپه حمله کولی شو. چه ددې محترمي ورځې بې حرمتي اوشي. ځکه چه هم ددې ورځې د بې حرمتي په وجه خو زمونږ د مشرانو نه شادوگانو او خنزيران جوړ شوي وو. (۱) چه محاصرې نه تنگ شونو هغوی دې خبرې ته غاړه کيخوده. چه نبی ﷺ د دوی په باره کېښي کومه فيصله کوي. هغه دوی ته منظور ده. د بنو قريظه سره د انصارو حليفانه تعلقات وو د اوس قبيلې کسانو د نبی ﷺ په خدمت کېښي عرض اوکړو. يا رسول الله د قبيله خزرج په درخواست سره چه تاسو د بنو نضير سره څنگه معامله کړې وه. هغه شان زمونږ په درخواست د بنو قريظه سره هم اوکړي. نبی ﷺ او فرمائيل. تيك ده. د اوس قبيلې کسان د فيصلې اختيار خپل سردار حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه ته ورکړو. اودا ئې اوونيل. چه کومه فيصله هغه اوکړي هغه مونږ ته منظوره ده.

حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه زخمی وو. هغه راوستې شو. هغه فيصله اوکړه. چه د بنو قريظه ټول جنگجوسرې دې قتل کړې شي. اودهغوی ښځې اوبچې دې وينځي وغلامان جوړ کړې شي. اود دوی ټول مال دې په مسلمانانو کېښي تقسيم کړې شي. ددې تفصيل وړاندې د بخاري په روايت کېښي راځي.

نود بنو قريظه ټول کسان گرفتار کړې شول. او مدينې منورې ته راوستې شول. اود يوې

(۱) سيرة ابن هشام (۲۴۶/۳ و ۲۴۷) والبدایة والنهاية (۱۲۰/۴) د محاصرې په دوران کېښي يهودو نبی ﷺ ته درخواست کړې وو. چه حضرت ابولبابه دوی ته راوليږه. چه هغوی دده سره مشوره اوکړي. ځکه چه د يهودو د ابولبابه سره حليفانه تعلقات وو. حضرت ابولبابه رضی الله عنه چه دننه ورغلل. نو ټول ماشومان اوبښخي جمع شول. اوبه ژړا شول. چه دا منظر ئې اوليدل. نو د ابولبابه زړه نرم شو. بنو قريظه ابولبابه رضی الله عنه ته اوونيل. ايا مونږ د رسول الله ﷺ حکم او فيصله اومنو. او ورته ئې اوونيل. او قبوله کړي. او ورسره ئې مرئ طرف ته اشاره اوکړه. چه ذبح کولي به شي. اوس ابولبابه رضی الله عنه دخپل ځای نه لا اخوا شوې هم نه وو. چه دخپلې غلطۍ اوحيانت احساس ورته اوشو. نيغ مسجد نبوی ته لاړل. اوخپل ځان ئې په ستنه پورې اوتړل. او قسم ئې اوخوړل. چه ترڅو پورې الله تعالی زما توبه قبوله کړې نه وي. نو دخپل ځای نه به نه اخوا کيږم. تردې چه الله تعالی د دوی توبه په نبی ﷺ باندې نازله کړه. (سيرة ابن هشام (۲۴۶/۳ و ۲۴۸) ~

انصاری ښځې په کور کښې ټول بند کړې شول. د قتل گاه په طور د هغوی دپاره خندقونه او کنستلی شول. دوه دوه او څلور څلور په راوستې شول. او په دغه خندقونو کښې به دهغوی خټونه وهلی شول. دغه شان څلور سوه یهودیان قتل کړې شول. (۱) حي بن اخطب کوم چه ددې ټولو سازشونو او فتنو جوړونکې وو. مقتل ته راوستې شو. نو هغه نبی ﷺ ته او کتل او وې وئیل. «ما والله ما لیت نفسی عداوتک ولکنه من یغذله یغذله» (۲) په الله قسم زه خپل خان ستا په دشمنۍ باندې نه ملامته کوم. خو خبره دا ده. چه الله تعالی دچا مدد نه کوی. د هغه څوک مددگار نه وی. اویا خلقو ته مخاطب شو. او وې وئیل. «ایها الناس انه لا یأس بامرالله کتاب وقدر، وملصحه، کتبها الله علی بنی اسرائیل» ای خلقو د الله تعالی د حکم په منلو کښې څه باک نشته. دا یوه لیکلې شوې فیصله او سزا وه. کومه چه الله تعالی په بنی اسرائیلو باندې لیکلې وه. ددې نه پس دهغه څټ قلم کړې شو. (۳)

په ښځو کښې یوه هم قتل نکړې شوه. سوا د یوې ښځې نه چه د هغې نوم د سیر په کتابونو

(۱) په دې موقع د قتل شوو یهودیانو په تعداد کښې اختلاف دی. ابن اسحاق شپږ سوه او اوبن اثیر په خپل تاریخ،، الکامل،، کښې د اووه سوو تعداد خودلې دي. علامه سهیلی رحمته الله علیه لیکلی دی. چه دا کثرو قول دا دي. چه د اته او نهه سوو په مینځ کښې د دوی تعداد وو. او امام ترمذی، امام نسائی او ابن حبان په خپل صحیح سند سره د حضرت جابر رضی الله عنه نه د څلورو سوو تعداد نقل کړې دي. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه په دې مختلفو روایاتو کښې تطبیق کوی. او فرمائی. ممکن ده. چه د اصلی یهودیانو تعداد څلور سوه وو. اوباقی دهغوی تابعدار وو. (اوگوری فتح الباری (۴/۱۴۷) و ابن اثیر (۱۲۷/۲) سیره ابن هشام (۲۵۲/۳)۔

(۲) امام مغازی ابن اسحاق د بنو قریظه په دې قیدیانو کښې د یو قیدی،، زبیر بن باطا،، واقعه لیکلې ده. چه هغه د جاهلیت د زمانې په مشهور جنگ،، بعاث،، کښې د انصارو په مشهور صحابی حضرت ثابت بن قیس رضی الله عنه باندې څه احسان کړې وو. زبیر بن باطا په دغه وخت کښې بوډا شوې او نابینا شوې وو. ثابت بن قیس رضی الله عنه ته راغلو. او وې وئیل. ما پیژنې. هغه ورته اووئیل. ما پشان کس ستا پشان کس چرته هیرولې شی. حضرت ثابت رضی الله عنه ورته اووئیل. زه دا غواړم. چه نن ستا د احسان بدله درکړم. نو وې وئیل. ((ان الکريم یجزی الکريم)) حضرت ثابت رضی الله عنه راغلو. او د نبی ﷺ په دربار کښې نې د زبیر د آزادۍ درخواست اوکړو. نبی ﷺ د هغه په درخواست باندې هغه آزاد کړو. هغه راغلو. او خبر نې ورکړو. نو زبیر اووئیل. د داسې بوډا په ژوند کښې به څه مزه ده. چه د هغه اهل وعیال نه وی. حضرت ثابت رضی الله عنه لارو. او د نبی ﷺ نه نې دهغه د اهل وعیال د آزادۍ اجازت هم واخستلو. واپس راغلو. او هغه ته نې اوخودله. نو هغه اووئیل. چه په حجاز کښې نې اهل وعیال وی. خو مال ورسره نه وی. نو ژوند به څنگه تیروی. حضرت ثابت رضی الله عنه لارو. او مال نې هم واپس کړو. اوس روڼد یهودی د حضرت ثابت رضی الله عنه نه تپوس اوکړو. دکعب بن اسد څه اوشو. وې وئیل. قتل شو. بیا نې تپوس اوکړو. حی بن اخطب او غزال بن شموال څه شو؟ وې فرمانیل. قتل شوی دی. بیا نې تپوس اوکړو. د باقی کسانو څه حشراشو. حضرت ثابت ورته اووئیل. ټول قتل کړې شول. نو یوډا یهودی اووئیل. زما د احسان بدله دا ده. چه ته ما هم د خپل قوم سره ملگرې کړه. ددې نه پس په ژوند کښې څه خبر دي. حضرت ثابت رضی الله عنه هغه وړاندې کړو. او د هغه څټ هم قلم کړې شو. (سیره ابن هشام (۳۵۴ او ۳۵۳)۔

کښې،، بنانه،، خودلي شوې دې څکه چه هغې د چت نه د جرندي پل راگزاري کړې وو. او حضرت خلاد بن سويد رضي الله عنه نې شهيد کړې وو. نو ځکه هغه په قصاص کښې قتل کړې شوه. (۱)
[۲۸۹] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي سَيِّبَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ مُعَيَّرٍ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ لَمَّا رَجَعَ النَّبِيُّ

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْخَنْدَقِ وَوَضَعَ السِّلَاحَ وَاعْتَسَلَ أَنَا هُ جَبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ قَدْ وَضَعْتَ السِّلَاحَ وَاللَّهُ مَا وَضَعْنَاهُ فَأَخْرَجُوا إِلَيْهِمْ قَالَ قَالُوا أَيْنَ قَالَ هَاهُنَا وَأَشَارَ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ فَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْهِمْ [۲۹۰: ر]

اولنې روايت د حضرت عائشې رضي الله عنها دې په دې کښې هم هغه واقعه بيان شوې ده. چه نبی صلی الله علیه و آله کله دخندق نه راواپس شو. نو نبی صلی الله علیه و آله وسله کوزه کړه. نو حضرت جبرئیل عليه السلام راغلو. او وې وئيل. په الله قسم مونږ لا تراوسه پورې وسله نه ده کوزه کړې. ته بنو قريظه طرف ته لاړ شه. نو نبی صلی الله علیه و آله بنی قريظه طرف ته روان شو.

[۲۸۹] حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هِلَالٍ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ أَتَّبِعُ إِلَى الْغُبَارِ سَاطِعًا فِي زُقَاقٍ بَيْنَ غَنَمٍ مُوَكَّبٍ جَبْرِيلَ جِئَنَ سَارَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ [۲۹۰: ر]

حضرت انس رضي الله عنه فرماني. چه د حضرت جبرئیل عليه السلام د شاهانه سورلي په وجه د بنو غنم دکوڅو دورې لکه اوس هم زه وينم. کله چه نبی صلی الله علیه و آله بنی قريظه طرف ته روان شول.

موکب جبريل عليه السلام: ① «موکب» د «هو» محذوف خبر دې. ددې په وجه مرفوع دې.

② يا دا د «القهار» نه بدل او گرځولې شو. او مجرور وئيلی شی. ③ دا هم ممکن ده. چه دا د

«أرى» وغيره فعل محذوف مفعول تسليم کړې شی. نو په دې صورت کښې به منصوب وی.

حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه د «موکب» ترجمه کړې ده. شاهانه سورلي. (۲) يعنی د شاهانه سورلي په رفتار سره حضرت جبرئیل عليه السلام د بنو غنم د کوڅو نه تيريدل. اودهغې نه دوره الوته. اوما ورته کتل.

په دې کښې اختلاف دې. چه حضرت جبرئیل عليه السلام د پيغمبر صلی الله علیه و آله نه سوا بل څوک کتلې شی

۱) دغه ښځې ته معلومه شوې وه. چه د مقتولينو په فهرس کښې ددې نوم شامل دې. خوددې باوجود د قتل نه لږ وخت مخکې نې د حضرت عائشې سره خبرې کولې. او په خبره خبره به نې خنډل. په دې کښې دهغې نوم واخستې شو. پاسيده اود قتل گاه طرف ته روانه شوه. حضرت عائشې رضی الله عنها ترې تپوس او کړو. چرته څې. نوهغې ورته او وئيل. قتل گاه ته ورځم. ما يو جرم کړې وو. دهغې سزا خورم. نودهغې څټ هم قلم کړې شو. حضرت عائشه رضی الله عنها فرماني. چه د قتل نه څو لمخې وړاندې دهغه ښځې د خندا په خبرو اوس هم ماته تعجب راځي. (اوگوړی البدايه والنهاية (۱۴۹۱) ~

۲) فيض الباری (۱۰۰۴) باب مرجع النبی صلی الله علیه و آله من الأحزاب. —

که نه؟ بعضی حضرات د قول اول قائل دی. اوبعضې د قول ثاني. دلته د حدیث د ظاهر نه دا معلومېږي. چه کله هغوی پورته کیدونکې دوره اولیده. نو دا گمان نې اوکړو. چه دا حضرت جبرئیل عليه السلام دې. د نه لیدلو وجه دا وه. اوددې وجه چه جبرئیل عليه السلام نې نه وو لیدلې. ځکه چه حضرت جبرئیل عليه السلام په خپل اصلی شکل کښې وو. ځکه چه کله حضرت جبرئیل د چا سرې په شکل کښې متشکل شوې دې. هلته نورو هغه لیدلې دې. لکه په کتاب الايمان کښې چه تیر شوی دی. «هذا جبرئيل جاءكم يعلمكم دينكم»^(۱)

[۳۸۹۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ أَشْمَاءَ حَدَّثَنَا جُورِيَّةُ بْنُ أَشْمَاءَ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْأَحْزَابِ لَا يَصْلَحِينَ أَحَدُ الْعَصْرِ إِلَّا فِي بَنِي قُرَيْظَةَ فَأَذْرَكَ بَعْضُهُمُ الْعَصْرَ فِي الطَّرِيقِ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لَا نُصَلِّي حَتَّى نَأْتِيَهَا وَقَالَ بَعْضُهُمْ بَلْ نُصَلِّي لَمْ يَزِدْ مِنَّا ذَلِكَ فَذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يُعْتَفَ وَاحِدًا مِنْهُمْ [۹۰۳:۱]

دا روایت هم په دې سند او متن سره په «أبواب الخوف» کښې په «باب صلاة الطالب والمطلوب» کښې تیر شوې دې. په دې روایت کښې دی. چه نبی صلی الله علیه و آله اوفرمائیل. د مازیگر مونځ هم په بني قریظه کښې اوکړې. اودمسلم په روایت کښې د مازیگر په خای د ماسپخین ذکر دې. (۱) دعاموکتب حدیث نه د ماسپخین د روایت تائید معلومېږي. اواهل سیراو مغازی د مازیگر ذکر کوي.

په دواړو کښې تطبیق داسې کیدې شی. ممکن ده. چه لښکر په دوو حصو کښې تقسیم شوې وی. یوه حصه به د ماسپخین نه وړاندې روانه کړې شوې وی. اوهغه ته نې وئیلی وی. چه د ماسپخین مونځ به په بنو قریظه کښې کوئ. او بله حصه نې د ماسپخین نه پس روانه کړې وی. اوهغوی ته نې وئیلی وی. چه د مازیگر مونځ به په بنو قریظه کښې کوئ. یا داسې وئیلی شی. چه په لښکر کښې داسې کسان هم وو. چاچه د ماسپخین مونځ نه وو کړې. هغوی ته نې وئیلی وی. چه د ماسپخین مونځ هلته اوکړې. او نور کسان چاچه د ماسپخین مونځ کړې وو. هغوی ته نې وئیلی وی. چه تاسو هلته د مازیگر مونځ اوکړې.

قوله: فَأَذْرَكَ بَعْضُهُمُ الْعَصْرَ فِي الطَّرِيقِ: بعضی صحابو رضی الله عنهم په لار کښې مازیگر رالاندې کړو. یعنی د مازیگر وخت پرې په لار کښې راغلو. نو بعضو اووئیل. چه مونځ خو به بنو قریظه ته خو. اوهلته به مونځ کوو. ځکه چه نبی صلی الله علیه و آله دا فرمائیلی وو. چه په بنو قریظه

(۱) حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه فرماني. ((واختلفوا في رؤية جبرئيل عليه السلام هل تجوز لغير النبي صلی الله علیه و آله أو لا؟ فمنهم من جوزها ومنهم من أنكرها. والظاهر من هذا اللفظ أنه لما رأى الغبار ساطعاً ولم ير رாகباً ظن أنه جبريل عليه السلام وذلك إذا كان في صورته أما إذا تمثل في صورة رجل فقد راه آخرون أيضاً كما مر في الإيمان.. هذا جبرئيل جاءكم يعلمكم دينكم)) (فيض الباري (۱۰۰۱۴) -

(۲) صحيح مسلم كتاب الجهاد باب المبادرة بالغزو رقم الحديث (۴۳۶۵) -

کنبی به مونخ کوی. او بعضو اوونیل. چه مونز مونخ کوو. خکه چه د نبی ﷺ د وینا مقصد دا نه وو. که لاره کنبی دریاندې د مازیگر مونخ راشی. نو هم مونخ مه کوی. بلکه د نبی ﷺ مقصد تعجیل وو. چه زرتزره بنو قریظه ته اورسی. بیا روسته د نبی ﷺ په وړاندې ددې ذکر اوشو. نو نبی ﷺ په چا باندې هم د خفگان اظهار اونکرو.

سوال دا دې. چه دلته دچا عمل غوره دې. په لار کنبی د مونخ کونکو. او که د هغه حضراتو خوک چه بنو قریظه ته لاړل. او مونخ نې اوکړو. ابو محمد بن حزم ظاهری رحمته الله فرمائی. که مونز په دغه خای کنبی وو. نو که د بنو قریظه رسیدو کنبی خو کاله لگیدل. هم به مونز د مازیگر مونخ د بنو قریظه نه وړاندې نه کولو. خو حافظ ابن قیم رحمته الله په زادالمعاد کنبی د هغه کسانو فعل ته ترجیح ورکړې ده. چا چه په لار کنبی مونخ اوکړو. اود مازیگر مونخ نې په خپل وخت کنبی اوکړو. خکه چه دغه کسانو دوه فضیلتونه حاصل کړل. یو فضیلت د مونخ په خپل وخت کنبی د ادا کولو. او دویم فضیلت په جهاد کنبی د حصی اخستلو. اوزر ترزره بنو قریظه ته د رسیدو فکر خو هغوی سره هم وو. نو هغوی په لاره کنبی مونخ اوکړو. اوچه خنګه اورسیدل. نو مورچې جوړول نې شروع کړې. ددې وجې د دوی فعل ته ترجیح ورکړې شوه. (۱)

[۲۸۱۳] حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ وَحَدَّثَنِي خَلِيفَةُ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي عَنْ أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ الرَّجُلُ يَجْعَلُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النَّخْلَاتِ حَتَّى افْتَتَحَ قَرْيَظَةَ وَالنَّضِيرَ وَإِنْ أَهْلَى أَمْرُونِي أَنْ آتِيَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَسْأَلُهُ الَّذِي كَانُوا أُعْطَوهُ أَوْ يَعْضُهُ وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أُعْطِيَ أَمْرًا يُجَاءُ أَمْرًا أَيْمَنُ فَجَعَلْتُ النَّوْبَ فِي عُنُقِي تَقُولُ كَلَّا وَالَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَا يُعْطِيكُمْمْ وَقَدْ أُعْطِيَ نَبِيَّهَا أَوْ كَمَا قَالَتْ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لَكَ كَذَا وَتَقُولُ كَلَّا وَاللَّهِ حَتَّى أُعْطَاهَا حَبِيبُ اللَّهِ قَالَ عَشْرَةَ أَمْثَالِهِ أَوْ كَمَا قَالَ [ر: ۲۹۱۰]

حضرت انس رضي الله عنه فرمائی. چه دانصارو کسانو به د نبی ﷺ دپاره د قجورو وونې متعین کولې. (اونبې ﷺ به هغه قجورې مهاجرینو ته ورکولې) تردې چه د بنو قریظه او بنو نضیر قبائل فتح شول. (نو نبی ﷺ هغه قجورې د مهاجرینو نه واخستې. او انصارو ته نې واپس کړې. اود قریظه او نضیر مالونه نې په مهاجرینو کنبی تقسیم کړل) په دغه وخت کنبی زما کوروالا زه د نبی ﷺ په خدمت کنبی اولیرم. چه دهغه ونو په باره کنبی کومې چه د کور خلقو هغوی ته ورکړی دی. تپوس ترې اوکړی. (چه هغه وونې به مونز ته واپس کولې شی که نه؟) نبی ﷺ هغه وونې حضرت ام ایمن رضي الله عنها ته ورکړې وې. په دې کنبی حضرت ام ایمن رضي الله عنها راغله. اوزما په خت کنبی نې خادر واچولو. او وې وئیل. هیخ کله نه، قسم دی وی په

(۱) حافظ ابن قیم رحمته الله لیکي. ((بل الذین صلوا فی الطريق فی وقتها حازوا قصب السبق، وکانوا أسعد بالفضیلتین فإنهم بادروا إلى إمتثال أمره فی الخروج وبادروا إلى مرضاته فی الصلاة فی وقتها ثم بادروا إلى اللحاق بالقوم فحازوا فضیلة الجهاد وفضیلة الصلاة فی وقتها وفهموا ما یراد منهم وکانوا أفقه من الآخرين (وانظر زاد المعاد (۱۳/۱۳۱)۔

حضرت ام ایمن رضی الله عنها ته په عاریت وړکړې شوې وې. نودا خبره په پوهه کښې نه راځي. که هغې ته د عاریت په طور وړکړې شوې وې. نو بیا هغې د واپس کولونه ولې انکار کولو. د هغې انکار کول دلالت کوي. چه دا هبه وه. او هبه واپس اخستل دلیل دې. ددې خبرې چه رجوع فی الهبه جائز ده. (۱) والله اعلم

[۲۸۸۵] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَعْدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا أُمَامَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ نَزَلَ أَهْلُ قَرِظَةَ عَلَى حُكْمِ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ فَأَرْسَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى سَعْدٍ فَأَتَى عَلَى جَارٍ فَلَمَّا دَنَا مِنَ الْمَسْجِدِ قَالَ لِلْأَنْصَارِ قُومُوا إِلَيَّ سَيِّدُكُمْ أَوْ خَيْرِكُمْ فَقَالَ هَؤُلَاءِ نَزَلُوا عَلَى حُكْمِكَ فَقَالَ تَقْتُلُ مُقَاتِلَتَهُمْ نَسِي ذَرَابَتَهُمْ قَالَ قَضَيْتُ بِحُكْمِ اللَّهِ وَرَبِّمَا قَالَ بِحُكْمِ الْمَلِكِ [۲۸۸۸]

دا روایت د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه دې. د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه نوم سعد بن مالک رضی الله عنه دې. فرماني. چه «نزل اهل قريظة على حكم سعد بن معاذ رضی الله عنه» بنو قريظه د سعد بن معاذ رضی الله عنه په حکم او فیصله باندې راکوزیدل منظور کړل.

په حقیقت کښې بنو قريظه د قلعونه راکوزیدو ته بیخي تیار نه وو. خو چه کله هغوی ته معلومه شوه. چه سعد بن معاذ رضی الله عنه زموږ فیصله کوي. نو راکوزیدو ته تیار شول. ځکه چه حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه د اوس قبیلې سردار وو. اود اوس او بنو قريظه په مینځ کښې حلیفانه تعلقات وو. بنو قريظه خیال اوکړو. چه اوس زموږ فیصله د سعد بن معاذ رضی الله عنه په لاس کښې ده. او هغه به خامخا زموږ په حق کښې د آسانو نه آسانه فیصله کوي. هغه خلق راکوز شونې رضی الله عنه د حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه د راغوستلو دپاره سرې اولیول. حضرت سعد رضی الله عنه نژدې جمات سره یوې خیمه کښې مقیم وو. (۲) نو هغه په خراباندې سور راغلو.

قوله: فَلَمَّا دَنَا مِنَ الْمَسْجِدِ: کله چه هغه جمات ته نژدې شو. بعضې خلق وائي. چه دلته د جمات نه مراد مسجد نبوی دې. خودا غلطه ده. بلکه دلته د جمات نه هغه عارضی ځای مراد دې. کوم چه د محاصرې په دوران کښې نبی صلی الله علیه و آله د بنو سلمه په کورونو کښې عارضی

(۱) حضرت گنګوهی رضی الله عنه فرماني...

قوله فأسأله الذي كانوا أعطوه فيه دلالة على جواز الرجوع في الهبة، وأن الموهوب له إذا وهب الآخر لم يملك الواهب الأول ردها من الموهوب له الأول ولذلك أمر النبي صلی الله علیه و آله أم أيمن أن تردّها إليهم ولو ملك ردها بنفسه النفسية لما إفتقر إلى ذلك .. وجواز الرجوع في الهبة ظاهر برجوع الأنصار فيما كانوا أعطوه ولا يمكن حمله على أنه كان عارية لا هبة لأنه لو كان العارية لما أعطى النبي صلی الله علیه و آله عطية أم أنس لأن أم أيمن إذا لا يجوز هبة العارية .. وانظر لامع الدراري (۳۳۷۸) ~

(۲) دا خیمه نبی صلی الله علیه و آله جمات سره نژدې د هغه دپاره لګولې وه. دې دپاره چه هغه تپوس په آسانتیا سره کوي. اوګوري دلالت بیهقي (۲۶۸۳) ~

طور جوړ کړې وو. (۱) دا ځای بنو قریظه ته نژدې وو. بنو قریظه د مدینې منورې نه د شپږ میله په فاصله باندې وو. (۲)

قوله: قَالَ لِلْأَنْصَارِ قَوْمُوا إِلَيَّ سَيِّدُكُمْ أَوْ خَيْرُكُمْ: نبي ﷺ انصارو ته اوفرمائیل. د خپل سردار د تعظیم دپاره اودریږئ. یا تاسو کښې د غوره د تعظیم دپاره اودریږئ. د قیام تعظیم مسئله: د ډچا د تعظیم دپاره ا ودریدل جائز دی که ناجائز. په دې کښې د عالمانو رضی الله عنه مختلف اقوال دی. امام نووی د تعظیم قیام د ثبوت دپاره یوه مستقلة رساله لیکلې ده. ابن الحاج د هغوی تردید کړې دې. اودهغوی دموقف د غلط ثابتولو کوشش نې کړې دې. دغه شان د فریقینو د طرفه په مسئله کښې لیکلی شی.

خو قول فیصل دا دې. چه د اهل کرم او اهل فضل په تعظیم کښې اودریدل نه صرف دا چه جائز دی بلکه بهتر او غوره دی. خودا اجازت په دوو شرطونو پورې مشروط دې.

① یو دا چه د ډچا دپاره اودریږئ. دهغه په زړه کښې دا طلب نه وی. چه خلق دې زما دپاره اودریږئ. که د هغه په زړه کښې دا خواهش وی. نو بیا اودریدل جائز نه دی.

② دویم شرط دا دې. چه د اودریدونکي په زړه کښې د اودریدو داعیه وی. که په زړه کښې ئې هغه ته د اودریدو داعیه نه وی. صرف د خودلې اومتلق په وجه اودریدلی وی. نو بیا اودریدل جائز نه دی. (۳)

(۱) اوگوری فتح الباری (۱۲۷/۴) -

(۲) البدری الساری حاشیه فیض الباری (۱۰۱/۴) -

(۳) د ډچا دپاره د اودریدو مختلف صورتونه کیدی شي. په هغې کښې صرف یو صورت د (قیام تعظیمی) په حکم کښې اختلاف دې. دباقی صورتونو حکم ښکاره او متفق علیه دې. ...

① اولنې صورت دا دې. چه سردار ناست وی. اوحاضرين دهغه په تعظیم اوتکریم کښې مسلسل ولاړ وی. دا صورت بالاتفاق ناجائز دی.

② دویم صورت دا دې. چه د راتلونکي په زړه کښې تکبر وی. دهغې په وجه هغه غواړي. چه خلق زما دپاره اودریږئ. دا صورت هم په اتفاق سره ناجائز دې.

③ دریم صورت دا دې. چه د راتلونکي په زړه کښې لوې والې اوتکبر نه وی. خو دا ویره وی. چه د خلقو په اودریدو سره به دده په زړه کښې لوې پیدا شی. نو د داسې کس دپاره اودریدل مکروه دی.

④ څلورم صورت دا دې. چه د ډچا په راتلو د خوشحالی د وجې انسان د هغه د استقبال دپاره اودریږئ. نو دا صورت نه یواځې دا چه جائز دې. بلکه مستحب او مندوب هم دې.

⑤ پنځم صورت دا دې. چه یو کس ته د الله تعالی دطرفه څه نعمت ملاؤ شوې وی. هغه کس ته د مبارکۍ دپاره څوک اودریږئ. نو دا صورت هم مستحب اومندوب دې.

⑥ شپږم صورت دا دې. چه په ډچا باندې څه مصیبت راغلې وی. دهغه د تسلی دپاره څوک هغه ته اودریږئ. نو دا هم مستحب اومندوب دې.

⑦ اووم صورت دا دې. چه د راتلونکي د تعظیم دپاره څوک اودریږئ. خو د راتلونکي په زړه کښې د خپل ځان دپاره د دې تعظیمی اودریدو خواهش اومتنا نه وی. ... ابقیه حاشیه په راروانه صفحه.

حضرت سعد بن معاذ رضی اللہ عنہ چه کله راغلو نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم ورته اوفرمانیل. دا خلق ستا په فیصله باندې راضی شوی دی. حضرت معاذ رضی اللہ عنہ په دغه موقع باندې د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه دا تپوس هم اوکړو. چه زما فیصله به په چا باندې نافذ کیږي. نبی صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمانیل. په ټولو به نافذ کیږي. عرض نهې اوکړو. په تاسو به هم نافذ کیږي. نبی صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمانیل. او په ما به هم نافذ کیږي. (۱) په دغه وخت کښې حضرت سعد رضی اللہ عنہ فیصله اوکړه. چه د دوی جنگجو سړي دې قتل کړي شي. اوددوی ښځې اوماشومان دې قید کړي شي. نبی صلی اللہ علیہ وسلم حضرت سعد رضی اللہ عنہ ته اوفرمانیل. تا د الله تعالی د حکم مطابق فیصله اوکړه.

مولانا شبلی رحمۃ اللہ علیہ فرمایلی دی. چه په تورات کتاب تثنيه، اصباح نمبر شل آیت نمبر لسم کښې دی. که یو قوم په محاصره کښې بندیان کړي شي. نوپه هغوی کښې چه څومره سړي وي. هغه دې قتل کړي شي. اوکوم خیزونه چه په هغوی کښې وي. هغه ټول دې مال غنیمت شمار کړي شي. (۲) چونکه حضرت سعد رضی اللہ عنہ د تورات دحکم مطابق فیصله اوکړه. ددې وجې

نبی صلی اللہ علیہ وسلم هغه ته اوفرمانیل. «قضیت بحکم الله»

خو ظاهره دا ده. چه په دغه وخت کښې په نبی صلی اللہ علیہ وسلم باندې وحی راغلي وه. اود هغې په ذریعه نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته د الله تعالی فیصله خودلې شوې وه. حضرت سعد رضی اللہ عنہ چه کله ټیک هم هغه شان فیصله اوکړه. دکومې خبر چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته د وحی په ذریعه شوې وه. نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمانیل. «قضیت بحکم الله» واللہ اعلم.

[۳۸۸] حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنْذِرٍ حَدَّثَنَا هِشَامُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ أَصِيبَ سَعْدُ يَوْمَ الْخَنْدَقِ رِمَاءَ رَجُلٍ مِنْ قُرَيْشٍ يُقَالُ لَهُ جَبَانُ بْنُ الْوَعَرَةِ رِمَاءَ فِي الْأَكْحَلِ فَضَرَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْمَهُ فِي الْمَسْجِدِ لِيَعُوذَهُ مِنْ قَرِيبٍ فَلَمَّا رَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْخَنْدَقِ وَضَعَ السِّلَاحَ وَأَغْتَسَلَ فَأَتَاهُ جَبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَهُوَ يَنْقُضُ رَأْسَهُ مِنَ الْعُبَارِ فَقَالَ قَدْ وَضَعْتَ السِّلَاحَ وَاللَّهِ مَا وَضَعْتَهُ أُخْرِبُ إِلَيْهِمْ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَيْنَ فَأَسَارَ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ فَأَتَاهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى

.. دتیرمخ بقیه] نودا اووم صورت مختلف فيه دي. د طرفینو دلائل وړاندې په ((کتاب الاستیذان باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم قوموا إلى سیدکم)) لاندې حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ بیان کړی دی. انشاء الله پوره تفصیل به هلته کښې راشي. د ذکرشو اووه صورتونو دپاره اوگوری تکمله فتح الملهم (۱۳۶۳ و ۱۲۷)

د حضرت شیخ الحدیث مد ظلهم په تقریر کښې د مذکوره قیام تعظیمی ته هم دا اووم صورت مراد دي، کوم ته چه د دوو شرطونو سره افضل او غوره و نیلې شوې دي. او هم دي ته مولانا ظفر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ په .. اعلاء السنن، .. کښې .. احق بالعمل، .. و نیلې دي. اوگوری اعلاء السنن

(۳۹۱/۱۷) واللہ اعلم.

(۳۹۱/۲) السيرة الحلبية _

(۱) اوگوری سیره النبی صلی اللہ علیہ وسلم از شبلی نعمانی رحمۃ اللہ علیہ (۲۵۳/۱) _

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَزَلُّوا عَلَى حُكْمِهِ قَدْ أَلْحَكَمَ إِلَيَّ سَعْدٌ قَالَ فَإِنِّي أَحْكُمُ فِيهِمْ أَنْ تَقْتُلَ الْمُقَاتِلَةَ وَأَنْ تُسَبِّيَ الْبَسَاءَ وَالذَّرِيَّةَ وَأَنْ تُقَسِّمَ أَمْوَالَهُمْ

قوله: رَمَاهُ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ يُقَالُ لَهُ حَبَانُ بْنُ الْعَرَقَةِ، رَمَاهُ فِي الْأَكْحَلِ:

حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرماتی: چہ د قریشو یو سری چہ هغه ته نبي حبان بن عرقه ونييل. حضرت سعد بن معاذ رضی اللہ عنہ په تير باندې ويشتلې وو. او تير باندې نې دهغه د مېر رگ ویشتلې وو. مارگولوس یو عيسانی پادری دې. هغه وائی: چہ حضرت سعد رضی اللہ عنہ یو قرطی په تير باندې ويشتی وو. ددې وجه هغه سخته فيصله د انتقام په وجه اوکړه. خودا دروغ دی. دلته د بخاری روایت په روایت کښې تصريح ده. چہ حضرت سعد بن معاذ رضی اللہ عنہ یو قریشی په تير باندې ويشتی وو.

قوله: فَأَتَاهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَزَلُّوا عَلَى حُكْمِهِ: نبي صلی اللہ علیہ وسلم بنو قريظه

ته راخلو. (يعنی نبي صلی اللہ علیہ وسلم دهغوی محاصره کړې وه) نوبنو قريظه د نبي صلی اللہ علیہ وسلم په فيصله باندې راکوز شول. چہ کومه فيصله تاسو کوئ. مونږ ته منظور ده. دا هم په روایاتو کښې راغلی دی. چہ يهود اول د حضرت سعد رضی اللہ عنہ په فيصله باندې راضی شوی وو. (۱) او دلته د بخاری په روایت کښې دی. چہ د نبي صلی اللہ علیہ وسلم په فيصله باندې راضی شوی وو. په دواړه قسمه روایتونو کښې تطبیق ممکن دې. کيدې شی چہ هغوی ته علم شوې وو. چہ نبي صلی اللہ علیہ وسلم فيصله په خپله نه کوی. بلکه حضرت سعد رضی اللہ عنہ ته به نې حواله کوی. ددې وجی دوی د نبي صلی اللہ علیہ وسلم په فيصله باندې راضی شوی وو.

قَالَ إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي عَرَبَةَ عَائِشَةُ أَنَّ سَعْدًا قَالَ اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَعْلَمُ أَنَّهُ لَيْسَ أَحَدًا أَحَبَّ إِلَيَّ أَنْ أَجَاهِدَ هُمْ فِيكَ مِنْ قَوْمٍ كَذَبُوا رَسُولَكَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَخْرَجُوا اللَّهَ مِنْ قَائِنِي أَظُنُّ أَنَّكَ قَدْ وَضَعْتَ الْحَرْبَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ فَإِنْ كَانَ بَقِيَ مِنْ حَرْبِ قُرَيْشٍ شَيْءٌ فَأَقْبِضْ لَهُ حَتَّى أَجَاهِدَ هُمْ فِيكَ وَإِنْ كُنْتَ وَضَعْتَ الْحَرْبَ فَأَجْزِهَا وَاجْعَلْ مَوْتِي فِيهَا فَأَنْفَجِرَتْ مِنْ لَيْتِهِ فَلَمْ يَرْغُمُ وَفِي الْمَسْجِدِ خِيَمَةٌ مِنْ بَنِي غِفَارٍ إِلَّا الدَّمْرُ يَسِيلُ إِلَيْهِمْ فَقَالُوا يَا أَهْلَ الْخِيَمَةِ مَا هَذَا الَّذِي يَأْتِينَا مِنْ قَبْلِكُمْ فَإِذَا سَعْدٌ يُغْدُو جُرْحُهُ دُمَاقَاتٍ مِنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ [۲۵: ۱]

دا تعليق نه دې. بلکه د ماقبل سند سره دې. حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرماتی: چہ حضرت سعد رضی اللہ عنہ دا دعا کړې وه. اي الله تاته ښه پته ده. چہ ددې خبرې نه زیاته خوښه ماته بل څه نشته. چہ زه ستا په لار کښې دهغه قوم سره جهاد کوم. چا چہ ستا د رسول تکذيب کړې دې. او هغه نې د خپل وطن نه راويستې دې. اي الله اوس زما گمان دې. چہ د هغوی او زموږ په مینځ کښې تاسو جنگ ختم کړې دې. خو که د قریشو سره څه جنگ باقی وی. نو ما دهغې دپاره ژوندې اوساته. تردې پورې چہ زه ستا په لاره کښې دهغوی سره جهاد اوکړم. او که تاسو دهغوی سره

(۱) ددې روایتونو د تفصیل دپاره اوگوری دلائل بیهقی (۱۸۱۴ تا ۲۵) باب نزول بنی قریظه علی حکم

سعد بن معاذ رضی اللہ عنہ۔

زمنون جنگ ختم کړې وی. نو زما ددې زخم (دا وینه) اوبیوه، اوبه دې کښې زما مرگ واقع کړه.

قوله: فَأَنْقَجَرَتْ مِنْ لَبْتِهِ فَلَمْ يَرُغْمُ وَفِي الْمَسْجِدِ خِيَمَةٌ مِنْ بَنِي غِفَارٍ إِلَّا الدَّمُ

يَسِيلُ إِلَيْهِمْ: دسینې نه دهغه د زخم وینه روانه شوه. په جمات کښې د بنی غفاریو خیمه وه. کله چه وینه دهغوی طرف ته اوییدله. نو هغوی اوویریدل.

خلفو چه کله وینه اولیده. نو وې ونیل. دا وینه د کوم ځای نه راغله. چه وې کتل نو دحضرت سعد رضی الله عنه د زخم نه هغه روانه وه. هم دهغې د وجې هغوی وفات شو.

دلته چا ته دا گمان کیدې شی. چه حضرت سعد رضی الله عنه چه کومه دعا کړې وه. هغه قبوله نشوه. ځکه چه هغوی دعا کړې وه. که د قریشو سره دجنگ څه سلسله باقی وی. نو ما ژوندې اوساته. نو د فتح مکه په ورځ د قریشو سره جنگ اوشو. خو حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه د هغه زخم د وجې وفات شوې وو.

① دلته ددې یو جواب دا ورکړې شوې دې. چه د هرې دعا په دنیا کښې قلیلدل څه ضروری نه وی. بعضی دعاگانې په دنیا کښې نه قلیږی. خو الله تعالی په آخرت کښې هغه د ترقی ذریعه جوړه کړی. دحضرت سعد رضی الله عنه دا دعا هم الله تعالی د آخرت د ترقی ذریعه جوړه کړه.

② خو غوره جواب دا دې. چه دحضرت سعد رضی الله عنه مقصد دا وو. که داسې جنگ وی. چه په هغې کښې قریش اقدام اوکړی. نو دهغه جنگ دپاره ما ژوندې اوساته. اودفتح مکه په موقع باندې قریشو اقدام نه وو کړې. بلکه مسلمانان په مکه باندې د قبضې کولو دپاره تلې وو. اوبه هغې کښې هم د قریشو سره د څه د سخت جنگ نوبت نه وو راغلې. بلکه خالد بن ولید رضی الله عنه سره د مسلمانانو یوه وړه غونډې ډله وه. هغوی ته د کافرانو د معمولی مقابلې نوبت راغلې وو. نو الله تعالی په دنیا کښې هم د حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه دعا قبوله کړې وه. او هغه ئې خپل طرف ته اوبلل.

حافظ ابن حجر رحمته الله د مستدرک حاکم روایت نقل کړې دې. چه کله حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه وفات شونو. دهغه دپاره د آسمان ټولې دروازې پرانستې شوې. اودهغوی د روح په تلو باندې فرشتې خوشحاله شوې. (۱)

اوحافظ ابن کثیر رحمته الله په «الهدایة والنهایة» کښې نقل کړی دی. چه کله حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه وفات شو. نو دهغوی په جنازه کښې د شرکت دپاره اویا زړه فرشتې راغلې وې. کومې چه ددې نه وړاندې چرته د آسمان نه نه وې راکوزې شوې. (۲) دحضرت جابر رضی الله عنه نه روایت دې. چه نبی صلی الله علیه و آله فرمانیلی دی. چه دحضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه په مرگ سره عرش خوزیدلې وو. (۳)

(۱) فتح الباری (۱۲۴/۷) باب مناقب سعد بن معاذ رضی الله عنه -

(۲) اوگوری البدایة والنهایة (۱۲۸/۴) -

(۳) اوگوری (الإصابة ۳۷۱۲) حافظ ابن کثیر په ((البدایة والنهایة)) کښې داسې قسم ډیر روایات جمع کړی دی. اوگوری (البدایة والنهایة باب وفاة سعد بن معاذ رضی الله عنه (۱۲۶/۴ او ۱۳۰) -

[۳۸۹۷] حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَدِيُّ أَنَّهُ سَمِعَ الْبَرَاءَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِحَسَنَ أَهْلِهِمْ أَوْ هَاجِرِهِمْ وَجَبْرِيلَ مَعَكَ وَزَادَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَرْمَانَ عَنْ الشَّيْبَانِيِّ عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ قُرَيْظَةَ لِحَسَنَ بْنِ ثَابِتٍ أَهْلُ الْمُشْرِكِينَ فَإِنَّ جَبْرِيلَ مَعَكَ [۳۸۹۷: ر]

باب = غَزْوَةُ ذَاتِ الرِّقَاعِ

وَهِيَ غَزْوَةُ مُحَارِبِ خَصْفَةٍ مِنْ بَنِي ثَعْلَبَةَ مِنْ غَطَفَانَ
فَنَزَلَ نَحْلًا وَهِيَ بَعْدَ خَيْبَرَ لِأَنَّ أَبَا مُوسَى جَاءَ بَعْدَ خَيْبَرَ

رقاع د رقعہ جمع ده پتی او چیرپرې ته وائی ددې غزوې په وجه تسمیه کښې مختلف اقوال دی. ① یوه خبره په دې باره کښې دا شوې ده چه چونکه په دې غزوه کښې د زیات مزل د وجې د صحابه کرامو رضی الله عنہم په پښو کښې پولی راختلې وې ددې وجې هغوی د خپلو جامو پتی او چیرې په خپلو پښو باندې اوتړلې. د دې وجې دې ته ، غزوه ذات الرقاع ، وائی هم په دې باب کښې وړاندې د حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنہ روایت راخی په هغې کښې دی. «فسیت غزوة ذات الرقاع لما کاننا نعصب من الخرق علی أرجلنا»

② بعضې حضرات وویلې دی چه دې غزوه ته ، غزوه ذات الرقاع ، د دې وجې وائی چه «لهم ردعوا رأياتهم» یعنی په دې غزوه کښې صحابو رضی الله عنہم رنگ په رنگ بیرغونه جوړ کړي وو. (و)

③ واقدی او ابن سعد رحمهما الله وئیلی دی چه ، ذات الرقاع ، د یوغر نوم دې په کوم کښې چه دمختلفو رنگونو نښې وې چونکه ددې غزوې په موقع نبی صلی الله علیه و آله هلته قیام کړې وو ددې وجې ددې غزوې نوم ، ذات الرقاع ، کیخودې شو. (۲)

④ ابن حبان رضی الله عنہ فرمائیلی دی چه ددې غزوې نوم ذات الرقاع ددې وجې کیخودې شوې دې چه ددوی لاهونه د مختلفو رنگونو وو. حافظ ابن حجر رضی الله عنہ فرمائی چه دابن حبان رضی الله عنہ دا قول په تصحیف باندې مبنی ده. هغه «جهل» لره «خیل» وئیلی دی. (۳)

⑤ بعضې مالکیانو عالمانو رضی الله عنہم د غزوه ذات الرقاع دنوم یوه عجیبه وجه بیان کړې ده. هغوی فرمائیلی دی چه دې غزوې ته ، غزوه ذات الرقاع ، د دوی وجې وائی چه

(۱) البداية والنهاية (۸۳۱۴)۔

(۲) طبقات ابن سعد (۶۱۱۲) والبدایة والنهاية (۸۳۱۴)۔

(۳) فتح الباری (۴۱۹۱۷)۔

صحابوﷺ په دې کښې صلاة الخوف ادا کړې وو. او په مانځه کښې پيوند لگولې شوې وو. چه يوې ډلې يو رکعت کړې وو. اولنې وه. او بيا بله ډله راغلې وه. او يو رکعت نه کړې وو. او بيا واپس تلې وه. او بيا اولنې ډله راغلې وه. او هغې مونځ پوره کړې وو. او ددې نه پس بيا دويمه ډله راغلې وه. او هغې مونځ پوره کړې وو. نو چونکه صحابوﷺ مونځ ټکړې ټکړې او حصې حصې کړې وو. ددې وجې دې غزوې ته غزوه ذات الرقاع وائي. (۱)

علامه نووي رحمه الله فرمايلى دى. چه په دې ټولو توجيهاټو کښې څه تعارض نشته. چه ددې ټولو اسبابو او وجوهر په بناء باندې ددې غزوې نوم دا کيځودې شوې وي. (۲)

دغزوه ذات الرقاع سبب: ددې غزوې سبب دا وو. چه نبى ﷺ ته خبر ملاؤ شو. چه د بنو غطفان دوه قبيلې بنو محارب او بنو ثعلبه لښکر جمع کوى. او دغه خلق د مسلمانانو خلاف منظم کيږي. نو نبى ﷺ ددې نه وړاندې چه هغه خلق حمله اوکړي. څلور سوه صحابه ﷺ خان سره واخستل. او پيش قدمي نې اوکړه. (۳)

دغزوه ذات الرقاع د تاريخ په واقع کيدو کښې اختلاف: ددې غزوې د واقع کيدو په تاريخ کښې د اهل سير اختلاف دى.

① د يوې ډلې رايې دا ده. چه دا غزوه په ۴۴ کښې واقع شوې وه.

② د بعضي حضراتو خيال دې. چه دا په ۵۵ کښې واقع شوې وو. (۴)

③ دامام بخارى رحمه الله دا رائي ده. چه دا غزوه په ۷۷ کښې د غزوه خيبر نه پس واقع شوې وه. او امام بخارى رحمه الله په دلائلو سره دا ثابت کړې ده. نو امام بخارى رحمه الله فرماني. «وهي بعد

خيبر لان ابا موسى جاء بعد خيبر»

① دامام بخارى رحمه الله اولنې دليل دا دى. چه په دې غزوه کښې حضرت ابو موسى اشعري رضي الله عنه شرکت کړې دې. لکه څنگه چه ددوى روايت هم په دې باب کښې راځي. بل طرف ته دا خبره متفق عليه ده. چه حضرت ابو موسى اشعري رضي الله عنه د خيبر د فتحې نه پس مدينې ته تشریف راوړې وو. نو په غزوه ذات الرقاع کښې د دوى شرکت ددې خبرې واضح دليل دى. چه دا غزوه د فتح خيبر نه پس واقع شوې ده.

ابن سيد الناس رحمه الله د امام بخارى رحمه الله دا استدلال رد کوى. او فرماني. چه د حضرت ابو موسى اشعري رضي الله عنه په دې روايت باندې چه غزوه ذات الرقاع د غزوه خيبر نه پس واقع شوې ده. څه دلالت نه کوى. حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن سيد الناس رحمه الله په دې قول باندې د تعجب اظهار کړې دى. او فرمايلى نې دى. چه د ابن سيد الناس د امام بخارى رحمه الله دا استدلال رد

(۱) وفی فتح الباری (۱۹۷/۴) وأغرب الداودی فقال سمیت ذات الرقاع لوقوع صلاة الخوف فيها فسمیت

بذلك لترقيع الصلاة فيها)۔

(۲) فتح الباری (۱۹۷/۴)۔

(۳) طبقات ابن سعد (۶۱۲)۔

(۴) البداية والنهاية (۸۳۴)۔

کول تیک نه دی. د دې روایت نه د امام بخاری رحمہ اللہ په خپله مدعا باندې استدلال بیخی ښکاره دي.^(۱)

⑤ دامام بخاری رحمہ اللہ دویم استدلال د حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ په روایت باندې دي. کوم چه وړاندې امام بخاری رحمہ اللہ تعلیقاً ذکر کړې دي. خو په ابوداود، نسائی، طحاوی، مسند احمد او صحیح ابن حبان کښې دا روایت موصولاً منقول دي. په کومو کښې چه د حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ په غزوہ ذات الرقاع کښې د شرکت دي. او حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ په اتفاق سره په غزوہ خیبر کښې راغلي وو. نو په غزوہ ذات الرقاع کښې د دوی شرکت ددې خبرې ښکاره دلیل دي. چه غزوہ ذات الرقاع د خیبر نه پس شوې وه. حافظ ابن قیم او تقی الدین سبکی رحمہما اللہ هم د امام بخاری رحمہ اللہ تائید کوی.

⑥ هغوی دا دلیل ورکړې دي. چه په ابوداود کښې په یو روایت کښې ددې خبرې تصریح ده. چه رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د ټولو نه وړاندې صلاۃ الخوف په عسکان کښې ادا کړې وو. او غزوہ عسکان د غزوہ حدیبیہ نه پس واقع شوې ده. او دلته د بخاری په روایت کښې هم د صلاۃ الخوف ادا کول مصرح دي. ظاهره ده چه دا صلاۃ الخوف په غزوہ عسکان کښې د صلاۃ الخوف نه پس شوې دي. او کله چه غزوہ عسکان د حدیبیہ نه پس شوې ده. نو یقیناً اوس به درې احتمالات وی.

یو خو دا چه غزوہ ذات الرقاع د شپږمې هجری بیخی په آخره کښې اومنلې شی. چه په ۶ هجری کښې غزوہ عسکان او حدیبیہ واقع شوې وې. او په دې کښې آخری دا غزوہ تسلیم کړې شی.

دویم احتمال به دا وی. چه دا غزوہ د ۷ هجری بیخی په اوایلو کښې په محرم کښې اومنلې شی. په دې دواړو احتمالونو کښې به د غزوہ ذات الرقاع وقوع د غزوہ خیبر نه وړاندې وی. دریم احتمال دا دي. چه دا غزوہ د خیبر نه پس اومنلې شی. نو دا حضرات فرمائی. چه دلته دا درې واړه احتمالات شته. خو په دې کښې اولنی دوه احتمالات داسې دي. چه د هغې تائید په هیڅ قسم روایت سره نشی کیدی. حالانکه د دریم روایت تائید د حضرت ابو موسیٰ اشعری او حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ په روایاتو سره کیږی. نو هم دا روایت به قابل قبول وی. او ویلې به شی. چه غزوہ ذات الرقاع د خیبر نه پس واقع شوې وه.^(۲)

بعضی حضرات وائی. چه په حقیقت کښې غزوہ ذات الرقاع دوه دی. یوه هغه د کومې ذکر چه اهل سیر او اصحاب مغازی کوی. او دویمه هغه په کومه کښې چه حضرت ابو موسیٰ اشعری رضی اللہ عنہ شریک وو. نو د کومې ذات الرقاع ذکر چه اصحاب سیر کوی. هغه څه خیبر نه وړاندې واقع شوې وه. او په کوم کښې چه د حضرت ابو موسیٰ اشعری رضی اللہ عنہ شرکت شوې دي. هغه د غزوہ خیبر نه پس شوې ده.

(۱) فتح الباری {۴۱۸۱۷}.

(۲) زاد المعاد {۲۵۱۱۳ و ۲۵۲} و فتح الباری {۴۱۸۱۷}.

د غزوه ذات الرقاع په تعدد باندې دوی دا دلیل پیش کوی چه حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه چه په کوم روایت کښې په غزوه ذات الرقاع کښې دخپل شرکت ذکر کوی په هغې کښې هغوی ونیلی دی چه مونږ شپږ کسان وو او په یو اوښ به وار په وار سوریږدو او د کومې ذات الرقاع ذکر چه اصحاب مغازی کوی په هغې کښې د نبی صلی الله علیه و آله سره دخلورو سوه صحابو رضی الله عنهم ډله وه ددې نه معلومیږی چه دا دواړه جدا جدا غزاگانې وې په یوه کښې شپږ او په بله کښې څلور سوه کسان وو. (۱)

خو د غزوه ذات الرقاع په تعدد باندې دا استدلال ډیر ضعیف دی ځکه چه د حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه دا ونیل چه مونږ به شپږ کسان وار په وار په یو اوښ باندې سوریږدو دا نه لازمیږی چه د دوی سره په لښکر کښې بل څوک نه وو ځکه چه کله لوی لښکر وی نو خلق چه ځی په مختلفو ټولگو کښې تقسیمیږی او بیا هغوی جدا جدا په خپلو خپلو ټولگو کښې ځی ددې وجې حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه چه دا کوم ونیلی دی چه مونږ شپږ کسان وو د دې دا مطلب نه دی چه ټول شپږ وو بلکه مطلب دا دی چه زمونږ ټولگې د شپږو کسانو وو. (۲)

امام بخاری رحمته الله غزوه ذات الرقاع د غزوه خیبر نه وړاندې ولې ذکر کړه؟ خو دا اشکال کیږی چه هرکله امام بخاری رحمته الله غزوه ذات الرقاع د غزوه خیبر نه پس تسلیموی نو پکار ده چه دا نې د غزوه خیبر نه پس ذکر کړې وه د غزوه خیبر نه نې وړاندې ولې ذکر کوی.

① ددې یو جواب خو دا ورکړې شوې دی چه امام بخاری رحمته الله غزوه ذات الرقاع د غزوه خیبر نه وړاندې ځکه ذکر کړه چه په تاریخ وقوع کښې د عامو اهل سیر خبرې تسلیمولو ته نې اشاره کړې ده.

② دویمه وجه دا ده چه امام بخاری رحمته الله نه بلکه د دوی نه د بخاری روایت کونکو روستنو راویانو دا د غزوه خیبر نه وړاندې ذکر کړې ده. (۳)

③ او دا هم ممکن دی چه اختلاف طرف ته د اشارې کولو دپاره امام بخاری رحمته الله داسې کړې وی والله اعلم.

قوله: وَهِيَ غَزْوَةُ مُحَارِبٍ خَصَفَةَ مِرْبَنِي ثَعْلَبَةَ مِرْبَنِي غَطَفَانَ امام بخاری رحمته الله په ترجمه الباب کښې دوه دعوی کړې دی یوه دا چه غزوه ذات الرقاع د غزوه خیبر نه پس واقع شوې ده او دویمه دعوه دا ده چه غزوه ذات الرقاع او غزوه محارب خصفه دواړه یوه غزا ده او د دې باب د آخره پورې امام بخاری رحمته الله دا دواړه دعوی په دلالتو سره ثابتې کړې دی. په محارب خصفه کښې د محارب اضافت، خصفه، ته ددې وجې شوې دی چه په عربو کښې دمحارب په نوم نورې قبیلې هم وې محارب عبد القیس، محارب فهر، د هغوی نه د

(۱) فتح الباری (۴۱۸۷) و البدایة و النهایة (۸۳۱۴)۔

(۲) فتح الباری (۴۱۹۷)۔

(۳) اوگوری د دې دواړو توجیهاتو دپاره فتح الباری (۴۱۷۷)۔

فرق دپاره نې، ، محارب خصفه، ، او وئیل. (۱)

قوله: مِنْ بَنِي ثَعْلَبَةَ مِنْ غُطَفَانَ: دا عبارت د امام بخاری رحمته الله د اوهامو خنی دی. ځکه چه ددې مطلب دا راوځي. چه محارب بن خصفه د ثعلبه په اولاد کښې دی. اود ثعلبه د محارب جد امجد دی. حالانکه حقیقت ددې نه خلاف دی. ثعلبه د محارب جد نه دی. بلکه پخپله ثعلبه د غطفان په اولاد کښې داخل دی. او غطفان او ثعلبه دواړه د تره خامن وو. ځکه چه غطفان د سعد بن قیس ورور وو. او محارب د خصفه بن قیس خوي وو. دغه شان خصفه او غطفان د سعد بن قیس خامن وو. او محارب د خصفه بن قیس په خپله مینځ کښې د تره خامن وو. نو ځکه عبارت د «من بني ثعلبة» په ځای په واو عاطفه «وبني ثعلبة» سره کیدل پکار دی. هم دا وجه ده. چه حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمهما الله صحیح عبارت هم داسې نقل کړې دي. «مِنْ بَنِي ثَعْلَبَةَ مِنْ غُطَفَانَ» (۲)

قوله: فَنَزَلَ نَحْلًا وَهِيَ غَزْوَةٌ مُحَارِبٌ خَصْفَةُ وَبَنِي ثَعْلَبَةَ مِنْ غُطَفَانَ: کله چه نبی صلی الله علیه و آله د غزوه ذات الرقاع دپاره تشریف یوړلو. نو مقام نخل ته کښې دوی نزول او کړو. دې ځای ته بطن نخل هم وائی. او نخل هم، دا ځای په بلاد غطفان کښې واقع دی. او د مدینې منورې نه د دوو ورځو په فاصله باندې دی. (۳) غالباً په دې ځای کښې د قجورو ونې زیاتې وې. ځکه دې ځای ته ، بطن نخله، ، وئیلی شو.

[۳۸۸] قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَقَالَ لِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ أَخْبَرَنَا عِمْرَانُ الْقَطَّانُ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِأَصْحَابِهِ فِي الْخَوْفِ فِي غَزْوَةِ السَّابِغَةِ غَزْوَةِ ذَاتِ الرِّقَاعِ

قوله: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ: عبدالله بن رجاء دوه دی. یو عبدالله بن رجاء مکی دی. او بل عبدالله بن رجاء بصری دی. عبدالله بن رجاء بصری نه دامام بخاری رحمته الله سماع شته. اود عبدالله بن رجاء مکی نه د امام بخاری رحمته الله سماع نشته. اود لته عبدالله بن رجاء بصری مراد دی. ددوی نه دامام بخاری رحمته الله سماع شته. خود ، ، قال ، ، صیغه امام بخاری رحمته الله د تعلیق دپاره استعمالوی. ددې وجه په ظاهره دا تعلیق دی. دا تعلیق ابو العباس السراج په خپل مسند کښې موصولاً نقل کړې دي. البته د بخاری ابو ذریه نسخه کښې د «وقال عبدالله بن رجاء» په ځانې «وقال عبدالله بن رجاء» دی. په دې صورت کښې به دا تعلیق نه وی. (۴)

(۱) فتح الباری (۱۸۱۷) و عمدة القاری (۱۹۳۱۷)۔

(۲) فتح الباری (۱۸۱۷) و عمدة القاری (۱۹۴۱۷)۔

(۳) فتح الباری (۱۸۱۷) و عمدة القاری (۱۹۴۱۷)۔

(۴) عمدة القاری (۱۹۴۱۷)۔

قوله: أَخْبَرَنَا عِمْرَانُ الْقَطَّانُ: دا عمران بن داود القطان رضی اللہ عنہ دې امام بخاری رضی اللہ عنہ

ددوی روایات صرف په استشهاد کښې ذکر کوی. دوی د قوت اوضبط په اعتبار سره د دومره اوچتې مرتبې نه دي. چه امام بخاری رضی اللہ عنہ د دوی د روایت نه استدلال اوکړی. (۱)

قوله: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِأَصْحَابِهِ فِي الْخَوْفِ فِي غَزْوَةِ

السَّابِغَةِ غَزْوَةِ ذَاتِ الرِّقَاعِ: حضرت جابر رضی اللہ عنہ فرمائی. چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په اوومه غزوه ، غزوه ذات الرقاع کښې صحابو رضی اللہ عنہم ته صلاة الخوف کړې وو.

(في غزوة السابعة) کښې دموصوف اضافت صفت طرف ته کيږي. په اصل کښې دې (في الغزوة

السابعة) په دې روایت سره دامام بخاری رضی اللہ عنہ په خپله دعوه چه ((غزوة ذات الرقام)) دخيبر نه پس واقع شوې ده. استشهاد مقصود دې. ځکه چه د دې نه وړاندې شپې لوې غزاگانې شوې وې. ① غزوه بدر ② غزوه احد ③ غزوه خندق ④ غزوه بنو قريظه ⑤ غزوه مريسيع ⑥ او غزوه خيبر. اوددې نه پس اوومه غزوه. ذات الرقاع. ده.

بعضي خلقو د ((غزوة السابعة)) اضافت ته کتلی دی. دا ئې گڼلی دی. چه د دې نه مراد د

لهجری غزوة ذات الرقاع ده، او هغوی وئیلی دی، چه اصلی عبارت ((غزوة السنة السابعة)) دې.

حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ فرمائی. که د ((غزوة السابعة)) نه ((غزوة السنة السابعة)) مراد واخستې شی. نويه دې صورت کښې به دا روایت په مراد باندې نص شی. (يعني دا روایت به په دې خبره باندې ښکاره دلالت کونکې شی. چه غزوة ذات الرقاع د غزوه خيبر نه پس واقع شوې وه. ځکه چه غزوه خيبر د اوومې هجری په اولنۍ مياشت محرم کښې پېښه شوې وه. نو د غزوة الرقاع په اووم کال کښې د واقع کيدو ښکاره مطلب به دا وی. چه دا د خيبر نه پس ده) اوبيا امام بخاری رضی اللہ عنہ ته د حضرت ابوموسی اشعري رضی اللہ عنہ وغيره په روایاتو باندې د استدلال تکلف کولو ته څه ضرورت نه وو. خوا امام بخاری رضی اللہ عنہ د داسې قسم روایاتو نه وړاندې استدلال کوی. چه دهغې نه معلومیږي. چه ددې روایت نص بالمراد معنی ((غزوة السنة

السابعة)) مراد نه دي. بلکه ((الغزوة السابعة)) مراد ده. کومه چه دامام بخاری رضی اللہ عنہ په دعوی باندې نص نه دي. البته د امام بخاری رضی اللہ عنہ د دعوي تائيد په دې سره ضرور کيږي. ځکه چه امام بخاری رضی اللہ عنہ وړاندې نور دلائل پيش کوي. (۲) والله اعلم.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْخَوْفَ بِذِي قَرْدٍ:

حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی. چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم په ،، ذی قرد ،، کښې صلاة الخوف کړې وو.

(۱) فتح الباری (۱۹۱۷) -

(۲) اوگوری فتح الباری (۱۹۱۷) -

دا تعلیق دی. امام نسانی او طبرانی رحمهما الله دا موصولاً نقل کړې دي. (۱) امام بخاری رحمه الله یوه دعوه په ترجمه الباب سره دا کړې ده. چه غزوه ذات الرقاع او غزوه محارب خصفه دواړه یو دی. په ذکرشوی تعلیق سره امام بخاری رحمه الله خپله دا دعوه ثابتوی. په دې طریقې چه په ،، ذی قرد ،، کښې نبی ﷺ صلاة الخوف ادا کړې وو. ،، ذی قرد ،، د مدینې منورې نه د یوې ورځې په مزل باندې لرې د بلاد غطفان سره پیوست د یو ځای نوم دي. او ذات رقاع هم د ذی قرد سره متصل په بلاد غطفان کښې د یو غر نوم دي. په ذی قرد کښې غزوه محارب خصفه شوې وو. او په ذات الرقاع کښې غزوه ذات الرقاع شوې وو. اودا دواړه ځایونه یوبل ته نژدې نژدې دي. ددې نه معلومیږي. چه دا دواړه غزوات څه جدا جدا نه دي. بلکه دواړه یو دي. یو څو ددې وجې چه ذی قرد او ذات رقاع دواړه د یو بل سره نژدې دي. او دویمه ددې وجې چه په دواړو کښې د صلاة الخوف ادا کول په روایاتو کښې ذکر دي. دا دواړه څیزونو ددې خبرې دلالت دي. چه غزوه محارب خصفه او غزوه ذات رقاع دواړه یو دي.

خود امام بخاری رحمه الله دا استدلال کمزورې دي. یو څو ددې وجې چه صلاة الخوف څو څو ځله شوې دي. د دواړو غزواتو په اتحاد باندې د صلاة الخوف په ادا کولو سره به استدلال په هغه وخت کښې صحیح وو. چه دا یو ځل ادا شوې وی. دویمه ددې وجې که ذی قرد او ذات رقاع دواړه د متصل ځایونو نومونه وی. نو د دې نه دا نه لازمیږي. چه غزوه محارب او غزوه ذات رقاع دواړه یو دي. عین ممکن ده. چه ذی قرد مستقلة غزوه وی. اود ذات رقاع ځانله غزوه وی. ددې وجې دامام بخاری رحمه الله دا دلیل څه قوی او مضبوط دلیل نه دي. والله اعلم.

قوله: وَقَالَ بَكْرُ بْنُ سَوَادَةَ حَدَّثَنِي زِيَادُ بْنُ نَافِعٍ عَنْ أَبِي مُوسَى أَنَّ جَابِرًا حَدَّثَنِي أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ مُحَارِبٍ وَعُغْلَبَةٍ: «ذَقَالَ بَكْرُ بْنُ

سَوَادَةَ» بَكْرُ بْنُ سَوَادَةَ بصری دي. اود مصر په فقهاؤ کښې د دوی شمار کیږي. حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمه الله دوی لره افریقې طرف ته د فقه د تعلیم په غرض باندې لیرلې وو. دوی په ۱۲۸هـ کښې وفات شو. ابن معین او نسانی رحمهما الله د دوی توثیق کړې دي. د دوی کنیت ،، ابو ثمامه ،، دي. (۲)

قوله: حَدَّثَنِي زِيَادُ بْنُ نَافِعٍ: دوی مصری دي. او په صغارو تابعینو کښې. ددوی شمار کیږي. ددې مقام نه علاوه د بخاری په بل ځای کښې د دوی نه روایت ذکر نه دي. (۳)

«عن أبي موسى» دا ابو موسی اشعري رحمه الله نه دي. بلکه د دوي نوم علی بن رباح خودلې شوې دي. ددوی صرف دا یو حدیث په بخاری کښې راغلې دي. (۴)

(۱) فتح الباری (۲۰/۱۷) وعمدة القاری (۱۹۴/۱۱۷)۔

(۲) عمدة القاری (۱۹۴/۱۱۷)۔ (۱۹۵)۔

(۳) فتح الباری (۲۰/۱۷) وعمدة القاری (۱۹۵/۱۱۷)۔

(۴) فتح الباری (۲۰/۱۷) وعمدة القاری (۱۹۵/۱۱۷)۔

قوله: صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهِمْ يَوْمَ مُحَارِبٍ وَتُعَلِّبَهُ: ددی عبارت نه د امام بخاری رحمته الله هم هغه مقصود دی. چه نبی صلی الله علیه و آله په غزوه محارب او تعلبه کنې مونږ وړکړې وو. او په ذات الرقاع کنې ئې هم د صلاة خوف ذکر دې... نو معلومه شوه چه دا دواړه غزاگانې یو دی.

قوله: وَقَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ سَمِعْتُ وَهْبَ بْنَ كَيْسَانَ سَمِعْتُ جَابِرًا خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى ذَاتِ الرِّقَاعِ مِنْ نَخْلٍ فَلَقِيَهُ جَمْعًا مِنْ غَطَفَانَ فَلَمْ يَكُنْ قِتَالًا وَأَخَافَ النَّاسُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا فَصَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكْعَتَيْنِ الْخَوْفِ: ددی روایت په ذکر کولو کنې د امام بخاری رحمته الله مقصود دا دی. چه د حضرت جابر رضی الله عنه ټول روایات په دې خبره متفق دی. چه نبی صلی الله علیه و آله په غزوه ذات الرقاع کنې صلاة الخوف ادا کړې وو. نو په کومو روایاتو کنې چه په غزوه نخل کنې د صلاة الخوف د ادا کولو ذکر راغلی دی. نو هلته به د غزوه نخل نه غزوه ذات الرقاع مراد وی. ځکه چه غزوه ذات الرقاع د غطفان دخلقو سره شوې وه. او غطفان په بطن نخل کنې اوسیدل. البته امام بخاری رحمته الله د ابن اسحاق په حوالې سره دا روایت دلته ذکر کړې دی. خو د ابن اسحاق په سیرت کنې په دې سند سره دا رایت هلو موجود نه دی.

خنو حضراتو دا ونیولی دی. چه د امام بخاری رحمته الله نه تسامح شوې دې ځکه چه په سیرت ابن اسحاق کنې په دې سند سره د حضرت جابر رضی الله عنه نه یو بله واقعه هم ددې غزوې موجود ده. امام بخاری رحمته الله په غلطۍ سره د صلاة خوف د ادا کولو قصه ذکر کړې ده. علامه عینی رحمته الله فرماني. چه چا امام بخاری رحمته الله تسامح ثابت کړې دې. نو آیا دهغه حافظه د امام بخاری رحمته الله د حافظې نه زیاته ده. که په سیرت ابن اسحاق کنې په دې سند سره دا واقعه ذکر شوې نه وی. نو ددې نه دا چرته لازمېږي. چه په بل ځای کنې به هم نه وی. عین ممکن ده. چه امام بخاری رحمته الله د ابن اسحاق په دې سند سره دا واقعه چرته په بل ځای کنې لیدلې وی. (۱)

قوله: وَقَالَ يَزِيدُ عَنْ سَلَمَةَ غَزَوْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْقُرْدِ (۱: ۳۹۰ وانظر: [r:cor] دایزید بن ابی عیینده دې. دې د سلمه بن الاکوع رضی الله عنه آزاد کړې غلام دې. (۲) دوی د حضرت سلمه بن اکوع رضی الله عنه نه روایت کوی. چه هغوی فرمانيلی دی. ما د رسول الله صلی الله علیه و آله سره په غزوه ذی قرد کنې شرکت کړې وو. دحضرت سلمه بن اکوع رضی الله عنه ددې تعلیق نه د امام بخاری رحمته الله مقصد د غزوه محارب خصفه او ذات الرقاع یو ثابتول دی. په دې طریقہ چه په ذی قرد کنې غزوه محارب شوې

(۱) عمدة القاری (۱۹۵/۱۷).

(۲) عمدة القاری (۱۹۵/۱۷).

وه اوډی قرد او ذات الرقاع دواړه د متصل خایونو نومونه دی. نو په دې سره ددې دواړو غزاگانو یو والې ثابت شو. خو لکه څنګه چه اوخودلې شو. چه دامام بخاری رضی الله عنه دا استدلال کمزورې دې. ځکه چه د دوو خایونو د اتصال نه د غزواتو اتصال او اتحاد نه لازمیري. دحافظ ابن حجر رحمته الله خیال: حافظ ابن حجر رحمته الله ددې روایت نه اوددې نه وړاندې چه د حضرت ابن عباس رضی الله عنه کوم روایت وو. په کوم کښې چه په غزوه ذی قرد کښې د صلاة الخوف د ادا کولو ذکر دې. د امام بخاری رحمته الله دا منشاء ګنړلې ده. چه امام بخاری غزوه ذات الرقاع او غزوه ذی قرد یوه ثابتوی. (۱)

خولکه څنګه چه اوخودلې شو. چه دامام بخاری رحمته الله مقصد د غزوه محارب خصفه او غزوه ذات الرقاع یو ثابتول مقصود دی. د غزوه ذی قرد او غزوه ذات الرقاع یو ثابتول دوی منشاء او مقصود نه دی. لکه څنګه چه حافظ رحمته الله ګنړلې دی. ځکه چه وړاندې امام بخاری رحمته الله غزوه ذی قرد مستقل بیانوی. او هلته امام بخاری رحمته الله دا تصریح کړې ده. چه «وهی قبل خیر بثلاث» یعنی غزوه ذی قرد د غزوه خیر نه درې ورځې وړاندې شوې وه. ددې وجې د حافظ رحمته الله دا وئیل چه دامام بخاری رحمته الله مقصود د غزوه ذی قرد او غزوه ذات الرقاع یو خودل دی. صحیح نه دی. والله اعلم.

[۳۸۹۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أَسَمَةَ عَنْ بَرِيدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةٍ وَنَحْنُ سِتَّةُ نَفَرٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ نَعْقِيَةٌ فَتَقَبَّضْتُ أَقْدَامَنَا وَتَقَبَّضْتُ قَدَمَائِي وَسَقَطْتُ أَطْفَارِي وَكُنَّا نُلْقِي عَلَى أَرْجُلِنَا الْحِرْقَ فَتَمَيَّتْ غَزْوَةُ ذَاتِ الرِّقَاعِ لِمَا كُنَّا نَعْصِبُ مِنَ الْحِرْقِ عَلَى أَرْجُلِنَا وَحَدَّثَ أَبُو مُوسَى بِهَذَا لَمَرَّ كَرَّةً ذَاكَ قَالَ مَا كُنْتُ أَضَعُّ يَأْنَ أَذْكَرَةً كَأَنَّهُ كَرَّةٌ أَنْ يَكُونَ شَيْءٌ مِنْ عَمَلِهِ أَفْسَاهُ

دا د ابو موسی اشعری رضی الله عنه هم هغه روایت دې. په کوم چه امام بخاری رحمته الله په ترجمه الباب کښې استدلال کړې دې. حضرت ابو موسی رضی الله عنه فرماني: چه مونږ د رسول الله صلی الله علیه و آله سره په یوه غزوه کښې اووتلو. مونږ شپږ کسان وو. او وار په وار به په اوښ باندې سوریږو. زما د ملګرو پښې چودې وې. د کومې د وجې چه مونږ په پښو باندې د چړو پټې تړلې وې. حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه په دې غزوه کښې خپل شرکت خو بیان کړو. خوبیا دوی دا خوښه نکره. چه د دوی څه نیک عمل ښکاره شی. او په هغې کښې خامخا د ریا شبه پیدا شی. حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه د حبشې نه مدینې منورې ته د فتح خیر نه پس راغلې وو. نوپه غزوه ذات الرقاع کښې د دوی شرکت ددې خبرې دلیل دې. چه دا غزوه د فتح خیر نه پس شوې وه. او هم دا د امام بخاری رحمته الله مقصود دې.

[۳۰۰] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ مَالِكٍ عَنْ يَزِيدَ بْنِ رُومَانَ عَنْ صَالِحِ بْنِ خَوَاتٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ شُهَيْدٍ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ ذَاتِ الرِّقَاعِ صَلَّى صَلَاةَ الْخَوْفِ أَنْ طَائِفَةً صَفَّتْ مَعَهُ وَطَائِفَةٌ وَجَّاهُ الْعَدُوِّ فَصَلَّى بِالنَّبِيِّ مَعَهُ رُكْعَةً ثُمَّ ثَبَّتَ قَائِمًا وَأَتَمَّوْا لِنَفْسِهِمْ ثُمَّ انصَرَفُوا فَصَلُّوا وَجَّاهُ الْعَدُوِّ وَجَّاهُ الطَّائِفَةِ الْأُخْرَى فَصَلَّى بِهِمُ الرُّكْعَةَ الَّتِي بَقِيََتْ مِنْ صَلَاتِهِ ثُمَّ ثَبَّتَ جَائِسًا وَأَتَمَّوْا لِنَفْسِهِمْ ثُمَّ سَلَّمَ بِهِمْ قَالَ مَالِكٌ وَذَلِكَ أَحْسَنُ مَا سَمِعْتُ فِي صَلَاةِ الْخَوْفِ [۳۰۰]

قوله: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ مَالِكٍ عَنْ يَزِيدَ بْنِ رُومَانَ... يزيد بن رومان د حضرت زبیر بن العوام رضی اللہ عنہ آزاد کړې غلام دی. (۱)

قوله: عَنْ صَالِحِ بْنِ خَوَاتٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ شُهَيْدٍ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: د

صالح بن خوات هم دا یو روایت په بخاری کښې راغلی دی. (۲) د «عن شهد پدر» د مصداق په باره کښې ځنې حضراتو ونيولی دي. چه حضرت سهل بن ابی حمسه مراد دي. (۳) خو امام غزالی او امام نووی رحمهما الله خوات بن جبیر ددې مصداق گرځولي دي. کوم چه د صالح بن خوات پلار دي. حافظ ابن حجر رحمه الله هم دې ته ترجیح ورکړې ده. او فرمانی. دابن منده او بیهقی په روایاتو کښې د «صالح بن خوات عن أبيه» تصریح ده. ددې نه دا خبره متعین کیږي. د «عن شهد پدر» مصداق د صالح بن خوات پلار حضرت خوات بن جبیر دي. (۴)

په دې روایت کښې په غزه ذات الرقاع کښې د صلاة الخوف د ادا کولو کیفیت بیان شوي دي. چه اول یوې ډلې د نبی ﷺ سره صف جوړ کړو. او بله ډله د دشمن د مقابلې دپاره ولاړه وه. کومه ډله چه د دوی سره ولاړه وه. هغوی ته ئې یو رکعت اوکړو. او نبی ﷺ په خپل ځای ولاړ وو. او هغه ډلې خپل مونځ پوره کړو. چه دمانځه نه فارغ شو. نو دا خلق راغلل د دشمن په مقابل کښې ئې صفونه جوړ کړل. او دویمه ډله راغله. نبی ﷺ دخپل مونځ باقی یو رکعت دوی ته اوکړو. او بیا نبی ﷺ په خپله قاعده کښې ناست وو. او دویمې ډلې خپل مونځ پوره کړل. او په التحیات کښې کیناستل. د تشهد وغیره نه چه فارغ شو. نو بیا نبی ﷺ دوی سره سلام اوگرځول.

قوله: قَالَ مَالِكٌ وَذَلِكَ أَحْسَنُ مَا سَمِعْتُ فِي صَلَاةِ الْخَوْفِ: په ذکر شوی روایت کښې چه د صلاة الخوف د ادا کولو کوم کیفیت بیان شو. امام مالک رحمه الله فرمانی. چه د صلاة الخوف په باره کښې چه څومره صورتونه ما اوریدلي دي. په هغو ټولو کښې دا صورت ښه

(۱) عمدة القاری (۱۹۶/۱۷)۔

(۲) اقال الحافظ وصالح تابعی ثقة ليس له في البخاری إلا هذا الحديث الواحد. فتح الباری (۴۲۲/۷)۔

(۳) فتح الباری (۴۲۲/۷) و عمدة القاری (۱۹۷/۱۷)۔

(۴) فتح الباری (۴۲۲/۷)۔

دې په دې کښې چه نبی ﷺ دویم رکعت پوره کړو نو د دویمې ډلې د فارغ کیدو انتظار نه کولو او کله چه دویمې ډلې خپل مونځ پوره کړو نو نبی ﷺ هغوی سره سلام او گرځولو خوږه دارقطنی کښې دابن وهب نه دا نقل دی چه امام مالک رحمته الله اول دا صورت خوښولو خو روسته د قاسم بن محمد په وجه د دوی فیصله دا وه چه دامام دپاره د دویمې ډلې د مونځ پوره کولو انتظار نه دی کول پکار بلکه امام دې سلام او گرځوی او خپل مونځ دې پوره کړی. (۱)

[۳۹۰۱] وَقَالَ مُعَاذُ حَدَّثَنَا هِشَامُ عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ عَنْ جَابِرٍ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْلُفُ قَدْ كَرَّ صَلَاةُ الْخَوْفِ تَابَعَهُ النَّبِيُّ عَنْ هِشَامٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ أَنَّ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ حَدَّثَهُ صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةِ بَنِي أُمَيَّةَ [۳۸۹۸]

د دې نه وړاندې د معاذ روایت تیر شوې وو امام بخاری رحمته الله فرماني چه د معاذ متابعت لیث کړې دې دلته دې دا خبره یاده وی چه د متابعت نه متابعت اصطلاحی مراد دې بلکه

ددې متابعت نه «مواقة فی صفة الصلاة» مراد دې یعنی څنگه چه د معاذ په روایت کښې د صلاة الخوف د ادا کولو کیفیت او صورت بیان شوې دې ټیک هم هغه شان د صلاة الخوف د ادا کولو کیفیت او طریقه لیث هم په خپل روایت کښې بیان کړې ده اصطلاحی متابعت ځکه مراد نه دې چه د معاذ روایت د حضرت جابر رضی الله عنه نه موصلاً منقول دې او د لیث روایت مرسلأ منقول دې او د متابعت اصطلاحی مطلب دا وی چه د یو صحابی یو روایت دهغه نه په یو سند سره منقول وی هم هغه روایت د دوی نه په بل سند سره منقول شی او دلته داسې نه ده. (۲)

ددې متابعت د پیش کولو نه د امام بخاری رحمته الله مدعا دا ده چه غزوه بنی انمار او غزوه ذات الرقاع دواړه یو دی ځکه چه غزوه بنی انمار په بلاد غطفان کښې شوې وه او بله ددې وجه د غزوه بنی انمار او غزوه ذات الرقاع کښې په روایاتو کښې د صلاة الخوف د ادا کولو ذکر راغلې دې. (۳) خوتاسو ته خودلی شوی دی چه دامام صاحب رحمته الله دا استدلال ضعیف دې.

[۳۹۰۲] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْقَطَّانُ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ خُوَاتٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَتْمَةَ قَالَ يَقُولُ الْإِمَامُ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ وَطَائِفَةً مِنْهُمْ مَعَهُ وَطَائِفَةً مِنْ قِبَلِ الْعَدُوِّ وَجُوهُهُمْ إِلَى الْعَدُوِّ فَيُصَلِّي بِأَلْيَدَيْنِ

(۱) سنن دارقطنی (۶۱۱۲) باب صفة صلاة الخوف وأقسامها. _

(۲) د متابعت دتعریف او د دې د قسمونو د تفصیل دپاره اوگوری (مقدمة ابن الصلاح (۳۸، ۳۹) النوع الخامس عشر، معرفة الاعتبار والمتابعات والشواهد دغه شان اوگوری (نزهة النظر فی توضیح نخبه الفکر (ص ۵۲، ۵۳) ~

(۳) اوگوری فتح الباری (۴۲۴/۷ و ۴۲۵) ~

مَعَهُ رُكْعَةٌ ثُمَّ يَقُومُونَ فَيَرْكَعُونَ لِأَنْفُسِهِمْ رُكْعَةً وَيَسْجُدُونَ سَجْدَتَيْنِ فِي مَكَائِهِمْ ثُمَّ يَذْهَبُ هَؤُلَاءِ إِلَى مَقَامٍ أَوْلَيْكَ فَيَمِيزُ أُولَئِكَ فَيَرْكَعُ بِهِمْ رُكْعَةً فَلَهُ ثَلَاثَانِ ثُمَّ يَرْكَعُونَ وَيَسْجُدُونَ سَجْدَتَيْنِ

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ صَالِحِ بْنِ خُوَاتٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَنْظَلَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ
حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ الْقَاسِمِ أَخْبَرَنِي صَالِحُ بْنُ خُوَاتٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ خُوَاتٍ حَدَّثَهُ قَوْلُهُ [٣٩٠٠:ر]

[٣٩٠٣:ر٣٩٠٣] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سَالِمُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ غَزَوْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ تَجْدِ قَوَازِنَا الْعَدُوِّ فَصَافَقْنَا لَهُمْ

[٣٩٠٤:ر٣٩٠٤] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِأَحَدِي الطَّائِفَتَيْنِ وَالطَّائِفَةُ الْأُخْرَى مُوَاجِهَةٌ لِلْعَدُوِّ ثُمَّ انْصَرَفُوا فَقَامُوا فِي مَقَامٍ أَصْحَابُهُمْ أَوْلَيْكَ فَجَاءَ أَوْلَيْكَ فَصَلَّى بِهِمْ رُكْعَةً ثُمَّ وَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ ثُمَّ قَامُوا هَؤُلَاءِ فَقَضَوْا رُكْعَتَهُمْ وَقَامُوا هَؤُلَاءِ فَقَضَوْا رُكْعَتَهُمْ [٣٩٠٥:ر]

[٣٩٠٦:ر٣٩٠٦] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ حَدَّثَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي سَيِّدَانُ وَأَبُو سَلَمَةَ أَنَّ جَابِرَ أَخْبَرَنَا أَنَّ عَزَامَةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ تَجْدِ

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي أَخِي عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَتِيقٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَيِّدَانِ بْنِ أَبِي سَيَّانٍ الدَّؤَلِيِّ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَخْبَرَهُ أَنَّهُ غَزَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ تَجْدِ فَلَمَّا فَكَّلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَعَهُ فَأَدْرَكْتُهُمُ الْقَابِلَةَ فِي وَادٍ كَثِيرِ الْعِصَاءِ فَتَزَلَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَحَتَّ سَهْمٌ فَعَلَقَ بِهَا سِفْهُ قَالَ جَابِرٌ فَيَمْنًا تَوَمَّ ثُمَّ إِذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْعُونَا فَيُجَنِّسُنَا فَأَدَا عِنْدَهُ أَغْرَابِيٌّ جَالِسٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ هَذَا اخْتَرَطَ سِفِّي وَأَنَا نَابِئُ قَاسِيقَظْتُ وَهُوَ فِي يَدِي صَلَّنَا فَقَالَ لِي مَنْ يَمْنَعُكَ مِنِّي قُلْتُ اللَّهُ فَهَا هُوَذَا جَالِسٌ ثُمَّ لَمْ يُعَاقِبْهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

قوله: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: حضرت

جابر رضي الله عنه فرمائی: چہ دوی د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سرہ د نجد طرف تہ د غزا دبارہ تہی وو: کله چہ ددغه غزا نہ واپسی اوشوہ.

قوله: فَأَذْرَكْتُمُ الْقَابِلَةَ فِي وَادٍ كَثِيرٍ الْعِصَاءِ نَوْدَقِيلُولِي وَخَت دَوِيْ پِه دَاسِيْ خُوْبِ كَنْبِيْ

بیا اوموندلو. چه په هغې کنبې غټې غټې ازغی دارې ونې وې. د کيکر ونې مراد دی.

«العصاة» داسې غټې ونې ته وائی. چه په هغې کنبې زیات ازغی وی.

نبی ﷺ په دغه ځای کنبې نزول اوکړ. او خلق د لویو لویو ازغی دارو ونو لاندې د سیوري حاصلولو دپاره خواره شول. نبی ﷺ د یوې لویې ونې د لاندې آرام کولو. او توره نې په هغه ونه پورې زوړنده کړه. حضرت جابر رضی الله عنه فرمائی. چه مونږ څه لږ وخت اوده شول. چه نبی ﷺ مونږ راوغوښتلو. چه مونږ راغلو. نو د نبی ﷺ سره یو باندېچی ناست وو. نبی ﷺ اوفرمائیل چه دې کس زما توره نیولې وه. یعنی اول نې توره د ونې نه راكوزه کړې وه. اود تیکې نه راویستې وه. او اود ریدل. زه اوده ووم. کله چه زما سترگې کھولاو شوې. نو تیاره توره دده په لاس کنبې وه. وې وئیل. زه تا ته وایم. چه تا به زما نه څوک بیج کړی. نو ما ورته اووئیل. الله. اوس اوگورئ دې ناست دې. نبی ﷺ هغه معاف کړو. او هغه ته نې سزا ورنکړه.

[۴۰۰] وَقَالَ أَبَانُ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ جَابِرٍ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِذَاتِ الرِّقَاعِ فَإِذَا أَتَيْنَا عَلَى شَجَرَةٍ ظَلِيلَةٍ تَرَكْنَاهَا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْرِكِينَ وَسَيْفُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُعْلَقٌ بِالشَّجَرَةِ فَأَخْطَرْتُهُ فَقَالَ نَحْنَأَيْنِي قَالَ لَا قَالَ فَمَنْ يَمْنَعُكَ مِنِّي قَالَ اللَّهُ فَتَهَدَّدَهُ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَصَلَّى بِطَائِفَةٍ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ تَأَخَّرُوا وَصَلَّى بِالطَّائِفَةِ الْأُخْرَى رَكْعَتَيْنِ وَكَانَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعٌ وَلِلْقَوْمِ رَكْعَتَانِ وَقَالَ مُتَدَّدٌ عَنْ أَبِي عَوَّانَةَ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ اسْمُ الرَّجُلِ غَوْرُثُ بْنُ الْحَارِثِ وَقَاتَلَ فِيهَا مُحَارِبٌ خَصَفَةً

ددې نه وپاندې د حضرت جابر رضی الله عنه په روایت کنبې وو. چه مونږ نجد طرف ته د غزا دپاره تلې وو او د غزوه نجد نه مراد غزوه محارب خصفه ده. اوس حضرت جابر رضی الله عنه د ذات الرقاع لفظ استعمال کړو. ددې نه د امام بخاری رحمه الله ددې دعوی تائید کیري. چه غزوه محارب خصفه او غزوه ذات الرقاع یوه غزوه ده. او د حضرت جابر رضی الله عنه د دې دواړو روایتونو پیش کولو ند د امام بخاری رحمه الله هم دا مقصود دې.

امام بخاری رحمه الله د ابان دا روایت دلته تعلیفنا ذکر کړې دې. امام مسلم دا روایت موصولاً نقل کړې دې. (۱)

قوله: فَتَهَدَّدَهُ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: د نبی ﷺ صاحبو ﷺ دغه اعرابی اړتیر وپاندې تیرتوی دی. چه نبی ﷺ هغه معاف کړې وو. ظاهره ده. چه کله صاحبو ﷺ هغه رڼل نو نبی ﷺ به منع کړی وی. واقدي نقل کړی دی. چه دغه اعرابی په

دغه موقع باندې مسلمان شو. او خپلې قبیلې ته لاړلو. هغوی ته یې د اسلام دعوت ورکړو. په دې سره ډیر خلق په اسلام کښې داخل شول. (۱)

قوله: فَصَلَّى بِطَافِقَةٍ رَّكَعَتَيْنِ ثُمَّ تَخَرَّوْا وَصَلَّى بِالطَّافِقَةِ الْأُخْرَى رَّكَعَتَيْنِ

وَكَانَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعٌ وَلِلْقَوْمِ رَّكَعَتَانِ: دا روایت د ټولو دپاره د اشکال باعث جوړیږي. ځکه چه په دې خبره باندې تقریبا د ټولو امامانو اتفاق دې. چه که امام او قوم دواړه مسافر وی. نو قوم سره به امام یو یو رکعت کوي. دغه شان به د امام هم دوه رکعت شي. او قوم به هم باقی یو یو رکعت دامام نه جدا خانله اوکړي. او دوه رکعت به کوي. او که امام او قوم دواړه مقيم وی. نو په دې صورت کښې به امام هرې یوې ډلې ته دوه دوه رکعت کوي. دغه شان به دامام څلور رکعت شي. او د قوم به دامام سره دوه رکعت شي. او باقی دوه رکعت به هغوی د امام نه خانله پوره کوي.

خو د بخاری په دې روایت کښې چه کوم صورت حال بیان شوې دې. په دې کښې نبی ﷺ هم مسافر وو. او قوم هم مسافر، ددې تقاضا خو دا وه. چه نبی ﷺ هرې یوې ډلې ته یو یو رکعت کړې وو. خو نبی ﷺ د یو رکعت په ځای هرې یوې ډلې ته دوه دوه رکعت اوکړو. ددې اشکال مختلف جوابونه ورکړې شوی دی.

① چونکه دامام شافعی رحمته الله علیه په نیز او په یو روایت کښې د امام احمد په نیز او په یو قول کښې دامام مالک رحمته الله علیه په نیز اقتداء د مفترض په متنفل پسې جائز ده. ددې وجې دا حضرات فرماني. چه اولنۍ ډلې ته چه نبی ﷺ کوم دوه رکعت کړی وو. په هغې کښې نبی ﷺ مفترض وو. او اولنۍ ډله هم مفترضه وه. او دویمې ډلې ته چه نبی ﷺ کوم دوه رکعت کړی وو. په هغې کښې هغه دویمه ډله مفترضه وه. او نبی ﷺ متنفل وو. (۲)

خو په دې باندې دا اعتراض کیږي. که نبی ﷺ اولنۍ ډلې ته د مفترض په حیثیت باندې مونځ کړې وی. او دویمې ډلې ته یې د متنفل په حیثیت مونځ کړې وی. نو پکار ده. چه د دواړو په مینځ کښې یې سلام گرځولې وی. دلته په روایت کښې ددې ذکر نشته. ددې په جواب کښې دا حضرات دا واني. چه داسې روایات موجود دی. په کومو کښې چه د دوو رکعتو نه پس د نبی ﷺ د سلام ذکر شته. اگرچه په دغه کښې ځنی منقطع او ځنی ضعیف دی. خو چونکه د هغې طرق متعدد دی. د دې وجې په هغې سره استدلال کیدې شي. (۳)

⑤ داحنافو رحمته الله علیه په نیز چونکه اقتداء د مفترض خلف المتنفل جائز نه ده. ددې وجې داجواب دهغوی په نیز نه صحیح کیږي. هغوی ددې روایت په بل انداز کښې جوابونه ورکړي دی.

(۱) اوگوری سیرت مصطفی (۲۷۵۱۲)۔

(۲) اشرح مسلم للنووی (۲۷۸۱۱) باب صلاة الخف۔

(۳) د دارقطنی او ابوداود په روایاتو کښې: نبی ﷺ د دوو رکعتو نه پس د سلام گرځولو ذکر راغلي دي. (سنن دارقطنی (۶۰۱۲) سنن أبي داود (۱۷۱۲) كتاب الصلاة باب من قال يصلي بكل طائفة ركعتين)

امام طحاوی رحمته اللہ علیہ فرمائی: چہ دا دہغه وخت خبره وه، کله چہ یو فرض دوه خله کول جائز وړاودا د اسلام په شروع کښې وو. روسته منسوخ شو. (۱)

بعضی حضرات فرمائی: چہ دا د نبی صلی اللہ علیہ وسلم خصوصیت وو. چہ هغوی به مفترضینو ته هم د نفلو په نیت مونځ کولو شو. (۲) خودا جواب تسلی بخش نه دې. ځکه چہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د خصوصیت د ثبوت دپاره د صریحی نص او دلیل ضرورت وی. اوداسې څه صریحی دلیل موجود نشته چہ دهغې نه د نبی صلی اللہ علیہ وسلم خصوصیت معلومېږي.

قوله: وَقَالَ مُسَدَّدٌ عَنْ أَبِي عَوَّانَةَ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ اسْمُ الرَّجُلِ غُورُثُ بْنُ

الْحَارِثِ (۳) یعنی ددغه اعرابی نوم، غورث بن الحارث، وو. چا چہ توره راویستې وه.

(۱) امام طحاوی رحمته اللہ علیہ لیکي: ((والفريضة تصلى حينئذ مرتين فيكون كل واحدة منها فريضة وقد كان ذلك يفعل في أول الإسلام ثم نسخ (وانظر شرح معاني الآثار للطحاوي (۲۱۸/۱)).

(۲) بئذ المجهود (۳۶۷ و ۳۶۸).

(۳) دا کس مسلمان شوې وو. که نه، د واقدی په حواله سره تیر شوی وو. چہ دغه اعرابی په دغه موقع اسلام قبول کړې وو. او خپلې قبیلې ته لاړلو. د اسلام دعوت یې شروع کړې وو. د کومې په وجه چہ څو کسان په اسلام کښې داخل شول. مولانا ادریس کاندهلوی رحمته اللہ علیہ په... سيرة المصطفى... کښې هم دا لیکلې دی. خو د واقدی د روایت نه سوا بل څه قطعې روایت داسې نه دې ملاؤ شوې. چہ په هغې سره ددې اعرابی د مسلمان کېدو متعلق څه یقیني خبره اوکړې شي. بلکله حافظ بیهقي په... دلائل النبوة... کښې په خپل سند سره په دې باره کښې د یو روایت تخریج کړې دې. په هغې کښې ددغه کس په دغه موقع د اسلام نه قبولولو تصریح ده. د روایت الفاظ دا دي...

فجاء رجل منهم يقال له غورث بن الحارث حتى قام على رأس رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم بالسيف فقال من يمنعك مني؟ قال: الله. قال فسقط السيف من يده قال فأخذ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم السيف فقال من يمنعك مني؟ قال: خير أخذ قال تشهد أن لا إله إلا الله وأني رسول الله؟ قال لا، ولكن أعاهدك على أن لا أقاتلك ولا أكون مع قوم يقاتلونك فخلني سبيله.. إلخ (دلائل النبوة للبيهقي (۲۷۶/۳)).

په دې روایت سره دا خبره بیخي بې غباره شوه. چہ په دغه موقع ټنډي دا اعرابی نه وو مسلمان شوې. بیا دویمه خبره دا ده. د واقدی د کوم کس د مسلمانیدو ذکر کړې دې. د هغه نوم واقدی ده. د عثور بن الحارث، خو ددې دې. (فتح الباری (۳۸۸/۷)) عین ممکن ده. چہ هغه بلي کس وی. او د غزوه ذات الرقاع د ذکر شوې واقعه سره دهغې څه تعلق نه وی. خود علامه ذهبي رحمته اللہ علیہ میلان دې طرف ته دې چہ واقدی چہ کومه واقعه بیان کړې ده. اود... د عثور بن الحارث، د اسلام قبولولو کوم ذکر چہ نه یې کړې دي. هغه هم د ذات الرقاع واقعه ده. اود... د عثور، نه هم دا، غورث بن الحارث... مراد دي. البته دا ده. چہ حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ د امام ذهبي رحمته اللہ علیہ په رانې باندې تبصره کوي. او په... الإصابة... کښې لیکي...

وكان الذهبي لما رأى ما في ترجمة عثور بن الحرث أن الواقدي ذكر له شيئاً بهذه القصة وأنه ذكر أنه أسلم فجمع بين الروايين فأثبت إسلام غورث، فإن كان كذلك ففيمما صنعه نظر من حيث أنه عزاه للبخاري وليس فيه أنه أسلم ومن حيث أنه يلزم منه الجزم بكون القستين واحدة مع احتمال كونهما واقعيتين. إن كان الواقدي أتقن ما نقل وفي الجملة على الإحتمال (الإصابة (۱۸۹/۳)).... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه.....]

وَقَالَ أَبُو الزُّبَيْرِ عَنْ جَابِرٍ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِبَحْلٍ فَصَلَّى الْخَوْفَ
وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَزْوَةَ تَجْدٍ صَلَاةَ الْخَوْفِ وَأَمَّا جَاءَ أَبُو هُرَيْرَةَ
إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيَّامَ خَيْبَرَ [۲۵۵۳]

د غزوه نجد نه مراد غزوه ذات الرقاع ده. حضرت ابو هريره رضي الله عنه په دې کښې شرکت کړې وو. او حضرت ابو هريره رضي الله عنه د فتح خيبر نه پس مدينې منورې ته راغلي وو. نو معلومه شو. چه غزوه ذات الرقاع د فتح خيبر نه پس شوې ده.

د صلاة الخوف سره متعلقه نور مباحث د بخاری جلد اول «أبواب صلاة الخوف» سره متعلق دی. هلته په دې باندې تفصیلي بیان هم شته.

بَابُ غَزْوَةِ بَنِي الْمُصْطَلِقِ مِنْ خَزَاعَةَ وَهِيَ غَزْوَةُ الْمُرَيْسِعِ

بنو المصطلق د بنو خزاعه شاخ دي. . . مصطلق. د جذيمه بن سعد لقب دي. مصطلق. د صلح. نه مشتق دي. چه معنی ئې، رفع الصوت، راخی. د جذيمه بن سعد اواز چونکه ډیر ښه او اوچت وو. د دې وجې د ده لقب، مصطلق. کیخودې شو (۱)

امام بخاری رحمته الله د غزوه بنی المصطلق نوم غزوه مرسیع هم نقل کړې دي. مرسیع د چينې نوم دي. (۲) کوم ځای کښې چه دا غزوه شوې وه. د هغه ځای په مناسبت سره دي ته غزوه مرسیع هم وئيلي شي. او بنو المصطلق د قوم نوم دي.

کوم سره چه دا غزوه شوې وه. د دې وجې دي ته غزوه بنی المصطلق هم وائي. غزوه بنی المصطلق او غزوه مرسیع یو دی او که دوه؟ امام بخاری رحمته الله خو اوونیل. چه دا یوه ده. خو ابو حاتم ابن حبان بستی رحمته الله او د دوی په اتباع کښې علامه محمد طاهر پټنی صاحب د مجمع البحار، وئيلي دي. چه دا دوه جدا جدا غزاګانې دي. غزوه مرسیع په ۳

شعبان ۵۵ کښې شوې وه. او په غزوه بنی المصطلق په ۵۶ کښې. (۳)
خو د دوی دا رائي صحیح نه ده. صحیح خبره هم هغه ده. کومه چه امام بخاری رحمته الله کوی. چه

.. د تیرمخ بقیه حاشیه] بعضی حضراتو د .. غورث بن الحارث. د اسلام قبلولو په باره کښې د دلائل بیهيقي په هغه روایت باندې هم استدلال کړې دي. په کوم کښې چه د هغوی په باره کښې دا الفاظ راغلي دي. ((فجاء إلى قومه فقال جنتکم من عند خیر الناس)) دلائل بیهيقي (۳۷۶۱۳).

خو حقیقت دا دي. چه د نبی صلی الله علیه و آله په باره کښې د ((خیر الناس)) لفظ د یو غیر مسلم د خولې نه هم وتلی شي. او وتلی دي. دا الفاظ د غورث په اسلام قبلولو کښې صریح نه دي. البته په دې سره د هغه د اسلام قبلولو تائید ضرور کیږي. ((والله اعلم بحقیقة الحال)) ~

(۱) فتح الباری (۴۳۰/۷) وفي العدة (۲۰۱/۱۷) وأصله مصطلق فأبدلت الطاء من التاء لأجل الصاد-

(۲) وفي الفتح (۴۳۰/۷) وأما المرسیع فیضم النیم وفتح الراء وسكون التحتائین بینهما مهملة مكسورة

وأخره عین مهملة هو ماء لبنی خزاعة-

(۳) (الوگوری مجمع البحار الأنوار) (۲۶۳-۲۵۶) ~

دا دواړه د یوې غزا دوه نومونه دي. او هم په دې باندې د ټولو اهل سیرو او مغازی اتفاق دي. عجیبه خبره دا ده چې ابن حبان بستی رحمته الله او محمد طاهر پټنی رحمته الله یو طرف ته خودا وائی. چې غزوه بنی المصطلق او غزوه مریسيع دواړه جدا جدا غزاگانې دي. او بل طرف د حضرت جویریة بنت الحارث رضی الله عنها په باره کښې وائی. چې هغه نبی صلی الله علیه و آله ته په غزوه بنی المصطلق کښې حاصل شوې وه. او بیا دواړه دا هم وائی. چې هغه نبی صلی الله علیه و آله ته په غزوه مریسيع کښې حاصل شوې وه. ظاهره ده چې دا قول په هغه وخت کښې صحیح کیدې شی. چې غزوه بنی المصطلق او غزوه مریسيع دواړه یو او منلې شی. ^(۱)

قوله: قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ وَذَلِكَ سَنَةٌ سَيِّئَةٌ دامام مغازی محمد بن اسحاق. ابن جریر طبری، خلیفه بن خیاط او ابو محمد بن حزم ظاهری رحمته الله رائي دا ده. چې دا غزوه د ۵۱ ده. ^(۲) د ابن سعد، بیهقی، حاکم قتاده او عروه رحمته الله رائي دا ده. چې دا غزوه د ۵۵ ده. ^(۳)

قوله: وَقَالَ مُوسَى بْنُ عَقِبَةَ سَنَةٌ أَرْبَعٌ دا سبقت د قلم دي. ځکه چې حاکم، ابوسعید او نورو اصحاب دمغازی د موسی بن عقبه رحمته الله قول «سنة خمس» نقل کړې دي. ^(۴) او ټول په دې خبره متفق دي. چې د موسی بن عقبه په نیزدا غزوه په ۵ ه کښې واقع شوې ده.

حافظ ابن حجر رحمته الله په ۵ ه کښې ددې غزوې وقوع راجح ګرځولې ده. وجه ئې ددې دا خودلې ده. چې د حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه په دې غزوه کښې شرکت په بخاری کښې ذکر دي. بل طرف ته د احادیثو صحیحو نه دا ثابت ده. چې په غزوه بنو قریظه په زمانه کښې حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه وفات شوې وو. د کومې تفصیل چې تیر شوې دي. او غزوه بنو قریظه په ۵ ه کښې واقع شوې وه. اوس که غزوه مریسيع په ۶ ه کښې د غزوه بنی قریظه نه یو کال روسته تسلیم کړې شی. نو په دې کښې د حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه شرکت څنګه صحیح کیدې شی. ^(۵)

^(۱) صاحب د مجمع بحار الانوار په پنځمه هجرې کښې د غزوه مریسيع په باره کښې لیکي. ((وفيه غزوه المريسيع في ثلثي شعبان فاقتلوا وقتل العشرة وأسر الباقون وكانت فيهم جویریة بنت الحارث فأعتقها وتزوجها)) ددې نه پس په شپږمه هجرې کښې د غزوه بنی المصطلق په باره کښې لیکي. ((ثم غزاه في شعبان بنی المصطلق فهزموا فاعتم أبناءهم رساءهم وأموالهم وأصاب جویریة بنت الحارث فتزوجها رسول الله صلی الله علیه و آله)) مجمع بحار الانوار (۲۶۳۱۵ و ۲۶۵) —

^(۲) فتح الباری (۴۳۰/۷) —

^(۳) (اوګوری عمدة القاری (۲۰۱۱۷) ودلائل بیهقی (۴/۴) وطبقات ابن سعد (۶۳۲) —

^(۴) (اوګوری عمدة القاری (۲۰۱۱۷) —

^(۵) (فتح الباری (۴۳۰/۷) —

قوله: وَقَالَ النُّعْمَانُ بْنُ رَاشِدٍ عَنْ الزُّهْرِيِّ كَانَ حَدِيثُ الْإِفْكِ فِي غَزْوَةِ

الْمُرَيْسِيعِ: دا تعلیق دی. امام بیہقی پہ دلائل النبوة کنبی دا موصولاً ذکر کر چ دی. (۱) دا نی خودلی دی. چہ پہ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا باندی د تہمت لگولو واقعہ د غزوہ مرےسیع نہ د واپسی پہ وخت کنبی پینہ شوې وه.

غزوہ مرےسیع: ددی د وقوع سبب دا بیان شوې دی. چہ نبی ﷺ ته خبر ملاؤ شو. چہ د بنو مصطلق سردار حارث بن ابی ضرار د مسلمانانو د مقابلې دپارہ لښکر جمع کوی. نبی ﷺ حضرت بریدہ بن حصیب اسلمی رضی اللہ عنہ د صورت حال معلومولو دپارہ اولیېل. هغوی واپس راغلو. او خبر ئې ورکړو. چہ خبره صحیح ده. او هغه خلق د جنگ دپارہ جمع کیرې. نبی ﷺ سمدستی د صحابو رضی اللہ عنہم یوه لویه ډله واخستله. او دهغوی طرف ته روان شو. د ابن سعد بیان دی چہ دا د دویم شعبان گل د ورځې پنځمې هجری واقعہ ده. (۲) کله چہ دوی اورسیدل. نو هغه خلقو خپلو خاروو ته وږه ورکولې. او بیخی غافله وو. د نبی ﷺ د ناڅاپی حملې هغوی قدرت اونه لرلو. او شکست ئې اوخوړلو. د دوو سوو کورونو خلق قید شول. او دوه زره اسونه په مال غنیمت کنبی راغلل. پنځه زره چیلې په قبضه کنبی راغلې. او تقریباً د هغوی لس کسان قتل شول. (۳)

حضرت جویریہ بنت حارث رضی الله عنهما: په مال غنیمت کنبی حضرت جویریہ بنت الحارث رضی اللہ عنہا هم وه. هغه د حضرت شماس بن قیس رضی اللہ عنہ په حصه کنبی راغلې وه. خو صحابو رضی اللہ عنہم نبی ﷺ ته مشوره ورکړه. چہ حضرت جویریہ رضی اللہ عنہا د بنو مصطلق د سردار لور ده. هغه هم ستاسو دپارہ مناسب ده. بل کس سره نه ده پکار. او په ختی روایاتو کنبی راغلی دی. چہ چونکہ حضرت جویریہ رضی اللہ عنہا حضرت شماس بن قیس رضی اللہ عنہ مکاتبه جوړه کړې وه. ددی وجې هغه په خپله د نبی ﷺ په خدمت کنبی حاضره شوه. او عرض ئې اوکړو. چہ زه د سردار لور یم. په بدل کتابت کنبی دی زما مدد اوکړې شی. نبی ﷺ ورته اوفرمانیل. زه تا ته یوه غوره خبره کوم. چہ ستا بدل کتابت زه ادا کړم. او ددی نه پس زه تا په خپل زوجیت کنبی واخلم. حضرت جویریہ رضی اللہ عنہا چہ دا واوریدل. نو ډیره خوشحاله شوه. اود نبی ﷺ په رائي باندې ئې دخپلې خوشحالی اظهار اوکړو. نو نبی ﷺ د هغې بدل کتابت ادا کړو. او دا ئې آزاده کړه. اوددی نه پس ئې په خپل عقد نکاح کنبی واچوله. (۴)

د حضرت جویریہ رضی اللہ عنہا پلار حارث بن ابی ضرار ډیر اوښان راوستل. او د خپلې لور د آزادئ دپارہ مدینې منورې ته راغلو. په هغه اوښانو کنبی دوه اوښان ډیرښه وو. اول خو په دی خیال

(۱) عمدة القاری (۲۰۱۱۷)۔

(۲) اوگوری طبقات ابن سعد (۶۳۱۲) واقدی لیکلی دی. چہ نبی ﷺ سره اووه سوه کسان وو. دلائل

بیہقی (۴۶۱۴)۔

(۳) اوگوری طبقات ابن سعد (۵۴۱۲)۔

(۴) البداية والنهاية (۱۵۹۱۴)۔

باندې راغلی وو. چه ټول به پېش کړم. اوددې په عوض به خپله لور ازاده کړم. خو به لاړ کښې نه نیت خراب شو. او هغه دوه اوښان هغه په یوه کنده کښې پټ کړل. باقی اوښان نې راوستل. او حاضر شو. او نبي ﷺ ته نې خپله مدعا پېش کړه. نبي ﷺ ورته اوفرمايل. هغه دوه اوښان کوم ځای دی. کوم چه تا په فلانئ کنده کښې پټ کړی دی. اوراغلې نې. نو هغه اووئیل. «اشهد انک رسول الله» یقیناً ته دالله تعالی رسول نې. دهغه دوو اوښانو چاته علم نه وو. یقیناً ده چه الله تعالی به تاسو ته د وحی په ذریعه خودلی وی. اودغه شان هغوی اسلام قبول کړو. ددې نه پس نبي ﷺ هغه ته اووئیل. ته د خپلې لور نه معلومه کړه. که هغه تاسره په ټلو باندې راضی وی. نو ټیک ده.

حارث ﷺ د جویریې رضی الله عنه نه معلومه کړه. نو هغوی ورته اووئیل. چه زه الله اودهغه رسول اختیاروم. او بیا د اسلام راوړو نه د حضرت حارث ﷺ هم هغه خواهش پاتې نشو. ځکه چه د هغوی دپاره ددې نه غوره خبره بله څه کیدې شوه. چه نبي ﷺ د هغه څوم شی (۱) د حضرت عائشې رضی الله عنها بیان دي. چه ما د حضرت جویریې رضی الله عنها نه د خپل قوم په حق کښې زیاته بایرکته څوک نه ده لیدلې. ځکه چه کله نبي ﷺ هغه په خپله عقد نکاح کښې واخستله. نو ټولو صاحبو ﷺ په بنی مصطلق کښې هغه دوه سوه کورونه چه هغوی په قید کښې راوستی وو. دا اووئیل. او آزاد کړل. چه «انهم اصهار رسول الله ﷺ» دا خلق د رسول الله سرڅښتی ده. (۲)

په دې غزوه کښې نبي ﷺ حضرت زید بن حارثه رضی الله عنه په مدینه منوره کښې خپل قائم مقام ګرځولې وو. په ازواج مطهراتو کښې حضرت عائشه او حضرت حفصه رضی الله عنهما د دوی سره وې. (۳)
[۲۰۷۴] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ عَنْ ابْنِ مُحَازٍ أَنَّهُ قَالَ دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ قَرَأْتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ فَبَلَغْتُ إِلَيْهِ فَسَأَلْتُهُ عَنْ الْعَزْلِ قَالَ أَبُو سَعِيدٍ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةِ بَنِي الْمُصْطَلِقِ فَأَصَبْنَا سَبِيًّا مِنْ سَبِي الْعَرَبِ فَاشْتَرَيْنَا التَّسَاءَ وَاشْتَدَّتْ عَلَيْنَا الْعُزْبَةُ وَأَحْبَبْنَا الْعَزْلَ فَأَرَدْنَا أَنْ نَعْزَلَ وَقُلْنَا نَعْزِلُ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَظْهُرِنَا قَبْلَ أَنْ نَأْتِيَهُ فَسَأَلْنَاهُ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ مَا عَلَيْكُمْ أَنْ لَا تَفْعَلُوا مَا مِنْ تَسْمِيَةٍ كَاتِبَةٍ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِلَّا وَهِيَ كَاتِبَةٌ [۲۰۷۵]

حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه فرمائی. چه مونږ د رسول الله ﷺ سره په غزوه بنی المصطلق کښې تلی وو. مونږ ته د عربو په قیدیانو کښې څه قیدیان ملاؤ شول. (چه په هغوی کښې بنځې هم وې) دبیبیانو نه دلری والی په وجه زمونږ بنځوته رغبت پیدا شو. اومجرد پاتې

(۱) اوګوری (الإصابة فی تميز الصحابة) (۲۸۱/۱) ترجمة الحارث بن ابي ضرار) ~

(۲) دلائل بیهقی (۵۰/۱۴) ~

(۳) طبقات ابن سعد (۶۳۱۲ و ۶۴) ~

کیدل زمونی دپاره دیرگران شومونیز عزل کول اوغوبنشل (مطلب چه وینځې خو زمونی سره وی. دوی سره به وطی کوو. او عزل به کوو. ځکه چه د عزل نه کولو په صورت کښې دحاملې جوړیدو احتمال وو. او د ام ولده کیدو په وجه د وینځې خرڅول جائز نه دی. ددې وجې مونږ اوغوبنشل. چه عزل اوکړو) نو مونږ درسول الله ﷺ نه د عزل په باره کښې تپوس اوکړو. نبی ﷺ او فرمائیل.

قوله: مَا عَلَيْكُمْ أَنْ لَا تَفْعَلُوا مَا مِنْ نَسَمَةٍ كَانَتْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِلَّا وَهِيَ كَانَتْ:

څه حرج نشته په دې کښې که تاسو عزل نه کوئ. ځکه چه تر قیامته پورې چه کوم روح پیدا کیږي. هغه خو به خامخا پیدا کیږي.

مقصدا دا دې چه اصل مدارخو دالله تعالی د طرفه لیکلی شوی تقدیر باندې دې. که الله تعالی تاسو ته د اولاد درکولو اراده کړې وی. هغه اولاد به خامخا پیدا کیږي. تاسو برابره ده که کمزوری ئې او که طاقتور، برابره ته که تاسو عزل کوئ او که نه کوئ. ددې وجې نبی ﷺ «ماعلیکم أن تفعلوا» اونه فرمائیل. بلکه دا ئې او فرمائیل. «ماعلیکم أن لا تفعلوا» مطلب هم دا دې. چه کوم بچې پیدا کیږي. هغه به خامخا پیدا کیږي. ستاسو عزل کول بهې فاندې دی. معلومه شوه. چه نبی ﷺ عزل نه دې خوښ کړي.

خاندانی منصوبه بندی او ددې حکم: دا نن صبا چه د خاندانی منصوبه بندی سلسله روانه ده. ددې شا ته په حقیقت کښې د انسان دا غلط فکر عامل دی. چه انسان خپل ځان د رزق ذمه وار گنځي. د رزق ذمه واری چه الله تعالی اخستې ده. او دکوم تصریح چه په قرآن پاک کښې شوې ده. چه «وَمَنْ ذَاتُ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا» (۱) دایو حقیقت دې. خو جاهل انسان دا حقیقت هیر کړې دې. اودغه شان د خاندانی منصوبه بندی په عنوان سره د انسانی پیدائش شرح کمولو دپاره یو عوامی مهم سرکاری سرپرستی کښې چلولې شی. دا شرعا حرام او ناجائز دې. په انفرادی مخصوص صورتونو کښې او په شخصی واقعاتو کښې شریعت د عزل اجازت هم ورکړې دې. مثلاً ښځه ناجوړه وی. اود هغې صحت د بچي راوړو صلاحیت نه لري. په داسې صورت کښې که مانع حمل تدابیر اختیار کړې شی. نو جائز دی. زمونږ اعتراض د منصوبه بندی په دې نظام باندې دې. دکوم د خوړولو دپاره چه په ټول ملک کښې په لکونو کروږونو روپۍ خرچ کولې شی. او دا ویلی شی. چه زمونږ وسائل، د رزق او معاش دپاره ناکافی دی. که ژوند غواړئ. نو په خاندانی منصوبه بندی باندې عمل اوکړئ. دا ټیک نه دی.

خاندانی منصوبه بندی څو خرابیاني پیدا کوی. ددې په وجه په معاشره کښې زنا عام کیږي. بې حیاني خوړیږي. تردې چه دانسان په عقیده کښې هم فساد راځي. پخپله هغه غیر مسلم قومونه چا چه په دې باندې عمل کړې دې. هغوی ددې د غلطو نتايجو ځکلو نه پس په خپله غلطۍ ښکاره اعتراف اوافرار کوی. بلکه په څو ملکونو کښې د شرح پیدائش زیاتولو دپاره

انعامات مقرر کولی شی. دمعیشت صحیح منصوبه بندی خو مونږ کوو نه، د قدرتی وسایل معاش دپاره صحیح منصوبه بندی خو مونږ کوو نه، او ټول زور په خاندانی منصوبه بندی باندې ورکولې شی.

په روایت باب باندې یو اشکال اودهغې نه جواب د روایت باب متعلق چاته دا اشکال کیدي شی. چه دینو مصطلق کومې ښځې چه وینځې شوې. اود مسلمانانو په قبضه کښې راغلې. هغه مشرکانې وې. اود جمهورو عالمانو په نیز د مشرکانو ښځو سره وطی کول جائز نه دی. په ملک یمین سره وطی کول صرف هغې وینځې سره جائز ده. کومه چه مسلمانان یا کنایه وی. بیا دلته مسلمانانو د بنو مصطلق د مشرکانو وینځو سره وطی ولې اوکړه ددې اعتراض مختلف جوابونه ورکړې شوی دی.

① قاضی ابوالولید باجی رحمته الله علیه فرمائیلى دی. چه دا مشرکانې نه وې. بلکه کتابیات وې. خودا جواب صحیح نه دې. هغه هم مشرکانې وې. کتابیات نه وې. (۱)

② ابن عبدالبرمالکی رحمته الله علیه فرمائی. چه دا د هغه وخت واقعه ده. په کوم وخت کښې چه د مشرکانو سره د وطی کولو حرمت نه وو نازل شوې. دا دنزول حرمت نه وړاندې واقعه ده. (۲)

③ امام احمد بن حنبل رحمته الله علیه فرمائی. «ويحتل ائهن كن اسلمن» يعنى ممكن ده. د مسلمانانو په قبضه کښې دراتلو نه پس هغوی مسلمانانې شوې وې. هغوی اوکتل. چه اوس د عزت ژوند تیرولو دپاره هم دا صورت دې. چه اسلام قبول کړې شی. اود مسلمانیدو نه پس خو هغوی سره وطی کولو کښې څه شبه نشته. دا جواب دټولو نه راجح معلومېږي. (۳)

[۴۰۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرُ بْنُ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ غَزَوْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَزْوَةً فَلَمَّا أَذْرَكْتُهُ الْقَابِلَةَ وَهُوَ فِي وَادٍ كَثِيرٍ الْبُضَاءِ قَتَلَ تَحْتَ شَجَرَةٍ وَاسْتَقْبَلَ بِهَا وَعَلَّقَ سَيْفَهُ فَتَفَرَّقَ النَّاسُ فِي الشَّجَرِ يَسْتَظِلُّونَ وَبَيْنَا نَحْنُ كَذَلِكَ إِذْ دَعَانَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمِنْنَا فَاذًا أَعْرَابِيٌّ قَاعِدٌ بَيْنَ يَدَيْهِ فَقَالَ إِنَّ هَذَا أَتَانِي وَأَنَا نَابِئٌ فَأَخْتَرْتُ سَيْفِي فَاسْتَقْبَلْتُ وَهُوَ قَائِمٌ عَلَى رَأْسِي فَخَرْتُ صَلَاقًا مَنْ يَمْنَعُكَ مِنِّي قُلْتُ اللَّهُ فَسَامَهُ ثُمَّ قَعَدَ فَبَوَّاهُ أَقَالَ وَلَمْ يَغَابِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [۴: ۲۵۸]

په دې روایت کښې چه د اعرابی کومه واقعه بیان شوې ده. هغه په تفصیل سره په «غزوة ذات البرقع» کښې نیرد شوې ده. دعلامه عینی رحمته الله علیه رائي دا ده. چه دلته د کاتب د غلطی د وجې دا ذکر شوې ده. (۴) وړاندې امام بخاری رحمته الله علیه دا واقعه په بل سند سره بیان کړې وه. اودلته

(۱) أوجز السلك (۲۶۴۱۱۰) ما جاء في العزل.

(۲) اوگوری التمهید لابن عبدالبر (۱۳۵۱۳) ~

(۳) فتح الباری (۳۱۰۱۹) باب العزل.

(۴) عمدة القاری (۲۰۲۱۱۷) ~

نی په بل سند سره بیان کړې ده. او یو حدیث په مختلفو اسنادو سره بیانول دامام بخاری رحمته الله علیه عادت او اسلوب دي. البته ددې محل غزوه ذات الرقاع وو.

بَابُ غَزْوَةِ الْأُمَّارِ

[۲۰۸] حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ عَنْ ابْنِ أَبِي ذُنْبٍ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَرْثَدَةَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةِ الْأُمَّارِ يُصَلِّي عَلَى رَأْسِهِ مَوْجِبًا قِيلَ الْمَشْرِقُ مُتَطَوِّعًا [۲۰۸:۱]

ددې غزوې په باره کښې د بعضې حضراتو رانې دا ده: چه دا غزوه امر ده. او د واقدی وغیره په نیز په ربیع الاول ۳ کښې پیښه شوې وه. دابن اسحاق رانې دا ده: چه دا په صفر ۳ کښې واقع شوې وه. خو داکثر اصحاب سیریه نیز غزوه انمار او غزوه ذات الرقاع هم یوه غزوه ده. او دلته د دې ذکر بې موقعې دې. ځکه چه په غزوه مریسج کښې د افک واقع پیښه شوې وه. او دهغې نه پس «حدیث الإفک» راځی. په مینځ کښې د غزوه انمار ذکر د ترتیب نه خلاف دي. حافظ رحمته الله علیه لیکلی دی: «والذي يظهر أن التقديم والتأخير في ذلك من النساء» (۱)

بَابُ = حَدِيثِ الْإِفْكِ

وَالْأَفْكَ بِمَنْزِلَةِ النَّجَسِ وَالنَّجَسِ يُقَالُ إِفْكُهُمْ / الْمَغْضَاتُ (۲) وَالْأَحْقَافُ (۲۰۸) وَأَفْكُهُمْ قَبْلَ قَالِ أَفْكُهُمْ يَقُولُ مَرَفَهُمْ عَنْ الْإِمَامِ وَكَذَبَهُمْ كَمَا قَالَ يُؤْفِكُ عَنْهُ مَنْ أَفَكَ / (الذ: إ: ب: ۲) يُصَرِّفُ عَنْهُ مَنْ صَرَّفَ

امام بخاری رحمته الله علیه حدیث افک درې ځایه په تفصیل سره ذکر کړې دي. یو ځای په کتاب الشهادات کښې. بل ځای دلته په مغازی کښې. او دریم په کتاب التفسیر کښې د سوره نور په تفسیر کښې ضمناً. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه په کتاب التفسیر کښې په حدیث افک باندې تفصیلی بیان کړې دي. ددې درې تفصیلی مقاماتو نه علاوه دا حدیث مختصراً په ډیر مقاماتو کښې ذکر کړې دي. او چه په کوم ځای کښې ئې ذکر کړی. هلته مختلف مسائل د دوی د نظر وړاندې وی. دغه مسائل د حدیث د اجزاو نه ثابتول ئې مقصود وی. (۲)

(۱) فتح الباری (۴۲۹/۷)۔

(۲) امام بخاری دا حدیث په ذکرشو درې مقاماتو کښې په تفصیل سره ذکر کړې دي. ددې درې مقاماتو نه علاوه ئې مختصراً په پنځلس مقاماتو کښې ذکر کړې دي. دغه شان ټول په اتلس مقاماتو کښې ئې دا بیان کړې دي. ددې مقاماتو تفصیل لاندې دي: ...

(۱) کتاب الهبة باب الهبة الراة لغير زوجها رقم ۲۵۹۳ (۲) کتاب الشهادات باب إذا عدل رجل رجلاً رقم الحديث ۲۶۳۷ (۳) کتاب الشهادات باب تعديل النساء بعضهن بعضاً رقم الحديث ۲۶۶۱ (۴) کتاب الشهادات باب الفرقة في المشكلات رقم الحديث ۲۶۸۸ (۵) کتاب الجهاد باب حمل الرجل امرأته في الغزو رقم الحديث ۲۸۷۹ (۶) کتاب المغازی باب غزوة بدر رقم الحديث ۴۰۲۵ [بقیه حاشیه په راوړانه صفحه.....]

قوله: وَالْأَفْكَ بِمَنْزِلَةِ التَّجْسِ وَالنَّجْسِ: یعنی دا لفظ «افک» دهمزه په کسره او فاء په سکون سره هم دې او «افک» دهمزه او فاء په فتحې سره هم دې. لکه څنگه چه «تجس» او «نجس» دې.

قوله: يُقَالُ أَفْكَهُمْ وَأَفْكَهُمْ وَأَفْكَهُمْ: په دې سره امام بخاری رحمته الله مشهور لغت طرف ته اشاره او کړه چه په قرآن مجید کښې آیت «بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذَلِكَ أَفْكَهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْقَهُونَ» کښې مشهور قرات بکسر الهمزة وسکون الفاء دې. البته په دې کښې «افکهم» مجرد نه د ماضی صیغه او «افکهم» د باب تفعل نه هم د ماضی صیغه مستعمل ده. خودا دواړه قراتونه شاذ دي. (۱)

[۳۹۰] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ أَبِي شَهَابٍ قَالَ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ وَسَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَعَلْقَمَةُ بْنُ وَقَّاصٍ وَعَبِيدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَتَبَةَ بْنِ مَعُودٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِئَ قَالَ لَهَا أَهْلُ الْإِفْكِ مَا قَالُوا وَكُلُّهُمْ حَدَّثَنِي طَائِفَةٌ مِنْ حَدِيثِهَا وَبَعْضُهُمْ كَانَ أَوْعَى لِحَدِيثِهَا مِنْ بَعْضٍ وَأَثْبَتَ لَهُ أَفْكَصًا وَكَذَوَعِيَتْ عَنْ كُلِّ رَجُلٍ مِنْهُمْ الْحَدِيثَ الَّذِي حَدَّثَنِي عَنْ عَائِشَةَ وَبَعْضُ حَدِيثِهِمْ يَصِدِّقُ بَعْضًا وَإِنْ كَانَ بَعْضُهُمْ أَوْعَى لَهُ مِنْ بَعْضٍ قَالُوا قَالَتْ عَائِشَةُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَرَادَ سَفَرًا أَقْرَعَ بَيْنَ أَزْوَاجِهِ فَأَيُّنَ خَرَجَ

....د ترمذ په بقیه [۴۶۹۰] ۴ کتاب المغازی باب حدیث الإفک ۸ کتاب التفسیر باب بل سولت لکم أنفسکم أمراً فصبر جمیل رقم الحدیث ۴۶۹۰ ۹ کتاب التفسیر باب «إن الذين جأوا بالإفك عصبة منكم» رقم الحدیث ۴۷۴۹ ۱۰ کتاب التفسیر باب «لولا إذ سمعتموه قلتم ما يكون لنا..» رقم الحدیث ۴۷۵۰ ۱۱ کتاب التفسیر باب «إن الذين يحبون أن تشيع الفاحشة ..» رقم الحدیث ۴۷۵۷ ۱۲ کتاب النکاح باب المرأة تهب يومها من زوجها لضرتها.. رقم الحدیث ۵۲۱۳ ۱۳ کتاب الأیمان والنذور باب قول الرجل لعمراه .. رقم الحدیث ۶۶۶۲ ۱۴ کتاب الأیمان والنذور باب اليمين فيما لا يملك رقم الحدیث (۶۶۷۹) ۱۵ کتاب الإعتصام بالکتاب والسنة باب قول الله تعالی «وأمرهم شورى بينهم» رقم الحدیث ۷۵۰۰ ۱۶ کتاب التوحید باب قول الله تعالی «یریدون أن یبدلوا کلام الله» رقم الحدیث ۷۵۰۰ ۱۷ کتاب التوحید باب قول النبی صلی الله علیه و آله الماهر بالقرآن مع سفره الکرام البررة وزینو القرآن بأصواتکم رقم الحدیث (۷۵۴۵) ..

په ذکر شوو مقاماتو کښې ۴، ۵، او ۱۰ نمبر باندې امام بخاری رحمته الله حدیث افک په تفصیل سره ذکر کړې دي. حافظ ابن حجر رحمته الله په دې حدیث باندې په کتاب التفسیر کښې د سورة نور په ضمن کښې تقریباً په اوویشو صفحاتو باندې مشتمل تفصیلی کلام کړې دې. او گوري فتح الباری

(۴۸۱ و ۵۵۱۸) -

(۱) عمدة القاری (۲۰۳/۱۷) -

سَمِعُوا خَرَجَ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَهُ قَالَتْ عَائِشَةُ فَأَقْرَعُ بَيْنَنَا فِي غَزْوَةِ غَزَاهَا
فَقَرَعَ فِيهَا سَهْمِي فَخَرَجْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ مَا أُنْزِلَ الْحِجَابُ فَكُنْتُ
أُحْمِلُ فِي هَوْدَجِي وَأُنْزِلُ فِيهِ فَيُرْتَا حَتَّى إِذَا قَرَعُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ غَزْوَتِهِ
تِلْكَ وَقَفَلْتُ دُونًَا مِنَ الْمَدِينَةِ قَائِلِينَ أَدْنَى لَيْلَةٍ بِالرَّحِيلِ فَقُمْتُ حِينَ أَذْنُوا بِالرَّحِيلِ فَمَشَيْتُ
حَتَّى جَاوَزْتُ الْحَيْشَ فَلَمَّا قَضَيْتُ شَأْنِي أَقْبَلْتُ إِلَى رَحْلِي فَلَمَسْتُ صَدْرِي فَإِذَا عَقْدَلِي مِنْ
جَزَعٍ ظَفَارٍ قَدْ انْقَطَعَ فَرَجَعْتُ فَالْتَمَسْتُ عَقْدِي فَحَسِنِي ابْتِغَاؤُهُ قَالَتْ وَأَقْبَلُ الرَّهْطَ الَّذِينَ
كَانُوا يَرْجُلُونِي فَأَحْمَلُوا هَوْدَجِي فَرَحَلُوهُ عَلَى بَعِيرِي الَّذِي كُنْتُ أَرْكَبُ عَلَيْهِ وَهُمْ يَحْسِبُونَ
أَنِّي فِيهِ وَكَانَ النَّسَاءُ إِذْ ذَاكَ خُفَا فَاكُمُ يَهْلِكُ وَلَمْ يَعْشُرَنَّ اللَّحْمُ إِنَّمَا يَكُلْنَ الْعُلُقَةَ مِنْ
النَّعَامِ فَلَمْ يَسْتَنْكِرِ الْقَوْمُ خِيفَةَ الْهُودَجِ حِينَ رَفَعُوهُ وَحَمَلُوهُ وَكُنْتُ جَارِيَةً حَدِيثَةَ السِّنِّ فَبَعَثُوا
الْحِجْلَ فَسَارُوا وَوَجَدْتُ عَقْدِي بَعْدَ مَا اسْتَمَرَّ الْحَيْشُ فَحُجْتُ مَنَارَهُمْ وَلَيْسَ بِهَا مِنْهُمْ دَاعٍ وَلَا مُجِيبٌ
فَتَيَمَّمْتُ مَنَزِلِي الَّذِي كُنْتُ فِيهِ وَطَلَنْتُ أَنَّهُمْ سَيَفْقِدُونِي فَيَرْجِعُونَ إِلَيَّ فَبَيْنَا أَنَا جَالِسَةٌ فِي
مَنَزِلِي عَلَيَّ ثِيَابِي عَيْنِي قِيَمْتُ وَكَانَ صَفْوَانُ بْنُ الْمُعْظِلِ السُّلَمِيُّ ثُمَّ الذُّكَاوَانِيُّ مِنْ زُرَّاءِ
الْحَيْشِ فَأَصْبَحَ عِنْدَ مَنَزِلِي فَرَأَى سَوَادَ إِنْسَابٍ ثَابِرٍ فَعَرَفَنِي حِينَ رَأَى وَكَانَ رَأَى قَبْلُ
الْحِجَابِ فَاسْتَقِظْتُ بِاسْتِرْجَاعِهِ حِينَ عَرَفَنِي فَخَرْتُ وَجْهِي بِجِلْبَابِي وَاللَّهِ مَا تَكَلَّمْنَا
بِكَلِمَةٍ وَلَا سَمِعْتُ مِنْهُ كَلِمَةً غَيْرَ اسْتِرْجَاعِهِ وَهُوَ حَتَّى أَنَا خَرَجْتُ رَاحِلَتَهُ قَوِطِي عَلَى يَدَيْهَا فَقُمْتُ إِلَيْهَا
فَوَكَبْتُهَا فَأَنْطَلَقَ يَقُودُنِي الرَّاحِلَةُ حَتَّى أَتَيْنَا الْحَيْشَ مُوْغِرِينَ فِي نَحْرِ الظُّبَيْرَةِ وَهُمْ يُزُولُ
قَالَتْ فَبَلَكَ فِيهِمْ هَلْكَ وَكَانَ الَّذِي تَوَلَّى كَبِيرُ الْإِفْكِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي ابْنِ سُلُوكٍ قَالَ
غُرُوةٌ أَخْبَرْتُ أَنَّهُ كَانَ يُشَاغِرُ وَيُحَدِّثُ بِهِ عِنْدَهُ فَيُفَرِّهُ وَيَسْمَعُهُ وَيَسْتَوْشِيهِ وَقَالَ غُرُوةٌ أَيْضًا لَمْ
يَسْمَعْ مِنْ أَهْلِ الْإِفْكِ أَيْضًا إِلَّا حَسَانُ بْنُ ثَابِتٍ وَمُسْطَظِمُ بْنُ أَثَّاثَةَ وَحَمْنَةُ بِلْتُ حَجَّشٍ فِي ثَابِرٍ
آخِرِينَ لَا يَعْلَمُ لِي بِهِمْ غَيْرَ أَنَّهُمْ عَصَبَةٌ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَإِنَّ كَبِيرَ ذَلِكَ يُقَالُ لَهُ عَبْدُ
اللَّهِ بْنِ أَبِي ابْنِ سُلُوكٍ قَالَ غُرُوةٌ كَانَتْ عَائِشَةُ تُكْرَهُ أَنْ يَسْبَ عِنْدَهَا حَسَانُ وَتَقُولُ
إِنَّهُ الَّذِي قَالَ فَإِنَّ أَبِي وَوَالِدَتَهُ وَعِزُّنِي يُعْرِضُ لِيُعْرِضَ مُحَمَّدٌ مِنْكُمْ وَقَاءَ قَالَتْ عَائِشَةُ فَقَدْ مَنَّا
الْمَدِينَةَ فَاسْتَكْنَيْتُ حِينَ قَدِمْتُ شَهْرًا وَالنَّاسُ يُفِيضُونَ فِي قَوْلِ أَصْحَابِ الْإِفْكِ لَا أَشْعُرُ
بِشَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ وَهُوَ يَرِينُنِي فِي وَجْعِي أَنِّي لَا أَعْرِفُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
اللُّظْفَ الَّذِي كُنْتُ أَرَى مِنْهُ حِينَ اسْتَكْنَيْتُ إِنَّمَا يَدْخُلُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ فَيَسْلِمُ ثُمَّ يَقُولُ كَيْفَ تَبْكُمُ لَمْ يَنْصَرَفْ فَذَلِكَ يَرِينُنِي وَلَا أَشْعُرُ بِالشَّيْءِ حَتَّى خَرَجْتُ حِينَ
نَفَّهْتُ فَخَرَجْتُ مَعَ أُمِّ مُسْطَظِمٍ قَبْلَ الْمَنَاصِعِ وَكَانَ مُتَبَيِّنًا وَكَانَ لَا تَخْرُجُ إِلَّا لَيْلًا إِلَى لَيْلٍ وَذَلِكَ
قَبْلَ أَنْ نَخْذُ الْكُفَّ قَرِيبًا مِنْ بَيْوتِنَا قَالَتْ وَأَمْرُنَا أَمْرُ الْعَرَبِ الْأَوَّلِ فِي الْبَرِيَّةِ قَبْلَ الْغَايِطِ
وَكُنَّا نَتَأَدَّى بِالْكُفِّ أَنْ نَخْذُهَا عِنْدَ بَيْوتِنَا قَالَتْ فَأَنْطَلَقْتُ أَنَا وَأُمُّ مُسْطَظِمٍ وَهِيَ ابْنَتُهُ أَبِي

رُهِمَ بْنِ الْمُظْلَبِ بْنِ عَبْدِ مَنَافٍ وَأُمُّهَا بِنْتُ ضَعْفَرِ بْنِ عَامِرٍ خَالَتُهُ أُمُّ بَكْرِ الصِّدِّيقِ وَأَنْتَهَا
 مُسْطَحُ بْنُ أَثَاثَةَ بْنِ عَبَّادِ بْنِ الْمُظْلَبِ فَأَقْبَلْتُ أَنَا وَأُمُّ مُسْطَحٍ قِيْلَ بَيْنِي جِبْنَ فَرَعْنًا مِنْ شَائِنَا
 فَعَزَّتْ أُمُّ مُسْطَحٍ فِي مِرْبَطِهَا فَقَالَتْ تَعَسَ مُسْطَحٌ فَقُلْتُ لَهَا بَلَسَ مَا قُلْتَ أَتَسْبِيَنَ رَجُلًا شَهِدَ
 بَذْرًا فَقَالَتْ أَيْ هُنَّاهُ وَلَمْ تَنَمَعِي مَا قَالِ قَالَتْ وَقُلْتُ وَمَا قَالِ فَأَخْبَرْتَنِي بِقَوْلِ أَهْلِ
 الْإِلَافِ قَالَتْ فَارْزُدْتِ مَرَضًا عَلَى مَرَضِي فَلَمَّا رَجَعْتُ إِلَى بَيْتِي دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ كَيْفَ تَبْكُمُ فَقُلْتُ لَهُ أَنَا ذُنُوبِي أَنِ ابْتَوَى قَالَتْ
 وَأُرِيدُ أَنْ أَسْتَقْبَلَ الْخَبَرَ مِنْ قَبْلِهَا قَالَتْ فَأَذِنَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ
 لِأُمِّي يَا أُمَّتَاهُ مَاذَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ قَالَتْ يَا بَنِيَّةُ هُوَ عَلَىكَ فَوَاللَّهِ لَقَلَّمَا كَانَتْ امْرَأَةً فَظَ
 وَضِيئَةً عِنْدَ رَجُلٍ يُحِبُّهَا لَهَا ضَرَابُ إِلَّا كَثُرَتْ عَلَيْهَا قَالَتْ فَقُلْتُ سُبْحَانَ اللَّهِ أَوْلَقَدْ تَحَدَّثَ
 النَّاسُ بِهَذَا قَالَتْ فَبَكَيْتُ تِلْكَ اللَّيْلَةَ حَتَّى أَصْبَحْتُ لَا يَرِقُ لِي دَمْعٌ وَلَا أَكْتَمِلُ بِنَوْمٍ ثُمَّ
 أَصْبَحْتُ أَبْكِي قَالَتْ وَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ وَأَسَامَةَ
 بْنَ زَيْدٍ جِبْنَ اسْتَلَبْتُ الْوَحْيَ يَأْتِيهِمَا وَيَسْتَشِيرُهُمَا فِي فِرَاقِ أَهْلِهِ قَالَتْ فَأَمَّا أَسَامَةُ فَأُشَارَ
 عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالَّذِي يَعْلَمُ مِنْ بَرَاءَةِ أَهْلِهِ وَبِالَّذِي يَعْلَمُ لَهُمْ فِي نَفْسِهِ
 فَقَالَ أَسَامَةُ أَهْلُكُمْ وَلَا تَعْلَمُوا إِلَّا خَيْرًا وَأَمَّا عَلِيٌّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لِمَ يَضِيقُ اللَّهُ عَلَيْكَ وَالنِّسَاءُ
 بِوَاهَا كَثِيرٌ وَرَسُولُ الْحَيَارَةِ تَصُدُّكَ قَالَتْ فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِرَبْرَةٍ فَقَالَ
 أَيْ رَبْرَةٍ هَلْ رَأَيْتِ مِنْ شَيْءٍ يَرِيْبُكِ قَالَتْ لَهُ رَبْرَةٍ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا رَأَيْتِ عَلَيْهَا أَمْرًا قَظَ
 أَغْيَمُهُ أَكْثَرُ مِنْ أَنْهَا جَارِيَةٌ حَدِيثَةُ الْبَرِّ تَسَامُ عَنْ عَجَبِ أَهْلِهَا قَتَاتِي الدَّاجِنِ قَتَا كَلُهُ
 قَالَتْ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ يَوْمِهِ فَاسْتَعْدَدَ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي هُوَ
 عَلَى الْيَنْبَرِ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِينَ مَنْ يَعْدِرُنِي مِنْ رَجُلٍ قَدْ بَلَغَنِي عَنْهُ أَذَاهُ فِي أَهْلِي
 وَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ عَلَى أَهْلِي إِلَّا خَيْرًا وَلَقَدْ ذَكَرُوا رَجُلًا مَا عَلِمْتُ عَلَيْهِ إِلَّا خَيْرًا وَمَا يَدْخُلُ عَلَى
 أَهْلِي إِلَّا مَعِيَ قَالَتْ فَقَامَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ أَخُو بَنِي عَبْدِ الْأَشْهَلِ فَقَالَ أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ
 أَعْدِرُكَ فَإِنْ كَانَ مِنَ الْأَوْبِسِ ضَرَبْتُ عُنُقَهُ وَإِنْ كَانَ مِنَ الْإِخْوَانِ مِنْ الْخَزَرِجِ أَمْرُتُنَا
 فَقَعَلْنَا أَمْرَكَ قَالَتْ فَقَامَ رَجُلٌ مِنَ الْخَزَرِجِ وَكَانَتْ أُمُّ حَسَّانَ بِنْتُ عَمْرِو بْنِ فَيْدَةَ وَهُوَ سَعْدُ
 بْنُ عَبَّادَةَ وَهُوَ سَيِّدُ الْخَزَرِجِ قَالَتْ وَكَانَ قَبْلَ ذَلِكَ رَجُلًا صَالِحًا وَلَكِنْ اخْتَلَمَتُهُ الْحَبِيَّةُ
 فَقَالَ لِسَعْدٍ كَذَبْتَ لَعَنَ اللَّهُ لَا تَقْتُلُهُ وَلَا تَقْدِرُ عَلَيَّ قَتْلُهُ وَلَوْ كَانَ مِنْ رَهْطِكَ مَا أَحْبَبْتَ أَنْ
 يُقْتَلَ فَقَامَ أَسِيدُ بْنُ حَضِيرٍ وَهُوَ ابْنُ عِمْرٍ سَعْدٍ فَقَالَ لِسَعْدِ بْنِ عَبَّادَةَ كَذَبْتَ لَعَنَ اللَّهُ لَقَتَلْتَنَّهُ
 فَإِنَّكَ مُنَافِقٌ يُجَادِلُ عَنِ الْمُنَافِقِينَ قَالَتْ فَتَارَ الْخِيَابَانِ الْأَوْسُ وَالْخَزَرِجُ حَتَّى هُمَا أَنْ
 يَقْتِيلُوا وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِمٌ عَلَى الْيَنْبَرِ قَالَتْ فَلَمْ يَزَلْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
 عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُخَفِّضُهُمْ حَتَّى سَكَنُوا وَسَكَتَ قَالَتْ فَبَكَيْتُ يَوْمَ ذَلِكَ كَلَهُ لَا يَرِقُ لِي دَمْعٌ وَلَا

أَكْثَلُ بَنِي إِسْرَءِيلَ وَأَصْبَحَ أَبَوَايَ عِنْدِي وَقَدْ بَكَيْتَ لَيْلَتَيْنِ وَيَوْمَ لَا يَرِ قَالِي دَمْعُهُ وَلَا أَكْثَلُ
 بَنِي إِسْرَءِيلَ إِلَى لَأَطْنُ أَنْ الْبُكَاءَ قَالِي كَيْدِي قَبِينَا أَبَوَايَ جَالِسَانِ عِنْدِي وَأَنَا أَبْكِي
 فَاسْتَأْذَنْتُ عَلَى امْرَأَةٍ مِنْ الْأَنْصَارِ فَأَذِنَتْ لَهَا فَجَلَسْتُ تَبْكِي مَعِيَ قَالَتْ قَبِينَا نَحْنُ عَلَى
 ذَلِكَ دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْنَا فَسَلَّمَ ثُمَّ جَلَسَ قَالَتْ وَلَمْ يَجْلِسْ عِنْدِي مِنْذُ
 قَبْلِ مَا قَبِلَ قَبْلَهَا وَقَدْ لَبِثْتُ شَهْرًا لَا يُوحِي إِلَيَّ فِي شَأْنِي بَشَى ۖ قَالَتْ فَتَشْهَدُ رَسُولُ اللَّهِ
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ جَلَسَ ثُمَّ قَالَ أَمَا بَعْدُ يَا عَائِشَةُ إِنَّهُ بَلَعَنِي عَنْكَ كَذَا وَكَذَا فَإِنْ
 كُنْتُ بِرَبِيئَةٍ فَسَيَرُّكَ اللَّهُ وَإِنْ كُنْتُ أَلَسْتُ بِدَلْبٍ فَاسْتَغْفِرِي اللَّهَ وَتُوبِي إِلَيْهِ فَإِنَّ الْعَبْدَ إِذَا
 اعْتَرَفَ لِمَا تَابَ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ قَالَتْ فَلَمَّا قَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَقَالَتَهُ قَلَصَ
 دَمْعِي حَتَّى مَا أَجِسُ مِنْهُ فَظَرَّةٌ فَقُلْتُ لِأَبِي أَحِبَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِّي فِيمَا
 قَالَ فَقَالَ أَبِي وَاللَّهِ مَا أَذْرِي مَا أَقُولُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ لِأُمِّي
 أَجِيبِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا قَالَ قَالَتْ أُمِّي وَاللَّهِ مَا أَذْرِي مَا أَقُولُ لِرَسُولِ
 اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ وَأَنَا جَارِيَةٌ حَدِيثَةُ السِّنِّ لَا أَقْرَأُ مِنَ الْقُرْآنِ كَثِيرًا إِلَيَّ وَاللَّهِ لَقَدْ
 عَلِمْتُ لَقَدْ سَمِعْتُمْ هَذَا الْحَدِيثَ حَتَّى اسْتَقَرَّ فِي أَنْفُسِكُمْ وَصَدَّقْتُمْ بِهِ فَلَبِنُ قُلْتُ لَكُمْ إِلَيَّ بِرَبِيئَةٍ
 لَا تُصَدِّقُونِي وَلَكِنْ اعْتَرَفْتُ لَكُمْ بِأُمِّ وَاللَّهِ يَعْلَمُ أُمِّي مِنْهُ بِرَبِيئَةٍ لَصَصِي قَتِي قَوْلَاهُ لَا أَجِدُ لِي
 وَلَكُمْ مَثَلًا إِلَّا أَبَا يُوسُفَ حِينَ قَالَ فَصَبَّرَ جَمِيلَ وَاللَّهِ الْمُسْتَعَانَ عَلَى مَا تَصِفُونَ ثُمَّ تَحَوَّلْتُ
 وَاضْطَجَعْتُ عَلَى فِرَاشِي وَاللَّهِ يَعْلَمُ أُمِّي جِئْتُ بِرَبِيئَةٍ وَأَنَّ اللَّهَ مُبِيرِي بِبَرَاغَتِي وَلَكِنْ وَاللَّهِ
 مَا كُنْتُ أَظُنُّ أَنَّ اللَّهَ مُنْزِلُ فِي شَأْنِي وَحَيَّا يَتَلَّى لَشَأْنِي فِي نَفْسِي كَانَ أَحَقَرُ مِنْ
 أَنْ يَتَكَلَّمَ اللَّهُ فِي بَأْمٍ وَلَكِنْ كُنْتُ أَزْجُونَ بَرَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي
 التَّوْبَةِ يُنَايِزُنِي اللَّهُ بِهَا قَوْلَ اللَّهِ مَا زَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعِلَّهِ وَلَا خَرَجَ أَحَدٌ مِنْ
 أَهْلِ الْبَيْتِ حَتَّى أَنْزَلَ عَلَيْهِ فَأَخَذَهُ مَا كَانَ يَأْخُذُهُ مِنَ الْبُرْجَاءِ حَتَّى إِنَّهُ لَيَعْدُو مِنْهُ مِنَ
 الْعَرَقِ مِثْلَ الْجَمَانِ وَهُوَ فِي يَوْمٍ شَابَ مِنْ ثَقُلِ الْقَوْلِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْهِ قَالَتْ فَتَرَى عَنْ
 رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَضْحَكُ فَكَانَتْ أَوَّلَ كَلِمَةٍ تَكَلَّمَ بِهَا أَنْ قَالَ يَا
 عَائِشَةُ أَمَا اللَّهُ فَقَدْ بَرَأَكَ قَالَتْ فَقَالَتْ لِي أُمِّي قَوْمِي إِلَيْهِ فَقُلْتُ وَاللَّهِ لَا أَقُومُ إِلَيْهِ فَإِنِّي لَا أَهْمُ
 إِلَّا اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَالَتْ وَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ الْقِسْمُ الْإِثَابُ
 ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ هَذَا فِي بَرَاغَتِي قَالَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ وَكَانَ يُنْفِقُ عَلَى مُطْعِمِ بْنِ أَثَاثَةَ
 لِقَرَابَتِهِ مِنْهُ وَفَقَرَهُ وَاللَّهِ لَا أَنْفِقُ عَلَى مُطْعِمٍ شَيْئًا أَبَدًا بَعْدَ الَّذِي قَالَ لِعَائِشَةَ مَا قَالَ فَأَنْزَلَ
 اللَّهُ وَلَا يَأْتَلُ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ إِلَى قَوْلِهِ غَفُورٌ رَحِيمٌ قَالَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ بَلَى وَاللَّهِ إِلَيَّ
 لِأَحِبُّ أَنْ يُغْفَرَ اللَّهُ لِي فَرَجَعَهُ إِلَى مُطْعِمِ النَّفَقَةِ الَّتِي كَانَ يُنْفِقُ عَلَيْهِ وَقَالَ وَاللَّهِ لَا أَنْزِعُهَا
 مِنْهُ أَبَدًا قَالَتْ عَائِشَةُ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَأَلَ زَيْنَبَ بِشْتِ مَخْشِ عَنْ

أَمْرِي فَقَالَ لِيُزَيِّنَبَ مَاذَا عَنِتُّ أَوْ رَأَيْتَ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ أُنْجِي سَمْعِي وَيَصْرِى وَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ إِلَّا خَيْرًا قَالَتْ عَائِشَةُ وَهِيَ النَّبِيُّ كَانَتْ تُسَامِينِي مِنْ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَصَمَهَا اللَّهُ بِالْوَرَعِ قَالَتْ وَطَلَّقَتْ أَخْتُهَا حَمْنَةُ مُحَارِبٌ هَذَا فَهَلَكَتْ فِيهِمْ هَلَكَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ قَبْلَ الَّذِي بَلَغَنِي مِنْ حَدِيثِ هُوَلَاءِ الرَّهْطِ ثُمَّ قَالَ عُرْوَةُ قَالَتْ عَائِشَةُ وَاللَّهِ إِنَّ الرَّجُلَ الَّذِي قِيلَ لَهُ مَا قِيلَ لَيَقُولُ سُبْحَانَ اللَّهِ قَوْلَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا كُفِّتُ مِنْ كُتْفِ ابْنِ قُطَّ قَالَتْ ثُمَّ قُتِلَ بَعْدَ ذَلِكَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

دلته په سند کښې د ابن شهاب زهری رضی اللہ عنہ څلور استاذان دي. ① حضرت عروه بن زبیر حضرت سعید بن المسیب ② حضرت علقمه بن وقاص ③ او حضرت عبدالله بن عبدالله بن عتبہ بن مسعود، دا څلور واړو جلیل القدر تابعین دي. او ددوی شهرت، امامت، عظمت او جلالت منلې شوې دي. ددې څلورو واړه حضراتو نه امام زهری رحمۃ اللہ علیہ حدیث افک روایت کړې دي. او دا ټول د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا نه روایت کوي. امام زهری رحمۃ اللہ علیہ فرماني: چه دې څلورو واړه حضراتو د حدیث عائشې رضی اللہ عنہا نه ددې حدیث یوه یوه حصه بیان کړې ده. مطلب دا دي: چه چا یوه حصه بیان کړې ده. او چا بله حصه، پوره حدیث راته یو کس نه دي بیان کړې. او په دې څلور واړه حضراتو کښې څه حضرات د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا ددې حدیث دپاره زیات محفوظ ساتونکي وو. یعنی دوی سره ددې حدیث زیاته حصه وه. او هغوی ډیر په پوخوالي او یقین سره دا حدیث بیانولو. یو خو ددې حضراتو عظمت او جلالت شان او بیا د حضرت امام زهری رحمۃ اللہ علیہ د دوی په باره کښې دا اعتراف او اقرار چه دا حدیث هغوی ته ښه یاد وو. او (وقد اذعیت...) او بیشکه ما دا حدیث ددې حضراتو نه ښه محفوظ کړې دي. کوم چه هغوی د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا نه ماته بیان کړې دي. اگر چه دغه حدیث بعضې حضراتو ته د بعضو په مقابل کښې زیات ښه یاد وو. (خودا مه گنځي). چه د یو بیان کړې حدیث د بل د حدیث سره متعارض وو. بلکه) په دوی کښې د یو حدیث د بل د حدیث تصدیق اوتائید کوي. خلاصه دا چه امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ حدیث افک د امام زهری رحمۃ اللہ علیہ په سند سره پیش کړې دي. او امام زهری رحمۃ اللہ علیہ چه دکومو څلورو استاذانو نه دا حدیث بیانوي. دهغوی په باره کښې دوی دا تصریح کړې ده. چه هغوی پوره حدیث نه بیانولو. یوه یوه حصه به ئې بیانوله. څه حصه یو استاذ بیان کړې ده. او څه حصه بل استاذ بیان کړې ده. دغه شان پوره حدیث ددې حضراتو د بیان نه مرتب دي.

د حدیث افک ترجمه: حضرت عائشې رضی اللہ عنہا فرماني: چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به کله د سفر اراده کوله. نو په ازواج مطهراتو کښې به ئې خسنې اچولو. دچا نوم چه به په خسنې کښې راووتلو. نبی صلی اللہ علیہ وسلم به هغه د خان سره بوتلو. نو په دې غزوه کښې نبی صلی اللہ علیہ وسلم زمونږ په مینځ کښې خسنې اچولو. په هغې کښې زما نوم راووتلو. نو زه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره راووتم. دا د نزول حجاب نه پس واقع ده. زه به هم په کجاوه کښې ووم. چه کوزولي به شوم. او هم په هغې کښې به ووم چه خپژولي به شوم. مونږ روان شو. تردې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ددې غزوي نه فارغ شو. او واپس شو. په واپسې کښې مونږ خلق مدینې سره نژدې وو. (چه قافله په یوځای کښې ډیره شوه)

دشمنی به آخری حصه کنبی رسول الله ﷺ د روانیدو اعلان او کړو. (د نبی ﷺ مطلب دا وو. چه خلق دخپلو خپلو ضرورتونو نه فارغ شی. اوتیارشی. ځکه چه قافله تلونکي وه. چه اعلان مې واوریدل. نو زه پاسیدم. او) (د قضاء حاجت دپاره) لارم. تردې چه زه د لښکر نه تیره شوم. او ډیره لرې لارم. نو کله چه زه دخپل ضرورت نه فارغه شوم. او خپلې سورلۍ ته راغلم. نو ماچه په خپله سینه باندې لاس اووهلو. نو زما هغه هارغورځیدلې وو. کوم چه د ، ، ظفرا ، دښارد مرجان (غمو) نه جوړ شوې وو. زه دخپل هار په لټون کنبی واپس شوم. دهغې لټون زه ایساره کړې ووم. (او په ما باندې ناوخته شو) بل طرف ته هغه خلق چا چه به زه سورولم. هغوی زما کجاوه پورته کړه. او زما د سورلۍ په اوښ باندې نې کیخوده. هغوی دا گټل. چه زه په کجاوه کنبی یم. ځکه چه ښځې به په هغه زمانه کنبې نرۍ وې. غټې او درنې به نه وې. اونه به په هغوی باندې زیاته غوښه وه. ځکه چه هغوی به ډیر معمولی خوراک کولو. ددې وجې خلقو چه هغه اوچتوله. نو دهغې د سپکوالۍ په وجه په څه فرق باندې پوهه نشو. بله دا چه په هغه وخت کنبې زه کم عمره هم وو. نو هغوی اوښ اوشرل. او روان شو. ما خپل هارد لښکر دروانیدو نه پس بیا موندو. د ایساریدو ځای ته چه کله زه راغلم. نو هلته نه څوک داعی وو. اونه څوک مجیب، (بلکه ټول تلې وو) ما په دې خیال هم په خپل زوړ ځای کنبې د ایساریدو اراده اوکړه. چه دغه خلق کله ما اونه موموی. نو په لټون کنبې به هم دې ځای ته راځی. زه هم په خپل ځای باندې ناسته ووم. چه په ما باندې خوب غالب شو. او زه اوډه شوم. صفوان بن معطل سلمیٰ رضی الله عنه به د لښکر نه روسته وو. (که د لښکر نه څه خیز پاتې شوې وی. چه هغه راوچتوی) هغه د صبا په وخت کنبې زما ځای ته راورسیدل. هغه د یو اوډه انسان جوته اولیده. کله چه هغه ماته نزدې راغلو. نو زه نې اوپیژندم. ځکه چه د پردې حکم نازلیدو نه وړاندې هغه زه لیدلې ووم. زه دهغه په استرجاع ((إنا لله وإنا الیه راجعون)) باندې رابیداره شوم. ما خپل ځان په خپل ځادر کنبې پټ کړلو. په الله قسم مونږ بله یوه خبره هم نه ده کړې. اونه دهغه د استرجاع د کلمې نه ما دهغه نه بل څه اوریدلی دی. هغه دسورلۍ نه راگوزشو. او خپله سورلۍ نې کینوله. او دهغې مخکنۍ پښې نې چو کړې. (چه ماته په سوریدو کنبې آسانتیا وی) زه پاسیدم. او سوره شوم. نو هغه به سورلۍ د وړاندې نه رانیکله. تردې چه مونږ په تکړه غرمه کنبې لښکر ته راورسیدو. اولښکر ډیره شوې وو. بس زما په باره کنبې چه د چا هلاکیدل وو. هغوی هلاک شو. او کوم کس چه په تهمت کنبې لویه حصه اخستې وه. هغه عبدالله بن ابی بن سلول وو... حضرت عروه فرمائی. ماته خودلی شوی دی. چه عبدالله بن ابی به د تهمت خورول کولو. دهغه سره به دتهمت په باره کنبې خبرې کیدلې. هغه به دهغې تصدیق کولو. او هغه به نې اوریدلې. اوما بغه به نې په کنبې کوله. دغه شان د تهمت لگونکو نورو خلقو کنبې صرف حسان بن ثابت، مسطح بن اثاثه، حمنه بنت جحش نومونه اخستې شوی دی. دباقی حضراتو ماته علم نشته. (چه نور کوم کسان په دې کنبې شامل وو) البته دومره خبره ضرور ده. چه دا یو پوره ډله وه. لکه څنگه چه الله تعالی فرمائیلی دی. ((إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ)) بیشکه هغه کسان چه تهمت نې لگولې دي. په تاسو کنبې یوه ډله ده. حضرت عروه رضی الله عنه فرمائی. چه حضرت عائشې رضی الله عنها ته دا خبره

خوبه نه وه. چه دهغي په مخامخ حضرت حسان بن ثابت رضي الله عنه ته بد رد اووئيلي شي. فرماييل
نې چه حساب خو دا شعر هم وئيلي دي.

لعرض محمد منكم وقاء

فان أبى والدة وعرض

زما پلار اوزما دپلار، بلار، اوزما عزت دي دمحمد ﷺ د عزت دپاره تاسو ته مخامخ دهل وي.
حضرت عائشه رضي الله عنها فرماني. چه بيا مونږ مدينې ته راغلو مدينې ته د رارسيدونه پس زه يوه
مياشت بيماره ووم. البته ديماري په موده كېنې به دي خبره زه په شك كېنې اوچولم. چه ما
د بيماري په دوران كېنې هغه مينه او محبت د نبی ﷺ نه نه موندلو. كوم چه به وړاندې د
بیماري په موده كېنې وو. صرف دومره وه. چه رسول الله ﷺ به ماته تشریف راوړلو. سلام به
نې واچولو. وتپوس به نې اوکړو. څنگه حال دي؟ او بيا به نې واپس تشریف اوړلو. نود
رسول الله ﷺ ددې طرز عمل د وجې به زما شك پيدا كيدو. خود شر ماته څه علم نه وو. كله
چه زه لږه جوړه شوم. دحضرت مسطح مرسره ،، مناصع ،، طرف ته اووتلم. هغه زما د قضاء
حاجت ځاي وو. اومونږ به د قضاء حاجت دپاره صرف د شپې وتلو. دا دهغه وخت خبره ده. په
كوم وخت كېنې چه د كورونو سره نژدې د بيت الخلاء رواج نه وو. زمونږ د اولنو غريبو پشان
رواج وو. هغوی به د قضاء حاجت دپاره د كورونو نه لرې صحراء ته تلو. كورونوسره د بيت
الخلاء په جوړلو به مونږ ته تكليف وو. نو زه او ام مسطح اووتلو. ،، ام مسطح ،، د ابورهم بن
المطلب بن عبد مناف لورده. اودهغي مور صخرين عامر لور وه. اودحضرت ابوبكر رضي الله عنه ترور
ود. او مسطح بن اثاثه بن عباد بن المطلب د ام مسطح ځوي دي.

نو مونږ دواړه د قضاء حاجت نه فارغ شو. او كور طرف ته راتلو. چه ام مسطح په خپل لوي
خادر كېنې اونخته او راپريوته. نو وي وئيل «تعمس مسطح» مسطح دي هلاك شي. ما ام
مسطح ته اووئيل. تا ډيره غلطه جمله استعمال كړه. ته داسې كس ته بد رد واي. چه هغه په
جنگ بدر كېنې شريك شوې دي. په دي باندې ام مسطح اووئيل. الله دي په نيكه كړه. تا نه
دي اوريدلي. چه مسطح څه وائي. او گرځي. نوبيا هغې ماته د تهمت لگونكو خبرې بيان
كړې. دهغي په وجه زما بيماري نوره هم زياته شوه. كله چه زه كور ته واپس راغلم. نو رسول
الله ﷺ ماته راغلل. او د سلام كولو نه پس نې راته اووئيل. ستا طبيعت څنگه دي. ما هغوی
ته عرض اوکړو. آيا تاسو ماته اجازت کوئ. چه زه خپل مور پلار كړه لاره شم. زما مطلب دا
وو. چه دهغوی نه ددې خبرې تحقيق اوکړم. رسول الله ﷺ ماته اجازت راكړو. نو ما د خپلې
مور نه تپوس اوکړو. مورې دا خلق څه وائي؟ هغې راته اووئيل لورې خفه كېږه مه، ډير كم
داسې شوی دی چه يو ښائسته ښځه د داسې كس سره وي. چه هغه ورسره محبت كوي. او
دهغې بڼې (د خاوند نورې ښځې) هم وي. اوبيا دي هم په هغې باندې تهمت نه لگي. ما
اووئيل «سبحان الله» آيا واقعي خلق داسې خبرې كوي. نو ما په دغه شپه تر صبا پورې ژړل.

توله شپه نه خو زما د سترگو اوښكې اودریدي. اونه ماته خوب راغلو.
بل طرف ته رسول الله ﷺ حضرت علي بن ابی طالب او حضرت زيد بن اسامه رضي الله عنه
راوغوښتل. تردغه وخته پورې وحی بنده وه. (چونكه دا دواړه د كور كسان وو) نبی ﷺ د
دوی دواړو نه تپوس اوکړو. اودخپلې بي بي نه د جدا كيدو (طلاق) متعلق نې ورسره مشوره

او کړه. اسماء بن زید رضی الله عنه رسول الله ﷺ ته دهغوی د بی بی د پاکدامنی په باره کښې دخپل علم مطابق او د اهل بیت په باره کښې چه څه ورته علم وو. دهغې مشوره ورکړه. هغوی او فرمائیل. ستاسوی بی ده. د دې متعلق مونږ صرف خبر پیژنو.

البته حضرت علی رضی الله عنه نبی ﷺ ته مشوره ورکوله. او ورته ئې اووئیل. الله تعالی په تاسو باندې څه تنگی نه ده راوستې. (که د افواهاگانویه وجه مو د عائشې رضی الله عنها نه په طبیعت کښې خړوالې پیدا شوې وی نو) ښځې نورې ډیرې دې. (او ستاسودا تکدر داسې هم لرې کیدې شی. چه د وینځې (حضرت بریریره رضی الله عنها) چه د حضرت عائشې رضی الله عنها وینځه پاتې شوې وه. اودهغې حالات پیژنی) نه تپوس اوکړی. هغه به تاسو ته صحیح صحیح خبره اوکړی. نو رسول الله ﷺ حضرت بریره رضی الله عنها راوغوښتله. او تپوس ئې ترې اوکړو. بریرې د عائشې رضی الله عنها نه تا داسې څه خبره لیدلې ده. چه هغې ته په شک کښې اچولې ئې؟ حضرت بریرې رضی الله عنها جواب ورکړو. قسم دې وی په هغه ذات چه تاسو ئې په حقه پیغمبر رالیرلې ئې. ما چرته هم داسې څه خبره نه ده لیدلې. چه هغه معیوبه وی. صرف دومره خبره مې لیدلې ده. چه هغه د کم عمر جینی ده. دخپل کور اوږه ښکاره پریریدی. او اوده شی. او چیلې راشی. اوږه اوخوری. (هغه خو دومره ساده باده ده. دهغې په پاکدامنی او عفت کښې څه شک کیدې شی)

نونی رضی الله عنه په دغه ورځ د عبدالله بن ابی خلاف د منبر دپاسه مدد طلب کړو. او وی فرمائیل. یا معشر المسلمین څوک دی، چه دهغه کس په مقابل کښې زما مدد اوکړی. چا چه ماته زما د کور والا په باره کښې تکلیف رارسولې دې. په الله قسم زه د خپلې بی بی په حق کښې صرف خیر پیژنم. او دوی د یو داسې کس ذکر کړې دې. د کوم په باره کښې چه هم ما ته صرف د نیکی اوخیر علم دې. او هغه زما کور ته داخل شوې هم نه دي. مگر زما سره.

چه د نبی ﷺ دا خطاب ئې واوریدل. نو سعد بن معاذ رضی الله عنه اودریدل. او عرض ئې اوکړو. یا رسول الله زه به ستاسو مدد اوکړم. که ددغه کس تعلق د بنو اوس سره وی. زه به دهغه څټ قلم کړم. او که هغه زمونږ د خزرجی ورونږو سره تعلق ساتی. نو چه تاسو څه حکم کوئ. مونږ به هغه منو. په دې باندې د خزرج قبیلې سردار حضرت سعد بن عباده اودریدلو. د حضرت حسان رضی الله عنه مور دهغه د تره لور وه. (او چونکه حضرت حسان رضی الله عنه په دې تهمت کښې شریک وو. ددې وجې حضرت سعد بن عباده رضی الله عنه دا اوگنډل چه حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه په مونږ باندې تعرض اوکړو) هغوی ددې نه وړاندې نیک سړې وو. خو په دغه وخت کښې خاندانی حمیت په هغه باندې غالب شو. هغه حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه ته اووئیل. تا غلطه اووئيله. په الله قسم نه خو ته هغه قتلولې شې. او که هغه (تهمت لگونکې) ستاسو د قبیلې سره تعلق ساتلو. نو تا به دهغه قتل هرگز نه غوښتل. (خو چونکه دهغه تعلق زمونږ د قبیلې سره دې. ددې وجې ته د قتل خبره کوې) په دې کښې د حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه د تره ځوی حضرت اسید بن حضیر رضی الله عنه اودریدل. او حضرت سعد بن عباده رضی الله عنه ته ئې اووئیل. غلطه خبره خو تا اوکړه. په الله قسم مونږ به هغه خامخا قتلوو. ته منافق ئې. ځکه خو ته د منافقانو د طرفه جگړه کوې. ددې تو تو می می د وجې د اوس او خزرج دواړو قبیلو خلق زاپورته شول. تردې چه دوی په خپل مینځ کښې د جنگ اراده اوکړه. رسول الله ﷺ د منبر نه هغوی چپ کولو. تردې چه ټول چپ شول. او نبی ﷺ هم چپ شو.

حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی: چہ پہ دغہ ورخ ہم ما ٔوله ورخ مسلسل اوژل. پہ دغہ مودہ کنبی نہ زما د سترگو اوښکې اوچې شوې. اونه ماته خوب راغلو. د صبا په وخت کنبې زما مور پلار ما سره کیناستل. او ما ژړل. پہ دې کنبې یوې انصاری ښځې ماته د راتلو اجازت اوغوستلو. ما هغې ته د راتلو اجازت ورکړو. هغه هم راغله. او ما سره په ژړا شوه. مونږ هم په دې حالت کنبې وو. چہ رسول الله ﷺ مونږ ته راغلو. سلام ئې اوکړو. او وې فرمائیل: چہ دکوم وخت نه په ما باندې تهمت لگولې شوې وو. دهغه وخت نه رسول الله ﷺ ما سره نه ووناست. تریوې میاشتي پورې په نبی ﷺ زما په باره کنبې څه وحی نه وه نازل شوې... نبی ﷺ د تشریف راوړلو نه پس کلمه شهادت اووئیل. اوبیانې او فرمائیل:

اما بعد! عائشی رضی الله عنها ستا په باره کنبې ماته دا خبره رارسیدلې ده. که ته بې گناه ئې. نو الله تعالیٰ به خامخا تا بې گناه ثابته کړي. او که ستا نه څه غلطی شوې وی. نو الله تعالیٰ ته توبه اوباسه. او استغفار وایه. ځکه چہ بنده کله د خپلو گناهونو اقرار اوکړی. اوتوبه اوباسی. نو الله تعالیٰ دهغه توبه قبلوی.

کله چہ نبی ﷺ خپله خبره پوره کړه. نو زما اوښکې داسې اوچې شوې. چہ یوه قطره مې هم محسوس نکړه. نو ما خپل پلار ته اووئیل. چہ تاسو د رسول الله ﷺ د سوال جواب ورکړئ. هغه اووئیل په الله قسم زه نه پوهیږم. چہ رسول الله ﷺ ته څه اووایم. بیا ما خپلې مور ته اووئیل. چہ ته جواب ورکړه. هغې هم معذرت اختیار کړو. چہ زه نه پوهیږم. چہ رسول الله ﷺ ته څه جواب ورکړم. اوس مجبوراً ما ته پخپله خبره کول شروع کول شو. په هغه وخت کنبې زه د کم عمر جینئ وو. او قرآن شریف هم ما څه زیات نه وو وئیلې. ما اووئیل:

په الله قسم ماته معلومه شوې ده. چہ تاسو خلقو دا خبره اوریدلې ده. تردې چہ ستاسو په زړونو کنبې کیناستلې ده. او تاسو ددې تصدیق هم (ترڅه حد پورې) کړې دې. اوس که زه تاسو ته اووایم. چہ زه رښتینې یم. نو تاسو خلق به زما تصدیق اونکړئ. او که زه دهغه تهمت اقرار اوکړم. د کوم نه چہ زه پاکه یم. الله تعالیٰ ته ښه معلومه ده. نو تاسو خلق به اوواڼې. چہ دې رښتیا وینا اوکړه. په الله قسم اوس زه د خپلې اوستاسو د معاملې مثال ددې نه بغیر بل څه نه وینم. کومه چہ د حضرت یوسف عليه السلام پلار (حضرت یعقوب عليه السلام) چہ (دخپلو خامو غلطه خبره ئې واوریده). فرمائیلې وه: ﴿فَصَبِّرْ يَتِيمٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ﴾ اوس به زه صبر جمیل اختیار کړم. او څه چہ تاسو وائې. الله تعالیٰ نه زه د هغې په باره کنبې مدد غواړم. چہ دا مې اووئیل. نو زه لارم. او په خپله بستره باندې سملاستم. او زما یقین وو. چہ الله تعالیٰ ته زما دبراعت علم دې. او هغه به زما براءت بیانوی. خو په الله قسم چہ دا خبره خو زما په وهم او گمان کنبې هم نه وه. چہ الله تعالیٰ به زما په باره کنبې پخپله خبره کوی. البته زما دا امید ضرور وو. چہ رسول الله ﷺ به څه خوب اووینی. چہ دهغې په ذریعه به ورته الله تعالیٰ زما براءت بیان کړي. په الله قسم چہ نبی ﷺ اوس لا دخپل دغه مجلس نه پاسیدلې هم نه وو. اونه د کور په خلقو کنبې څوک پاسیدلی وو. چہ په نبی ﷺ باندې وحی نازلیدل شروع شو. نو په نبی ﷺ باندې هغه سختی شروع شوه. (کومه چہ به د نزول وحی په وخت) په نبی ﷺ باندې شروع کیده. تردې چہ د نبی ﷺ (د مخ مبارک) نه د ملغلرو پشان د خولې

فطري بهیدلې. حالانکه ورځ د یخنی وه. دا دهغه کلام الهی د ثقل د وجې وو. کوم چه به په نبی ﷺ باندې نازلیدل. صدیقه ﷺ فرمائی. چه د نبی ﷺ نه کله دا کیفیت ختم شونو. نبی ﷺ مسکې شونو د ټولو نه اولنی کلمه کوفه چه د نبی ﷺ د خولې مبارکې نه وتلې وه. هغه دا وه. ای عائشې الله تعالی ستا براءت نازل کړو. نو زما مور ماته او وئیل. رسول الله ﷺ ته اوږد رپړه. (د تعظیم دپاره) ما او وئیل. په الله قسم زه نه اوږد رپړم. زه به صرف دالله تعالی حمد او شکر اوباسم. (چه هغه زما د براءت اعلان او کړو) الله تعالی د ﴿إِنَّ الدِّينَ جَاءُؤُ بِالْإِسْلَامِ﴾ لس آیاتونو پورې آیاتونه (زما په براءت کښې) نازل کړو.

کله چه الله تعالی زما د براءت اعلان په دې آیاتونو کښې او کړو. نو حضرت ابوبکر صدیق ﷺ او وئیل. او هغوی به په حضرت مسطح بن اثاثه باندې د قرابت او دهغوی د غریبې په وجه خرچ کولو چه په الله قسم زه به په اننده کښې په مسطح بن اثاثه باندې هیڅ خرچ نه کوم. ځکه چه هغه هم په عائشه ﷺ باندې تهمت لگولې وو. په دې باندې د قرآن مجید دا آیت (وَلَا يَأْتِلُ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولَى الْقُرْبَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ) پورې نازل شو. ددې آیت د نزول نه پس حضرت ابوبکر صدیق ﷺ او فرمائیل. ولې نه زما خو هم دا خواهش دې چه الله تعالی زما مغفرت او کړی. نو دوی د حضرت مسطح خرچه دوباره ورکول شروع کړه. او وې وئیل په الله قسم چه دده دا نفقه به زه هیڅ کله بنده نکړم.

حضرت صدیقه ﷺ فرمائی. چه رسول الله ﷺ د حضرت زینب بنت جحش ﷺ نه هم زما په باره کښې تپوس کړې وو. چه د عائشې متعلق ته څه پیژنې. نو حضرت ام المومنین زینب ﷺ ورته او وئیل. (أحسب سببی ویسمی والله ما علمت إلا خیراً) یعنی زه خپل غوږونه د داسې فضولو خبرو نه او خپلې سترگې د داسې ناخوښه مناظرو کتلو نه محفوظ ساتم. په الله قسم ماته د حضرت عائشې ﷺ په باره کښې د خیرا وینکې نه سوا بله څه خبره نه ده معلومه ... حضرت عائشه ﷺ فرمائی. چه په ازواج مطهراتو کښې صرف زینب داسې وه. چه هغې زما مقابله (په حسن او جمال عقل او ذکاوت وغیره کښې) کوله. خو الله تعالی د ورع او تقوی په وجه دهغې حفاظت او کړو. او دهغې خور حمنه بنت جحش د هغې د طرف نه جگړه کوله. (چه زما مرتبه د نبی ﷺ په نیز کمه شی. او دهغې خور زینب بنت جحش اوچته شی) نو په هلاکیدو نکو کښې هغه هم هلاکه شوه.

حديث افك کښې د بعضو جملواترېح:

قوله: قَالَتْ عَائِشَةُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَرَادَ سَفَرًا أَقْرَعَ

بَيْنَ أَزْوَاجِهِ: حضرت عائشه ﷺ فرمائی. چه نبی ﷺ به کله د سفر اراده کوله. نو په خپلو

بیبيانو کښې به نې خسنرې اچولو.

په ازواج مطهراتو کښې خسنرې (قرعه) اچول او ددې حکم: په دې مسئله کښې د حضرات احنافو ﷺ موقف دا دې. چه چه خسنرې په نبی ﷺ باندې واجب نه وو. نبی ﷺ به د ازواج

مطهراتو ﷺ د تطیب قلوب دپاره خسنې اچولو. ځکه که نبی ﷺ به په خپله خوښه باندې څوک متعین کوله. نو نورې بیبیاې به پرې خفه کیدې. چه مونږ ولې پرېږدی. د شوافعو ﷺ نه امام غزالی ﷺ په ،، خلاصه ،، کښې هم دا اختیار کړی دی. او علامه زرقانی ﷺ په ،، شرح مواهب ،، کښې د اکثرو مالکیانو ﷺ مختار هم دا خودلې دي.

دا کثرو حنابلو او اکثرو شوافعو ﷺ رانې دا ده. چه «قسم بین الأولاء» په نبی ﷺ باندې واجب وو. او دا خسنې به نبی ﷺ هم د واجب په حیثیت باندې اچولو. (۱)

قوله: فَأَقْرَعُ بَيْنَنَا فِي غَزْوَةٍ غَزَاهَا فَخَرَجَ فِيهَا سَهْمِي: د ابن اسحاق او طبرانی ﷺ په روایت کښې دا تصریح راغلې ده. چه دا غزوه دکومې چه حضرت عائشه رضی الله عنها دلته ذکر کوی. دا غزوه مریسيع وه. (۲) کومې ته چه غزوه بنی مصطلق هم وائی. په قرعه کښې د حضرت عائشې رضی الله عنها نوم راووتلو.

قوله: فَخَرَجْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ مَا أُنْزِلَ الْحِجَابُ: زه د رسول الله ﷺ سره اووتلم. دا دنزل حجاب نه پس واقعه ده. د نزول حجاب حکم کله راغلې وو؟ په دې باره کښې مختلف اقوال دي.

- ① د واقدي. قتاده، ابن جریر او حافظ ابن کثیر رانې دا ده. چه دا د هه واقعه ده.
- ② د حافظ شرف الدین دمیاطی خیال دي. چه دا د هه واقعه ده. د حافظ ابن حجر او علامه ابن قیم رحمهما الله میلان هم دې طرف ته دي.
- ③ د ابو عبیده د ﷺ وغیره رانې دا ده، چه دا د هه واقعه ده. (۳)

قوله: فَكُنْتُ أُحْمَلُ فِي هَوْدَجٍ وَأُنْزِلُ فِيهِ: زه به د کجاوې سره اوچتولې شوم. او هم په کجاوې کښې به وو. او را کوزولې به شوم.

،، هودج ،، یو خاص قسم پرده وی. کښه چه په سورلی دپاره اچولې شی. چه ښځه په کښې په پرده کښې ناسته وی. (۴) هغه محل ته ،، هودج ،، وائی. په کوم باندې چه پرده تړلې شی.

قوله: فَأَذَا عَقْدَلِي مِنْ جَزَعِ ظَفَارٍ قَدْ انْقَطَعَ: ناخاپه چه ما اوکتل. نو زما هار کوم چه د ظفارد غمو وو. هغه شلیدلې وو.

«جزع» مرجان (یو قسم غمی دی) ته وائی.

(۱) ددې مسئلې د تفصیل دپاره اوگوری فتح القدیر مع الکفاية (۲۹۹/۳) ۳۰۳ باب القسم والمغنی لابن قدامة (۲۳۸/۷) _

(۲) فتح الباری (۴۵۸/۸) _

(۳) ددې درې واړه اقوالو دپاره اوگوری (فتح الباری) (۴۳۰/۷) وفتح الباری (۴۶۲/۸) _

(۴) فتح الباری (۴۵۸/۸) _

«ظفار» د یمن په علاقه کښې دیوینارنوم دی. چونکه دغه مرجان ددغه ځای نه راغلی وو. ددې وجې د «جزء» اضافت هغې طرف ته اوشو. ابن التین د هغې قیمت دولس درهم نقل کړې دي. په بعضې نسخو کښې (من جزا ظفار) راغلی دی. «أظفار» «ظفر» جمع ده. او «ظفر» یو خاص قسم خوشبوی ده. د «جزء أظفار» مطلب دا دی. چه د دغه خوشبو نه د غمو په شکل کښې مرجان جوړولی شو. اویا به د هغې نه هارجوړولی شو. (۱)

قوله: وَكَانَ التَّسَاءُ إِذْ ذَاكَ خِفَافًا لَمْ يَبْلُرَنَّ وَلَمْ يَعْشُرَنَّ اللَّحْمُ: ینځې به په هغه زمانه کښې نرۍ وې. غټې به نه وي. اونه به په هغوی باندې زیاته غوښه وه. بلکه هغوی به سپکې وې.

«لم يبلرن» په باء باندې درې واړه اعراب وئیلی شوی دی. دغه شان د باب افعال او تفعیل نه هم راځي. او معنی دلته د ټولودا ده. چه دوی درنې نه وې. (۲)

قوله: حَتَّى أَتَيْنَا الْجَبَشَ مُوْغِرِينَ فِي نَحْرِ الظَّيْرِ وَهُمْ نَزُولٌ: تردې چه مونږ په ټکره غرمه کښې لښکرته راوړسیدو. او لښکر پړاو اچولې وو.

«موغرين» دباب افعال اوباب تفعیل په دواړو کښې مستعمل وو. په دواړو صورتونو کښې د «موغرت» معنی «داخلین فی الظهيرة» ده. او «وغرقة» د ماسپڅین وخت وائی. (۳)

قوله: وَتَسْبِغُهُ وَتَسْتَوِشِيهِ: عبدالله بن ابی به دا الزام اوریدل. اودا به ئې خورول. د استثناء معنی ده. د څه مسئلې په باره کښې استفسار کول دي دپاره چه د خلقو موضوع اوگرځي. (۴)

قوله: فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَرِيرَةَ فَقَالَ أَيُّ بَرِيرَةٍ هَلْ رَأَيْتَ

مِنْ شَيْءٍ يَرِيْبُكَ: دلته دا اشکال کیدې شی. چه حضرت بریره رضی الله عنها تر دغه وخته پورې ونځه وه. دهغې مولی هغه مکاتبه جوړه کړې وه. او حضرت عائشې رضی الله عنها د هغې بدل کتابت ادا کړې وو. ددې نه پس به د حضرت عائشې رضی الله عنها سره اوسیدله. خو د دوی د آزادۍ دا واقعه د فتح مکې نه پس راغلې وه. خو واقعه د افک په ۵۵ کښې پېښه شوې وه. د افک د واقعه په وخت کښې حضرت بریره رضی الله عنها د حضرت عائشې رضی الله عنها سره نه وه. نو دهغې نه تحقیق جال ولې کولې شو؟

(۱) فتح الباری (۴۵۹۸)۔

(۲) فتح الباری (۴۶۰۸)۔

(۳) عمدة القاری (۳۰۷۱۷)۔

(۴) لوفی شرح الکرماني (۳۵۱۱۶) يستوشيه أن يستخرجه بالبحث عنه ثم يفشييه ولايدعه يخمد۔

باقی پاتې شود دې خبرې دلیل چه د حضرت بریره رضی الله عنه ازادی د فتحې مکې نه پس شوې و. نوهغه دا ده. چه حضرت بریره رضی الله عنه کله د خیار عتق په بنیاد دخپل خاوند مغیث نه جدائی اختیار کړه. نو حضرت مغیث رضی الله عنه به د مدینې په کوڅو کښې په حضرت بریره رضی الله عنه پسې ژړل. او گرځیدل. او وئیل به ئې. چه ته زما نه جدا والې مه اختیاروه، خو حضرت بریره رضی الله عنه د هغه سره په اوسیدو باندې نه تیاریده. په دغه وخت کښې نبی صلی الله علیه و آله خپل تره حضرت عباس رضی الله عنه ته اوفرمائیل. څوړه د مغیث د بریره سره څومره محبت دې. او د بریرې د مغیث سره څومره بغض دې. ^(۱) او حضرت عباس رضی الله عنه د مکې د فتحې نه پس راغلې وو. معلومه شوه. چه د حضرت بریره رضی الله عنه ازادی د فتح مکې نه پس ده. نو په هه کښې په واقعه د افک کښې د حضرت عائشې رضی الله عنها په باره کښې د دې نه تحقیق حال کولوڅه مطلب دې؟ حافظ ابن قیم رحمته الله علیه فرمائی. چه په روایت کښې د بریره نوم وهم دې. ^(۲) او علامه زرکشی هم د حافظ ابن قیم تائید کړې دې. ^(۳)

خو صحیح خبره دا ده. چه دې ته د وهم وئیلو ضرورت نشته. حضرت بریره رضی الله عنه اگر چه د واقعه افک په وخت کښې آزاده نه وه. او هم د خپل مولی سره د وینځې په حیثیت اوسیده. خو چونکه مسلمان نه وه. او حضرت عائشې رضی الله عنها ته دکشروالی دوجې د تجربه کارې ښځې ضرورت وو. نو عین ممکن ده. چه هغه د خپلې مولی سره اوسیده. او په هغې سره سره د حضرت عائشې رضی الله عنها دممد دپاره به دلته ورتله. ددې وجې نبی صلی الله علیه و آله د حضرت عائشې رضی الله عنها په باره کښې دهغې نه تپوس او کړو. ^(۴)

قوله: غَيْرَ أَنَّهُمَا جَارِيَةٌ حَدِيثَةُ السَّيِّدِ تَنَامُ عَنْ عَجِينِ أَهْلِيهَا فَتَأْتِي الدَّاجِنُ

فَتَأْكُلُهُ: بس دومره خبره ده. چه هغه د کم عمر جینۍ ده. د خپل کور اوږه پرانستې پرېږدی. او اوده شی ترې. نو چیلۍ راشی هغه اوخوری.

په دې جملې سره حضرت بریره رضی الله عنها د حضرت عائشې رضی الله عنها د عفت مزید تاکید او کړو. چه هغه خو دومره ساده باده ده. چه هغې ته د خپل کور د اوږو په باره کښې څو څوځله خیال نه پاتې کیږی. په داسې معصومه باندې دا الزام ^(۵)

قوله: فَقَامَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ فَقَالَ أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَعْدُوكَ: نو حضرت سعد بن

معاذ رضی الله عنه اودریدو. او وې وئیل. یا رسول الله زه ستاسو مدد کوم. دلته اشکال کیږی. چه

^(۱) ولفظه یا عباس ألا تعجب من حب مغیث بریره ومن بغض بریره مغیثاً الحديث أخرجه البخاری فی کتاب الطلاق باب شفاعة النبی صلی الله علیه و آله فی زوج بریره رقم الحديث (۵۲۸۳)۔

^(۲) زاد المعاد (۲۶۷۱۳) فصل (ما وقع فی حديث الإفک من الوهم)۔

^(۳) فتح الباری (۴۶۹۸)۔

^(۴) فتح الباری (۴۶۹۸)۔

^(۵) فتح الباری (۴۷۰۸)۔

حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه خو په غزوه بنی قریظه کښې وفات شوې وو. او غزوه بنی قریظه په کال ۴۴ یا ۵۵ کښې شوې وه. حالانکه د افک د واقعې تعلق د غزوه مرسیع او بنو المصطلق سره دي. کومه چه په ۵۲ کښې شوې وه. نو په روایت کښې د حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه نوم څنگه راغلې دي. ددې اشکال مختلف جوابونه شوي دي.

① ابن عبدالبر مالکی او قاضی ابوبکر بن العربي رحمهما الله وئيلي دي. چه دلته د حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه نوم غلط دي. اودا د راوی وهم دي. او د عادت مطابق قاضی ابوبکر بن العربي رحمهما الله دا هم وئيلي دي. چه د سعد بن معاذ رضی الله عنه د نوم په غلطۍ باندې اتفاق دي. (۱)

② قاضی اسماعیل مالکی وغيره رحمهم الله فرمائيلي دي. چه غزوه مرسیع د غزوه خندق نه وړاندې پېښه شوې ده. (۲) او کله چه دا تسلیم کړې شي. چه غزوه مرسیع د غزوه خندق نه وړاندې شوې ده. نو په واقعه د افک کښې د حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه په موجودگي باندې ډیو څه اشکال نه پاتې کیږي.

البته چه غزوه مرسیع دغزوه خندق نه وړاندې اومنلې شي. نو په دې کښې یو بل اشکال پیدا کیږي. هغه دا چه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه ته چه نبی صلی الله علیه و آله د ټولونه اول په کومه غزا کښې د شرکت اجازت ورکړې وو. هغه غزوه خندق وو. بل طرف ته دا ثابت ده. چه حضرت ابن عمر رضی الله عنه په غزوه مرسیع کښې شرکت کړې وو. که غزوه مرسیع دغزوه خندق نه وړاندې اومنلې شي. نو په غزوه مرسیع کښې به د ټولونه اوله غزا وه. چه شرکت په کښې شوې وو. (۳)

بعضې عالمانو رحمهم الله ددې اشکال جواب ورکړې دي. اوفرمائيلي دي. چه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه به په غزوه مرسیع کښې دخپل پلار سره تبعاً تلې وي. مستقلاً په کومه غزا کښې چه دوی شرکت کړې وو. او په کوم کښې چه هغوی ته اجازت شوې وو. هغه غزوه خندق وه. (۴)

⑤ امام بیهقي رحمهما الله یو بل جواب ورکړې دي. چه دا غزوه مرسیع د غزوه خندق نه پس اود حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه د وفات نه وړاندې شوې ده. حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه لا زخمی وو. چه په دې کښې غزوه مرسیع او واقعه دافک پېښه شوه. اودافک د واقعه نه پس دوی وفات شوي دي. (۵) نو په حدیث افک کښې د حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه په نوم راتلو باندې څه اعتراض پاتې نشو.

قوله: فَقَالَ أَيْ وَاللَّهِ مَا أَدْرَى مَا أَقُولُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

د حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه په رګونو کښې صدق داسې اخکلي شوې وو. چه د حضرت عائشې رضی الله عنها غوندې پاکدامنې لورد دفاع اودهغوی د براءت ښکاره کولو باندې اماده نه وو. ځکه چه

① فتح الباری (۴۷۲۸)۔

② فتح الباری (۴۷۲۸)۔

③ فتح الباری (۴۷۲۸)۔

④ فتح الباری (۴۷۲۸)۔

⑤ دلائل النبوة بیهقي (۸۸۱۴) باب حدیث الإفک۔

هغوی ته د حقیقت حال معلومات نه وو. روسته چه کله الله تعالی د حضرت عائشې صدیقې رضی الله عنها دبرأت اعلان په قرآن کښې اوکړو. نو حضرت عائشې رضی الله عنها خپل پلار ته او وئیل. تاسو ولې زما د طرفه عذر پیش نکړو. نو حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه ورته جواب ورکړو. «ای ساه تطلقی وای ارض تغلقی! اذا قلت ما لم أعلم» کوم آسمان به په ما باندې سیوری کوی. او کومه زمکه به ماته په خپل خان باندې ځای راکوی. چه زه هغه څه او وایم. دکوم چه ماته علم نه وی. (۱)

قوله: فَأَخَذَهُ مَا كَانَ يَأْخُذُهُ مِنَ الْبِرَحَاءِ حَتَّى إِنَّهُ لَيَتَحَدَّرُ مِنْهُ مِنَ الْعَرَقِ مِثْلَ الْجَبَانِ وَهُوَ فِي يَوْمٍ شَاتٍ مِنْ ثِقَلِ الْقَوْلِ الَّذِي أُنْزِلَ عَلَيْهِ: نوراغله به نبی ﷺ باندې هغه سخته کومه چه د نزول وحی په وخت به په دوی باندې راتله. تردې چه د نبی ﷺ دمخ مبارک نه د غمو پشان د خولو څاڅکی څڅیدل. حالانکه د سختې یخنۍ ورځ وه. دا د هغه کلام د بوج د وجې وو. کوم چه په هغوی باندې نازلولې شو.

(«البرحاء» بجر دگرمۍ سختۍ ته وائی. کومه چه د تبې دوجې یا د سختې گرمۍ د وجې د خولې وتلو سبب او گرځی. «برحاء» (دباء په ضمه او راء په فتحه) هم دې ته وائی. (۲)

(«الجان» بضم الجیم و تخفیف المیم، ملغرو ته وائی. (۳)

قوله: فَقُلْتُ وَاللَّهِ لَا أَقُومُ إِلَيْهِ فَإِنِّي لَا أَحْمَدُ إِلَّا اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ: حضرت عائشې رضی الله عنها قسم اوخوړلو. او وې وئیل. چه زه دهغه د شکر په ادا کولو دپاره نه اودیریم. زه صرف دالله تعالی شکر اداکوم. په حضرت عائشه رضی الله عنها باندې دبیخودې حالت شروع شوې وو. چه دالله تعالی نه سوا هرڅه ئې د نظر نه اخوا شوی وو. اوصرف په یوالله ئې نظریاتې شوې وو. په هغې خوقیامت تیر شوې وو. اوالله تعالی د وحی په ذریعه دهغې دبرأت اعلان اوکړو. په داسې حالت کښې په یوالله باندې نظریاتې کیدل اود غیرالله نه نظر اوړیدل څه بعیده خبره نه ده. دویمه دا چه حضرت عائشې رضی الله عنها دا په ناز کښې وئیلی وو. اوپه ناز کښې خو وی داسې، چه په زړه کښې کوم کیفیت راسخ او مضبوط شوې وی. په ظاهر دهغې نه د خلاف اظهار کیږي. د حضرت عائشې رضی الله عنها په زړه کښې هم د نبی ﷺ بې انتهاء عظمت اومحبت موجود وو. خو په هغوی باندې په دغه وخت کښې دنواز کیفیت طاری شوې وو. او هغوی دهغې خلاف اظهار اوکړو. په ظاهره نیاز وو، او په زړه کښې په زرچنده نیاز موجود وو. (۴) گنی په دې کښې څه شک دي. او پخپله حضرت عائشې رضی الله عنها هم دا خبره ښه پیژندله. چه دا هرڅه د محمد ﷺ په وجه دوی ته نصیب شو.

(۱) فتح الباری (۴۷۷۸) _

(۲) عمدة القاری (۲۰۹۱۱۷) _

(۳) عمدة القاری (۲۰۹۱۱۷) _

(۴) قال ابن الجوزی: إنما قالت ذلك إدلالاً كما يدل الحبيب على حبيبه = فتح الباری (۴۷۷۸) _

قوله: قَالَتْ عَائِشَةُ وَاللَّهِ إِنَّ الرَّجُلَ الَّذِي قِيلَ لَهُ مَا قِيلَ لَيَقُولُ سُبْحَانَ

اللَّهِ قَوْلَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا كَشَفْتُ مِنْ كَنْفٍ أَنْتُمْ قَطُّ: حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی: چہ بہ کوم کس دا الزام لگولی شوے وو۔ ہغہ چہ دا الزام اوویدل۔ نو ونیل بہ نی۔ بہ ہغہ ذات مہی دے قسم وی۔ دچا بہ لاس کنبی چہ زما روح دے۔ ما چرتہ ہم دچا بنخے پردہ نہ دہ اختہ۔ دہغوی نوم صفوان بن معطل رضی اللہ عنہ وو۔

دلته یواشکال دا کیہی۔ چہ د حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ پہ روایت کنبی ابوداود، طحاوی، حاکم، احمد او ابن حبان نقل کرے دے۔ بہ ہغے کنبی دی۔ چہ د حضرت صفوان بن معطل رضی اللہ عنہ بی بی د نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ خدمت کنبی حاضرہ شہ۔ او شکایت نی اوکرو۔ چہ زہ مونخ کوم۔ نو دے ما وہی۔ اوچہ روزہ نیسم۔ نودے مہ رتی۔ او پخپلہ د صبا مونخ د نمر راختونہ پس کوی۔ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د حضرت صفوان بن معطل رضی اللہ عنہ نہ تپوس اوکرو۔ نو حضرت صفوان رضی اللہ عنہ ورتہ تفصیلی صورت حال اوخودل۔ او خپلہ صفائی ورتہ پیش کرے۔ ددے روایت نہ معلومیرے۔ چہ ددہ بنخہ وہ۔ نویبا ددوی د وینا چہ «ماکشف من کنف اثنی قط» خنگہ صحیح کیہی۔ ددے اشکال مختلف جوابونہ ورکے شوی دی۔

① ابوبکر بزار رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ د حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ دا روایت منکر دے۔ خکہ چہ دا روایت اعمش د ابوصالح نہ دد «عن» پہ صیغہ سرہ نقل کرے دے۔ اود اعمش عنعنہ مقبول نہ دہ۔ خکہ چہ ہغوی بہ تدلیس کولو۔ خو حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی دی: چہ د ابن سعد رحمہ اللہ پہ روایت کنبی «عن ابی صالح» پہ خای «سعت ابی صالح» دی۔ دا د سماع تصریح دہ۔ او اعمش داسے مدلس دے۔ چہ کلہ دوی د سماع تصریح اوکری۔ نو محدثین رحمہم اللہ ددوی روایت تہ اعتبار ورکوی۔ نو ابوبکر بزار دا وینا چہ دا روایت منکر دے۔ او پہ دے کنبی تدلیس شوے دے۔ صحیح نہ دد۔ ()

علامہ قرطبی رحمہ اللہ دا جواب ورکے دے۔ چہ د حضرت صفوان رضی اللہ عنہ مراد دا وو۔ چہ «ماکشف من کنف اثنی قط علی وجہ الحرام» چہ ما پہ حرامہ طریقہ دچا بنخے پردہ نہ دہ پرانستی۔ خو د علامہ قرطبی رحمہ اللہ پہ دے جواب باندے اعتراض دے۔ چہ دا ابو عوانہ رحمہ اللہ پہ روایت کنبی داسے الفاظ راغلی دی۔ «ماکشف من کنف اثنی قط علی وجہ الحلال علی وجہ الحرام» (۲)

⑤ امام بیہقی رحمہ اللہ فرمائی: چہ کومہ واقعہ نی پہ بخاری کنبی بیان کرے دہ۔ نو دا د وادہ نہ وړاندے وہ۔ تردغہ وختہ پورے وادہ لا نہ وو شوی۔ اود ابوداود واقعہ روستنی دہغہ وخت دہ۔ چہ وادہ شوے وو۔ نو خہ تعارض نشته (۳)

① فتح الباری (۴۶۲/۸)۔

② فتح الباری (۴۶۲/۸)۔

③ فتح الباری (۴۶۲/۸)۔

حضرت صفوان بن معطل رضی الله عنه: دوی دمدينی منورې اوسيدونکې وو. خندق يا مريسيع ددوی اولنی غزوه وه. په کوم کښې چه دوی شرکت کړې وو. رسول الله ﷺ د دوی په باره کښې فرمانيلی وو. «ما علمت عليه إلا خيرًا» ددوی د وفات په باره کښې مختلف اقوال دی. بعضو ويلي دی. چه ددوی وفات د حضرت عمر رضی الله عنه په دور خلافت کښې شوې وو. ابن اسحاق ليکلی دی. چه دې په ۱۹ هجري کښې د آرمينيا په جهاد کښې شهيد شوې وو.

بعضې حضراتو د وفات کال ۵۸هـ اوبعضو ۵۷۰هـ هم خودلې دي. (۱) والله اعلم.

[۳۹۸] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ أُمِّي عَلَى هِشَامُ بْنُ يُسُفَ مِنْ حِفْظِهِ أَخْبَرَنَا مَعْبَرُ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ لِي الْوَلِيدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ أَبْنُكَ أَنَّ عَلِيًّا كَانَ فِيهِمْ قَدْ فُتِيَ عَائِشَةُ فَلَمْ يَلَا وَكَانَ قَدْ أَخْبَرَنِي رَجُلَانِ مِنْ قَوْمِكَ أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَأَبُو بَكْرٍ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ لَهَا كَانَ عَلِيٌّ مُسْلِمًا فِي شَأْنِنَا فَأَرَجَعُوهُ فَلَمْ يَزَجِرْهُ وَقَالَ مُسْلِمًا يَلَا شَيْءَ فِيهِ وَعَلَيْهِ كَانَ فِي أَصْلِ الْعَتِيقِ كَذْلِكَ

قوله: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ: دا عبدالله بن محمد مسندی دي. اوددوی کښې ابو جعفر دي. (۲)

په بنواميه کښې روستو داسې خلق راغلل. چه هغوی د حضرت علي رضی الله عنه په شان کښې ادب واحترام نه کولو. نو دا وليدين عبدالملك بن مروان د امام زهري رضی الله عنه نه تپوس کوي. چه په حضرت عائشه رضی الله عنها باندې تهمت لگونکو کښې حضرت علي رضی الله عنه هم شامل وو؟ (۳) دامام زهري رحمه الله جواب اوگوري. وې وئيل ماته داسې قسم څه خبر نه دي رارسيدلې. بلکه هم ستا د قوم دوو کسانو ابوسلمه بن عبدالرحمن او ابوبکر بن عبدالرحمن ماته خودلی دی چه حضرت عائشې رضی الله عنها دي دواړو ته وئيلي وو.

قوله: كَانَ عَلِيٌّ مُسْلِمًا فِي شَأْنِنَا: دا «مسلمًا» اسم فاعل او اسم مفعول په دواړو طريقو سره لوستلې شوې دي. د اسم فاعل په باره کښې به ترجمه دا وي. چه حضرت علي رضی الله عنه د حضرت عائشې رضی الله عنها په باره کښې چيوالي اختيار کړې وو. په دي صورت کښې به «تسليم»، د سکوت په معنی کښې وي. (۴) اومطلب به دا وي. چه حضرت علي رضی الله عنه د

(۱) الإصابة (۹۱۱۲).

(۲) عمدة القاری (۲۰۹۱۱۷).

(۳) وفي ترجمة الزهري عن حلية الأولياء من طريق ابن عيينه عن الزهري كنت عند الوليد بن عبدالملك فلما هذه الآية (والذي تولي كبره منهم له عذاب عظيم) فقال نزلت في علي بن ابي طالب قال الزهري أصلى الله الأمير ليس الأمر كذلك.. أخبرني عروة عن عائشة أنها نزلت في عبدالله بن ابي بن سلول (فتح الباری (۴۳۷/۷).

(۴) عمدة القاری (۴۳۷/۱۱۷).

حضرت عائشې رضی اللہ عنہا دبرائت ذکر کولو. تهمت نه بلکه چپ به وو. اود اسم مفعول په صورت کښې به معنی دا شی. چه «کان علی رضی اللہ عنہ سالباً من الخوض فی شأنها» یعنی د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا په باره کښې هغوی غور فکر او خوض نه کولو. دهغوی په نيزدا معامله داسې نه وه. چه په دې باندې سوچ او کړې شی. او په دې کښې غور او فکر او کړې شی. ځکه چه د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا برائت دغور او فکر محتاج نه وو. (۱) یا «مسلماً» صیغه داسم مفعول د «محفوظاً» په معنی کښې ده. یعنی هغوی د تهمت لگولونه محفوظ وو.

عبدالرزاق د معمر بن راشد نه د «مسلماً» په ځای د «مسیماً» لفظ نقل کړې دې. (۲) په دې صورت کښې به معنی دا وی. چه حضرت علی رضی اللہ عنہ د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا په باره کښې د گناه ارتکاب کونکې وو. ددې نه دا مطلب راوځي. چه حضرت علی رضی اللہ عنہ والعیاذ بالله په تهمت لگولو کښې دلچسپي اخستله. اودا «بهادهة» غلطه ده. ددې وجې امام بخاری د عبدالرزاق د روایت په ځای د هشام بن یوسف روایت نقل کوی. اود عبدالرزاق د روایت تردید کوی. په حقیقت کښې بعضې ناصیو بنو امیه ته د نزدیکت په غرض د حضرت علی رضی اللہ عنہ دشان کولو دپاره په دې روایت کښې تحریف کړې دې. او «کان علی مسلماً فی شأنها» نه ئې «کان علی مسیماً فی شأنها» جوړ کړې دې. (۳) خو امام زهري رحمته اللہ علیہ غوندې جلیل القدر محدث ددې تصحیف تردید کوی. او وائی. چه دا لفظ هم «مسلم» دې. د وړاندې روایت الفاظ دی.

قوله: فَرَأَجَعُوهُ فَلَمْ يَرْجِعْ وَقَالَ مُسْلِمًا بَلَا شَكَّ فِيهِ یعنی خلقو امام زهري ته مراجعت اوکړو. چه دا لفظ «مسلماً» دې اوکه «مسیم» دې. نو امام زهري رحمته اللہ علیہ ددې نه سوا بل څه اونه وئیل. (یعنی دمسیم تائید ئې اونکړو) اودوی اوفرمائیل. دا لفظ هم «مسلماً» دې. ذکرمانی اوعینی رحمتهما اللہ علیہما مطابق دا مراجعت امام زهري ته شوې وو. او د حافظ صاحب رحمتهما اللہ علیہما خیال دې. چه دهشام بن یوسف رحمتهما اللہ علیہما شاگردانودا مراجعت دهشام نه د تحقیق په غرض باندې کړې وو. دغه شان د بادشاه وخت د رانې خلاف امام زهري رحمتهما اللہ علیہما حق خبره بیان کړه. او په روایت کښې دتصحیف کونکو کسانو تصحیف ئې په نښه کړو. «فجزاه الله عنا وعن سائر المسلمين عير الجزاء» (۴)

(۱) عمدة القاری (۲۰۹۱۱۷) وشرح الکرامی (۶۱۱۶)۔

(۲) فتح الباری (۴۳۷۱۷)۔

(۳) عمدة القاری (۲۱۰۱۱۷)۔

(۴) د ولید بن عبد الملك پشان د هشام بن عبد الملك رانې هم دا وه. چه په حضرت عائشه رضی الله عنها باندې الزام لگونکو کښې د ټولو نه لوی کردار والعیاذ بالله د حضرت علی رضی اللہ عنہ وو. هشام ته یو ځل مشهور محدث سلیمان بن یسار رحمتهما اللہ علیہما راغلو. هشام دهغوی نه تپوس اوکړو. سلیمان! لږ خودا وښایه. چه د «والذی ټولی کیره» مصداق څوک دې. سلیمان اووئیل. عبدالله بن ابی هشام بغیر څه سوچ نه اووئیل. دروغ، ددې مصداق علی رضی اللہ عنہ دې. سلیمان اووئیل..... [بقیه حاشیه په راوان مخ..]

[۳۱۳] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ قَالَ حَدَّثَنِي مَسْرُوقُ بْنُ الْأُجْدَعِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو رُمَانَ وَهِيَ أُمُّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ بَنَّا أَنَا قَاعِدَةٌ أَنَا وَعَائِشَةُ إِذْ وَجِئْتُ أَمْرًا مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَتْ فَعَلَ اللَّهُ بِقَلَانٍ وَنَعَلَ فَقَالَتْ أُمُّ رُمَانَ وَمَا ذَاكَ قَالَتْ ابْنِي فِيهِمْ حَدَّثَ الْحَدِيثَ قَالَتْ وَمَا ذَاكَ قَالَتْ كَذَا وَكَذَا قَالَتْ عَائِشَةُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ نَعَمْ قَالَتْ وَأَبُوبَكْرٍ قَالَتْ نَعَمْ فَخَرْتُ مَعِيهَا عَلَيْهَا فَمَا أَقَاتُ إِلَّا وَعَلَيْهَا حَتَّى يَنَافِضَ فَطَرَحْتُ عَلَيْهَا يَدَيَّهَا فَغَطَّيْتُهَا فَجَاءَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَا شَأْنُ هَذِهِ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخَذَتْهَا الْحُمَى يَنَافِضُ قَالَ فَلَعَلَّ فِي حَدِيثٍ مُحَدَّثٍ بِهِ قَالَتْ نَعَمْ فَقَعَدْتُ عَائِشَةَ فَقَالَتْ وَاللَّهِ لَبِئْسَ حَلَفْتُ لَا تُصَدِّقُونِي وَلَبِئْسَ قُلْتُ لَا تُعَذِّبُونِي مَثَلِي وَمَثَلُكُمْ كَمَثَلِ عَقُوبَ وَبَنِيهِ وَاللَّهِ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ قَالَتْ وَالصَّرَفَ وَلَمْ يَقُلْ شَيْئًا فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَذْرَهَا قَالَتْ بِحَمْدِ اللَّهِ لَا يَحْمَدُ أَحَدٌ وَلَا بِحَمْدِكَ [۳۱۳:۳]

قوله: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ: دابوعوانه نوم وضاح بن عبدالله يشكرى دي. ()

قوله: إِذْ وَجِئْتُ أَمْرًا مِنَ الْأَنْصَارِ... قَالَتْ ابْنِي فِيهِمْ حَدَّثَ الْحَدِيثَ: دلته اشکال کبری. چه دافک خبرو کو نکو کنبی یویه انصارو کنبی حسان بن ثابت رضی الله عنه وو. اوبل عبدالله بن ابی منافق وو. اوبه دوی کنبی دیوکس هم په دغه وخت کنبی مور موجود نه وه. نوییا دغه انصاری ښځې دا څنگه اووئیل. چه زما ځوی هم د افک خبرې کړې دی. ددې جواب دا ورکړې شوې دې. چه ممکن ده د رضاعت د تعلق په وجه انصاری ښځې ورته خپل ځوی وئیلې وی.

په دې رضاعت باندې یوبل اشکال کیری. چه دا روایت مسروق بن الاجدع د حضرت ام رومان رضی الله عنها نه نقل کوی. او مسروق بن اجدع تابعی دې. حالانکه د ام رومان وفات د نبی صلی الله علیه و آله په ژوند کنبې شوې وو. نوییا دمسروق اجدع ملاقات دې سره څنگه شوې وو. نو خطیب بغدادی اونورو څو حضراتو رضی الله عنهم دا روایت منقطع ګرځولې دې.

.....[بقیه حاشیه] ((امیرالمؤمنین اعلم بما یقول)) په دې کنبی امام زهري رحمته الله راغلو. هشام دهغه نه هم دا تپوس اوکړو. ((یا ابن شهاب من الذی تولى کبره ۹)) زهري رحمته الله اوفرمانیل. عبدالله بن ابی هشام اووئیل ((کذبت)) ددې مصداق علی رضی الله عنه دې. امام زهري رحمته الله ورته څه ښه جواب ورکړو. وې فرمانیل. ((انا اکذب لا یا لک والله لوانادی مناد من السماء ان الله أحل الکذب ما کذبت)) تباہ نشي. زه دروغ وایم. په الله قسم که څوک دآسمان نه دا آواز اوکړی. چه الله تعالی دروغ وئیل حلال کړل. نوییا به هم زه دروغ اونه وایم. (فتح الباری (۲۳۷/۷))

حافظ ابن حجر رحمته فرماني. چه خصيب بغدادی او نورو حضراتو چه په دې روايت باندې د انقطاع کوم حکم لگولې دي. دا په حقيقت کښې د واقدي په کلام باندې مېنې دې. چه هغوی ونيلى دي. د ام رومان وفات د نبی عليه السلام په ژوند کښې شوې وو. او واقدي ددې درجې سرې نه دي. چه دهغه په وجه صحيح روايات معلول او گرځولې شي. نو په روايت باندې د انقطاع حکم قابل قبول نه دي. ددې وجه دا ده. چه امام بخاري رحمته په تاريخ کبير او تاريخ اوسط کښې نقل کړی دي. چه دام رومان وفات په ۱۵هـ کښې شوې وو. نو که مسروق تابعی دي. هم دده ملاقات د ام رومان سره کيدې شي. (۱)

[۳۴] حَدَّثَنِي يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ نَافِعِ بْنِ عُمَرَ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا كَأَنَّهُ تَقْرَأُ إِذْ تَلْقَوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَقَوْلُ الْكُذِّبِ قَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ وَكَأَنَّهُ أَعْلَمُ مِنْ غَيْرِهَا بِذَلِكَ لِأَنَّهُ نَزَلَ فِيهَا [د: ۳۴۵]

قوله: يَحْيَى... دا يحيى بن جعفر بن اعين دي. ابو زكريا ئې كښت دي. او د بخارا بيكند اوسيدونكې وو. (۲)

قوله: عَنْ نَافِعِ بْنِ عُمَرَ: دا نافع د عبدالله بن عمر عليهما السلام خوي نه دي. بلكه دوى د عمر بن عبدالله جسمى قريشى خوي دي. (۳)

د قرآن شريف آيت **(إِذْ تَلْقَوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ)** كښې مشهور قراءت **(«تَلْقَوْنَهُ»)** د قاف په تشديد سره دي. خو حضرت عائشې رضي الله عنها به دا **(«تَلْقَوْنَهُ»)** په تخفيف ونييل. او فرمائيل به ئې چه د... ولق... معنى دروغ ده. دا آيت معنى به شي. كله چه تاسو خپلو ژبو باندې دا دروغ خبره كوله. ابن ابى مليكه به فرمائيل. چونكه دا آيت د حضرت عائشې رضي الله عنها په حق كښې نازل شوې دي. ددې وجي هغوى ته ددې په باره كښې زيات علم وو. نو كه هغوى دا **(«تَلْقَوْنَهُ»)** ونيلى وي. نو هم تيك او صحيح ده. (۴)

^۱ اوگورئ فتح البارى (۳۸۸۷) علامه ابن القيم رحمته هم په زاد المعاد كښې دا خبره راجحه كړې ده. چه دام رومان وفات د نبى دوفات نه پس شوې دي. (زاد المعاد (۳) ۲۶۶۳ و ۲۶۸)۔

^۲ عمدة القارى (۲۱۱۱۷)۔

^۳ عمدة القارى (۲۱۱۱۷)۔

^۴ د حضرت عائشې رضی الله عنها قراءت تيك او صحيح خو مخامخا دي. خو راجح مشهور قراءت دي. باقى د ابن ابى مليكه رحمته دا قول چه دا آيت د حضرت عائشې رضی الله عنها په باره كښې نازل شوې دي. نو ددې د قراءت په باره كښې به هغې ته زيات علم وي. دا څه قوى خبره نه ده. ځكه چه د حضرت عائشې رضی الله عنها په باره كښې ددې آيت نزول دې خبرې لره مستلزم نه دي. چه دهغوى علم به هم د دې آيت په باره كښې زيات وي. مولانا رشيد احمد گنگوښى رحمته فرماني ((قوله لانه نزل فيها)) وائت تعلم ان نزولها فيها لا يستلزم مزية فى علمها بها)) اوگورئ لامع الدرارى (۳۲۷۸)۔

[۳۴۳] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ ذَهَبْتُ أَسْبُ حَسَنَ عِنْدَ عَائِشَةَ فَقَالَتْ لَا تُسَبِّهْ فَإِنَّهُ كَانَ يُنَافِقُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَتْ عَائِشَةُ اسْتَأْذَنَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي هَجَاءِ الْمُشْرِكِينَ قَالَ كَيْفَ يَنْسِي قَالَ لَأَسْلُتَنَّ مِنْهُمْ كَمَا تُسَلُّ الشَّعْرَةُ مِنَ الْعَجِينِ وَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عُقْبَةَ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ قُرَيْظٍ سَمِعْتُ هِشَامًا عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَبَبْتُ حَسَنًا وَكَانَ مِنْ كَثَرِ عَلَيْهِمَا [۳۴۴]

حضرت هشام دخیل پلار حضرت عروہ رضی اللہ عنہ نقل کوی۔ چہ ہغوی اوفرمائیل۔ ما د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا سرہ د حسان بن ثابت رضی اللہ عنہ پہ بارہ کنبی غلطی خبری شروع کرې۔ نو حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا اوفرمائیل۔ تہ د هغه پہ بارہ کنبی بد رد مه وایہ۔ خکہ چہ هغوی به د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د طرفہ دفاع کولہ۔ یوخل هغوی د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نہ د مشرکانو دهجوې بیانولو اجازت اوغوستلو۔ نبی صلی اللہ علیہ وسلم ورته اوفرمائیل۔ زما د نسب سرہ به خہ کوی؟ خکہ چہ د قریشو د ټولو بطونو او شاخونو سرہ زما رشتہ دار یانی دی۔ په دې باندې حضرت حسان بن ثابت رضی اللہ عنہ او وئیل۔

قوله: قَالَ لَأَسْلُتَنَّ مِنْهُمْ كَمَا تُسَلُّ الشَّعْرَةُ مِنَ الْعَجِينِ: زه به تاسو د هغوی نه داسې اوباسم۔ لکه څنگه چہ د اوړو نه ويخته ويستلې شی۔

يعنی څنگه چہ د اوړو نه ويخته اوباسی۔ او په ويخته باندې د اوړو خہ اثر نه وی۔ دغه شان به زه تاسو ددغه هجويه اشعارونه پاک اوباسم۔ چہ په تاسو به ددغه هجوې اومذمت خہ اثر نه وی۔ حضرت حسان بن ثابت رضی اللہ عنہ: حضرت حسان بن ثابت رضی اللہ عنہ یو جلیل القدر صحابی رضی اللہ عنہ دې۔ د دوی تعلق د انصارو د خزرج قبیلې سره وو۔ حافظ ابن حجر رحمہ اللہ په «الإصابة» کنبې د ابو عبیدہ رضی اللہ عنہ قول نقل کړې دې۔ چہ هغوی فرمائیل۔ «فضل حسان بن ثابت رضی اللہ عنہ علی الشعراء ثلاثاً کان شاعر الأنصار فی الجاهلیة وشاعر النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی أيام النبوۃ وشاعر الیمن کلها فی الإسلام» (۱)

د نبی صلی اللہ علیہ وسلم دوفات نه پس یوخل دوی په مسجد نبوی کنبې ناست وو۔ او اشعار ئې وئیل۔ حضرت عمر رضی اللہ عنہ راغلو۔ هغوی ده ته په غصه کنبې او کتل۔ او وې وئیل۔ «أوفی مسجد رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم تشد الشعراء» ته په مسجد نبوی کنبې اشعار وایې۔ حضرت حسان بن ثابت رضی اللہ عنہ ورته جواب ورکړو۔ «قد كنت ألتد وفيه من هو خير منك» یعنی ما به په مسجد نبوی کنبې اشعار وئیل او په دې کنبې ستانه غوره انسان (نبی صلی اللہ علیہ وسلم) تشریف فرما وو۔ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د دوی دپاره په مسجد نبوی کنبې یومبر جوړ کړې وو۔ دوی به په هغې باندې کیناستل۔ اود مکې دمشرکانو د قصیدو جواب به ئې ورکولو۔ اونبې صلی اللہ علیہ وسلم به ددوی دپاره دعا کوله۔ «اللهم أیدأ بهروم القدس» (۲)

(۱) الإصابة فی تمیز الصحابة (۳۶۲۱۱)۔

(۲) الإصابة فی تمیز الصحابة (۲۲۶۱۱)۔

حضرت حسان بن ثابت رضی الله عنه د مکې د مشرکانو بڼه مذمت کړې دي. او هغوی په خپلو اشعارو کېنې ددوی په ډیر بلیغ انداز سره د هغوی هجو بیان کړې ده. او کمال دا وو. چه په نبی صلی الله علیه و آله باندې ددغه هجو او مذمت سیوري هم نه وې لگیدلي. د دوی د تره خوې ابوسفیان بن حارث بن عبدالمطلب وو. دهغه د نبی صلی الله علیه و آله سره په ورکو توالی او خوانی کېنې بڼه دوستانه وه. خو کله چه نبی صلی الله علیه و آله د نبوت اعلان او کړو. نو هغه د نبی صلی الله علیه و آله په آزارولو پسې شو. او چونکه شاعروو. څکه به ئې د نبی صلی الله علیه و آله په شان کېنې د مذمت او هجو اشعار وئیل. هغه د ډیر تکلیف رسولو نه روسته د مکې د فتحې په موقع باندې مسلمان شو. او بیا هغه د خپلو ټولو کوتاهیانو او غلطیانو تلافی او کړه. ^(۱)

حضرت حسان بن ثابت رضی الله عنه یو ځل دهغه هجو او کړه. د هغه په هجو کېنې گرانه دا وه. چه هغه د نبی صلی الله علیه و آله د تره خوې وو. د شاعر کار دا وی. چه کله هغه دچا هجو او مذمت کوي. نوییا پلار نیکه ټول راگيروي. کله چه حسان بن ثابت رضی الله عنه د ابوسفیان د هجوبه قصائدو جواب ورکولو. نو ددې خبرې ضرورت وو. چه دهغه هجو هم اوشی. او په نبی صلی الله علیه و آله باندې هم څه اثر پریونځی. دا ډیر گران کار وو. خو حضرت حسان بن ثابت رضی الله عنه هم دغه شان او کړو. او وې خودل.

وان سنام المجد من آل هاشم بنو بنت مخزوم والدک العبد

ومن ولدت ابناء هرة منکم کرام ولم یقرّب عجاثرک البجد

① بیشکه ډیر عزت او شرافت په بنو هاشم کېنې بنو بنت مخزوم ته حاصل دي. او ای ابوسفیان ستا پلار غلام دي.

② اود زهره اولاد ته نه ئې زیږولې. څکه چه هغه خو شریفان خلق وو. خوستاسو بوډیگانو (امهات) دغه بزرگی مسه کړې هم نه ده.

د بنو مخزوم نه د نبی صلی الله علیه و آله نیا فاطمه بنت عمرو بن عائذ بن عمران بن مخزوم مراد دي. کومه چه د نبی صلی الله علیه و آله د پلار حضرت عبدالله او ابوطالب مور وه. حضرت حسان فرمائی. چه په شرافت او بزرگی په بنو مخزوم یعنی فاطمې په اولاد کېنې ده. او ابوسفیان بن حارث ته ئې او وئیل. «والدک العبد» په حقیقت کېنې د ابوسفیان پلار حارث دهغه د مور نوم، سمیه،، وو. هغه د،، موهې،، لور وه. موهې د بنو عبدمناف غلام وو. نو دغه شان د ابوسفیان د پلار په

نسب کېنې غلامی موجود ده. په «والدک العبد» سره حضرت حسان رضی الله عنه دغه طرف ته اشاره کوي. پخپله د ابوسفیان د مور هم دا حال وو. چه دهغې پلار (د ابوسفیان دمور د طرفه نیکه) غلام وو. دغه شان د ابوسفیان په ماماگانو او تر و نو دواړو کېنې د غلامی ذکر دي. حضرت حسان رضی الله عنه په خپل قول «ولم یقرّب عجاثرک البجد» کېنې هم دا مراد ده. چه ستا ماماگانو او تر و نو ته نزدې هم بزرگی او شرافت نه دي تیر شوې. اود نبی صلی الله علیه و آله د ماماگانو تعلق د،، بنو زهره،، سزه دي. او بنو زهره ټول احرار او آزاد وو. ددې وجی د هغوی ټول اولاد کرام دي.

^(۱) (او باندې د فتحې مکې په موقع به ددوی تذکره راشی. -)

اود بزرگی: په صفاتو باندې متصف دی. (۱)
لیکلی شوی دی. چه کله اوسفیان بن حارث په خپله هجو هجو کښې دا قصیده واوریده. نو وې
ونیل. «هذا شعر لم يغب عنه ابن أبي تحافة» (۲) یعنی دا قصیده هم د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په
موجودگي کښې ونیلې شوې ده. ځکه چه حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د قريشود نسبونو لوي
عالم وو. او حضرت حسان رضی الله عنه ته نبي صلی الله علیه و آله فرمایلي وو. دمکې د قريشوپه باره کښې چه شعر
وانې. نو د حضرت ابوبکر رضی الله عنه نه د انسabo تحقيق کوه.
د حضرت حسان بن ثابت رضی الله عنه د وفات په کال کښې روایات مختلف دي. په بعضې روایاتو
کښې ددوی دوفات کال ۴۰ هـ خودلې شوې دي. او په بعضو کښې ۵۰ هـ او په بعضو کښې ۵۴ هـ
خودلې شوې دي. (۳) حافظ ابن حجر رحمته الله په «الإصابة» کښې لیکلی دی. چه د دوی یوسل
اوشل کاله عمروو. (۴)

[۳۴۵] حَدَّثَنِي بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي الضَّحَى
عَنْ مَرْوَقٍ قَالَ دَخَلْنَا عَلَى عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَعِنْدَهَا حَسَنُ بْنُ ثَابِتٍ يُنْشِدُهَا
شِعْرًا يُتَقَبَّلُ بِأَيَّاتِ لَهُ وَقَالَ

حَصَانٌ رَزَانٌ مَا تَزُنُّ بِرَبِيَّةٍ
وَتُصْبِحُ غَرْبِيٍّ مِنْ نُجُومِ الْعَوَاقِلِ
فَقَالَتْ لَهُ عَائِشَةُ لَكِنَّكَ لَسْتَ كَذَلِكَ قَالَ مَرْوَقٌ قُلْتُ لَهَا لِمَ تَأْذَنِينَ لَهُ أَنْ يَدْخُلَ
عَلَيْكَ وَقَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ فَقَالَتْ وَأَيُّ عَذَابٍ أَشَدُّ
مِنْ أَلْعَى قَالَتْ لَهُ إِنَّهُ كَانَ يَنَافِعُ أَوْ يَهَاجِي عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ [۳: ۳۳۷۷-۳۳۷۸]

حضرت مسروق فرماني. چه حضرت عائشې رضی الله عنها ته ورغلم. هلته حضرت حسان رضی الله عنه موجود
وو. او حضرت ام المومنین رضی الله عنها ته نې اشعار ونيول. هغه د تشبيب اشعار ونيول. د تشبيب اشعار
هغه وي. کوم چه د قصيدې په اول کښې شاعر وائي. په هغې کښې دمحبوب دحسن اوجمال
اودخواني دمحببت قصې وي. نو حضرت حسان رضی الله عنه د تشبيب اشعار ونيول. دا شعر نې اوو نيول.

حَصَانٌ رَزَانٌ مَا تَزُنُّ بِرَبِيَّةٍ
وَتُصْبِحُ غَرْبِيٍّ مِنْ نُجُومِ الْعَوَاقِلِ

د «حصان» معنی غنیم او پاکدامن ده.

«رمان» باوقار ته وائي. «مرأة رمان» باوقاره ښځه.

(۱) د ذکر شوي تفصيل دپاره اوگوري شرح نووي علی صحيح مسلم (۳۰۰) باب فضائل حسان بن ثابت رضی الله عنه ~

(۲) شرح ديوان حسان بن ثابت الانصاري رحمته الله لعبد الرحمن البرقوقي (ص. ۲۱۷) ~

(۳) الإصابة فی تميز الصحابة (۳۲۶۱) ~

(۴) الإصابة فی تميز الصحابة (۳۲۶۱) ~

د «غزوی» معنی «جائعه» ده.

د شعر معنی ده: زما محبوبه پاکدامن او ډیره باوقارده. په هغې باندې څه شک اوشبهې تهمت نشي لگولې. اوهغه صبا کوی په داسې حال کښې چه هغه وږې وی. د بې خبره ښځو د غوښې نه، یعنی کومې ښځې چه د زنا اود اسبابود زنانه بې خبره وی. هغه د دغه ښځو غیبت نه کوی. حضرت صدیقه رضی الله عنها چه دا شعرو اوریدو. نو حضرت حسان رضی الله عنه ته ئې اووئیل. ته خوداسې نه ئې. (ځکه چه حضرت حسان رضی الله عنه په حضرت عائشه رضی الله عنها باندې تهمت لگونکو کښې شامل شوي وو)

حضرت مسروق وائی. ما حضرت عائشې رضی الله عنها ته عرض اوکړو. «لم تأخذی له ان یدخل علیک» ته ده خپل ځای ته د راتلو اجازت ولې ورکوي؟ حالانکه الله تعالی فرمایلی دی. «وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ» په دې باندې حضرت عائشې رضی الله عنها او فرمائیل. «وأي عذاب أشد من العی» د نایبنا کیدونه بل عذاب سخت شته. حضرت حسان رضی الله عنه په آخری عمر کښې نایبنا شوې وو.

حضرت عائشې رضی الله عنها دا جواب علی سبیل التنزل دې. ځکه چه د «وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ» مصداق عبدالله بن ابی دې. حضرت حسان رضی الله عنه نه دې. حضرت عائشې رضی الله عنها مسروق ته علی سبیل التنزل جواب ورکړو. بالفرض که ستا خبره اومنلې شی. چه حضرت حسان رضی الله عنه د «وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ» مصداق دې. نود روندوالی نه بل سخت بل کوم یو عذاب کیدې شی. (۱)

بَاب = غَزْوَةُ الْحَدَيْبِيَّةِ

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُسَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ) (۱)
حافظ ابن حجر رحمته الله د کتاب الشروط په پنځم جلد کښې د غزوه حدیبیه باندې ډیره تفصیل سره بحث کړې دې. ددې وجې دا ده. چه امام بخاري رحمته الله د غزوه حدیبیه واقعه په کتاب الشروط کښې ډیره تفصیل سره بیان کړې ده. (۲) دې ته غزوه حدیبیه او عمره الحدیبیه وائی. د سفر ابداء د عمرې دپاره وه. ددې وجې ورته «عمره الحدیبیه» وائی. او وړاندې د بیعة الرضوان واقعه راغله. او د جنگ نقشه جوړه شوه. ددې وجې دې ته «غزوه الحدیبیه» هم وائی. د غزوه حدیبیه تفصیل دا دې. چه رسول الله صلی الله علیه و آله خوب اولیدو. چه زه اوزما د صحابو رضی الله عنهم یوه ډله په امن سره مکې مکرمې ته داخل شو. او عمره مو اوکړه. نبی صلی الله علیه و آله چه کله دا خوب

(۱) لامع الدراري (۴۳۸/۱)۔

(۲) الفتح: (۱۸)۔

(۳) حافظ ابن حجر رحمته الله تقریباً شل صفحو باندې مشتمله په حدیث حدیبیه باندې تفصیلی کلام کړې دې. او گوړی لامع الدراري (۳۵۲/۵) باب الشروط فی الجهاد والمصالحة مع أهل الحرب و کتابة الشروط)۔

صحابو ﷺ ته بیان کړو. نو صحابه کرام ﷺ چه د وړاندې نه مکې مکرّمې اود بیت الله په محبت کښې ددې خبرې خواهشمند وو. چه هلته لاړ شی. او طواف او عمره او کړی. هلته تلوته لیواله شول. نو نبی ﷺ په یکم ذی قعدة د گل په ورځ ۵۲ صحابه کرام ﷺ خان سره واخستل. اود عمرې په قصد باندې دمکې مکرّمې طرف ته روان شول. (۱) هشام بن عروه د شوال په میاشت کښې ددوی روانیدل ذکر کړی دی. (۲) خدا صحیح نه ده. صحیح قول اولنې دې. د نبی ﷺ سره څومره صحابه کرام ﷺ وو. په دې باره کښې روایات مختلف دی. د دیارلس سوو نه واخله تراتلس سوو پورې تعداد منقول دی. په خپله په بخاری کښې دحضرت جابر بن عبدالله ﷺ په روایت کښې څوارلس سوه اود حضرت عبدالله بن ابی اوفی ﷺ په روایت کښې ددیارلس سوو عدد منقول دې. البته مشهور قول د څورلسو سوو دې.

چه ذوالحلیفه ته اورسیدل. نواحرام ئې اوتړل. اویسرین سفیان ﷺ دوی جاسوس جوړ کړو. او وړاندې ئې اولیږل. چه هغه د قریشو دحالاتو خبر واخلي. او مونږ ته اوبښائی. چه په هغوی باندې زموږ ددې سفر ردعمل څه دې؟ کله چه دی «غدير اشطاط» ته اورسیدل. نو بsrین سفیان ﷺ راغلو. نو نبی ﷺ ته ئې د قریشو دلښکر جمع کولو خبر ورکړو. چه هغوی دا فیصله کړې ده. چه تاسو دمکې مکرّمې داخلیدو ته نه پریردئ. (۳) قریشو دمقدمة الجیش په توگه خالد بن ولید ته د دوو سوو کسانو دسته ورکړه. اومسلمانانوطرف ته ئې راولیږل. خالد بن ولید چه کله مقام غمیم ته راورسیدو. نو نبی ﷺ ته دهغه د راتلوعلم اوشونو نبی ﷺ هغه لاره پریخوده. اوبه بله لار باندې ئې سفر شروع کړو.

مکې مکرّمې ته نزدې چه یوځای ته نبی ﷺ اورسیدل. نو هلته د نبی ﷺ اوبښه،، قصوا،، کیناستله. دهغې دپاسولو لړیر کوشش اوکړې شو. خو هغه دخپل ځای نه نه پاسیده. صحابو ﷺ اوونیل. «غلات القصواء، غلات القصواء» یعنی قصواء لته شوه. نبی ﷺ اوفرمائیل «ماغلات القصواء وما ذاک لها یخلق ولکن حسها حابس القیل» (۴) د دې نه پس نبی ﷺ اوفرمائیل په الله قسم زه به د قریشو هرده هغه خبره منم. به کومه کښې چه د حرم تعظیم وی. ددې نه پس ئې قصواء پاسوله. نو هغه پاسیده. اوروانه شوه. اوبه حدیبیه کښې نبی ﷺ قیام اوکړو. (۵) په حدیبیه کښې یوکوهې وو. په هغې کښې لږې غونډې اوبه وې. هغه د مسلمانانوپه اولنی استعمال سره ختمې شوې وې. اوبه کمې شوې. اودسختې گرمې زمانه وه. صحابو ﷺ نبی ﷺ ته د اوبود کم والی شکایت اوکړو. نبی ﷺ دخپل ترکش نه یوغشي راوویسته،

(۱) البداية والنهاية (۱۶/۱۴) سيرة الحلبية (۹۱۳)۔

(۲) البداية والنهاية (۱۶/۱۴) سيرة الحلبية (۹۱۳)۔

(۳) عدة القاري (۲۲۵/۱۷)۔

(۴) زاد المعاد (۲۸۹/۱۴) ودلائل النبوة يبيهي (۱۰/۱۱۴)۔

(۵) صحيح بخاري كتاب الشروط باب الشروط في الجهاد رقم الحديث (۲۲۳۱)۔

اووې فرمائیل. دا په دې کوهی کښې ښخ کړئ. صحابو رضی الله عنہم د حکم تعمیل اوکړو. دهغې په وجه په دغه کوهی کښې دومره اوبه راغلې. چه ټول خلق هډوب شول. (۱)
د حدیبیه نه حضرت خراش بن امیه خزاعی رضی الله عنہ نبی دمکې خلکوته اولیږل. چه لار شه. هغوی ته اووایه. مونږ صرف د عمرې دپاره راغلی یو جنگ کول زموږ مقصود نه دې. د نبی صلی الله علیه و آله مطلب دا وو. چه په بیت الله باندې خو د چا اجازه داری نه ده. آخر ټول عرب راځی. حج او عمره کوی. نوکه مونږ هم د عمرې دپاره راغلو. نو د منع کولوڅه وجه ده؟ خراش بن امیه رضی الله عنہ چه مکې ته لاړل. نو قریشو دهغه اوبښ ذبح کړو. او دهغه قتلول ئې اوغوښتل. خو په مینځ کښې څه کسانو بچ بچاؤ اوکړو. او هغه ئې خلاص کړو. هغه په څه طریقه باندې اووتل. او نبی صلی الله علیه و آله ته اورسیدل. ټوله واقعه ئې ورته بیان کړه. (۲)

ددې نه پس نبی صلی الله علیه و آله حضرت عمر رضی الله عنہ مکې مکري ته لیرل اوغوښتل. خو حضرت عمر رضی الله عنہ معذرت پیش کړو. اووې فرمائیل. یا رسول الله د مکې دخلقو چه زما سره کوم بغض او دشمنی ده. هغه تاسوته معلومه ده. اوبه مکه کښې زما داسې څوک رشته دار نشته. چه هغه سره زه پناه واخلم. که حضرت عثمان رضی الله عنہ تاسو اولیږي. نو زیاته غوره به وی. ځکه چه په مکه کښې دهغوی ډیر خپلوان دی. نبی صلی الله علیه و آله حضرت عثمان رضی الله عنہ ته پیغام ورکړو. او وې لیرلو. (۳)
حضرت عثمان رضی الله عنہ تشریف یورو. اوبه مکه کښې د ابان بن سعید سره ډیره شو. د قریشو سره ئې خبره اوکړه. خو قریش د نبی صلی الله علیه و آله مکې معظمې ته په داخلیدو باندې راضی نشو. البته هغوی حضرت عثمان رضی الله عنہ ته اووئیل. که ته غواړي. نو طواف کولې شي. خو حضرت عثمان رضی الله عنہ ورته اووئیل. زه د نبی صلی الله علیه و آله نه بغیر طواف نه کوم. قریشو حضرت عثمان رضی الله عنہ په مکه کښې ایسار کړو. او عام طوردا خبر مشهور شو. چه هغه شهید کړي شو. (۴)

بیعت رضوان: نبی صلی الله علیه و آله ته چه کله دا خبر اورسیدو. نو نبی صلی الله علیه و آله ډیر خفه شو. اووې فرمائیل. د حضرت عثمان رضی الله عنہ د وینې قصاص اخستل ضروری دی. دا ئې اووئیل. او هلته د کیکردیوې وونې لاندې کیناستو. او نبی صلی الله علیه و آله د صحابو رضی الله عنہم نه د ځان قربانو لوی بیعت واخستلو. ټولو صحابو رضی الله عنہم ډیر په جوش او جذبي د نبی صلی الله علیه و آله سره بیعت اوکړو. اودا عهد ئې اوکړو. چه ترڅو پورې په بدن کښې ساه وی. مونږ به د کافرانو سره جهاد اوقتل جاری ساتو. دا داسلامی

^۱ دلالت النبوة للبيهقي (۱/۱۲۴) باب ما ظهر في البئر التي دعا فيها رسول الله صلی الله علیه و آله وهي الحديبية ممن دلالات النبوة.

^۲ طبقات ابن سعد (۲/۹۶۲).

^۳ سيرة ابن هشام (۳/۳۲۹۱۳).

^۴ سيرة ابن هشام (۳/۳۲۹۱۳) بعضی صحابو رضی الله عنہم په حدیبیه کښې رسول الله صلی الله علیه و آله ته اووئیل. چه حضرت عثمان رضی الله عنہ چه مکې ته لاړو. نو هغه به طواف کړي وی. نبی صلی الله علیه و آله او فرمائیل. نه عثمان به زموږ نه بغیر طواف اونکړي. کله چه حضرت عثمان رضی الله عنہ د مکې نه حدیبیه ته راغلو. نو صحابو رضی الله عنہم ترې پوښتنه اوکړه. چه ت طواف اوکړو. دوی ورته او فرمائیل. که زه تريو کاله پورې په احرام کښې باقی پاتې وم. هم به ما د رسول الله صلی الله علیه و آله نه بغیر طواف نه ووکړي. (السيرة الحلیية (۱/۶۱۳) -

تاریخ یوه لویه واقعه ده. د ټولونه وړاندې ابوسنان اسدی رضی الله عنه بیعت اوکړو. (۱) کله چه ټول صحابه رضی الله عنهم د بیعت نه فارغ شول نو نبی صلی الله علیه و آله خپل ښې لاس په گس لاس باندې کیخودو. اووې فرمائیل. دا بیعت عثمان د طرفه دې. (۲)

د حضرت عثمان رضی الله عنه په مکه کښې د ایسارولو وجه دا وه. چه قریشو خپل پنځوس کسان په دې سازش باندې لگیا کړی وو. چه هغوی نبی صلی الله علیه و آله ته نزدې ورشی. او چه موقع ورته ملاؤ شی. نو (معاذ الله) نبی صلی الله علیه و آله قتل کړی. دا کسان په دې انتظار کښې ناست وو. چه د نبی صلی الله علیه و آله محافظ حضرت محمد بن مسلمه رضی الله عنه هغه ټول گرفتار کړل. اود نبی صلی الله علیه و آله په خدمت کښې ئې پیش کړل. هلته چه قریشو ته دخپلو پنځوسو کسانود گرفتارې خبر ملاؤ شو. نو هغوی حضرت عثمان رضی الله عنه ایسار کړو.

د رسول الله صلی الله علیه و آله د صحابو رضی الله عنهم نه د بیعت اخستلو خبر چه کله قریشو ته اوشو. نو هغوی ډیر مرعوبه شول. او مصالحت او مفاهمت طرف ته مائيله شول. (۳) د خزاعه قبیلې سردار دخپلې قبیلې څو کسان خان سره واخستل. اود نبی صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شول. بنو خزاعه قبيله اگر چه تراوسه پورې اسلام نه وو قبول کړې. خود اسلام او مسلمانانو خیر خواه وه. دمکې مشرکانو چه به د مسلمانانو خلاف کومې منصوبې اوساز شونه جوړول. د دې قبیلې کسانو به نبی صلی الله علیه و آله ته دهغې خبر ورکولو بدیل بن ورقاء نبی صلی الله علیه و آله ته عرض اوکړو. چه دمکې قریش پوره طاقت سره دمقابلې دپاره راوتلی دی. او هغوی اخوا دیکخوا چه د اوبوڅومره چينې دی. په هغې باندې قبضه کړې ده. هغه خلق به هرگز تاسو د مکې معظمې داخلیدو ته پرې نږدی. نبی صلی الله علیه و آله ورته او فرمائیل. چه مونږ چا سره د جنگ په اراده نه یو راغلی. مونږ صرف د عمرې په نیت راغلی یو. څو جنگونو قریش کمزوری کړی دی. که دوی غواړی. نو دڅه

(۱) دلته دا اشکال کیږی. چه دا بیعت د حضرت عثمان رضی الله عنه د شهادت خبر ورکولویاندې شروع شوې وو. چه د قریشو کارانونه به د هغوی قصاص اخستی شی. نوییا حضرت عثمان رضی الله عنه د طرفه نبی صلی الله علیه و آله څنگه بیعت اوکړو. ځکه چه بیعت خود ژوندی د طرفه کیږی. دمړی د طرفه ممکن نه وی. د دې جواب علامه حلبی رحمته الله علیه دا ورکړې دي. چه د حضرت عثمان رضی الله عنه د طرفه نبی صلی الله علیه و آله په هغه وخت کښې بیعت اخستی وو. کله چه نبی صلی الله علیه و آله ته دا معلومه شوه. چه د حضرت عثمان رضی الله عنه د شهادت خبر صحیح نه وو. او هغه ژوندې دي. . .

خوبیا اشکال واردیږی. چه د دې بیعت سبب د حضرت عثمان رضی الله عنه د شهادت خبر ملاویدو نه پس دهغه قصاص اخستل وو. نو هرکله چه دا تصدیق اوشو. چه هغه ژوندې دي. نوییا حضرت عثمان رضی الله عنه د طرفه په کوم څیز باندې بیعت اخستی شو. . .

علامه حلبی رحمته الله علیه فرمائی. چه د دې بیعت سبب صرف د حضرت عثمان رضی الله عنه قصاص اخستل نه وو. بلکه د حضرت عثمان رضی الله عنه سره لس صحابه رضی الله عنهم هم مکې ته تلې وو. اود هغوی په باره کښې هم دا خبر ملاؤ شوې وو. چه هغوی هم شهیدان کړي شوي دي. دهغوی قصاص اخستل هم به دې بیعت کښې شامل وو. کله چه نبی صلی الله علیه و آله ته دا خبر ملاؤ شو. چه حضرت عثمان رضی الله عنه ژوندې دي. نو د حضرت عثمان رضی الله عنه د طرفه ئې دهغه دملگرو قصاص دپاره بیعت واخستلو. والله اعلم (السيرة الحلبية (۱۷۱۳) - ۲)

(۲) السيرة الحلبية (۱۹۱۳) -

(۳) السيرة الحلبية (۱۹۱۳) -

مودې پورې به دوی سره صلح اوکړو. اومونږ او نور عرب دې پرېږدی. که نور عرب په مونږ باندې غالب راشي. نو دوی به په خپل کورناست وي. اومراد به ئې پوره شي. اوکه مونږ ته غلبه حاصله شوه. نو دوی ته به اختیاروی. که اسلام قبلوی. اوکه مونږ سره جنگ کوی. اوبه دغه موده کښې به دوی خپل قوت جمع او مرتب کړي. خوکه قریش دا خبره نه مني. نوپه هغه ذات مې دې قسم وی. چه د هغه په قدرت کښې زما روح دې. چه زه به دوی سره ترهغه وخته پورې جهاد او قتال کوم. ترخو چه زما د تن نه سرقلم شوې نه وی. (۱)

بدیل د نبی ﷺ د خدمت نه پاسیدل. اوقریشو ته ورغلل. اود نبی ﷺ خبره رسول ئې غوستل. د قریش جذباتي خوانانو خو اول دده دغه خبرې اوریدو نه انکار اوکړو. خوسنجیده او باوقاره کسانو اووئیل. چه خبره اوریدل خو پکار دی. نو بدیل د نبی ﷺ د راتلو مقصد هغوی ته اوخودل. اودنبی ﷺ هغه خبره ئې ورته هم اوکړه. کومه چه قریشو سره دصلحې په باره کښې نبی ﷺ کړې وه. قریشو اووئیل. بیشکه هغه دجنگ په نیت باندې نه دې راغلي. خو مونږ هغه دمکې داخلیدو ته نه پرېږدو. (۲)

دثقیف قبیلې سردار عروه بن مسعود اووئیل. محمد ﷺ چه کومه خبره کړې ده. هغه ستاسود بهتری اوخیگړې ده. دا قبوله کړئ. اوما ته اجازت راکړئ. چه زه په دې باره کښې هغه سره خبره اوکړم. هغه د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو. او د هغوی پیغام ئې ورته اورسول. او ورته ئې اووئیل. بالفرض که ته د قریشو خاتمه هم اوکړې. نودا کومه ښه خبره ده. تا چرته اوریدلی دی. چه یوکس خپل قوم هلاک کړې دې. ددې په خلاف که د جنگ رخ بدل شو. اوقریشو ته غلبه اوشوه. نود گیرچاپیره خوشی تشی چه ستا نه راجمع شوی دی. زیات وخت به لانه وی تیر چه دوی به تا پرېږدی. حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته د عروه په دې بدگمانی باندې ډیره سخته غصه ورغله. اوعروه ته ئې کنخل اوکړل. «أمصن بطرالللات نقرعنه

وددعه» ته لاړ شه دخپل لات شرمگاه اوخته. مونږ به محمد ﷺ پرېږدو. او تختو به ترې او لات د ثقیف قبیلې د لوی بت نوم وو. د عربو په نیزد ډیره سخته گنخل وه. عروه د نبی ﷺ نه تپوس اوکړو. چه دا څوک دې. دنبی ﷺ ورته اوفرمانیل. دا ابوبکر رضی الله عنه دې. عروه اووئیل. دده د دې سختې خبرې جواب به مې ضرور ورکړې وو. خو دده یواحسان په ما باندې دې. دکومې بدله چه تراوسه پورې ماورنکړې شوه. (۳)

عروه به د خبروپه دوران کښې د نبی ﷺ ډیرې ته لاس وراوړل. دا په بې تکلفانه خبرو کښې د عربو طریقه وه. دعروه وراړه حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه ته د خپل تره دا جرات ښه ښکاره نشو. چه دا پلیت لاس دې پاکې ډیرې ته اورسی. مغیره بن شعبه رضی الله عنه به د تورې

(۱) سیره ابن هشام (۲۳۵/۳)۔

(۲) البداية والنهاية (۱۶۶/۴)۔

(۳) هغه احسان دا وو. چه حضرت ابوبکر رضی الله عنه یوخل ددیت په سلسله کښې لس اوشان ورکړې وو. اود عروه مدد ئې کړې وو. (فتح الباری (۳۴۰/۱۵)۔

لاسکې د عروه لاس ته وراوړل چه دهغه لاس د نبی ﷺ ږیرې ته اونه رسی حضرت مغیره چونکه په خود اوزغره کښې پټ وو ددې وجې عروه هغه نه پیژندل. عروه تپوس اوکړو دا خوک دې؟ اوخودلې شو ورته چه دا ستا وراړه مغیره دې. عروه چه کله اوبیژندل نو وې ونیل ای غداره! تاته پته نشته. چه ما ستا دغدارئ تلافی کړې ده.

ددې واقعه داسې وه چه دموقس بادشاه دربار ته حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه او څه نور کسان یوځای لارل. شاه مقوقس څه تحفی ورکړې. بادشاه دمغیره په نسبت دهغه ملگرو ته څه تحفی زیاتې ورکړې. حضرت مغیره رضی الله عنه په دې باندې ږیر په غصه شو. په واپسې کښې ټول په یوځای کښې ایسار شول. خوراک ځکاک ئې اوکړو. اوشراب ئې ښه اوځکل. حضرت مغیره رضی الله عنه په دغه موقع باندې ټول قتل کړل. اودهغوی مال ئې واخستل. مدینې کښې د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو. نبی ﷺ ددوی اسلام خو قبول کړو. او مال ئې ورته واپس کړو. اووې ونیل. چه دا د غدر اودهوکې مال دې. ددغه مقتولینو فدیة عروه دخپل طرف نه ورکړه. عروه خپله جمله اوونيله. او غدار ئې ورته اوونیل. دغه طرف ته ئې اشاره اوکړه.

عروه بن مسعود دخپلو خبرو په دوران کښې په نبی ﷺ باندې د ملگروډ خان قریانولومشاهده کوله. تردې که نبی ﷺ به لارې ټوکلې. نوهغه به هم صحابو رضی الله عنه په خپلو لاسونو باندې اخستلې. اوبه مخونو به ئې رانیکلې. کله چه به نبی ﷺ اودس کولو. نوصحابه کرام رضی الله عنه به ورمنده کړه. اوهغه اوبه به ئې واخستلې. اوبه خپلو مخونو به ئې مگلې. کله چه نبی ﷺ خبره شروع کوله. نو صحابه کرام رضی الله عنه به خاموش شول. اوبه پوره توجه سره به نبی ﷺ ته متوجه شول. عروه چه کله په دربار رسالت نبوت کښې د آدابو اوقربانی د آثار اوکتل. نوږیر متاثره شو. او چه واپس لارلو. نو قریشو ته ئې اوونیل.

«یا معشر قریش! ان قد جئت کسری ولی ملکة و قیصراتی مکله والتجاشی ملکة و انی والله ما رأیت ملکاً فی قومه قط مثل محمدی اصحابه ولقد رأیت قوماً لا یسلمونه لشیء اهدأ فرؤوا را یکم»^(۱)

ای قریشوزد د کسری اوقیصراونجاشی دربارونوته تلې یم. خویه الله قسم چه ما هیڅ یو بادشاه په خپل قوم کښې داسې معزز نه دې موندې. څنگه چه محمد ﷺ په خپلو ملگرو کښې معزز دې. ماهغه سره داسې قوم اولیدو. چه هغوی به هغه په هیڅ حالت کښې یواځې پرې نږدی. نوتاسو سوچ اوکړئ. اوقیصله اوکړئ.

ددې نه پس د قریشر حلیف یوحشی سردار حلیم بن علقمه هم اوغوښتل. چه د نبی ﷺ سره ملاقات اوکړی. او اوگوری چه دهغوی څه اراده ده. دې خلقو به د قربانی دڅاروو ږیر تعظیم کولو. اونی ﷺ ته معلومه وه. کله چه نبی ﷺ اوکتل. چه حلیم راځی. نو صحابو رضی الله عنه ته ئې اوفرمانیل. چه دقربانی څاروی کوم چه تاسو د مدینې منورې نه راوستی دی. ټول په قطار کښې اودروئ. حلیم چه کله د قربانی څاروی په قطار کښې اولیدل. نو د نبی ﷺ سره دملاویدو نه بغیر د لارې نه واپس شو. اوقریشو ته ئې اوونیل. په الله قسم هغه خلق خو

(۱) البدایة والنهایة (۱۶۸۴)۔

دعمرې ادا کولو په نیت باندې راغلی دی. دهغوی سره د قربانی خاړوی موجود دی. دوی مکې ته د داخلیدو نه هرگز منع کول نه دی پکار. بعضی کسانو هغه ته اوونیل چه ته حبشی او خنګلې سرې نې په خبره نه پوهیږې. هغه غریب چونکه حبشی وو. خکه د قریشو مغروره خلقو دهغه بې عزتی او کره. مجلس هغوی ته اوونیل. چه مونږ تاسو سره معاهده او حلف ددې دپاره نه وو کړې. چه تاسو به خلق د بیت الله د طواف نه منع کوئ. که تاسو محمد (ﷺ) د عمرې کولونه منع کړل. نو زه به خپل ټول کسان خان سره ددې ځای نه بوځم. او زموږ نې او ستاسو په مینځ کبې به څه معاهده نه وی. دده دا خفګان چه نې او کتل. نود قریشو بعضی سنجیده خلقو هغه ته اوونیل. ته کینه خفه کیره مه. سوچ او فکر کولې شی. نو هغه کیناستل. (۱) آخر دا چه قریشو د صلحې دپاره د نبی (ﷺ) په خدمت کبې سهیل بن عمرو راولېدل. او هغه ته نې اوونیل. چه صرف په دې شرط باندې کیدې شی. چه محمد (ﷺ) په دې کال واپس لاړ شی. دې دپاره چه د عربو په قبیلو کبې دا خبره مشهوره نشی. چه مسلمانان په زوره مکې ته داخل شو. کله چه نبی (ﷺ) سهیل په راتلو باندې اولیدل. نو صحابو (رضی الله عنہم) ته نې اوونیل. «قد سهل الله لکم من امرکم» اوس الله تعالی ستاسو معامله څه آسانه کړه. نبی (ﷺ) د ده دنوم نه بڼه فال او ویستل. (۲)

صلحه حدیبیه او ددې شرطونه: سهیل بن عمرو د نبی (ﷺ) په خدمت کبې حاضر شو. او په ادب سره کیناستل. د دواړو طرفو نه خبرې اترې شروع شوې. سهیل د قریشو پیغام نبی (ﷺ) ته واورول. چه قریشو د صلحې دپاره د ټولو نه اولنې شرط دا کینودې دې. چه مسلمانانوته په دې کال کبې د عمرې کولو اجازت نشته. زیات صحابه کرام (رضی الله عنہم) په دې باندې راضی نه وو. چه د عمرې کولونه بغیر احرام پرانیزی. او مدینې ته واپس لاړ شی. صحابو (رضی الله عنہم) د سهیل سره سختې خبرې اوکړې. په مینځ کبې آوازونه د طرفینو ښکته پورته شول. (۳) عباد بن بشر (رضی الله عنہ) سهیل اورتل. چه د نبی (ﷺ) مخامخ آواز مه اوچتوه. د اوږدو خبرو نه پس د صلحې شرطونه مقرر شول. نبی (ﷺ) حضرت علی (رضی الله عنہ) راغوبستل. چه هغه صلحنامه اولیکي. نبی (ﷺ) حضرت علی (رضی الله عنہ) ته او فرمائیل. اولیکه «بسم الله الرحمن الرحيم» سهیل اوونیل. زموږ نې په نیز «الرحمن» او «الرحيم» نه دې مستعمل. زموږ نې د زرې طریقې مطابق به «یا اسمک» لیکي. نبی (ﷺ) حضرت علی (رضی الله عنہ) ته او فرمائیل. هم داسې اولیکه. او وړاندې فقره پرې نبی (ﷺ) دا اولیکه. چه «هذا ما قضی علیه محمد رسول الله» یعنی دا هغه معاهده ده. چه په کومه باندې چه محمد د الله تعالی رسول صلح کوی. سهیل په دې جمله باندې هم اعتراض اوکړو. چه صرف «محمد بن عبد الله» اولیکه. نبی (ﷺ) ورته او فرمائیل. «أنا محمد رسول الله وأنا محمد بن عبد الله»

(۱) سیره ابن هشام (۳۲۶/۳) ودلائل النبوة (۱۰۴/۴) -

(۲) سیره ابن هشام (۳۳۱/۳) -

(۳) سیره ابن هشام (۳۳۱/۳) -

اكتب محمد بن عبدالله» یعنی صرف زما نوم اولیکه اود «رسول الله» لفظ وروان کړه. خو حضرت علی عليه السلام ورته عرض اوکړو. زه ستاسو نوم هزگز نشم وراوتولی^(۱)

حضرت علی عليه السلام په ظاهره د نبی صلی الله علیه و آله د حکم نافرمانی اوکړه. خودا مخالفت چه په کومه پاکه جذبې اودکو عظیم عقیدت او محبت په بنیاد سره کولې شو. دهغې محبت قدر او قیمت پیرژندونکی پیژنی. چه دا بې ادبی نه وه په دې کښې اختلاف دې. چه «الأمرفوق الأدب» صحیح دې. او «الآدب فوق الأمر» صحیح دې. بعضې حضرات «الأمرفوق الأدب» ته غوره وائی. او بعضې د «الآدب فوق الأمر» د اولویت قائل دی. خو په دې کښې دا ضروری ده. چه د ادب خیال ساتلو کښې د امر د خفگان ویره نه وی. حضرت ابوبکر رضی الله عنه هم (چه کله مونځ ورکولو او نبی صلی الله علیه و آله د امامتې په دوران کښې تشریف راوړو. نو نبی صلی الله علیه و آله هغوی ته د مونځ جاری ساتلو اشاره کړې وه) په «الآدب فوق الأمر» باندې عمل کړې وو. دواړو طرفونو ته دلائل دی. دلته حضرت علی عليه السلام د «الأمرفوق الأدب» په ځای په «الآدب فوق الأمر» باندې عمل اوکړو. د حضرت علی عليه السلام په انکار باندې نبی صلی الله علیه و آله خفه نشو. البته هغه ته ئې اووئیل. ښه ماته اوښایه. چه زما نوم کوم ځای دې؟ حضرت علی عليه السلام په هغه ځای باندې گوته کیخوده. نو نبی صلی الله علیه و آله په خپل لاس سره د «رسول الله» ټکې وران کړو.^(۲) ددې نه پس په روایاتو کښې اختلاف دې. چه «محمد بن عبدالله» نبی صلی الله علیه و آله په خپله اولیکه. اوکه حضرت علی عليه السلام اولیکل. دقاضی عیاض رحمته الله زانې ده. چه نبی صلی الله علیه و آله د معجزې په طور پخپله باندې اولیکل. او حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی. چه حضرت علی عليه السلام اولیکل. او په «فکتب رسول الله صلی الله علیه و آله» کښې نبی صلی الله علیه و آله ته مجازاً نسبت شوې دې. لکه څنگه چه په «کتاب الی قیصر و کسری» کښې مجازی نسبت شوې دې. په کومو شرطونو چه صلح شوې وه. هغه دا دی.

① مسلمانان به دې کال واپس ځی. د عمرې دپاره به په راروان کال باندې راځی. او صرف درې ورځې به قیام کوی. واپس به ځی. جنگی وسله به نه راوړی. د عابو مغربو مسافرو پشان به په ټیکی کښې بندو تورو سره راځی.

② په قریشو کښې که څوک د خپل ولی یا آقا د اجازت نه بغیر مدینې ته لاړ شی. نو هغه به واپس کولې شی. برابره ده که هغه مسلمان وی اوکه کافر وی. خو که په مسلمانانو کښې څوک د مدینې نه مکې ته لاړ شی. نو هغه به واپس کولې نشی.

③ نورو قبیلوته به اختیار وی چه هغوی په فریقینو کښې دچا سره په معاهده کښې شریکېږی. شریک دې شی. دا صلح به د لسو کالو دپاره وی.^(۳)

(۱) سيرة حلبية (۲۰۱۳) وصحيح مسلم كتاب الجهاد باب صلح الحديبية رقم الحديث (۴۳۹۵)۔

(۲) سيرة حلبية (۲۰۱۳)۔

(۳) ذکرشو شرطونو دپاره اوگورئ (البدایة والنهایة (۱۶۸۴ او ۱۶۹)۔

نوبینوزاعه د نبی ﷺ په عهد کښې اوبنیویرکد قریشو په عهد کښې شریک شول. دغه شان بنو خزاعه د نبی ﷺ حلیف شول. اوبنیویرکد قریشو حلیف شول.

چونکه دا شرطونه په ظاهره د مسلمانانو خلاف وو. ددې وجې مسلمانان سخت پریشانه وو. اوس لا معاهده لیکلې شوه. چه دسهیل بن عمرو خوې ابوجندل (۱) دې مسلمان شوې وو. او په مکه کښې قید وو. دوی ته قسم قسم سخت تکلیفونه ورکولې شو. په څه طریقه باندې اوتختیدو. په پښو کښې نې بیړی وې. او نبی ﷺ ته مخامخ راغلو. راوغوزیدو. اود نبی ﷺ ته نه نې پناه اوغوښتله. څه مسلمانان رامخکې شو. اودې نې په خپله پناه کښې واخستلو. سهیل اوونیل (محمد) د معاهدې مطابق دې راوېس کړه. نبی ﷺ ورته اوونیل. تراوسه پورې خو معاهده پوره لیکلې شوې نه ده. مطلب دا وو. چه صلحنامه پوره اولیکلې شی. اود فریقینو دسخطونه پرې اوشی. نوییا په دې باندې عمل کول پکار دی. خوسهیل اوونیل، که ابوجندل نه واپس کوئ. نو دا صلح نامنظوره ده. نبی ﷺ ابوجندل ﷺ د خپل خان سره ایسارولو دپاره دیر اصرار اوکړو. خو هغه نه منل. چه ډیره مجبوره شو. نو نبی ﷺ ابوجندل ﷺ کافرانوته حواله کړو. په ابوجندل ﷺ باندې چه کافرانو کوم ظلم اوزیاتی کړی وو. دهغې څه نښې اوس هم د ابوجندل ﷺ په بدن موجود وې. هغوی مسلمانانوته خپل زخموته اوخودل.

اود سلگونه په ډک آواز کښې ئې مسلمانانوته چغه کړه. «یا معشر المسلمین اردی الی الشاکین یفتقن فی دینی» (۲) دا ډیر دلسوز منظور وو. یو طرف ته دصلحې په شرطونو دمسلمانانو جذبات ډیر مجروح شوی وو. بل طرف ته د عمرې نه بغیر واپس تلل وو. بل طرف ته د ابوجندل ﷺ داسې واپسې. په هغه باندې کولی شوی ظلمونه، اوبیا چه هغه مسلمانانوته چغه کړې. نو د هغه په دردناک آواز سره به د صحابو ﷺ دجذب اتو څه حالت وو. ددې اندازه لگول څه گران کار نه دي. ټول مسلمانانو په دغه وخت کښې (د ډیر غم او غصې نه) پرقونه وهل. (تاویدل) (۳) دا موقعه دمسلمانانو دپاره ډیره سخته وه. یو طرف ته مسلمانان دصلحې په شرطونو خفه وو. بل طرف ته د ابوجندل په بیړو راتلل وو. دهغه دمظلومیت داستان، اود مسلمانانوته پناه

(۱) د ابوجندل نوم .. عاص .. وو. حافظ ابن حجر رحمه الله ددوی نوم .. عبدالله .. لیکلې دي. دوی په سابقین اولینو کښې وو. اوبه هغه صحابه کرامو ﷺ کښې وو. چاته چه داسلام قبولوبه وجه سخت تکلیفونه رسولی شو. دوی د صلح حدیبیه په وخت کښې مکې ته واپس کړې شو. خو څه وخت پس دوی د مکې نه اووتلو. اوابوبصیر رحمه الله سره ملگری شو. اود سمندر غاړې سره ډیره شو. دوی به د قریشوپه تجارتی قافلویاندي ډاکه اچوله. ددې نه تنگ شو. اوبخپله دمکې خلکو اوونیل چه دا خلق دي دهمدینې منورې مسلمانو سره اوسیری. حضرت ابوجندل ﷺ د اته خلونیت کالوبه عمر کښې په جنگ یمامه کښې شهید شو. (الإصابة) (۳۴۱۴) وسیره حلبیه (۲۳۱۳)۔

(۲) البداية والنهاية (۱۶۹۱۴)۔

(۳) ونیلی شی. چه ابوجندل ﷺ کله واپس کړې شو. نو حضرت عمر فاروق رحمه الله هغه سره سره نزدې روان شو. اوخپله توره نې هغه ته نزدې کړه. اووې ونیل. ((إن دم الکافر عند الله کدم الکلب)) حضرت عمر رحمه الله غوښتل چه ابوجندل ﷺ توره واخلي. اوسهیل قتل کړی. خو ابوجندل ﷺ دخپل پلار سهیل دقتلولو وس نه لرلو. (البداية والنهاية (۱۶۹۱۴) وناریخ الخميس (۲۲۱۲)۔

غوستل اودهغه چغنی مسلمانان ډیر زیات خفه کړل. خونبۍ کریم ﷺ په خپله معاهده باندې برقرار پاتې شو. اوبو جندل ﷺ ته ټې اوفرمانیل.

«یا ابا جندل! صبر: واحتسب، فإن الله جاعل لك ولبن معك من المستضعفين فرجاً ومخرجاً إنا عقدنا بيننا وبين قومنا صلحاً وإننا لنعدد بهم»

ابو جندل! صبر کوه. او د الله تعالی نه د ثواب امید ساته. الله تعالی به ستا دپاره او ستا د نورو مظلومو ملگرو دپاره څه لار راوباسي. چونکه زموږ او ددوی په مینځ کښې صلح شوی ده. د دې وجې اوس موږ وعده خلافي نشو کولي. د صلح کولونه پس نبی ﷺ صحابه کرامو ﷺ ته د قربانۍ کولو او سرونو خرښولو حکم او کړو. خو صحابه کرام ﷺ دومره د زړه نه خفه وو. چه نبی ﷺ درې ځله حکم او کړو. خو څوک هم پانه سیدل. د دې په وجه نبی ﷺ خفه شو.

په دې سفر کښې په ازواج مطهراتو کښې حضرت ام سلمه ﷺ د نبی ﷺ سره وه. ددوی هغې ته تشریف یووړ. او دخپل خفگان اظهار یې ورته او کړو. حضرت ام سلمې ﷺ ډیره مفیده او ښه مشوره ورکړه. عرض ئې او کړو. یا رسول الله! دا صلح مسلمانانوته ډیره سخته ده. ددې په وجه دوی خفه او زړه ماتې دی. ددې وجې تاسو دوی ته څه مه وائي. بهرته لاړ شی. او خپل خلق او کړی. احرام پرانیزئ. نو صحابه ﷺ به په خپله ستاسو اتباع او کړی. نو نبی ﷺ دهغې په مشوره باندې عمل او کړو. اول ئې خپل سره او خرښل. او قربانی ئې ذبح کړه. صحابه کرامو ﷺ چه کله او کتل. نو ټول پاسیدل. او خلق او قربانی ئې او کړه. نبی ﷺ د ټولو دپاره دعا او کړه: (نبی کریم ﷺ په مقام حدیبیه کښې تقریباً شل ورځې قیام کړې وو. () اوددې نه پس نبی ﷺ د مدینې منورې رخ او کړو. په لاره کښې کله چه واپسی کیده. نو حضرت عمر ﷺ نبی ﷺ ته ورغلو. او ورته ئې عرض او کړو. یا رسول الله! آیا تاسو د الله تعالی په حقه پیغبر نه ئې؟ نبی ﷺ اوفرمانیل. ولې نه یم. حضرت عمر ﷺ او وئیل. آیا موږ په حق او هغه خلق په باطل نه دی. نبی ﷺ ورته اوفرمانیل. ولې نه. حضرت عمر ﷺ بیا عرض او کړو. آیا زموږ مقتولین به په جنت کښې اودهغوی مقتولین به په جهنم کښې نه وی. نبی ﷺ اوفرمانیل. ولې نه. په دې باندې حضرت عمر ﷺ او وئیل. بیا په دین کښې ولې موږ ذلت برداشت کوو.

نبی ﷺ ورته اوفرمانیل. «وَأنا عهد الله ورسوله لن أخالف امرأة ولن يضيعني» زه د الله تعالی بنده اودهغه رسول یم. او د الله تعالی د حکم نافرمانی نشم کولي. الله تعالی به هرگز ما رسوا نکړی. حضرت عمر ﷺ او وئیل. یا رسول الله! ولې تاسو موږ ته نه وو وئیلی. چه موږ به بیت الله ته خو. اود بیت الله طواف به کوو. نبی ﷺ اوفرمانیل. بیشکه دا مې فرمایلی وو. خودا مې نه وو وئیلی. چه هم په دې کال کښې به دا کارونه کوو. حضرت عمر ﷺ ابوبکر ﷺ ته ورغلو. اوهغوی ته ئې هم هغه شان خبرې او کړې. حضرت ابوبکر ﷺ ورته اوفرمانیل. ای د الله

(۱) صحیح بخاری کتاب الشروط فی الجهاد رقم الحدیث (۲۷۳۲)۔

(۲) طبقات ابن سعد (۹۸۲)۔

بڼده محمد ﷺ د الله تعالى رسول دې. هغه چه څه فيصلې كوي. د الله تعالى د حكم مطابق ئې كوي. د دې وجې هم دهغه ركاب او نيسه. (۱)

حضرت عمر رضي الله عنه فرمائي ڇه روستو ماته په خپلو دې گستاخانه خبرو باندې ډيرافسوس كيږي. اومسلل توبه اواستغفار وایم. مونږونه كوم. اود تلاني دپاره صدقات وركوم. (۲) هم ددې واپسې په سفر كېنې سورة فتح نازل شو. (إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا) حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه عرض او كړو. يارسول الله ولې دا فتح ده؟ نبی ﷺ او فرمايل. قسم دې وي په هغه ذات څه زما روح دهغه په قدرت كېنې دې. دا فتح مبين ده. (۳) دا خود دغزوه حديبيه تاريخي تفصيل وو.

د صلح حدیبیه په تائنجو یوه نظر: دصلح حدیبیه واقعہ دنبی ﷺ د فراست یوہ روښانه واقعہ ده. په دغه وخت کښې کله چه نبی ﷺ مکې ته نزدې اورسیدل.نودودی اوښه ،،قصواء،، کیناسته.په هغه وخت کښې نبی ﷺ ډیر په اعتماد سره دا ونیلې وو.که قریشو داسې څه تجویز پیش کرو.چه په هغې کښې دالله تعالیٰ د حدودو اوحرماتوتعظیم وی.اوهغه د شعائرالله د ادب سره منافعی نه وی.زه به ضرور هغه قبولم.بس دا ونیل.چه اوښه پاسبیده. او نبی ﷺ دمکې په خای حدیبیه طرف ته روان شو.اوپییا صلح اوشوه.کومه چه په ظاهره په کمزوری خودلو سره اوشوه.صحابه کرامﷺ ډیردلگیر وو.اوحضرت عمررضی الله عنہ درسول الله سره د محبت جوش داسلام دعظمت په وجه په قابوکښې پاتې نشو.هغوی خو نبی ﷺ ته ونیل.چه تاسو خو ونیل.چه مونږ په حق یو.نوپییا ولې دخپل دین دپاره ددې صلحې په وجه مونږ ذلت برداشت کوو.چونکه د صلحې په شرطونو کښې دا هم وو.چه مسلمانان به بغیرعمرې واپس خی.او راروان کال ته به د عمرې دپاره راخی.بل طرف ته ابوجندل رضی الله عنه واپس کول وو.دا هم نبی ﷺ اوملل.که یومسلمان دمکې نه مدینې ته لاړ شی.هغه به بیرته کافرانوته واپس کولې شی.اوکه د مدینې نه څوک مرتد شی.اومکې ته لاړشی.هغه به نشي واپس کولی.

کله چه نبی ﷺ صلح اوکړه. نودا اگرچه په ظاهره باندې په کمزورۍ سره شوې وه. خوددې شاندار او حیرانکونکي نتایج ښکاره شول.

اول خو سیاسي طور قریش چه دمسلمانانو نی خه قانونی حیثیت نه منل د هغوی خیال وو. چه دا خو سړو هلی برو هلی خوانان دی. دوی انتشار او افترقی جوړه کړې ده. پلار د خوی سره او ښځه د خاوند سره او ورور د ورور سره جنگوی. دوی دهشت گردی شروع کړه. په څو ورځو کښې به خپل انجام ته اړسی. او ختم به شی. اوس د صلحې په ذریعه د قریشو کافرانو مسلمانان خپل مد مقابل یوه ډله تسلیم کړه. او باقاعده یی صلح او کړه.

دويمه ددې صلحي په ذريعه د مسلمانانو په شمار کښې ډيره زياته اضافه اوشوه. د عمري

(١) بخاری کتاب الشروط باب الشروط فی الجهاد رقم الحديث (٢٧٣٢)۔

(٢٩٥١٤) زاد المعاد

(دلائل النبوة للبيهقي (٣٣٩/٤) باب غزوة خيبر)۔

دپاره دوی سره څوارلس یا پنځلس سوه صحابه رضی الله عنهم وو. دومره یا د دې نه کم اوزیات نور مسلمانان وو. کوم چه په دې سفر کې ورسره ملگری نه وو. خو صرف د دوو کالونو نه په کمه موده کې د نبی صلی الله علیه و آله سره کله چه هغوی د فتح مکې دپاره د سفر کولو نولس زره لښکر دوی سره وو. بیا د تبوک په موقع په ۹هـ کې د نبی صلی الله علیه و آله سره دیرش زره یا ددې نه هم زیات مجاهدین وو. اود دې نه یو کال پس په ۱۰هـ کې په حجه الوداع کې یولاکمه پنځه ویش

زره کسان شریک وو. د صلح حدیبیه واقع د ۶هـ ده. دیارلس کاله د مکې شپږ کاله د مدینې په دې کې د مسلمانانو تعداد درې یا څلور زرو ته رسیدل. خود صلح حدیبیه نه پس صرف په څلورو کالو کې د مسلمانانو تعداد لکه یونو ته اورسیدل. وجه دا وه. چه د صلح نه وړاندې د جنگ حالت وو. په خپل مینځ کې د بدئ او نفرت په وجه ددوی په مینځ کې د گډون نوبت نه راتلو. او که کله به داسې موقع راغله هم. نو د نفرتونو په وجه به صحیح طریقه باندې به سوچ او فکر نشو کولې. یو څو اول په صلح سره په خپل مینځ کې نفرتونو کم شول. اود گډون مواقع پېښې شوي. مسلمانان مکې ته تلل. او کافران مدینې ته راتلل شروع شو. کله چه داسې اوشونو کافرانو او کتل. او یار یار ئې او کتل. چه دا زمونږ ورونه د اسلام په دائره کې د داخلیدو نه پس بیخي بدل شوی دی. په دوی کې خو عجیبه انقلاب پیدا شوې دې. دوی خود صدق او وفا مجسمې جوړې شوي دي. امانت او دیانت خود د دوی په رگ رگ کې داخل شوي دي. شرافت او عظمت خود دوی ښه او پېژندگلو گرځیدلي ده. دوی د ضعیفانو او کمزور مددگاران جوړ شوي دي. اود ظالمانو او سرکشو د ختمولو دپاره طاقتور او مضبوط دي. نو ددې مشاهدې نه پس هغوی اسلام طرف ته مائل شول. او دیر په اسلام کې داخل شول.

دیرم د صلح حدیبیه واقعه نه وړاندې صورتحال دا وو. چه د مدینې منورې په جنوب کې مکه وه. او هلته قریش د اسلام دشمنان اوسیدل. چاسره چه څو جنگونه هم شوي وو. او شمال ته خیبر وو. کوم ځای کې چې یهود آباد وو. د اهل کتاب کیدو په وجه هغوی هم خپلې لوی په گمان کې پراته وو. او دخپل ځان نه سوا د بل چا دپاره د سیادت او قیادت منلو ته تیار نه وو. بل طرف د مدینې منورې نه د بنو نضیرود ویستلو واقعه پېښه شوه. اودا خلق د مدینې نه اووتل. او په خیبر کې آباد شول. د بنو قریظو د غدر په وجه په مدینه منوره کې دهغوی د قتل عام واقعه پېښه شوې وه. نو یو طرف ته دمکې قریش د مسلمانانو د سردشمنان وو. چاسره چه د بدر، احد او خندق غوندي جنگونه شوي وو. او هغوی دبدر او خندق د شکست غم نه وو هیر کړي. بل طرف ته د خیبر یهود وو. دوی د بنو نضیر و جلا وطني اود بنو قریظو د قتل عام غم خوړل. اود اسلام ترقي هغوی په هیڅ صورت کې نشوه برداشت کولې. بیا په قریش او یهودیانو کې مسلمانانو خلاف اتحاد هم کیدو لکه څنگه چه د بدر نه پس یهودو قریش د جنگ دپاره آماده کړي وو. اود احد واقعه راغله. بیا د خندق په موقع باندې هم د خیبر یهودیانو او بنو قریظه د مسلمانانو خلاف سازش کړي وو. په دغه حالاتو کې نبی صلی الله علیه و آله سوچ او کړو. چه مدینه مینځ کې ده. اود دواړو طرفونو شمال او جنوب ته دشمنان موجود دي. دا هم ویره وه. چه دا دواړه ملگری شي. او په یوځل په مدینه حمله او کړي. او په دې صورت

کنیې دا هم ممکن نه وه. چه نبی ﷺ په مکه باندې حمله اوکړی. اود قريشو څه بندوبست اوکړی. ځکه چه په دغه صورت کنیې دخيبرد يهودو دحملې ويره وه. چه هغوی مدینه خالی اوکوری. اوپه مدینه حمله اوکړی. اوکه نبی ﷺ د يهودو د شر دفع کولو دپاره په خيبر باندې حمله کوله. نوویره وه. چه قريش مدینه خالی اوگوری. اوپه مدینه حمله اوکړی. عجيبه دپريشانۍ حالت وو. ددې وجې نبی ﷺ فيصله اوکړه. چه په دواړو کنیې ديوفريق سره صلح اوکړی. برابره ده چه هغه په هرصورت کنیې وی. او دهرڅومره مودې دپاره وی. دوی د صلحې دپاره قريشوته ترجيح ورکړه. اول خو د دې وجې چه هغوی سره خپلولی وی. هغوی د يو وطن هم وو. دهغوی خبث باطن هم کيدې شی د يهودو نه څه کم وو. د يهودو نه وړاندې غدر هم ثابت شوې وو. او خيال ئې دا وو. چه ددې صلحې نه سمدستی روسته خوپه دې شرط چه دحرمات الله په تعظيم کنیې څه فرق نه راځی. په يهودو باندې حمله اوکړی. اودهغوی د شر نه دحفاظت انتظام اوکړې شی. اوبيا قريش پاتې شی. نوچه ترڅوپورې هغوی د صلحې پابندی کوی. صحيح ده. صلح به وی. اوکه هغوی د صلحې خلاف ورزی اوکړی. نوپيا دهغوی انتظام کول به هم څه گران نه وی. نوددې مصلحتونو په رنډا کنیې نبی ﷺ د کمزورۍ اظهار اوکړو. اوصلح اوکړه. او اوس ددې صلحنامې سياهی هم لا وچه شوې نه وه. چه نبی ﷺ دمکې نه واپس راغلو. نوپه محرم کنیې په صلح حديبيه کنیې چه کوم صحابه کرام شريک وو. هغوی خان سره واخستل. اوپه خيبر ئې حمله اوکړه. اويهود ئې داسې برابر کړو. چه هغوی بيا سرنشو پورته کولې. د ذوالقعدة په آخرکنیې صلح حديبيه شوې وه. اويوه مياشت په مينځ کنیې هم نه وه تيره شوې. چه په محرم کنیې ئې په يهوديانو باندې فتح حاصله کړه. اوس قريش پاتې شول. څه وخته پورې هغوی د صلحې پابندی کوله. دوه کاله هم نه وو تير شوی. چه هغوی د صلحې خلاف ورزی اوکړه. اونبی ﷺ په رمضان ۸هـ کنیې په مکه باندې حمله اوکړه. اومکه ئې داسې فتح کړه. لکه چه دا هېو څه گران کار نه وو. او دغه شان ئې ټول عرب سره د يمن نه دارالاسلام جوړ کړو. ددې وجې دفتح مبین مصداق د فتح مکې په ځای صلح حديبيه اوگرځولې شو. چونکه هم دا صلح په حقيقت کنیې دفتح مکې يو تمهيد وو. اوپه نورو مصالحو باندې هم دا مشتمله وه.

[۴۸۱] حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سَلِيمَانُ بْنُ بِلَالٍ قَالَ حَدَّثَنِي صَالِحُ بْنُ كَيْسَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ الْوَدْعَةِ فَأَصَابَنَا مَطَرٌ ذَاتَ لَيْلَةٍ فَصَلَّى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصُّبْحَ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيْنَا فَقَالَ أَتَذَرُونَ مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ فَلْنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ فَقَالَ قَالَ اللَّهُ أَضْيَبَ مِنْ عِبَادِي مُؤْمِنٍ بِي وَكَافِرٍ بِي فَأَمَّا مَنْ قَالَ مُطِرْنَا بِرَحْمَةِ اللَّهِ وَبِرِزْقِ اللَّهِ وَبِفَضْلِ اللَّهِ فَهُوَ مُؤْمِنٌ بِي كَافِرٌ بِالْكَوْكَبِ وَأَمَّا مَنْ قَالَ مُطِرْنَا بِنَجْمٍ كَذَا وَكَذَا فَهُوَ مُؤْمِنٌ بِالْكَوْكَبِ كَافِرٌ بِي [۴۸۰]

دا خالد بن مخلد بجلی رضی اللہ عنہ دی۔ د کوفی اوسیدونکی وو۔ اود امام مسلم استاذ هم وو۔ دا روایت په کتاب الصلاة کنبی تیر شوې دې۔ (۱)

[۳۹۷] حَدَّثَنَا هُذَيْفَةُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا هُبَيْرٌ عَنْ قَتَادَةَ أَنَّ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَخْبَرَهُ قَالَ أَعْمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعَ عُمَرَاءَ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ فِي ذِي الْقَعْدَةِ الْإِلَاحِيَّةِ كَأَنَّ مَعَ حُجَّتِهِ عُمَرَاءَ مِنْ الْحُدَيْبِيَّةِ فِي ذِي الْقَعْدَةِ وَعُمَرَاءَ مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ فِي ذِي الْقَعْدَةِ وَعُمَرَاءَ مِنَ الْحِجْرَانِ حَيْثُ قَامَ عَنَابُ حَنْزَلٍ فِي ذِي الْقَعْدَةِ وَعُمَرَاءَ مَعَ حُجَّتِهِ [۳۹۷: ر]

دا روایت په کتاب الحج کنبی دحسان بن ثابت رضی اللہ عنہ په طریق سره تیر شوې دې۔ (۲)
[۳۹۸] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ الزَّيْبِ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ يَحْيَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ أَنَّ أَبَاهُ حَدَّثَهُ قَالَ انْطَلَقْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ الْحُدَيْبِيَّةِ فَأَحْرَمَ أَصْحَابُهُ وَلَمْ أَحْرَمْ [۳۹۸: ر]

دا سعيد بن الربيع عامري دي۔ ذعلي بن مبارك بصري رضی اللہ عنہ نه روایت کوي۔ اودوی د يحيى بن ابي کثير مامي طائي نه نقل کوي۔

قوله: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ... حضرت ابو قتاده رضی اللہ عنہ صحابی دي۔ دانصارو بنو خزرج قبيلې سره تعلق ساتي۔ د دوی د نوم په باره کنبي اختلاف دي۔ امام واقدی اوکلبی رحمهما الله ددوی نوم نعمان خودلې دي۔ بعضې حضراتو ، عمرو ، ، ويلي دي۔ خوزيات مشهور قول دا دي۔ چه دده نوم ، حارث ، ، دي۔ دده د پلار نوم ربعی وو۔ دوی ته ، ، فارس رسول الله ، ، ويلي شي۔ ويلي شي۔ چه اوياکالوته نزدې عمرتي وو۔ په کوفه يا مدينه کنبي حضرت علي رضی اللہ عنہ يا حضرت امير معاويه رضی اللہ عنہ په زمانه کنبي وفات شوې وو۔ (۳) دا حديث په ((ابواب العمرة)) کنبي په تفصيل سره تیر شوې دي۔

[۳۹۹-۴۰۰] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ تَعْدُونَ أَنْتُمْ الْفَتْحَ فَتَحَ مَكَّةَ وَقَدْ كَانَ فَتَحَ مَكَّةَ فَتَحًا وَنَحْنُ نَعُدُّ الْفَتْحَ بَيْعَةَ الرِّضْوَانِ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَّةِ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعَةَ عَشْرَةَ مِائَةً وَالْحُدَيْبِيَّةَ يَوْمَ فَتَحْنَاهَا فَلَمْ نَتْرُكْ فِيهَا قَطْرَةً فَلَمَّا ذَلِكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَتَاهَا فَجَسَّ عَلَى شَفِيرِهَا ثُمَّ دَعَا يَأَنَاءً مِنْ مَاءٍ فَتَوَضَّأَ ثُمَّ مَضَى وَدَعَا لَمْ صَبْ فِيهَا فَتَرَكْنَاهَا غَيْرَ بَعِيدٍ ثُمَّ انْمَأَا أَصْدَرْتُمَا مَا شِئْنَا نَحْنُ وَكَابْنَا

قوله: تَعْدُونَ أَنْتُمْ الْفَتْحَ فَتَحَ مَكَّةَ وَنَحْنُ نَعُدُّ الْفَتْحَ بَيْعَةَ الرِّضْوَانِ : حضرت براء بن

(۱) بخاری کتاب الصلاة باب قول الله عزوجل ﴿ وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْتُمْ تُكْذِبُونَ ﴾ (۱۴۱/۱)۔

(۲) بخاری کتاب الحج أبواب العمرة باب کم إعمار النبي ﷺ (۲۳۹/۱)۔

(۳) الإصابة فی تميز الصحابة (۱۵۸/۴) بخاری أبواب العمرة باب جزاء الصيد (۲۴۵/۱)۔

را کر لہی۔ او واپس شو۔ چہ خومره مونہ غوستلہی۔ اوز مونہ سورلو غوستلہی۔ د «أصدرتہا» معنی «أرجعتہا» دہ۔ ونیلی شی۔ «أصدرتہ ای أرجعتہ فرجعت»^(۱) «(صادر الباء)» ہغہ کس تہ وائی۔ چہ خوک چہ د گودرنہ واپس راخی۔ ددی جملہ مقصد دا دی۔ چہ د نبی ﷺ دخولہ اویو غورخولو نہ پس یہ ہغہی کبھی دومرہ اویہ راغلی۔ کومی چہ زمونہ د ضرورت دپارہ بس وی۔ او زمونہ د سورلو ضرورت ہم یہ ہغہی پورہ شو۔ دا دنی ﷺ معجزہ وہ۔

[۴۹۰] حَدَّثَنِي فَضْلُ بْنُ يَعْقُوبَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أُعَيْنٍ أَبُو عَلِيٍّ الْحَرَانِيُّ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا أَبُو اسْحَاقَ قَالَ أُنْبِئْنَا الْبَرَاءُ بْنَ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُمْ كَانُوا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ الْفَا وَأَرْبَعٌ مِائَةً أَوْ أَكْثَرُ فَزَلُّوا عَلَى بِلْدٍ فَزَحَوْهَا فَأَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَتَى الْبِئْرَ وَقَعَدَ عَلَى شَفِيرِهَا ثُمَّ قَالَ انْتَوِينِي بِدُلُوبِ مِنْ مَائِهَا فَأَتَيْتُ بِهِ فَبَصَقَ فَدَعَانَا ثُمَّ قَالَ دَعَوْهَا سَاعَةً فَأَرَوْا أَنْفُسَهُمْ وَدَكَّاهُمْ حَتَّى ارْتَحَلُوا [۴۹۰: ر]

دحضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ اولہی روایت امام بخاری رحمہ اللہ د عبد اللہ بن موسیٰ پہ طریق سرہ نقل کری وو۔ اولدہ نہی د فضیل بن یعقوب پہ طریق سرہ نقل کری۔

[۴۹۱-۴۹۲] حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عِيْسَى حَدَّثَنَا ابْنُ فَضِيلٍ حَدَّثَنَا حَصِينٌ عَنْ سَالِمٍ عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ عَطَشَ النَّاسُ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَرَبَّصُونَ بِرَكْوَةٍ فَتَوَضَّأَ مِنْهَا ثُمَّ أَقْبَلَ النَّاسَ نَحْوَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا لَكُمْ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ لَيْسَ عِنْدَنَا مَاءٌ تَتَوَضَّأُ بِهِ وَلَا تَشْرَبُ إِلَّا مَا فِي رَكْوَتِكَ قَالَ قَوْضَعُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَهُ فِي الرِّكْوَةِ فَجَعَلَ الْمَاءُ يَقُورُ مِنْ بَيْنِ أَصَابِعِهِ كَمَا مَثَالُ الْعُيُونِ قَالَ فَتَرَبَّصْنَا وَتَوَضَّأْنَا فَقُلْتُ لِجَابِرٍ كَمْ كُنْتُمْ يَوْمَئِذٍ قَالَ لَوْ كُنَّا مِائَةً أَلِفٍ لَكُنَّا كُنَّا خَمْسَ عَشْرَةَ مِائَةً

[۴۹۳] حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا بَرِيدُ بْنُ زُرَّيْعٍ عَنْ سَعِيدٍ عَنْ قَتَادَةَ قُلْتُ لِسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ بَلِّغْنِي أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ كَانَ يَقُولُ كَانُوا أَرْبَعَةَ عَشْرَةَ مِائَةً فَقَالَ لِي سَعِيدٌ حَدَّثَنِي جَابِرٌ كَانُوا خَمْسَ عَشْرَةَ مِائَةً الَّذِينَ بَايَعُوا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ قَالَ أَبُو دَاوُدَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ تَابِعَهُ مُحَمَّدُ بْنُ بَشَارٍ حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ وَحَدَّثَنَا شُعْبَةُ

[۴۹۴] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ عَمْرُو سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ أَنْتُمْ خَيْرُ أَهْلِ الْأَرْضِ وَكُنَّا أَلْفًا وَأَرْبَعَةَ مِائَةٍ وَلَوْ كُنْتُ أَبْصَرَ الْيَوْمَ لَأَرَيْتُكُمْ مَكَانَ الشَّجَرَةِ تَابِعَهُ الْأَعْمَشُ سَمِعَ سَالِمًا سَمِعَ

جَابِرُ الْاَلْفَاوَزِ مِائَةً [۲۲۸۲]

[۲۲۸۲] وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ غَمْرُو بْنِ مُرَّةٍ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانَ أَصْحَابُ الشَّجَرَةِ الْاَلْفَاوَزِ ثَلَاثَ مِائَةٍ وَكَانَتْ أَسْلَمَ مُنَ اللَّهَ سَاجِدِينَ تَابِعَهُ مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ

قوله: حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عِيسَى: دا يوسف بن عيسى مروزی رحمته الله دی. ددوی لقب ابو یعقوب دی. اودا دامام مسلم رحمته الله استاذ هم دی. (۱)

حضرت جابر رضی الله عنه فرمائی: چه د غزوہ حدیبیہ پہ موقع خلق تگی شول. اود نبی صلی الله علیه و آله مخامخ یوہ، رکوہ، یعنی د خرمنی یو لونبی موجود وو. پہ کوم کنبی چه خہ اوبہ وی. نبی صلی الله علیه و آله دھغی نہ اودس اوکرو. بیا نبی صلی الله علیه و آله طرف تہ (داو بودپارہ) متوجہ شول. نبی صلی الله علیه و آله خلقوتہ اوکتل. او وی فرمائیل «مالکم؟» پہ تاسو خہ اوشو؟ هغوی اووئیل. مونر سرہ اوبہ نشتہ. چه مونر پرې اودسونہ اوکرو. اووی خکو. سوا دھغہ اوبو نہ. کومې چه ستاسو پہ، رکوہ، (دخرمنی پہ لونبی کنبی) دی. نبی صلی الله علیه و آله خپل لاس پہ هغہ لونبی کنبی کیخودو. نو د نبی صلی الله علیه و آله د گوتود مینخ نہ داسې اوبہ راوتې. لکه خنگہ چه دچینی نہ راوخی. نومونر اوبہ اوخکلې. او اودسونہ مواوکرل. ما (سالم) د حضرت جابر رضی الله عنه نہ تپوس اوکرو. پہ دغہ وخت کنبی تاسو خورمہ وی. نو هغوی راتہ اوفرمائیل. کہ مونر لاکھ ہم وو. نویا بہ ہم هغہ زمونر دپارہ کافی وی. هسې خو مونر پنخلس سوہ وو.

یوسوال اودھغی جواب: دلته یوسوال کیږی. چه دحضرت جابر رضی الله عنه حدیث د ماقبل حضرت براء بن عازب رضی الله عنه د حدیث سرہ پہ ظاهر متعارض دی. خکه چه په هغې کنبی دی. چه نبی صلی الله علیه و آله پہ کوهی کنبی دخولې اوبہ ورواچولې. دھغې نہ پس په هغې کنبی اوبہ راغلي. اود حضرت جابر رضی الله عنه په دې روایت کنبی د نبی صلی الله علیه و آله د گوتود مینخ نہ د اوبو راوتو ذکر دی.

① ددې جواب ورکړې شوې دي. چه دحضرت جابر رضی الله عنه دا روایت په کتاب الاشربہ کنبی مفصل دي. ددې نہ دا معلومیږی. چه دحضرت جابر رضی الله عنه د روایت واقعہ د بازیگروخت ده. اود حضرت براء بن عازب رضی الله عنه د روایت د مانخہ په وخت کنبی نہ وه. دا دوه جدا جدا واقعات دي. نو خہ تعارض په کنبی نشته. (۲)

② اودویم جواب دا هم هم ورکولې شی. چه نبی صلی الله علیه و آله کله خپل لاس پہ لونبی کنبی کیخودو. اود نبی صلی الله علیه و آله د گوتونہ اوبہ روانې شوې. نو صحابو رضی الله عنهم ددغہ اوبو نہ خپل ضرورت پوره کړو. ددې نہ پس نبی صلی الله علیه و آله حکم اوکړو. چه کومې اوبہ بچ شوی وی. هغہ په دې کوهی کنبی ورواچو. نو کله چه هغہ په کوهی کنبی ورواچولولې شوې. نو هغہ وچ کوهی د اوبو نہ ډک شو. نو دا واقعہ هم د یو وخت ده. البته د معجزې ښکاره کیدل دوه ځله شوی دی. دحضرت

جابر رضی الله عنه په روایت کښې د اولنې معجزې ذکر دې. او د حضرت براء بن عازب رضی الله عنه په روایت کښې د دویمې معجزې ذکر دې. د دې وجې په دواړو روایاتو کښې څه تعارض پاتې نشو. (۱)
دا صاحب حدیث په تعداد کښې اختلاف د روایاتو او د دې حل: د حضرت جابر رضی الله عنه په روایت کښې په صلح حدیبیه کښې د صاحبو رضی الله عنه شمار پنځلس سوه خودلې شوې دي. او د دې روایت سره متصل په وړاندینې روایت کښې هم د حضرت جابر رضی الله عنه په روایت کښې د څوارلس سوه عدد منقول دي. د حضرت براء بن عازب رضی الله عنه په روایت کښې هم د څورلس سوه ذکر وو. او وړاندې د حضرت عبدالله بن ابی اوفی رضی الله عنه روایت راځي. په هغې کښې د دیارلس سوه عدد منقول دي.

امام نووی رحمته الله تطبیق کوي. او فرماني. چه اصلی تعداد د څورلس سوه نه زیات وو. لکه څنگه چه د حضرت براء رضی الله عنه په روایت کښې د «ألفاً وأربعاً» نه پس «أواکثر» لفظ راغلې دي. نو چا چه کسر پوره کړې دي. هغه پنځلس سوه ذکر کړي دي. او چا چه د کسر اعتبار نه دي کړې. هغه څورلس سوه وئيلي دي. دا خود جمع بین الروایتین صورت وو. کوم چه امام نووی رحمته الله اختیار کړې دي. (۲) امام بیهقي رحمته الله د ترجیح طریقه اختیار کړې ده. او فرمانيلی ئې دي. چه د څورلس سوه روایت راجح دي. (۳)

تر څوپورې چه د حضرت عبدالله بن ابی اوفی رضی الله عنه د روایت تعلق دي. په کوم کښې چه دیارلس سوه دي. نو د هغې مطابق دا وئيلي شي. چه هغوی دخپل علم مطابق دا وئيلي وي. او چه چا ته د دیارلس سوه نه د زیات علم وو. هغه د خپل علم مطابق روایت کړې دي. یا داسې وئيلي شي. چه د مدینې منورې نه د وتلو په وخت کښې شمار دیارلس سوه وو. خو روستو بیا تعداد زیات شو. نو عبدالله بن ابی اوفی رضی الله عنه د مدینې منورې نه د وتلو په وخت کښې تعداد خودلې دي. او دا هم وئيلي شي. چه په اصل کښې د مجاهدینو تعداد خو دیارلس سوه وو. او چه په کومو روایاتو کښې د دې نه د زیات ذکر دي. نو په هغې کښې دخادمانو بنځو او ماشومانو اعتبار هم شوې دي. (۴)

قوله: حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ: د حضرت جابر رضی الله عنه روایت د دې نه وړاندې د حضرت یوسف بن عیسی په طریق سره راغلې وو. او اوس امام بخاری رحمته الله د حضرت جابر رضی الله عنه روایت د . . الصلت بن محمد، په طریق سره بیانوي. دا صلت بن محمد بصری دي. په دې روایت کښې د پنځلس سوه ذکر دي.

قوله: تَابَعَهُ أَبُو دَاوُدَ: یعنی ابو داود طیالسی رحمته الله د صلت بن محمد متابعت کړې دي. دا

(۱) فتح الباری (۴۴۲/۷)۔

(۲) شرح الکرماني (۶۷۱/۱۶)۔

(۳) دلائل بیهقي (۹۸۱/۴)۔

(۴) فتح الباری (۴۴۰/۱۷)۔

متابعت اسماعیلی موصولا ذکر کړې دي. (۱)

قوله: تَابَعَهُ مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ: حافظ ابن حجر رحمته الله دا متابعت دلته نقل کړې دي. خو په دې ځای کې چې په دې باندې څه کلام نه دي کړي. علامه عینی رحمته الله دلته دا هېڅ نقل کړې دي. خوزمون په نسخو کې دا موجود دي. مطلب دا دي. چه د ابو داود طیالسی رحمته الله پشان محمد بن بشار رحمته الله هم د دې متابعت کړې دي.

قوله: حَدَّثَنَا عَلِيُّ حَدَّثَنَا سَفِيَّانُ: د حضرت جابر رضي الله عنه روایت امام بخاری رحمته الله په یو بل طریق سره بیانوي. په دې روایت کې تعداد څو رلس سوه خولې شوې دي.

قوله: تَابَعَهُ الْأَعْمَشُ سَمِعَ سَالِيًا سَمِعَ جَابِرًا: د «تابعه» ضمير «سفيان» طرف ته راجع کيږي. يعنې اعمش رحمته الله د سفيان بن عيينه رحمته الله متابعت کړې دي. سفيان روایت کوي «عمر بن دينار عن جابر رضي الله عنه» او اعمش رحمته الله نقل کوي «سالم عن جابر رضي الله عنه» نه.

قوله: وَقَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ: دا تعليق دي. دا تعليق ابو نعیم په ... مستخرج علی مسلم، ... کې موصولا نقل کړې دي. (۲)

قوله: وَكَاثَتْ أَسْلَمُ مِّنَ الْمُهَاجِرِينَ: حضرت عبدالله بن ابی اوفی رضي الله عنه فرماني. چه په صلح حدیبیه کې د اسلم قبیلې خلق د مهاجرینو په اتمه حصه وو. اوس چه د مهاجرینو رضي الله عنهم تعداد معلوم وي. نو هله د بنو اسلم تعداد چه اتمه حصه ده. دهغي پته لگيدې شي. البته واقدی نقل کړې دي. چه د بنو اسلم تعداد یوسل وو. په دې لحاظ سره د مهاجرینو تعداد به اته سوه وي. (۳)

[۳۰۵] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا عِيسَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ قَبِيْسٍ أَنَّهُ سَمِعَ مِرْدَاسًا الْأَنْسَلِيَّ يَقُولُ وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ يَقْبِضُ الصَّائِحُونَ الْأَوَّلَ قَالُوا وَلَبَقِي حِفَالَةَ كَحِفَالَةِ الْكُفَرِ وَالشَّيْعِرِ لَا يَغْبِئُ اللَّهُ بِهِمْ شَيْئًا [۳۰۷]

قبیس بن حازم رحمته الله د مرداس رحمته الله نه روایت کوي. امام بخاری، امام ابو حاتم رازی، او امام مسلم رحمته الله دا روایت په ... وځودان، ... کې شماری دي. مطلب دا دي. چه د حضرت مرداس اسمی رحمته الله نه دا روایت د قبیس بن حازم رحمته الله نه سوا بل نقل کونکي نشته. خو حافظ جمال الدین مزی او حافظ شمس الدین ذهبی رحمهما الله فرماني. چه دا روایت د مرداس اسمی نه روایت کونکي، زیاد بن علاق، ... هم دي. نو د دې روایت شمیر په ... وځودان، ... کې نه کېږي. خو حافظ ابن حجر رحمته الله د حافظ مزی او حافظ ذهبی رحمهما الله د قول تردید کوي.

(۱) عمدة القاری (۱۷/۲۱۴)۔

(۲) فتح الباری (۷/۴۴۴)۔

(۳) عمدة القاری (۱۷/۲۱۶)۔

أوفرمائی. (۱) چه مرداس دوه دی. یومرداس اسلمی دی. چه دلته ئی ذکر دی. اوبل مرداس بن عروه دی. زیاد بن علاقه د. ، مرداس ابن عروه نه روایت کوی. د مرداس اسلمی نه روایت نه کوی. نود مرداس اسلمی نه روایت کونکې صرف قیس بن حازم دی. اودا روایت په ، و حدان ، کنبی دی. لکه څنگه چه حافظ ابن منده. ابن ابی حاتم. اوامام بخاری رحمهما الله فرمائیلى دی. باقى پاتې شوه دا خبره چه مرداس اسلمی اومرداس بن عروه دواړه جدا جدا کسان دی. اوکه

دا یودی. حافظ ابن حجر رحمهما الله په «الإصابة فی تميز الصحابة» کنبی تحقیق کړې دی. خو خودلی ئی دی. چه دا دوه دی یو نه دي. (۲) حضرت مرداس اسلمی رحمهما الله د اصحاب حدیبیه څنی دي. هم په دي مناسبت سره ئی دا روایت دلته نقل کړې دي. دوی فرمائی. چه کوم کسان نیکان دی. هغوی د «الأل فالأل» قاعدې مطابق د دنیا نه رخصتېږي. اولکه څنگه چه د قجورو اود اورېشو ردی اوبې کاره بهوس روستو پاتې شی. دغه شان به سړی هم په آخر کنبې ردی اوبیکاره پاتې شی. الله تعالی د داسې کسانو څه پرواه نه کوی.

[۲۱۲۱] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ مَرْوَانَ وَالسَّوْدِ بْنِ حَرْمَةَ قَالَا خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ الْحَدِيثِ فِي بَعْضِ عَشْرَةِ مِائَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ فَلَمَّا كَانَ بِبَنِي الْحَكِيفَةِ قَلَدَ الْهُدَى وَأَشْعَرَ وَأَحْرَمَ مِنْهَا لَا أَحْصِي كَمْ سَمِعْتُهُ مِنْ سُفْيَانَ حَتَّى سَمِعْتُهُ يَقُولُ لَا أَحْفَظُ مِنَ الزُّهْرِيِّ الْإِشْعَارَ وَالتَّقْلِيدَ فَلَا أَدْرِي يَعْنِي مَوْضِعَ الْإِشْعَارِ وَالتَّقْلِيدِ أَوْ الْحَدِيثِ كُلَّهُ [۲۱۲۸]

دا علی بن عبدالله مدینی رحمهما الله دي. دامام بخاری اوامام مسلم رحمهما الله شیخ دي. په روایت کنبی دی. کله چه نبی صلی الله علیه و آله مقام ذوالحلیفه ته اورسیدل. نوهدی ته ئی غاړکې واچوله. اواشعار ئی اوکړو. اود هغه ځای نه نبی صلی الله علیه و آله احرام اوتړل.

قوله: لَا أَحْصِي كَمْ سَمِعْتُهُ مِنْ سُفْيَانَ : دا دعلی بن مدینی رحمهما الله قول دی. دوی فرمائی. چه زه نشم شمارلې چه ما دا حدیث د سفیان نه خوځله اوریدلې دي. ددې جملې دوه مطلبونه بیان شوی دی.

① یومطلب دا دي. چه علی بن مدینی رحمهما الله فرمائی. ما دا حدیث د سفیان رحمهما الله نه دومره په کثرت سره اوریدلې دي. چه ماته صحیح تعداد یاد نه دي. مقصود دا دي. چه ډیر زیات مې اوریدلې دي.

② دویم مطلب علامه کرمانی رحمهما الله بیان کړې دي. چه حضرت مدینی رحمهما الله دا وئیل غواړي. چه سفیان رحمهما الله د اصحاب حدیبیه څومره تعداد بیان کړې دي. ماته یاد نه دي. خودا مطلب صحیح نه دي. ځکه چه دابن شهاب زهري رحمهما الله نه دا روایت په متعددو طرقو سره

(۱) حافظ ابن حجر رحمهما الله دا تردید دابن سکن په حواله سره کړې دي. اوگورئ فتح الباری (۴۵۷/۴) ~

(۲) الإصابة فی تميز الصحابة (۴۰۱۳) ~

مروی دی. اوپه تولو طرغو کښې «بضع عشرة مائة» لفظ منقول دی. بیا داوئیل چه ماته یاد نه دی. چه زما استاذ خومره تعداد بیان کړې دی. نشی صحیح کیدی. (۱)

قوله: حَتَّى سَمِعْتَهُ يَقُولُ لَا أَحْظُرُ مِنَ الزُّهْرِيِّ الْإِشْعَارَ وَالتَّقْلِيدَ: علی بن مدینی رضی الله عنه فرمائی. چه ما دسفیان رضی الله عنه نه دا اوریدلې دی. چه وئیل نې. چه ماته د زهری نه اشعار او تقلید یاد نه دي. یعنی په دې حدیث کښې چه د «قلد الهدی وأشعر» کوم الفاظ راغلی دی. دا ماته د زهری نه یاد نه دی.

قوله: فَلَا أَدْرِي يُعْنِي مَوْضِعُ الْإِشْعَارِ وَالتَّقْلِيدِ أَوِ الْحَدِيثِ كُلَّهُ: علی بن مدینی رضی الله عنه فرمائی. چه زه نه پوهیږم. چه ددې نه د حضرت سفیان رضی الله عنه په دې حدیث کښې صرف اشعار او تقلید مراد دي. او که پوره حدیث، یعنی سفیان چه څه وئیلی دی. چه ماته د زهری رضی الله عنه نه اشعار او تقلید یاد نه دي. نو علی بن مدینی رضی الله عنه فرمائی. چه ماته دا معلومه نه ده. چه په دې سره سفیان رضی الله عنه د ټول حدیث د عدم حفظ تصریح کوی. یا صرف د اشعار او تقلید په باره کښې ښائی. چه دا ورته یاد نه دی. باقی حدیث ورته یاد دي. علی بن مدینی رضی الله عنه خودلته دا فرمائیلی دی. خو وړاندې هم دا روایت د عبيدالله بن محمد جعفی رضی الله عنه په طریق سره راغلې دي. په هغې کښې سفیان رضی الله عنه فرمائی. چه «حفظت بعضه وثبتتني بعضي» یعنی ددې حدیث بعضې حصه خو ماته یاد ده. او بعضې حصه راته معمر رضی الله عنه ریا ده کړه. پمدې سره دا خبره بې غباره کیږی. چه سفیان رضی الله عنه د پوره حدیث په باره کښې نه بلکه د بعضې حصې په باره کښې فرمائی. د عبيدالله بن محمد جعفی رضی الله عنه په روایت سره د علی بن مدینی رضی الله عنه په روایت کښې چه کوم تردد دي. هغه لرې کیږی. (۲)

[۳۹۷] حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ خَلْفٍ قَالَ حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ يُونُسَ عَنْ أَبِي يَسْرٍ وَرَفَاءَ عَنْ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي لَيْلَى عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى وَقِيلَ لَهُ يَسْقُطُ عَلَيَّ وَجْهِي فَقَالَ أَيُّذِيكَ هُوَ أَفْكَرُ قَالَ نَعَمْ فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُخْلَقَ وَهُوَ بِالْحَدِيثِ لَمْ يَتَيَّنْ لَهُمْ أَهْمُ يَحْمِلُونَ بِهَا وَهُمْ عَلَى ظَنِّهِمْ أَنْ يَدْخُلُوا مَكَّةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ الْفَيْدِيَةَ فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُطْعِمَ قُرَاقِبِينَ سِتَّةَ مَسَاكِينَ أَوْ يَهْدِيَ شَاةً أَوْ يَصُومَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ [۱۸۰]

حسن بن خلف واسطی رضی الله عنه دامام بخاری رضی الله عنه په صغارو شیوخو کښې دي. امام بخاری رضی الله عنه چه د کومو استاذانو نه استفاده کړې ده. په هغوی کښې دي د ټولونه کم عمر او کثرو. اوپه

(۱) واغرب الکرماني فحمل قول علی بن المدینی .. لا أحصى كم سمعته من سفیان.. علی أنه شك فی العدد الذي سمع منه .. وبكفي فی التعقب عليه أن حدیث سفیان هذا ليس فيه تعريض للتردد فی عددهم بل الطرق كلها جازمة بأن الزهري قال فی روايته .. كانوا بضع عشرة مائة.. وانظر فتح الباری (۴۵۷) -

(۲) فتح الباری (۴۵۷) -

بخاری کنبی ددوی نه صرف دا روایت دی. (۱) دا روایت په کتاب الحج کنبی د «باب النسک

شاة» لاندې تیر شوې دي. (۲)

[۳۶۸] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ خَرَجْتُ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِلَى السُّوقِ فَلَجَعْتُ عُمَرَ امْرَأَةً شَابَةً فَقَالَتْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ هَلْكَ زَوْجِي وَتَرَكْتُ صَبِيَّةً صَغِيرًا وَاللَّهِ مَا يَنْضِجُونَ كُرَاعًا وَلَا هُمْ ذَرَعٌ وَلَا ضَرْعٌ وَخَشِيتُ أَنْ تَأْكُلَهُمُ الصُّبُعُ وَأَنَا بِنْتُ خُفَّافِ بْنِ إِيمَاءَ الْغِفَارِيِّ وَقَدْ شَهِدْتُ أَبِي الْحُدَيْبِيَّةَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَقَفَ مَعَهَا عُمَرُو لَمْ تَمُضْ ثُمَّ قَالَ مَرْحَبًا بِبَنِي قُرَيْبٍ ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَيَّ بَعِيرٌ ظَهِيرٌ كَانَ مَرْبُوطًا فِي الدَّارِ فَحَمَلْتُ عَلَيْهِ غِرَارَتَيْنِ مَلَأَهُمَا طَعَامًا وَحَمَلْتُ بَيْنَهُمَا نَقْعَةً وَبَيْنَا أَنَا ثُمَّ تَأَوَّلَهَا بِخَطَامِهِ ثُمَّ قَالَ اقْتَادِيهِ فَلَنْ يَفْنَى حَتَّى يَأْتِيَكُمُ اللَّهُ بِخَيْرٍ فَقَالَ رَجُلٌ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَكْثَرَتْ لَهَا قَالَ عُمَرُ كَلْتِكَ أَمْكُ وَاللَّهِ إِنِّي لَأَرَى أَبَاهُ ذَا وَآخَاهَا قَدْ حَاصَرَا حَصْنًا زَمَانًا فَأَقَاتَتْحَاهُ ثُمَّ أَصْبَحْنَا نَسْتَفِيءُ عَنْهُمَا نَهْمًا فِيهِ

زيد بن اسلم د خپل پلار اسلم نه روایت کوي. اسلم د حضرت عمر رضي الله عنه آزاد کړې غلام وو. دوی د يمن په قيد يانو کنبی راغلي وو. حضرت عمر رضي الله عنه دوی په مکه کنبی واخستل. اوبيا ئې آزاد کړو. (۳)

په دې روایت کنبی چه کومه واقعه بيان شوې ده. هغه دا ده. چه حضرت اسلم رضي الله عنه فرماني. زه د حضرت عمر رضي الله عنه سره بازار طرف ته لاړم. هلته يوه ځوانه ښځه حضرت عمر رضي الله عنه سره ملاؤ شوه. او وي ونيل. زما خاوند مړ شوې دي. او هغه واره واره ماشومان پريخودی دي. زه په دغه ماشومانو د فقراوفاقي نه ويريم. زه د «خفاف بن ابي عفار» لور يم. او زما پلار په صلح حديبيه کنبی د نبی کریم صلي الله عليه وسلم سره شريک وو. حضرت عمر رضي الله عنه چه کله دا واوریده. نو د هغه ښځې سره او دریدل. او مخکښې لاثر لوبيا دوی خپل اوبښ طرف ته وړاندې شو. او دوه بورې ئې په هغې باندې بار کړې. په کومو کنبی چه د خوراک، خرچ کولو سامان، او جامې وغيره وې. او د اوبښ مهارني ښځې ته په لاس کنبی ورکړو. او ورته ئې اوونيل. ته دا يوسه. دا به لا ختم نه وي. چه الله تعالی به تاته نور مال دراوړسوي. مطلب دا وو. چه ددې مال ختمیدو پورې به مونږ نور مال تاته دراوړلو. يو يوسي حضرت عمر رضي الله عنه ته اوونيل امير لمومنين تا دې ښځې ته ډير څه ورکړو. امير المومنين او فرمائيل. «شکلتک امک» ستا مور دې تا ورک کړې. په الله قسم زه گورم. (يعنی نن هم هغه منظر زما د سترگو وړاندې دي) چه ددې ښځې پلار او

(۱) عمدة القاری ۲/۱۷۱

(۲) کتاب الحج بخاری (۴/۱۱۱)

(۳) عمدة القاری ۲/۱۸۱

وور د یوې قلعي محاصره کړې وه. د یوې زمانې پورې او هغوی دغه قلعه فتح کړه. (۱) او بیا مونږ په داسې حال کې سبا کړو چه مونږ په هغه قلعه کېنې خپلې حصې حاصلولې. مطلب دا دې چه هغوی کومه قلعه فتح کړې وه. هغه د مال غنیمت په طور سره تقسیم شوه. اومونږ تراوسه پورې دهغه قلعي نه فائده اخلو. نوکه دې ښځې ته مونږ څه زیات ورکړو نو دا خبره مونږ ته بده نه دی معلومیدل پکار،

در ترجمه الباب سره ددې حدیث مناسبت دا دې میرمن دا قول دې چه «وقد شهد الحديبية مع النبي ﷺ» یعنی زما پلار په غزوه حديبيه کېنې شريك شوې وو. د روایت لاندینو جملو باندې هم لږ ځان پوهه کړئ.

قوله: وَاللّٰهُ مَا يُضْجُونَ كُرَاعًا وَلَا لَهْمَ زَرْعٍ وَلَا صَرْعٍ: په الله قسم هغه ماشومان کراغ (د چیلې پښې) نشي پخولي. اونه دهغوی پټي شته. اونه پي:

ددې جملې دوه مطلبه کیدې شي. یو مطلب دا دې چه هغه ماشومان دومره فقیران او غریبانان دي چه د چیلې د سوی په پخولو هم قادر نه دي. نو ددې نه دهغوی دغریبې اندازه لگولې شي. اوددې جملې دویم مطلب دا هم کیدې شي چه هغه ماشومان دومره د کم عمر دي چه هغوی ته د پخلی طریقه هم دخپلې کم عمرۍ په وجه نه ورځي. حالانکه پانچو پښو په پخلو کېنې دڅه کاریگری ضرورت هم نه وي. دا ولئي معنی په اعتبار سره د ماشومانو غریب مقصود دي. اود دویمې معنی په لحاظ سره د بچو کم عمری خودل مقصود دی. (۲)

قوله: وَحَشِيتُ أَنْ تَأْكُلَهُمُ الضَّبَعُ: «الضبع» د ضاد به فتحې او باء په ضمی سره، کوگ،

(یوځناور دې چه خټ نې کوگ وی. او انسان ماتوی) په اصل کېنې «ضبع» قحط سالی ته وائی. په قحط سالی کېنې خلق ډیر مری. د کثرت موتی په وچه د دې نوبت نه راځي. چه د ټولو دپاره دکفن دفن انتظام اوشي. لاشونه بهر پرانته وي. نو دا کوگ راشي. اوددې لاشونو غوښې خوری. ددې په مناسبت سره ده ته هم «ضبع» وئیلی شي. (۳)

قوله: مَرْحَبًا بِنَسَبٍ قَرِيبٍ: دا جمله حضرت عمر رضی الله عنه فرمائیلې ده. په دې سره دې خبرې ته اشاره ده. چه تاسو د بنو غفار سره تعلق ساتئ. اومونږ د قریشو سره تعلق ساتو. اود قریشو اوبنو غفار نسب وړاندې په ،، کنانه،، باندې یوبل سره ملاوېږي. (۴)

قوله: بَعِيرٌ ظَهِيرٌ: دا هغه اوښ ته وائی چه د مضبوطې شا والا او طاقتور وی.

(۱) حافظ ابن حجر رحمته الله لیکلی دی چه دا معلومه نشوه چه دا دکومې غزا واقعه ده. ممکن ده. چه د غزوه خیبر واقعه وی. ځکه چه د قلعو محاصره هم په خیبر کېنې شوې وه. (فتح الباری (۴/۶۱۷)) ~

(۲) عمدة القاری (۲۱۸/۱۷)

(۳) عمدة القاری (۲۱۸/۱۷)

(۴) فتح الباری (۴/۶۱۷) ~

[۳۴۳۷-۳۴۳۹] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ حَدَّثَنَا شَبَابَةُ بْنُ سَوَّارٍ أَبُو عَمْرِو الْقَزَّازِيُّ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ لَقَدْ رَأَيْتُ الشَّجَرَةَ ثُمَّ أَتَيْتُهَا بَعْدَ فَلَمْ أَعْرِفْهَا

قال ابو عبد الله قال محمود ثم أنسيتها بعد
سعيد بن مسيب رضي الله عنه دخل پلار مسيب نه روايت كوي. چه هغوی فرمانيلى دى. چه ما هغه وونه ليدلې وه (د كومي لاندې چه د صلح حديبيه په موقع نبى صلی الله علیه و آله بيعت اخستي وو) روسته زه هغه وونې ته راغلم. نو هغه مې اونه پيژندله. چه هغه د كيكړ وونه كومه ده. د كومي دلاندې چه تبي رضي الله عنه بيعت اخستي وو.

قوله: قال محمود ثم أنسيتها بعد: دا محمود بن غيلان رضي الله عنه دامام بخارى رحمته الله شيخ دې. په دې كېنې د «لقد رأيت الشجرة ثم أتيتها بعد فلم أعرفها» په خاي «لقد رأيت الشجرة ثم أنسيتها بعد» دى.

[۳۴۳۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ طَارِقِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ انْطَلَقْتُ حَاجًّا كَمَرْتُ يَقُومُ يَصُلُّونَ قُلْتُ مَا هَذَا الْمُسْجِدُ قَالُوا هَذِهِ الشَّجَرَةُ حَيْثُ بَايَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْعَةَ الرِّضْوَانِ فَأَتَيْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ سَعِيدٌ حَدَّثَنِي أَبِي أَنَّهُ كَانَ فِيهِمْ بَايَعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ قَالَ فَلَمَّا خَرَجْنَا مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ أَنِينَاهَا فَلَمْ نَقْدِرْ عَلَيْهَا فَقَالَ سَعِيدٌ إِنَّ أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَعْلَمُوهَا وَعَلِمُوهَا ثُمَّ فَأَنُتُمْ أَغْلَمُ

[۳۴۳۱] حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ حَدَّثَنَا طَارِقٌ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ كَانَ مِنْ بَايَعَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَرَجَعْنَا إِلَيْهَا الْعَامَ الْمُقْبِلَ فَعَيَّيْتُ عَلَيْهَا
[۳۴۳۲] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانٌ عَنْ طَارِقٍ قَالَ ذُكِرَتْ عِنْدَ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ الشَّجَرَةُ فَضَجَّكَ فَقَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي وَكَانَ شَهِدَهَا

قوله: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ... طارق بن عبد الرحمن بجلى رضي الله عنه فرماني. چه زه د حج دپاره تلې ووم. نود يو قوم په خوا كېنې تير شوم. چه هغوی مونځ كولو. ما تپوس او كړو. چه دا كوم جمات دې؟ خلقو راته او ونييل. دا هغه وونه ده. د كومي لاندې چه نبى صلی الله علیه و آله د صحابو رضي الله عنهم نه بيعت رضوان اخستي وو (يعنى چونكه دا مقدم مقام دې. د دې وجې د ترك په وجه خلق دلته مونځ كوي) بيا زه سعيد بن مسيب رضي الله عنه ته راغلم. ما هغوی ته دا واقعه بيان كړه. نو سعيد ماته او ونييل. زما پلار ماته ونيلى وو. چه زه په هغه كسانو كېنې شامل وم. چا چه د دې لاندې د رسول الله صلی الله علیه و آله سره بيعت كړې وو. زما پلار او فرمانييل. چه كله مونږ په راروان كال (دوباره دغه خاي) لاړو. نو زموږ نه هغه وونه هيره شوه. اود لتون وتلاش باوجود مونږ ته دهغې وونې پته اونه لكيدده. بيا سعيد بن مسيب رضي الله عنه او فرمانييل. چه دمحمد صلی الله علیه و آله صحابو رضي الله عنهم خو هغه وونه پيژندله نه. او تاسو نې پيژنئ. (چه هلته مو جمات جوړ كړې دې. او مونږونه كوي)

ددې مطلب خو دا شو. چه تاسو د نبی ﷺ د صحابو رضی الله عنه نه ښه پېژنئ:

دا وونه الله تعالی د صحابه کرام رضی الله عنه نه هیره کړه. او هغوی د ښه لټون باوجود هغه بیا نه موندله. په دې کښې دا حکمت خودلې شوې دې. که دا وونه متعین او موجود وه. نو دا ویره وه. هسې نه خلق ددې سجده شروع کړی. اود شریعت د حدودو نه تجاوز اوکړی. ځکه چه په عربو کښې دا رواج هم وو. چه هغوی به بعضې وونې متبرک گڼلې. اویا به د هغې په سجده کښې لگیا کیدل. ددې وجې الله تعالی د هغه وونې پېژندگلو د زړونو نه اووېستله.

خو هم په دې باب کښې د حضرت جابر رضی الله عنه روایت تیر شوې دې. «ولکنت أبصر اليوم لرأيتکم الشجرة» ددې نه معلومېږی. چه حضرت جابر رضی الله عنه د ډیرې زمانې تیریدو باوجود د هغه وونې ځای پېژندل. اویا روسته خو هلته جومات هم جوړ کړې شو. لکه څنگه چه په دې روایت کښې د جومات ذکر دې. ددې وجې د سعید بن مسیب رضی الله عنه دا انکار محل د نظر دې.

ابن سعد رضی الله عنه په صحیح سند سره د حضرت عمر رضی الله عنه نه نقل کړی دی. چه حضرت عمر رضی الله عنه ددې خبرې اطلاع ملاؤ شوه. چه څه خلق دغه وونې ته ورځی. او هلته مونځ کوی. حضرت عمر رضی الله عنه هغه خلق اورتل. اود هغه وونې د کټ کولو حکم ئې اوکړو. نو هغه پرې کړې شوه. (۱) فاروق اعظم رضی الله عنه د کټ کولو دا حکم هم ددې ویرې د وجې ورکړې وو. چه هسې نه خلق د وونې عبادت شروع کړی. والله اعلم.

[۳۹۳] حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَرْثَةَ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أَوْفَى وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَتَاهُ قَوْمٌ بِصَدَقَةٍ قَالَ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيْهِمْ فَأَتَاهُ أَبِي بِصَدَقَتِهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى [۳۹۴:ر]

قوله: وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ... ددې روایت هم دا جزء د ترجمه الباب سره متعلق دې. اودا روایت په کتاب الزکاة کښې تیر شوې دې. (۲)

[۳۹۳] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى عَنْ عَبَادِ بْنِ تَمِيمٍ قَالَ لَمَّا كَانَ يَوْمَ الْحَرَّةِ وَالنَّاسُ يُبَايِعُونَ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَنْظَلَةَ فَقَالَ ابْنُ زَيْدٍ عَلَى مَا يُبَايِعُ ابْنُ حَنْظَلَةَ النَّاسَ قِيلَ لَهُ عَلَى الْمَوْتِ قَالَ لَا أَبَايِعُ عَلَى ذَلِكَ أَحَدًا بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ شَهِدَ مَعَهُ الْحَدِيثِيَّةُ [۳۹۴:ر]

قوله: وَكَانَ شَهِدَ مَعَهُ الْحَدِيثِيَّةُ: يعنى عبدالله بن زيد رضی الله عنه د رسول الله ﷺ سره په حدیبه کښې موجود وو.

(۱) طبقات ابن سعد (۱۰۱۲)

(۲) بخاری کتاب الزکاة باب صلاة الإمام دعائه لصاحب الصدقة (۲۰۳۱)

ددې آخری جملې په وجه نهې داروايت دلته ذکرکړو. دا روايت په کتاب الجهاد کېنې تير شوې دې. (۱)

ددې روايت د سند خصوصيت دا دې. چه ددې ټول راويان مدنی دی. (۲) په دې روايت کېنې د... حره،، دواقيي څه ذکر دې. دکومې تفصيل چه تير شوې دې. دلته ددې بيان دې. چه خلقو د عبدالله بن حنظله په لاس باندې بيعت کولو. نو عبدالله بن زيد تپوس اوکړو. دا حنظله په څه خبره باندې بيعت کوي. هغه ته اوخودلی شو. چه په مرگ باندې بيعت کوي. نوحضرت عبدالله بن زيد بن عاصم رضي الله عنه او فرماييل. چه زه د رسول الله ﷺ نه پس د بل چا په لاس باندې د مرگ دپاره بيعت کولو ته تيار نه يم. دوی په حديبيه کېنې د نبی ﷺ سره شريک وو. [۴۹۵] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَعْلَى الْبَحَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ قَالَ كُنَّا نُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْجُمُعَةَ ثُمَّ نَتَضَرَّعُ وَلَيْسَ لِلْجَيْطَانِ ظِلٌّ نَسْتَظِلُّ فِيهِ

دا يحيى بن يعلى کوفې دې. دامام بخاری په پخوانو شيو خو رضي الله عنه کېنې داخل دې. په ۳۱۷ کېنې وفات شوې وو. (۳)

دا روايت د حضرت سلمه بن اکوع رضي الله عنه نه دې. دوی فرمائی. چه مونږ د نبی ﷺ سره د جمعې مونځ کولو. اوبيا به واپس راتلونو د ديوالونو به دومره سيورې نه وو. چه په هغې کېنې به کيناستو. او دمه به مو کړې وه. چونکه حجاز د خط استواء سره نژدې دې. ددې وجې هلته د زوال په وخت کېنې سایه اصلی ډيره کمه وې. په کوم کېنې چه په کيناستو سره دمه نشوه کولې.

امام احمد بن حنبل رضي الله عنه ددې روايت نه استدلال کوي. چه دجمعې مونځ د زوال نه وړاندې کولې شي. خو جمهور امامان رضي الله عنهم دهغوی استدلال نه قبلوي. هغوی وائی. چه ددې روايت مقصود صرف دومره دې. چه مونږ به د جمعې په مانځه باندې تعجيل کولو. دا مطلب نه دې. چه دا به مو د زوال نه وړاندې کولو. (۴)

[۴۹۶] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ قَالَ قُلْتُ لِسَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ عَلَى أَيِّ شَيْءٍ بَايَعْتُمْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ قَالَ عَلَى الْوُتِّ [۴۹۷]

دحضرت سلمه بن اکوع رضي الله عنه نه تپوس اوشو. چه تاسو خلقو په حديبيه کېنې د نبی ﷺ سره په کومه خبره بيعت کړې وو. نو هغوی او فرماييل. «عل الوت» چه مونږ په مرگ باندې بيعت

(۱) صحيح بخاری کتاب الجهاد باب البيعة في الحرب (۱۵۱۱/۴).

(۲) عمدة القاری (۲۲۰/۱۱۷).

(۳) عمدة القاری (۲۲۱/۱۱۷).

(۴) فتح الباری (۴۵۰/۱۷).

کړې وو په بعضې روایاتو کښې راځي چه مونږ بيعت کړې وو. «علی أن لا نفر» چه مونږ به نه نختوبه دواړو روایاتو کښې څه تعرض نشته. د نه تختیدو مطلب هم دا دې. چه مړه به شو. خو ستا ملگرتیا به پرې نږدو. (۱)

[۳۴۷] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ عَنْ الْعَلَاءِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ لَقِيتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فَقُلْتُ طَوْبِي لَكَ صَعِبَتِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَايَعْتُهُ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَقَالَ يَا أَبَنُ أَخِي إِنَّكَ لَا تَدْرِي مَا أَحَدُنَا بَعْدَهُ
حضرت مسیب رضی اللہ عنہ فرماني چه زه حضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ سره ملاؤ شوم. او هغوی ته مې او وئیل «طوبی لك صحبت النبی صلی اللہ علیہ وسلم و بایعته تحت الشجرة» مبارک شی. تاسو درسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره صحبت کړې دې. او د وونې د لاندې درته د بيعت کولو شرف حاصل شوې دې. نوحضرت براء رضی اللہ عنہ او فرمائیل «نک لا تدري ما أحدنا بعده» یعنی تا ته معلومه نه ده. چه مونږ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه پس کوم نوی نوی څیزونه راوويستل.

دا دحضرت براء رضی اللہ عنہ تواضع او عاجزی وه. چه هغوی او وئیل. مونږ روسته کوتاهيانې کړې دی. مونږ روستو تقصيرات کړې دی. معلومه نه ده. چه د صحبت او بيعت کوم فضائل چه مونږ ته حاصل وو. هغه به باقی پاتې هم شی او که نه. او دا په اصل کښې هغه واقعاتو ته اشاره ده. کوم چه د حضرت عائشې او حضرت علی رضی اللہ عنہما په مینځ کښې او د حضرت معاویه او حضرت علی رضی اللہ عنہما په مینځ کښې واقع شوی وو. اگر چه په صحابه کرامو رضی اللہ عنہم کښې د هرو نیت حمایت حق او حفاظت دین وو. خو دا ده چه مقابلې هم شوې ده. او تصادم هم. او په هغې کښې کسان هم مړه شوی دی. د دې وجې حضرت براء رضی اللہ عنہ به فرمائیل. «نک لا تدري ما أحدنا بعده»

[۳۴۸] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ هُوَ ابْنُ سَلَامٍ عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي قِلَابَةَ أَنَّ ثَابِتَ بْنَ الصَّخَالِكِ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ بَايَعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ [۳۴۹: ۳۵۲]

[۳۴۹] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ حَدَّثَنَا عُمَانُ بْنُ عُمَرَ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا قَالَ الْحَدِيثُ قَالَ أَصْحَابُهُ هَيْنَا مَرِيئًا قِمًا لَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ قَالَ شُعْبَةُ فَقَدِمْتُ الْكُوفَةَ فَحَدَّثْتُ بِهَذَا كَلِمَةً عَنْ قَتَادَةَ ثُمَّ رَجَعْتُ فَقَدِّمْتُ لَهُ فَقَالَ أَمَا إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَعَنْ أَنَسٍ وَأَمَّا هَيْنَا مَرِيئًا فَعَنْ عِكْرِمَةَ [۳۵۰: ۳۵۲]

قتاده بن دعامه دحضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ نه روایت کوی. چه هغوی فرمائیلی دی. «إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا» نه مراد ،، حدیبیه ،، ده. چونکه په دې آیت کښې خطاب نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته دې. د دې

و جب صحابہ کرام رضی اللہ عنہم نبی تہ اوونیل. «هنیثا مرثیاً فبالله» یعنی تاسوتہ دی مبارک شی نبہ دی وی. خکہ چہ اللہ تعالیٰ د سورۃ فتح د اولنی آیت نہ پس نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ زیری ورکری دی. **(لِنَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ)** نوصحابو رضی اللہ عنہم عرض اوکرو. «فبالله» یعنی زمونر دپارہ خہ دی. زمونر پہ حق کنبی خو خہ زیری رانغلو. نویہ دی باندی اللہ تعالیٰ دا آیت نازل کرو. **(لِنُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ)** ^(۱) نود مومنانو دپارہ ہم زیری راغلو. د قتادہ رحمۃ اللہ علیہ شاگرد شعبہ رحمۃ اللہ علیہ فرمائی. چہ دا حدیث چہ مہی د قتادہ رحمۃ اللہ علیہ نہ واوریدل. نو زہ کوفی تہ لارم. اوپورہ حدیث مہی دھغی سندہ یعنی «قتادہ عن انس رضی اللہ عنہ» سرہ بیان کرو. بیا چہ کلہ زہ قتادہ رحمۃ اللہ علیہ تہ راغلم. اودا حدیث مہی دھغی تہ ذکر کرو. نویہ ہغہ وخت کنبی قتادہ رحمۃ اللہ علیہ اوونیل. چہ د **(إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا)** تفسیرما براہ راست د حضرت انس رضی اللہ عنہ نہ بلاواسطہ

اوریدلی دی. او «هنیثا مرثیاً فبالله» زہ د عکرمہ رحمۃ اللہ علیہ پہ واسطہ سرہ روایت کوم. پہ اصل کنبی قتادہ رحمۃ اللہ علیہ اول تدلیس کری و. ددی حدیث دوه حصہ دی. پہ اولنی حصہ کنبی د **(إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا)** تفسیر بیان شوے دی. چہ د دی نہ مراد صلح حدیبیہ دہ. اوپہ دویم جزہ کنبی د **(لِنُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ)** سبب نزول بیان شوے دی. چہ صحابو رضی اللہ عنہم عرض اوکرو. چہ زمونر دپارہ خو خہ زیری نہ دی نازل شوے. نواللہ تعالیٰ دا آیت نازل کرو. دحدیث اولنی حصہ قتادہ رحمۃ اللہ علیہ براہ راست د حضرت انس رضی اللہ عنہ نہ روایت کولہ. اودویمہ حصہ نی براہ راست د حضرت انس رضی اللہ عنہ نہ نہ روایت کولہ. بلکہ پہ مینخ کنبی د عکرمہ رحمۃ اللہ علیہ واسطہ و. قتادہ چہ پہ اول خل دا حدیث شعبہ تہ بیان کری و. نو د عکرمہ رحمۃ اللہ علیہ واسطہ نی پہ کنبی نہ و. ذکر کری. بیا چہ کلہ ہغہ دوبارہ قتادہ رحمۃ اللہ علیہ تہ ورغلو. نو ہغوی اوونیل. چہ دحدیث دا دویمہ حصہ زہ د عکرمہ رحمۃ اللہ علیہ نہ روایت کوم.

قتادہ رحمۃ اللہ علیہ پہ مدلسینو کنبی مشہور دی. خوا امام بخاری اوامام مسلم رحمہما اللہ ددی مدلسینو ہغہ روایت نقل کوی. پہ کوم کنبی چہ د سماع تصریح وی.

[۴۰۰] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ وَكَانَ مِنْ شُعْبَةَ الشَّجَرَةِ قَالَ إِبْنُ الْأَوْقَدِ تَحْتَ الْقَيْدِ بِلُحُومِ الْحُمْرِ إِذْ نَادَى مُنَادِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَنَّا كَمُ عَنْ لُحُومِ الْحُمْرِ وَعَنْ فِرْزَاءَ عَنْ زَيْلٍ مِنْهُمْ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ أَنَّهُمْ أَهْبَأْتُ بْنُ أُوَيْسٍ وَكَانَ اشْتَكَى رُكْبَتَهُ فَكَانَ إِذَا سَجَدَ جَعَلَ تَحْتَ رُكْبَتِهِ وَسَادَةً

دمجزا بن زاهر اسلمی رحمۃ اللہ علیہ پہ بخاری کنبی صرف دوه روایتونہ دی. یودا او یو دی سرہ

متصل مخکنې روایت دې. (۱) دوی دخپل پلار زاهر اسلمی رضی الله عنه نه روایت کوي. «وكان ممن شهد الشجرة» او هغوی دصلح حدیبیه په شریکانو کښې وو. هم ددې جملې په مناسبت سره امام بخاری رحمه الله دلته دا ذکر کوي. په روایت کښې دلحوم حمر (دخړو د غوښې) حرمت بیان شوې دې. ددې تفصیل به وړاندې د غزوه خیبر په بیان کښې راشي. ځکه چه نبی صلی الله علیه وسلم دلحوم حمر د حرمت اعلان په غزوه خیبر کښې کړې وو.

قوله: وَعَنْ حِزْزَةَ عَنْ رَجُلٍ مِنْهُمْ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ اسْمُهُ أَهْبَانُ بْنُ

أَوْسٍ: دا دماقبل سند سره متصل دې. مجزاه دیویل سړی نه روایت کوي. کوم چه د اصحاب الشجرة نه وو. دهغه نوم ،، اهبان بن اوس ،، دې. (۲) ددوی په زنګون کښې تکلیف وونودسجدي په وخت کښې به نې دزنګون لاندې بالځ کیخودو. اوښکاره ده چه دعذر په وجه په داسې کولو کښې څه حرج نشته.

[۲۳۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَدِيٍّ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ يُحْيَى بْنِ يَسَارٍ عَنْ سُوَيْدِ بْنِ الثُّعْمَانِ وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ أَتَوْا سَوِيقَ فَلَاكُوَةَ تَابَعَهُ مُعَاذٌ عَنْ شُعْبَةَ [۲۳۷: ر]

حضرت سويد بن نعمان رضی الله عنه چه د «اصحاب الشجرة» ځنی وو. فرمائی. چه نبی صلی الله علیه وسلم ته ستوان راغلل. نو نبی صلی الله علیه وسلم هغه په اوږو کښې ګډ کړل. اووې ځکل.

قوله: تَابَعَهُ مُعَاذٌ عَنْ شُعْبَةَ: یعنی معاذ د شعبه نه روایت کړې دې. اود ابن ابی عدی متابعت کوي. دا متابعت اسماعیلی موصولاً نقل کړې دې. (۳)

[۲۳۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ بْنُ بَزِيمٍ حَدَّثَنَا شَاذَانٌ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي جَمْرَةَ قَالَ سَأَلْتُ عَائِدَ بْنَ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْهُ وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ هَلْ يَنْقُضُ الْوَتْرَ قَالَ إِذَا أَوْتَرْتَ مِنْ أَوَّلِهِ فَلَا تُؤْتِرُ مِنْ آخِرِهِ

د،، شاذان، معنی ،، فرحان، راځي. دا لقب دې. ددوی نوم ،، اسود بن عامر ،، دې. (۴) دوی دشعبه نه نقل کوي. چه شعبه د،، ابو جمره،، نه روایت کوي. د،، ابو جمره،، نوم نصر بن عمران.. دې. دوی د عائذن عمرو نه تېوس اوکړو. او دوی د اصحاب الشجرة ځنی دې. چه آیا نقض وتر کولې شی؟ نو هغوی جواب ورکړو. کله چه د شپې په اوله حصه کښې تا وتر کړې وی. نو په آخری حصه کښې وتر مکوه.

(۱) عمدة القاری (۲۲۳/۱۷)۔

(۲) اهبان (بضم الهمزة وسكون الهاء) بن اوس الأسلمی وکان ابنتی داراً فی الکوفة ومات بها فی صدر ایام معاوية رضی الله عنه.. یقال أنه هو الذی کلمه الذنب (وانظر عمدة القاری (۲۲۳/۱۷)۔

(۳) الفتح الباری (۴۵۲/۱۷)۔

(۴) عمدة القاری (۲۲۴/۱۷)۔

مسئله د نقض وتر اسحاق بن راهویه رحمہ اللہ د نقض وتر قائل دی. اود بعضی صحابو رضی اللہ عنہم نه هم نقض وتر منقول دی. خواحناف رضی اللہ عنہم فرمائی. چه نقض وتر خه خیز نه دی. اود امام مالک او امام شافعی رحمہما اللہ په نیز هم نقض وتر خه خیز نه دی. امام احمد بن حنبل رحمہما اللہ فرمائی. چه اصل هم دا دی. چه نقض وتر به نشی کولی. خوکه خوک نهی اوکړی. نو زما خیال دی. چه دده دپاره به په جواز کښی گنجائش راوخی. ځکه چه دبعضی صحابو رضی اللہ عنہم نه نقض وتر منقول دی. (۱)
د نقض وتر مطلب دا دی. چه د شپې اول کښی یوکس وتر اوکړی. اوبیا د شپې په آخر کښی دهغه سترگې اوغړیدې. اوهغه تهجد کول غواړی. نو چونکه نبی صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلی دی. «اجعلوا

آخر صلاتکم باللیل الوتر» (۲) (په شپه کښی وتر آخرې مونځ اوگرځوی) ددې وجې چه د شپې په اول کښی نهی کوم وتر کړی وی. هغه دې مات کړې شی. اودا نقض وتر به داسې وی. چه د تهجد وکولونه وړاندې دې یو رکعت د ماخوستن نه پس چه نهی کوم درې رکعت و تر کړی وی. هغې سره د ملاوولو په نیت سره اوکړی. نو دا څلور رکعتونه به نفل شی. اود شپې په اول کښی چه نهی کوم وتر کړی وی. هغه به مات شی.

په روایت باب کښی د نقض وتر نفی منقول ده. باقی د «اجعلوا آخر صلاتکم باللیل وتر» مطلب دا دی. که دچا یقین وی. چه دې به دتهجدو په وخت کښی پاسی. نوهغه دې وتر دهغه وخت دپاره پریدې. اود تهجدو نه پس دې هغه اوکړی. خوکه یوکس د شپې په اول کښی وتر کړې وی. نو دتهجدو په وخت کښی دې دوباره نه کوی. ځکه چه دطلق بن علی رضی اللہ عنہ روایت په ابوداود کښی موجود دی. اوهغه نسائی او ترمذی رحمہما اللہ هم نقل کړې دي. امام ترمذی رحمہما اللہ هغې ته حسن و نیلې دي. اوابن حبان او ابن خزیمه رحمہما اللہ هغه صحیح گرځولي دي. چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلی دی. «لا وتران فی لیلۃ» (۳) (یعنی په یوه شپه کښی دوه وتره نشته.

[۴۰۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُونُسَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُبِيرُ فِي بَعْضِ أَصْفَارِهِ وَعُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يُبِيرُ مَعَهُ لَيْلًا فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ عَنْ شَيْءٍ فَلَمْ يُجِبْهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ سَأَلَهُ فَلَمْ يُجِبْهُ فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ لِكَيْلِكَ أَمْ كَ يَا عُمَرُ تَزَرَّتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ

۱) په مسند احمد کښی د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه نقض وتر منقول دی. او گوړی مجع الزوائد (۲۴۶۲) -

۲) صحیح بخاری باب لیجعل آخر صلاته وترأ کتاب الصلاة (۱۳۶۱۱) و صحیح مسلم باب صلاة اللیل و عدد رکعات النبی صلی اللہ علیہ وسلم (۲۵۷۱۱) -

۳) رواه ابوداود رقم ۱۴۳۹ فی الصلاة باب فی نقض الوتر رقم ۴۵۰. و الترمذی فی الصلاة باب ماجاء لا وتران فی لیلۃ و النسائی (۲۲۹ و ۲۳۰) فی قیام اللیل باب نهی النبی صلی اللہ علیہ وسلم عن الوتر فی لیلۃ و انظر تفصیل المسئلی فی الفتح (۴۸۱۱۲) کتاب الوتر -

مَرَّابَ كُلِّ ذَلِكَ لَا يُجِيبُكَ قَالَ عُمَرُ فَحَرَّكَتُ بَعِيرِي ثُمَّ تَقَدَّمْتُ أَمَامَ الْمُسْلِمِينَ وَخَشِيتُ أَنْ يُنْزَلَ فِي قُرْآنٍ فَمَا نَشِيتُ أَنْ سَمِعْتُ صَارِحًا يَصْرُخُ بِي قَالَ فَقُلْتُ لَقَدْ خَشِيتُ أَنْ يَكُونَ نَزْلٌ فِي قُرْآنٍ وَجِئْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَقَالَ لَقَدْ أَنْزَلْتُ عَلَى الْبَيْتَةِ سُورَةً هِيَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ ثُمَّ قَرَأَ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا [٣٢: ٢٥٥٥-٢٥٥٦] حضرت اسلم رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ یوسفرباندی تشریف اورلو. دلته د سفر تعین نشته. دطبرانی رضی اللہ عنہ پہ روایت کنبی تصریح ده. چہ دا د حدیبیہ سفر وو. (۱) نبی صلی اللہ علیہ وسلم د حدیبیہ نه واپس راتلو. حضرت عمر رضی اللہ عنہ ورسره روان وو. د شیبی وخت وو. حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه د خہ خبری تپوس اوکړو. نبی صلی اللہ علیہ وسلم ورته جواب ورنکړو. جواب ددې وجی نبی صلی اللہ علیہ وسلم ورنکړو. چہ په ذکر قلبی کنبی مشغول وو. اوالتفات نې اونشو اودا هم ممکن ده. چہ په دغه وخت کنبی په نبی صلی اللہ علیہ وسلم باندې وحی نازلیده. خکه نې جواب ورنکړو. حضرت عمر رضی اللہ عنہ دا اوگنړل. چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم تپوس نه دې اوریدلې. نودوباره نې تپوس اوکړو. خو نبی صلی اللہ علیہ وسلم جواب ورنکړو. په دریم ځل تپوس کولو باندې هم نبی صلی اللہ علیہ وسلم جواب ورنکړو. کله چہ نې درې ځله تپوس اوکړو. او دنبی صلی اللہ علیہ وسلم نه جواب ملاؤ نشو. نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ اوونیل.

قوله: ثَكِلَتْكَ أُمُّكَ يَا عُمَرُ نَزَرْتُ (٢) رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ

كُلِّ ذَلِكَ لَا يُجِيبُكَ: عمره! ستا مور دې تا ورك كړې. تا د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه درې ځله (دسوال د جواب دپاره) اصرار اوکړو. خو رسول الله په یوځل هم تا ته جواب درنکړو. حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته تشویش اوپریشانی شوه. حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ ما خپل اوښ ته پونده ورکړې یعنی تیز مې کړو) او د مسلمانانو ته وړاندې لارم. حضرت عمر رضی اللہ عنہ ددې نه وړاندې چونکه خه جذباتی خبرې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ سره کړې وې. ددې وجې اوویریدل. او دا ویره شوه ورسره. چہ زما په باره کنبی به د قرآن پاک خه آیت نازل شی. حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ اوس لږ غوندې وخت تیر شوې وو. چہ ما د یو آواز کونکي آواز واوریدو. هغه ماته آواز کولو. وائی: چہ ما سره ویره شوه. چہ زما په باره کنبی به قرآن پاک نازل شوې وی. (اوپه هغې کنبی به په ما باندې عتاب راغلی وی) نوزه نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته راغلې. او سلام مې واچولو. نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل. په نن شپه کنبی ما باندې داسې سورت نازل شوې دې. چہ هغه ماته دهرهغه خیز نه زیات محبوب دې. په کوم باندې چہ نمر راختلی وی. مطلب دا دې. چہ هغه خیز ماته د دنیا دهریو خیز نه زیات خوښ او محبوب دې. ددې نه پس نبی صلی اللہ علیہ وسلم د سورة فتح تلاوت اوکړو.

[٣٢: ٢٥٥٦] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ جِئَ حَدَّثَ هَذَا الْحَدِيثَ حَفِظْتُ بَعْضَهُ وَبَنَيْتِي مَعْمَرُ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنِ الْمُسَوِّبِ بْنِ مَعْرُومَةَ وَمَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ يَزِيدُ

(۱) فتح الباری (۵۸۳۸)۔

(۲) نزلت (بفتح النون وتشديد الزاء) أى الحجت وضيفت عليه حتى اخرجته (عمدة القارى (۲۵۵۱۱۷)۔

أَخَذَهُمَا عَلَى صَاحِبِهِ قَالَا خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ الْحَدِيدِ فِي بَعْضِ عَشْرَةِ مِائَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ فَلَمَّا أُنْزِلَ الْحَلِيقَةُ قَلَدَ الْهَذَى وَأَشْعَرَهُ وَأَحْرَمَ مِنْهَا بَعْمَرَةً وَبَعَثَ عَيْنًا لَهُ مِنْ خُرَاعَةٍ وَسَارَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى كَانَتْ بَغْدِيرُ الْأَشْطَاطِ أَتَاهُ عَيْنُهُ قَالَ إِنْ قُرُنَا جَمْعُوَالِكَ جَمُوعًا وَقَدْ جَمْعُوَالِكَ الْأَحَابِشَ وَهُمْ مُقَاتِلُوكَ وَصَادُوكَ عَنِ الْبَيْتِ وَمَا نَعُوكَ فَقَالَ أَشِيرُوا أَيْبَا النَّاسِ عَلَى أَرْوَاتٍ أَنْ أُمِيلَ إِلَيَّ عِبَائِهِمْ وَذَرَارِي هَؤُلَاءِ الَّذِينَ يُرِيدُونَ أَنْ يَصُدُّوَنَّا عَنِ الْبَيْتِ فَإِنْ يَأْتُونَا كَانَتِ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ قَطَعَهُ عَيْنًا مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَإِلَّا تَرَكْنَاهُمْ مُخْرُوبِينَ قَالَ أَبُو بَكْرٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ غَرَجْتَ عَامِدًا هَذَا الْبَيْتَ لَا تُرِيدُ قَتْلَ أَحَدٍ وَلَا حَرْبَ أَحَدٍ فَتَوَجَّهَ لَهُ فَمِنْ صَدَنَاتِهِ قَاتِلُنَا قَالَ امْضُوا عَلَى اسْمِ اللَّهِ [ر: ۱۲۸]

قوله: حَفِظْتُ بَعْضَهُ وَكَبَيْتِي مَعَهُ: ددی جملہ متعلق پہ تفصیل سرہ کلام تیرشوہی دی. **قوله:** وَبَعَثَ عَيْنًا لَهُ مِنْ خُرَاعَةٍ: دھغہ خزاعی جاسوس نوم ما، بسرین سفیان، خودلی و. (۱) بعضی حضراتو بشرین سفیان دھغہ نوم نقل کری دی. (۲)

قوله: حَتَّى كَانَتْ بَغْدِيرُ الْأَشْطَاطِ أَتَاهُ عَيْنُهُ...: دابن اسحاق بیان دی. چہ پہ مقام عسافن کنبی جاسوس راغلی و. (۳) اود بخاری ددی روایت نہ معلومیری. چہ پہ غدیرا شطاط کنبی جاسوس راغلی و. خو پہ دی کنبی خہ تعارض نشته. امام احمدبن حنبل چہ کوم روایت نقل کری دی. دھغی نہ وضاحت کیہی. «اتاہ عینہ بغدیرا لاشطاط و هو قریب من عسافن» چونکہ غدیرا شطاط او عسافن دواہ نزدیک نزدی و. ددی وجہی نہ پہ یو روایت کنبی د یو نوم او پہ بل کنبی د بل مقام نوم ذکر کری دی. (۴)

یواشکال اود دھغی جواب دلته دا اشکال کیہی. چہ د بخاری د کتاب الشروط د روایت نہ خو دا پتہ لگی. چہ نبی ﷺ پہ مقام غمیم کنبی د خالد بن ولید د راتلو خبر صحابو ﷺ تہ ورکری و. (۵) حضرت شیخ الحدیث پہ «جزء الحج والعمره» کنبی ہم دا نقل کری دی. چہ نبی ﷺ تہ اطلاع علی الغیب پہ طور اللہ تعالیٰ دا خبرہ او خود لہ. اوترکومی پوری چہ د جاسوس خبرہ دہ. نوہغہ صرف د قریشو د جمع کیدو نبی ﷺ تہ خبر ورکرو. د خالد بن ولید د

(۱) عمدة القاری (۲۲۵/۱۷ و ۲۲۶)۔

(۲) فتح الباری (۴۵۴/۷)۔

(۳) سيرة ابن هشام (۳۲۲/۱۳)۔

(۴) فتح الباری (۳۳۴/۱۵)۔

(۵) د بخاری د کتاب الشروط د پہ روایت کنبی دی. ((حتی إذا كانوا ببعض الطريق قال النبي ﷺ إن خالد بن ولید بالغمیم فی خیل لقریش طلیعة فخذوا ذات الیمین ...)) صحیح البخاری کتاب الشروط باب الشروط فی الجہاد رقم (۲۷۳۱)۔

راتلو خبر هغه نه وو ورکړې. خود ابن اسحاق په روایت کښې دا صراحت موجود دې. چه جاسوس د خالد بن ولید د راتلو خبر هم ورکړو. او د قریشو د جمع کیدو اطلاع هم ورکړه. (۱) په دې روایاتو کښې د تطبیق صورت هم دا کیدې شی. چه په اصل کښې هغه جاسوس نبی ﷺ ته د دواړو خبرو خبر ورکړې وو. او هغه د خبر ورکولونه پس نبی ﷺ صحابه کرامو ﷺ ته هغه خبره بیان کړه. نو په کومو روایاتو کښې چه دی. چه نبی ﷺ دخالد بن ولید د راتلو خبر صحابه کرامو ﷺ ته ورکړو. نود هغې مطلب دا دې. چه د جاسوس د خبر ورکولو نه پس نبی ﷺ صحابو ﷺ ته وئیلی وی. والله اعلم.

قوله: وَقَدْ جَمَعُوا لَكَ الْأَحَابِشَ: «أحابیش» د «أحبوش» جمع ده. (۲) بعضی حضرات فرمائی. چه په اصل کښې احبوش ډلې ته وائی. نود «أحابیش» معنی شوه. «ډلې»، او ابن درید ﷺ فرمائی. چه «حبشی»، د یو غرنوم دې. دهغې لاندې جمع شوی وو. مختلفو قبیلو دا معاهده کړې وه. چه د مسلمانانو خلاف به په شریکه جنګ کوو. ددې «حبشی»، غر په مناسبت سره دې خلقو ته «أحابیش»، وئیلی شی. (۳)

«الأشطاط» دا لفظ دیخاری په اکثر ولسونو کښې نشته. او په ظاهره معلومېږي. چه دا د راوی وهم دې. که دا صحیح اومنلې شی. نو بیا به دې وئیلو ته ضرورت پېښېږي. چه دا د «شطط» جمع ده. او ددې معنی تجاوز راځي. (۴)

د «الأحابیش الأشطاط» معنی به وی. دا ډلې چه هغوی د تعداد او شمار نه تیر شوی دی. اودا به کنایه وی. د هغوی د کثرت نه، نو معنی به شی. «جمعوا لک الجباعات الکثیرة»

قوله: فَقَالَ أَشِيرُوا إِلَيْهَا النَّاسُ عَلَيَّ أَتَرُونَ أَنْ أُمِيلَ إِلَى عِيَالِهِمْ وَذَرَارِي هَؤُلَاءِ الَّذِينَ يُرِيدُونَ أَنْ يَصُدُّوْنَا عَنْ الْبَيْتِ: نو رسول الله ﷺ اوفرمانیل. خلقو ماته مشوره راکړې. ستاسو څه خیال دې. دا کوم خلق چه مونږ د بیت الله نه منع کول غواړي. آیا ددوی د بچو او عیال طرف ته لار شم.

قوله: فَإِنْ يَأْتُونَا كَانَتِ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ قَطَعَ عَيْنًا مِنَ الْمُشْرِكِينَ: نو که دا خلق مونږ ته (د خپلو بچو د حفاظت په غرض) راشي. نو الله تعالی به د مشرکانو نه یو ډله جدا کړي. او که دغه خلق مونږ ته رانغلل. نو مونږ به دوی ته شکست ورکړو.

(۱) اوګوری (سیره ابن هشام (۳/۳۲۲) -

(۲) تعلیقات لامع الدراری للشیخ زکریا ﷺ (۳۴۷/۸) -

(۳) اوګوری النهایة لابن الأثیر (۱۱/۳۳۰) -

(۴) وفی مختار الصحاح (۳۳۷ و ۳۳۸) الشطط یفتحتین مجاوزة القدر فی کل شیء وفی الحدیث ((لها مهر مثلها لاوکس ولا شطط)) ای لانقصان ولا زیادة) -

«عین» معنی جاسوس راخی. دغه شان ددی معنی ډله هم راخی. دلته دواړه معانی مراد کیدې شی. دلته د جملې مختلف مطلبونه بیان شوی دی.

① یو مطلب ددی دا دی. چه قریشو سره ډیرې قبیلې جمع شوی دی. او روسته دهغوی اهل و عیال غیر محفوظ دی. نوموړې به ددې قبیلو په کورونو باندې حمله اوکړو. چه د حملې خبر دې قبیلو ته اورسی. نو دوی خو به یا دخپلو بچو د حفاظت دپاره مونږ سره دجنګ دپاره راخی. نو قریش به کمزوری شی. ځکه چه دهغوی جمع شوي لښکر به منتشر شی. او هم دا مطلب دې د «کان الله عزوجل قد انقطع عیناً من البشر کین» یعنی «کان الله عزوجل قطع من البشر کین جماعة» یعنی الله تعالی د مشرکانو نه یو جماعت او ډله قطع او جدا کړه. او که دغه خلق دخپل اهل و عیال د حفاظت دپاره راښی. نو مونږ به هغوی شکست خوړلې پرېږدو. ځکه چه دهغوی په بچو، ښځو او کورونو به مو قبضه کړې وی.

په دې صورت کښې د «عین» معنی ډله اخستې شوې ده. دا مطلب په زاد المعاد کښې حافظ ابن قیم د امام احمد بن حنبل رحمته الله علیه په حوالې سره متعین کړې دي. هلته د روایت الفاظ دا دی. «وان یحیثوا تکن عنقا قطعها الله» (عق) ډلې ته وائی. او چونکه د «عین» معنی د ډلې هم راخی. ^(۲) ځکه ددې روایت په بناء باندې به دلته هم د «عین» نه ډله مراد وی. او هم دا مطلب مولانا رشید احمد گنگوڅی رحمته الله علیه په «لامع الدار» کښې بیان کړې دي. هغوی فرمائی «ومعنی قوله قطع عیناً من البشر کین ای جماعة من البشر کین فان الکفار لما رجعوا الی اهلهم لم یبق مع اهل مکه منهم احد فقتل جماعتهم...» ^(۳)

② څو که په «قطع عیناً من البشر کین» کښې د «عین» نه مراد جاسوس و اخستې شی. نو په دغه وخت کښې به مطلب دا وی. چه کله مونږ ددې کافرانو په کورونو باندې حمله اوکړو او هغوی دخپل اهل و عیال د حفاظت دپاره مونږ ته راښی. نو بیا به مونږ ته اهل مکه طرف ته د جاسوس لیږلو ضرورت نه وی. ځکه چه جاسوس د دشمن د تعداد وغیره معلومولو دپاره لیږلې شی. او هر کله چه مونږ ته معلومه شی. چه هلته صرف قریش دی. باقی قبیلې تلی دی. نو د جاسوس ضرورت به باقی پاتې نشی. د «قطع عیناً من البشر کین» مطلب به وی. الله تعالی مشرکانو طرف ته د جاسوس لیږلو ضرورت زموږ نه ختم او قطع کړو.

③ اوصاحب د لامع الدار رحمته الله علیه فرمائی. «ویکین ان یکون المعنی انهم اذا رجعوا الیهم لم تحتج الی بعث جاسوس الی مکه لیعلم لنا علم من اجتماع فیها من الکفار، اذ لا یلی هناك غیر قریش، فلا یمکن الی بعث

^۱، زاد المعاد (۲۸۹/۳)۔

^۲، تعلیقات لامع الدار (۳۴۵/۸)۔

^۳، لامع الدار (۳۴۶/۸ و ۳۴۷)۔

جاسوس، لحصول العلم بانه ليس فيها أحد ممن سواهم»^(۱) په «قطع عينا من المشركين» کښې عینا، د جاسوس په معنی کښې اخلی. د دې جملې معنی علامه عینی، قسطلانی او محشی هم بیان کړې ده. او هغه دا که دا مشرکانو د جنگ کولو دپاره مونږ ته راشی، نو په دغه صورت کښې که مونږ هغوی ته جاسوس اولیږو، ددې به څه فائده نه وی. د جاسوس د خبر راوړو نه پس هم که د مشرکانو سره د جنگ نوبت راشی، نو ددې مطلب به دا وی، چه مونږ هډو جاسوس لیرې نه وو. الله تعالی زموږ جاسوس کوم چه مونږ د مشرکانو خبر راوړو دپاره لیرې وو، قطع کړو. یعنی بې فائدې او بې اثره کړو.^(۲)

خو ددې جملې دا مطلب صحیح نه دی، ځکه چه ددې مطلب بنیاد په دې مفروضه باندې دی، چه د جاسوس فائده د جنگ نه بچ کیدل دی، نو که جنگ اوشو، نو د جاسوس څه فائده اونشو. خودا مفروضه صحیح نه ده، ځکه چه ډیر کرته د جاسوس لیرلو باوجود جنگ اوشی، خود جاسوس په خبرونو سره په نورو احتیاطی تدبیرونو کښې مدد ملاولیږی، او د جاسوس فائده وی.

[۳۸۵] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا يَعْقُوبُ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي شِهَابٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ أَنَّهُ سَمِعَ مَرْوَانَ بْنَ الْحَكَمِ وَالْمُسَوِّبَ بْنَ عَمْرٍوَةَ يُخْبِرَانِ خَدْرًا مِنْ خَبَرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةِ الْحُدَيْبِيَّةِ فَكَانَ فِيمَا أَخْبَرَنِي غَزْوَةً خَتَمَهَا أَنَّهُ لَمَّا كَتَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُهَيْلُ بْنُ عَمْرِوَةَ أَنَّهُ قَالَ لَا يَأْتِيكَ مِنَّا أَحَدٌ وَإِنْ كَانَ عَلَى دِينِكَ إِلَّا رَدَدْتَهُ إِلَيْنَا وَخَلَيْتَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ وَأَبَى سُهَيْلٌ أَنْ يُقَاضِيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا عَلَى ذَلِكَ فَكَرِهَ الْمُؤْمِنُونَ ذَلِكَ وَأَمْعَضُوا فَكَتَلُوا فِيهِ فَلَمَّا أَبَى سُهَيْلٌ أَنْ يُقَاضِيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا عَلَى ذَلِكَ كَاتَبَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَرَدَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبَا جَنْدَلٍ بْنُ سُهَيْلٍ يَوْمَئِذٍ إِلَى أَبِيهِ سُهَيْلِ بْنِ عَمْرِوَةَ وَلَمْ يَأْتِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَدٌ مِنَ الرِّجَالِ إِلَّا رَدَدَهُ فِي تِلْكَ الْمُدَّةِ وَإِنْ كَانَ مُسْلِمًا وَجَاءَتْ الْمُؤْمِنَاتُ مَهَاجِرَاتٍ فَكَانَتْ أَمْرُكُمْ لَمْ يَنْتِ عَقِبَةُ بْنُ أَبِي مُعَيْطٍ مِمَّنْ خَرَجَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهِيَ عَاتِقٌ فَجَاءَ أَهْلُهَا يَسْأَلُونَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَرْجِعَهَا إِلَيْهِمْ حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى فِي الْمُؤْمِنَاتِ مَا أَنْزَلَ

[۳۸۶] قَالَ ابْنُ شِهَابٍ وَأَخْبَرَنِي عَمْرُوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوَّجَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَمْتَحِنُ مَنْ هَاجَرَ

(۱) لامع الدراری (۲۴۶۸ و ۲۴۶۷)

(۲) عمدة القاری (۲۲۶۱۱۷)

مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ بِهَذِهِ الْآيَةِ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يَبَايَعْنَكَ
وَعَنْ عِيَةٍ قَالَ بَلَّغْنَاهُنَّ أَمْرَ اللَّهِ رَسُولَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَرُدَّ إِلَى الْمَشْرِكِينَ مَا
أَنْفَقُوا عَلَى مَنْ هَاجَرَ مِنْ أَزْوَاجِهِمْ وَبَلَّغْنَاهُنَّ أَنَّ أَبَا بَصِيرٍ قَدْ كَرِهَ بَطُولَهُ
قوله: حدثني اسحاق .. حدثني ابن أخي بن شهاب: دابن شهاب د وراره.

نوم ، محمد بن عبد الله ، دي.

قوله: فِكْرَةُ الْمُؤْمِنُونَ ذَلِكَ وَأَمْعُضُوا فَتَكَلَّمُوا فِيهِ: «(امعضوا) اصل كنبى «(التمعضوا)» وو. دنون
په ميم كنبى ادغام اوشو، «(امعضوا)» ترې جوړ شو. ددې معنی ده، بې مزې، ناخوښول، مطلب
دا دې. چه اهل ايمان په دې صلح بې خونده شول. او هم په زړه كنبى دننه دننه نې خفگان كولو.

قوله: وَجَاعَتِ الْمُؤْمِنَاتُ مِنْهَا جِرَاتٍ: مسلمانانې ښځې د صلح حديبيه نه پس
نبى ﷺ ته راغلې. مشركانو د دوى د واپسې مطالبه او كړه. خو نبى ﷺ د دوى د واپس كولو
نه انكار وكړو. يو خو ددې وجې چه په صلح كنبى د «(رجل)» لفظ وو. نو ښځه د صلحې د
شرائطو په پابندى كنبى داخله نه وه. او دويم د دې وجې چه قرآن كريم حكم وركړې وو. چه
«(فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ)» (۱)

دلته دا سوال كيږي چه د «(فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ)» حكم د صلح په عام حكم كنبى تخصيص وو. او كه
د صلحې د حكم نسخ وه. په دې باره كنبى د ابن عربى او د نورو حضراتو رائي دا ده. چه
د قرآنې حكم په وجه د صلح په عام حكم كنبى تخصيص اوشو. البته د بعضې نورو حضراتو
رائي ده. چه حكم قرآنې ددې حكم ناسخ دې.
په دې صورت كنبى دا مسئله پيدا كيږي. چه آيا قرآن د سنت دپاره ناسخ كيدې شى؟ دامام
شافعي رحمه الله مشهور قول دا دې. چه قرآن د سنت دپاره ناسخ نشى كيدې. خو نور حضرات
فرمائي، چه لكه څنگه د قرآن يو آيت د بل آيت دپاره ناسخ جوړيدې شى. دغه شان قرآن د
حديث دپاره هم ناسخ كيدې شى. (۲)

[۳۹۳/۳۹۴] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ عَنْ مَالِكٍ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا خَرَجَ مُعْتَمِرًا
فِي الْفِتْنَةِ فَقَالَ إِنَّ صِدْقًا عَنْ النَّبِيِّ صَنَعْنَا كَمَا صَنَعْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ فَأَهْلُ بَعْرَةَ مِنْ أَجْلِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَهْلُ بَعْرَةَ عَامَ
الْحُدَيْبِيَةِ

[۳۹۳/۳۹۸] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ أَنَّهُ أَهْلٌ وَقَالَ إِنَّ
جِيلَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ لَفَعَلْتُ كَمَا فَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ حَالَتْ كُفَّارُ قُرَيْشٍ

(۱) سورة الممتحنة: (۱۰)۔

(۲) اوگوري کشف الأسرار على أصول فخر الإسلام (۱۷۵۳ و ۱۷۶ و) باب تقسيم الناسخ)۔

يُنَبِّئُهُ وَتَلَا لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ

[۳۸۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ أَنَسٍ حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ وَسَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ أَخْبَرَاهُ أَنَّهُمَا كَلَّمَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ بَعْضَ بَنِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ لَهُ لَوْ أَقْبَتَ الْعَامَ قَالِي أَخَافُ أَنْ لَا تَعْمَلَ إِلَى الْبَيْتِ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَحَالَ كُفَّارُ قُرَيْشٍ دُونَ الْبَيْتِ فَخَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذَا يَأْتِ وَحَلَقَ وَقَصَّرَ أَصْحَابُهُ وَقَالَ أَشْهَدُكُمْ أَنِّي أُوجِبُ عُمْرَةً فَإِنْ خَلَى بَيْنِي وَبَيْنَ الْبَيْتِ طُفْتُ وَإِنْ حِيلَ بَيْنِي وَبَيْنَ الْبَيْتِ صَعْتُ كَمَا صَنَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَارَ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ مَا أَرَى شَأْنَهُمَا إِلَّا وَاحِدًا أَشْهَدُكُمْ أَنِّي قَدْ أُوجِبْتُ حَجَّهَ مَعَ عُمَرَى قَطَافَ طَوَافًا وَاحِدًا وَسَعْيًا وَاحِدًا حَتَّى حَلَّ مِنْهُمَا بِمَجِيعَا [۱۵۵۸: ر]

قوله: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ عَنْ مَالِكٍ: حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما د فتنی پہ زمانہ کنبی د عمری پہ ارادہ روان شو. (د فتنی نہ د حضرت عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ او حجاج بن یوسف قضیہ مراد ده) وې فرمائیل. کہ مونږ د بیت الله د تګ نه منع کړې شو. نو بیا به هم هغه طریقہ اختیاروو، کومه چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اختیار کړې وه. نو دوی د عمری احرام اوتړلو، ځکه چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم هم د حدیبیہ په کال د عمری احرام تړلې وو.

قوله: حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ: په دې روایت کنبی هم د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما د عمری واقعہ ذکر ده.

قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ: دا په دریم سند سره امام بخاری رحمہ اللہ د حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما واقعہ ذکر کوی. اودا تفصیلی دې.

[۳۹۰/۳۹۱] حَدَّثَنِي شُعَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ سَمِعَ النَّضْرَ بْنَ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا صَعْرٌ عَنْ نَافِعٍ قَالَ إِنَّ النَّاسَ يَتَحَدَّثُونَ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ أَسْلَمَ قَبْلَ عُمَرَ وَلَكِنَّكَ كَذَلِكَ وَلَكِنْ عُمَرُ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ أَرْسَلَ عَبْدَ اللَّهِ إِلَى قَرِيبٍ لَهُ عِنْدَ رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ يَأْتِي بِهِ لِيُقَاتَلَ عَلَيْهِ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْتِي عِنْدَ الشَّجَرَةِ وَعُمَرُ لَا يَذُرِي بِذَلِكَ فَيَأْتِيهِ عَبْدُ اللَّهِ ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى الْقَرِيبِ فَجَاءَهُ إِلَى عُمَرَ وَعُمَرُ يَسْتَلِيمُ لِلْقِتَالِ فَأَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْتِي عِنْدَ الشَّجَرَةِ قَالَ فَاذْهَبْ مَعَهُ حَتَّى يَأْتِيَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَهِيَ النَّبِيُّ يَتَحَدَّثُ النَّاسَ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ أَسْلَمَ قَبْلَ عُمَرَ

شجاع بن الوليد دامام بخاری رحمہ اللہ د زمانې وو. اودهغوی په بخاری کنبی صرف دا یو روایت دې. (۱) دوی د نضر بن محمد نه روایت کوی. د نضر بن محمد هم په بخاری کنبی صرف دا یو روایت دې. (۲)

(۱) عمدة القاری (۲۲۸/۱۷)۔

(۲) عمدة القاری (۲۲۸/۱۷)۔

نافع وانی. چه خلق دا وانی، چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د حضرت عمر رضی الله عنه نه وړاندې مسلمان شوې دي. حال دا چه دا خبره صحیح نه ده، بلکه داسې شوې وه، چه حضرت عمر رضی الله عنه د صلح حدیبیه په موقع باندې حضرت ابن عمر رضی الله عنهما یو انصاری د خپل اس راوستو دپاره اولیرلو. په دغه دوران کښې نبی صلی الله علیه و آله د ونې لاندې بیعت اخستل شروع کړو. حضرت عمر رضی الله عنه ته لا معلومه نه وه، چه د بیعت سلسله شروع شوې ده. حضرت عبدالله اول بیعت او کړو. او بیا د اس راوستو دپاره لاړو. کله چه دوی حضرت عمر رضی الله عنه ته اس راوستلو. نو دوی د جنگ دپاره زغره اغوستله. حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ورته اووئیل، چه نبی صلی الله علیه و آله بیعت اخلی. نو حضرت عمر رضی الله عنه لاړلو. نو د نبی صلی الله علیه و آله سره نې بیعت او کړو. بس دومره خبره وه، او خلقو مشهوره کړه، چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د حضرت عمر رضی الله عنه نه وړاندې مسلمان شوې دي.

[۳۵۱] وَقَالَ هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْعَمَرِيُّ أَخْبَرَنِي نَائِمٌ عَنْ أَبِي عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّاسَ كَانُوا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَّةِ تَقْرَأُ فِي ظِلَالِ الشَّجَرِ فَإِذَا النَّاسُ مُقْدِفُونَ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا عَبْدَ اللَّهِ انْظُرْ مَا شَأْنُ النَّاسِ قَدْ أَحْدَقُوا بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَجَدَهُمْ يُبَايِعُونَ قَبَائِمَ ثُمَّ دَجَرُوا إِلَى عُمَرَ فَخَرَجَ قَبَائِمَ

دا تعلیق دي. اسماعیلی دا موصولاً نقل کړې دي. (۱)

حضرت ابن عمر رضی الله عنهما فرمائی، چه د نبی صلی الله علیه و آله سره په حدیبیه کښې کوم کسان وو. هغوی هلته د وونو په سیوري کښې خواره واره شول. ناڅاپه ما اوکتل، چه خلق د نبی صلی الله علیه و آله نه گیرچاپیره راتاؤ شوی دي. نو حضرت عمر رضی الله عنه اووئیل. عبدالله لږ اوگوره، چه دا څه قصه ده؟ ابن عمر رضی الله عنه چه کله لاړلو. او وې کتل، چه خلق بیعت کوی. نو هغوی پخپله بیعت او کړو. او بیا راغلو. حضرت عمر رضی الله عنه ته نې خبر ورکړو. نو هغوی هم لاړلو. او بیعت نې او کړو.

ددې نه په وړاندینې روایت کښې وو، چه حضرت عمر رضی الله عنه عبدالله رضی الله عنه ته اووئیل، چه انصاری سره زما اس دي. هغه راوله. او په دې روایت کښې دي، چه حضرت عمر رضی الله عنه اووئیل لږ اوگوره، چه دا خلق د نبی صلی الله علیه و آله نه گیرچاپیره ولې راجمع کیږی؟ خو په دې دواړو خبرو کښې څه تعارض نشته. کیدې شی، حضرت عمر رضی الله عنه ابن عمر رضی الله عنه ته دواړه خبرې کړې وې. چه اس راوله. او اوگوره چه دا خلق ولې راجمع کیږی. یو راوی دا خبره بیان کړې ده. او بل راوی دویمه خبره ذکر کړې ده. (۲)

[۳۵۱] حَدَّثَنَا ابْنُ عُثْمَانَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَمْرِو بْنِ مَرْثُومٍ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أُوَيْسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِئَ اعْتَمَرَ قَطَافٍ فَطَفْنَا مَعَهُ وَصَلْنَا مَعَهُ وَسَعَى بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَكُنَّا نَسْتُرُهُ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ لَا يَصِيبُهُ أَحَدٌ بِشَيْءٍ

۱، عمدة القاری (۲۲۹/۱۷)۔

۲، فتح الباری (۴۵۶/۷)۔

دامحمد بن عبدالله بن نمیر دې فرمائی، چه حضرت عبدالله بن ابی اوفی فرمائی، چه مونږ د رسول الله ﷺ سره د عمره القضاء ادا کولو دپاره تلی وو. نبی ﷺ طواف اوکړو. مونږ هم د دوی سره طواف اوکړو. نبی ﷺ مونږ اوکړو. مونږ هم دوی سره مونږ اوکړو. بیا نبی ﷺ د صفا مروه په مینځ کښې سغی اوکړه. مونږ نبی ﷺ د اهل مکه د شراو دهغوی د ضرر رسولو د ویرې د وجې پټ کړې وو. یعنی نبی ﷺ مونږ په خپله گیره کښې اخستې وو. او روان وو. چه نبی ﷺ ته څوک تکلیف اونه رسوی.

په دې روایت کښې د عمره القضاء واقعه ده. ددې تعلق په ظاهره د صلح حدیبیه سره نشته. خو هرکله چه د عمره القضاء فیصله د صلح حدیبیه په موقع شوې وه. ددې مناسبت په وجه امام بخاری رحمه الله دا روایت دلته ذکر کړو.

[۳۸۵] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ إِسْحَاقَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَاقٍ حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ مِغْوَلٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا حَصِينٍ قَالَ قَالَ أَبُو وَائِلٍ لَمَّا قَدِمَ سَهْلُ بْنُ حَنِيْفٍ مِنْ صِفِّينَ أَتَيْنَاهُ لِنَسْخِرَهُ فَقَالَ انْتَبِهُوا الرَّأْيَ فَلَقَدْ رَأَيْتُنِي يَوْمَ أَبِي جَنْدَلٍ وَلَوْ اسْتَطَعْتُ أَنْ أُرَدَّ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمْرَةً لَرَدَدْتُ وَاللَّهِ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ وَمَا وَضَعْنَا أَسْيَافَنَا عَلَى عَوَاتِقِنَا لِأَمْرٍ يُفْطِنُنَا إِلَّا أَكْمَلْنَا بِنَا إِلَى أَمْرٍ نَعْرِفُهُ قَبْلَ هَذَا الْأَمْرِ مَا لُذُّ مِنْهَا خُصْمًا إِلَّا انْفَجَرَ عَلَيْنَا خُصْمٌ مَا نَذَرِي كَيْفَ تَأْتِي لَهُ [۱: ۱۸۳]

دحسن بن اسحاق په بخاری کښې صرف دا یو روایت راغلې دې. (۱)

قوله: قَالَ قَالَ أَبُو وَائِلٍ لَمَّا قَدِمَ سَهْلُ بْنُ حَنِيْفٍ مِنْ صِفِّينَ أَتَيْنَاهُ لِنَسْخِرَهُ: د ابو وائل نوم شقیق بن سلمه دې فرمائی، کله چه سهل بن حنیف د صفین نه راغلو. نو مونږ هغه ته ورغلو. چه د حالاتو تپوس ترې اوکړو. یواشکال او دهغې جواب دلته یو اشکال کیږي. چه ددې روایت نه په ظاهره دا معلومیږي، چه ابو وائل په جنگ صفین کښې شریک نه وو. حضرت سهل بن حنیف په جنگ کښې شریک وو. کله چه هغه د جنگ صفین ته وایس شو. نو دهغه نه د حالاتو معلومولو دپاره ابو وائل هغه ته ورغلو. حال دا چه امام بخاری رحمه الله دا روایت په کتاب الجهاد کښې نقل کړې دې په هغې کښې دا تصریح ده. چه ابو وائل په جنگ صفین کښې په خپله شریک وو. (۲) او په بعضې روایاتو کښې دا هم راغلی دی. چه د سهل بن حنیف نه ابو وائل تپوس هم په جنگ صفین کښې کړې وو.

۱، وکان حسن بن اسحاق من أصحاب ابن المبارک ومات سنة إحدى وأربعين ومائتين وماله في البخاری سوی هذا الحديث وانظر فتح الباری (۵۸۷) _

۲، د روایت الفاظ دا دی. ((الاعشى قال: سألت أبا وائل. شهدت صفين؟ قال: نعم... كتاب الجهاد باب إن من عاهد ثم غدر رقم الحديث: ۳۱۸۱) _

ددې اشکال جواب دا دې. چه په جنگ صفین کښې ابو وائل شریک وو. په دې کښې څه شک نشته. دغه شان په کومو روایاتو کښې چه راغلی دی. چه د سهل بن حنیف نه ابو وائل هم په جنگ صفین کښې تپوس کړې وو. هغه هم مسیح دی. البته دلته په روایت باب کښې د حضرت ابو وائل دا وینا چه کله سهل بن حنیف د جنگ صفین نه را واپس شو. نو مونږ دهغه نه تپوس او کړو. ددې په باره کښې تاسو دا ونیلې شئ. چه د جنگ د واپسۍ نه پس د ابو وائل دهغه نه تپوس کول د نورو خلکو اورولو دپاره وو. په خپله خو هغوی د دوی نه هم په جنگ صفین کښې سوال کړې وو. خو اوس سوال ددې وجې کوی. چه نور خلق هم سوال او جواب واورې.

په اصل کښې په حضرت سهل بن حنیف باندې د حضرت علی عليه السلام د ملگرو دا اعتراض وو. چه ته په قتال کښې د اهل شام په مقابل کښې د زیاتې دلچسپۍ مظاهره نه کوي. (۱) دا تپوس چه کله د حضرت سهل بن حنیف نه اوشو. نو هغه اوونیل.

قوله: اَتَمُّوْا الرَّأْيَ فَلَقَدْ رَأَيْتَنِي يَوْمَ أَبِي جَنْدَلٍ وَكَلَّوْا سَطِيعُ أَنْ أَرَدَّ عَلَيَّ رَسُولُ

اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمْرَةً لَرَدَدْتُ وَاللَّهِ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ: تاسو خپله رانې متهمه اوگړئ. ما په يوم ابی جندل (صلح حدیبیه) کښې خپل خان لیدلې دې. که په دغه ورځ زما دپاره د نبی صلی الله علیه و آله فیصله رد کول ممکن وو. نو ما به خامخا رد کړې وه. خو الله اودهغه رسول ښه پوهیږي. (چه فائده په کوم څیز کښې ده)

د حضرت سهل بن حنیف عليه السلام ددې جواب مطلب او پس منظر دا دې. چه ملگرو ته د حضرت علی عليه السلام او حضرت امیر معاویه عليه السلام په مینځ کښې جنگ شروع شو. نو په جنگ کښې حضرت علی عليه السلام ته غلبه حاصله شوه. د حضرت امیر معاویه عليه السلام ملگری زیات قتلیدل. او نزدې وه چه هغوی پوره ماتې خوړلې وو. په دغه دوران کښې حضرت عمرو بن العاص عليه السلام حضرت امیر معاویه عليه السلام ته مشوره ورکړه. چه یو صورت داسې دې. که مونږ هغه اختیار کړو. نو دا د وینې تویدل به او دریرې. اود هغوی غلبه به موقوف شی. هغه دا چه حضرت علی عليه السلام ته قرآن اولیږه. او ورته اووايه. چه دا به زمونږ او ستاسو په مینځ کښې فیصله کوی. زما امید دې. چه حضرت علی عليه السلام به دا پیشکش قبول کړي. اودغه شان به جنگ موقوف شی. نو حضرت معاویه عليه السلام د حضرت عمرو بن العاص عليه السلام په مشوره باندې عمل اوکړو. او حضرت علی عليه السلام ته ئې اوونیل. چه زمونږ او ستاسو په مینځ کښې به فیصله قرآن کوی. حضرت علی عليه السلام ددې نه غوره بله کومه فیصله کیدې شی. په دې موقع باندې د حضرت علی عليه السلام بعضې ملگرو دهغوی سره اختلاف اوکړو. او وې ونیل. چه ته په دې وخت کښې قرآن حکم مه مننه. په دې وخت کښې جنگ جاری ساتل پکار دی. ځکه چه زمونږ تله درنه ده. او مونږ پوره غلبه حاصلولې شو. په دې باندې حضرت سهل بن حنیف عليه السلام خلقو ته خطاب اوکړو. او وې ونیل. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّبِعُوا أُنْفُسَكُمْ...» یعنی تاسو خپل خان (او خپله رانې) هم

متهمه او گنئی. دا مه گنئی: چه صرف ستاسو رانی صحیح ده. کیدی شی. چه د فریق مخالف رانی صحیح وی. ځکه چه په صلح حدیبیه کښې زه موجود ووم. او په هغه وخت کښې زما هم دا رانی وه. چه جنگ کیدل پکار دی. صلح نه ده پکار، خو په هغه وخت کښې مونږ خپله رانی پریخوده. او د نبی ﷺ په رانی مو عمل اوکړو. دهغې نتیجه ښه او انجام د خیر شو. حال دا چه هلته معامله د کفر او داسلام وه. اودلته خود مسلمانانو په خپل مینځ کښې مسئله ده. نو په دې کښې هم خپله رانی صحیح گنړل اود مسلمانانو قتل بهی دریغه جاری ساتلو باندې اصرار کول نه دی پکار.

ددې روایت دا تفصیل امام احمد بن حنبل رحمته الله په خپل مسند کښې بیان کړې دي. دلته د بخاری روایت مختصر دي. ()

قوله: وَمَا وَضَعْنَا أَسْيَافَنَا عَلَىٰ عَوَاتِقِنَا لِأَمْرٍ يُفْطِنُنَا (۲) إِلَّا أَكْمَلْنَا بِنَا إِلَىٰ أَمْرِ يُعْرِفُهُ قَبْلَ هَذَا الْأَمْرِ مَا نُسَدُّ مِنْهَا (۳) خُصْمًا إِلَّا أَنْفَجَرَ عَلَيْنَا خُصْمًا مَا نَدْرِي كَيْفَ نَأْتِي لَهُ: اومونږ خپلې اوږې د یو داسې کار دپاره کوم چه مونږ په ویرې کښې واچوی. تورې نه دی اوچتې کړې. خو ددې دپاره چه دا تورې هغه معامله زمونږ دپاره آسانه کړې. خود جنگ صفین دا معامله دومره گرانه او مشکله جوړه شوې وه. چه اوس مونږ ددې یو طرف لا بند (اوصحیح) کړې نه وی، چه بل طرف ئې شلیرې. په پوهه کښې نه راځی. چه څنگه به دا معامله حل کړو.

د حضرت سهل بن حنیف د دې جملې مقصد دا دي. چه دحضرت عثمان رضی الله عنه د شهادت نه پس چه په مسلمانانو کښې د فتنې کومه دروازه پرانستې شوې ده. په پوهه کښې نه راځی. چه دا دروازه به څنگه بنده کړې شی. ددې نه وړاندې چه به کله مونږ د جهاد دپاره توره اوچتوله. او د کومې فتنې د ختمولو دپاره به تلو. نو هغه فتنه به ختمه شوه. خود موجوده فتنې نوعیت دهغې نه بیخي مختلف دي.

چونکه په دې روایت کښې حضرت سهل بن حنیف رضی الله عنه په صلح حدیبیه کښې د خپلې موجودگۍ ذکر کړې دي. هم ددې مناسبت په وجه امام بخاری رحمته الله دا روایت دلته تخریج کړې دي. والله اعلم.

[۳۵۵/۳۵۳] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَى عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

۱، اوگورئ تعلیقات لامع الدارۍ (۳۵۰۸)۔

۲، الأمر الفظیح: الشنیع الشدید، وقوله: یفطننا ای: یوقنا فی أمر فطیح شدید علینا، خصماً: الخصم: الطرف، وخصم کل شیء طرفه، والظر جامع الأصول (۳۲۱۸)۔

۳، دمنها ضمیر،، الامر،، طرف ته راجع دي. دقواعد په لحاظ سره په ظاهره،، منه،، پکاروو. هم دا وجه ده. چه په یو روایت کښې،، منه،، دي. عمدة القاری (۲۲۰۱۷)۔~

زَمَنَ الْحَدِيثِ وَالْقَمَلَ يَتَأْتَرَعْلَى وَجْهِ فَقَالَ أَيُّذِيكَ هُوَ أَمْرُاسِكَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ فَاحْلِقْ
وَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَأُطْعِمِ سِتَّةَ مَسْكِينٍ أَوَّلُكَ نَيْبِكَةً قَالَ أَيُّوبُ لَا أَدْرِي بِأَيِّ هَذَا بَدَأَ
[۳۹۵۵/۳۹۵۶] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ هِشَامٍ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا هُثَيْمٌ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ عَبْدِ
الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ قَالَ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
بِالْحَدِيثِ وَنَحْنُ مُخْرَمُونَ وَقَدْ حَصَرْنَا الْمُشْرِكُونَ قَالَ وَكَأَنَّهُ لِي وَفَرَةً فَبَعَلْتُ الْهُوَامَ
تَسَاقُطَ عَلَى وَجْهِ قَمْرِي النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَيُّذِيكَ هُوَ أَمْرُاسِكَ قُلْتُ نَعَمْ
قَالَ وَأَنْزَلْتَ هَذِهِ الْآيَةَ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذَى مِنْ رَأْسِهِ فَعِذْنِي مِنْ صِيَامٍ أَوْ
صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ [۱: ۱۴۹]

باب = قِصَّةٔ عُكْلٍ وَعَرِينَةَ

[۳۹۵۷/۳۹۵۸] حَدَّثَنِي عَبْدُ الْأَعْلَى بْنُ حَمَادٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ أَنَّ
أَنَسَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدَّثَنَا أَنَّ نَاسًا مِنْ عُكْلٍ وَعَرِينَةَ قَدِمُوا الْمَدِينَةَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَكَلَّمُوا بِالْإِسْلَامِ فَقَالُوا يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنَّا كُنَّا أَهْلَ ضَرْعٍ وَلَمْ نَكُنْ أَهْلَ رِيفٍ
وَأَسْتَوْحُوا الْمَدِينَةَ فَأَمَرَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِدَوْدٍ وَرَازٍ وَأَمَرَهُمْ أَنْ يَخْرُجُوا فِيهِ
فَيَشْرَبُوا مِنْ الْبُيَايَا وَأَبْوَالِهَا فَنَاطَلُوا حَتَّى إِذَا كَانُوا نَاحِيَةَ الْحَرَّةِ كَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ وَقَتَلُوا
رَاعِيَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَسْتَأَفُوا الدَّوْدَ فَبَلَغَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَبَعَثَ الظَّلْبَ
فِي أَثَرِهِمْ فَأَمَرَهُمْ فَمَرَوْا أَعْيُنُهُمْ وَقَطَعُوا أَيْدِيَهُمْ وَتَرَكَوْنِي نَاحِيَةَ الْحَرَّةِ حَتَّى مَا تَوَاعَلَى حَالُهُمْ
قَالَ قَتَادَةُ بَلَّغْنَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ ذَلِكَ كَانَ يَحْكُ عَلَى الصَّدَقَةِ وَيَتَمَنَّى
عَنِ الثُّمَلَةِ وَقَالَ شُعْبَةُ وَأَبَانٌ وَحَمَّادٌ عَنْ قَتَادَةَ مِنْ عَرِينَةَ وَقَالَ يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ
وَأَيُّوبُ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ أَنَسٍ قَدِمَ مَقَرٌّ مِنْ عُكْلٍ

۲۷ کنبی د عکل او عرینه واقعہ پیشہ شوہ. د اتو کسانو ۱۵ د نبی ﷺ پہ خدمت کنبی
حاضرہ شود. پہ ہغی کنبی د خلورو تعلق د قبیلہ عرینہ سرہ وو. او د دریو تعلق د عکل سرہ
وو. او یو کس د بلہ یوہ قبیلہ وو. (۱) ہغوی راغلل. او پہ مدینہ منورہ کنبی نی اسلام قبول
کرو. اوہلہ نی استوگنہ شروع کرہ. خود مدینہ منورہ اوبہ پرې موافق راغلل. اودا خلق
ناجورہ شول. نبی ﷺ تہ نی شکایت اوکړو. نبی ﷺ ورته د مدینہ نہ بهر خپل اوبیانو تہ د
تک وینا اوکړہ. او ورته نی اوفرمانیل د اوبیانو یی او متیازی خکی. نوصحیح بہ شی. دا
کسان لاپل. اود پیو او متیازو پہ ځکلو سرہ بیخی صحتمند شول.

کله چه هغوی صحتمند شول. نو د اوبیانو محافظ اود رسول الله ﷺ راغی حضرت

یسار رضی الله عنه هغوی قتل کړلو. او اوشان نهی اوتختول. نبی صلی الله علیه و آله ته چه کله ددې واقعی خبر اوشو. نو نبی صلی الله علیه و آله شل کسان د حضرت کرزبن جابر فهری رضی الله عنه په قیات کښې دهغوی په تعاقب کښې روان کړل. حضرت کرزبن جابر فهری رضی الله عنه هغوی ټول بندیوان کړل. رسول الله صلی الله علیه و آله دهغوی د قتلولو حکم اوکړلو. نو دهغوی په سترگو کښې گرم سیخونه راښکلی شول. او دهغوی لاسونه او پښې کټ کړې شول. او په حره یو کانړی ژنه زمکه، په یو طرف کښې هغوی واچولی شول. او دغه شان ټول هلته مړه شول. ^(۱)

قوله: وَأَسْتَوَحُوا الْمَدِينَةَ: یعنی مدینه هغوی دخپل خان دپاره د آب هوا په اعتبار سره

موافق بیا نه مونده «أَرْضٌ وَحِيمَةٌ» هغه زمکې ته وائی، چه د هغې آب هوا موافق نه وی.

قوله: إِنَّا كُنَّا أَهْلَ ضَرْعٍ وَلَمْ نَكُنْ أَهْلَ رَيْفٍ: مونږ اهل ضرع وو، اهل ریف نه وو.، ضرع،، غولاونځې ته وائی. او،، ریف،، شین پټی ته وائی.

مطلب دا دی. چه مونږ د ځنگل او دباندو اوسیدونکی یو. هلته څاروی څروو اودهغې په پیو گزاره کوو. ښاریان نه یو. چه پټی او کاشتکاری کوو. «دمدینې منورې خلقو به زمینداری کوله»

قوله: فَأَمَرُوا أَغْيَنَهُمْ وَقَطَعُوا أَيْدِيَهُمْ: دلته اشکال کیږی. چه په اسلام کښې، مثله،، جائز نه ده. نبی صلی الله علیه و آله د،، مثله،، نه منع کړې ده. نوییا ددې کسانو،، مثله،، ولې اوکړې شوه؟ ددې مختلف جوابونه ورکړې شوی دی.

① ابن شاهین ددې سوال په جواب کښې فرمائی. چه دا واقعه د مثله د حرمت نه وړاندې وه. تراوسه پورې د مثله د حرمت اعلان نه وو شوی. روسته مثله حرامه اوگرځولې شوه. ^(۲)

② علامه ابن الجوزی رحمته الله علیه فرمائی. چه تر دغه وخته پورې عامه مثله خو منسوخه شوې وه. خو تر اوسه پورې دمثله په بدله کښې د مثله جواز برقرار وو. اوچونکه دې کسانو د رسول الله صلی الله علیه و آله راعی قتل کړې وو. او دهغه مثله نهی کړې وه. ددې وجې قصاصاً دهغوی مثله هم اوکړې شوه. روسته قصاصاً مثله هم حرامه کړې شوه. او اوس مثله په هیڅ صورت کښې هم جائز نه ده. ^(۳)

قوله: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَقَالَ شُعْبَةُ وَأَبَانُ وَحَمَّادُ عَنِ قَتَادَةَ بْنِ عُرَيْنَةَ: امام

بخاری رحمته الله علیه فرمائی. چه شعبه، ابان او حماد رضی الله عنهم د قتاده نه صرف «من عرینة» نقل کړی دی. د عکل قبیلې نوم دې حضراتو نه دې اخستی. د شعبه تعلیق امام بخاری په کتاب الزکاة

^۱، د تفصیل دپاره اوگورئ فتح الباری (۳۷۱/۱) د واقدی په نیز دا دشوال ۶ه اود ابن اسحاق په نیز

د جمادی الثانيه ۶ه واقعه ده.،

^۲، فتح الباری (۳۴۱/۱)۔

^۳، فتح الباری (۳۴۱/۱)۔

کنبی موصولا ذکر کړې دې. د ابان بن زید تعلیق ابن ابی شیبه موصولا نقل کړې دې. او د حماد تعلیق امام ابو داود موصولا نقل کړې دې.^(۱)

قوله: وَقَالَ يَحْيَى بْنُ أَبِي كَبِيرٍ وَأَيُّوبُ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ أَنَسٍ قَدِمَ نَقْرُورٌ

عُكِلَ: يحيى او ايوب چه د حضرت انس رضي الله عنه نه د ابو قلابه په واسطه باندې كوم روايت نقل کړې دې. په هغې کنبې صرف د عكل قبيلې ذکر دې. د عرينه نوم نشته. د يحيى بن کثير دا تعلیق امام بخاری په کتاب المحاربين کنبې موصولا نقل کړې دې.^(۲) او د ايوب روايت امام بخاری په کتاب الطهارة کنبې موصولا نقل کړې دې.^(۳)

[۲۹۶] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غُمَرٍ أَبُو غَمَرٍ الْحَوْضِيُّ حَدَّثَنَا خَمَادُ بْنُ زَيْدٍ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ وَالحَجَّاجُ الصَّوَّافُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو رَجَاءٍ مَوْلَى أَبِي قِلَابَةَ وَكَانَ مَعَهُ بِالشَّامِ أَنَّ غُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ اسْتَشَارَ النَّاسَ يَوْمًا قَالَ مَا تَقُولُونَ فِي هَذِهِ الْقَسَامَةِ فَقَالُوا حَقٌّ قَضَى بِهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَضَتْ بِهَا الْخُلَفَاءُ قَبْلَكَ قَالَ وَأَبُو قِلَابَةَ خَلَفَ بِرِيهِ فَقَالَ غُنْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ فَأَيْنَ حَدِيثُ أَنَسٍ فِي الْغُرَيْنِ قَالَ أَبُو قِلَابَةَ إِنِّي أَى حَدَّثَهُ أَنَسُ

يُنْ مَا لَيْكَ
قَالَ عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسٍ مِنْ عُرَيْنَةٍ وَقَالَ أَبُو قِلَابَةَ عَنْ أَنَسٍ مِنْ عُكِلٍ
ذَكَرَ الْقِصَّةَ [۲۹۷]

قوله: حَدَّثَنِي أَبُو رَجَاءٍ مَوْلَى أَبِي قِلَابَةَ: په دې سند باندې اشکال کيږي. چه د حماد بن زید دوه استاذان دي. ايوب او حجاج صواف. نود «حدثني» په ځانې «حدثاني» د تشبیه صیغه پکار وه. علامه عینی ددې اشکال جواب ورکوي او فرماني، چه د ايوب په باره کنبې اختلاف دي. چه آیا هغوی دا روايت د ابو قلابه نه بلا واسطه نقل کوي. او که د ابو رجاء په واسطه ئې نقل کوي. او د حجاج صواف په باره کنبې دا خبره متعینه ده. چه هغوی د ابو رجاء په واسطه سره نقل کوي. د دې وجې ئې د مفرد صیغه استعمال کړه. چه ضمير حجاج طرف ته راجع دي. ايوب په دې کنبې شامل نه دي. والله اعلم

قوله: وَكَانَ مَعَهُ بِالشَّامِ: يعنی ابو رجاء د ابو قلابه سره په شام کنبې وو. دا روايت دلته ډير په اختصار سره نقل شوي دي. وړاندې په کتاب الديات کنبې به مفصل راشي. ان شاء الله هلته به په دې باندې تفصیلی خبره کيږي.

^۱، عمدة القاری (۲۳۲/۱۷)۔

^۲، صحيح بخاری کتاب الردة والمحاربين باب لم يحسم النبي ﷺ المحاربين من أهل الردة حتى هلكوا رقم

الحديث (۶۸۰۳)۔

^۳، صحيح بخاری کتاب الطهارة باب أبواب الإبل رقم (۲۲۳)۔

بَاب = غَزْوَةُ ذِي قَرْدٍ وَهِيَ الْغَزْوَةُ الَّتِي أَغَارُوا عَلَى لِقَاحِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ خَيْبَرِ ثَلَاثٍ

«ذی قرد» یا «ذات قرد» د یوې چینې نوم دی. کومه چه د مدینې منورې نه د یوې ورځې په فاصله باندې په بلاد غطفان کښې واقع ده.

دا غزوه کله پېښه شوې وه؟ د اهل سیر او مغازی په دې باندې اتفاق دی. چه غزوه ذی قرد په ۵۲ کښې د حدیبیه نه وړاندې پېښه شوې وه. ابن سعد په طبقات کښې په ربیع الاول کښې (۱) بعضې حضراتو په جمادی الاولی ۵۲ کښې او محمد بن اسحاق په شعبان ۵۲ کښې ددې وقوع بیان کړې ده (۲) دا ټول اقوال په دې باندې دلالت کوی. دا ټول اقوال په دې باندې دلالت کوی. چه غزوه ذی قرد د حدیبیه نه وړاندې ده. ځکه چه حدیبیه په ذی قعدة ۵۲ کښې واقع شوې وه. او کله چه غزوه ذی قرد وقوع د حدیبیه نه وړاندې ده. نو ظاهره ده. چه د خیبر نه به هم وړاندې وي. ځکه چه غزوه خیبر د حدیبیه نه پس په ۵۷ کښې پېښه شوې وه.

خو امام بخاری رحمته الله فرمائی. چه دا غزوه د غزوه خیبر نه صرف درې ورځې وړاندې واقع شوې ده. ددې ښکاره مطلب دا دی. چه امام بخاری دا د حدیبیه نه پس منی. حافظ ابن قیم او علامه بیهقی رحمته الله هم د امام بخاری رحمته الله مطابقت کړې دي. هغوی هم دا د حدیبیه نه پس اود د خیبر نه وړاندې گنړی. (۳) امام مسلم د حضرت سلمه بن اکوع رضی الله عنه یو مفصل روایت ذکر کړې دي. د هغې نه هم ددې خبرې تائید کیږي. چه دا خیبر نه درې ورځې وړاندې ده. (۴) ① ابوالعباس قرطبی رحمته الله تطبیق کړې دي او فرمائی. چه د حضرت سلمه بن اکوع رضی الله عنه په تفصیلی روایت کښې چه د کوم خیبر ذکر دي. ممکن ده. چه هغه مشهوره غزوه خیبر نه وي. ځکه چه رسول الله صلی الله علیه و آله خیبر طرف ته څو ځله لښکر روان کړې وو. خو دهغوی خبره ددې وجې وړنې نه ده. چه په دغه روایت کښې دا هم ذکر دي. چه حضرت علی رضی الله عنه مرحب یهودی سره مقابلې او کړه. اودا مشهوره مقابلې هم په غزوه خیبر کښې شوې وه. نودا بغیر دغه دلیل

(۱) طبقات ابن سعد (۸۰/۱ و ۸۱) غزوة رسول الله صلی الله علیه و آله (الغابة)۔

(۲) فتح الباری (۳۶۰/۷)۔

(۳) قال ابن القيم هذه الغزوة كانت بعد الحديبية وقد وهم فيها جماعة من أهل المغازی والسير فذكروا أنها كانت قبل الحديبية)) وانظر زاد المعاد (۲۷۹/۱۳) امام بیهقی رحمته الله هم دا د حدیبیه نه روسته ذکر کړې

ده. او گوړی دلالت بیهي (۱۷۸/۴)۔

(۴) ځکه چه د دغه روایت په آخر کښې دي. ((فرجعنا .. أي من غزوة ذات قرد .. إلى المدينة. فوالله ما لبثنا بالمدينة إلا ثلاث ليال حتى خرجنا إلى خیبر صحیح مسلم کتاب الجهاد والسير باب غزوة ذی قرد وغیرها)

نه په بله غزوه باندې معمول کول صحیح نه دی. (۱)

⑤ حافظ ابن حجر په دواړه قسم روایاتو کښې د تطبیق دپاره په ځانې د دې چه غزوه خیبر متعدد او گنډې غزوه دی قرد متعدد گنډې ده. هغوی فرمائی. چه عبد الرحمن بن حفص فزاری په مقام دی قرد کښې د نبی ﷺ په اوښانو باندې څو ځله د شپې حمله کړې وه. نو کومه دی قرد چه عام اهل سیر ذکر کوی. هغه د حدیبیه نه وړاندې پېښه شوې وه. او امام بخاری رحمه الله چه کومه غزوه دی قرد د خیبر نه درې ورځې وړاندې بیان کړې ده. هغه بله واقعه ده. اودا د حدیبیه نه پس واقع شوې وه. نو اوس په دواړه قسم اقوالو کښې څه تعارض نه پاتې کیږی. (۲)

د غزوه دی قرد تفصیل په وړاندینی روایت کښې راځی.

[۳۵۸] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ قَالَ سَمِعْتُ سَلَمَةَ بْنَ الْأَكْوعِ يَقُولُ خَرَجْتُ قَبْلَ أَنْ يُؤَدَّتْ بِالْأَوَّلَى وَكَانَتْ لِقَاءَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَرَعَى يَدَى قَرْدٍ قَالَ فَلَقِينِي غَلَامٌ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ فَقَالَ أُخِذْتُ لِقَاءَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ مَنْ أَخَذَهَا قَالَ عَطْفَانُ قَالَ فَصَرَخْتُ ثَلَاثَ صَرَخَاتٍ يَا صَبَاحًا قَالَ فَأَسْمَعْتُ مَا بَيْنَ لَابَتَى الْمَدِينَةِ ثُمَّ انْدَفَعْتُ عَلَيَّ وَجَبِي حَتَّى أَذْرَكْتُهُمْ وَذَ أَخَذُوا وَاسْتَقَوْتُ مِنَ الْمَاءِ فَجَعَلْتُ أَرْبِيعَهُمْ يَنْبُلِي وَكُنْتُ رَامِيًا وَأَقُولُ: أَنَا ابْنُ الْأَكْوعِ وَالْيَوْمُ يَوْمُ الرُّضَمِ

وَأَرْجُو حَتَّى اسْتَقْدْتُ اللَّقَاءَ مِنْهُمْ وَاسْتَلَبْتُ مِنْهُمْ ثَلَاثِينَ بُرْدَةً قَالَ وَجَاءَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالنَّاسُ فَقُلْتُ يَا نَبِيَّ اللَّهِ قَدْ حَمَيْتُ الْقَوْمَ الْمَاءَ وَهُمْ عَطَاشٌ فَأَبْعَثْ إِلَيْهِمُ السَّاعَةَ فَقَالَ يَا ابْنَ الْأَكْوعِ مَلَكْتُ فَأَسْمِعْ قَالَ ثُمَّ رَجَعْنَا وَرُدُّنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى نَاقَتِهِ حَتَّى دَخَلْنَا الْمَدِينَةَ [۳۵۹]

حضرت سلمه بن اکوع رحمه الله په دې روایت کښې د غزوه دی قرد واقعه بیانوی. چه زه د صبا د اذان نه وړاندې د مدینې منورې نه بهر غابه (صحرا) طرف ته اووتم. اود رسول الله ﷺ اوښې په دی قرد کښې خړیدلې. نو د عبد الرحمن بن عوف رحمه الله غلام ماته ملاؤ شو. دلته ئې د غلام نوم نه دې بیان کړی. د مسلم په روایت کښې د غلام نوم .. رباح .. راغلی دې. خود مسلم په روایت کښې ئې هغه ته د رسول الله ﷺ غلام و نیلې دې. خو په دې کښې څه تعارض نشته. ځکه چه ممکن ده. غلام د عبد الرحمن بن عوف وو. خود رسول الله ﷺ د خدمت دپاره هم حاضریدل. د دې وجې هغه ته د رسول الله ﷺ غلام هم و نیلې شوې دې. (۳)

رباح او نیل، چه د رسول الله ﷺ اوښې او نیولې شوې. ما او نیل چا؟ هغه او نیل عطفان،

۱ فتح الباری (۴۶۰، ۴۶۱)۔

۲ فتح الباری (۴۶۱، ۴۶۲)۔

۳ فتح الباری (۴۶۰، ۴۶۱)۔

نو ما درې ځله په اوچت آواز سره «یا صبا حاه» او وئیل. اود مدینې د شگلورې زمکې ټولې آبادۍ ته ما خپل آواز اورسولو. (کیدې شی. چه د دوی آواز ډیر اوچت وو. یا کیدې شی. چه دا ددوی کرامت وو) او بیا زه مخکښې طرف ته روان شوم. تردې چه ما هغه د شپې حمله گوریا رالاندې کړل. هغوی اوبه ځکلې. نو ما په هغوی باندې د غشی وړول شروع کړل. زه ډیر ښه غشی ویشتونکې ووم. اودا رجز مې هم وئیل.

قوله: اَنَا ابْنُ الْأَكُوْعِ وَالْيَوْمُ يَوْمُ الرُّضْعِ: زه د اکوع خوې یم. نن د سپکو خلقو د بربادۍ ورځ ده.

«رضع» دا د «راضع» جمع ده. راضع پي ځکونکي ته وائي. خود کمينه او ذليل په معنی کښې هم استعمالیږي. په دې معنی کښې د استعمال پس منظر دا دې چه يو بخیل کس به خپله خوله د اوبښانو په تېو باندې لگولې وه. او پي به نې ځکل. هغه سره دا ویره وه. که پي په لوبښې کښې لوشلی شی. نو هسې نه چه گاونډيان د پي لوشلو آواز واورې. او پي او غوړې. نو دغه شان پي ځکل يو ذليله حرکت وو. د دې وجې «راضع» د کمينه په معنی کښې هم استعمال شو. (۱)

حضرت سلمه رضي الله عنه وائي. ما دا رجز وئیل. او د هغوی نه مې ټولې اوبښې خلاصې کړې. او دیرش څادرې هم ما د هغوی نه واخستې. (د بدحواسۍ په حالت کښې څادرې هم هغوی ته بوج ښکاریدې. ددې وجې نې څادرونه پریخودل. او اوختېدل) په دې کښې نبی کریم صلی الله علیه و آله او صحابه راغلل. ما او وئیل. اي دالله رسوله ما هغه کسان اوبوځکلو ته پرې نخودل. او هغوی تگی دي. تاسو هغوی طرف ته اوس لښکر اولیږي. نو نبی صلی الله علیه و آله او فرمائیل. «ابن الاکوع ملک فاسع» اي ابن الاکوع هرکله چه تا غلبه حاصله کړه. نو اوس د نرمۍ نه کار واخه. فرمانی. بیا مونږ راوایس شو. رسول الله صلی الله علیه و آله د شفقت په وجه زه خپل ردیف جوړ کړم (خپل خان پسې نې په سورلي سور کړم) تردې چه مونږ مدینې ته داخل شو.

بَاب = غزوة خيبر

د غزوه خیبر په باره کښې دعام اهل سیر او مغازی راني دا ده. چه دا په ۷ه کښې واقع شوې ده. نبی کریم صلی الله علیه و آله چه کله د حدیبیه نه واپس شو. نو د ذی الحجه او محرم په اوانلو کښې نبی صلی الله علیه و آله په مدینه کښې پاتې شو. او د محرم په آخر کښې دوی د خیبر طرف ته خروج اوکړو. (۱) خیبر د مدینې نه اته منزل (یعنی تقریباً دوه سوه میله) په فاصله باندې شام طرف ته واقع د یو ځاني نوم دي. (۲)

۱، فتح الباری (۴۶۲۷)۔

۲، البداية والنهاية (۱۸۱/۴)۔

۳، طبقات ابن سعد (۱۰۶۲) وسیرت النبی (۲۷۵۱۱) بعضي حضراتو ۹۶ میله او بعضو ۱۸۳ کلومیتره یعنی تقریباً پنځویش دپاسه سل میله فاصله لیکلي ده۔

دغزوہ خیبر سبب: یہود چہ کلہ نبی ﷺ د مدینہ منورہ نہ جلا وطن کرل. نو دا خلق خیبر کبھی آباد شو. او د مسلمانانو خلاف پہ سازشونو کبھی مشغول شول. یو طرف ته خو دوی د مکہ مشرکان د مسلمانانو خلاف جنگ کولو ته د امدادہ کولو کوشش کولو، او بل طرف ته ئی پہ مدینہ کبھی منافقانو ته د مسلمانانو خلاف ډاډ ورکولو. د دې وجہ اوس ضرورت وو. چہ پہ هغوی باندې حملہ اوکړی. او دهغوی طاقت ختم کړې شی. او د دعوت اسلام په باب کبھی د هغوی د رکاوټونو سد باب اوکړې شی. کلہ چہ نبی ﷺ د حدیبیہ نه واپس تشریف راوړلو. نو په لاره کبھی سورة فتح نازل شو. (وَعَدَکُمُ اللّٰهُ مَغَایِمَ کَثِیْرَةً تَأْخُذُ وَنَهَا فَعَجَلَ لَکُمُ هَذِهِ) د«هذه» اشاره غزوہ خیبر طرف ته وه. (۱)

د نبی ﷺ روانیدل: چونکه نبی ﷺ خان سره شپاړس سوه صحابه اخستی وو. په هغوی کبھی دوه سوه سواره وو. او خوارلس سوه پیدل وو. (۲) دې غزوې ته د روانیدو نه وړاندې الله تعالی د وحی په ذریعہ نبی ﷺ ته حکم کړې وو. چہ منافقانو ته په دې سفر کبھی د تلو اجازت مه ورکوه. ځکه چہ په صلح حدیبیہ کبھی دا کسان تاسوسره نه وو تلی. بعضو معذرت کړې وو. او بعضو ښکاره انکار کړې وو. ددې وجہ په دې غزوہ کبھی منافقان شامل نکړې شو. (۳) په ازواج مطہراتو کبھی نبی ﷺ خان سره ام سلمہ (رضی اللہ تعالیٰ عنہا) بوتلې وه. (۴) او په مدینہ منورہ کبھی د صحیح روایت مطابق حضرت سباع بن عرفطہ ئی خپل قائم مقام مقرر کړو. (۵)

نبی ﷺ لاړلو او په «رجیع» کبھی ئی ډیره واچوله. دا مقام د خیبر او عطفان ترمنځ واقع دې. دلته د قیام وجه دا وه. چہ عطفانی د اهل خیبر حلیف وو. او هغوی د خیبر د یهودو د مدد دپاره لښکر هم جمع کړې وو. که مسلمانان نیغ تلی وو. او په خیبر باندې ئی حملہ کړې وه. نو دا کسان به د مسلمانانو خلاف د یهودو مدد ته رارسیدلی وو. د هغوی د مرغوب کولو دپاره رسول الله ﷺ په رجیع کبھی قیام اوکړو. او هغه خلقو سره دا ویره شوه. که مونږ د یهودو د مدد پاره خیبر ته لاړ شونو. مسلمانان به د شانه زموږ په کورونو باندې حملہ اوکړی. نو دې خلقو خپله ویره محسوس کړه. او واپس شو. او د خیبر د یهودو د مدد اراده ئی پرېخوډه. (۶)

کلہ چہ نبی ﷺ خیبر ته نزدې اورسیدلو. نو د داخلیدو نه وړاندې ئی صحابو (رضی اللہ عنہم) ته او فرمائیل. اودریږئ. اودا دعا ئی اوکړه. «اللهم رب السوات وما اقللن، ورب الأرضین وما اقللن، ورب الشیاطین وما اضللن ورب الریام وما اذین، نسألك خیر هذه القرية وخیر أهلها وخیر ما فیها

۱، دلائل النبوة بیہقی (۱۹۷۱/۴)۔

۲، سیرت النبی ﷺ (۱۵۱۳) په حوالہ د زرقانی (۲۱۷۲)۔

۳، اوگوری الدر المنثور فی التفسیر المائور (۷۳۱۶)۔

۴، طبقات ابن سعد (۱۰۶۲)۔

۵، طبقات ابن سعد (۱۰۶۲)۔

۶، الکامل لابن اثیر (۱۴۷۲)۔

ونعمو ذک من شهادتها و أهلها و شرافتها، أقدموا بسم الله» به روایات کنبی ددی الفاظو نه مختصر الفاظ هم راغلی دی. خوابن اثیر مذکورہ الفاظ نقل کری دی.^(۱)

په خیبر باندې حمله او محاصره خیبر ته نبی ﷺ د شپې په وخت کنبی اورسیدلو. او چونکه د نبی ﷺ د شپې د حملې کولو عادت نه وو. بلکه نبی ﷺ به د صبا انتظار کولو. که نبی ﷺ ته به د صبا د اذان آواز ترغور و شونو حمله به ئې نه کوله. او که د اذان آواز به ئې واوریدلو. نو حمله به ئې کوله. ددی وجې نبی ﷺ د صبا انتظار اوکړو. چه د اذان آواز ئې واوریدلو. نو نبی ﷺ د حملې اراده اوکړه. یهودیان صبا دخپلو باغونو او پټو ته دکار دپاره اووتل. کله چه ئې نبی ﷺ اولیدل. نو چغې ئې کړې. «مجدوالغیس» او لږل په قلعو کنبی محصور شول. نبی ﷺ په دې موقع باندې وفرمائیل. «الله اکبر خیرت یی، انا اذا نزلنا بساحة قوم فساء صباح المنذرين»^(۲)

په خیبر کنبې څو قلعو گانې وې. نبی ﷺ هغه قلعو طرف ته روان شو. او هغه ئې پرله پسې فتح کولې. ددغه قلعو دتعداد اودهغې د فتح کولو په ترتیب کنبې روایات مختلف دی. څو اکثر اهل مغازی د شپږو قلعو تعداد ذکر کړې دي.

① د ټولونه اولنې قلعو،، ناعم،، فتح شوه. ددی قلعي په فتح کنبې یو صحابی محمود بن سلمه رضی الله عنه شهید شو. حضرت محمود بن سلمه رضی الله عنه ډیره مړانه او دلاوری سره حمله اوکړه. او ډیر وخته پورې جنگیدلو. چه سترې شونو د څه وخته پورې د آرام کولو دپاره د دیوال په سیوری کنبې کیناستلو. کنانه به ربیع د قلعي د فسیل نه د جرندي پل په هغه باندې راگوزار کړلو. او هغه شهید شو. خودا قلعو ډیره زر فتح شوه.^(۳)

② د،، ناعم قلعو،، نه پس مسلمانان،، قموص،، قلعي طرف ته وروړاندې شو. دا قلعو په ټولو قلعو کنبې دټولو نه زیاته مضبوطه او مستحکمه وه. د یهودو مشهور پهلوان،، مرحب،، هم په دې قلعو کنبې وو. کوم چه د زرو سورو برابر گنلې شو. دې قلعي محاصره تقریباً شلو ورځو پورې جاری وه. نبی ﷺ د درد شقیقه (د نیم سر درد) د وجې پخپله میدان ته نشو راتلې. نبی ﷺ حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته بیرغ ورکړو. او وې لیرېلو. خو په دغه ورځ قلعو فتح نشوه. بیا نبی ﷺ په بله ورځ حضرت فاروق اعظم رضی الله عنه ته بیرغ ورکړو، او روان ئې کړو. خو په دغه ورځ هم د سخت جنگ باوجود قلعو فتح نشوه. یوه ورځ د مابنامې نبی ﷺ وفرمائیل. «اما والله لا عطيها لحد ارجلا يحب الله ورسوله ويحب الله ورسوله يا عندها عنة» په الله قسم صبا به زه داسي کس ته بیرغ ورکوم. چه هغه به دالله اودهغه د رسول سره محبت کوی. او الله اودهغه رسول به هغه سره هم محبت کوی. هغه به دا قلعو په زور سره فتح کوی. په دغه

۱، الکامل لابن الاثير (۱۴۷/۲)۔

۲، البداية والنهاية (۱۸۳/۴)۔

۳، الکامل لابن اثير (۱۴۸/۲)۔

شبه هر صحابی ته انتظار وو چه نبی ﷺ به چا ته بیرغ ورکوی. اود هریوکس خواهش وو. چه بیرغ ده ته ملاؤ شی. په راروان ورخ نبی ﷺ حضرت علی رضی الله عنه راوغوستل. حضرت علی رضی الله عنه دسترگو د بیمارئ دوجې هلته موجود نه وو. نبی ﷺ هغوی راوغوښتل. او د هغوی په سترگو ئې د خولې لپارې اومگلې. دهغې په وجه الله تعالی دهغه سترگو ته شفا ورکړه. بیا نبی ﷺ هغه ته بیرغ ورکړو. د یهودو مشهور پهلوان د رجز وئیل. اومیدان ته راكوز شو.

شاک السلا بطل مجرب

قد علمت خیدران مجرب

خبر ته معلومه ده، چه زه مجرب یم، سلاح پوش او تجربه کاریم.

د حضرت سلمه بن الاکوع رضی الله عنه ورور حضرت عامر بن الاکوع دهغه په مقابله کښې دا رجز وئیل او راووتل.

شاک السلا بطل مغامر

قد علمت خیدران عامر

مجب په هغه باندې گزار او وکړو. حضرت عامر په خپل ډهال سره منع کړو. بیا عامر رضی الله عنه هغه باندې گذار او کړو. توره راتاؤ شوه. او خپله دده په پندئ کښې ورننوته. دهغې نه هغوی شهید شو.

ددې نه پس حضرت علی رضی الله عنه دا رجز وئیل اود مجرب د مقابلې دپاره پخپله راوتلو.

کلیث غایات کریمه المنظره

انا الذی سانی حیدره

زه هغه یم. چه زما مور زما نوم حیدر (زمرې) کیخودې دې. دخنگل د زمري پشان ډیر مهیب یم. مجرب ډیر په زور سره راغلو. خو حضرت علی رضی الله عنه دومره په زور سره د تورې گذار او کړو چه دهغه سرئ دوه ټکړې کړو. بیا د مجرب ورور، یاسر، راغلو. د مسلمانانو دپاره حضرت زبیر رضی الله عنه هغه قتل کړو. دغه شان آخر الله تعالی د حضرت علی رضی الله عنه په لاس باندې د قموص دا مضبوطه قلعه فتح کړه. (۱)

ددې قلعې نه مسلمانانو ته ډیر قیدیان په لاس راغلل. هم په دې قیدیانو کښې د بنو نضیر د سردار حبیب بن اخطب لور حضرت صفیه رضی الله عنها وه. کومه چه روسته د نبی ﷺ په عقد نکاح کښې راغله. (۲)

⑥ د... قموص... قلعې فتح کولو نه پس مسلمانان، قلعه صعب بن معاذ، طرف ته ور وړاندې شو. دا قلعه د خوراک خڅاک د خیزونو په اعتبار سره د ټولو قلعه ګانو نه لویه وه. دلته یهودو د خوراک ډیره لویه ذخیره جمع کړې وه. مسلمانانو په آسانی سره هغه هم فتح کړه. او په دې سره په اسلامی لښکر کښې د خوراک خڅاک د خیزونو دکمی شکایت لرې شو. (۳)

۱، اوګوری البدایه والنهایه (۱۸۴/۱۹۰) البدایه والنهایه کښې دا ذکر نشته. چه کومه قلعه حضرت علی رضی الله عنه فتح کړې وه. هغه قموص وه. بلکه ابن اثیر لیکلی دی. چه دا قلعه، وطیح و سلام، وه. البته حافظ ابن حجر رحمته فرمائی. چه حضرت علی رضی الله عنه کومه قلعه فتح کړې وه. هغه قموص وه. هغوی لیکي. ((وکان اسم الحصن الذی فتحه علی رضی الله عنه، القمص... وهو من أعظم حصونهم (فتح الباری (۴۷۸/۷) -

۲، فتح الباری (۴۷۸/۷) -

۳، سیره ابن هشام (۳۴۶/۳) -

دپاره امادگی ښکاره کړه. نبی ﷺ اهل فدک سره په نصف اموال باندې صلح اوکړه او وې فرمائیل چه کله هم مونږ اوغواړو. تاسو به اوباسو. اودغه شان فدک هم فتح شو. (۱)

په غزوه خیبر کښې تقریباً خوارلس پنځلس صحابه شهیدان شو. او ۳۹ یهودیان قتل شو. (۲)
[۳۹۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ بُشَيْرِ بْنِ يَسَارٍ أَنَّ سُوَيْدَ بْنَ الثُّعْمَانَ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ خَرَجَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ خَيْبَرٍ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالصَّهْبَاءِ وَهِيَ مِنْ أَدْنَى خَيْبَرَ صَلَّى الْعَصْرَ ثُمَّ دَعَا بِالْأَزْوَاجِ فَلَمْ يَأْتِ إِلَّا بِالسَّوْقِ فَأَمَرَهُ فَنَزَى فَأَكَلَ وَأَكَلْنَا ثُمَّ قَامَ إِلَى الْمَغْرِبِ فَبَضَّضَ وَمَضَّضْنَا ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ [۳۰۰: ر]

په کتاب الوضوء کښې د اروایت تیر شوې دي.
[۳۹۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمَةَ حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى خَيْبَرَ فَبَرْنَا نَيْلًا فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ لِعَامِرٍ يَا عَامِرُ أَلَا تَسْمِعُنَا مِنْ هُنَيْيَا تِكَ وَكَانَ عَامِرٌ رَجُلًا شَاعِرًا فَتَرَكَ يُحَدِّثُ بِالْقَوْمِ يَقُولُ

اللَّهُمَّ لَوْلَا أَنْتَ مَا اهْتَدَيْنَا
وَلَا تَصَدَّقْنَا وَلَا صَلَّيْنَا
فَاغْفِرْ فِدَاءَكَ مَا أَبْقَيْنَا
وَأَلْقَيْنَا سَكِينَةً عَلَيْنَا
وَيَا لِحَيَاةٍ عَوَّلُوا عَلَيْنَا

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ هَذَا السَّائِقُ قَالُوا عَامِرُ بْنُ الْأَكْوَعِ قَالَ يَحْيَى قَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ وَجَبَتْ يَا نَبِيَّ اللَّهِ لَوْلَا أَمْتَعْتَنَا بِهِ فَأَتَيْنَا خَيْبَرَ فَحَاصَرْنَا هُمْ حَتَّى أَصَابَتْنَا خَمْصَةٌ شَدِيدَةٌ ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى فَتَحَهَا عَلَيْهِمْ فَلَمَّا أَمْسَى النَّاسُ مَسَاءَ الْيَوْمِ الَّذِي فَتَحَتْ عَلَيْهِمْ أَوْقَدُوا نِيرَانًا كَثِيرَةً فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا هَذِهِ النِّيرَانُ عَلَى أَيْ شَيْءٍ تَوْقَدُونَ قَالُوا عَلَى لَحْمٍ قَالَ عَلَى أَيْ لَحْمٍ قَالُوا لَحْمُ الْحُمْرِ الْإِسْيَةِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهْرِيقُوهَا وَاكْسِرُوهَا فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوْفَرِيقُهَا وَتَغْلِيهَا قَالَ أُوذَاكَ فَلَمَّا تَصَافَى الْقَوْمُ كَانَ سَيْفُ عَامِرٍ قَصِيرًا فَتَنَاوَلَ بِهِ سَاقَ يَهُودِيٍّ لِيَضْرِبَهُ وَيَرْجُمَ ذُبَابَ سَيْفِهِ فَأَصَابَ عَيْنَ رُكْبَةٍ عَامِرٍ فَمَاتَ مِنْهُ قَالَ فَلَمَّا قَفَلُوا قَالَ سَلَمَةُ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ آخِذٌ بِيَدِي قَالَ مَا لَكَ قُلْتَ لَهُ فَذَلِكَ أَبِي وَأُمِّي زَعَمُوا أَنَّ عَامِرًا حَبِطَ عَمَلُهُ

۱، دلانل النبوة لليبهي (۲۲۶/۴) فدک د حجاز په شمال کښې د مدینې منورې نه د دوو دریو ورځو په فاصله باندې خیبر ته نژدې د یهودیانو یو کلي وو. او گورنۍ معجم البلدان (۲۳۸/۴)۔

۲، سيرة مصطفی (۴۲۴/۲)۔

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذَبَ مَنْ قَالَ إِنَّ لَهُ لَأُجْرَيْنِ وَبَعَثَ بَيْنَ إِبْصَعَيْهِ إِنَّهُ يُجَاهِدُ مُجَاهِدًا قُلَّ عَرَبِيٌّ مَشَى بِهَا مِثْلَهُ حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ قَالَ ثَقُفْنَا [۲۳۵:۱]

دا روایت د حضرت سلمه بن اکوع رضی اللہ عنہ دی. ورنه دې په روایت کښې د حضرت عامر بن اکوع رضی اللہ عنہ د شهادت واقعہ بیانولې شی. حضرت عامر بن الاکوع د حضرت سلمه بن اکوع ورور نه وو. بلکه د هغه تره وو. د حضرت سلمه د پلار نوم ،، عمرو ،، وو. عمرو بن الاکوع د حضرت عامر بن الاکوع ورور وو. خو عام طور د حضرت سلمه نسبت دهغه نیکه. ، اکوع، ته کولې شی. اوسلمه بن الاکوع به نې وئیل. ، الاکوع ، ، لقب دې. اود ده نوم ،، سنان ،، وو. (۱)

قوله: أَلَا تَسْمَعُنَا مِنْ هُنَيْفَاتِكَ: هنيهات، دهنیه، جمع ده. او هنيهه د ،، هنة ،، تصغیر دی. لکه څنگه چه ،، سنيهه د ،، سنة ،، تصغیر دی. دا لفظ د کنایه په طور استعمالیږي. لکه څنگه چه ،، فلان بن فلان ،، کنایه ده. دغه شان ،، هن بن هن ،، او ،، هنته بن هنته ،، هم اهل عرب استعمالوی. دلته د ،، هنيهات ،، نه مراد رجزیه اشعار دی. (۲)
حضرت عامر بن الاکوع ته یو کس اووئیل. ته مونږ ته رجزیه اشعار نه وائي. نو حضرت عامر د سورتی نه راکوز شو. اود قوم مخامخ ئې خدی خوانی شروع کړه.

اللَّهُمَّ لَا تَلَا أَنتَ مَا أَهْتَدَيْنَا وَلَا تَصْدَقْنَا وَلَا صَلَّيْنَا
فَاغْفِرْ فِدَاءَكَ مَا أَبْقَيْنَا وَتُبْتَ الْأَكْدَامَ إِنْ لَاقَيْنَا
وَأَقْرَبِينَ سَكِينَةً عَلَيْنَا إِذَا صَاحَ بِأُتَيْنَا

وَبِالصِّيَاحِ عَزَلُوا عَلَيْنَا

ای الله که ستا توفیق نه وې. نومونږ به په هدایت نه وو. اونه به مونږ صدقه ورکوله. ونه به مو مونږ کولو.

اومونږ چه کوم گناهونه خپل شا ته پریخودی دی. هغه معاف کړه. او دجنګ په وخت کښې زمونږ قدمونه مضبوط کړه. زمونږ ځانونه ستا د رضا دپاره قربان دی.

دمسلم شریف په روایت «ما أبقينا» په ځانې «ما أقتيننا» دی. (۳) اوهم دا په دې رجز کښې اشهر الروایات گرځولې شوې دي. د «افتاء» معنی اتباع ده. د «اقتيننا» معنی به وی «ما تبعنا من الخطايا وما ارتكبتنا من الذنوب»

یعنی د کومو گناهونو شاته چه مونږ تلی یو. اود کومو معاصیو چه مونږ ارتکاب کړې دي. ای الله ته هغه معاف کړه. (۴)

۱، عمدة القاری (۲۳۵/۱۷) وفتح الباری (۴۶۵/۷)۔

۲، عمدة القاری (۲۳۵/۱۷)۔

۳، صحیح مسلم باب غزوة خیبر رقم الحديث (۴۳۲)۔

۴، فتح الباری (۴۶۵/۷ و ۴۶۶)۔

اوپه مونږ باندې سگینه نازل کړه. که څوک دخپل مدد دپاره چيغې وهی. اومونږ راوغواړي. نو مونږ به سمدستی د مدد دپاره ورځو. په بعضې روایاتو کښې د «آیتین» په ځانې «آیتین» دی. په دې صورت کښې به معنی وی. که دا کافر شور پکې جوړ کړی. او کفر طرف ته وایس کیدو باندې مونږ مجبوره کړی. نو مونږ به انکار کوو. (۱) اومونږ د مدد دپاره دراغوبښتونکو په خپل آواز باندې اعتماد دي. یعنی کوم کسان چه مونږ د مدد دپاره رابلی. دهغوی دا اعتماد او بهروسه وی. چه مونږ به د هغوی د مدد دپاره حاضرېږو. په دې صورت کښې عولو. د تعویل نه ماخوځ دي. د تعویل معنی اعتماد او بهروسه ده. علامه خطیبی ((وبالصیاح عولوعلینا)) معنی په ((اچلېوا علینا بصوت)) بیان کړې دي. یعنی دغه کافران په زور او شور سره زموږ خلاف جنگ دپاره نن راځی. په دې صورت کښې به دا قول د «عویل» نه ماخوځ وی. اود، غویل، معنی شور او رفع الصوت ده. خو ابن التین په دې باندې اعتراض کړې دي. اوفرمایشلی ئې دی. که دا د «عویل» نه ماخوځ وی. نو بیا... عولو... کیدل پکار وو. حال دا چه په روایت کښې «عولو» دي. (۲) یوه ترجمه د دې دا کیدې شی. چه دهکافرانو شور جوړ کړو. او زموږ خلاف ئې مدد راوغوښتلو. د... عولو... په صله کښې چه کله... حرف باء، راشی. نو ددې معنی مدد طلب کول دی. نو «بالصیاح عولوا علینا» مطلب به وی. «استغاثو بالصیاح من أعدائنا علینا» والله اعلم.

یواشکال اودهغې جوابونه دلته ئې په دویم شعر کښې «فداء لك» وئیلی دی. په دې باندې اشکال کیږی. چه تقدیه هلته وی. کوم ځانې کښې چه فناء او مرگ متصور وی. کله چه وئیلی شی. (زه په تا قربان یم). نو مطلب دا دي. چه په تا باندې د مرگ راتلو په ځانې دي. په ما باندې مرگ راشی. او زما ژوند دي تاسو ته ملاؤ شی. اودا خبره مسلمه ده. چه د الله تعالی دپاره نه مرگ تصور شته او نه د فناء. نو بیا «فداء لك» وئیل څنگه صحیح دی؟ ددې اشکال مختلف جوابونه ورکړې شوی دی.

① یو جواب دا ورکړې شوې دي. چه د «فداء لك» ظاهری معنی دلته مراد نه ده. بلکه دلته د الله تعالی سره دخپل محبت اظهار اود الله جل شانته تعظیم بیانول مقصود دی. (۳)

② دویم جواب علامه مازری ورکړې دي. چه «فداء لك» کښې مضاف محذوف دي. «ای، فداء لرضاک» ستا درضا دپاره دي زموږ ځانونه قربان وی. اود الله تعالی رضا فوت کیدې شی څومره کافران دی. چه د الله تعالی رضا ورته حاصله نه ده. دهغوی په حق کښې د الله تعالی

۱، فتح الباری (۴۶۶/۷) _

۲، فتح الباری (۴۶۶/۷) _

۳، فتح الباری (۴۶۵/۷) وعمدة القاری (۲۳۵/۱۷) _

رضا فوت شوې ده. (۱)

دريمه خبره په دې باره کښې دا ونيلى شوې ده. چه په «قداءلك» کښې خطاب الله تعالى نه نه دي. بلکه سامع ته دا خطاب د جمله معترضه په طور ونيلې شوې دى. د سامع توجه خپل طرف ته راوړلو دپاره شاعران داسې کوي. (۲) والله اعلم په کوم وخت کښې چه حضرت عامر رضي الله عنه دا رجزيه اشعار ونيل. په هغه وخت کښې رسول الله ﷺ اوفرمانيل. «من هذا السائق» دا داوښانو راښکونکې څوک دي. خلقو اوونيل. عامر دې نبي ﷺ اوفرمانيل. «ي رسول الله» الله تعالى دې په ده باندې رحم اوکړي. اود اياس بن سلمه په روايت کښې الفاظ دي. «غفرلك ربك»

قوله: قَالَ رَجُلٌ مِنْ الْقَوْمِ وَجَبْتَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ لَوْلَا أَمْتَعْتَنِي بِهِ: په قوم کښې يو کس اوونيل. دا حضرت عمر رضي الله عنه وو. لکه څنگه چه د حضرت اياس په روايت کښې تصريح ده. (۳) اي دالله نبي! جنت دده دپاره واجب شوتاسو دده د بهادري نه د نورې فائدي اخستلو موقع مونږ ته ولې رانکړه. د جهاد وغيره په موقع چه به کله نبي ﷺ د چا په باره کښې داسې الفاظ اوونيل. نو ددې مطلب به دا وو. چه دې به شهيد کيږي. نو حضرت عمر رضي الله عنه ته دا خبره معلومه وه. ددې وجې هغوی نبي ﷺ ته دا جمله اوونيله. نوهرکله چه قوم صفونه جوړ کړل. نو عامر يو يهودي په پندۍ باندې وهلو دپاره خپله توره اوچته کړه. بېرته وږه وه. کله چه نې هغه اوچته کړه. نو دهغې نوکه واپس د حضرت عامر رضي الله عنه په پندۍ کښې په ايخ کښې ورننوته. دهغې په وجه د هغوی انتقال اوشو.

حضرت سلمه بن اکوع رضي الله عنه فرماني. کله چه صحابه رضي الله عنهم د خيبر نه واپس راغلل. نو رسول الله ﷺ زه (غمگين) بيا موندم. زما لاس نې اونيوولو، او وې فرمايل څه خبره ده؟ ما عرض اوکړو. زما مور پلار دې په تاسو قربان وي. خلق وائي. چه د عامر رضي الله عنه عمل حبط (ضائع) شو. ځکه چه هغه خودکشي اوکړه. نبي ﷺ اوفرمانيل. چا چه دا ونيلى دى. هغه غلط ونيلى دي. عامر ته خو به دوه ثوابونه ملاويږي. دواړه گوتي نبي ﷺ جمع کړي او اشاره نې اوکړه. چه هغه ته به دوه اجرورنه ملاويږي. هغه خو د کافرانو په مقابله کښې مشقت اوچتونکې او يو مجاهد سړي وو.

۱، فتح الباری (۴۶۵۱۷) وعمدة القاری (۲۳۵۱۱۷)۔

۲، فتح الباری (۴۶۵۱۷) وعمدة القاری (۲۳۵۱۱۷) دلته چاته دا اشکال کيدې شی. چه په کتاب الجهاد کښې تیر شوی دي. چه دا اشعار د عبدالله بن رواحه دي. او د روايت باب نه معلومېږي. چه دا اشعار د عامر رضي الله عنه دي. ددې جواب دا دي. چه ممکن ده. دواړو ته توارد شوې وي. او داسې کيږي. چه بعضې وخت کښې يو شاعر داسې اشعار نظم کوي. کوم چه بل د وړاندې نه نظم کړی وي. او دويم جواب حافظ ابن حجر رضي الله عنه دا ورکړي دي. چه ممکن ده. حضرت عامر په خپلو دې اشعارو کښې د حضرت عبدالله بن رواحه رضي الله عنه اشعار هم شامل کړي وي. يعنې په دې کښې څه اشعار خو د حضرت عامر رضي الله عنه دي. او باقي د حضرت ابن رواحه دي. (فتح الباری (۴۶۵۱۷)۔

۳، فتح الباری (۴۶۶۱۷)۔

قوله قُلْ عَرَبِيٌّ مَشِيَّ بَهَائِمُثْلُهُ: داسې عربی چه په زمکه باندې گرځي. د عامر پښت

ډیر که دی او په بعضې نسخو کېنې دی «مشابهامثله» یعنی بل عربی د عامر سره مشابه او مدتل نشته هغه خو به مثاله سرې ووپه دې سره دهغه فضیلت او فوقیت بیانون مقصود وو. (۱)

[۳۳۳:۳۳۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوْسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ حُمَيْدِ الطَّلِيلِ عَنْ أَنَسِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى خَيْبَرَ لَيْلًا وَكَانَ إِذَا أَتَى قَوْمًا يَلْبِلُ لَمْ يُغْرِ بِهِمْ حَتَّى يُصْبِحَ فَلَمَّا أَصْبَحَ خَرَجَتْ الْيَهُودُ بِمَسَاجِيهِمْ وَمَكَائِلِهِمْ فَلَمَّا رَأَوْهُ قَالُوا مُحَمَّدٌ وَاللَّهِ مُحَمَّدٌ وَالْخَبِيسُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرِيتُ خَيْبَرًا إِذَا نَزَلْنَا بِسَاحَةِ قَوْمٍ فَسَاءَ صَبَاُ الْمُنْدَرِينَ (۲)

«ناسی» د «مسحاة» جمع ده. کدال ته وائی.

«نمکتل» د «مکتل» جمع ده. ټوکړی ته وائی.

«قالوا: محمداً وأولاه محدواً والخبيس»

یعنی محمد (ﷺ) دخپل لښکر سره راغلي دي. لښکر ته ډډ خپس... وائی. ځکه چه لښکر په پنځو حصو باندې تقسیم وی. ① میمنه ② میسر ③ قلب ④ مقدمه ⑤ اوسافه (۲)

[۳۳۳:۳۳۳] أَخْبَرَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ صَبَحْنَا خَيْبَرَ بُكْرَةً فَفَرَّجَ أَهْلُهَا بِالْمَسَاجِي فَلَمَّا بَصُرُوا بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالُوا مُحَمَّدٌ وَاللَّهِ مُحَمَّدٌ وَالْخَبِيسُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللَّهُ أَكْبَرُ خَرِيتُ خَيْبَرًا إِذَا نَزَلْنَا بِسَاحَةِ قَوْمٍ فَسَاءَ صَبَاُ الْمُنْدَرِينَ فَأَصْبَحْنَا مِنْ نُجُومِ الْحُمْرِ فَتَادَى مُتَادِي النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يَنْهَيَانِيكُمُ عَنْ نُجُومِ الْحُمْرِ فَإِنَّمَا رَجَسٌ [۳۳۳:۳۳۳]

د... حمر... دوه قسمونه دي. يو اهليه اوانسيه. او بل وحشيه. د حمر وحشيه غوښه په اتفاق سره جائز ده. د حمر اهليه غوښه د جمهورو صحابو (رضي الله عنهم) او انهم په نيز حرامه ده. البته د حضرت ابن عباس (رضي الله عنه) او امام مالک (رضي الله عنه) نه په يو روايت کېنې ددې حلت منقول دي. د طرقيونو رحمهما الله دلائل به وړاندې په... کتاب الصيد والذبايح... کېنې د... باب لحوم الحمر الاحليه... لاندې راشي.

په حمر اهليه کېنې. د حرمت لحم صحابو (رضي الله عنهم) مختلف علتونه بيان کړي دي. چا ددې علت دا بيان کړې دي. چه دا د بوج اوړلو ځناور دي. که ددې غوښه حلاله کړې شي. نو د سولئ او بوج اوړو په کار کېنې به مشکل پېښ شي. چا ونيلى دي. چه دې گندګي

١ عمدة القاری (۲۳۷/۱۷)۔

٢ عمدة القاری (۲۳۷/۷)۔

خوری. ددې وجې حرام مگر خولې شوې دی. خو اصل علت هم هغه دې. کوم چه په حدیث کښې ذکر شوې دې «فلانها رجس» چه دا پلېت دې. ددې وجې حرام دې. (۱)

[۳۹۱۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَاءَهُ جَاءَ فَقَالَ أَكَلْتُ الْحُمْرُ فَكُتَّ ثُمَّ أَتَاهُ الثَّانِيَةَ فَقَالَ أَكَلْتُ الْحُمْرُ فَكُتَّ ثُمَّ أَتَاهُ الثَّانِيَةَ فَقَالَ أَفَبِئْتِ الْعُمَرُ فَأَمَرَ مُنَادِيًا فَنَادَى فِي النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يَنْهَيَانِكُمْ عَنْ تُحْمِيرِ الْحُمْرِ الْأَهْلِيَّةِ فَأَكْفَيْتُ الْقُدُورَ وَإِنَّمَا التَّقْوَرُ بِاللَّحْمِ [ر: ۵۲۰۸ و انظر: ۳۹۱۳]

په دې روایت کښې دی. چه رسول الله ﷺ ته یو سړې راغلو. او دوه ځله نې د دوی نه د خړو د غوښې خوړلو تېوس او کړو. خو نبی ﷺ چې پاتې شو. په دریم ځل چه کله راغلو. نو نبی ﷺ ددې د حرمت اعلان او کړو.

په اول ځل او دویم ځل د چې پاتې کیدو وجه دا کیدې شی. چه په دغه وخت کښې نبی ﷺ په څه کار کښې مشغول وو. د هغه تېوس طرف ته التفات اوښو. او دا هم کیدې شی. چه تر دغه وخته پورې وحی نه وه نازل شوې. ددې وجې نبی ﷺ چې پاتې شو. روسته د وحی په ذریعه ددې حرمت راغلو. نو نبی ﷺ اعلان او کړو.

[۳۹۱۴-۳۹۱۳] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصُّبْحَ قَرِيبًا مِنْ خَيْبَرِ بَغْلَسٍ ثُمَّ قَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ خَرِيتُ خَيْبَرًا إِنَّا إِذَا نَزَلْنَا بِأَحَاةٍ قَوْمٍ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْدَرِينَ فَخَرَجُوا يَتَعَوْنَ فِي السِّكِّ فَقَتَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُقَاتِلَةَ وَسَبَى الدَّرِيَّةَ وَكَانَ فِي السَّبْيِ صَفِيَّةٌ فَصَارَتْ إِلَى دُحْيَةَ الْكَلْبِيِّ ثُمَّ صَارَتْ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَعَلَ عَتَقَهَا صَدَاقَهَا فَقَالَ عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ صُهَيْبٍ لِثَابِتٍ يَا أَبَا مُحَمَّدٍ أَكْتُ قُلْتُ لِأَنِّي مَا أَصْدَقَهَا فَخَرَّكَ ثَابِتٌ رَأْسَهُ تَصْدِيقًا لَهُ

[۳۹۱۵] حَدَّثَنَا أَدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ سَبَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَفِيَّةَ فَأَعْتَقَهَا وَتَزَوَّجَهَا فَقَالَ ثَابِتٌ لِأَنِّي مَا أَصْدَقَهَا قَالَ أَصْدَقَهَا نَفْسَهَا فَأَعْتَقَهَا [ر: ۳۹۱۳]

قوله: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ.. فَعَجَلَ عَتَقَهَا صَدَاقَهَا: نبی ﷺ دحضرت صفیه رضی الله عنها، لره مهر مقرر کړو. د احنافو ﷺ د مذهب په لحاظ سره ددې تاویل دا کیدې شی. چه اول نې هغه مکاتبه مگر خولې وې. او بیا نې بدل کتابت ددې مهر مگر خولې وې. او دا د رسول الله ﷺ په خصوصیت باندې محمول کولې شی. دا بحث به په کتاب النکاح کښې راشی.

[۳۹۹۲] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ التَّقَى هُوَ الْمَشْرُكُونَ فَاقْتَتَلُوا فَلَمَّا مَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى عَسْكَرِهِ وَمَالَ الْآخَرُونَ إِلَى عَسْكَرِهِمْ وَفِي أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ لَا يَدْعُ لَهُمْ شَاذَةً وَلَا قَادَةً إِلَّا اتَّبَعَهَا يَضْرِبُ بِهَا سَيْفَهُ فَقِيلَ مَا أَجْزَأَ مِنَ الْيَوْمِ أَحَدٌ كَمَا أَجْزَأَ فُلَانٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَا إِنَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ أَنَا صَاحِبُهُ قَالَ فَخَرَجَ مَعَهُ كَلِمًا وَقَفَّ وَقَفَّ مَعَهُ وَإِذَا أُنْزِعَ أُنْزِعَ مَعَهُ قَالَ فَجَرِحَ الرَّجُلُ جُرْحًا شَدِيدًا فَاسْتَعْجَلَ الْمَوْتُ فَوَضَعَ سَيْفَهُ بِالْأَرْضِ وَذُبَابُهُ بَيْنَ تَدْبِيهِ ثُمَّ تَحَامَلَ عَلَى سَيْفِهِ فَفَتَلَ نَفْسَهُ فَخَرَجَ الرَّجُلُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَتُحَمَّدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ قَالَ وَمَا ذَاكَ قَالَ الرَّجُلُ الَّذِي ذَكَرْتَ أَتَقَا أَنَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَأَعْظَمَ النَّاسُ ذَلِكَ فَقُلْتُ أَنَا لَكُمْ بِهِ فَخَرَجْتُ فِي طَلَبِهِ ثُمَّ جَرِحَ جُرْحًا شَدِيدًا فَاسْتَعْجَلَ الْمَوْتُ فَوَضَعَ نَصْلَ سَيْفِهِ فِي الْأَرْضِ وَذُبَابُهُ بَيْنَ تَدْبِيهِ ثُمَّ تَحَامَلَ عَلَيْهِ فَقَتَلَ نَفْسَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَ ذَلِكَ إِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ عَمَلًا أَهْلُ الْجَنَّةِ فِيمَا بَيْنَهُ وَلِلنَّاسِ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ عَمَلًا أَهْلُ النَّارِ فِيمَا بَيْنَهُ وَلِلنَّاسِ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ [۳۹۹۳: ر]

[۳۹۹۲] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ شَهِدْنَا خَيْبَرَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِرَجُلٍ مِمَّنْ مَعَهُ يَدْعَى الْإِسْلَامَ هَذَا مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَلَمَّا حَضَرَ الْقِتَالُ قَاتَلَ الرَّجُلُ أَشَدَّ الْقِتَالِ حَتَّى كَثُرَتْ بِهِ الْجِرَاحَةُ فَكَادَ بَعْضُ النَّاسِ يَرْتَابُ فَوَجَدَ الرَّجُلُ أَلَمَ الْجِرَاحَةِ فَأَهْوَى بِبَدَنِهِ إِلَى كِنَانَتِهِ فَاسْتَحْرَجَ مِنْهَا أَسْمَهُمَا فَخَرَجَ بِهَا نَفْسَهُ فَاسْتَدْرَجَ جَالٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ صَدَقَ اللَّهُ حَدِيثَكَ الْخَمْرُ فَلَانٌ فَقَتَلَ نَفْسَهُ فَقَالَ قُمْ يَا فُلَانُ فَأَذِّنْ أَنَّهُ لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا مُؤْمِنٌ إِنَّ اللَّهَ يُؤَيِّدُ الْدِينَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ تَابِعَهُ مَعْمَرُ بْنُ الزُّهْرِيِّ وَقَالَ شَيْبٌ عَنْ يُونُسَ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي ابْنُ الْمُسَيَّبِ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَعْبٍ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ شَهِدْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حُنَيْنًا وَقَالَ ابْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ يُونُسَ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَابِعَهُ صَالِحُ بْنُ الزُّهْرِيِّ وَقَالَ الزُّبَيْدِيُّ أَخْبَرَنِي الزُّهْرِيُّ أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ كَعْبٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي مَنْ شَهِدَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْبَرَ قَالَ الزُّهْرِيُّ وَأَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَسَعِيدُ بْنُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

قوله: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا... سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: به دې روایت کښې حضرت سهل بن سعد ساعدي رضي الله عنه د يو کس د خود کشي واقعہ نقل کوي او

ددې روایت سره متصل وړاندې روایت کښې حضرت ابوهریره رضی الله عنه هم د یو کس د خودکشی واقعہ نقل کوی. چه دواړه روایتونه مخې ته کیځوډې شی. نو ښکاره معلومیږی. چه د حضرت سهل بن سعد رضی الله عنه په روایت کښې د، خیبر، ذکر نشته. اود حضرت ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې د «شهدنا حیر» تصریح موجوده ده.

د حضرت سهل بن سعد رضی الله عنه د روایت په باره کښې د ابن التین رانې دا ده. چه دا واقعہ د غزوه خیبر سره تعلق نه ده. دا د بلې غزوې واقعہ ده. علامه ابن الجوزی رحمته الله په مشکل الصحيحین کښې ددې تصریح کړې ده. چه د حضرت سهل د روایت دا واقعہ د جنگ احد سره متعلق ده. خود حافظ ابن حجر رحمته الله د رانې نه معلومیږی. چه د حضرت سهل د روایت واقعہ هم د غزوه خیبر سره متعلق ده. هغوی فرمائی. د حضرت ابوهریره رضی الله عنه او حضرت سهل په روایتونو کښې په حقیقت کښې هم یوه واقعہ بیان شوې ده. کومه چه خیبر سره متعلق ده. البته په دواړو روایاتو کښې معمولی غوندې فرق دا دې. چه د حضرت سهل په روایت کښې دی. چه دغه کس په توره باندې خودکشی اوکړه. اود حضرت ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې دی. چه هغه په غشی سره خپل خان ختم کړو. خو حافظ فرمائی. چه کیدې شی. اول هغه په غشی باندې د خودکشی کوشش کړې وی. کله چه په هغې کښې ورته کامیابی اوشوه. نو بیا ئې په توره خپل خان ختم کړو. په یو حدیث کښې د یو څیز ذکر اوشو. او په بل کښې د بل څیز. (۱)

امام بخاری رحمته الله د حضرت سهل رضی الله عنه روایت په غزوه خیبر کښې بیان کړې دې. ددې نه معلومیږی. چه د دوی رجحان هم دې طرف دې. چه دا واقعہ د خیبر ده. والله اعلم.

قوله: فَقِيلَ مَا أَجَزَ أَمِنَا الْيَوْمَ أَحَدٌ كَمَا أَجَزَ أَفْلَانٌ:

د حضرت شیخ الہند رحمہ الله استدلال: حضرت شیخ الہند رحمته الله چه به کله دې مقام ته راورسیدل. نو تبسم به ئې کولو، اوددې نه پس به وړاندې تلو. یوځل ئې د دې تبسم وجه بیان کړه، چه په حدیث کښې راځی. «(التجزی صلاۃ) (بفاتحة الكتاب)» شوافع حضرات رحمته الله دا حدیث نص فی ایجاب الفاتحة گرځوی. او وائی. چه د نبی صلی الله علیه و آله وسلم ددې ارشاد مقصد دا دې. چه مونږ د فاتحې نه بغیر نه کیږی. احناف حضرات رحمته الله فرمائی. چه په «(التجزی صلاۃ)» کښې د اجزاء نه اجزاء کامل مراد ده. او مطلب دا دې. چه مونږ بغیرد فاتحې نه کامل نه دې. دا حنافو دا توجیه په حدیث الباب کښې دټولو په نیز متفق علیه ده. دلته ټول دا وائی. چه په «(ماأجزأنا)» کښې چه د کوم اجزاء ذکر دې. د هغې نه اجزاء کامل مراد دې. ځکه چه گنی قتال خو نورو کسانو هم کړې وو. یهودیان نورو کسانو هم قتل کړی دی. خو دلته مطلب دا دې. چه څنگه به پوره بهادری سره دې کس قتال کړې وو. په مونږ کښې بل چا داسې نه وو کړې. (۲)

۱، فتح الباری (۴۷۳/۷)۔

۲، فیض الباری (۱۳۳/۴)۔

کوم کس چه خودکشی کړې و.د هغه نوم ،، قزمان ظفري .. وو. او دهغه کتیب .. ابو الغیډاق .. وو. (۱) د کتاب المغازی په شروع کښې د جهاد په اغراضو او مقاصدو کښې ما دا قصه تاسو ته بیان کړې و.

قوله: فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ الْقَوْمِ أَنَا صَاحِبُهُ: ددې کس نوم حافظ ابن حجر رحمته الله «اکثمین

إبی الجون عزامی» بیان کړې دې. (۲) هغه اوونیل زه به ددې سړي سره یم.

قوله: حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ إِنَّ اللَّهَ يُؤَيِّدُ الْدَّيِّمَ

بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ: که دفاجر نه مراد فاسق وی. نو خبره آسانه ده. یو گناهکار سړې فاسق وی. خو الله تعالی د خپل دین خدمت دهغه نه اخلي. ددې نه دا هم معلومه شوه. که یو کس د دین په خدمت کښې لگیا وی. نو ضروری نه ده. چه هغه به د الله تعالی په نیز مقبول وی. او که د فاجر نه مراد کافر وی. نو بیا خبره ډیره سخته ده. یعنی هغه کس چه کله به هم جنت ته نه ځي. الله تعالی د هغه نه هم دخپل دین کار اخلي. ددې وجې ډیر ویریدل پکار دی. چه د دین که څه خدمت زمونږ او ستاسو نه اخستی شی. نو دا ضروری نه ده. چه دا د الله تعالی په نیز د مقبولیت دلیل دې. هغه خو دخپل دین تائید په کافرانو او فاسقانو سره هم کولې شی.

قوله: تَابِعَهُ مَعْمَرٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ: د دې نه وړاندې روایت شعيب د زهری نه نقل کړې وو. امام بخاری رحمته الله فرماني. چه شعيب د معمر متابعت کړې دې. معمر هم دا روایت د زهری نه نقل کړې دې. دا متابعت امام بخاری په ابواب القدر کښې موصولاً نقل کړې دې. په کتاب الجهاد کښې هم دا متابعت امام بخاری رحمته الله موصولاً ذکر کړې دې. البته هلته د زهری نه معمر خائله روایت نه کوي. بلکه معمر او شعيب دواړه د زهری نه روایت کوي. (۳)

قوله: وَقَالَ شَيْبٌ عَنْ يُونُسَ عَنْ ابْنِ شَهَابٍ.... أَنَّ أَبَاهُ رَوَى قَالَ شَهِدْنَا

مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حُنَيْنًا: په دې تعلیق سره امام بخاری رحمته الله دا خودل غواړي. چه د ابن الشهاب زهری نه یونس بن یزید هم د حضرت ابوهریره رضی الله عنه ذکر شوې روایت نقل کړې دې. خود یونس روایت د شعيب عن الزهری او معمر عن الزهری دواړو د روایاتو نه خلاف دې. ځکه چه شعيب او معمر دواړو په خپلو روایتونو کښې د ،،، خيبر،،، تصریح کړې ده. او د یونس په دې روایت کښې د ،،، خيبر،،، په ځانې د ،،، حنین،،، تصریح ده.

قوله: وَقَالَ ابْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ يُونُسَ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَعِيدٍ عَنْ النَّبِيِّ

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ددې نه وړاندې تعلیق د «شعيب عن یونس» وو. او دا تعلیق د «ابن

۱، فتح الباری (۴۷۲/۷)۔

۲، فتح الباری (۴۷۳/۷)۔

۳، عمدة القاری (۲۴۰/۱۷)۔

المبارک عن یونس) دې البته هغه موصولاً وو. او دامرسلاً دې. ځکه چه د سعید نه پس د صحابی رضی الله عنه ذکر نشته.

دامام بخاری رحمته الله مقصد دا دې. چه لکه څنگه د شبيب عن یونس په روایت کښې د «حنین» ذکر دې. دغه شان د ابن المبارک عن یونس په روایت کښې هم د «حنین» ذکر دې.

قوله: تَابَعَهُ صَالِحٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ: یعنی د ابن المبارک متابعت صالح بن کیسان کړې دې. مطلب دا دې. چه د ابن المبارک عن یونس عن الزهري روایت مرسلأ منقول دې. نو دغه شان د زهري نه صالح هم دا روایت مرسلأ ذکر کوی. دا متابعت امام بخاری په خپل تاریخ کښې موصولاً نقل کړې دې. (۱)

قوله: وَقَالَ الزُّبَيْدِيُّ أَخْبَرَنِي الزُّهْرِيُّ أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ كَعْبٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَمْرٌ شَهِدَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْرٌ:

ددې نه وړاندې یو تعلیق «قال شبيب» تیر شوې وو. امام بخاری رحمته الله په «قال الزبيدي» سره د دوآرو په مینځ کښې فرق بیانول غواړی. په اولنی روایت کښې عبدالرحمن بن عبدالله بن کعب دې. او د زبيدی په دې تعلیق کښې عبدالرحمن بن کعب دې. عبدالله کوم چه د عبدالرحمن والد دې. دهغه نوم ئې د اختصار د وجې حذف کړې دې. حال دا چه عبدالرحمن بن عبدالله بن کعب وئیل پکار وو. دغه شان په هغه تعلیق کښې عبدالرحمن براه راست د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه نقل کوی. او دلته د عبیدالله بن کعب نه نقل کوی. دغه شان هلته د ابوهریره د نوم تصریح ده. او دلته د یو صحابی د نوم تصریح نشته. بلکه «من شهد مع

النبي صلی الله علیه و آله خیر» ئې وئیلی دی. البته هلته د حنین تصریح ده. او دلته د خیبر تصریح ده.

قوله: قَالَ الزُّهْرِيُّ وَأَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَسَعِيدٌ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بعضو د عبیدالله بن عبدالله په ځانې عبدالله بن عبدالله نقل کړی دی. دا دواړه د حضرت عمر رضی الله عنه د ځوی ځامن (نمسی) وو. دا روایت هم مرسل دې.

په دې تعلیقاتو سره امام بخاری رحمته الله د دې روایت طرق مختلفه ته اشاره کوی. د معمر او شعیب روایت ته ترجیح ورکول غواړی. د معمر او شعیب په روایت کښې د خیبر تصریح راغلې ده. د «یونس عن الزهري» په روایت کښې د «حنین» ذکر دې. د یونس دغه روایت د عبدالرحمن په واسطه سره د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه موصولاً منقول دې. امام بخاری ددې نه پس د زبيدی تعلیق ذکر کړې دې. په کوم کښې چه عبدالرحمن د خیبر تصریح کړې ده. نو په کومو روایاتو کښې چه د حنین ذکر راغلې دې. هغه موصولاً هم منقول دی. او مرسلأ هم بیا په دې کښې په بعضې طرقو کښې د حنین په ځانې د «حنین» ذکر راغلې دې. نو ځکه د

معمرو او شعیب روایت هم صحیح او راجح دی. علامه ذهلی هم د معمرو او شعیب روایت راجح گرځولې دې. (۱) او امام نووی د مسلم شریف په شرح کښې د قاضی عیاض رحمته الله علیه قول نقل کړې دې. چه دحنین په ځانې هم خیبر صحیح دې. (۲) امام بخاری د حنین روایات تعلیقاً ذکر کړل. اود حنین په غلطي باندې ئې تنبیه ورکړه.

[۲۰۱۸] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ عَنْ عَاصِمٍ عَنْ أَبِي عُمَرَ عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا غَزَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْبَرَ وَقَالَ لَمَّا تَوَجَّهَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَشْرَفَ النَّاسَ عَلَى وَادٍ فَرَقَعُوا أَصْوَاتَهُمْ بِالتَّكْبِيرِ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ارْبِعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ إِنْكُمْ لَا تَدْعُونَ أَصَمًّا وَلَا غَائِبًا إِنْكُمْ تَدْعُونَ سَمِيعًا قَرِيبًا وَهُوَ مَعَكُمْ وَأَنَا خَلْفَ دَابَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَعْنِي وَأَنَا أَقُولُ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ فَقَالَ لِي يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنُ قَيْسٍ قُلْتُ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَلَا أَدُلُّكَ عَلَى كَلِمَةٍ مِنْ كَلِمَاتٍ كُنُوزُ الْجَنَّةِ قُلْتُ بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ أَبِي وَأُمِّي قَالَ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ [۲۰۲۰:۳]

حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه فرمائی. چه کله نبی صلی الله علیه و آله د خیبر نه مدینې منورې ته واپس راتلونو په لاره کښې صحابو رضی الله عنهم په یو وادی کښې په اوچت آواز سره تکبیر ونیل شروع کړل. نو نبی صلی الله علیه و آله هغوی ته وفرمائیل «اربعوا» د انفسکم انکم لاتدعون اصم ولا غائبا انکم تدعون سميعا قريبا وهو معکم وانا خلف دابته رسول الله صلی الله علیه و آله چه کله زما نه «لا حول ولا قوة الا بالله» واوریدل. نو وې فرمائیل. عبدالله بن قیس! زه تاته داسې کلمه اونه ښاتم. کومه چه دجنت د خزانو نه یوه خزانه ده. ما عرض اوکړو. ولې نه یا رسول الله! نبی صلی الله علیه و آله وفرمائیل «لا حول ولا قوة الا بالله» په یو بل روایت کښې راځی چه د «لا حول ولا قوة الا بالله» وظیفه د یو کم سل بیمارو علاج دې. اوپه هغې کښې معمولی او د ټولو نه وړه بیماری ،، هم،، دې. (۱) په کومه کښې چه سړې پریشانه وی. اود سړی د زړه سکون ختمیږی. د،، هم،، په وجه نورې هم ډیرې بیماری پیدا کیږی. نبی صلی الله علیه و آله دې ته دجنت

۱، فتح الباری (۷/۴۷۴)۔

۲، شرح مسلم للنووی (۱۱/۷۳)۔

۳، اربعوا: معناه ارفقوا، يقال: ربع عليه يربع ربعاً إذا كف عنه، واربع على نفسه كف عنها وارفق بها (عمدة

القاری) (۱۱۷/۲)۔

۴، اوگورنی مستدرک حاکم (۱۱/۵۴۲) دغه شان اتحاف السادة المتقين (۹/۴۶۶)۔

خزانه و نیلې ده. دا ډیر لوی خیز دی.

په دې روایت کښې د «ما توجّه رسول الله ﷺ» نه خیبر طرف ته متوجه کیدل مراد نه دی. بلکه د خیبر فتح کولو نه مدینې منورې طرف ته متوجه کیدل مراد دی. ځکه چې حضرت ابو موسیٰ اشعری رضی الله عنه فرمائی: زه د رسول الله ﷺ د سورلۍ د شاته ووم. او په دې باندې د ټولو اتفاق دی. چې حضرت ابو موسیٰ اشعری رضی الله عنه د خیبر نه پس د حبشې نه راغلې وولکه څنگه چې وړاندې روایت راځي. ددې وجې په روایت کښې «توجه الی غیبر» مراد اخستل صحیح نه دی. ()

[۳۱۹] حَدَّثَنَا الْمَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ أَبِي عُبَيْدٍ قَالَ رَأَيْتُ أَوْصِيَّةً فِي سَاقِ سَلَمَةَ فَقُلْتُ يَا أَبَا مُسْلِمٍ مَا هَذِهِ الصَّرِيَّةُ فَقَالَ هَذِهِ صَرِيَّةُ أَصَابَتْنِي يَوْمَ خَيْبَرَ فَقَالَ النَّاسُ أُصِيبَ سَلَمَةُ فَأُتِيَتْ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَفَقَّتْ فِيهِ ثَلَاثُ نَفَثَاتٍ فَمَا اسْتَكْبَرَتْهَا حَتَّى السَّاعَةِ

حضرت یزید بن ابی عبید وائی. چې ما د حضرت سلمه بن اکوع رضی الله عنه په پښوۍ کښې د تورې د گزار نښه اولیدله. نو دهغه نه ما تپوس او کړو. چې دا د کوم خیز نښه ده؟ وې فرماییل. په جنګ خیبر کښې د تورې دا گزار راته لگیدلې وو. په هغه وخت کښې خلقو او وویل. سلمه زخمی شو. (یعنی اوس بچ کیدل گران دی. د دې زخم نه به پاتې نشي) زه د نبی ﷺ خدمت ته حاضر شوم. نبی ﷺ درې ځله په هغې باندې دم واچولو. نو زما تکلیف داسې ختم شو. چې تر نن ورځې پورې ما بیا چرته تکلیف نه دې محسوس کړې.

[۳۲۰] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلِ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمُشْرِكُونَ فِي بَعْضِ مَغَازِيهِ فَاقْتُلُوا قِمَالًا كُلَّ قَوْمٍ إِلَى عُنُقِهِمْ وَفِي الْمُسْلِمِينَ رَجُلٌ لَا يَدْعُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ شَاذَةً وَلَا فَاذَةً إِلَّا اتَّبَعَهَا فَضَرَبَهَا بِسَيْفِهِ فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَجَزَ أَحَدٌ مَا أَجَزَ أَفْلَانِ فَقَالَ إِنَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَقَالُوا أَيْنَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ إِنْ كَانَ هَذَا مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ لَا تَتَّبِعْنَهُ فَإِذَا انْتَرَعَ وَأَبْطَأَ كُنْتُ مَعَهُ حَتَّى جُرِحَ فَبَسَعَجَلِ الْمَوْتُ قَوَّضَ نَصَابَ سَيْفِهِ بِالْأَرْضِ وَدَبَابُهُ بَيْنَ تَدْنِيهِ ثُمَّ تَحَامَلَ عَلَيْهِ فَتَقَتَّلَ نَفْسَهُ فَجَاءَ الرَّجُلُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَهْمُذُ أَتُكِّدُ رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ وَمَا ذَاكَ فَأُخْبِرُهُ فَقَالَ إِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فِيمَا يَبْدُو لِلنَّاسِ وَإِنَّهُ لَكِنْ أَهْلُ النَّارِ وَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ فِيمَا يَبْدُو لِلنَّاسِ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ [۳۲۱]

[۳۲۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ الْخَزَاعِيُّ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ أَبِي عِمْرَانَ قَالَ نَظَرْتُ أَنَسَ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَرَأَيْتُ طَيَالِسَةً فَقَالَ كَأَنَّهُمْ السَّاعَةُ يَهُودُ خَيْبَرَ

«أنفذ علی رسلک» هم دغه شان په خپل حال باندې څه «ثم أدمعهم إلی الإسلام» بیا دوی ته د اسلام دعوت ورکړه.

د جهاد نه وړاندې د اسلام دعوت: په دې مسئله کېنې د امامانو اختلاف دې. څه کافرانو سره د اسلام د دعوت ورکولو نه وړاندې جهاد کول جائز دې که نه، عام طور په دې مسئله کېنې درې مذاهب بیانولی شی.

① دعوت الی الاسلام مطلقاً واجب دې. تر هغه وخته پورې کافرانو سره قتال کول جائز نه دې. تر څوچه هغوی ته د اسلام دعوت نه وی ورکړې شوې. برابره ده څه هغه ته ددې نه وړاندې د اسلام دعوت رسیدلې وی او که نه، حافظ ابن حجر رحمته الله او د امام مالک رحمته الله مذهب دې.

② دعوت الی الاسلام مطلقاً واجب نه دې. یعنی برابره ده که د اسلام دعوت کافرانو ته رسیدلې وی او که نه وی. خو دوی سره د قتال کولو نه وړاندې د اسلام دعوت ورکول ضروری نه دی. دا مذهب د امام شافعی رحمته الله نه په یو روایت کېنې منقول دې.

③ دریم مذهب د جمهورو امامانو دې. او هغه دا که یو قوم ته د قتال نه وړاندې د اسلام دعوت نه وی رسیدلې، په داسې صورت کېنې دعوت الی الاسلام واجب دې. او د دعوت نه بغیر قتال جائز نه دې. او که دغه قوم ته ئې د اسلام دعوت د قتال نه وړاندې ورکړې وو. نو د قتال نه وړاندې هغه ته د اسلام دعوت ورکول مستحب دی. هم دا صحیح روایت دې. اود جمهور مذهب دې.

تنبيه: حافظ ابن حجر د احنافو حضراتو دا مذهب نقل کړې دې. څه د هغوی په نیز دعوت الی الاسلام مستحب دې. (۱) خو حافظ صاحب د احنافو مذهب صحیح نه دې نقل کړې، د

احناف مذهب هم هغه دې، کوم څه د جمهورو دې، صاحب د هدایه تصریح کړې ده، «لا يجوز أن يقاتل من لم تبغله الدعوة إلى الإسلام إلا أن يدعو.. ويستحب أن يدعو من بلغته الدعوة» (۲) والله اعلم.

[۳۹۷/۳۹۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْقَهَّارُ بْنُ دَاوُدَ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَحَدَّثَنِي أَحْمَدُ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الزُّهْرِيُّ عَنْ عَمْرِو مَوْلَى الْمُطَّلِبِ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَدْ مَنَّا غَيْرَ قَلْبًا فَفَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْخِصْنَ ذَكَرَ لَهُ جَمَالُ صَفِيَّةَ بِنْتِ حِمْيَرٍ بِنِ أَطْلَبَ وَقَدْ قُتِلَ زَوْجُهَا وَكَانَتْ عَرُوسًا فَأَصْطَفَاهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِنَفْسِهِ فَفَرَّجَ بِهَا حَتَّى بَلَغْنَا سَدَّ الصَّبَاءِ حَلَّتْ قَبْنِي بِهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ صَنَعَ حِينَئِذٍ نِظْمًا صَغِيرًا ثُمَّ قَالَ لِي أَذِنَ مَنْ حَوْلَكَ فَكَانَتْ تِلْكَ وَلِمَتَهُ عَلَى صَفِيَّةَ ثُمَّ

۱، حافظ ليکي. ((لا يجوز من لم تبغله الدعوة إلى الإسلام إلا أن يدعو.. ويستحب أن يدعو من بلغته الدعوة)) (۱) هداية كتاب السير بشرح فتح القدير (۱۹۷۵)۔

۲، هداية كتاب السير بشرح فتح القدير (۱۹۷۵)۔

خَرَجْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَوِّي لَهَا وَرَأَاهُ بَعَاةً ثُمَّ يَجْلِسُ عِنْدَ بَيْعِهِ قَيْصَرُ رُكْبَتَهُ وَتَصْعُ صَفِيَّةُ رُجُلَهَا عَلَى رُكْبَتِهِ حَتَّى تَرْكَبَ [۳۹۷۵] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقَامَ عَلَى صَفِيَّةَ بِنْتِ حُجْرٍ بِطَرِيقِ خَيْبَرَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ حَتَّى أُعْرِسَ بِهَا وَكَانَتْ فِيهِمْ ضَرْبٌ عَلَيْهَا الْحِجَابُ [۳۹۷۶] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ أَنَّ أَبِي كَثِيرٌ قَالَ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقَامَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ خَيْبَرَ وَالْمَدِينَةِ ثَلَاثَ لَيَالٍ يُبْنَى عَلَيْهِ بِصَفِيَّةَ فَدَعَوْتُ الْمُسْلِمِينَ إِلَى وَلِيمَتِهِ وَمَا كَانَ فِيهَا مِنْ خُبْزٍ وَلَا لَحْمٍ وَمَا كَانَ فِيهَا إِلَّا أَنْ أَمَرَ بِإِلَاءٍ بِالْأَطْعَاءِ فَنُصِطَتْ فَأُلْقِيَ عَلَيْهَا التَّمْرُ وَالْأَقِطُ وَالسَّمْنُ فَقَالَ الْمُسْلِمُونَ إِحْدَى أَمَهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ أَوْ مَا مَلَكَتْ يَمِينُهُ قَالُوا إِنَّ حُجْبَهَا قَبِيْ إِحْدَى أَمَهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ وَإِنْ لَمْ تَحْجِبْهَا قَبِيْ مَا مَلَكَتْ يَمِينُهُ فَلَمَّا ارْتَعَل وَطَأَهَا خَلْفَهُ وَمَدَّ الْحِجَابَ

قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْغَفَّارِ... دا روایت او دی سره وړاندې دوه روایتونه د حضرت انس رضی اللہ عنہ نه مروی دی په دې درې واړه روایاتو کې حضرت انس رضی اللہ عنہ د حضرت صفیه رضی اللہ عنہا د نبی صلی اللہ علیہ وسلم سره د نکاح واقعہ بیان کړې ده.

حضرت صفیه رضی الله عنها: دا د بنو نضیرو د سردار حبیب بن اخطب لور وه. اول ددې نکاح د سلام بن مشکم نومې یهودی سره شوې وه. د هغه د انتقال نه پس د کنانتہ بن ابی الحقیق په نکاح کېنې راغلې وه. کله چه قلعه قموص فتح شوه. نو حضرت صفیه رضی اللہ عنہا هم د نورو قیدیانو سره قید کېنې راغله. کنانہ ورستو دخپل عهد خلافتی په وجه قتل کړې شوې وو. (تفصیل ئې وړاندې تیر شوې دي) حضرت دحیه کلبی د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه یوه وینځه اوغونښتله. نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم حضرت صفیه رضی اللہ عنہا هغه ته حواله کړه. خو صحابو رضی اللہ عنہم نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته او وویل. چه حضرت صفیه رضی اللہ عنہا د سردار لور ده. اود حسن او جمال په اعتبار سره هم ممتاز ده. نودا تاسو خان سره اوساتئ. نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم حضرت دحیه کلبی رضی اللہ عنہ ته بله وینځه ورکړه. او د حضرت صفیه رضی اللہ عنہا سره نبی پخپله نکاح اوکړه. (۱)

په واپسئ کېنې چه مقام صهبا ته نبی صلی اللہ علیہ وسلم راورسیدل. نو حضرت صفیه دماهورائئ نه پاڅه شوه. په دې مقام باندې نبی صلی اللہ علیہ وسلم هغې سره د واده شپه تیره کړه. او درې ورځې ئې هلته قیام اوکړو. ساده ولیمه اوکړې شوه. دسترخوان خور کړې شو. اود قجورو، پنیر او غوړو نه جوړ شوې ،،جیس،، صحابو رضی اللہ عنہم اوخوړلو.

حضرت صفیه ډیره عاقله، حلیمه او فاضله میرمن وه. حافظ ابن حجر په ،،الاصابه،، کېنې لیکلی دی. چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم د مقام صهبا نه وړاندې حضرت صفیه ته تشریف یووړ. د حضرت

صفیه رضی الله عنها خواهش ووچه په دې وخت کښې نښې رضی الله عنه دې ته تشریف راوړې. نو نښې رضی الله عنه واپس شو. روسته چه کله د دې نه ددې تپوس اوشو. نو وې وئیل. چونکه دغه مقام د خبير د يهوديانو سره نژدې وو. چه نښې رضی الله عنه ئې زما سره نژدې ليدلې وو. نو يهوديانو د دوی خلاف سازش کولې شو. ددې خطرې په وجه ما او غوښتل. چه نښې رضی الله عنه ما سره په دغه ځانې کښې نژدې نه اوسېږي. (۱)

امام احمد بن حنبل رحمته الله په خپل مسند کښې روايت نقل کړې دې. چه نښې رضی الله عنه حضرت صفیه رضی الله عنها ته اختيار ورکړې وو. که هغه غواړي. نو آزاده به شی. او خپل کور ته به واپس شی. او که غواړي. نو د نښې رضی الله عنه په نکاح کښې راتلل دې قبول کړی. حضرت صفیه رضی الله عنها دویم صورت غوره کړو. او د نښې رضی الله عنه په نکاح کښې راتلل ئې خوښ کړو. (۲)

ابن اسحاق نقل کړی دی. چه حضرت صفیه د غزه خبير نه وړاندې خوب ليدلې وو. چه سپوږمۍ زما په غير کښې راپريوته. چه دا خوب ئې خپل خاوند کثانه ته واورولو. نو هغه په پړق باندې اووهله. او وې وئیل. ته د د مدینې د بادشاه (محمد رضی الله عنه) خواهش کوې. ددې پړق نښه د حضرت صفیه په مخ باندې وو. رسول الله صلی الله علیه و آله ددغه نښې په باره کښې تپوس اوکړو. نو هغې ورته دا واقعه واوروله. (۳)

کله چه نښې رضی الله عنه په مرض الوفا کښې وو. نو ټولې ازواج مطهرات د نښې رضی الله عنه نه گیرچاپيره جمع شوې. حضرت صفیه رضی الله عنها چه د نښې رضی الله عنه تکليف اوليدلو. نو وې وئیل. «والله یا بنی الله لوددت أن الذی ینکحنی» ای د الله نښې په الله زه غواړم. چه تاسو باندې کوم تکليف وی. دا په ما شی. په دې جمله وئیلو باندې نورو بیبيانو دې ته په بد نظر سره اوکتل. نښې رضی الله عنه د نورو بیبيانو دا په بد نظر سره کتل خوښ نکړل. او وې فرمائیل. «والله إنها لعاقدة» د نښې رضی الله عنه مطلب دا وو. چه دا جمله دې څه د تصنع دپاره نه ده وئیلې. بلکه رښتیا ئې وئیلی دی. او د زړه نه ئې وئیلی دی. (۴)

د حضرت صفیه رضی الله عنها وفات په ۵۰ هـ یا ۵۲ هـ کښې د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه په دور خلافت کښې شوې وو. (۵) اوس لږ دروایاتو گرانو الفاظو ته او گوړی.

قوله: فَأَصْطَفَاهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِنَفْسِهِ: د دې جملې یو مطلب دا دی. چه رسول الله صلی الله علیه و آله حضرت صفیه په مال غنیمت کښې د خپل ځان دپاره منتخب کړه. عامو مسلمانانو ته چه په مال غنیمت کښې څومره حصه ملاویدله. نو رسول الله صلی الله علیه و آله ته هم د

۱- الإصابة فی تمييز الصحابة (۳۴۷/۴)۔

۲- مسند احمد بن حنبل (۱۳۸۱۳)۔

۳- سيرة ابن هشام (۳۵۰/۱۳ و ۳۵۱)۔

۴- الإصابة فی تمييز الصحابة (۳۴۷/۴ و ۳۴۸)۔

۵- الإصابة فی تمييز الصحابة (۳۴۷/۴ و ۳۴۸)۔

خمس نه سوا هغه هومره حصه ملاویده. نو کومه حصه چه د خیبر په عام مال غنیمت کښې
نبي ﷺ ته ملاویده. هم په هغې کښې نبي ﷺ د حضرت صفیه انتخاب اوکړو. او دویم
مطلب دا هم کیدې شی. نو نبي ﷺ د... صفی، په طور دا دخپل خان دپاره متعینه کړه.
رسول الله ﷺ د تقسیم غنیمت نه وړاندې دا اختیار وو. چه کوم خیز د هغوی خوښ وو. هغه
نبي ﷺ واخلی. کوم ته چه په اصطلاح کښې، صفی، وائی. حافظ رحمه الله په فتح الباری کښې
لیکلی دی. چه د حضرت صفیه رضی الله عنها نوم زینب وو. کله چه رسول الله ﷺ د... صفی، په طور
ددې انتخاب د خپل خان دپاره اوکړو. نو د هغه وخت نه ددې نوم... صفیه رضی الله عنها شو. (۱)

قوله: ثُمَّ صَنَعَ حِيسًا فِي نِظَمٍ صَغِيرٍ: حیس، د قجورو، پینر اوغوړو. نه تیار شوې
مخصوص خوراک ته وائی. کوم چه عربیان زیات خوښولو. «نظم» د خرمن دسترخوان ته
وائی. ددې جمع «انظام» راخی.

قوله: فَرَأَيْتَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَوِّي لَهَا وَرَاءَهُ بِعَبَاءَةٍ: یعنی ما اوکتل. چه
نبي ﷺ د حضرت صفیه رضی الله عنها دپاره خپلې شا ته د خادر په ذریعه ځانې جوړوی. مطلب دا چه
نبي ﷺ خپل ځان پسې روستو کینولو دپاره په خادر باندې ځانې برابرولو، دې دپاره چه
هغه په دې باندې کینی. د «یحوی لها» معنی ده «بجعل لها حویة»، حویه، هغه خادر ته
وائی. کوم چه په اوبښ وغیره باندې سور سړې خپل گیر چاپیره خوروی. (۲) د «عباءة» نه مراد
هم خادر دي.

[۲۹۷۷] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ بْنُ مَرْثَدَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا وَهْبٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ
عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هِلَالٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَغْفَلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مُحَاصِرِي خَيْبَرَ
فَرَمَى إِنْسَانٌ بِجِرَابٍ فِيهِ شَعْمٌ فَزَوْتُ لِأَخَذَهُ فَالْتَفَتْتُ فَإِذَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
فَأَسْتَحْيَيْتُ [۲۹۷۸]

حضرت عبدالله بن مغفل رضی الله عنه فرمائی. چه چه مونږ د خیبر محاصره کړې وه. یو کس تیلې
اوغوړخوله. په هغې کښې وازگه وه. دهغې د راخستلو دپاره ما ورتوپ کړې. چه مې اومتل.
نو نبي ﷺ نزدې تشریف فرما وو. نو زه اوشرمیدم. چونکه د لوږې شکایت عام وو. ددې
وجې حضرت عبدالله د وازگې دغه تیلې ته ورتوپ کړې. ددې روایت نه دا معلومه شوه. که د
خوراک څڅاک د خیزونو چا ته ضرورت وی. نو د مال غنیمت د تقسیم نه وړاندې د ضرورت
مطابق اخستل جائز دی. دغه شان وسله وغیره که جهاد کښې د استعمال دپاره د مال
غنیمت د تقسیم نه وړاندې واخستې شي. نو څه حرج نشته. خوروسته به هغه واپس کول وی.

۱، فتح الباری (۴۸۰/۷)۔

۲، فتح الباری (۴۸۰/۷)۔

د روافضو په نیز متعه او ددې مرتبه د اهل تشیع او روافضو په نیز متعه نه یواځې دا چه حلاله ده بلکه عظیم الشان عبادت دې ددوی دا نظریه ده. که یو سړې یو خل متعه اوکړی. نودهغه درجه د حضرت حسین علیه السلام برابرېږی. او که دا سعادت هغه ته دوباره حاصل شی. نو هغه د حضرت حسن علیه السلام د مرتبې برابرېږی. او چه څوک درې ځله متعه اوکړی. نودهغه درجه د حضرت علی علیه السلام د مرتبې سره برابرېږی. او څوک چه څلور ځله متعه اوکړی، نودهغه درجه نعوذ بالله د نبی صلی الله علیه و آله د درجې سره برابرېږی. وائی چه متعه کونکې کله د متعې نه پس غسل کوی. نو د غسل په دوران کښې چه کوم څاڅکی غورځیږی. د هریو څاڅکی نه یوه فرشته پیدا کیږی. او هغه د دغه متعه کونکې دپاره د مغفرت او رفع درجات دعا کوی. د متعه دا فضیلت دهغوی په خپلو کتابونو کښې موجود دې. (۱)

د روافضو متعه خالصه زنا ده. د روافضو په نیز چه کومه متعه رائج ده. دا خالصه زنا ده. د دوی په متعه کښې گواهان نه وی. ولی نه وی. نفقه نه وی واجب، سکنی، عدت، میراث او نسب نومې هیڅ څه څیز ثابت نه وی. بس یو سړې د یوې ښځې نه د تمتع حاصلولو دپاره د اجرت په بدله کښې معاهده کوی. (۲) اوبنکاره ده چه هم دې خپل مینځ کښې رضا مندی سره زنا هم کیږی. دا بیله خبره ده. چه په زنا کښې د اجرت مقرر کول څه ضروری نه وی. زنا بغیر اجرت هم کیږی. او اجرت سره هم کیږی. اویه متعه کښې اجرت وی. په هیڅ یو آسمانی دین کښې کله هم زنا نه ده حلاله شوی. نودهغه شان د روافضو مذکوره متعه هم حلاله نه ده. د حلت متعه دپاره په ایت قرانی باندې د روافضو غلط استدلال: متعه په حلت باندې روافض د قرآن مجید په دې آیت باندې استدلال کوی.

﴿مَا اسْتَعْمَرْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرْضَيْنَ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ (۳)

روافض وائی. چه په دې آیت کښې د متعه ذکر هم شته. او د اجرت هم، دغه شان د حضرت ابی بن کعب او حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما په قراءت کښې د «لأجل مسمى» اضافه هم شته.

۱، د شیعه گانو مشهور کتاب، تفسیر منهاج الصادقین،، چه شیعه گان ورته تفسیر کبیر وائی. او د دې مفسر فتح الله کاشانی شیعه مجتهد دې. په دې کښې د متعه فضائل بیانوی. او رسول الله صلی الله علیه و آله ته منسوب دا روایت نقل کوی. چه نبی صلی الله علیه و آله فرمائیلی دی. ((من تمتع مرة كان درجته كدرجة الحسن. ومن تمتع مرتين فدرجته كدرجة الحسن. ومن تمتع ثلاث مرات كان درجته كدرجة علي بن ابي طالب ومن تمتع أربع مرات فدرجته كدرجتي - (منهاج الصادقین: ۴۹۳).))

دغه شان شیعه مجتهد سید ابوالقاسم په خپل کتاب،، برهان المتعه،، کښې دامام جعفر صادق نه دا روایت نقل کوی.

((قال ابو عبد الله: ما من رجل تمتع ثم اغتسل إلا خلق الله من كل قطرة تقطر منه سبعين ملكاً يستغفرون له إلى يوم القيامة)) شيعيت کا اصلی رو پ صفحه ۳۰ په حواله د برهان المتعه: ۵۰)۔

۲، اوگورئ شيعيت کا اصلی رو پ (۲۹۸) په حواله د تهذيب الاحكام (۵۱۱۵ و ۵۵ و ۵۶) (طبع تهران)

۳، سورة النساء (۲۴)۔

د دوی قراءت دې: «فما استمتعتم به منهن إلى أجل مسمى...» (۱) کښې د اجل، متعه او اجرت درې واړو څیزونو ذکر دې. او ددې نوم متعه ده. نو د متعه ثبوت په قرآن کښې موجود دې. د ایت صحیح مفهوم: خوداتلبیس دې. که د قرآن کریم د ایت په سیاق او سباق کښې غور او کړې شی. نو خبره بې غباره کیږي. چه د ایت کریمه صحیح مفهوم ښکاره کیږي. ددې ایت نه وړاندې ایت کښې الله تعالی د محرماتو تفصیل بیان کړې دې. (حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخُوكُمُ الَّذِي هُوَ أُمَّكَ وَابْنُ أُمَّكَ وَنِسَاءُ آبَائِكَ مِمَّا زَوَّجْتَكَ وَأَنصِبَ عَلَيْكَ هَذِهِ حُرْمًا لَا تُفْخِشُ عَلَيْهَا وَلَا يَفْخِشُ عَلَيْكَ وَلَا يَتَرَفَعُ عَلَيْكَ لَبَسًا وَلَا تَلْوِجًا وَلَا جَانِبًا) (۲) ددې نه پس متصل په دویم ایت کښې د هغه ښځو خوندنه شوي ده. چا سره چه نکاح حلاله او جائز ده. نوفرمانی. (وَأَجَلَ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَنكِحُوا بِأَمْوَالِكُمْ فَخَصَّيْنِ فَعَمَّ الْغَيْرُ مُؤَيَّدِينَ) یعنی د ذکر شوو محرماتو نه علاوه باقی ښځو سره نکاح جائز ده. بیا په (وَأَجَلَ لَكُمْ) باندې تفریع کوي. او فرمانی. (فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ) الخ. یعنی کله چه په تاسو په دې حلالو ښځو کښې د چا سره نکاح او کړه. او دهغې نه مو استمتاع هم او کړه. نو دهغې پوره مهر هغې ته ورکړئ. ددې سیاق او سباق کتلو نه دا خبره ښه ښکاره معلومېږي. چه په (فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ) سره د څه مستقل څیز نشي ورکولې. بلکه دا په ماقبل کلام باندې تفریع او د هغې تمه ده. پاتې شوه دا خبره چه په دې کښې د «أَجُورَهُنَّ» لفظ راغلې دې. نو اطلاعاً عرض دې. چه دلته «أَجُورَهُنَّ» په اتفاق سره د «مهورهن» په معنی کښې دې. د مهر دپاره قرآن په نورو آیاتونو کښې هم د ، ، اجر ، لفظ استعمال کړې دي. لکه (فَأَنكِحُوا هُنَّ بِأَذْنِ أَهْلِيهِنَّ وَأَتَوْهُنَّ أَجُورَهُنَّ) (۳) او (وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوا هُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ) (۴) په دې آیاتونو کښې «أَجُورَهُنَّ» په اتفاق سره د «مهورهن» په معنی کښې دې.

د مهر دپاره د اجرت د لفظ د استعمال وجه دا ده. چه مهر د ښځې د منافعو عوض وی. د هغې د ذات عوض نه وی. او کوم څیز چه د منافعو عوض وی. هغې ته اجرت وائی. ترکومې پورې چه د حضرت عبدالله بن عباس او ابی بن کعب رضی الله عنهما د قراءت تعلق دې. نو د دوی دا قراءت شاذه دې. چه استدلال ترې نشي کیدې. (۵)

«فما استمتعتم به...» نه که د رافضیانو متعه مراد واخستې شی. نو په دې سره یو بله خرابی دا لازمیږي. چه د آیت په اولنی او آخرنی حصه کښې به تعارض پیدا شی. ځکه چه د ایت په اولنی حصه کښې ونیلي شوي دي. چه د محرماتو نه سوا چه د کومو ښځو سره تاسو نکاح کوي. چه په دغه نکاح سره د عفت او پاکدامنی طلبگار شی. د نکاح نه د شهوت پوره کول

۱، اوگورئ الجامع لأحكام القرآن للقرطبي (۱۳۰۵) ومعالم السنن للخطابی (۱۹۱۳) ~

۲، سورة النساء (۲۵) ~

۳، سورة الممتحنة ۱۰ ~

۴، د تفصیلی بحث دپاره اوگورئ تفسیر قرطبي (۱۲۹۵ او ۱۳۴) ~

مقصد جوړول نه دی پکار. نو فرمانیلې شوی دی. «محسنین غیر مسافحین...» اوس که «نما استمتعتم به...» نه د روافضو متعه مراد شی. نوهغه خو ده د شهوت پوره کولو دپاره، او ددې نه وړاندې ممانعت شوې دې. نودغه شان به د کلام په اول او آخر کښې تعارض پیدا شی. په حرمت متعه باندې قرآنی آیاتونه د حدیث نه علاوه د قرآن کریم هم گڼي آیاتونه د متعه په حرمت باندې دلالت کوي. په سورة معارج کښې فرمانیلې شوی دی.

﴿وَالَّذِينَ هُمْ يَلْقَوْنَ فِيهَا حَبْطُونَ﴾ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿فَمَنِ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ﴾ (۱)

په دې آیاتونو کښې دوه قسمه ښځو سره دهمبستري اجازت ورکړې شوې دي. یوازواج یعنی هغه ښځې دگرمو نه چه د عقد نکاح په ذریعه انسان تمتع حاصلولې شی. اودویم چه دملک یمین په ذریعه دانسان په ملکیت کښې راتلونکې وینځې، ددې دوو نه سوا د بل چا نه خپل شهوت پوره کونکو باره کښې وئیلې شوی دی. چه داسې خلق سرکش او باغیان دی. اوبنکاره ده چه د کومې ښځې سره متعه کولې شی. هغه د دې دوو قسمونو نه په یو کښې هم نه ده داخله، هغې ته ته ښځه نشي وئیلې. ځکه چه زوجې دپاره میراث، سکنی، عدت، او ددې نه د پیدا شوی بچی نسب ثابتیږي. حال دا چه په متعه کښې د ښځې دپاره په ذکر شوو څیزونو کښې روافض د هېڅ څیز ثبوت نه مني. دغه شان په دې باندې د وینځې اطلاق هم نشي کیدي. ځکه چه وینځه خرڅولې شی. خوچه کومې ښځې سره متعه کولې شی. هغه نشي خرڅولې. ددې وجې متعه کونکي خلق په ﴿فَمَنِ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ﴾ کښې داخل دي. او ددې آیت نه د متعه حرمت بیخي ښکاره ثابتیږي.

دغه شان د سورة نساء د دې آیت نه هم حرمت متعه ثابتیږي ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقِطُوا فِي الْيَمِينِ فَأَنكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مِمَّا قَدْ وَقَعْتُمْ أَلَّا تُغَدِّلُوا قَوْلًا وَدَّيْتُمْ﴾ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ (۲)

دلته هم یا دنکاح اجازت دي اویا د ملک یمین، اومتعه نه نکاح ده اونه په دې کښې د ملک یمین صورت موندلې شی. دغه شان دلته دا قید در. چه نکاح په یو وخت کښې صرف د څلورو ښځو سره کیږي. عدد مقرر دي. اوسمه په یو وخت کښې د روافض په نیز د لسو ښځو سره هم کولې شی. بلکه زرو ښځو سره هم کولې شی. (۳)

دغه شان د قرآن پاک ددې آیت نه هم حرمت متعه ثابتیږي. ﴿وَلَيْسَ غَفِيفَ الدِّينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾ (۴) اوڅوک چه د نکاح قدرت نه لري. هغوی دې خپل خان په قابو

۱ (سورة المعارج (۲۹ و ۳۰ از ۳۱)۔

۲ سورة النساء (۳)۔

۳ د شيعه گانو په كتاب ، تهذيب الاحكام ، کښې دي ((تزوج منهن ألفاً فإنهن مستاجرات))

ص. ۴۵۲)۔

۴ سورة النور: (۳۳)۔

کښې ساتي. تردې چې الله تعالیٰ په خپل فضل سره غښتان کړي. (نو بیا دې نکاح کوي)
دا آیت ښکاره ښایي. که د یو کس مالی طاقت دومره نه وي. چې هغه د نکاح اونیځي وغیره
اخراجات برداشت کړي. نو دهغه دپاره دا حکم دې چې هغه دې د پاکدامنه اوسیدو کوشش
کوي. او خپل نفس دې په ضبط او قابو کښې ساتي. کله چې الله تعالیٰ دده مالی حالت
مستحکم کړي. نو بیا دې نکاح کوي. که دمتعه د جواز څه صورت په اسلام کښې جائز وو.
نو په آیت کښې د دې اسلوب اختیارولو څه ضرورت وو. د غنا نه وړاندې به ده ته د عقیف
اوپه قابو کښې د اوسیدو په ځانې د متعه حکم ورکړې شوې وو. (۱)

دغه شان د قرآن پاک د سورة فرقان آیت، (وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا) (۲)
کښې نسب او مصاهره د الله تعالیٰ د نعمتونو په سلسله کښې شمارلی شوی دی. او ښکاره
ده چې د نسب او مصاهره ترتب په نکاح باندې کیږي. په متعه باندې نه کیږي. بیا که چرته
متعه د روافضو د قول مطابق لوڼې عبادت وي. نو لکه څنگه چې په نکاح کښې اظهار او
اعلان کیږي. تهنیت او مبارکي پېش کولې شي. نو دا خلق په متعه کښې داسې ولې نه
کوي. تر نن ورځې پورې د هیڅ یو رافضی نه چا په فخر سره دا نه دی اوریدلی. چې هغه د
خپلې مور یا خور د متعو ذکر کړي وي. او د دې عظیم عبادت په اظهار باندې نې د
خوشحالی اظهار کړې وي.

حقیقت دا دې چې د دوی زړه په خپله دننه په دې باندې مطمئن نه دې نو د شهوت پوره
کولو اود دین اسلام نه د ډډې او انحراف په وجه دوی خالص زنا ته د متعه نوم ورکړې
دې. او ددې د جواز ډنډورا وهل نې شروع کړی دی. الله تعالیٰ دې مونږ ته د دین اسلام د
صحیح پوهې توفیق راکړي. اود شیطان د چالونو نه دې مونږ بچ کړي. (آمین)
په ابتداء اسلام کښې چې کومه متعه حلاله وه هغه په حقیقت کښې نکاح موقت وه. دلته چې په
روایت کښې د کومې متعه حرمت ذکر دې چې رسول الله ﷺ د متعه نه ممانعت اوکړو. ددې
نه د رافضیانو متعه مراد نه ده. لکه څنگه چې بیان شو چې د رافضیانو متعه زنا ده. اود زنا
اجازت په اسلام کښې هیڅ کله هم نه دي ورکړې شوې. په ابتداء اسلام کښې چې د کومې
متعه اجازت وو. هغه په حقیقت کښې نکاح موقت وه. نکاح موقت د زنا اود صحیح نکاح
په مینځ کښې یو څیز دي. په نکاح موقت باندې نه د صحیح نکاح اطلاق صحیح دي. اونه
دې ته زنا ویلې شي. نکاح صحیح ورته ځکه نشي ویلې چې په نکاح صحیح کښې

(۱) خود قرآن ددې حکم بیخي په عکس باندې دې د ایران د صدر دا حکم اوکتې شي. د ایران صدر
مستیرعلی اکبر هاشمي رفسنجاني په ایران کښې ټولو کونډو او پېغلو جینکو ته دا مشوره ورکړې
ده چې دوی د جنسي خواهش پوره کولو دپاره د عارضی مودې دپاره غیررسمی ودونه اوکړي. ده دا
خبره د تهران په یونیورسټي کښې د جمعي په خطبه کښې کړې وه. هغه دا هم ویلې دي چې دا
ودونه دې صرف هغه کسان کوي چې هغوی غیرشادی شده وي. (شیعیت کا اصلی روپ په حواله د

روزنامه خادم وطن سندھی مورخه دسمبر ۱۹۹۰ هـ اردو ترجمه)۔

(سورة الفرقان: ۵۴)۔

میراث: اود فرقت نه پس عدت وی او نکاح موقت کنبی دا خیزونه نه وی خودی ته زنا هم نشی و نیلی. ځکه چه دا عقد د گواهانو په موجودگي کنبی کیری. اوبه دې کنبی استبراء هم وی. دغه شان د ولی اجازت په کنبی هم وی. ددې وجې دې ته زنا نشی و نیلی.

په نکاح موقت اود روافضو په متعه کنبی فرق دا خبره خو ستاسو په علم کنبی راغله، چه په ابتداء د اسلام کنبی د کومې متعه جواز وو هغه نکاح موقت وه. خو کومه متعه چه په روافضو کنبی رائج ده. دا نکاح موقت نه ده. زنا ده. په نکاح موقت او متعه روافض کنبی فرق دا دې. چه په نکاح موقت کنبی گواهان وی. د ولی اجازت وی. استبراء ربيضة واحدة، وی. اوبه روافضو کنبی چه کومه متعه ده. په دې کنبی نه گواهان وی. اونه د ولی اجازت اونه استبراء. د متعه یا نکاح موقت جواز په ابتداء د اسلام کنبی بیخی هم داسې وو. لکه څنګه چه د سود او شرايو جواز په ابتداء د اسلام کنبی وو. نولکه څنګه چه د سود او شرايو د حرمت نه پس ددې د جواز څه صورت پاتې نشو. دغه شان د نکاح موقت او متعه د جواز هم ددې د حرمت د اعلان نه پس څه صورت پاتې نشو.

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما طرف ته د جواز متعه نسبت حضرت ابن عباس رضي الله عنه ته په بعضې روایاتو کنبی دا خبره منسوب ده.

چه هغوی دمتعه د جواز قائل وو. خو هغوی ته ددې نسبت دهغوی د اقوال شاذه په بنیاد باندې دې. نو ددې اعتبار به نشی کولی. دغه شان د حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه رجوع هم ثابت نه ده. ()

حضرت سعید بن جبیر رضي الله عنه یو ځل حضرت ابن عباس رضي الله عنه ته اووئیل. چه تا څه فتوی ورکړې ده. «سارت بها الرکبان وقالت فیها الشعراء» یعنی ستا دې فتوی ته خلق شهرت ورکوی. شاعرانو هم ددې فتوی په باره کنبی شاعری کړې ده. حضرت ابن عباس رضي الله عنه اووئیل. شاعرانو څه ووئیلی دی. نو سعید بن جبیر رضي الله عنه د یو شاعر دا اشعار واورول.

وقد قلت للشیخ لما طال محبه

هل لك رخصة الأطراف آنسة

ترجمه: ما شیخ ته اووئیل. کله چه د هغه استوګنه ډیره اوږده شوه. چه صاحبه! تا ته د (د جواز متعه په باره کنبی) د ابن عباس په فتوی کنبی څه دلچسپې شته. او آیا نرم او نازکو اندامو پیغله کنبی ستا څه رغبت شته. چه هغه دخلقو د تلو نه پس ستا تګانه شی. (راوته هغې سره متعه اوکړې)

حضرت ابن عباس رضي الله عنه چه کله دا اشعار واوریدل. نو د استغفار وئیلو نه پس ئې افرمائیل.

((وما هي الا كالبیتة والدماء الخثرين)) (۱)

(۱) امام ترمذی فرمائی. ((وإنما روی عن ابن عباس رضي الله عنه شی من الرخصة فی المتعة ثم رجع عن قوله حیث أخبر عن النبی ﷺ)) الجامع الصحیح للترمذی (۲۱۳/۱) باب ما جاء فی نکاح المتعة)۔

(۲) اوګوری التعلیق الصحیح علی مشکاة المصابیح (۲۶/۴ و ۲۷) ومعالم التنزیل للخطابی (۱۹/۳)۔

پاتې شوه دا چه د متعه د جواز هغه په ابتداء كښې ولي قائل وو. نو ددې وجه دا وه. چه نبی ﷺ كله د متعه د حرمت اعلان كړې وو. په هغه وخت كښې حضرت ابن عباس رضی الله عنه د كم عمر وو. ددې وجې هغه ته ددې خبر اونشو. دې سره سره دا خبره دې ياده وي. چه حضرت ابن عباس رضی الله عنه د كومې متعه د جواز قائل وو. هغه نكاح موقت وه. د رافضيانو متعه نه وه.

قوله: غمى رسول الله ﷺ عن متعة النساء يوم خيبر: حضرت على رضی الله عنه په دې روايت كښې د غزوه خيبر په موقع باندې د متعه حرمت بيان شوې دې. د نسخ په رواياتو خو اتفاق دې. چه متعه منسوخ شوې ده. البته په دې كښې روايات مختلف دي. چه كله او په كومه موقع دا منسوخ شوې ده. د بعضي رواياتونه په غزوه خيبر كښې (١) اود بعضي نه په فتح مكه كښې (٢) د بعضي نه په غزوه اوطاس كښې (٣) د بعضي نه په تبوك كښې (٤) اودخه رواياتو نه په حجة الوداع كښې (٥) ددې د حرمت اعلان معلومېږي. خود تبوك روايات د ضعف د وجې قابل اعتبار نه دي. (٦) په كومو رواياتو كښې چه د حجة الوداع په موقع باندې د متعه د حرمت د اعلان ذكر دې. هغه روايات صحيح دي. خوچونكه د حجة الوداع په موقع باندې د مسلمانانو ډيره لويه جمع وه. ددې وجې خلقو ته د خبر وركولو دپاره نبى ﷺ ددې د حرمت دوباره اعلان وكړو. د حرمت اعلان خو نبى ﷺ وړاندې كړې وو. په دې موقع ئې د تحريم سابق نه خبرلو دپاره دوباره اعلان وكړو. (٧) تركومې پورې چه دهغه رواياتو تعلق دې. د كومو نه چه معلومېږي. چه په غزوه اوطاس كښې د متعه د حرمت اعلان شوې وو. نو په دغه رواياتو كښې د غلط فهمي دخل دې. چونكه غزوه اوطاس د فتح مكې نه پس متصل واقع شوې وه. ځكه بعضي راويانو د فتح مكې په ځانې د غزوه اوطاس ذكر كړې دې. (٨) اوس دوه قسمه روايات باقى پاتې كيږي. په هغې كښې د بعضو نه په غزوه خيبر كښې ددې د حرمت اعلان معلومېږي. او په بعضو كښې د فتح مكه په موقع د متعه د حرمت د

١، لكه څنگه چه په حديث كښې باب كښې دي.
٢، په كنز العمال كښې روايت دې. ((عن سيرة أن رسول الله ﷺ نهى عن متعة النساء في حجة الوداع))
كنز العمال ٥٢٥١١٦ رقم ٤٥٣٣٧ _
٣، حضرت سلمه بن اكوع رضی الله عنه فرماني. ((رخص النبي ﷺ عام اوطاس في المتعة ثلاثا ثم نهى عنها)) (صحيح مسلم ٤٥١١١) باب ما جاء في متعة النكاح _
٤، وفي رواية إسحاق بن راشد عن الزهري .. أن النبي ﷺ نهى في غزوة تبوك عن نكاح المتعة (فتح الباري ١٦٨٩) _
٥، عن محمد بن حنفية قال تكلم على وابن عباس في متعة النساء قال له على إنك إمراً تأتاه إن رسول الله نهى عن متعة النساء في حجة الوداع (كنز العمال ٦٢٨١١٦) _
٦، اوگوري فتح الباري (١٧٠٩) _
٧، فتح الباري (١٧٠٩) _
٨، فتح الباري (١٧٠٩) _

اعلان ذکر دی.

دامام شافعی رحمہ اللہ او بعضی نور ملگرو رائی دا ده. چه د متعه حرمت اول په غزوہ خیبر کنبی شوې وو. دې نه پس د فتح مکه په موقع د درې ورځو دپاره دا مباح گرځولې شوې وه. او د درې ورځو نه پس همیشه دپاره دا حرام کړې شوه. دغه شان ددې حرمت او اباحت دواړه مکرر دی. او د قبلې پشان په دې کنبی هم دوه ځله نسخ شوې ده. (۱) امام نووی رحمہ اللہ دا راجح او مختار گرځولې ده. (۲) والله اعلم

[۳۹۸۱/۳۹۸۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُرَّةٍ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ مُرَرٍّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى يَوْمَ خَيْبَرٍ عَنْ لُحُومِ الْحُمْرِ الْأَهْلِيَّةِ [۳۹۸۱] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ وَسَالِمٍ عَنْ ابْنِ مُرَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَكْلِ لُحُومِ الْحُمْرِ الْأَهْلِيَّةِ [۳۹۸۱: ر]

[۳۹۸۲] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةٍ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ مُرَرٍّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ خَيْبَرٍ عَنْ لُحُومِ الْحُمْرِ الْأَهْلِيَّةِ وَرَخَّصَ فِي الْخَيْلِ [۵۲۰۳و۵۲۰۴: ر]

[۳۹۸۱/۳۹۸۳] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا عَبَادُ بْنُ الشَّيْبَانِ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَصَابْتُنَا عَجَازَةٌ يَوْمَ خَيْبَرٍ فَإِنَّ الْقُدُورَ لَتَغْلِي قَالَ وَبَعْضُهَا نَضِجَتْ فَجَاءَ مُنَادٍ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَأْكُلُوا مِنْ لُحُومِ الْحُمْرِ شَيْئًا وَأَهْرِقُوهَا قَالَ ابْنُ أَبِي أَوْفَى فَتَحَدَّثْنَا أَنَّهُ إِنَّمَا نَهَى عَنْهَا لِأَنَّهُمَا لَمْ يُخَمَّسْ وَقَالَ بَعْضُهُمْ نَهَى عَنْهَا لِأَنَّهُمَا كَانَتْ تَأْكُلُ الْعَذِرَةَ

[۳۹۸۳] حَدَّثَنَا حُجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَدِيُّ بْنُ ثَابِتٍ عَنْ الْبَرَاءِ وَعَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُمْ كَانُوا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَصَابُوا حُمْرًا فَطَبَخُوهَا فَنَادَى مُنَادٍ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكْفَيْتُمُ الْقُدُورَ

[۳۹۸۵] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّامِدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا عَدِيُّ بْنُ ثَابِتٍ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ وَابْنَ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يُحَدِّثَانِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ يَوْمَ خَيْبَرٍ وَقَدْ نَصَبُوا الْقُدُورَ أَكْفَيْتُمُ الْقُدُورَ حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ عَنْ الْبَرَاءِ قَالَ غَزَوْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ

(۱) زاد المعاد (۴/۳۴)۔

(۲) اوگوری شرح مسلم للنووی (۵۰۱/۴)۔

[۳۸۸] حَدَّثَنِي إِبرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ أَخْبَرَنَا عَاصِمٌ عَنْ عَامِرٍ عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَمَرَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةِ خَيْبَرٍ أَنْ نُلْقِيَ الْحُمْرَ الْأَهْلِيَّةَ نِيْثَةً وَنَضِيحَةً ثُمَّ لَمْ يَأْمُرْنَا بِأَكْلِهِ بَعْدَ

[۳۸۹] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي الْحُسَيْنِ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ عَاصِمٍ عَنْ عَامِرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَا أَدْرِي أَتَمَّتْ عَنْهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَجْلِ أَنَّهُ كَانَ حَمُولَةً النَّاسِ فَكِرَهُ أَنْ تَذْهَبَ حَمُولَتُهُمْ أَوْ حَرَمَهُ فِي يَوْمٍ خَيْرٌ لَكُمْ الْحُمْرُ الْأَهْلِيَّةَ

قوله: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ..... وَرَخَّصَ فِي الْخَيْلِ: د اس د غونډي په باره کښې د امامانو اختلاف دي.

① دامام شافعی امام ابویوسف امام محمد او اکثر و عالمانو رحمهم الله په نیز دده غوښه جانز او مباح ده. (۱)

② دامام ابوحنيفه او امام مالک رحمهم الله په نیز مکروه ده. (۲) بعضې مالکیانو دي ته مکروه تحریمی وئيلي ده. او بعضو مکروه تنزیهی. (۳) په احنافو کښې صاحب د هدایه د لحم خیل مکروه تحریمی کیدو طرف ته مائل دي. او دامام ابوبکر جصاص میلان کراحت تنزیهی طرف ته دي. (۴)

دجمهورو استدلال په حدیث باب باندې دي. اود امام اعظم او امام مالک رحمهما الله استدلال دحضرت خالد بن ولید رضي الله عنه په روایت باندې دي. کوم چه امام ابوداود، امام نسائی، او ابن

ماجه رحمهم الله روایت کړې دي. «نهی رسول الله ﷺ عن اكل لحوم الخيل والبغال والحمير...» (۵)

دامام ابوحنيفه رحمهم الله نه د صاحبینو رحمهما الله قول طرف ته رجوع هم منقول ده. (۶)

[۳۸۸] حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ إِسْحَاقَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَاقٍ حَدَّثَنَا زَائِدَةُ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَسَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ خَيْبَرَ لِقُرَيْشٍ سَهْمَيْنِ وَلِلرَّجُلِ سَهْمًا قَالَ فَسَرَهُ نَافِعٌ فَقَالَ إِذَا كَانَ مَعَ الرَّجُلِ قَرَسٌ فَلَهُ ثَلَاثَةُ أَشْهُمٍ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ قَرَسٌ فَلَهُ سَهْمٌ [۳۸۹:۲]

۱، اوگوری شرح مهذب (۴/۹)۔

۲، شرح المهذب (۴/۹)۔

۳، اوگوری اوجز المسالك (۱۸۰/۹)۔

۴، اوجز المسالك (۱۸۱/۹)۔

۵، إعلال السنن (۱۴۴/۱۷)۔

۶، اوجز المسالك (۱۸۰/۹)۔

قوله: قَسَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ خَيْبَرَ لِلْفَرَسِ سَكْمَيْنِ وَلِلرَّاجِلِ

سَكْمًا: دا مشهوره اختلافی مسئله ده.

① دجهپورو اوصاحبینو عليه السلام په نیز د فارس دپاره درې حصې دی. دوه حصې د اس او یوه حصه د فارس خپله، او د راجل دپاره یوه حصه ده.

② دامام ابوحنیفه عليه السلام په نیز د فارس دپاره دوه او د راجل دپاره یوه حصه ده. (۱)
دخیبر دغنیمتونو تقسیم. دخیبر د غنیمت نه اول شپې دیرش حصې جوړې کړې شوې. په کومو کښې چه اتلس حصې د مسلمانانو د عامو ضروریاتو دپاره مختص کړې شوې. او باقی اتلس حصې په مجاهدینو باندې تقسیم کړې شوې. (۲)

په مجاهدینو کښې دا اتلس حصې څنگه تقسیم کړې شوې. په دې کښې روایات مختلف دي. مشهوره دا ده. چه ټول څوارلس سوه صحابه وو. په دې کښې دوه سوه فارسان وو. د څوارلس سوه صاحبزادانو عليهم السلام څوارلس حصې شوې. په یو حصه کښې سل کسان شریک شو. او باقی څلور حصې د اسونو شوې. ځکه چه دهر یو اس دوه حصې وې. نو د دوو سوو اسونو څلور سوه حصې شوې. دغه شان دا اتلس حصې تقسیم شوې. (۳)

دا تقسم د جهمپورو او صاحبینو عليهم السلام د مذهب مطابق دي. چه فارس ته درې او راجل ته یوه حصه ملاؤ شوه. خو امام ابو داود په خپل سنن کښې د مجمع بن جاریه عليه السلام نه روایت نقل کړې دي. چه په خیبر کښې د مجاهدینو تعداد پنځلس سوه و. په هغوی کښې درې سوه سواره وو. نبی عليه السلام هریو سوره ته دوه دوه حصې ورکړې. او هر پیدل ته یوه یوه حصه ورکړه. نو په اتلس حصو کښې شپې حصې درې سوه فارسانو ته ملاؤ شوې. او باقی دولس حصې دولس سوه راجلینو ته ملاؤ شوې. (۴)

ددې روایت مطابق د خیبر د غنیمت تقسیم د امام اعظم عليه السلام د مذهب مطابق شوې دي. ددې مسئلې مکمل تحقیق او د طرفینو دلائل په کتاب الجهاد باب سهام الفرس کښې تیر شوی دی.

[۲۸۱۱] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يُونُسَ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّ جُبَيْرَ بْنَ مُطْعِمٍ أَخْبَرَهُ قَالَ مَشَيْتُ أَنَا وَعُمَرَانُ بْنُ عَفَّانَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْنَا أَعْطَيْتَ بَنِي الْمُظَلِّبِ مِنْ ثَمَسِ خَيْبَرَ وَتَرَكْتَنَا وَمَنْ يَمْنُؤِلَةَ وَاجِدَةَ مِنْكَ

۱، یذل المجهود فی حل ابی داود (۳۴۱۱۲) دغه شان فتح الباری (۶۸۱۶) کتاب الجهاد باب سهام الفرس)
۲، وفی زاد المعاد (۳۲۸۱۳) وقسم رسول الله عليه السلام علی ستة وثلاثین سهماً جمع کل سهم مائة سهم فكانت ثلاثة آلاف وستمائة سهم فكان لرسول الله عليه السلام وللمسلمین النصف من ذلك وهو ألف وثمان مائة سهم وعزل النصف الآخر وهو ألف وثمان مائة سهم لتوابه وما ينزل به من أمور المسلمین)۔

۳، زاد المعاد (۳۳۰۱۳)۔

۴، سنن ابی داود کتاب الجهاد باب فی من أسهم له سهم رقم (۲۷۳۶)۔

فَقَالَ إِنَّمَا بُنُوا هَاشِمَ وَبَنُو الْمُطَّلِبِ شَيْءٌ وَوَاحِدٌ قَالُ جَبْرِ وَلَمْ يُقَسِّمِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
لِبَنِي عَبْدِ شَمْسٍ وَبَنِي تَوَقَّلَ شَيْئًا [۲۴۱:۱]

حضرت جبرین مطعم ﷺ فرمائی، چہ زہ او حضرت عثمان دواہہ د نبی ﷺ پہ خدمت کنہی حاضر شو، او ہغوی تہ موگیلہ او کرہ چہ تاسو د خیبر پہ مال خمس کنہی بنوالمطلب تہ حصہ ورکرہ او مونہ مو پریخودو۔ حال دا چہ مونہ او ہغوی تاسو سرہ پہ قرابت کنہی برابر یو۔

پہ اصل کنہی د عبد مناف خلور خامن وو۔ ① ہاشم ② مطلب ③ عبد شمس ④ نوفل، نبی ﷺ د ہاشم پہ اولاد کنہی وو۔ حضرت جبر ﷺ نوفل پہ اولاد کنہی وو او حضرت عثمان ﷺ د عبد شمس پہ اولاد کنہی وو۔ نود رشتہ دارئ او قرابت پہ لحاظ سرہ بنو ہاشم تہ بنوالمطلب، بنو عبد الشمس او بنو نوفل یوشان وو۔ ددی وجہی جبر او عثمان ﷺ راغلل او گیلہ نی او کرہ چہ ہرکلہ پہ قرابت کنہی مونہ تول برابر یو۔ نو بیا مونہ تہ ہم پہ مال خمس کنہی حصہ ملاویدل پکاروو۔ خو رسول اللہ ﷺ او فرمائیل۔

قوله: إِنَّمَا بُنُوا هَاشِمَ وَبَنُو الْمُطَّلِبِ شَيْءٌ وَوَاحِدٌ: دابوداود وغیرہ پہ روایت کنہی ددی نہ پس دا زیادت ہم شتہ۔ «انا وبنوالمطلب لم نفتق في جاهلية ولا في اسلام» دا دې طرف تہ اشارہ وہ چہ کلہ قریشو د بنو ہاشم سرہ مقاطعہ او کرہ۔ نوپہ دغہ وخت کنہی بنوالمطلب د بنو ہاشم سرہ ملگریا کری وہ او بنو نوفل او بنو عبد شمس ملگریا نہ وہ کری۔ نو چونکہ بنو ہاشم او بنوالمطلب د قرابت سرہ سرہ پہ نصرت او مدد کنہی ہم پہ خپلو کنہی شریک وو ددی وجہی نبی ﷺ دوی «شی واحد» او نیل۔

[۲۴۱/۲۴۲] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا بُرَيْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَلَّغْنَا عُمَرَ بْنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَخْرَجُ الْيَمَنِ فَمَجَرْنَا مَجَارِيْنِ إِلَيْهِ أَنَا وَأَخْوَانِي لِي أَنَا أَصْغَرُهُمْ أَحَدُهُمَا أَبُو بُرْدَةَ وَالْآخَرُ أَبُو رُهَيْمٍ إِنَّمَا قَالَ بَضْعٌ وَإِنَّمَا قَالَ فِي ثَلَاثَةِ وَخَمْسِينَ أَوْ اثْنَيْنِ وَخَمْسِينَ رَجُلًا مِنْ قَوْمِي فَرَكِبْنَا سَفِينَةً فَأَلْقَيْنَا سَفِينَتَنَا إِلَى النَّجَاشِيِّ بِالْحَبَشَةِ فَوَاقَفْنَا جَعْفَرَ بْنَ أَبِي طَالِبٍ فَأَتَيْنَا مَعَهُ حَتَّى قَدِمْنَا جَمِيعًا فَوَاقَفْنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ افْتَتَحَ خَيْبَرَ وَكَانَ أَنَاسٌ مِنَ النَّاسِ يَقُولُونَ لَنَا يَعْنِي لِأَهْلِ السَّفِينَةِ سَبَقْنَاكُمْ بِالْهَجْرَةِ وَدَخَلَتْ أَسْمَاءُ بِنْتُ عُمَيْسٍ وَهِيَ مِنْ قَدِيمٍ مَعَنَا عَلَى حَفْصَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَابِرَةً وَقَدْ كَانَتْ هَاجَرَتْ إِلَى النَّجَاشِيِّ فَبَيْنَ هَاجَرَ قَدْ خَلَّ عُمَرُ عَلَى حَفْصَةَ وَأَسْمَاءُ عِنْدَهَا فَقَالَ عُمَرُ حِينَ رَأَى أَسْمَاءَ مَنْ هَذِهِ قَالَتْ أَسْمَاءُ بِنْتُ عُمَيْسٍ قَالَ عُمَرُ الْحَبَشِيَّةُ هَذِهِ الْبُحْرِيَّةُ هَذِهِ قَالَتْ أَسْمَاءُ نَعَمْ قَالَ سَبَقْنَاكُمْ بِالْهَجْرَةِ فَأَنْعَنُ أَحَقُّ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْكُمْ فَغَضِبَتْ وَقَالَتْ كَلَّا وَاللَّهِ كُنْتُمْ مَعَهُ

رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُطْعَمُ جَائِعُكُمْ وَيَعْطَى جَاهِلُكُمْ وَكُنَّا فِي دَارِ أَوْفَى أَرْضِ
الْبُعْدَاءِ الْبُغْضَاءِ بِالْحَشَةِ وَذَلِكَ فِي اللَّهِ وَفِي رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِنَّمَا اللَّهُ لَا أَطْعَمُ طَعَامًا
وَلَا أَشْرَبُ شَرَابًا حَتَّى أَذْكَرَ مَا قُلْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَعْنَى كُنَّا نُوْدِي وَنُخَافُ
وَسَادُّ كُرْدُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَسْأَلُهُ وَاللَّهُ لَا أَكْذِبُ وَلَا أَزِيدُ عَلَيْهِ فَلَمَّا جَاءَ
النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنَّ عَمْرًا قَالَ كَذَا وَكَذَا قَالَ فَمَا قُلْتَ لَهُ
قَالَتْ قُلْتُ لَهُ كَذَا وَكَذَا قَالَ لَيْسَ بِأَحَقَّ بِي مِنْكُمْ وَلَهُ وَلَا أَصْحَابِهِ هِجْرَةٌ وَاحِدَةٌ وَكُمُ
أَنْتُمْ أَهْلُ السَّيْفَةِ هِجْرَتَانِ قَالَتْ فَلَقَدْ رَأَيْتُ أَبَا مُوسَى وَأَصْحَابَ السَّيْفَةِ يَأْتُونِي أَرْسَالًا
يَسْأَلُونِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ مَا مِنْ الدُّنْيَا شَيْءٌ أَهْمُهُ بِأَفْرَحُ وَلَا أَعْظَمُ فِي أَنْفُسِهِمْ وَمَا قَالَ لَهُمُ
النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَبُو بُرْدَةَ قَالَتْ أَسْمَاءُ فَلَقَدْ رَأَيْتُ أَبَا مُوسَى وَإِنَّهُ لَيَسْتَعِيدُ هَذَا
الْحَدِيثَ مِنِّي

[۳۹۹] قَالَ أَبُو بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنِّي لَأَعْرِفُ أَصَوَاتَ
رُفْقَةِ الْأَنْفَرَيْنِ بِالْقُرْآنِ حِينَ يَدْخُلُونَ بِاللَّيْلِ وَأَعْرِفُ مَنَازِلَهُمْ مِنْ أَصْوَاتِهِمْ بِالْقُرْآنِ
بِاللَّيْلِ وَإِنْ كُنْتُ لَمْ أَرْمَازِلَهُمْ حِينَ تَزُولُ بِالنَّهَارِ وَمِنْهُمْ حَكِيمٌ إِذَا لَقِيَ الْخَيْلَ أَوْ قَالَ
الْعُدُوَّ قَالَ لَهُمْ إِنَّ أَصْحَابِي يَأْمُرُونَكُمْ أَنْ تَنْظُرُوا لَهُمْ

قوله: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ... په دې روایت کښې حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه
د خپل هجرت واقعہ بیان کړې ده. چه د رسول الله صلی الله علیه و آله د هجرت خبر مو واوریدل. نو زه او زما
سره دوه وروڼه مدینې ته د هجرت په اراده باندې راووتل. خو په دریاب کښې سفر کولو
کښې دریاب مونږې حبشه طرف ته بوتلو. هلته مو د حضرت جعفر طیار رضی الله عنه سره ملاقات
اوشو. او بیا مونږې ټول مدینې ته راغلو. او د فتح خیبر نه پس مو د نبی صلی الله علیه و آله سره ملاقات اوشو.
په دې سفر کښې د حضرت جعفر طیار رضی الله عنه بی بی حضرت اسماء بنت عمیس رضی الله عنها هم وه. هغه
د هجرت نه پس د حضرت حفصی رضی الله عنه سره د ملاقات په غرض لاړه. په دې کښې حضرت عمر
فاروق رضی الله عنه حضرت حفصی رضی الله عنه ته راغلو. چه حضرت اسماء رضی الله عنها ئې اولیدله. نو تپوس ئې اوکړو.
«(من هذا) دا څوک ده؟ حضرت حفصی رضی الله عنه ورته اووئیل. اسماء بنت عمیس رضی الله عنها حضرت
عمر رضی الله عنه اووئیل. «(الحبشية هذه؟ الهمية؟)» یعنی دا هغه ده. چه د حبشه نه ئې بحری سفر کړې
دې. حضرت اسماء رضی الله عنها ورته اووئیل. اوجی، حضرت عمر رضی الله عنه ورته اووئیل. «(سيفتكم بالهجرة
فتحن أحق برسول الله منكم)» د حضرت عمر رضی الله عنه په دې جمله باندې حضرت اسماء رضی الله عنها ډیره غصه
شوه. او وې وئیل، هرگز داسې نه ده. تاسو خلق خو د رسول الله صلی الله علیه و آله سره وئې. په تاسو کښې په
اوگی باندې به هغه روتی خور ل. او ناواقفه ته به ئې وعظ نصیحت کولو. «(وكنائى دار البعداء
البعفاء بالحشة)» حال دا چه مونږ په حبشه کښې د دښمن په لرې زمکه کښې وو. اودا ټول

تکلیفونه مونږ د الله او د هغه د رسول ﷺ دپاره برداشت کړی دی.

ددې نه پس حضرت اسماء رضی الله عنہا رسول الله ﷺ ته د حضرت عمر رضی الله عنہ د دې قول ذکر او کړو نو نبی ﷺ او فرمائیل تاسو خلقو دوه هجرتونه کړي دی ستاسو حق په دې اعتبار سره زیات جوړیږي.

قوله: وَمِنْهُمْ حَكِيمٌ إِذَا لَقِيَ الْخَيْلَ أَوْ قَالَ الْعَدُوَّ قَالَ هُمْ إِنْ أَصْحَابِي

يَأْمُرُونَكُمْ أَنْ تَنْظُرُوا هُمْ: اوپه دې اشعريینو کښې یو صاحب حکیم دې (حکیم یا خو دده نوم دې یا صفت دې) کله چه هغه د سوروو سره ملاویري نو هغوی ته وائی زما ملگری تاسو ته حکم کوی چه تاسو دهغوی انتظار کوئ.

که د «خیل» نه مراد د دشمنانو لښکر وی. لکه څنگه چه په بعضې روایاتو کښې د «إِذَا لَقِيَ الْخَيْلَ» په ثاني «إِذَا لَقِيَ الْعَدُوَّ» لفظ راغلې دې. نو په دې صورت کښې ددې جملې دوه مطلبه کیدې شی.

① یو دا چه کله هغه حکیم د دشمنانو سره ملاویري نو هغوی ته غیرت ورکوی. چه زما ملگری وائی چه اودریږي چرته تختی یعنی هغه حکیم دومره مړنې دې چه جنگ باندې آماده کولو دپاره دشمنانو ته غیرت ورکوی. (۱)

② اودوم دا چه د دشمنانو د مرعوب کولو دپاره هغه هغوی ته خطاب کوی او وائی چه زما د ملگرو حکم دې چه مه تختی ایسار شی مونږ هم راخو په دې جملې سره هغه دشمنانو ته دا تاثر ورکول غواړي چه زه یواځې نه یم زما ملگری هم راروان دی.

او که د «خیل» نه مراد د دشمنانو لښکر نه وی بلکه «خیل المسلمین» مراد وی نو په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه ای مسلمانانو اس سورو زما پیدل ملگری تاسو ته دا درخواست کوی چه تاسو دهغوی انتظار اوکړئ هغوی خان سره یوځی په سورلو باندې یواځې وړاندې منډی مه وهي. (۲) والله اعلم.

[۲۹۲] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ سَمِعَ حَفْصَ بْنَ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا بُرَيْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ قَدِمْنَا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ أَنْ افْتَتَحَ خَيْبَرَ فَقَمَرْنَا وَلَمْ يَقْمِرْ أَحَدٌ لَمْ يَشْهَدْ الْقِتْمَ غَيْرَنَا [ر: ۲۹۲]

حضرت ابو موسی اشعري رضی الله عنہ فرمائی چه مونږ د فتح خیبر نه پس رسول الله ﷺ ته راغلو. نبی ﷺ مونږ ته حصه راکړه او زمونږ نه سوا بل داسې هیڅ یو کس نه ئې حصه ورنکړه. کوم چه په فتح خیبر کښې شریک نه وو.

د جهاد نه پس د راتلونکي کس په غنیمت کښې حصه: که یوکس په جهاد کښې شریک وی. نوهغه خو په غنیمت کښې حصه اخلی. دغه شان د جهاد ختمیدو نه وړاندې که یوکس

۱ فتح الباری (۸۷/۷)۔

۲ فتح الباری (۸۷/۷) و عمدة القاری (۲۵۳/۱۷) وتعلیقات لامع الدراری (۳۵۶/۸۷)۔

غانمینو سره راشی ملاؤ شی. نو په اتفاق سره دهغه هم په مال غنیمت کښې حصه کیږی. خوکه یو کس د جهاد ختمیدونه پس او مال غنیمت تقسیمیدو نه وړاندې راشی. نو هغه ته به هم په مال غنیمت کښې حصه ورکولې شی که نه؟ په دې کښې اختلاف دې. د امام شافعی او امام احمد بن حنبل رحمهما الله دوه قولونه دی. یو قول دا دې. چه دې کس ته به حصه نشی ورکولې. ځکه چه ده په جهاد کښې شرکت نه دې کړې. دویم قول دا دې. چه ده ته به حصه ملاویرې. ځکه چه دې د مال غنیمت نه وړاندې رارسیدلې دې. (۱) خو دشوافعو رحمهم الله مشهور قول اولنې دې.

د احتافو حضراتو مسلك دا دې. چه ترڅو پورې مال غنیمت د دارالاسلام سرحدونو ته داخل شوې نه وی. د دې نه وړاندې وړاندې که څوک راشی. غانمینو سره ملاؤ شی. نو هغه ته به حصه ورکولې شی گنی نه. (۲)

د احتافو رحمهم الله په مسلك باندې د حدیث باب د وجې اشکال کیږی. چه په دې کښې ونیلی شوی دی. «ولم یقسم لأحد لم یشهد الفتح غیره» ددې نه معلومیږی. چه کوم کسان د جهاد د ختمیدو نه پس اود مال غنیمت د تقسیم نه وړاندې خیبر ته راغلی وو. نبی صلی الله علیه و آله هغوی ته حصه نه وه ورکړې.

د احتافو رحمهم الله د طرفه دا جواب ورکړې شوې دې، چه ممکن ده، د کومو خلقيو په باره کښې چه حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه فرمائی. چه هغوی ته حصه ورکړې شوه، چه هغوی د دارالاسلام حدودو ته د رارسیدو نه پس راغلی وی. او دا هم ممکن ده. چه نبی صلی الله علیه و آله هغوی ته حصه ورکړې وی، خوابو موسی اشعری رضی الله عنه ته علم نه وی شوې. ددې وجې هغوی «ولم یقسم لأحد» ونیلی دی. (۳) والله اعلم

۱، فتح الباری (۴/۲۱۶) کتاب فرض الخمس وبذل المجهود باب من جاء بعد الغنیمه. کتاب الجهاد (۳/۱۶۱۲) وعمدة القاری (۲/۲۵۳۱۱۷)۔

۲، عمدة القاری (۲/۲۵۳۱۱۷) وبذل المجهود (۳۲۰/۱۱۲)۔

۳، حضرت سهارنبوری رحمهم الله فرمائی. چه کومو حضراتو ته په مال غنیمت کښې څه نه وو ورکړې شوي. په حقیقت کښې دا حضرات د فتح خیبر نه پس راغلي وو. او خیبر د فتح نه پس دارالاسلام اوگرځیدو. او په دارالاسلام کښې غنیمت صرف غانمینو ته ملاویرې. کوم کسان چه په جهاد کښې شریک شوي نه وی. هغوی ته نه ملاویرې.

په دې باندې اشکال کیږی. چه حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه هم د فتح خیبر نه پس راغلي وو. که خیبر دارالاسلام گرځیدلې وو. نو بیا هغه ته حصه څنگه ملاؤ شوه. ددې جواب حضرت سهارنبوری رحمهم الله دا ورکړې دی. چه رسول الله صلی الله علیه و آله هغوی ته په خمس کښې ورکړې وه. په مال غنیمت کښې نه وه ورکړې. او دا هم کیدی شی. چه د غانمینو په رضا سره ئې ورته د عام مال غنیمت نه ورکړې وی. او کله چه غانمین راځی. نو داسې کس ته په غنیمت کښې حصه ورکول جائز دی. چه په جهاد کښې شریک شوي نه وی. (بذل المجهود (۳۲۰/۱۱۲) باب من جاء بعد الغنیمه)

[۲۹۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا أَبُو اسْمَاعِيلَ عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ قَالَ حَدَّثَنِي ثَوْرٌ قَالَ حَدَّثَنِي سَالِمُ مَوْلَى ابْنِ مُطِيعٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ افْتَتَحْنَا خَيْبَرَ وَلَمْ نَغْنَمْ دَهَبًا وَلَا فِضَّةً إِنَّمَا غَنِمْنَا الْبَقَرُ وَالْإِبِلَ وَالْمَتَاعَ وَالْحَوَابِطَ ثُمَّ انْصَرَفْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى وَادِي الْقَرْيَةِ وَمَعَهُ عَبْدُ اللَّهِ يَقُولُ لَهُ مِذْعَمٌ أَهْدَاةٌ لَهُ أَحَدُ بَنِي الضَّبَابِ فَبَيَّعَهُمَا هُوَ بِحُطٍّ رَحَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ جَاءَهُ سَهْمٌ غَابِرٌ حَتَّى أَصَابَ ذَلِكَ الْعَبْدَ فَقَالَ النَّاسُ هَيْبَتُكَ الشَّهَادَةُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَلَى وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّ الشَّمْلَةَ الَّتِي أَصَابَهَا يَوْمَ خَيْبَرَ مِنْ الْمَغَانِمِ لَمْ تُصِبْهَا الْمَقَاسِمُ لَتَشْتَغِلَ عَلَيْهِ نَارًا فَبَاءَ رَجُلٌ جِيزَ سَهْمٍ ذَلِكَ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِشِرَاكٍ أَوْ بِشِرَاكَيْنِ فَقَالَ هَذَا شَيْءٌ كُنْتُ أَصْبَتُهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شِرَاكُ أَوْ شِرَاكَانِ مِنْ نَارٍ

قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ... دا روایت دحضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دی. دوی فرمائی، چه مونہ خبیر فتح کرو، پہ مال غنیمت کنبی ہلتہ مونہ تہ سرہ او سپین زر نہ وو ملاؤ شو. بلکہ غواگانہی، اوبنان، د کور سامان او باغونہ وغیرہ ملاؤ شوی وو. بیا مونہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم سرہ وادی قری طرف تہ واپس شو. د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یو غلام وو. چہ، مدغم،، ورتہ ونبلی شو. هغه د بنو ضباب یوکس نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ ہدیہ ورکړې وو. (د دغه کس نوم رفاعة بن زيد بن وهب خزاعی نقل شوې دی) (۱) هغه غلام د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کجاوہ راکوزولہ، چا ناخپہ یو سهم غاثر راغلو. او هغه پرې اولگیدلو. (سهم غاثر هغه غشی تہ وائی. چہ دهغې ویشتونکې معلوم نہ وی) د هغې پہ وجہ هغه وفات شو. خلقو او ونبیل. «هتھیالہ الشہادۃ» نو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمایل. «کلا والذی نفسی بیدہ» آن الشملۃ الی أصابها یوم خیبر من المغنم لم تصبها المقاسم لتشتغل علیہ ناراً»

یعنی هرگز نہ دی، پہ هغه ذات مې قسم دی، دچا پہ قبضہ کنبی چہ زما ساه ده، هغه خادر کوم چہ ده پہ خبیر کنبی د مال غنیمت د تقسیم نہ وړاندې اخستی وو، هغه دده دپاسه اورجوړ شوې دی. اوبلیږی.

دلته زمونږ په نسخو کنبی د «(کلا)» په خاڼی «(بلی)» دی. د حموی او سرخسی په روایت کنبی «(بل)» دی. حافظ ابن حجر او قسطلانی رحمہما اللہ «(بل)» صحیح ګرځولې دی. د موطا امام مالک په روایت کنبی «(کلا)» دی. (۲)

۱، فتح الباری (۴۸۹/۷) وعبدة القاری (۲۵۴/۱۷ و ۲۵۵)۔

۲، فتح الباری (۴۸۹/۷) وعبدة القاری (۲۵۵/۱۷)۔

د «کلا» او «هل» دواړو صورتونو کښې مفهوم او معنی صحیح کیږي. خود (هل) په صورت کښې معنی نه صحیح کیږي. ځکه چه رسول الله ﷺ د خلقو هغه ته د شهادت مبارکي ورکولو ترديد کول غوښتل او ښکاره ده، چه دغه ترديد د «کلا» او «هل» په صورت کښې کيدې شي.

د لفظ د «هل» که چرته وي. نو دا ترديد نه دې بلکه تائيد دې. اودا د نبی ﷺ د مدعا او مقصد نه خلاف دې. ددې وجې په کومونځو کښې چه «هل» دې. هغه وهم گرځولې شوې دې.

د مدعم. په باره کښې نبی ﷺ چه کله دا جمله او وئيله. نو يو صحابي د پټې يوه يا دوه تسمې راوړې، او د نبی ﷺ په خدمت کښې ئې پېش کړې. او وې وئيل. چه ما د مال غنيمت د تقسيم نه وړاندې دا اخستې وې. نبی ﷺ اوفرمائيل دا يوه يا دوه تسمې هم اور دې. مطلب دا که تا دا نه وې ورکړې. نو ددې نه به هم اور جوړ شوې وو، اوت به ئې سوزولې وې.

يواشکال اودهغې جواب: دلته په روايت باب کښې حضرت ابوهريره رضی الله عنه فرمائي. چه «أفتحننا خيبر» دا د جمعې متکلم صيغه ده. حال دا چه حضرت ابوهريره رضی الله عنه د فتحې خيبر نه پس راغلي وو. په فتح خيبر کښې شريك شوې نه وو. ځکه امام دارقطني د موسی بن هارون نه نقل کړې دی، چه «أفتحننا خيبر» الفاظ وهم دې. (۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي، چه دا د «أفتحننا المسلمون» په معنی کښې دې. (۲) لکه څنگه چه د ذواليدین په قصه کښې حضرت ابوهريره رضی الله عنه فرمائي دی. «صلينا خلف رسول الله ﷺ» حال دا چه دغه قصه د بدر نه وړاندې وه. او حضرت ابوهريره رضی الله عنه په دغه وخت کښې شريك صلاة نه وو. هلته هم د «صلينا» معنی ده «صلی المسلمون» د مسلمانانو د فعل نه کله حضرت ابوهريره رضی الله عنه د جمع متکلم په صيغې سره تعبير کوي.

[۴۹۸] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ أَخْبَرَنِي زَيْدُ بْنُ أَبِيهِ أَنَّهُ سَمِعَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ أَمَا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْلَا أَنْ أَتْرَكَ آخِرَ النَّاسِ بَيِّنًا لَيْسَ لَهُمْ شَيْءٌ مَّا فَتَحَتْ عَلَى قُرَيْشٍ إِلَّا قَسَمْتُهَا كَمَا قَسَمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْبَرَ وَلَكِنِّي أَتْرَكُهَا إِخْرَاءً لَهُمْ يَقْتَسِمُونَهَا

[۴۹۹] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَوْلَا آخِرُ الْمُسْلِمِينَ مَا فَتَحَتْ عَلَيْهِمْ قُرَيْشٌ إِلَّا قَسَمْتُهَا كَمَا قَسَمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْبَرَ [۴۹۹: ۲۲]

حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه چه کله د کافرانو ښارونه فتح کول. نو هغوی به زمکې په

۱، فتح الباری (۴۸۸/۷)۔

۲، فتح الباری (۴۸۸/۷)۔

غانمینو کنبې نه تقسیمولی. دهغوی خیال وو. که زه زمکې په غانمینو باندې تقسیموم نو چه کوم کلي یا کومه زمکه د چا په حصې کنبې راشی. نوهم هغه به د هغې مالک شی. اود هغه نه پس به بیا هغه دهغه وارثانو ته ملاویري. اود نورو خلقو به په هغې کنبې څه حق نه وی. ددې وجې هغوی هغه دهمیشه دپاره وقف کولې، چه تر قیامت پورې ددې د آمدن نه ټول مسلمانانو ته فائده رسی. (۱)

د ټولو نه وړمېې د شام په فتح کنبې دا واقعه پېښه شوه. د شام د زمکو په باره کنبې د حضرت عمر رضی الله عنه رانې دا وه. چه دا تقسیم نکړې شی. د حضرت بلال رضی الله عنه اصرار وو. چه تاسو تقسیم اوکړئ. حضرت عمر رضی الله عنه فرمائیل. بې شکه لکه څنگه چه نبی صلی الله علیه و آله د خیبر زمکې په غانمینو کنبې تقسیم کړې وې. ما به هم هغه شان ټولې زمکې په غانمینو کنبې تقسیم کړې وې. خو ماته د راتلونکو مسلمانانو خیال دي. نن که په غانمینو کنبې دا زمکې تقسیم شوې. نو دوی به نې مالکان شی. او روسته چه کوم مسلمانان راځي. هغوی به ددې زمکو نه فائده نشی اخستی.

د حضرت بلال رضی الله عنه اصرار وو. چه فتح خو مونږ کړې ده. او ته دا زمکې وقف کوي. او غانمینو ته حصه نه ورکوي. حضرت عمر رضی الله عنه تنگ شو. او دعا ئې اوکړه. «اللهم! اکتفی بلالاً وأصحابه» ای الله ته د بلال او دهغه د ملگرو د طرفه زما دپاره کافی شی. د راوی بیان دي. چه «ما حال حول ومنهم عين تطرف» چه اوس لا یو کال هم نه وو شوې. چه حضرت بلال رضی الله عنه اود هغه په ملگرو کنبې د یو کس سترگه هم د خوزیدو دپاره باقی نه وه. ټول الله تعالی ته خوښ شو. (۲)

د حضرت عمر رضی الله عنه دعا قبوله شوه. حضرت بلال رضی الله عنه هم په حق باندې وو. او حضرت عمر رضی الله عنه هم په حق باندې وو. د حضرت بلال رضی الله عنه په نظر کنبې د غانميو فائده وه. اود حضرت عمر رضی الله عنه په نظر کنبې د ټول امت فائده وه. او د الله تعالی په نیز هغه کس زیات محبوب وی، څوک چه د ټول انسانیت او د ټول امت فائده غواړي. دهغه کس په مقابلې کنبې چه د یو فرد یا یوې ډلې فائده غواړي. د حضرت عمر رضی الله عنه په زړه کنبې د ټول امت غم او فکر وو.

فائده «پهان» په اوله باء باندې فتحه ده. او په دویمه باء باندې تشدید دي. ددې معنی برابر یا یوشان یا محتاج یا نادار ده. علامه خطابی رحمته الله فرمائی. دا لفظ د عربی ژبې نه دي. بعضی خلقو دي ته د یمنی ژبې لفظ وئیلې دي.

۱، د روایت الفاظ دا دي. ((لولا أن أترك آخر الناس ببان ليس لهم شيء.. قال العيني قوله بياناً معناه شيئاً واحداً وقال الخطابي ولا أحسب هذه اللفظة عربية.. قال الأزهري بل هي لغة صحيحة لكنها غير فاشية وقال صاحب العين: يقال هم على بيان واحد أي على طريقة واحدة قال الطبري: لولا أن أتركهم فقراء معدومين لا شيء لهم أي متساويين في الفقر (وانظر التفصيل في عمدة القاري (٢٥٥٩٦٧)۔

۲، السنن الكبرى للبيهقي (١٣٨٩) كتاب السير باب من رأى قسمة الأراضي المغنومة ومن لم يرها۔

[۳۹۹۷/۳۹۹۸] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ وَسَأَلَهُ إِسْمَاعِيلُ بْنُ أُمَيَّةَ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَأَنَّهُ قَالَ لَهُ بَعْضُ بَنِي سَعِيدٍ بَيْنَ الْعَاصِ لَا تَعْطِهِ فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ هَذَا قَاتِلُ ابْنِ قَوْقُلٍ فَقَالَ وَاعْجَبًا لِي بِمَنْ تَدُلِّي مِنْ قَدُومِ الضَّانِ

وَبُذْكَرَ عَنْ الزُّبَيْدِيِّ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يُخْبِرُ سَعِيدَ بْنَ الْعَاصِ قَالَ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبَانَ عَلَى سَرِيَّةٍ مِنَ الْبَدِينَةِ فَقِيلَ تَجِدُ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَقَدِمَ أَبَانَ وَأَصْحَابُهُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِخَيْبَرٍ بَعْدَ مَا افْتَتَحَهَا وَإِنَّ حُزْمَ خَيْلِهِمْ لَبِيفٌ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَا تَقْسِمُ لَهُمْ قَالَ أَبَانَ وَأَنْتَ بِهَذَا يَا وَبَرٌ تَحْدَرُ مِنْ رَأْسِ ضَاةٍ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا أَبَانَ اجْلِسْ فَلَمْ يَقِمْ لَهُمْ

[۳۹۹۷/۳۹۹۸] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ أَخْبَرَنِي جَدِّي أَنَّ أَبَانَ بْنَ سَعِيدٍ أَقْبَلَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّ عَلَيْهِ فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا قَاتِلُ ابْنِ قَوْقُلٍ وَقَالَ أَبَانَ لِأَبِي هُرَيْرَةَ وَاعْجَبًا لَكَ وَيَرْتَدُّ أَدَا مِنْ قَدُومِ ضَاةٍ يُنْعَى عَلَى أَمْرٍ أَكْرَمَهُ اللَّهُ يَبْدِي وَمَنْعَهُ أَنْ يَبْهِنِي يَبْدِي [۳۹۹۷/۳۹۹۸]

قوله: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ ... حضرت ابوهريره رضي الله عنه د نبی صلی الله علیه و آله به خدمت کنبی حاضر شو. اود خیبر په غنیمتونو کنبی نې د خپل ځان دپاره د حصې مطالبه اوکړه. نود سعید بن العاص رضي الله عنه یو خوښ (ابان) نبی کریم صلی الله علیه و آله ته اووئیل. «لا تعطه» ده ته مه ورکوه. نو حضرت ابوهريره رضي الله عنه دا د نعمان بن قوقل قاتل دی. دده خبره مه منی. نو ابان اووئیل.

قوله: واعجباً لوبیر تدلی من قدم الضان حیرانتیا ده بلونگړی لره، چه د غرد سوکې راغلي دي.

ویر (بفتح الواو وسكون الراء) دپېشوپشان یو ځناوردې چه په پښتو کنبی ورته بلونگړې وائی. «تدلی» په دې روایت کنبی د «تدل من قدم» نه دې. دې نه په وړاندینی تعلیق کنبی «تحدرو من قدم الضان» دې. اود موسی بن اسماعیل په روایت کنبی «تداد من قدم الضان» دې. معنی تقریباً د ټولو د غورزیدو، راکوزیدو او زورنندیدو ده.

«قدم» سوکه، طرف، «الضان» دا د دوس قبیلې په علاقه کنبی د یو غرنوم دې. حضرت ابوهريره رضي الله عنه چه کله د ابان بن سعید په باره کنبی اووئیل چه دا د نعمان بن قوقل قاتل دی، ځکه چه ابان بن سعید په جنگ احد کنبی حضرت نعمان بن قوقل انصاری بدری رضي الله عنه شهید کړې وو. په هغه وخت کنبی ابان اسلام نه وو راوړې. نود ابوهريره رضي الله عنه په دې جمله

باندې ابان ته غصه ورغله. او د حضرت ابوهريره رضی الله عنه تحقیر نهې اوکړو. او وې وئیل: «واعجباً لوهر، تدل من قدوم الفان» اود موسی بن اسماعیل په روایت کښې دا زیادت هم شته. «یعنی علی امراً اکرمه الله یدی، ومنعه ان یمینف یدی» یعنی دې په ما باندې د یو داسې کس په باره کښې عیب لگوي. چه هغه ته الله تعالی زما په لاس باندې عزت (شهادت) ورکړو. او هغه نهې منع کړو. چه ما په خپل لاس باندې ذلیل کړي.

د حضرت ابان بن سعید رضی الله عنه مطلب دا وو. که ما په خپله زمانه کفر کښې نعمان بن قوکل رضی الله عنه شهید کړې دې. نو هغه ته د هغې په وجه د شهادت مرتبه ملاؤ شوه. او ورسره ورسره د الله تعالی دا فضل او احسان اوشو. چه زه نهې دهغه نه بچ کړم. که هغه په هغه وخت کښې زه قتل کړې ووم. نو په آخرت کښې زه به ذلیل ووم. خو الله تعالی زه د دغه ذلت نه بچ کړم. نو په دې کښې د پیغور ورکولو څه خبره ده.

دا حضرت ابان بن سعید رضی الله عنه هم هغه کس دې. چه د صلح حدیبیه په موقع نهې حضرت عثمان رضی الله عنه ته په مکه مکرمه کښې پناه ورکړې وه. او هغه نهې خپل خان سره میلمه ساتلې وو. دوی د صلح حدیبیه نه پس په اسلام کښې داخل شوی وو. (۱)

قوله: وینکر عن الزبیدی... دا تعلیق دې. امام ابوداود دا په خپل سنن کښې موصلاً نقل کړې دې. (۲) په هغې کښې دې. چه رسول الله صلی الله علیه و آله ابان بن سعید رضی الله عنه د مدینې منورې نه نجد طرف ته د څه خاص مهم دپاره لېږلې وو. ابوهریره رضی الله عنه فرمائی:

قوله: فَقَدِمَ أَبَانٌ وَأَصْحَابُهُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِخَيْرٍ بَعْدَ مَا

اُفْتَتَحَ وَأَنَّ حُزْمَ خَيْلِهِمْ لَلِيفُ: یعنی ابان او دهغه ملگری د فتح خیبر نه پس د رسول الله صلی الله علیه و آله په خدمت کښې ددغه مهم نه واپس حاضر شو. په داسې حال کښې چه د هغوی د اسونو رسی د قجورو د پوستکي نه جوړې شوې وې.

«حزم»، (بضم الحاء وسکون الزاء) د «، حزام»، جمع ده. حزام هغه رسی ته وائی کومه چه دشا سره تړلی شی. او «لیف»، د قجورو شاخ او پوستکي ته وائی مطلب دا دې. چه د اس د خټې نه چه کومه رسی شا طرف ته تړلی شی. هغه د قجورو د پوستکو نه جوړه شوې وه. او بیخي په بې سروسامان او خراب حالت کښې دا کسان د نبی صلی الله علیه و آله خدمت ته راغلل.

حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی. چه ما رسول الله صلی الله علیه و آله ته اووئیل. یا رسول الله! ده ته په غنیمت کښې څه حصه مه ورکوه. نوپه دې باندې ابان حضرت ابوهریره رضی الله عنه ته اووئیل... «وآنت بهذا یا وهرتحد من رأس الفان» رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل. ابان! کینه، او هغه ته نهې په غنیمت کښې حصه ورنکړه.

^۱، عمدة القاری (۱۷/۲۵۶)۔

^۲، سنن أبی داود کتاب الجهاد باب من جاء بعد الغنیمة لا سهم له رقم (۲۷۲۳)۔

دلته اشکال کی ہے۔ چہ د زبیدی دے تعلیق نہ خو معلومی ہے۔ چہ ابان حصہ غوستی و او حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ د حصے نہ ورکولو و نیلی و او ددی نہ وپاندی د علی بن عبداللہ د روایت نہ معلومی ہے۔ چہ حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ حصہ غوستی و او ابان نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ و نیلی و چہ مہ ورکوه بہ ظاہرہ پہ دواو روایتونو کنہی تعارض دی۔

د محمد بن یحییٰ ذہلی رحمۃ اللہ علیہ رانی دا دہ چہ د زبیدی روایت راجح دی۔ پہ کوم کنہی چہ د ابوہریرہ رضی اللہ عنہ منع کول مذکور دہ (۱) او حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمانی ممکن دہ چہ دواو دپارہ منع کرے وی۔ د ابان دپارہ حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ دا دلیل ورکری و چہ دی د ابن قوئل قاتل دی۔ او د ابوہریرہ رضی اللہ عنہ دپارہ ابان رضی اللہ عنہ دا دلیل پیش کرے و چہ دی د جنگ او جہاد لائق نہ دی۔ دہ تہ دی حصہ نشی ورکولی (۲) نو پہ دواو روایاتو کنہی خہ تعارض نشہ۔

تنبیہ: امام ابوداود دا روایت نقل کرے دی۔ او پہ ہغی کنہی دابان پہ خانہ سعید بن العاص، نوم دی۔ د سعید بن العاص رضی اللہ عنہ حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ تہ د حصے ورکولو نہ منع کرے و (۳) خود سعید نوم صحیح نہ دی۔ دا مغالطہ یا د امام ابوداود نہ شوے دہ۔ او یا د ہغہ د استاذ نہ، صحیح روایت د بخاری دی۔ پہ کوم کنہی چہ د ابان ذکر دی۔

دویمہ خبرہ دا زدہ کرے۔ چہ د بخاری پہ دی روایاتو کنہی د «من قدم الانسان» الفاظ راغلی دی۔ او ابو عبید بکری رحمۃ اللہ علیہ پہ خپل معجم کنہی د ہمدانی د روایت پہ حوالی سرہ د «ضان» پہ خانہ د «ضال» لفظ نقل کرے دی۔ او ہم دا نہی صحیح گر خولی دی۔ (۴) «ضال» خنگلی بنر تہ وانی۔ پہ کوم کنہی چہ غتہ مرہ اوسی ہے۔

خود محققینو رانی دا دہ چہ ہم «ضان» صحیح دی۔ او دا د دوس قبیلے پہ علاقہ کنہی د یو غر نوم دی۔ دکوم خانہ نہ چہ حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ راغلی و و واللہ اعلم۔

[۳۹۸] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عَقِيلٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ قَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ بِنْتُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْسَلَتْ إِلَى أَبِي بَكْرٍ تَأْلُهُ مِيرَاقَهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَيْهِ بِالْمَدِينَةِ وَقَدْ ذَكَرَ وَمَا بَقِيَ مِنْ خُمُسٍ خَيْرٌ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا تُورَثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةً إِنَّمَا يَأْكُلُ آلُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي هَذَا السَّالِ وَإِنِّي وَاللَّهِ لَا أَعِزُّ شَيْئًا مِنْ صَدَقَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ حَاضِرَاتِ النَّبِيِّ كَانَتْ عَلَيْهَا فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا عَمَلَنْ فِيهَا بِمَا عَمِلَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَبَى أَبُو بَكْرٍ

۱، فتح الباری (۷/۴۹۲۰)۔

۲، فتح الباری (۷/۴۹۲۱ و ۴۹۳) دغہ شان بذل المجہود (۱۱۲/۳۲۰)۔

۳، سنن أبی داود کتاب الجہاد باب من جاء بعد الغنیمۃ لا سهم له رقم ۲۷۲۴)۔

۴، عمدۃ القاری (۱۴/۱۲۵) کتاب الجہاد باب الکافر یقتل المسلم)۔

أَنْ يَذْقَهُ إِلَى قَاطِئَةٍ مِنْهَا حَتَّى قَوَّجَتْ قَاطِئَةً عَلَى أَبِي بَكْرٍ فِي ذَلِكَ فَهَجَرَتْهُ فَلَمْ تُكَلِّمَهُ
 حَتَّى تَوَلَّيَتْ وَعَاشَتْ بَعْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سِتَّةَ أَشْهُرٍ فَلَمَّا تَوَلَّيَتْ ذَقَّتْهَا زَوْجَهَا عَلَى
 لَيْلٍ وَلَمْ تَذُقْ مِنْهَا أَبَا بَكْرٍ وَصَلَّى عَلَيْهَا وَكَانَ لَعْلِنٌ مِنَ النَّاسِ وَجْهَ حَيَاةٍ قَاطِئَةً فَلَمَّا
 تَوَلَّيَتْ اسْتَكْبَرَ عَلَيْهَا وَجْهَ النَّاسِ فَالْتَمَسَ مَصَاحِقَ أَبِي بَكْرٍ وَمَبَايَعَتَهُ وَلَمْ يَكُنْ يَبَايِعُ
 بَنِي الْأَشْجَرِ فَأَرْسَلَ إِلَى أَبِي بَكْرٍ أَنْ التَّبَا وَلَا يَأْتِنَا أَحَدٌ مَعَكَ كَرَاهِيَةً لِمَخْضَرِ عُمَرَ فَقَالَ عُمَرُ لَا
 وَاللَّهِ لَا تَدْخُلُ عَلَيْهِمْ وَخَذَكَ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ وَمَا عَيْتَهُمْ أَنْ يَفْعَلُوا أَبِي وَاللَّهِ لَا يَتَيْمُهُمْ فَدَخَلَ
 عَلَيْهِمْ أَبُو بَكْرٍ فَتَشَبَّهَ عَلَيْهِ فَقَالَ إِنَّا قَدْ عَرَفْنَا فَضْلَكَ وَمَا أَعْطَاكَ اللَّهُ وَلَمْ تَنْفُسْ عَلَيْكَ خَيْرًا
 سَأَهُ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَكِنَّكَ اسْتَبَدَدْتَ عَلَيْنَا بِالْأَمْرِ وَكُنَّا نَرَى لِقَاءَيْنَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
 عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَصِيحًا حَتَّى قَاضَتْ عَيْنَا أَبِي بَكْرٍ فَلَمَّا تَكَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ
 لِقَاءُهُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ أَصِلَ مِنْ قَرَابَتِي وَأَمَّا الَّذِي سَجَرَ بَيْنِي
 وَبَيْنَكُمْ مِنْ هَذِهِ الْأَمْوَالِ فَلَمْ أَلْ فِيهَا عَنْ الْخَيْرِ وَلَمْ أَتْرُكْ أَمْرًا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
 عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْنَعُهُ فِيهَا إِلَّا صَنَعْتُهُ فَقَالَ عَلَى أَبِي بَكْرٍ مَوْعِدُكَ الْعَشِيَّةَ لِلْبَيْعَةِ فَلَمَّا صَلَّى أَبُو
 بَكْرٍ الظُّهْرَ دَخَلَ عَلَى الْيَمِينِ فَتَشَبَّهَ وَذَكَرَ شَأْنَ عَلَيْهِ وَتَخَلَّفَهُ عَنِ الْبَيْعَةِ وَعُدْرَهُ بِالَّذِي اعْتَدَرَ
 إِلَيْهِ ثُمَّ اسْتَغْفَرَ وَتَشَبَّهَ عَلَيْهِ فَعَظَّمَهُ حَتَّى أَبِي بَكْرٍ وَحَدَّثَ أَنَّهُ لَمْ يُحْمِلْهُ عَلَى الَّذِي صَنَعَ نَفَاسَةً
 عَلَى أَبِي بَكْرٍ وَلَا إِكْثَارًا لِلَّذِي فَضَّلَهُ اللَّهُ بِهِ وَلَكِنَّا نَرَى لَنَا فِي هَذَا الْأَمْرِ نَصِيحًا فَاسْتَبَدَّ
 عَلَيْنَا قَوَّجَدْنَا فِي أَنْفُسِنَا قُتْرَ بَدَلِكَ الْمُسْلِمُونَ وَقَالُوا أَصَبَتْ وَكَانَ الْمُسْلِمُونَ إِلَى عَلَيْهِ

قِيَامًا جِئْنَا رَاجِعًا الْأَمْرَ الْمَعْرُوفَ [٢٩: ٢٩]

دا روایت متفق علیہ دی. امام مسلم ہم پہ کتاب الجہاد کنبی د محمد بن رافع نہ ددی
 روایت کر دی دی. (۱) محمد بن رافع د حجین نہ روایت کوی. او حجین د لیث نہ روایت کوی.
 پہ لیث بن سعد باندی دبخاری او مسلم د دواور سندونہ ملاویری. حضرت عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا فرمائی.

قوله: أَنْ قَاطِئَةً عَلَيْهَا السَّلَامُ بِنْتُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُرْسِلَتْ إِلَى أَبِي
 بَكْرٍ تَسْأَلُهُ مِيرَاثَهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَيْهِ

بِالْمَدِينَةِ وَقَدْ ذَكَرْتُ وَمَا بَقِيَ مِنْ ثَمَنِ خَيْرٍ: د نبی کریم رضی اللہ عنہ د وفات نہ پس د نبی رضی اللہ عنہ
 لور بی بی حضرت فاطمہ رضی اللہ عنہا حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ ته او وئیل چہ رسول اللہ رضی اللہ عنہ ته کوم
 غنیمت پہ مدینہ او فذک کنبی ملاؤ شوی وو. او د خیبر پہ خمس کنبی خہ پاتہی شوی دی. پہ

هغی کنبی ددی حصہ میراث راکرد.
 د حضرت فاطمہ رضی اللہ عنہا د میراث غوہستلو سبب د مال محبت نہ وو. بلکه د تبرکات نبوی

حاصلول مقصود وو. څکه چه ددغه مالونو نسبت رسول الله ﷺ ته وو. اودا متروکات په حقیقت کښې تبرکات نبوی وو. ددې وجې د حضرت فاطمې ؑ خواش پیدا شو. چه دا تبرکات د دې په حصه کښې راشی. نوڅکه هغوی د میراث مطالبه اوکړه.

د نبی ﷺ په تصرف کښې درې قسمه مالونه وو. یو په مدینه کښې اموال بنی نضیر کوم چه الله تعالی دوی ته د فئ په طور ورکړی وو. او په دویم نمبر د فدک زمکې، د اهل فدک سره رسول الله ﷺ په نصف زمکه باندې صلح کړې وه. نصف زمکې اهل فدک سره پاتې شوې وې. او نصف رسول الله ﷺ ته ملاؤ شوې وې. او چونکه دا مال فئ وو. ددې وجې د فدک نصف زمکې د نبی ﷺ په تصرف کښې وې. په دریم نمبر دخیبر هغه زمکې او باغونه کوم چه په خمس کښې پاتې شوی وو. او پخپله د نبی ﷺ حصه کومه چه د عامو مسلمانانو پشان هغوی ته ملاؤ شوې وه. (۱)

دخیبر او فدک د زمکو چه به کوم آمدن وو. هغه به رسول الله ﷺ د عامو مسلمانانو په ضرورتونو او مصلحتونو کښې خرچ کول، او په مدینه منوره کښې اموال بنو نضیر کوم چه نبی ﷺ ته د فئ په طور ملاؤ شوی وو. په هغې باندې به ئې عام طور د ازواج مطهراتو نفقه وغیره انتظام کولو.

کله چه نبی ﷺ وفات شونو حضرت فاطمې ؑ د حضرت ابوبکر صدیق ؓ نه د میراث مطالبه اوکړه. حضرت ابوبکر ؓ اووئیل. رسول الله ﷺ فرمائیلی دی. «لا نورث ما ترکنا صدقة» زمونږ څوک وارث نه جوړیږي. څه چه پرېږدو. هغه صدقه وی. البته آل محمد به دهغې نه خپل ضروریات پوره کوی. اوپه الله قسم زه د رسول الله ﷺ صدقه کړې مال کښې د خپل طرف نه تصرف نشم کولې. اولکه څنگه چه د نبی ﷺ په ژوند کښې وو. هم هغه شان به ئې ساتم. او هم هغه به کوم څه چه رسول الله ﷺ کړی وو. نو حضرت فاطمې ؑ ته د میراث ورکولو نه حضرت ابوبکر صدیق ؓ انکار اوکړو.

قوله: فَوَجَدَتْ فَاطِمَةُ عَلَى أَبِي بَكْرٍ فِي ذَلِكَ فَهَجَرَتْهُ فَلَمْ تُكَلِّمَهُ حَتَّى تُوَفِّيَتْ:

نوحضرت فاطمه ؑ دحضرت ابوبکر صدیق ؓ نه خفه شوه. اودهغه سره ئې ترک تعلق اوکړو. نو تر وفاته پورې ئې هغه سره خبرې اونکړې.

یو اشکال اودهغې جوابونه: دلته دا اشکال کیږي. چه حضرت فاطمې ؑ د حضرت ابوبکر صدیق ؓ نه د میراث مطالبه اوکړه. حضرت ابوبکر صدیق ؓ د رسول الله ﷺ د ارشاد مبارک په وجه هغې ته د میراث ورکولو نه انکار اوکړو. چه د نبیانو په مال کښې میراث نه جاری کیږي. او وې فرمائیل چه زه به په دې مالونو کښې هم هغه شان تصرف کوم، څنگه چه رسول الله ﷺ کړی وو. او زه به هم هغه شان عمل کوم. څنگه چه د رسول الله ﷺ په خپل ژوند کښې معمول وو. نو حضرت ابوبکر ؓ خبره صحیح وه. اود رسول الله ﷺ د ارشاد مبارک د وجې ئې د میراث ورکولو نه انکار اوکړو. په دې کښې د هغه څه

ذاتی فائده نه وه. نوږه دې باندې حضرت فاطمه عليها السلام ولې خفه شوه. اویا خاص کرکله چه هغوی ورته د نبی صلی الله علیه و آله صریح ارشاد مبارک «لأنور ما ترکنا صدقة» هم بیان کرو. ددې نه پس د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه نه د خفگان څه جواز شته. چه هغه سره ښې تعلق پریخودو. اوتر وفاته پورې ښې ورسره خبرې اونکړې؟ ددې اشکال مختلف جوابونه ورکړې شوی دی.

① د «وحدت فاطمة علی ابی بکر» معنی بعضې حضراتو «وحدت فاطمة» بیان کړې ده. لکه څنگه چه د «وحدت» معنی غصه کیدل او خفه کیدل راځي. دغه شان غمگین کیدل هم راځي. هغوی فرماني. چه حضرت فاطمه عليها السلام کله د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه نه میراث طلب کرو. او په جواب کښې حضرت صدیق رضی الله عنه د نبی صلی الله علیه و آله ارشاد نقل کرو. نو د نبی صلی الله علیه و آله د دې ارشاد نه د ناواقفیت په وجه حضرت فاطمه عليها السلام غمژنه شوه. اوهغې ته دکله اودرد ملاؤ شو. چه د نبی صلی الله علیه و آله د ارشاد نه د لاعلمۍ په وجه ولې ما د میراث مطالبه اوکړه. (۱)

خو په دې باندې اشکال کیږي. چه وړاندې جملې «فهم حرة فلم تکلمه حق توفیت» نه ددې معنی تائید نه کیږي. نو ددې متعلق حضرت شاه انور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرماني. چه د «هجرت» ضمیر د مطالبه میراث طرف ته راجع دي. او مطلب دا دي. چه فاطمه عليها السلام د میراث مطالبه د نبی صلی الله علیه و آله د ارشاد مبارک اوريدو په وجه پریخوده. او ترو فاته پورې ښې د میراث په باره کښې بیا څه خبره نه ده کړې. (۲)

البته د بخاری په یو روایت کښې د «وحدت فاطمة» په ځانې «غضب فاطمة» راغلی دی. ددې نه معلومیږي. چه دلته «وحدت» په معنی د «غضب» دي.

مولانا رشید احمد گنگوډی په لامع الدراری کښې فرماینلی دی. چه په حقیقت کښې راوی د خپلې پوهې مطابق روایت بالمعنی کړې دي. او «غضب فاطمة» ښې وئیلی دی. (۳)

ددې توجیه تائید د هغه روایت نه هم کیږي، کوم چه عمرین شېبه په تاریخ مدینه کښې نقل کړې دي. دهغې الفاظ دادی. «فلم تکلمه فی ذلک الحال حق ماتت» (۴) ددې نه ښکاره معلومیږي. چه حضرت فاطمه عليها السلام ترو فاته پورې د دغه مال او میراث په باره کښې مطالبه اونکړه. دا مطلب نه دي. چه حضرت فاطمه عليها السلام د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه سره مطلقاً قطع کلامی اوکړه.

② بعضې عالمانو خیال دي، چه «وحدت فاطمة علی ابی بکر... الخ» د اصل روایت حصه نه ده. بلکه دا دامام زهري رحمته الله علیه د طرف نه مدرج دي. او امام زهري رحمته الله علیه په ادراج کښې مشهور دي. هغوی حدیث بیانوی او په مینځ کښې په کښې خپله رائي داخلوی. او ددې وضاحت

۱، خود «وحدت» په صله کښې د «علی» موجودگی ددې معنی تائید نه کوی. —

۲، فیض الباری (۱۴/۱۱۴) —

۳، لامع الدراری (۲۹۰/۷) باب ما یکره من ذبح الإبل. —

۴، تاریخ المدینه لابن شیبه (۱۹۷/۱) —

بعضی وقت کنبی هغه نه کوی. د هغې د وجې د هغه ادراج هم د اصل روایت حصه گنرلې شی. دامام مالک شیخ ربیعہ الرانی به د زهری رحمہ اللہ نه تپوس او کړو. «یا ابا بکر! إذا حدثت الناس برأیک فاعبرهم أنه رأیک، وإذا حدثت الناس بشی من السنة فاعبرهم أنه سنة فلا یظنون أنه رأیک» (۱) حافظ هم په «النکت علی ابن الصلاح» کنبی لیکلی دی. «وکذا کان الزهري یفسر الأحادیث کثیراً وربما أسقط أدلة التفسیر» (۲)

ددې لفاظو د ادراج دلیل دا دی. چه حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ ته د حضرت فاطمې رضی اللہ عنہا دمیراث په باره کنبی مراجعت تقریباً په شپږ دیرش طرقو سره مروی دی. په دې شپږ دیرش طرقو کنبی د پنځوشتو مدار په امام زهری رحمہ اللہ دی. او یوولس طرق دامام زهری رحمہ اللہ نه علاوه د نورو راویانو نه مروی دی. د امام زهری رحمہ اللہ نه علاوه چه نورخومره طرق دی. په هغې کنبی په یو کنبی هم د حضرت فاطمې د خفگان او حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ سره د قطع کلامی ذکر نشته. دامام زهری نه هم په نهو طرقو کنبی هم د حضرت فاطمې رضی اللہ عنہا د خفگان ذکر نشته. البته د زهری په باقی شپاړس طرقو کنبی د حضرت فاطمې د خفگان ذکر شته. نودغه شان په شلو طرقو کنبی د خفگان ذکر نشته. او چه په کومو کنبی دی. هغه صرف د امام زهری مرویات دی. ددې وجې ظاهره هم دا ده. چه دا د امام زهری ادراج دی. گنی ددې نه علاوه چه په کومو یوولسو طرقو کنبی داقصه منقول ده. په هغې کنبی په یوه کنبی هم ددې ذکر نشته. (۳) اوس که دا ادراج امام زهری رحمہ اللہ د خپل طرف نه کړی وی. نو بیا خو ددې څه اعتبار نشته. او که هغوی د چا نه اوریدلی وی. نو په دې صورت کنبی به دا ارسال وی. او مراسیل زهری د محدثینو په نیز څه زیات قوی او معتبر نه دی. بیا خاص کر چه د هغې خلاف روایات موجود وی. (۴)

ابن سعد په، طبقات، کنبی او محب طبری په،، الریاض النضرة،، کنبی روایت نقل کړې دي. په هغې کنبی تصریح ده، چه «أن فاطمة لم تمت إلا راضية عن أبي بکر» دغه شان بیهقی په خپل،، سنن،، کنبی هم ددې مفهوم روایت د،، شعبی،، نه نقل کړې دی. (۵) نوچه دا روایات موجود وی. د زهری د ادراج څه اعتبار نه پاتې کیږي.

۱ الفقیه والمتفقہ للخطیب البغدادي (۱۴۸۲)۔

۲ النکت علی ابن الصلاح (۸۲۹۱۱)۔

۳ مولانا محمد نافع صاحب زیدمجدد کتاب،، رحما بینهم،، (۱۲۶۱۱ و ۱۲۷)۔

۴ تهذیب التهذیب (۴۵۱۱۹)۔

۵ اوگوری طبقات ابن سعد (۲۷۸) والریاض النضرة (۱۵۴۱۱) او د بیهقی د روایت لفاظ دا دی. ((لما مرضت فاطمة أتاه أبو بکر الصديق فاستأذن عليها، فقال علي يا فاطمة هذا أبو بکر يستأذن عليك، فقالت أنتحب أن أذن له ؟ قال نعم، فأذنت له، فدخل عليها بترضاها وقال والله ما تركت الدار والمال والأهل والعشيرة إلا ابتغاء مرضاة الله ومرضاة رسوله ومرضاتكم أهل البيت ثم ترضاها حتى رضيت)) سنن بیهقی (۳۰۱۱۶) کتاب قسم الفی والغنیمة۔

⑤ «وحدث فاطمة علی ابن بکر» یوه توجیه دا هم شوې ده، چه د حضرت فاطمې رضی الله عنها خیال وو. چه د انبیاءو په مال کښې د وراثت نه جاری کیدو مطلب په مال منقول (درهم، دینار و غیره) کښې نه جاری کیدل دی. په یو روایت کښې دا الفاظ راغلی دی: «لا یقسم ورثتی دیناراً ولا درهما» (۱) خو دلته خبره د مال غیر منقول (زمکې) وه. ددې وجې کیدې شی. چه د حضرت فاطمې رضی الله عنها دا خیال وو. چه په دې کښې میراث جاری کیدې شی. او حضرت ابوبکر رضی الله عنه دا عام حکم گنړلو. ددې وجې هغوی ددې تقسیم صحیح نه گنړلو. (۲)

⑥ خو چه ټول روایات وړاندې کړې شی. او کومه خبره زړه راښکونکې او فیصله کن معلومیري. هغه دا ده. چه حضرت فاطمې رضی الله عنها اول د میراث مطالبه ا وکړه. او چه کله حضرت ابوبکر رضی الله عنه هغې ته د نبی صلی الله علیه و آله ارشاد واورولونو. هغې د میراث د مطالبې نه لاس واخستلو. خو هغوی د مالونو د تولیت مطالبه کوله. چه د بنو نضیر و غیره مالونو نه به رسول الله صلی الله علیه و آله سالاته د اهل بیتو دپاره کوم نفقات خرچ کول. اود اهل بیتو د ضروریاتو چه څنگه اهل بیتو ته علم کیدو شو. نورو ته هغومره نشو کیدې. ددې وجې روسته د حضرت فاطمې رضی الله عنها د ابوبکر رضی الله عنه نه مطالبه د دې وه. چه تاسو ددې مالونو تولیت، ددې انتظام او خسمانه حضرت علی او عباس رضی الله عنهما ته حواله کړئ (۳) خو حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه هغوی ته د تولیت حواله کولو نه انکار او کړو. چه د رسول الله صلی الله علیه و آله د وفات حادثه اوس تازه وه. دهغوی خیال وو. که اهل بیت ددې مالونو منتظمین جوړ شی. نو د لرې ځانې خلق به په دې غلط فهمی کښې مبتلا شی. چه د نبی صلی الله علیه و آله میراث تقسیم شو. خلق ددې مغالطې نه لرې بیچ کولو دپاره هغوی اهل بیتو ته د تولیت سپارلو نه انکار او کړو. او دا ئې اوفرمانیل، چه لکه څنگه به رسول الله صلی الله علیه و آله د اهل بیتو ضروریات ددې نه پوره کول. زه به هم په هغه نهج او طریقې مطابق د اهل بیتو اخراجات پوره کوم.

د تولیت سپارلو نه د انکار په وجه حضرت فاطمه رضی الله عنها د حضرت ابوبکر رضی الله عنه نه خفه شوه. د حضرت فاطمې رضی الله عنها دا خیال وو. چه دخلیفه رسول صلی الله علیه و آله دپاره ددې خبرې گنجاش اوجواز شته. چه هغه زمونږ جائز خواش پوره کړی. خو حضرت ابوبکر رضی الله عنه دا د ذکر شوی مصلحت نه خلاف گنړلو. دواړه په خپلو راتې کښې مجتهد وو. اود دواړو دپاره خپل خپل عذر وو. او دواړه په حق وو.

خود حضرت فاطمې رضی الله عنها خفگان داسې نه وو، لکه څنگه چه دلته د امام زهري رحمته الله علیه په ادارج کښې دي. چه ترو فاته پورې ئې خبرې اونکړې. بلکه کله چه په څه مسئله کښې د اجتهادی راتې د اختلاف په وجه بعضې وخت د انسان په زړه کښې لږ شان خفگان پیدا کیږي. بس ددې خفگان حیثیت هم د دې نه زیات نه وو.

۱، اوگوری التمهید لابن عبدالبر (۱۸۳۸)۔

۲، المرتضی للشيخ أبي الحسن علی الندوی (ص. ۱۳۷)۔

۳، البداية والنهاية (۲۸۹۱۵)۔

خود دواړو جهانونو د خوږې لور دې معمولی غوندي خفگان هم حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ بې قراره کړې وو. او حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ چه ترڅو پورې هغه راضی کړې نه وه. ترهغه وخته پورې په اطمینان سره نه وو ناست. د ابن شاهین په روایت کښې حافظ ابن کثیر په، البداية والنهاية کښې او شاه ولی الله رحمته الله علیه په ،، ازالة الخفاء کښې نقل کړی دی. چه «نأباهما قال لفاطمة یا بنت رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ما عید عیش حیاء أعیشها وأنت علی ساطعة، فإن کان عندک فی ذلک عهد من رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فأنت الصادقة البصيرة المأمونة علی ما قلت، قال فما قام أبو بکر حتی رضیت ورضی»^(۱)

دغه شان بیهقي په خپل ،، سنن ،، کښې ابن سعد په طبقات کښې او محب طبری په ،، الریاض النضرة ،، کښې هغه روایات نقل کړی دی. په کومو کښې چه د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ حضرت فاطمې رضی اللہ عنہا لره د راضی کولو تصریح شوې ده. (۲) اوهم دا خبره د حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ د لوړ مقام، او خاندان نبوت سره د هغوی غیر معمولی محبت او وفادارۍ سره موافق او لائق دي. او د کوم اعلان چه هغوی د حضرت علی رضی اللہ عنہ په وړاندې کړې وو. او فرمایلې ئې وو. «والذی نفس یدیدة لقراءة رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم أحب إلی أن أصل من قرأ بقی، وأما الذی شجر ینی ویبیتکم من هذه الأموال فإنی لم آل فیها عن الخیر، ولم أترك أمراً رأیت رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یصنعه فیها إلا صنعته»^(۳)

بیا د حضرت فاطمې رضی اللہ عنہا د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ نه د راضی کیدو ذکر صرف دا نه چه د اهل سنت په کتابونو کښې دي. پخپله د رافضیانو او شیعه گانو د معتبرو عالمانو په کتابونو کښې داسې روایات نقل دي. په کومو کښې چه د حضرت فاطمې رضی اللہ عنہا د راضی کیدو تصریح ده. ابن ابی الحدید او ابن میثم بحرانی دواړه شیعه عالمانو د نهج البلاغة په شرح کښې ددې روایاتو تخریج کړې دي. (۴) بلکه ابن ابی الحدید د نهج البلاغة په شرح کښې د شیعه گانو د مشهور امام زید بن علی دا قول هم نقل کړې دي. چه «لو رجع الأمر لى لقضیت فیها بقضاء أبی بکر»^(۵)

دلته دې دا خبره هم یاده وی. چه حضرت علی رضی اللہ عنہ هم په خپل دور خلافت کښې دا اراضی په اهل بیتو باندې نه وو تقسیم کړی. ددې نه ښکاره معلومیږي. چه حضرت علی رضی اللہ عنہ هم د حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ پشان «لا نورث ما ترکنا صدقة» عام گنړل. او هغوی د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ په بیان کړی حدیث باندې اعتماد کولو.

^۱، البداية والنهاية (۲۸۹/۵)۔

^۲، سنن بیهقي (۳۰۱/۶) وطبقات ابن سعد (۲۷۱۸) والریاض النضرة (۱۵۶/۱)۔

^۳، لکه څنگه چه د روایت باب په آخر کښې دا الفاظ راځي۔

^۴، شرح نهج البلاغة لابن ابی الحدید (۷۹۱/۴) وشرح نهج البلاغة لابن میثم البحرانی (۱۰۷/۵)۔

^۵، شرح نهج البلاغة لابن ابی الحدید (۸۲۰/۴)۔

رافضی وائی. چه حضرت علی علیه السلام په خپل دور خلافت کښې دغه مالونه څکه تقسیم نکړل. چه دغه مالونه حضرت ابوبکر صدیق او حضرت عمر رضی الله عنهما په خپل دور خلافت کښې غصب کړی وو. او کوم خیز چه به غصب شو. نو امام معصوم به هغه واپس نه اخستو. سوال دا دی. چه بیا امام معصوم لره پکار وو. چه د هغې تولیت ئې هم نه وو قبول کړې. څکه چه لکه څنگه د مالک جوړیدو نه پس انسان تصرف کوی. دغه شان د متولی جوړیدو نه پس هم کوی. حال دا چه حضرت علی علیه السلام د دغه مالونو تولیت قبول کړې وو. دغه شان بیا پکار دا ده، چه حضرت علی علیه السلام خلافت هم نه وو قبول کړې. څکه چه د روافضو په نیز حضرت ابوبکر او حضرت عمر رضی الله عنهما خلافت غصب کړې وو. نو د روافضو د قول مطابق که امام معصوم غصب شوې خیز واپس نه اخلی. نو خلافت بیا هغه ولې قبول کړو؟

خود کا نام جنوں رکھ دیا جنوں کا نام خرد
جو چاہے آب کا حسن کرشمہ ساز کرے

قوله: فلما توفيت، دفنہا زوجها علی رضی الله عنه لیلاً: حضرت فاطمې رضی الله عنها وصیت کړې وو. چه ما د شپې په وخت کښې دفن کړئ. څکه چه د ورځې په نسبت په شپه کښې تستر (برده) زیات وی. او د شپې په وخت کښې په دفن کولو کښې د حضرت فاطمې رضی الله عنها هم دا مقصد وو. لکه څنگه چه حافظ په فتح الباری کښې تصریح کړې ده. بلکه په بعضې روایاتو کښې دی. چه هغوی ددې وصیت هم کړې وو. چه زما د جنازې دپاره دې جنازه پټونکې خیز (زمونږ په علاهوکښې ورته ډولئ وائی) اویا دې دهغې دپاره څادر واچولې شی. دې دپاره چه څوک زما د قدو قامت او بدن اندازه اونکړې شی. (۱) ددې نه د حضرت فاطمې رضی الله عنها د حیا د اوچت مقام اندازه کولې شی.

قوله: ولم یؤذن بها أباً بکر: حضرت علی علیه السلام حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته د حضرت فاطمې رضی الله عنها د وفات خبر ورنکړو. ددې وجې نه، چه حضرت علی علیه السلام خفه وو. بلکه ددې وجې د حضرت علی علیه السلام یقین وو. چه د وفات د حادثې خبر به هغزی ته شوې وی. او ددې دلیل دا دی. چه د حضرت فاطمې د بیماری نه واخله تر وفاته پورې چه لکه څنگه حضرت علی علیه السلام ددې تیمارداری کوله. دغه شان د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه بی بی اسماء بنت عمیس رضی الله عنها هم برابر دهغې تیمارداری او خدمت کولو. تردې چه د وفات نه پس د حضرت فاطمې رضی الله عنها د وصیت مطابق دهغې نعش ته حضرت علی علیه السلام او حضرت اسماء بنت عمیس رضی الله عنها غسل وړکړو. حاکم په مستدرک کښې (۲) ابن سعد په طبقات کښې (۳) عبدالرزاق په مصنف کښې (۴) او بیهقی په خپل سنن کښې (۵) هغه روایات نقل کړی دی. په کومو کښې چه د حضرت

۱، فتح الباری (۴۹۴۷)۔

۲، مستدرک حاکم (۱۶۲۱۳)۔

۳، طبقات ابن سعد (۲۸۸)۔

۴، مصنف عبدالرزاق (۴۱۰۳)۔

۵، سنن بیهقی (۳۹۶۱۳)۔

اسماء بنت عمیس د حضرت فاطمی تیمارداری اودهغی د وفات نه پس هغی ته دغسل ورکولو ذکر دې. بلکه پخپله شیعه عالم ابوجعفر طوسی په «،امالی»، کنبی لیکي «وکان علی علیه السلام یمرضها بنفسه و تعینه علی ذلک أسماء بنت عمیس علی استمراذ بذلك» (۱) باقر مجلسی هم په «،جلاء العیون»، کنبی ددې تصریح کړې ده. (۲)

اوس ښکاره ده، چه د حضرت ابوبکر صدیق علیه السلام بی بی د تیمارداری نه واخله تر وفاته پورې په ټولو مراحلو کنبی شریکه وه. نو حضرت ابوبکر صدیق علیه السلام ته د وفات خبر کیدل یو بدیهی او یقینی خبره وه. ددې وجې حضرت علی علیه السلام په دې خیال چه هغوی ته به خبر شوی وی. د خپل طرف زیاتی مستقلة اطلاع اونکړه.

دغه شان په روایاتو کنبی دا هم دی. چه حضرت علی علیه السلام به د حضرت فاطمی علیه السلام د بیماری په دوران کنبی پنځه وخته مونځونو دپاره جمت ته راتلو. او حضرت ابوبکر او حضرت عمر علیه السلام به مسلسل دهغه ته دفاطمی علیه السلام دیمارپرسی اودهغی دحالت تپوس کولو. (۳)

قوله: وصلي عليها علي رضي الله عنه: حضرت فاطمة الزهراء علیه السلام جنازه چا کړې وه. په دې کنبی روایات مختلف دی. دلته خو دی. چه حضرت علی علیه السلام ددې جنازه کړې وه. او په بعضې روایاتو کنبی دی. چه حضرت عباس علیه السلام د دې جنازه کړې وه. (۴) او په ډیرو روایاتو کنبی دی، چه خلیفه رسول الله حضرت ابوبکر صدیق علیه السلام د دې جنازه کړې وه.

ابن سعد په طبقات کنبی روایت نقل کړې دي. چه دحضرت فاطمی علیه السلام وفات د مابنم او ماحسوتن ترمنځه اوشو. چه د وفات خبرني واوریدو، نو حضرت ابوبکر، حضرت عمر، حضرت زبیر، حضرت عبدالرحمن بن عوف علیه السلام تشریف راوړل. کله چه نعل د جنازې دپاره راوړې شو. نو حضرت علی علیه السلام حضرت ابوبکر علیه السلام ته اووئیل. چه جنازه ئې اوکړې. هغوی ورته اووئیل. ستاسو په موجودگی کنبی؟ حضرت علی علیه السلام جواب ورکړو. او وړاندې شی. په الله قسم ستاسو نه سوا بل څوک به مونځ نه ورکوی. نو حضرت ابوبکر علیه السلام مونځ اوکړو. او هم په شپه کنبی تدفین اوشو. (۵)

د طبقات نه علاوه امام بیهقی په «،جنازه»، کنبی د خطیب بغدادی په حواله سره، علی متقی په «کنز العمال»، کنبی اومحب طبری په «،الریاض النضرة»، کنبی داسې روایات نقل کړي دي. په کومو کنبی چه د حضرت ابوبکر صدیق علیه السلام په باره کنبی دی. چه دحضرت فاطمی علیه السلام د جنازې مونځ هغوی ورکړې وو. (۶)

(۱) الامالی (۱۰۷۸).

(۲) جلاء العیون: (۱۷۲).

(۳) تکملة فتح الملهم (۱۰۲۱۳) په حواله د کتاب سلیم بن قیس السامری (۲۲۴-۲۲۵).

(۴) د طبقات ابن سعد دي. ((صلی العباس بن عبدالمطلب علی فاطمة بنت رسول الله ﷺ (طبقات ابن سعد (۲۸۱۱).

(۵) طبقات ابن سعد (۲۹۸).

(۶) سنن بیهقی (۲۹۱۴) وکنز العمال (۳۱۸۱۶) رقم ۵۲۹۹ والریاض النضرة (۱۵۶۱۱).

ابونعیم په حلیۃ الاولیاء کنې د میمون بن مهران په تذکره کنې روایت نقل کړې دې په

هغې کنې د حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه په باره کنې دی. «وکبر ابوبکر علی فاطمة اربعاً»^(۱)

اود قیاس تقاضا هم دا ده. چه د جنازې مونږ حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه ورکړې وی. ځکه چه بنو هاشمو به ددې خبرې اهتمام کولو. چه دهغوی د مړو جنازې خلیفه او د ښار والی اوکړی. د ابوسفیان بن الحارث رضی الله عنه جنازه حضرت عمر رضی الله عنه کړې وه.^(۲) حضرت عباس رضی الله عنه جنازه حضرت عثمان رضی الله عنه کړې وه.^(۳) د حضرت حسن جنازه حضرت سعید بن العاص رضی الله عنه کړې وه.^(۴) دې په هغه وخت کنې د مدینې امیر وو. اود محمد بن حنفیه جنازه د مدینې امیر ابان بن عثمان کړې وه.^(۵) ددې وجې په دې پس منظر کنې هغه روایات زیات راجع معلومېږی. په کومو کنې چه د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د جنازې مونږ ورکولو ذکر دې. والله اعلم.

قوله: ولم یکن یبایع تلك الأشهر: حضرت فاطمه رضی الله عنها د نبی کریم صلی الله علیه و آله د وفات نه پس شپږ میاشتې ژوندئ وه. راوی وائی. چه په دغه شپږو میاشتو کنې حضرت علی رضی الله عنه د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه سره بیعت نه وو کړې.

امام بیهقی په خپل کتاب ، الاعتقاد علی مذهب السلف ، کنې تصریح کړې ده. چه دا جمله د زهري ده. اصل روایت سره د دې څه تعلق نشته. روستو راویانو دا جمله د اصل روایت سره درج کړې ده.^(۶)

ددې وجه دا ده. چه ابوداود طیالسی ، ابن سعد ، ابن جریر ، ابن ابی شیبه ، بیهقی او ابن حبان رضی الله عنه روایات نقل کړې دی. په هغې کنې تصریح ده. چه د سقیفه بن ساعده د بیعت په بله ورځ په مسجد نبوی کنې عام بیعت اوشو. په هغه وخت کنې حضرت علی رضی الله عنه بیعت کړې وو. حافظ ابن کثیر په ، البدایة والنهایة ، اوشاه ولی الله په ، ازالة الخفاء ، کنې هم دا واقعه ذکر کړې ده. چه کله عام بیعت کیدلو. نو حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه او کتل. چه حضرت علی او حضرت زبیر رضی الله عنه دواړه حضرات موجود نه وو. دوی دا دواړه راطلب کړل. دې دواړو حضراتو تشریف راوړلو. هغوی اوئیل. چه ددې نه سوا زمونږ بله څه گیله نشته. چه پرون په سقیفه بنی ساعده کنې خبره اوشوه. او نن په مسجد نبوی کنې بیعت کېږی. خو په دې باره کنې مونږ سره څه مشوره نه ده شوې. او مونږ پوهیږو. چه د خلافت د ټولو نه زیات حق د

^۱، حلیۃ الاولیاء (۹۶/۴)۔

^۲، اسد الغابة (۲۱۴/۵ و ۲۱۵)۔

^۳، الاستیعاب (۱۰۱۳ و ۱۰۱۴)۔

^۴، الاستیعاب (۳۷۳/۱)۔

^۵، طبقات ابن سعد (۹۱/۵)۔

^۶، والذی روی أن علیاً لم یبایع أبابکر ستة أشهر لیس من قول عائشة رضی الله عنها (نه حنا إنما هو من قول الزهري فأدرجه بعض الرواة فی الحديث عن عائشة رضی الله عنها فی قصة (وانظر الإعتقاد علی مذهب السلف للبيهقي (۱۸۰)۔

حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ دے۔ حضرت علی رضی اللہ عنہ یو قول ملا علی قاری رحمۃ اللہ علیہ پہ شرح شمانل کنبی ہم نقل کری دے۔ «أن رسول الله ﷺ رضى أباهم لمديننا أفلا نرضاه لمدينا» دغه شان ابن حبان د

حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ روایت نقل کری دے۔ «أن علياً بايع أباهم في أول الأمر»
داتول روایات او اقوال پہ دے باندے صراحت سرہ دلالت کوی۔ چہ حضرت علی رضی اللہ عنہ د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ سرہ پہ بیعت کولو کنبی تاخیر نہ دے کری۔ بلکہ پہ بلہ ورخ د عامو خلقو سرہ دوی بیعت کری وو۔

پاتے شوہ دا خبرہ چہ کلہ نی یو خل بیعت اوکرو۔ نو بیا د حضرت فاطمی رضی اللہ عنہا د وفات نہ پس د دوبارہ بیعت کولو خہ مقصد وو؟ نو ددے وجہ دا وہ۔ چہ حضرت علی رضی اللہ عنہ د بیماری پہ دوران کنبی حضرت علی رضی اللہ عنہ د هغے پہ تیمارداری کنبی مشغول وو۔ او د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ سرہ نی پہ ربط او ملاقات کنبی کمی راغلی وو۔ ددے وجہ د اولنی بیعت د توثیق او تجدید دپارہ دوی دوبارہ بیعت اوکرو۔ د اکثر و اهل علمو رجحان دے طرف تہ دے۔ اوہم دا حافظ ابن کثیر پہ ،، البداية والنهاية ،، کنبی حق او حقیقت گر خولے دے۔^(۱)

البتہ دومرہ خبرہ باقی پاتے کیری۔ چہ حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ د حضرت علی رضی اللہ عنہ سرہ د بیعت پہ سلسلہ کنبی مشورہ ولی اونکرہ۔ نو ددے وجہ دا دہ۔ چہ د رسول اللہ ﷺ د وفات نہ پس صورتحال ږیر سخت او مشکل وو۔ حضرات انصار پہ سقیفہ بنی ساعدہ کنبی د وړاندے نہ جمع شوی وو۔ او نزدی وہ چہ پہ اوس او خزرج کنبی د یوے قبیلے د سردار پہ لاس باندی بیعت شوے وو۔ اودغه شان د مسلمانانو اتفاق او اتحاد ختم شوے وو۔ خکہ چہ پہ اوس او خزرج کنبی چہ د کومے پہ لاس کنبی ہم کہ واپے راغلی وے۔ نو بلہ بہ پہ هغے باندے راضی نہ وہ۔ حضرت عمر رضی اللہ عنہ د خپل خدادا صلاحیت، بصیرت، بالغ نظری او ژور نظر سرہ ددے نازک سیرت حال اندازہ واخستلہ۔ اوپہ دے باندے پوهه شو۔ چہ مسلمانان پہ کوم نازک صورتحال کنبی مبتلا دی۔ پہ دے کنبی د یوے ورخې د تاخیر گنجائش ہم نشته۔ حضرت عمر رضی اللہ عنہ دا ہم پیژندلہ۔ چہ د جزیرہ عرب خلق بہ صرف قریش خپل سرداران منی۔ خکہ چہ د قریشو د سرداری صلاحیتونہ منلی شوی وو۔ ددے وجہ هغوی پہ ږیرہ بیړہ کنبی د خپل خدادا صلاحیت نہ کار واخستلو۔ او پہ تئیفہ بنی ساعدہ کنبی نی انصار د حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ پہ بیعت باندے راجع کرل۔ او پہ بلہ ورخ پہ مسجذبوی کنبی عام بیعت اوشو۔ چونکہ صورتحال ږیر نازک او پیچیدہ شکل اختیار کری وو۔ ددے وجہ د حضرت علی رضی اللہ عنہ او نورو خو صاحبو رضی اللہ عنہم سرہ د مشورې گولو موقع ملاؤ نشوه۔ واللہ اعلم، وړاندے پہ روایت کنبی د حضرت علی رضی اللہ عنہ د دوبارہ بیعت کولو ذکر دے۔

فائدہ: د نبی ﷺ ارشاد چہ «لا تروث ما ترکنا صدقة» کنبی خہ حکمت دے؟ ددے یوہ وجہ خو ښکاره ده۔ چہ انبیاء علیہم السلام به پہ ټول ژوند کنبی دا اعلان کولو۔ «لا تروثکم علیہ اجر»
مونې چہ ستاسو کوم خدمت کوو۔ تاسو صراط مستقیم طرف تہ رابلو۔ اودے تہ د راوستلو

دپاره کوم کوشش او سعی کوو. دا د څه عوض او دنیوی منفعت دپاره نه ده. د حضرات انبیاء دا طریقه پاتې شوې ده. او هم دهغې مطابق نبی ﷺ د خپل وفات نه پس د میراث تقسیمولونه منع کړې ده. اووې فرمائیل چې د انبیاء علیهم السلام میراث نه جاری کیږي. (۱) او ورسره ورسره دا خبره هم ده چې په کوم منصب باندې هغه فائز کیږي. هغه د خلقو د محبت مرکز وی. ددې وجې خلق تحفې، عطیات او هدییې دهغوی په خدمت کښې زیاتې پیش کوی. که دغه هدایا او تحفې هغه جمع کوی. اودهغوی د انتقال نه پس هغه د هغوی په وازانو کښې تقسیمولې شی. نودشمنانو ددې وینا موقع په لاس ورتلې شوه. چې د نبوت کاروبار ددې دپاره جاری وو. چې د نبوت په زمانه کښې د راجمع شوی مالونو نه روستنی نسلونه اسوده مالداران شی. اود هغوی د پرورش یو معقول بندوبست او انتظام اوشی. (۲) نو ځنګه چې په دې نبی ﷺ په ژوند کښې څه راغلل. هغه به یې تقسیم کړل. دغه شان کوم مالونه چې الله تعالی دوی ته ورکړي وو. د هغې په باره کښې نبی ﷺ وصیت کړې وو. چې هغه دې زما د وفات نه دمسلمانانوپه مصالحو کښې خرچ کړې شی. اود میراث په طور دې هغه نه تقسیمېږي. دویمه خبره دا ده. چې د انبیاء علیهم السلام حیثیت د ټولو امت دپاره د ابوت درجه لری. نو که میراث تقسیمېږي پکار ده چې په ټول امت باندې وی. اوشکاره ده. چې دا ممکن نه ده. نو ددې وجې هغه مالونه دعامو مسلمانانو د ضروریاتو دپاره وقف پاتې کیږي. (۳)

دریمه خبره دا ده. چې د انبیاء علیهم السلام شان د الله تعالی سره د تعلق په اعتبار سره داسې وی. چې هغه په څه څیز باندې خپل ملکیت نه تصور کوی. ځکه چې په هریو څیز باندې حقیقی ملکیت الله تعالی ته حاصل وی. زموږ نه دالله تعالی د ملکیت هغه تصور ډیر کرته پاتې کیږي. خو د انبیاء علیهم السلام د نظر نه هغه تصور هیڅ کله نه لري کیږي. «الانبياء لا يشهدون لانفسهم ملكاً مع الله» نو چې دکومو څیزونو هغوی مالکان جوړ کړې شی. نو هغوی دا گنړي. چې زموږ قبضه په دې باندې د متولی په حیثیت باندې ده. د مالک په حیثیت نه ده. د دې وجې هغوی منع کړې ده. چې زموږ د وفات نه پس دې زموږ هیڅ مال په میراث کښې نشی تقسیمولې.

په قرآن شریف کښې «وورث سليمان داود» او «رب هب لي من لدنك وليا يرثني» راغلی دی. په دې سره د انبیاء علیهم السلام دمیراث ثبوت کیږي. خود اکثر و عالمانو خیال دي. چې په دې آیاتونو کښې د وراثت نه وراثت د علم او حکمت مراد دي. د مال وراثت مراد نه دي. (۴)

[۳۹۹] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا حَرَمِيُّ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عُمَارَةُ عَنْ غُكْرِمَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ لَمَّا فُتِحَتْ خَيْبَرُ قُلْنَا أَلَا نَنْشُبُهُ مِنَ النَّبِيِّ

۱ فتح الباری (۸۱۱۲)۔

۲ فتح الباری (۸۱۱۲)۔

۳ فتح الباری (۹۱۱۲)۔

۴ التمهيد لابن عبد البر (۱۷۴، ۱۷۵) وفتح الباری (۸۱۱۲)۔

[۳۰۰] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ حَدَّثَنَا قُرَّةُ بْنُ حَبِيبٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ عُمرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ مَا شِيعْنَا حَتَّى قَتَلْنَا خَيْبَرَ

باب = اسْتِعْمَالِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى أَهْلِ خَيْبَرَ

[۳۰۱] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ الْمَجِيدِ بْنِ سُكَيْلٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ وَأَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَعْمَلَ رَجُلًا عَلَى خَيْبَرَ فَجَاءَهُ بِهَمَزٍ خَبِيرٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكُلَ تَمْرٌ خَبِيرٌ هَكَذَا فَقَالَ لَا وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا لَنَأْخُذُ الصَّاعَ مِنْ هَذَا بِالصَّاعَيْنِ بِالثَّلَاثَةِ فَقَالَ لَا تَفْعَلْ بِهَذَا الْجَمْعِ بِالذَّهْرِ ثُمَّ ابْتَدَأَ بِالذَّهْرِ أَهْمَ جَنِيبًا

رسول الله ﷺ په خيبر باندې يو کس عامل جوړ کړو. دا د قبيله بنی عدی حضرت سواد بن غزیه وو. (۱) دوی د نبی ﷺ په خدمت کښې يو خاص قسم قجورې چه، جنیب، ، ورته وائی. او دیرې ښې وی. هغه راوړلې. نبی ﷺ او فرمائیل. آیا دخيبر ټولې قجورې هم داسې دی؟ هغوی عرض اوکړو. نه مونږ د داسې قسم ښو قجورو يو صاع د نورو قجورو په دوو صاعو په بدله کښې اخلو. اودوه صاع د درې صاعو په بدله کښې اخلو. مطلب دا چه دا قجورې چونکه ښې دی. ددې وجې ددې يو صاع د نورو معمولی قجورود دوو صاعو سره برابر وی. دغه شان کله چه مونږ دوه صاع اخلو. نونورې قجورې درې صاع ورکول وی. نبی ﷺ او فرمائیل. داسې مکوی. (څکه چه دا خو سود دې. په متحد الجنس کښې تفاضل جائز نه دې) بلکه ناقصې قجورې اول د دوو درهمو په عوض خرڅې کړئ. او بیا په هغې دراهم باندې عمده قجورې واخلي.

قوله: وَقَالَ عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ عَبْدِ الْمَجِيدِ عَنْ سَعِيدِ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ وَأَبَا هُرَيْرَةَ حَدَّثَاهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ أَخَا بَنِي عَدِيٍّ مِنْ الْأَنْصَارِ إِلَى خَيْبَرَ قَامَرَةً عَلَيْهِ: دا تعليق ابو عوانه او دارقطنی موصولاً نقل کړې دې.

قوله: وَعَنْ عَبْدِ الْمَجِيدِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ السَّمَّانِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَأَبِي سَعِيدٍ مِثْلَهُ: دا هم د عبدالعزیز د سند سره دې. هلته د عبدالمجید سعید بن المسیب نه نقل کوی. اودلته د ابوصالح سمان نه نقل کوی.

باب = مُعَامَلَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهْلَ خَيْبَرَ

[۴۰۲] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَّةُ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أُعْطِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْبَرَ الْيَهُودُ أَنْ يَعْمَلُوهَا وَيَزْعُمُوهَا وَهُمْ يَنْظُرُونَ مَا يَخْرُجُ مِنْهَا [۴۰۳] نَبِيَّ كَرِيمٍ ﷺ د فتح خيبر په موقع دا فيصله کړې وه. چه يهود به خيبر خالي کوي. کله چه خيبر فتح شو. او نبي ﷺ يهودو ته د خيبر نه د وتلو دپاره اوونيل. نو هغوی درخواست اوکړو، چه ته مونږ ته د خيبر په زمکو او باغونو کښې د کار کولو اجازت راکړه. او چه کوم پيداوار کيږي. هغه به مونږ او تاسو تقسيموو. دې معاملې ته، مخاېره، وائي. ځکه چه د خيبر نه د دې ابتداء شوې وه. د کتب کولو په وخت کښې به نبي ﷺ حضرت عبدالله بن رواحه ﷺ لېږلو. هغه به پيداوار په ۵۰۰۰ حصو کښې تقسيمولو. او يهودو ته به ئې اختيار ورکولو، چه کومه حصه هغوی خوښوي. هغه دې اخلي. يهودو چه به دا انصاف اوکتل. نو ونيل به ئې. زمکه او آسمان هم ددې عدل په وجه قائم دی. (۱)

باب = الشَّاةُ الَّتِي سُمِّتَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِخَيْبَرَ

رَوَاةُ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[۴۰۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ حَدَّثَنِي سَعِيدٌ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا فَتَحَتْ خَيْبَرَ أَهْدَيْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَاةً فَيَسَّمَهَا [۴۰۵] د خيبر د فتحې نه پس رسول الله ﷺ څو ورځې هم په خيبر کښې قيام اوکړو، په دې دوران کښې د سلام بن مشکم بنخي زينب بنت حارث يو ورته شوې چيلې نبي ﷺ ته د هديه په طور راولېږله. او په هغې کښې ئې زهر ملاؤ کړې وو. نبي ﷺ چه کله اوځکله. نو وې فرمائيل. اودرېږئ. په دې کښې زهراچولې شوی دی. البته بشرين براء څه خوړلې وه. زينب ئې راغوښتله. او ددې سازش تېوس ئې ترې اوکړو. نو هغې اقرار اوکړو. او وې ونييل. چه دا زهر مې ددې وجې گډه کړی وو. چه زما خيال وو، که ته په حق پيغمبر ئې. نو الله تعالی به تا خبر کړي. او که ته په حق پيغمبر نه ئې. نو خلقو ته به ستا نه نجات ملاؤ شي. نبي ﷺ د خپل ذات دپاره د چا نه هم انتقام نه اخستلو. ددې وجې تېي ﷺ زينب ته څه اونه ونييل. خو روسته چه کله د هغې د زهر د اثر نه حضرت بشر بن براء ﷺ وفات شو. نو زينب د بشر بن براء وارثانو ته حواله کړې شوه. او هغوی دا په قصاص کښې قتل کړه. (۲)

په حديث باب کښې حضرت ابوهريره ﷺ هم دا واقعه بيان کړې ده. دا روايت په تفصيل سره هم په دې سند په کتاب الجزیه کښې تير شوی دي. (۳)

۱، سنن ابی داود (۲۶۳۳) رقم الحديث ۳۴۲۰ باب فی المساقات کتاب البیوع.

۲، فتح الباری (۴۹۷۷) وزاد المعاد (۳۳۵۱۳ و ۳۳۶).

۳، کتاب الجزیه والمواذعة باب إذا غدر المشركون بالمسلمين هل يعفى عنهم رقم (۳۱۶۹).

بَاب = غَزْوَةُ زَيْدِ بْنِ حَارِثَةَ

[١٠٣] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سَفْيَانُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسَامَةَ عَلَى قَوْمٍ قَطَعُوا فِي إِمَارَتِهِ فَقَالَ إِنْ تَقْلَعُوا فِي إِمَارَتِهِ فَقَدْ طَعَنْتُمْ فِي إِمَارَةِ أَبِيهِ مِنْ قَبْلِهِ وَإِمَارَةَ اللَّهِ لَقَدْ كَانَ خَلِيفًا لِلْإِمَارَةِ وَإِنْ كَانَ مِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ وَإِنْ هَذَا لَيْسَ أَحَبَّ النَّاسِ إِلَيَّ بَعْدَهُ [٢٠٣٣]

حضرت زید بن حارثہ رضی اللہ عنہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ خو مواقعو کنبی امیر مقرر کرے وو (۱) د دے وجہ دا تعین گران دے۔ چہ دلته امام بخاری رحمہ اللہ د کومے غزا ذکر کوی۔ دا پہ کوم کال کنبی واقع شوے وداودا کومه غزا دے؟ پہ ظاہرہ دا معلومی۔ چہ دا د رمضان ۵۶ کنبی پینہ شوے واقعہ دہ۔ پہ کومه کنبی چہ د بنو فزارہ سرہ مقابلہ شوے وپہ دے غزا کنبی ،،ام قرفہ،، قتل کرے شوے وپہ،،ام قرفہ،، د فزارہ قبیلے سردارہ وپہ حضرت زید بن حارثہ رضی اللہ عنہ د تجارت پہ غرض شام تہ تلے وو۔ صحابو رضی اللہ عنہم مال ہم ورسرہ وپہ واپسی کنبی بنی فزارہ حملہ اوکرہ۔ بول مال نہی ترے واخستل اوڈے نہی زخمی کرے وپہ حضرت زید رضی اللہ عنہ مدینے تہ راغلونو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دہغہ پہ امارت کنبی یو لبیکر روان کرے وپہ بنو فزارہ باندے حملہ اوکرہ۔ خہ کسان نہی قتل کرے پہ ہغے کنبی د ہغوی سردارہ ،،ام قرفہ،، ہم وپہ (۲) د ،،ام قرفہ،، د قتل ذکر خو خایونو کنبی راغلی دے حافظ ابن حجر رحمہ اللہ پہ ،،التلخیص الحبیر، کنبی نقل کرے دی۔ چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ،،ام قرفہ،، قتل کرے اوپہ بعضی روایاتو کنبی راخی۔ چہ حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ پہ ،،یوم الردة،، کنبی ،،ام قرفہ،، د قتل حکم ورکری وو۔ او پہ ذکر شوے غزوہ بنی فزارہ کنبی ہم د ،،ام قرفہ،، د قتل ذکر دے کیدی شی چہ د ،،ام قرفہ،، نومے خو نسخے وی کومے چہ پہ مختلفو وختونو کنبی مسلمانانو قتل کرے وی۔

(۱) وقد تتبع ما ذكره أهل المغازی من سرايا زيد بن حارثة فبلغت سبعا كما قاله سلمة ، وإن كان بعضهم ذكر ما لم يذكره بعض ، فأولها : في جمادى الأخيرة سنة خمس قبل نجد في مائة راكب ، والثانية في ربيع الآخر سنة ست إلى بني سليم ، والثالثة : في جمادى الأولى منها في مائة وسبعين فتلقى عيرا لقريش وأسروا أبا العاص بن الربيع ، والرابعة : في جمادى الأخيرة منها إلى بني ثعلبة ، والخامسة : إلى حشمي بضم المهملة وسكون المهملة مقصور في خمسمائة إلى أناس من بني جذام بطريق الشام كانوا قطعوا الطريق على دحية وهو راجع من عند هرقل ، والسادسة : إلى وادي القرى ، والسابعة : إلى ناس من بني فزارة ، وكان خرج قبلها في تجارة فخرج عليه ناس من بني فزارة فأخذوا ما معه وضربوه فجهزه النبي صلى الله عليه وسلم إليهم فأوقع بهم وقتل أم قرفة بكسر القاف وسكون الراء بعدها فاء وهي فاطمة بنت ربيعة بن بدر زوج مالك بن حذيفة بن بدر عم عيينة بن حصن بن حذيفة وكانت معظمة فيهم ، فيقال ربطها في ذنب فرسين وأجرأها فقطعت ، وأسرى بنتها وكانت جميلة ، ولعل هذه الأخيرة مراد المصنف والنظر فتح الباري (٩٨٧ و ٩٩٩)

(۲) فتح الباري (٩٨٧ و ٩٨٨) وعمدة القاري (٢٦١١٧)۔

امام بخاری رحمته اللہ علیہ چہ پہ دے باب کنبہ کوم روایت ذکر کرے دی. پہ دے کنبہ د. جیش اسامہ،، ذکر دی. چہ رسول اللہ ﷺ د خپل وفات نه یو خو ورځې وړاندې حضرت اسامه بن زید د یو لښکر امیر جوړ کړاو وې لیرلو. په دې باندې بعضې کسانو اعتراض اوکړو. چہ دا کم عمر هلک دې. (د حضرت اسامه عمر ﷺ په دغه وخت کنبې یوویشت کاله وو) اودې په لویو صحابو باندې امیر جوړ کړې شو. دا خبره نبی ﷺ ته راورسیده. نو نبی ﷺ خفه شو. او خطبه ئې اوونیله. او ارشاد ئې افرمائیلو. «ان تطعنوا لی امانته فقد طعنتم لی امارته ایه من قبله» نن تاسو داسامه په امارت باندې اعتراض کوئ. ددې نه وړاندې تاسو د ده د پلار (حضرت زید بن حارثه رضی اللہ عنہ) په امارت باندې هم اعتراض کولو. حالانکه هغه ماته په خلقو کنبې زیات خوښ وو. اود هغه نه پس دې زما زیات خوښ او محبوب دې.

چونکه په دې روایت کنبې د حضرت زید بن حارثه رضی اللہ عنہ د امارت ذکر هم ضمناً راغلې دې. په دې مناسبت سره امام بخاری دا روایت په دې باب کنبې ذکر کړو. واللہ اعلم.

باب = عُمَرَةُ الْقُضَاءِ ذِكْرُهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
[۴۰۰] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا اعْتَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي ذِي الْقَعْدَةِ قَاتَبَ أَهْلَ مَكَّةَ أَنْ يَدْخُلَ مَكَّةَ حَتَّى قَاضَاهُمْ عَلَى أَنْ يَقِيمَ بِهَا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فَلَمَّا كَتَبُوا الْكِتَابَ كَتَبُوا هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ قَالُوا لَا نَقْرَأُكَ بِهَذَا لَوْ نَعْلَمُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ مَا مَنَعْنَاكَ شَيْئًا وَلَكِنْ أَنْتَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ أَنَا رَسُولُ اللَّهِ وَأَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ ثُمَّ قَالَ لِعَلِيٍّ ابْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَمْرُ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ عَلِيُّ لَا وَاللَّهِ لَا أَفُحُوتُ أَبَدًا فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْكِتَابَ وَلَيْسَ يُحْسِنُ يَكْتُبُ فَكَتَبَ هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ لَا يَدْخُلُ مَكَّةَ إِلَّا بِالسَّيْفِ فِي الْقِرَابِ وَأَنْ لَا يُخْرِجَ مِنْ أَهْلِهَا بِأَحَدٍ إِنْ أَرَادَ أَنْ يَتَّبِعَهُ وَأَنْ لَا يَمْنَعَهُ مِنْ أَصْحَابِهِ أَحَدًا إِنْ أَرَادَ أَنْ يَقِيمَ بِهَا فَلَمَّا دَخَلَهَا وَمَضَى الْأَجَلَ أَتَوْا عَلِيًّا فَقَالُوا لِمَ جِئْتَ بِهَذَا خُزَيْمَةُ بْنُ الْحَكَمِ قَالَ لَعَلِّي أَفُحُوتُ أَبَدًا فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَتِيعَةَ ابْنَةِ حُمُرَةَ تَنَادَى يَا عَمْرُ يَا عَمْرُ فَتَنَّا وَلَهَا عَلِيُّ فَأَخَذَ بِيَدِهَا وَقَالَ لِقَاضِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ وَذَلِكَ ابْنَةُ عَمْرٍ حَمَلَتْهَا فَأَخْضَمَ فِيهَا عَلِيُّ وَزَيْدٌ وَجَعْفَرٌ قَالَ عَلِيُّ أَنَا أَخَذْتُهَا وَهِيَ بِنْتُ عَمْرِى وَقَالَ جَعْفَرُ ابْنَةُ عَمْرِى وَخَالَتُهَا تَحْتِي وَقَالَ زَيْدُ ابْنَةُ أَخِي فَقَضَى بِهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِحَالَتِهَا وَقَالَ الْحَالَةُ بِمَنْزِلَةِ الْأُمِّ وَقَالَ لِعَلِيٍّ أَنْتَ مِنِّي وَأَنَا مِنْكَ وَقَالَ لِيُجَفَّرَ أَشْبَهْتَ خَلْقِي وَخُلُقِي وَقَالَ لَزَيْدٍ أَنْتَ أَخُونَا وَمَوْلَانَا وَقَالَ عَلِيُّ أَلَا تَتَزَوَّجُ بِنْتُ حُمُرَةَ قَالَ إِنَّهَا ابْنَةُ أَخِي مِنَ الرِّضَاعَةِ [۱۷۸۹]

امام بخاری رحمته اللہ علیہ د عمرة القضاء باب دلته په کتاب المغازی کنبې ذکر کړو، حال دا چہ دا د کتاب الحج سره متعلق دې. هلته ددې ذکر کول پکار وو.

ددې وجې دا بیان شوې ده، چه چونکه د غزوه حدیبیه په نتیجه کېنې د عمره القضاء نوبت راغلې وو. غزوه حدیبیه هم ددې عمرې سبب جوړ شوې وو. ددې وجې امام بخاری په کتاب المغازی کېنې ددې ذکر کړې دي.^(۱)

خودویم سوال دا پیدا کیږي، چه په داسې صورت کېنې خودابیا د غزوه حدیبیه سره یوځای ذکر کول پکار وو. نو ددې جواب دا دي، چه چونکه دا په ۷هـ کېنې واقع شوې وه. او غزوه حدیبیه په ۶هـ کېنې، ددې وجې ئې د حدیبیه سره دا ذکر نکره. د ۷هـ په واقعاتو کېنې ئې دا ذکر کړه. دا عمره په څلورو نومونو باندې مشهوره ده.

① ددې یو نوم ،، عمره القضاء ،، دي. چونکه نبی ﷺ د حدیبیه په کال باندې عمره ادا نکړې شوه. دا عمره د هغې د قضاء په طور باندې نبی ﷺ ادا کړې وه. ددې وجې دي ته ،، عمره القضاء ،، وائی. بعضې حضرات ددې وجه دا بیانوي، چه دلته قضاء د اداء په مقابل کېنې نه ده، بلکه د قضاء معنی فیصله ده. او مطلب دا دي، چه ددې عمرې فیصله د حدیبیه په موقع باندې شوې وه. چه په راروان کال به نبی ﷺ د عمرې دپاره تشریف راوړي. ددې وجې دي ته عمره القضاء وائی.^(۲)

② ددې دویم نوم، عمره القصاص،، دي. د قصاص معنی بدل ده. او دا عمره چونکه د عمره الحدیبیه په بدل کېنې وه. ددې وجې دي ته ،، عمره القصاص،، هم وائی.^(۳)

③ دریم نوم ،، عمره الصلح،، دي. ځکه چه په صلح حدیبیه کېنې ددې عمرې فیصله شوې وه.^(۴)

④ ددې څلورم نوم ،، عمره القضاء،، دي. د قضیه معنی هم فیصله ده. او دا عمره د فیصلې مطابق شوې وه.^(۵)

په صلح حدیبیه کېنې د مکې د کافرانو سره معاهده شوې وه. چه راروان کال ته به رسول الله ﷺ مکې ته راځي. او عمره به کوي. اودرې ورځې قیام به کوي، او واپس به ځي. بله دا چه مسلمانان به خان سره وسله نه راوړي. نبی کریم ﷺ چه د ذی قعدې میاشت څنگه اولیده. نو د عمرې ادا کولو اعلان ئې اوکړو، او دا ئې هم اوونیل. چه کوم کسان په حدیبیه کېنې شریک وو. به هغوی کېنې دي څوک هم نه پاتې کیږي.^(۶) نبی ﷺ احتیاط دپاره خان سره وسله هم یوړه. که چرته د مشرکانو د طرفه د جنگ نوبت راشي. نو مسلمانان به خالی لاس نه وي. د مکې مکرمې نه د اته میله په فاصله باندې ،، بطن یاجج، کېنې دجنگ هغه

^۱، فتح الباری (۵۰۰/۷)۔

^۲، فتح الباری (۵۰۰/۷) والروض الأنف (۲۵۴/۳)۔

^۳، علامه سهیلې رحمته الله علیه دا راجح نوم څرځولې دي. هغوی فرمائی. ((ینال لها عمره القصاص، وهذا الإسم أولی بها لقوله تعالى: الشهر الحرام بالشهر الحرام والحرمات قصاص)) وهذه الآية فيها نزلت فهذا الإسم أولى بها

^۴، عمدة القاری (۲۶۲/۱۷)۔

^۵، عمدة القاری (۲۶۲/۱۷)۔

^۶، عمدة القاری (۲۶۲/۱۷)۔

وسله نبی ﷺ پریخوده. او دهغې د حفاظت دپاره ئې د دوو سوو کسانو ډله مقرر کړه. (۱)
 نبی ﷺ لېک وئیل. چه په حرم مکه باندې ورداخل شو. مشهور انصاری صحابی رضی الله عنه
 حضرت عبدالله بن رواحه رضی الله عنه په اوچت آواز سره دا شعر وئیل.

خلوا بئى الکفار عن سبيله اليوم نضربکم علی تنزيله

خريایزئیل الهام عن مقيله ويذل الخليل عن خليله

حضرت عمر رضی الله عنه چه دهغه نه دا اشعار اوریدل. نو وې وئیل. د الله اودهغه د رسول ﷺ
 وړاندې اوپه حرم کښې ته شاعری کوي. نبی ﷺ ورته اوفرمائیل. پرېرې ئې ده. دا اشعار ددې
 کافرانو دپاره د غشو نه هم زیات تکلیف ناک دی. (۲)

دقریشو سردارانو د بغض او دشمنۍ په وجه دمکې په حرم کښې د مسلمانانو د راتلو دا
 منظر نشو لیدې. ددې وجې اکثر و خلقو مکه پریخوده. او غرونو ته لاړل. اوددې ورځو نه
 پس قریشو د نبی ﷺ په خدمت کښې څو کسان دې پیغام سره راوړل. چه محمد (ﷺ) ته
 اووايه. د معاهدې موده پوره شوه. ته اوڅه. نو نبی ﷺ د معاهدې مطابق په هغه وخت کښې
 روان شو. (۳) په دې عمره کښې تقریباً دوه زره صحابه رضی الله عنه د نبی ﷺ سره د عمرې ادا کولو
 سعادت حاصل کړې وو. (۴)

**قوله: فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْكِتَابَ وَلَيْسَ يُحْسِنُ يَكْتُبُ فَكَتَبَ
 هَذَا مَا قَاصَى عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ:**

ایا رسول الله ﷺ په لیکلو لوستلو پوهیدلو؟ دجمهورو عالمانو دا رائې ده. چه رسول الله ﷺ
 چونکه امی وو. لیکل لوستل ئې نه پیژندل. ددې وجې د لیکلو نسبت چه دلته کوم شوې
 دې. دا اسناد مجازی دې. نبی ﷺ په خپله کتابت نه وو کړې. خوچونکه دوی د لیکلو حکم
 ورکړې وو. ددې وجې نسبت دوی ته او شو. دغه شان په نورو څو روایاتو کښې راځي. چه

«كتب النبي ﷺ إلى قيصرو كسرى...» په دې ټولو کښې نبی ﷺ ته نسبت مجازی دې. (۵)
 البته ابوالولید باجی رضی الله عنه د روایت د ظاهر نه استدلال کوي. او وائی. چه نبی ﷺ بیشکه
 امی وو. خود معجزې په طور نبی ﷺ کاتب هم وو. او قاری هم وو. (۶)
 دابوالولید باجی سره نژدې اوسیدونکو عالمانو ددې رائې سره سخت اختلاف کړې وو.
 ابوبکر بن الصائغ، عبدالله بن سهل، ابو محمد بن مسعود وغیره عالمانو په ده باندې تنقید

۱، السيرة الحلبية (۶۲۱۳) عمرة القضاء ودلائل النبوة للبيهقي (۳۲۱۱۳)۔

۲، شمائل ترمذی باب ما جاء في صفة كلام رسول الله ﷺ في الشعر ۱۶۔

۳، السيرة الحلبية (۶۴۱۳)۔

۴، السيرة الحلبية (۶۲۱۳) وفتح الباری (۵۰۰۱۷)۔

۵، فتح الباری (۵۰۴۱۷)۔

۶، فتح الباری (۵۰۳۱۷)۔

کړې دې تردې چه بعضې عالمانو په ده باندې د زندق فتوی هم لگولې وه او ونیلې وو، چه دا د قرآن د آیت «وَمَا كُنْتُمْ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذْ أَلَّا زَكَاةَ الْمُبْطِلُونَ» (۱) نه صریح مخالفت دې. بعضو دده خلاف دا شعر هم ونیلې وو.

وقال أن رسول الله قد كتبنا

برئت من شری دنیا باخره

ونیلې شی. چه دهغه وخت امیر ابوالولید باجی او دده مخالفین راجمع کړل. مناظره اوشوه. اوباجی دخپلو داتلو په وجه غالب پاتې شو. باجی اوونیل. زما راتې د قرآن نه مخالف نه ده. د قرآن د آیت نه د نبی ﷺ امیت ثابت دې. خود امیت باوجود او د څه تعلیم حاصلولو نه بغیر په لیکلو او لوستلو د نبی ﷺ قدرت د نبوت یوه بله معجزه ده. ابوذر هروی، ابوالفتح نيسابوری او بعضې نورو عالمانو د دوی تائید هم اوکړلو. دا حضرات د عون بن عبدالله په هغه روایت سره هم استدلال کوی. کوم چه ابن ابی شیبه نقل کړې دې. «ما مات رسول الله ﷺ

حق کتب وقرأ» (۲)

خو امام بیهقی رحمه الله په دې روایت باندې دوه اعتراضه کړي دي. یو دا چه د دې په سند کښې مجاهیل او ضعفاء دي. اودویم دا چه په دې کښې انقطاع ده. طبرانی دې روایت ته منکر ونیلې دی. ځکه دا قابل استدلال نه دي. (۳)

بعضې حضراتو ونیلې دي. چه ذکرشوي روایت کښې د «حق کتب وقرأ» ضمیر رسول الله ﷺ ته نه دي راجع، بلکه دا د،،عون،، والد،، عبدالله بن عتبة،، ته راجع دي. او مطلب دا دي. چه عبدالله بن عتبة د رسول الله ﷺ د وفات نه وړاندې هوښیار او پوهیدونکې شوي وو. او لیکل لوستل ئې زده کړي وو.

د امام تقی الدین بن دقیق العید وړاندې چه کله د ابوالولید باجی نقطه نظر پیش کړې شو. نو هغوی دې طرف ته څه خاص التفات اونکړو. او وې ونیل. چه د باجی سره په خپله دې نظریه باندې څه مضبوط دلیل نشته. ځکه دا قابل قبول نه دي.

حافظ شمس الدین ذهبی رحمه الله په،،میزان الاعتدال،، کښې نقل کړې دي، چه رسول الله ﷺ امی وو. خو چونکه نبی ﷺ ته به ډیر خطونه او تحریرونه راتلل. ددې وجې نبی ﷺ خپل نوم لیکل زده کړی وو. ډیر امیان خلق خپل دستخط زده کولې شی. نو د صلح حدیبیه په موقع د نبی ﷺ په خپله خپل نوم لیکلو له دا نه لازمېږي. چه نبی ﷺ امی نه وو. اونه دا په معجزه باندې محمول کولې شی. (۴)

نبی ﷺ امی وو. اوهم امی پاتې شوې وو. دا خو هم هغه خبره وه. چه ددې په وجه دمخالفینو

(۱) سورة العنکبوت (۴۸)۔

(۲) فتح الباری (۵۰۳۷، ۵۰۴)۔

(۳) سنن کبری للبيهقي (۵۰۳۷، ۵۰۴)۔

(۴) د میزان الاعتدال په ټولو ممکن ځایونو کښې لتون باوجود احقر ته د علامه ذهبی دا قول ملازم نشو. والله اعلم.

ملاگانی ماتی شوې وې. چه یو داسې کس چه لیکل لوستل نه پیژنی. څلویښت کاله ئې هم په داسې حال کښې تیر کړې دي. او ناڅاپه اوس هغه د علومو سمندر بیوی. حقائق بیانوی، د حکم، معارفو، او رموز تلقین کوی. هغه نه څه کتاب لوستې دي. اونه هغوی په مطالعه باندې پوهیدل. خود هغوی هره خبره دعلم او معرفت چینه وه.

نگار من بکتب زرت وخط نه لوست
بغزه مسئل آموزم مدرس شد

زما محبوب (محمد ﷺ) چه نه چرته مکتب ته تلې دي. اونه ئې چرته لیکل کړې دي. خو په یوه اشاره کښې به هغوی په سوونو مدرسین په مسالو پوهول.

قوله: فتبعته ابنه حمزة تنادي بأعمى أعمى: نبی ﷺ چه کله د مکې مکرمې نه روان شو.

نو د حضرت حمزه رضی الله عنه وړه لور نبی ﷺ پسې شا ته راروانه شوه. او وئیل ئې: «ياعمى ياعمى»

دا په رشته کښې د نبی ﷺ د تره لور وه. ددې باوجود ورته «ياعمى» وئیل د عربو د محاورې مطابق وو. کشر مشرته «عم»، وائی «ا» اود «عم»، وئیلو یوه وجه دا هم کیدې شی. چه حضرت حمزه رضی الله عنه نسبی اعتبار سره اگرچه د نبی ﷺ تره وو. خود رضاعت په تعلق سره هغه د نبی ﷺ ورور وو. ددې وجې د هغوی لور نبی ﷺ ته «ياعمى»، سره آواز اوکړو. (۱)

قوله: فأختصم فيها علي وزيد وجعفر: حضرت علي رضی الله عنه او وئیل. دا زما د تره لور ده.

زه ددې زیات حقدار یم. حضرت جعفر رضی الله عنه او وئیل. دا زما د تره لور ده. او ددې ترور (دمور

خو) زما بی بی ده. نو دا به زه اخلم. حضرت زید رضی الله عنه او وئیل. حمزه رضی الله عنه زما دیني ورور وو.

په دې رشتې سره دا زما وریره ده. دا زما حق جوړیږی. نبی ﷺ د حضرت جعفر رضی الله عنه د بی بی

حضرت اسماء بنت عمیس په حق کښې فیصله واوروله. او وې وئیل. ترور د مور سره برابر وی.

د ټولو امامانو په دې خبره باندې اتفاق دي، چه په باب د حضانت (پالنې) کښې د «عمه»، (دپلار خو) په مقابله کښې «، خاله»، (دمور خو) ته ترجیح ده.

د حضرت حمزه رضی الله عنه ددې لور نوم په باره کښې مختلف اقوال دي. ① عماره ② فاطمه

③ امامه ④ امه الله ⑤ سلمی، دا پنځه نومونه ذکر شوی دي. خو مشهور اولنې قول دي. (۲)

قوله: وقال لجعفر: أشبهت خلقی وخلقى: حضرت جعفر رضی الله عنه ته نبی ﷺ اوفرمانیل.

ته د اخلاقو په اعتبار سره هم زما پشان ئې. اوما سره تاته بدنی مشابهت هم حاصل دي. او

دا ډیر لوی فضیلت او منقبت دي.

وائی چه په عربو کښې د نبی ﷺ په شکل او صورت کښې مشابهت لرونکی دیارلس

صحابه رضی الله عنه وو. په هغوی کښې د نبی ﷺ د وفات نه پس څلور پاتی شوی وو. اوباقی د الله

تعالی خوښ شوی وو. (یعنی وفات شوی وو) (۳)

① فتح الباری (۵۰۵/۷) وعمدة القاری (۳۶۴/۱۷) _

② فتح الباری (۵۰۵/۷) وعمدة القاری (۳۶۴/۱۷) _

③ فتح الباری (۵۰۵/۷) _

④ فتح الباری (۵۰۵/۷) _

[۳۰۰۶] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ حَدَّثَنَا سُرَيْجٌ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ م وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنُ إِبرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ مُعْتَمِرًا فَحَالَ كَفَارُ قُرَيْشٍ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْبَيْتِ فَخَرَّ هَذِيهُ وَحَلَقَ رَأْسَهُ بِالْحَذِيبَةِ وَقَاضَاهُمْ عَلَى أَنْ يَغْتَمِرَ الْعَامَ الْمُقْبِلَ وَلَا يَحْمِلَ سِلَاحًا عَلَيْهِمْ إِلَّا سِيوفًا وَلَا يَقِيمَ بِهَا إِلَّا مَا أَحْبَبُوا فَأَعْتَمَرُوا مِنْ الْعَامِ الْمُقْبِلِ فَدَخَلَهَا كَمَا كَانَ صَلَاحُهَا فَلَمَّا أَنْ أَقَامَ بِهَا ثَلَاثًا أَمَرُوهُ أَنْ يَخْرُجَ فَخَرَجَ [۳۵۵۳]

[۳۰۰۷] حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ دَخَلْتُ أَنَا وَعُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ الْمَسْجِدَ فَإِذَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا جَالِسٌ إِلَى حُجْرَةِ عَائِشَةَ ثُمَّ قَالَ كَمَا أَغْتَمَرُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَرُبْعًا ثُمَّ سَمِعْنَا ابْنَتَانِ عَائِشَةَ قَالَ عُرْوَةُ يَا أَمْرَ الْمُؤْمِنِينَ أَلَا تَسْمَعِينَ مَا يَقُولُ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَغْتَمَرَ أَرْبَعَ عُمَرُ فَقَالَتْ مَا أَغْتَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عُمَرَةَ إِلَّا وَهُوَ شَاهِدُهُ وَمَا أَغْتَمَرَ فِي رَجَبٍ قَطُّ [۳۱۵۰]

داروایت په ابواب العمرة او غزوة الحديبية کښې تیر شوې دې زمونږ په نسخو کښې دې «کم إعتمر النبي ﷺ؟ قال أربعاً» په مصری نسخو کښې د «أربعاً» نه پس د «إحداهن في رجب» زیادت دې. که دا اضافه نه وی نو وړاندې چه حضرت عائشې رضی الله عنها د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په بیان باندې کوم انکار کړې دې. هغه به صحیح نه وی. زمونږ په هندوستانی نسخو کښې دا سقم (غلطی) ده. او مصری نسخې صحیح دی. ځکه چه حضرت عائشې رضی الله عنها د حضرت عبدالله رضی الله عنه په روایت کښې د «إحداهن في رجب» د الفاظو تردید کړې دې. حال دا چه زمونږ په نسخو کښې د حضرت عبدالله رضی الله عنه دا الفاظ هډو منقول نه دی. (۱)

[۳۰۰۸] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ سَمِعَ ابْنَ أَبِي أَوْفَى يَقُولُ لَمَّا أَغْتَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَرَنَاءَهُ مِنْ غِلْمَانِ الْمُشْرِكِينَ وَبَيْنَهُمْ أَنْ يُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [۱۵۱۱]

[۳۰۰۹] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ هُوَ ابْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ فَقَالَ الْمُشْرِكُونَ إِنَّهُ يَقْدَرُ عَلَيْنَا فَوَدَّ وَهْنَهُمْ مَعِيَ يَلْتَبِ وَأَمْرُهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَرْمُلُوا الْأَشْوَاطَ الثَّلَاثَةَ وَأَنْ يَمْشُوا مَا بَيْنَ الرُّكْنَيْنِ وَلَمْ يَمْنَعَهُ أَنْ يَأْمُرَهُمْ أَنْ يَرْمُلُوا الْأَشْوَاطَ كُلَّهَا إِلَّا الْإِبْقَاءَ عَلَيْهِمْ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَزَادَ ابْنُ سَلَمَةَ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ

(۱) مونږ چه کومه نسخه د ډاکتر مصطفی ديب البغا اختيار کړې ده. په دې تحقيقي نسخه کښې هم د «(إحداهن في رجب)» الفاظ نشته. البته د حافظ او عینی په نسخو کښې شته.

ابن عباس قَالَ لَنَا قَدِيمُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَامِهِ الَّذِي اسْتَأْمَنَ قَالَ ارْمُلُوا لِيَزَى الْمُشْرِكُونَ قُوَّتَهُمُ وَالْمُشْرِكُونَ مِنْ قِبَلِ قُعَيْقَعَانَ [در ۱۵۲۵]
دا روایت په کتاب الحج کښې تیر شوې دي. (۱)

[۲۰۰] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَفْيَانَ بْنِ عُيَيْنَةَ عَنْ عُمَرُو عَنْ عَطَاءٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ إِنَّمَا سَعَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْبَيْتِ وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ لِيُرَى الْمُشْرِكِينَ قُوَّتَهُ [ر: ۱۵۲۶]

[۲۰۱] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ تَزَوَّجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَيْمُونَةَ وَهُوَ مُحْرِمٌ وَبَنَى بَيْتًا وَهُوَ حَلَالٌ وَمَا تَسَرَّفَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَزَادَ ابْنُ إِسْحَاقَ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ وَأَبَانُ بْنُ صَالِحٍ عَنْ عَطَاءٍ وَجَاهِدٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ تَزَوَّجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَيْمُونَةَ فِي غَمْرَةِ الْقَضَاءِ [۱۵۲۷]
په دې روایت کښې دمحرم دنکاح مسئله راغلې ده. او په کتاب الحج کښې تیره شوې ده. (۲)

بَاب = غَزْوَةُ مَوْتَةَ مِنْ أَرْضِ الشَّامِ

موت، د شام په ملک کښې بلقاء نومې ځانې کښې د یو مقام نوم دي. (۳) کوم ځانې کښې چه دا غزا پېښه شوې وه.

نبي ﷺ چه کله د مختلفو امیرانو او بادشاهانو په نوم باندې دعوت اسلام خطونه اولیږل، نو یو خط ئې حضرت خارث بن عمیر رضی الله عنه ته ورکړ، او قیصر روم ئې اولیږلو، دغیرو او شام په سرحدی علاقو کښې چه کوم سرداران حکمرانان وو، په هغوی کښې یو شرحبیل بن عمرو هم وو. دې د بلقاء د علاقې سردار وو. اود قیصر ماتحت وو. شرحبیل د رسول الله ﷺ سفیر حضرت حارث رضی الله عنه شهید کړ. (۴)

رسول الله ﷺ ته چه کله ددې خبر اوشو، نودهغه د قصاص دپاره ئې د درې زره کسانو لښکر اولیږل. او حضرت زید بن حارثه ئې په هغوی باندې امیر مقرر کړ. او وې فرمائیل. که زید قتل شی نو جعفر بن ابی طالب به امیر وی. او که جعفر رضی الله عنه هم قتل شی. نو عبدالله بن رواحه به امیر وی. او که هغه هم قتل شی. نو بیا به مسلمانانو ته اختیار وی. چه څوک غواړی. خپل امیر دې جوړ کړی. (۵)

۱، صحیح بخاری کتاب الحج باب کیف کان بدء الرمل (۱۸۱۱) ۴-

۲، صحیح بخاری کتاب الحج باب تزویج المحرم (۴۸۱۱) ۴-

۳، فتح الباری (۵۱۱۷) نن صبا دا علاقه د اردن په مملکت کښې شامل ده-

۴، فتح الباری (۵۱۱۷) والسیرة الحلبیة (۶۶۱۳)-

۵، طبقات ابن سعد (۶۶۱۲)-

حضرت زید بن حارثه رضی اللہ عنہ ته رسول الله ﷺ یوه سپینه جنوا ورکړه. او تر، ثنیۃ الوداع.. پورې دده سره پخپله لاړلو، او هغه ته ئې وعظ نصیحت او کړو. او ددې نه پس ئې رخصت کړو. (۱) بل طرف ته شرحبیل ته چه کله د مسلمانانو د لښکر علم اوشو. نو هغه تقریباً یو لاکه فوځ د مسلمانانو د مقابلې دپاره جمع کړل. او هر قل نوریو لاکه فوځ راواخستل. په خپله د شرحبیل د مدد دپاره راورسیدلو. مقام معان ته چه کله اورسیدو. نو مسلمانانو ته خبر اوشو چه دوه لاکه فوځ د مسلمانانو د مقابلې دپاره راغلې دي. نو مسلمانان متردد شو. چه د درې زره لږ غوندې لښکر دپاره هغوی سره مقابلې دپاره تلل پکار دی که نه؟ اسلامی لښکر تر دوو ورځو پورې په معان کښې ایسار شو. او مشوره ئې کوله. د اکثر و صحابو رضی اللہ عنہم رائې دا وه. چه رسول الله ﷺ د صورت حال نه خبرول پکار دی. او د هغوی د حکم انتظار پکار دي. خو حضرت عبدالله بن رواحه رضی اللہ عنہ صحابه په جنگ باندې د اماده کولو دپاره یو جوشی تقریر او کړو. په هغې کښې دوی او وئیل. زمونږ د جنگ دارومدار په قوت او تعداد باندې نه دي. بلکه د هغه دین په بنیاد باندې دي. په کوم باندې چه الله تعالی مونږ کامیاب کړي یو. او عزت ئې را کړي دي. بس روانیږئ. په دوو نیکو کښې خو به یوه ضرور حاصله شی. یا به په کافرانو باندې غلبه حاصله شی. او یا به د شهادت کامیابی حاصله شی. ابن اثیر د تقریر الفاظ داسې نقل کړی دی.

(«یا قوم، والله إن التی تکرهون للقی خراجتم إیهاا تطلبون الشهادة، وما نقاتل الناس یعدو ولا قوة ولا کثرة، ما نقاتلهم إلا بهذا الدین الذی أکر، منا الله به فانطلقوا فیها فی الإحدى الحسینین، إیا ظهور وإما شهادة»)(۲) خلخو چه د دوی تقریر واوریدل. نو وې وئیل «صدق الله» او په درې زره کسانو باندې مشتمل لښکر د دوه لاکه ملخانو طرف ته روان شو. (۳)

۱، اصحاب سیر لیکلی دي. چه کله رسول الله ﷺ حضرت عبدالله بن رواحه رضی اللہ عنہ رخصتولو. نو هغه په ژړا شو. خلقو تپوس او کړو. نو وې وئیل. زه د دنیا سره د محبت یا عشق د وجې نه ژاړم. بلکه ددې وجې ژاړم. چه ما د رسول الله ﷺ نه د دې آیت تلاوت واوریدلو، «وان منکم إلا واردها کان علی ریک ختماً مقفياً» یعنی په تاسو کښې داسې څوک نشته. چه هغه به په جهنم نه تیریږي. دا د الله تعالی یقیني او اټله فیصله ده. معلومه نه ده. چه به هغې باندې تیریدل دي. نو زما به څه کیږي؟ مسلمانانو ورته تسلی ورکړه. او وې وئیل. الله تعالی دې تا مونږ ته صحیح سالم راواپس کړي. په دې باندې حضرت عبدالله دا اشعار او وئیل. په کومو کښې چه هغوی د خپل خان دپاره د شهادت دعا کړې ده.

لکنی أسأل الرحمن مغفرة
أو طعنة بیدی حران
حتى یقولوا: إذا مروا علی جدنی
وضربة ذات فزع تغذ الزیدا
بحریة تغذ الأششاء والکیدا
أرشدک الله من غاز وقد رشدأ

او گوری الکامل لابن اثیر (۱۵۴۱۲) و تاریخ طبری (۳۱۹۱۲)۔

۲، الکامل لابن اثیر (۱۵۹۱۲)۔

۳، الکامل لابن الاثیر (۱۵۹۱۲)۔

د موته په میدان کښې د جنگ شروع او شوه. د اسلام جنډا د حضرت زید رضی الله عنه په لاس کښې وه. هغه وړاندې شو. او په جنگیدو و جنگیدو شهید شو. د هغوی نه پس حضرت جعفر رضی الله عنه جنډا اوچته کړه. کله چه دشمن د څلورو واړه طرفونو نه حمله اوکړه. نو هغه د اس نه راوړ شو. او ډیر په مرانه باندې جنگیدل په غشو او تورو او نیزو باندې سیوري سیوري شو. او راپریوتلو. هم په دې باب کښې د بخاری روایت دی، چه دهغه بدن کښې د لس کم سلو نه زیات زخمونه وو. او ټول د مخې طرف نه وو. د شا طرف نه یو زخم هم نه وو. د حضرت جعفر رضی الله عنه نه پس حضرت عبدالله بن رواحه رضی الله عنه جنډا اوچته کړه. او وړاندې شو. د خو گهړو دپاره متردد شو. خو ددې نه پس ئې توره راواخستله. په کافرانو کښې ورننوتل. اود بهادری ثبوت ئې ورکړو، او شهید شو. د هغوی د شهادت نه پس حضرت ثابت بن ارقم انصاری رضی الله عنه جنډا په لاس کښې واخستله. او مسلمانانو ته ئې اوونیل. «یا معشر المسلمین! صلحوا علی رجل منکم» ای مسلمانانو! په خپلو کښې په یو کس باندې اتفاق اوکړئ. خلقو اوونیل. هم په تا باندې مونږ راضی یو. هغه اوونیل. زه دا کار نشم کولې. مسلمانانو حضرت خالد بن ولید رضی الله عنه امیر مقرر کړو. هغوی اسلامی جنډا واخستله وړاندې شو. او ډیر په بهادری باندې جنگیدلو. (۱) هم په دې باب کښې د دوی نه روایت دی. چه په ، ، موته، ، کښې په جنگیدو و جنگیدو زما په لاس کښې نه توره ماتې شوې وې.

حضرت خالد بن ولید رضی الله عنه د میدان جنگ په پوهیدو او لښکرته ترتیب ورکولو کښې ډیر لوی مهارت او صلاحیت لرلو. د جنگ په دویمه ورځ هغه د لښکر په حصو کښې مختلفې تبدیلی اوکړې. او یوه ډله ئې د میدان جنگ نه بهر اوساتله. چه دا به د جنگ په دوران کښې داسې میدان کښې راگډه شی. چه دشمن ته دا خیال اوشی. چه نوې امداد او مدد راوړسیدل. نو هم دغه شان اوشو. چه په لښکر کښې ئې تبدیلی اولیدله. اوچه کومه ډله ئې مقرر کړې وه. د هغې په لیدو سره دشمن اوگنډل. چه کیدې شی دوی ته نوې مدد راوړسیدل. ددې وجې مرعوب شو. او میدان ئې پریخودل. حضرت خالد رضی الله عنه په هغوی پسې تلل مناسب اونه گنډل. اود مسلمانانو ډله ئې واخسته. واپس مدینې ته راغلو. دغه شان خالد بن ولید رضی الله عنه د مسلمانانو په بچ کولو کښې کامیاب شو. او هم دا خبره د ټولو نه لویه فتح وه. (۲) په روایت کښې دی. چه د غزوه موته نه کله خلق واپس شونو. د مدینې متورې حضرات دهغوی استقبال دپاره بهرته راوتلی وو. او هغوی ته ئې اوونیل. «أتمم الفاروق» تاسو د شکست خوړلو نه پس راوتختیدئ. نبی کریم صلی الله علیه و آله او فرمائیل. «هل أتمم العاکرون» (۳) نه تاسو راوتختیدلی نه ئې. بلکه تاسو د دوباره حملې کولو دپاره ځان تیارولو دپاره راغلی ئې. داروایت چه مولانا شبلی نعمانی مرحوم اوگنل. نو فیصله ئې اوکړه. چه په غزوه موته کښې

۱، الکامل لابن الأثیر (۱۶۰۱۲) و تاریخ طبری (۳۲۱۱۲ و ۳۲۲)۔

۲، فتح الباری (۵۱۳۷)۔

۳، البداية و النهایة (۲۴۸۱۴)۔

مسلمانانو ته شکست شوې وو (۱) خو حقیقت دادې. چه دا خبره صحیح نه ده. په اصل کښې یوې دستې ته شکست شوې وو. او هغه تختیدلې وه. دویمه دسته د مسلمانانو هغه هم وه. چه هغې د غنیمت مال حاصل کړې وو. او هغې د کافرانو یوې ډلې ته شکست ورکړې وو. مطلقاً دا وئیل چه په غزوه موته کښې مسلمانانو ته شکست شوې وو صحیح نه ده. (۲)

غزوه موته په جمادی الاولی ۸ه کښې پېښه شوې وه. د ابن اسحاق او موسی بن عقبه رائي دا ده. چه د خلیفه بن خیاط خیال دې. چه دا په ۷ه کښې واقع شوې وه. خو راجح هم اول قول دې. (۳) په دې غزا کښې تقریباً دولس مسلمانان شهیدان شوی وو. (۴)

[۳۰۱۳/۳۰۱۲] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ عَنْ وَهْبٍ عَنْ عُمَرُو عَنْ ابْنِ أَبِي هِلَالٍ قَالَ وَأَخْبَرَنِي نَافِعُ ابْنُ أَبِي عُمَرَ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ وَقَفَ عَلَى جَعْفَرٍ يَوْمَئِذٍ وَهُوَ قَتِيلٌ فَقَعَدْتُ بِهِ خَمْسِينَ يَوْمًا طَعْنَةً وَضَرْبَةً لَيْسَ مِنْهَا شَيْءٌ عَنِّي دُرَّةٌ يَعْنِي فِي ظَهْرِهِ

د حضرت جعفر رضي الله عنه د شهادت نه پس حضرت ابن عمر رضي الله عنهما لاړلو، هغوی سره اودریدل. ابن عمر رضي الله عنهما فرمائی، چه ما دهغوی په بدن کښې د غشو او نیزو پنځوس زخمونه شمار کړل. او یو هم د شا طرفه نه وو.

[۳۰۱۳] أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ حَدَّثَنَا مِغْبَرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةِ مُؤْتَةَ زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ قَتِيلَ زَيْدٍ جَعْفَرٌ وَإِنْ قُتِلَ جَعْفَرٌ فَقَبِدَ اللَّهُ يَوْمًا رَوَّاحَةً قَالَ عَبْدُ اللَّهِ كُنْتُ فِيهِمْ فِي تِلْكَ الْغَزْوَةِ فَأَلْتَمَسْنَا جَعْفَرَ بْنَ أَبِي طَالِبٍ فَوَجَدْنَاهُ فِي الْقَتْلَى وَوَجَدْنَا فِي جَسَدِهِ بِضْعًا وَتِسْعِينَ مِنْ طَعْنَةٍ وَرَمِيَةٍ

ددې نه په وړاندینی روایت کښې «خمسین بین طعنة وضربة» وو. په دواړو کښې په ظاهره تعارض دې. ① ددې یو جواب دا دې. چه عدد اقل د عدد اکثر نفی نه کوی.

② دویم جواب دا دې. چه کیدې شی. پنځوس نښې خو بیخی مخامخ وې. اوباقی ښی او گس طرف ته وې. په اولنی روایت کښې صرف مخامخ نښې شمارلې شوی دی. اوپه دویم روایت کښې د بدن ټول زخمونه بیان شوی دی. (۵)

③ دریم جواب دا دې. چه په اولنی روایت کښې د «طعنة» او «ضربة» ذکر وو. اوپه دې روایت

۱) اوگوری سیرت النبی صلی الله علیه و آله (شبلی نعمانی مرحوم، ۲۹۲۱).

۲) د تفصیل دپاره اوگوری البدایه والنهایه (۲۴۸۴).

۳) فتح الباری (۵۱۱۷) وعمدة القاری (۲۶۸۱۷).

۴) سیرت مصطفی (۴۶۱۲).

۵) فتح الباری (۵۱۲۷).

کنبی د «طعنة» سره د «رمیة» ذکر دی. ددی مطلب دا دی. چه په اولنی روایت کنبی صرف د نیزو او تورو سره لگیدلې زخمونو بیان شوې دي. او په دې روایت کنبی د نیزو او تورو سره سره د غشو سره راغلې زخمونه نه هم ذکر شامل کړي دي. ددی وجې عدد «بمعاستین» شو. (۱) والله اعلم.

[۳۰۳] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ وَاقِدٍ حَدَّثَنَا عَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أُيُوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هِلَالٍ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَعَى زَيْدًا وَجَعْفَرًا وَأَبْنَ رَوَاحَةَ لِلنَّاسِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَهُمْ خَبَرُهُمْ فَقَالَ أَخَذَ الرَّأْيَةَ زَيْدٌ فَأَصِيبَ ثُمَّ أَخَذَ جَعْفَرٌ فَأَصِيبَ ثُمَّ أَخَذَ ابْنُ رَوَاحَةَ فَأَصِيبَ وَعَيْنَاهُ تَذْرِفَانِ حَتَّى أَخَذَ الرَّأْيَةَ سَقَفٌ مِنْ سُيُوفِ اللَّهِ حَتَّى قَتَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ [ر: ۱۸۹]

حضرت انس رضی الله عنه فرمائی. چه رسول الله ﷺ د حضرت زید، حضرت جعفر او حضرت عبد الله بن رواحه رضی الله عنه د شهادت خبر صحابو رضی الله عنه ته ورکولو او وې فرمائیل. زید بیرغ واخستلو، او شهید شو. او بیا جعفر بیرغ واخستو، او شهید شو. بیا ابن رواحه بیرغ واخستو، او شهید شو. تردې چه د الله تعالی په تورو کنبی یوې توري بیرغ واخستو، او الله تعالی هغه ته فتح ورکړه. ددی نه مراد حضرت خالد بن ولید رضی الله عنه دی. هم ددې ځانې نه د هغوی لقب «سيف الله» او گرځیدو.

فائده: کشف نبوت او کشف ولایت کنبی فرق. په دې روایت کنبی د کشف نبوت ذکر دې یو کشف ولایت وی. او بل کشف نبوت وی. د حضرت محمد قاسم نانوتوی رحمه الله نه د هغوی خادم،، الله داد،، تپوس او کړو. حضرت په دې خبره نه پوهیږم. چه کشف انبیاء علیهم السلام ته هم کیږي. او اولیاء کرام ته هم، خو د انبیاء علیهم السلام کشف بیخي صحیح وی. په هغې کنبی څه تبدیلی او تغیر نه کیږي. اود اولیاء الله په کشف کنبی خبره وړاندې روسته کیږي. نوکه د اولیاء الله کشف صحیح نه وی. نو دا بیا ولې بیانوی. او که صحیح وی. نو بیا په دې کنبی غلطی ولې کیږي؟

حضرت نانوتوی رحمه الله ته الله تعالی ډیر ذکات ورکړي وو. کله چه دغه کس د حضرت نه دا تپوس او کړو. په دغه وخت کنبی هغوی دخپل یو دوست ملاویدو دپاره تلو. کوم چه د جیل ځانې منتظم وو. او جیل خانه څه فاصله باندي مخامخ وه. حضرت افرمائیل. الله داد! چرته څې. هغه عرض او کړو. حضرت تاسو سره جیل ځانې طرف ته ځم. وې فرمائیل. جیل خانه کوم ځانې ده؟ وې ونیل هغه مخامخ ده. وې فرمائیل څومره فاصله ورته ده. عرض ئې او کړو. دوه سوه قدمه فاصله به وی. وې فرمائیل دوه سوه قدمونه یقینی دی. که کم او بیش په کنبی هم ممکن دی. وې ونیل کمې بیشې به یقینی وی. ددی نه پس وړاندې لاړل. کله چه جیلخانه صرف د څلورو قدمونو فاصله پاتې شوه. وې فرمائیل اوس جیلخانه څومره لرې ده؟ عرض ئې او کړو. صرف د څلور قدمه، وې فرمائیل کمې بیشې کیدې شی. عرض ئې او کړو. نه. فاصله هم څلور قدمه ده. وې فرمائیل بس هم دا فرق دې په کشف نبوت او کشف ولایت

کنبی، نبی د ډیر نزدې نه کتل کوی. ددې وجې بیخي صحیح او ټیک وائی. او ولی څه فاصلې نه کتل کوی. او د لرې نه کتل کوی. نو په اندازه لگولو کنبې کله غلطی کیږی. ددې وجې هم د اولیاو په کشف کنبې غلطی کیږی. اودغه شان ئې په یو حسی مثال سره یوه باریکه مسئله هغه ته اوځودله.

مولانا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ به په حسی مثالونو سره ډیر دقیق مسائل خودل. یوځل ئې دمظفر نگر په استیشن باندې دکاډی انتظار کولو، په ریاضی (د حساب مضمون) کنبې د مولانا ډیر لوی شهرت وو. او حقیقت هم دا وو، چه مولانا په ریاضی کنبې غیر معمولی مهارت لرلو. هلته یو هندو ته کوم چه د خپلې علاقې د ریاضی ډیر ماهر وو. معلومه شوه چه مولانا محمد قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ دلته په استیشن کنبې موجود دي. نوخیال ئې اوکړو چه مولانا سره ملاویدل پکار دی. چه څه استفاده ترې اوکړم. نوهغه راغلو. او مولانا سره ئې ملاقات اوکړو. او وې وئیل. که اجازت وی چه یو ټپوس اوکړم؟ حضرت ورته اوفرمائیل. او ټپوس اوکړه. هغه ټپوس اوکړو. تاسو مسلمانان وائی. چه الله تعالی یو لوح محفوظ پیدا

کړې دي. او په هغې کنبې د ټول «ماکان ومایکون» ټول اعمال درج دي. دا په پوهه کنبې نه راځی. چه الله تعالی دومره لویه تختی په کوم ځانې کنبې کیځودې ده. مثلاً زه یو سړې یم. زما عمر پنځوس کاله دي. ماته د ماشوموالی نه تر ننه پورې خپل ټول واقعات یاد دي. که زما د ژوند دغه ټول واقعات په کاغذ باندې اولیکلی شی. نو تر میلیونو پورې به هغه کاغذ خور شی. او زه خو یو سړې یم. او تاسو وائی. چه په لوح محفوظ کنبې د ټولو انسانانو ټول واقعات لیکلی شوی دي. که دا واقعات اولیکلی شی. نو ددې دپاره به الله خبر چه دڅومره لوی ځانې ضرورت وی. نودغه تحتی او لوح محفوظ آخر په کوم ځانې کنبې راغلې ده. مولانا صاحب ورته اووئیل. ته به دخپل ژوند دا واقعات د کوم ځانې نه منتقل کوي. هغه اووئیل. زما په دماغو کنبې محفوظ دي. وې فرمائیل. بس هم دا ستا د سوال جواب دي. ستا ورکوټې غوندې سر دي. په دې سر کنبې دماغ کوم چه ستا لوح محفوظ دي. هغه به نور هم ورکوټې وی. اوپه دې کنبې ستا د ژوند واقعات کوم چه که چرته په کاغذ باندې اولیکلی شی. نو تر میلیونو پورې به خور شی. په دې ورکوټی شان ډبی کنبې بند دي. نو که د الله تعالی په لوح محفوظ کنبې ټول واقعات موجود وی. او الله تعالی هغه په آسمانونو کنبې کیځودې وی. نوپه دې کنبې څه استبعاد او اشکال دي؟ چه دا ئې واوریدو. نو هغه هندو اووئیل. خبره باندې بیخي پوهه شوم.

[۲۰۵] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ قَالَ سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ قَالَ أَخْبَرْتُني عُمَرُةُ قَالَتْ سَمِعْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا تَقُولُ لَمَّا جَاءَ قَتْلُ ابْنِ حَارِثَةَ وَجَعَفَرِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَعَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَوَاحَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ جَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعْرِفُ فِيهِ الْحَزَنُ قَالَتْ عَائِشَةُ وَأَنَا أَظْلَمُ مِنْ صَابِرِ الْبَابِ لَعْنَى مِنْ شَقِ الْبَابِ فَأَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ أَيُّ رَسُولِ اللَّهِ إِنْ نِسَاءَ جَعْفَرٍ قَالَتْ وَذَكَرَ بِنَاغَاءَهُنَّ فَأَمَرَهُ أَنْ يَنْهَاهُنَّ قَالَ قَدْ هَبَّ الرَّجُلُ لَمَّا أَتَى فَقَالَ قَدْ نَهَيْتُهُنَّ وَذَكَرَ أَنَّهُ لَمْ يُطِيعَهُ قَالَ فَأَمَرَ أَيْضًا قَدْ هَبَّ لَمَّا أَتَى فَقَالَ وَاللَّهِ لَقَدْ عَلَيْنَا

قَرَعَتْ أَنْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَأَخَذْتُ فِي أَفْوَاهِي مِنَ التُّرَابِ قَالَتْ عَائِشَةُ قُلْتُ أَرَعَمَ اللَّهُ أَنْفَكَ قَوْلَ اللَّهِ مَا أَنْتَ تَفْعَلُ وَمَا تَرَكْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْعَنَاءِ [۱۳:۴]

حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی۔ کلمہ چہ د حضرت زید بن حارثہ، جعفر بن ابی طالب او عبد اللہ بن رواحہ رضی اللہ عنہم د شہادت خبر راغلو، نوبی رضی اللہ عنہ پہ جمات کنبی ناست وو، اوپہ مخ باندی نی د غم او حزن آثار معلومیدل۔ حضرت صدیقہ رضی اللہ عنہا فرمائی۔ ماد دروازی د سوری نہ کتل چہ یو سړی نبی رضی اللہ عنہ تہ راغلو۔ او وی وئیل (ددغہ سړی نوم معلوم نشو۔ چہ څوک وو؟) یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د جعفر د کور زنانه ژاړی۔ نبی صلی اللہ علیہ وسلم هغه تہ حکم او کړو۔ چہ لاړ شه۔ هغوی منع کړه۔ هغه لاړلو۔ او بیا راغلو۔ وی وئیل ما هغوی منع کړی۔ خو هغه ښځو خبره اونه منله۔ نبی صلی اللہ علیہ وسلم بیا حکم ورکړو۔ چہ لاړ شه۔ هغوی منع کړه۔ هغه لاړلو۔ او واپس راغلو، وی وئیل، په الله قسم هغه ښځې خو په مونږ باندې غالبې راځی۔ او خبره نه منی۔ نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرما نیل۔ لاړه شه۔ د هغوی په خولو کنبی تہ خاورې واچوه۔ حضرت عائشې رضی اللہ عنہا فرمائی۔ ما په زړه کنبی دهغه کس دپاره اووئیل۔

قوله: أَرَعَمَ اللَّهُ أَنْفَكَ مَا أَنْتَ تَفْعَلُ وَمَا تَرَكْتَ رَسُولَ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم مِنَ الْعَنَاءِ: الله دې

ستا پورده په خاورو ککړه کړی۔ نه خو تہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په حکم باندې عمل کوې۔ اونه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د مشقت نه بچ کوې۔ یعنی هرکله چہ تہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د حکم په تعميل باندې قادر نه ئی۔ نو ولې نه راځی۔ چہ ښکاره ورته اوواڼې۔ چہ زه دا کار نشم کولې۔ تاسو بل څوک اولیئې۔ چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم د بار بار حکم کولو د مشقت نه محفوظ شی۔ علامه نووی رحمۃ اللہ علیہ ددې جملې هم دا مقصود بیان کړې دې۔^(۲)

یوه ښه او دهغې جوابونه: دلته چاته دا شبه کیدې شی۔ چہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم حکم ئې واوریدو۔ نو د حضرت جعفر د کور ښځو د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د حکم تعميل ولې اونکړو۔

① د نه منلو یوه وجه دا هم کیدې شی۔ چہ هغه کس نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ د ممانعت نسبت نه وو ذکر کړې۔ ددې وجې هغوی تعميل اونکړو۔^(۳)

② یووجه دا هم بیان شوې ده۔ چہ دغه ښځو دا نهی او ممانعت په تنزیه باندې محمول کړې وو۔ ددې وجې ئې ژړا بنده نکړه۔^(۴)

③ یوه توجیه دا هم شوې ده۔ چہ د شدت غم د وجې هغوی د ژړا په بندولو قادرې نه وې۔ ځکه ئې ژړا موقوف نکړه۔ دا ژړا د هغوی په اختیار کنبی نه وه۔ اود قرآن کریم آیت دې

(۱) حافظ لیکي۔ ((ألم ألق على اسم)) فتح الباری (۵۱۴/۷)۔

(۲) قال النووي معنى كلام عائشة رضى الله عنها إنك قاصر عن القيام بما أمرت به من الإنكار، فينبغي أن تخبر النبي صلی اللہ علیہ وسلم بقصورك عن ذلك ليرسل غيرك وتشرح أنت من العناء (فتح الباری (۵۱۵/۷)۔

(۳) اوگوری فتح الباری (۵۱۴/۷)۔

(۴) فتح الباری (۵۱۴/۹)۔

(لَا يَكْلِفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَأْتَهَا^(۱))

⑤ اوخلورمه وجه دا بیان شوې ده. چه کیدې شی هغوی د جاهلیت د ویر طریقه خو پریخودې وه. خونفس بکاء باقی وه. اودې کس غوښتل. چه دوی بیخی ژړا بنده کړی. او راغلو، نبی ﷺ ته ئې وئیل. چه هغوی نه منی. حال دا چه هغوی د نبی ﷺ د حکم تعمیل کړې وو. اود ویر مروه طریقه ئې پریخودې وه. او مطلقاً ژړا په اسلام کښې ممنوع نه ده. ددې وجې هغه ښځو د نبی ﷺ د حکم مخالفت نه وو کړې. (۱) والله اعلم.

[۳۰۰] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ عَنْ عَامِرٍ قَالَ كَانَ ابْنُ عُمَرَ إِذَا حَيَّا ابْنَ جَعْفَرٍ قَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا ابْنَ ذِي الْجَنَاحَيْنِ [۳۰۰:۲] دا روایت په ابواب المناقب کښې تیر شوې دې. (۲) په دې کښې دی. چه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه چه به د حضرت جعفر خوی ته سلام کولو، نو وئیل به ئې. «السلام عليك يا ابن ذی

الجناتین» اودا به ئې ددې وجې وئیل. چه د ترمذی په روایت کښې دی. چه د حضرت جعفر دواړه لاسونه په جنگ موته کښې کټ شوی وو. نو الله تعالی دهغه د دواړو لاسونو په بدله کښې ورته دوه وزرې ورکړې. په هغې سره هغه د جنت په باغونو کښې چرته چه غواړی الوزی.

ددې وجې حضرت ابن عمر رضی الله عنه به د حضرت جعفر رضی الله عنه خونی ته «ابن ذی الجناتین» وئیل. علامه سبیلی رحمه الله فرمائی. چه حضرت جعفر رضی الله عنه ته د جناحینو ورکولو مطلب دا دې. چه الله تعالی هغه ته صفت ملکیت ورکړو. چه هغه کله غواړی. خپلو لاسونو ته حرکت ورکوی. او الوتل شروع کوی. په حقیقت کښې د لاسونو په ځانې جناح ورکول مراد نه دی. ددې وجې دا ده. چه الله تعالی (لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ) فرمایلی دی. نو څنگه شکل او صورت چه الله تعالی انسان ته ورکړې دې. داسې ښه او بهترین شکل ئې بل نشی کیدې. نوداسې به وئیلی شی. چه د هغه کوم لاسونو په دنیا کښې کټ شوی وو. هغه ورته په جنت کښې ملاؤ شو. اوبه دغه لاسونو کښې الله تعالی دا قدرت پیدا کړو. چه هغه د وزرو پشان هغه په هوا کښې اوچتوی. (۳)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. چه دا په حقیقت باندې محمولو کولو کښې څه اشکال نشته. که د حضرت جعفر رضی الله عنه شکل په خپل صورت باقی وی. اود لاسونو په ځانې ورته وزرې ورکړې شوې وی. نو په دې کښې څه استحاله او اشکال دې؟ (۴)

خو حافظ د علامه سبیلی په خبره نه دې پوهه شوې. اشکال خو په دې وجه دې. چه د لاسونو

(۱) فتح الباری (۵۱۴/۷)۔

(۲) فتح الباری (۵۱۴/۷)۔

(۳) صحیح بخاری کتاب فضائل الصحابة باب مناقب جعفر بن ابی طالب رقم الحديث ۳۷۰۹۔

(۴) الروض الأنف للسبیلی (۲۵۹/۲)۔

(۵) فتح الباری (۵۱۴/۷)۔

پشان جناح داسې ښکلي نه معلومېږي. لکه څنگه چه لاسونو معلومېږي. د پښو په ځانې که لرگی اولگولې شی. نوهغه به دپښو پشان ښکلي نه وي. اگرچه هغه دهغې رنگ روغن څومره ښکلي وي. دعلامه سهيلي رحمته الله علیه مقصد دا دي. چه الله تعالی په انساني بدن کښې کوم انځامونه پیدا کړي دي. هغه په خل ځانې دومره ښکلي او ښانسته دي. که په هغې کښې د کوم يو اندام په ځانې بل څيز اولگولې شی. نو ښانست ختمېږي. ددې وجې هغوی فرمانيلی دي. چه حضرت جعفر رضي الله عنه ته د جناحين ورکولو نه مراد هغوی ته د صفت ملکيت ورکول دي. چه هغه يدين ته حرکت ورکوي. اودی جناحين پشان الوزی. او چکر لگوي. والله اعلم.

تنبيه: دا روايت حاکم په مستدرک کښې د عمرين علی په طريق سره نقل کړې دي. او عمر دا د اسماعيل بن ابی خالد نه نقل کړې دي. دلته بخاری کښې امام بخاری دا د عمرين علی نه او عمرين علی د اسماعيل بن ابی خالد نه نقل کوي. حاکم ددې روايت نقل کولو نه پس فرماني. «صحيح على شرط الشيخين ولم يخرجاه» او حافظ شمس الدين ذهبی رحمته الله علیه هم د دوی تائيد کړې دي. (۱) خو ددې دواړو حضراتو نه تسامح شوې دي. دلته په بخاری کښې دا روايت موجود دي.

[۳۰۸/۳۰۸] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُبَيَّانُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ سَمِعْتُ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ يَقُولُ لَقَدْ انْقَطَعَتْ فِي يَدِي يَوْمَ مَوْتِهِ تِسْعَةُ أَسْيَافٍ فَمَا بَقِيَ فِي يَدِي إِلَّا صَفِيحَةٌ يَمَانِيَّةٌ

[۳۰۸/۳۰۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي قَيْسٌ قَالَ سَمِعْتُ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ يَقُولُ لَقَدْ دُقَ فِي يَدِي يَوْمَ مَوْتِهِ تِسْعَةُ أَسْيَافٍ وَصَبَرْتُ فِي يَدِي صَفِيحَةً لِي يَمَانِيَّةٌ

خالد بن وليد رضي الله عنه فرماني. چه په جنگ موته کښې زما په لاس کښې نهه تورې ماتې شوې وې. صرف، صفيحه يمانيه، زما په لاس کښې پاتې شوې وه. . . صفيحه ، پلنې تورې ته وائي. ددې روايت نه معلومېږي. چه په جنگ موته کښې مسلمانانو په زيات تعداد کښې کافران قتل کړي وو. حال دا چه په مسلمانانو کښې صرف دولس صحابه کرامو شهادت موندې وو.

[۳۰۸/۳۰۸] حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مُبَرَّزَةَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فَضِيلٍ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ عَامِرٍ عَنْ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أُنْعِمَ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَوَاحَةَ فُجِعَتْ أُخْتُهُ عُمَرَةُ ثُبَكِي وَاجْبَلَاؤًا كَذَا وَكَذَا تُعَذِّدُ عَلَيْهِ فَقَالَ جِبْنٌ أَقَافٍ مَا قُلْتُ شَيْئًا إِلَّا قِيلَ لِي أَلَيْتَ كَذَلِكَ حضرت نعمان بن بشير رضي الله عنه فرماني. چه حضرت عبدالله بن رواحه رضي الله عنه بيهوشه شو. نو دهغه خور عمرو بنت رواحه په ژړا شروع کړه. او په «واجهلاه واكنا» وغيره الفاظو سره ئې دهغه صفتونه بيانول. عبدالله بن رواحه چه كله په هوش کښې راغلو. نو خور ته ئې اوويل. چه تا به

(۱) مستدرک حاکم (۴۱۱۳) کتاب المغازی، ذکر فضيلة جعفر رضي الله عنه .

خه و نیل. ما نه به تپوس کولې شو. چه واقعی ته داسې نې. آیا ته واقعی غر نې. سمندر نې. اوښکاره ده چه زه نه غر ووم. اونه سمندر، ددې وجې زه شرمنده او حجالت شوم.

ابونعیم په روایت کښې دا زیادت دې: «فنها ما من الهکاء علیه» (۱).
په ظاهره ددې روایت د ترجمه الباب سره څه جوړ او مناسبت نه معلومېږي. ځکه چه باب د غزوه موته متعلق دې. اود روایت تعلق د غزوه موته سره نه ده. خو په اصل کښې امام بخاری دا روایت د وړاندې روایت دپاره د تمهید په طور ذکر کوی. او د وړاندې راتلونکې روایت تعلق د غزوه موته سره دې.

[۴۰۰] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ عَزَّازٍ عَنْ حُصَيْنٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنِ الثَّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ أُنْمِيَ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَوَاحَةَ بِهَذَا أَفْلَسَامَاتٍ لَمْ تَبْكْ عَلَيْهِ
په دې روایت کښې د عبدالله به رواحه رضی الله عنه د بیهوشۍ واقعه ذکرده. البته په دې کښې دا زیادت دې. چه «فلما مات لم تبك عليه» یعنی دحضرت عبدالله بن رواحه رضی الله عنه په جنگ موته کښې انتقال اوشو. نو دهغه خور پرې اونه ژړیدله. ځکه چه هغوی منع کړې وه.
په دې روایت کښې چونکه د حضرت عبدالله بن رواحه رضی الله عنه د وفات ذکر دې. اود هغوی وفات په غزوه موته کښې شوې وو. په دې مناسبت سره امام بخاری دا روایت دلته ذکر کړو. والله اعلم.

تنبيه: دا روایت هم امام حاکم په مستدرک کښې نقل کړې دې. او و نیلې نې دی. «صحیح علی شرط الصحیحین ولم یخجاه» او حافظ شمس الدین ذهبی رحمته الله هم د دوی تائید او تقلید کړې دې. حال دا چه دا روایت په بخاری کښې موجود دې. (۲)

بَابُ بَعْثِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ إِلَى الْحُرَقَاتِ مِنْ جُهَيْنَةَ

حُرَقَات د. حرقه. طرف ته منسوب دې. حرقه د یو کس لقب گرځیدلې وو. چه نوم نې جهیش بن عامر بن ثعلبه بن مودعه بن جهینه وو. هغه په یو جنگ کښې بعضې کسان سوزولی وو. ددې وجې دهغه لقب حرقه کیځودې شو. بیا وړاندې دهغه اولاد ته، حُرَقَات، و نیل شروع شو. (۳)

هغوی طرف ته رسول الله صلی الله علیه و آله اسامه بن زید رضی الله عنه د لښکر امیر جوړ کړو او اولیږلو. دامام بخاری د اسلوب او عادت نه معلومېږي. چه حضرت اسامه هم ددې لښکر امیر وو. خود اهل سیر او مغازی په نیز ددې لښکر امیر، غالب بن عبدالله لیشی رضی الله عنه وو. او هغوی دا د، سریه

(۱) فتح الباری (۵۱۷/۷)۔

(۲) المستدرک للحاکم التلخیص للذهبی (۴۲۱۳) کتاب المغازی ذکر فضیلة جعفر رضی الله عنه۔

(۳) فتح الباری (۵۱۷/۷)۔

غالب بن عبدالله لیشی،، په نوم سره لیکلی اوس سوال دا پیدا کیږي. چه دا سریه غالب بن عبدالله لیشی اوگرخولې شی. او که سریه اسامه بن زید، دسریه غالب بن عبدالله په باره کښې د اهل سیر رانې دا ده. چه دا د رمضان ۷هـ واقعه ده. (۱)

امام بخاری رحمته الله دا د غزوو موته نه پس ذکر کوي. او غزوو موته په ۸هـ کښې شوې وه. نو دا واقعه د امام بخاری رحمته الله په نیز د ۷هـ نه ده. بلکه د ۸هـ ده. حضرت اسامه به زید نبی رحمته الله د دهغه د پلار زید بن حارثه په حیات کښې چرته هم د یو لښکر امیر نه وو جوړ کړې. کله چه زید بن حارثه رحمته الله په جمادی الاولی ۸هـ کښې شهید شو. نو د دې نه پس نبی رحمته الله حضرت اسامه د مختلفو سرایو امیر جوړ کړې وو. او لیرلې وو. دعام اهل سره په خلاف دامام بخاری رحمته الله رانې دا ده. چه د دې لښکر امیر حضرت اسامه بن زید رحمته الله وو. او دا د ۸هـ واقعه ده. (۲)

اوبنکاره ده چه امام بخاری په دې باب کښې د چا مقلد نه دي.

[۲۰۷] حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا هُثَيْمٌ أَخْبَرَنَا حُصَيْنٌ أَخْبَرَنَا أَبُو ظِيَّانَ قَالَ سَمِعْتُ أَسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ بَعَثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْحَرَقَةِ فَصَبَّحْنَا الْقَوْمَ فَرَمْنَاهُمْ وَخَفَّتْ أُنَا وَرَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ رَجُلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا غَشِيَنَاهُ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَكَفَّ الْأَنْصَارُ عَنْهُ فَطَعَنَتْهُ بِرُمْحِي حَتَّى قَتَلْتُهُ فَلَمَّا قَدِمْنَا بَلَّةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا أَسَامَةُ أَقْتَلْتَهُ بَعْدَ مَا قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ قُلْتُ كَانَتْ مُتَعَوِّذًا فَمَا زَالَ يَكْرَرُهَا حَتَّى تَمَتَّيْتُ أَنِّي لَمْ أَكُنْ أَسْلَمْتُ قَبْلَ ذَلِكَ الْيَوْمِ [۲۳۷:۸]

حضرت اسامه بن زید رحمته الله فرماني. چه رسول الله رحمته الله مونږ د قبيله حرقه طرف ته اوليرلو. مونږ د صبا په وخت کښې په هغوی حمله اوکړه. او هغوی ته موشکست ورکړو. په دې دوران کښې زه او یو انصاری صحابی دهغې قبیلې یو کس سره ملاؤ شو. کله چه مونږ هغه د قتل کولو او وژلو دپاره راگیر کړو. نو هغه اوونیل. «لا اله الا الله» انصاری چه واوریدل. نو اودریدو. خوما. هغه په نیزه باندې اووهل. او قتل مې کړو. ددې نه پس کله چه مونږ مدینې ته راغلو. او رسول الله رحمته الله ته ددې خبر اوشو. نو نبی رحمته الله او فرمائیل. «یا اسامه! اقتلته بعد ما قال لا اله الا الله» ای اسامه د لاله الا الله ونیلو باوجود تا هغه قتل کړو. ما اوونیل. هغه خود خان بیچ کولو دپاره کلمه ونیله. خو نبی رحمته الله مسلسل دا ونیل. «اقتلته بعد ما قال لا اله الا الله»

قوله: حَتَّى تَمَتَّيْتُ أَنِّي لَمْ أَكُنْ أَسْلَمْتُ قَبْلَ ذَلِكَ الْيَوْمِ: تردې چه ما دا تمنا

اوکړه. چه د نن نه وړاندې ما اسلام راوړې نه وې. ددې جملې مطلب دا دې. چه د نبی رحمته الله د بار بار ونیلو نه حضرت اسامه ته دخپلې غلطۍ د سختوالي احساس اوشو. او هغه تمنا اوکړه. چه کاش زه اوس مسلمان شوې ووم. چه د

(۱) فتح الباری (۵۱۷۷)۔

(۲) فتح الباری (۵۱۷۷)۔

«الإسلام يهدم ما كان قبله» مطابق زما ددی غلطی کفارہ او تدارک شوی وی. دا مطلب نه دې. چه حضرت اسامه بن زید رضی اللہ عنہ العیاذ باللہ د کفر تمنا کړې وه. چه زه اول کافر وی. او اوس مې روسته اسلام راوړې وی. په دې تمنا سره ئې دخپلې لوڼې غلطی تدارک مقصود وو. داسې نه چه د کفر، دواړه خبرې جدا جدا دی. (۱)

[۴۰۴/۴۰۴] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ قَالَ سَمِعْتُ سَلَمَةَ بْنَ الْأَكْوَاعِ يَقُولُ غَزَوْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَبْعَ غَزَوَاتٍ وَخَرَجْتُ فِيمَا يُبْعَثُ مِنَ الْبُعُوثِ سَبْعَ غَزَوَاتٍ مَرَّةً عَلَيْنَا أَبُو بَكْرٍ وَمَرَّةً عَلَيْنَا أَسَامَةُ وَقَالَ عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ بْنُ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ قَالَ سَمِعْتُ سَلَمَةَ يَقُولُ غَزَوْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَبْعَ غَزَوَاتٍ وَخَرَجْتُ فِيمَا يُبْعَثُ مِنَ الْبُعُوثِ سَبْعَ غَزَوَاتٍ عَلَيْنَا مَرَّةً أَبُو بَكْرٍ وَمَرَّةً أَسَامَةُ

قوله: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ... حضرت سلمه بن اکوع رضی اللہ عنہ فرمائی: «غَزَوْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَبْعَ غَزَوَاتٍ وَخَرَجْتُ فِيمَا يُبْعَثُ مِنَ الْبُعُوثِ سَبْعَ غَزَوَاتٍ» ما د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره په اووه غزواتو کښې شرکت کړې دي. او نهه داسې غزواتو کښې مې شرکت کړې دي. په کومو کښې چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم لښکر لېږلې دي. اونبې صلی اللہ علیہ وسلم په خپله په هغې کښې نه وو تلې. حضرت سلمه رضی اللہ عنہ چه په کومو اووه غزاگانو کښې د نبی صلی اللہ علیہ وسلم سره شرکت کړې وو. په هغې کښې اوله غزوه خیبر، دویمه حدیبیه، دریمه حنین، څلورمه ذی قرد پنځه فتح مکه شپږمه طائف او اوومه غزوه تبوک وه. (۲) اوپه نهه سړیو کښې دوی شرکت کړې وو. سربېره هغه لښکر ته وائی. په کوم کښې چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم په خپله شریک شې نه وی. خودا د متاخرینو اصطلاح دده د متقدمینو په اصطلاح کښې که نبی صلی اللہ علیہ وسلم تشریف اوړې وی اوکه نه، په دواړو باندې غزوې اطلاق کیږی. ددې وجې دلته «تسم غزوات» x «تسم سیرات» په معنی کښې دی. وړاندې حضرت سلمه رضی اللہ عنہ فرمائی. چه په دي نهو غزواتو کښې کله نبی صلی اللہ علیہ وسلم په مونږ باندې حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ (غوندې جلیل القدر او معمر صحابی) امیر جوړ کړې وو. اوکله اسامه بن زید (غوندې کم عمر او نوې زلمې) امیر مقرر کړې وو.

قوله: وَقَالَ عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ بْنُ غِيَاثٍ... داوولنی روایت د تائید دپاره امام بخاری دا روایت نقل کړې دي.

[۴۰۴] حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ الضَّحَّاكُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ أَبِي عُبَيْدٍ عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَاعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ غَزَوْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَبْعَ غَزَوَاتٍ وَغَزَوْتُ مَعَ ابْنِ حَارِثَةَ اسْتَعْمَلَهُ عَلَيْنَا

د ابن حارثه نه مراد حضرت اسامه بن زید بن حارثه دي.

(۱) لامع الدراری (۳۶۰/۸).

(۲) فتح الباری (۵۱۸/۷).

[۲۰۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَعْدَةَ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ قَالَ غَزَوْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَبْعَ غَزَوَاتٍ قَدْ كَرَّ خَيْبَرُ وَالْحُدَيْبِيَّةُ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ وَيَوْمَ الْفُرْدِ قَالَ يَزِيدُ وَلَيْسَتْ بِقِيَمَةٍ وَلَيْسَتْ بِقِيَمَةٍ إِيَّاهُ بَقِيَّةُ غَزَاوَاتِهِمْ
او اوس وړاندې په ماقبل کښې هغه باقی غزوات بیان کړي شوي.

بَابُ غَزْوَةِ الْفَتْحِ

وَمَا بَعَثَ بِهِ حَاطِبُ بْنُ أَبِي بَلْتَعَةَ إِلَى أَهْلِ مَكَّةَ يُخْبِرُهُمْ بِغَزْوِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
امام بخاری رحمہ اللہ دوه ترجمې قانمې کړې دي. يوه «باب غزوة الفتح» او بله ددې نه پس «باب غزوة الفتح» (مضان) په اولنۍ باب کښې خو امام بخاری نفس غزوه بیانول غواړي. او ددې ابتدائي امورو طرف ته اشاره کول مقصود دي. او په دویم باب کښې ددې تاریخ طرف ته اشاره کول مقصود دي. اول تاسو ددې غزوې تاریخي تفصیل واورئ. ددې نه پس به ان شاء الله په روایات بخاری باندې بحث کېږي.
رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د حضرت ابراهیم گده نشین او د هغوی د کار د ټولو نه لوڼې داعی وو حضرت ابراهیم علیہ السلام د توحید په بنیاد باندې په مکه مکرمه کښې د خانه کعبې بنیاد کیځودې وو. خو هغه خانه کعبه چه د توحید په بنیادونو باندې قائمه شوې وه. ۳۱۰ بتانو نه ډکه وه. نبی صلی اللہ علیہ وسلم چه کله الله تعالی د نبوت په دولت باندې کامیاب کړو. نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم د توحید اعلان شروع کړو. اودوی غوښتل، چه د ټولې دنیا نه دکفر او شرک د بنیادونو خاتمه اوکړي. خو چه په مکه کښې د استوگنې په دوران کښې نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته د قریشو د مخالفت او عربو د دشمنو په وجه دومره موقع ملاؤ نشوه، چه خانه کعبه د بتانو د گندگۍ نه پاکه کړي. تردې چه الله تعالی دوی ته د هجرت اجازت ورکړو. او هجرت ئې اوکړو مدینې منورې ته ئې تشریف یووړ. نو تریو زمانې پورې د قریشو په پرله پسې حملو کولو په مدافعت کښې مشغول وو. او نبی صلی اللہ علیہ وسلم د کعبې طرف ته توجه نشوه کولې. په ۵۱ نې د عمرې په نیت باندې کعبې طرف ته لاړو. نو قریش رکاوټ شو. او آخردا چه صلح حدیبیه واقع شوه. لکه څنگه چه وړاندې په تفصیل سره خبره تیره شوې ده. چه په دې صلح کښې د عربو عامو قبیلو ته اختیار ورکړې شوې وو. چه کومه قبیله دچا سره ملاویدل غواړي. هغوی سره دې ملگری شي. نو څه قبیلې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره شوې اوڅه د مکې قریشو سره ملگرې شوې. په دې قبیلو کښې بنو خزاعه قبیله د مسلمانانو سره شوه. او د دوی حلیف شوه. او قبیله بنو بکر د قریشو حلیف جوه شوه. خودا صلح قریشو سره زیاتې مودې پورې پاتې نشوه. د صلح حدیبیه نه وړاندې قریش څه چه ټول عرب نبی صلی اللہ علیہ وسلم طرف ته متوجه وو. او د نبی صلی اللہ علیہ وسلم خلاف په قسم قسم سازشونو کښې مشغول وو. خو چه کله صلح اوشوه. نود ساه اخستو موقع ملاؤ شوه. بل طرف ته مسلمانانوته د دعوت اسلام او تبلیغ یوه ډیره ښه موقع په لاس ورغله. او بل طرف ته د عربو قبیلو ته خپلې خانه جنګۍ ورپه یادې شوې.

بنو خزاعه او بنو بکر کنبی د پخوا زمانې راسې دشمنی راروانې وې. خود ظهور اسلام نه پس د دې دواړو توجه اسلام او مسلمانانو ته ګرځیدلې وه. ددې په وجه ددوی په خپله مینځ کنبی جنګ سور شوې وو. د صلح حدیبیه نه پس د جنګ شغلې دوباره تازه شوې. او بنو بکر په بنو خزاعه باندې حمله اوکړه. د قریشو ډیرو کسانو په دې حمله کنبی بنو بکر سره امداد اوکړو. عکرمه بن ابی جهل، صفوان بن امیه و سهیل بن عمرو وغیره پخپله په دې حمله کنبی شریک شو. خزاعه په حرم کنبی پناه واخستله. خو هلته هم هغوی ته پناه ملاؤ نشوه. او هغوی قتل کړې شو. او لوټ کړې شو. (۱)

قریشو دا د صلح حدیبیه ښکاره خلاف ورزی اوکړه. ځکه چه د صلح حدیبیه په شرطونو کنبی دا خبره شامله وه، چه نه به مسلمانان د قریشو حلیفو قبیلو سره جنګ کوی. او نه به قریش د مسلمانانو حلیف قبیلو خلاف د جنګ کاروانی کنبی برخه اخلي. دلته قریشو ددې شرط خلاف ورزی اوکړه. اود مسلمانانو حلیف بنو خزاعه خلاف ئې باقاعده په جنګ کنبی حصه واخسته. اودغه شان د لسو کالو دپاره چه کومه معاهده شوې وه. هغه ئې ماته کړه. عمرو بن سالم د څلویښتو کسانو یو وفد واخستل. اود قریشو د معاهده صلح د خلاف ورزی گیلې اود نبی ﷺ نه د مدد طلب کولو په غرض مدینه منورې ته حاضر شو. او ډیر دردناک اشعار ئې اووئیل. او د نبی ﷺ نه ئې مدد اوغوښتل. (۲)

نبی ﷺ قریشو ته پیغام اولیرلو، چه په درې خبرو کنبی یوه خوښه کړی. ① د بنو خزاعه د مقتولینو دیت ادا کړی. ② یا د بنو بکر د معاهدې نه جدا شی. ③ یاد صلحې د معاهدې د منسوخ کیدو اعلان اوکړی.

قرطه بن عمرو د قریشو دطرفه جواب ورکړو، او وې وئیل. چه مونږ دریمه خبره اختیاروو. نو قاصد دهغه جواب راوړو، او مدینې منورې ته واپس شو. د قاصد د روانیدو نه سمدستی روسته قریشو په خپل بیوقوفوب باندې پښیمانتیا او ندامت ورغلو. (۳)

(۱) اوګوړی سیرت ابن هشام مع الروض الانف (۲۶۴/۲) زاد المعاد (۳۹۴/۴ و ۳۹۵) - ۱

(۲) په سیرت ابن هشام کنبی هغه اشعار داسې منقول دی.

یار ب اینی ناشد محدا	حلف أبینا وأبیہ ألا تلدا
قد کنتم ولداً وکنا والدا	ثمت أسلمنا فلم ننزع یدا
فانصر هداک الله نصرأ اعتدا	وادع عبادالله یاتوا مددا
فیهم رسول الله قد تجردا	إن سیم خففا وجهه تربدا
فی فیلق کالبحر مزبدا	إن قریشأ أخلفوک الموعدا
ونقضوا میثاقک المؤکدا	وجعلوا إلی فی کداء رصدا
وزعموا أن لست أدعو أحدا	وهم أذل وأقل عددا
هم بیتونا بالوتیر هجدا	وقتلوا رکعأ وسجدا

سیره ابن هشام مع الروض الانف (۲۶۵/۲) - ~

د قريشو د طرفه د تجديد معاهدي كوشش: قريشو ابو سفیان د معاهدي د تجديد دپاره مدينې منورې ته د نبی ﷺ په خدمت كېنې راوليږل. ابو سفیان راغلو. اود نبی ﷺ په خدمت كېنې حاضر شو. خو اول خپلې لور ام المومنين حضرت ام حبيبه رضي الله عنها كره ورغلو. په كور كېنې د نبی ﷺ بستره خوره شوې وه. ام المومنين هغه بستره راغونډه كړه. ابو سفیان ډير په حيرانتيا سره تپوس او كړو. بچې تا دا بستره راغونډه كړه. دا بستره دې زما قابله اونه گنډله. او كه زه دې د دې بستري قابل اونه گنډلم. ام المومنين اووئيل. ته مې ددې بستري قابل اونه گنډلې. دا د رسول الله ﷺ بستره ده. په دې باندې يو مشرك څنگه كيښاستې شې؟ ابو سفیان چه دا غير متوقع جواب واوريډو. نو وي وئيل. په الله قسم لورې ته زمانه پس په شر كېنې اخته شوې نې. ام المومنين او فرمائيل. په شر كېنې نه، بلكه د كفر د تيري نه رابهر شوې يم. او په اسلام كېنې داخل شوې يم. (۱) بيا ابو سفیان مسجد نبوي ته داخل شو. او نبی ﷺ ته نې د تجديد معاهدي خبره او كړه. نبی ﷺ خاموش شو. كله چه د دربار رسالت نه څه جواب ملا نشو. نو دې حضرت ابوبكر رضي الله عنه ته ورغلو. حضرت ابوبكر رضي الله عنه زه څه نشم كولې. حضرت فاروق رضي الله عنه ته ورغلو. اود تجديد معاهدي سفارش نې او كړو. هغه اووئيل.

قوله: أنا أشفع لكم إلى رسول الله ﷺ؟ والله لو لم أجد إلا الذر لجأهت تكلم به: زه رسول الله ﷺ ته ستا سفارش او كړم؟ كه زما سره تاسو سره د جنگ دپاره هيڅ هم نه وي. نو هم به تاسو سره جهاد كوم.

چه ددې ځانې نه مايوسه شو. نو بيا حضرت علي رضي الله عنه ته ورغلو. حضرت علي رضي الله عنه اووئيل. چه رسول الله ﷺ كوم قصد او اراده كړې ده. اوس په چا كېنې دا جرات نشته. چه هغه نبی ﷺ سره په هغه باره كېنې خبره او كړې. ابو سفیان حضرت علي رضي الله عنه ته منت او كړو. چه ماته خو څه طريقه او بڼايه. چه زه اوس څه او كړم. حضرت علي رضي الله عنه ورته اووئيل. زما په ذهن كېنې خو صرف دومره خبره راځي. كه ته مناسب گنډې. نو داسې او كړه. چه جمات ته لار شه. او اعلان او كړه. چه زه د صلح د تجديد دپاره راغلي يم. (۲) نو ابو سفیان راغلو. او اعلان نې او كړو. او واپس مكې مكرمې ته رارلو. دمكې خلقو ته چه كله صورت حال معلوم شو. نو هغوی اووئيل. نه خدا صلح ده. چه مونږ غلی كينو. او نه دا د جنگ خبر دې چه مونږ دې دپاره تياری او كړو.

دمكې د فتحې تياری: رسول الله ﷺ د ابو سفیان د واپسې نه پس د فتح مكه تياری شروع كړه. او صحابو رضي الله عنه ته نې اووئيل. چه دا پټه ساتئ. ددې ښكاره كول نه دي پكار. په دغه دوران كېنې حضرت حاطب بن ابی بلتعده د اهل مكه په نوم يو خط اوليكل. په هغې كېنې د رسول الله ﷺ د مكې د فتحې د تياری اطلاع ور كړې شوې وه. دا خط د يوې ښځې په لاس مكې

(۱) السيرة الحلبية (۷۲/۳) والکامل لابن الأثير (۱۶۳/۲) -

(۲) سيرة ابن هشام مع الروض الأنف (۲۶۵/۲) والکامل لابن الأثير (۱۶۳/۲) وزاد المعاد (۳۹۷/۳) ۳۹۸ والسيرة الحلبية (۷۳/۳) -

ته روان کړې شوې وو. خو الله تعالی دوحی په ذریعه نبی ﷺ ته خبر ورکړو. او هغه خط اونیوی

شو. د دې تفصیل وړاندې تیر شوې دې.

د اسلامی لښکر روانیدل: رسول الله ﷺ د لس زره لښکر سره مکې مکرې ته روان شو. دا د

رمضان لسم تاریخ ۵۸ هـ د جنورۍ ۶۳۰ء واقع ده. (۱) په ازواجو کښې حضرت ام سلمه او

حضرت میمونہ رضی الله عنہما د نبی ﷺ سره وې. په مقام ذوی الحلیفه یا مقام جحفه کښې حضرت

عباس د خپل اهل و عیال سره مدینې منورې ته هجرت کونکی ملاؤ شو. حضرت عباس

وړاندې ایمان راوړې وو. خو د رسول الله په حکم سره په مکه کښې اوسیدو. حضرت عباس

رضی الله عنہ سامان مدینې منورې ته اولیرل. او په خپله داسلامی لښکر سره شو. اود قریشو خبرونه

به ئې نبی ﷺ ته رارسول. (۲) په مقام ابواء کښې د نبی ﷺ د تره خوښې حضرت ابوسفیان بن

حارث او د تررو (دېلار خور) خوښې حضرت عبداللہ بن ابی امیہ د مکې نه مدینې منورې ته

هجرت کولو چه نبی ﷺ سره ملاؤ شو. او د نبی ﷺ په لاس باندې مشرف په اسلام شو. (۳) د

مدینې منورې نه د روانیدو په وخت کښې ټولو صحابه روژه دار وو. چه مقام کدید ته

اورسیدل. نو نبی ﷺ د صحابو رضی الله عنہم د مشقت د وجې روژه ماته کړه. او صحابو رضی الله عنہم هم د

نبی ﷺ په اتباع کښې روژه ماته کړه. (۴) د مقام کدید نه لارل او د ماخستون اسلامی لښکر

مرالظهران ته اورسیدل. هلته ږیره شو. نبی ﷺ حکم ورکړو. چه ټولې قبیلې دې خپلې خپل

اورونه جدا جدا اولگوي. دغه شان ټوله صحراء د رنځاگانو یوه نظاره شوه. (۵)

قریشو سره د خپلې وعده خلافې په وجه دا فکر شوې وو. چه په هر وخت کښې مسلمانان

په مکه باندې حمله کولې شی. ددې وجې د شپې د تحقیق حال دپاره ابوسفیان ، بدیل بن

ورقاء ، او حکیم بن حزام د مکې نه راووتل. چه مقام مرالظهران ته اورسیدل. او اورونه ئې

اولیدل. ابوسفیان اووئیل. دا اور دلته څنگه دې؟ بدیل اووئیل. د بنو خزاعه دې. ابوسفیان

اووئیل. د خزاعه دومره لښکر دکوم ځاني نه راغلو. اوس لا دې کسانو داور په باره کښې

تخمینې لگولې. چه د رسول الله ﷺ په حفاظت باندې مقرر خو صحابو رضی الله عنہم دوی اولیدل.

او اونیول. حضرت عباس رضی الله عنہ د رسول الله ﷺ په خچر باندې سور گیر چاپیره گرځیدلو. چه

ابوسفیان طرف ته راغلو. هغه ئې خپل ځان پسې روسته کینولو. او د رسول الله ﷺ په خدمت

کښې حاضر کړو. او د نبی ﷺ نه ئې د هغه دپاره پناه اوغوښتله. حضرت عمر چه ابو سفیان

اولیدل. نو توره ئې راواخستله. او په هغه پسې شو. اود رسول الله ﷺ نه ئې د هغه د خټ

وهلو اجازت اوغوښتلو. حضرت عباس اووئیل. یا رسول الله ده ته ما پناه ورکړې ده. حضرت

(۱) البدایة والنهاية (۳۷۸/۴) _ وسيرة النبي ﷺ (۲۹۴/۱) وطبقات ابن سعد (۱۳۵/۲) _

(۲) سيرة مصطفي (۱۳/۳) والکامل لابن الأثير (۱۶۴/۲) _

(۳) البدایة والنهاية (۲۸۷/۴) _

(۴) البدایة والنهاية (۲۸۶/۴) _

(۵) طبقات ابن سعد (۱۳۵/۲) _

عمر رضی اللہ عنہ چه کله د ابوسفیان په قتل باندې اصرار اوکړو. نو عباس رضی اللہ عنہ اوونیل. عمرا که دې د بنو عدی ځنی وو. نوتا به دده په مرګه باندې هیڅ کله دومره اصرار نه وو کړې. خوچونکه دې د بنو عبد مناف سره تعلق ساتی. ځکه ته دده په قتل باندې دومره اصرار کوي. حضرت عمر رضی اللہ عنہ اوونیل.

قوله: مرلأ عباس، فوالله لإسلامك يوم أسلمت كان أحب إلي من إسلام الخطاب لو أسلم، وما بي إلا أني قد عرفت أن إسلامك كان أحب إلي رسول

الله من إسلام الخطاب: (۱) اودرېره عباس! ستا اسلام په الله قسم دې چه ماته (دخپل پلار) خطاب د اسلام راوړو نه زیاته خوښ وو. ځکه چه ماته معلومه وه. چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته ستا اسلام راوړل د خطاب د اسلام راوړو نه زیات خوښ وو.

رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم عباس ته اوونیل. ننه شپه ابوسفیان خپلې څیمې ته بوځه. او صبا د صحر نې ماته راوړه. ابوسفیان دحضرت عباس رضی اللہ عنہ سره څیمې ته لاړل. او حکیم بن حزام او بدیل بن ورقاء دواړه د نبی صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کښې حاضر شو. او په اسلام مشرف شو. په راروان صبا ابوسفیان د نبی صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کښې حاضر شو. او اسلام نې راپو. په شروع شروع کښې ابوسفیان ته د اسلام په باره کښې تذبذب وو، خو بیا هغه تذبذب ختم شو، او د اسلام دپاره دوی لوڼې قربانیانې ورکړې. (۲)

حضرت عباس رضی اللہ عنہ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته اوونیل. یارسول الله ابوسفیان د مکې سردار دې. ته ده ته څه امتیاز ورکړه. رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اعلان اوکړې. کوم کس چه د ابوسفیان کور ته داخل شو. هغه به په امن وی. ابوسفیان اوونیل. یارسول الله زما په کور کښې ټول کسان چرته راتلې شی. نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل. کوم کس چه مسجد حرام ته داخل شو. هغه دپاره هم امن دې. ابوسفیان اوونیل. په جمات کښې هم دومره گنجانش نشته. نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل. ښه ده چه کوم کس د خپل کور دروازه بنده کړې. او په کور کښې کښی. دهغه دپاره هم امن دې. (۳)

بیا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم حضرت عباس ته او فرمائیل. ابوسفیان دې دغر سر ته بوځی. او اودرولې شی. په کومه چه اسلامی لښکرې تیرېږی. دې دپاره چه دې ښه ددې مشاهده اوکړی. په بله ورځ د مکې طرف ته د روانیدو اعلان او شو. د لسو زره قدسیانو پاکبازو جمعیت مکې طرف ته روان شو. ابوسفیان به تپوس کولو، دا څوک دی؟ حضرت عباس رضی اللہ عنہ به ورته بیانول چه دا قبيله غفار ده. دا سعد بن هذیم ده. دا سلیم ده. بیا یو لوڼې لښکر راغلو. چه د وادی (خوږ) نه تیریدل. ابوسفیان چه هغه اولیدل. نو حیران شو او تپوس نې اوکړو. دا څوک دی؟ حضرت عباس رضی اللہ علیہ وسلم اوونیل. دا انصار دی. دانصارو بیرغ د حضرت سعد بن عبادہ رضی اللہ عنہ سره وه. چه ابوسفیان نې اولیدل. نو د حضرت سعد حمیت په جوش کښې راغلو. اودهغه د

(۱) د تفصیل دپاره اوگورئ البدایة والنهاية (۲۸۹/۴ و ۲۹۰) وزد المعاد (۳۰۲/۳)۔

(۲) الکامل لابن الأثیر (۱۶۵/۲) والبدایة والنهاية (۲۸۹/۴)۔

(۳) دلائل النبوة للبيهقي (۳۲۵/۵) باب نزول رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم بمر الظهران۔

ژبې نه دا جمله اووتله. «اليوم يوم الملحمة اليوم تستحل الكعبة» نن د جنگ ورځ ده. نن به كعبه د قتل و قتال دپاره حلاله كړې شي. چه دا جمله ئې واوریده. نود ابوسفیان زړه اوویریدل. هغه حضرت عباس عليه السلام ته اووئیل. ابو الفضل تا واوریده. چه سعد بن عبادۀ اوس څه اووئیل. په دې كښې د رسول الله صلی الله علیه و آله ډله د ابوسفیان په خواه كښې تیریده. ابوسفیان اووئیل. یا رسول الله تاسو واوریدل. چه سعد څه اووئیل. نبی صلی الله علیه و آله او فرمائیل. څه ئې اووئیل. ابوسفیان ورته خبره دوباره اوکړه. نود دواړو جهانو سردار او فرمائیل. «كذب سعد ولكن هذا اليوم يعظم الله فيه الكعبة ويوم تكس في الكعبة» سعد صحیح نه دی وئیلی. په نن ورځ خو به الله تعالی د كعبې د تعظیم انظام او كړی. او كعبې ته به غلاف واچولې شي.

ددې نه پس نبی صلی الله علیه و آله حكم وركړو. چه د سعد بن عبادۀ رضي الله عنه نه دې بیرغ واخستې شي. او دهغه خوځې قيس بن سعد رضي الله عنه ته دې وركړې شي. (۱) دا حكم نبی صلی الله علیه و آله ددې دپاره وركړو. چه حضرت سعد ته تنبيه اوشی. خودا حكم د حضرت سعد رضي الله عنه د خفگان سبب نه وو. ځكه چه بیرغ هم په خپل كور كښې پاتې شوه. دخپل لاس په ځانې د خوې په لاس كښې شوه.

ابوسفیان چونكه د مكې سردار وو. ددې وجې هغه سره د اهل مكې فكر وو. په تلوارد اسلامی لښكر نه وړاندې اووتل. او مكې ته داخل شو. او اعلان ئې اوکړو. چه اسلامی لښكر زاوان دې. اسلام راوړی. نو محفوظ به شي. یا زما كور ته داخل شي. یا دخپلو كورونو دروازې بندې كړی. اویا مسجد حرام ته لاړ شي. نو په امن به شي. چه د ابوسفیان دا اعلان

ئې واوریده. نود هغه ښځه هنده راغله. او ابوسفیان ئې د گیرې نه اونیولو او وې وئیل، «يا آل غالب: ائتوا هذا الشيخ الأحمق» ابوسفیان ښځې ته اووئیل. «ارسل لحیق واقسم لئن لم تسلمی أنت لتضربن عنقك ادخلی بیتك» (۲) زما ږیره پریږده. زه قسم خوروم. او وایم. كه تا اسلام قبول نكړی. نو ستا څټ به قلم كولې شي. كور ته ننوځه.

مكې مكرمي ته داخلیدل. دمكې مكرمي پورتنی طرف ته ،، كداء «بضم الكاف والمد» وئیلی شي. او ښكښنی طرف ته ،، كدی،، «بضم الكاف والقصر» وئیلی شي. (۳) نبی كريم صلی الله علیه و آله د ،، كداء ،، طرف نه مكې ته داخل شو. او حضرت خالد بن ولید رضي الله عنه ته ئې د انصارو یوه ډله وركړه. د ،، كدی،، طرف نه ئې ورته د داخلیدو حكم اوکړو. (۴) او هغه ته نبی صلی الله علیه و آله فرمائیلی وو. چه چاته به تعرض نشی كولې. څوكه څوك مقابلې ته راشی. نو «فاحصدوهم حصداً حق توافول على الصفاء» (۵)

(۱) اوگوری دلائل النبوة للبيهقي (۳۸۱۵) والبدایة والنهاية (۲۹۰/۱۴) وصحيح بخاری كتاب المغازی باب أين ركز النبي صلی الله علیه و آله الراية يوم الفتح رقم الحديث (۴۲۸۰) _

(۲) الكامل لابن الأثير (۱۶۶/۲) _

(۳) الروض الأنف (۲۷۰/۱۲) _

(۴) البدایة والنهاية (۲۹۲/۱۴) وعمدة القاری (۲۸۰/۷) _

(۵) زاد المعاد (۴۰۴/۳) _

حضرت خالد بن ولید رضی اللہ عنہ چه د کوم طرف نه داخلیدو. هلته د قریشو خو (اوباش) خوشاتاری (لوفران) جمع شوی وو. او مقابلہ کول ئې شروع کړو. حضرت خالد بن ولید رضی اللہ عنہ کوشش اوکړو. چه د جنگ نوبت رانشی. خو هغه خلق نه منع کیدل. او ورکو ئې غوندې جنگ اوشو. په هغې کښې دوه مسلمانان او د یو روایت مطابق درې مسلمانان شهیدان شو. په هغې کښې حضرت کرزبن جابر فهری، حضرت حبیش بن اعشر او حضرت مسلمہ بن المیلاء شامل وو. اود کافرانو دولس (۱) اود یو روایت مطابق څلور یشت کسان قتل شول. (۲) کله چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم تورې پر قیدونکې اولیدې. اوصورت حال ئې معلوم کړو. نو حضرت خالد بن ولید رضی اللہ عنہ پوره خبره بیان کړه. نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل. څه چه په تقدیر کښې وو. په هغې کښې خیر دې. (۳)

دنبی صلی اللہ علیہ وسلم دپاره نن ورځ د خوشحالی او مسرت ورځ وه. دکوم زمکې نه چه په دوی باندې د غرونو پشان ظلمونه شوی وو. او دوی ویستلی شوی وو. چرته چه د دوی مظلومان ملگری په سوزونکې شکه باندې سملولی شول. او چرته چه د توحید آواز اوچتول خپل مرگ ته دعوت ورکول وو. نن الله تعالی د اوږد او د صبر د مراحلو طې کولو نه پس دوی ته په دغه زمکې کښې فاتحانه شان باندې د داخلیدو موقع ورکړه. او هغه وخت راغلو. چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم حرم مکه د کفر او شرک د گندگو نه پاک کړی. او د الله تعالی په دې کور کښې بیا د توحید آوازونه اوچت شی. دکوم ځانې مقدس فضاگانې چه د صدو پورې د توحید د آوازونو نه معمور

وې. او اوس هغه د (۳۱۰) بتانو میله جوړه شوې وه. خو د دواړو جهانو سردار حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم د خوشحالی او مسرت په دې موقع د فخر او غرور طریقہ اختیار نکړه. بلکه د انکساری او عاجزی ئې دا حالت وو. چه په اوبڼه باندې سور وو. زړه ئې د شکر د جذباتو نه ډک وو. او په ژبه ئې د سورة فتح تلاوت جاری وو. او سر مبارک ئې د عاجزی د وجې ټیټ د پردې لرگی سره لگیدل. (یعنی هغه لرگی چه په هغې کښې ئې پرده اویزاندہ کړې وه) (۴)

چه مکې مکړې ته داخل شو. نو د ټولو نه وړاندې ئې د حضرت ابوطالب لور حضرت ام هانی کور ته تشریف یووړو. غسل ئې اوکړو. او اته رکعتہ مونځ ئې اوکړو. د اهل علم په اصطلاح کښې دې مونځ ته ،، صلاة الفتح ،، وائی. (۵)

د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د قیام دپاره په هغه شعب ابی طالب کښې خیمه اولگولې شوه. چرته چه په ابتداء د اسلام کښې قریشو او بنو کنانه په شریکه بنو هاشم او بنو المطلب محصور کړی وو. مسجد حرام ته داخلیدل. ددې نه پس نبی صلی اللہ علیہ وسلم مسجد حرام ته راغلو. اود خانه کعبې طواف ئې اوکړو. او د خانه کعبې نه گیر چاپیره چه د درې سوه او شپيته بتانو کوم انبار لگیدلې

(۱) زاد المعاد (۴۰۵۱۳) وسیرت ابن هشام مع الروض الأنف (۲۷۲۱۲) دسیرت ابن هشام په روایت کښې د دیارلسو کسانو ذکر هم شته.

(۲) سیرت حلبیة (۸۳۱۳).

(۳) نصح الباری (۱۱۱۸).

(۴) السیرة الحلبیة (۸۴۱۳).

(۵) زاد المعاد (۴۱۰۱۳).

و. نبی ﷺ به یو یو بت ته د خپل شل (ورکوټې لرگې) په سوکه باندې اشاره کوله. او د قرآن کریم دا ایت به ئې لوستل. «وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَذَهَبَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» (۱)
 د طواف د فراغت نه پس ئې عثمان بن طلحه راغوښتل. او د خانه کعبې کنجیانې ئې ترې واخستې. بیت الله ئې کھولاړ کړو. او په دې کبې دننه جوړ شوی څو تصویرونه وو. د ټولو د وړانولو حکم ئې اوکړو. حضرت عمر رضی الله عنه دننه لاړل. او چه څومره تصویرونه وو. هغه ټول ئې وړان کړل. بیا نبی ﷺ حضرت بلال او حضرت اسامه خان سره واخستل. او دننه ورننوتل. او د تکبیر په مقدسو آوازونو باندې ئې د هغې فضاگانې منورې کړې. (۲)

چه بهرته راووتل. نو مسجد حرام ټول ډک وو. او د پنبې کیخودو ځانې نه وو. د خلقو انتظار وو. چه نن به نبی ﷺ د خپلو هغه مخالفینو په باره کبې څه حکم کوی. چا چه دخپل ژوند ټول قوتونه دوی په تکلیف ورکولو اود دین اسلام د تبلیغ په لار کبې ئې د رکاوټ جوړلو دپاره وقف کړی وو. نبی ﷺ هغه خطبه اووئيله. کومه چه د جاهلیت د رسمونو د باطلوالی او حتمولو او دانسانی مساوات په درس باندې مشتمله وه. د خطبې نه پس نبی ﷺ د مکې قریشو طرف ته اوکتل. او وې وئیل. «یا معشر قریش ما ترون أن فاعل بکم» ستاسو څه خیال دې چه زه به تاسو سره څه کوم؟ قریشو اووئیل. «غدا اثم کریم و اثم کریم» دنیکی ته شریف ورور ئې اود شریف ورور څوئې ئې. نبی ﷺ اوفرمائیل. «لا تثیب علیکم الیوم اذ هبوا فآتمم الطلقاء» په تاسو نن څه ملامتیا نشته. څی تاسو ټول آزاد ئی.

د کعبې په چپت باندې اذان. دچه ماسپخین د مانځه وخت شو. نو نبی کریم ﷺ حضرت بلال رضی الله عنه ته حکم اوکړو، چه د کعبې د چپت ته اوخیږه او اذان اوکړه، د څو لمحو تیریدو نه پس د حضرت بلال رضی الله عنه اذان آوازونه د مسجد حرام په پاکو فضاگانو کبې غږیدل. عتاب بن اسید او خالد بن اسید د کعبې په صحن کبې ناست وو، چه اذان ئې واوریدل. نو وې وئیل. الله تعالی زموږ د پلار عزت کړې دې. چه ددې آواز د اوریدو نه وړاندې ئې هغه د دنیا نه رخصت کړې دې. رسول الله ﷺ چه کله دهغوی طرف ته تیرشو، نو ورته ئې اووئیل. څه چه تاسو اووئیل. الله تعالی ماته د هغې خبر راکړو، او هغوی چه څه وئیلی وو. هغه ئې ورته بیان کړو. عتاب بن اسید چه کله خپله خبره د رسول الله ﷺ د ژبې نه واوریده. نو په اسلام مشرف شو. (۳)

(۱) (الأنراء: ۸۱) اوگوری زاد المعاد (۴۰۶/۳) و صحیح مسلم کتاب الجهاد رقم الحديث (۴۳۸۹)۔

(۲) فتح الباری (۱۷۸) و زاد المعاد (۴۰۶/۳ و ۴۰۷)۔

(۳) زاد المعاد (۴۱۰/۳) و سیرت ابن هشام (۴۱۳/۲)۔

د سیرت په کتابونو کبې خطبه داسې منقول ده،

لا إله إلا الله وحده لا شریک له، صدق وعده، ونصر عبده، وهزم الأحزاب وحده. الا کل مائره أو مال أو دم فهو تحت قدمی هذا إلا سداة البيت وسقاية الحاج. الا وقتل الخطا شبه العمد السوط والعصا، ففیه الدية مغلظة مائة من الإبل أربعون منها فی بطونها أولادها. یا معشر قریش إن الله قد ذهب عنکم نخوة الجاهلیة وتعظمها بالآباء، الناس من آدم و آدم من تراب، ثم تلا هذه الآية.... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه....]

رسول الله ﷺ هغه د مکې والی جوړ کړو. او ترمرگه پورې هم د مکې والی وو. د دوی وفات هم په هغه ورځ شوې وو، په کومه ورځ چه حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنہ وفات شوې وو. (۱)

د غزوه حنین نه په واپس راتلو کښې د حضرت ابومحذوره د مسلمانیدو مشهوره واقعه پیښه شوه. چه د حضرت بلال رضی الله عنہ د اذان آواز ئې واوریدو، نو هغه د توقو په طرز د اذان نقل کولو. رسول الله ﷺ دهغه د حاضرولو حکم اوکړو. چه هغه راغلو، نو نبی ﷺ په هغه باندې اذان اوکړو، او هغه په اسلام مشرف شو. نبی ﷺ دې د مسجد حرام موذن مقرر کړو. (۲)

عام بیعت: بیا رسول الله ﷺ د سرواو ښځو نه بیعت اخستل شروع کړو. د سرو نه به ئې په اسلام اوجهاد باندې بیعت اخستل، اود ښځو نه به ئې د هغه کارونو بیعت اخستل. دکومو ذکر چه په سورة ممتحنه کښې د بیعت النساء په آیت کښې مذکور دې (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ

الْمُؤْمِنَاتُ يَأْيُنَنَّكَ عَلَىٰ أَنْ لَا يُفَرِّقَنَّ بِاللهِ شَيْئًا) (نور) (۳)

د هنده سره بیعت: په دغه ښځو کښې د بیعت دپاره د رئیس العرب عتبه لور اود حضرت امیر معاویه مور حضرت هنده رضی الله عنهما هم راغلي وه. دا هم هغه هنده ده. چا چه د حضرت حمزه د قتل حکم ورکړې وو. اود هغه سینه ئې شلولې وه، او ایښه (کلیجی) ئې چپلې وه. خو الله تعالی دهغې په زړه کښې داسلام ابدی سعادت لیکلې وو. د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضره شوه. رسول الله ﷺ ورته د بیعت په وخت کښې اوفرمائیل. دالله سره څوک مه شریکوه.

هنده: دا اقرار تاسو د سرو نه خو نه دې اخستې. خوییا هم ماته منظور دې.

رسول الله ﷺ: غلا مه کوه.

هنده: زه دخپل خاوند ابوسفیان د مال نه څه غلا کوم. معلومه نه ده چه دا هم په غلا کښې راځی که نه؟ رسول الله ﷺ ورته اوفرمائیل. دخپلوپجو دپاره په اندازه د ضرورت اخستې شي.

رسول الله ﷺ: زنا مکوه.

هنده: آیا یوه شریفه ښځه زنا کولې شي.

رسول الله ﷺ: اولاد مه قتلوه.

هنده: «ربیناهم صغاراً، وقتلتهم یوم بدر کهاراً، فأنت و هم أعلم» یعنی مونږ دخپل اولاد په ماشوموالی کښې تربیت کړې وو. اوپه جنگ بدر کښې تا هغوی قتل کړل. اوس ته اوهغوی

....دتیرمخ بقیه [(یا ایها الناس إنا خلقناکم من ذکر وأنثی وجعلناکم شعباً وقبائل لتعارفوا. إنا کریم عندالله أنفاکم. إنا الله علیم خبیر)) (الحجرات: ۱۳) ثم قال یا معشر قریش ما ترون أني فاعل بکم؟ قالوا: خیراً أخ کریم وابن أخ کریم قال فإني أقول لکم کما قال یوسف لأخوته ، ((لا تریب علیکم الیوم ، إذهبوا فأنتم الطلقاء)) وانظر زاد المعاد (۷۸۳ و ۴۰۸) وابن هشام (۱۲۱۲ع)۔

(۱) الاصابه فی تميز الصحابه (۴۵۱۲) د دوی د وفات په باره کښې ابن حجر دودیم قول دا نقل کړې دې. چه د حضرت عمر رضی الله عنہ د خلافت په آخری ورځو کښې د دوی وفات شوې دې. والله اعلم۔

(۲) د تفصیل دپاره اوگوری سیرت مصطفی (۳۲۱۳)۔

(۳) سورة الممتحنة: (۱۲) الکامل لابن الاثیر (۱۷۱۱۲)۔

په خپلو کښې سره پېش شئ: چه حضرت عمر رضی الله عنه دا واوریدل. نو په خندا شو.

رسول الله ﷺ: د نیکۍ په کار کښې نافرمانی او د حکم مخالفت مکوه.

هنده: مونږ چه دې مجلس ته راغلی یو. نو ستا د نافرمانۍ خیال قدرې مو نه دې راوړې.

د بیعت نه پس رسول الله ﷺ د دې دپاره د مغفرت دعا اوکړه. هنده اووئیل. یا رسول الله ﷺ

د اسلام نه وړاندې ستاسو د مخ نه زیاته مېغوض ماته بل مخ نه وو. او اوس ستاسو د مخ نه

زیات بل مخ ماته محبوب نشته. نبی ﷺ ورته او فرمائیل. اوس به په محبت کښې نور هم

زیادت کیري. ^(۱)

مباح الدم گرځولی شوی مجرمان: د فتحې په وخت کښې څه حضرات داسې وو. چه نبی ﷺ

هغوی لره مباح الدم گرځولی وو. دهغوی په تعداد کښې د ارباب سیر روایات مختلف دي.

عام اهل سیر لس، ابن اسحاق اته، د ابوداود او دارقطنی په روایت کښې د شپږو کسانو ذکر

دي. ^(۲) او حافظ مغلطانی پنځلس نومونه په مختلفو حوالو سره ذکر کړي دي. په دغه

پنځلسو کښې خو اته د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو. توبه ئې اووئسته. او اسلام ئې

قبول کړو. پنځه قتل کړي شول. یو نجران ته او تختیدل. اولهته په حالت د کفر کښې مردار

شو. او د یو په اسلام راوړلو او قتل کولو کښې اختلاف دي. په دې ترتیب سره دا ټول پنځلس

کسان شو.

کوم اته کسان چه د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شواو اسلام ئې قبول کړل. د هغوی

نومونه دا دي.

① حضرت عکرمه بن ابی جهل رضی الله عنه: دې د اسلام په سختو دشمنانو کښې وو. او

د خپل پلار ابو جهل پشان به د اسلام خلاف سازش کښې دهرچا نه وړاندې وو. رسول الله ﷺ

دې مباح الدم گرځولی وو. د مکې د فتحې نه پس دې یمن ته تختیدلې وو. دده ښځې ام

حکیم بنت حارث اسلام قبول کړو. او دربار نبوی کښې حاضره شوه. د نبی ﷺ نه ئې د خپل

خاوند دپاره امان طلب کړو. بل طرف ته حضرت عکرمه ته د حسن اتفاق سره دا واقعه پېښه

شوه. چه کله هغه د ساحل نه په کشتۍ باندې سور شو. نو طوفان کشتۍ راگیره کړه. عکرمه

د خپل مدد دپاره لات او غزی راوبلل. په کشتۍ کښې چه کوم موجود خلق وو، هغوی

اووئیل. دلته د لات او غزی څه فائده نه ورکوی. دا خبره د حضرت عکرمه زړه ته پرېوته،

(۱) الکامل لابن الاثیر (۱۷۱/۲ او ۱۷۲) وسیرت مصطفی (۳۵۳ او ۳۶)۔

(۲) ابن سعد په طبقات کښې لیکي. ((وامر یقتل ستة نفر وأربع نسوة...)) او گورۍ طبقات ابن سعد

(۱۳۶/۲) ابن اسحاق اته نومونه شمارلي دي او گورۍ سیرت ابن هشام (۷۳-۷۴ او ۷۵) امام ابوداود

په کتاب الجهاد کښې باب قتل الاسیر کښې د شپږو کسانو ذکر کړي دي. چه په هغوی کښې څلور

سړي او دوه ښځې شامل دي. (او گورۍ سنن ابو داود (۵۹۳) کتاب الجهاد باب قتل الاسیر رقم (۲۶۸۳)

علامه ابن اثیر دولس کسان ذکر کړي دي. په هغوی کښې اته سړي او څلور ښځې شامل

دي. (او گورۍ الکامل لابن الاثیر ۱۶۸/۲ او ۱۷۰) دارقطنی شپږ کسان ذکر کړي دي. (او گورۍ الاصابة فی

تمیز الصحابة (۴۹۷/۲) ترجمه عکرمه ابی جهل)۔

دوی اوونیل، که په دریاب کښې دوی څه فائده نشی ورکولې، نو په اوجه بهم هم فائده نشی ورکولې، اوهم په هغه وخت کښې دوی دا عزم اوکړو، که د طوفان نه ورته الله تعالی نجات ورکړو، نو د رسول الله ﷺ په خدمت کښې به حاضرېږم، او اسلام به قبولم. د عکرمه بنخه ام حکیم د خپل خاوند په لټون کښې یمن طرف ته اووتله، اوپه ساحل باندې هغه سره ملاؤ شوه، عکرمه ته ئې اوونې، ستا دپاره ما د رسول الله ﷺ نه امان حاصل کړې دې، حضرت عکرمه د هغې سره د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو، او په اسلام مشرف شو،^(۱) او بیا د اسلام دپاره دوی ډیرې نه هیرونکې قربانیانې ورکړې، ټول عمر ئې د اسلام د ترقی دپاره جهاد اوکړو، د اسلامی تاریخ په مشهور جنگ یرموک کښې دوی، اعلان اوکړو، څوک ماسره بیعت علی الموت کوی؟ څلور سوو کسانو ورسره بیعت علی الموت اوکړو، اود مجاهدینو دغه څلورو سوو کسانو په دشمن باندې زبردسته حمله اوکړه، تردې چه ټول شهیدان شو، کله چه اوکتلی شو، نو حضرت عکرمه ﷺ په بدن باندې د غشو او تورو د اویا نه زیاتې نښې وې،^(۲) رضی الله عنه ورضی عنه.

⑦ حضرت عبدالله بن سعد بن ابی سوح: دې اول مسلمان شوې وو، او د رسول الله ﷺ کاتب وحی وو، خو بیا مرتد شوې وو او مکې ته راغلې وو، دې د حضرت عثمان رضی الله عنه رضاعی ورور وو، دمکې دفتحې نه پس حضرت عثمان رضی الله عنه دې د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر کړو، او دوباره په اسلام مشرف شو،^(۳) دوی هم روسته داسلام دپاره ډیرې قربانیانې ورکړې دې. د حضرت عثمان رضی الله عنه په دور خلافت کښې د افریقې په جهاد کښې دوی زبردست مجاهدانه کردار ادا کړې وو، د حضرت معاویه رضی الله عنه په زمانه کښې دوی وفات شوی وو،^(۴)

⑧ کعب بن زهیر: دې د عربو مشهور شاعر وو، د اسلام نه وړاندې به ئې د رسول الله ﷺ په هجو کښې اشعار وویل، دې د مکې نه تخیدلې وو، روسته مدینې منورې ته راغلو، او د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو، په اسلام مشرف شو، اود نبی ﷺ په مدح کښې ئې هغه مشهوره قصیده اوونیلله، دکومې نه چه نن هم د عربی ادب صحراء گونجیږی، اوکومه چه د... قصیده بابت سعادت، پد نوم باندې مشهوره ده،^(۵) دهغې مطلع دا ده.

بانت ساعات، قفلی الیوم متبول متبم اراها، لم یفد مکبول

⑨ بهاء بن الاسود: ده حضرت زینب بنت رسول الله ﷺ د هجرت په وخت کښې په نيزه باندې وهلې وه، دهغه په وجه هغه په کانړی باندې راپریوتله، اوحمل ئې ضائع شو، او هم په دغه بیمارۍ کښې روسته هغه وفات شوه، دې هم مباح الدم گرځولې شوې وو، خو روسته د

^(۱) اوگوری السیه الحلبیه (۹۲۱۳ و ۹۳) دغه شان البدايه والنهایه (۲۹۸۱۴) وسیره مصطفی (۴۳۱ و ۴۵)۔

^(۲) الإصابة فی تمیز الصحابه (۹۶۱۲ و ۹۷)۔

^(۳) البدايه والنهایه (۲۹۸۱۴) دغه شان مسرک حاکم (۵۱۳ و ۴۶) کتاب المغازی۔

^(۴) د تفصیل دپاره اوگوری الإصابة فی تمیز الصحابه (۳۱۷۲)۔

^(۵) الإصابة فی تمیز الصحابه (۲۹۵۱۳) ترجمه کعب بن زهیر۔

نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو، او اسلام ئې راوړ. او توبه ئې اووېستله. (۱)

⑤ حضرت وحشی بن حرب: دوی حضرت حمزه رضی الله عنه شهید کړې وو. ده هم د فتح مکې په موقع اسلام راوړې وو. ددې تفصیل په غزوه احد کښې تیر شوې دې.

⑥ عبدالله بن زبیری: دې د عربو مشهور شاعر وو. د نبی ﷺ په مذمت کښې به ئې اشعار وئیل. توبه ئې اووېسته، او د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو، اسلام ئې قبول کړو، (۲)

⑦ هنده بنت عتبہ: دا هم مباح الدم گرځولې شوې وه. خو بیا د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شوه. او اسلام ئې قبول کړو. تفصیل ئې اوس تیر شوې دې.

⑧ فرتنی: دا د عبدالله بن خطل وینځه وه. د رسول الله ﷺ خلاف به ئې اشعار وئیل. مباح الدم گرځولې شوې وه. د فتح مکې په وخت کښې تخیدلې وه. ورسته د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شوه. او اسلام ئې راوړو. د حضر عمر رضی الله عنه یا حضرت عثمان رضی الله عنه په دوره خلافت کښې وفات شوې وه. (۳)

قتل کړې شوې مجرمین: کوم کسان چه مباح الدم گرځولی شوی وو، په هغوی کښې چه کوم ښځه قتل کړې شوی دی. د هغوی تفصیل دا دې.

① عبدالله بن خطل: دې اول مسلمان شوې وو. رسول الله ﷺ عامل جوړ کړو، او د صدقو اخستلو دپاره ئې لیرلې وو. ده سره یو غلام هم وو. په لار کښې ئې په یو ځانې کښې غلام ته د روټی تیارولو دپاره اووئیل. غلام په څه وجه اوډه شو. اوروئې ئې تیاره نکړه. ابن خطل په غصه کښې راغلو، غلام ئې قتل کړو. او د صدقو اوبیان ئې واخستل مرتد شو، او مکې ته راغلو. چه دلته راغلو د نبی ﷺ په هجو کښې به ئې اشعار وئیل. دده دوه وینځې وې. د سندرو مجلسونه به ئې منعقد کول، او په هغوی باندې به ئې د نبی ﷺ په هجو کښې اشعار وئیل. یوځو دې د ناحق وینې قاتل مجرم وو. او دویم جرم ئې دارتداد وو. او دریم جرم ئې د نبی ﷺ خلاف اشعار وئیل وو. په دې درې واړو کښې د هر جرم سزا قتل دې.

دفتحې په ورځ دې د کعبې په غلاف پورې انځتې وو. نبی ﷺ ته خبر اوکړې شو، چه ابن خطل د کعبې په غلاف پورې انځتې دې. نبی ﷺ او فرما ئیل دې هم دغلته قتل کړئ. نو حضرت ابوبکره اسلمی رضی الله عنه او حضرت سعد بن حریث رضی الله عنه لاړل. او دې ئې قتل کړو. (۴) دده د قتل دا واقعه روسته د بخاری په روایت کښې راځی.

② مقیس بن صباه: دې اول مسلمان شوې وو. بیا مرتد شوې وو او مکې ته راغلې وو. نميله بن عبدالله لیشی رضی الله عنه ده لره قتل کړو. (۵)

(۱) الإصابة فی تميز الصحابة (۵۹۷/۳ و ۵۹۸) _

(۲) اوگوری سیرت مصطفی (۴۷۱۳) _

(۳) الکامل لابن الأثیر (۱۷۰۱۲) _

(۴) السيرة الحلبية (۹۱۱۳) _

(۵) الکامل لابن الأثیر (۱۶۹۱۲) _

⑤ هویرث بن نقید: ده به د رسول الله ﷺ په شان کښې گستاخانه اشعار وویل. ددې وجې مباح الدم گرځولې شوې وو. حضرت علی رضی الله عنه ده لره ختم کړو. (۱)

⑥ حارث بن ظالم: ده به هم د نبی ﷺ په هجو کښې اشعار وویل. د دې وجې دده وینه هدر شوه. او حضرت علی رضی الله عنه ده لره قتل کړو. (۲)

⑦ قریبه: دا د ابن خطل وینځه وه. د رسول الله ﷺ خلاف به نې اشعار وویل. د غزه فتح په موقع قتل کړې شوه. (۳)

په مباح الدم گرځولې شوو پنځلسو کسانو کښې ،، هبیره بن وهب ،، هم وو. دې د فتح مکې په وخت کښې نجران طرف ته تختیدلې وو. او هلته د کفر په حالت کښې مړ شو. (۴)

په دې پنځلسو کښې ،، ساره ،، نومې یوه ښځه هم وه. دهغې متعلق بعضې وائی. چه قتل کړې شوې وه. (۵) او بعضې وائی. چه اسلام نې راوړې وو. او د حضرت عمر رضی الله عنه د زمانې پورې ژوندی وه. دا هم هغه ښځه وه. چه د حضرت حاطب بن ابی بلتعنه رضی الله عنه خط نې اوړې وو. او مکې ته تل، (۶)

دغه شان د ټول پنځلس کسان شو. چه اته په کښې مسلمانان شوی وو. پنځه قتل کړې شوی وو. یو د کفر په حالت کښې مړ شوې وو. او د یو په اسلام راوړلو او قتل کښې روایات مختلف دی.

خودا ټول تفصیل د حافظ مغلطانی د تحقیق مطابق دی. د بعضې مؤرخینو خیال دی. چه صرف دوه کسان قتل کړې شوی دی. یو ابن خطل او بل مقیس بن صباه ، اودا دواړه په قصاص کښې قتل کړې شوی وو. د دوی نه سوا به څوک نه دی قتل شوې. په کومو روایاتو کښې چه ددې دوو نه سوا د نورو کسانو د قتل ذکر دی. هغه روایات د سند په اعتبار سره یا ضعیف دی یا منقطع، نو دهغې څه اعتبار نشته. (۷) والله اعلم

[۳۰۵] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سَفْيَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ قَالَ أَخْبَرَنِي الْحَكْبُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَنَّهُ سَمِعَ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي رَافِعٍ يَقُولُ سَمِعْتُ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَا وَالزُّبَيْرُ وَالْقِدَادُ فَقَالَ انْطَلِقُوا حَتَّى تَأْتُوا رَوْضَةَ خَاجِرٍ فَإِنَّ فِيهَا طَعِينَةً مَعَهَا كِتَابٌ فَخُذُوا مِنْهَا قَالَ فَانْطَلَقْنَا نَعَادِي بَنِي خَيْلْنَا حَتَّى أَتَيْنَا الرَّوْضَةَ فَإِذَا نَحْنُ

(۱) الكامل لابن الأثير (۱۶۹۱۲) _

(۲) سيرت مصطفى (۴۷۱۳) _

(۳) الكامل لابن الأثير (۱۷۰۱۲) _

(۴) الكامل لابن الأثير (۱۶۹۱۲) _

(۵) الكامل لابن الأثير (۱۷۰۱۲) _

(۶) فتح الباري (۱۱۸) _

(۷) شبلي نعماني مرحوم او مولانا سيد سليمان ندوي په دلائلو سره ددې روایاتو ضعف ثابت کړې دي. او گوري سيرة النبي ﷺ (۳۰۱۱) او (۳۰۳) _

بِالْطَّعِينَةِ قُلْنَا لَهَا أَخْرِجِي الْكِتَابَ قَالَتْ مَا مَعِيَ كِتَابٌ قُلْنَا لَنُخْرِجَنَّ الْكِتَابَ أَوْ
 لَنُلْقِيَنَّ الْكِتَابَ قَالَ فَأَخْرَجَتْهُ مِنْ عِقَاصِمَا فَأَتَيْنَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَذَانِيهِ
 مِنْ حَاطِبِ بْنِ أَبِي بَلْتَعَةَ إِلَى نَاسٍ بِمَكَّةَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ يُخْبِرُهُمْ بِبَعْضِ أَمْرِ رَسُولِ
 اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا حَاطِبُ مَا هَذَا قَالَ يَا
 رَسُولَ اللَّهِ لَا تَعْجَلْ عَلَيَّ إِنِّي كُنْتُ أَمْرًا مُلْصَقًا فِي قُرَيْشٍ يَقُولُ كُنْتُ حَلِيفًا وَلَمْ أَكُنْ
 مِنْ أَنْفُسِهَا وَكَانَ مَنْ مَعَكَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ مَنْ هُمْ قَرَابَاتٌ يَحْمُونَ أَهْلِيهِمْ وَأَمْوَالَهُمْ
 فَأَحْبَبْتُ إِذْ قَاتَنِي ذَلِكَ مِنَ النَّسَبِ فِيهِمْ أَنْ أَتَّخِذَ عِنْدَهُمْ يَدًا يَحْمُونَ قَرَابَتِي وَلَمْ أَفْعَلْهُ ارْتِدَادًا
 عَنْ دِينِي وَلَا رِضًا بِالْكَفْرِ بَعْدَ الْإِسْلَامِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَا إِنَّهُ قَدْ
 صَدَقَكُمْ فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ دَعْنِي أَهْرُبُ عَنْقُ هَذَا الْمُنَافِقِ فَقَالَ إِنَّهُ قَدْ شَهِدَ بَدْرًا
 وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ اللَّهَ أَظْلَمَ عَلَيَّ مَنْ شَهِدَ بَدْرًا فَقَالَ ااعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ فَأَنْزَلَ
 اللَّهُ السُّورَةَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمُودَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا
 بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ إِلَى قَوْلِهِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ [ر: ۲۴۵]

باب = غزوة الفتح في رمضان

[۲۰۲۱/۲۰۲۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عَقِيلٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ
 قَالَ أَخْبَرَنِي عُيَيْنَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُبَيْدَةَ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى
 اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَزَا غَزْوَةَ الْفَتْحِ فِي رَمَضَانَ
 قَالَ وَتِمِيعَتُ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ يَقُولُ مِثْلَ ذَلِكَ
 وَعَنْ عُيَيْنَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَخْبَرَهُ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ صَامَ رَسُولُ اللَّهِ
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى إِذَا بَلَغَ الْكَعْبِيدَ الْمَاءَ الَّذِي بَيْنَ قُدَيْدٍ وَعُصْفَانَ أَفْطَرَ فَلَمْ يَزَلْ
 مُفْطِرًا حَتَّى أَسَلَّمَ الشَّهْرَ

ددې ترجمه الباب نه د امام بخاری رحمہ اللہ مقصدا دا دې. چه د فتحې مکی واقعه په رمضان
 کښې راغلې وه په دې باره کښې تاریخی روایات مختلف دی. چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د فتحې
 مکی دپاره د مدینې منورې نه په کوم تاریخ روان شوې وو. واعدی وغیره لیکلی دی. چه د
 رمضان په لسم تاریخ باندې نبی صلی اللہ علیہ وسلم روان شوې وو. د مسلم شریف په روایات کښې د ۱۲ او
 ۱۸ او ۱۹ تاریخ ذکر دې. او په یو روایت کښې په تردد سره د ۱۷ او ۱۹ ذکر هم شته. (۱)
 حقیقت دا دې. چه په دې روایاتو کښې تطبیق ډیر گران دې. البته د واعدی روایت مشهور

(۱) فتح الباری (۴/۸) دغه شان صحیح مسلم کتاب الصوم باب جواز الصوم والیظیر. فی شهر رمضان
 للمسافر (۳۵۶۱۱)۔

دې. اوهم په دې باندې مونږ اعتماد کړې دې په اول کښې مو ونيولی وو. چه نبی ﷺ په ۱۰ رمضان باندې روان شوې وو. امام نووی هم په شرح د مسلم کښې لیکلی دی. چه رسول الله ﷺ په ۱۰ رمضان د مدینې منورې نه روان شوې وو. او په ۹ رمضان مکې ته داخل شوې وو. (۱)
 [۳۰۲] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ قَالَ أَخْبَرَنِي الزُّهْرِيُّ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ عَمَّا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ فِي رَمَضَانَ مِنَ الْمَدِينَةِ وَمَعَهُ عَشْرَةُ آلَافٍ وَذَلِكَ عَلَى رَأْسِ ثَمَانٍ سِنِينَ وَنُصِفَ مِنْ مَقْدَمِهِ الْمَدِينَةَ فَسَارَهُوْهُمْ مَعَهُ مِنَ السُّلَيْبِ إِلَى مَكَّةَ يَصُومُونَ وَيَصُومُونَ حَتَّى بَلَغَ الْكَعْبِيدَ وَهُوَ مَاءٌ بَيْنَ عُسْفَانَ وَقُدَيْدٍ أَفْطَرُوا وَأَفْطَرُوا

قوله: ومعه عشرة آلاف... د بخاری په دې روایت کښې د نبی ﷺ سره د فتحې مکې د روانیدو په وخت کښې لس زره تعداد بیان کړې شوې دي. دابن اسحاق او ابن عاثم وغیره په روایاتو کښې راغلی دی. چه نبی ﷺ سره ۱۲ زره کسان وو. حاکم په ۱۰۰ الاکلیل.. کښې او ابوسعید په ۱۰۰ شرف السطفي.. کښې هم دا لیکلی دی. (۲) خدا تعالی په دې طریقه لرې کیدې شی. چه د مدینې منورې نه د روانیدو په وخت کښې د نبی ﷺ سره د کسانو تعداد لس زره وو. اوباقی نور خلق په لاره کښې دمختلفو قبائلو نه ورسره شامل شونو دا تعداد روسته زیات شواو دولس زره شو. (۳)

قوله: وَذَلِكَ عَلَى رَأْسِ ثَمَانٍ سِنِينَ وَنُصِفَ مِنْ مَقْدَمِهِ الْمَدِينَةَ: دمعمريه روایت کښې هم داسې واقع دی. خدا وهم دې. ځکه چه رسول الله ﷺ د هجرت کولونه پس اونیم کاله پس روان شوې وو. ځکه چه هجرت په ربیع الاول کښې شوې وو. اوهم ددغه کال د محرم نه هجری کال شمارلې شی. نوپه دې اعتبار سره د هجرت نه پس د فتحې مکې پورې دا موده اوود نیم کاله جوړېږي. اته نیم کاله نه جوړېږي. په روایت کښې اته نیم کاله بیانولې شی. دا وهم دي. (۴) حافظ ابن حجر رحمته الله څه توجیهات کړي دي. (۵) خو حقیقت دا دي. چه په داسې قسم روایاتو کښې داسې مختصر قسم وهومونه واقع کیدل څه لرې خبره نه ده.

(۱) شرح مسلم للنوی (۳۵۶۱۱) کتاب الصوم. امام نووی په دې روایاتو کښې تطبیق کول غوښتلو. خو هغوی هم تطبیق اونکړې شوهم دا وجه ده چه د ((ووجه الجمع بین هذه الروایات ...)) لیکلو نه پس بیاض دي. -

(۲) فتح الباری (۴۸) -

(۳) عمدة القاری (۲۷۶۱۷) وفتح الباری (۴۸) -

(۴) عمدة القاری (۲۷۶۱۷) وفتح الباری (۵۸) -

(۵) اوگوری فتح الباری (۴۸) -

قوله: قَالَ الزُّهْرِيُّ وَإِنَّمَا يُؤْخَذُ مِنْ أَمْرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْآخِرُ

فَالْآخِرُ: دا د زهری قول دی. لکه څنگه چه امام بخاری ددی تصریح کړې ده. هم دا روایت په کتاب الجهاد صفحه (۳۱۵) باندې تیر شوې دې. (۱) مطلب دا دې چه د سفر په اول کښې د نبی ﷺ روزه وه. روسته نبی ﷺ افطار اوکړو. نو آخری عمل د نبی ﷺ افطار فی السفر وو. نو هم دا به اختیارولې شی. د بعضی حضراتو دا وئیل که سفر د رمضان په ابتداء کښې شوی وی. نو بیا هم په دغه رمضان کښې د سفر شروع کولو نه پس افطار جائز نه دې. غلطه ده. دا حدیث د هغوی خلاف حجت دې.

[۳۰۲۸] حَدَّثَنِي عِيَّاشُ بْنُ الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَمَضَانَ إِلَى حُنَيْنٍ وَالنَّاسُ مُخْتَلِفُونَ فَصَابِمٌ وَمُقِطِرٌ فَلَمَّا اسْتَوَى عَلَى رَاحِلَتِهِ دَعَا يَأْتَاءُ مِنْ لَبَنٍ أَوْ مَاءٍ فَوَضَعَهُ عَلَى رَاحِيَتِهِ أَوْ عَلَى رَاحِلَتِهِ ثُمَّ نَظَرَ إِلَى النَّاسِ فَقَالَ الْمُقِطِرُونَ لِلصَّوَامِ أَفْطَرُوا وَقَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْبَرٌ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ الْفَتْحِ

وَقَالَ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [۳۰۲۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ طَاوِيلٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ سَأَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَمَضَانَ فَصَامَ حَتَّى بَلَغَ عُسْفَانَ ثُمَّ دَعَا يَأْتَاءُ مِنْ مَاءٍ فَتَرَبَّهَنَاهُ إِلَى الْبَرِيَةِ النَّاسُ فَأَفْطَرَ حَتَّى قَدِمَ مَكَّةَ قَالَ وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ صَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي السَّهْرِ وَأَفْطَرَ فَمَنْ شَاءَ صَامَ وَمَنْ شَاءَ أَفْطَرَ [۱۸۳: ر]

قوله: حَدَّثَنِي عِيَّاشُ بْنُ الْوَلِيدِ..... خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي

رَمَضَانَ إِلَى حُنَيْنٍ: دا وهم دې، ځکه چه رسول الله ﷺ د حنین دپاره په رمضان کښې نه وو تلې. بلکه په شوال کښې تلې وو. بعضی خلقو تاویل کړې دې او وئیلی ئې دې چه «حنین» تصحیف دې. په اصل کښې «العیبر» وو. خودا تاویل صحیح نه دې. ځکه چه د غزوه خیبر دپاره هم نبی ﷺ په رمضان کښې نه وو تلې. په محرم کښې تلې وو. (۲) ددې وجې صحیح دا ده، چه دلته د «حنین»، په ځانې د «مکې»، لفظ پکار دې. اودا تاویل هم کیدې شی، چه

(۱) صحیح بخاری کتاب الجهاد باب الخروج فی رمضان (۴۱۵۱)۔

(۲) فتح الباری (۵۸) وعمدة القاری (۲۷۷/۱۷)۔

چونکه خروج الی مکه د حنین پیش خیمه وه او مکی ته خروج په رمضان کنبی شوې وو. نو لکه
چه حنین طرف ته خروج هم مجازاً په رمضان کنبی شوې وو. (۱)

باب=أَبْنِ رَكْزِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرَّايَةَ يَوْمَ الْقَتَنِجِ

یعنی رسول الله ﷺ د فتحې مکه په ورځ خپله جنداً په کوم ځانې کنبی اودرولې وه دوه
لفظونه استعمالیږي...، رایه، او،، لواء، رایه غټې جنډې ته وائی او،، لواء، وړې جنډې ته
وائی بعضو ددې په عکس وئیلی دی او بعضی حضراتو دې ته مترادف ګرځولی دی. والله
اعلم (۲)

[۳۰۰] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو سَامَةَ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ لَمَّا سَارَ رَسُولُ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ الْقَتَنِجِ فَلَمَّا ذَلِكَ قَرِئْنَا خَرَجَ أَبُو سُفْيَانَ بْنُ حَرْبٍ وَحَكِيمُ بْنُ
حِزَامٍ وَبَدِيلُ بْنُ وَرْقَاءٍ يَلْتَمِسُونَ الْخَبَرَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَقْبَلُوا يَبِيدُونَ
حَتَّى أَتَوْا مَرَّ الظَّهْرَانِ فَإِذَا هُمُ بَيْنَ رِانٍ كَأَنَّهَا نِيزَانٌ عَرَفَهُ فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ مَا هَذِهِ لَكَأَنَّهَا
نِيزَانٌ عَرَفَهُ فَقَالَ بَدِيلُ بْنُ وَرْقَاءٍ نِيزَانُ بَنِي عَمْرِو فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ عَمْرٍو أَقْبَلَ مِنْ ذَلِكَ
قَرَأَهُمْ نَاسٌ مِنْ حَرَسِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَذَرُوكَهُمْ فَأَخَذُوهُمْ فَأَتَوْا بِهِمْ
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْلَمَ أَبُو سُفْيَانَ فَلَمَّا سَارَ قَالَ لِلْعَبَّاسِ اخْبِسْ أَبَا
سُفْيَانَ عِنْدَ حَظْمِ الْحَيْلِ حَتَّى يَنْظُرَ إِلَى الْمُسْلِمِينَ فَخَبَسَهُ الْعَبَّاسُ فَجَعَلَتْ الْقَبَائِلُ تَمْزُمُهُ
النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَمْزُ كَتِيبَةً كَتِيبَةً عَلَى أَبِي سُفْيَانَ فَمَرَّتْ كَتِيبَةٌ قَالَ يَا
عَبَّاسُ مَنْ هَذِهِ قَالَ هَذِهِ غِفَارٌ قَالَ مَا لِي وَلِغِفَارٍ لَمْ مَرَّتْ جَبِيتُهُ قَالَ مِثْلُ ذَلِكَ ثُمَّ
مَرَّتْ سَعْدُ بْنُ هُذَيْفٍ فَقَالَ مِثْلُ ذَلِكَ وَمَرَّتْ سُلَيْمٌ فَقَالَ مِثْلُ ذَلِكَ حَتَّى أَقْبَلَتْ كَتِيبَةُ لَمْ يَرِ
مِثْلَهَا قَالَ مَنْ هَذِهِ قَالَ هَؤُلَاءِ الْأَنْصَارُ عَلَيْهِمْ سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ مَعَهُ الرَّايَةُ فَقَالَ سَعْدُ بْنُ
عَبْدَةَ يَا أَبَا سُفْيَانَ الْيَوْمَ يَوْمُ الْمَلْحَمَةِ الْيَوْمَ تَسْطَلُ الْكَعْبَةُ فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ يَا عَبَّاسُ حَبِّدَا
يَوْمَ الدِّمَارِ لَمْ جَاعَتْ كَتِيبَةٌ وَهِيَ أَقْلُ الْكِتَابِ فِيهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
وَأَصْحَابُهُ وَرَايَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ فَلَمَّا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَبِي سُفْيَانَ قَالَ أَلَمْ تَعْلَمْ مَا قَالَ سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ مَا قَالَ قَالَ
كَذَّاءٌ وَكَذَّاءٌ فَقَالَ كَذَّبَ سَعْدٌ وَلَكِنْ هَذَا يَوْمٌ يُعْظَمُ اللَّهُ فِيهِ الْكَعْبَةُ وَيَوْمٌ تُكْسَى فِيهِ
الْكَعْبَةُ قَالَ وَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تُرَكَّزَ رَايَتُهُ بِالْحُجُوبِ قَالَ عُرُوَّةُ

(۱) و اجاب المحب الطبري .. بأى يكون المراد من قوله: «خرج النبي ﷺ في رمضان إلى حنين».. أنه قصد
الخروج إليها وهو في رمضان فذكر الخروج وأراد القصد بالخروج ومثل هذا ذائع في الكلام (عمدة القارى

(۲۷۷/۱۷)

(۲) مجمع بحار الانوار (۵۱۶/۴) _ و (۴۱۲/۲) _

وَأَخْبَرَنِي ثَائِفُ بْنُ جُبَيْرٍ مَطْعِمٌ قَالَ سَمِعْتُ الْعَبَّاسَ يَقُولُ لِلزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ هَاهُنَا أَمَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَرْكُزَ الرَّايَةَ قَالَ وَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ بَدْرٍ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ أَنْ يَدْخُلَ مِنْ أَعْلَى مَكَّةَ مِنْ كَدَاءٍ وَدَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ كَدَاءٍ فَقَتِلَ مِنْ خَيْلِ خَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَوْمَ بَدْرٍ رَجُلَانِ حَبِيشُ بْنُ الْأَشْعَرِ وَكَرْزُبُنُ جَابِرُ الْفَيْرِيُّ [ر: ۲۸۱۳]

قوله: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ... فَأَسْلَمَ أَبُو سَفْيَانَ... په اول کښې ابوسفیان ظاهري طور مسلمان شوې وو. خو روسته د اسلام په حقانیت باندې دهغوی شرح صدر اوشو. او په خپل اسلام کښې مخلص شو. د ابوسفیان نوم صخر بن امیه دی. د ۸۸ کالو په عمر کښې په مدینه منوره کښې په ۳۱ هـ کښې وفات شوې وو. او حکیم بن حزام د حضرت خدیجې وراړه و. په ۵۳ هـ کښې دوی هم په مدینه منوره کښې وفات شوی وو.

قوله: عند حطم الجبل.... یعنی په کوم ځای کې چې د اسونو رش وی. مراد ددې نه تنګ ځای دی. د حاشیه نسخه ده. «عند حطم الجبل» یعنی د غر د سوکې سره. په اولنی صورت کې به مطلب دا وی. چې چرته د اسونو رش وی. هلته ابوسفیان اودروئ. اود اسونو رش په تنګ ځای کې زیات وی. لکه څنگه چې غاښې وی. یعنی دغابنې سره نزدې دي اودروئ. اود اسلامی لښکر خوند ورتو او کړی. او په دویم صورت کې به مطلب دا وی. چې دغر په سوکه باندې دي ایسار کړی. د اسلامی لښکر مشاهده ورتو او کړی.

قوله: فقال سعد بن عبادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَا أَبَا سَفْيَانَ الْيَوْمَ يَوْمُ الْمَلْحَمَةِ: الْيَوْمَ تَسْتَحِلُّ الْكَعْبَةَ: سعد بن عبادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او وویل. ای ابوسفیان نن د جنگ ورځ ده. نن به په کعبه کې قتل او قتال حلال وی.

قوله: فقال أبو سَفْيَانَ يَا عَبَّاسُ هَذَا يَوْمُ الذَّمَارِ: په دې باندې ابوسفیان او وویل. د قریشو د بربادۍ او تباہۍ ښه ورځ راغله.

قوله: وأمر رسول الله ﷺ خالد بن وليد أن يدخل من أعلى مكة من

كداء: رسول الله ﷺ خالد بن وليد رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ته دمکې د پورته طرف یعنی کدء نه د داخلیدو حکم کړې وو. خوم دا وهم دی. ځکه چې نور ټول روایات په دې باندې متفق دی. چې رسول الله ﷺ پخپله د پورتنۍ طرف د مکې نه داخل شوې وو. او خالد ته یې د ښکته طرف نه د داخلیدو حکم کړې وو. (۱)

[۴۸۶] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ حَدَّثَنَا سَعْدَانُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ أَنَّ اللَّهَ قَالَ زَمَنَ الْفَتْحِ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيْنَ تَنْزِلُ عَذَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهَلْ تَرَكَ لَنَا عَقِيلَ مِنْ مَثْوٍ لَمْ

قَالَ لَا يَرِيكَ الْمُؤْمِنُ الْكَافِرَ وَلَا يَرِيكَ الْكَافِرُ الْمُؤْمِنَ

قِيلَ لِلزُّهْرِيِّ وَمَنْ وَرَثَ أَبَا طَالِبٍ قَالَ وَرَثُهُ عَقِيلٌ وَطَالِبٌ
حضرت اسامه بن زید د فتحی مکہ پہ موقع د رسول اللہ ﷺ نہ تپوس اوکړو، چه صبا ته به تاسو په کوم خانې کښې قیام کوئ؟ نبی ﷺ اوفرمانیل، عقیل زموږ دپاره څه کور هم پریخوډې نه دي.

د رسول الله ﷺ د نیکه عبدالمطلب د وفات نه پس دهغه د جائیداد مالک او وارث دهغه خامن او د نبی ﷺ تره ابوطالب وو. د ابوطالب څلور خامن وو. طالب، حضرت عقیل، حضرت جعفر، حضرت علی ﷺ، اولنی دوه حضرات خو په سابقین اولین کښې وو. عقیل د فتحی مکې نه پس اسلام قبول کړې وو. ابوطالب په بدر کښې د کفر په حالت کښې قتل شوې وو.

چونکه د کافر وارث مسلمان نه وی. او حضرت جعفر او حضرت علی ﷺ دواړه د ابو طالب د وفات په وخت کښې مسلمانان شوی وو. ددې وجې دوی د ابوطالب وارثان جوړ نشو. طالب او عقیل د هغه د میراث وارثان جوړ شوی وو. روسته عقیل هغه ټول کورنه په ابوسفیان باندې خرڅ کړل. د «وَهْل تَرَكَ لَنَا عَقِيلَ مِنْ مَثْوٍ لَمْ» نه د رسول الله ﷺ دې طرف ته اشاره وده. (۱)

قوله: قَالَ مَعْمَرٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ أَيْنَ تَنْزِلُ عَذَا فِي حَجَّتِهِ وَلَمْ يَنْقُلْ يُونُسَ حَجَّتِهِ وَلَا

زَمَنَ الْفَتْحِ: داروایت د زهری نه درې راویانو نقل کړې دي.

① محمد بن ابی حفصه ② معمر ③ او یونس، د محمد بن ابی حفصه په روایت کښې خو دا تصریح ده. چه حضرت اسامه بن زید ﷺ دا سوال د رسول الله ﷺ نه چه «أَيْنَ تَنْزِلُ عَذَا؟» د فتحی مکې په موقع کړې وو. او د معمر په روایت کښې دي. چه هغوی دا سوال د حجة الوداع په موقع باندې کړې وو. او د یونس په روایت کښې د فتح مکې او حجة الوداع دواړو ذکر نشته.

نواصلي تعارض د معمر او محمد بن ابی حفصه په روایتونو کښې دي. که موازنه اوکړي شی، نود معمر روایت ارجح دي. ځکه چه معمر د ابن ابی حفصه په مقابل کښې اوښ او اتقن دي. نودا روایت په دې خانې کښې د ذکر کولو په خانې په کتاب الحج کښې ذکر کول

(۱) د تفصیل دپاره اوگوری فتح الباری (۴۵۳/۳) کتاب الحج باب توریث دور مکه وبعثها وشرائها.

پکار وو. او امام بخاری رحمته الله دا روایت په کتاب الحج کښې هم ذکر کړې دي. (۱) خوچونکه د

محمد بن ابی حفصه په روایت کښې د «(من الفتح)» تصریح موجود ده. امام بخاری ددې احتمال د وجې دا دلته هم ذکر کړو. چه ممکن ده د حجة الوداع پشان د فتح مکې په موقع باندې هم دا سوال شوي وی. والله اعلم

[۴۰۳۲/۴۰۳۳] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ حَدَّثَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَاتُوا لَنَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ إِذَا فُتِحَ اللَّهُ الْخَيْفُ حَيْثُ تَقَامَسُمُوا عَلَى الْكُفْرِ

والخيف (بفتح الخاء وسكون الياء) دغر لاندینی حصه کومه چه په نالی باندې بنده وی. په مني کښې جمت د غر په لاندینی حصه کښې وو. ددې وجې دې ته مسجد خيف وائی. ،، الخيف،، د ،، منزلنا،، خبر دي.

[۴۰۳۳/۴۰۳۴] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ شِهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِئْنَا أَرَادَ حُنَيْنًا مَاتُوا لَنَا عَدَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ يَخْفَى بَنِي كِنَانَةَ حَيْثُ تَقَامَسُمُوا عَلَى الْكُفْرِ [۱۵۱۳]

[۴۰۳۴/۴۰۳۵] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ مَكَّةَ يَوْمَ الْفَتْحِ وَعَلَى رَأْسِهِ الْمِغْفَرُ فَلَمَّا نَزَعَهُ جَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ ابْنُ خَطْلٍ مُتَعَلِّقٌ بِأَسْتَارِ الْكَعْبَةِ فَقَالَ أَقْتُلُهُ قَالَ مَالِكٌ وَلَمْ يَكُنِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا نَرَى وَاللَّهُ أَعْلَمُ يَوْمَئِذٍ مُحْرَمًا [۱۴۳۹]

قوله: وعلى رأسه المغفر... د رسول الله ﷺ په سر مبارک باندې ،، مغفر،، (خود) وو. چاته دا شبه کيدی شی. چه الله تعالی خو دا فرمانیلې دي. (وَاللَّهُ يَعْلَمُكَ مِنَ النَّاسِ) (۲) نو بیا د مغفر د استعمالولو څه ضرورت وو؟ نو ددې جواب دا دي. اگر چه رسول الله ﷺ ته د الله تعالی په دغه وعده باندې پوره اعتماد او پوخ یقین وو. خوچونکه دا دنیا دارالاسباب دي. د دې وجې نبی ﷺ دلته اسباب استعمالول. اود جنګ په وخت کښې د خود استعمال د حفاظت یو سبب دي. دغه شان په دې کښې امت ته دا تعلیم ورکول مقصود دي. چه سړی ته پکار دي. چه څومره هم محفوظ وی. بیا هم د خپل تحفظ اسباب اختیارول پکار دي. (۳)

قوله: قَالَ مَالِكٌ وَلَمْ يَكُنِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا نَرَى وَاللَّهُ أَعْلَمُ يَوْمَئِذٍ مُحْرَمًا: امام مالک رحمته الله فرمائی، چه زمونږ په خیال کښې نبی ﷺ په دغه ورځ احرام نه و ترلې.

(۱) اوګورنی صحیح بخاری کتاب الحج باب توريث دور مکه وبيعها وشرائها رقم الحديث ۱۵۸۸ ځلته دا روایت د یونس په طریق سره منقول دي.

(۲) سورة المائدة: (۶۷) -

(۳) زادالمعاد (۳۸۰/۱۳) -

مکي مکرمې ته د داخلیدو درې صورتونه دي.
 ① یوډا چه سړې د مناسک د ادا کولو دپاره داخلېږي. په دې صورت کښې خو په اتفاق سره بغیر د احرام نه داخلیدل جائز نه دی
 ② دویم صورت دا دې. چه سړې د حرب او قتال دپاره داخلېږي. په دې صورت کښې امام طحاوی د احتافو عالمانو نه نقل کړې دي. چه بغیر د احرام نه داخلیدل جائز نه دی. (۱)
 علامه ابن قیم جواز نقل کړې دې. (۲) دامام مالک دا قول د ابن قیم په تائید کښې دې.
 ③ دریم صورت دا دې. چه د حاجت متکرره د وجې داخلېږي. لکه څنگه چه د ټيکسي اود بس ډرائیوران شو. چه د بهر نه سورلي راوړي او بار بار حرم ته داخلېږي. د احتافو فقهاء په نیز په دې صورت کښې هم بغیر د احرام نه داخلیدل جائز نه دی. باقی امامان په دې صورت کښې د احرام نه بغیر د داخلیدو اجازت ورکوي. (۳)

خوچونکه د ډرائیور وغیره حضراتو دپاره د احرام پابندی گرانه ده. ددې وجې اوس احناف عالمانو هم د نورو فقهاء د مسلک مطابق د جواز فتوی ورکوي. والله اعلم.

[۲۰۳۱] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ دَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ يَوْمَ الْفَتْحِ وَحَوْلَ الْبَيْتِ سِتُونَ وَفَلَاكٌ مِائَةَ نَضْبٍ فَجَعَلَ يَطْعُنُهَا بِعُودِي يَدَيْهِ وَيَقُولُ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَّقَ الْبَاطِلُ جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِءُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ [۲۰۳۲]

[۲۰۳۳] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا قَدِمَ مَكَّةَ أَبَى أَنْ يَدْخُلَ الْبَيْتَ فِيهِ آلِهَةٌ فَأَمَرَ بِهَا فَأُخْرِجَتْ صُورَةُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ فِي أُيُودِهِمَا مِنْ الْأَزْلَامِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَاتِلُهُمُ اللَّهُ لَقَدْ عَلِمُوا مَا اسْتَغْتَابُوا بِهَا فَظَنُّوا أَنَّهُم دَخَلُوا الْبَيْتَ فَكَتَبَنِي نَوَاحِي الْبَيْتِ وَخَرَجَ وَلَمْ يُصَلِّ فِيهِ تَابِعَهُ مَعْمَرٌ عَنْ أَيُّوبَ وَقَالَ وَهَيْبٌ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [۲۰۳۴]

قوله: حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ..... فَكَتَبَنِي نَوَاحِي الْبَيْتِ وَخَرَجَ وَلَمْ يُصَلِّ فِيهِ: په دې

روایت کښې دې چه رسول الله ﷺ مونږ په بیت الله کښې دننه نه دې کړې خو وړاندې د حضرت بلال رضی الله عنہ روایت راځي. په هغې کښې د مونږ کولو ذکر دې. اوهم هغه راجع دې. ځکه چه کله د نافې او مشیت تعارض راشي. نو ترجیح به مشیت ته وي. (۴)

(۱) شرح معانی الآثار للطحاوی (۵۰۶۱۱) کتاب مناسک الحج باب دخول الحرم هل یصلح بغیر إحرام)۔
 (۲) زادالمعاد (۴۲۸۱۳)۔

(۳) المغنی لابن قدامة (۱۱۶۱۳ و ۱۱۷) حکم من جاوز الميقات غیر محرم)۔

(۴) د تفصیل دپاره اوگوری فتح الباری (۴۶۸۱۳) باب من کبر فی نواحي البيت، کتاب الحج)۔

بَابُ دُخُولِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَعْلَى مَكَّةَ

وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي يُونُسُ قَالَ أَخْبَرَنِي نَافِعٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ غَمْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْبَلَ يَوْمَ الْفَتْحِ مِنْ أَعْلَى مَكَّةَ عَلَى رَاحِلَتِهِ مُرِدِّقًا أَسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ وَمَعَهُ بِلَالٌ وَمَعَهُ عُثْمَانُ بْنُ طَلْحَةَ مِنَ الْحَبَشَةِ حَتَّى أَتَا فِي الْمَسْجِدِ فَأَمَرَهُ أَنْ يَأْتِيَ بِمِفْتَاحِ الْبَيْتِ فَدَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَعَهُ أَسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ وَبِلَالٌ وَعُثْمَانُ بْنُ طَلْحَةَ فَمَكَثَ فِيهِ نَهَارًا طَوِيلًا ثُمَّ خَرَجَ فَاسْتَبَقَ النَّاسُ فَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ غَمْرٍ أَوَّلَ مَنْ دَخَلَ فَوَجَدَ بِلَالًا وَوَاءَ الْبَابِ قَائِمًا فَسَأَلَهُ أَيْنَ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَشَارَ لَهُ إِلَى الْمَكَانِ الَّذِي صَلَّى فِيهِ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَنَبَّيْتُ أَنْ أَسْأَلَهُ كَمَا صَلَّى مِنْ مَسْجِدٍ [ر: ۳۸۸]

[۳۸۳/۳۸۹] حَدَّثَنَا الْهَيْثَمُ بْنُ خَارِجَةَ حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ مَبْسُورَةَ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَخْبَرَتْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَامَ الْفَتْحِ مِنْ كَدَاءِ النَّبِيِّ بِأَعْلَى مَكَّةَ تَائِبَةً أَبُو أَسَامَةَ وَوَهَّيْبٌ فِي كَدَاءِ [۳۹۰] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ دَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ الْفَتْحِ مِنْ أَعْلَى مَكَّةَ مِنْ كَدَاءِ [ر: ۱۵۰]

قوله: وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي يُونُسُ...: دې روایت په آخر کې دې «قال عبد الله

فَسَيِّئٌ أَنْ أَسْأَلَهُ كَمَا صَلَّى سَجْدَةً»

حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرماني، چه ما د حضرت بلال رضي الله عنه نه ددې تپوس کول هیر کړل. چه رسول الله صلی الله علیه و آله څو رکعتو او کړل. خو په دې باندې اشکال کیږي. چه په بعضې روایاتو کې حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه د «صل رکعتین» تصریح راغلی ده. (۱) په ظاهره په دواړو روایاتو کې تعارض معلومیږي.

بعضې حضراتو دا تعارض لرې کړې دې. اوفرمانیلې نې دې. چه د «صل رکعتین» روایت د راوی وهم دې. خو دا خبره ددې وجې صحیح نه معلومیږي. چه د «صل رکعتین» د روایت، راوی حضرت یحیی بن سعید القطان دې. د دوی پشان حافظ حدیث. او اتقن راوی ته د وهم نسبت کول اول خو دا لرې معلومیږي. بیا بله خبره دا ده. چه ددې روایت په نقل کولو کې

(۱) لکه څنگه چه د بخاری په کتاب الصلاة کې د ابن عمر رضی الله عنهما دا روایت د حضرت یحیی بن سعید القطان په طریق سره نقل دې. دهغې په آخر کې دې ((ثم خرج فصلی فی وجه الکعبة رکعتین)) اوگوري (صحیح بخاری کتاب الصلاة باب قول الله تعالی ((واتخذوا من مقام ابراهيم صلی)) حدیث نمبر (۳۹۷)۔

دوی منفرد هم نه دی. (۱)
 بعضو دا جواب ورکړې دي. چه حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما صراحة د حضرت بلال نه تپوس کول هير کړې وو. خو حضرت بلال رضي الله عنه ورته په خپله په اشارې سره بيان کړل چه نبي صلي الله عليه وسلم دوه رکعتنه کړی دی. نو په کوم روايت کښې چه دی چه زما نه تپوس کول هير شو. دهغې نه صراحة تپوس کول مراد دی. او په کومو رواياتو کښې چه «صل رکعتين» وارد شوې دي. په دې سره د حضرت بلال رضي الله عنه په اشارې سره خودل مراد دی. (۲)
 اوبعضو دا جواب ورکړې دي. چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما يقيناً د رکعتونو په باره کښې تپوس کول هير کړی وو. په کومو رواياتو کښې چه د دوی نه د «صل رکعتين» الفاظ منقول دي. چونکه مونږ کم او کم دوه رکعتنه وی. ددې نه کم نه وی. نو ځکه اقل متقين باندې نې حمل کړې دي. او هغوی د خپل طرف نه داسې ونيلي دي. (۳)

باب = مَنَزَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْفَتْحِ

[۴۰۴] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي لَيْلَى مَا أَخْبَرَنَا أَحَدُ أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الضُّحَى غَيْرَ أَنَّهُ هَانِي فَأَتَاهَا ذَكَرَتْ أَنَّهُ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ اغْتَسَلَ فِي بَيْتِنَا ثُمَّ صَلَّى ثَمَانِينَ رَكَعَاتٍ قَالَتْ لَمْ أَرَهُ صَلَّى صَلَاةً أَخَفَّ مِنْهَا غَيْرَ أَنَّهُ يَتِمُّ الرُّكُوعَ وَالسُّجُودَ [۱: ۱۵۴]

ددې روايت نه معلومیږي، چه د رسول اکرم صلي الله عليه وسلم قیام د حضرت ام هانی رضي الله عنها په کور کښې وو. خو د وړاندیني روايت نه معلومیږي، چه د رسول الله صلي الله عليه وسلم قیام په خیف بنو کنانه کښې وو. ددې تعارض جواب دا دي. چه په اصل کښې د نبي کریم صلي الله عليه وسلم خیمه په خیف بنو کنانه کښې لگولې شوې وه. خو نبي صلي الله عليه وسلم به د ام هانی رضي الله عنها کورته هم تشریف راوړې وو. او څه وخت دپاره به هلته کښې هم قیام کړې وو. ددې وجې دهغې نه هم په منزل النبی صلي الله عليه وسلم سره تعبیر کړې شوې دي. (۴)

باب

دا باب بغیر ترجمې د متعلقاتو فتح مکې ځنی دي. حافظ ابن حجر رحمته الله عليه فرمائی. غالباً چه امام بخاری رحمته الله عليه به بیاض پریخودې وی. خو د څه مناسب ترجمې منعقد کولو موقع ورته ملاؤ شوې نه ده. (۵)

(۱) اوگوری فتح الباری (۵۰۰۱۱) کتاب الصلاة _

(۲) فتح الباری (۵۰۰۱۱) _

(۳) فتح الباری (۵۰۰۱۱) _

(۴) عمدة القاری (۲۸۵۱۷) _

(۵) فتح الباری (۳۰۸) _

[۳۰۳] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ رَحْمَتِكَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي الصَّخْبِيِّ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَبِعْدِكَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي [۳۰۴]

[۳۰۴] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَّانَةَ عَنْ أَبِي بَشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ مَعَ أَشْيَافِهِ بِدَرْ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِمَ تُدْخِلُ هَذَا الْفَتَى مَعَنَا وَلَنَا أَبْنَاءُ مِثْلِهِ فَقَالَ إِنَّهُ مِمَّنْ قَدْ عَلِمْتُمْ قَالَ قَدْ عَا هُمْ ذَاتَ يَوْمٍ وَدَعَانِي مَعَهُمْ قَالَ وَمَا رُبِمَتْ دَعَانِي يَوْمَئِذٍ إِلَّا لِيُرِيَهُمْ مِثْنِي فَقَالَ مَا تَقُولُونَ فِي إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا حَتَّى خَتَمَ السُّورَةَ فَقَالَ بَعْضُهُمْ أَمْرًا أَنْ تَحْمَدَ اللَّهَ وَتُسْتَغْفِرَ لَهُ إِذَا بُعِثْنَا وَفُتِحَ عَلَيْنَا وَقَالَ بَعْضُهُمْ لَا تُدْخِلُونِي أَوْ لَمْ يُقَلِّ بَعْضُهُمْ شَيْئًا فَقَالَ لِي يَا ابْنَ عَبَّاسٍ أَكْذَابُكَ تَقُولُ قُلْتُ لَا قَالَ فَمَا تَقُولُ قُلْتُ هُوَ أَجَلُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْلَمَهُ اللَّهُ لَهُ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ فَتَمُّ مَكَّةَ فَذَلِكَ عَلَامَةُ أَحْيَاكَ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْ لَهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا قَالَ عُمَرُ مَا أَعْلَمُ مِنْهَا إِلَّا مَا تَعْلَمُ [۳۰۵]

[۳۰۵] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ شُرَحْبِيلٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ الْمُقْبَرِيِّ عَنْ أَبِي شُرَيْبٍ الْقَدَوِيِّ أَنَّهُ قَالَ لِعُمَرُ بْنُ سَعِيدٍ وَهُوَ يَبْعَثُ الْبُعُوثَ إِلَى مَكَّةَ الْآنَ لِي أَيُّهَا الْأَمِيرُ أَحَدُكَ قَوْلًا قَامَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْقَدْوَى يَوْمَ الْفَتْحِ سَمِعْتُهُ أَذْنًا وَوَعَاةً قُلْتُ وَأَبْصَرْتُهُ عَيْنًا حِينَ تَكَلَّمَ بِهِ إِنَّهُ حَمْدُ اللَّهِ وَأَنْتَ عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ مَكَّةَ حَرَمُهَا اللَّهُ وَلَمْ يَجْزِمْهَا النَّاسُ لَا يَحِلُّ لِأَمْرٍ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يَسْفِكَ بِهَا دَمًا وَلَا يَعْضِدَ بِهَا شَجَرًا فَإِنْ أَحَدٌ تَرَخَّصَ لِقِتَالِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهَا فَقُولُوا لَهُ إِنَّ اللَّهَ أَذِنَ لِرَسُولِهِ وَلَمْ يَأْذَنْ لَكُمْ وَإِنَّمَا أَذِنَ لِي فِيهَا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ وَقَدْ عَادَتْ حَرَمَتُهَا الْيَوْمَ كَحَرَمَتِهَا بِالْأُمَمِ وَلَيُبَيِّنَنَّ الشَّاهِدُ الْغَائِبُ فَقِيلَ لِأَبِي شُرَيْبٍ مَاذَا قَالَ لَكَ عُمَرُ قَالَ قَالَ أَنَا أَعْلَمُ بِذَلِكَ مِنْكَ يَا أَبَا شُرَيْبٍ إِنَّ الْحَرَمَ لَا يُعِيدُ عَاصِيًا وَلَا قَارِبًا وَلَا قَارِبًا بِغَيْرِ قَرَابَةٍ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَرَبُ الْبَيْلَةُ [۳۰۶]

[۳۰۶] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ عَامَ الْفَتْحِ وَهُوَ بِمَكَّةَ إِنَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ حَرَمَيَّيْهِ الْحَرَمَ [۳۰۷]

قوله: حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ... حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی: «كان عمر بن الخطاب يدعني مع أشياخ بدر» حضرت فاروق اعظم رضی اللہ عنہ بہ پہ گرانو مسانلو کنبی د اشیاخ بدر نہ مشورہ غوستلہ. اوپہ ہغوی کنبی بہ نہی ابن عباس رضی اللہ عنہما ہم داخلولو، دہی بیخی ہلک وو، بہ دہی باندہی حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ تہ اووئیل. تہ ابن عباس رضی اللہ عنہ بہ ارباب مشورہ کنبی کینوی. حال دا چہ دہ ہومرہ خو زومونہی خامن دی. یعنی د عمر پہ لحاظ

سره دده برابر دی. نو ته ده ته د دې کم عمری باوجود دومره اهمیت ولې ورکړې. حضرت فاروق اعظم رضی الله عنه او فرمائیل، الله تعالی چه ده ته څومره علم او څومره فراست ورکړې دې تاسو ته معلوم دې هم ددې وجې زه دې په مشوره کښې شریکوم. ددې نه پس حضرت عمر رضی الله عنه دا ټول حضرات جمع کړل. حضرت ابن عباس رضی الله عنه پوه شو. چه دوی غواړی چه نن ورځ په دوی باندې زما علم او فضل ښکاره کړی. حضرت عمر رضی الله عنه د دې ټولو حضراتو نه تپوس او کړو. چه د ﴿إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ﴾ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا﴾ په تفسیر کښې ستاسو څه رائي ده؟ اوددې سورة مقصد څه دې؟ په دوی کښې درې ډلې شوې. یو فریق اوونیل په دې کښې دا حکم ورکړې شوې دې، کله چه الله تعالی تاته فتح او نصرت درکړی، نو ته حمد او استغفار وایه، دویم فریق خپله لاعلمی ښکاره کړه، او ﴿لَا تَدْرِي﴾ نې اوونیل. او دریم فریق چپ شو. حضرت فاروق اعظم رضی الله عنه د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه تپوس او کړو. چه ستا څه رائي ده؟ نو ابن عباس رضی الله عنه اوونیل په دې سورة کښې د نبی صلی الله علیه و آله د وفات خبر ورکړې شوې دې. او په ﴿إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ﴾ کښې دفتح نه مراد فتح مکه ده. چه کله مکه فتح شی. نو داستا د وفات رانزدې کیدو نښه ده. نوته دخپل رب حمد او تسبیح بیانوی. او استغفار وایه. الله تعالی توبه قبلونکې دې. عالمانو فرمائیلی دی. چه په اصل کښې د رسول الله صلی الله علیه و آله عادت مبارک دا وو. د کارونو په ختمیدو به نبی صلی الله علیه و آله توبه او استغفار وئیل. چه د بیت الخلاء نه به راوتل، «غفرانک» به ئې وئیل. لکه څنگه چه په ترمذی کښې دحضرت عائشې رضی الله عنها نه منقول دی. (۱) دغه شان نبی کریم صلی الله علیه و آله حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته دعا خودلې وه. چه د مونځ په ختمیدو باندې دا وایه! «اللهم إني ظلمت نفسي ظلماً كثيراً ولا يغفر الذنوب إلا أنت، فاغفر لي مغفرة من عندك وارحمني، إنك أنت الغفور الرحيم». (۲) دغه شان داودس په اختتام باندې بسم الله اجعلني من التوابين واجعلني من المتطهرين» وئیل. (۳) دحج نه په فراغت باندې الله تعالی فرمائیلی دی. ﴿ثُمَّ أَيْقُضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (۴) نوچونکه دهرکار په اختتام توبه او استغفار د نبی صلی الله علیه و آله معمول وو. او قرآن هم دې طرف ته توجه ورکړې ده. ددې نه ابن عباس رضی الله عنه دا خبره معلومه کړې وه. چه په سورة نصر کښې نبی صلی الله علیه و آله ته د استغفار او توبې حکم شوې دې. په دې

(۱) سنن ترمذی أبواب الطهارة باب ما یقول إذا خرج من الصلاة رقم الحديث (۷)۔

(۲) اوگوری سنن کبری للبيهقي (۱۵۴۱۲) کتاب الصلاة باب ما يستحب له أن لا يقصر عنه من الدعاء۔

(۳) الحديث أخرجه الترمذی فی أبواب الطهارة باب فيما یقال بعد الوضوء ولفظه من تَوْضاً فأحسن الوضوء ثم قال أشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شریک له وأشهد أن محمداً عبده ورسوله. اللهم اجعلني من التوابين واجعلني من المتطهرين فتحت له ثمانية أبواب الجنة. یدخل من أھا شاء رقم الحديث (۵۵)۔

(۴) سورة البقرة: (۱۹۹)۔

کنبی د نبی ﷺ د ژوند اختتام او وفات ته اشاره ده. (۱)

دویمه خبره عالمانودا فرمایلي ده. چه په قرآن کریم کنبی ځانې په ځانې الله تعالی نبی ﷺ ته مختلف احکامات ورکړي دي. کله ئې فرمایلي دي. (فاصدع . تامر) (۲) چرته حکم دي. «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ» (۳) چرته ارشاد دي «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَؤْتِيَنَّكُمْ وَبَلِّغُكُمْ وَبَلِّغُكُمْ» (۴) غرض دا چه ځانې په ځانې ورته حکم کولې شی چه ته دا کوه اودا وایه. او فتح کومه چه لوي فتح وه. او کومه چه په حقیقت کنبی د ټولو عربو فتح وه. په دي باندې الله تعالی څه اهم پیغام او دعامو خلقو متعلق څه حکم نبی ﷺ ته ورنکړلو. بلکه د توبې او استغفار حکم ئې ورکړو. ددې نه معلومیږي. چه دکوم کار دپاره د دوی بعثت شوې وو. هغه کار پوره شوې دي. اوس ستانه زیاتی څه کار اخستل نشته. بلکه اوس حکم دا دي چه ته دالله تعالی ذات اودهغه صفات جماليه او جلالیه ته نظر کوه. او د سبحان الله وظیفه کوه. اود بشریت د تقاضا مطابق که ستا نه څه سوه اوشی. اوڅه ستا څه داسې کار اوشی. چه ستا د شان سره نه ښائی. نو دهغې دپاره د استغفار اهتمام کوه. حضرت ابن عباس رضی الله عنه ته چونکه الله تعالی د تفسیر قرآن ډیر لوي مقام او فهم ورکړې وو. ددې وجې هغه په دي نکته باندې پوهه شو. چه په دي سورة کنبی د رسول الله ﷺ د وفات اطلاع ورکړې شوې ده. والله اعلم.

قوله: حدثنا قتيبة، حدثنا الليث... دا روایت په پوره تفصیل سره په کتاب البیوع کنبی په صفحه ۲۹۸ کنبی تیر شوې دي.

بَابُ مَقَامِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ زَمَنَ الْفَتْحِ

[۲۰۳۱] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ م حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي اسحاق عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَقْبَضَنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَشْرَةَ نَقَصَرُ الصَّلَاةَ [۲۰۳۲/۲۰۳۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَصِمٌ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ ثَلَاثَةَ عَشَرَ يَوْمًا يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ

[۲۰۳۸] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا أَبُو شَهَابٍ عَنْ عَصِمٍ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ أَقْبَضَنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ ثَلَاثَةَ عَشَرَ نَقَصَرُ الصَّلَاةَ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَمَنْ نَقَصَرُ مَا بَيْنَنَا وَبَيْنَ ثَلَاثَةِ عَشَرَ فَإِذَا زِدْنَا أَثْمَنًا [۱۰۳۰]

(۱) فتح الباری (۷/۳۴۸) کتاب التفسیر سورة إذا جاء نصر الله -

(۲) سورة الحجر: (۹۴) -

(۳) سورة المائدة: (۶۷) -

(۴) سورة الأحزاب: (۵۹) -

امام بخاری رحمته الله په دې باب کښې د ټولو نه وړاندې د حضرت انس رضی الله عنه روایت نقل کړې دی. په دې کښې دی. چه نبی صلی الله علیه و آله لس ورځې قیام کړې وو. او په مونځ کښې به ئې قصر کولو. د دې باب دویم روایت د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه منقول دی. په هغې کښې دی. چه نبی صلی الله علیه و آله نولس ورځې قیام کړې وو. او قصر به ئې کولو.

خوپه دې باندې اشکال دا دي. چه د حضرت انس رضی الله عنه د روایت تعلق د حجة الوداع سره دي. (۱) او د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د روایت تعلق د فتحې مکې سره دي. (۲) د حضرت ابن عباس رضی الله عنه روایت په دې باب کښې ذکر کول خو په خپل محل دی. خود حضرت انس رضی الله عنه روایت په کوم مناسبت سره امام بخاری دلته ذکر کړې دي؟

حافظ ابن حجر او د هغوی په اتباع کښې علامه قسطلانی، علامه ابو یوسف یعقوب رحمهما الله دا جوار ورکړې دي، چه د حضرت انس رضی الله عنه په روایت ذکر کولو کښې امام بخاری په وخت کښې دواړه روایات وړاندې راوړل غواړي. او دې طرف ته اشاره کوي چه په دواړو روایاتو کښې څه تعارض نشته. ځکه چه دواړه واقعات بېخي جدا جدا دي. د یو روایت تعلق د فتحې مکې سره دي او د بل تعلق د حجة الوداع سره دي. (۳)

خو حقیقت دا دي. چه په دې توجیه باندې زړه نه مطمئن کیږي. په ابواب التقصیر کښې هم امام بخاری رحمته الله دواړه روایات ذکر کړي دي. (۴)

حضرت مولانا محمد یونس رحمته الله فرمایلې دي، زما رائې دا ده، چه په حقیقت کښې امام بخاری دواړه روایات هم د یوې واقعه سره متعلق گنړي. او په دې گنړلو کښې د دوی نه وهم واقع شوې دي. (۵) «والوهم لا یخلوعنه أحد»

(۱) اگر چه دلته په روایت کښې د حجة الوداع تصریح نشته. دلته خو صرف ((أقمنا مع النبي صلی الله علیه و آله عشرة قسراً قصر الصلاة)) الفاظ دي. البته امام مسلم هم دا روایت د یحیی بن اسحاق په طریق سره نقل کړې دي. په هغې کښې دي ((خرجنا من المدينة إلى الحج)) هلته د حج تصریح شته. او گوري (صحیح مسلم کتاب صلاة السافرين وقصرها رقم الحديث ۶۹۳ و ۸۱۱۱)

(۲) د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په روایت کښې هم دلته تصریح نشته. چه د دوی د روایت واقعه د فتح مکې سره متعلق ده. البته د ابن عباس رضی الله عنهما دا روایت امام بخاری په کتاب الصلاة کښې نقل کړې دي. هلته حافظ ابن حجر تشریح کړې ده. او په دلائلو سره ئې دا ثابت کړې ده. چه د ابن عباس رضی الله عنهما د روایت تعلق د فتح مکې سره دي. او گوري فتح الباری (۱۲/ ۶۲ و ۶۳) (۳) فتح الباری (۲۱۸)

(۴) صحیح بخاری کتاب تقصیر الصلاة باب ما جاء فی تقصیر الصلاة و کم یقیم حتی یقصر حدیث نمبر ۱۰۸۰ و ۱۰۸۱-

(۵) د دې خبرې تائید د دې نه هم کیږي. چه امام بخاری په کتاب تقصیر الصلاة کښې یو مستقل باب قائم کړي دي. ((باب کم أقام النبي صلی الله علیه و آله فی حجة؟)) او دغه لاندې ئې د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ذکر شوي روایت نقل کړي دي. د دې نه ښکاره معلومیږي، چه امام بخاری د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما روایت هم د حجة الوداع سره متعلق گنړي... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه...]

قوله: حدثنا أحمد بن یونس... وَقَالَ أَبُو عَبَّاسٍ وَمَحْرُجٌ تَقْصُرُ مَا بَيْنَنَا

وَبَيْنَ تِسْعَ عَشْرَةَ فَإِذَا زِدْنَا أَثْمَنًا: حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی، چہ نولس ورخو پوری بہ مونہ قصر کوو. خو کہ د نولس ورخو نہ مودہ زیاتہ شوہ. نو بیا بہ مونہ اتمام کوو. بہ خلورو وارہ امامانو کنبی دا دچا مسلک ہم نہ دی. البتہ دامام شافعی رحمۃ اللہ علیہ نہ منقول دی. چہ اتلس ورخی بہ مونہ قصر کوو. کہ زیاتی شوہ نو اتمام بہ کوو (۱) د قصر الصلاة سرہ متعلق تفصیلی بحث پہ ابواب قصر الصلاة کنبی تیر شوہ دی.

دفتح مکہ پہ موقع د نبی علیہ السلام د قیام پہ مودہ کنبی اختلاف او ددی حل: د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم قیام د فتحی مکہ پہ دوران کنبی پہ مکہ مکرمہ کنبی خومرہ پاتی شوہ وو. پہ دی بارہ کنبی روایات مختلف دی. امام ابوداؤد دا مختلف روایات نقل کری دی. حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما پہ مذکورہ روایت کنبی د نولس ورخو ذکر دی. د عمران بن حصین رضی اللہ عنہ پہ روایت کنبی د اتلس ورخو. (۲) پہ بعضی روایاتو کنبی اوولس ورخی (۳) او د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما پہ یو بل روایت کنبی د پنخلس ورخو ذکر دی. (۴)

امام بیہقی دا خلور قسمہ روایات داسی جمع کری دی، چہ کوم حضراتو نولس ورخی ذکر کری دی. ہغہ حضراتو یوم الدخول او یوم الخروج شمار کری دی. اوپہ کومو روایاتو کنبی چہ یوم الدخول او یوم الخروج دوارہ حذف شوی دی. پہ ہغی کنبی اوولس ورخی ذکر

... د تیرمخ بقیہ] دغہ شان د حضرت انس رضی اللہ عنہ او حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما دوارو روایات د امام پہ نیز د حجة الوداع سرہ متعلق دی. (اوگوری صحیح بخاری کتاب تقصیر الصلاة باب کم أقام النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی حجته رقم الحديث ۱۰۸۵)۔

(۱) فتح الباری (۵۲۶/۲) کتاب تقصیر الصلاة)) امام شافعی مذهب پہ دی صورت کنبی دا دی. چہ کلہ مسافر د معلومی مودہ د قیام ارادہ نہ وی کری. بلکہ د خہ ضرورت او حاجت د جی ہغہ ډیرہ وی. نو او ارادہ نی دا وی، چہ کلہ ہم حاجت پورہ شی نو خم بہ، پہ داسی صورت کنبی د امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ مذهب حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ دا لیکلی دی، چہ اتلس ورخو پوری ہغہ قصر کولہ شی، خو کہ د قیام مودہ ددی نہ زیاتہ شوہ. نویا بہ اتمام کوو.

البتہ امام نووی رحمۃ اللہ علیہ پہ ((المجموع شرح المہذب)) کنبی داتلس ورخو پہ خانی اوولس ورخو مودہ لیکلی دہ. پہ دی بارہ کنبی نی دامام شافعی رحمۃ اللہ علیہ نور اقوال ہم نقل کری دی. (اوگوری ((المجموع شرح المہذب باب صلاة المسافر (۳۵۹/۴ و ۳۶۰)۔

(۲) الحديث أخرجه أبو داود عن عمران بن حصين، قال غزوت مع رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وشهدت معه الفتح فقام بمكة ثمانين ليلة لا يصلى إلا ركعتين ويقول، يا أهل البلد، صلوا أربعاً فإننا قوم سفر، سنن أبي داود كتاب الصلاة باب متى يتم المسافر، رقم الحديث (۱۲۲۹)۔

(۳) الحديث أخرجه أبو داود عن ابن عباس رضي الله عنهما أن رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم أقام سبع عشرة بمكة يقصر الصلاة (سنن أبي داود كتاب الصلاة باب متى يتم المسافر؟ رقم الحديث (۱۲۳۰)۔

(۴) الحديث أيضاً أخرجه أبو داود عن ابن عباس رضي الله عنهما أن رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم أقام بمكة عام الفتح خمس عشرة يقصر الصلاة (سنن أبي داود كتاب الصلاة باب متى يتم المسافر؟ رقم (۱۲۳۱)۔

دی. او کومو کسانو چه په دې دواړو کښې صرف یو حذف کړې ده. هغوی د اتلس ورځو موده بیان کړې ده. باقی پاتې شو د پنځلسو ورځو روایت نو امام نووی دا ضعیف ګرځولې دې. (۱) خو دامام نووی رحمته الله علیه دا تضعیف صحیح نه دې. ځکه چه ددې روایت ټول راویان ثقه دي. (۲) بلکه د حضرت انور شاه رحمته الله علیه په نیز د پنځلسو ورځو روایت راجع دې. (۳) البته په دې کښې څه شک نشته. چه اکثر روایات د نولسو ورځو په قیام باندې دلالت کوي. دامام بخاری میلان هم دې طرف ته دې. اود اسحاق بن راهویه رحمته الله علیه هم دا راښيي ده. (۴)

پاتې شوه دا خبره چه د نولسو په قیام کښې نبی صلی الله علیه و آله قصر کړې دې. حال دا چه داحنافو په نیز موده د قصر پنځلس ورځې دي. نو ددې جواب دا دې. که د یو مسافر د پنځلسو ورځو نه دزیات قیام اراده نه وي. اود دې باوجود ده قیام د پنځلسو ورځو نه زیات شی. نو بیا هم هغه قصر کولې شی. دلته رسول الله صلی الله علیه و آله هم د پنځلسو ورځو د قیام اراده نه وه کړې. خود نبی صلی الله علیه و آله قیام زیات شو. او نبی صلی الله علیه و آله به په دې کښې قصر کولو. والله اعلم.

باب

[۴۰۹] وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي يُونُسُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ ثَعْلَبَةَ بْنِ صُعَيْبٍ وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ مَرَّ وَجْهَهُ عَامَ الْفَتْحِ

[۴۰۵] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سْتَيْنِ أَبِي جَمِيلَةَ قَالَ أَخْبَرَنَا وَتَعْنِ مَعْنَى ابْنِ الْمُسَيَّبِ قَالَ وَزَعَمَ أَبُو جَمِيلَةَ أَنَّهُ أَذْرَكَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَخَرَجَ مَعَهُ عَامَ الْفَتْحِ

حضرت شيخ الحديث رحمته الله علیه فرمائي. لکه څنگه چه فقهاء د یو کتاب په آخر کښې څه فصل یا باب د مسائل شتی بیانولو دپاره قانموي. دغه شان امام بخاری رحمته الله علیه دغزود فتح مکې په آخر کښې د فتح مکې سره متعلق د مختلفو امورو بیانولو دپاره قانم کړې دي. (۵) ددې نه پس امام بخاری د حضرت لیث تعلیق ذکر کړې دي. دا تعلیق امام بخاری په خپل تاریخ کښې موصولاً ذکر کړې دي. (۶) او د دې د ذکر کولو مقصد صرف دومره دي. چه عبدالله بن ثعلبه بن صعیر صحابي رضی الله عنه دي. اود فتح مکې په موقع ورته د رسول الله صلی الله علیه و آله زیارت نصیب شوې وو. او نبی صلی الله علیه و آله د فتح مکې په موقع دهغه په مخ باندې لاس مبارک رابښکلي وو.

(۱) اوګوری فتح الباری (۵۶۲/۲) کتاب تقصیر الصلاة)۔

(۲) فتح الباری (۵۲۶/۲) کتاب تقصیر الصلاة)۔

(۳) فیض الباری (۱۱۲/۴) کتاب المغازی)۔

(۴) فتح الباری (۵۶۲/۲) کتاب تقصیر الصلاة)۔

(۵) الأبواب وال تراجم (۸۱۲)۔

(۶) عمدة القاری (۴۸۸/۱۷)۔

[۴۰۵] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَبِي أُيُوبَ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ سَلَمَةَ قَالَ قَالَ لِي أَبُو قِلَابَةَ لَا تَلْفَاهُ فَتَسْأَلُهُ قَالَ فَلَقِيْتُهُ فَسَأَلْتُهُ فَقَالَ كُنَّا بِمَاءٍ مَمَرٍ النَّاسِ وَكَانَ يَمُرُّ بِنَا الرُّكْبَانُ فَتَسْأَلُهُمْ مَا لِلنَّاسِ مَا لِلنَّاسِ مَا هَذَا الرَّجُلُ فَيَقُولُونَ يَزْعُمُ أَنَّ اللَّهَ أَرْسَلَهُ أَوْحَى إِلَيْهِ أَوْ أَوْحَى اللَّهُ بِكَذَا فَكُنْتُ أَحْفَظُ ذَلِكَ الْكَلَامَ وَكَأَنَّمَا يَقْرَأُ صَدْرِي وَكَانَتْ الْعَرَبُ تَلُومُ بِإِسْلَامِهِمُ الْفُتَحَ فَيَقُولُونَ اتْرُكُوهُ وَقَوْمُهُ فَإِنَّهُ إِنْ ظَهَرَ عَلَيْهِمْ قَهْرُنَبِيِّ صَادِقٍ فَلَمَّا كَانَتْ وَقْعَةُ أَهْلِ الْفُتَحِ بَادَرَ كُلُّ قَوْمٍ بِإِسْلَامِهِمْ وَبَدَرَ أَبِي قَوْمِي بِإِسْلَامِهِمْ فَلَمَّا قَدِمَ قَالَ جِئْتُكُمْ وَاللَّهِ مِنْ عِنْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَقًّا فَقَالَ صَلُّوا صَلَاةَ كَدَّافِي حِينَ كَدَّافَا صَلَاةَ كَدَّافِي حِينَ كَدَّافَا إِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ فَلْيُؤَذِّنْ أَحَدُكُمْ وَلْيُؤَمِّمْكُمْ أَكْتُرْكُمْ قُرْآنًا فَتَنْظُرُوا قَلَمٌ يَكُنْ أَحَدًا أَكْتُرَ قُرْآنًا مِثْلِي لِمَا كُنْتُ أَتْلُو مِنْ الرُّكْبَانِ فَقَدْ مُونِي بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَأَنَا ابْنُ سِتٍّ أَوْ سَبْعٍ سِنِينَ وَكَانَتْ عَلَيَّ بُرْدَةٌ كُنْتُ إِذَا سَجَدْتُ تَقَلَّصَتْ عَنِّي فَقَالَتْ أَمْرَأَةٌ مِنَ الْحَيِّ الْأَنْعَظُوا عَنَّا اسْتَ قَارِيَكُمْ فَاسْتَرُوا فَتَقَطَّعُوا لِي قَبِيصًا فَفَرَحْتُ بِشَيْءٍ فَرَحِي بِذَلِكَ الْقَبِيصِ

حضرت ابوب سخیانی رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ ابوقلابہ ماتہ اوونیل، چہ تہ د عمروبن سلمہ رضی اللہ عنہ سرد نہ ملاویرے، چہ دہغہ نہ دہغہ د مسلمانیدو واقعہ واورے ابوب وائی، زہ د عمروبن سلمہ رضی اللہ عنہ سرد ملاؤ شوم، اودہغہ نہ می د ہغہ د اسلام راوور واقعہ تیوس اوکرو، حضرت عمروبن سلمہ دخیل اوخیلی قبیلے داسلام راوور واقعہ بیانولہ نو ونے فرمائیل، چہ مونے یوے داسی چینے سرد اوسیدو، کومہ دتلونکو او راتلونکو قافلو لار وہ، مختلفے قبیلے بہ پے مونے باندے تیریدی، (رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم) د نبوت اعلان کرے وو، خکہ، مونے بہ دخلقو نہ تپوسوند کول، چہ دا سہی خنکہ دی؟ اودخلقو خہ میلان دی، نو د قافلے خلقو بہ ونیل، دا سہی دخل خان پے بارہ کنہی د رسول دعوی کوی او وائی، چہ اللہ تعالیٰ زما طرف تہ وحی رالیرلے دے (او د قافلے خلقو بہ ہغہ وحی اورولہ) حضرت عمروبن سلمہ فرمائی:

قوله: فکنت أحفظ ذاك الكلام، فکأنما یقر فی صدری: ما بہ دغہ کلام الہی یادولو، داسی بہ معلومیدلہ لکہ چہ دغہ کلام زما پے زہ پورے انخلی.

پہ «یقر» کنہی خلور روایتونہ دی.

① یو، یقر، د قرار نہ دی، پورے ترجمہ ہم ددی مطابق شوے دے.

② دویم روایت «یقر» دقرات نہ دی، یعنی لکہ چہ دغہ کلام زما پے زہ کنہی وئیلو شو او زما د زہ آواز دی.

③ دریم «یقری» دی، دا د، تقریہ، نہ ماخوذ دی، معنی ئے جمع کول راخی. «قریت الماء إذا جمعتہ، یقری فی صدری آی جمع فی صدری» خلورم روایت «یقری» د، د، تغریہ، نہ ماخوذ دی، ددی معنی انخول دی. «غراء» گوند تہ وائی. د «یقری فی صدری» مطلب بہ وی چہ ہغہ کلام زما پے

زېږ پورې انځلولې شو. او په زړه باندې مې چاپ کیدو. دا آخری روایت قاضی عیاض راجح
گرځولې دې. (۱)

قوله: «وكانت العرب تلومهم بالسلامة من الفتح» او عربو به د خپل راوړو دپاره د فتحې

مکې انتظار کولو. «تلوم: تنتظن»

نو کله چه مکه فتح شوه، هرې قبیلې اسلام طرف ته رامنډې کړې. زما قوم هم دخپل قوم به
اسلام راوړو کښې تندي او کړه. (او د خپل قوم د طرف نه یو قاصد جوړ او د نبی ﷺ په خدمت
کښې حاضر شو) کله چه دهغه ځانې نه واپس راغلې نو وې وئیل په الله قسم زه تاسو ته د
یوحی نبی د طرفه راغلي یم. هغوی راته په تعلیم را کولو کښې او وئیل، چه په فلانې وخت
کښې فلانې مونږ او په فلانې وخت کښې فلانې مونږ کوئ. کله چه د مانځه وخت راشی. نو
یوکس دې اذان کوی. او چه چاته د ټولو نه زیات قران ورځی، هغه دې امامتی
وړ کوی. حضرت عمرو بن سلمه رضی الله عنه فرمائی. کله چه خلقو غور او کړو، نو زما نه زیات چاته
قران یاد نه وو. ځکه چه ما به د راتلونکو قافلو نه قران زده کولو. نو هغوی زه امام جوړ
کړم. په دغه وخت کښې زما عمر شپږ یا اووه کاله وو. د بخاری په دې روایت کښې «أنا ابن
ست أسبع سنين» د ابوداود په روایت کښې دی «أنا ابن سبع سنين» (۲) د نسائی په روایت کښې
«أنا ابن ثمان» بغیر ترد نه راغلي دي. (۳) او د ابن جارد په روایت کښې «أنا ابن ست»
بغیر ترد نه راغلي دي. (۴) بهر حال د دوی عمر په دغه وخت کښې د شپږو او اته کالو په
مینځ کښې وو.

فرمائی ما سره یو ځادر وو، کله چه به زه سجدې ته تلم، نو پورته کیدو، او (د شاته نه به مې
سترېنگاړیدو) د قبیلې یوې ښځې او وئیل. «ألا تغفون عنا است قارئکم» تاسو دخپل قاری
صاحب کوناتي زموږ نه ولې نه پټوئ. بیا خلقو کپړه واخستله، اوزما دپاره ئې یو قمیص
واخستلو. په دغه قمیص باندې چه ماته څومره خوشحالی ملاؤ شوه، دومره په بل څیز نه وه
ملاؤ شوې.

د ماشوم د امامت مسئله: د ماشوم د امامت مسئله په کتاب الصلاة کښې تیره شوې ده. امام
شافعی رحمه الله مطلقاً ددې د جواز قائل دی. امام ثوری او امام مالک مطلقاً د کراهت قائل دی.
دامام ابوحنیفه او امام احمد مشهور قول دا دي. چه صبی په نوافلو کښې امامت کولې شی
په فرائضو کښې نشی کولې. (۵)

(۱) عمدة القاری (۲۹۰/۱۱۷) وفتح الباری (۲۳/۸۷)۔

(۲) سنن أبی داود کتاب الصلاة باب م أحق بالإمامة رقم الحديث (۵۸۵)۔

(۳) سنن نسائی کتاب الإمامة باب إمامة الغلام قبل أن يحتلم (۱۲۷/۱)۔

(۴) المنتقى لابن الجارود کتاب الصلاة باب الجماعة والإمامة (۱۱۴)۔

(۵) المجموع شرح المذهب (۲۴۹/۴ و ۲۵۰)۔

روایت باب د امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ مستدل دې. احناف او حنابلہ وغیرہ ددې داسې جواب کوی. چه دا عمل دهغه خلقو دخپل طرف نه کړې وو. د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم تقریر دې عمل ته حاصل شوې نه وو. نو قابل استدلال نه دې. (۱) خو نور حضرات فرمائی، چه دا د نزول وحی زمانه وه. که دا عمل ناجائز وو، نو د وحی په ذریعہ به تنبیہ راغلې وه. لکه څنگه چه حضرت جابر رضی اللہ عنہ او حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ د عزل په جواز باندې دا دلیل پیش کړې وو. «کنا نعلز والقرآن نزل ورسول الله صلی اللہ علیہ وسلم بین أظهرنا» که عزل ناجائز وو. نو قرآن به ددې د حرمت تصریح کړې وه. حال دا چه قرآن تصریح نه ده کړې، ددې نه معلومیږی، چه په دې کنبې حرمت نشته، دغه شان دلته هم د نابالغه د امامت علم که جائز نه وو، و پکار ده چه ددې تصریح راغلې وه. (۲)

خواحناف فرمائی. چه دا روایت دصبی د امامت د جواز دپاره دلیل جوړول وی. نو په دې کنبې دا هم راغلی دی. چه د سجدې په حالت کنبې به دده کشف عورت کیدو، حال دا چه په کشف عورت سره په اتفاق مونږ ماتیرې. نو بیا به ددې تاسو څه جواب ورکوی؟ (۳) حقیقت دا دې، چه په دې روایت سره استدلال صحیح نه دې. په اصل کنبې دا خلق اوس نوې نوې مسلمانان شوی وو. د صلاة د احکامو نه لا پوره خبر نه وو. د ټولونه زیات قرآن چونکه عمرو بن سلمه رضی اللہ عنہ ته یاد وو. ددې وجې ئې دې خپل امام جوړ کړې وو. روسته چه کله دوی ته د صلاة د احکامو تفصیلات معلوم شو. نو هغوی به امام بدل کړی وی. والله اعلم.

علامه خطابی فرمائی، چه حسن بصری دا روایت ضعیف ګرځولې دي. «وقال مرة دعه لیس بشی بین» دا پریږده. دا څه واضح څیز نه دې. (۴)

[۲۰۵] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي يُونُسُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَائِشَةَ قَالَتْ كَانَ عْتَبَةُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ عِدًّا إِلَى أَخِيهِ سَعْدِ بْنِ قَبِيضَ ابْنِ وَلِيدَةَ زَمْعَةَ وَقَالَ عْتَبَةُ إِنَّهُ ابْنِي فَلَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ فِي الْفَتْحِ أَخَذَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ ابْنَ وَلِيدَةَ زَمْعَةَ فَأَقْبَلَ بِهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَقْبَلَ مَعَهُ عَبْدُ بْنُ زَمْعَةَ فَقَالَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ هَذَا ابْنُ أَخِي عَدُوٌّ إِلَيَّ أَنَّهُ ابْنُهُ قَالَ عَبْدُ بْنُ زَمْعَةَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا أَخِي هَذَا ابْنُ زَمْعَةَ وَلَدَ عَلِيٍّ فَرَأَيْتَهُ فَتَنَظَّرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى

(۱) اوګوری بذل المجہود (۱۹۷۱/۴).

(۲) فتح الباری (۲۳/۸).

(۳) بذل المجہود (۱۹۸/۴).

(۴) عین الہدایہ (۴۵۳/۱).

ابْنِ وَلِيدَةَ زَمْعَةَ فَإِذَا أَشْبَهَ النَّاسَ بِعُتْبَةَ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَؤُلَاءِ هُوَ أَخُوكَ يَا عَبْدُ بْنُ زَمْعَةَ مِنْ أَجْلِ أَنَّهُ وَلِدَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي قُحَيْشٍ وَفَرَّاشَهُ وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ احْتَبَيْ مِنْهُ يَا سَوْدَةُ لِمَا رَأَى مِنْ شَبَهِ عُتْبَةَ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ قَالَ ابْنُ شُهَابٍ قَالَتْ عَائِشَةُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْوَلَدُ لِلْفَرَّاشِ وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ وَقَالَ ابْنُ شُهَابٍ وَكَانَ أَبُو هُرَيْرَةَ يَصِيحُ بِذَلِكَ [۱۹۳:۸]

امام بخاری رحمہ اللہ دا حدیث پہ دوو سندونو سره نقل کړې دې. د اولنې سند متن ئی دلته نه دې ذکر کړې. دلته صرف د سند ذکر دې، ددې متن امام بخاری په کتاب الوصایا کښې ذکر کړې دې. (۱)

دویم سند، لیث، دې، کوم چه امام بخاری دلته تعلیقاً ذکر کړې دې. وړاندې متن د لیث د سند سره متعلق دې. دا تعلیق محمد بن یحیی هلی په «الزهريات»، کښې موصولاً نقل کړې دې. (۲)

قوله: كَانَ عُتْبَةُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ عَهْدًا إِلَى أَخِيهِ سَعْدِ أَنْ يَقْبِضَ ابْنَ وَلِيدَةَ زَمْعَةَ

زَمْعَةَ: په زمانه د جاهلیت کښې به بعضې خلقو خان سره وینځې ساتلې، او په هغوی باندې به ئې زنا کوله او گټه به ئې کوله. دې سره سره به ئې هغوی سره په خپله هم وطی کوله، کله چه به ددغه وینځې نه بچې پیدا شو. نو بعضې وخت کښې به مولی ددغه بچی په باره کښې دعوی اوکړه، چه دا زما دې، او کله به زانی دعوی اوکړه، چه دا زما دې، چه چا به دعوی اوکړه، بچې به هم د هغه گنړلې شو. د ام المومنین سوده رضی اللہ تعالیٰ عنہا دپلار زمعه بن قیس هم دغه شان یوه وینځه وه. د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ تعالیٰ عنہ ورور عتبه بن ابی وقاص به دې ته راتلو، چه کله حمل ښکاره شو، نود مرگه نه وړاندې هغه خپل ورور حضرت سعد رضی اللہ تعالیٰ عنہ ته اووئیل چه د زمعه د وینځې نه کوم بچې پیدا شی. په هغې باندې به قبضه کوي. ځکه چه هغه زما خونې دې. (۳)

حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ تعالیٰ عنہ کله د فتح مکې په موقع مکې ته راغلو، او په هغه بچی ئې نظر پریوتل. نو هغه ئې د رسول الله صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم په خدمت کښې حاضر کړو. او وې وئیل دا زما د ورور خونې دې. خو عبد بن زمعه او وئیل یا رسول الله دا خو زما ورور دې. او زما د پلار په فراش باندې پیدا شوې دې. (یعنی زما د پلار د وینځې نه پیدا شوې دې) رسول الله صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم چه کله هغه هلك طرف ته اوکتل، نو هغه د عبه بن ابی وقاص سره زیات مشایه و. ونې صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فیصله د عبد بن زمعه په حق کښې اوکړه، او وې فرمائیل. «هولک، هو اخوک، یا عبد بن زمعه» ښکاره ده چه کله نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم هغه د عبد بن زمعه ورور او گرځولو، نود ام

(۱) او گوړی صحیح بخاری کتاب الوصایا باب قول الموصی لوصیه تعاهدو ولدی (۳۸۳/۱)

(۲) فتح الباری (۲۴۸)

(۳) فتح الباری (۳۳۰/۱۱۲) کتاب الفرائض باب الولد للفراش حره کانت أو أمة

المومنین سوده بنت زمعه هم ورور شو. خو نبی ﷺ د احتیاط دپاره حضرت سودې ﷺ ته اوونیل. «احتیی منه یا سوده» سوده! دده نه پرده کوه. دا حکم نبی ﷺ ددې وجې ورکړو. چه هغه هلك د عتبه سره مشابه وو.

د حدیث باب نه په ثبوت نسب باندې د درې امامانو استدلال: دا حدیث په یوه اختلاف مسئله کېږي د ائمه ثلاثه دلیل دي. مسئله دا ده، که یو مولی دخپلې وینځې سره د وطی کولو اقرار اوکړي، اویا د دغه وینځې بچې پیدا شي. نو هغه به د مولی گنړلې شي اوکه نه، ائمه ثلاثه فرماني. هغه بچې به د مولی گنړلې شي. احناف وائي. چه صرف د وطی اقرار کول کافي نه دي. بلکه دې سره سره دا هم ضروري دي. چه مولی دا دعوی اوکړي. چه دا بچې زما دي. (۱) حدیث باب د ائمه ثلاثه دلیل دي، ځکه چه په دې کېږي رسول الله ﷺ د څه دعوی نه بغیر د دغه هلك نسب د زمعه ثابت کړو. اود زمعه خوښې ته ئې اوونیل، چه دا ستا خوښې دي. ددې نه معلومېږي. چه د بچې د نسب د ثبوت دپاره د مولی دعوی کول څه ضروري نه ده.

حضرت احناف رحمهم الله فرمائي، چه دلته رسول الله ﷺ د دغه هلك نسب د زمعه نه ثابت کړې نه دي. بلکه «هولک یا عید زمعه» ئې وئيلي دي. د عبد بن زمعه دپاره ئې د دغه هلك ملکیت ثابت کړې دي. ځکه چه اصول دا دي. کله چه د پلار د وینځې نه بچې د بل چا د نطفې نه پیدا شي. نو د پلار نه پس د دغه وینځې پشان د هغې د بچې هم (دمولی) خوي مالک دي. هم ددې اصولو په رنځا کېږي نبی ﷺ دهغه بچې ملکیت د عبد بن زمعه نه ثابت کړو. د ثبوت نسب دلته څه ذکر نشته.

د دې خبرې تائید د عبد الله بن زبیر رضی الله عنه د هغه روایت نه هم کیږي. کوم چه نسائي په سنن کېږي (۱) عبد الرزاق په مصنف کېږي (۲) او امام احمد بن حنبل رحمه الله په مسند کېږي تخریج کړې دي. (۳) ددې په آخر کېږي دي. «واحتیی منه یا سوده فلیس لك بائ» د احنافو دطرفه ددې جواب حاصل دا دي. چه «هولک یا عید بن زمعه» نه مراد ثبوت نسب نه دي. بلکه ددې جملې نه مقصد د عبد بن زمعه دپاره د هلك ملکیت ثابتول دي. خودا جواب په هغه وخت کېږي صحیح کیدي شي. کله چه دغه هلك غلام اومنلې شي. حال داچه د بعضې روایاتو نه د هغه حریت ثابتېږي.

ددې وجواب اکثر احناف ددې روایت جواب دا ورکوي. چه «هولک یا عید بن زمعه» نه د رسول الله ﷺ مقصود هغه د عبد بن زمعه سره په میراث کېږي شریکول وو. ځکه چه دا اصول دي، چه که یو وارث د یو کس په باره کېږي دا اقرار اوکړي، چه دا زما ورور دي. نو د وارث په

(۱) مفتی ابن قدامة (۵۳۰/۹) کتاب عتق أمهات الأولاد وإعلاء السنن (۲۲۷/۱۱)۔

(۲) سنن نسائي (۱۱۰/۲) کتاب الطلاق باب الحاق الولد بالفراش إذا لم ينغه صاحب الفراش۔

(۳) مصنف عبد الرزاق (۴۴۳/۷) رقم (۱۳۸۲۰)۔

(۴) مسند احمد (۵/۴)۔

دمه لازم دی، چه هغه خپل نصف حصه میراث دغه مقرله کس ته ورکړی. خو د مړي نه ددغه کس نسب نه ثابتیږي. «لأن البراءة لا تثبت إلا بما يتعلق به وحده» دلته هم بعینه هم دا صورت دی. چه عبد بن زمعه راغلو، د دغه کس په باره کښې ئې اوونیل، چه دا زما ورور دی. نو نبی ﷺ د دغه قاعدې په رنډا کښې فیصله اوکړه، او وې وئیل چه «ولک یا عبد بن زمعه» یعنې «له یشارکک فی الميراث» ددې خبرې تائید د مصنف عبدالرزاق دهغه روایت نه هم کیږي. دکوم الفاظ چه دا دی. «فقال النبي ﷺ لسودة أمر الميراث قله وأما أنت فأحتجی منه یاسودة، فإنه ليس لك بأمر» (۱) دغه شان د مسند احمد په روایت کښې دی. «أما أنت فأحتجی منه، فليس بأمر، ولله الميراث» (۲) دا روایات په دې خبره باندې په صراحت سره دلالت کوي. چه رسول الله ﷺ د زمعه نه دهغه نسب نه ثابتوی. بلکه صرف د میراث په حق کښې د عبد بن زمعه سره هغه شریکوي. هم ددې وجې رسول الله ﷺ حضرت سودة رضی الله عنه ته او فرمائیل. چه «فإنه ليس لك بأمر» که د نسب ثابتول د نبی ﷺ مقصود وو. نو بیا به ئې د حضرت سودة نه د هغه د اخوت نفی هرگز نه کوله.

امام نووی رحمه الله فرمائی. «فإنه ليس لك بأمر» دا زیادت سنداً ثابت نه دی. (۳) امام ابو عبدالله المازری شارح دمسلم هم په «العلم شرح صحيح مسلم» کښې دا لیکلی دی. چه دا زیادت بعضی احنافو دخپل طرف نه کړې دي. (۴) علامه سیوطی رحمه الله هم د نسائی شریف په شرح «زهر الربی»، کښې د مازری دا قول نقل کړې دي. (۵) خودا اعتراض صحیح نه دی. دا حدیث د امام احمد او امام نسائی نه علاوه امام طحاوی هم تخریج کړې دي. (۶) حافظ شمس الدین ذهبی رحمه الله په میزان الاعتدال کښې لیکي. «هذا حدیث صحيح الإسناد» (۷)

حافظ ابن حجر په فتح البخاری کښې د اوږد کلام نه پس هم دې ته ترجیح ورکړې ده. چه دا حدیث حسن دي. هغوی فرمائی. «أسناد النسائي حسن، ورجاله رجال الصحيح..» (۸) او داحکامو په باب کښې چه لکه څنگه احادیث صحیح معتبر وی. دغه شان حسن هم قابل اعتماد وی.

(۱) مصنف عبدالرزاق (۴۴۳/۷) رقم (۱۳۸۲۰).

(۲) مسند احمد (۴۲۹/۶).

(۳) شرح صحيح مسلم للنووي (۴۷۱/۱) كتاب الرضاة باب الولد للفراش وتوفي الشبهات.

(۴) شرح صحيح مسلم للنووي (۴۷۱/۱) كتاب الرضاة باب الولد للفراش وتوفي الشبهات.

(۵) زهری الربی (۱۱۰۲ و ۱۱۱) كتاب الطلاق باب الحاق الولد بالفراش إلا لم ينفع صاحب الفراش.

(۶) شرح معانی الآثار للطحاوي (۷۵۱۲) كتاب العتاق باب الأمة يطأها مولها ثم يموت .. إلخ.

(۷) میزان الإعتدال (۴۶۵/۴) رقم الترجمة (۹۸۶۷).

(۸) فتح الباری (۳۷۱/۲) كتاب الفرائض باب الولد للفراش حرة كانت أم أمة.

اوس دلتہ دوه خبرې جمع شوي، د بخاری په ذکرشوی تعلیق کښې خو دی، «خو اهوک» اود بخاری ددې تعلیق نه علاوه د نسائی وغیره په روایت کښې دی. «احتجی منه یاسوده فراهه لیس لك باه» په دواړه قسم روایاتو کښې تعارض دې. اوس که د تعارض لرې کولو دپاره د ترجیح طریقه اختیار کړې شی. نو د بخاری لفظ ته ترجیح پکار ده. خود لیث د ذکرشوي طریق نه علاوه په بل هیڅ طریق کښې د «هو اهوک» الفاظ نه دی راغلی. ابن شهاب زهري دامام مالک نه دا روایت نقل کوی. په هغې کښې دا زیادت نشته. ددې وجې په ظاهره دا معلومیږي. چه د «هو اهوک» زیادت راوی د خپل طرف نه د تفسیر په طور سره کړې دې. ځکه که دا د اصل روایت حصه اومنلې شی. نو بیا د «احتجی منه یاسوده» سره د دې څه جوړځت نه راځي. اودغه شان د «لیس لك باه» روایت سره نې تعارض لازمیږي.

بیا دویمه خبره دا ده، چه دا روایت د شوافع مستدل هم نشی کیدی. ځکه چه د شوافع رحمهم الله په نیز د مولی د ثبوت نسب دپاره،، تحصین جاریه،، شرط دې. د تحصین جاریه مطلب دا دې. چه مولی جاریه د بهر مشکوکو گرځیدو نه منع کړي. اوهم په خپل کور کښې هغه ساتي. حال دا چه د زمعه ددې وینځي په باره کښې ابن جریر طبری تصریح کړې ده، چه دا وینځه د مکې د زنا کارو ښځو ځنی وه. نو بیا د،، تحصین جاریه،، شرط چرته موجود شو، چه ثبوت نسب ثابت کړې شی. (۱)

[۴۰۵۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَقَاتِيلَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ أُمَّرَأَةً سَرَقَتْ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةِ الْفَتْحِ فَقَزَعَ قَوْمُهَا إِلَى أَسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ يَسْتَشْفِعُونَهُ قَالَ عُرْوَةُ فَلَمَّا كَلَّمَهُ أَسَامَةُ فِيهَا تَلَوْنِ وَجْهَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَتُكَلِّمُنِي فِي حَدٍّ مِنْ حَدُودِ اللَّهِ قَالَ أَسَامَةُ اسْتَغْفِرْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ فَلَمَّا كَانَ الْعِشَاءُ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ خَطِيبًا فَأَتْنِي عَلَى اللَّهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قَالَ أَمَا بَعْدُ فَأَيُّمَا أَهْلَكَ النَّاسُ قَبْلَكُمْ أَتَمَلُّكُمْ كَانُوا إِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الشَّرِيفُ تَرَكُوهُ وَإِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الضَّعِيفُ أَقَامُوا عَلَيْهِ الْحَدَّ وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَوْ أَنَّ قَاطِمَةَ بِنْتُ مُحَمَّدٍ سَرَقَتْ لَقَطَعْتُ يَدَهَا ثُمَّ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِتِلْكَ الْمَرْأَةِ فَقُطِعَتْ يَدَاهَا فَحُسِّنَتْ ثَوْبُهَا بَعْدَ ذَلِكَ وَتَرَوَجَّتْ قَالَتْ عَائِشَةُ فَكَانَتْ تَأْتِي بَعْدَ ذَلِكَ فَارْقَمَ حَاجَتَهَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [۴۰۵۴: ۲/۴۰۵۳] حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا عَاصِمٌ عَنْ أَبِي عُمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي مُجَابِرٌ قَالَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَخِي بَعْدَ الْفَتْحِ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ جِئْتُكَ بِأَخِي

(۱) قال الشيخ الأنور رحمهم الله في فيض الباري (۱۸۸۱/۳ و ۱۳۹...) وتبعته له تفسير ابن جرير، فوجدت فيه إن نكل الوليدة كانت من بغايا مكة فأين الشافعية وأين ثبوت النسب، فإنه يبني عندهم على التحسين وإذا انعدم التحسين، انعدم ما يبني عليه -

لِيَسَّيْعَهُ عَلَى الْهَجْرَةِ قَالَ ذَهَبَ أَهْلُ الْهَجْرَةِ بِمَا فِيهَا فَقُلْتُ عَلَى أَيْ شَيْءٍ يَسَّيْعُهُ قَالَ أَبَايَعُهُ عَلَى الْإِسْلَامِ وَالْإِيمَانِ وَالْجِهَادِ فَلَقِيتُ مَعْبِدًا بَعْدَ وَكَانَ أَكْبَرَهُمَا فَسَأَلْتُهُ فَقَالَ صَدَقَ مُجَاشِعٌ [٣٠٥٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ حَدَّثَنَا الْفَضِيلُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا عَاصِمٌ عَنْ أَبِي عُمَانَ الثَّيْلِيِّ عَنْ مُجَاشِعِ بْنِ مَسْعُودٍ الظَّلَقِيِّ بِأَبِي مَعْبِدٍ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيَسَّيْعَهُ عَلَى الْهَجْرَةِ قَالَ مَضَتْ الْهَجْرَةُ لِأَهْلِهَا أَبَايَعُهُ عَلَى الْإِسْلَامِ وَالْجِهَادِ فَلَقِيتُ أَبَا مَعْبِدٍ فَسَأَلْتُهُ فَقَالَ صَدَقَ مُجَاشِعٌ وَقَالَ خَالِدٌ عَنْ أَبِي عُمَانَ عَنْ مُجَاشِعٍ أَنَّهُ جَاءَ بِأَخِيهِ مُجَالِيدَ [٣٠٥٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ مُجَاهِدٍ قُلْتُ لِابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَهَاجِرَ إِلَى الشَّامِ قَالَ لَا هِجْرَةَ وَلَكِنْ جِهَادٌ فَإِنْ لَمْ تَلْقَ فَاعْرِضْ نَفْسَكَ فَإِنْ وَجَدْتَ شَيْئًا وَلَا رَجَعْتَ وَقَالَ النَّضْرُ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ أَخْبَرَنَا أَبُو بَشِيرٍ سَمِعْتُ مُجَاهِدًا قُلْتُ لِابْنِ عُمَرَ فَقَالَ لَا هِجْرَةَ الْيَوْمَ وَبَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ [٣٠٥٧] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ يَزِيدَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَزْمَةَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو عُمَرَ وَالْأَوْزَاعِيُّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي لُبَابَةَ عَنْ مُجَاهِدِ بْنِ جَبْرِ الْمَكِّيِّ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانِ يَقُولُ لَا هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ [٣٠٥٨] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ يَزِيدَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَزْمَةَ قَالَ حَدَّثَنِي الْأَوْزَاعِيُّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ قَالَ زُرْتُ عَائِشَةَ مَعَ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ فَسَأَلَهَا عَنِ الْهَجْرَةِ فَقَالَتْ لَا هِجْرَةَ الْيَوْمَ كَانِ الْمُؤْمِنُ يَغْرَأُ أَحَدَهُمْ بِدِينِهِ إِلَى اللَّهِ وَإِلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خِيفَةً أَنْ يَفْتَنَ عَلَيْهِ فَأَمَّا الْيَوْمَ فَقَدْ أَظْهَرَ اللَّهُ الْإِسْلَامَ فَالْمُؤْمِنُ يَعْبُدُ رَبَّهُ حَيْثُ شَاءَ وَلَكِنْ جِهَادٌ وَبَيَّةٌ [٣٠٥٩] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي حَسَنُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ مُجَاهِدٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ يَوْمَ الْفَتْحِ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ مَكَّةَ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِيهِ حَرَامٌ بِحَرَامِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَمْ تَحِلْ لِأَحَدٍ قَبْلِي وَلَا تَحِلُّ لِأَحَدٍ بَعْدِي وَلَمْ تَحِلَّ لِي قَطُّ إِلَّا سَاعَةً مِنَ الذَّهْرِ لَا يُنْقَرُ صَيْدُهَا وَلَا يُغْصَدُ شَوْكُهَا وَلَا يُخْتَلَى خِلَافُهَا وَلَا تَحِلُّ لِقَطْعِهَا إِلَّا لِلنَّبِيِّ فَقَالَ الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ إِلَّا الْإِذْخِرِيَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنَّهُ لَا بَدَّ مِنْهُ لِلْفَتَنِ وَالْبُيُوتِ فَسَكَتَ ثُمَّ قَالَ إِلَّا الْإِذْخِرِيَا ثُمَّ خَلَّالَ

وَعَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْكَرِيمِ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ يُمِثِّلُ هَذَا أَوْ نَحْوَهَا رَوَاهُ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [٣٠٦٠]

قوله: حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ خَالِدٍ... ذَهَبَ أَهْلُ الْهَجْرَةِ بِمَا فِيهَا: مطلب دا دي. چه مدینې منورې ته چه دهجرت خومره فضائل وو، هغه ټول فضائل چه کومو خلقو وړاندې هجرت کړې دي. یوړل او د فتحې مکې نه پس په هجرت کولو هغه فضائل نه حاصلیږي.

قوله: فَلَقِيتُ أَبَا مَعْبِدٍ: په بعضې نسخو کې «أبا معبد» دي. او په بعضو کې «معبد» دي.

خو صحیح نسخه د کشمینی رحمۃ اللہ علیہ ده. په هغې کښې «أبا معبد» دې. ابو معبد د حضرت مجاشع رضی اللہ عنہ د مشر ورور حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ کښت دې. (۱)

قوله: وَقَالَ النَّصْرُ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ..... دا تعلیق دې. او اسماعیلی دا موصولاً نقل کړې دې. (۲) هلته دې سره متعلقه مباحث تیرشوی دی.

قوله: حدثنا إسحاق، حدثنا أبو عاصم عن ابن جریح .. عن مجاهد..: د مجاهد دا روایت مرسل دې. امام بخاری په کتاب الحج او کتاب الجهاد کښې دا موصولاً ذکر کړې دې. (۳)

بَاب = قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى: لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ لَا

يَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كُنُوزُكُمْ فَلَمْ تُفْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مَّا دُيِّرْتُمْ ثُمَّ أَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ (إِلَى قَوْلِهِ) وَاللَّهُ عَزَّوَجَلَّ عَزَمَ

«حنین»، د مکې او طائف په مینځ کښې د یو خوږ نوم دې. (۴) دلته د عربو دوه مشهورې قبیلې آبادې وې. هوازن او ثقیف، هوازن د غشو په ویشو کښې مشهوره وه. او ثقیف په خپل شرافت کښې مشهوره وه.

رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم چه کله مکه فتح کړه. نو دې دواړو قبیلو په خپل مینځ کښې مشوره اوکړه. چه د مکې د فتحې نه پس اوس د دوی نمبر دې. ددې نه وړاندې چه مسلمانان په مونږ باندې حمله اوکړې. مونږ لره وړاندې والې پکار دې، چه په هغوی حمله اوکړو. (۵) نو د دواړو قبیلو په شلو زرو کسانو باندې مشتمله یو لوی لښکر په مسلمانانو باندې د حملې کولو دپاره د عوف بن مالک په نگرانۍ کښې روان شو. ښځې اوماشومان ئې هم په دې غرض باندې ځان سره راروان کړل. چه دوی پرېنږدی. او اونه تختۍ. اود هغوی د حفاظت دپاره خپل ځانونه ورکړې. (۶)

د لښکر قیادت اگرچه د قبيله هوازن سردار مالک بن عوف کولو، خو د بن جشم د قبیلې سردار . . . درید بن صمه، ئې هم د مشورې په حیثیت لښکر ته راغونښتی وو. چه په جنگي امورو کښې د هغه د مهارت نه فائده واخستې شی. . . ورید بن صمه، . . مشهور شاعر او په میدان جنگ باندې پوهیدو کښې د غیر معمولی صلاحیت مالک وو. په دغه وخت کښې دهغه عمر د سلو نه زیات وو. خلقو هغه راوچت کړل. او میدان جنگ ته ئې راورسولو. ورید

(۱) فتح الباری (۲۶۸)۔

(۲) فتح الباری (۳۶۸) وعمدة القاری (۲۹۲/۱۷)۔

(۳) عمدة القای (۲۹۳/۱۷)۔

(۴) حنین دمکې مکرمي ته د درې ورځو په فاصله باندې دې طبقات ابن سعد (۱۴۹/۲)۔

(۵) الکامل لابن اثیر (۱۷۷/۲)۔

(۶) سیرت مصطفی (۵۶۵/۱۳)۔

تپوس اوکړو، چه دا کوم ځانې دې؟ خلقو اوونیل،، او طاس،، ورید اوونیل. دا ځانې د جنگ دپاره مناسب دې. ځکه چه ددې ځانې زمکه نه زیاته سخته ده. اونه دومره نرمه ده. چه قدم په کښې خښیږی. بیا هغه تپوس اوکړو. چه د ماشومانو د ژړا دا آواز څنگه راځی؟ خلقو ورته اوونیل. چه ماشومان او ښځې مو ځان سره راوستی دی، چه هر سړې په بهادری سره جنگیږی. او تختی نه. په دې باندې ورید اوونیل. په جنگ کښې صرف نیزه او توره کار کوی. که په جنگ کښې فتح اوشوه. نود اهل وعیال راوستو څه فائده نشته. او که شکست اوشو. نو د ښځو او بچو په وجه به نوره هم رسوانی وی. ددې وجې زما دا مشوره ده. چه اهل وعیال د لښکر نه روسته اوساتی. خو مالک بن عوف د ځوانی د جوش په وجه د،، ورید،، رانی بیخی خوښه نکړه. او وې ونیل. د بوداتوپ په وجه دده عقل بیخی بیکاره شوې دې. (۱) بل طرف ته چه رسول الله ﷺ ته ددې خبر اوشو، نو هغوی د تحقیق حال دپاره عبدالله بن ابی حدرد اولیرلو. هغه لارل. او دوه ورځې د هوازن په لښکر کښې پاتې شو. او واپس راغلو، نبی ﷺ ته نې تفصیل بیان کړو. (۲)

رسول الله ﷺ هم د مقابلي دپاره تیاریانې شروع کړې. صفوان بن امیه چه لا تراوسه پورې مسلمان شوې نه وو. سل زغري دسازو سامان سره په مستعار واخستې. (۳)

د خیالی په ورځ په ۲ شوال ۸هـ نبی ﷺ د دولس زره کسانو لښکر واخستل، د مکې نه حنین طرف ته روان شو. (۴) دا داسلامی غزواتو اولنې لښکر وو. چه دومره په زیات تعداد کښې د شان او شوکت سره حنین طرف ته روان شو. د بعضې صحابو ﷺ د ژبې نه دا اووتل.

«لن تغلب الیوم من قلة» نن به مونږ د قلت په وجه نه مغلوبه کیږو. په دې جمله کښې یو قسم د فخر او اعجاب بوټی وو. ځکه د الله تعالی په دربار کښې دا خبره خوښه نشوه. هم دې طرف ته نې اشاره کړې ده په قرآن پاک کښې فرمائی. «لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كُرُوكُمْ فَلَمْ تُلَاقُوا عَنَّا مُرِيًا»

اسلامی لښکر د نښې (منگل) په ورځ وادی حنین ته اورسیدل. مالک بن عوف خپل فوځ د حنین دواړو طرفونو ته په مورچو کښې کښلولې وو. او هغوی ته نې ونیلی وو. چه د خپلو تورو تیکي اوشولی. او وې غورځوی. کله چه اسلامی لښکر د دې ځانې نه تیریږی. نو ټول پرې په شریکه حمله اوکړی. (۵)

اوس لا د صبا رنډا هم سمه نه وه لگیدلې. چه اسلامی لښکر وادی حنین نه تریدل. د هوازن او ثقیف دیرش زره ځوانانو په توور او غشو باندې په اسلامی لښکر باندې حمله اوکړه. په

(۱) زاد المعاد (۴۶۶/۳، ۴۶۷) واکامل لابن الأثیر (۱۷۷/۲) والبدایة والنهاية (۳۲۲/۴)۔

(۲) زاد المعاد (۴۶۸/۳) وتاریخ الطبری (۳۴۶/۲)۔

(۳) تاریخ الطبری (۳۴۶/۲)۔

(۴) طبقات ابن سعد (۱۵۰/۲). ابن اسحاق د روانیدو تاریخ پنځم شوال لیکلې دې. (البدایة والنهاية)۔

(۵) زاد المعاد (۴۶۷/۳)۔

دې ناڅاپي حمله باندې اسلامي لښکر منتشر او تتر بتر (اخواه ديخواه) شو. صرف څو صحابه رضي الله عنه د نبی ﷺ سره پاتې شو. په هغې کښې حضرت ابوبکر، حضرت عمرو حضرت علي، حضرت عباس، حضرت فضل بن عباس، حضرت اسامه بن زيد، حضرت سفیان بن حارث وغيره رضي الله عنه شامل دي. حضرت عباس رضي الله عنه د نبی ﷺ د قجرې واگې او ابوسفیان بن حارث رضي الله عنه رکاب نيولې وو. په سخت جنگ کښې نبی ﷺ د سورلي نه راکوز شو. او د جلال نبوت په لهجه کښې ئې اووئيل: «أنا النبي لا كذب أنا ابن عبد المطلب» حضرت عباس رضي الله عنه اوچتوازه و. نبی ﷺ هغه ته حکم اوکړو. چه انصارو او مهاجرينو ته آواز اوکړه. هغوی په اوچت آواز سره دا نعره اووهله: «يا معشرا الأنصار، يا أصحاب السيرة» (۱) اي د انصارو ډلې، اي د کيکر د ونې خاوندانو! کله چه دا جمله صحابو رضي الله عنه واوريده. نو لکه د ليونو غوندي راواپس شول. او د رسول الله ﷺ نه گيرچاپيره جمع شول. نبی ﷺ د حملې حکم ورکړو. او ميدان جنگ گرم شو. نبی ﷺ په لاس کښې خاورې راواخستې. او کافرانو طرف ته ئې اوويستې. او وې فرمايل: «شاهت الوجوه» خراب دې شي دا مخونه، يا خراب شو دا مخونه، خبرې ئې اوکړې. يا ئې خبر ورکړو. په کافرانو کښې داسې يو کس هم پاتې نشو. چه دهغه سترگو ته د دغه يو موټي خاورې نه اونه رسیده. (۲)

ددشمن قدمونه اوخویدل. او اویا کسانو دهغوی قتل شو. (۳) ډير قيديان شول. اوڅه اوختخيدل. په اوطاس او طائف کښې ئې پناه واخستله. طائف ته چه کوم کسان تختيدلي وو. په هغوی کښې مالک بن عوف هم وو. ورید بن صمه اوطاس طرف ته تلونکو کښې وو. (۴) دغه شان الله تعالی آخر په دې جنگ کښې مسلمانانو ته فتح ورکړه. دې غزوې سره متعلق نورې خبرې وړاندې د بخاری په روایاتو کښې راځي.

په جنگ حنین کښې چه په اول کښې مسلمانانو ته کوم شکست شوې وو. دې سبب دا وو. چه د يو صحابي رضي الله عنه د خولې نه داسې جمله وتلې وه. چه په هغې کښې د اعجاب بوني وو. چه: «نن به مونږ د کموالی د وجې شکست نه موو»، (۵) الله تعالی او فرمايل: «وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كُوْنُكُمْ فَلِمُنْ تَغْنِي عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمُ مُدْبِرِينَ» ثُمَّ أُنْزِلَ اللَّهُ سَيِّدَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ (۶) الله تعالی بيا خپل احسان اوکړو. او مسلمانانو ته ئې غلبه ورکړه. ددې وجې وروڼو د لونې خبرې نه ډير ويريدل پکار دی.

(۱) سمره د کيکر ونې ته وائي. د اصحاب سمره نه په بيعت رضوان کښې شرکت کونکی صحابه رضي الله عنه مراد دی. ځکه چه دا بيعت د کيکر د ونې لاندې اخستې شوې وو. —

(۲) د تفصيل دپاره د اهورري الكامل لابن الأثير (۱۷۹۱۲) و تاريخ الطبري (۳۴۸۱۲) وزاد المعاد (۴۷۱۳) و ۴۷۲ —

(۳) الكامل لابن الأثير (۱۷۹۱۳) —

(۴) البداية والنهاية (۳۳۷۱۴) —

(۵) زاد المعاد (۴۷۷۱۳) —

(۶) سورة التوبة: ۲۵ و ۲۶ —

[۳۰۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُنِيرٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ هَرَبَةَ قَالَ سَمِعْتُهَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ حُنَيْنٍ قُلْتُ لِمَ كَذَبْتَ حُنَيْنًا قَالَ قَبْلَ ذَلِكَ

[۳۰۱/۳۰۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَجَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ يَا أَبَا عَمْرٍاءَ أَتَوَلَّيْتَ يَوْمَ حُنَيْنٍ فَقَالَ أَمَا أَنَا فَأَشْهَدُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ لَمْ يُولُ وَلَكِنْ عَجَلَ سَرَعَانِ الْقَوْمِ فَرَشَقَتْهُمْ هَوَازُنُ وَأَبُوسُفْيَانُ بْنُ الْحَارِثِ أَخَذَ بِرَأْسِ بَغْلَتِهِ الْبَيْضَاءِ يَقُولُ أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ

[۳۰۲] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قِيلَ لِلْبَرَاءِ وَأَنَا أَسْمِعُ أَوْلِيَّتُمْ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ حُنَيْنٍ فَقَالَ أَمَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَا كَاثِرَ لَهَا قَالُوا مَا أَفَعَلَ قَالَ أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ

[۳۰۳] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ سَمِعَ الْبَرَاءَ وَسَأَلَهُ رَجُلٌ مِنْ قَبَائِلِ أَقْرَبَتِهِ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ حُنَيْنٍ فَقَالَ لَكِنْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَفِرْ كَاثِرَ هَوَازُنَ رَمَاهُ وَإِنَّا لَمَّا خَلَمْنَا عَلَيْهِمُ الْكَفُّوا فَأَكْبَيْنَا عَلَى الْغَنَائِمِ فَاسْتَقْبَلْنَا بِإِسْهَامٍ وَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى بَغْلَتِهِ الْبَيْضَاءِ وَإِنَّا سُفْيَانُ بْنُ الْحَارِثِ أَخَذَ بِرَأْسِهَا وَهُوَ يَقُولُ أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ قَالَ إِسْمَاعِيلُ وَذَهَبَ ذَلِكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ بَغْلَتِهِ [۳۰۴]

قوله: حدثني محمد بن... يوكس راغلود حضرت براء بن عازب رضي الله عنه نه نبي تپوس او كړو. «اتوليت يوم حنين؟» آيا ته د حنين په ورځ تختيدلې وې؟ نو هغوی په جواب كښې اوونيل، او. «أما أنا فأشهد على النبي صلى الله عليه وسلم أنه لم يول ولكن عجل سمرعان القوم» يعنى زه گواهي وركړم. چه رسول الله صلى الله عليه وسلم شا كړې نه وه چه تختيدلې وو، بلكه د قوم بعضي تلوارگرو د عجلت نه كار واخستلو.

حضرت براء رضي الله عنه په جواب كښې دا اونه ونييل. چه مونږ نه وو تختيدلي. بلكه وې فرمايل رسول الله صلى الله عليه وسلم نه وه شا كړې. ددې وجه دا ده. كه على العموم نې دا ونيلى وو. چه او مونږ تختيدلى وو. نې په دې كښې د بې ادبۍ يو قسم بوئې وو. چه رسول الله صلى الله عليه وسلم هم شا كړې وه. () ددې نه په وړانديني روايت كښې هم دا سوال د جمعې په صيفې سره دې. «اوليتم مع النبي صلى الله عليه وسلم يوم حنين؟»

هم د حضرت براء رضي الله عنه په دريم روايت «أفرتم» هم د جمعې صيفې سره دې. د دې درې واړه

روایتونو نه دا شبه کبیری. چه تپوس کونکی رسول الله ﷺ هم په شا ته تلونکو کسانو کښې گنل. ددې وجې حضرت براء رضی الله عنه بیان او کړو. چه خلق منتشر شوی خو وو. خو رسول الله ﷺ په هغوی کښې شامل نه وو. دا ممکن ده چه د قرآن آیت (لَمْ یَلْمِزْهُمْ عَزَیْبًا) نې عام گنلې وی. او سائل دا سوال کړې وی.

اشکال کبیری، چه تولى يوم الزحف په سبع مویقات کښې داخل ده. او گناه کبیره ده. بیا صحابو رضی الله عنه نه دا فعل څنگه سرگند شو؟ ددې جواب دا دې. چه ناخپه د غشو باران شو. نو مؤلفه القلوب کوم چه په مکه کښې مسلمانان شوی وو. او د هغوی تعداد دوو زروته نژدې وو. هغوی ددې طاقت اونه لرلو، او ورستو او تختیدل. دهغې اثر په صحابو رضی الله عنه باندې اوشو. او هغوی منتشر شو. صحابه تختیدلی نه وو. بلکه د افراطیو کیفیت وو. بلکه گم وډ شوی وو. بلکه څنگه چه په راروان روایت کښې دى. «کانت للمسلمین جولة» نوحضرت عباس رضی الله عنه آواز اوکړو، او چغه نې اووهله. نو هغوی سمدستی واپس راغلل. دویمه خبره دا کولې شی، چه تولى او فرار هله وی، چه جرنیل تیخته اختیار کړی. اولته نې رضی الله عنه تیخته نه ده اختیار کړې.

قوله: حدثنا أبو الوليد .. أنا النبی لا کذب أنا ابن عبد المطلب: رسول الله ﷺ عبد المطلب ته خپل نسبت کړې دې. ددې وجه دا ده. چه دحضرت عبد المطلب شهامت، شجاعت، اودهغوی بزرگی او عظمت په ټولو عربو کښې منلې شوې وو. اود دوی والد په خوانی کښې وفات شوې وو. ددې وجې نې رضی الله عنه نیکه طرف ته نسبت اوکړو. (۱) دا هم وئیلی شوی دى. چه د عبد المطلب په اولاد کښې به آخری نې آخر الزمان ظاهرېږي. اود مخلوق د هدایت بندوبست به کوی. ددې وجې نې رضی الله عنه عبد المطلب طرف ته نسبت اوکړو. او «أنا النبی» نه پس نې د «لا کذب» وئیلو کښې اشاره اوکړه، چه نبوت او کذب نشی جمع کیدې. نو ځکه نې یم. دروغژن کیدې نشم. چه او تختم. زما د الله تعالی په مدد باندې پوره یقین دې.

[۴۰۳] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَفِيرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ حَدَّثَنِي عَقِيلٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ ح وَ حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي شِهَابٍ قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ شِهَابٍ وَ زَعَمَ عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ مَرْوَانَ وَالْمِسْوَرَةَ بَنَ مَخْرَمَةَ أَخْبَرَاهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ حِينَ جَاءَهُ وَ قَدْ هَوَّازَتْ مُسْلِمِينَ فَسَأَلُوهُ أَنْ يَرُدَّ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَ سَبِيَّهُمْ فَقَالَ هُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعِيَ مَنْ تَرَوْنَ وَ أَحَبُّ الْحَدِيثِ إِلَيَّ أَصْدَقُهُ فَ اخْتَارُوا إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ إِمَّا السَّبْيَ وَ إِمَّا الْمَالَ وَ قَدْ كُنْتُ اسْتَأْنَيْتُ بِكُمْ وَ كَانُوا أَنْظَرَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْضَ عَشْرَةِ لَيْلَةٍ حِينَ قُفِّلَ مِنَ الطَّائِفِ فَلَمَّا تَبَيَّنَ هُمْ أَنَّ رَسُولَ

اللَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَيْرَ رَازٍ إِلَيْهِمْ إِلَّا إِحْدَى الظَّالِمَتَيْنِ قَالُوا فَإِنَّا نَخْتَارُ سَيِّئًا فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمُسْلِمِينَ فَأَثْنَى عَلَى اللَّهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قَالَ أَمَا بَعْدُ فَإِنِ إِخْوَانُكُمْ قَدْ جَاءُوا ثَائِبِينَ وَإِلَيَّ قَدْ رَأَيْتُ أَنْ أُرَدَّ إِلَيْهِمْ سَبِيَّهُمْ فَمَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يُطِيبَ ذَلِكَ فَلْيَفْعَلْ وَمَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يَكُونَ عَلَى حَظِّهِ حَتَّى نَطْطِئَهُ إِثَابَهُ مِنْ أَوَّلِ مَا يَفِيءُ اللَّهُ عَلَيْنَا فَلْيَفْعَلْ فَقَالَ النَّاسُ قَدْ طَبَّبْنَا ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّا لَا نَدْرِي مَنْ أَذِنَ مِنْكُمْ فِي ذَلِكَ مِمَّنْ لَمْ يَأْذَنْ فَأَرْجِعُوا حَتَّى يَرْفَعَ إِلَيْنَا عُرْفَاؤُكُمْ أَمْرَكُمْ فَرَجَعَ النَّاسُ فَكَلَّمَهُمْ عُرْفَاؤُهُمْ ثُمَّ رَجَعُوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرُوهُ أَنَّهُمْ قَدْ طَبَّبُوا وَأَذْنُوا هَذَا الَّذِي بَلَغَنِي عَنْ سَيِّئِ هَوَازَنَ [ر: ۲۱۸۳]

چه رسول الله ﷺ د حنین او هوازن د جنگ مهم نه اوزگار شونو جعرانه ته راغلو. د طائف د محاصرې تلونه وړاندې نبی ﷺ حکم اوکړو، چه د حنین د اموال غنیمت او قیدیان په ،، جعرانه، کښې دې جمع کړې شی. د قیدیانو تعداد شپږ زره وو. او څلور ویشته زره اوښان وو. څلور ویشته زره چیلۍ چیلۍ وې. او څلور زره اوقیه سپین زر وو. دا ټول د نبی ﷺ د حکم مطابق په ،، جعرانه،، کښې جمع کړې شو. (۱) د طائف محاصره نې ختمه کړه. نبی ﷺ پنځمې ذی قعدې ته ،، جعرانه، ته اور سیدل. دلته نبی ﷺ د هوازن د لسو ورځو نه زیات انتظار اوکړو، چه کیدې شی دا کسان د خپلو خپلوانو، بچو او ښځو د خلاصولو دپاره راشی. خو هر کله چه د دومره ورځو د انتظار نه پس هم څوک راغلل. نو نبی ﷺ په مجاهدینو کښې مال غنیمت تقسیم کړل.

د غنیمتو د تقسیم نه پس د قبیلې هوازن وفد توبه وپستونکی د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو. او د نبی ﷺ په لاس نې بیعت اوکړو. مسلمانان شول. او د خپلو مالونو او اهل وعیال د واپسۍ درخواست نې اوکړو. نبی ﷺ ورته او فرمائیل. ما ستاسو ډیر انتظار اوکړو. او اوس غنیمتونه تقسیم شوی دی. نویه دوو څیزونو کښې یو څیز اختیار کړۍ. یا خپل قیدیان واخلي. یا مال. کله چه هغوی ته یقین اوشو. چه نبی ﷺ صرف یو څیز واپس کوی. نو هغوی اووښل. زمونږ قیدیان دې واپس کړې شی. نبی ﷺ ارشاد او فرمائیل. ما او زما د خاندان پنهاشم په حصه کښې چه څه راغلی دی. هغه ټول واپس کوم. بیا نبی ﷺ د ماسپڅین دمانځه نه پس او دریدلو. اول نې د الله تعالی حمد او ثنا بیان کړه. او بیا نې او فرمائیل. ،، دا ستاسو وروڼه مسلمانان شول او راغلل. زه دا گټرم. چه د دوی قیدیان دوی ته واپس کړو. په تاسو کښې چه کوم کس د زړه په خوشۍ سره داسې کوی. نو ډیره ښه ده. او چه څوک غواړی. چه دهغه حصه هم دهغه سره پاتې شی. نو الله تعالی چه ددې نه پس مونږ ته کوم غنیمت راکړی. زه به د ټولونه وړاندې هغه ته د هغې معاوضه ورکړم. ،،

صحابو ﷺ اووښل «قد طیبنا ذلك» مونږ د زړه نه په دې باندې راضی یو. نبی ﷺ او فرمائیل.

دا خبره په گټره او شور کښې ده. معلومه نه ده چه چا په رضا او رغبت سره ونيولی دی. او چا نه دی ونيولی. نوتاسو خلق لار شئ. مشوره او کړئ. اوبيا دې د قبيلې مشران راشی ستاسو په باره کښې دې ما ته بيان او کړی. چه ټول راضی نې که نه؟ ددې نه پس د ټولو قبيلو لوني لوني مشران راغلل. اود خپلې رضا او رغبت اظهار نې او کړو.

ددې وجې دا وه، چه د تقسيم غنيمت نه پس مجاهدين ددې مالکان شوی وو. او اوس چه دهغوی د ملک نه خيز اخستل نو دهغې دپاره ضروری وه. چه دهغوی رضا او رغبت معلوم وی. ددې وجې نبی ﷺ اوفرمائيل چه د ټولو نه معلومه کړه. چه راضی دی که نه، نو د رضا معلومیدو نه پس نبی ﷺ شپږ زره قيديان په يو وخت آزاد کړل.

قوله: هذا الذي بلغني عن سبي هوازن: دا د ابن شهاب زهري رضي الله عنه قول دي. (۱)

[۳۰۶] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ عُمَرَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مِقَاتٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرُ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا قَاتَلْنَا مِنْ حُنَيْنٍ سَأَلَ عُمَرُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نَذْرِكُمْ أَنْ نَذَرَهُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ اعْتِكَافٍ فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِوَقَائِهِ

ددې روايت د سند نه معلوميری. چه په دې کښې انقطاع ده. ځکه چه نافع د ابن عمر رضي الله عنه نه روايت کوی. د حضرت عمر رضي الله عنه نه روايت نه کوی. خو صحيح خبره دا ده. چه دا روايت متصل

دي. ځکه چه وړاندې د تحويل نه پس په سند کښې ((عن نافع عن ابن عمر)) دی. د تحويل نه په ماقبل روايت کښې اختصار دي. او په ابواب الخمس کښې مصنف رضي الله عنه اولنې سند متصلاً نقل کړې دي. (۲)

قوله: سَأَلَ عُمَرُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نَذْرِكُمْ أَنْ نَذَرَهُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ

اعْتِكَافٍ: حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه جاهليت کښې په مسجد حرام کښې د يوې ورځې او شپې د اعتكاف كولو نذر منلې وو. د رسول الله ﷺ چه كله په جعرانه کښې قيام وو. نو حضرت عمر رضي الله عنه د خپل دغه نذر په باره کښې تپوس او کړو. چه هغه زه پوره کړم که نه؟ نبی ﷺ ورته اوفرمائيل پوره نې کړه.

که يوکس د په زمانه د کفر کښې نذر اومنی. اود اسلام راوړلو نه پس د هغې پوره کول د جمهورو عالمانو رضي الله عنهم په نيز واجب نه دي. بلکه مندوب دي. البته د داود ظاهري، مغیره بن عبدالرحمن مخزومی، او امام احمد نه په يو روايت کښې د وجوب قول منقول دي. امام بطلان رضي الله عنه دا قول امام شافعی رضي الله عنه ته منسوب کړې دي. خو د امام شافعی نه نقل کونکی، دهغه د ټولو ملگرو مذهب د جمهورو موافق دي. (۳)

(۱) فتح الباری (۳۴۸)۔

(۲) کتاب الجهاد ابواب الخمس باب ما کان النبی ﷺ يعطى المؤلفة قلوبهم وغيرهم من الخمس.. (۴۵۱) (۳) د تفصيل دپاره اوگوزی فتح الباری کتاب الايمان والنذور باب إذا نذر أو حلف أن لا یکلم إنساناً فی الجاهلیة ثم اسلم (۵۸۲/۱۱)۔

قوله: وَقَالَ بَعْضُهُمْ حَمَادٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ: د «بعضهم» مصداق احمد بن عبده الضبی دی. او د حماد نه حماد بن زید مراد دی. دا تعلیق دی. امام بخاری دا حدیث د ابوالنعمان او محمد بن مقاتل په طریق سره د دې تخریج کړې دی. لکه څنگه چې وړاندې اوس دا خبره تیره شوه. چه د ابوالنعمان په طریق کښې د نافع نه پس د ابن عمر د ذکر نشته. دویم نه چه انقطاع معلومېږی. د امام مقصد ددې تعلیق نه دا دی. چه د احمدین عبده په طریق کښې د.. نافع. نه پس د.. ابن عمر.. ذکر شته. دا تعلیق اسماعیلی موصلاً نقل کړې دی. (۱)

قوله: وَرَوَاهُ جَرِيرٌ بْنُ حَازِمٍ وَحَمَادُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ

عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: [۱۹۲۷] یعنی د ایوب نه جریر بن حازم. او حماد بن سلمه هم روایت نقل کړې دي. د کلام خلاصه دا شوه. چه د ایوب څلور شاگردان دی.

① معمر ② جریر ③ حماد بن سلمه ④ اوحماد بن زید. په دې کښې اولنی درې حضرات خو دا روایت موصلاً نقل کوی. او څلورم شاگرد حماد بن زید د احمد بن عبده الضبی نه خو موصلاً نقل کوی. خو ابوالنعمان بن د.. ابن عمر.. واسطه نه ذکر کوی. امام ټول طرق دلته جمع کړې دی.

[۴۰۴/۴۰۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ كَثِيرٍ بْنِ أَلْفَحٍ عَنْ أَبِي مُهْمَدٍ مَوْلَى أَبِي قَتَادَةَ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ حُنَيْنٍ فَلَمَّا اتَّفَقْنَا كَانَتْ لِلْمُسْلِمِينَ جَوْلَةٌ فَأُتِيَ رَجُلًا مِنْ الْمُشْرِكِينَ قَدْ عَلَا رَجُلًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَضَرَبْتُهُ مِنْ وَرَآيِهِ عَلَى حَبْلٍ عَاتِقِهِ بِالسَّيْفِ فَقَطَّعَتِ الدَّرْعُ وَأَقْبَلَ عَلَى قَضْعِي ضَمَّةً وَجَدْتُ مِنْهَا رِيحَ الْمَوْتِ ثُمَّ أَدْرَكَهُ الْمَوْتُ فَأَرْسَلَنِي فَلَجَفْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ فَقُلْتُ مَا بَالُ النَّاسِ قَالَ أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ ثُمَّ رَجَعُوا وَجَلَسَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَنْ قَتَلَ قَتِيلًا لَهُ عَلَيْهِ بَيْنَةٌ فَلَهُ سَلْبُهُ فَقُلْتُ مَنْ يَشْهَدُنِي ثُمَّ جَلَسْتُ قَالَ ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ فَقُمْتُ فَقُلْتُ مَنْ يَشْهَدُنِي ثُمَّ جَلَسْتُ قَالَ ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ فَقُمْتُ فَقَالَ مَا لَكَ يَا أَبَا قَتَادَةَ فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ رَجُلٌ صَدَقَ وَسَلْبُهُ عِنْدِي فَأَرْضِي مِنِّي فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ لَهَا اللَّهُ إِذَا لَا يَعْبُدُ إِلَى أَسَدٍ مِنْ أَسَدِ اللَّهِ يُعَاتِلُ عَنْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيُعْطِيكَ سَلْبَهُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدَقَ فَأَعْطَاهُ فَأَعْطَانِيهِ فَأَتْبَعْتُ بِهِ مَخْرَقًا فِي بَنِي سَلَمَةَ فَإِنَّهُ لَأَوَّلُ مَا لَ تَأْتَلْتُهُ فِي الْإِسْلَامِ

حضرت قتاده رضي الله عنه فرمائی. چه مونږ د رسول الله صلی الله علیه و آله سره حنین طرف ته اووتلو. کله چه زمونږ مقابلو اوشوه. نو مسلمانانو ته په اول کښې شکست او شو. ما او کتل چه کافر په مسلمان

باندی شایب را غلطانو ما د شانه د هغه د خټ رگ په توره باندې اووهلو. او دهغه زغر مه ماته کړه. اوس هغه زما طرف ته رامخ کړو. او ماته ئې دومره زور را کړو. چه ماته د مرگ یونی محسوس شو. بیا هغه مړ شو. او زه ئې پریخو دم. ددې نه پس زه د حضرت عمر رضی الله عنه سره ملاقات شوه. اود هغه نه ما تپوس او کړو. چه دا په خلقو باندې څه اوشو؟ یعنی دا شکست څنگه اوشو؟ هغه اوونیل به دا د الله تعالی فیصله وه. ددې نه پس مسلمانان د پاره راغلل.

و فتح ئې حاصله کړه. د فتحې نه پس، رسول الله ﷺ دا اعلان او کړو. «من قتل قیتلاً فله سبه» یعنی چ چه یو مشرک قتل کړی وی. اود هغه سره گواه وی. نود هغه سلب (وسله او د بدن جمی وغیره) به هغه ته ملاویری. رسول الله ﷺ خو خله دا اعلان او کړو. حضرت قتاده رضی الله عنه په دې اعلان باندې دوه درې خله اودیدل. او وې ونیل. څوک به زما دپاره گواهی ورکړی. رسول الله ﷺ او فرمائیل. ابوقتاده! څه خبره ده؟ حضرت ابوقتاده رضی الله عنه ورته خبره وکړه. په دې کښې یو سړې پاسیدل. او رسول الله ﷺ ته ئې اوونیل. ابوقتاده رضی الله عنه رښتیا ونی. اودده د مقتول سلب ما سره دې ته دې زما په حق کښې راضی کړه. (چه دا زما نه ونیس نه خلی) په دې باندې حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه اوونیل. «لا هاهنا» اذالایعبدالی اسدمن رضی الله عنه، یقل عن الله ورسوله ﷺ، فیعطیک سلبه» په الله قسم د الله په زمر و کښې یو زمرې چه د الله او دهغه د رسول ﷺ د طرفه جنگیږی.... رسول الله ﷺ به دا اراده اونکړی. چه دهغه سلب ته درکړی.

نو رسول الله ﷺ د ابوبکر رضی الله عنه تصدیق او کړو. او سلب ئې حضرت ابوقتاده رضی الله عنه ته ورکړو. ابوقتاده رضی الله عنه فرمائی. چه ما په هغه سلب باندې په بنو سلمه قبیله کښې یو باغ واخستلو. د اسلام نه پس دا د ټولو نه اولنې مال وو. چه ما ذخیره کړو.

«لا هاهنا» کښې، «ها»، کوم چه د تنبیه دپاره راخی. د حرف قسم، «واو»، په معنی کښې دې. «لا هاهنا» په معنی د «لا والله» کښې دې. «فا» په اکثر روایاتو کښې هم داسې واقع شوې دې. خو خطابی وغیره فرمائیلی دی. چه دا صحیح نه دي. ځکه چه اهل عرب «لا هاهنا» فیه استعمالوی، «فا»، اسم اشاره ده. او په معنی ئې ده «لا والله لایکون فا» په الله قسم داسې به هرگز اونشی.

خو چونکه په اکثر روایاتو کښې «فا» دې. ددې وجې حافظ ابن حجر رحمته الله علیه په خطابی رد کړې دې. او ونیلې ئې دي. چه «فا» هم صحیح دي. اود حضرت صدیق رضی الله عنه د کلام مقصد دا دي. که واقعه ابوقتاده رضی الله عنه دغه کس قتل کړی دی. نو بیا خو رسول الله ﷺ د مقتول د سلب تاته د درکولو اراده اونکړی. (۱)

(۱) حافظ ابن حجر په ((ها انا إذا)) باندې ډیر تفصیلی کلام کړې دي. او گورې فتح الباری (۲۳۱۸ و ۴۰) دغه شان عمدة القاری (۱۷/۳۰۰)۔

بعضی حضراتو ونیلی دی چه دا «ذا» زیاتی دی. او «ذا» بعضی وخت په کلام کښې زیاتی راځی. لکه څنگه چه د حماسه، دشاعر په دې شعر کښې دې:

لوکت من مازن لم تستهم اهل
بنو النقیطة من ذهل بن شیبانا
اذلام بنمی معشر عشن
عند الحفیظة أن ذلولة لانا

دلته په دویم شعر کښې «ذا» زیاتی دې. (۱)

«مخرف» خرف یخرف د نصر نه راځی. د میوې راټولو په معنی، مخرف اسم ظرف دې. د میوې راټولو ځانې، یعنی باغ، خراف هم د مخرف په معنی کښې راځی

[۳۰۶] وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ كَثِيرٍ بْنِ أَفْلَحَ عَنْ أَبِي مُهْمَدٍ مَوْلَى أَبِي قَتَادَةَ أَنَّ أَبَا قَتَادَةَ قَالَ لَنَا كَانَ يَوْمَ حُنَيْنٍ نَظَرْتُ إِلَى رَجُلٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ يَقَاتِلُ رَجُلًا مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَآخَرُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ يَحْتِلُهُ مِنْ وَرَاقِهِ لِيَقْتُلَهُ فَأَمَرَعْتُ إِلَى الَّذِي يَحْتِلُهُ فَرَقَمَ يَدَهُ بِيَضْرِبِي وَأَضْرِبُ يَدَهُ قَطَعْتُهَا ثُمَّ أَخَذَنِي فَضَمَنِي صَمًا شَدِيدًا حَتَّى تَخَوَّفْتُ ثُمَّ تَرَكَ فَتَعَلَّكَ وَدَفَعْتُهُ ثُمَّ قَتَلْتُهُ وَانْهَزَمَ الْمُسْلِمُونَ وَانْهَزَمْتُ مَعَهُمْ فَإِذَا بَعِيرُ بَنِي الْمُخَضَّابِ فِي النَّاسِ فَقُلْتُ لَهُ مَا شَأْنُ النَّاسِ قَالَ أَمَرَ اللَّهُ ثُمَّ تَرَجَعَ النَّاسُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ أَقَامَ بَيْنَهُ عَلَى قَتِيلٍ قَتَلَهُ فَلَهُ سَلْبُهُ فَقُمْتُ لِأَلْتَمِسَ بَيْنَهُ عَلَى قَتِيلِي فَلَمْ أَرَأَ أَحَدًا يَنْهَدُنِي فَجَلَسْتُ ثُمَّ بَدَأَ لِي فَذَكَرْتُ أَمْرَهُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ جُلَسَائِهِ سَلِّحْ هَذَا الْقَتِيلَ الَّذِي يَذْكُرُ عِنْدِي فَأَرْضِيهِ مِنْهُ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ كَلَّا لَا يُعْطَاهُ أَصِيبَةٌ مِنْ قُرَيْشٍ وَيَدْعُو أَسَدًا مِنْ أَسَدِ اللَّهِ يَقَاتِلُ عَنِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَذَاهُ إِلَيَّ فَأَشَرْتُ مِنْهُ خِرَافًا كَانَ أَوَّلَ مَا لِي تَأَلُّفْتُ فِي الْإِسْلَامِ

دا تعليق دې. امام بخاری په ابواب الاحکام کښې دا په اختصار سره موصولاً نقل کړې دې. اسماعیلی په تفصیل سره دا موصولاً تخریج کړې دې. (۲) په دې کښې هم د ابوقتاده رضی الله عنه ذکر شوي واقعه بیان شوي ده.

قوله: لَا يُعْطَاهُ أَصِيبَةٌ مِنْ قُرَيْشٍ... د «اصیبه» ترجمه شیخ الحدیث صاحب په رنکیلا

سره کړې ده. (۳) د لا پرواه، لفظ د تحقیر دپاره استعمالیږي. د داسې کس دپاره چه په

(۱) که زه د مازن قسيلي ځنی ووم نو د نیچ ښځې اولاد یعنی ذهل بن شیبان به زما اونبان مباح نه گڼل. په دغه وخت کښې به زما د مدد دپاره یو داسې قوم راپورته شوې وو. کوم چه د حمیت په وخت کښې سختی دی. که د نرم زړه خاوند به نرمی کوله نو هم به نه نرمی نشوه کولې بلکه په سختی سره به پیش کیدو

(۲) فتح الباری (۴۱۸)۔

(۳) تعليقات لامع الدراری (۳۶۷۸)۔

مہماتو کنبی حصہ نہ اخی. اود خلقو پہ نظر کنبی حقیر وی. د جملی مطلب دا دی. چہ دا د
رنګین مزاج سړی چرتہ داسې دی. چہ د مقتول سلب دی ده ته ورکړې شی.

بعضی حضراتو ونیلی دی. چہ «اصیب» د مرغو د یو خاص نوع نوم دی. چونکہ د دغه نوع
مرغی کمزوری او حقیرې وی. ددی وجې حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ د دغه کس ضعف طرف
ته اشاره اوکړه. اودا لفظ نی اوونیل. ()

ابن مالک ونیلی دی. چہ دا «أصیب» په ضاد سره د «اضبع» تصغیر دی. اصبع هغه کس ته
وانی. چہ لاسونه نی واره وی. اصبع د کمزوری اوضعیف دپاره دکنایہ په طور استعمالیږی. ()

باب = غزوة اوطاس

لکه څنګه چہ وړاندې تیر شو. چہ د حنین نه د کافرو څه کسان اوتختیدل، او اوطاس ته
لاړل. وریدبن صمه هم په دغه کسان کنبی شامل وو. رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د حضرت ابوعامر
اشعری رضی اللہ عنہ په امارت کنبی یو ډله دهغوی د ختمولو دپاره اولیږله. اسلام بیرغ د حضرت
ابوعامر رضی اللہ عنہ په لاس کنبی وه. د ورید بن صمه خوږی یو غشی راویشتل. هغه د ابوعامر رضی اللہ عنہ
په کوندی کنبی څخ شو. او ابوعامر شهید شو. حضرت ابوموسی اشعری رضی اللہ عنہ بیرغ په خپل
لاس کنبی واخستلو. او حمله نی اوکړه سلمه بن ورید نی ختم کړو. حضرت ربیعہ بن
رفیع رضی اللہ عنہ په وریدبن الصمه باندې حمله اوکړه، هغه نی قتل کړو. او مسلمانانو هلته فتح
حاصله کړه.

[۳۰۱۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو سَامَةَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي
مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا قَرَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ حُنَيْنٍ بَعَثَ أَبَا عَامِرٍ
عَلَى حَبِيشٍ إِلَى أَوْطَاسٍ فَلَقِيَ دُرَيْدَ بْنَ الصِّمَّةِ فَقَتَلَ دُرَيْدَ وَهَزَمَ اللَّهُ أَصْحَابَهُ قَالَ أَبُو
مُوسَى وَبَعَثَنِي مَعَ أَبِي عَامِرٍ فَرَمَى أَبُو عَامِرٍ فِي رُكْبَتِهِ رِمَاةً جُشِئْتُ بِسَهْمٍ فَأَلْبَتُهُ فِي رُكْبَتِهِ
فَالْتَمَيْتُ إِلَيْهِ فَقُلْتُ يَا عَمْرُؤَ رِمَاكَ فَأَشَارَ إِلَيَّ أَبِي مُوسَى فَقَالَ ذَاكَ قَاتِلِي الَّذِي
رَمَانِي فَقَصَدْتُ لَهُ فَلَجَفْتُهُ فَلَمَّا رَأَى وَلِي قَاتِلَتُهُ وَجَعَلْتُ أَقُولُ لَهُ أَلَا تَسْمَعُنِي أَلَا تَتُبْتُ فُكُفَ
فَأَخْلَفْنَا خَرَبَتَيْنِ بِالنَّيْفِ فَقَتَلْتُهُ ثُمَّ قُلْتُ لِأَبِي عَامِرٍ قَتَلَ اللَّهُ صَاحِبَكَ قَالَ فَالْزُغْ هَذَا
السَّهْمَ فَزَرَعْتُهُ فَنَزَّامِنَهُ السَّاءُ قَالَ يَا ابْنَ أَخِي أَقْرَأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ السَّلَامَ وَقُلْ لَهُ
اسْتَغْفِرُنِي وَاسْتَغْلِقْنِي أَبُو عَامِرٍ عَلَى النَّاسِ فَبُكْتُ يَبِيرًا ثُمَّ مَاتَ فَرَجَعْتُ فَذَخَلْتُ عَلَى
النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَيْتِهِ عَلَى سَرِيرٍ مُرْمِلٍ وَعَلَيْهِ فِرَاشٌ قَدْ أَتْرَمَأَلِ السَّرِيرَ بِظُهُرِهِ
وَجَنْبِيهِ فَأَخْبَرَنِي بِخَبْرِي وَخَبَرِ أَبِي عَامِرٍ وَقَالَ قُلْ لَهُ اسْتَغْفِرُنِي قَدْ عَايِمَاءُ فَوَضَّأَ ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ

(۱) فتح الباری (۱/۸۷) و عمدة القاری (۳۰۱/۱۷)۔

(۱) فتح الباری (۱/۸۷) و عمدة القاری (۳۰۱/۱۷)۔

فَقَالَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعَبِيدِي أَبِي عَامِرٍ وَرَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطِيهِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَوْقَ كَثِيرٍ مِنْ خَلْقِكَ مِنَ النَّاسِ فَقُلْتُ وَلِي فَاسْتَغْفِرُ فَقَالَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعَبِيدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ ذَنْبَهُ وَأَدْخِلْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَدْخَلَ كَرِيمٍ قَالَ أَبُو بَرْدَةَ [أَحَدُهُمَا] لَأَبِي عَامِرٍ وَالْأُخْرَى لِأَبِي مُوسَى [الرَّضِي]

حضرت ابو موسی اشعری رضی اللہ عنہ فرمائی: کلمہ چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د حنین نہ فارغ شو: نو نبی ابو عامر رضی اللہ عنہ د یو لښکر سره او طاس خوږ طرف ته روان کړو: د وریدین صمه سره جنګ او شو: او هغه قتل کړې شو: او الله تعالی د هغه ملګرو ته شکست ورکړو: د ابو عامر په کونډی کښې یو جسمی په غشی باندې او یشتلو، حضرت ابو موسی اشعری رضی اللہ عنہ فرمائی: زه ورغلم: او

ما هغه ته او وئیل: «یا عم من رماک؟» تره تا چا اوویشتی؟ هغوی په اشاره سره او وئیل: چہ هغه دې زما، قاتل، نو ما دهغه قصد اوکړو: او هغه مې رالاندې کړو: کلمہ چہ هغه زه اولیدم: نو هغه په تختیدلو شوه: زه په هغه پسې شوم: او ورته مې او وئیل: تاته په تیخته باندې شرم نه درخی: ته اودریرې نه، نو هغه اودریدو: په یویل باندې مونږ په توره گذار اوکړو: او ما هغه قتل کړو: بیا زه ابو عامر ته راغلم: او هغه ته مې او وئیل: الله تعالی ستا قاتل قتل کړو: ابو عامر او وئیل: دا غشی زما د کونډی نه راوباسه، ما غشی راوویسته: بیا هغه او وئیل: وراړه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته زما سلام کوه: اوزما دپاره ترې د مغفرت د دعا درخواست اوکړه: بیا ابو عامر رضی اللہ عنہ زه خپل نائب جوړ کړم: او ترڅه وخته پورې د ژوندی پاتې کیدو نه پس هغوی شهادت بیا موندو.

واپس چہ راغلو: نوزه در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کښې حاضر شوم: نبی په «سریر مرمِل»، باندې تشریف فرما وو: «سریر مرمِل» هغه کټ ته وائی: کوم چہ د قجورو د رسو نه جوړ شوي وی: په دغه کټ باندې څه بستره نه وه: «دلته په روایت کښې، علیه فراش»، دی: خو په نورو ټولو روایاتو کښې، «ما علیه فراش»، دی: نو دلته د راوی نه، «ما نافیه»، په سهو سره پاتې شوې ده: «د کټ پرو د نبی صلی اللہ علیہ وسلم په شاوېه دواړو اړخونو باندې چهاپونه جوړ کړي وو: ما خپل او د ابو عامر رضی اللہ عنہ واقعات نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته بیان کړل: اود هغوی دپاره د مغفرت د دعا درخواست مې نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته راورسولو: نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اوبه راوغوښتی: او د اودس کولونه پس ئې د دعا دپاره لاس پورته کړو: او وې فرمائیل: «اللهم اغفر لعبيد ابی عامر... اللهم اجعله يوم

القيامة فوق كثير من خلقك ومن الناس» ما عرض اوکړو: زما دپاره هم د مغفرت دپاره اوکړی: نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: «اللهم اغفر لعبيد الله بن قيس ذنبه وأدخله يوم القيامة مدخلا كريما» عبد الله بن قيس د حضرت ابو موسی اشعری رضی اللہ عنہ نوم دې.

باب = غزوة الطائف

فی سؤال سَنَةِ ثَمَانٍ قَالَهُ مُوسَى بْنُ عُبَيْدَةَ

په حنین کښې چې نهې شگست او خورلو. نو د هوازن او ثقیف ډیر کسان د مالک بن عوف په قیادت کښې طائف ته تلې وو. طائف ډیر محفوظ مقام وو. (۱) د اوطاس شکست خورلې فوځ هم دلته راغلې وو. هغوی د ښار دخلقو سره ملاؤ شوی وو. او د یو کال دخوراک سامان او د جنگ ضروری وسله یې جمع کړې وه. او قلعه کښې یې بنده کړې وه. او د قلعې په څلورو واړو طرفونو یې غشی ویشتونکی مقرر کړی وو. (۲) نبی کریم ﷺ دحنین مال غنیمت او قیدیان په مقام جعرانه کښې د جمع کولو حکم کړی وو. او لښکر یې واخستلو، په خپله د طائف د محاصرې دپاره لاړلو. اودهغوی محاصره یې اوکړه. د قلعې په فسیل باندې چې کوم تیر ویشتونکی ناست وو. هغوی په اسلامی لښکر باندې د غشو سخت ویشتل او کړل. ډیر مسلمانان زخمی او شهیدان شول. (۳) حضرت خالد بن ولید ﷺ هغوی لاس په لاس جنگ کولو دپاره راوبلل. هغوی جواب ورکړو. چې مونږ ته د قلعې نه د راکوزیدو څه ضرورت نشته. مونږ سره د ټول کال غله موجود ده. کله چې دا ختمه شی. نو بیا په تورې راځلو. او راکوزیږو به، (۴) اسلامی لښکر قلعه ماتونکي آلات دبايات (دهغه وخت تویه) اومنجنیق استعمال کړل. خو هغوی د اوسپنې غټ سیخونه په اور کښې سره کړی وو. د پورته نه یې هغه راؤ وړول. د هغې د وجې مسلمانان وړاندې نشو تلې. (۵) رسول الله ﷺ دهغوی د باغونو کټ کولو حکم اوکړو. کله چې صحابو ﷺ د هغوی باغونه کټ کول شروع کړل. نو هغه خلقو د الله اود خپلولی واسطه ورکړه. او نبی ﷺ ته یې درخواست اوکړو. چې باغونه مه کټ کوئ. نو نبی ﷺ او فرمائیل. زه د الله اود خپلولی د وجې دا پریرم. (۶)

د محاصرې په دوران کښې یوه ورځ رسول الله ﷺ حضرت ابوبکر ﷺ ته اووئیل. ما یو خوب لیدلې دې. چې د پیو نه یوه ډکه پيالی ماته راکړې شوه. خو یو چرګ راغلو. او په هغې کښې یې مخوکه اووهله. په هغې سره هغه پی توښ شو. حضرت ابوبکر ﷺ ورته اووئیل. دا قلعه اوس نه فتح کیږي. بیا نبی ﷺ د نوفل بن معاویه دیلی سره په دې باره کښې مشوره

(۱) وفي عمدة القاری (۳۰۲/۱۷) الطائف وهو بلد كبير مشهور كثير الأغنام والنخيل على ثلاث مراحل أو اثنتين من مكة من جهة المشرق وفي الروض الأنف (۳۰۱/۱۲) أن الدمون بن الصدف .. من حضرت موت أصاب دما من قومه فلحق بثقیف فأقام فيهم وقال لهم: ألا أبني لكم حائطا يبلدکم فبنا فبنا فسی به الطائف)۔

(۲) طبقات ابن سعد (۱۵۸/۱۲) والکامل لابن الأثیر (۱۸۱/۲)۔

(۳) طبقات ابن سعد (۱۵۸/۱۲) وسیرت ابن هشام مع الروض الأنف (۳۰۳/۱۲)۔

(۴) سیرت مصطفی (۶۳/۳)۔

(۵) سیرة ابن هشام مع الروض الأنف (۳۰۳/۱۲)۔

(۶) سیرة ابن هشام (۳۰۳/۱۲)۔

او کړه. چه ستا څه رانې ده؟ نو فل اووئیل. «یا رسول الله ثعلب فی حجر، ان اقامت علیه أخذته وان ترکته لم یضربک» یعنی لومړه په سوړه کښې ننوتې ده. که ته ورته ایسار شوې اوبه نې نیسې. او که پریرنې دې. نو ستا څه نقصان نشته. (۱)
 د دې نه پس نبی ﷺ د محاصرې ختمولو د اعلان حکم اوکړو. نو صحابو ﷺ اووئیل. دفتحي نه بغير به واپس خو؟ رسول الله ﷺ اووئیل ښه ده صبا ته هم اوجنگیري په دویمه ورځ مسلمانان ډیر په جذبې سره اوجنگیدل. او ډیر نقصان ورته ملاؤ شو. رسول الله ﷺ اوفرمانیل. اوس به انشاء الله صبا ته واپسی وی. نن چه نې د رسول الله ﷺ نه د واپسې اعلان واوریدل. نو صحابه کرام ﷺ خوشحاله شول. او چا دا اونه وئیل. چه دفتحي نه بغير به خو؟ چه د صحابو ﷺ په عزم کښې نې تغیر اولیدل. نو نبی ﷺ مسکې شو. او محاصره نې ختمه کړه. (۲) بعضې صحابو ﷺ نبی ﷺ ته اووئیل. تاسو دوی ته خیرې اوکړې. نبی ﷺ د خیرو په ځانې اووئیل. «اللهم اهدنی فی سبیلک» ای الله ثقیف ته هدايت اوکړې. اودوی ماته راولي. (۳)

په طائف کښې دولس صحابو ﷺ شهادت بیا موندې وو. (۴) روستو الله تعالی هغوی ته هدايت نصیب کړو. او هغه خلق مسلمانان شو. مقام جعرانه کښې د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو. د هغوی امیر مالک بن عوف رضی الله عنه هم مسلمان شو. او په مقام جعرانه کښې د هغوی په درخواست باندې بیا رسول الله ﷺ شپږ زره قیدیان آزاد کړل. د کوم تفصیل چه تیر شوې دې. د طائف محاصره څو ورځې جاری وه؟ په دې کښې د پنځلس، اوولس، اتلس او شلو ورځو مختلف روایات دي. (۵)

[۳۰۹۹] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ سَمِعَ سُفْيَانَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ زَيْنَبِ بِنْتِ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أُمِّهَا أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا دَخَلَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعِنْدِي فَخَنَنْتُ فَمِيعَتُهُ يَقُولُ يَعْبُدُ اللَّهُ بِنِ أَبِي أُمَيَّةَ يَا عَبْدَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ إِنْ فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ الظَّالِمِينَ عَدَا فَعَلَيْكَ يَا بِنْتُ عِزْلَانَ فَإِنَّمَا تَقِيلُ بِأَرْبَعٍ وَتَذْبُرُ بِمِائَةٍ وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَدْخُلَنَّ هَؤُلَاءُ عَلَيَّ كُنْ قَالَ ابْنُ عَبَّيْنَةَ وَقَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ الْمُحَنَّنُ هَيْتَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ هِشَامٍ بِهِذَا أَوَّلَ مَا وَهُوَ مُحَاصِرُ الظَّالِمِينَ يَوْمَئِذٍ [ر: ۳۴۳ و ۳۴۴]

قوله: وعندي فخننت: مخنت د نون په کسره سره افصح دې. او فتحه سره اشهر دې. مخنت هغه کس ته وائی. چه دهغه په اندامونو کښې د ښځو پشان نرموالي اولچک وي. دهغه په تګ

(۱) البداية والنهاية (۳۵۰/۴) -

(۲) لکه څنگه چه وړاندې د بخاری په روایت کښې راځي. -

(۳) البداية والنهاية (۳۵۰/۴) والکامل لابن الأثير (۱۸۱/۲) -

(۴) طبقات ابن سعد (۱۵۸/۲) والبدایة والنهاية (۳۵۱/۴) -

(۵) عمدة القاری (۳۰۵/۱۷) -

راتک، او خبرو کنبې د ښځو سره مشابهت وی کله دا کیفیت فطری او غیر اختیاری وی. دا مذموم نه دي. او کله دا د ناز او ادا په وجه په تکلف او تصنع سره اختیارولې شی. دا مذموم او قابل نفرت دي.

قوله: فمعتته يقول لعبد الله بن أبي أمية: دا عبدالله د حضرت ام سلمه رضی اللہ عنہا ورور وو.

قوله: فانما تقبل بأريم وتدبر بثمان: په عربو کنبې غټه ښځه خوښولې شوه. دې مخنت عبدالله بن أمية ته او ونيول. که سبا ته طائف فتح شی. نو ته د غيلان لور واخله. ځکه چه دهغې په خيټه کنبې د خبروالي د وجې څلور موږې دي. کله چه راځي. نو څلور موږې په نظر راځي. او هغه څلور موږې دواړو اړخونو ته هم رسيدلې دي. نو کله چه ځي. نو د شا نه اته موږې ښکاري. څلور يو طرف ته او څلور بل طرف ته. هم دا مطلب دي د «تقبل بأريم وتدبر بثمان»

رسول الله ﷺ او فرمائيل. آئنده دپاره دې دا مخنت تاسو ته بيخي راتلل نه کوي. ده ته په اول کنبې ښځو ته د ورتلو اجازت ددې وجې ورکړې شوې وو. چه کيدې شی دا خلق جنسي معاملاتو باندې بيخي نه پوهيږي. خو کله چه دې مخنت دا جمله او ونيوله. او ددې نه معلومه شوه. چه دوی په دې خبرو پوهيږي. نو نبی ﷺ ښځو ته د هغوی په ورتک پابندی اولگوله.

نودشه مخنت د مدينې منورې نه اوويستې شو. او دمدينې نه بهر په .. حمي،، نوم ځانې کنبې به اوسيدل. د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په زمانه کنبې دې بوډا شوي وو. هغوی بيا ده ته د مدينې د راتلو اجازت ورکړو. چه صرف د جمعي په ورځ راځه. ^(۱)

ابن عيينه او ابن جريج ددې مخنت نوم .. هيت،، بيان کړې دي. او بعضې خلقو ويلي دي. چه دده نوم .. ماع،، وو. او .. هيت،، د ده لقب وو. ^(۲)

[۲۰۰۰] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي الْعَبَّاسِ الشَّاعِرِ الْأَعْمَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ لَمَّا حَاصَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الظَّاهِلَ فَلَمْ يَنْتَلِ مِنْهُمْ شَيْئًا قَالَ إِنَّا قَاتِلُونَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَتَقَلَّ عَلَيْهِمْ وَقَالُوا نَذْهَبُ وَلَا نَفْعَ لَنَا وَقَالَ مَرَّةً تَقْفُلُ فَقَالَ اغْدُوْا عَلَيَّ الْيَتَامَى فَقَدْ وَأَفْصَاهُمْ جِرَارًا فَقَالَ إِنَّا قَاتِلُونَ غَدًا إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَأَعْجَبَهُمْ فَضْجَكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ سُفْيَانُ مَرَّةً فَبَسَمَ قَالَ قَالَ الْحَمِيدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ أَخْبَرَ كُلَّهُ [۲۰۳۹و۵۷۳۹:۷]

[۲۰۰۱/۲۰۰۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَاصِمٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عُمَانَ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدًا وَهُوَ أَوَّلُ مَنْ رَمَى بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَبَا بَكْرَةَ وَكَانَ تَسْوَرُ حِصْنَ الظَّاهِلِ فِي أَثَابِ فَجَاءَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ سَمِعْنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ ادَّعَى إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ وَهُوَ يَعْلَمُ فَالْجَنَّةُ عَلَيْهِ حَرَامٌ

(۱) عمدة القاری (۳۰۳/۱۷) و (۳۰۴)۔

(۲) فتح الباری (۳۳۴/۱۹) کتاب النکاح باب ما ينهى من دخول المشبهين بالنساء على المرأة۔

[۳۰۴۳] وَقَالَ هَاشِمٌ وَأَخْبَرَنَا مَعْبَرٌ عَنْ عَاصِمٍ عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ أَوْ أَبِي عُمَانَ النَّهْدِيِّ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدًا وَأَبَا بَكْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ عَاصِمٌ قُلْتُ لَقَدْ كُنْهَدَ عِنْدَكَ رَجُلَانِ حَبْلُكَ بَيْنَهُمَا قَالِ أَجَلٌ أَمَّا أَحَدُهُمَا فَأَوَّلُ مَنْ رَمَى بِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَمَّا الْآخَرُ فَنَزَلَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ ثَلَاثَةٍ وَعِشْرِينَ مِنَ الطَّائِفِ [۳: ۶۳۸۵]

قوله: وكان تصور حصن الطائف في أناس: رسول الله ﷺ چه كله د طائف محاصره كړې وه. نو په هغه وخت كښې ئې اعلان كړې وو. چه د طائف د قلعي نه كوم غلامان بهر مونږ ته راشي. هغوی به آزاد وي. چه دا اعلان ئې واوريدل. نو ډير غلام د قلعي په ديوال باندې را واوريدل. مسلمانانو سره ملاؤ شو. په هغوی كښې يو ابوبكره ؓ وو. هغه ټول نبي ﷺ آزاد كړل.

د قلعي نه چه كوم غلامان راغلي وو. د هغوی په تعداد كښې روايات مختلف دي. اكثر اهل سيرو د دولسو يا ديارلسو كسان ذكر كړې دي. (۱) په مغازی د موسى بن عقبه كښې صرف د حضرت ابوبكره ؓ ذكر دي. (۲) اود بخاری ددې روايت په آخر كښې صرف د ديرشتو كسانو ذكر دي. «نزل إلى النبي ﷺ ثلاث ثلاثة وعشرين من الطائف» يعنى حضرت ابوبكره ؓ ډيرو شتم كس وو. چه نبي ﷺ ته د طائف نه راغلي وو.

حضرت ابوبكره ؓ په فضلاء صحابو ﷺ كښې وو. د دوى نوم .، نفع بن الحارث .، وو. (۳) اود دوى د مور نوم .، سميه .، وو. زياد بن ابى سفيان هم ددې .، سميه .، خوښ وو. بكره پورې ته وائى. حضرت ابوبكره ؓ د طائف د قلعي نه د پورې په ذريعه د ديوال نه راكوز شوې وو. ددې وجې د دوى كښت ابوبكره كيخودې شو. (۴) د دوى وفات په بصره كښې په كال اده كښې شوې دي. (۵)

كه د كافرانو د لښكر نه غلامان اوتختي. اود مسلمانانو په لښكر كښې شامل شي. او اسلام قبول كړي. نو د احنافو د مسلك مطابق به هغوی آزاد وي. (۶) د رسول الله ﷺ په خدمت كښې چه خومره غلامان راغلي وو. نبي ﷺ هغوی آزاد كړى وو. روسته چه كله په مقام جعرا نه كښې دهغوی مالكانو اسلام قبول كړلو. او د نبي ﷺ په خدمت كښې حاضر شونو هغوی اوونيل. زمونږ دا غلام دې مونږ ته واپس كړې شي. نبي ﷺ او فرمائيل. دوى آزاد دي. دوى نشو واپس كولې. هغوی اوونيل. يارسول الله دوى ستاسو طرف ته ددې وجې نه وو

(۱) سيرة مصطفى (۶۳/۳).

(۲) عمدة القارى (۳۰۶/۱۷).

(۳) فتح البارى (۴۵۸) علامه سهيلي ددوى د والد نوم .، مسروح .، ليكلي دي. (الروض الأنف: ۳۰۴/۱۲).

(۴) (الروض الأنف (۱۰۵/۲).

(۵) عمدة القارى (۳۰۵/۱۷).

(۶) فيض البارى (۱۱۵/۴).

راغلی چه گنی د دوی په اسلام کښې رغبت وو. دوی خو د غلامی او رقیب نه د تیختې په وجه راغلی وو. خو رسول الله ﷺ د هغوی دا خبره اونه منله. او هغه غلامان ئې مسلمانان او احرار او گړخول. (۱)

[۴۰۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرَّةَ عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ نَازِلٌ بِالْجِعْرَانَةِ بَيْنَ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةِ وَمَعَهُ بِلَالٌ فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْرَابِيٌّ فَقَالَ أَلَا تُنْعِزُنِي مَا وَعَدْتَنِي فَقَالَ لَهُ أَتَيْتُ فَقَالَ قَدْ أَكْثَرْتَ عَلَيَّ مِنْ أَتَيْتُ فَأَقْبَلَ عَلَى أَبِي مُوسَى وَبِلَالٍ كَهَيْئَةِ الْقَضْبَانِ فَقَالَ رَدَّ الْبُشْرَى فَأَقْبَلَ أَيْمًا قَالَ قَبِلْنَا ثُمَّ دَعَا بِقَدِيرٍ فِيهِ مَاءٌ فَغَسَلَ يَدَيْهِ وَوَجَّهَهُ فِيهِ وَمَعَهُ فِيهِ ثُمَّ قَالَ اشْرَبَا مِنْهُ وَأَفْرِغَا عَلَيَّ وَجْهَكُمَا وَخُورْكُمَا وَأَتَيْتُمَا فَأَخَذَا الْقَدِيرَ فَقَعَلَا فَنَادَتْ أُمُّ سَلَمَةَ مِنْ وَرَاءِ السِّتْرِ أَنْ أَفْضِلَا لِي كُمَا فَأَفْضَلَا لَهَا مِنْهُ طَابِقَةً [ر: ۱۴۳]

قوله: كُنْتُ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ نَازِلٌ بِالْجِعْرَانَةِ بَيْنَ مَكَّةَ

وَالْمَدِينَةِ: «جعرانه» په اسم الحميم والعين البهيملة وتشديد الراء وقد تسكن العين «د ظائف او مکې په مینځ کښې دیوځانې نوم دې. باجی و نیلی دی. چه جعرانه دمکې نه د اتلس میلو په فاصله واقع دې. دلته په روایت کښې دی «بین مکة والمدینة» داودی ددې انکار کړې دې. او نیلی ئې دی، چه «جعرنة بین مکة والمدینة» نه ده. بلکه «بین مکة والطائف» ده. امام نووی رحمه الله هم په دې باندې جزم کړې دې. (۲)

حضرت ابو موسی اشعری رحمه الله فرمائی. چه رسول الله ﷺ ته په مقام جعرانه کښې یو اعرابی راغلو. او وې و نیل. ته خپله وعده نه پوره کوي. رسول الله ﷺ او فرمائیل «آبش» زیرې قبول کړه. مطلب دا وو. چه ته تسلی ساته، زه به ضرور خپله وعده پوره کوم. اعرابی او و نیل. دیر کړه تا «آبش، آبش» و نیلی دی. (یعنی مال دکوم چه وعده ده. هغه ورکوي نه. او زیرې ورکوي) نبی کریم ﷺ حضرت ابو موسی او حضرت بلال رضی الله عنهما طرف ته متوجه شو. لکه چه نبی ﷺ خفه شو. او وې و نیل. چه دې اعرابی «بشي» رد کړه. تاسو دواړه دا قبول کړئ. هغه دواړه او و نیل. زمونږ قبول ده. بیا نبی ﷺ د ابو یوه پیالی راوغوښتله. خپل لاس او مخ مبارک ئې په هغې کښې اووینځل. او په هغې کښې ئې د خولې اوبه ورتوښې کړې. او پس ئې اوو نیل، دا اوبه اوڅکي. او په خپلو مخونو او سینو باندې هم ددې نه واچوئ. او زیرې قبول کړئ. دې دواړو حضراتو هغه پیالی واخستله. او د نبی ﷺ د حکم مطابق ئې عمل اوکړو. د پردې نه اخوا طرف ته حضرت ام سلمې رضی الله عنها آواز ورکړو. دخپلې مور دپاره په کښې هم څه

(۱) البداية والنهاية (۳/۸۱۴) وفيض الباری (۱/۱۶۱۴) -

(۲) فتح الباری (۴/۶۸) -

پریزدی. نو هغوی د ام سلمیٰ (رضی الله عنہا) دپاره هم څه حصه پریخوډه.

ددغه اعرابی د نوم په باره کښې حافظ لیکلی دی. چه «لم اقف علی اسمه» (۱) هغه د رسول الله (ﷺ) په خدمت کښې عرض اوکړو. «الا تنجلی ما وعدتني» ته ما سره خپله وعده نه پوره کوي. کیدې شی. چه رسول الله (ﷺ) خپله دا وعده په مخصوص اندازه کښې دغه اعرابی سره کړې وه. اودا هم ممکن ده چه ددې نه عام وعده مراد وی. رسول الله (ﷺ) په جعرانه کښې د حنین د غنیمتونو جمع کولو حکم کړې وو. او فرمائیلي نې وو. چه د طائف نه د فراغت نه پس به ددې تقسیم کیرې. (۲) چه کوم صورت هم وو. اعرابی په غوښتلو کښې د عجلت نه کار واخستلو. اود رسول الله (ﷺ) زیربې نې رد کړلو. نبی (ﷺ) هغه بشارت حضرت ابوموسی اشعری او حضرت بلال ته ورکړو. او هغوی قبول کړو.

دلته دا سوال کیرې. چه بشارت خو د اجسامو او جواهرو څنی نه دي. چه یو بل ته ورکولی شی. انتقال من صاحب الی صاحب یا انتقال من مکان الی مکان دا د جواهرو او اجسامو خصوصیت دي.

خو حضرت انور شاه کشمیری (رحمته الله علیه) جواب کړې دي. چه دا د فلاسفو نظریه ده. چه انتقال من مکان الی مکان صرف د جواهرو او اجسامو خاصیت دي. اود فلسفیانو دا نظریه غلطه ده. دا انتقال لکه څنگه چه په جواهر او اجسامو کښې کیرې. دغه شان په اعراضو کښې هم کیرې. (۳) والله اعلم.

[۴۶۸] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَطَاءُ بْنُ صَفْوَانَ بْنُ يَعْلَى بْنِ أُمَيَّةَ أَخْبَرَهُ أَنَّ يَعْلَى كَانَ يَقُولُ لَيَتَنِي أَرَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِئَنَ يُزَلُّ عَلَيْهِ قَالَ فَبَيَّتَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْجِعْرَانَةِ وَعَلَيْهِ تَوْبٌ قَدْ أَظْلَمَ بِهِ مَعَهُ فِيهِ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِهِ إِذْ جَاءَهُ أَعْرَابِيٌّ عَلَيْهِ جَبَّةٌ مُتَضَمِّمَةٌ بِطِيبٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ تَرَى فِي رَجُلٍ أَحْرَمَ بِعُمْرَةٍ فِي جَبَّةٍ بَعْدَ مَا تَضَمَّمَ بِالطِّيبِ فَأَشَارَ عُمَرُ إِلَى يَعْلَى يَبْدُوهُ أَنَّ تَعَالَيَ فَجَاءَ يَعْلَى فَأَدْخَلَ رَأْسَهُ قِوَاذَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُخْمَرًا أَوْجَهُ يَغِطُّ كَذَلِكَ سَاعَةً ثُمَّ مَرَّتْ عَنْهُ فَقَالَ ابْنُ الْأَذَى يَسْأَلُنِي عَنْ الْعُمْرَةِ إِنْفَاقًا لِمَسَّ الرَّجُلُ قَاتِنَ بِهِ فَقَالَ أَمَّا الطِّيبُ الَّذِي بِكَ فَاعْغِصْلُهُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ وَأَمَّا الْجَبَّةُ فَانْزِعْهَا ثُمَّ اصْنَعْ فِي عُمُرَتِكَ كَمَا تَصْنَعُ فِي حَجَّتِكَ [۴۶۸: ۳]

د حضرت يعلى بن اميه (رضی الله عنہ) دا خواهش وو. چه رسول الله (ﷺ) په هغه وخت کښې اووینی. کله چه په دوی باندې وحی نازلیرې. دوی فرمائی چه رسول الله (ﷺ) په جعرانه کښې تشریف

(۱) فتح الباری. (۴۶۸) -

(۲) فتح الباری. (۴۶۸) -

(۳) فیض الباری (۱۱۶/۴) -

دی. اود احرام نه پس ددی وینخل ضروری نه دی. حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا به روایت کنبی چه د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د کومی خوشبو د احرام نه وړاندې د لگولو ذکر دی. نودهغې نه دا قسم خوشبو مراد ده. نوځکه به دواړو روایاتو کنبی څه تعارض نشته. ځکه چه د دواړو محمل جدا جدا دي. (۱)

[۳۰۴۰] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى عَنْ عَبْدِ بْنِ عَمِيرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ عَاصِمٍ قَالَ لَبَّيْنَا أَقَاءَ اللَّهِ عَلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ حُتَيْنَ قَسَمَ فِي النَّاسِ فِي الْبُؤْلَةِ قُلُوبُهُمْ وَلَمْ يُعْطِ الْأَنْصَارُ شَيْئًا فَكَأَنَّهُمْ وَجَدُوا إِذْ لَمْ يُصِبْهُمْ مَا أَصَابَ النَّاسَ فَقَالُوا بَاعْتُمُ الْأَنْصَارَ أَلَمْ أَجِدْكُمْ ضُلَّالًا قَهْدًا كُفَّ اللَّهُ بِي وَكُنْتُمْ مُتَفَرِّقِينَ فَأَلْعَمُكُمُ اللَّهُ بِي وَعَالَه فَأَعَانَكُمْ اللَّهُ بِي كُنَّا قَالُوا شَيْئًا قَالُوا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمِنْ قَالَ مَا يَمْنَعُكُمْ أَنْ تُجِيبُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ كُنَّا قَالُوا شَيْئًا قَالُوا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمِنْ قَالَ لَوْ شِئْتُمْ قُلْتُمْ جُنَّتَا كَذَا وَكَذَا أَتَرْضَوْنَ أَنْ يَذْهَبَ النَّاسُ بِالْأَسَافَةِ وَالْبُعْبُعِ وَتَذْهَبُونَ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى رَحَالِكُمْ لَوْلَا الْهِجْرَةُ لَكُنْتُمْ أَمْرًا مِنَ الْأَنْصَارِ وَلَوْ سَلَكَ النَّاسُ وَادِيًا وَشِغَبًا لَسَلَكَتْ وَادِي الْأَنْصَارِ وَشِغَبُهَا الْأَنْصَارُ شِعَارُ وَالنَّاسُ إِذَا رَأَوْكُمْ سَلَقُوا بَعْدِي أَلْرَّةَ قَاصِبُوا حَتَّى تَلْقَوْنِي عَلَى الْخُوضِ [۳۰۴۱]

[۳۰۴۱/۳۰۴۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا هِشَامٌ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَنَّهُ بْنُ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ نَاسٌ مِنَ الْأَنْصَارِ جِئْنَا أَقَاءَ اللَّهِ عَلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَقَاءَ مِنْ أُمُومٍ هَوَازِنَ فَطَفِقَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعْطِي رِجَالَ الْأَهْلَةِ مِنَ الرِّبْلِ فَقَالُوا يَغْفِرُ اللَّهُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعْطِي قُرْنًا وَيَتْرَكُنَا وَسَيُوفُنَا نَقْطُرُ مِنْ دِمَائِهِمْ قَالَ أَنَسُ حَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَقَالَتِهِمْ فَأَرْسَلَ إِلَى الْأَنْصَارِ فَجَمَعَهُمْ فِي قُبَّةٍ مِنْ أَدِيمٍ وَلَمْ يَدْخُرْ مَعَهُمْ غَيْرُهُمْ فَلَمَّا اجْتَمَعُوا قَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَا حَدِيثٌ بَلَغَنِي عَنْكُمْ فَقَالَ فَقَرَاءَةُ الْأَنْصَارِ أَمَّا رُؤُسَاؤُنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَلَمْ يَقُولُوا شَيْئًا وَأَمَّا نَاسٌ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ أَسْنَانُهُمْ فَقَالُوا يَغْفِرُ اللَّهُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعْطِي قُرْنًا وَيَتْرَكُنَا وَسَيُوفُنَا نَقْطُرُ مِنْ دِمَائِهِمْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِلٌ أَغْطِي رِجَالَ حَدِيثٍ عَهْدِي بِكُمْ أَتَأْلَفُهُمْ أَمَّا تَرْضَوْنَ أَنْ يَذْهَبَ النَّاسُ بِالْأُمُومِ وَتَذْهَبُونَ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى رَحَالِكُمْ قَالُوا لَمَّا تَنْقَلِبُونَ بِهِ خِزْرٌ مِمَّا يَنْقَلِبُونَ بِهِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ رَضِينَا فَقَالَ هُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَاجِدُونَ أَلْرَّةَ شَدِيدَةً قَاصِبُوا حَتَّى تَلْقُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِلٌ عَلَى الْخُوضِ قَالَ أَنَسُ فَلَمْ يُصِرُّوا

[۳۰۷] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي التَّيَّارِ عَنْ أَنَسٍ قَالَ لَمَّا كَانَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ قَسَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَنَائِمَ بَيْنَ قُرَيْشٍ فَقَضَيْتُ الْأَنْصَارَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَا تَرْضَوْنَ أَنْ يَذْهَبَ النَّاسُ بِالْذُّنْيَا وَتَذْهَبُونَ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالُوا بَلَى قَالَ لَوْ سَلَكَ النَّاسُ وَإِدْيَا أَوْ شِعْبًا سَلَكَتُ وَإِدْيَا الْأَنْصَارِ أَوْ شِعْبَهُمْ [۳۰۸] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا أَهْزَرَعُ بْنُ عَوْنٍ أُنْبَأَنَا هِشَامُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا كَانَ يَوْمَ حَنْزَلَةَ النَّبِيُّ هَوَّازُنُ وَمَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَشْرَةُ آلَافٍ وَالْطَّلَقَاءُ قَدْ ذُبُّوا قَالَ يَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ قَالُوا الْبَيْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدُكَ لَيْتَكَ تَحْنُ بَيْنَ يَدَيْكَ فَذَكَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَنَا عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ فَأَنْتُمْ أُمُّ الْيَوْمِ فَأَعْطَى الطَّلَقَاءَ وَالْمُهَاجِرِينَ وَلَمْ يُعْطِ الْأَنْصَارَ شَيْئًا فَقَالُوا قَدْ عَاهَدُوا قَدْ خَلَّيْهُمْ فِي قَبْلَةٍ فَقَالَ أَمَا تَرْضَوْنَ أَنْ يَذْهَبَ النَّاسُ بِالنِّسَاءِ وَالْبُعِيرِ وَتَذْهَبُونَ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْ سَلَكَ النَّاسُ وَإِدْيَا وَ سَلَكَتُ الْأَنْصَارُ شِعْبًا لَأَخَّرْتُ شِعْبَ الْأَنْصَارِ

[۳۰۹] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ سَمِعْتُ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَمَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَاسًا مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ إِنَّ قُرَيْشًا حَدِيثُ عَبْدِ بَجَاهِلِيَّةٍ وَمُصِيبَةٍ وَإِنِّي أُرَدُّتُ أَنْ أَجْبِرَهُمْ وَأَتَأَلَّفَهُمْ أَمَا تَرْضَوْنَ أَنْ يَرْجِعَ النَّاسُ بِالْذُّنْيَا وَتَرْجِعُونَ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى بَيْتِكُمْ قَالُوا بَلَى قَالَ لَوْ سَلَكَ النَّاسُ وَإِدْيَا وَ سَلَكَتُ الْأَنْصَارُ شِعْبًا سَلَكَتُ وَإِدْيَا الْأَنْصَارِ أَوْ شِعْبَهُم

قوله: حدثنا موسى بن اسماعيل لما افاء الله على رسوله يوم

حنین قسم في الناس في المؤلفة قلوبهم ولم يعط الانصار شيئا: رسول الله ﷺ چه کله د طائف نه را واپس شو. نو جعرانه ته نه تشریف راو ره. حافظ رحمته الله لیکلی دی. چه دا د پنجم ذی قعدی تاریخ وو. (۱) نبی صلی الله علیه و آله دلته راغی. د حنین غنیمتو نه نه تقسیم کرل. نبی صلی الله علیه و آله دا مالونه په مؤلفه القلوب کښې تقسیم کرل. او انصارو ته نه هېڅ ورنکړل. ددی نه پس د حضرت انس رضی الله عنه روایت دی. په هغې کښې دی. چه نبی صلی الله علیه و آله یو یو سړی ته سل سل اوبنان ورکړل.

قوله: مؤلفه القلوب: د مؤلفه القلوب نه دلته هغه معزز قریش او د قبائلو سرداران مراد دی. چه هغوی اسلام خو راوړلې وو. خو اوس هم کمزوری ایمان والا وو. نبی صلی الله علیه و آله هغوی ته لوڼې لوڼې حصې ورکړې. چه اسلام سره دهغوی په محبت کښې اضافه اوشی. او ایمان دهغوی په زړونو کښې مضبوط شی. دغه شان په مؤلفه القلوب کښې بعضې هغه خلق هم

نو په دې سلسله کېنې حضرت گنګوهی عليه السلام فرمائیلی دی. چه رومېي جمله «فکأنهم»، فا سره او دویمه جمله «کأنهم»، بغیر د فانه ده. راوی ته په دې کېنې شک دې. چه «فا»، شته اوکه نه په دې وجه هغه دا جمله مکرر اووئيله. او دغه فرق طرف ته ئې اشاره اوکړله. او بعضې راویان د داسې قسمه معمولی او باریک رعایتونو لحاظ هم ساتي. (۱)

علامه کرمانی عليه السلام فرمائیلی دی. چه رومېي جمله کېنې «وَجِدُوا»، د «غضبوا»، په معنی کېنې دې. او په دویمه جمله کېنې «وَجِدُوا»، د «حَزَنُوا»، په معنی کېنې دې. (۲) د وجد مصدر چه کله «وَجِدُوا»، راشی. نو ددې معنی غضب راخی. او کله ئې چه مصدر «وَجِدُوا»، راشی. نو ددې معنی، حزن، راخی. مطلب دادې. چه په دې تقسیم سره انصارو ته غصه راغله. او هغوی خفه شو.

د بعضې انصارو صحابو رضی الله عنہم د ژبې نه دا کلمات هم اووتل. لکه چه په راروان باب کېنې د حضرت انس رضی الله عنہ په روایت کېنې راغلی دی. «فَقَالُوا: يَغْفِرُ اللَّهُ لِرَسُولِهِ يَعْلِي قَرِيْشًا، وَيَتَرَكُنَا، وَيَسُوْقُنَا تَقَطْرَ مِنْ دِمَائِهِمْ» او د حضرت انس رضی الله عنہ په دویم روایت کېنې دی. «إِذَا كُنْتَ شَدِيدَةً، فَنَحْنُ نَدْعِي وَيُعْطِي الْغَنِيْمَةَ غَيْرِنَا»

قوله: فَخُطِبَ بِم: رسول الله صلی الله علیه و آله ته د انصارو د خفگان اطلاع چا اورسوله. او دهغوی د طرفه وئیلې شوې مذکورې جملې هم نبی صلی الله علیه و آله ته اورسیدلې. نو نبی صلی الله علیه و آله ټول انصار په یوه قبه کېنې راجمع کړل. او دهغوی نه ئې تپوس اوکړو. چه «ما حدیث بلغنی عنکم؟» ستاسو د طرفه چه ماته کومه خبره رارسیدلې ده. دهغه څه حقیقت دې؟ نو فقهاء انصارو اووئیل. چه زمونږ مشرانو هیڅ نه دی وئیلی. البته کوم زلمی خوانان چه دی. هغوی دا جمله وئیلې ده. بیا نبی صلی الله علیه و آله خطبه اووئيله. «یا معشر الانصار! الم اجدکم ضللاً فهداکم الله ی، وکنتم متفرقین فانفکم الله ی، وعالمة فافتاکم الله ی» رسول الله صلی الله علیه و آله چه به کومه جمله هم فرمائيله. انصارو به وئیل. «الله ورسوله امن» د الله او دهغه د رسول احسان د ټولو نه زیات دې. بیا نبی صلی الله علیه و آله او فرمائیل. «لو شئتم قلتم: جئتنا کذا وکذا»، که تاسو غواړئ نو وئیلې شی. چه نبی صلی الله علیه و آله مونږ ته راغلي وو. په داسې داسې حالت کېنې. په دې روایت کېنې تصریح نشته. د ابوسعید په روایت کېنې دی. «لو شئتم لقلتم ایتینا مکذباً، فصدقناک، ومخذولاً فنصناک، وطریداً فأدیناک، وعائلاً فواسیناک» (۳) یعنی که ته غواړې. نو دا وئیلې شی. چه (اې محمد صلی الله علیه و آله) ته مونږ ته راغلي وې په داسې حالت کېنې، چه

(۱) اوگوری: لامع الدراری (۳۲۹/۸ - ۳۷۰)۔

(۲) شرح الکرماني (۱۵۹/۱۶)۔

(۳) فتح الباری (۵۱/۸)۔

ستا تکذیب شوی وو مونې ستا تصدیق اوکړو. تاسو بې یار اومددگار وئ. مونې ستاسو مدد ازکړو. تاسو پریخودلی شوی وئ. مونې تاسو ته پناه درکړله. تاسو فقیر راغلی وئ. مونې تاسو سره همدردی اوکړله. په دې ونيلو سره نبی ﷺ اوفرمائیل چه ، تاسو دا جواب راکوئ. او زه به واثم چه تاسو رښتیا وایئ. خو اې انصارو! آیا ستاسو دا خوښه نه ده. چه خلق اوبښان او چیلې یوسی. او لاړشې. او تاسو محمد ﷺ خان سره بوځئ. او خپل کور ته لاړشې.

قوله: لولا الهجرة لکنتم امراً من الانصار: (۱) که هجرت شرعی مقدر نه وې. نو ما به انصاری کیدل خوښ کړې وې. یا که د هجرت هغه فضیلت کوم چه اسلام بیان کړې دې. نه وې. نو ما به انصاری کیدو ته ترجیح ورکړې وه.

قوله: لوسلك الناس وادياً وشعباً لسلك وادی الانصار وشعبها: ،، که خلق په یو کنډو او وادی کښې روان شې. نو زه به د انصارو په وادی او کنډو کښې ځم ، په دې سره اشاره دې خبرې طرف ته ده. چه د انصارو مسلک د تفویض او تسلیم کیدې. د اطاعت او فرمانبرداری دې. او زه هم دخپل خان دپاره اطاعت او تفویض او تسلیم غوره او خوښ گنم.

قوله: الانصار شعار، والناس دثار: شعار هغه لباس ته وائی. کوم چه بدن سره یوځای وې. لکه بنین وغیره، او ،، دثار ،، هغه کپړې ته وائی. کوم چه پورته وې. لکه قميص او خادر وغیره. (۲)

رسول الله ﷺ انصارو ته شعار اووئیل. ددې نه دا ښائی. چه د انصارو تعلق اسلام سره ډیر زیات مضبوط دې. او د نبی ﷺ سره دهغوی پیوست کیدل ډیر مضبوط دی. دابوسعید رضی الله عنه په روایت کښې دی. چه کله رسول الله ﷺ دا اوفرمائیل. نو انصارو په چغو اوژړل. او په ژړا ژړا ئې گیرې لمدې شوې وې. او ټولو اووئیل. «رضیثا برسول الله قسماً وحظاً» یعنی مونې په دې تقسیم راضی یو. (۳)

قوله: انکم ستلقون بعدی اثرة فاصبروا حتی تلقونی علی الحوض: زما نه پس به

(۱) ای لولا ان النسبة الهجرية لایسعی ترکها لانتسب الی دارکم، وقال ابن الجوزی: لم یرد النبی ﷺ تغیر نسبه ولا محو هجرته و انما اراد انه لولا ماسبق من کونه هاجر لانتسب الی المدينة والی نصره الدین، فالتقدیر لولا ان النسبة الی الهجرة نسبة دینیة لا یسع ترکها لانتسب الی دارکم. وقال القرطبی معناه لتسمیت باسمکم وانتسبت الیکم کما کانوا ینتسبون بالحلف، لکن خصوصية الهجرة وترتيبها سبقت، فمُنعت من ذالک، وهی اعلی واسرف فلا تتبدل بغيرها، وقيل معناه: لکنتم من الانصار فی الاحکام والعداد. وقيل: التقدير: لولا ان ثواب الهجرة اعظم لاخترت ان یكون ثوابی ، ثواب الانصار.... وقيل: لولا التزامی بشروط الهجرة ومنها ترک الإقامة بمكة فوق ثلاث، لاخترت ان اکون من الانصار فیما لی ذالک. (وانظر فتح الباری (۵۲۸)۔

(۲) فتح الباری (۵۲۸) وشرح الکرماني (۱۶۰۱۱۶)۔

(۳) فتح الباری (۵۲۸)۔

تاسو ترجیح بیامومې. نو تاسو د صبر نه کار واخلئ. تردې چه تاسو زما سره په حوض کوثر باندې ملاو شئ.

مطلب دادې. چه زه به د خپلو رشته دارانو او دخپل خاندان او قبیلې خلقو ته ترجیح نه ورکوم. چه ستاسو حق تلفی به اوکړم. خو زما نه پس به ځینې خلق داسې وی. چه هغوی به ستاسو خلق تلفی کوی. او په تاسو به نورو خلقو ته ترجیح ورکوی. خو تاسو هغه وخت د صبر نه کار واخلئ. تردې چه ستاسو ملاقات زما سره په حوض کوثر باندې اوشی. هلته به زه په تاسو باندې د ظلم کونکو نه ستاسو دپاره انصاف حاصلوم.

[۳۰۸۰] حَدَّثَنَا قُصَيْبَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ لَبَّاهُ قَسَمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قِسْمَةَ حُنَيْنٍ قَالَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ مَا أَرَادَ بِهَا وَجْهَ اللَّهِ فَأَثْبَتَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرْتُهُ فَتَغَيَّرَ وَجْهُهُ ثُمَّ قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَى مُوسَى لَقَدْ أَوْذَى بِأَكْثَرِ مِنْ هَذَا فَصَبِرْ

[۳۰۸۱] حَدَّثَنَا قُصَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا كَانَ يَوْمُ حُنَيْنٍ أَثَرُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَاسًا أَعْطَى الْأَقْرَعَ مِائَةَ مِنَ الْإِبِلِ وَأَعْطَى عُبَيْدَةَ مِثْلَ ذَلِكَ وَأَعْطَى نَاسًا فَقَالَ رَجُلٌ مِمَّنْ هِيَ الْقِسْمَةُ وَجْهَ اللَّهِ فَقُلْتُ لِأَخْبِرَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ مُوسَى قَدْ أَوْذَى بِأَكْثَرِ مِنْ هَذَا فَصَبِرْ [۳۰۸۲]

قوله: قال رجل من الانصار: ما اراد بها وجه الله.... ددغه سړی نوم ، معتب بن قشير، ليكلي شوې دې. (۱) هغه اوونيل. رسول الله ﷺ په دې تقسيم سره د الله د رضامندئ اراده اونكړله. دغه سړي منافق وو. (۲) او د منافقينو په باره كښې چونكه اصول دادې. چه هغه نشي قتلولې. په دې وجه ددې كفر كلمې ونيلو باوجود هغه قتل نكړې شو. والله اعلم.

[۳۰۸۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ مُعَاذٍ حَدَّثَنَا ابْنُ عُزْبَةَ عَنْ هِشَامِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا كَانَ يَوْمُ حُنَيْنٍ أَقْبَلْتُ هَوَازِينَ وَعُظْقَانٍ وَغَيْرَهُمْ يَنْعِيهِمْ وَذَرَايَهُمْ وَمَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَشْرَةُ آلَافٍ وَمِنْ الظُّلَمَاءِ قَادِرُوا عَنْهُ حَتَّى بَقِيَ وَحْدَهُ فَنَادَى يَوْمَئِذٍ يَدَاغِينَ لَمْ يَحْلُظْ بَيْنَهُمَا التَّفَتُّ عَنْ يَمِينِهِ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ قَالُوا لَيْتَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَبْشِرْ نَحْنُ مَعَكَ ثُمَّ انْتَفَتَّ عَنْ يَسَارِهِ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ قَالُوا لَيْتَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَبْشِرْ نَحْنُ مَعَكَ وَهُوَ عَلَى بَغْلَةٍ بَيْضَاءَ فَتَزَلَّ فَقَالَ أَنَا عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ فَأَنْهَزَهُمُ الْبُشْرَى كُنُونَ فَأَصَابَ يَوْمَئِذٍ غَنَابِمَ كَثِيرَةً فَقَسَمَ فِي الْمُهَاجِرِينَ

(۱) عمدة القاری (۳۱۱/۱۷) وفتح الباری (۵۶۸)۔

(۲) عمدة القاری (۳۱۱/۱۷) وفتح الباری (۵۶۸)۔

وَالطَّلَاقَ وَلَمْ يُعْطِ الْأَنْصَارَ شَيْئًا فَقَالَتْ الْأَنْصَارُ إِذَا كَانَتْ شَدِيدَةً فَتَحْنُ نُدْعَى وَنُعْطَى
الْفَيْمَةَ غَيْرَنَا فَبَلَّغَهُ ذَلِكَ فُجِعَ مِنْهُمْ فِي قُبَّةٍ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ مَا حَدِيثُ بَلْعَنِي عَنْكُمْ فَكُنْتُمْ
فَقَالَ يَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ أَلَا تَرْضَوْنَ أَنْ يَذْهَبَ النَّاسُ بِالذُّنْيَا وَتَذْهَبُونَ بِرَسُولِ اللَّهِ تَحْوِزُونَهُ
إِلَى يَوْمِكُمْ قَالُوا بَلَى فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْ سَلَكَ النَّاسُ وَادِيًا وَسَلَكْتُ
الْأَنْصَارُ شِعْبًا لَأَخَذْتُ شِعْبَ الْأَنْصَارِ وَقَالَ هِيَامُ قُلْتُ يَا أَبَا حَمْزَةَ وَأَنْتَ شَاهِدُ ذَلِكَ قَالَا وَآيِنَ
أَغِيبَ عَنْهُ [ر: ۲۹۷۷]

قوله: ومع النبي ﷺ عشرة آلاف من الطلقاء: ددی نه معلومی بی چه د رسول الله ﷺ
سره لس زره،، طلقاء،، و.و. طلقاء د طلیق جمع ده. دلته ددی نه مراد هغه خلق دی. کوم چه
رسول الله ﷺ د فتح مکی په موقع د احسان په طور پریخودی وو. نه ئې هغوی قتل کړی وو.
او نه ئې غلام جوړ کړل. (۱) لکه صفوان بن امیه، حکیم بن حزام وغیره، په جنگ حنین کښې
د داسې خلقو تعداد لس زره نه وو. دوه زره و. لس زره نبی ﷺ سره صحابه ﷺ وو. او دوه
زره طلقاء وو. په دې وجه روایت کښې د،، عشرة آلاف من الطلقاء،، تعبیر صحیح نه دې.
د کشمینی په روایت کښې ،، و.و.، دې.،، عشرة آلاف و من الطلقاء،، یعنی لس زره صحابه
وو. او څه تعداد د طلقاؤ وو. او هم دا روایت صحیح دې: (۲)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرماینلی دی. چه دکومو حضراتو په نیز حرف عطف مقدر مثل صحیح
دی. دهغوی د قول مطابق که و.و. حرف عطف محذوف او منلې شی. نوهیڅ باک نشته. (۳)

علامه عینی رحمه الله فرمائی. چه د کشمینی روایت راجح دې. چه په هغې کښې و.و. حرف عطف
دې. (۴)

حضرت گنگوهی رحمه الله عجیبه توجیه بیان کړې ده. فرمائی. چه ،، مع النبي ﷺ عشرة آلاف،،
دامستقل جدا جمله ده. ورپسې چه کله راوی ،، من الطلقاء،، وئیلی وو. نو دوو ګوتو سره ئې
اشاره کړې وه. او د طلقاء تعداد ئې بیان کړې وو. چه دهغوی تعداد دوه زره وو. راوی اشاره
غائبه کړله. او د،، من الطلقاء،، الفاظ ئې نقل کړل. په دې وجه اختلاط او خبط (ګډه وډی)
واقع شوه. (۵)

تنبيه: لکه څنگه چه اوونیلی شو. چه د شریعت په اصطلاح کښې طلقاء هغه خلقو ته وائی. په
کومو چه رسول الله ﷺ احسان او فرماینلو. او د فدیې وغیره اخستلو نه بغیر ئې هغوی

(۱) عمدة القاری (۳۱۰/۱۱۷)۔

(۲) عمدة القاری (۳۱۰/۱۱۷)۔

(۳) فتح الباری (۵۵۸)۔

(۴) عمدة القاری (۲۱۰/۱۱۷)۔

(۵) اوګوری: لامع الدراری (۳۷۲/۸)۔

پریخودل. نه ئې قيد کړل. نه ئې قتل کړل. په دې مقام باندې د منجد مصنف لویس معلوف یسوعی د ډیرو زیاتو دروغو او کذب ونيلو ثبوت ورکړې دې. لکه چه هغوی د طلقا په تشریح کولو کښې لیکلی دی «الطلقاء الذین ادخلوا الی الاسلام کرهاً»^(۱) یعنی طلقاء هغه خلق دی. کوم چه په اسلام کښې زبردستی سره داخل کړې شو. په منجد کښې داسې قسمه تحریفات یو یا دوه نه دی. د پنځوسو نه زیات خایونه دی. عالمانو د منجد په غلطیانو باندې مستقل رسالې لیکلې دی. په دې وجه دا کتاب قابل د اعتماد نه دي.

بَابُ السَّرِيَّةِ الَّتِي قَبَلَ نَجْدٌ

[۴۰۸۳] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا عَمَّادٌ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمرَرَ ضَيْحَ اللَّهِ عَنْهُمْ قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَرِيَّةَ قَبَلٍ نَجْدٍ فَكُنْتُ فِيهَا فَبَلَغْتُ يَمَامًا ثَلَاثِينَ عَشَرَ يَوْمًا وَثَلَاثًا وَبَعِيرًا وَفَرَجَعْنَا ثَلَاثَةَ عَشَرَ يَوْمًا [۴۹۵: ر.]

نبی کریم ﷺ نجد طرف ته د حضرت ابوقتاده په مشرۍ کښې یوه سریه روانه کړې وه. د اهل مغازی رانې داده. چه د فتح مکې دپاره د تشریف اوړلو نه وړاندې دا سریه روانه کړې شوې وه. ابن سعد په طبقات کښې لیکلی دی. چه دا د شعبان ۸هـ واقعه ده. (۲) خو امام بخاری رحمه الله دا د فتح مکې نه پس ذکر کړې ده. نو دا به وئیلې شی. چه امام بخاری رحمه الله په غزواتو کښې بعضې خایونو کښې تقدیم تاخیر کړې دي. او یا به دا وئیلې شی. چه دامام (بخاری رحمه الله) خپل تحقیق به دا وی. چه دا واقعه د فتح مکې او طائف نه پس ده. په دې وجه هغوی دا دلته ذکر کړله.

دا واقعه د نجد په علاقه،، ارض محارب،، کښې پېښه شوې وه. په دې کښې ټول پنځلس سړي شریک وو. په مال غنیمت کښې دوه سوه اوښان حاصل شو. دوه زره چیلۍ ملاؤ شوې. او ډیر قیدیان په لاس راغلل. او صرف پنځلسو ورځو کښې دننه دا حضرات ددې سریه نه فارغ شو. او واپس راغلل. (۳)

د علامه ابن التین رحمه الله رانې داده. چه په دې سریه کښې ټول لس سړي تلی وو. او یونیم سل اوښان مال غنیمت کښې ملاوشوی وو. په هغې کښې دیرش اوښان رسول الله ﷺ اخستی وو. او باقی ئې په غنیمت والو (د سریه په مجاهدینو) کښې تقسیم کړی وو. (۴)

(۱) اوگوری منجد (۴۷۰۱۱) -

(۲) طبقات ابن سعد (۱۳۲۱۲) -

(۳) طبقات ابن سعد (۱۳۲۱۲ - ۱۳۳) -

(۴) عمدة القاری (۳۱۲۱۱۷) د ابن اثیر د روایت مطابق دا سریه په دریو کسانو یا شپاړسو کسانو باندې مشتمله وه. اوگوری الکامل لابن اثیر (۱۵۷۱۲) -

بَابُ بَعَثِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ إِلَى بَنِي جَذِيمَةَ

[۳۸۸] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ وَحَدَّثَنِي لُغَيْمٌ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ إِلَى بَنِي جَذِيمَةَ قَدْ عَاهَهُمُ إِلَى الْإِسْلَامِ فَلَمْ يُخْسِنُوا أَنْ يَقُولُوا اسْلُبْنَا فَجَعَلُوا يَقُولُونَ صَبَانًا صَبَانًا فَجَعَلَ خَالِدٌ يَقْتُلُ مِنْهُمْ وَيَأْتِيهِمْ وَدَفَعَ إِلَى كُلِّ رَجُلٍ مِنْهُمْ أُسِيرَةً حَتَّى إِذَا كَانَ يَوْمُ أَمْرِ خَالِدٍ أَنْ يَقْتُلَ كُلَّ رَجُلٍ مِنْهُمْ أُسِيرَةً فَقُلْتُ وَاللَّهِ لَا أَقْتُلُ أُسِيرَةً وَلَا يَقْتُلُ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِي أُسِيرَةً حَتَّى قَدِمْنَا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ كَرَّاهُ فَرَفَعَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَهُ فَقَالَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَبْرَأُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ خَالِدٌ مَرَّتَيْنِ [۱۶۶۱۶]

نبی کریم ﷺ د غزوہ حنین نہ وړاندې په درې نیم سوو صحابو ﷺ باندې مشتمله یوه سریه د حضرت خالد بن ولید ﷺ په مشرۍ کښې د دین اسلام د تبلیغ دپاره بنوجذیمه طرف ته روانه کړله. بنوجذیمه د مکې په نشیبی علاقه کښې مشرق طرف ته آباد وو. د علامه کرمانی ﷺ رانې داده. چه بنوجذیمه د بنوعبدالقیس قبیلې یوشاخ دې. (۱) خو علامه عینی ﷺ فرمائی. چه دا صحیح نه ده. بلکه بنوجذیمه د عامر بن عبد مناة بن کنانه د اولاد ځینې دی. (۲)

حضرت خالد بن ولید ﷺ بنوجذیمه ته د اسلام دعوت ورکړ. نو هغوی د اسلام اقرار په صحیح طریقه اونکړو. او د، «اسلبنّا»، «مونږ اسلام قبول کړو» په ځانې یې، «صباانا صباانا»، «مونږ خپل دین پریځودو» اووئیلې. د قریشو کافرانو به د اسلام قبولونکی دپاره د، «اسلم فلان»، په ځانې، «صبا فلان»، استعمالولو. په دې وجه بنو حذیمه د اسلام اقرار په، «صباانا»، وئیلو سره اوکړو. د، «صباانا»، معنی د یو دین نه بل دین طرف ته وتل دی. په دې لفظ کښې چونکه د اسلام د اقرار مفهوم واضح نه دی. په دې وجه حضرت خالد بن ولید ﷺ په هغوی کښې بعضې قتل کړل. کله چه نبی کریم ﷺ ته ددې اطلاع ملاوشوه. نو نبی ﷺ ډیر خفه شو. اووې فرمائیل. «اللَّهُمَّ اِن اَبْرَأُ اِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ خَالِدٌ» بیا نبی ﷺ حضرت علی ﷺ ته مال ورکړو. او بنوجذیمه ته ئې وراولیکه. او دهغه ټولو مقتولینو دیت د مسلمانانو د طرفه ادا کړې شو. (۳).

(۱) شرح الکرماني (۱۶۶۱۶)۔

(۲) عمدة القاری (۳۱۳/۱۷) و فتح الباری (۵۷۸)۔

(۳) تفصیل دپاره اوگوری: فتح الباری (۵۷۸-۵۸)۔

بَابُ سَرِيَّةِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُذَافَةَ السَّهْمِيِّ وَعَلْقَمَةَ بْنِ مُجَزَّالٍ الْمُدَلِّجِيِّ وَيُقَالُ إِنَّهَا سَرِيَّةُ الْأَنْصَارِيِّ

[۳۰۸۵] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعْدُ بْنُ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَرِيَّةً فَاسْتَعْمَلَ رَجُلًا مِنْ الْأَنْصَارِ وَأَمَرَهُمْ أَنْ يُطِيعُوهُ فَقَضِبَ فَقَالَ أَلَيْسَ أَمْرُكُمْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تُطِيعُونِي قَالُوا بَلَى قَالَ فَأَجْمَعُوا إِلَى حَطْبٍ فَجَمَعُوا فَقَالَ أَوْقِدُوا نَارًا فَأَوْقَدُوهَا فَقَالَ ادْخُلُوهَا فَهَبُوا وَجَعَلَ بَعْضُهُمْ بِمَيْكُ بَعْضًا وَيَقُولُونَ قَرَرْنَا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ النَّارِ قَمَّا زَالُوا حَتَّى تَحْمَدَتِ النَّارُ فَكَنَّ غَضَبُهُ فَلَمَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَوْ دَخَلُوهَا مَا خَرَجُوا مِنْهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ الطَّاعَةَ فِي الْمَعْرُوفِ [۶۸۳، ۶۹۷، ۶۹۸]

عبدالله بن حذافه سهمی قریشی دی. د اقدم الاسلام صحابی دی. او په مهاجرین اولین کینې داخل دی. صاحب الهجرتین دی. نبی کریم ﷺ دوی ته خط مبارک ورکړې وو. او کسری طرف ته یې لیکلې وو. (۱) د ابن لهیعه د قول مطابق دده وفات په مصر کینې اوشو. او هم هلته مدفون دی. (۲)

دویم صحابی علقمه بن مجزر (پهیم الیم وفتح الحیم وکس الزام المشدود) مدلجی دی. دا مجزر هغه سړې دی. دکوم چه د حضرت اسامه رضی الله عنه او حضر عائشې رضی الله عنها په قصه کینې ذکر راځی.

(۱) عمدة القاری (۳۱۴/۱۷)۔

(۲) عمدة القاری (۳۱۴/۱۷) حافظ ابن حجر رحمه الله په ،، الاصابه ،، کینې د حضرت عبدالله بن حذافه رضی الله عنه په فضائلو کینې لیکلی دی. چه یوځل د حضرت فاروق اعظم رضی الله عنه په دور خلافت کینې رومیانو سره د جنگ په وخت هغه د یوڅو مسلمانانو سره گرفتار شو. د روم بادشاه هغه ته اوونیل چه ته نصرانی جوړ شه. نو زه به تا پخپل حکومت کینې شریک کړم. خو حضرت عبدالله بن حذافه رضی الله عنه د نصرانی قبولولو نه انکار او کړو. چه ددې په وجه د روم بادشاه هغه لره د بهانسی په تخت باندې اوتړه. او حکم یې ورکړو. چه په ده باندې غشی وړولی شی. څو کله یې چه اوکتل چه دده په مخ باندې هیڅ قسمه د ویرې اثار نشته. نو دهغه ځانې ته یې راکوز کړو. او حکم یې اوکړو. چه په دیک کینې اوبه گرمې کړی. او په ویشیدلو اوبو کینې یې واچوی. په اوبو کینې غورځولو دپاره چه کله هغه لره دیک ته نژدې وړ وستلې شو. نو په ژړا شو. د روم بادشاه تپوس اوکړو. چه ولی ژاړی؟ نو وې فرمائیل چه زه څکه ژاړم. چه زما آرزو ده. چه زما دپاره سل بدنونه وي. او د هر بدن دغه شان د قریانی نذرانه مې پیش کړې وي. او خپل رب ته حاضر شوې ووم. د روم بادشاه ډیر حیران شو. وې وتیل. ته زما سر ښکل کړه. نو زه به تا پرېدم. وې فرمائیل. صرف ما نه زما ملگری به هم پرېږدی. د روم بادشاه اوونیل. صحیح ده. نو حضرت عبدالله بن حذافه رضی الله عنه دهغه سر ښکل کړو. او د روم بادشاه د وعدې مطابق ټول مسلمانان قیدیان آزاد کړل. حضرت فاروق اعظم رضی الله عنه ته چه کله ددې واقعي اطلاع ملاو شوه. نو راغې. او د حضرت عبدالله بن حذافه رضی الله عنه سر یې ښکل کړو. (داوگوری: الاصابه فی تمييز الصحابة) (۲۹۶-۲۹۷) رقم الترجمة (۴۶۲۲)۔

چه نبی ﷺ حضرت عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا ته فرمائیلی وو چه نن یو قائف (قیافه شناس) د زید بن

حارثه او اسامه دواړو خپې اولیدلې. نووې ونیل چه ان بعض هذه الاقدام لمن بعض).

① ددې سریه تفصیل دلته په بخاری کښې د حضرت علی رضی اللہ عنہ نه داسې منقول دې. چه نبی کریم ﷺ د انصارو یو سړی لره د سریه امیر جوړ کړو. اووې لیگه. او هغوی ته ئې حکم ورکړو. چه د امیر اطاعت کوئ. امیر د سفر په دوران کښې څه خبره باندې خفه شو. نو هغه خپلو ملگرو ته اوونیل. چه آیا تاسو ته نبی کریم ﷺ زما د اطاعت حکم نه دې درکړې؟ ټولو اوونیل. ولې نه، امیر اوونیل. بیا تاسو لرگی راجمع کړئ. د حکم په تعمیم کښې ټولو لرگی راجمع کړل. امیر هغوی ټولو ته د اور بلولو حکم ورکړو. هغوی اور بل کړو. اوس امیر صاحب حکم ورکړو. چه تاسو ټول په دې اور کښې داخل شئ. بعضې خلقو په دې اور کښې د داخلیدو اراده اوکړه. خو بیا ئې یو بل منع کړل. اووې ونیل. چه مونږ رسول الله ﷺ طرف ته ددې دپاره راغلی یو چه د اور نه بچ شو. په دې کښې حیران وو. چه اور یخ شو. او د امیر غصه هم یخه شوه. کله چه نبی کریم ﷺ ته ددې خبرې اطلاع اوشوه. نو نبی ﷺ اوفرمائیل. چه که دغه خلق دامیر د حکم په تعمیم کښې اور ته داخل شوې وې. نور قیامته به نه وو راوتلی. ځکه چه د امیر اطاعت صرف په نیکۍ کښې کول پکار دی. «اطاعة لخلق فی معصية الخلق»

② دابن سعد روایت لږ زیات تفصیلی دې. په هغې کښې دی. چه نبی کریم ﷺ ته دا اطلاع ملاؤ شوه. چه ځینې حبشی خلق جدې ته نزدې یوه جزیره کښې لیدلی شوی دی. او خطر ه ده. چه چرته هغوی په اهل اسلام باندې حمله اونکړي. ددې اطلاع په وجه نبی ﷺ د علقمه بن مجزر په مشرئ کښې د دریو سوو صاحبو ﷺ یو جماعت روان کړو. کله چه دغه حضرات هغه جزیرې ته اورسیدل. نوحشیان اوختیدل. په واپسۍ باندې ځینې خلقو په جلتۍ سره کور ته تلل غوښتل. نو حضرت علقمه بن مجزر په هغوی باندې حضرت عبدالله بن حذافه سهمی امیر جوړ کړو. او دوی دهغوی نه جدا شو. او زر واپس راغلل. د ابن سعد د بیان مطابق دا د ربیع الآخر ۹ ه و واقعه ده. (۱)

③ ابن ماجه ﷺ په کتاب الجهاد کښې د حضرت ابوسعید رضی اللہ عنہ روایت صحیح سند سره نقل کړې دې. چه دهغې نه ددې واقعي یو څو نوې خبرې مخې ته راځي. اود یخاری د روایت نه دهغې بیان ډیر مختلف دې. حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ فرمائی. چه رسول الله ﷺ علقمه بن مجزر د یوې سریه امیر جوړ کړو. اووې لیگه. د سریه کاروانی مکمل کیدو نه پس بعضې خلقو د سریه د امیر حضرت علقمه رضی اللہ عنہ نه په جلتۍ سره کور ته د تلواجازات اوغوښته. هغوی اجازت ورکړو. او حضرت عبدالله بن حذافه سهمی ﷺ ئې دهغوی امیر مقرر کړو. حضرت ابوسعید رضی اللہ عنہ فرمائی. چه زه هم عبدالله بن حذافه رضی اللہ عنہ سره په واپس راتلونکو کښې شامل ووم. په لاره کښې یوځانې کښې ملگرو د ځان گرمولو او خوراک وغیره پخولو دپاره اور بل

(۱) فتح الباری (۵۹۸)۔

(۲) طبقات ابن سعد (۱۶۳/۲) سریه علقمة بن مجزر المدلجی الی الحبشة)۔

کرو: سریه امیر حضرت عبدالله بن حذافه رضی اللہ عنہ دیر خوش طبیعت و، هغوی په دغه موقعه اووئیل: «اليس عليكم السبع والطاعة!» د امیر خبره اوریدل او اطاعت کول په تاسو لازم نه دی: «تولو اووئیل ولې نه دی. نوهغه او فرمائیل. زه چه دکوم کارهم تاسو ته حکم درکم. نو تاسو به ئې اوکړئ: «تولو اووئیل. او وې فرمائیل. زه تاسو ته په دې اورکښې د داخلیدو حکم درکوم. ټول خلق چه کله دهغه دحکم په تعميل کښې اور ته د داخلیدو دپاره اودریدل. او عبدالله بن حذافه رضی اللہ عنہ ته یقین اوشو. چه دا خلق داخلیدې. نو وې فرمائیل: «امسکوا علی انفسکم، فاننا کانت امرکم معکم» صبر اوکړئ. ما توقي کولې.

حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ فرمائی: چه کله مونږ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کښې حاضر شو. او ددې واقعه ذکر اوکړې شو. نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: «من امرکم منهم بمعصية الله، فلا تطيعوه» که د الله تعالی د نافرمانۍ تاسو ته څوک درکړی. نو دهغه اطاعت مه کوئ. (۱)

د ابن ماجه دا روایت د بخاری د روایت نه مختلف دی. د بخاری د روایت نه معلومېږي: چه امیر اور ته د داخلیدو حکم دغصې په وجه ورکړې وو. او د ابن ماجه په روایت کښې دی. چه امیر دا حکم د خوش طبیعتۍ او ظرافت په طور ورکړې وو. د بخاری په روایت کښې دی. چه خلقو یو بل اورکښې د داخلیدو نه منع کړل. او د ابن ماجه په روایت کښې دی. چه امیر پخپله منع کړل.

که دا دواړه جدا جدا واقعات دی. نو بیا خو هیڅ اشکال نشته. د علامه ابن قیم میلان هم دې طرف ته دي. چه دا دوه جدا جدا واقعات دی. (۲) او هم دا صحیح معلومېږي. دلته په بخاری کښې چه د کومې سریه ذکر دي. دهغې امیر علقمه بن مجزر وو. عبدالله بن حذافه رضی اللہ عنہ نه وو. هغه د ملګرو نه خفه شوي وو. او په اور کښې د داخلیدو حکم ئې ورکړې وو. او ترکومې پورې چه د عبدالله بن حذافه رضی اللہ عنہ د واقعي تعلق دي. کوم چه د ابن ماجه په روایت کښې دي. نو هغه جدا واقعه ده. او هغوی په اور کښې د داخلیدو حکم دتوق په طور ورکړې وو.

امام بخاری رحمته اللہ علیہ باب ترلې دي. «باب سرية عبدالله بن حذافه السهمي وعلقمة بن مجزر البدلي» او دهغې نه پس ئې فرمائیلې دي. «ويقال انها سرية الانصاري» د، ، ويقال، نه غالباً امام (بخاری) د واقعي جدا والی طرف ته اشاره کړې ده. حافظ میلان هم دې طرف ته دي. (۳)

زمونږ په نسخو کښې «ويقال: انها سرية الانصار» دي. خو د حافظ اوعینی په نسخو کښې «سرية الانصاري» دي. (۴) حالانکه عبدالله بن حذافه او علقمه بن مجزر دواړه انصاري نه دي.

(۱) اوګوري: سنن ابن ماجه كتاب الجهاد رقم (۲۸۶۳)۔

(۲) فتح الباری (۵۹۱۸) زاد المعاد (۵۱۶۳) فصل ذکر سرية علقمة بن مجزر... الى الحبشة)۔

(۳) فتح الباری (۵۹۱۸)

(۴) فتح الباری (۵۸۱۸) وعمدة القاری (۳۱۴۱۷)۔

علامه ابن الجوزی رحمۃ اللہ علیہ فرمائیلی دی چہ دا وہم دی. (۱) اوبعضی حضراتو فرمائیلی دی چہ انصاری پہ عامہ معنی کنبی استعمال شوې دی. یعنی د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مدد کونکې، او په دې لحاظ سره عبدالله بن حذافه او علقمه بن مجزر دواړو ته انصاری وئیلې شی. (۲) واللہ اعلم.

قوله: لو دخلوها ما خرجوا منها الى يوم القيامة: که د، دغلوها، او، منها، دواړو ضمیر، نار،، طرف ته راجع وی. نو مطلب به دا وی. چہ دا خلق که په اور کنبې داخل شوی وی. نودهغې نه به ترقیامته پورې نه وې راوتلې. بلکه په دې کنبې به سوزیدلې وې. اومړه شوی به وې. (۳) اوکه د، دغلوها، ضمیر ددغه خلقو بل کړې شوی اور طرف ته راجع شی. او د، دغلوها، ضمیر، نارجهنم، طرف ته د صنعت استخدام په طور راجع شی. نو په دې صورت کنبې به مطلب دا وی. چہ که دې خلقو د امیر د حکم د تعمیم په وجه اور کنبې داخلیدل حلال گنرلې وې. اوبه هغې کنبې داخل شوې وې. نو ترقیامته پورې به د جهنم په اور کنبې اوسیدل. یعنی هغوی ته به په دوزخ کنبې عذاب ورکړې کیده. ځکه چہ اور ته داخلیدل گناه ده. او گناهگار دپاره عذاب برزخ دی. (۴)

خو د حفص په روایت کنبې دی. «ماخرجوا منها اهدا» (۵) ددې نه معلومیږی. چہ ددې نه د برزخ عذاب مراد نه دی. البته په دې صورت کنبې هم څه اشکال نشته. ځکه چہ د خودکشی حلال گنرونکی دپاره هم دا حکم دی. ځکه چہ حرام حلال گنرل کفر دی. اوکافر دپاره دجهنم اور دی. چہ په هغې کنبې به همیشه اوسیری

خو واقعه داده. چہ په دې کنبې پرمې صورت راجع دی. یعنی د، دغلوها، او، منها، دواړو ضمیرونه دهغوی بل کړې شوی اور طرف ته راجع دی. او مطلب دادې. چہ که دغه خلق پخپل دغه بل کړې شوی اور کنبې داخل شوې وې. نو ټول به هغې کنبې مړه شوې وې. او څوک به هم دهغې نه راوتلې نه وې. (۶)

(۱) فتح الباری (۵۹۸)۔

(۲) عمدة القاری (۷۹۱۸)۔

(۳) فتح الباری (۶۰۸)۔

(۴) فتح الباری (۶۰۸) وعمدة القاری (۲۱۵۱۷)۔

(۵) فتح الباری (۶۰۸)۔

(۶) واستنبط منه الشيخ ابو محمد بن ابي جرمة ان الجمع منهذه الامة لا يجتمعون على خطأ لانقسام السرية قسمين. منهم من هان عليه دخول النار فظنه طاعة، ومنهم من فهم حقيقة الامر، وانه مقصور على ماليس بمعضية. فكان اختلافهم سبباً لرحمة الجميع قال: وفيه ان من كان صادق النية لا يقع الا في خير، ولو قصد الشر، فان الله يصرفه عنه ولهذا قال بعض اهل المعرفة من صدق مع الله، وقاه الله ومن توكل على الله كفاه الله (و انظر فتح الباری (۶۰۸)۔

بَابُ بَعَثَ أَبِي مُوسَى وَمُعَاذٍ إِلَى الْيَمَنِ قَبْلَ حِجَّةِ الْوُدَاعِ

رسول الله ﷺ د حجة الوداع نه وړاندې په ربیع الاول ۹ هجري حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه او حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنهما یمن طرف ته د دین اسلام د تبلیغ دپاره اولیکل. حضرت ابو موسی رضی الله عنه ته چې د یمن مشرقی طرفونو او غاړو کښې او حضرت معاذ رضی الله عنه ته چې مغربی طرفونو او غاړو کښې د تعلیم ورکولو حکم ورکړ. (۱)

[۳۰۸۸، ۳۰۸۹] حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ قَالَ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبَا مُوسَى وَمُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ إِلَى الْيَمَنِ قَالَ وَبَعَثَ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا عَلَى مِخْلَافٍ قَالَ وَالْيَمَنِ مِخْلَافَانِ ثُمَّ قَالَ يَمِينًا وَلَا تَعْيِيرًا وَيَمِينًا وَلَا تَنْقِرًا فَانْطَلَقَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا إِلَى عَمَلِهِ وَكَانَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا إِذَا سَارَ فِي أَرْضِهِ كَانَ قَرِيبًا مِنْ صَاحِبِهِ أَخَذَتْ بِهِ عِنْدًا فَاسْتَمَعَ عَلَيْهِ فَسَارَ مُعَاذٌ فِي أَرْضِهِ قَرِيبًا مِنْ صَاحِبِهِ أَبِي مُوسَى فَجَاءَ يَبِيرُ عَلَى بَقْلَتِهِ حَتَّى انْتَهَى إِلَيْهِ وَإِذَا هُوَ حَالِسٌ وَقَدْ اجْتَمَعَ إِلَيْهِ النَّاسُ وَإِذَا رَجُلٌ عِنْدَهُ قَدْ جِئَتْ يَدَاؤُهُ إِلَى عُنُقِهِ فَقَالَ لَهُ مُعَاذٌ يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ أَيْمٌ هَذَا قَالَ هَذَا رَجُلٌ كَفَرْتُ بَعْدَ إِسْلَامِهِ قَالَ لَا أَنْزِلَ حَتَّى يَقْتُلَ قَالَ إِنَّمَا جِئْتُ بِكَ فَانْزِلْ قَالَ مَا أَنْزِلُ حَتَّى يَقْتُلَ فَأَمَرَ بِهِ فَقُتِلَ ثُمَّ نَزَلَ فَقَالَ يَا عَبْدَ اللَّهِ كَيْفَ تَقْرَأُ الْقُرْآنَ قَالَ أَتَقَوُّهُ تَقَوًُّا قَالَ فَكَيْفَ تَقْرَأُ أَلَيْسَ بِأَمْعَادٍ قَالَ أَنَا مَأْوِلٌ اللَّيْلِ فَأَقُومُ وَقَدْ فَضِيتُ جُزْئًا مِنَ التَّوْحِيدِ فَأَقْرَأُ مَا كَتَبَ اللَّهُ لِي فَأَحْتَسِبُ تَوْفِيقِي كَمَا أَحْتَسِبُ قَوْمِي [ر: ۲۸۴۳]

قوله: «وبعث كل واحد منهما على مِخْلَافٍ» (مخلاف): علاقې او ضلعي ته وائی. یعنې دوی دواړه یې جدا جدا علاقو ته اولیکل په دواړو حضراتو کښې چه به هریو کله د خپلې علاقې دوره کوله. د خپل دویم ملگری علاقې ته چه به ورنژدې شو. نو هلته به یې یوبل سره ملاقات کولو. یو خپلې حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنهما پخپله علاقہ کښې خپل ملگری ابو موسی رضی الله عنه ته نزدې اورسیده. هلته یې اوکتل. چه حضرت ابو موسی رضی الله عنه ناست دې. او څه خلق هغه سره راجمع دې. او د یو سړی لاسونه سټ سره تړلې شوی دې. حضرت معاذ رضی الله عنه تېوس اوکړو. دا څه قصه ده؟ حضرت ابو موسی رضی الله عنه او فرمائیل. دا سړې مرتد شوې دې. حضرت معاذ رضی الله عنه او فرمائیل. ترکومي پورې چه دې قتل نکړې. زه به د خپلې سورلې نه کوز نه شم. نو هغه قتل کړې شو.

ددې نه پس حضرت معاذ رضی الله عنه د خپلې سورلۍ نه کوز شو. او د حضرت ابو موسی رضی الله عنه نه یې پوښتنه اوکړه. چه ته قرآن څنگه لولې؟ حضرت ابو موسی رضی الله عنه جواب ورکړو. «اتقوه تفوقاً»، دا د «، لواق نات»، نه ماخوږ دې. د اوبښې نه چه یوخل یې اولوشلې شی. او دا محسوسه شی.

چه په تهیونو کښې اوس پې ختم شونو د لږ ساعت دپاره پریخودې شی. اود پيو انتظار کولې شی. بیا دوباره لوشل شروع کړې شی. د مینځ دغه وقفې ته ،، فواق ناکه،، وائی. د حضرت ابوموسی رضی الله عنه مطلب دادې. چه زه د شپې لږه شیبه د قرآن مجید تلاوت کوم. دهغې نه پس لږ شان آرام کوم. بیا اودرېږم. تلاوت شروع کوم. یعنې د شپې په وقفې وقفې سره تلاوت کوم. (۱) بیا حضرت ابوموسی رضی الله عنه د حضرت معاذ رضی الله عنه نه تپوس اوکړو. چه تاسو څنگه تلاوت کوئ؟ هغه اووئیل. چه زه د شپې په شروع کښې آرام کوم. کله چه د خوب یوه

حصه پوره کړم. نو پاسېږم. او د توفیق موافق تلاوت کوم. «فاحتسب نومتي کما احتسب قومتي» او زه د خپل خوب متعلق هم د الله تعالی نه دغه شان امید لرم. لکه څنگه چه دخپلو د تهجدو د مونځ امید لرم. مطلب دادې. چه زه چونکه آرام په دې نیت سره کوم. چه تازه او دمه شم. نو عبادت به او کړم. به دې وجه زما امید دې. چه الله تعالى به په دې آرام او خوب هم ماته ثواب راکړي.

[۲۰۸۷] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ الشَّيْبَانِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ فَسَأَلَهُ عَنْ أَثَرِيَّةٍ تَصْنَعُ بِهَا فِقَالَ وَمَا هِيَ قَالَ الْبَيْتُ وَالْيَزْرُ فَقُلْتُ لِأَبِي بُرْدَةَ مَا الْبَيْتُ قَالَ نَبِيذُ الْعَلِ وَالْيَزْرُ نَبِيذُ الشَّعِيرِ فَقَالَ كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ رَوَاهُ جَرِيرٌ وَعَبْدُ الْوَاحِدِ عَنْ الشَّيْبَانِيِّ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ

[۲۰۸۸] حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَدَّهُ أَبَا مُوسَى وَمُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ فَقَالَ يَبْرَأُ وَلَا تُعْبِرَا وَيَبْرَأُ وَلَا تُنْقِرَا وَتَطَاوَعَا فَقَالَ أَبُو مُوسَى يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنَّ أَرْضَنَا بِهَا شَرَابٌ مِنَ الشَّعِيرِ الْيَزْرُ وَشَرَابٌ مِنَ الْعَلِ الْبَيْتُ فَقَالَ كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ فَانْطَلَقَا فَقَالَ مُعَاذٌ لِأَبِي مُوسَى كَيْفَ تَقْرَأُ الْقُرْآنَ قَالَ قَائِمًا وَقَاعِدًا وَعَلَى رَاحِلَتِي وَأَتَوَقَّفُهُ تَفَوُّقًا قَالَ أَمَا أَنَا فَأَنَامُ وَأَقُومُ فَأَحْتَسِبُ تَوَمَّتِي كَمَا أَحْتَسِبُ قَوْمَتِي وَضَرَبَ قُطَاظًا فَجَعَلَ يَنْزَاوِرَانِ فَرَأَى مُعَاذٌ أَبَا مُوسَى فَإِذَا رَجُلٌ مُوْتَقٌ فَقَالَ مَا هَذَا فَقَالَ أَبُو مُوسَى يَهُودِيٌّ أَسْلَمَ ثُمَّ ارْتَدَّ فَقَالَ مُعَاذٌ لِأَخِي بَرٍّ عَنْقُهُ

تَابَعَهُ الْعَقْدِيُّ وَوَهَبٌ عَنْ شُعْبَةَ وَقَالَ وَكَيْفَهُ وَالنَّظَرُ وَأَبُو دَاوُدَ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَوَاهُ جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنْ الشَّيْبَانِيِّ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ [۲۰۸۹: ۲]

(۱) قال ابن الاثير فى النهاية (۴۸۰۱۳) وحديث ابوموسى و معاذ (هما) ،، اما انا فاتفوقه تفوقاً.، يعنى قرأه القرآن: اى لا اقرأ وردى منه دفعة واحدة ولكن اقرأه شيئاً بعد شئ فى ليلى ونهارى ماخوذ من فواق الناقه. لانها تحلب ثم تراح حتى تدرثم تحلب)۔

[۳۰۸] حَدَّثَنِي عَبَّاسُ بْنُ الْوَلِيدِ هُوَ التَّرْسِيُّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ عَنْ أَيُّوبَ بْنِ عَابِدٍ حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ مُسْلِمٍ قَالَ سَمِعْتُ طَارِقَ بْنَ شِهَابٍ يَقُولُ حَدَّثَنِي أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى أَرْضِ قَوْمِي فَجِئْتُ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَبِيعٌ بِالْأَبْطَحِ فَقَالَ أَحْبَبْتُ يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ قَيْسٍ قُلْتُ نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ كَيْفَ قُلْتُ قَالَ قُلْتُ لَبَّيْكَ إِهْلَاكَ إِهْلَاكَ قَالَ قَبِلَ سَقَتْ مَعَكَ هَذَا قُلْتُ لَمْ أَسُقْ قَالَ قَطَفَ بِالْبَيْتِ وَاسْمُ بَيْتِ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ حَلَّ فَقَعَلْتُ حَتَّى مَشَطْتُ لِي امْرَأَةً مِنْ نِسَاءِ بَنِي قَيْسٍ وَمَكَّنْتُ بِذَلِكَ حَتَّى اسْتَخْلِفَ عُمَرُ [ر: ۱۳۸۰]

[۳۰۹] حَدَّثَنِي جَبَانٌ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ زَكْرِيَاءَ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ أَبِي مُعْبِدٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِبُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ جِئْتَ بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ إِنَّكَ سَتَأْتِي قَوْمًا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ فَإِذَا جِئْتَهُمْ فَأَدْعُهُمْ إِلَى أَنْ يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لَكَ بِذَلِكَ فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ فَرَضَ عَلَيْهِمْ ثَمَسَ صَلَوَاتٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لَكَ بِذَلِكَ فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ فَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَاءِهِمْ تُقَرَّدُ عَلَى فَقَرَاءِهِمْ فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لَكَ بِذَلِكَ فَإِنَّكَ وَكَرَامِ أَمْوَالِهِمْ وَآتَى دَعْوَةَ الْمَطْلُوبِ فَإِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللَّهِ حِجَابٌ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ طَوَّعَتْ طَاعَتْ وَأَطَاعَتْ لُغَةً طُعْتُ وَطُعْتُ وَأَطَعْتُ [ر: ۱۳۸۱]

قوله: حَدَّثَنِي جَبَانٌ: رسول الله ﷺ حضرت معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ سے روایت ہے کہ وہ یمن تہ د لیگلو پہ وخت یو خو نصیحتونہ اوفرمانیل. ہغه تہ نبی ﷺ اوفرمانیل. چہ اہل یمن تہ اول د کلمہ توحید دعوت ورکړہ. کہ هغوی نہ قبولہ کری. نو بیا د مونځ دعوت ورکړہ. کہ دا هم اومنی. نو بیا د زکاة حکم ورکړہ. خو ددې دا مطلب نه دې. چہ د کلمې ونیلو نه پس به مونځ فرض کیرې. او د مونځ نه پس به بیا زکوة فرض کیرې. د کلمې ونیلو نه پس به د اسلام احکام ټول په ټوله لازمیږي. دلته چہ د کوم ترتیب ذکر دې. ددې نه مقصد. د دعوت یوه طریقہ خودل دی. چہ ټول احکام په یو وخت او په رومبی ځل مه بیانوه. چہ په دې سره هغه خلکو کښې ویره او نفرت پیدا نشی. بلکه په مزہ مزہ هغوی د اسلامی تعلیماتو نه خبر کړه.

قوله: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ طَوَّعَتْ طَاعَتْ وَأَطَاعَتْ لُغَةً طُعْتُ وَطُعْتُ وَأَطَعْتُ: په پورته روایت کښې ، ، فېن اطاعوا لك ، ، لفظ راغلي دي. ددې نه د امام بخاری رحمہ اللہ د قرآن شریف د سورة مائده آیت (فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ) طرف ته لاره. ددې په تشریح کولو کښې نہې اوفرمانیل. چہ طوعت د ، ، طاعت ، ، په معنی کښې دي. دغه شان د باب سمع، باب نصر، او د باب افعل ټولو نه ددې یوه معنی ده.

[۴۰۰] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ غَمْرَوَيْنَ مَيْمُونِ أَنَّ مُعَاذًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَمَّا قَدِمَ الْيَمَنَ صَلَّى بِهِمُ الصُّبْحَ فَقَرَأَ وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ لَقَدْ قَرَأَ عَزْرُ إِبْرَاهِيمَ زَادَ مُعَاذٌ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ حَبِيبٍ عَنْ سَعِيدٍ عَنْ غَمْرَوَيْنَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ مُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ فَقَرَأَ مُعَاذٌ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ سُورَةَ الْيَسَاءِ فَلَمَّا قَالَ وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا قَالَ رَجُلٌ خَلَفَهُ قَرَأَ عَزْرُ إِبْرَاهِيمَ

حضرت معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ یمن ته راغی. نوهغوی د سحر مونخ ورکړو. په مالونو وصولولو باندې هم هغه مقرر وو. د اسلام د احکامو تعلیم او د مونخ امامت هم هغه ورکولو. هغوی یوه ورځ د سحر په مانځه کښې دا آیت اولوسته. ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾ (۱) نو په قوم کښې یو سړی اوونیل. «لقد قرأت عین ابراهیم» یعنی ابراهیم علیه السلام لره الله تعالی خلیل جوړ کړو. نو د ابراهیم علیه السلام د مور سترگې په یخې شوې وې. یعنی هغه به ډیره خوشحاله شوې وې. په روایت باب باندې یو اشکال او دهغې جوابات: دلته اشکال کیږي. چه په مانځه کښې خو خبرو کولو سره مونخ فاسد کیږي. کوم سړی چه دا خبرې اوکړلې. دهغه مونخ خو فاسد شو. حضرت معاذ رضی اللہ عنہ هغه ته د مونخ دوباره راگرځولو حکم ولې ورنکړو؟

① ددې یو جواب علامه عینی رحمته الله ورکړې دي. چه ممکن ده. حضرت معاذ رضی اللہ عنہ ته هم معلومه نه وه. چه په داسې صورت کښې د مونخ اعاده کولې شی. په دې وجه هغه حکم ورنکړو. (۲) خو دا جواب ضعیف دي.

② دویم جواب دا ورکړې شوې دي. چه ممکن ده. دغه سړی اوس لا په مانځه کښې شامل شوې نه وو. بلکه د مانځه نه بهر هغه دا کلام کړې وې. (۳)

③ دریم جواب دا ورکړې شوې دي. چه ممکن ده. حضرت معاذ رضی اللہ عنہ هغه ته د مونخ دوباره راگرځولو حکم ورکړې وې. خو دلته نې په روایت کښې ذکر نه وې راغلې. او عدم ذکر، عدم د وجود ته مستلزم نه دي. (۴)

فائده: «قرأت عین فلان» دفلانی سترگې یخې شوې. ددې نه مراد دادې. چه هغه خوشحاله شو. مشهوره ده. چه په خوشحالی کښې کومې اوبښکې اوځی. هغه یخې وې. او دغم اوبښکې

(۱) سورة النساء (۱۲۵)۔

(۲) عمدة القاری (۵۱۱۸)۔

(۳) فتح الباری (۶۵۸)۔

(۴) فتح الباری (۶۵۸) وعمدة القاری (۵۱۱۸)۔

گرمی وی په دې وجه دا تعبیر دچا د خوشحالی خودلو دپاره اختیارولې شی چه د خوشحالی په یخو اوبنکو سره دهغه سترگې یخې شوې (۱)

= بَابُ بَعَثَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَخَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِلَى الْيَمَنِ قَبْلَ حِجَةِ الْوَدَاعِ

رسول الله ﷺ د فتح مکې نه پس صحابه گرام ﷺ د تبلیغ او جهاد دپاره د عربو مختلفو اطرافو ته لیږلې وو. نبی ﷺ حضرت خالد بن ولید ﷺ د یوې سریه امیرجوې کړې وو. او یمن طرف ته یې لیږلې وو. څه موده پس نبی ﷺ حضرت علی ﷺ یمن طرف ته اولیگه. او د حضرت خالد ﷺ په ځانې نې هغه امیر مقررکړو. ددې واقعې په باره کبې امام ورپسې روایات نقل کوي.

[۳۰۹۲] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ عُمَانَ حَدَّثَنَا شُرَيْحُ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُونُسَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ أَبِي إِسْحَاقَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَحْتَسِبُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَ خَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ إِلَى الْيَمَنِ قَالَ ثُمَّ بَعَثَ عَلِيًّا بَعْدَ ذَلِكَ مَكَانَهُ فَقَالَ مَرُّ أَصْحَابِ خَالِدٍ مِنْ شَاءَ مِنْهُمْ أَنْ يُعَقِّبَ مَعَكَ فَلْيُعَقِّبْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُغَيِّرْ فَعُكْتُ فَمِنْ عَقَّبَ مَعَهُ قَالَ فَعَقِبْتُ أَوَاقٍ ذَوَاتِ عَدَدٍ

حضرت براء ﷺ فرماني چه رسول الله ﷺ مونږه خالد بن ولید ﷺ سره یمن طرف ته اولیگلو. بیانې ﷺ دهغه په ځانې حضرت علی ﷺ اولیگه. او هغه ته یې افرمانیل چه د حضرت خالد بن ولید ﷺ ملگرو ته او وایه چه څوک تاسو سره یمن ته واپس تلل غواړی هغه دې یمن ته لاړشی. او څوک چه غواړی چه مدینې ته راشی نو مدینې ته دې راشی. حضرت براء ﷺ فرماني زه حضرت علی ﷺ سره واپس یمن ته تلونکو خلقو کبې ووم.

قوله: فَعَقِبْتُ أَوَاقٍ ذَوَاتِ عَدَدٍ: اواق د اوقیه، جمع ده. یعنی د مال غنیمت نه ماته د

سپینو زرو ویري اوقیې ملاؤ شوې. «ذوات عدد» نه ویروالی طرف ته اشاره ده. او دا هم ممکن ده چه کموالی طرف ته اشاره وی.

[۳۰۹۳] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا زَوْحَرُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سُوَيْدٍ بْنُ مَرْجُوفٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَرِيْدَةَ عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيًّا إِلَى خَالِدٍ لِيَقْبِضَ الْخُمْسَ وَكُنْتُ أَبْغِضُ عَلِيًّا وَقَدْ اغْتَسَلَ فَقُلْتُ لِيَخَالِدٍ أَلَا تَرَى إِلَى هَذَا فَلَمَّا قَدِمْنَا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ يَا بَرِيْدَةُ أَتَبْغِضُ عَلِيًّا فَقُلْتُ نَعَمْ قَالَ لَا تَبْغِضْهُ فَإِنَّ لَهُ فِي الْخُمْسِ أَكْثَرِينَ ذَلِكَ

حضرت بریده بن حصیب ﷺ فرماني چه رسول الله ﷺ حضرت علی ﷺ یمن طرف ته

حضرت خالد بن ولید رضی اللہ عنہ ته لیگلی وو. چه هغه خمس پخپله قبضه کنبې واخلې. بریده وائی. چه زما علی رضی اللہ عنہ سره بغض وو. دلته وریسې روایت مختصر دې. اسماعیلی دا روایت تفصیل سره نقل کړې دې. (۱) چه د خمس د مال نه یوه ښانسته وینځه حضرت علی رضی اللہ عنہ دخپل ځان دپاره منتخب کړله. او د شپې نه هغې سره د وطی کولو نه پس چه کله د سحر غسل اوکړو. نو حضرت خالد بن ولید رضی اللہ عنہ بریده ته اووئیل. چه «التری ماصنم هذا» و دلته د بخاری رضی اللہ عنہ په روایت کنبې بریده رضی اللہ عنہ فرمائی. چه ما خالد ته اووئیل. «التری الی هذا» دې کس ته نه گورې. چه د غنیمت د مال وینځه نه استعمال کړله. فرمائی. چه کله مونږ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته راغلو. نو ما نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته ددې واقعي ذکر اوکړو. نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل. «یا بیده اتبغض علیا» (ای بریده! ته علی سره بغض ساتې؟) ما اووئیل. آو، نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل. «لاتبغضه، فان له لی الخس اکثر من ذالک» (هغه سره بغض مه ساته. ځکه چه په خمس کنبې هغه ته ددې (وینځې) نه د زیات اخستلو حق وو) د عبدالجلیل په روایت کنبې دی. چه حضرت بریده رضی اللہ عنہ اووئیل. «فما کان احد من الناس احب الی من علی» (۲)، ددې نه پس د حضرت علی رضی اللہ عنہ نه ماته هیڅ څوک زیات محبوب نه وو،

په روایت د باب باندې اشکال او دهغې جوابونه: په دې روایت باندې یو اشکال دا کیږي. چه حضرت علی رضی اللہ عنہ بغیر د استبراء نه دې وینځې سره وطی ولې اوکړله؟ حالانکه استبراء ضروری ده.

① ددې یو جواب دا ورکړې شوې دې. چه دغه وینځه باکره وه. واده شوې یا د بل چا وطی کړې شوې نه وه. په دې وجه د استبراء ضرورت نه وو. (۳)

② دویم جواب دا ورکړې شوې دې. چه ممکن ده. حضرت علی رضی اللہ عنہ د استبراء نه پس وطی کړې وی. په روایت کنبې هیڅ یوه خبره داسې نشته. چه دهغې نه معلومه شی. چه حضرت علی رضی اللہ عنہ بغیر د استبراء نه هغې سره وطی کړې وی. (۴)

باقی پاتې شوه دا خبره چه حضرت علی رضی اللہ عنہ دخان دپاره دا وینځه ولې منتخب کړله؟ ددې جواب دادې. چه په خمس کنبې امام یا نائب امام ته حق وی. او دلته حضرت علی رضی اللہ عنہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نائب جوړ شوې وو. او خمس اخستلو پاره تلې وو. په دې وجه هغه ته دحق حاصل وو. ځکه خو نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل. «فان له لی الخس اکثر من ذالک».

(۱) فتح الباری (۶۶۸)۔

(۲) فتح الباری (۶۷۸)۔

(۳) فتح الباری (۶۷۸)۔

(۴) فتح الباری (۶۷۸)۔

[۴۰۳] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ عَنْ عُمَارَةَ بْنِ الْقَعْقَاعِ بْنِ شُبْرُمَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي نَعْمٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ يَقُولُ بَعَثَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْيَمَنِ بِدَهْيَبَةَ فِي أَدِيمٍ مَقْرُوظٍ لَمْ تُحْصَلْ مِنْ تَرَابِهَا قَالَ فَقَسَمَهَا بَيْنَ أَرْبَعَةِ نَفَرٍ بَيْنَ عَيْيَنَةَ بْنِ بَدْرٍ وَأَقْرَعِ بْنِ حَابِسٍ وَزَيْدِ الْخَلِيلِ وَالرَّائِبِ إِمَّا عُلْقَمَةُ وَإِمَّا عَامِرُ بْنُ الطَّفِيلِ فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِ كُنَّا نَحْنُ أَحَقُّ بِهَذَا مِنْ هَؤُلَاءِ قَالَ قَبْلَكُمْ ذَلِكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَلَا تَأْمَنُونِي وَأَنَا أَمِينُ مَنْ فِي السَّمَاءِ بِأَيْمِنِي خَيْرُ السَّمَاءِ صَبَاحًا وَمَسَاءً قَالَ فَقَامَ رَجُلٌ غَابِرُ الْعَيْنَيْنِ مُشْرِفُ الْوُجْهِينِ ثَابِتُ الْجَبِينِ كَثُ الدَّخِيَةِ مَخْلُوقُ الرَّأْسِ مُشْتَمِرُ الزَّارِقِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ اتَّقِ اللَّهَ قَالَ وَتِلْكَ أَوْلَسْتُ أَحَقُّ أَهْلُ الْأَرْضِ أَنْ يَتَّقِيَ اللَّهَ قَالَ ثُمَّ وَلَّى الرَّجُلُ قَالَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَا أَضْرِبُ عَنْقَهُ قَالَ لَا لَعَلَّهُ أَنْ يَكُونَ يُصَلِّيُ فَقَالَ خَالِدٌ وَكَمْ مِنْ مُصَلٍّ يَقُولُ بِلِسَانِهِ مَا لَيْسَ فِي قَلْبِهِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنِّي لَمْ أَوْمَرْ أَنْ أَنْقُبَ عَنْ قُلُوبِ النَّاسِ وَلَا أَشُقُّ بَطُونَهُمْ قَالَ ثُمَّ نَظَرَ إِلَيْهِ وَهُوَ مُقَفٍّ فَقَالَ إِنَّهُ يُخْرِجُ مِنْ ضُفْضِي هَذَا قَوْمٌ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ رُطْبًا لَا يُجَاوِزُ حَنَاجِرَهُمْ يُعْرَفُونَ مِنَ الدِّينِ كَمَا يُعْرَفُ السَّهْمُ مِنَ الرِّيمَةِ وَأَظْلَنَهُ قَالَ لَبَنٌ أَدْرَكْتَهُمْ لَا قَتَلْتَهُمْ قَتَلَ مُحَمَّدٌ [۴۰۳-۴۱۳-۴۱۴] وانظر: [۴۱۴]

حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ فرمائی: «بعث علی بن ابی طالب الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بدہیبہ فی ادیم مقررظ (۱) (لم تحصل من ترابها) یعنی د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ خدمت کنبی حضرت علی رضی اللہ عنہ لہ سرہ زر اولیکل پہ داسی خرمنے کنبی چہ ہغی تہ رنگ و رکری شوئی وو۔ او دغہ سرہ زر دہغی د خاورو نہ نہ وہ جدا کری شوئی مطلب دادی چہ دکان نہ د راؤنیکلو نہ پس دغہ سرہ زر د خاورو نہ نہ وہ صفا کری شوئی۔

نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دغہ سرہ زر پہ خلورو سرو کنبی تقسیم کرلہ عیینہ بن بدر، اقرع بن حابس، زید الخلیل (۲) او علقمہ یا عامر بن الطفیل، پہ علقمہ او عامر کنبی د راوی شک دی خو علقمہ صحیح دی خکہ چہ د عامر بن الطفیل وفات دہغہ نہ وړاندی شوئی وو چہ ددی تفصیل وړاندی تیر شوئی دی (۳)۔

د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم پہ صحابو رضی اللہ عنہم کنبی یوسری او وئیل چہ ددی خلقو پہ مقابلہ کنبی مونږ

(۱) ذہبیہ: تصغیر ذہبہ..... مقروظ: ای مدبوغ بالقرظ، والقرظ شجر یدیع بورقہ ولونہ الی الصفرة (عمدة القاری) (۸۱۸)۔

(۲) وقیل لہ زید الخلیل لکرائم الخلیل الی کانت لہ، وسماء النبی صلی اللہ علیہ وسلم زید الخیر بالراء بدل اللام وائنی علیہ فاسلم، فحسن اسلامه ومات فی حیاة النبی صلی اللہ علیہ وسلم (فتح الباری) (۶۸۸)۔

(۳) اوگوری: غزوة بئر معینہ (ص ۲۶۶-۲۶۷)۔

زیات حقدار یو رسول الله ﷺ ته چه کله دا خبر ملاوشو. نووې فرمائیل. چه تاسو په ما

باندې اعتماد نه کوئ. «وانا امین من فی السماء» حالانکه زه دهغه ذات امین یم. چه دهغه وحی سحراو ماښام ماته راځی. نو یو سرې اودریده. چه دهغه سترگې دننه طرف ته ورننوتې وې. انګی نې بهر ته راوتلی وو. تندي نې مخې ته راوتلې وو. گیره نې ګنډه وه. سر نې خرنیلې وو. لنگ نې (پڼو) طرف ته اوچت کړې وو. اور رسول الله ﷺ ته نې اوونیل. «یا رسول الله اتق

الله» رسول الله ﷺ او فرمائیل. «، ویلک!، ستا دپاره دې هلاکت وی. آیا د زمکې په اوسیدونکو کېنې د ټولو نه زیات زه د الله نه یریدونکې نه یم؟ بیا هغه سرې لاره حضرت خالد بن ولید رضی الله عنه د رسول الله ﷺ نه دهغه د سټ کټ کولو اجازت او غوښته. نبی ﷺ

او فرمائیل. نه کیدې شی. چه هغه مونځ کوی. حضرت خالد رضی الله عنه او فرمائیل. «وکم من متصل یقول

یلسانه مالیس فی قلبه» ،، خومره مونځ کونکې داسې دی. چه هغوی په ژبه هغه څه وائی. کوم

څه چه دهغوی په زړه کېنې نه وی،، یعنی ډیر خلق په ظاهر کېنې مونځ کوی. خو دننه هغوی

مسلمانان نه وی. په دې باندې رسول الله ﷺ او فرمائیل. «ان لم اومران انقلب قلوب الناس ولا اشد

بطونهم» یعنی ،، ماته ددې حکم نه دې. چه زه دخلقو په زړونو کېنې سوری او کړم، او

معلومات او کړم. اود هغې تحقیق او کړم. اونه ددې حکم دې. چه زه دهغوی ختېې اوسیرم،،

(چه معلومه کړم. چه په رښتیا هغوی دننه نه مسلمانان دی او که نه) راوی وائی. چه بیا رسول

الله ﷺ هغه سړی طرف ته اموکتل. چه هغه شا کړې وه. او روان وو. نبی ﷺ او فرمائیل.

قوله: إِنَّهُ يَخْرُجُ مِنْ ضُضْفٍ هَذَا قَوْمٌ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ رَطْبًا لَا يُجَاوِزُ حَنَاجِرَهُمْ

يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينِ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ ،، ددې سړی د نسل نه به یو قوم

اوځی. چه هغوی به د قرآن تلاوت ډیر تازګی سره کوی. خو دا قرآن به دهغوی د ججورې (د

مړی هډوکي) نه وړانې نه ځی. دغه خلق به د دین نه داسې وځی. لکه څنګه چه غشي د

ښکار نه اوځی.،،

ضضف: نسل، حناجر: د خنجره جمع ده. هغه هډوکي کوم چه د سینې نه پورته او د خلق نه

لاندې وی. یرقون: یرخجون، الرمية: ښکار.

مطلب دادې. چه دغه خلق به د قرآن تلاوت ډیر په خوش آوازی سره کوی. خو قرآن به

دهغوی د خلق نه لاندې نه کوزیږی. یعنی د قرآن اثر به دهغوی په زړه باندې نه کیږی. د

دین نه به هغوی دهغه غشي په شان اوځی. کوم چه د ښکار نه اوځی. خو په هغې به د وینې

هیڅ داغ او نخښه نه وی. دغه شان به دهغوی په زړونو باندې د دین هیڅ اثر نه وی.

قوله: وَأُظَنَّهُ قَالَ لِبْنِ أَدْرَكْتَهُمْ لَأَقْتُلَهُمْ قَتْلَ ثَمُودَ: راوی وائی. چه زما خیال

دې نبی ﷺ دا هم او فرمائیل. چه که زه هغوی بیا موسم. نو زه به هغوی د قوم ثمود پشان

قتلوم. دا خوارجو طرف ته اشاره وه. دهغه سړی نوم څه وو؟ په دې باره کېنې بعضې حضراتو

بہ علمی ینکارہ کرے۔ بعضو وئیلی دی۔ چہ دھغه نوم ،، ذوالخیرۃ تسمی،، (۱) و۔ علامہ سہیلی رحمۃ اللہ علیہ فرمائیلی دی۔ چہ دھغه نوم ،، نافع،، و۔ (۲) د ابوداؤد پہ روایت کنبی ہم دھغه نوم ،، نافع،، راغلی دی۔ (۳) او بعضو وئیلی دی۔ چہ دھغه نوم ،، حرقوص بن زہیر،، دی۔ (۴) دغه سرے پہ حقیقت کنبی د قتلولو مستحق و۔ خو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د مصلحت پہ طور هغه تہ ہیخ اونه وئیل۔ مصلحت دا و۔ چہ کہ قتل کرے ئی و۔ نو پہ دے سرہ عامو خلقو کنبی د اسلام بارہ کنبی د بدگمانی پیدا کیدلو امکان و۔ د اسلام مخالفینو بہ دا خبرہ خورہ کرے و۔ چہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم خپل اصحاب قتلوی۔ او پہ دے طریقہ بہ د اسلام پہ لارہ کنبی رکاوٹ پیدا شوے و۔ (۵)

دلته دا اشکال کیږی۔ چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی۔ «لئن ادرکتهم لاقتلنهم قتل شواء» دلته دغه سرے چہ اصل بنیاد دے۔ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم په وړاندې موجود دے۔ چہ هم دھغه د نسل نہ به روستو داسی قسمه خلق پیدا کیږی۔ نو هم دا اصل (بنیاد) نبی صلی اللہ علیہ وسلم ولي قتل نکړو؟

① حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ ددې اشکال جواب ورکولو کنبی فرمائیلی دی۔ چہ دا جمله نبی صلی اللہ علیہ وسلم دھغه وخت او دھغه زمانې متعلق ارشاد فرمائیلی ده۔ کله چہ ددوی د طرفه خروج او بغاوت ینکاره شی۔ او کله چہ به هغوی د مسلمان وینې تویوی۔ حالانکه اوس ددغه سرے نه داسی هیخ خبره نه ده ینکاره شوې۔ نه هغه د بغاوت اعلان کرے دی۔ اونه د یو مسلمان وینې تویولو ته وړاندې شوی دے۔ په دے وجه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دھغه د قتلولو اجازت ورنکړو۔ (۱)

② حضرت کشمیری رحمۃ اللہ علیہ او فرمائیل۔ چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په حقیقت کنبی تشریع او تکوین دواړه جمع کړل۔ (تشریع خو دادې۔ چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم دھغه په قول باندې نکیر او فرمائیلو۔ او چونکه تکوینی طور باندې دھغه قتل دحضرت علی رضی اللہ عنہ په حصه کنبی و۔ په دے وجه ئی د تکوین په رعایت سره دغه وخت هغه قتل نکړو۔ روستو چہ کله د حضرت علی رضی اللہ عنہ په دور کنبی د خوارجو فتنه راوچته شوه۔ او حضرت علی رضی اللہ عنہ هغوی قتل کړل۔ نو دھغه سرے لټون او کرې شو۔ نو په لاشونو کنبی دھغه لاش ملاؤ شو۔ (۲)

[۳۰۹۵] حَدَّثَنَا الْمَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي جُرَيْجٍ قَالَ سَأَلَ جَابِرَ أَمْرَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيًّا أَنْ يُقِيمَ عَلَيَّ إِخْرَامِي زَادَ مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ عَنْ أَبِي جُرَيْجٍ قَالَ سَأَلَ

(۱) فتح الباری (۶۹۸) وعمدة القاری (۸۱۸)۔

(۲) فتح الباری (۶۹۸) وعمدة القاری (۸۱۸)۔

(۳) سنن ابی داؤد (۲۴۵۱۴) کتاب السنة باب فی قتال الخوارج رقم الحديث (۴۷۷۰)۔

(۴) فتح الباری (۶۹۸) وعمدة القاری (۸۱۸)۔

(۵) لامع الدراری (۳۷۷۸)۔

(۶) فتح الباری (۶۹۸)۔

(۷) فیض الباری (۱۱۹۱۴)۔

(۸) اوگوری: صحیح بخاری کتاب المناقب باب علامات النبوة رقم الحديث (۳۶۱۰) فتح الباری (۶۱۸۶)۔

قَالَ جَابِرٌ قَدِمَ عَلَيَّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِعِجَائِيهِ قَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَ أَهْلَلْتَ يَا عَلِيُّ قَالَ بِمَا أَهَلَ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَأَهْدِي وَأَمْكُثْ حَرَامًا كَمَا أَتَيْتَ قَالَ وَأَهْدِي لَهُ عَلِيَّ هَذَا [١٣٨٢: ر]

[٣٠٩١] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفْضِلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الطَّوِيلِ حَدَّثَنَا بِكْرٌ أَنَّهُ ذَكَرَ لِبْنِ عُمَرَ أَنَّ أَنَسًا حَدَّثَهُمْ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهَلَ بِعُمَيْرَةَ وَحَاجَّةٍ فَقَالَ أَهَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحَجَرِ وَأَهْلَلْنَا بِهِ مَعَهُ فَلَمَّا قَدِمْنَا مَكَّةَ قَالَ مَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ هَذِي فَلْيَجْعَلْهَا عُمْرَةً وَكَانَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذِي فَقَدِمَ عَلَيْنَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ مِنْ الْيَمَنِ حَاجًّا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَ أَهْلَلْتَ فَإِنِّ مَعَنَا أَهْلَكَ قَالَ أَهْلَلْتُ بِمَا أَهَلَ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَأَمْسِكْ فَإِنِّ مَعَنَا هَذَا [١٣٨٣: ر]

بَابُ عَزْوَةِ ذِي الْخُلَصَةِ

[٣٠٩٢] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا خَالِدٌ حَدَّثَنَا يَسَّانٌ عَنْ قَيْسٍ عَنْ جَرِيرٍ قَالَ كَانَ بَيْتٌ فِي الْجَاهِلِيَّةِ يُقَالُ لَهُ ذُو الْخُلَصَةِ وَالْكَعْبَةُ الْيَمَانِيَّةُ وَالْكَعْبَةُ الشَّامِيَّةُ فَقَالَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَلَا تُرِيدُنِي مِنْ ذِي الْخُلَصَةِ فَتَفَرُّتُ فِي مِائَةِ وَخَمْسِينَ رَاكِبًا فَكَسَرْنَا وَفَتَلْنَا مِنْ وَجَدْنَا عِدَّةً فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرْتُهُ قَدْ عَانَا وَالْأَحْمَسَ

[٣٠٩٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنَا قَيْسٌ قَالَ قَالَ لِي جَرِيرٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَلَا تُرِيدُنِي مِنْ ذِي الْخُلَصَةِ وَكَانَ بَيْتًا فِي خَنْعَمَ يَنْتَمِي الْكَعْبَةُ الْيَمَانِيَّةُ فَأَنْطَلَقْتُ فِي خَمْسِينَ وَمِائَةِ فَارِسٍ مِنَ الْأَحْمَسِ وَكَانُوا أَصْحَابَ خَيْلٍ وَكُنْتُ لَا أَتُبْتُ عَلَى الْخَيْلِ فَضَرَبَ فِي صَدْرِي حَتَّى رَأَيْتُ أَثَرَ أَصَابِعِهِ فِي صَدْرِي وَقَالَ اللَّهُمَّ قَبِّتْهُ وَأَجْعَلْهُ هَادِيًا مَهْدِيًا فَأَنْطَلَقْتُ إِلَيْهَا فَكَسَرَهَا وَخَرَقَهَا ثُمَّ بَعَثَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ رَسُولُ جَرِيرٍ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا جِئْتُكَ حَتَّى تَرَكْتُهَا كَمَا تَرَكْتُهَا جَمَلٌ أَجْرَبُ قَالَ فَبَارَكْتَ فِي خَيْلِ الْأَحْمَسِ وَرَجَّاهَا خَمْسَ مَرَّاتٍ

[٣٠٩٤] حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ عَنْ قَيْسٍ عَنْ جَرِيرٍ قَالَ قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَلَا تُرِيدُنِي مِنْ ذِي الْخُلَصَةِ فَقُلْتُ بَلَى فَأَنْطَلَقْتُ فِي خَمْسِينَ وَمِائَةِ فَارِسٍ مِنَ الْأَحْمَسِ وَكَانُوا أَصْحَابَ خَيْلٍ وَكُنْتُ لَا أَتُبْتُ عَلَى الْخَيْلِ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَضَرَبَ يَدَهُ عَلَى صَدْرِي حَتَّى رَأَيْتُ أَثَرَ يَدِهِ فِي صَدْرِي وَقَالَ اللَّهُمَّ قَبِّتْهُ وَأَجْعَلْهُ هَادِيًا مَهْدِيًا قَالَ فَمَا وَقَعْتَ عَنْ قَرِيبٍ بَعْدُ قَالَ وَكَانَ ذُو الْخُلَصَةِ بَيْتًا بِالْيَمَنِ لَخَنْعَمَ وَبَجِيلَةَ فِيهِ نُسُبٌ تُعْبَدُ يُقَالُ لَهُ الْكَعْبَةُ قَالَ فَأَنَّا هَا فَخَرَقَهَا بِأَنَّا وَكَسَرَهَا

قَالَ وَلَمَّا أَقْبَمَ جَرِيرُ النَّبِيِّ كَانَ بِهَا رَجُلٌ يَسْتَقِيمُ بِالْأَزْلَامِ فَقِيلَ لَهُ إِنَّ رَسُولَ رَسُولِ
 اللَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَاهُنَا فَإِنْ قَدَّرَ عَلَيْكَ حَزَبٌ عَنْكَ قَالَ قَبِيئًا هُوَ يَغْرِبُ بِهَا إِذْ وَقَفَ
 عَلَيْهِ جَرِيرٌ فَقَالَ لَتَكْسِرَنَّهُمَا وَلَتَشْهَدَنَّ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ أَوْ لَا أَضْرِبَنَّ عَنْكَ قَالَ فَكَسَرَهَا
 وَشَهِدَتْ بَعَثَ جَرِيرٌ رَجُلًا مِنْ أَمْحَسَ يُكْنَى أَبَا زُطَاةَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَشِيرُهُ
 بِذَلِكَ فَلَمَّا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا جِئْتُ
 حَتَّى تَرْكُمَا كَأَنَّمَا بَجَلٌ أُجْرِبُ قَالَ فَبَرَكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى خَيْلِ
 أَمْحَسَ وَرَجُلَيْهَا أَمْحَسَ مَرَاتٍ [۲۸۵:۴]

ذوالخلصه دهغه کور او کوټې نوم ووجه په هغې کښې دننه بوت ايخودې شوې وو. بعضې
 خلقو ونيلى دي. چه ذوالخلصه د بت نوم وو. او خلصه دهغه کور نوم وو. په کوم کښې چه
 ذوالخلصه نومي بت ايخودې شوې وو. (۱)

امام بخاری رحمته الله په دې باب کښې درې روايات ذکر کړي دي. رومي روايت مختصر
 دې. دويم روايت دهغې نه لږ تفصيلی دې. او دريم دټولو نه زيات تفصيلی دې.
 د يمن په علاقه کښې کوم خانې چه خشم قبيله اباده وه. يو بت په ذوالخلصه نومي
 کور کښې ايخودې شوې وو. خلق به راتلل. دهغې عبادت به ئې کولو. په هغې به ئې گلونه
 اچول. او دهغې د تقرب دپاره به ئې هلته خاړوې ذبح کول. رسول الله ﷺ حضرت جرير بن
 عبدالله بجلی رضي الله عنه ته او فرمايل. چه تاسو به د ذوالخلصه نه ماته راحت اونه رسوي؟ (چه هغه
 ورانه کړې. او ما دهغې د تکليف نه محفوظ کړې) حضرت جرير رضي الله عنه چونکه دهغه علاقې د
 اشراقو (اوچتې) خلقو ځينې وو. په دې وجه نبي ﷺ هغه ته دا حکم ورکړ. نو هغه د خان سره
 د امحس قبيلې يونيم سل شهبوران واخستل. او ددغه بت خانې وړانولو دپاره روان
 شو. حضرت جرير بن عبدالله رضي الله عنه پخپله اس باندي په ښه شان نه شو سوريدي. نو نبي ﷺ ته
 ئې ددې شکايت اوکړو. نبي ﷺ خپل لاس دهغه په سينه باندي اووهلو. او ورسره ئې دا دعا
 هم اوکړه. «اللَّهُمَّ ثَبِّتْهُ وَاجْعَلْهُ هَادِيًا مَهْدِيًا» اي الله! دې ثابت قدم اوساتي. او نورو خلقو لره
 هدايت ورکونکې او پخپله هدايت باندي اوسيدونکې ئې جوړ کړې، د حضرت جرير رضي الله عنه
 بيان دې. چه ددې نه پس زه کله هم د اس نه ښه يم غورزیدلي.

حضرت جرير بن عبدالله رضي الله عنه سره د خپلو ملگرو د يمن دغه بت خانې ته ورغې. او هغې ته
 ئې اور اولگولو. او د بيخه ئې ختم کړو. حضرت جرير رضي الله عنه د امحس قبيلې يو صحابي
 حضرت ابوارطاه رضي الله عنه لره د رسول الله ﷺ په خدمت کښې اطلاع ورکولو دپاره اوليگه. چه
 هغه رسول الله ﷺ ته دا زيرې ورکړې. کله چه هغه د نبي ﷺ په دربار کښې حاضر شو. نو
 عرض ئې اوکړه. «يا رسول الله ﷺ والذی بعثک بالحق ما جئت حق ترکها کانهما جمل اهرب» يعنی اي
 د الله رسول! په هغه ذات مې دې قسم وي. چاچه ته حق سره راليکلې يي. زه ستا په خدمت

کنبی راتلو دپاره ترهغه وخته پورې راروان نه شوم. ترڅو چه مې هغه بت خانه د خاربنستی اوبن پشان توره پریځوه. په عربو کنبې دا رواج وو. چه په خاربنستی اوبن به نې تارکول مړل. مطلب دا دې. چه د تارکولو لگولی شوی خاربنستی اوبن په شان ذوالخلصه اوسوزولی شو. او تور کړې شو. رسول الله ﷺ په دې خبر سره ډیر خوشحاله سو. او نبی ﷺ پنځه ځله د احسن قبیلې شهسوارانو او پیاده دپاره د برکت دعا او فرمانيله.

قوله: حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ..... يَقَالُ لَهُ ذُو الْخَلَصَةِ وَالْكَعْبَةُ الْيَمَانِيَّةُ وَالْكَعْبَةُ الشَّامِيَّةُ:

① بعضې خلقو وئیلی دی. «والکعبة الشامیة» غلط دې. ځکه چه کعبه شامیه په مکه مکرمه کنبې واقع بیت الله شریف ته وائی. ځکه چه بیت الله د یمن نه شام طرف ته واقع دې. په دې وجه هغې ته شامیه وائی. یمن کنبې واقع ذوالخلصه ته کعبه شامیه وئیل غلط دی. (۱)

② بعضې حضراتو وئیلی دی. چه په روایت کنبې «والکعبة الشامیة» صحیح دی. خو ددې نه ذوالخلصه مراد نه ده. بلکه بیت الله مراد دې. او تقدیری عبارت داسې دې. «والکعبة الشامیة هی التي بمكة» یعنی «الکعبة الشامیة» مبتدا ده. او ددې خبر محذوف دې. او دا خودل دی. چه کعبه شامیه هغه ده. کومه چه مکه کنبې واقع ده. (۱)

③ بعضې عالمانو وئیلی دی. چه «،، الکعبة،، مبتدا ده. او،، الشامیة،، ددې خبردې. اودا د ماقبل نه حال دې. او مطلب دادې. چه ذوالخلصه ته کعبه وئیلې شی. حالانکه کعبه خو صرف شامیه ده. (کومه چه مکه کنبې واقع ده). (۲)

④ خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانيلی دی. چه په یمن کنبې واقع ذوالخلصه نومې بت خانې ته کعبه یمانیه او کعبه شامیه وئیلې شی. یمانیه ورته په دې وجه وئیلې شی. چه هغه په یمن کنبې واقع وه. او شامیه ورته ځکه وائی. چه دهغې یوه دروازه شام طرف ته وه. نو په روایت کنبې «يقال... الکعبة الشامیة» ته غلط وئیل، یا د باریکو تاویلاتو کولو ضرورت نشته. (۱) والله اعلم.

بَابُ غَزْوَةِ ذَاتِ السَّلَاسِلِ

علامه کرمانی رحمه الله فرمانيلی دی. چه «،، السلاسل،، د رومې سین فتحې سره او د دویم سین کسري سره دې. بعضو د رومې سین ضمه وئیلې ده. (۳)

(۱) عمدة القاری (۱۰۱۸)۔

(۲) فتح الباری (۷۲۸)۔

(۳) قال الكرمانی ويحتمل ان تكون الكعبة مبتدا والشامیة خبره والجملة حال. ومعناها ان الكعبة هي الشامیة لاغير (وانظر شرح الكرمانی (۱۷۸۱۶)۔

(۱) اوگوری: فتح الباری (۷۱۸)۔

(۲) شرح الكرمانی (۱۸۰۱۶)۔

وجه تسمیه ① علامه عینی وغیره فرمائیلی دی. چه ، ذات السلاسل ،، یوه چینه وه. چه دهغی اوبه سلسال یعنی خوشگوار وی. په دې وجه هغه چینی ته ذات السلاسل وائی. دا غزوه په هغه مقام باندې پېښه شوه. نو هغې طرف ته نسبت کولو سره دې غزوي ته ذات السلاسل وائی. (۱)

② بعضې حضراتو فرمائیلی دی. چه سلاسل د سلسله جمع ده. سلسله زنځیر او بیرئ ته وائی. په دې غزوه کښې مشرکینو په مضبوطی سره د جنگ کولو په غرض سره خپلو خپو کښې بیرئ اچولې وی. په دې وجه هغې ته غزوه ذات السلاسل وائی. (۲)

③ قاضی عیاض رحمته الله فرمائیلی دی. چه سلاسل په حقیقت کښې هغه شگې ته وائی. چه هغه لاندې باندې کلکه شوې وی. په کوم ځانې چه دا غزوه پېښه شوه. هلته لاندې باندې شگه کلکه شوې وه. په دې وجه هغې ته ذات السلاسل وئیلې شي. (۳) والله اعلم

قوله: وَهِيَ غَزْوَةُ لَحْمٍ وَجَذَامٍ قَالَهُ إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ: د اسماعیل بن ابی خالد په قول دا غزوه قبیله لحم او جذام سره پېښه شوه. لحم د مالک بن عدی بن حارث لقب وو. هغې طرف ته دا قبیله منسوب ده. جذام د لحم رور وو. چه دهغه نوم عمرو بن عدی وو. دهغه اولاد ته ،، بنو جذام ،، وائی. (۴)

قوله: وَقَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ عَنْ يَزِيدَ عَنْ عُرْوَةَ هِيَ بِلَادُ بَلَى وَعُذْرَةَ وَبَنِي الْقَيْنِ: بلی، عذره او بنو القین درې واړه د قضاعه څانگې دی. (۵) ابن اسحاق د یزید په واسطه د عروه نه نقل کړی دی. چه دا غزوه د قبیله بلی، عذره او بنی القین په ښارونو کښې پېښه شوه.

[۲۳۰۰] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ خَالِدِ بْنِ الْحَدَّادِ عَنْ أَبِي عُمَانَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ عُمَرَو بْنَ الْعَاصِ عَلَى جَبَشِ ذَاتِ السَّلَاسِلِ قَالَ فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ أَيُّ النَّاسِ أَحَبُّ إِلَيْكَ قَالَ عَائِشَةُ قُلْتُ مِنَ الرِّجَالِ قَالَ أَيْوَهَا قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ عُمَرُ فَقَدْ رَجَا لَا تَكُنْتُ حَافَةً أَنْ يَجْعَلَنِي فِي آخِرِهِمْ [ز: ۲۳۱۲]

د غزوه ذات السلاسل تاریخ ووقع: ددې غزوي تفصیل دادې. چه رسول الله ﷺ ته دا خبر ملاؤ شو. چه د بنی قضاعه قبیلې یو جماعت په مدینه منوره باندې د حملې اراده لری. په دې

(۱) عمدة القاری (۱۲/۱۸)۔

(۲) فتح الباری (۷۲۸) معجم البلدان (۲۳۳/۳)۔

(۳) اوگوری: فتح الباری (۲۶۱۷) کتاب المناقب ابواب فضائل ابی بکر والسیره الحلیه (۱۹۰/۳) خوپه دې دواړو کتابونو کښې قاضی عیاض طرف ته دا قول نه دې منسوب کړې شوی. بلکه، قبل،، سره نقل کړې شوې دې. دهغوی نه علاوه احقر په ډیرو کتابونو کښې تلاش او کړو. خو ملاؤ نه شو. والله اعلم.

(۴) عمدة القاری (۱۲/۱۸)۔

(۵) عمدة القاری (۱۲/۱۸)۔

خبر اوریدو سره نبی ﷺ د حضرت عمرو بن العاص په مشرئ کښې د دریو سوو سړو یو جماعت ذات السلاسل مقام طرف ته اولیگه. (۱) کله چه د صاحبو ﷺ دا جماعت د دشمن علاقې ته نزدې اورسیده نو معلومه شوه چه د دشمنانو تعداد زیات دې په دې وجه صاحبو ﷺ رافع بن مکیث ﷺ د رسول الله ﷺ په خدمت کښې اولیگه چه د مدد دپاره نور سړی راوولیگی. (۲) رسول الله ﷺ حضرت ابو عبیده بن الجراح ﷺ امیر جوړ کړو او دوه بیوه سړی یې د مدد دپاره اولیگل چه په هغوی کښې حضرت ابوبکر او حضرت فاروق اعظم ﷺ هم وو او دا نصیحت یې ورته او فرمائیلو چه عمرو بن العاص سره ملاز شی او خپل منځ کښې متفق اوسیرئ. دهر قسمه اختلاف نه ځان ساتئ. (۳) حضرت ابو عبیده ﷺ چه کله هلته اورسیده او د مونځ وخت راغې نو هغوی امامت کول او غوښتل. حضرت عمرو ﷺ او وئیل چه امیر د لښکر خو زه یم ته خو زما د مدد دپاره راغلې یې مونځ به زه ورکوم. ابو عبیده ﷺ او وئیل چه ته د خپل جماعت امیر یې او زه د خپل جماعت امیر یم خو بیا د رسول الله ﷺ د حکم مطابق د اختلاف نه بچ کیدو دپاره حضرت ابو عبیده ﷺ د حضرت عمرو بن العاص ﷺ اطاعت اوکړو او وې فرمائیل چه زه به ستا اطاعت کوم. اگر چه ته زما مخالفت کړې. (۴) بیا صاحبو ﷺ په یوځانې حمله اوکړه او بنو قضاعه او یریدل او اوختیدل. صاحبو ﷺ په دشمن پسې کیدل او غوښتل خو حضرت عمرو ﷺ منع کړل. (۵) په دې غزوه کښې حضرت عمرو ﷺ صحابه د اور بلولو نه هم منع کړی وو. د یخنی زمانه وه. حضرت صدیق ﷺ او حضرت فاروق ﷺ په دې سلسله کښې هغوی سره خبره اوکړله خو هغوی او وئیل که چا اور بل کړو نوزه به هغه هم په هغه اور کښې غورځوم. دغه شان یوه ورځ حضرت عمرو بن العاص ﷺ ته احتلام اوشو نو د سحر هغوی تیمم اوکړو او مونځ یې ورکړو. (۶) صحابه چه کله مدینې منورې ته واپس راغلل نو د حضرت عمرو بن العاص ﷺ دا درې واړه خبرې یې رسول الله ﷺ ته بیان کړلې. نبی ﷺ دهغه نه تپوس اوکړو. نو هغه او وئیل چه ای د الله رسول! دشمن پسې کیدلو نه ما په دې وجه منع کړی وو چه ماته ویره وه چه چرته داسې اولشی چه مونږ هغوی پسې شو او وړاندې دهغوی د مدد دپاره نور خلق موجود وی نو حسی بیسه به مونږ ته نقصان راپیښ شی او د اور بلولو نه ما ځکه منع کړی وو چه هسې نه دشمنان اور بل اووینی او ددې په ذریعه هغوی ته زمونږ د کموالی اندازه اونشی. (۷) او د احتلام نه پس ما تیمم کولو سره مونځ ځکه ورکړو چه سخته یخنی وه او په

(۱) طبقات ابن سعد (۱۳۱/۲)۔

(۱) طبقات ابن سعد (۱۳۱/۲) والسيرة النبوية والآثار المحمدية (۲۳۳/۲)۔

(۲) سيرة ابن هشام مع الروض الانف (۳۵۹/۲)۔

(۳) الكامل لابن الاثير (۱۵۶/۲)۔

(۴) فتح الباری (۷۵۸)۔

(۵) فتح الباری (۷۵۸) والسيرة النبوية والآثار المحمدية (۲۳۲/۲)۔

(۶) السيرة النبوية والآثار المحمدية (۲۳۲/۲)۔

غسل کولو سره ماته د خپل ژوند خطر محسوسیده او د الله ﷻ ارشاد دې. ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾^(۱) نبی کریم ﷺ چه دا واوریدل نو تبسم نه اوکړو او هغه ته نه هیڅ اونه فرمائیل.^(۲)

چونکه په دې سريه کښې لوني لوني صحابه هم د حضرت عمرو بن العاص رضی الله عنه د مشرئ لاندې وو په دې وجه هغه ته دا خیال اوشو چه هغه رسول الله ﷺ ته په صحابو رضی الله عنهم کښې د ټولو نه زیات محبوب دې. نو هغه د نبی ﷺ نه تپوس اوکړو. «ای الناس احب الیک؟» په خلقو کښې تاسو ته دټولو نه زیات څوک محبوب دې؟ نبی ﷺ او فرمائیل. «عائشه»، هغه عرض اوکړو. «من الرجال؟»، په سړو کښې څوک دې؟ نبی ﷺ او فرمائیل. «ابوها»، یعنی صدیق اکبر رضی الله عنه، هغه عرض اوکړو. «شم من؟»، نبی ﷺ او فرمائیل. «عمر»، دغه شان هغه ډیر نومونه اوشمیرل بیا په دې ویره خاموش شو چه چرته دهغه نوم دټولو په آخر کښې رانه شی. فائده: عامو اهل سیر غزوة ذات السلاسل په میاشت د جمادی الثاني ۸هـ کښې ګرځولې ده. بعضو ونیلې دي چه دا غزوه په سن ۷هـ کښې واقع شوې ده.^(۳) امام بخاری رحمه الله د ۱۰هـ په واقعاتو کښې ذکر کړې ده. خو لکه څنګه چه ما عرض اوکړو چه امام بخاری رحمه الله د غزواتو او سیر د تاریخي ترتیب څه خاص اهتمام نه دې کړې او ډیر وخته په تاریخ د وقوع کښې دهغه رانې هم د عامو اهل سیر نه مختلف وی.

بَابُ ذَهَابِ جَرِيرٍ إِلَى الْيَمَنِ

[۳۱۱] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ الْعَبْسِيُّ حَدَّثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ عَنْ قَيْسٍ عَنْ جَرِيرٍ قَالَ كُنْتُ بِالْيَمَنِ فَلَقِيتُ رَجُلَيْنِ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ ذَا كَلَاءٍ وَذَا عَمْرٍو فَجَعَلْتُ أَحَدَهُمَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَهُ دُوْعَمْرُو لَيْتَ كَانَتْ أَلَذَى تَذْكُرُ مِنْ أَمْرِ صَاحِبِكَ لَقَدْ مَرَّ عَلَيَّ أَجَلُهُ مُنْذُ ثَلَاثٍ وَأَقْبَلَا مَعِيَ حَتَّى إِذَا كُنَّا فِي بَعْضِ الطَّرِيقِ رَفَعَنَا رُكْبًا مِنْ قَبْلِ الْمَدِينَةِ فَسَأَلْنَاهُمْ فَقَالُوا قَيْصُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَسْخِلَيْفُ أَبُو بَكْرٍ وَالنَّاسُ صَالِحُونَ فَقَالَ أَخْبِرْ صَاحِبَكَ أَنَا قَدْ جِئْنَا وَلَعَنَّا سَعْدُؤُا إِنْ شَاءَ اللَّهُ وَرَجَعَا إِلَى الْيَمَنِ فَأَخْبَرْتُ أَبَا بَكْرٍ بِمَعْنَاهُمْ قَالَ أَفَلَا جِئْتُمْ بِهِمْ فَلَمَّا كَانَ بَعْدَ قَالَ لِي دُوْعَمْرُو يَا جَرِيرُ إِنْ بِكَ عَلَيَّ كَرَامَةٌ وَإِلَيَّ فَخُذْكَ خَبَرًا إِلَيْكُمْ مَعَهُ الْعَرَبُ لَنْ تَزَالُوا

(۱) سورة النساء: (۲۹)۔

(۲) سنن ابی داود کتاب الطهارة باب اذا خاف الجنب البردا بیتیم (۹۲۱۱) رقم الحديث (۳۳۴)۔

(۳) عمدة القاری (۱۲۱۸)۔

حضرت جریر رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ اوس لا مونرہ پہ لارہ کنبی وو چہ د مدینہ منورہ نہ بو خو حضرات راتلونکی پہ نظر راغلل. دهغوی نہ مونرہ تیوس اوکړو. نو هغوی اوونیل. چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم وفات شوې دې. او ابوبکر رضی اللہ عنہ خلیفہ جوړکړې شوې دې. او هیڅ گڼر نسته. خلق تیک دی. هیڅ انتشار نسته. په دې خبر اوریدو سره ذوکلاخ او ذوعمر دواړو حضرت جریر رضی اللہ عنہ ته اوونیل. چہ خپل صاحب یعنی حضرت صدیق رضی اللہ عنہ ته اووايه. چہ مونرہ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ملاقات دپاره، راغلی وو. او چونکه دهغه وفات شوې دې. په دې وجه مونرہ اوس واپس خوبیا به انشاء الله راشو. نو دواړه یمن ته واپس لاړل. حضرت صدیق رضی اللہ عنہ ته حضرت جریر رضی اللہ عنہ دا واقعہ واوروله. نو هغوی اوونیل چہ تا هغوی د خان سره یوخانې ولې رانه وستل. بیا څه موده پس د حضرت جریر رضی اللہ عنہ ذوعمر و سره ملاقات اوشو. غالباً دا د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د خلافت زمانه وه. (۱) نو ذوعمر و حضرت جریر رضی اللہ عنہ ته اوونیل. ای جریر! ستا په ما باندې احسان دې. (چہ ستا په وجه ماته الله تعالی د اسلام دولت رانصیب کړو) په دې وجه زه تاته یوه خبره بنایم.

قوله: انکم معشر العرب، لن ترالوا بخیر ما کنتم اذا هلك امیر، تاقرتم فی آخر، فاذا کانت بالسیف، کانو ملوکا یغضبون غضب الملوک، ویرضون رضا الملوک: تاسو عرب خلق به مسلسل خیر سره اوسېږئ. ترکومی پورې چہ تاسو د یو امیر نه پس د بل امیر انتخاب خپل منځ کنبی مشورې سره کوئ. خو کله چہ اقتدار باندې قبضه د تورې په ذریعہ سره اوشی. نو بیا به په تاسو کنبی بادشاهت راشی. د بادشاهانو پشان به غصه کیږی. او د بادشاهانو پشان به راضی کیږی،

یعنی لکه څنگه چہ بادشاهان په نه څه خبره باندې خفه کیږی. او په معمولی شان خبره باندې خوشحالیږی. نه دهغوی. د خفگان څه اعتماد وی. او نه د هغوی د خوشحالی څه اعتبار وی. دا حالت به په تاسو کنبی هم راشی. او هم دغه شان اوشوه.

فائدة: ذوکلاخ او ذوعمر و: واقعی په ډیرو اېسانیدو سره دا خبره نقل کړې ده. چہ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم حضرت جریر رضی اللہ عنہ لره ذوکلاخ او ذوعمر و خواته یمن ته لیگلې وو. دا دهغه ځانې لوڼې یا اثره او رغب والا خلق وو. حضرت جریر رضی اللہ عنہ هغوی ته د اسلام دعوت ورکړو. او هغوی مسلمانان شو. (۲) د بخاری د روایت نه دا هم معلومه شوه. چہ هغوی ته (نبی صلی اللہ علیہ وسلم سره) د صحبت شرف حاصل نه شو. ذوکلاخ د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د خلافت په زمانه کنبی مدینہ منورہ ته راغلي وو. (۳) ابن عبدالبر لیکلی دی. چہ د حضرت عمر رضی اللہ عنہ نه هغه د حدیثو روایت هم کوی. په جنگ صفین کنبی د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ د طرفه قتال کنبی شریک شو. او هلته شهید شو. (۴)

(۱) فتح الباری (۷۷۸)۔

(۲) اوگوری: الاصابه فی تمييز الصحابة (۹۲۱)۔

(۳) عمدة القاری (۱۴۱۸)۔

(۴) تفصیل دپاره اوگوری! الاستيعاب لابن عبد البر (۸۵۱-۸۷) علی هامش الاصابه۔

بَابُ غَزْوَةِ سَيْفِ الْبَحْرِ

وَهُمْ يَتَلَقَّوْنَ عِيرَ الْفَرَنْشِ وَأَمِيرَهُمْ أَبُو عُبَيْدَةَ ثَابِتُ الْجَرَّاحِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ
سيف ربه کسري د سین سره) غاري (طرف) ته وائی. د قريشو په قافلې باندې د حملې کولو
په غرض سره دا جماعت د سمندر د غاري په طرف تلې وو. په دې وجه دې ته ، غزوة سيف
البحر ، وائی. (۱)

رسول الله ﷺ درې سوه صحابه رضی الله عنہم د حضرت ابو عبیده بن الجراح رضی الله عنہ په مشرۍ کښې دې
مقصد دپاره لیږلې وو. د ابن سید الناس (۲) ابن سعد (۳) او د مغازی د اکثر و اصحابو رائي
داده. چه غزوة سيف البحر په رجب ۸هـ کښې پېښه شوې ده. و په دې باندې اشکال دادې. چه
د رجب ۸هـ زمانه د فتح مکې نه وړاندې د صلح حدیبیه زمانه ده. او د صلح په زمانه کښې
د مسلمانانو د قريشوپه قافله باندې داسې قسمه لښکرو سره حمله کول. د صلح د معاهدې
خلاف ورزی ده. چه د رسول الله ﷺ د اصحابو نه داسې کار کول دعقل نه لرې خبره ده. په
دې وجه د حافظ ابن قیم (۴) او د حافظ ابن کثیر (۵) رائي داده. چه غزوة سيف البحر د صلح
حدیبیه نه مخکښې پېښه شوې ده.

حافظ ولي الدين عراقى رحمه الله په شرح تقريب کښې د ابن سيد الناس او ابن سعد رحمهما الله
روایت راجح گرځولې دې. چه دا د رجب ۸هـ واقعه ده. او د صلح د معاهدې خلاف ورزی په
حوالې سره د وارد شوی اعتراض هغه دا جواب ورکړې دې. چه د رجب ۸هـ پورې د صلح
حدیبیه د معاهدې خلاف ورزی پخپله قريشو کړې وه. بنوبکر د بنوخزاعه خلاف اقدام کړې
وو. او قريشو د صلح د معاهدې خلاف ورزی کړې وه. او د بنوبکر مدد کولو سره ئې صلح
ماته کړې وه. په دې وجه د رجب ۸هـ دا زمانه، د صلح زمانه نه وه. چه د صلح د شرائطو
پابندۍ ضروري گرځولو سره اشکال اوکړې شى.

حافظ ابن حجر رحمه الله يوه بله خبره ليکلې ده. چه نبی کریم ﷺ د دریو سوو سړو دا جماعت د
قريشو په قافلې باندې د حملې کولو دپاره نه وو لیږلې. بلکه دهغوی د حفاظت دپاره ئې
لیږلې وو. د قريشو تجارتی قافله را روانه وه. او هغه به د جهینه قبیلې په علاقې باندې
تیریدله. د جهینه خلق د لوب مار عادتى وو. خطر ه وه. چه هغوي چرته د قريشو قافله لوب
نکړې. په دې وجه رسول الله ﷺ د حضرت ابو عبیده بن الجراح رضی الله عنہ په مشرۍ کښې درې

(۱) عمدة القاری (۱۵۱۸)۔

(۲) زاد المعاد (۳۸۹۱۳)۔

(۳) طبقات ابن سعد (۱۳۲۱۲) او ابن اثیر هم ۸هـ په واقعاتو کښې دا ذکر کړې ده. (اوگوری! الكامل لابن اثیر) (۱۵۷۱۲)۔

(۴) زاد المعاد (۳۹۰۱۳) فصل فی سرية الخبط)۔

(۵) البداية والنهاية (۲۷۷۱۴)۔

سوه صحابه رضی اللہ عنہم دهغی د حفاظت دپاره اولیگل. (۱)

مولانا شبلی نعمانی مرحوم دحافظ په دې بیان باندې اعتماد کړې دې. (۲) خو علامه قسطلانی، زرقانی، واقدی، ابن سعد او شیخ عبدالحق محدث دهلوی رحمۃ اللہ علیہ ټول حضرات فرماني چه دا سر په نبی صلی اللہ علیہ وسلم د قريشو لوټ کولو دپاره ليکلي وه. (۳) والله اعلم. امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ درې حديثونه په دې باب کښې نقل کړي دي. چه په هغې ښې زدي غزوي په باره کښې تفصيلات دي.

[۲۱۰۳، ۲۱۰۴] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ وَهْبِ بْنِ كَيْسَانَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ قَالَ لَمَّا بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْثًا قِيلَ السَّاحِلُ وَأَمْرٌ عَلَيْهِمْ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ وَهُمْ ثَلَاثُ مِائَةٍ فَخَرَجْنَا وَكُنَّا بِبَعْضِ الطَّرِيقِ فَبَيَّ الرَّادُ فَأَمَرَ أَبُو عُبَيْدَةَ بِأَزْوَادِ الْجَيْشِ فُجِعَ فَكَانَ مِزُودِي تَمْرٍ فَكَانَ يَقُوتُنَا كُلَّ يَوْمٍ قَلِيلًا قَلِيلًا حَتَّى قَبِيَ فَلَمْ يَكُنْ يُصِيبُنَا إِلَّا تَمْرَةٌ تَمْرَةٌ فَقُلْتُ مَا تُغْنِي عَنْكُمْ تَمْرَةٌ فَقَالَ لَقَدْ وَجَدْنَا فَقَدْ هَاجِرِينَ فَيَبِيتُ ثُمَّ انْتَهَبْنَا إِلَى الْبُحْرِ فَإِذَا حُوتٌ مِثْلُ الظَّرْبِ فَأَكَلْنَا مِنْهَا الْقَوْمُ ثَمَانِينَ عَشْرَةَ لَيْلَةً ثُمَّ أَمَرَ أَبُو عُبَيْدَةَ بِضُلَّعَيْنِ مِنْ أَضْلَاعِهِ فَنَصَبَا ثُمَّ أَمَرَ بِرَاحِلَةٍ فَرَجَلَتْ ثُمَّ مَرَّتْ تَحْتَهُمَا فَلَمْ تُصِيبْهُمَا

دحضرت جابر بن عبدالله رضی اللہ عنہ نه روايت دي. چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د سمندر غاړې طرف ته يو لښکر اوليگه. حضرت ابو عبیده بن الجراح رضی اللہ عنہ ي د لښکر امير جوړ کړو. اوس مونږ په لاره کښې وو. چه توبه ختمه شوه. حضرت ابو عبیده رضی اللہ عنہ لښکر ته اووئيل. چه دچا سره کوم څه دي. هغه دي راوړي. ټول راجمع کړي شو. «فکان مزدوی تمڼ» (۱) نو دوه تهيلي: د کجورو راجمع شوې. اوس به هغه مونږ ته روزانه لږې لږې کجورې راکولي. تردې چه هغه هم ختميدو ته نژدې شوې. نو يوه يوه کجوره به ملاویده. «فقلت: ماتتقن عنکم تمرة؟» وهب بن کيسان حضرت جابر رضی اللہ عنہ ته اووئيل. په يوې کجورې به تاسو ته څه فائده کيدله؟ حضرت جابر رضی اللہ عنہ او فرمائيل. «لقد وجدنا قد هاجرين فيبيت ثم انتهبنا إلى البحر فإذا حوت مثل الضرب فأكلنا منها القوم ثمانين عشرة ليلة ثم أمر أبو عبيدة بضلعين من أضلعه فنصباهما ثم أمر براحلة فرجلت ثم مرت تحتهم فلم تصيبهما» (۲) دحضرت جابر رضی اللہ عنہ په بند شو. بيا کله چه مونږ دسمندر غاړې ته اورسيدو. «فلذا حوت مثل الظرب» (۳) هلته د وړوکي غر (غونډی) پشان يو کب ملاوشو. خلقو اتلسو ورځو پورې دهغې غوښه اوخوړه. ظرب وړوکي غر ته وائی.

(۱) فتح الباري (۷۸۸).

(۲) سيرت النبي صلی اللہ علیہ وسلم (۳۴۱۱).

(۳) دحافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ نه علاوه په اهل مغازی کښې چاهم نه دي ليکلي. چه دا قافله د قريشو د

حفاظت دپاره نبی صلی اللہ علیہ وسلم ليکلي وه.

(۱) المزود (بکسر الميم وسكون الزاي) ما يجعل فيه الزاد (فتح الباري) (۷۹۱۸).

(۲) الظرب (بفتح الظاء وكسر الراء) الجبل الصغير (وانظر: العمدۃ) (۱۵۱۸).

قوله: وَكَانَ رَجُلٌ مِنْ الْقَوْمِ تَحَرَّ ثَلَاثَ جَوَابٍ: په قوم کښې یوسړې وو چه هغه درې اوبیان ذبح کړل. دا قیس بن سعد بن عبادہ رضی اللہ عنہ و. بیا په دویمه او دریمه ورځ هم هغه درې درې اوبیان ذبح کړل. بیا د نورو اوبیانو ذبح کولو نه حضرت ابو عبیدہ رضی اللہ عنہ هغه منع کړو. په سیرت حلبیه کښې روایت نقل کړې دې چه کله حضرت قیس بن سعد رضی اللہ عنہ او کتل چه خلق د الله په لاره کښې جهاد دپاره راغلی دی. او د ولړې د سختۍ دا حال دې چه خلق پانړې خورۍ او گزارده کوی. نو په هغه دا حالت لیدل گران شو. او هغه د سمندر د غاړې دخلقو نه په قرض باندې اوبیان اخستل او ذبح کول نې شروع کړل. حضرت ابو عبیدہ رضی اللہ عنہ هغه ته اووئیل چه رقم خو ستا سره نشته په قرض باندې ته اوبیان اخلې. او ذبح کوي. دا قرض به د کوم خانې نه ورکوي. حضرت قیس بن سعد رضی اللہ عنہ اووئیل چه زمونږ په کور کښې مال شته. دهغې نه به قرض ادا کړم. حضرت ابو عبیدہ رضی اللہ عنہ او فرمائیل چه هغه خو ستا د پلار دې. نو قیس اووئیل چه زما پلار د پردو حاجتمندو او غریبانانو امداد کوی. نو که زه قرضدار شم. نو آیا زما امداد به نه کوی؟ حضرت ابو عبیدہ رضی اللہ عنہ دهغه په خبرو متاثره شو. او لږه نرمۍ نې اختیار کړله. خو حضرت عمر رضی اللہ عنہ اووئیل چه بالکل نه، دې به بالکل منع کولې شی. نو حضرت ابو عبیدہ رضی اللہ عنہ هغه منع کړو. مدینې منورې ته د واپس راتلو نه پس حضرت قیس بن سعد رضی اللہ عنہ خپل پلار ته دا واقعه واوروله. نو حضرت سعد بن عبادہ رضی اللہ عنہ او فرمائیل چه د فلانی خانې څلور باغونه زه ستا په نوم کوم. چه که بیا دپاره داسې صورت درېښ شی. چه ته دا وئیلې شی. چه ما سره څلور باغونه دی. او په داسې قسمه دخیر په کارونو کښې ستانه روستوالې اونه شی. کله چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته ددې واقعي خبر اوشو. نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل. دا کورنۍ د سخاوت او جود کورنۍ ده. هم دا خبره ددوی د شان سره لائق وه. (۱)

[۲۳۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَمْرُو أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ غَزَوْنَا جَيْشَ الْحَبِطِ وَأَمِيرُ أَبُو عُبَيْدَةَ فُجِعْنَا جُوعًا شَدِيدًا فَأَلْقَى الْبَحْرُ لَنَا حُوتًا مَيْتًا لَمْ نَرْ مِثْلَهُ يُقَالُ لَهُ الْعَنْبَرُ فَأَكَلْنَا مِنْهُ نِصْفَ شَهْرٍ فَأَخَذَ أَبُو عُبَيْدَةَ عَظْمًا مِنْ عِظَامِهِ قَمَرًا رَاجِبَ ثَمَّتَهُ فَأَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا يَقُولُ قَالَ أَبُو عُبَيْدَةَ كُلُوا قَلْبًا قَدِمْنَا الْمَدِينَةَ ذَكَرْنَا ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ كُلُوا رِزْقًا أَخْرَجَهُ اللَّهُ أَطْعَمُونَا إِنْ كَانَ مَعَكُمْ فَأَتَاهُ بَعْضُهُمْ فَأَكَلَهُ [۲۳۵: ر]

قوله: فَأَكَلْنَا مِنْهُ نِصْفَ شَهْرٍ: په رومۍ روایت کښې اتلس ورځې راغلې وې. او په دې روایت کښې د پنځلسو ورځو ذکر دې. په دې روایت کښې کسر حذف کړې شو.

.....

بَابُ حَجِّ أَبِي بَكْرٍ بِالنَّاسِ فِي الْكُفْرِ تَسْعَ

[۳۰۵] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ أَبُو الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بَعَثَهُ فِي الْحَجَّةِ الَّتِي أَمَرَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهَا قَبْلَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ يَوْمَ النَّحْرِ فِي رَهْطٍ يُؤَدُّنَ فِي النَّاسِ أَنْ لَا يَحْجُّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ غُرَبَاءُ [۳۱۲: ر]

دا حج په کوم سن کښې شوي وو؟ نبی کریم ﷺ په ۹هـ کښې حضرت صدیق اکبر ﷺ د حج امیر مقرر کړو. او مکې مکرمې ته یې اولیگه په دې کښې خو هیڅ اختلاف نشته. چه دا لیگل په ۹هـ کښې اوشو. البته په دې کښې روایات مختلف دی. چه دا حج په ذی قعدة کښې اوشو. او که د ذی الحجة په میاشت کښې. د ابن سعد (۱) ازرقی او ابن اسحاق وغیره رانې داده. چه دا د ذی الحجة په میاشت کښې شوې دي. په مفسرینو کښې د ثعلبی او رمانی رانې هم داده. (۲) ازرقی په اخبار د مکې کښې صراحت سره دا لیکلی دی. چه دا حج په ذی الحجة کښې شوې دي. (۳) ابن اسحاق صراحت سره نه دی لیکلی. خو دهغوی دکلام نه هم دا ښکاره کیږي. چه دهغوی په رانې کښې هم دا حج په ذی الحجة کښې شوې دي. خکه چه هغوی دا لیکلی دی. چه د غزوة تبوک نه نبی کریم ﷺ واپس راغې. نو په شوال او ذی قعدة میاشتو کښې د قیام کولو نه پس یې حضرت صدیق اکبر ﷺ حج دپاره مکې ته اولیگه. چه ددې صفا مطلب دادې. چه په ذی الحجة کښې نبی ﷺ هغه لیکلی وو. (۴) مجاهد او دهغه بعضې متبعین وائی. چه دا حج په ذی قعدة کښې شوې دي. (۵)

حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح الباری کښې لیکلی دی. «والمعتد ما قاله مجاهد» خو دلته د حافظ ابن حجر رحمه الله نه سهوه شوې ده. صحیح عبارت «والمعتد خلاف ما قاله مجاهد» کیدل پکار دي. دلیل ددې دادې. چه پخپله حافظ ددې سره روستو دا لیکلی دی. «وبه جزم الاثر» (۶) حالانکه ازرقی د مجاهد په قول باندې جزم نه دي کړې. بلکه د هغه د قول خلاف یې جزم (اعتماد) کړې دي. خکه چه مجاهد په ذی قعدة کښې ددې حج د واقع کیدو قائل دي. او ازرقی په ذی الحجة کښې ددې واقع کیدل مني.

(۱) طبقات ابن سعد (۱۶۸/۲)۔

(۲) فتح الباری (۸۲۸)۔

(۳) اخبار مکة (۱۸۶۱)۔

(۴) سیرت ابن هشام (۳۲۷/۲)۔

(۵) فتح الباری (۸۲۸)۔

(۶) فتح الباری (۸۲۸)۔

دغه شان حافظ لیکلی دی. «لذا کما ابن سعد... ان حجة ابن بکر وقعت فی ذی القعدة» (۱) دا هم د قلم غلطی ده. ځکه چه ابن سعد په طبقات کښې «فی ذی الحجة» لیکلی دی. (۲)

په دې حج کښې د مدینې منورې نه حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه سره درې سوه صحابه رضی الله عنهم تلی و. رسول الله صلی الله علیه و آله شل اوبشان قربانی کولو دپاره لیکلی و. (۳) قرآن دې حج ته حج اکبر وئیلی دی. ځکه چه دا رومبې موقع وه. چه حج په اصل ابراهیمی سنت مطابق ادا شو.

د سورة براءت رومبې آیتونه په مشرکانو کښې د عهد (لوږ نامې) ماتونکو په باره کښې نازل شوی و. نبی صلی الله علیه و آله حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه ته دحج په موقعه باندې ددې آیاتونو د اعلان دپاره هم فرمائیلی و. خو د حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه د روانیدو نه پس نبی صلی الله علیه و آله ته دا خیال راغې. چه د عهد او عهد ماتولو په باره کښې دا اعلان حضرت علی رضی الله عنه اوکړی. نو زیات مناسب به وی. ځکه چه د عربو د دستور مطابق به په داسې امورو کښې اعلان په خاندان او رشته دارانو کښې یوکس کولو. نو نبی صلی الله علیه و آله حضرت علی رضی الله عنه راوغوښته. او پخپله اوښه،، عضباء،، باندې نې سور کړو. او هغه نې صدیق اکبر رضی الله عنه پسې روستو اولیکه. حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه چه حضرت علی رضی الله عنه راتلونکې اولیده. نو تپوس نې ترې اوکړو چه،، امیر اومامور،، حضرت علی رضی الله عنه او فرمائیل. مامور یم. او تفصیل نې ورته بیان کړو. حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه په خلقو باندې حج اوکړو. په لسم تاریخ نې خطبه ورکړه. ددې نه پس حضرت علی رضی الله عنه اودریده. د سورة براءت آیتونه نې تلاوت کړل. او اعلان نې اوکړو. چه د نن نه پس به هیڅ مشرک کعبې ته نه داخلېږی. او نه به څوک په برینې حج او طواف کوی. دچا چه رسول الله صلی الله علیه و آله سره د یو خاص مودې پورې عهد دی. هغه عهد به دهغې مودې پورې پوره کولې شی. او دچا سره چه څه عهد نشته. یا عهد شته. خوڅه موده مقرر نشته. هغه ته څلورو میاشتو پورې امن دی. که په دې موده کښې هغه مسلمان شو. نو ډیره ښه ده. گینې هغه به قتل کولې شی. (۴)

فائده: په دې حج د صدیق اکبر رضی الله عنه دحج فريضه ساقط شوې وه اوکه نه؟ په دې حج سره د حضرت صدیق رضی الله عنه دحج فريضه ساقط شوې وه اوکه نه؟ د حافظ ابن قیم رحمته الله علیه رجحان دې طرف ته دی. چه په دې سره دهغه د حج فريضه نه وه ساقط شوې. بلکه دا فريضه رسول الله صلی الله علیه و آله

(۱) ایضاً -

(۲) طبقات ابن سعد (۱۶۸۱۲) خو ممکن ده. چه ابن سعد د طبقات نه علاوه بل ځانې کښې لیکلی وی. چه په ذی قعدة کښې دا حج واقع شوې دی. ځکه چه حافظ لیکلی دی. چه ابن سعد د مجاهد نه نقل کړی دی. او په طبقات کښې ابن سعد د مجاهد نه نه دی نقل کړی. په دې وجه ډیره ممکن ده. چه په بل مقام کښې ابن سعد د مجاهد نه په ذی قعدة کښې ددې واقع کیدل نقل کړی وی. والله اعلم، (۳) زاد المعاد (۵۹۳۱۳) -

(۴) تفصیل دپاره اوگوری: زاد المعاد (۵۹۳۱۳-۵۹۵) و طبقات ابن سعد (۱۶۸۱۲-۱۶۹) وسیرت ابن هشام مع الروض الانف (۳۲۷۱۲-۳۲۸) -

سرد د حجة الوداع په ادا کولو سره پوره شوې وه. (۱)

[۱۰۱۱] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَخِرُ سُورَةٍ نَزَلَتْ كَامِلَةً بَرَاءَةٌ وَأَخِرُ سُورَةٍ نَزَلَتْ خَاتِمَةٌ سُورَةُ النَّسَاءِ يَسْتَفْتُونَكَ قُلْ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ [۱۳۱۳۱۳۴۴۱۳۳۲۴]

په دې به بحث انشاء الله په ... کتاب التفسير ... کښې کيږي.

باب = وَقَدْ بَيْنَى تَمِيم

[۱۰۱۲] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سَفِيَانُ عَنْ أَبِي صَعْرَةَ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَازَنِيِّ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَتَى نَقْرَمِينَ بَنِي تَمِيمٍ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَقْبِلُوا الْبُشْرَى يَا بَنِي تَمِيمٍ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ بَقَرْنَا فَأَعْطِنَا قَرِيبَ ذَلِكَ فِي وَجْهِهِ فَبَاءَ نَقْرَمِينَ الْيَمَنَ فَقَالَ أَقْبِلُوا الْبُشْرَى إِذْ لَمْ يَقْبَلْهَا بَنُو تَمِيمٍ قَالُوا قَدْ قَبِلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ

امام بخاری رحمه الله د دې باب نه ، ، سلسله الوفود ، ، شروع کوي. رسول الله ﷺ چه کله مکه فتح کړله نو د عربو دا شک او شبه ختمه شوه. چه نبی ﷺ په حقه نبی دې او که نه؟ څکه چه د عربو قبائل په دې انتظار کښې وو چه که دا رسول په قريشو باندې غالب راشي. او مکه مکرمه فتح کړي. نو دا په حقه رسول دې. نو د فتح مکې نه پس د عربو قبائل دلې دلې په اسلام کښې داخلیدل شروع شو. او د مختلفو قبیلو وفودونه نبی ﷺ ته راتلل شروع شوه. وفودونو دا سلسله په ۹ هجري کښې شروع شوه. په دې وجه دې کال ته ، ، سنة الوفود ، ، وائی. (۲)

حافظ مغطانی. حافظ عراقی، ابن سعد او دمیاطی ددې وفودو تعداد د شپیتو نه زیات خورلې دې. علامه قسطلانی رحمه الله ددې تعداد پنځه دیرش لیکلې دې. (۳) دبنو تميم دا وفد په ۹ هجري کښې د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شوې وو. (۴)

(۱) قال العلامة ابن القيم: واختلف في حجة الصديق هذه، هل هي التي اسقطت الفرض، او المسقطه هي حجة الوداع مع النبي ﷺ؟ على قولين اصحهما الثاني. والقولان مبنيان على اصلين، احدهما هل كان الحج فرض قبل حجة الوداع اولاً؟ والثاني هل كانت حجة الصديق في ذي الحجة. ام وقعت في ذي القعدة من اجل النسئ الذي كان الجاهلية، يؤخرون له الاشهر ويقدمونها؟ على قولين والثاني قول مجاهد وغيره. وعلى هذا فلم يؤخر النسئ ﷺ الحج بعد فرضه عاماً واحداً، بل بادر الى الامتثال في العام الذي فرض فيه، وهذا هو اللائق بهديه وحاله ﷺ وليس بيد من ادعى تقدم فرض الحج سنة ست او سبع او ثمان او تسع دليل واحد، وغاية ما احتج به من قال فرض سنة ست. قوله تعالى ﴿ و اتموا الحج والعمرة لله ﴾ (البقرة: ۱۹۶) وهي قد نزلت بالحديبية سنة ست، وهذا ليس فيه ابتداء فرض الحج و انما فيه الامر باتمامه اذا شرع فيه، فابن هذا من وجوب ابتدائه و آية فرض الحج وهي قوله تعالى ﴿ والله على الناس حج البيت من استطاع اليه سبيلاً ﴾ (آل عمران: ۹۷) نزلت عام الوفود او آخر سنة تسع. (وانظر زاد المعاد: ۵۹۵۱۳).

(۲) فيض الباری (۱/۲۱۱۴).

(۳) تاريخ الخميس (۱/۱۹۲۲).

(۴) شېقات ابن سعد ۱۶۰/۱۶۱-۱۶۱.

بَاب

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ عَزُوزَةُ عِيْنَتُهُ بِنُ حِصْنِ بْنِ حَذِيفَةَ بْنِ بَذْرَبْنَى الْعَنْدَرِيِّ بْنِ تَمِيمٍ بَعَثَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْهِمْ فَأَعَارُوا أَصَابَ ((مِنْهُمْ نَاسًا وَسَبَى مِنْهُمْ نِسَاءً)) (۳۰۸: ر) نبی کریم ﷺ د بنو تمیم د یوې خانګې د،، بنو عنبر،، مقابلې دپاره حضرت عیینة بن حصن رضی اللہ عنہ ته د پنخوسو سړو جماعت ورکړو او وې لیکه بنو عنبر په بنو خزاعه باندې د شپې حمله کړې وه. په دې وجه دهغوی د ختمولو دپاره دا خلق لارل په هغوی نې حمله اوکړه. یوولس سړی،، زولس ښځې او دیرش ماشومان نې قید کړل او نور مال غنیمت هم په قبضه کښې راغې. (۱) د خپلو دغه سړو، ښځو او ماشومانو آزادولو دپاره د بنو تمیم سرداران د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو. ابن سعد په،، طبقات،، کښې لیکلی دی. چه دا د محرم ۹هـ واقع ده. (۲)

[۳۰۸: ر] حَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ عُمَارَةَ بْنِ الْقُعْقَاعِ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَا أَزَالُ أَحِبُّ بَنِي تَمِيمٍ بَعْدَ ثَلَاثِ سَمْعَتَيْنِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُهَا فِيهِمْ هُمْ أَشَدُّ أُمَّتِي عَلَى الدَّجَالِ وَكَانَتْ فِيهِمْ سَيِّئَةٌ عِنْدَ عَائِشَةَ فَقَالَ أَغْتَفِيهَا فَإِنَّهَا مِنْهُمْ مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ وَجَاءَتْ صَدَقَاتُهُمْ فَقَالَ هَذِهِ صَدَقَاتُ قَوْمٍ أَوْ قَوْمِي [۳۰: ر]

حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ فرمائی. چه ماته د بنو تمیم سره د دریو خبرو معلومیدو نه پس محبت پیدا شو. یوه داچه ما د رسول الله ﷺ نه دهغوی په باره کښې دا خبره واوریده چه «هم اشد امتی علی الدجال» یعنی د دجال په مقابله کښې به زما په امت کښې د ټولو نه زیات سخت او مضبوط د بنو تمیم خلق وی. دویمه داچه دهغوی یوه ښځه حضرت عائشې رضی اللہ عنہا سره قید وه. نو نبی ﷺ او فرمائیل. چه دا آزاده کړه. ځکه چه دا د حضرت اسماعیل رضی اللہ عنہ د اولاد نه ده. او دریمه خبره دا ده. چه کله سی کریم ﷺ ته د بنو تمیم صدقات راغلل. نو نبی ﷺ او فرمائیل. دا زما د قوم صدقات دی. ځکه چه په،، الیاس بن مضر،، باندې پورته د رسول الله ﷺ او د بنو تمیم نسب ملاوړې. په دې وجه نبی ﷺ او فرمائیل،، دا زما د قوم صدقات دی،،

[۳۰۹: ر] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الزُّبَيْرِ أَخْبَرَهُمْ أَنَّهُ قَدِمَ مَدْيَنَ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ أَمِيرُ الْقُعْقَاعِ بْنِ مَعْبِدٍ بْنِ زُرَّارَةَ قَالَ عُمَرُ بْنُ الْاَقْرَعِ بْنِ

(۱) طبقات ابن سعد (۱۶۰/۲-۱۶۱)

(۲) طبقات ابن سعد (۱۶۰/۲) -

حَابِسَ قَالَ أَبُو بَكْرٍ مَا أَرَدْتُ إِلَّا خِلَافِي قَالَ عُمَرُ مَا أَرَدْتُ خِلَافَكَ فَمَا رَأَى حَتَّى ارْتَفَعَتْ
أَصْوَاتُهُمَا فَتَوَلَّى فِي ذَلِكَ يَأْتِيَهُمَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يُقَدِّمُوا حَتَّى انْقَضَتْ [٦٨٤٢ (٥٩٩٢ (٣٥٩٣)]
ددې حديث پوره تفصيل به انشاء الله روستو دسورة الحجرات په تفسير كښې راځي.

بَابُ وَفْدِ عَبْدِ الْقَيْسِ

[٣١١٧ (١٠)] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ حَدَّثَنَا قُرَّةُ عَنْ أَبِي جَمْرَةَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ
رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا إِنِّي لِي جَرَّةٌ يُتَبَدَّلُ فِيهَا فَاسْمُهُ خُلُوفِي جَرَّانٌ أَكْثَرْتُ مِنْهُ فَجَالَسْتُ
الْقَوْمَ فَأَطْلَعْتُ الْجُلُوسَ خَشِيتُ أَنْ أَتَفَضَّرَ فَقَالَ قَدِمَ وَلَدُ عَبْدِ الْقَيْسِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَرْحَبًا بِالْقَوْمِ غَيْرَ خَزَانِيَا وَلَا النَّدَامَى فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ
الْمُشْرِكِينَ مِنْ مَضَرٍ وَإِنَّا لَا نَصِلُ إِلَيْكَ إِلَّا فِي أَشْهُرِ الْحُرْمِ حَدَّثَنَا يَجْعَلُ مِنَ الْأُمِّرَانِ عَمِلْنَا بِهِ
دَخَلْنَا الْجَنَّةَ وَتَدْعُو بِهِ مَنْ وَدَّعْنَا قَالَ أَمْرُكُمْ بِأَرْبَعٍ وَأَمَّا كُمْ عَنْ أَرْبَعِ الرِّجَالِ بِاللَّهِ هَلْ
تَذَرُونَ مَا الرِّجَالُ بِاللَّهِ فَمَهَادَةٌ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَإِقَامُ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ وَصَوْمُ مَضَانَ
وَأَنْ تُعْطُوا مِنَ النِّعَايِمِ الْحُسْنِ وَأَمَّا كُمْ عَنْ أَرْبَعٍ مَا التَّيِّدُ فِي الدُّبَابِ وَالْتَقِيرُ وَالْحَنْتِمُ وَالْمَرْقَتُ
[٣١١٨] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَبِي جَمْرَةَ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ
يَقُولُ قَدِمَ وَلَدُ عَبْدِ الْقَيْسِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا هَذَا الْحَيُّ
مِنْ رِبِيعَةٍ وَقَدْ خَالَتْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ كَفَّارُ مَضَرٍ فَلَسْنَا نَخْلُصُ إِلَيْكَ إِلَّا فِي شَهْرِ حَرَامٍ فَمَرَّ بِنَا بَشِيرَاءُ
نَأْخُذُ بِهَا وَتَدْعُو إِلَيْهَا مَنْ وَدَّعْنَا قَالَ أَمْرُكُمْ بِأَرْبَعٍ وَأَمَّا كُمْ عَنْ أَرْبَعِ الرِّجَالِ بِاللَّهِ شَهَادَةٌ
أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَعَقْدٌ وَاحِدَةٌ وَإِقَامُ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ وَأَنْ تُؤَدَّوْا لِلَّهِ حُمْسَ مَا غَنِمْتُمْ
وَأَمَّا كُمْ عَنْ الدُّبَابِ وَالْتَقِيرِ وَالْحَنْتِمِ وَالْمَرْقَتِ [٥٧: ر]

[٣١١٩] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنِي عُمَرُو قَالَ بَكَرُبْنُ مَضَرَ عَنْ
عُمَرَوِ بْنِ الْحَارِثِ عَنْ بُكَيرِ بْنِ كُرَيْبٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ حَدَّثَهُ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ وَعَبْدُ
الرَّحْمَنِ بْنُ أَزْهَرَ وَالْيُسُورِ بْنِ قُحْرَمَةَ أُرْسِلُوا إِلَى عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَقَالُوا أَفْرَأَعْلَيْهَا السَّلَامَ
مِنَّا جَمِيعًا وَسَلَّمُوا عَنْ الرُّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ فَإِنَّا أَخْبَرْنَا لَيْكُ تَصْلِيهَا وَقَدْ بَلَّغْنَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْهَا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَكُنْتُ أَهْرُبُ مَعَ حُمْرِ النَّاسِ عَنْهَا قَالَ
كُرَيْبٌ قَدْ خَلْتُ عَلَيْهَا وَبَلَّغْتُهَا مَا أُرْسِلُونِي فَقَالَتْ سَلْ أُمِّ سَلَمَةَ فَأَخْبِرْتَهُمْ قَرَدُونِي إِلَى أُمِّ
سَلَمَةَ يَجْعَلُ مَا أُرْسِلُونِي إِلَى عَائِشَةَ فَقَالَتْ أُمِّ سَلَمَةَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْهَى
عَنْهَا وَإِنَّهُ صَلَّى الْعَصْرَ ثُمَّ دَخَلَ عَلَيَّ وَعِنْدِي نِسْوَةٌ مِنْ بَنِي حَرَامٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فَصَلَّاهُمَا
فَأُرْسِلْتُ إِلَيْهِمَا فَفَعَلْتُ قَوْمِي إِلَى جَنْبِهِ فَقَوْلِي تَقُولُ أُمِّ سَلَمَةَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَمْ أَسْمَعْكَ تَنْهَى
عَنْ هَاتَيْنِ الرُّكْعَتَيْنِ فَأَرَاكَ تَصْلِيَهُمَا فَإِنِ أَشَارَ بِيَدِهِ فَأَسْتَأْجِرِي فَقَعَلْتُ الْجَارِيَةَ فَأَشَارَ

بِيَدِهِ فَاسْتَأْخَرَتْ عَنْهُ فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ يَا بِنْتُ أَبِي أُمَيَّةَ سَأَلْتُ عَنْ الرُّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ إِنَّهُ أَتَانِي أَنَّهُ مِنْ عَبْدِ الْقَيْسِ بِالإِسْلَامِ مِنْ قَوْمِهِمْ فَشَغَلُونِي عَنْ الرُّكْعَتَيْنِ اللَّتَيْنِ بَعْدَ الظُّهْرِ فَمَا هَئَانًا [١٤٧: ر]

[٣١١] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيُّ حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ عَبْدُ الْمَلِكِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ هُوَ ابْنُ ظَهْمَانَ عَنْ أَبِي جَمْرَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَوَّلُ جُمُعَةٍ جُمِعَتْ بَعْدَ جُمُعَةٍ جُمِعَتْ فِي مَنْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَنْجِدِ عَبْدِ الْقَيْسِ بِجَوَائِي يُعْنَى قَرْنَهُ مِنَ الْكُفَرِيِّينَ [١٤٨: ر]

وفد عبدالقیس په کوم سن کښې راغې؟ عبدالقیس ډیره لویه قبیله وه. د بحرین اوسیدونکی وو. (۱) ددوی وفد د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو. دا په کوم سن کښې حاضر شو. په دې باره کښې اختلاف دی.

① د واقدی، قاضی عیاض، او د حافظ ابن تیمیة رحمہم اللہ رانې داده. چه دا وفد د نبی صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کښې ۸ کښې راغلې دي. (۱)

② د اکثرو اهل مغازی په نزد دا وفد د نبی صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کښې ۹ کښې حاضر شوې وو. د ابن اسحاق، ابن هشام، او خلیفه بن خیاط هم دا رانې ده. (۲)

③ ابوحاتم او د تاریخ خمیس مصنف ددې وفد راتگ په ۱۰ کښې گرځولې دي. (۳) دا ټول حضرات په دې خبره تقریباً متفق دي. چه دا وفد د نبی صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کښې یوځل راغلې دي. خو حافظ ابن حجر رحمہم اللہ فرمائیلى دی. چه دا وفد د نبی صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کښې دوه

ځله راغلې دي. یوځل د فتح مکې نه وړاندې په ۵ کښې، یا ددې نه هم وړاندې راغلې دي. او په دویم ځل ددې حاضری د فتح مکې نه پس ۹ کښې شوې دي. په رومې ځل وفد کښې دیارلس یا څوارلس سړی وو. او په دویم ځل دا وفد په خلونیتو سړی باندې مشتمل وو. (۴)

دوه ځل ددې وفد د راتلو دلیل دمسند احمد او مصنف ابن ابی شیبه هغه روایت دي. چه په هغې کښې دی. چه کله دا وفد د رسول الله ﷺ په خدمت کښې ۹ کښې حاضر شو. نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: «مال اراکم قد تغلبت الواکم» دا څه خبره ده. چه زه گورم. چه ستاسو رنگونه بدل شوی دي. ددې نه معلومېږي. چه رسول الله ﷺ هغوی مخکښې لیدلی وو.

په فیض الباری کښې علامه انور شاه کشمیری رحمہم اللہ طرف ته منسوب کړې شوی لیکلی شوی دی. چه دا وفد په رومې ځل ۱۱ کښې او په دویم ځل ۸ کښې راغلې دي. د ۸ خبره

خو صحیح ده. چه بعضې اهل سیر دا اختیار کړې دي. خو په ۱۱ کښې ددې وفد د راتگ ذکر چاهم نه دي کړې. دا خو یا دحضرت شاه صاحب رحمہم اللہ نه تسامح (چشم پوشی) شوې ده. او یا د

مرتب نه سهو شوي ده. چه هغه «، السنة الخامسة»، لره «، السنة السادسة»، اوگنړو اووي ليکلو. (۴)

داوډچه کله د رسول الله ﷺ په خدمت کښې په رومي ځل حاضر شو. نونبي ﷺ او فرمايل: «مرحباً بالقوم غلغزايوا لا داي» مرحبا دي وي هغه قوم ته چه هغه نه رسوا شو. او نه پښيमानه او شرمنده شو. يعنې هغه پخپله راغلل. او پخپل شوق او د زړه په خوشحالي نې اسلام قبول کړو. په جنگ او جهاد سره مسلمانان نه شو. چه هغوي ذليله او پښيमानه شوې وي نبي کریم ﷺ ته د وفد شريکانو عرض اوکړو. چه زمونږ او ستاسو په منځ کښې قبيله مضر اباد ده. هغوي سره زمونږ دشمني ده. مونږ صرف د حرمت په مياشتو کښې ستاسو خدمت کښې حاضرېدي شو. چه په دغه مياشتو کښې هغه خلق د لوټ مار او قتل وقاتل نه د عربو د عام دستور مطابق بنديږي. په دې وجه تاسو مونږ ته يو داسې جامع عمل اوښايي. چه په هغې باندې عمل کولو سره مونږ جنت ته داخل شو. او د ښار اوسيدونکو ته هم دهغې دعوت ورکړو. رسول الله ﷺ او فرمائيل. زه تاسو ته د څلورو څيزونو حکم درکوم. او د څلورو څيزونو نه مو منع کوم. چه دهغې تفصيل په وريسي روايت کښې راروان دي.

د وفد عبدالقيس د راتلو سبب: د رسول الله ﷺ په خدمت کښې ددې وفد د حاضريدو په باره کښې اصحابو د سيردا واقعه ليکلي ده. چه د قبيله عبدالقيس سردار منذر بن عانذ خپله لور منقذ بن حيان ته ورکړې وه. منقذ بن حيان د تجارت په غرض سره مدينې منورې ته راغې. دا دهجرت نه روستو زمانه وه. منقذ يو ځانې کښې ناست وو. اتفاقاً نبي ﷺ هغه طرف ته تيريدو. منقذ چه نبي ﷺ اوليده. نو اوږديده. رسول الله ﷺ تپوس اوکړو. څوک يې؟ عرض نې اوکړو. منقذ بن حيان يم. رسول الله ﷺ دهغه نه دخيرت پوښتنه اوکړله. او دهغه د قبيلې په شريفانو کښې نې د هريو نوم واخسته. او د حالاتو تپوس نې ترې اوکړو. ددې په وجه منقذ بن حيان دومره متاثره شو. چه مسلمان شو. د قرآن شريف څه حصه سورة فاتحه او سورة علق وغيره نې زده کړل. کله چه خپل وطن ته تلو. نو نبي ﷺ د قبيلې د سردرانو په نوم دهغه په لاس خطونه اوليگل.

قبيلې ته چه اورسيده. نو منقذ بن حيان خپل اسلام ښکاره نه کړو. البته مونږ به نې کوو. او

....(دترمخ حاشيه) (۱) شرح مسلم للنووي (۳/۴۱۱) كتاب الايمان، باب الامر بالايمان بالله....

(۲) سيرة ابن هشام مع الروض الانف (۳/۴۰۱۲) وطبقات ابن سعد (۳/۳۱۴۱) والبدایة والنهاية (۴/۶۱۵).

(۳) د ابو حاتم ابن حبان قول مې د يو درجن نه زيات ممکنو مراجعو کښې تلاش کړو. خو ملاؤ نه شو. البته حافظ ابن حجر په الاصابه کښې د واقدی په حوالې سره ۱۰هه کښې د وفد عبدالقيس راتگ ذکر کړې دي. اوگوري! لامح الدراري (۳/۳۸۳) كتاب الجمعة او مصنف د تاريخ خيس هم په

۱۰هه کښې ددې وفد راتگ بيان کړې دي. اوگوري! تاريخ الخميس (۱/۱۹۴۲).

(۴) فتح الباری (۸۵۸).

(۵) فيض الباری (۱/۱۵۵۱) كتاب الايمان، باب اداء الخمس من الايمان.

قرآن به نپی لوستلو. دهغه بنځي خپل پلار منذر ته ددې ذکر او کړو. چه زما دخاوند منقذ خو دې ځل څه عجيبه حالت جوړ شوې دې. په خاصو وختونو کښې هغه مخ لاسونه وينځي. او بيا مخ په قبله اودريږي. ټيټيږي. او سجده کوي. منذر خپل زوم سره ملاو شو. په دې باره کښې خبره اوشوه. منقذ هغه ته پوره قصه واوروله. په تفصيل اوريدو سره منذر بن عائد هم مسلمان شو. دهغه د اسلام راوړلو نه پس منقذ بن حيان د رسول الله ﷺ خط هغه ته ورکړو. منذر د قبيلې خلقوته هغه خط واورولو. چه په هغې کښې هغوی ته د اسلام دعوت ورکړې شوې وو. نو پوره قبله مسلمان شوه. او د نبی ﷺ په خدمت کښې نې دحاضريدو اراده اوکړله. (۱) کله چه دغه خلق مدينې منورې ته نژدې شو. نو رسول الله ﷺ صحابو ته اوفرمائيل. چه تاسو ته وفد عبدالقيس راروان دې. چه دا د اهل مشرق غوره خلق دي. (۲) او په هغوی کښې منذر بن عائد اشج عصری هم دې. کله چه وفد په مدينه منوره کښې مسجد نبوی ته راورسيدو. نو د وفد نور شريکان نبی ﷺ سره د ملاقات په شوق کښې د سورلو نه په جلتی سره راکوز شو. او په خدمت کښې حاضر شو. خو د وفد امير منذر بن عائد اشج په آرام راکوز شو. مخکښې نې خپله سورلي اوتړله. بيا نې د ټولو ملگرو سامان يوځاني کښې جمع کړو. او بيا صفا کپړې راواخيستلي. او وائي غوستکې. ددې نه پس د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو. نبی ﷺ ورته اوفرمائيل. په تاکښې دوه خويونه داسې دي. چه هغه الله او دهغه رسول ﷺ خويوی. عقل او وقار، عرض نې اوکړو. دا دواړه خويونه په ما کښې فطری دی اوکه مصنوعي دی. نبی ﷺ اوفرمائيل. بلکه ته الله تعالی هم په دې خويونو باندې پيدا کړې يې. نواشج او وئيل. «الحمد لله الذي جعلني على خلقين يحبهما الله ورسوله» (۳)

قوله: حدثني اسحاق... حضرت ابوجمره رضي الله عنه فرمائي. چه ما حضرت ابن عباس رضي الله عنه ته او وئيل. چه ما سره يوه چاتې ده. چه په هغې کښې زما دپاره نبیذ جوړولې شی. هغه نبیذ د خوږيدو په حالت کښې زه څکم. په هم هغه چاتې کښې هغه پراته وی. که زه دهغې نه زيات اوڅکم. او بيا په ډله کښې کينم. او زيات وخته پورې کينم. نو ماته د رسوا کيدو ويره وی. يعنی کله چه زيات اوڅکم. او بيا ډير وخته پورې مجلس کښې ناست يم. نو ماته دا خطره وی. چه چرته نشه راباندې اونه څيزی. او غلطو خبرو کولو سره زه په خلقو کښې رسوا نه شم. حضرت ابن عباس رضي الله عنه ابوجمره رضي الله عنه ته د وفد عبدالقيس حديث واورولو. مسئله نې هم ورته اوخودله. او دليل نې هم ورته اوخوده. مسئله نې ورته دا اوخودله. چه داسې چاتې چه دهغې نری سوری بند وی. په هغې کښې نبیذ تيارول صحيح نه دی. او دليل نې دا بيان کړو. چه رسول الله ﷺ وفد عبدالقيس په دبا، حنتم، مزفت او نقير کښې د نبیذ د استعمال نه منع کړې وو. چه په دې کښې د سکر (نشې) پيدا کيدو احتمال وی. نو تاله هم داسې چاتې

(۱) فتح الملمه (۵۲۴/۱) دلائل النبوة للبيهقي (۳۲۳/۵)۔

(۲) فتح الباری (۸۵/۸)۔

(۳) دلائل النبوة للبيهقي (۳۲۷/۵-۳۲۸) باب وفد عبدالقيس۔

استعمالول پکار نه دی.

دې حدیث سره متعلق نور تفصیلات په کتاب الایمان کښې تیر شوی دی. تنبیه په حاشیه کښې د قسطلانی په حوالې سره لیکلې دی. چه دا د دویم ځل حاضریدو واقعه ده. (۱) خو دا صحیح نه ده. ځکه چه روایت کښې د وفد دا قول منقول دي. چه زمونږ او ستاسو په منځ کښې مضر قبیله آباده ده. مونږ صرف د حرم په میاشتو کښې راتلې شو. د حرم د میاشتو نه علاوه په لاره کښې دهغوی د طرفه د حملې خطر وې. چه ددې نه صفا معلومېږي. چه دا د رومی ځل حاضریدو واقعه ده. ځکه چه کله وفد عبدالقیس په دویم ځل حاضر شوې وو. هغه وخت قبیله مضر مسلمانان شوی وو. او دهغوی د عبدالقیس او مسلمانانو په منځ کښې حائل نه وو.

بَابُ وَفْدِ بَنِي حَنِيفَةَ وَحَدِيثِ ثُمَامَةَ بْنِ أَثَالٍ

بنو حنیفه په عربو کښې د یمامه مشهوره قبیله ده. د فتح مکې نه پس ددې قبیلې وفد د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شوې وو. په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله اول د حضرت ثمامه بن اثال رحمه الله هغه حدیث نقل کړې دي. په کوم کښې چه دهغه د اسلام راوړلو واقعه بیان کړې شوې ده. ددې نه پس نې بیا د بنی حنیفه وفد سره متعلق حدیث بیان کړې دي. د حضرت ثمامه رحمه الله د اسلام راوړلو واقعه د فتح مکې نه وړاندې ده. خو چونکه هغه د بنی حنیفه قبیلې د سردارانو ځینې وو. په دې وجه امام دا واقعه هم دلته ذکر کړې ده. (۱)

[۴۳۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْلًا قِبَلَ تَجْدٍ فَجَاءَتْ بِرَجُلٍ مِنْ بَنِي حَنِيفَةَ يُقَالُ لَهُ ثُمَامَةُ بْنُ أَثَالٍ فَرَبَطُوهُ بِسَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ فَخَرَّ إِلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَا عِنْدَكَ يَا ثُمَامَةُ فَقَالَ عِنْدِي خَيْرٌ يَا مُحَمَّدُ إِنَّ تَفْتَلْنِي تَقْتُلُ ذَا دِمِرٍ وَإِنْ تُلْعِمُ تُلْعِمُ عَلَيَّ شَاكِرًا وَإِنْ كُنْتُ تُرِيدُ الْمَالَ قُلْ مِنْهُ مَا شِئْتَ فَتُرِكَ حَتَّى كَانَ الْغَدُ ثُمَّ قَالَ لَهُ مَا عِنْدَكَ يَا ثُمَامَةُ قَالَ مَا قُلْتُ لَكَ إِنَّ تُلْعِمُ تُلْعِمُ عَلَيَّ شَاكِرًا فَتَرَكَهُ حَتَّى كَانَ بَعْدَ الْغَدِ فَقَالَ مَا عِنْدَكَ يَا ثُمَامَةُ فَقَالَ عِنْدِي مَا قُلْتُ لَكَ فَقَالَ أَطْلِقُوا ثُمَامَةَ فَأُطْلِقَ إِلَى تَجْدٍ قَرِيبٍ مِنَ الْمَسْجِدِ فَأَعْتَلَّ ثُمَّ دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ يَا مُحَمَّدُ وَاللَّهِ مَا كَانَ عَلَى الْأَرْضِ وَجْهٌ أَبْقَضَ إِلَيَّ مِنْ وَجْهِكَ فَقَدْ أَصْبَحَ وَجْهَكَ أَحَبَّ الْوُجُوهِ إِلَيَّ وَاللَّهِ مَا كَانَ مِنْ دِينٍ أَبْقَضَ إِلَيَّ مِنْ دِينِكَ فَأَصْبَحَ دِينَكَ أَحَبَّ الدِّينِ إِلَيَّ وَاللَّهِ مَا كَانَ مِنْ بَلَدٍ أَبْقَضَ إِلَيَّ مِنْ بَلَدِكَ فَأَصْبَحَ بَلَدَكَ

(۱) حاشیه صحیح بخاری (۶۲۷/۲) حاشیه نمبر (۲).

(۱) فتح الباری (۸۷۸).

أَحَبَّ الْبِلَادِ إِلَيَّ وَإِنَّ خَيْلَكَ أَخَذَتْنِي وَأَنَا أُرِيدُ الْعُمْرَةَ فَمَا ذَاتَرَنِي فَبَشَّرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَمْرَةً أَنْ يَغْتَمِرَ فَلَمَّا قَدِمَ مَكَّةَ قَالَ لَهُ قَابِلٌ صَبَوْتُ قَالَ لَا وَلَكِنْ أَسْلَمْتُ مَعَ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا وَاللَّهِ لَا يَأْتِيكُمْ مِنْ الْيَمَامَةِ حَبَّةٌ حِنْطَةٍ حَتَّى يَأْذَنَ فِيهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [۴۰:ر]

حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ فرمائی: جب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نجد طرف تہ سوارہ روان کرل۔ ہغوی لارل۔ او د بنی حنیفہ قبیلہ یو سرے ثمامہ بن اثال نے گرفتار کرو۔ ہغہ نے راوستہ۔ او د مسجد نبوی یوے ستنے سرہ نے اوترلو۔ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہغہ تہ تشریف راوړو۔ او ورته نے اوفرمائیل۔ «ما عندک یا ثمامہ؟»، ستا خہ ارادہ دہ ای ثمامہ،، ثمامہ اووئیل۔ زما ارادہ د خیر دہ۔ کہ تاسو ما قتل کری۔ نو تاسو بہ یو داسی سرے قتل کری۔ چہ ہغہ د قتل مستحق دی۔ اوکہ ما پریردی۔ نو دا بہ یو شکر کونکی سرے باندے ستاسو انعام او احسان وی۔ اوکہ مال غواړی۔ نو اوفرمايي۔ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دہغہ خبرے واوریدي۔ او خاموش لاړو۔ پہ دویمہ او دریمہ ورخ ہم دغہ سوال او جواب اوشو۔ پہ دے دوران کنبے حضرت ثمامہ د مسلمانانو د مانخہ او دہغوی د عملونو او ژوند مشاہدہ کولہ۔ ددے نہ پس نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم راغې۔ او وې فرمائیل۔ ثمامہ! ما تہ معاف کری۔ اوہغہ نے پرانیستہ۔ او آزاد نے کرو۔

ثمامہ چہ آزاد شو۔ نو یو نزدی باغ تہ لاړہ۔ غسل نہ اوکړو۔ او د نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ خدمت کنبے حاضر شو۔ کلمہ شہادت نہ اووئیلہ۔ او مسلمان شو۔ اووې وئیل۔ ای محمد صلی اللہ علیہ وسلم! پہ خدائي قسم! پہ مخ د زمکې ستاسو د مخ نہ ماته ہیخ یو مخ زیات ناخوبنہ نہ وو۔ خو نن ستاسو د مخ نہ زیات ماته ہیخ مخ محبوب نہ دی۔ پہ الله قسم! ہیخ یو دین ماته ستاسو د دین نہ زیات ناخوبنہ نہ وو۔ خو نن ستاسو دین ماته د ټولو نہ زیات محبوب دی۔ ستاسو ښار ماته د ټولو نہ زیات ناخوبنہ وو۔ خو نن ستاسو ښار ماته د ټولو نہ زیات خوبنہ دی۔ ما عمرہ کول غوښتل۔ چہ ستاسو سوړو زہ اوښولم۔ اوس ستاسو خہ حکم دی؟ (عمرہ اوکړم اوکہ نہ؟)

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہغہ تہ زیرې ورکړو۔ او د عمرې اداکولو حکم نہ ورکړو۔ ددے نہ پس حضرت ثمامہ مکې تہ لاړہ۔ قریشو اووئیل۔ دا صابی (بې دینہ) شوې دی۔ ہغہ اووئیل۔ صابی شوې نہ یم۔ بلکہ زہ مسلمان شوې یم۔ او پہ خدائي قسم! اوس بہ تاسو تہ د یمامہ نہ د غنمو یوہ دانہ ہم نہ راخی۔ تردے چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اجازت رانکړ۔ ہغہ چہ یمامہ تہ لاړہ۔ نو د قریشو غلہ نے بندہ کرلہ۔ چہ پہ دے سرہ د مکې خلق سخته۔ پریشانہ شو۔ او رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ نہی د رشتہ دارئ واسطہ ورکړلہ۔ او درخواست نہی اوکړو۔ نبی صلی اللہ علیہ وسلم ثمامہ تہ سفارشی خط اولیکہ۔ چہ ددوی غلہ مہ بندوہ۔ نو بیا ہغوی غلہ جاری کرلہ۔ (۱) حضرت ثمامہ رضی اللہ عنہ د حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ پہ دورخلافت کنبے پہ فتنہ ارتداد کنبے د مرتدو د لاسہ شہید شو۔ (۲)

(۱) فتح الباری (۸۸۱/۸)۔

(۲) الإصابة فی تمییز الصحابة (۲۰۳/۱)۔

[۳۱۵] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي حُسَيْنٍ حَدَّثَنَا ثَائِفٌ بْنُ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَدِمَ مُسَيْلِمَةُ الْكَذَّابُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيَقُولَ إِنَّ جَعَلَ لِي مُحَمَّدٌ الْأَمْرَ مِنْ بَعْدِهِ تَبِعْتُهُ وَقَدْ مَهَأَ فِي بَشَرٍ كَثِيرٍ مِنْ قَوْمِهِ فَأَقْبَلَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَعَهُ ثَابِتُ بْنُ قَيْسٍ بْنُ شِمَاسٍ وَفِي يَدَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قِطْعَةً جَرِيدٍ حَتَّى وَقَفَ عَلَى مُسَيْلِمَةَ فِي أَصْحَابِهِ فَقَالَ لَوْ سَأَلْتَنِي هَذِهِ الْقِطْعَةَ مَا أَعْطَيْتُكَهَا وَلَنْ تَعُدُّوا أَمْرَ اللَّهِ فِيكَ وَلَكِنْ أَذْبَرْتُ لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ وَإِلَيَّ لَأَرَاكَ الَّذِي أُرَيْتَ فِيهِ مَا رَأَيْتَ وَهَذَا ثَابِتٌ يُحِبُّكَ عَنِّي ثُمَّ انْصَرَفَ عَنْهُ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَسَأَلْتُ عَنْ قَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّكَ أَرَى الَّذِي أُرَيْتَ فِيهِ مَا أُرَيْتَ فَأَخْبَرَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَبْنَا أَنَا نَاهِمٌ رَأَيْتُ فِي يَدَيَّ سَوَارَيْنِ مِنْ ذَهَبٍ فَأَهْنَيْتُ شَأْنَهُمَا فَأَوْحَى إِلَيَّ فِي الْمَنَامِ أَنْ انْفُخْهُمَا فَتَفْخُخْهُمَا فَطَارَا فَأَوَّلَتْهُمَا كَذَابَيْنِ يَخْرُجَانِ بَعْدِي أَحَدُهُمَا الْعَلِيُّ وَالْآخَرُ مُسَيْلِمَةُ [ر: ۳۳۳]

[۳۱۶] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ هَمَّامٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَبْنَا أَنَا نَاهِمٌ أَتَيْتُ بِخَزَائِنِ الْأَرْضِ قَوْضَةً فِي كَفِّي يَوَارَانِ مِنْ ذَهَبٍ فَكَبَّرًا عَلَى فَأَوْحَى إِلَيَّ أَنْ انْفُخْهُمَا فَتَفْخُخْهُمَا فَذَهَبًا فَأَوَّلَتْهُمَا الْكَذَّابَيْنِ الَّذِينَ أَنَا بَيْنَهُمَا صَاحِبٌ صَنْعَاءُ وَصَاحِبُ الْيَمَامَةِ [۲۱۰]، وانظر: [۳۳۳]

قوله: مسيلمہ کذاب: مسيلمہ د بنی حنیفہ قبیلہ یو سہی وو. د هغه پوره نوم مسيلمہ بن ثمامہ بن کبیر ابن حبیب بن الحارث وو. (۱) ابن اسحاق لیکلی دی. چه هغه په ۱۰هـ کښې د نبوت دعوه کړې وه. (۲) د قاضي عياض رحمته الله عليه خيال دې. چه اول هغه اسلام قبول کړې وو. ددې نه پس بيا مرتد شو. او د نبوت دعوه نې او کړله. (۳) هغه راغي. او وې وئيل. چه که محمد (عليه السلام) دخان نه روستو ما خپل جانشين (خليفه) جوړه وي. نو زه د هغه اتباع کوم.

قوله: وَقَدْ مَهَأَ فِي بَشَرٍ كَثِيرٍ مِنْ قَوْمِهِ: ددې الفاظو نه ښکاره دا معلومېږي. چه هغه سره ډير لوڼې جماعت راغلې وو. حالانکه د واقدي په روايت کښې دی. چه هغه سره اوولس سړي وو. په اصل کښې د هغه راتگ دوه ځله شوې دې. يو ځل هغه سره اوولس سړي وو. او په دويم ځل زيات وو. (۴)

(۱) فتح الباری (۸۹۸)

(۲) عمدة القاری (۲۳۱۸)

(۳) شرح النووي لصحیح مسلم کتاب الرؤیا (۴۱۲/۲)

(۴) فتح الباری (۹۰۸)

قوله: فَأَقْبَلَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَعَهُ ثَابِتُ بْنُ قَيْسٍ بْنِ

شَمَّاسٍ: رسول الله ﷺ هغه طرف ته لاړو. او نبي ﷺ سره حضرت ثابت بن قيس رضی الله عنه وو. حضرت ثابت بن قيس بن شماس په خطيب الانصار سره مشهور وو. د شکل او صورت نه ئې رعب داب نه وو. خو په فصاحت او بلاغت او په جزالت كلام کښې ورته الله تعالى ډير لوڼې خصوصيت ورکړې وو. د رسول الله ﷺ په لاس کښې د کجورې د ښاخ يوه حصه وه. نبي ﷺ لاړه. او مسيلمه کذاب ته ئې او فرمائيل... ته که زمانه دا ځانگه او غواړې. نو هم به ئې درنکړم، (خلافت خو ډير لوڼې څيز دي).

قوله: وَلَكِنْ تَعَدُّوْا أَمْرَ اللَّهِ فِيْكُمْ وَلَكِنْ أَذْبَرْتُمْ لِيَعْقُرَنَّكَ اللَّهُ: او ستا په باره کښې چه د

الله تعالى کومه فيصله ده. ته به هغې نه هيڅ کله هم تير نه شي. (او د الله تعالى فيصله دهغه په باره کښې دا وه. چه هغه جهنمی نامرده او تاوانی دي) او که تا زما د اطاعت نه مخ واړولو. نو الله تعالى به ستا خېې ماتې کړي. يعنى هلاک او برباد به دې کړي. نوهم دغه شان اوشوه. چه الله تعالى هغه لره هلاک او برباد کړو.

قوله: وَإِنِّي لَأَرَاكَ الَّذِي أُرِيتُ فِيْهِ مَا رَأَيْتُ وَهَذَا ثَابِتٌ يُجِيبُكَ عَنِّي نُمَّا نَصَرَ عَنْهُ:

او ستا په باره کښې زما خيال دي. چه ته هم هغه ئې. دچا متعلق چه ماته خوب ليدلې شوې دي. او دا ثابت بن قيس رضی الله عنه به زما د طرفه تاته جواب درکوي. د رسول الله ﷺ خواهش وو. چه هغه سره خبره لره تفصيل سره اوکړې شي. نو نبي ﷺ دا فريضه ثابت بن قيس بن شماس رضی الله عنه ته اوسپارله. اووې فرمائيل. چه دې به تفصيل سره تاته جواب درکوي. ددې نه دا ثابت شو. چه د اهل علمو او فاضلانو د خپلو ملگرونه په داسې قسمه معاملاتو کښې مدد حاصلول د رسول الله ﷺ سنت پاتې شوې دي. (۱)

حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرماني. چه ما د رسول الله ﷺ ددې قول په باره کښې پوښتنه اوکړله. ((ان لا اراک الذی اريت فيه ما رايت)) چه ددې څه مطلب دي. نوماته حضرت ابوهريره رضی الله عنه او فرمائيل. چه رسول الله ﷺ فرمائيلي دي. چه زه اوده ووم. نو ما اوليدل. چه زما په دواړو لاسونو کښې د سرو زرو دوه کرې (بنگړي) دي. دې حالت زه ډير غمزن او فکرمند کړم. نو هم په خوب کښې ماته وحی اوکړې شوه. چه تاسو په دې کړو باندې پوک وکړئ. کله چه ما پوک اووهلو. نو هغه دواړه والوتل. نو ما دهغې دا تعبير اوښکلو. چه دوه دروغزن نبیان به زما نه پس راوځي. په هغوی کښې يو اسود عنسی دي. او دويم مسيلمه دي.

عالمانو دلته دا سوال پورته کړې دي. چه په خوب کښې خپل لاس کښې د دوه کړو ليدلو سره نبي ﷺ ته فکر ولې پيداشو؟ بعضې حضراتو وئيلي دي. چه د سرو زرو کړې دنيا ده. او

دنیا سره د نبی ﷺ څه واسطه؟ نبی ﷺ فرمایلی دی «مالی وللدنیا» (۱) په دې وجه خپل لاس کښې کړو لیدلو سره نبی ﷺ ته فکر اوشو. اوبعضې حضراتو ویلي دي. چه چونکه دا د ښځو زیور (بناسټ) دې. د سرو د استعمال څیز نه دې. په دې وجه نبی ﷺ ته فکر شو. (۲) والله اعلم.

کله چه نبی ﷺ په هغې پوکې اووهلو. او هغه دواړه کړې ولولې. په دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره وه. چه لکه څنگه بهې وزنه او بهې حقیقته څیز په معمولی پوکې او توجه سره ختمیږي. او زائل کیږي. په دې وجه به نبی ﷺ هغه دواړو دروغونو نبیانو ختمولو طرف ته معمولی شان توجه او فرمائی. نو هغوی دواړه به ختم شی. (۳)

یو اشکال: په دې روایت باندې اشکال کیږي. چه په دې کښې دی. «فأولتهما کذابین، یخرجان

بعدي» رسول الله ﷺ او فرمائیل. چه ما دهغه دواړو کړو نه دا تعبیر واخستلو. چه زما نه پس به دوه دروغون نبیان ښکاره کیږي. یو اسود عنسی او دویم مسيلمه کذاب، حالانکه دا دواړه د نبی ﷺ نه پس نه، بلکه د نبی ﷺ په ژوند کښې ښکاره شوی وو؟

ددې اشکال جواب ورکولو کښې بعضې حضراتو ویلي دي. چه د ، ، بعدی، ، نه مراد ، ، بعد موتی، ، نه دي. بلکه ددې نه مراد ، ، بعد نبوتی، ، دي. (۴)

بعضې حضراتو یو بل جواب ورکړې دي. چه د نبی ﷺ ددې جملې مطلب دادې. چه زما دوفات نه پس به دهغوی د نبوت د دعوی شهرت اوشی. اگرچه ظهور دهغوی د نبی ﷺ په ژوند کښې اوشی. خو دهغې مشهورتیا به روستو کیږي. (۵) خو دا جواب ځکه ضعیف دي. چه اسود عنسی خو د نبی ﷺ په ژوند کښې قتل کړې شوي وو. دهغه د نبوت مشهورتیا د نبی ﷺ د وفات نه پس اوشوه. په دې وجه رومبی توجیه راجع ده.

فائده: مسيلمه کذاب د رسول الله ﷺ زیارت کړې دي. اوکه نه؟ مسيلمه کذاب د رسول الله ﷺ زیارت کړې دي. اوکه نه؟ د بخاری د مذکوره روایت نه معلومیږي. چه هغه د نبی ﷺ زیارت کړې دي. او نبی ﷺ دهغه سره خبرې هم کړې دي.

محمد بن اسحاق روایت نقل کړې دي. په هغې کښې دی. چه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې کله د بنی حنیفه وفد راغې. په هغې کښې مسيلمه کذاب هم وو. خو هغه دتکبر په وجه د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر نه شو. بلکه د وفد باقی شریکانو د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضری ورکړله. او دې دهغوی د سامان وغیره د حفاظت دپاره روستو پاتې شوي

(۱) الحدیث اخرجه الترمذی فی کتاب الزهد (۵۸۸/۴) عن عبدالله بن مسعود رضی الله عنه. قال نام رسول الله ﷺ علی حصیر فقام وقد اثر فی جنبه. فقلنا یا رسول الله! لو اتخذنا لک وطاء. فقال مالی وللدنیا ما انا فی الدنیا الا کراکب. استظل تحت شجرة ثم راح وترکها)۔

(۲) فتح الباری (۴/۲۴۱۲) کتاب التبعیر. باب النفع فی المنام)۔

(۳) فتح الباری (۴/۲۴۱۲) کتاب التبعیر)۔

(۴) فتح الباری (۴/۲۴۱۲) کتاب التبعیر. باب النفع فی المنام)۔

(۵) شرح صحیح مسلم للنووی (۲/۴۱۲) کتاب التبعیر. باب رؤیا النبی ﷺ)۔

وو. (۱) حافظ ابن حجر رحمته الله اگرچه ددې روایت تضعیف کړې دې. (۲) خو دواړه روایتونه په دې طریقه جمع کیدې هم شی. چه د بخاری په روایت کښې په دویم ځل د مسیلمه کذاب د راتلو ذکر دې. او د محمد بن اسحاق په روایت کښې په رومۍ ځل دهغه د راتلو واقعه بیان کړې شوې ده. او دا خبره مخکښې بیان کړې شوې ده. چه دا سړې دوه ځله وډ سره راغلې دې علامه انور شاه کشمیری رحمته الله د محمد بن اسحاق روایت ته ترجیح ورکړې ده. او ویلی نې دی چه دې لعین ته د نبی صلی الله علیه و آله زیارت نه دې نصیب شوې. (۳)

خوښکاره داده. چه د بخاری د روایت په مقابله کښې د محمد بن اسحاق روایت ته ترجیح نشی ورکړې کیدې. او حافظ د محمد بن اسحاق د روایت تضعیف هم کړې دې. په دې وجه مولانا بدر عالم میر بهی رحمته الله فرمائیلی دی. چه په اصل کښې مولانا انور شاه کشمیری رحمته الله رسول الله صلی الله علیه و آله سره د انتهای درجې محبت او د عظمت د جذبې نه مغلوبه شوې دې. او د ابن اسحاق روایت ته نې ترجیح ورکړې ده. یعنی هغه دا خبره نه خوښوی. چه داسې بد بخته سړې د نبی کریم صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شی. (۴)

[۳۱۴] حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ سَمِعْتُ مَهْدِيَّ بْنَ مَيْمُونٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَاءَ الْعَطَارِ يَقُولُ كُنَّا نَعْبُدُ الْحَجَرَ فَإِذَا وَجَدْنَا حَجْرًا هُوَ أَخْيَرُ مِنْهُ الْقَبِينَاةُ وَأَخَذْنَا الْآخَرَ فَإِذَا الْمَجْدُ حَجْرًا جَمَعْنَا جُثُوَّةً مِنْ تَرَابٍ ثُمَّ جِئْنَا بِالنِّسَاءِ فَحَبَسْنَاهُ عَلَيْهِ ثُمَّ طَفَقْنَا بِهِ فَإِذَا دَخَلَ شَهْرُ رَجَبٍ قُلْنَا مَنْصِلُ الْأَيْتَةِ فَلَا نَدْعُ رُفْحًا فِيهِ حَدِيدَةً وَلَا شَهْمًا فِيهِ حَدِيدَةً إِلَّا تَزَعْنَاهُ وَالْقَبِينَاةُ شَهْرُ رَجَبٍ وَسَمِعْتُ أَبَا جَاءَ يَقُولُ كُنْتُ يَوْمَ بُعِثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَلَامًا أَرْعَى الْإِبِلَ عَلَى أَهْلِي فَلَمَّا سَمِعْنَا بِخُرُوجِهِ قَرَرْنَا إِلَى النَّسَاءِ إِلَى الْمَسِيلَةِ الْكَذَّابِ

ابو رجاء د بنو عطارد قبیلې سره تعلق لری. دده نوم عمران بن ملحان دې. د نبی کریم صلی الله علیه و آله په زمانه کښې نې اسلام راوړلې وو. خو د نبی صلی الله علیه و آله په خدمت کښې ورته د حاضریدو سعادت حاصل نه شو. (۵) روستو بیا دې سره د خپلې پوره قبیلې د مسیلمه کذاب په مددگارو کښې شامل شوې وو. خو الله تعالی هغه ته دوباره د اسلام همیشه سعادت ورنصیب کړو. او مسلمان شو. (۶)

دې فرمائی. چه مونږ به دکابو عبادت کولو. کله چه به مونږ به یو کانړې د مخکنی کانړې نه ښه ملاؤ شو. نو هغه ته به مو ترجیح ورکوله. یعنی دهغې عبادت به مو شروع کولو. او

(۱) سیره ابن هشام (۲۲۳/۴) قدوم وډ بنی حنیفه ومعهم مسیلمه الکذاب)۔

(۲) فتح الباری (۸۹۸)۔

(۳) فیض الباری (۱۲۲۱۴)۔

(۴) البدر الساری حاشیه فیض الباری (۱۲۲۱۴)۔

(۵) عمدة القاری (۲۵۱۱۸)۔

(۶) ابورجاء عطاردی یوسل اوسل کالو نه زیات عمر نې بیا موندو. او د هشا بن عبدالملک په دور خلافت کښې وفات شو. حالاتو دپاره اوگوری! الاستیعاب لاب عبدالبیر (۲۳۱۲-۲۶)۔

مخکنې به مو پریخودلو. او که په داسې ټاټې کېنې به وو. چه هلته به کانړې نه وو. نو مونږ به دخاورو یو ډیری جوړ کړو. او چیلې به مو راوستله. د خاورو په دغه ډیری به مو اولوشله. او بیا به مو د دغه ډیری طواف کولو.

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمایلی دی. چه په خاوره به نې پې څکه لوشل. چه دا کلکه شی. (۱) خو علامه کرمانی رحمته الله فرمائی. چه په حقیقت کېنې به دغه خلقو د خاورو دغه ډیری سره نژدې د چیلې پې لوشل. او بیا به نې دهغې صدقه کوله. په حقیقت کېنې د چیلې پې لوشل او په خاوره باندې اچول مراد نه دی. (۲)

قوله: فَإِذَا دَخَلَ شَهْرَ رَجَبٍ قُلْنَا مَنْصِلُ الْأَسِنَّةِ فَلَا نَدْعُرُهَا فِيهِ حَذِيدَةً وَلَا سَهْمًا

فِيهِ حَذِيدَةٌ إِلَّا نَزَعَاهُ وَالْقَيْنَاهُ شَهْرَ رَجَبٍ: کله چه به د رجب میاشت داخله شوه. نومونږ به وویل. چه دا میاشت د نيزو جدا کونکې میاشت ده. نو کومه نيزه او غشې چه به داسې وو. چه په هغې کېنې به د اوسپنې پلکې لگیدلې وو. مونږ به هغه اوبښکلو. او د پوره رجب دپاره به مو غورځولو.

قوله: فَلَمَّا سَمِعْنَا بِخُرُوجِهِ فَرَرْنَا إِلَى مَسِيلَةِ الْكَذَابِ: بیا چه کله مونږ د رسول الله صلی الله علیه و آله د ښکاره کیدو خبره واوریده. نو مونږ اور طرف ته یعنی د مسيلمه کذاب طرف ته اوتختیدو. (او دهغه اطاعت مو قبول کړو) د خروج نه د فتح مکې په وخت قریشو باندې غلبه مراده ده. (۳)

ددې آخری جملې په مناسبت سره امام بخاری رحمته الله دا حدیث په دې باب کېنې ذکر کړې دې.

بَابُ قِصَّةِ الْأَسْوَدِ الْعَنْسِيِّ

د نبی کریم صلی الله علیه و آله د طرفه په صنعاء یمن باندې یو عامل حضرت باذان رضی الله عنه مقرر وو. اسود عنسی هم په دغه علاقه کېنې اوسیده. هغه سره دوه شیطانان اوسیدل. د یو نوم ،، سحیق ،، وو. او د دویم نوم ،، شقیق ،، وو. دغه دواړو شیطانانو به اسود ته خبرونه خودل. دغه خبرونه به هغه د خلقو په وړاندې بیانول. په دې طریقه یو ډیر لوڼې جال خور کړې وو. او یو لوڼې جماعت هغه طرف ته مائل شوې وو. او هغه سره ملگرې شوې وو. (۱)

کله چه د حضرت باذان رضی الله عنه وفات اوشو. نو اسود عنسی په صنعاء یمن باندې قبضه اوکړله. او د حضرت باذان رضی الله عنه ښځې ،، مرزبانې ،، سره هغه نکاح هم اوکړله. چونکه هغه ته خطره وه.

(۱) فتح الباری (۹۱۸)۔

(۲) شرح الکرماني (۱۹۴/۱۱۶)۔

(۳) قال الحافظ ومراده بخروجه ای ظهوره علی قومہ من قریش بفتح مکة وليس المراد مبدأ ظهوره بالنبوة، ولا خروجه من مكة الى المدينة لطول المدة بين ذلك وبين خروج مسيلمه (و انظر فتح

الباری (۹۱۸)۔

(۴) عمدة القاری (۲۶۱۸) وفتح الباری (۹۳۸)۔

په دې وجه به هر وخت زرو سپاهيانو دهغه په کور باندې بهره ورکوله. د اسود عنسی کار ختمولو دپاره حضرت فیروز دیلمی عليه السلام راغې. هغه د ټولو نه مخکېني مرزبانان. . . سرد رابطه قائمه کړله. هغه مدد دپاره تیاره شوه. نو منصوبه جوړه کړې شوه. مرزبانان يوه ورځ اسود عنسی باندې ډیر شراب اوڅکول. هغه په نشه کېنې بې هوښه شو. حضرت فیروز دیلمی عليه السلام او دهغه ملگرو د منصوبې مطابق د شا د طرفه په دیوال کېنې غار اوکړو. او وردننه شو. هغه نې اووژلو. دهغه د قتلولو نه پس دهغه ملگری هم اوختیدل. او الله عز وجله دوباره په صنعاء باندې مسلمانانو ته غلبه ورکړله. حضرت فیروز دیلمی عليه السلام د نبی کریم عليه السلام په خدمت کېنې اطلاع اولیکله. خو کله چه اطلاع اورسیده. نو نبی عليه السلام وفات شوې وو. (۱)

مسيلمه او اسود دواړو د نبی عليه السلام په ژوند کېنې د نبوت دعوه کړې وه. خو نبی عليه السلام دهغوی د قتل هيڅ اقدام اونکړو. حضرت مولانا انور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرمايلى دى. ددې وجه دا وه. چه چرته دا خبره مشهوره نه شى. چه نبی عليه السلام دخپل اقتدار په خاطر د نورو د شرکت نه بغير د نبوت په منصب باندې قبضه کيدل غواړي. ددوی نه علاوه که بل څوک د نبوت دعوه اوکړى. نو دې دهغه د قتل فيصله کوي. د دروغژن نبی د قتل فيصله شرعى لحاظ سره اگر چه بالکل صحيح او ټيک ده. خو په دې عنوان سره خلق ډیر بدگمانه کيدې شى. رسول الله عليه السلام ددې مصلحت لحاظ اوساته. او پخپله نې هيڅ اقدام اونه کړو. دا مرتبه الله تعالى د حضرت صديق اکبر عليه السلام دپاره مقرر کړې وه. چه هغوی په خپل دور کېنې داسې ډیر دروغژن نبيان جهنم ته اور رسول. (۲)

[۳۸۱] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجَرْمِيُّ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحِ بْنِ أَبِي عُبَيْدَةَ بْنِ نَشِيطٍ وَكَانَ فِي مَوْضِعٍ آخِرِ اسْمِهِ عَبْدُ اللَّهِ أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنَ عُبَيْدَةَ قَالَ بَلَّغْنَا أَنَّ مُسَيْلِمَةَ الْكَذَّابَ قَدِمَ الْمَدِينَةَ فَتَزَلَّ فِي دَارِ بِنْتِ الْحَارِثِ وَكَانَ تَحْتَهُ بِنْتُ الْحَارِثِ بِنْتُ كُرَيْزٍ وَهِيَ أُمُّ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَامِرٍ فَأَتَاهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَوَعَّه فَأَثَبَتْ بِنْتُ قَيْسٍ بِنْتُ شَمَّاسٍ وَهُوَ الَّذِي يُقَالُ لَهُ خُطِيبُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَفِي يَدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَضِيبٌ فَوَقَفَ عَلَيْهِ فَكَأَمَّهُ فَقَالَ لَهُ مُسَيْلِمَةُ إِنَّ شَيْئًا خَلِيَ أَيْتَنَكَ وَبَيْنَ الْأُمُرِّ جَعَلْتَهُ لَنَا بِعَدْلِكَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْ سَأَلْتَنِي هَذَا الْفَضِيبَ مَا أَعْطَيْتُكَه وَإِنِّي لَأَرَاكَ الَّذِي أَرَيْتَ فِيهِ مَا أَرَيْتَ وَهَذَا ثَابِتُ بْنُ قَيْسٍ وَسَمِيعُكَ عَنِّي فَالْمَرْءُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ

(۱) عمدة القاری (۲۶۱۸) د حضرت عروه عليه السلام یو روایت کېنې دی. چه اسود عنسی د رسول الله عليه السلام د وفات نه یوه ورځ او یوه شپه مخکېنې قتل کړې شو. او د وحی په ذریعه نبی عليه السلام ته دهغه د قتل اطلاع ورکړې شوه. نبی عليه السلام صاحبو عليه السلام ته اطلاع ورکړله. (فتح الباری) (۹۳۸)۔

(۲) فیض الباری (۱۲۳۴)۔

عَبَّاسٌ عَنْ رُفَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ ذَكَرَ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ ذَكَرَ لِي أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ بَيْنَنَا وَأَنَا نَابِئُكُمْ أُرَيْتُ أَنَّهُ وَضِعَ فِي يَدَيَّ سِوَارَانِ مِنْ ذَهَبٍ فَقَطَعْتُهُمَا وَكَرِهْتُهُمَا فَأَذِنَ لِي فَتَقَطَعْتُهُمَا فَطَارَا فَأَوَّلُهُمَا كَذَابُ ابْنِ يَمْرُوتَ بْنِ قُضَالَةَ فَقَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ أَحَدُهُمَا الْعَنُوسُ الَّذِي قَتَلَهُ قَبْرُؤُ بْنُ يَالِثَمٍ وَالْآخَرُ مُسَيْلِمَةُ الْكَذَّابِ [ر: ۳۳۳]

قوله: عَنْ ابْنِ عُبَيْدَةَ بْنِ نَشِيطٍ وَكَانَ فِي مَوْضِعٍ آخَرَ اسْمُهُ عَبْدُ اللَّهِ: دامام بخاری رحمته الله مقصد داده. چه دلته په سند کښې د،، ابن عبیده،، نوم مذکور نه دې. خو بل ځانې کښې دهغه نوم،، عبدالله،، بیان کړې شوې دې. امام بخاری رحمته الله دا وضاحت ځکه اوفرمايلو. چه د،، عبیده بن نشیط،، يو څونې بل هم دې. دهغه نوم ،، موسی،، دې. او هغه ضعیف دې. (۱) په دې وجه امام بخاری رحمته الله تصریح کړې ده. چه دلته مراد ،، عبدالله،، دې. ،، موسی،، مراد نه دې.

بَابُ قِصَّةِ أَهْلِ نَجْرَانَ

[۳۱۲، ۳۱۳] حَدَّثَنِي عَبَّاسُ بْنُ الْحُسَيْنِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ صَلَةَ بْنِ زُفَرٍ عَنْ حُدَيْفَةَ قَالَ جَاءَ الْعَاقِبُ وَالسَّيِّدُ صَاحِبَا نَجْرَانَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُرِيدَانِ أَنْ يَلْعَنَاهُ قَالَ فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ لَا تَفْعَلْ قَوْلَ اللَّهِ لَنْ كَانَتْ نَبِيًّا فَلَا عَتَا لَا تُفْلِحُ نَحْنُ وَلَا عَقِبُنَا مِنْ بَعْدِنَا قَالَ إِنَّا نُعْطِيكَ مَا سَأَلْتَنَا وَابْعَثْ مَعَنَا رَجُلًا أَمِينًا وَلَا تَبْعَثْ مَعَنَا إِلَّا أَمِينًا فَقَالَ لِابْعَثْنِ مَعَكُمْ رَجُلًا أَمِينًا حَقٌّ أَمِينٌ فَاسْتَشْرَفَ لَهُ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ قُمْ يَا أَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ الْجَرَّاحِ فَلَمَّا قَامَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذَا أَمِينٌ هَذِهِ الْأُمَّةُ

[۳۱۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا إِسْحَاقَ عَنْ صَلَةَ بْنِ زُفَرٍ عَنْ حُدَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ أَهْلُ نَجْرَانَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا ابْعَثْ لَنَا رَجُلًا أَمِينًا فَقَالَ لِابْعَثْنِ إِلَيْكُمْ رَجُلًا أَمِينًا حَقٌّ أَمِينٌ فَاسْتَشْرَفَ لَهُ النَّاسُ فَبِعَثَ أَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ الْجَرَّاحِ [ر: ۳۱۵]

[۳۱۶] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ خَالِدٍ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَكُلُّ أُمَّةٌ أَمِينًا وَأَمِينٌ هَذِهِ الْأُمَّةُ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ [ر: ۳۱۷]

نجران د مکې مکرمي نه یمن طرف ته اووه منزله فاصله باندې د یو لوني ښار نوم دې. د نجران وفد د نبی کریم صلی الله علیه و آله په خدمت کښې دوه ځله حاضر شوې دې. یو ځلې دا وفد مکې مکرمي ته حاضر شوې دې. هغه وخت دا په سلو سړو .

باندې مشتمل وو. (۱) او په دویم ځل ددوی وفد ۹۹ کښې راغلې دي. دلته په روایت کښې چه دکومې واقعې بیان دي. هغه د ۹۹ هـ. هغه وخت دا وفد د ابن سعد د بیان مطابق په څوارلسو او د ابن اسحاق د روایت مطابق ۲۳ سړو باندې مشتمل وو. (۲) په دوی کښې درې لوڼې سرداران وو. دلته د بخاری په روایت کښې د دوو ذکر دي. یو، سید، سره مشهور وو. دهغه نوم ،، ایهم،، یا ،، شرحبیل،، وو. د جماعت ترتیب او د سړولو وغیره انتظام دده په ذمه وو. دویم ،، عاقب،، وو. دهغه نوم ،، عبدالمسیح،، وو. دا د قافلې امیر وو. دریم سردار چه دهغه ذکر د بخاری په روایت کښې نشته... ابو حارثه بن علقمه،، وو. دا دهغوی امام او مذهبی مقتدا وو. (۳)

رسول الله ﷺ هغوی ته د اسلام دعوت ورکړ. او د قرآن تلاوت یې اوکړ. خو هغوی د اسلام قبولولو نه انکار اوکړ. نبی ﷺ اوفرمائیل که تاسو زما د خبرې نه انکار کوئ. نو راشئ زه تاسو سره مباحله کوم. د سورة آل عمران په آیت «تَعَالَوْاْ اِنَّا اُنۡبِیُّاُکُمْ وَ اِنَّا نَزَّلْنَا وَرِسَالَتُنَا وَ اَنۡفُسُکُمْ...» کښې هم دي مباحلې طرف ته اشاره ده. (۴) دغه خلق د مباحلې دپاره تیارشو. خو سید ایهم یا عاقب اووئیل. چه که مونږه مباحله اوکړله. او دا واقعی د الله نبي وی. نو مونږ به ټول هلاک او برباد شو. نو دغه خلقو د مباحلې اراده پریخودله. او راغلل. نبی ﷺ ته یې عرض اوکړ. چه تاسو کوم څه جزیه وغیره په مونږ باندې لازموئ. مونږ به یې درکوو. رسول الله ﷺ په دوه زره حلو (جوړو) باندې هغوی سره صلح اوکړله. زر جوړې په رجب کښې او زر د صفر په میاشت کښې دهغوی په ذمه لازمي کړې شوې. (۵) ابن سعد لیکلی دی. چه سیدایهم او عاقب دواړه روستو مسلمانان شو. (۶) فائده: د مباحلې معنی: د مباحلې معنی ملاعنه ده. یعنی د یوېل دپاره د لعنت بددعا کول. علامه دوانی شافعی رحمه الله یوه مستقل رساله د مباحلې په شرائطو باندې لیکلې ده. په هغې کښې هغوی تفصیل سره د مباحلې شرطونه بیان کړي دي. (۷)

دحضرت عبدالله بن مسعود رحمه الله، حضرت ابن عباس رحمه الله، امام اوزاعی رحمه الله او امام شعبی رحمه الله وغیره حضراتو نه نقل دي. چه هغوی د مباحلې دعوت ورکړ. څوک باطل پرست د حجت تمامیدو باوجود که د باطل نه د رجوع کولو دپاره نه تیارېږي. نو د مباحلې دعوت

(۱) فتح الباری (۹۴۸)۔

(۲) فتح الباری (۹۴۸)۔

(۳) فتح الباری (۹۴۸) په دلائل د بیهقی کښې دهغه نوم ابو حارثه راغلي دي. (اوگوړی: دلائل النبوة)

للبیهقی (۲۸۳۱۵)۔

(۴) دلائل النبوة للبيهقي (۵۸۷۱۵)۔

(۵) فتح الباری (۹۵۱۸) وعدة القاری (۴۷۱۱۸)۔

(۶) فتح الباری (۹۵۱۸) وطبقات ابن سعد (۳۸۵۱۱)۔

(۷) فیض الباری (۱۲۴۱۴)۔

یعنی ماته یوه داسې علاقه معلومه ده، چه هغې ته، عمان، وائی، دهغې غاړې سره دریاب لگیدلې دي. (یعنی دریاب سره پیوست دي) که زما قاصد د عمان اوسیدونکو ته ورشی، نو هغه خلق به په هغه نه غشی اولی، او نه کانه یی،

یوبل ښار، عمان (په فتحې د عین او په تشدید دمیم سره) دي. کوم چه نن صباد اردن حکومت دارالسلطنت دي. متقدمین لیکي، چه دا د شام علاقې یو ښار دي. ځکه چه مخکښې دا حصه هم شام کښې شامل وه. دلته هغه مراد نه ده. (۱)

=بَابُ قُدُومِ الْأَشْعَرِيِّينَ وَأَهْلِ الْيَمَنِ=

د اشعريينو وفد د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې د خيبر فتح کیدو ته پس ۷هـ کښې راغلې دي. او د اهل يمن وفد په سنة الوفود کښې یعنی ۹هـ کښې راغلې دي. (۲) خو چونکه د اشعريينو تعلق هم يمن سره دي. په دې وجه امام بخاری رحمه الله دواړه یوځانې جمع کړل. امام بخاری رحمه الله په واقعاتو بیانولو کښې لکه څنگه چه د تاریخی ترتیب لحاظ ساتی، هغه شان په بعضو واقعاتو کښې هغوی د تاریخی ترتیب رعایت هم پریخودې دي. د بل څه مناسبت په وجه نې واقعات یو بل سره یوځانې کړی دی.

قوله: وَقَالَ أَبُو مُوسَى عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُمْ مِثِّي وَأَنَا مِنْهُمْ:
[ر: ۲۳۵۴] نبی ﷺ او فرمانييل. دا خلق زما ځیني دي. او زه دهغوی نه یم. قاعده داده، چه کله دچا سره څه خاص ربط او تعلق پیدا شی، نو هغه خپل شمارلې کیږی. ددې ارشاد هم دغه معنی ده.

[۲۳۳] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ وَإِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ قَالَا حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَدَمَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَدِمْتُ أَنَا وَآخِي مِنَ الْيَمَنِ فَمَكَّنْتُنَا جِئْنَا مَا نَرَى ابْنَ مَسْعُودٍ وَأُمَةً إِلَّا مِنْ أَهْلِ الْبَيْتِ مِنْ كَثْرَةِ دُخُولِهِمْ وَلَزُومِهِمْ لَهُ [ر: ۳۵۵۲]

حضرت ابو موسی اشعری رحمه الله فرماني، چه کله مونږ د يمن نه راغلو، نو څه مودې پورې مونږ ابن مسعود رحمه الله او دهغه مور د اهل بیتو نه گنرل، ځکه چه دهغوی نبی ﷺ سره تعلق او دهغه سره حاضری داسې وه، لکه چه دخپل خاندان د خلقو او نزدې رسته دارانو وی.

[۲۳۳] حَدَّثَنَا أَبُو نَعِيمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ عَنْ أَبِي بَرْزَاءَ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ زُهَيْرٍ قَالَ لَبَّا قَدِمَ أَبُو مُوسَى أَكْرَمَ هَذَا الْحَيِّ مِنْ جَرِيرٍ وَأَنَا نَجْلُوسُ عِنْدَهُ وَهُوَ يَتَعَدَّى دَجَاجًا وَفِي الْقَوْمِ رَجُلٌ جَائِسٌ قَدْ عَاةَ إِلَى الْقَدَاءِ فَقَالَ إِنِّي رَأَيْتُهُ يَأْكُلُ شَيْئًا فَقَدَرْتُهُ فَقَالَ هَلُمَّ فَإِنِّي رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْكُلُهُ فَقَالَ إِنِّي حَلَفْتُ لَا أَكُلُهُ فَقَالَ هَلُمَّ أَخْبِرْكَ عَنْ يَمِينِكَ

(۱) فتح الباری (۹۶۸)۔

(۲) فتح الباری (۹۷۸)۔

إِنَّا أَنشَأْنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَفَرًا مِنَ الْأَشْعَرِيِّينَ فَاسْتَعْمَلْنَاهُ فَأَتَى أَنْ يُحْمِلَنَا فَاسْتَعْمَلْنَاهُ فَخَلَفَ أَنْ لَا يُحْمِلَنَا ثُمَّ لَمْ يَلَيْكُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ أَتَى بِمَنْبِإِ إِبِلٍ فَأَمَرْنَا بِمَنْبِإِ ذُوْدٍ فَلَمَّا قُضِنَا هَا قُنَا تَقَعْلُنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمِينَهُ لَا نُظْلِمُ بَعْدَهَا أَبَدًا فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّكَ خَلَفْتَ أَنْ لَا تُحْمِلَنَا وَقَدْ حَمَلْتَنَا قَالَا أَجَلٌ وَلَكِنْ لَا أُخْلِفُ عَلَى يَمِينٍ فَأَرَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا إِنْ أَتَيْتُ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ مِنْهَا وَتَحَمَّلْتَهَا [ر: ۲۹۱۳]

داد حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د خلافت د زمانی واقعہ ده. چه حضرت ابو موسی اشعری رضی اللہ عنہ د کوفې گورنر جوړ شو. او راغې. (۱) نود جرم قبیلې هغوی ډیر اکرام او کړو. هغه داسې چه هغوی سره نې قیام او کړو د هغوی عزت نې اوساته.

قوله: فامرنا بخمس ذود: په دې روایت کې دې چه نبي صلی اللہ علیہ وسلم د پنځو اوبانو حکم او فرمانیلو په یو بل روایت کې د، ثلاث البعرة، دریو اوبانو ذکر دې. او بل یو روایت راوړون دې. په هغې کې د شپږو اوبانو ذکر دې. ممکن ده. چه جدا جدا واقعات وی. او دا هم کېدې شی. چه پنځه اوبان نې یو خاص وخت کې ورکړې وی. او یو اوبن نې اخستي وی. او په هغې کې شامل کړې وی. او یوه توجیه خو هرځانې کې چلیدې شی. چه اقل عدد د زیاتو نشي نه کوی.

[۲۹۱۴] حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا أَبُو صَخْرَةَ جَامِعُ بْنُ شَدَّادٍ حَدَّثَنَا صَفْوَانُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَازِنِيُّ حَدَّثَنَا عُمَرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ قَالَ جَاءَتْ بَنُو تَمِيمٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أُبَشِّرُوا يَا بَنِي تَمِيمٍ قَالُوا أَمَّا إِذْ بَشَّرْتَنَا فَأَعْطَيْنَا فَنَغَيَّرَ وَجْهَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَاءَ نَاسٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْبِلُوا الْبُشْرَى إِذْ لَمْ يَقْبَلْهَا بَنُو تَمِيمٍ قَالُوا قَدْ قَبِلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ [ر: ۲۹۱۸]

[۲۹۱۹] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيُّ حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ إِبْنِ مَاعِيْنٍ عَنْ أَبِي خَالِدٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْإِيمَانُ هَا هُنَا وَأَشَارَ بِيَدِهِ إِلَى الْيَمَنِ وَالْجَفَاءُ وَغِلْظُ الْقُلُوبِ فِي الْقَدَادِينِ عِنْدَ أَصُولِ أَذْنَابِ الْإِبِلِ مِنْ حَيْثُ يَظْلَمُ قَرْنَا الشَّيْطَانِ رِبْعَةً وَمِصْرَ [ر: ۲۹۱۹]

[۲۹۱۹/۲۹۲۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا أَبُو أَبِي عَدِيٍّ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ ذَكْوَانَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَا كُمْ أَهْلُ الْيَمَنِ هُمْ أَرْقُ أَفْبَدَةُ وَالْيَمَنِ قُلُوبُ الْإِيمَانِ يَمَانٍ وَالْحِكْمَةُ يَمَانِيَّةٌ وَالْفُخْرُ وَالْخِلَاءُ فِي أَصْعَابِ الْإِبِلِ وَالسَّكِينَةُ وَالْوَقَارُ فِي أَهْلِ الْغَنَمِ وَقَالَ عُنْدَ رَعْنٍ شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ سَمِعْتُ

ذُكِرَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[۳۱۸] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي أَخِي عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ ثَوْبَانَ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي أَيُّوبٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْإِيمَانُ بِحِمَارٍ وَالْيَقِينَةُ هَاهُنَا هَاهُنَا يَطْلُمُ قَرْنُ الشَّيْطَانِ

[۳۱۹] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَتَاكُمْ أَهْلُ الْيَمَنِ أضعف قلوباً وأرق أفبدة الفقه يَمَانٍ وَالْحِكْمَةُ يَمَانِيَّةٌ [۳۱۹: ر]

قوله: الایمان هاهنا: و اشار بیده الی الیمن: نبی کریم ﷺ یمن طرف ته اشاره اوکرله. اووې فرمانیل، ایمان دلته دی، او په دویم روایت کښې دی... الایمان یمان، ایمان خو یمنی دی. د ایمان نسبت یمن طرف ته دکولو دا وجه وه، چه د یمن خلق پخپله اسلام طرف ته رامنځکښې شوی وو. او په ایمانی صفاتو سره ډیر اوچت وو. او کله چه یو سړې یا یو جماعت په څه خاص صفت سره په امتیازی شان سره موصوف شی. نو هغه وصف هغه سره مخصوص طور باندې ذکر کولې شی. خو ددې مقصد دا هیڅ کله نه وی. چه هغه وصف په نورو کښې نشته.

قوله: والجفاء و غلظ القلوب فی الفدادین: جفاء او د زړونو سختی په فدادینو کښې ده. د فدادین معنی: د جفاء نه مراد د زړه سختی او د... غلظ القلوب... نه مراد د زړونو غلظ فہمی او کوږوالي دي. او کیدې شی. چه د... غلظ القلوب... عطف په... الجفاء... باندې عطف تفسیری وی. او د دواړو نه مراد د زړه سختی وی. والله اعلم. د... فدادین... په باره کښې دوه خبرې نقل کړې شوی دی:

① فدادین د... فداد... جمع ده. او فداد د... فدید... نه ماخوږ دي. فدید هغه آواز ته وائی. کوم چه د ځناورو والا د خپلو ځناورو پاسولو، چلولو او تیز تللو دپاره کوی. (۱) مطلب دادې. چه کوم خلق اوښان او څاروی ساتی. اود اوښانو لکو سره شور کوی. او چغې وهی. په هغوی کښې د زړونو سختی، کوږوالي او کم عقل توب وی.

② دویم صورت دادې. چه فدادین د دال تخفیف سره د... فدان... جمع ده. د فدان معنی ده. «آلة الحرث»، (۲) په دې صورت کښې به مضاف محذوف منلې شی. یعنی «الجفاء و غلظ القلوب فی اصحاب الفدادین عند اصول اذئاب الابل»

قوله: من حيث يطلع قرناً الشيطان ربيعة ومضر: مشرق طرف ته اشاره ده. دا اشاره

(۱) عمدة القاری (۳۱۱۸)۔

(۲) عمدة القاری (۳۱۱۸)۔

مشرق ته ددې دپاره شوې ده، چه کوم وخت نمر راخیژی، شیطان دهغې په برابر او درېږي، او کوم خلق چه نمر ته سجدې کوي، دې دخپل ځان دهغوی د معبود په حیثیت سره د ښکاره کولو کوشش کوي. (۱)

دلته، قربا الشیطان، مبدل منه دي، او، ربیعة ومض، دهغې نه بدل دي، ربیعه او مضر دواړه ئې د شیطان ښکري او گرځولې، چونکه دغه وخته پورې هغې خلقو اسلام نه وو راوړلې، او په شیطاني صفاتو او حرکتونو کښې به وړاندې وو، په دې وجه نبی ﷺ هغوی ته، قربا الشیطان، او فرمائیل.

قوله: حدثنا محمد بن بشر..... هم ارق افئدة والین قلوباً: دا خلق په زړه نری او نرم زړه والا دی، بعضې عالمانو په،، فؤاد،، او،، قلب،، کښې فرق بیان کړې دي، چه،، فؤاد،، غشاء القلب یعنی د زړه پردې ته وائی، که دغه پرده نری وی، نو وعظ او نصیحت په زړه باندې زر اثر کوي، او که هغه سخته وی، نو د نصیحت اثر زر نه کیږي، مطلب دادې، چه د یمن دخلقو زړه هم نرم دي، او د هغوی په زړه باندې پرده هم نری ده. (۲)

قوله: والحكمة بمأنية:

د حکمت معنی: د حکمت په باره کښې مختلف اقوال علماؤ بیان کړي دي، بعضو وئیلی دي:

((الحكمة الفهم عند الله وقيل التقفه في الدين، وقيل الاصابة في القول والعمل)) (۱) وقيل غير ذلك))

قوله: والفخر والخلاعة في اصحاب الابل، والسكينة والوقار في اهل الغنم: فخر او تکبر په اوبنانو والا کښې دي، او عاجزی او وقار په ګډو کښې دي، په حقیقت کښې چه صحبت دکوم څیز هم وی، په انسان باندې دهغې اثر ضرور کیږي، په اوبنانو کښې د لوڼې والی او تکبر صفت موجود وی، نو دهغې د صحبت په اثر سره دا صفت د اوبنانو والا طرف ته هم منتقل کیږي، او چیلۍ یو مسکین (عاجزه) ځناور دي، نو کوم خلق چه ګډو سره هر وخت اوسېږي، په هغوی کښې عاجزی او وقار راځي.

[۳۱۰] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ قَالَ كُنَّا جُلُوسًا مَعَ ابْنِ مَسْعُودٍ فَجَاءَ خَبَابٌ فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَسْتَطِيعُ هَؤُلَاءِ الشَّابَّ أَنْ يَقْرَءُوا كَمَا تَقْرَأُ قَالَ أَمَا إِنَّكَ لَوْ شِئْتَ أَمَرْتُ بَعْضَهُمْ يَقْرَأُ عَلَيْكَ قَالَ أَجَلٌ قَالَ اقْرَأْ يَا عَلْقَمَةُ فَقَالَ زَيْدُ بْنُ حُدَيْرٍ أَخُو زَيْدِ بْنِ حُدَيْرٍ أَنَا مُرُّ عَلْقَمَةَ أَنْ يَقْرَأَ وَلَيْسَ بِأَقْرَبِنَا قَالَ أَمَا إِنَّكَ إِنْ شِئْتَ أَخْبَرْتُكَ بِمَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قَوْمِكَ وَقَوْمِهِ فَقَرَأْتُ خَمْسِينَ آيَةً مِنْ سُورَةِ مَرِّمَ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ كَيْفَ تَرَى قَالَ قَدْ أَحْسَنَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ مَا أَقْرَأَ شَيْئًا إِلَّا وَهُوَ يَقْرَؤُهُ ثُمَّ

(۱) عمدة القارى (۳۱۱/۸)۔

(۲) عمدة القارى (۳۳۱/۱۸) وفتح البارى (۱۰۰/۸)۔

أَتَيْتُ إِلَى خِيَابٍ وَعَلَيْهِ خَاتَمٌ مِنْ ذَهَبٍ فَقَالَ أَلَمْ تَأْنِ لِهَذَا الْخَاتَمِ أَنْ يُلْقَى قَالَ أَمَا إِنَّكَ لَنْ تَرَاهُ عَلَى بَعْدِ الْيَوْمِ قَالَ لَقَاءُ رَوَاهُ عَنْدَ رَعْنٍ شُعْبَةَ

حضرت علقمه رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ مونہ دحضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ سرہ ناست ووجہ پہ دے کنبی حضرت خیاب بن اوت رضی اللہ عنہ تشریف راوہ. او حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ تہ نی اووئیل تاسو سرہ ناست دا خوانان ستاسو پہ شان قرآن لوستلی شی؟ حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ اوفرمائیل کہ تاسو غواړئ نو زہ به یوکس تہ د تلاوت دپارہ اووایم وی وئیل ضرور اووایم. حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ اوفرمائیل ای علقمه! تہ اولولہ به دے باندی د مشہور تابعی زیاد بن حدیر ورور زید بن حدیر حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ تہ اووئیل... تاسو علقمه تہ د تلاوت کولو دپارہ فرمایئ حالانکہ هغه زمونږ ټولو نه ښه قاری نه دے، نو حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ زید بن حدیر تہ اوفرمائیل.

قوله: أَمَا إِنَّكَ إِنْ شِئْتَ أَخْبَرْتُكَ بِمَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي

قَوْمِكَ وَقَوْمِيَّةٍ،، یعنی که تہ غواړئ نو زہ به تاته هغه حدیث واوروم کوم چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ستاد قوم او د علقمه د قوم په باره کنبی فرمائیلی دے،،

دلته په بخاری کنبی ددې حدیث ذکر نشته. په حقیقت کنبی د علقمه تعلق نخع قبیلې سره وو. چہ دا د یمن مشهوره قبیلہ ده. ا زید بن حدیر تعلق بنو اسد سره وو. رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ددې دواړو قبیلو (د نخع او بنو اسد) باره کنبی چہ کوم حدیث بیان کړې دے. هغه امام احمد رحمہ اللہ پخپل... مسند،، کنبی دحضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ نه نقل کړې دے. چہ هغوی اوفرمائیل.

قوله: شَهِدَتْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَدْعُو هَذَا الْحَيَّ مِنَ النَّخَعِ وَيُثْنِي عَلَيْهِمْ حَتَّى

تَمْنِيَتْ أَنِّي رَجُلٌ مِنْهُمْ: (۲)،، حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ زہ د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کنبی حاضر ووم. نبی صلی اللہ علیہ وسلم د نخع قبیلې دپارہ دعا اوفرمائیل. او دهغوی تعریف ئې اوکړو. تردې چہ زما خواش پیدا شو. چہ زہ هم ددغه قبیلې یوکس وې،،

اودبنو اسد باره کنبی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل: «ان جہینہ وغیرہا غیر من پی اسد» (۳) د بنو اسد په مقابلہ کنبی نبی صلی اللہ علیہ وسلم جہینہ او نورو قبیلو تہ ترجیح ورکړلہ. نو حضرت عبداللہ بن

دیرمخ حاشیہ: (۱) روح المعانی (۴/۱۱۳) علامہ آلوسی لیکلی دی. چہ د حکمت په تفسیر کنبی د عالمانو یو کم خلوصیت اقوال دی. علامہ نووی رحمہ اللہ د حکمت جامع تعریف کولو کنبی لیکلی دی. ((والذی صفا لنا منها، ان الحکمة عبارة عن العلم المتصف بالاحکام المشتغل علی معرفة الله تعالی المصحوب بنفاذ البصيرة، وتهذيب النفس، وتحقيق الحق، والعمل به. والصد عن اتباع الهوى والباطل))

(شرح مسلم للنووی: ۵۳۱)۔

(۱) فتح الباری (۱۰۰۸)۔

(۲) فتح الباری (۱۰۰۸)۔

مسعود رضی الله عنه زید بن حدیر ته مخاطب شو. او وې وئیل.

قوله: أَمَّا إِنَّكَ إِنْ شِئْتَ أَخْبَرْتُكَ بِمَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي

قَوْمِكَ وَقَوْمِهِ: په دې جملې سره هغوی د حضرت علقمه د ترجیح وجه اوخودله. چه دده د قوم تعریف نبی صلی الله علیه و آله فرمائیلې دې. اوستا قوم ئې خو د جهینه په مقابلې کښې هم مرجوح گرځولې دې.

حضرت علقمه فرمائی. چه بیا ما د سورة مریم د پنځوسو آیاتونو تلاوت اوکړو. حضرت ابن مسعود رضی الله عنه د حضرت خباب رضی الله عنه نه تپوس اوکړو. چه تلاوت ئې څنگه اوکړو؟ هغه اووئیل.

«قد احسن»، ډیر ښه تلاوت ئې اوکړو.

حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه اوکتل. چه د حضرت خباب رضی الله عنه په لاس کښې د سرو زرو گټمه ده. نو هغه ته ئې اوفرمائیل. لا تراوسه پورې تا دا گټمه نه ده غورځولې. حضرت خباب رضی الله عنه اووئیل. چه دنن نه پس به تاسو زما په لاس کښې دا گټمه کله هم نه وینی. نو هغه گټمه هغوی اوښکله.

په دې روایت کښې د حضرت علقمه د قبیلې نخع ذکر ضمنی طور باندې په دې طریقې راغلې دې. چه حضرت ابن مسعود رضی الله عنه اوفرمائیل. «إِنْ شِئْتَ أَخْبَرْتُكَ بِمَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قَوْمِكَ وَقَوْمِهِ» او نخع د یمن قبیله ده. په دې وجه امام بخاری رحمه الله دا روایت په دې باب کښې ذکر کړو.

فائده: حضرت خباب بن ارت رضی الله عنه د سرو زرو د گټمې استعمال غالباً هغه د حرمت حدیث په نهی تنزیهی باندې محمول کولو. اودا هم کیدې شی. چه د نهی حدیث هغه ته نه وی رسیدلې. کله چه حضرت ابن مسعود رضی الله عنه د سرو دپاره ددې د استعمال حرمت اوخودلو. نو هغه ددې استعمال پریخوده. (۱)

حضرت علقمه رحمه الله: حضرت علقمه رضی الله عنه د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه اوچتو شاگردانو ځینې وو. علامه ذهبی رحمه الله د رباح قول نقل کړې دې. چه «إِذَا رَأَيْتَ عِلْقَمَةَ فَلَا يَضْرُكُ أَنْ لَا تَرَى عِمْدَ اللَّهِ» (۲) یعنی که تا علقمه اولیده. نو دا خبره ستا دپاره هیڅ نقصان نه درکوی. چه تا حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه اونه لیده. او دا ځکه چه علقمه د خپل استاذ د علومو محافظ او دهغه د سیرت او کردار نمونه وه.

د حضرت علقمه وفات د یزید په دور خلافت کښې ۵۲۱ کښې اوشو. لس کم سل کاله عمر ئې وو. (۳)

(۱) فتح الباری (۱۰۱۸)۔

(۲) سیر اعلام النبلاء (۵۵۱۴)۔

(۳) سیر اعلام النبلاء (۶۱۱۴)۔

بَابُ قِصَّةِ دُوَيْسَ وَالطُّفَيْلِ بْنِ عَمْرِو الدَّوْسِيِّ

[۳۱۳۱] حَدَّثَنَا أَبُو نَعِيمٍ حَدَّثَنَا سَفِيَانُ عَنْ ابْنِ ذَكْوَانَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَابِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ الطُّفَيْلُ بْنُ عَمْرٍو إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ إِنَّ دُوَيْسًا قَدْ هَلَكَتْ عَصَتُ وَأَبْتُ قَدْ أَذَرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ فَقَالَ اللَّهُمَّ اهْدِ دُوَيْسًا وَأَبْتَ بِهِمَا [۲۴۴:۹]

یعن اودھغی پہ خواوشا علاقو کنبی دوس قبیلہ آبادہ وہ ددی قبیلہ دتولو نہ رومی سہی چہ ہغہ اسلام قبول کرو۔ ہغہ طفیل بن عمرو وودا د دوس قبیلہ سرداروو۔ قریشوسرہ دھغوی حلیفانہ (د ملگرتیا) تعلقات وود ہجرت نہ مخکنی دے مکہ مکرمہ تہ راغی نو د قریشو بعضی خلقو ہغہ تہ اوونیل۔ چہ نن صبا پہ مونہ کنبی یو سہی پیدا شوے دی۔ چہ ہغہ تول خلق پہ فتنہ کنبی اچولی دی۔ دھغہ کلام یر ساحرانہ دی پہ پلار اوخوی او بنخہ خاوند کنبی ہم جدائی راولی۔ پہ دی وجہ تاسو کوشش اوکری۔ چہ دھغہ ہیخ خبرہ ستاسو غورونو تہ راونہ رسی۔ حضرت طفیل بن عمرو لہ قریشو دومرہ اویرولو۔ چہ ہغہ پہ خپلو غورونو کنبی مالوچ کیخودل۔ چہ د نبی ﷺ خہ خبرہ پہ غور کنبی رانہ شی۔

یوہ ورخ سحر وختی حضرت طفیل رضی اللہ عنہ خانہ کعبہ تہ تلی وو۔ ہلتہ رسول اللہ ﷺ د سحر مونخ کولو، او د قرآن شریف تلاوت نہی لوستلو۔ ہغہ سوچ اوکرو۔ چہ آخر زہ عقل او پوہہ لرم۔ پہ بنہ او بدہ خبرہ کنبی فرق کولی شہ۔ د نبی ﷺ کلام مالہ اویردل پکاردی۔ کہ بنہ وی۔ نو قبول بہ نہی کریم۔ اوکہ بد وی۔ نو پری بہ نہی گدم۔ حضرت طفیل بن عمرو رضی اللہ عنہ قرآن واورید۔ او دومرہ متاثرہ شو۔ چہ کلہ رسول اللہ ﷺ فارغ شو۔ او کورته نہی تشریف راوے۔ نو حضرت طفیل ہم د نبی ﷺ کورته راغی۔ اودتولی واقعی اورولو نہ پس نہی عرض اوکرو۔ چہ تاسو راتہ خپل دین پیش کری۔ نبی کریم ﷺ د اسلام تعارف اوکرو۔ او ہغہ اسلام قبول کرو۔ (۱)

نبی کریم ﷺ ہغہ لہ دوس قبیلہ طرف تہ د اسلام دعوت ورکولو دپارہ اولیکہ۔ ہغوی اوونیل۔ «اجعل لی آیۃ» ای دالہ رسولہ! ماتہ خہ نخبہ راکی۔ نبی ﷺ او فرمائیل۔ «اللہم تورلہ» ای اللہ! دہ تہ نور ورکری۔ نو دھغہ د سترگو پہ منخ کنبی اللہ تعالیٰ یو نور پیدا کرو۔ خوبیا نہی دعا اوکری۔ «یارب! احاف یقولوا انہ مثلہ» ای زما ربہ! ماتہ یرہ دہ۔ چہ خلق پہ دی نور کتلو سرہ دا اونہ وائی۔ (چہ د پلار نیکنو دین پریخودو پہ وجہ) دا مثلہ شو۔ اللہ ﷻ ہغہ نور دھغہ کوپری طرف تہ منتقل کرو۔ دھغہ کورہ بہ پہ تورہ تیارہ شپہ کنبی د دیوی پشان رنہا کولہ۔ (۲) ہغہ چہ لارو۔ نو پخپلہ قبیلہ کنبی نہی د اسلام تبلیغ شروع کرو۔ چہ پہ دی سرہ دھغہ پلار مسلمان شو۔ خو دھغہ مور اسلام قبول نکرو۔ حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ ہم دھغہ پہ دعوت سرہ اسلام قبول کرو۔ (۳) باقی خلقو د اسلام قبولو نہ انکار اوکرو۔ دی نا امیدہ شو۔ او د نبی ﷺ

(۱) دمذکورہ واقعی دپارہ لوگوری! دلائل د بیہقی (۳۶۰/۱۵-۳۶۱) باب قصہ دوس۔

(۲) فتح الباری (۱۰۲۸)۔

(۳) فتح الباری (۱۰۲۸)۔

په خدمت کښې حاضر شو. او عرض ئې اوکړو. لکه څنگه چه دلته د باب په رومبې روایت کښې راځي. «ان دوساً قد هلك وابت فادم الله عليهم» يعنی دوس قبیلې هلاکه شوه. نافرماني ئې اوکړله. د اسلام قبلولونه ئې انکار اوکړو. نو تاسو هغوی دپاره بددعا اوکړئ. رسول الله ﷺ د بددعا په ځانې دعا او فرمائيلې. «اللهم اهد دوساً واث بهم» اي الله! دوس قبیلې ته هدايت ورکړې. او هغوی زما خواته راوړئ، ددې نه روستو الله تعالی دغه قبیلې ته هدايت ورکړو. او ۷۰ يا ۸۰ سړی د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو. اسلام ئې راوړه. د دوس دا وفد په سن ۷ کښې راغلې دې. (۱) والله اعلم.

[۳۱۳۲] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو سَامَةَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ عَنْ قَبِيْسٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ لَمَّا قَدِمْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ فِي الطَّرِيقِ يَا لَيْلَةَ مَنْ طَوْلَهَا وَعَنَايَهَا... عَلَى أَنَّهُمَا مِنْ دَارَةِ الْكُفْرِ نَجَّيْتُ وَأَبَقْتُ غَلَامًا لِي فِي الطَّرِيقِ فَلَمَّا قَدِمْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبَا يَعْنِي قَبِيْسًا أَنَا عِنْدَهُ إِذْ طَلَعَ الْغُلَامُ فَقَالَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ هَذَا غُلَامُكَ فَقُلْتُ هُوَ لَوْجُهُ اللَّهُ فَأَعْتَقْتُهُ [ر: ۲۹۳۳]

حضرت ابوهريره رضي الله عنه: حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرماني. چه كله زه د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضریدو دپاره روان شوم. نو په لاره كښې ما دا شعر او وويلې.

يا ليلة من طولها وعنايتها
على انها من دار الكفر نجت

«هائي شپې! ته څومره اوږده يې. او ستا تكليف څومره د برداشت نه بهر دې. خو ستا دا فضيلت هم شته. چه تا ماته د دار الكفر نه نجات راكړو.»

زما غلام په لاره كښې زما نه تختيدلې وو. كله زه د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شوم. هغه سره مې بيعت او كړو. اوس لا زه د نبی ﷺ سره ناست ووم. چه هغه غلام رابښكاره شو. رسول الله ﷺ او فرمائيلې. ابوهريره دا ستا غلام دې؟ ما او وويل. هغه د الله د رضا دپاره آزاد دې.

حضرت ابوهريره رضي الله عنه په سن ۷ كښې مسلمان شوې دې. چونكه دهغه دتعلق هم دوس قبيلې سره دې. (۲) په دې وجه امام بخاری رحمته الله دا روايت په دې باب كښې بيان كړو.

تنبیه: زموږ په نسخو كښې «هو لوجه الله فاعتقته» دې. دحاشيې په نسخو كښې «هو حرم لوجه الله» دې. خو هغه صحيح نه دې. ځكه چه دا دمحمد بن العلاء روايت دې. اوددې روايت په باره

(۱) دلائل بيهقي (۳۶۲/۵)۔

(۲) دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نوم اوریدو سره د حديثو شوق لرونكو په زړونو كښې د محبت چينې راخوټكيږي. ددوی نه پنځه زره درې سوه او پنځه اويا احاديث منقول دي. ددوی دنوم باره كښې مختلف اقوال دي. زيات مشهور «عبدالرحمن بن صخر»، دې په مدينه منوره كښې ۵۷ يا ۵۸ كښې وفات شو. (اوگوري! عمدة القارى (۳۵-۳۴۱۱۸)۔

کنبی امام بخاری رحمہ اللہ پہ کتاب العتق صفحہ ۲۳۲ کنبی تصریح کړې ده. چه په دې کنبی «هوحر»، نه دې واقع شوې. (۱)

بَابُ قِصَّةِ وَفْدِ طَيْيٍّ وَحَدِيثِ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ

[۲۳۲] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ عَنْ غَمْرُو بْنِ حَرْثٍ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ أَتَيْتُ أَعْرَفِي وَفِدٌ فُجِعَلٌ يَدْعُو رَجُلًا رَجُلًا وَيَسْتَعِيذُ فَمَنْ قُلْتُ أَمَا تَعْرِفُنِي يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ بَلَى أَسَلَّمْتُ إِذْ كَفَرُوا وَأَقْبَلْتُ إِذْ أَذْبَرُوا وَوَفَيْتُ إِذْ عَدَرُوا وَعَرَفْتُ إِذْ أَلْكَرُوا فَقَالَ عَدِيُّ فَلَا أَبَالِي إِذَا

د قبیلۀ طی وفد کوم چه د رسول الله ﷺ په خدمت کنبی راغلې دې. خلیفه بن خبیاط پخپل تاریخ کنبی ددې خبرې تصریح کړې ده. چه دا وفد مخکښې راغلې دې. او دحضرت عدی بن حاتم رضی اللہ عنہ حاضری د نبی ﷺ په خدمت کنبی ددې نه پس شوې ده. عدی بن حاتم رضی اللہ عنہ په

۹۰۱ هـ کنبی اسلام قبول کړو. (۱) دا د مشهور جواد او سخي حاتم طائی خوښې دې.

حضرت عدی بن حاتم رضی اللہ عنہ فرمائی. چه مونږ د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په دور خلافت کنبی هغه ته راغلو. حضرت فاروق اعظم رضی اللہ عنہ د وفد په کسانو کنبی یو یو کس ته د هغه نوم اخستلو سره رابلل شروع کړل. خو عدی بن حاتم رضی اللہ عنہ ئې راوټه غوښتلو. عدی بن حاتم رضی اللہ عنہ چونکه د یو ډیر لوښې سردار خوښې دې. په جود او سخا کنبی ډیر مشهور وو. په دې وجه دهغه خیال دا وو. چه ما لږه نظر انداز کول پکار نه دی. نو هغه حضرت فاروق اعظم رضی اللہ عنہ ته اوونیل. «اما تعرفی یا امیرالمؤمنین؟» اې امیر المؤمنین! آیا ما نه پیژنی؟ امیرالمؤمنین جواب ورکړو. ولې نه،

«اسلت اذ کفروا، واقبلت اذ ادبروا، ووفیت اذ غدروا، وعرفت اذ انکروا» ته هغه وخت مسلمان شوې. کوم وخت چه دا خلق کافر وو. اوته هغه وخت حاضر شوې. کوم وخت چه دوی شا اوگرخوله. اوتا هغه وخت وفا اوکړله. کوم وخت چه دې خلقو د هوکه او بې وفائی اوکړله. اوتا هغه وخت (اسلام) اوپیژندو. کوم وخت چه دوی د اجنبی کیدو اظهار اوکړو.

د نبی کریم ﷺ د وفات نه پس د طی قبیلې بعضې خلق مرتد شوی وو. او د زکوٰۃ ورکولو نه ئې انکار کړې وو. دغه شان ددې قبیلې ځینې خلقو په مسيلمه کذاب باندې ایمان راوړلې وو. خو حضرت عدی بن حاتم رضی اللہ عنہ د اسلام رسی مضبوطه نیولې وه. او کوم خلق چه دده ماتحت وو. هغوی ئې د مرتد کیدو نه او په مسيلمه باندې د ایمان راوړلو نه منع کړل.

«واقبلت اذ ادبروا، ووفیت اذ غدروا، وعرفت اذ انکروا» نه حضرت فاروق اعظم رضی اللہ عنہ هم دې طرف ته اشاره کړې ده. (۲) کله چه حضرت فاروق اعظم رضی اللہ عنہ دا جمله اوونيله. نو حضرت عدی رضی اللہ عنہ

(۱) صحیح بخاری، کتاب العتق، باب اذا قال لعبدہ هو لله ونوی العتق (۴/۴۱۱)۔

او وئیل «فلا أبال اذاً» بیا خو زما هیڅ پرواه نسته. یعنی هرکله چه تاسو ما داسې پیژنی: نوکه زه دې راونه غوښتم. نو هیڅ پرواه نسته.

حضرت عدی بن حاتم رضی الله عنه حضرت عدی بن حاتم رضی الله عنه د اسلام راوړلو نه وړاندې نصرانی وو. په ۹هـ یا ۱۰هـ کښې نې اسلام راوړه. د عراق په فتح کښې شریک شو. په جنگ صفین کښې د حضرت علی رضی الله عنه د طرفه جنگ کولو کښې شهید شو. یوسل اوښل کاله، یا شل کم دوه سوه کاله عمر نې وو. (۲)

بَاب حَجَّةِ الْوَدَاعِ

امام بخاری رحمته الله ترتیب سره د سیرت واقعات ذکر کوي. د سن ۱ هجری نه واخله د سن ۱۰ هجری پورې د غزواتو، سرایا او وفودو ذکر کولو نه پس اوس په سن ۱۰ هجری کښې واقع شوې د رسول الله صلی الله علیه و آله دهغه آخری حج ذکر کوي. کوم چه په تاریخ اسلام کښې د حجة الوداع په نوم سره مشهور دي.

د حجة الوداع څلور نومونه: ددې حج څلور نومونه دي:

① حجة الوداع ② حجة الاسلام ③ حجة التمام ④ حجة البلاغ (۱)

دې ته حجة الوداع ځکه وائی. چه په دې کښې رسول الله صلی الله علیه و آله خلقو ته الوداع وئیلې وه. او فرمائیلې نې وو. «لعلّ الاقام بعد عای هذا» شاید ددې نه پس زما تاسو سره ملاقات اونه شی.

حجة الاسلام ورته ځکه وائی. چه دا د رسول الله صلی الله علیه و آله د حج فريضه وه. د حج د فرضیت نازلیدو نه د اسلامی رکن کیدو په حیثیت سره نبی صلی الله علیه و آله هم دا حج ادا کړو.

حجة التمام ورته ځکه وائی. چه ددې حج په موقعه باندې د قرآن شریف آیت «الْيَوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا» نازل شو.

اودې ته حجة البلاغ ځکه وائی. چه نبی کریم صلی الله علیه و آله په دې حج کښې مختلفې خطبې ارشاد او فرمائیلې. اود خطبو نه پس نبی صلی الله علیه و آله او فرمائیل «الاهل بلغت، الاهل بلغت» یعنی آیا ما د الله

پیغام تاسو ته اورسولو. (۲)

ددې حج دپاره دمخکښې نه اعلان شوې وو. چه دې کال به رسول الله صلی الله علیه و آله حج کولو دپاره ځي. امام مسلم، امام ابوداؤد او ابن ماجه د حضرت جابر رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دي. چه ددې اعلان نه پس د خلقو لوڼې تعداد مدینې منورې ته راغې. ټولو د رسول الله صلی الله علیه و آله سره حج کول غوښتل. (۱)

د تیر مخ حاشیه (۱) عمدة القاری (۳۵۱۸)۔

(۲) فتح الباری (۱۰۳۸)۔

(۳) الاصابة فی تمییز الصحابة (۴۶۸۲)۔

(۴) تاریخ الخمیس فی احوال انفس نفیس (۱۴۸۲)۔

(۵) عمدة القاری (۳۶۱۸)۔

حج دپاره روانگی د ذی قعده میاشت شروع کیدو سره نبي کریم ﷺ د حج تیاری شروع کړله. او صحابو ته یې حکم اوکړو. چه هغوی هم دحج تیاری اوکړی. په ۲۵ ذیقعه ۱۰هـ د هفتي په ورځ رسول الله ﷺ د زرگاڼو صحابو ﷺ یو عظیم الشان او مبارک جماعت دخان سره کړو. او حج دپاره مکې مکرمې طرف ته روان شو. ابن حزم وغیره د زیارت ورځ د نبي ﷺ د وتلو خودلې ده. خو حافظ ابن کثیر دتولو روایاتو دتحقیق کولو نه پس لیکلی دی. چه د هفتي په ورځ نبي ﷺ د مدینې منورې نه روان شوې دي. (۱) دهفتي د ماسپڅین مونځ په مدینه منوره کښې کولو نه پس نبي ﷺ روان شو. ټول ازواج مطهرات (۲) او حضرت فاطمه ﷺ (۳) په دې سفر کښې ورسره وو.

د صحابو رضی الله عنهم تعداد په دې موقعه د صحابو ﷺ څومره تعداد د نبي ﷺ سره وو. په دې باره کښې څه حتمی خبره نشی کیدی. امام ابوزرعه ﷺ فرمائی. چه څلویښت زره ته نژدې خلق دغه وخت نبي ﷺ سره وو. حافظ ابن قیم ﷺ فرمایلی دی. «ووافاه فی الطريق خلائق لایصون» (۴) دهغوی د شمیر حقیقی تعداد نشی معلومیدی. مولانا یونس صاحب دامت برکاتهم فرمایلی دی. چه امام نووی ﷺ په ، ، شرح مهذب ،، کښې لیکلی دی. چه په حجة الوداع کښې د شرکت کونکو تعداد یولاکه څلیرشت زره وو. (۵) خو په حقیقت کښې د امام نووی ﷺ نه په نقل کښې غلطی واقع شوې ده. اگرچه په دې نقل باندې اعتماد کولو سره د مشکوٰۃ شارحینو هم د یولاکه څلیرشتو زرو قول نقل کړې دي. (۶) واقعه داده. چه امام نووی ﷺ دا قول د ابوزرعه رازی ﷺ نه نقل کړې دي. او امام ابوزرعه رازی یو لاکه څلیرشت زره تعداد نه دي خودلې. بلکه څلویښت زره تعداد یې خودلې دي. لکه چه ابن الصلاح په ، ، مقدمة علوم الحديث ،، کښې د ابوزرعه رازی پوره کلام نقل کړې دي. په هغې کښې دی. «شهد مع النبی ﷺ حجة الوداع اربعون الفاً، وشهد معه ثوبک سبعون الفاً... قبض رسول الله ﷺ عن مائة الف واربعة عشر الفاً من الصحابة من روی عنه وسبع منه» (۷) په دې

د ترمخ حاشیه (۱) صحیح مسلم، کتاب الحج، باب حجة النبی ﷺ (۳۹۴۱۱) وسنن ابی داؤد، کتاب المناسک، باب صفة حجة النبی ﷺ (۱۸۲۱۲) رقم الحديث (۱۹۰۵) وسنن ابن ماجه، کتاب المناسک، باب حجة رسول الله ﷺ (۱۰۲۲۱۲) رقم الحديث (۳۰۷۴) -
(۲) البداية والنهاية (۱۱۲۱۵) زاد المعاد (۱۰۲۱۲-۱۰۶) -
(۳) زاد المعاد (۱۰۶۱۲) -
(۴) دلائل النبوة للبيهقي (۴۳۵۵) -
(۵) زاد المعاد (۱۰۲۱۲) -
(۶) د امام نووی ﷺ دا قول په شرح مهذب کښې احقر ته ملاو نه شو. والله اعلم. -
(۷) التعليق الصبيح (۱۹۲۱۳) -
(۸) مقدمة ابن الصلاح (۱۲۷-۱۲۸) -

کنبی تصریح ده. چه دحجة الوداع په موقعه باندې رسول الله ﷺ سره څلویښت زره، غزوة تبوک کنبې اویا زره، او د نبی ﷺ د وفات په وخت یو لاکه څوارلس زره صحابه رضی الله عنهم وو. چه هغوی د نبی ﷺ نه روایت کړې دي. او د نبی ﷺ نه نې اوریدلی دی.

دمدینې اومکې دا سفر نهه ورځې جاری وو. او په ۴ ذی الحجة د اتوار په ورځ نبی ﷺ مکې مکرّمې ته داخل شو. د ذی قعدة ۲۵ تاریخ د هفتې په ورځ د نبی ﷺ روانگی شوې وه. خو په دې کال د ذی قعدة میاشت د یوکم دیرشو وه. پنځه ورځې د ذی قعدة (یعنی ۲۵، ۲۶، ۲۷،

۲۸، ۲۹) او څلور ورځې د ذی الحجة په سفر کنبې تیرې شوې. (۱)

د حج ادائیګې او واپسی: په دې کال نهم ذی الحجة باندې د جمعي ورځ وه. رسول الله ﷺ په دغه ورځ د حج لوتې رکن (وقوف عرفه) ادا کړو. او په میدان عرفات کنبې نبی ﷺ یوه بلیغ خطبه ورکړله. چه هغه د خطبه حجة الوداع په نوم سره مشهوره ده. چه دهغې تفصیل روستو په روایت کنبې راروان دي. په لسم ذی الحجة نبی ﷺ مینې ته لاړو. او هلته نبی ﷺ دری شپيته اوبنان قربانی کړل. ۳۷ اوبنان حضرت علی رضی الله عنه د نبی ﷺ د طرفه ذبح کړل. دغه شان ټول سل اوبنان د نبی ﷺ د طرفه قربانی کړې شو. (۲) ددې نه پس بیا نبی ﷺ حلق اوکړو. (سر نې اوخرنیلو) او د ذی الحجة په څوارلسم تاریخ د صحابو رضی الله عنهم سره د مکې مکرّمې نه روان شو. (۳)

[۳۳۳] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مَالِكُ عَنْ ابْنِ شُهَابٍ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ فَأَهْلَلْنَا بِعُمْرَةٍ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ كَانَ مَعَهُ هَذِي فَلْيَهْلِلْ بِالْحَجِّ مَعَ الْعُمْرَةِ ثُمَّ لَا يَحِلُّ حَتَّى يَحِلَّ مِنْهَا جَمِيعًا فَقَدِمْتُ مَعَهُ مَكَّةَ وَأَنَا حَابِضٌ وَلَمْ أَطْفِ بِالْبَيْتِ وَلَا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَشَكَوْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ انْقَضِيَ رَأْسُكَ وَأَمْتَشِطِي وَأَهْلِي بِالْحَجِّ وَدَعِي الْعُمْرَةَ فَقَعَلْتُ فَلَمَّا قَضَيْنَا الْحَجَّ أَرْسَلَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ إِلَى التَّلْعِيمِ فَأَعْتَمَرْتُ فَقَالَ هَذِهِ مَكَانَ عُمْرَتِكَ قَالَتْ قَطَافَ الَّذِينَ أَهْلُوا بِالْعُمْرَةِ بِالْبَيْتِ وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ حَلُّوا ثُمَّ طَافُوا طَوَافًا آخَرَ بَعْدَ أَنْ رَجَعُوا مِنِّي وَأَمَّا الَّذِينَ جَمَعُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ فَإِنَّمَا طَافُوا طَوَافًا وَاحِدًا [رو: ۲۹۰]

[۳۳۵] حَدَّثَنِي عُمَرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ حَدَّثَنِي عَطَاءٌ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ إِذَا طَافَ بِالْبَيْتِ فَقَدْ حَلَّ فَقُلْتُ مِنْ أَيْنَ قَالَ هَذَا ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ

(۱) زاد المعاد (۱۰۶۱۲) والبدایة والنهاية (۱۱۶۱۵)۔

(۲) فتح الباری (۵۵۵۱۳) باب لا یعطى الجزار من الهدی شیئا۔

(۳) جوامع السیرة لابن حزم (۲۸۷)۔

مِنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ثُمَّ يَحْمِلُهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ وَمِنْ أَمْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَصْحَابَهُ أَنْ يَحْمِلُوا فِي حِجَّةِ الْوَدَاعِ قُلْتُ إِنْهَا كَانَ ذَلِكَ بَعْدَ الْمَعْرِفِ قَالَ كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ بَرَاءَةً قَبْلَ وَيَعْدُ

قوله: حدثني عمرو بن علي.... عن ابن عباس اذا طاف بالبيت فقد حل:

عطاء بن رباح د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ دا ارشاد نقل کرو چہ کله سرې د بیت الله طواف کړی نو هغه حلالیږي نو دهغه شاگرد جریج دهغه نه سوال اوکړو. «من این قال هذا ابن عباس؟» یعنی ابن عباس رضی اللہ عنہ دا خبره دکوم ځانې نه (او دکوم دلیل په بنیاد باندې) کړې ده نو عطاء اوونیل. د قرآن مجید ددې آیت نه ئې کړې ده. «ثُمَّ يَحْمِلُهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ» (۱)، بیا ددې هدی رسیدو ځانې بیت العتیق یعنی بیت الله دی، او د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ددې حکم په بنیاد ئې کړې ده چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم صحابو رضی اللہ عنہم ته د حجة الوداع په موقع باندې د طواف کولو نه پس د حلالیدو دپاره ونیلي وو. په دې باندې جریج اوونیل «انما کان ذلک بعد المعرف» یعنی د قرآن شریف آیت «ثُمَّ يَحْمِلُهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ» کښې دهدې ذبح کولو باره کښې چه دا ونیلي شی. چه هغه به حرم کښې ذبح کیږي. دا عمل د وقوف عرفات نه روستو دې. نو عطاء اوونیل. چه حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ به دا د وقوف عرفات نه مخکښې او روستو دواړو صورتونو کښې صحیح گڼل.

د طواف قدوم نه پس د حلالیدو بحث: حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ مذهب دا وو چه د بیت الله شریف د طواف کولو نه پس سرې حلالیږي. بعضي عالمانو ونیلي دی. چه ددوی دا مذهب صرف د عمرې کونکي په باره کښې وو. چه کوم کس عمرې دپاره بیت الله ته لاړو. او هغه طواف اوکړو. نو هغه حلالیږي. یعنی دسعی وغیره نه وړاندې هغه حلالیږي. او بعضي عالمانو لیکلي دی. چه ددوی دا مذهب صرف د حج کونکي په باره کښې دې. چه د حج کولو دپاره کله حاجی بیت الله ته اورسی. او هغه طواف قدوم اوکړي. نو هغه حلالیږي. بهر حال که دهغه دا فتوی د عمره کونکي په باره کښې وی. او که د حاجی متعلق وی. خو د جمهورو خلاف دې. (۲) حضرت گنګوهی رحمۃ اللہ علیہ فرمائیلي دی. چه د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ ددې فتوې داسې توجیهات ممکن دی. چه دهغې په رو سره به دهغه مذهب د جمهورو خلاف نه وی. بیا هغوی درې داسې توجیهات پیش کړي دی:

① یوه توجیه هغوی دا بیان کړې ده. چه د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ په فتوی «من طاف بالبيت فقد حل» کښې د طواف نه مراد طواف زیارت دې. او مطلب دادې. چه حاجی کله طواف زیارت اوکړي. نو هغه حلالیږي. او ښکاره ده. چه د جمهورو هم دا مذهب دې.

(۱) سورة الحج (۳۳)۔

(۲) فتح الباری (۴/۷۸۱۳) کتاب الحج. باب من طاف بالبيت اذا قدم مكة۔

⑤ دویمه توجیه هغوی دا کړې ده. چه دهغوی دا فتوی د عمره کونکي متعلق ده. او مطلب دادې. چه عمره کونکې د طواف نه پس حلالیږي. سعی وغیره چونکه د طواف د توابعو څینې دې په دې وجه نه دهغې مستقل ذکر اونکړو. او مراد هم دا دې چه طواف او توابع د طواف پوره کولو نه پس حلالیږي.

⑥ دریمه توجیه حضرت گنګوهی رضی الله عنه دا بیان کړې ده. چه دهغوی دا فتوی د حج افراد کونکي سره متعلق ده. چه دحج افراد احرام تړونکي باندې فسخ الحج الی العمرة لازم ده. داسې سړې مخکښې د عمرې طواف کولو سره حلالیږي. ددې نه پس به بیا د حج احرام تړي. لکه چه نبی کریم صلی الله علیه و آله په حجة الوداع کښې هغه ټولو حضراتو ته کومو چه د حج احرام تړلي وو. حکم ورکړو. چه عمره اوکړي. او حلال شي. دا اگر چه د جمهورو مذهب نه دې. البته ددې اصل د حدیث نه ثابت دي. او امام احمد او بعضې اهل ظاهر ددې قائل دي. چه په مفرد بالحج باندې فسخ الحج الی العمرة لازم ده. (۱)

خو حقیقت دادې. چه دا ټول توجیها ت. هسې توجیها ت دی. او د تکلف نه خالی نه دی. وجه داده. چه ټول عالمان هم دا نقل کونکي راروان دي. چه په دې مسئله کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه مسلک د جمهورو خلاف دې. (۲) تاویلات کول او دهغوی مذهب د جمهورو موافق جوړول د «توجيه القول بالایرض به القائل» د قبیل څینې دې. هم دا وجه ده. چه حضرت گنګوهی په آخر کښې پخپله فرمائیلي دي. «وبالجملة فلا یخلو هذا البقار من الشبهة والاوهام» (۳)

[۳۸۴] حَدَّثَنِي يَسَارٌ حَدَّثَنَا الثَّمَرُ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَيْسٍ قَالَ سَمِعْتُ طَارِقًا عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَدِمْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْبُطْحَاءِ فَقَالَ أَجِئْتَ فَلْتِ نَعْمَ قَالَ كَيْفَ أَهْلَلْتَ فَلْتِ لَبَّيْكَ يَا هَلَلَالٍ كَيْفَ أَهْلَلَالٍ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ طُفَّ بِالْبَيْتِ وَبِالْصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ جَلَّ فَطُفَّتْ بِالْبَيْتِ وَبِالْصَّفَا وَالْمَرْوَةِ وَأَتَيْتُ امْرَأَةً مِنْ قَيْسٍ فَقُلْتُ رَأْسِي [ر: ۳۸۴]

[۳۸۵] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ أَخْبَرَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَّاضٍ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عَقِبَةَ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ أَخْبَرَهُ أَنَّ حَفْصَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبَرَتْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ أَزْوَاجَهُ أَنْ يَحْلِلْنَ عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ فَقَالَتْ حَفْصَةُ فَمَا يَمْنَعُكَ فَقَالَ لَبَدْتُ رَأْسِي وَقُلَّدْتُ هَذِي فَلَسْتُ أَجِلُّ حَتَّى أُحْرَهُنَّ [ر: ۳۸۵]

[۳۸۶] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ حَدَّثَنِي شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ وَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا الْأَوْدَاعِيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ شِهَابٍ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ

(۱) ددې دریو وارو توجیهاتو دپاره اوګورئ! لامع الدارۍ (۳۸۸/۸-۳۸۹)

(۲) تعلیقات لامع الدارۍ (۳۸۷/۸)

(۳) لامع الدارۍ (۳۹۱/۸)

عَنْهَا أَنَّ أَمْرًا مِنْ خَلْعِهِ اسْتَفْتَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حُجَّةِ الْوُدَّاعِ وَالْفَضْلِ بْنِ عَبَّاسٍ رَدِيفُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ فَرِيضَةَ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ أَذَرَكْتَ أَيْ شَيْئًا كَبِيرًا لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَسْتَوِيَ عَلَى الرَّاحِلَةِ قَبْلَ يَقْضَى أَنْ أَحْبَرَ عَنْهُ قَالَ نَعَمْ [۳۳۲]

امام بخاری رحمہ اللہ داروایت دلتہ دوو سندونو سرہ ذکر کرے دی. د رومی، سند الفاظ پہ ابواب الاستیذان کنبی رازوان دی. (۱) دلتہ چہ کوم متن دی. ہغہ د دویم سند دی. دا روایت پہ کتاب الحج کنبی ہم تیرشوی دی. (۲)

[۳۳۳] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ النَّعْمَانِ حَدَّثَنَا فُلَيْعٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَقْبَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ الْفَتْحِ وَهُوَ مُرَدِّقٌ أَسَامَةُ عَلَى الْقُصَوَاءِ وَمَعَهُ بِلَالٌ وَعُثْمَانُ بْنُ طَلْحَةَ حَتَّى أَتَاهُ عِنْدَ الْبَيْتِ ثُمَّ قَالَ لِعُثْمَانَ ائْتِنَا بِالْفُتُحَارِ فِجَاءَةً بِالْفُتُحَارِ فَفَتَحَ لَهُ الْبَابَ فَدَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَسَامَةُ وَبِلَالٌ وَعُثْمَانُ ثُمَّ أَغْلَقُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَكَثَّ نَهَارًا طَوِيلًا ثُمَّ خَرَجَ وَابْتَدَرَ النَّاسُ الدُّخُولَ فَسَبَقَهُمْ فَوَجَدَتْ بِلَالًا قَائِمًا مِنَ وَرَاءِ الْبَابِ فَقُلْتُ لَهُ أَيُّنَ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ صَلَّى بَيْنَ ذَيْنِكَ الْعُمُودَيْنِ الْمُقَدَّمَيْنِ وَكَانَ الْبَيْتُ عَلَى سِتَّةِ أَعْمِدَةٍ سَطْرَيْنِ صَلَّى بَيْنَ الْعُمُودَيْنِ مِنَ السَّطْرِ الْمُقَدَّمِ وَجَعَلَ بَابَ الْبَيْتِ خَلْفَ ظَهْرِهِ وَاسْتَقْبَلَ بِوَجْهِهِ الَّذِي يَسْتَقْبَلُكَ حِينَ تَلِيهِ الْبَيْتَ بَيْنَهُ وَيَبْنَ الْجِدَارِ قَالَ وَنَسِيتُ أَنْ أَسْأَلَهُ كَمْ صَلَّى وَعِنْدَ الْمَكَانِ الَّذِي صَلَّى فِيهِ مَرْمَرَةٌ خُمْرَاءُ [۳۳۴]

[۳۳۵] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ وَأَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّمَنِ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبَرَتْهُمَا أَنَّ صَفِيَّةَ بِنْتُ حَبِيبٍ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَاضَتْ فِي حُجَّةِ الْوُدَّاعِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَابِسْتُنَاهِي فَقُلْتُ إِنَّمَا قَدْ أَقَاصْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَطَافْتُ بِالْبَيْتِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلْتَنْفِرْ [۳۳۶]

اشکال کیہی. چہ دا روایت پہ غزوہ فتح مکہ کنبی تیرشو. (۱) او دا واقعہ ہم فتح مکہ سرہ متعلق دہ. نو امام بخاری رحمہ اللہ دا روایت دلتہ پہ حجة الوداع کنبی ولہ ذکر کرو؟

دحجت الوداع پہ موقع نبی بیت اللہ کنبی داخل شوی وو حضرت گنکوہی رحمہ اللہ پہ ، لامع الدارای، کنبی فرمائیلی دی. چہ پہ دی بارہ کنبی اختلاف دی. چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د حجة الوداع پہ موقعہ باندی بیت اللہ شریف تہ داخل شوی وو او کہ نہ؟ بعضی عالمان د داخلیدو او بعضی د نہ داخلیدو قائل دی. امام بخاری رحمہ اللہ د فتح مکہ حدیث دلتہ ذکر کرو. او پہ دی

(۱) صحیح بخاری کتاب الاستیذان (۹۲۰/۱۲)۔

(۲) صحیح بخاری کتاب الحج باب اذا حاضت المرأة بعد ما افاضت رقم (۱۷۵۷)۔

(۳) باب دخول النبي صلی اللہ علیہ وسلم من اعلى مكة رقم الحديث (۴۲۸۹) و فتح الباری (۱۸۸/۸)۔

خبره نه تنبيه او کړله. چه د فتح مکې سفر د بيت الله شريف د زيارت قصد او ارادې سره نه وو شوې. بلکه دا سفر نبی ﷺ د جهاد ارادې سره کړې وو. خو ددې باوجود نبی ﷺ په دغه موقعه باندې بيت الله شريف ته داخل شوې وو. نو د حجة الوداع سفر خو خاص د بيت الله شريف دپاره شوې وو. په دې وجه يقيناً نبی ﷺ به د حج په موقعه باندې بيت الله شريف ته داخل شوې وې. (۱) د حجة الوداع په موقعه باندې د رسول الله ﷺ بيت الله شريف ته د داخلیدو متعلق هيڅ يو روايت امام بخاری رحمه الله ته دخپل شرط مطابق ملاو نشو. په دې وجه امام (بخاری رحمه الله) د فتح مکې روايت ذکر کولو سره استدلال او کړو.

امام ابو داؤد، امام ترمذی، او ابن ماجه رحمهم الله د حضرت عائشې رضي الله عنها روايت نقل کړې دي. په هغې کښې دي. «ان النبی ﷺ خرج من عندها وهو مسرور، ثم رجع الى وهو كئيب فقال: ان دخلت البيت ولو استقبلت من امری ما استقبلت ما دخلتها، ان اخاف ان اكون قد شققت على امي» (۲) حضرت عائشې رضي الله عنها فرماني. چه رسول الله ﷺ دهغې د خوانه په خوشحالي خوشحالي تشریف یوړه. خو کله چه واپس راغې. نو نبی ﷺ غمژن وو. وې فرمائیل. که ماته ددې خبرې دمخکښې نه اندازه وې. د کومې اندازه چه ماته روستو اوشوه. نو زه به بيت الله شريف ته نه ووم داخل شوې. ماته ویر ددې خبرې ده. چه ما د خپل امت دپاره د مشقت سامان جوړ کړو. مطلب دادې. چه روستو به خلق وائي. چه د الله نبی ﷺ بيت الله ته دننه داخل شوې وو. نو مونې به هم داخل یو. دغه شان به هز حاجي د حج په موقعه بيت الله ته د داخلیدو کوشش کوي چه دهغې نه به ډیر مشکلات پیدا کيږي.

ددې روايت نه معلومه شوه. چه رسول الله ﷺ د حجة الوداع په موقعه باندې بيت الله شريف ته داخل شوې وو. اگر چه په دې کښې تصريح نشته. چه دا واقعه د حجة الوداع ده. خو چونکه حضرت عائشې رضي الله عنها فرماني. چه نبی ﷺ زما د خوانه تشریف اوړلې وو. او حضرت عائشې رضي الله عنها نبی ﷺ سره د فتح مکې په موقعه باندې نه وه. دحجة الوداع په موقعه باندې وه. په دې وجه دا روايت حجة الوداع سره متعلق دي. والله اعلم.

[۳۸۱] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَلْمَانَ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَنَّ أَبَا هَدَّادٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كُنَّا نَحْكُمُ حَجَّةَ الْوُدَّاعِ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَظْفَرِنا وَلاَ ذَنْبِي مَا حَجَّهَ الْوُدَّاعِ مُحَمَّدٌ وَاللَّهُ وَالنَّبِيُّ عَلَيْهِ لَمْ ذَكَرَ الْمَسِيحَ الدَّجَالَ فَأُطْلَبَ فِي ذِكْرِهِ وَقَالَ مَا بَعَثَ اللَّهُ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَلْذَرَأَمَتَهُ أَلْذَرَأَةُ نُوحٍ وَالنَّبِيُّونَ مِنْ بَعْدِهِ وَإِنَّهُ يُخْرِجُ فِيكُمْ قَبْأَ خَفِيٍّ عَلَيْكُمْ مِنْ شَأْنِهِ فَلَيْسَ بِخَفِيٍّ عَلَيْكُمْ أَنْ يَبْكُمْ لَيْسَ عَلَى مَا يَخْفَى عَلَيْكُمْ ثَلَاثَاتٍ رَبِّكُمْ لَيْسَ بِأَعْوَرَ وَإِنَّهُ أَعْوَرُ عَيْنِ الْيَمْنَى كَانَ عَيْنُهُ عَيْنَهُ طَافِيَةً إِلَّا إِنْ

(۱) لامع الدراری (۳۹۱۸-۳۹۲).

(۲) الحديث أخرجه الترمذی. رقم (۸۷۳) فی الحج، باب ماجاء فی دخول الکعبة، وابدؤد، رقم (۲۰۲۹) فی المناسک، باب دخول الکعبة، وأخرجه ابن ماجه، رقم (۳۰۶۳) فی المناسک، باب دخول الکعبة.

اللَّهُ حَرَّمَ عَلَيْكُمْ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ قَالُوا نَعَمْ قَالَ اللَّهُمَّ اشْهَدْ ثَلَاثًا وَيْلَكُمْ أَوْ يُعَذِّبْكُمْ أَمْ يُنْفِرُوا لَا تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفًّا أَنْضِرَ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ [رو: ۱۵۵]

قوله: كُنَّا نَتَخَدُّثُ بِحُجَّةِ الْوُدَاعِ وَالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَظْهُرِنَا وَلَا نَذْهَبُ

مَا حُجَّةُ الْوُدَاعِ: یعنی دې حج ته به مونږ حجة الوداع ونيلي. خو د حجة الوداع مطلب زمونږ په پوهه کښې نه راتلو. علامه عینی رحمته الله فرماني. چه حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم د نبي کریم صلی الله علیه و آله نه ددې حج، حجة الوداع کيدل اوريدلی وو. چه ددې په وجه به هغوی دې ته حجة الوداع ونيلي، خو هغوی په دې نه وو پوهه شوی. چه په دې کښې د نبي کریم صلی الله علیه و آله وفات طرف ته اشاره ده. کله چه رسول الله صلی الله علیه و آله خه موده پس وفات شو. نو هغه وخت معلومه شوه. چه حجة الوداع هغې ته په دې وجه ونيلي شوی وو. چه په دې کښې نبي صلی الله علیه و آله خلقو ته الوداع ونيلي ده. په ورپسې روايت کښې د خطبه حجة الوداع ذکر دي. دلته د بخاری په روايت کښې د خطبه حجة الوداع خه حصه ده. ابن هشام او ابن اسحاق د خطبه حجة الوداع اکثره حصه نقل کړې ده.

خطبه حجة الوداع: ايها الناس اسمعوا قولی فان لا ادری لعل لا اقامکم بعد عامی هذا بهذا البوقف ابدًا، ايها الناس، ان دمءکم و اموالکم علیکم حرام الی ان تلقوا ربکم، کحرمة يومکم هذا و کحرمة شهرکم هذا، وانکم ستلقون ربکم فیسألکم عن افعالکم، وقد بلغت فین كانت عنده امانة فلیؤدها الی من اتبنته علیها، وان کلن رباً مروض و لکن لکم رؤوس اموالکم لا تظلمون و لا تظلمون قرض الله ان لا ربا، وان ربا عباس بن عبد المطلب موضوع کله، وان کلن در کان فی الجاهلیة موضوع و ان اول دمائکم اضع دما بن ربيعة بن الحارث بن عبد المطلب... اما ربعد، ايها الناس فان الشیطان قد یؤس من ان یعبد بأرضکم هذا ابدًا، و لکنه ان یطعم فیها سوی ذلک، فقد رضی به مباحقر من من افعالکم فاحذروا علی دینکم.

ايها الناس! ان النسبی زیادة فی الکفر یضل به الذین کفرو یحلونه عاماً و یحرمونه عاماً، لیواطوا عدة ما حرم الله، فیحلوا ما حرم الله و حرما ما احل الله، وان الزمان قد استدار کهيئته یوم خلق الله السموات و الارض و ان عدة الشهور عند الله اثنا عشر شهراً، منها اربعة حرام، ثلاثة متوالية و رجب مضر الذین بین جنادی و شعبان، اما ربعد، ايها الناس! فان لکم علی نساءکم حقاً و لهن علیکم حقاً، لکم علیهن ان لا یوطئن فرشکم احداً تکرهونه و علیهن ان لا یتأتین بفاحشة مبينة، فان فعلن فان الله قد اذن لکم ان تهجروهن فی البضائع و تضربوهن ضرباً غیر مبرور فان اتھین فلهن رزقهن و کسوتهن بالعرف، و استوصوا بالنساء خیراً فانھن عندکم عوان لایملکن لانفسھن شیئاً، و انکم انما اغنیتوهن بأمانة الله، و استحللتم فروجهن بکلمات الله، فاعقلوا ايها الناس قولی، فان قد بلغت، و قد ترکت فیکم ما ان اعتصمتم به فلن تضلوا ابدًا، امرأ بیئنا، کتاب الله و سنة نبیہ،

ايها الناس! اسمعوا قولی، و اعقلوا، تعلمن ان کل مسلم اخی للمسلم، و ان المسلمین اخوة، فلا یحل لامری من

اِیْهِ الْاِمَا عِطَاءَ مَنْ طِیْبَ نَفْسٍ مِنْهُ، فَلَا تَطْلُبْنِ اَنْفُسَکُمْ، اَللّٰهُمَّ هَلْ بَلَغْتَ؟^(۱)

د حمد او ثنا نه پس نبی ﷺ او فرمائیل:

خلقوا! ما خبره واورئ! ماته معلومه نه ده. شاید چه دې کال نه پس په دې مقام باندې زه تاسو سره کله هم ملاو نه شم. اې خلقوا! ستاسو وینه، او ستاسو مالونه، په یو بل باندې داسې حرام دی. لکه څنگه چه دین ورځې او ددې میاشتې حرمت دې. تردې چه تاسو خپل رب سره ملاو شئ. او تاسو به ډیر زر خپل رب سره ملاو شئ. نو هغه به ستاسو نه د ستاسو د عملونو په باره کښې تپوس کوي. ما (تاسو ته) دا خبره دراورسوله. نو دچا سره چه دچا امانت وی. هغه امانت دې دهغې مالک ته اورسوي. د جاهلیت ټول سودونه باطل کړې شو. اصل راس المال اختلې شئ. چه نه تاسو په چا باندې ظلم اوکړئ. او نه په تاسو ظلم اوشئ. د الله تعالی فیصله ده. چه سود باطل دي. د عباس بن عبدالمطلب سود هم باطل دي.^(۲) د جاهلیت زمانې ټولې وینې باطل او گرځولې شوې. او دټولو نه مخکښې زه (د خپل خاندان د یوکس) د ربیعہ بن الحارث بن عبدالمطلب د ځوی وینه معاف کوم.

اې خلقوا! شیطان ددې خبرې نه اوس مایوسه شوې دي. چه ستاسو په دې زمکه دهغه عبادت اوکړې شئ. خو د عبادت نه علاوه په نورو وړو عملونو کښې که دهغه تابعداري اوکړې شوه. نو هغه به په هغې هم راضی کیږي. نو دخپل دین په باره کښې دهغه نه ځان ساتئ. اې خلقوا! نسئ (په میاشتو کښې مخکښې کول روستوکول) کفر کښې د زیاتوالی سبب دي. ددې په ذریعه کافر گمراه کیږي. هغوی به یو کال حرام میاشتې حلالولي. او دویم کال به ئې هم دغه میاشتې حرام گرځولي. چه په دې طریقه هغوی د حرمت د میاشتو شمیر پوره کړي. نو هغوی به هغه میاشتې حلالولي. کومې چه الله حرام کړی دي. او کومې میاشتې چه الله حلال کړی دي. هغه به ئې حرام گرځولي. خو اوس زمانه پخپل ابتدائی حالت پاندې واپس راغلې ده. په کومه چه دا په هغه ورځ وه. په کومه ورځ چه الله تعالی زمکه او آسمان پیدا کړی وو. د الله په نزد دکال دولس میاشتې دي. په دې کښې څلور د حرمت والا دي. درې مسلسل دي. (یعنی ذی قعدة، ذی الحجة، محرم) او یوه میاشت د رجب ده. چه ددې مضر قبیله خاص احترام کوي. کومه چه دجمادی الثانیه او شعبان په منځ کښې واقع ده.

اې خلقوا! ستاسو په ښځو باندې ستاسو څه حقونه دي. او دغه شان په تاسو باندې دهغوی هم څه حقوق دي. ستاسو په هغوی باندې دا حق دي. چه هغوی یو داسې کس ستاسو په بستره باندې کیناستلو ته پرې نږدی کوم چه تاسو نه خوښوئ. او داچه هغوی ښکاره د بې حیایی کار اونړکې. خو که هغوی ئې اوکړي. نو الله تعالی تاسو ته ددې خبرې اجازت درکړې دي. چه تاسو ددوی د اوده کیدو ځایونه دځان نه جدا کړئ. (که هغوی بیا هم منع نه شی نو بیا تاسو ته اجازت دي. چه هغوی داسې په مزه مزه اووهی. چه په هغې سره بدن پریشانه نه

(۱) اوگوری: سیرت ابن هشام (۲۵۱۱۴-۲۵۲)

(۲) حضرت عباس رضی الله عنه به د اسلام نه مخکښې د سود کاروبار کولو. د ډیرو خلکو په ذمه دهغه سود باقی وو. نبی ﷺ د خپل تره ټول سود باطل اوگرځولئ.

شی. که هغوی منع شی. نو د دستور مطابق دهغوی خوراک او کپړې ستاسو په ذمه دی. ښخو سره دښه سلوک کولو همیشه پابندی کوئ. ځکه چه هغوی تاسو سره قید دی. او خپل معاملات پخپله نه شی چلولي. تاسو هغوی د الله د امانت په طور حاصل کړی دی. او د الله د کلماتو په ذریعه مو هغوی دځان دپاره جائز او حلال کړی دی.

ای خلکو! زما په خبره پوهه شی. زه په تاسو کښې داسې څیز پرېږدم. او څم چه که تاسو هغه مضبوط او نیولولو. نو تاسو به گمراه نه شی. هغه څیز کتاب الله او زما سنت دي.

ای خلکو! زما خبره واورئ! او پوهه شی! هر مسلمان د بل مسلمان رور دي. او ټول مسلمانان خپل منځ کښې د یو بل رونه دي. نو د هیڅ یو سړی دپاره دخپل رور مال حلال نه دي. البته که هغه ئې دخپل زړه په خوشحالی سره درکړی. نو تاسو پخپلو ځانونو باندې ظلم مه کوئ.

[۲۳۲] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا أَبُو اسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ أَرْقَمٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَزَا بَنِي عَسْرَةَ غَزْوَةً وَأَنَّ حَبْرَ بَعْدَ مَا هَاجَرَ حَبْجَةً وَاحِدَةً لَمْ يَحْجِرْ بَعْدَهَا حَبْجَةً الْوَدَاعِ قَالَ أَبُو اسْمَاعِيلَ وَبِمَكَّةَ أُخْرَى [۲۳۳]

په دې کښې هیڅ اختلاف نشته. چه د هجرت نه پس رسول الله ﷺ صرف حجة الوداع اذاکړې دي. (۱) ددې نه علاوه ئې بل حج نه دي کړې. ابو اسحاق چه ددې روایت راوی دي. فرمائی. چه په مکه کښې نبی ﷺ یوحج بل هم کړې دي.

نبی کریم ﷺ څومره حجونه کړی دي؟ دهجرت نه مخکښې نبی ﷺ څومره حجونه کړی دي. په دې باره کښې مختلف اقوال دي. ابو اسحاق وائی. چه یوحج ئې کړې دي. امام ترمذی او ابن ماجه د حضرت جابر رضی الله عنه روایت نقل کړې دي. (۲) ان رسول الله ﷺ حج ثلاث حجج، حجتین

قبل ان يهاجر وحجة بعد ما هاجر (۳) یعنی دهجرت نه وړاندې نبی ﷺ دوه حجونه کړی دي.

غالباً حضرت جابر رضی الله عنه چه د هجرت نه مخکښې دکومو دوو حجونو ذکر کړې دي. هغه د ۱۲

او ۱۳ نبوی حجونه دي. په ۱۲ نبوی کښې بیعت عقبه اولی شوي وو. او په ۱۳ نبوی کښې بیعت عقبه ثانیه شوي وو. (۴) په بیعت عقبه ثانیه کښې دحضرت جابر رضی الله عنه پلار هم شریک وو. (۵) په دې وجه حضرت جابر رضی الله عنه ته ددې دوو حجونو علم اوشو. او د باقی اونه شو.

سفیان ثوري رحمه الله فرمائی. چه رسول الله ﷺ دهجرت نه وړاندې دیر حجونه کړی دي. (۶)

(۱) لکه څنگه چه ابو داود کښې دحضرت جابر رضی الله عنه په روایت کښې دي. (سنن ابی داود (۸۳۱۲) باب صفة حجة النبي ﷺ رقم (۱۹۰۵) —

(۲) الحديث اخرجه الترمذی فی ابواب الحج، باب ماجاء کم حج النبي ﷺ؟ (۱۷۹۱۳) رقم (۸۱۵) و ابن ماجه فی کتاب المناسک، باب حجة رسول الله ﷺ رقم (۳۰۷۶) —

(۳) تفصیل دپاره اوگوری! سیرت ابن هشام (۴۳۸-۴۳۱۱) —

(۴) سیرت ابن هشام (۴۳۸-۴۳۱۱) —

(۵) فتح الباری (۱۰۴۸) —

ابن جوزي رحمه الله فرمائی: «حج حجاجاً لا يعرف عددها» (١) دومره حجوتنه نی او کړل. شمیر نی معلوم نه دي. د ابن الاثیر رانې داده. چه نبی ﷺ به هر کال حج کولو. (٢)

ابن حجر رحمه الله فرمائی. چه په دې خبره کښې هېڅ شک نشته. چه نبی کریم ﷺ به دهجرت نه وړاندې هر کال حج کولو. وجه ددې داده. چه قريشو به د حج ډیر اهتمام کولو. که ډیره مجبوري به وه. نو حج به نی پریخوده. گنې نه به نی پریخوده. حج د ابراهيم عليه السلام د ملت باقی پاتې اعمالو ځينې وو. او رسول الله ﷺ په ملت ابراهيمی عمل کونکې هم وو. په دې وجه قياس دادې. چه نبی ﷺ د هجرت نه وړاندې ډیر حجونه کړي وی. چه دهغې تعداد معلوم نه دي.

[۳۳۳] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غُمَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُدْرِكٍ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ بْنِ عَمْرِو بْنِ جَرِيرٍ عَنْ جَرِيرٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ لِحَبْرٍ اسْتَنْصَتِ النَّاسَ فَقَالَ لَا تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّارًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ [۳: ۱۷۱]

[۳۳۳] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ ابْنِ أَبِي بَكْرَةَ عَنْ أَبِي بَكْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الزَّمَانُ قَدْ اسْتَدَارَ كَهَيْئَةِ يَوْمٍ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ السَّنَةَ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ثَلَاثَةٌ مَوَالِيَاتٌ ذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَالْحَرَمُ وَرَجَبٌ مَعْرُودِي بَيْنَ مُجَادَى وَشَعْبَانَ أَيُّ شَهْرٍ هَذَا قُلْنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ فَكَانَتْ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُغَيِّرُ اسْمَهُ قَالَ أَلَيْسَ ذُو الْحِجَّةِ قُلْنَا بَلَى قَالَ فَأَيُّ بَلَدٍ هَذَا قُلْنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ فَكَانَتْ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُغَيِّرُ اسْمَهُ قَالَ أَلَيْسَ الْبَلَدَةُ قُلْنَا بَلَى قَالَ فَأَيُّ يَوْمٍ هَذَا قُلْنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ فَكَانَتْ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُغَيِّرُ اسْمَهُ قَالَ أَلَيْسَ يَوْمُ النَّحْرِ قُلْنَا بَلَى قَالَ فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ قَالَ مُحَمَّدٌ وَأَحْسِبُهُ قَالَ وَأَعْرَاضُكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحَرَمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا وَتَلْقَوْنَ رَبَّكُمْ فَسَبِّحُوا لَهُمْ عَنْ أَعْمَالِكُمْ أَلاَ تَرَجِعُوا بَعْدِي ضَلَالًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ أَلَا يُبَلِّغُ الشَّاهِدُ الْقَائِمُ فَلَعَلَّ بَعْضٌ مِنْ يَبْلُغُهُ أَنْ يَكُونَ أَوْعَى لَهُ مِنْ بَعْضٍ مَنْ سَمِعَهُ فَكَانَ مُحَمَّدٌ إِذَا ذَكَرَهُ يَقُولُ صَدَقَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْأَهْلُ بَلَغَتْ مَرَّتَيْنِ [۳: ۱۷۲]

[۳۳۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ عَنْ قَيْسِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ أَنَّ أَنَسًا مِنَ الْيَهُودِ قَالَ الْوَلَوْ زِلْتُ هَذِهِ الْآيَةُ فِينَا لَأَتَّخِذَ ذَلِكَ الْيَوْمَ عِيدًا فَقَالَ عُمَرُ آيَةُ إِيهَ فَقَالُوا الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَقَالَ عُمَرُ إِنِّي لَأَعْلَمُ أَيَّ مَكَابٍ أَنْزِلْتَ أَنْزِلْتَ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاقِفٌ بِعَرَفَةَ [۳: ۱۷۵]

(١) فتح الباري (١٠٤/٨).

(٢) فتح الباري (١٠٤/٨).

[٣١٦] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ تَوْقَلٍ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمِنَّا مَنْ أَهْلُ بَعْمُرَةَ وَمِنَّا مَنْ أَهْلُ بَحْجَةَ وَمِنَّا مَنْ أَهْلُ بَجْتِ وَغَزْرَةَ وَأَهْلُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحَبَرِ فَأَمَّا مَنْ أَهْلُ بِالْحَبَرِ أَوْ جَمْعُ الْحَبَرِ وَالْغَزْرَةَ فَلَمْ يَجْلُوا حَتَّى يَوْمِ النَّحْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ وَقَالَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حُجَّةِ الْوُدَاعِ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنَا مَالِكٌ مِثْلَهُ [٢٩٠:ر]

[٣١٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ هُوَ ابْنُ سَعْدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ عَادَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حُجَّةِ الْوُدَاعِ مِنْ وَجَعِ أَشْقَيْتُ مِنْهُ عَلَى الْمَوْتِ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ بَلَّغْ بِي مِنَ الْوَجَعِ مَا تَرَى وَأَنَا ذُو مَالٍ وَلَا يَرْتَضِي إِلَّا ابْنَتِي وَاحِدَةً أَفَأَتَصَدَّقُ بِثُلْثِي مَالِي قَالَ لَا قُلْتُ أَفَأَتَصَدَّقُ بِشَطْرِهِ قَالَ لَا قُلْتُ فَالْثَلَاثُ قَالَ وَالْثَلَاثُ كَثِيرٌ إِنَّكَ أَنْ تَذَرُورَتَكَ أَغْنِيَاءَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَذَرَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ وَلَسْتَ تُفْقِئُ نَفَقَةَ تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا أَجَرْتَ بِهَا حَتَّى تُلْقِيَهُمْ فِي أَمْرٍ أَنْتَ قُلْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ الْخَلْفُ بَعْدَ أَصْحَابِي قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَخْلُفَ فَتَعْمَلْ عَمَلًا تَبْتَغِي بِهِ وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا أَزِدَّتْ بِهِ دَرَجَةً وَرَفَعَةً وَلَعَلَّكَ تَخْلُفُ حَتَّى يَنْتَفِعَ بِكَ أَقْوَامٌ وَيُضَرَّ بِكَ آخَرُونَ اللَّهُمَّ أَمْضِ لِأَصْحَابِي هِجْرَتَهُمْ وَلَا تُرَدِّهِمْ عَلَى أَعْقَابِهِمْ لِكُنْ الْبَائِسُ سَعْدُ بْنُ خَوْلَةَ رَأَى لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تُوَفِّيَ بِمَكَّةَ [٥٦:ر]

[٣١٨] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا أَبُو صُمْرَةَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَخْبَرَهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَلَقَ رَأْسَهُ فِي حُجَّةِ الْوُدَاعِ [٣١٩] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ أَخْبَرَنِي مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ عَنْ نَافِعٍ أَخْبَرَهُ ابْنُ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَلَقَ فِي حُجَّةِ الْوُدَاعِ وَأَنَاسَ مِنْ أَصْحَابِهِ وَقَصَّرَ بَعْضُهُمْ [١٣٩:ر]

[٣٢٠] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي يُونُسُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَخْبَرَهُ أَنَّهُ أَقْبَلَ يَسِيرُ عَلَى جِبَالٍ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِمٌ بِمِثْنَى فِي حُجَّةِ الْوُدَاعِ يُصَلِّيُ بِالنَّاسِ فَسَارَ الْحِمَارُ بَيْنَ يَدَيْ بَعْضِ الصَّفِّ ثُمَّ نَزَلَ عَنْهُ فَصَفَّ مَعَ النَّاسِ [٤٦:ر]

[٣٢١] حَدَّثَنَا مَسْدُودٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ هِشَامٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ سَبَلَ أَسَامَةَ وَأَنَا شَاهِدٌ عَنْ سِرِّ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حُجَّتِهِ فَقَالَ الْعَنْقُ فَإِذَا وَجَدَ قُوَّةَ دَمٍ [١٥٨:ر]

[٣١٢] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ عَدِيٍّ بْنِ ثَابِتٍ عَنْ

عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُزَيْدٍ الْعُظْمَى أَنْ أَبَا أَيُّوبَ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حُجَّةِ الْوُدَّاعِ الْمَرْبِ وَالْعِشَاءِ جَمِيعًا [ر: ۱۰۰]

باب غَزْوَةُ تَبُوكَ وَهِيَ غَزْوَةُ الْعُسْرَةِ

غزوه تبوک لوه دحجة الوداع نه د روستو ذکر کولو توجیهات غزوه تبوک د رسول الله ﷺ آخري غزوه ده. امام بخاری رحمه الله غزوه تبوک روستو او حجة الوداع مخکې ذکر کړو. حالانکه د تاریخی ترتیب په لحاظ سره غزوه تبوک دحجة الوداع نه مخکې ده. ددې مختلف توجیهات شوي دي.

① حافظ ابن حجر رحمه الله وغيره فرماني. چه دا د کتابونو جوړونکو او کتابانو تصرف دي. چه هغوی حجة الوداع د غزوه تبوک نه مخکې اولیکه. (۱)

② بعضي حضرات وويلي دي. چه امام بخاری رحمه الله چونکه ،، کتاب المغازی ،، بيانوي. په دې وجه هغوی سوچ او کړو. چه د کتاب المغازی اختتام هم په غزوې باندې کول پکار دي. که حجة الوداع نه روستو راوړلې وو. نو اختتام به په غزوې باندې نه کيدو. په دې وجه هغوی غزوه تبوک دحجة الوداع نه روستو ذکر کړو. (۲)

③ دحضرت شيخ الحديث رحمه الله رائي داده. چه حجة الوداع نه د غزوه تبوک نه مخکې ذکر کولو سره امام بخاری رحمه الله د سلسله الوفود انتهاء طرف ته اشاره کول غواړي. د سلسله الوفود ابتداء د فتح مکې نه روستو شوې دي. لکه چه امام بخاری رحمه الله د فتح مکې بيانولو نه پس د سلسله الوفود ذکر شروع کړو. او ددې انتهاء په حجة الوداع باندې شوې ده. امام بخاری رحمه الله د «باب قصة وفد طي» ذکر کولو نه پس دحجة الوداع باب قائم کړو. او مقصد

دادي. چه د وفود دا سلسله په حجة الوداع باندې ختمېږي. که د «باب قصة وفد طي» نه پس نه حجة الوداع نه وي ذکر کړې. غزوه تبوک نه ذکر کړې وي. نو تاريخي اعتبار سره به خو ترتيب قائم پاتې شوې وي. خو د سلسله الوفود انتهاء به نه معلومېده. امام بخاری رحمه الله د تاريخي ترتيب رعايت پريځود. د سلسله الوفود انتهاء طرف ته نه اشاره کولو دپاره حجة الوداع مخکې ذکر کړو. ځکه چه دا خو ټولو ته معلومه ده. چه حجة الوداع د تبوک نه روستو دي. خو د وفودو سلسله کله ختمه شوه. دا ټولو ته معلومه نه ده. ددې فائدي په لحاظ سره امام بخاری رحمه الله داسې اوکړل. (۳) دحضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله رائي کافي وژنداره ده. والله اعلم.

د غزوه تبوک سبب: روميانو سره د اسلامي لښکر روميې جنگ موته کښې اوشو. ددې جنگ نه پس رومي سلطنت په دې کوشش کښې وو. چه په څه طريقه مسلمانانو باندې حمله

(۱) فتح الباري (۱۱۱۸)۔

(۲) لامع الدراري (۳۹۹۸)۔

(۳) الايواب والتراجم لصحيح البخاري (۱۱۲) باب حجة الوداع۔

او کړې شې. د روميانو ددې ارادو اطلاع رسول الله ﷺ او مسلمانانو ته شوې وه. مدینې منورې ته به د شام سوداګر نبطی خلق د زيتون تيل خرڅولو دپاره راتلل. دغه خلقو مسلمانانو ته دا خبر ورکړو. چه د روم بادشاه هرقل خپل فوجونه په تبوک مقام کېښې د شام په سرحد باندې جمع کړې دي. او فوجيانو ته ېې د يو کال تنخواه پيشګی ورکړې ده. او خوشحاله او مطمئن کړې ېې دي. (۱)

کله چه رسول الله ﷺ ته دا اطلاع ملاو شوه. نو نبی ﷺ دا اراده او فرمانيله. چه دهغوی دحملې نه وړاندې پيش قدمی کول او مقابلې کول پکار دی. نبی کریم ﷺ به عام طور باندې په جنگونو کېښې صحيح مقام نه خودلو. خو دا جنگ چونکه د مخکنو ټولو جنگونو نه جدا وو. يو خويه دې وجه چه په دې کېښې د دشمنانو تعداد ډير زيات وو. دويم په دې وجه چه په دې کېښې د روم بادشاه د هرقل تربيت شوی فوج سره مقابلې وه. په دې وجه نبی کریم ﷺ د غريو د ټولو قبائلو نه فوجی او مالی مدد اوغوښتلو. او دمدینې منورې ټولو مسلمانانو ته ېې په دې جهاد کېښې د وتلو حکم ورکړو. (۲)

اتفاق سره دا زمانه د سختې گرمۍ وه. قحط او لږه عامه وه. دې سره سره د پټو او باغونو ميوې پخيدو ته نژدې وې. (۳) هم په دې باغونو او د پټو په فصل باندې د مدینې د خلقو د پوره کال د معيشت دارومدار وو. په دې ټولو څيزونو کېښې هرڅيز د الله تعالی په لاره کېښې د وتلو دپاره د صحابو ﷺ د خپو زنځير او رکاوټ جوړيدې شو. خو مرجأ صد مرجأ د اسلام هغه سرفروش مجاهدينو دپاره چه هغوی د اسلام ونې ته د ودې ورکولو دپاره دخپلې وينې او دخپل مال قربانۍ ورکولو کېښې هميشه د يو بل نه د وړاندې کيدو کوشش اوکړو. په دې موقعه باندې هم د اسلام ريښتونو او مخلصو بهادرو صحابو ﷺ د يو بل نه وړاندې شو. او مالی مدد کېښې ېې حصه واخستله. حضرت صديق اکبر ﷺ د خپل کور ټول هرڅه راوړل. حاضر ېې کړل. (۴) کله چه رسول الله ﷺ دهغه نه تېوس اوکړو. چه په کور کېښې دې څه پريخودل؟ عرض ېې اوکړو. الله او دهغه د رسول نوم مې پريخودو. حضرت فاروق اعظم ﷺ خپل نيم مال راوړه. او حاضر ېې کړو. (۵) حضرت عثمان غنی ﷺ درې سوه اوښان سره د سامانونو او زر اشرفۍ نقدې راوړلې. او د نبی ﷺ په خدمت کېښې ېې پيش کړلې. (۶) دغه شان نورو صحابو ﷺ د خپل طاقت مطابق په دې مالی امداد کېښې حصه واخستله. خو ددې باوجود يو څو غريب صحابه داسې وو. چه دهغوی دسفر دپاره د لارې د توبېي انتظام

(۱) طبقات ابن سعد (۱۶۵۱۲) وفتح الباری (۱۱۱۸)۔

(۲) زاد المعاد (۵۲۶۱۳-۵۲۷)۔

(۳) الکامل لابن اثير (۱۸۹۱۲)۔

(۴) دا څلور زره درهم وو. (سيرت حليه ۱۳۰۶)۔

(۵) سيرت حليه (۱۳۰۱۳)۔

(۶) زاد المعاد (۵۲۷۱۳) او په يو روايت کېښې دی. چه لس زره ديناره ېې د نبی ﷺ په دربار کېښې پيش کړې. سيرت حليه (۱۳۰۱۳)۔

اونه شو. هغوی د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو. او نبی ﷺ ته ئې د سورلۍ وغیره دپاره درخواست اوکړو. خو نبی ﷺ سره دهغوی د سفر دپاره سورلۍ وغیره نه وه. دغه خلق په ژړا ژړا په بهیدلو سترگو واپس شو. د قرآن شریف دا آیت دهغوی متعلق نازل شوې دې: ﴿وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا اتُوكَ لِتُخَيِّلَهُمْ فَلْتَ لَا أَجِدَ مَا أَخْبِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ﴾ (التوبة: ۹۲)

، اونه په هغه خلقو څه گناه شته. کوم چه تا ته راغلل چه ته هغوی ته (په جهاد کښې) تللو دپاره څه سورلۍ ورکړې. تا هغوی ته افرمائیل چه ما سره سورلۍ نشته چه په هغې تاسو سواره کړم. دغه خلق په داسې حال کښې واپس شو چه د هغوی د سترگو نه اوبښکې بهیدلې. ددې غم په وجه چه هغوی سره دخرچ کولو دپاره هیڅ څه نشته. ، په دې جهاد کښې د تللو دا اعلان په حقیقت کښې د ایمان او منافقت په منځ کښې د فرق یو معیار وو. چه په دې موقعه باندې د منافقانو منافقت ښکاره شو. او هغوی اوونیل. ﴿لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرْبِ﴾ (۱) یعنی په گرمۍ کښې جهاد دپاره مه اوځئ. هغوی مختلفې بهانې جوړې کړې. او په جهاد کښې د تلو دپاره ئې عذر اوکړو. بعضې مخلص مسلمانان هم لاړ نه شو چه په هغوی کښې مشهور صحابی حضرت کعب بن مالک رضی الله عنه، حضرت هلال بن امیه رضی الله عنه، او حضرت مراره بن ربیع رضی الله عنه شامل وو. ددوی تفصیلی واقعه روستو د بخاری په روایت کښې راروانه ده.

نبی کریم ﷺ دیرش زره فوج سره د رجب په میاشت ۵۹ کښې د مدینې منورې نه اووتلو. (۲) په لښکر کښې لس زره اسونه وو. (۳) دمشق طرف ته ئې سفر کولو. د مدینې منورې نه خوارلس منزله فاصله باندې واقع مقام تبوک ته اورسیدل. نو معلومه شوه چه هغه خبر صحیح نه وو. او په ځینو روایاتو کښې دی چه کله د روم بادشاه هرقل ته د مسلمانانو د دومره لوڼې جماعت مقابله دپاره د راتلو خبر اورسیده. نو هغه رعب واخسته. او مقابله دپاره رانغې. (۴)

په تبوک کښې د قیام موده او واپسۍ په تبوک کښې نبی ﷺ شلو ورځو پورې قیام اوکړو. (۵) هم ددې ځانې نه نبی ﷺ حضرت خالد بن ولید رضی الله عنه ته د ۳۲۰ سوارو یو جماعت ورکړو. او د دمشق نه پنځه منزله باندې واقع د، دومة الجندل، سردار، اکیدر بن عبدالملک

(۱) تفسیر کبیر (۳۸۱۲-۳۸۲)

(۲) التوبة (۸۱)

(۳) طبقات ابن سعد (۱۶۶۲)

(۴) فتح الباری (۱۱۱۸) په بعضې روایاتو کښې څلوېښت زره او اويا زره تعداد هم راغلي دي. (عمدة القاری ۵۲۱۸)

(۵) السيرة الحلبية (۱۴۲۳)

(۶) دلته په اصل اردو کښې هم حاشیه نشته،

نصرانی،، ته نې اولیګه نبي کریم ﷺ حضرت خالد بن ولیدؓ ته د روانیدو په وخت او فرمائیل چې هغه به تاته ښکار کونکې ملاوړېږي خو ته هغه مه قتلوه ماته نې راوله که هغه انکار اوکړی نو بیا نې قتل کړه.

حضرت خالد بن ولیدؓ د خوارلسمې سپوږمۍ په شپه اورسیده نو اکیدر دخپل رور او نورو ملګرو سره د ښکار دپاره راوتلې وو د اکیدر رور ،، حسان ،، په مقابلې کولو کېنې مړ شو او اکیدر گرفتار کړې شو او د نبي ﷺ په خدمت کېنې حاضر کړې شو اکیدر دوه زره اوبیان، اته سوه اسونه، څلورسوه زغرې، او څلور سوه نیزې ورکړې او صلح نې اوکړله (۱) په دې مقام کېنې د شلو ورځو قیام کولو نه پس نبي ﷺ واپس مدینې منورې ته روان شو.

[۲۱۳:۱] حَدَّثَنِیْ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو اسَامَةَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أُرْسِلْنِي أَصْحَابِي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسْأَلُهُ الْحَمْلَانَ لَهُمْ إِذْ هُمْ مَعَهُ فِي جَيْشِ الْعُسْرَةِ وَهِيَ غَزْوَةُ ثُبُوكَ فَقُلْتُ يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنَّ أَصْحَابِي أُرْسَلُونِي إِلَيْكَ لِتَحْمِلَهُمْ فَقَالَ وَاللَّهِ لَا أَحْمِلُكُمْ عَلَى شَيْءٍ وَوَأَقْتَنُهُ وَهُوَ غَضَبَانٌ وَلَا أَشْعُرُ وَرَجَعْتُ خَزِيئًا مِنْ مَنَعِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمِنْ خِفَافَةٍ أَنْ يَكُونَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَجَدَ فِي نَفْسِهِ عَلَيَّ فَرَجَعْتُ إِلَى أَصْحَابِي فَأَخْبَرْتُهُمُ الَّذِي قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ أَلْبَثْ إِلَّا سَاعَةً إِذْ سَمِعْتُ بَلَاءًا يُنَادِي أَيْ عَبْدَ اللَّهِ بْنِ قُبَيْسٍ فَأَجَبْتُهُ فَقَالَ أَجِبْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْعُوكَ فَلَمَّا أَتَيْتُهُ قَالَ خُذْ هَذَيْنِ الْقَرِينَيْنِ وَهَذَيْنِ الْقَرِينَيْنِ لِسِتَّةِ أَبْعَادٍ ابْتِغَاءً جَنِّدٍ مِنْ سَعْدٍ فَأَنْطَلِقُ بِهِنَ إِلَى أَصْحَابِكَ فَقُلْتُ إِنَّ اللَّهَ أَوْ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَحْمِلُكُمْ عَلَى هَؤُلَاءِ فَأَرْكَبُوهُنَ فَأَنْطَلَقْتُ إِلَيْهِنَّ بِهِنَ فَقُلْتُ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَحْمِلُكُمْ عَلَى هَؤُلَاءِ وَلَكِنِّي وَاللَّهِ لَا أَذْغُكُمْ حَتَّى يَنْطَلِقَ مَعِيَ بَعْضُكُمْ إِلَى مَنْ سَمِعَ مَقَالَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَطْلُوا أُنِّي حَدَّثْتُكُمْ شَيْئًا لَمْ يَقُلْهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا لَيْ وَاللَّهِ إِنَّكَ عِنْدَنَا لَمُصَدِّقٌ وَلَنْتَقَعَنَّ مَا أَحْبَبْتَ فَأَنْطَلِقُ أَبُو مُوسَى بِنْفَرٍ مِنْهُمْ حَتَّى أَتُوا الَّذِينَ سَمِعُوا قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُنَعَهُ إِيَّاهُمْ ثُمَّ اعْطَاهُمْ بَعْدَ حُدُوثِهِمْ بِمِثْلِ مَا حَدَّثْتُمْ بِهِ أَبُو مُوسَى [ر: ۲۹۱۳]

په دې روایت کېنې بیان کړې شوی دی چې حضرت ابو موسی اشعریؓ دخپلو ملګرو دپاره د سورلۍ غوښتلو دپاره د رسول الله ﷺ په خدمت کېنې حاضر شونې ﷺ او فرمائیل چې زه تاسو ته هیڅ سورلۍ نه شم درکولی حضرت ابو موسیؓ غمزن شو خپلو ملګرو ته لاړ او هغوی ته نې او وویل چې رسول الله ﷺ هیڅ قسمه سورلۍ نه شی راکولی.

لږه شېبه پس حضرت بلال رضی الله عنه حضرت ابوموسی رضی الله عنه راوغوښتلو. چه نبی صلی الله علیه و آله دې یادوی. حضرت ابوموسی رضی الله عنه حاضرشو. نو نبی صلی الله علیه و آله هغه ته شپږ اوبښان ورکړل. حضرت ابوموسی رضی الله عنه دغه اوبښان بوتلل او خپلو ملگرو ته لاړ. چونکه دهغه ملگرو ته داشک کیدې شو چه ممکن ده. حضرت ابوموسی رضی الله عنه په رومبی خل د رسول الله صلی الله علیه و آله په باره کښې د غلط بیاني نه کار اخستې وی. او دخپل طرفه ئې اووئیل. چه د الله رسول صلی الله علیه و آله مونږ ته هیڅ قسمه سورلی نه راګوی. په دې وجه د شک لرې کولو دپاره ابوموسی رضی الله عنه خپلو ملگرو ته اووئیل. چه زه په تاسو ترهغه وخته پورې نه پریردم. ترکومې پورې چه تاسو ماسره هغه سړی ته لاړ نه شئ. کوم چه په رومبی خل د نبی کریم صلی الله علیه و آله د سورلۍ ورکولو نه د انکار په وخت حاضر وو. نو یو څو حضرات دهغه سره لاړل. او هغه سړی تصدیق اوکړ. چه رسول الله صلی الله علیه و آله واقعی د سورلۍ ورکولو نه انکار کړې وو.

[۴۱۳] حَدَّثَنَا مُدَّدُ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ عَنْ الْحَكَمِ عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ إِلَى ثُبُوكَ وَاسْتَخْلَفَ عَلِيًّا فَقَالَ أَتَخْلَفُنِي فِي الصِّيَابِ وَالنِّسَاءِ قَالَ لَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى إِلَّا أَنَّهُ لَيْسَ نَبِيٌّ بَعْدِي وَقَالَ أَبُو دَاوُدَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْحَكَمِ سَمِعْتُ مُصْعَبًا [۴۰۳: ر]

د «، لَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى» معنی: نبی کریم صلی الله علیه و آله چه کله تبوک طرف ته روان شو. نو نبی صلی الله علیه و آله حضرت علی رضی الله عنه خپل قائم مقام جوړکړ. چه هغه د نبی صلی الله علیه و آله د اهل وعیال وغیره نگرانۍ اوکړې. بعضې منافقانو په حضرت علی رضی الله عنه باندې غلطې خبرې شروع کړې. چه د ناراضګۍ او خفګان په وجه ئې دخان سره بوتلو. (۱) حضرت علی رضی الله عنه خفه شو. او د نبی کریم صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضرشو. او په ژړا شو. او نبی صلی الله علیه و آله ته ئې خبره وړاندې کړله. نو نبی صلی الله علیه و آله او فرمائیل. «أَلَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى» ته په دې باندې خوشحاله نه یې. چه ته زما دپاره داسې جوړشي. لکه څنګه چه هارون رضی الله عنه د موسی رضی الله عنه دپاره وو، یعنې لکه څنګه چه موسی رضی الله علیه و آله کوه طور ته د تللو نه پس حضرت هارون دهغه نائب او داهل وعیال نگران وو. دغه شان ته زما نه پس زما د اهل وعیال نگران او زما نائب جوړشه. آیا ته په دې باندې راضی نه یې.

د باب د روایت نه د روافضو غلط استدلال. روافض دا خبره ډیره اوچته وی. وائی. چه د حضرت علی رضی الله عنه خلافت بلا فصل باندې صریح نص موجود دې. رسول الله صلی الله علیه و آله دخان نه روستو حضرت علی رضی الله عنه خپل خلیفه مقرر کړو. خو دهغه خلافت حضرت صدیق رضی الله عنه او حضرت فاروق رضی الله عنه او عثمان رضی الله عنه غصب کړو.

خوددې روایت نه دهغوی دا استدلال غلط دې. ځکه چه نبی صلی الله علیه و آله باندې دا خبره پته نه وه. چه د حضرت هارون رضی الله عنه وفات د حضرت موسی رضی الله عنه په ژوند کښې شوې وو. حضرت هارون رضی الله عنه

حضرت موسیٰ علیہ السلام نه پس دهغه خليفه نه وو جوې شوې. بلکه حضرت موسیٰ علیہ السلام خليفه یوشع بن نون جوې شوې وو. هرکله چه هارون علیہ السلام حضرت موسیٰ علیہ السلام د وفات نه پس دهغه خليفه دسره جوې شوې نه دي. نو حضرت علی علیه السلام که د رسول الله ﷺ دپاره ... بمنزله هارون من موسی... اوگر خولې شی نو ددې نه د نبی ﷺ د وفات نه پس دهغه د خليفه کيدو مسئله نه ثابتیږي. ځکه چه په مشبه به کښې دا صورت حال موجود نه دي. (۱)

[۲۵۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ سَمِعْتُ عَطَاءَ يُخْبِرُ قَالَ أَخْبَرَنِي صَفْوَانُ بْنُ يَعْلَى بْنِ أُمَيَّةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ غَزَوْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعُصْرَةَ قَالَ كَانَ يَعْلَى يَقُولُ تِلْكَ الْغَزْوَةُ أَوْثَقُ أَخْبَرَنِي عُنْدِي قَالَ عَطَاءُ فَقَالَ صَفْوَانُ قَالَ يَعْلَى فَكَانَ لِي أَجِيرٌ فَقَالَ لِسَائِدٍ فَقَعَضَ أَحَدُهُمَا يَدَ الْآخَرِ قَالَ عَطَاءُ فَلَقَدْ أَخْبَرَنِي صَفْوَانُ أَنَّهُمَا عَضَيَا الْآخَرَ فَتَسَبَّهَ قَالَ فَانْتَزَعَ الْمُعْضُوزُ يَدَهُ مِنْ فِي الْعَاضِ فَانْتَزَعَ إِحْدَى تَنِيَّتَيْهِ فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَهْدَرَ تَنِيَّتَهُ قَالَ عَطَاءُ وَحَبِطَ أَنَّهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفِيدَ يَدَهُ فِي فَيْكِ تَقَضَّهَا كَأَنَّهَُا فِي فِي خَلٍ يَقَضُّهَا [۲۵۶]

حضرت يعلى بن اميه عليه السلام فرماني. چه ما د نبی کریم ﷺ سره په غزوه عسره (تبوک) کښې شرکت اوکړو. اوزما په خپلو ټولو عملونو کښې ټولو نه زيات اعتماد په دې غزوې دي. بيا هغوی اووئيل. چه (د غزوه تبوک په سفر کښې) زما سره يو اجير يعنی غلام وو. هغه يو سړی سره په جگړه شو. نو په دواړو کښې يوکس د بل لاس په غاښونو سره اوچيجه. دچا لاس چه غاښونو سره چيچلې شوې وو. هغه خپل لاس د چک لگونکي د خولې نه راښکلو. چه ددې په وجه د چک لگونکي مخامخ يو غاښ اووتلو. بيا هغوی دواړه د فيصلې دپاره دنبي ﷺ په خدمت کښې حاضر شو. نبی ﷺ دهغه غاښ هدر (مباح) اوگر خولو. (او هغه ته ئې هيڅ ديت ورنکړی اووي فرمائيل. «افيد يده في فيك تقضمها كأنها في في فعل يقضمها») يعنی هغه به خپل لاس ستا په خوله کښې چيچلو دپاره پريخوده. چه تا داوښ پشان هغه چيچلې وي.

دلته د بخاری په روايت کښې تصريح نشته. خو د مسلم شريف په روايت کښې دي. چه دا واقعه پخپله د حضرت يعلى بن اميه عليه السلام دخپل اجير سره پيښه شوې وه. (۲) او غاښ کټ کونکې حضرت يعلى عليه السلام وو.

(۱) تفصيل دپاره اوگوري! سيرت مصطفي (۳/ ۸۸-۹۰) صاحب د سيرت حليه ددې حديث نه د شيعه گانو د استدلال ذکر کولو نه پس ليکي... هذا الحديث... من قبيل الأحاد. وکل من الرافضة والشيعه لا يراه حجة في الإمامة وعلى تسليم انه حجة فلا عموم له. بل المراد ما دل عليه ظاهر الحديث ان عليا كرم الله وجهه خليفه عن النبي ﷺ في اهله خاصة مدة غيبة بتبوك كما ان هارون كان خليفة عن موسى في قومه مدة غيبة عنهم للمناجاة. فعلى تسليم انه عام. لكنه مخصوص بالعام المخصوص غير حجة في الباقي او حجة ضعيفة (السيرة الحلبية ۱۳۳/۱).

(۲) صحيح مسلم. کتاب القسامة. باب الصائل على نفس الانسان او عضوه... رقم الحديث (۴۲۴۲)۔

بَابُ حَدِيثِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ وَقَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِفُوا (التوبة ١١٨)

[٣٥٢] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عَقِيلٍ عَنْ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ وَكَانَ قَائِدَ كَعْبٍ مِنْ بَنِيهِ حِينَ غَمِيَ قَالَ سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ يُحَدِّثُ حِينَ تَخَلَّفَ عَنْ قِصَّةِ ثُبُوكَ قَالَ كَعْبٌ لَمْ أَتَخَلَّفَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةٍ غَزَاهَا إِلَّا فِي غَزْوَةِ ثُبُوكَ غَيْرَ أَنِّي كُنْتُ تَخَلَّفْتُ فِي غَزْوَةٍ بَدْرَ وَلَمْ يُعَاتِبْ أَحَدًا أَتَخَلَّفَ عَنْهَا إِلَّا مَا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُرِيدُ غَيْرَ قُرَيْشٍ حَتَّى جَمَعَ اللَّهُ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ عَدُوِّهِمْ عَلَى غَيْرِ مِيعَادٍ وَلَقَدْ شَهِدْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ حِينَ تَوَاقَفْنَا عَلَى الْإِسْلَامِ وَمَا أَحْبَبْتُ لِي بِهَا مُشْرَدَ بَدْرٍ وَإِنْ كَانَتْ بَدْرٌ أَذْكَرُ فِي النَّاسِ مِنْهَا كَانَتْ مِنْ خَيْرِي أَنِّي لَمْ أَكُنْ قَطُّ أَقْوَى وَلَا أَيْسَرُ حِينَ تَخَلَّفْتُ عَنْهُ فِي تِلْكَ الْغَزَاةِ وَاللَّهُ مَا جَمَعَتْ عِنْدِي قِبَلَهُ رَاحِلَتَانِ قَطُّ حَتَّى جَمَعْتُهُمَا فِي تِلْكَ الْغَزْوَةِ وَلَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُرِيدُ غَزْوَةً إِلَّا وَرَى بِغَيْرِهَا حَتَّى كَانَتْ تِلْكَ الْغَزْوَةُ غَزَاهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَرْبٍ شَدِيدٍ وَاسْتَقْبَلَ سَفَرًا بَعِيدًا وَمَقَارًا وَعَدُوًّا كَثِيرًا فَجَلَى لِلْمُسْلِمِينَ أَمْرُهُمْ لِيَتَأَهَّبُوا أَهْبَةً غَزَوْهُمْ فَأَخْبَرَهُمْ بِوَجْهِهِ الَّذِي يُرِيدُ وَالْمُسْلِمُونَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَثِيرٌ وَلَا يَجْمَعُهُمْ كِتَابٌ حَافِظٌ يُرِيدُ الدِّيَارَ قَالَ كَعْبٌ فَمَا رَجُلٌ يُرِيدُ أَنْ يَتَّقِيَ إِلَّا ظَنَّ أَنْ سَيُفْقَى لَهُ مَا لَمْ يَنْزِلْ فِيهِ وَخَى اللَّهُ وَعَزَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تِلْكَ الْغَزْوَةَ حِينَ طَابَتْ الْبَارُ وَالظَّلَالُ وَتَجَهَّزَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمُسْلِمُونَ مَعَهُ فَطَفِقْتُ أَعْدُو وَلَكِنِّي أَتَجَهَّزُ مَعَهُمْ فَأَرْجِعُ وَلَمْ أَقْضِ شَيْئًا فَأَقُولُ فِي نَفْسِي أَنَا قَادِرٌ عَلَيْهِ فَلَمْ يَزَلْ يَتِمَّادِي بِي حَتَّى اشْتَدَّ بِالنَّاسِ الْحُجْدُ فَأَصْبَحَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمُسْلِمُونَ مَعَهُ وَلَمْ أَقْضِ مِنْ جِهَازِي شَيْئًا فَقُلْتُ أَتَجَهَّزُ بَعْدَهُ يَوْمَ أَوْ يَوْمَئِذٍ ثُمَّ أَهْبَهُمْ فَقَدَوْتُ بَعْدَ أَنْ فَصَلُوا لِأَتَجَهَّزَ فَرَجَعْتُ وَلَمْ أَقْضِ شَيْئًا ثُمَّ عَدَوْتُ ثُمَّ رَجَعْتُ وَلَمْ أَقْضِ شَيْئًا فَلَمْ يَزَلْ بِي حَتَّى أَسْرَعُوا وَتَفَارَطَ الْغَزْوُ وَهَمِمْتُ أَنْ أَرْجِعَ فَأَذْرِكُهُمْ وَلَيْتَنِي قَعَلْتُ فَلَمْ يَقْدَرْ لِي ذَلِكَ فَكُنْتُ إِذَا خَرَجْتُ فِي النَّاسِ بَعْدَ خُرُوجِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَطَفْتُ فِيهِمْ أَخْرَنْتِي أَنِّي لَا أَرَى إِلَّا رَجُلًا مَغْمُوسًا عَلَيْهِ النِّفَاقُ أَوْ رَجُلًا مَيْتًا عَدَرَ اللَّهُ مِنَ الضُّعْفَاءِ وَلَمْ يَدْكُرْنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى بَلَغَ ثُبُوكَ فَقَالَ وَهُوَ جَالِسٌ فِي الْقَوْمِ يَثْبُوكُ مَا فَعَلَ كَعْبٌ فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي سَلَمَةَ يَا رَسُولَ اللَّهِ حِسَّهُ بَرْدَاهُ وَنَظَرُهُ فِي عِظْفِهِ فَقَالَ مُعَاذُ بَنِي جَبَلٍ بَلَسَ مَا قُلْتُ وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ إِلَّا خَيْرًا فَكُنْتُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ

فَلَمَّا بَلَغْنِي أَنَّهُ تَوَجَّهَ قَافِلًا حَضَرَنِي هَبْتِي وَطَفِئْتُ أَتَذَكَّرُ الْكَذِبَ وَأَقُولُ بِمَاذَا أُخْرِجُ مِنْ
سَعْتِيهِ عَدَاً وَاسْتَعْنْتُ عَلَى ذَلِكَ بِكُلِّ ذِي رَأْيٍ مِنْ أَهْلِي فَلَمَّا قِيلَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أَظَلَّ قَادِمًا زَامَ عَتِي النَّبِاطِلَ وَعَرَفْتُ أَنِّي لَنْ أُخْرِجَ مِنْهُ أَبَدًا بِشَىْءٍ فِيهِ
كَذِبٌ فَأَجْمَعْتُ صِدْقَهُ وَأَصْبَحَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَادِمًا وَكَانَ إِذَا قَدِمَ مِنْ
سَفَرٍ بَدَأَ بِالْمَسْجِدِ فَيَرْكَعُ فِيهِ رَكَعَيْنِ ثُمَّ جَلَسَ لِلنَّاسِ فَلَمَّا فَكَّلَ ذَلِكَ جَاءَهُ الْمُخَلَّفُونَ
فَطَلَفُوا يَعْتَدِرُونَ إِلَيْهِ وَيُخْلِفُونَ لَهُ وَكَانُوا بِضِعَّةً وَثَمَانِينَ رَجُلًا فَقَبِلَ مِنْهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَانِيَتَهُمْ وَبَايَعَهُمْ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمْ وَوَكَّلَ سَرَارَهُمْ إِلَى اللَّهِ فُجِنَتْهُ فَلَمَّا سَلِمْتُ عَلَيْهِ
تَبَسَّمَ تَبَسُّمَ الْمُغْضَبِ ثُمَّ قَالَ تَعَالَى فُجِنْتُ أَمْشِي حَتَّى جَلَسْتُ بَيْنَ يَدَيْهِ فَقَالَ لِي مَا خَلَقَكَ
أَلَمْ تُكْرِ؟ قَدْ ابْتِغَتْ ظَهْرَكَ فَقُلْتُ بَلَى إِنِّي وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوُجَلِسْتُ عِنْدَ غَيْرِكَ مِنْ أَهْلِ
الدُّنْيَا لَرَأَيْتُ أَنْ سَاخُرُجُ مِنْ سَعْتِيهِ بَعْدِي وَلَقَدْ أُعْطِيتُ جِدْلًا وَلَكِنِّي وَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُ لَنْ
حَدَّثْتُكَ الْيَوْمَ حَدِيثَ كَذِبٍ تَرْضَى بِهِ عَتِي لِيُوشِكَنَّ اللَّهُ أَنْ يُسْخِطَكَ عَلَيَّ وَلَبَنُ حَدَّثْتُكَ
حَدِيثَ صِدْقٍ نَجِدُ عَلَى فِيهِ إِنِّي لَأَرْجُو فِيهِ عَفْوَ اللَّهِ لَا وَاللَّهِ مَا كَانَ لِي مِنْ عُدُوِّ وَاللَّهِ مَا
كُنْتُ قَطُّ أَقْوَى وَلَا أَيْسَرَمِي حِينَ تَخَلَّفْتُ عَنْكَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَا هَذَا
فَقَدْ صَدَقَ فَعَمُ حَتَّى بَقِضِيَ اللَّهُ فِيكَ فُجِنْتُ وَثَارَ جَالٍ مِنْ بَنِي سَلَمَةَ فَأَتَبَعُونِي فَقَالُوا لِي
وَاللَّهِ مَا عَلَيْنَاكَ كُنْتُ أَذُنْتُ ذُئْبًا قَبْلَ هَذَا وَلَقَدْ عَجَزْتُ أَنْ لَا تَكُونَ اعْتَدَرْتُ إِلَى رَسُولِ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَا اعْتَدَرَ إِلَيْهِ الْمُخَلَّفُونَ قَدْ كَانَ كَافِيكَ ذَلِكَ اسْتَغْفَارُ رَسُولِ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَكَ فَوَاللَّهِ مَا زَالُوا يُؤْتُونِي حَتَّى أَرَدْتُ أَنْ أَرْجِعَ فَأَكْذِبَ نَفْسِي ثُمَّ
قُلْتُ لَهُمْ هَلْ لَقِيتُ هَذَا مَعِيَ أَحَدًا قَالُوا نَعَمْ رَجُلَانِ قَالَا مِثْلُ مَا قُلْتَ فَقِيلَ لَهَا مِثْلُ مَا
قِيلَ لَكَ فَقُلْتُ مَنْ هُمَا قَالُوا مَرَارَةُ بْنُ الرَّبِيعِ الْعَنْبَرِيُّ وَهَلَالُ بْنُ أُمَيَّةَ الْوَاقِفِيُّ فَذَكَرُوا لِي
رَجُلَيْنِ صَالِحَيْنِ قَدْ شَهِدَا بَدْرًا فِيهَا أَسُوءَ قَبِيضَتِي حِينَ ذَكَرُوا هُمَا لِي وَهَبِي رَسُولُ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُسْلِمِينَ عَنْ كَلَامِنَا أُنْهَى الثَّلَاثَةَ مِنْ بَيْنِ مَنْ تَخَلَّفَ عَنْهُ فَاجْتَنَبْنَا
النَّاسَ وَتَعَيَّرُوا لَنَا حَتَّى تَنَكَّرْتُ فِي نَفْسِي الْأَرْضَ فَمَاهِي الَّتِي أَعْرِفُ فَلَبِثْنَا عَلَى ذَلِكَ
خَمْسِينَ لَيْلَةً فَأَمَّا صَاحِبَايَ فَاسْتَكْثَرَا وَقَعَدَا فِي بَيْتِيهِمَا يَنْكِسَابَ وَأَمَّا أَنَا فَكُنْتُ أَشَبَّ
الْقَوْمِ وَأَجْلَدَهُمْ فَكُنْتُ أُخْرِجُ فَأُشْهِدُ الصَّلَاةَ مَعَ الْمُسْلِمِينَ وَأَطُوفُ فِي الْأَسْوَاقِ وَلَا يَكْلِمُنِي
أَحَدٌ وَأَتَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَسْلَمَ عَلَيْهِ وَهُوَ فِي مَجْلِسِهِ بَعْدَ الصَّلَاةِ فَأَقُولُ فِي
نَفْسِي هَلْ حَرَكْتُ شَفِيتِي بِرَدِّ السَّلَامِ عَلَيَّ أَمْ لَا ثُمَّ أَصْلِي قَرِيبًا مِنْهُ فَأَسْأَرُهُ النَّظَرَ فَإِذَا أَقْبَلْتُ عَلَى
صَلَاتِي أَقْبَلَ إِلَيَّ وَإِذَا التَّقْتُ نَحْوَهُ أَعْرَضَ عَنِّي حَتَّى إِذَا طَالَ عَلَى ذَلِكَ مِنْ حَقْوَةِ النَّاسِ
مَشِيتُ حَتَّى تَسَوَّرْتُ جِدَارَ حَابِطٍ أَبِي قَتَادَةَ وَهُوَ ابْنُ عَمِّي وَأَحَبُّ النَّاسِ إِلَيَّ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ
فَوَاللَّهِ مَا رَدَّ عَلَيَّ السَّلَامَ فَقُلْتُ يَا أَبَا قَتَادَةَ أَلَمْ تَكُنْ بِاللَّهِ هَلْ تَعْلَمُنِي أَحَبُّ اللَّهُ وَرَسُولُهُ فَسَكَتَ

فَعُدَّتْ لَهُ فَنَشَدَتْهُ فَسَكَتَ فَعُدَّتْ لَهُ فَنَشَدَتْهُ فَقَالَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ فَقَضَتْ عَيْنَايَ وَتَوَلَّيْتُ
حَتَّى تَسُوَّرَتِ الْجِدَارُ قَالَ قَبِينَا أَنَا أَمْسَى بِسُوقِ الْمَدِينَةِ إِذَا تَطَيُّتُ مِنْ أَتْبَاطِ أَهْلِ الشَّامِ مِنْ
قَدِيمِ الظُّلَمِ بَيْعُهُ بِالْمَدِينَةِ يَقُولُ مَنْ يَذَلُّ عَلَى كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ فَطَلَّقَ النَّاسُ
يُشِيرُونَ لَهُ حَتَّى إِذَا جَاءَنِي دَفَعَنِي إِلَى كِتَابَتَا مِنْ مَلِكِ عَسَاتٍ فَإِذَا فِيهِ أَمَا بَعْدَ فَإِنَّهُ قَدْ بَلَغَنِي
أَنْ صَاحِبَكِ قَدْ جَاءَكَ وَلَمْ يَجْعَلْكَ اللَّهُ بِدَارِ هَوَاٍ وَلَا مَضِيعَةٍ فَالْحَقُّ بِنَاؤُاسِكَ فَقُلْتُ لِمَا قَرَأْتُهَا
وَهَذَا أَيْضًا مِنْ الْبَلَاءِ فَتَيَمَّمْتُ بِهَا التَّنَوُّرَ فَسَجَرْتُهُ بِهَا حَتَّى إِذَا مَضَتْ أَرْبَعُونَ لَيْلَةً مِنَ الْخَمْسِينَ
إِذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْتِينِي فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
وَسَلَّمَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَعْتَزَلَ أَمْرَاتِكَ فَقُلْتُ أَطْلُقُهَا أَمْ مَاذَا أُنْعَلُ قَالَ لَا بَلَّ اعْتَزِلْهَا وَلَا تَقْرُبْهَا
وَأَرْسَلْ إِلَى صَاحِبِيْ مِثْلَ ذَلِكَ فَقُلْتُ لِأَمْرَاتِي الْحَقِي بِأَهْلِكَ فَتَكُونِي عِنْدَهُمْ حَتَّى يَغْضَى
اللَّهُ فِي هَذَا الْأَمْرِ قَالَ كَعْبُ بْنُ جَعْفَرٍ أَمْرًا هَلَالُ بْنُ أُمَيَّةَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ هَلَالَ بْنَ أُمَيَّةَ شَيْءٌ ضَائِرٌ لَيْسَ لَهُ خَادِمٌ قَبْلَ تَكْرَرِ أَنْ أَخْدُمَهُ
قَالَ لَا وَلَكِنْ لَا يَقْرُبُكَ قَالَتْ إِنَّهُ وَاللَّهِ مَا بِهِ حَرَكَةٌ إِلَى شَيْءٍ وَاللَّهِ مَا زَالَ يَنْجِيْ مِنْدُ
كَانَ مِنْ أَمْرِهِ مَا كَانَ إِلَى يَوْمِهِ هَذَا فَقَالَ لِي بَعْضُ أَهْلِي لَوْ اسْتَأْذَنْتُ رَسُولَ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي أَمْرَاتِكَ كَمَا أَذِنَ لِأَمْرَةِ هَلَالِ بْنِ أُمَيَّةَ أَنْ تَخْدُمَهُ فَقُلْتُ وَاللَّهِ لَا
أَسْتَاذِنُ فِيهَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا يُدْرِيْنِي مَا يَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا اسْتَأْذَنْتُهُ فِيهَا وَأَنَا رَجُلٌ شَابٌّ فَلَمِثْتُ بَعْدَ ذَلِكَ عَشْرَ لَيَالٍ حَتَّى كَمَلْتُ لَنَا
خَمْسُونَ لَيْلَةً مِنْ حِينَ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ كَلَامِنَا فَكَلِمَاتِ صَلَاةِ
الْفَجْرِ صَبَحَ خَمْسِينَ لَيْلَةً وَأَنَا عَلَى ظَهْرِ يَدَيْ مِنْ بَيْوتِنَا قَبِينَا أَنَا جَالِسٌ عَلَى الْحَالِ النَّبِيِّ
ذَكَرَ اللَّهُ قَدْ ضَاقَتْ عَلَى نَفْسِي وَضَاقَتْ عَلَى الْأَرْضِ بِمَا رَحِبَتْ سَمِعْتُ صَوْتَ صَارِخٍ أَوْفَى
عَلَى جَبَلٍ سَلِمَ بِأَعْلَى صَوْتِهِ يَا كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ أَبْشِرْ قَالَ فَخَرْتُ سَاجِدًا وَعَرَفْتُ أَنْ قَدْ جَاءَ
فَرَجٌ وَأَذَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِتَوْبَةِ اللَّهِ عَلَيْنَا حِينَ صَلَّى صَلَاةَ الْفَجْرِ فَذَهَبَ
النَّاسُ يُبْشِرُونَنَا وَذَهَبَ قَبْلَ صَاحِبِيْ مُبْشِرُونَ وَكَغَضَ إِلَيَّ رَجُلٌ قَرَسًا وَسَعَى سَاعٍ
مِنْ أَسْلَمَ فَأَوْفَى عَلَى الْحَبَلِ وَكَانَ الصَّوْتُ أُنْشَرَعَ مِنْ الْقُرَيْشِ فَلَمَّا جَاءَنِي الَّذِي سَمِعْتُ
صَوْتَهُ يُبْشِرُنِي تَزَعْتُ لَهُ تَوْبَةً فَكَسَوْتُهُ إِثَابَهَا بِبُشْرَاهُ وَاللَّهِ مَا أَمْلِكُ غَيْرَهُمَا يَوْمَئِذٍ وَاسْتَعْرَضْتُ
تَوْبَتَيْنِ فَلَبِسْتُهُمَا وَأَطْلَقْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَتَلَقَّانِي النَّاسُ قَوْجًا قَوْجًا
يَهْتَفُونَ بِالتَّوْبَةِ يَقُولُونَ لَتَبْنِكَ تَوْبَةُ اللَّهِ عَلَيْكَ قَالَ كَعْبُ حَتَّى دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ فَإِذَا رَسُولُ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسٌ حَوْلَهُ النَّاسُ فَقَامَ إِلَيَّ طَلَعَهُ بْنُ عُبَيْدٍ اللَّهُ يَهْوُلُ حَتَّى
صَاحَنِي وَهَنَانِي وَاللَّهِ مَا قَامَ إِلَيَّ رَجُلٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ غَيْرَهُ وَلَا أُنْسَاهَا لَطَلَحَةَ قَالَ
كَعْبُ فَلَمَّا سَلَّمْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

وَسَلَّمَ وَهُوَ يَرْفُ وَجْهَهُ مِنَ الشُّرُوبِ أَتَيْتُهُ بِخَيْرِ يَوْمٍ مَرَّ عَلَيْكَ مُنْذُ وَلَدْتُكَ أَتَيْتُكَ قَالَ قُلْتُ أَمِنْ عِنْدَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَمِنْ عِنْدَ اللَّهِ قَالَ لَا بَلَّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَأَسْتَأْزَرَ وَجْهَهُ حَتَّى كَانَتْهُ قِطْعَةٌ قَمَرٍ وَكُنَّا نَعْرِفُ ذَلِكَ مِنْهُ فَلَمَّا جَلَسْتُ بَيْنَ يَدَيْهِ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ مِنْ تَوْبَتِي أَنْ أَتَخَلَّمَ مِنْ مَالِي صَدَقَةً إِلَى اللَّهِ وَإِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمْسِكَ عَلَيْكَ بَعْضَ مَالِكَ فَهُوَ خَيْرُكَ قُلْتُ فَإِنِّي أَمْسِكُ مَهْمِي الَّذِي يَخْبِرُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ إِذَا تَجَانَبَ بِالْصِدْقِ وَإِنْ مِنْ تَوْبَتِي أَنْ لَا أَحْدِثَ إِلَّا صِدْقًا مَا بَقِيََتْ قَوْلُ اللَّهِ مَا أَعْلَمَ أَحَدًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ أَبْلَاهُ اللَّهُ فِي صِدْقِ الْحَدِيثِ مُنْذُ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحْسَنَ مِنَّا أَبْلَانِي مَا تَعَمَّدَتْ مُنْذُ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى يَوْمِي هَذَا كَذِبًا وَإِلَى لَأَرْجُو أَنْ يَحْقِظَنِي اللَّهُ فِيمَا بَقِيََتْ وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ إِلَى قَوْلِهِ وَكَوْنُوا مَعَ الصَّادِقِينَ قَوْلُ اللَّهِ مَا أَعْلَمَ اللَّهُ عَلَى مِنْ نِعْمَةٍ قَطُّ بَعْدَ أَنْ هَدَانِي لِلْإِسْلَامِ أَعْظَمَ فِي نَفْسِي مِنْ صِدْقِي لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ لَا أَكُونَ كَذِبُهُ فَأَهْلِكَ كَمَا هَلَكَ الَّذِينَ كَذَبُوا فَإِنَّ اللَّهَ قَالَ لِلَّذِينَ كَذَبُوا حِينَ أَنْزَلَ الْوَحْيَ شَرَّ مَا قَالَ لِأَحَدٍ فَقَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى سَخِطُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَى قَوْلِهِ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ قَالَ كَغَبٍّ وَكُنَّا تَخْلَفْنَا أَيْهَا الثَّلَاثَةُ عَنْ أَمْرِ أَوْلِيكَ الَّذِينَ قِيلَ مِنْهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ خَلَفُوا قَبَائِعَهُمْ وَاسْتَعْفَرَهُمْ وَأَرْجَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمْرَنَا حَتَّى قَضَى اللَّهُ فِيهِ فَيْدَكَ قَالَ اللَّهُ (وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا) وَلَيْسَ الَّذِي ذَكَرَ اللَّهُ مِمَّا خَلَفْنَا عَنْ الْغُرَاوِ ثُمَّ هُوَ خَلِيفَةُ إِيَّانَا وَارْجَاؤُهُ أَمْرُنَا عَنِ خَلْفِهِ وَاعْتَدَرُ إِلَيْهِ فَقِيلَ مِنْهُ [ر: ١٠١٠]

دا حديث هم غزوہ تبوك سره متعلق دي. خو چونكه دير تفصيلي او اوږد دي. په دې وجه امام بخاري رحمه الله مستقل عنوان قائم كړو. امام بخاري رحمه الله دا حديث په صحيح بخاري كښې لسو ځايونو كښې ذكر كړې دي. (١) دلته د ټولو نه زيات تفصيلي دي. چه دا ددې اصل

(١) عمدة القاری (٥١١٨) علامه عینی رحمه الله دا لیکلی دی. چه امام بخاري رحمه الله حديث د کعب بن مالک په لسو ځايونو کښې ذکر کړې دي. خو حقيقت دادي. چه امام بخاري رحمه الله حديث د کعب بن مالک رحمه الله تقريباً اوولسو ١٧ ځايونو کښې ذکر کړې دي. چه ددې تخريج دادي:

..الحديث أخرجه البخاري في كتاب الوصايا. باب اذا تصدق او وقف بعض رقيقه او دوايه فهو جائز. رقم (٢٧٥٧). وفي كتاب الجهاد. باب من اراد غزوة فورتى بغيرها. رقم (٢٩٤٧) و (٢٩٤٨ و ٢٩٤٩ و ٢٩٥٠) وايضاً في كتاب الجهاد. باب الصلاة اذا قدم من سفر. رقم (٣٠٨٨) وفي كتاب المناقب. باب صفة النبي صلى الله عليه وسلم رقم (٣٥٥٦) وفي كتاب مناقب الانصار. باب وفود الانصار الى النبي صلى الله عليه وسلم. رقم (٣٨٨٩) وفي كتاب المغازي. باب قصة غزوة بدر. رقم (٣٩٥١). وايضاً في... [بقية حاشيه په راروانه صفحه...]

مقام دې په نورو ځایونو کې دې مختلفې حصې په څه مناسبت سره امام بخاری رحمته الله علیه ذکر کړې دي.

دا روایت امام مسلم رحمته الله علیه هم تخریج کړې دې. د امام بخاری رحمته الله علیه د روایت مدار په ابن شهاب زهري دې او د امام مسلم د روایت مدار په یونس بن یزید، باندې دې. (۱)
د غزوۀ تبوک په موقعه باندې کله چه نبی صلی الله علیه و آله دجهاد دپاره د سفر اعلان اوکړو نوډیر منافقان لاړنه شو. چه دهغوی تعداد تقریباً ۸۰ ته نژدې وو. په نه تلونکو کېنې درې مخلص صحابه هم وو. چه په هغوی کېنې یوحضر کعب بن مالک رضی الله عنه، دویم حضرت مرارة بن الربیع، او دریم حضرت هلال بن امیه رضی الله عنه وو.

حضرت کعب بن مالک رضی الله عنه په خپل دې اوږد روایت کېنې دا واقعه تفصیل سره بیان کړې ده. تاسو مخکېنې ددې حدیث ترجمه اوگورئ. ددې نه پس چه دکومې خبرې تشریح ضروری وی. دهغې تشریح به کولې شی.

د کعب بن مالک رضی الله عنه د حدیث ترجمه: عبدالله بن کعب وائی. چه ما د کعب بن مالک رضی الله عنه نه په غزوۀ تبوک کېنې دهغه د روستو پاتې کیدو قصه واوریده. هغه فرمائی. چه رسول الله صلی الله علیه و آله په څومره غزواتو کېنې شرکت کړې دي. زه په هغې ټولو کېنې سوا د غزوۀ تبوک نه نبی صلی الله علیه و آله سره شریک شوې یم. البته په غزوۀ بدر کېنې شریک شوې نه ووم. څوکوم خلق چه د غزوۀ بدر نه روستو پاتې شوی وو. په هغوی کېنې په چاهم دالله د طرفه عتاب (ملامتیا) نه وه راغلې. ځکه چه رسول الله صلی الله علیه و آله د قریشو د قافلې په اراده وتلې وو. (دجنگ قصد ئې نه وو. اونه دهغې دپاره اعلان شوې وو) اچانک الله تعالی مسلمانان او دشمنان جمع کړل. (او د غزوۀ بدر واقعه پېښه شوه).

اوږد د لیلۃ العقبه په بیعت کېنې هم حاضر ووم. چه په هغې کېنې مونږ د اسلام د مدد او حفاظت معاهده کړې وه. او زما دا خبره نه ده خوښه. چه د بیعت عقبه د حاضرئ په ځانې دې زما دپاره غزوۀ بدر کېنې حاضرې وی. اگر چه په خلقو کېنې د غزوۀ بدر شهرت زیات دي. او (په غزوۀ تبوک کېنې زما دنه حاضریدو) واقعه داده. چه زه کله هم دومره خوشحاله او مالداره نه ووم. څومره چه ددې غزوې په وخت کېنې ووم. په خدانې قسم! ددې نه وړاندې کله هم زما سره دود سورلئ نه دی جمع شوې. حالانکه دغه وخت زما سره دوه سورلئ وې. او

...دتیرمغ بقیه] کتاب المغازی، باب حدیث کعب بن مالک، رقم (۴۴۱۸) وفی کتاب التفسیر، باب سیحلفون بالله اذا انقلبتم الهم لتعرضوا عنهم..... رقم (۴۶۷۳) وایضاً فی کتاب التفسیر، باب لقد تاب الله علی النبی والمهاجرین رقم (۴۶۷۶) وایضاً فی کتاب التفسیر باب ((وعلی الثلاثة الذین خلقوا، رقم (۴۶۷۷) وایضاً فی باب بایها الذین آمنوا اتقوا الله وكونوا مع الصادقین رقم (۴۶۷۸) وفی کتاب الاستیذان، باب من لم یسلم علی من ارتک ذنباً رقم (۴۲۵۵) وفی کتاب الايمان والنذور، باب اذا اهدى ماله علی وجه النذر والتوبة رقم (۶۶۹۰) وفی کتاب الاحکام، باب هل للامان ان يمنع المجرمین واهل المعصية من الکلام معه، رقم (۷۲۲۵)۔

(۱) اخرجه مسلم فی کتاب التوبة، باب حدیث توبة کعب بن مالک وصاحبيه، رقم (۲۷۶۹)۔

رسول الله ﷺ چه به کله د یوې غزوې اراده فرمائیلله. نو توری به ئې فرمائیلله. په کوم طرف چه به ئې جهاد دپاره تلل غوښتل دهغې د خلاف طرف حالات به ئې معلومول. چه منافقان خبر ورنکړی، تردې چه د غزوه تبوک واقعہ پېښه شوه. نبی ﷺ په سخته گرمۍ کښې ددې جهاد قصد اوکړو. او سفرهم ډیر لري او په بې اوبو او بې گیا صحرا کښې وو. د دشمن تعداد هم ډیر وو. په دې وجه رسول الله ﷺ ددې جهاد په ښکاره اعلان اوکړو. چه مسلمانان ددې دپاره پوره تیاری اوکړی. په کوم طرف چه د رسول الله ﷺ اراده وه. نبی ﷺ هغه اوخودلو. (یعنی داچه تبوک طرف ته تلل دی).

رسول الله ﷺ سره مسلمانان هم ډیر وو. او په هیڅ یو کتاب (رجستی) کښې د هغوی نومونه نه وو جمع کړې شوی. (چه دهغې نه د نه تلونکو پته اولگی). په دې وجه که یوکس به تلل نه غوښتل. نو دهغه سوچ به هم دا وو. چه رسول الله ﷺ ته به پته نه لگی. البته که الله ﷻ وحی نازله کړی. او نبی ﷺ ته اطلاع ورکړی. کوم وخت چه رسول الله ﷺ ددې جهاد دپاره اووتلو. هغه وخت میوې پخې شوې وې. او (د گرمۍ په وجه) سورې خوښ وو. په دې حالت کښې رسول الله ﷺ او عامو مسلمانانو د سفر تیاری اوکړله.

ما به روزانه د سحر اراده کوله. چه دجهاد تیاری اوکړم. خو دغه تیاری نه بغیر به واپس راتلم. ما به په زړه کښې ونیول. چه زه په جهاد باندې قدرت لرم. (او ما سره ذراع او اسباب شته دي. بیا جلتی دغه اوکړم؟) خو دغه شان (په نن صبا کښې) زما اراده روستو کیده. تردې چه خلقو محنت او مشقت برداشت کړو. تیاری ئې اوکړله. رسول الله ﷺ د سحر په وخت مسلمانان دخان سره کړل. او روان شو. خو ما تر اوسه پورې څه تیاری نه وه کړې. خو اوس هم ما په زړه کښې دا اوونیل. چه په یوه ورځ دوه کښې به تیاری اوکړم. په لاره کښې به هغوی سره ملاؤ شم. کله چه هغوی ټول لاړل. نو په دویمه ورځ ما تیاری کول اوغوښتل. خو په دغه ورځ مې هم تیاری اونکړله. په دریمه ورځ هم دغه شان اوشو. زه هم په دغه حال کښې پاتې شوم. تردې چه هغوی ډیر په تیزی سره اووتل. او غزوه زما نه فوت شوه. څو ځله ما اراده اوکړله. چه سفر اوکړم. او هغوی سره ملاؤ شم. او کاش! چه ما دغه شان کړې وې. خو دا زما دپاره مقدر نه وو.

د رسول الله ﷺ د تشریف اوړلو نه پس چه به کله زه په مدینه کښې چرته تلم. نو دې خبرې به زه غمزن کولم. چه دې وخت په پوره مدینه کښې یا خو هغه خلق په نظر راځی. کوم چه په نفاق کښې ډوب وو. یا بیا هغه خلق کوم چه الله ﷻ معذوره او ضعیف گرځولی وو. هلته رسول الله ﷺ ته په ټوله لاره کښې زه وریاد نه شوم. تردې چه نبی ﷺ تبوک ته اورسیده. هغه وخت په یو مجلس کښې نبی ﷺ اوفرمائیل.،، ما فاعل کعب؟،، په کعب څه اوشو؟ (چه هغه

رانغې) د بنوسلمه یو سړی اوونیل.،، یا رسول الله! حسه برداه! ونظره ال عطفه،، یعنی هغه لره جهاد دهغه ښائسته جامو او هغې ته نظر کولو منع کړې دې.، حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه اوونیل. چه تا دا بده خبره اوکړله. اې د الله رسول! په خدائي قسم! زه په هغه کښې دخیر نه سوا هیڅ نه پېژنم. په دې اوړیدو سره رسول الله ﷺ خاموش شو.

حضرت کعب رضی الله عنه فرمائی. چه کله ماته دا خبر ملاؤ شو. چه رسول الله ﷺ واپس تشریف

راوړی. نو ماته ډیر فکر شو. اوڅه د دروغو بهانې سوچ مې کولو. ما په زړه کښې اووئیل. چه زه د رسول الله ﷺ د ناراضگۍ نه څنگه بچ کیدې شم؟ په دې باره کښې ما دخپل کور دښه راڼي والا کسانو سره مشوره اوکړله. خو کله چه دا خبر ملاؤ شو. چه رسول الله ﷺ تشریف راوړلې دې. نو ددروغو خیالات زما دزړه نه اووتل. او زه پوهه شوم. چه زه د نبی ﷺ د ناراضگۍ نه په یو داسې بنیاد باندې نه شم وتلې. چه په هغې کښې دروغ وی. په دې وجه ما بالکل د رښتیا وئیلو قصد اوکړو.

رسول الله ﷺ د سحر په وخت تشریف راوړو. نبی ﷺ چه به کله هم د سفر نه تشریف راوړه. نو دوه رکعتونه منځ به ئې جمات کښې کولو. بیا به دخلغو سره کیناستلو. دخپل عادت مطابق چه. کله نبی ﷺ دا اوکړل. نو په غزوې کښې نه شریکیدونکې نبی ﷺ ته راغلل. او قسمونه ئې خوړل. خپل عذرونه ئې بیانول. د داسې خلقو تعداد د اتیاءو نه څه زیات وو. رسول الله ﷺ دهغوی ظاهري قول او اقرار قبول کړو. او هغوی ئې بیعت کړل. هغوی دپاره ئې د مغفرت دعا او فرمائیل. او دهغوی دننه معامله ئې الله ﷻ ته اوسپارله.

زه هم خدمت کښې حاضر شوم. کله چه ما سلام اوکړو. نو نبی ﷺ داسې تبسم او فرمائیلو. لکه چه د ناراضه سړی تبسم وی. بیا نبی ﷺ او فرمائیل.،، راشه.،، زه ورغلم او د نبی ﷺ مخې ته کیناستم. نبی ﷺ زمانه تپوس اوکړو. ته ولې روستو پاتې شوې. آیا تا سورلۍ نه وه اخستې؟ ما اووئیل. په خدائې قسم! که زه ستاسو نه سوا د دنیا د بل یو سړی مخې ته ناست ووم. نو ما به څه عذر جوړ کړې وې. او دهغه د ناراضگۍ نه به مې ځان بچ کړې وې. ځکه چه ماته د بهانې او خبرې جوړولو مهارت حاصل دې. خو په خدائې قسم! ماته یقین دې. چه که زه دروغ اووایم. او تاسو راضی کړم. نو ډیره ممکنه ده. چه الله تعالی حقیقت حال تاسو ته ښکاره کړی. او تاسو زما نه ناراضه کړی. او که ما رښتیا خبره اوکړله. چه په هغې سره تاسو زما نه ناراضه هم شئ. نو ماته امید شته. چه الله تعالی به ما معاف کړی. رښتیا خبره داده. چه دجهاد نه په روستو پاتې کیدو کښې زما هیڅ عذر نه وو. زه کله هم مالی او جسماني طور باندې دومره صحت مند او پیسو والا نه ووم. څومره چه دغه وخت ووم.

رسول الله ﷺ او فرمائیل. چه دې سړی صحیح خبره بیان کړله. بیا ئې او فرمائیل. اوس لاړشه. تردې چه الله تعالی پخپله ستاسو متعلق څه فیصله اوکړی. زه ددغه خانې نه پاسیدم. او لاړم. نو د بنی سلمه یو څو سړی ما پسې راغلل. وې وئیل. چه ددې نه وړاندې خو زمونږ په علم کښې تا هیڅ گناه نه ده کړې. په دې خبره کښې ستا نه ډیره غټه غلطۍ اوشوه. چه تا هم دغه وخت داسې څه عذر پیش کړې وې. لکه څنگه چه نورو روستو پاتې کیدونکو پیش کړو. ستا د گناه دپاره به د رسول الله ﷺ استغفار هم کافی وې. په خدائې قسم! دغه خلقو زه دومره ملامتہ کړم. چه زما په زړه کښې خیال راغې. چه زه دوباره لاړ شم. او خپل ځان دروغمن کړم. (او نبی ﷺ ته عرض اوکړم. چه کومه خبره ما مخکښې کړې وه. هغه غلطه وه. زما صحیح عذر موجود دې) بیا ما دهغوی نه تپوس اوکړو. چه زما سره بل هم څوک شته. چه هغه زما پشان دخپل جرم اقرار کړې وی. هغوی اووئیل. او دوه سړی نور هم دی. چه هغوی هم ستا پشان اووئیل. او هغوی ته هم هغه جواب ورکړې شو. کوم چه تاته درکړې شو. ما تپوس اوکړو. چه هغه څوک دی؟ هغوی اووئیل. چه یو مړانه بن ربیع العمری

دې. او دویم هلال بن امیه واقفی دې. (۱) هغوی د داسې دوو سړو ذکر او کړو چه هغوی په غزوۀ بدر کښې شریک شوی وو. (ما او وئیل بس زما دپاره) هغوی دواړو کښې نمونه ده. (او دهغوی عمل د تقلید قابل دې) نو کله چه هغوی ددغه دواړو بزرگانو ذکر او کړو. نو زه کور ته لاړم. رسول الله ﷺ مسلمانان مونږ دریو وارو سره د سلام او خبرو کولو نه منع کړل. چه ددې په وجه ټول خلق زمونږ نه جدا شو. او ټول زمونږ دپاره بدل شو. تردې چه زما دپاره زمکه اجنبی (پردې) جوړه شوه. داسې محسوسه شوه. چه دا هغه زمکه نه ده. کومه چه ما پیژندله. په دې حالت کښې مونږ پنځوس ورځې وو. زما دواړه ملگری عاجزه شو. پخپلو کورونو کښې ناست وو. ژړل به ئې. خو چونکه زه ځوان او صحت مند ووم. په دې وجه به زه بهر راوتلم. مسلمانانو سره به مانځه کښې شریکیدم. او په بازارانو کښې به گرځیدم. چا به هم ما سره خبرې نه کولې. رسول الله ﷺ ته به راتلم. هغه به د مانځه نه پس په مجلس کښې وو. ما به سلام کولو. بیا به مې کتل. چه د رسول الله ﷺ شونډې مبارکې او خوزیدې اوکړه نه؟ بیا به ما نبی ﷺ ته نزدې مونږ کولو. نو د سترگو په گوټونو کښې به مې نښې ښی. طرف ته کتل. نو معلومیده. به چه زه کله په مانځه کښې مشغول شم. نو نبی ﷺ زما په طرف گوری. او کله چه زه نبی ﷺ طرف ته متوجه شم. نو هغه مخ اړوی.

کله چه دخلقو دا بې رځی اوږده شوه. نو یوه ورځ زه روان شوم. تردې چه د ابوقتاده د باغ په دیوال واوځتم. او داخل شوم. ابوقتاده زما د تره ځونې وو. او په خلقو کښې ماته دټولو نه زیات محبوب وو. ما سلام اوکړو. په خدائې قسم! هغه د سلام جواب رانه کړو. ما عرض اوکړو. ابوقتاده! زه تاته د الله واسطه درکوم. آیا تاته پته نشته چه زه الله او دهغه رسول سره محبت کوم. هغه هیڅ جواب رانکړو. ما په دویم ځلی دا خبره اوکړله. نو بیا هم هغه هیڅ جواب رانکړو. په دریم ځل چه کله ما او وئیل. نو هغه صرف دومره او وئیل. «الله ورسوله اعلم»، زما د سترگو نه اوښکې جاری شوې. او په دیوار واوړیدم. د باغ نه بهر راغلم. په دغه دوران کښې یوه ورځ زه د مدینې منورې په بازار کښې روان ووم. چه اچانک د ملک شام یو نبطی سړې چه د غلې خرڅولو دپاره د شام نه مدینې ته راغلی وو. هغه وئیل. چه کعب بن مالک چرته دې؟ خلقو زما طرف ته اشاره اوکړله. او وې خودلم. هغه سړې ماته راغې. او ماته ئې د غسان د بادشاه د رینمو په رومال باندې لیکلې شوې خط راکړو. چه په هغې کښې ئې لیکلی وو.

قوله: اما بعد! فانه قد بلغني ان صاحبك قد جفاك، ولم يعملك الله بدار

هوان ولا مضیعة، فالحق بنا نواسك:، اما بعد! ماته دا اطلاع ملاؤ شوی ده. چه ستا صاحب په تا جفا کړې ده. الله تعالی دې تا د ذلت او هلاکت په ځانې کښې نه ساتي. حالانکه الله تعالی ته نه ذلیل جوړ کړې بې. او نه ئې بیکاره (پیدا کړې بې). یعنې ته دکار سړې بې. ته مونږ ته راښه. مونږ به تاسره همدردی کوو،

ماچه دا خط اولوسته. نو ما او وئیل. چه دا یو بل امتحان راغې. بیا ما دغه خط په تنور کښې

واچولو. اومی سوزولو. کله چه په پنخوسو کنبی څلویښت ورځې تیرې شوې. نو د رسول الله ﷺ یو قاصد ماته راغی. او ویی: چه رسول الله ﷺ تاته دا حکم درکوی. چه ته دخپلې ښځې نه هم جدائی اختیار کړه. ما تپوس اوکړو. چه آیا طلاق ورکړم. یا څه اوکړم؟ هغوی اووئیل. چه نه! صرف جدا اوسیره. هغې ته نزدې مه ورځه. دغه شان حکم زما دواړو ملگرو ته هم اورسیده. ما خپلې ښځې ته اووئیل. چه اوس ته خپل موریلار کره لاره شه. او هلته اوسیره. ترکومه پورې چه الله تعالی څه فیصله اونکړی.

حضرت کعب بن لوی فرمائی. چه د هلال بن امیه رضی الله عنه ښځه د نبی کریم ﷺ په خدمت کنبی حاضره شوه. او عرض ئې اوکړو. چه ای دالله رسوله! هلال بن امیه بوډا کمزورې دې. دهغه څوک خادم هم نشته. که زه دهغه خدمت کوم. نو آیا تاسو به دا ناخوښه گنئ؟ نبی ﷺ او فرمائیل. نه، البته هغه دې ستا خواته نه راځی. هغې اووئیل. په خدائی قسم! (د بوډا والی په وجه) هغه کنبی هیڅ حرکت نشته. او دکوم وخت نه چه دعتاب واقعې پېښه شوې ده. دهغه وخت نه هغه هروخت شپه او ورځ ژاړی. کعب بن مالک فرمائی. چه ماته هم زما دکور بعضی کسانو اووئیل. چه که تاسو هم د خپلې ښځې په باره کنبی د رسول الله ﷺ نه اجازت واخلي. لکه څنگه چه د هلال رضی الله عنه ښځې ته نبی ﷺ د هلال دخدمت اجازت ورکړو. (نو ښه به وی). ما اووئیل. په خدائی قسم! زه به اجازت وانخلم. معلومه نه ده. چه رسول الله ﷺ به څه جواب راکوی. او زه ځوان سړې یم. (ماته دخدمت څه خاص ضرورت هم نشته) بیا ما هم په دې حال کنبی لس شپې نورې هم تیرې کړې. تردې چه پنخوس شپې مکمل شوې. کله چه د پنخوسمې شپې په صبا ما د سحر مونځ اوکړو. زه دخپل کور په چت باندې ناست ووم. او هغه حالت وو. دکوم ذکر چه الله تعالی کړې دې. چه په ما باندې زما بدن او زمکه د فراخی باوجود تنگه شوې وه. نو اچانک ما د سلع غر دپاس نه د یو آواز کونکی آواز واوریده. چه

هغه په اوچت آواز سره وئیل. «یا کعب بن مالک، ایش» ای کعب بن مالک زیرې دې وی،،
حضرت کعب بن لوی فرمائی. چه په دې اوریدو سره زه سجده کنبی پریوتم. او پوهه شوم. چه اوس فراخی راغله. رسول الله ﷺ د سحر مانځه نه پس صحابو رضی الله عنه ته زمونږ د توبې قلیدو خبر ورکړې وو. ټول خلق مونږ ته د زیری راکولو دپاره راروان شو. یو سړې (زبیر بن عوام) په اس باندې سور ماته راغې. او د قبیله اسلم یو سړې (حمزه بن عمرو اسلمی) په منډه منډه غر باندې راوخته. (او د خوشخبری آواز ئې راکړو) دهغه آواز د اس نه زر راورسیده. بیا هغه کس دچا آواز چه ما مخکښی اوریدلې وو. ماته دخوشخبری راکولو دپاره راغې. نو ما خپلې دواړه جامې اوښکلې. د زیری په خوشحالی کنبی مې هغه ته ورکړې. دغه وخت ما سره دهغې نه سوا هیڅ نه وو. اودوه کپړې مې (د ابوقتاده رضی الله عنه) عاریتاً واخستلې او ما وغوستلې. او اغوستی وی. زه د رسول الله ﷺ په خدمت کنبی حاضریدو دپاره روان شوم. نو په لاره کنبی خلق ډلې ډلې ماسره ملاویدل. او دتوبې په قلیدو ئې مبارکینې راکولې. فرمائی. چه زه جمات ته داخل شوم. نو اومې کتل. چه رسول الله ﷺ تشریف فرما دې. خلق د هغه نه گیرچاپیره ناست دی. زما په کتلو دټولو نه مخکښی طلحه بن عبیدالله اورید. زما په طرف ئې رامنډه کړله. او ماسره ئې مصافحه اوکړله. مبارکی ئې راکړه. زه به د طلحه دا

احسان کله هم هیرنکرم. کله چه ما رسول الله ﷺ ته سلام اوکړو. نو دهغوی مخ مبارک د خوشحالی په وجه زیلیده. نبی ﷺ او فرمائیل «ابش بخیر یوم مرعلیک منذ ولدتک امک» تاته دې خوشخبری وی. د داسې مبارکې ورځې، چه دا ستا په عمر کښې د پیدانش نه واخله تر نن ورځې پورې دټولو نه زیاته غوره ورځ ده.

حضرت کعب ﷺ فرمائی. ما تپوس اوکړو. ای د الله رسول! دا زیرې ستاسو د طرفه دې. اوکه د الله د طرفه دې؟ نبی ﷺ او فرمائیل. نه بلکه د الله د طرفه دې. او رسول الله ﷺ چه به کله په څه خبره خوشحاله شو. نو مخ مبارک به نې داسې زیلیده. لکه چه د سپوږمۍ ټکره وی. مونږ به نې دمخ مبارک نه خوشحالی معلوموله. کله چه زه دهغوی مخې ته کیناستم. نو عرض مې اوکړو. ای د الله رسول! زما په توبه کښې دا خبره هم ده. چه زه خپل ټول مال دولت نه راوځم. ټول د الله او دهغه د رسول دپاره صدقه کړم. نبی ﷺ او فرمائیل. څه ځان ته پرېږده. دا غوره ده. ما اووئیل. زه خپله دخیبر والا حصه پرېږدم. (او باقی ټول صدقه کوم).

بیا ما عرض اوکړو. ای د الله رسول! الله تعالی ماته د رښتیا وئیلو په وجه نجات راکړو. اوس زما توبه داده. چه ترکومې پورې زه ژوند یم. رښتیا به وایم. په خدائې قسم! زه هیڅ مسلمان نه پیژنم. چه هغه ته الله د رښتیا په وجه دومره عزت ورکړې وی. څومره نې چه ماته راکړې دې. دکوم وخت نه چه ما دا وعده کړې ده. الحمدلله تر نن ورځې پورې مې کله د دروغو اراده هم نه ده کړې. او زما امید دې. چه الله تعالی به باقی ژوند هم ما ددې نه محفوظ ساتي. په خدائې قسم! د اسلام دهدایت نه پس د الله تعالی هیڅ احسان ددې نه زیات په ما باندې نه دې شوي. چه ماته نې د رسول الله ﷺ په وړاندې د رښتیا وئیلو توفیق راکړو. چه ما دروغ اونه وئیلې. گینې د دروغ ویونکو پشان به زه هم هلاک شوې ووم. چه دهغوی په باره کښې الله تعالی سخته وحی نازله کړله. چه دا نې دبل چا دپاره نه ده نازل کړې. لکه د الله تعالی ارشاد دې.

(سَيُخْلِقُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا أَلْقَيْتُمْ اى قوله فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ٥)

حضرت کعب ﷺ فرمائی. مونږ درې واړه د باقی روستو پاتې کیدونکو نه روستو اوساتلې شو. هغوی چه کله رسول الله ﷺ ته قسمونه اوخوړل. نو نبی ﷺ د هغوی خبره قبوله کړله. هغوی نې بیعت کړل. او هغوی دپاره نې دمغفرت دعا اوکړله. او زمونږ معامله رسول الله ﷺ روستو کړله. تردې چه الله تعالی پخپله فیصله او فرمائیل. (وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَقُوا) کښې الله ﷻ دې طرف ته اشاره کړې ده. په، خلفوا، کښې د جهاد نه روستو پاتې کیدل مراد نه دی. بلکه زمونږ معامله او فیصله روستو کیدل مراد دی.

د کعب بن مالک رضی الله عنه د حدیث د بعضې جملو تشریح:

قوله: وَمَا أَحْبَبُّ أَنْ لِي بِهِمَا مَشْهَدٌ بَدْرٍ وَإِنْ كَانَتْ بَدْرٌ أَذْكَرُ فِي النَّاسِ مِنْهَا:

حضرت کعب ﷺ فرمائی. چه په بدر کښې دحاضريدو په عوض د ليلة العقبه حاضری ماته زیاته محبوبه ده. اگر چه بدر په خلقو کښې د ليلة العقبه په مقابله کښې زیات مشهور دی. دا حضرت کعب ﷺ رائي ده. گینې د نورو صاحبو ﷺ او تابعینو او دټولو عالمانو رائي

داده چه د بدر مقام او مرتبه د لیلۃ العقبه نه زیات دی. د احادیثو نه هم د بدر فضیلت زیات معلومېږي. او د بدر د شریکانو فضائل هم د لیلۃ العقبه د شریکانو نه زیات دي. (۱)
خو د حضرت کعب بن دجره رايي داده چه که د لیلۃ العقبه واقعه راپېښه شوې نه وې. نو د بدر حالت به هم نه وې پېښ شوې په دې وجه دهغوی په نزد هغه د بدر نه افضل دي.

قوله: وَلَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُرِيدُ غَزْوَةً إِلَّا وَرَى بِغَيْرِهَا: د نبی کریم ﷺ عادت مبارک دا وو چه د یوې غزوې دپاره به تلو. نو صراحت به ئې نه کولو. بلکه توريه به ئې کوله. چه دشمن ته د نبی ﷺ د ارادې علم اونه شی. خو په غزوۃ تبوک کښې نبی ﷺ واضحه اعلان کړې وو. یو خو ددې دپاره چه خلق د دې دپاره مکمله تیاری اوکړې. او دویمه په دې کښې د جنگ حکمت وو. او هغه دا چه رومیانو ته پته اولگې چه هغوی کوم خلق کمزوری او یوه لقمه گټې. هغوی دومره کمزوری نه دی. په هغوی کښې دومره طاقت شته چه د دشمن د حملې د انتظار کولو نه بغیر ورمخکښې شی. او په هغوی حمله اوکړې. په دې واضح اعلان سره د رومیانو مرعوبه کول مقصود وو. او هم دغه شان اوشو. هغوی مرعوبه شو. مقابلې دپاره رانغلل.

قوله: وَالْمُسْلِمُونَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَثِيرٌ: د بعضې روایاتو نه معلومېږي چه نبی ﷺ سره د لسو زرو کسانو لښکرو وو. په ،، اکلیل ،، کښې د حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه روایت نقل کړې دي. چه نبی ﷺ سره په دې سفر کښې د دیرشو زرو نه زیات کسان وو. (۲) محمد بن اسحاق هم دا نقل کړې دي. (۳) واقدی نقل کړې دي. چه لس زره اسونه وو. (۴) په کومو روایاتو کښې چه دی. چه په دې کښې لس زره کسان وو. شاید دهغې نه لس زره په اسونو سواره مراد وی. د ټولو روایاتو کتلو نه معلومېږي چه ټول شریکان د دیرشو او څلوېښتو زرو په منځ منځ کښې وو. (۵)

قوله: جِئَ طَابَتْ التَّمَارُ وَالظَّلَالُ: میوې او سوری خوښ شوی وو. د میوو خوښیدل خو دهغې د پخیدو نه کیږي. اودسورو خوښیدل دگرمۍ د سختۍ نه کیږي. چه گرمی سخته وی. نو سوري ډیر خوښ معلومېږي.

(۱) باب فضل من شهد بدرأ، فتح الباری (۳۰۵۱۷)۔

(۲) فتح الباری (۱۱۷۸)۔

(۳) فتح الباری (۱۱۷۸)۔

(۴) فتح الباری (۱۱۷۸)۔

(۵) ابن سعد دیرش زره تعداد لیکلې دي. (طبقات ابن سعد ۱۶۶۲) په بعضې روایاتو کښې څلوېښت زره تعداد راغلې دي. (عمدة القاری ۵۲۱۸) ابن صلاح د حافظ ابو زره په حوالې سره اویا زره تعداد لیکلې دي. (مقدمة بن الصلاح ۱۲۷-۱۲۸) والله اعلم۔

قوله: فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي سَلَمَةَ يَا رَسُولَ اللَّهِ حَسْبَهُ بُرْدَاةٌ وَنَظْرَةٌ فِي عَظْمِهِ: دا

سړې عبداللہ بن انیس وو: (۱) هغه اوونیل. ای د الله رسول! هغه لره دوو خادرونو او خپل خان ته نظر کولو منع کړې دي. یعنې نن سبا دهغه حالات لږ ښه دي. دماغ یې اوچت شوی دی. هغوی گنړلې ده. چه اوس د جهاد څه ضرورت دي؟ ددې تکبر په وجه هغه نه دي راغلې.

قوله: فَقَالَ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ بَسْ مَا قُلْتُ: په یو روایت کښې راځي. چه د حضرت

کعب بن مالک رضی الله عنه دفاع کونکې ابوقتاده وو: (۲) خو صحیح روایت د بخاری دي. علامه زمحشری په، کشف،، کښې لیکلی دي. چه د حضرت کعب دفاع پخپله نبی کریم صلی الله علیه و آله کړې وه. (۳) خو علامه جمال الدین زلیعی رحمته الله علیه په،، الاسعاف فی تخریج احادیث الکشف،، کښې او حافظ ابن حجر عسقلانی په،، الکافی الشاف فی تخریج احادیث الکشف،، کښې زمحشری باندې تنقید کړې دي. هغه فرمایشی دی. چه دلته د زمحشری نه وهم شوې دي. دفاع کونکې حضرت معاذ رضی الله عنه وو. نبی کریم صلی الله علیه و آله نه وو. لکه څنگه چه د بخاری په روایت کښې دي: (۴)

قوله: وَنَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُسْلِمِينَ عَنْ كَلَامِنَا: اشکال

کیږي. چه دا درې واړه حضرات یعنې حضرت کعب، حضرت مراره بن الربیع او حضرت هلال بن امیه پخپل جرم باندې پښیمانه وو. او په حدیث کښې دي. چه،، التوبة الندم،، نو نبی کریم صلی الله علیه و آله دا سختی ولي اختیار کړله؟

① ددې یو جواب دا ورکړې شوې دي. چه دا جرم لوڼې وو. په دې باندې پښیمانه کیدو سره سره الله تعالی ته ژړا او زاری کول هم ضروری وو. په دې سختی سره په دې کښې د ژړا او زاری کیفیت پیدا کول مقصود وو. کوم چه د توبې د تکمیل دپاره ضروری وو. او په دې ورځو کښې هغوی ښه اوژړل. نو توبه یې قبوله شوه.

② بعضې حضراتو وئیلی دي. چه توبه خو ددوی قبوله شوې وه. د مقاطعي (بائیکات) اعلان نبی صلی الله علیه و آله د تادیب دپاره کړې وو.

③ علامه سندھی رحمته الله علیه فرمایشی دی. چه،، الندم التوبة،، دعوا مو دپاره ده. خواصو نه ژړا اوزاری هم مطلوب ده. بیا هغوی د الله تعالی په بهر وښه باندې رښتیا وئیلی وو. په دې وجه نبی کریم صلی الله علیه و آله هم دهغوی معامله الله تعالی ته اوسپارله. په مقاطعه کولو سره یې هغوی کښې د ژړا او زاری کیفیت پیدا کړو. نوالله تعالی توبه نازله کړله. (۵)

(۱) فتح الباری (۱۱۸۸).

(۲) فتح الباری (۱۱۸۸).

(۳) تفسیر کشف (۳۲۰۱۲).

(۴) الکافی الشاف فی تخریج احادیث الکشف (۳۲۰۱۲).

(۵) حاشیه بخاری للسندی (۶۳۴۱۲).

امام ابو القاسم سهیلی رحمۃ اللہ علیہ پہ ،، الروض الانف ،، کنبی لیکلی دی. چه په اصل کنبی د دومره سختی ناراضگي سبب دادې. چه حضرات انصارو کوم وخت بیعت العقبه کړې وه. نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سره هغوی د هر قسمه ملگرتیا وعده کړې وه. دلته د ټولو نه لوڼې دشمن سره مقابلې وه. او دا خلق ورسره یوځاني لار په شوپه دې وجه هغوی سره دا سخته معامله اوکړې شوه. (۱) والله اعلم.

قوله: فقال لي بعض اهلي: دلته دا اشکال کیږي. چه هرکله رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم هغوی سره د خبرو کولو نه منع فرمائیلې وه. بیا دهغه په کوروالو کنبی چا دهغه سره خبرې ولې اوکړې؟ ددې دوه جوابونه ورکړې سوي دي:

- ① دحافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ استاذ علامه سراج الدین ابن ملقن فرمائیلې دي. چه دا خبرې د اشارې په ذریعه وې. په ژبې سره خبرې نه وې. او ممانعت د ژبې دخبرو نه شوې وو. علامه بدرالدین دمامینی رحمۃ اللہ علیہ په دې باندې اعتراض کړې دي. چه ابن ملقن صرف الفاظ مراد واخستل. معنی طرف ته نې نظر اونکړو. مقصود دخبرو نه کولو نه دانه دي. چه ژبې سره خبرې اونکړې شی. او اشارې سره خبرې اوکړې شی. بلکه مقصود خو مطلقاً مقاطعه ده. که هغه د ژبې په ذریعه وې. او که د لاس په اشارې سره وې. یعنی په هیڅ طریقه کلام اونکړې شی.
- ② دویم جواب دا ورکړې شوې دي. چه دکور افراد د کلام د ممانعت نه مستثنی وو. او هم دا خبره راجح ده. (۲)

قوله: سمعت صوت صارخ: داصارخ (آواز کونکې) حضرت حمزه بن عمرو اسلمی وو. (۳) واقدی نقل کړی دی. چه حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ وو. (۴) په ورپسې روایت کنبی د،، وسعی ساع من اسلم،، الفاظو نه د رومبې قول تائید کیږي.

قوله: ورکض الی رجل فرساً: دا فارس (په اس سون) حضرت زبیر بن العوام رضی اللہ عنہ وو. په مغازی بن عائد کنبی نقل کړې شوی دی. چه حضرت صدیق رضی اللہ عنہ او حضرت فاروق رضی اللہ عنہ هم په اسونو سواره حضرت کعب رضی اللہ عنہ ته د زیری ورکولو دپاره ورغلي وو. (۵)

قوله: فکسوته ایاهما بيشراة: حضرت شاه صاحب رحمۃ اللہ علیہ لیکلی دی. چه دا یوه عامه طریقه راروانه ده. چه کله څوک سړې څه زیری سره راشي. نوهغه ته څه ورکولې شی. حضرت کعب بن مالک رضی اللہ عنہ هم دخپل بدن دوه کپړې زیری ورکونکي ته ورکړلې. (۶)

(۱) الروض الانف (۳۲۲-۳۲۳).

(۲) عمدة القاری (۵۴۱۸) وفتح الباری (۱۲۱۸).

(۳) فتح الباری (۱۲۲۸).

(۴) فتح الباری (۱۲۲۸).

(۵) فتح الباری (۱۲۲۸).

(۶) فیض الباری (۱۲۷۴).

او حضرت ابو قتاده رضی الله عنه نه نې غارینا کپړې واخستلې وائي غوښتلې. (۱)
 د اسلامو د محبت واقع، امام شافعي رحمه الله د امام احمد بن حنبل رحمه الله ملاقات دپاره لاړه کله
 نې چه واپس تشریف راوړو نو په خوب کښې د رسول الله صلی الله علیه و آله زیارت اوشو نې عليه السلام
 اوفرمانیل. «بشاه احمد علی بلوی تمیبه» امام شافعي رحمه الله خپل شاگردانو ته اوونیل چه امام
 احمد رحمه الله ته به دا خوشخبری څوک یوسی. د امام طحاوی رحمه الله ماما او د امام شافعي رحمه الله
 شاگرد امام مزنی رحمه الله اوونیل زه به نې یوسم کله چه امام مزنی رحمه الله لاړو. امام احمد رحمه الله ته
 نې دا خوشخبری واوروله. نوهغوی په اوریدو سره اوفرمانیل چه نې کریم صلی الله علیه و آله په ما کښې
 ضعف او کمزوری محسوس کړې ده. (په دې وجه نې ماته تسلی راکړې ده) بیا امام احمد رحمه الله
 خپل قمیص او ټیکلور. امام مزنی رحمه الله ته نې ورکړو. هغه چه قمیص واخستلو. او کله واپس
 راغې نو امام شافعي رحمه الله اوفرمانیل چه قمیص خوستا حق دې. هغه به زه ستا نه نه اخلم. خو
 دومره اوکړه چه دا قمیص په اوبو کښې لوند کړه. نچوړ نې کړه. او ددې نچوړ شوي اوبه ماته
 راکړه. کله چه هغه نچوړ شوي اوبه ورکړې نو امام شافعي رحمه الله دهغې نه څه اوڅکلې. او څه
 نې پخپل مخ او سینه باندې اومړلې. دا دې ددې یزرگانو او اکابرو شان. (۲)

قوله: والله ما املك غيرهما يومئذ: ددې مطلب دادې چه د کپړې د جنس نه هغه دبل
 څه څیز مالک نه وو. گڼی نور سامانونه او مال دهغه سره ډیر وو. لکه چه پخپله هغه
 فرماني چه دغه وخت زما حالت ډیر ښه وو.

قوله: ايشير بخير يوم مر عليك منذ ولدتك امك: دلته دا اشکال کپړی چه هغه دپاره د
 ژوند غوره ورځ هغه پکار ده په کومه ورځ چه هغه اسلام راوړلې وو. دلته دتوبې قبلیدو ورځ
 دهغه دممر غوره ورځ څنگه اوگرخولې شوه؟

① بعضې حضراتو وئيلي دی چه دهغه د اسلام راوړلو ورځ ددې نه مستثنی ده. اگر چه دلته
 صراحت نشته. خو مراد دادې چه د اسلام قبلولو والا ورځې نه علاوه باقی ورځو کښې دا
 ورځ دتولو نه زیاته غوره ده. (۳)

② او بعضې حضراتو وئيلي دی چه په کومه ورځ هغه اسلام قبول کړې وو. په هغه ورځ د
 سعادت ابتداء وه. او الله تعالی چه په کومه ورځ ددې دتوبې قبلیدو اعلان اوکړو. په دغه ورځ
 دهغه د سعادت تکمیل اوشوپه دې اعتبار سره دا ورځ هغه دپاره زیاته د اکرام او شرافت ده. (۴)

قوله: وعلى الثلاثة الذين خلفوا: په دې آیت کښې چه دکوم تخلف (روسته والی) ذکر
 شوي دي. دهغې نه دالله تعالى مراد د غزوې نه روستو پاتې کیدل نه دی. ځکه چه د غزوې نه

(۱) عمدة القاری (۵۴۱۸)

(۲) فیض الباری (۱۲۷۱۴)

(۳) فتح الباری (۱۲۲۸)

(۴) فتح الباری (۱۲۲۸)

صرف دا درې کسان روستو نه وو پاتې شوی، بلکه د اتیانو نه زیات روستو پاتې کیدونکی وو. ددې روستو پاتې کیدونکو نه مراد «تغلف عن التوبة»، ده، چه دهغوی توبه مؤخر کړې شوې وه، او پنځوس ورځې پس دهغوی توبه قبوله شوه. باقی روستو پاتې کیدونکو قسمونه اوخوړل، بهانې نې جوړې کړې. رسول الله ﷺ دهغوی بهانې ښکاره قبولې کړې وې.

بَابُ نَزُولِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْحِجْرَ

حجر د مدینې او شام په منځ کښې دهغه مقام نوم دی. کوم ځانې چه د صالح علیه السلام قوم، ثمود اوسیده. (۱) په ثمودو باندې د الله تعالی عذاب نازل شوې وو. نبی کریم ﷺ چه کله غزوۀ تبوک دپاره تللو، اوبه دې ځانې باندې تیر شو. نو نبی ﷺ په مخ مبارک باندې خادر واچولو. او سورلی نې تیزه کړله. صحابو رضی الله عنه ته نې اوفرمانیل، چه ددې ځانې نه په تیزی سره تیرشی. څوک ددې ځانې اوبه مه څکی. کومو صحابو رضی الله عنه چه په ناخبرۍ کښې ددې نه ځانې نه خان سره اوبه اخستې وې، یا نې په دغه اوبو سره اوبه وغیره اغړلې وو. نبی ﷺ هغوی ته حکم ورکړو، چه هغه اوبه اوغورځوی. او هغه اوبه څاروو باندې اوخروئ. (۲)

[۳۵۸-۳۵۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيُّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحِجْرِ قَالَ لَا تَدْخُلُوا مَآكِنَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ أَنْ يُصِيبَكُمْ مَا أَصَابَهُمْ إِلَّا أَنْ تَكُونُوا بَاكِينَ ثُمَّ قَنَعُوا رَأْسَهُ وَأَمَرَهُ السَّيْرَ حَتَّى أَجَاَزَ الْوَادِي

[۳۵۹] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَصْحَابِ الْحِجْرِ لَا تَدْخُلُوا عَلَى هَؤُلَاءِ الْمُعَذِّبِينَ إِلَّا أَنْ تَكُونُوا بَاكِينَ أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَهُمْ [ر: ۳۶۰]

[۳۶۰] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ عَنْ اللَّيْثِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الْمُبَارَكِ عَنْ أَبِيهِ الْمُبَارَكِ بْنِ شُعْبَةَ قَالَ ذَهَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيُعْضِ حَاجَتَهُ فَقُمْتُ أَسْكُبُ عَلَيْهِ الْمَاءَ لَا أَعْلَمُهُ إِلَّا قَالَ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ فَقَالَ وَجْهَهُ وَذَهَبَ يَغْلِي ذِرَاعِيهِ فَنَاقَ عَلَيْهِ كَمَا تُجَبُّ الْعُجْبَةُ فَأَخْرَجَهُمَا مِنْ تَحْتِ جَبَّتِهِ فَقَسَلَهُمَا ثُمَّ مَسَّ عَلَى خَفْيَيْهِ [ر: ۳۶۱]

[۳۶۱] حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ قَالَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ يَحْيَى عَنْ عَبَّاسِ بْنِ سَهْلٍ بْنِ سَعْدٍ عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ قَالَ أَقْبَلْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ غَزْوَةِ تَبُوكَ حَتَّى إِذَا أَشْرَفْنَا عَلَى الْمَدِينَةِ قَالَ هَذِهِ طَابَةٌ وَهَذَا أُحُدٌ جَبَلٌ مُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ [ر: ۳۶۲]

(۱) عمدة القاری (۵۶۱۸)۔

(۲) صحیح بخاری کتاب الانبیاء، باب قول الله والی ثمود اخاهم صالحاً، رقم الحدیث (۳۳۷۸)۔

[۲۱۹] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ الطَّوِيلُ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجَعَ مِنْ غَزْوَةِ تَبُوكَ قَدْ نَأَمُنُ الْمَدِينَةَ فَقَالَ إِنَّ الْمَدِينَةَ أَقْوَامًا مَا يَرْفُقُوا مِيرًا وَلَا قَطْعُهُمْ وَأَدْيًا إِلَّا كَأَنَّهُمْ مَعَكُمْ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَهُمْ بِالْمَدِينَةِ قَالُوا وَهُمْ بِالْمَدِينَةِ حَبَسَهُمُ الْعُدْرُ [ر: ۲۱۸]

قوله: حدثنا عبد الله بن محمد..... لا تدخلوا مساكن الذين ظلموا انفسهم: علامه کرمانی رحمته الله اشکال کرې دې، چه الله تعالی فرمائی (وَلَا تَدْخُلُوا بِلُزَّةٍ وَلَا تَزِرُ وَازِرَتَهُ) ، د یو کس جنازه او بوج به بل څوک نه اوچتوی، نو دلته ددې ظالمانو په کورونو کښې د داخلیدو نه بیا نبی صلی الله علیه و آله ولې منع کوی؟

علامه کرمانی رحمته الله جواب ورکړې دې، چه د حدیث تعلق دنیا سره دې، او د آیت تعلق آخرت سره دې. دا ممکن ده، چه په دنیا کښې څوک د عذاب والا په ځانې کښې تیرېږي. نو هغه هم په عذاب کښې راگیرشی. خو په آخرت کښې به داسې نه کیږي. په آخرت کښې به صرف گناهگار نیولې کیږي. غیر گناهگار به نه نیولې کیږي. (۱)

بَابُ كِتَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى كَسْرَى وَقَيْصَرَ
کسری (په فتحې او کسري دکاف سره)، د فارس د هر بادشاه لقب وو. (۲) کوم کسری طرف ته چه رسول الله صلی الله علیه و آله خط اولیکه. دهغه نوم، پرویز بن هرمز بن نوشیروان، وو. دا د ایران د مشهور بادشاه نوشیروان نوسی وو. (۳)

ابن سعد رحمته الله نقل کړی دی، چه رسول الله صلی الله علیه و آله کسری طرف ته په سن ۷هـ کښې خط مبارک لیکلې وو. (۴) خو دامام بخاری رحمته الله د انداز نه معلومیږي، چه دا واقعه د سن ۹هـ ده. ځکه چه امام بخاری رحمته الله دا باب د غزوة تبوک نه پس ذکر کړې ده. او ددې باب په آخر کښې ئې هم د غزوة تبوک سره متعلق حدیث نقل کړې دې. په دې کښې هم دې طرف ته اشاره ده. چه دا واقعه د ۹هـ ده.

قیصر روم هرقل طرف ته رسول الله صلی الله علیه و آله دوه ځله خط مبارک لیکلې وو. یو ځل د صلح حدیبیه نه پس سن ۷هـ کښې، او په دویم ځل د غزوة تبوک په موقعه باندې. په سن ۹هـ کښې نبی صلی الله علیه و آله حضرت دحیه رضی الله عنه ته خط مبارک ورکړې وو. او لیکلې ئې وو. ددې پوره تفصیل، باب بد، الوحی، کښې به، حدیث د هرقل، کښې تیرشوې دې. د خط مضمون هم هغه حدیث کښې تیرشوې دې. قیصر روم طرف ته په دویم ځل د غزوة تبوک په موقعه باندې نبی صلی الله علیه و آله خط لیکلې دې. دهغې په باره کښې هیڅ روایت امام بخاری رحمته الله ته دخپل شرط مطابق ملاؤ نه شو. په دې وجه امام بخاری رحمته الله په دې باب کښې هیڅ یو داسې روایت ذکر

(۱) شرح الکرمانی. کتاب الصلاة، باب الصلاة فی مواضع الخسف (۹۴/۴)۔

(۲) عمدة القاری (۵۷/۱۸)۔

(۳) فتح الباری (۱۲۷۸)۔

نه کرو. چه په هغې کښې د،، کتاب الی قیصر،، ذکر وې. اصحاب د مغازی په دویم ځل یعنی سن ۹هـ کښې د غزوه تبوک په موقعه باندې د،، کتاب الی قیصر،، ذکر کړې دې. کتاب الی په دې باب کښې چه امام بخاری رحمته الله کوم روایت ذکر کړې دې. هغې کښې د،، کتاب الی کسری،، ذکر دې. (۱)

[۳۱۳] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ بِكِتَابِهِ إِلَى كِسْرَى مَعَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُذَافَةَ السَّهْمِيِّ فَأَمَرَهُ أَنْ يَدْفَعَهُ إِلَى عَظِيمِ الْبَحْرَيْنِ فَدَفَعَهُ عَظِيمُ الْبَحْرَيْنِ إِلَى كِسْرَى فَلَمَّا قَرَأَهُ مَزَقَهُ فَحَبِيبْتُ أَنَّ ابْنَ الْمُسَيَّبِ قَالَ قَدْ عَا عَلِيٍّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَمْزُقُوا كُلَّ مُزَقٍ [۳: ۶۳۰]

رسول الله ﷺ حضرت عبدالله بن حذافه سهمی رضی الله عنه ته خط ورکړو. او کسری طرف ته یې اولیگه. نبی ﷺ هغه ته حکم اوکړو چه داخط د بحرین حاکم ته ورکړه. د بحرین ددغه حاکم نوم، منذر بن ساوی،، وو. (۲) د بحرین علاقه دغه وخت د کسری ماتحت وه. په دې وجه نبی ﷺ د بحرین حاکم ته د خط رسولو حکم ورکړو. چه هغه یې وړاندې کسری ته اورسوی. نو هغه دغه خط کسری فارس،، خسرو پرویز،، ته اورسولو. علامه عینی رحمته الله خط مبارک داسې نقل کړې دې.

د خط مبارک مضمون:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

من محمدا رسول الله الی کسری عظیم فارس، سلام علی من اتبع الهدی، وآمن بالله ورسوله وشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له وان محمدا عبده ورسوله، ادعوك بدعاية الله فان انا رسول الله الی الناس كافة لیتنذر من كان حیا ویحق القول علی الکافرین، اسلم تسلم، فان ابیت فعلیک اثم المجوس،، (۳)

کسری چه کله د رسول الله ﷺ دا خط اولوسته. نو خط مبارک یې ټکړې ټکړې کړو. رسول الله ﷺ ته چه کله دا اطلاع ملاؤ شوه. نو نبی ﷺ بددعا اوکړه. وې فرمائیل. «اللهم مزلک ملکه» (۴) ای الله دده ملک ټکړې ټکړې کړه،،

کسری چه خط اولوسته. د یمن گورنر، باذان،، ته یې پیغام اولیگه. چه دوه سړی حجاز ته اولیگه. چه دغه سړې گرفتار کړی. او ماته یې حاضر کړه. باذان دوؤ سړو ته خط ورکړو. مدینې

(۱) فتح الباری (۱۲۷۸)۔

(۲) فتح الباری (۱۲۷۸)۔

(۳) فتح الباری (۱۲۷۸)۔

(۴) عمدة القاری (۵۸۱۱)۔

(۵) فتح الباری (۱۲۷۸)۔

منورې ته نې رسول الله ﷺ ته اولیکل. کله چه هغوی دواړه د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو. نو د نبی ﷺ عظمت او جلال (رعب) نې چه اولیده. نو په رپیدو شو. په دې حال کښې هغوی د باذان خط پیش کړو. د خط لیکل چه نبی ﷺ او وریدل. نو مسکې شو. او هغوی دواړو ته نې د اسلام دعوت ورکړو. بیا نبی ﷺ هغوی دواړو ته او فرمائیل. «هلما صاحبکما ان ربی قتل ربه لی هذه الليلة» یعنی خپل صاحب (باذان) ته دا خبره اورسوی. چه زما رب الله ﷻ دهغه آقا (پرویز) لره نن شپه قتل کړې دې. دا د شنبې (هفتې) لسم جمادی الاولی ۵۷ شپه وه.

هغه دواړه قاصدان لارل. باذان ته نې دا اطلاع ورکړله. باذان اوونیل. په خدائي قسم! که دا خبر صحیح وی. نو هغه بې شکې په حقه پیغمبر دې. کله چه هغه تحقیق اوکړو. نو کسری فارس پرویز لره ټپک په هغه شپه دهغه خوی قتل کړې وو. دکومې شپې په باره کښې چه رسول الله ﷺ دهغه د قتل خبر ورکړې وو. باذان ددې نه متاثره شو. او سره د خپل خاندانه مسلمان شو. (۱)

[۳۱۳] حَدَّثَنَا عُمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ الْحَسَنِ عَنْ أَبِي بَكْرَةَ قَالَ لَقَدْ تَقَعَّى اللَّهُ بِكَلِمَةٍ سَمِعْتُهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيَّامَ الْحَجَلِ بَعْدَ مَا كَذَبْتُ أَنْ أَلْحَقَ بِأَصْحَابِ الْجَنَلِ فَأَقَاتِلَ مَعَهُمْ قَالَ لَمَّا بَلَغَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ أَهْلَ قَارِسٍ قَدْ مَلَكَوْا عَلَيْهِمْ بَنَتْ كِسْرَى قَالَ لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَوْ أَمَرَهُمْ امْرَأَةٌ [۳۱۴]

[۳۱۳] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ عَنْ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ يَقُولُ أَذْكَرْتُ أَبِي خَرَجْتُ مَعَ الْعُلَمَاءِ إِلَى ثَنِيَّةِ الْوَدَاعِ تَلَقَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ سُفْيَانُ مَرَّةً مَعَ الصَّبِيَّانِ

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ السَّائِبِ أَذْكَرْتُ أَبِي خَرَجْتُ مَعَ الصَّبِيَّانِ تَلَقَّى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى ثَنِيَّةِ الْوَدَاعِ مُقَدِّمُهُ مِنْ غَزْوَةِ تَبُوكَ [۳۱۴] قوله: لَمَّا بَلَغَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ أَهْلَ قَارِسٍ قَدْ مَلَكَوْا عَلَيْهِمْ

بَنَتْ كِسْرَى: واقعه داشوې وه. چه كله رسول الله ﷺ كسری پرویز ته خط مبارک لیگلې وو. هغه خط مبارک اوشلو. نو الله ﷻ دهغه د ملك ټكړې ټكړې كولو سبب دا جوړ كړو. چه پخپله د پرویز خوښی شیرویه دخپل پلار دشمن جوړ شو. شیرویه د پرویز په بنځي، شیرین، باندې عاشق شوې وو. دهغې دپاره هغه د پرویز دختمولو منصوبه جوړه كړله. پرویز ته چه كله دهغه د منصوبې پته اولگیده. نو هغه پخپله الماری كښې یو ډبی كښې زهر كيخودل. اوبه هغې نې اولیکل. «الدواء النافع للجماع»، د منصوبې مطابق شیرویه خپل پلار

پرویز لره قتل کړو. او شیرویه په تخت کېناسته. شیرویه خپل ټول روڼه هم قتل کړل. چه چرته په هغوی کېنې څوک د اقتدار دعوه اونکړی. یوه ورځ هغه د پرویز الماری کېلاؤ کړله.

نو دهغه نظر په هغه دبی باندې پریوتلو. چه په هغې لیکلې شوی وو، «الدواء النافع للجماع»، نو هغه د طاقت دوائی اوگټله. او دغه زهر نې اوخوړل. او هلاک شو.

اوس دهغه په خاندان کېنې څوک داسې سرې نه وو. چه په تخت ناست وې. او خلقو غوښتل. چه بادشاهت هم په دې خاندان کېنې پاتې شی. په دې وجه خلقو بادشاهت د شیرویه

لور، «بوران»، ته اوسپارلو. او هغه دهغوی بادشاه جوړه شوه. په روایت کېنې، ملکواعلیهم بنت کسری، نه هم دا، «بوران»، مراد ده. (۱) رسول الله ﷺ ته چه کله دا خبر ملاو شونو

نبی ﷺ او فرمائیل، «لن یفلح قوم ولوا امرهم امراة»، هغه قوم کله هم کامیابیدې نه شی. چه هغوی خپل حکومت ښځې ته سپارلې وې.

د ښځې حکمرانی (۲)، د مرتب په قلم سره: اسلام ښځې لره د حکومت دکار سنبالولو او چلولو اهل نه گنړی. د شریعت څلور واړه اصول قرآن، حدیث، اجماع او قیاس دښځې د حکمرانی نفی کوی.

① د قرآن شریف ارشاد دي. «الْوَجَالَ قَوْمُونَ عَلَى الْبَسَاءِ بِمَا قَضَى اللَّهُ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ» (النساء: ۳۴)

سرې په ښځو حاکمان دي. ځکه چه الله تعالی بعضوته په بعضو باندې فضیلت ورکړې دي، حافظ ابن کثیر پخپل تفسیر کېنې، علامه آلوسی رحمته الله علیه په روح المعانی کېنې اومولانا ظفراحمد عثمانی په احکام القرآن کېنې ددې آیت لاندې تصریح کړې ده. چه د سلطنت او حکومت حکمرانی سړو سره خاص ده. (۳)

د ښځې د حکمرانی قائل بعضې حضرات وائی. چه د قرآن د مذکوره آیت تعلق ازدواجی او دکور ژوند سره دي. سلطنت او حکومت سره ددې تعلق نشته. د آیت مقصد دادې. چه دکور د اخراجاتو ذمه داری په خاوند باندې ده. هغه دکور مشر او کفالت کونکې دي.

خو اول په آیت کېنې داسې لفظ نشته. چه هغه دې لره د کورنۍ ژوند سره خاص کوی. دویمه د سوچ خبره داده. چه هرکله قرآن دکور په محدود ماحول کېنې ښځه محکومه سرې حاکم، ښځه تابع او سرې متبوع، ښځه مطیع او سرې نگران او گړخولو. نو دا قرآن د حکومت فراخه

(۱) فتح الباری (۱۲۸۸)۔

(۲) حضرت شیخ الحدیث دامت برکاتهم چه په کوم کال د بخاری دا تقریر کړې دي، تر هغه وخته پورې د ښځې د حکمرانی مسئله د اهل علمو په منځ کېنې د بحث موضوع نه وه جوړه شوې. په دې

وجه تقریر کېنې دي باندې بحث نشته. په دې مسئله باندې سن ۱۹۸۸ء کېنې په اسلامی جمهوریه پاکستان کېنې رومبی خل د ښځې د قیادت وجود کېنې راتلو سره اهل علمو قلم اوچت کړو. احرر اختصار سره د ښځې د قیادت عدم جواز سره سره د مجوزینو دلائل او دهغې جوابات هم لیکلې دي. ابن الحسن عباسی۔

(۳) تفسیر ابن کثیر (۴/۱۱۱) و روح المعانی (۲۳۱۵) واحکام القرآن (۱۷۶۱۲)۔

پلیٔ فارم (میدان) باندې د حکومت واگې ښخې ته د حواله کولو اجازت څنگه ورکولې شی؟
 ⑤ په سورة احزاب آیت ۳۳ کېږي ارشاد دې. (وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ.....) ، اوتاسو په خپلو کورونو کېږې قرار سره اوسېږئ. او د پخوا زمانې د جاهلیت د دستور موافق مه گرځئ....،

په دې آیت کېږي ښخې ته په کور کېږي د اوسیدو حکم ورکړې شوې دې. چه دکور دې ډیوې دپاره د بهر طوفانونه مضر دی. په آیت کېږي خطاب اگرچه ازواج مطهرات ته دې. خو حکم ټولو ښخو دپاره عام دې. چه «العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص المورد...» اوس که حکمرانې ښخې ته حواله کړې شی. نو هغه به په کور کېږي څنگه اوسیدې شی؟

⑥ حدیث باب د ښخې د حکمرانې صراحت سره نفی کوی. په دې کېږي صفا صفا ونیلی شوی دی. «لن یفقد قوم ولوا امرهم امرأة»، هغه قوم به کله هم کامیاب نه شی. چاچه دخپل حکومت معامله ښخې ته اوسپارله،،
 په حدیث باندې دوه اعتراضونه: د ښخې د حکمرانې قائل بعضې خلقو په دې حدیث باندې دوه اعتراضونه کړي دي:

① دومیې اعتراض: داچه دا حدیث موضوع دې. دا روایت په جنگ جمل کېږي هغه وخت مخې ته راغې. کله چه حضرت عائشې (رضی الله عنها) قیادت کولو. دهغې د قیادت غلط ثابتولو دپاره ددې روایت سهارا (مدد) واخستلې شو.

خوپه حدیث باندې د موضوع کیدو اعتراض هغه کس کولې شی. چاته چه د خپلې خوینې نظریه ثابتولو کېږي د الله نه ویره نه وی. دا حدیث امام بخاری (رحمته الله علیه) په کتاب الفتن کېږي هم ذکر کړې دې. د بخاری (رحمته الله علیه) نه علاوه ترمذی، نسائی، مستدرک حاکم، سنن کبری، او مسنده احمد کېږي هم صحیح سند سره مذکور دې. (۱)

په محدثینو کېږي چا هم دې ته موضوع نه دې ونیلی. د خیر القرون نه واخله تر نن ورځې پورې علماء ددې نه استدلال کوی. د مسائلو استنباط کوی. ددې پس منظر او پیش منظر بیانوی. خو موضوع لا څه چه دې ته ضعیف هم چا نه دې ونیلی

بیاد لطف خبره ده. چه ددې حدیث د راوی، د رسول (ﷺ) صحابی حضرت ابوبکره خپله راني هم په جنگ جمل کېږي د حضرت عائشې (رضی الله عنها) په حق کېږي وه. خو چونکه هغه د رسول الله (ﷺ) نه دا حدیث اوریدلې وو. په دې وجه هغه د حضرت عائشې (رضی الله عنها) سره د ملګرتیا کولو نه معذرت اوکړو. (۲) اوس په یو صحابی باندې دا الزام لگول، چه هغه د حضرت عائشې (رضی الله عنها)

(۱) الحدیث اخرجه البخاری فی کتاب الفتن، باب الفتنه التي تروج كموج البحر (۱۰۵۲/۲) والترمذی فی ابواب الفتن (۵۲۱۲) والنسائی فی کتاب ادب القضاء، باب النهی عن استعمال النساء فی الحكم (۳۰۴/۲) والحاکم فی المستدرک، کتاب معرفة الصحابة (۱۱۹۱۳) والبيهقی فی کتاب الصلاة، باب لا یأثم رجل بامرأة (۹۰۳) واخمد فی مسنده (۳۸۱۵، ۴۷، ۵۱)۔

(۲) فتح الباری (۵۶۱۱۳) کتاب الفتن)۔

د قیادت غلط ثابتولو دپاره صرف وختی طور باندې د سیاسي ضرورت په لحاظ سره دخپل طرفه د دروغو روایت جوړ کړو. یو داسې زړه وړتیا ئې کړې ده، چه په دې باندې استغفار وئیلو سره هم زړه نه مطمئن کیږی. که د وختی ضرورتونو په وجه د دروغو احادیثو وضع کولو د الزام نه د صحابو رضی الله عنہم پاکبازه قافله هم بچ نه شی. نو بیا د دین اسلام خدائی حافظ دې.

① دویم اعتراض: دا شوې دې، چه په دې حدیث کښې دې، چه هریوقوم چه هغوی ښځه حکمرانه جوړه کړې وی. کامیابیدې نه شی. حالانکه تاریخ زمونږ په وړاندې دومره بې شمیره واقعات پیش کوی، چه په هغې کښې ډیرې ښځې د خپلو خپلو ملکونو او قومونو حکمرانې شوې. او دهغوی دور دخپل وخت ښه دور وو. د روس ملکه کیتهرائن، د هالینډ ملکه هلنیا، ملکه جولیانه، د برطانیه ملکه وکتوریه او الزبت، د سری لنکا مسز بندرانائیکي، او د انډیا مسز اندراگاندهی دخپل خپل وخت کامیاب حکمرانې وې. په مسلمانانو کښې د مصر د بادشاه نجم الدین ایوب وښځه، شجره الدر، په هندوستان کښې ملکه رضیه سلطانه، چاند بی بی، اودبھوپال دییگماتو حکومتونه ډیر کامیاب تیرشوی دی. اوس به دا حدیث چرته ځی. آیا ددې مطلب دادې، چه ضرور مونږ دا اومونو چه تاریخ د رسول الله ﷺ د قول تردید کړې دې؟

خو دا اعتراض په اصل کښې د... فلاح، د مفهوم نه جهالت باندې مبنی دې. د اسلام د فلاح نظریه، د مال اودولت په ډیروالی، د فتوحاتو په کثرت، او د حکومت رعب او دبدبه نه ده. په قرآن شریف کښې دې. **﴿إِنَّهُ لَا يُلْقِي الْكُفْرُونَ﴾** ^(۱) بې شکه کافران فلاح نه بیامومی، که د فلاح مفهوم صرف دنیاوی کامیابی پورې محدود اوساتلی شی. بیا خو به د کافرانو د ښائسته او رنگینو مضبوطو حکومتونو تاریخ سره نعوذبالله د داسې قسمه قرآنی آیاتونو هم تردید کیږی. حقیقت دادې، چه په اسلام کښې د فلاح مفهوم د دنیا او آخرت دواړو د کامیابی نه عبارت دې. اوس تاسو اووای: چه د دغه ښځو حکومتونو ته کومه د آخرت کامیابی نصیب شوه. چه دهغې په بنیاد باندې دا فرض کړې شی. چه د حدیث صحیح منلو په صورت کښې نعوذ بالله تاریخ سره دهغې تکذیب کیږی.

دنیایو اعتبار سره هم ددغه ښځو حکومتونه کامیاب نه شی گټلې کیدې. د رضیه سلطانه په دور کښې فتنه او فساد راوچت شو. شجره الدر په ناجائزه حکمرانه جوړه شوې وه. دهغې د حکومت اطلاع چه کله بغداد کښې خلیفه مستنصر بالله ته اوشو. نو هغه د مصر امراء ته پیغام اولیکه. چه که په مصر کښې څوک سرې حکمرانی دپاره باقی پاتې نه شو. نو د بغداد نه مونږ سرې درلیکو. ^(۲) د رضیه سلطانه، چاند بی بی او شجره الدر دریو واړو انجام قتل شو.

(۱) سورة المؤمنون (۱۷۱).

(۲) مرآة الجنان للیافعی (۱۲۷/۴) واعلام النساء (۲۸۶/۲).

⑤ د بنخې د حکمرانۍ نفی کونکې څلورم دلیل د نبی کریم ﷺ هغه ارشاد دی. کوم چه امام ترمذی په ،، ابواب الفتن ،، کښې نقل کړې دي.

قوله: اذا كان امراءكم خياركم واغنياءكم سمحانكم واموركم شوري بينكم

فظهر الارض خير لكم من بطنها، واذا كان امراءكم شراركم واغنياءكم بخلانكم

واموركم الى نساءكم فبطن الارض خير لكم من ظهرها: (١)، کله چه ستاسو

حاکمان په تاسو ټولوکښې غوره وي. ستاسو مالداره سخيان وي. اوستاسو معاملات خپل منځ کښې مشورې سره کيږي. نو ستاسو دپاره د زمکې پورته حصه دهغې د دننه نه غوره ده. خو کله چه ستاسو حاکمان خراب خلق وي. ستاسو مالداره بخیل وي. او ستاسو معاملات ښځو ته سپارلي شوې وي. نو د زمکې دننه حصه ستاسو دپاره ددې دشا نه غوره ده.،

⑤ رسول الله ﷺ يوه سريه اوليگله. الله فتح ورکړله. قاصد نبی ﷺ ته دفتح زيرې راوړلو. تفصيلاتو بيانولوکښې هغه دا خبره هم اوکړله. چه د دشمنانو قيادت يوې ښځې کولو په دې باندې نبی ﷺ او فرمائيل «هلكت الرجال حين اطاعت النساء».، سړی چه کله د ښځو اطاعت اوکړی. نو هغوی تباه او برباد دی.، امام حاکم دا حديث صحيح الاسناد گرځولې دي. علامه ذهبي ددې توثيق او تائيد کړې دي. (٢)

⑥ دقرآن او حديث نه پس د اسلام دحکامو دارومدار په اجماع باندې دي. د بنخې د حکمرانۍ په عدم جواز باندې د امت اجماع ده. په کومو مسئلو چه د امت د علماؤ اجماع ده. علامه ابن حزم ﷺ هغه ټولې مسئلې په ،، مراتب الاجماع ،، نوم سره يو کتاب کښې جمع کړې دي. د بنخې د حکمرانۍ په باره کښې ليکی:

«واتفقوا ان الامامة لايجوز لامرأة» (٣)، د عالمانو په دې خبره اتفاق دي. چه د حکومت مشري

دهيڅ يوې ښځې دپاره جائز نه ده.،

د شپږمې صدي مشهور عالم امام محي السنه بغوی ،، په شرح السنه ،، کښې ليکلی دی.

«اتفقوا على ان المرأة لا تصلاح ان تكون اماماً» (٤)

علامه قرطبي رحمه الله په خپل مشهور تفسير کښې د خليفه شرائطو بيانولوکښې ليکی:

«واجبوا على ان المرأة لايجوز ان تكون اماماً» (٥)

امام الحرمين علامه جوينی رحمه الله فرمائی «واجبوا ان المرأة لايجوز ان تكون اماماً» (٦)

(١) سنن ترمذی ابواب الفتن (٥٢١٢)۔

(٢) مستدرک حاکم، کتاب الادب، باب سجدة الشکر (٢٩١١٤)۔

(٣) مراتب الاجماع (١٢٦)۔

(٤) شرح السنه (٧٧١٠)۔

(٥) تفسير قرطبي (٢٧٠١١)۔

(٦) الارشاد في اصول الاعتقاد لامام الحرمين الجوينی (٣٥٩)۔

د اسلام په سیاسي نظام باندې لیکلو شوو پخوانو او نوو ټولو کتابونو کې د حکومت د حکمراني دپاره سرې کیدل ضروري گرځولی شوی دی. په نوو محققینو کې ډاکټر محمد منیر عجلانی لیکي:

«لا تعرف بين المسلمين من أجاز خلافة المرأة، فالإجماع في هذه المسئلة تام لم يشذ عنه أحد»^(۱)
ډاکټر ابراهيم يوسف مصطفى عجو لیکي:

«مما أجمعت عليه الأمة على أن المرأة لا يجوز لها أن تلي رئاسة الدولة»^(۲)
عبدالله بن عمر دميجی لیکي.

«من شروط الامام ان يكون ذكرا ولا خلاف في ذلك بين العلماء»^(۳)

د قرآن او حديث او اجماع نه پس قياس هم دا وائي. چه كوم شريعت په مانځه كېښې د ښځې امامت ناجائز گرځولې دې. جهاد ئې په هغې باندې فرض نه كړو. د محرم نه بغير ئې د كورنه سفر كول ممنوع او گرځول. په كور كې ئې د اوسيدو حكم وركړو. دهغې گواهي ئې نصف او گرځوله. د نان نفقي ذمه دارى ئې په پلار او خاوند باندې واچوله. هغه شريعت ددې كمزورې په اوگو باندې د رياست او حكومت د مشرئ دا دروند بوج څنگه اچولې شى؟ د ښځو په قيادت د مجوزينو دلائل په حكومت او سياست كېښې د ښځې په وجود سره كائناتو ته رنگ وركونكى قائلينو كېښې بعضې حضراتو د ښځو حكمراني د اسلامي تعليماتو په رڼا كېښې دجائز گرځولو كوشش كړې دې. دهغوى اهم او لوڼې دلائل دادى:

① په جنگ جمل كېښې حضرت عائشې رضي الله عنها قيادت كړې وو. د حضرت طلحه رضي الله عنه او حضرت زبير رضي الله عنه پشان جليل القدر صحابو رضي الله عنهم دهغې د قيادت لاندې په جنگ كېښې حصه اخستې وه. چه دهغې نه دښځې د قيادت او حكمراني جواز معلومېږي. خو دا هيڅ وزنى دليل نه دې. د جنگ جمل او دهغې د تاريخي پس منظر مطالعه كونكې يو ادنى طالب علم هم په دې خبره ښه پوهيږي. چه په دغه موقعه باندې ام المؤمنين حضرت عائشې رضي الله عنها نه د حكومت او خلافت دعوه كړې وه. او نه ددې مقصد دپاره امارت او مشري هغې ته سپارلې شوې وه. واقعه دا شوې وه. چه امهات المؤمنين حج دپاره تلې وه. شاته په مدينه كېښې د حضرت عثمان رضي الله عنه دشهادت افسوسناكه حادثه پېښه شوې وه. د حضرت عثمان رضي الله عنه د قصاص په باره كېښې مسلمانانو كېښې اختلاف پيدا شوې وو. په دې نازكه موقعه باندې بعضې اكابر و صحابو رضي الله عنهم په مكه كېښې حضرت عائشې رضي الله عنها ته پېشوره وركړله. چه ددې محترم ذات دا وخت د امت انتشار او اختلاف ختمولې شى. حضرت عائشې رضي الله عنها او غوښتل چه مديني منورې ته لاړه شى. او حضرت علي رضي الله عنه په قصاص باندې راضى كړى. خو بعضې صحابو رضي الله عنهم او ونيل چه مخكېښې بضرې ته لاړشئ. او دهغه ځانې دخلغو حمايت (مدد) حاصلول پكاردى. د بصرې د خلقو د حمايت حاصليدو نه پس به حضرت علي رضي الله عنه دپاره

(۱) د ډاکټر منیر عجلانی کتاب، «عبرية الاسلام فی اصول الحكم»، (۷۰).

(۲) اوگوری ابراهيم يوسف مصطفى کتاب تعليق تهذيب الرئاسة وترتيب السياسة (۸۲).

قصاص اخستل اسان شی. او هغه به قصاص اخستلو دپاره راضی شی. حضرت عائشه رضی الله عنها ددې مشورې نه متاثره شوه. او بصرې ته روانه شوه. او د بعضې اسلامی دشمنانو په سازش سره د جنگ جمل افسوسناکه واقعه پېښه شوه.^(۱)

دلته دا خبره یاد ساتی: چه حضرت عائشې رضی الله عنها ته کومو صحابو رضی الله عنهم بصرې ته د تللو مشوره ورکړې وه. دهغوی مقصد امت لره د انتشار نه د بچ کولو یو تدبیر وو. حضرت عائشه رضی الله عنها لره خلیفه یا امیر جوړول دهغوی مقصد لڅه چه دهغوی په خوا خاطر کښې هم نه وو. او نه پخپله د حضرت عائشې رضی الله عنها دا خواهش وو. کله چه بصرې ته اورسیدل. او قعقاع بن حکیم د حضرت عائشې رضی الله عنها نه دهغې د تشریف راوړلو د مقصد تپوس او کړو. نووې فرمائیل: «ای

بنی! لاصلاح بین الناس» (ای خویه! زه د خلقو په مینځ کښې د صلح کولو دپاره راغلې یم.، روستو هغه پخپل دې سفر باندې دومره پښیمانه وه. چه کله به دا واقعه وریاده شوه. نو په ژړا ژړا به ئې لویته لمده شو.)^(۲) په کومه واقعه کښې چه حضرت عائشه رضی الله عنها نه خلیفه وه. اونه حکمرانه وه. اود کومې په راپېښېدو چه هغه دومره حد له پښیمانه وه. نو هغه (واقعه) د ښځې د قیادت په جواز باندې څنگه دلیل جوړېدې شی؟

⑤ د ښځې د حکمرانۍ په جواز باندې دویم استدلال ملکه سبا د بلقیس واقعه نه کولې شی. په قرآن کښې دهغې د سلطنت او حکمرانۍ ذکر دې. په حضرت سلیمان عليه السلام باندې د ایمان راوړلو نه پس هم بعضې روایاتو کښې راځی. چه هغه د خپل حکومت حکمرانه وه. چه ددې نه د ښځې د قیادت جواز معلومېږی.

خو دا استدلال هم کمزوري دې. د ملکه سبا ایمان راوړل د قرآن نه ثابت دی. خو ددې نه پس دهغې څه او شو؟ چرته لارله؟ په دې باره کښې هیڅ یو صحیح روایت نشته. علامه قرطبی لیکي: «لم یرد فیه خبر صحیح»^(۳)، په دې سلسله کښې هیڅ یو صحیح روایت نه دې وارد شوې، او فرض کړئ. چه حضرت سلیمان عليه السلام دهغې حکومت باقی ساتلې وو. نو زیات نه

^(۱) الامامة العظمی عند اهل السنة (۲۴۳).... د پاکستان اهل فتوی عالمانو کښې مولانا رشید احمد

صاحب فرمائی، د ښځې حکمرانۍ بالاجماع جائز نه ده، (احسن الفتاوی ۱۹۸۶).

مولانا مفتي محمد رفیع عثمانی صاحب لیکي: «... د امت مسلمه په دې خبره اجماع ده. چه په اسلام کښې د حکومت د مشرۍ ذمه دارۍ هیڅ یوې ښځې ته نه شی سپارلې کیدې،» (عورت کی سربراهي از مولانا محمد رفیع عثمانی ص۱)

مولانا یوسف لدھیانوی صاحب لیکي: «... د حکومت د سربراهۍ دپاره سړي شرط کیدل او د ښځې د حکومت مشرۍ دپاره اهل نه کیدل صرف داهل اسلام اجماعی مسئله نه ده. بلکه د ټول عالم د عقلاز متفق علیه مسئله ده.» (عورت کی سربراهي از مولانا محمد یوسف لدھیانوی ص۱۷).

^(۲) البدایة والنهایة، ابتداء وقعة الجمل (۲۳۰۷-۲۳۱)...

^(۳) طبقات ابن سعد (۸۰۸) و سیر اعلام النبلاء (۱۷۷۱۲) ومنهاج السنة لابن تیمیة (۱۸۵۱۲)...

^(۴) الجامع لاحکام القرآن للقرطبی (۲۱۰۱۳)...

زیات به ددې نه د حضرت سلیمان عليه السلام په شریعت کښې د ښځې د قیادت جواز ثابتېږي. چه دا په شریعت محمدی کښې حجت نه دي. حکیم الامت حضرت تهانوی رحمته الله علیه په بیان القرآن کښې د بلقیس د واقعې متعلق لیکي:

«او زمونږ په شریعت کښې ښځې لره د بادشاه جوړولو ممانعت دي. نو د بلقیس د قصې نه دې څوک شبه نه کوي. اول خو دا فعل د مشرکانو وو. دویم که د سلیمان عليه السلام شریعت هغه قائم ساتلې هم وی. نو په شریعت محمدی کښې ددې د خلاف کیدو په وجه حجت نه دي. (۱)»

⑤ د ښځې د حکمرانۍ په جواز باندې د حضرت تهانوی رحمته الله علیه د حدیث باب «لن یفلح قوم ولوا امرهم امراً» کولې شی. چه په هغې کښې حضرت تهانوی رحمته الله علیه د حدیث باب «لن یفلح قوم ولوا امرهم امراً» باره کښې دیوسوال جواب ورکولو کښې فرمایلی دی. چه جمهوري حکومت ددې وعید لاندې داخل نه دي. (۲) معلومه شوه. چه ښځه د جمهوري حکومت سربراه جوړېدې شی.

د ښځې د سربراه جوړېدو متعلق د حضرت تهانوی رحمته الله علیه راڼې پورته د بیان القرآن په حوالې سره تیره شوې ده. چه په هغې کښې هغوی صفا صفا اوفرمائیل چه ،، زمونږ په شریعت کښې ښځې لره د بادشاه جوړولو ممانعت دي.، البته د جمهوري حکومت متعلق د حضرت تهانوی رحمته الله علیه مذکوره فتوی نه معلومېږي. چه ښځه ددې سربراه جوړېدې شی. حضرت تهانوی رحمته الله علیه ددې وجه دا لیکلې ده. چه ،، په جمهوري سلطنت کښې والی صوری په حقیقت کښې والی نه وی. بلکه د مشورې یو رکن دي. او والی حقیقی د مجموعه شوری والا دی. (یعنی وزیراعظم حقیقی والی (حاکم) نه وی. بلکه د شوری یو رکن وی. او د قومي اسمبلۍ مجموعه ممبران حقیقی والی وي. ... از مترجم]

خو روستنو علماؤ د حضرت تهانوی رحمته الله علیه دې خبرې سره اتفاق نه دي کړي. چه په جمهوري حکومت کښې د والی او سربراه حیثیت صرف د مشورې د یو رکن دي. په موجوده پارلیماني نظام کښې وزیراعظم صرف د مشیر یا رکن حیثیت نه لري. بلکه هغه د حکومت او انتظاميې پخپله اختیارمند سربراه وی.

البته که چرته داسې حکومت وی. چه په هغې کښې د پارلیمنټ د سربراه حیثیت صرف د مشورې د یو رکن وي. هلته د ښځې د سربراهۍ دپاره د جواز گنجائش راوتلې شی. ددې وجه حضرت تهانوی رحمته الله علیه دا بیانوي. چه ،، راز په دې کښې دا دي. چه حقیقت ددې حکومت صرف مشوره ده. او ښځه د مشورې اهل ده.،،

حاصل داچه د امت د ټولو علماؤ پشان حضرت تهانوی رحمته الله علیه هم ددې خبرې قائل دي. چه ښځې لره د اسلامي حکومت سربراه جوړول جائز نه دي. البته اختلاف د جمهوري حکومت په حقیقت کښې دي. حضرت تهانوی رحمته الله علیه د جمهوري حکومت د سربراه په باره کښې دا اؤگنېل. چه هغه حقیقت کښې سربراه نه وی. بلکه دهغه حیثیت صرف د مشیر وی. حالانکه

(۱) بیان القرآن (۸۵۸) سورة النمل. —

(۲) ددې فتوی دپاره اوگوری! امداد الفتاوی ۹۹۱۵-۱۰۰۰.

باقی اهل فتوی عالمان وائی چه د جمهوری حکومت سربراه صرف مشیرنه وی، بلکه کافی حده پوری خودمختاره اویا اقتداره وی په دې وجه ددې سربراه ښځه نشی جوړیدې.

⑤ د ښځې د حکمرانۍ په جواز باندې د فقه حنفی مشهور کتاب «البحر الرائق»، کښې د علامه ابن نجیم ددې عبارت نه هم استدلال کولې شی «اما سلطنتها فصحيحة وقد دل مصر امراة تسمى شجرة الدر جارية الملك الصالح بن ايوب»^(۱) په دې کښې د ښځې حکمرانۍ ته صحيح وئیلی دی. چه ددې نه د ښځې د حکمرانۍ جواز معلومېږي.

ددې جواب دادې، چه په عبارت کښې د «صحت»، نه مراد نفاذ دې، مطلب دادې، چه ښځې لره حکمرانه جوړول ناجائز دی. خو ددې باوجود که هغې په څه طريقه قابو حاصل کړله. نو دهغې حکومت به نافذ وی. او په جائزو امورو کښې به دهغې اطاعت واجب وی. دا داسې ده، لکه چه يو غلام په ناجائزه طريقه قابو حاصل کړی. نو دهغه حکومت به نافذ وی. حالانکه حکمران دپاره آزاد کيدل متفق عليه شرط دې. د حکمرانۍ جواز او عدم جواز جدا خيز دې. او د حکمران جوړیدو نه پس د حکومت نفاذ او عدم نفاذ جدا خيز دې. په مذکوره عبارت کښې نفاذ مراد دې، جواز مراد نه دې. په شريعت کښې ددې ډير مثالونه شته. مثلاً فاسق لره په مانځه کښې امام جوړول جائز نه دی. خو که څوک فاسق امام جوړ شو. نو دهغه په اقتداء، کښې به مونځ صحيح وی.

بَابُ مَرَضِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَوَفَاتِهِ
وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ
تَخْتَصِمُونَ (الزمر: ۳۰-۳۱)

امام بخاری رحمه الله سیرت نبویه په ترتیب سره بیانونکې راروان دې. اول نې د رسول الله ﷺ دځانندان مناقب بیان کړل. دهغې نه پس نې د رسول الله ﷺ مناقب بیان کړل. بیا نې د صحابو ﷺ مناقب او فضائل ذکر کړل. کوم چه د نبوی بارگاه د تاریخ یو ښائسته باب دې. ددې نه پس نې د غزواتو، سلسله الوفود او حجة الوداع ذکر او کړو. او اوس ددې ځانې نه د رسول الله ﷺ د وفات د غم آیاتونه بیانوی.

الله چه د دواړو جهانو د سردار جناب نبی کریم ﷺ په ذمه کوم کار لگولې وو. دهغې د مکمل کیدو نه پس، او کوم شریعت چه الله تعالی نبی ﷺ ته ورکړې وو. دهغې تکمیل نه پس اوس وخت راغې. چه الله تعالی نبی ﷺ لره خپل ځان ته اوبلې. د شریعت د تکمیل اعلان د عرفات په عامه مجمع کښې اوکړې شو. «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا»^(۱) سورة فتح نازل شو. او په هغې کښې د نبی ﷺ دوفات اطلاع

(۱) البحر الرائق شرح كنز الدقائق (۵۶) باب كتاب القاضي الى القاضي وغيره.

(۲) سورة المائدة (۳۱).

ورکړې شوه. ارشاد اوشو. (قَسَمَ بِمَدِينَتِكَ اَسْتَغْفِرُكَ)، اوس تاسو تسبیح او استغفار طرف ته متوجه شئ، ابن جریر د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا نه روایت نقل کړې دې، چه د سورة فتح د نازلیدو نه پس به نبی صلی اللہ علیہ وسلم اکثر په استغفار او تسبیح کښې مشغول اوسیده. (۱) هر کال به نې رمضان کښې لس شپې اعتکاف کولو. خوپه دې کال شل ورځې اعتکاف کښې کیناسته. حضرت جبرئیل علیه السلام سره نې د قرآن شریف د دور په هر رمضان کښې یوځل معمول وو. په دې کال نې دوه ځله د قرآن درر اوکړو. (۲) دا ټول قرائن وو. ددې فانی دنیا نه د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د تللو دغوره احد په موقعه باندې چه په کومه بې وسۍ، (بغیر مال واسباب) بې کسۍ او په کوم اخلاص ۷۰ ته نزدې صحابو رضی اللہ عنہم قربانی ورکړله. اوشهادت نې بیا موندو. دهغوی یاد د نبی صلی اللہ علیہ وسلم په زړه کښې تازه وو. د حجة الوداع نه واپسۍ باندې یوه ورځ نبی صلی اللہ علیہ وسلم دهغوی قبرونوته تشریف یوړه. او اته کاله پس نې دهغوی د جنازې مونځ اوکړو. او بیا نې خطبه ورکړله. (۳)

دصفر میاشتي په آخری تاریخونو کښې یوه شپه نبی صلی اللہ علیہ وسلم پاسیده. جنت البقیع ته نې تشریف یوړه. او د اهل بقیع دپاره د دعا او استغفار کولو نه پس نې چه کله کور ته تشریف راوړه. نو طبیعت نې ناسازه شو. په سرکښې نې د درد شکایت شو. او د مرض وفات ابتداء شوه. (۴) د مرض الوفات ابتداء: په رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم باندې د بیماری حمله کله اوشوه؟ په دغه ورځ ازواج مطهراتو کښې دچا نمبر وو؟ نبی صلی اللہ علیہ وسلم څومره ورځې بیمار وو؟ په دې سلسله کښې روایات مختلف دی. واقدی، ابن سعد، حاکم او ابن حبان رضی اللہ عنہم وغیره لیکلی دی. چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د چارشنبې په ورځ بیمار شو. (۵) د هفتې او د گل د ورځې قول هم شته. (۶) خو زیات روایات د چارشنبې د ورځې دی.

په کومه ورځ چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم باندې د مرض وفات حمله اوشوه. په دغه ورځ د حضرت میمونه رضی اللہ عنہا نمبر وو. ابو معشر پخپل سیرت کښې د حضرت زینب بنت جحش او سلیمان تیمی پخپل سیرت کښې د ریحانه رضی اللہ عنہا متعلق لیکلی دی. چه د بیماری ابتداء دهغوی په کور کښې شوې وه. خو رومې قول راجح دې. حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ هم دې لره معتمد لیکلي دي. (۷) د بیماری ټوله موده: د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د بیماری د ټولې مودې باره کښې د لسو ورځو، دولسو ورځو، دیارلسو ورځو، او څوارلسو ورځو مختلف اقوال ملاوړې. خو داکثرو اصحاب سیر

(۱) تفسیر درمنثور (۴۰۸۶)۔

(۲) البدایة والنهایة (۲۲۳۱۵)۔

(۳) صحیح مسلم (۲۵۰۱۲) کتاب الفضائل، باب اثبات الحوض۔

(۴) البدایة والنهایة (۲۲۴۱۵)۔

(۵) طبقات ابن سعد (۲۰۶۱۲) وفتح الباری (۲۰۶۱۸)۔

(۶) فتح الباری (۱۲۹۱۸)۔

(۷) فتح الباری (۱۲۹۱۸)۔

رانی داده. چه نبی ﷺ طول دیارلس ورځې بیمار وو. (۱)

دقیق نه چه کله نبی ﷺ واپس تشریف راوړه او په سر کښې نې د درد شکایت شونو نبی ﷺ حضرت عائشې ﷺ کره تشریف یوړه. حضرت عائشې ﷺ ته هم د سر د درد شکایت وو. نبی ﷺ نې چه اولیده. نو فریاد نې اوکړو. وارا ساه!، هانې زما سرا نبی ﷺ

اوفرمائیل. «هل انا قول: وارا ساه!، یعنی وئیل خو ماله پکار دی. چه.، هانې زما سرا، (چه هم دا درد زما د وفات سبب دې). بیا نبی ﷺ حضرت عائشې ﷺ ته اوفرمائیل. ای عائشې! که ته زما نه مخکښې مړه شوې. نو هیڅ د فکر خبره نه ده. زه به ستا د کفن دفن انتظام اوکړم. د جنازې مونځ به اوکړم. ستا دپاره به د مغفرت دعا اوکړم. حضرت عائشې ﷺ د ناز په طور اوفرمائیل. «و تاسو خو زما مرګ غواړئ. که زه مړه شوم. نوهم په هغه ورځ به تاسو زما په کورکښې بلې یوې بی سره آرام کوئ»، (او ما به بالکل هیڅه کړئ) نبی کریم ﷺ چه دا واوریدل. نو مسکې شو. (۲) حضرت عائشې ﷺ ته څه پته وه. چه یو څو ورځې پس به پخپله رسول الله ﷺ رخصتېږي. او دا به یواځې پرېږدی.

حضرت عائشه رضی الله عنها کورته منتقل کیدل: د نبی کریم ﷺ د مرض سلسله د چارښې د ورځې نه شروع شوې وه. د بیبیانو په منځ کښې به نبی کریم ﷺ د عدل د پراختیام کولو. دهغې مطابق دیمارې په حالت کښې نبی ﷺ په نمبر نمبر د یوې یوې بی کورته منتقل کیدو. د ګل په ورځ مرض زیات شونو د ازواج مطهرات نه نې اجازت واخستلو. چه د حضرت عائشه ﷺ په کورکښې قیام اوکړی. صراحت سره نبی ﷺ اونه فرمائیل. خو نبی ﷺ به بار بار تپوس کولو. چه صبا له به زه د چا په کورکښې یم؟ ازواج مطهرات نې په طبیعت پوهه شو. عرض نې اوکړو. چه تاسو کوم ځانې غواړئ. قیام اوکړئ. (۳) نو نبی ﷺ د ګل په ورځ د حضرت عائشې ﷺ حجرې (کوټې) ته منتقل شو. او پوره یوه هفته په بیمارۍ کښې تیږولو نه پس په بل ګل باندې د عائشې ﷺ په کورکښې نبی ﷺ وفات شو.

د حضرت عائشې ﷺ په کورکښې د بیمارۍ تیږولو دخواهش یوه وجه خو ښکاره ده. چه دکوم انس او محبت تعلق چه د نبی ﷺ عائشې ﷺ سره وو. په ازواج مطهرات کښې نې بل چا سره نه وو. اودانس (محبت) زیاتوالې دسکون سبب وی. په دې وجه نبی ﷺ دا محسوسه کړله. چه د عائشې ﷺ په کورکښې به ماته زیات راحت او سکون حاصل وی. دویمه خبره دا ده. چه د حضرت عائشې ﷺ نه علاوه په ازواج مطهراتو کښې دهیڅ چا په بستره کښې نبی کریم ﷺ باندې د وحی نزول نه دې شوې. د حضرت عائشې ﷺ دا خصوصیت وو. چه نبی ﷺ به دهغې په بستره کښې وو. او وحی به نازلیده. نو اوس د بیمارۍ په ورځو کښې هم

(۱) فتح الباری (۱۲۹۸).

(۲) سیرت ابن هشام مع الروض الانف (۳۶۶۱۲).

(۳) البداية والنهاية (۲۲۵۱۵).

د وحی نازلیدو امکان وو په دې وجه نبی ﷺ او غوښتل چه د بیماری دا ورځې د حضرت عائشې رضی الله عنها په کور کښې تیرې کړې چه که نبی ﷺ د خپل اهل سره وی او دغه وخت د وحی وی نو د الله وحی به نازله شی.

اخری خطبه د بیماری په دې ورځو کښې به نبی ﷺ مسجد نبوی ته د مونځ ورکولو په غرض سره تشریف اوړه د زیارت په ورځ نبی ﷺ حکم ورکړو چه د ابو اوه مشکونه دې په ما باندې واړولې شی نو په ډیر اهتمام سره د ابو اوه مشکونه نبی ﷺ باندې واړولې شو. په دې طریقه غسل سره نبی ﷺ ته معمولی شان سکون اوشود د ماسپڅین مونځ کولو نه پس نبی ﷺ خطبه ورکړله. (۱)

دا د رسول الله ﷺ اخری خطبه وه په دې خطبه کښې نبی کریم ﷺ د حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه فضائل او مناقب بیان کړل حضرت انصارو رضی الله عنهم سره د نرمۍ کولو تاکید نې اوفرمانیلو اووې فرمانیل چه مخکنو قومونو د خپلو انبیاءو او اولیاءو قبرونه د عبادت ځایونه جوړ کړل خیال کړئ! چرته تاسو داسې حرکت اونکړئ وې فرمائیل چه مسجد طرف ته څومره دروازې کلاؤ دی ټولې دې بندې کړې شی صرف د ابوبکر دروازه دې کلاؤ پریخودې شی نبی ﷺ اشارتاً د خپل وفات وخت نزدې راتلود کړهم اوکړو چه په هغې باندې حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه پوه شو او په ژړا شو نبی ﷺ هغه ته تسلی ورکړله اووې فرمائیل چه ماته داسې معلومه شوې ده چه تاسو خلق دخپل نبی جدائی اومرگ نه ډیر خفه او بیریدونکی یی حالانکه دلته چالره هم همیشوالې نشته (لکه څنگه چه د قرآن شریف په دې آیاتونو کښې دی. «وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ» (۱) «وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ» (۲) په داسې قسمه نصیحت سره نبی ﷺ صحابه کرام رضی الله عنهم په دې خبره راضی کړل چه هغوی د نبی ﷺ د جدائی غم برداشت کړې شی ددې نه پس نبی ﷺ صحابو رضی الله عنهم ته الوداع اووئیل اوکور ته ئې تشریف یوړه. (۱)

په مسجد نبوی کښې اخری مونځ د زیارت په ورځ د ماذیگر مانځه نه پس نبی ﷺ جمات ته تشریف راوړه او د ماښام په مانځه کښې هم راغې د ماښام په مانځه کښې نبی ﷺ سوره «وَالْمُرْسَلَاتُ عُرْفًا» تلاوت کړه د زیارت په ورځ د ماښام دا مونځ د نبی ﷺ د ټولو نه آخری مونځ وو کوم چه نبی ﷺ ورکړو لکه چه روستو د بخاری په روایت کښې راروان دی چه د ماسخوتن وخت راغې نو تپوس ئې اوکړو چه مونځ اوشو؟ خلقو اووئیل ټول ستاسو انتظار کوی نبی ﷺ پاسیدل اوغوښتل خو بې هوشی پرې راغله د هوش راتلو نه پس ئې بیا

(۱) البداية والنهاية (۲۲۵/۵)۔

(۲) سورة الانبياء (۳۴)۔

(۳) سورة آل عمران (۱۴۴)۔

(۴) ددې خطبې مبارکې تفصیل دپاره اوگوری! البداية والنهاية ۲۲۹۶-۲۳۱ (۲۳۱) واحاف السادة المتقين (۲۸۹۱۱۰)۔

تپوس او کړو. چه مونځ اوشو؟ خلقو بیا هغه جواب ورکړو. نبی ﷺ پاسیدل او غوښتل نو بیا پرې بې هوشی راغله. په دریم ځل هم چه کله بې هوشی راغله نووې فرمائیل. ابوبکر رضی الله عنه دې مونځ ورکړی. نود ماسخون مونځ حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه ورکړو. (۱)

ددې نه پس به مونځونه صدیق اکبر رضی الله عنه ورکول. د نبی ﷺ تگ راتگ مسجد طرف ته بند شو. البته د هغې یا اتوار په ورځ د نبی ﷺ په طبیعت کښې څه افاقه اوشوه. نو نبی ﷺ د حضرت عباس رضی الله عنه او د حضرت علی رضی الله عنه په سهارې سره مسجد نبوی ته تشریف راوړه. جماعت اودریدلې وو. حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه مونځ ورکولو. نبی ﷺ د حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه گس طرف ته کیناسته. حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه شاته شو. نبی ﷺ اشارې سره منع کړو. او دهغه په اړخ کښې گس طرف ته کیناسته. او مونځ ئې ورکړو. اوس نبی ﷺ امام وو. او صدیق اکبر رضی الله عنه د نبی ﷺ اقتداء کوله. باقی مونځ کونکو به د حضرت صدیق اکبر په تکبیرونو باندې د مونځ ارکان ادا کول. دا د ماسپڅین مونځ وو. (۲)

د ماسپڅین دا امامت د نبی کریم ﷺ آخری امامت وو. خو د ماسپڅین د مانځه پوره امامت نبی ﷺ نه ووکړې. د مونځ د ابتدائی حصې امامت حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه فرمائیلې وو. دکوم مونځ چه مستقل آخری امامت نبی ﷺ فرمائیلې دې. هغه د زیارت د ورځې د ماښام د مونځ امامت وو. لکه څنگه چه اوس وړاندې بیان شو.

په دې بیان سره هغه دواړه قسمه روایاتو منځ کښې تطبیق هم کیرې. چه په هغې کښې بعضو کښې دې. چه نبی ﷺ آخری مونځ د ماښام اوکړو. او په بعضو کښې دې. چه آخری مونځ ئې د ماسپڅین ورکړو. دغه شان په کومو روایاتو کښې چه د ماښام مونځ آخری څرخولې شوې دې. دهغې نه د مستقل امامت په اعتبار سره آخری کیدل مراد دی. نو دا دهغه روایاتو معارض نه دې. په کومو کښې چه راغلی دی. چه آخری مونځ نبی ﷺ د ماسپڅین ورکړې دې. ځکه چه د ماسپڅین دغه مونځ نبی ﷺ مستقل او پوره پخپله نه وو ورکړې. بلکه د مونځ شروع کیدو نه پس نبی ﷺ راغې. او امامت ئې اوکړو. (۳)

د اتوار په ورځ مرض سخت شو. ذات الجنب په خیال سره خلقو دهغې دوانی ورکول او غوښتل. خو نبی ﷺ ته هغه دوانی ځکل ناخوښه وو. نو نبی ﷺ انکار اوکړو. مریض چونکه عام طور باندې دوانی ناخوښوی. په دې وجه صحابه کرامو رضی الله عنه او کنترول چه دا طبعی ناخوښی ده. او په زبردستی ئې دوانی ورکړله. روستو چه کله طبیعت ښه شو نووې فرمائیل. چه ما تاسو نه وی منع کړی؟ اوس ستاسو سزا داده. چه ټولو ته دوانی ورکړې شی. څوک چه په دې عمل کښې شریک وو. سوا د عباس رضی الله عنه نه، چه هغه په دې عمل کښې شریک نه وو. (البته هغوی مشوره ورکړې وه). (۴)

(۱) اتحاف السادة المتقين ۱۸۹/۱۱۰ والبدایة والنهاية (۲۳۳/۱۵).

(۲) البدایة والنهاية (۲۳۵/۵).

(۳) البدایة والنهاية (۲۳۵/۵).

(۴) لکه څنگه چه روستو د بخاری شریف په روایت باب کښې راځی.

په کومه ورځ چه وفات اوشو. یعنی د گل په ورځ، د سحر په وخت نبی ﷺ د حجرې پرده اوچته کړله. وې کتل نو خلقو صفونه جوړ کړی وو. د سحر په مانځه کښې مشغول وو. خلق نه په اولیدل. د خوشحالی نه مسکې شو. مخ مبارک نه اوزلیده. هلته خلق د ډیرې خوشحالی نه بې قابو شو. نزدې وه. چه مونځونه نه مات کړی وئ. حضرت صدیق اکبر ﷺ امام وو. هغوی او غوښتل چه شاته شی. نبی ﷺ اشارې سره او فرمائیل. چه مونځ پوره کړه. او د حجرې پرده نه ښکته کړله. او واپس نه تشریف یوړه. دا د صحابو رضی الله عنہم د پاره د رسول الله ﷺ د عام زیارت د ټولو نه آخری موقعه وه. (۱)

په دغه ورځ د سحر په وخت د نبی ﷺ طبیعت په سکون کښې وو. حضرت صدیق اکبر ﷺ د سحر په وخت خدمت کښې حاضر شو. په طبیعت کښې نه چه ښه والې اولیده. نو عرض نه اوکړو. ای د الله رسول! د الله په فضل وکرم سره نن ستاسو حالت څه قدرې ښه دی. که اجازت وی. نو زه خپلې (دویمې) بې بی حبیبه بنت خراجه ته ورځم. او راځم. چه نن دهغې د نمبر ورځ ده. نبی ﷺ اجازت ورکړو. او حضرت صدیق اکبر ﷺ د مدینې اطرافو ته چرته چه حبیبه بنت خراجه اوسیدله. هلته لاړو. (۲)

نور صحابه رضی الله عنہم هم راغلل. د حضرت علی رضی الله عنه نه نه د حال پوښتنه اوکړله. حضرت علی رضی الله عنه او وئیل. چه نن په طبیعت کښې الحمد لله افاقه ده. صحابه مطمئن شو. او خواره شو. (۳) خو ورځ راختلو سره سره نبی ﷺ باندې بې هوشی راتلل شروع شو. او په وقفه وقفه به بې هوشی راتله. حضرت فاطمې رضی الله عنها چه دا کیفیت اولیده. نو وې وئیل. ،، واکړه ایا، هانې زما د اباجان بې چینی! نبی ﷺ او فرمائیل. ستا اباجان د پاره به د نن نه پس بې چینی نه وی. (۴) د وفات نه لږ وخت مخکښې نه د حضرت عائشې رضی الله عنها په سینه باندې سر کیخودو. او سملاسته. د حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه خوږې عبدالرحمن په خدمت اقدس کښې حاضر شو. د عبدالرحمن په لاس کښې مسواک وو. نبی ﷺ مسواک طرف ته ډیر ډیر کتل. حضرت عائشه رضی الله عنها پوهه شوه. چه نبی ﷺ مسواک کول غواړی. د عبدالرحمن نه نه مسواک واخستلو. په غاښونو نه نرم کړو. بیا نه نبی ﷺ ته ورکړو. نبی ﷺ د صحت مند سړی پشان مسواک اوکړو. (۵)

وفات: څومره چه به د وفات وخت نژدې راتلو. د نبی ﷺ تکلیف به زیاتیده. نزدې ورسره د اوبو پیالې پرته وه. د درد نه چه به بې آرامه شو. په هغې کښې به نه لاس اووهلو. او په مخ مبارک به نه رابښکلو. او دا به نه فرمائیل. «لا اله الا الله، ان للهوت لسکرات» ،، بې شکه د مرګ

(۱) لکه چه روستو روایت کښې راوان دی. —

(۲) طبقات ابن سعد (۲۱۵۱۲) —

(۳) بخاری، کتاب المغازی، رقم الحدیث (۴۴۶۲) —

(۴) بخاری کتاب المغازی، رقم الحدیث (۴۴۶۲) —

(۵) بخاری کتاب المغازی، باب مرض النبی ﷺ ووفاته. رقم الحدیث (۴۴۵۱) —

دیرې سختی دی، په دې کښې نې لاس اوچت کرو. چت طرف ته نې اوکتل. اووې فرمائیل.
«اللَّهُمَّ فِي التَّوَلُّقِ الْأَعْلَى» لاس نې ښکته راوغورزیده. او روح مبارک نې عالم قدس طرف ته والوتلو. (۱) «انا لله وانا اليه راجعون»

تاریخ وفات: په دې خبره تقریباً ټول روایات متفق دي. چه د رسول الله ﷺ وفات په ربیع الاول کښې د گل په ورځ شوې دي. البته په دې کښې اختلاف دي. چه د ربیع الاول کوم تاریخ وو؟ په دې سلسله کښې درې اقوال ډیر مشهور دي:

① دټولونه زیات مشهور قول کوم چه اکثره اصحاب سیر اختیار کړې دي. دا دي. چه د نبی ﷺ وفات په ۱۲ ربیع الاول د گل په ورځ شوې دي. (۲) خو په دې قول باندې یو قوی اشکال ډاکیري. چه د ۱۲ ربیع الاول نه تقریباً درې میاشتې وړاندې د ذی الحجه ۱۰ هـ په نهم تاریخ په اتفاق د روایاتو د جمعې ورځ وه. او په یکم ذی الحجه د زیارت ورځ وه. اوس د ذی الحجه، محرم، او صفر درې واړه میاشتې که د دیرشو دیرشو اومنلې شی. او که د یوکم دیرشو اومنلې شی. یا بعضې د دیرشو او بعضې د یوکم دیرشو اومنلې شی. په یو صورت کښې هم ۱۲ ربیع الاول ۱۱ هـ د گل ورځ نه جوړیږي. حالانکه ټول روایات په دې خبره متفق دي. چه د نبی ﷺ وفات د گل په ورځ شوې دي. (۳)

② دویم قول علامه طبري د کلبی او ابومخنف نه نقل کړې دي. چه د نبی ﷺ وفات په ۲ ربیع الاول شوې دي. علامه سهیلی په ،،الروض الانف،، کښې لیکلی دی. چه که ذی الحجه، محرم او صفر درې واړه د یوکم دیرشو ورځو اومنلې شی. نو په ۲ ربیع الاول ۱۱ هـ د گل ورځ راځي. (۴) د حافظ ابن حجر رحمته الله میلان هم دې قول طرف ته معلومیږي. البته په دې قول باندې بعضې حضراتو دا اشکال کړې دي. چه د دریو میاشتو پرله پسې د ۲۹ ورځو کیدل شاذ دي. ۲ ربیع الاول د گل ورځ هغه وخت راځي. کله چه ذی الحجه، محرم او صفر درې واړه د ۲۹ ورځو اومنلې شی. او دا صورت قلیل الوقوع دي. (۵)

③ دریم قول د امام مغازی موسی بن عقبه، لیث بن سعد او خوارزمي وغيره حضراتو دي. دا خلق فرماني. چه د رسول الله ﷺ وفات په یکم ربیع الاول د گل په ورځ شوې دي. (۶) په یکم ربیع الاول به د گل ورځ هغه وخت وی. کله چه ذی الحجه، محرم او صفر کښې دوه د

(۱) البداية والنهاية (۲۳۹/۵ - ۲۴۰).

(۲) الكامل لابن اثیر (۲۱۹/۲).

(۳) الروض الانف (۳۷۲/۲).

(۴) الروض الانف (۳۷۲/۲).

(۵) حاشیه سیره النبی رحمته الله از مولانا سید سلیمان ندوی رحمته الله (۱۰۶/۲).

(۶) الروض الانف (۳۷۲/۲) وسیرت مصطفی (۱۷۲/۳).

۲۹ ورځو او یوه میاشت د ۳۰ ورځو اومنځې شی. او دا صورت کثیرالوقوع دی. علامه سهیلی رحمۃ اللہ علیہ دې ته اقرب القیاس وئیلې دی. (۱)

ددې قول تائید دحضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ دهغه روایت نه هم کیږي. کوم چه علامه ابن جریر طبری او حافظ ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ نقل کړې دي. چه د قرآن شریف د آیت ﴿الْيَوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ...﴾ د نزول د ورځې نه تردوفات ورځې پورې ۸۱ ورځې دي. اودا آیت په ۹ ذی الحجه ۱۰ هـ نازل شوې دي. اوس د ۹ ذی الحجه نه د یکم ربیع الاول پورې دمذکوره قول په لحاظ

سره حساب اولکوه. نو ۸۱ ورځې جوړیږي. (۲)

د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وفات د ماسپڅین مانځه نه مخکښې اوشو. په مغازی دابن اسحاق کښې دی. چه د ساخت په وخت د نبی صلی اللہ علیہ وسلم وفات اوشو. او په مغازی د موسی بن عقبه کښې دی. چه د نبی صلی اللہ علیہ وسلم وفات د زوال په وخت شوې دي. خو په ساخت او زوال کښې څه زیاته فاصله نه وی. په دې وجه دا اختلاف زیات ژور نه دي. (۳)

د وفات نه پس د صحابوړض کیفیت: د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د وفات نه پس ټولو صحابوړض باندې عجیبه اونا آشنا کیفیت خورشو. حضرت عمر رضی اللہ عنہ توره راوښکله. او په مسجدنبوی کښې اودریده. اووې وئیل. که چا اووئیل. چه د نبی صلی اللہ علیہ وسلم وفات شوې دي. نو دهغه سټ به وهلي شی. (۴) حضرت عثمان رضی اللہ عنہ باندې سکنه (خاموشي) راغلې وه. دحضرت عائشه صدیقۀ رضی اللہ عنہا او نورو ازواج مطهرات رضی الله عنهن په ژړا بدحال شوې وو. حضرت علي رضی اللہ عنہ په ژړا ژړا بې هوشه شو. (۵)

حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ ته اطلاع ملاوشوه. هغه تشریف راوړه. او نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته حجرې مبارکې ته راروسیده. د نبی صلی اللہ علیہ وسلم په بدن مبارک باندې خادر پروت وو. هغه د مخ مبارک نه خادر لرې کړو. د نبی صلی اللہ علیہ وسلم تندې مبارکې ټپ ښکل کړو. او ﴿ایجمع الله عليك موتتين﴾ ټپ اووئیل. اووې وئیل. چه کوم مرګ الله تعالی د نبی صلی اللہ علیہ وسلم په تقدیر کښې لیکلې وو. دهغې مطابق د نبی صلی اللہ علیہ وسلم وفات شوې دي. بیا جمات ته راغې. د صحابه کراموړض رضی اللہ عنہم مجمع وه. دهیڅ چا په پوهه کښې نه راتلل. چه څه اووئیلې شی. څه اوکړې شی.

حضرت عمر رضی اللہ عنہ پخپل قابو کښې نه وو. او صحابوړض رضی اللہ عنہم چه ددوی دا کیفیت اولیده. نو په ویره او غم کښې اخته وو. حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ عمر رضی اللہ عنہ لره چیرل او رتل مناسب اونه گټل. د جمات یو ګوټ ته لاړه. چرته چه هغه لاړو. مجمع هم هلته منتقل شوه. حضرت صدیق

(۱) الروض الانف (۳۷۲/۲)۔

(۲) حاشیه سیره النبی از مولانا سیدسلیمان ندوی رحمۃ اللہ علیہ (۱۰۷/۲)۔

(۳) فتح الباری (۱۴۳۸-۱۴۴)۔

(۴) اتحاف السادة المتقين (۲۹۸/۱۰)۔

(۵) سیرت مصطفی (۱۷۳/۳)۔

اکبر عليه السلام خطبه ارشاد افرمانيله په هغې کښې نې **﴿إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ﴾** آيت اولوسته. **﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ﴾** آيت نې اولوسته. **﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾** آيت نې تلاوت کړو او **﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ﴾** آيت نې اولوسته. ددې آياتونو دتلاوت نه پس هغه په زور سره اوونيل.

قوله: من كان منكم يعبد محمداً، فإن محمداً أقدم مات، ومن كان يعبد الله

فإن الله حي لا يموت: دحضرت صديق اکبر عليه السلام په دې خطبه کښې الله تعالی داسې اثر واچولو، چه ټول په ټوله صحابه مطمئن شو، او دا يقين اوشو، چه د نبی کریم عليه السلام وفات شوې دې، ډيرو صحابو عليهم السلام اوونيل، چه دا آياتونه زمونږ په ذهن کښې نه وو پاتې شوي. د ابوبکر صديق عليه السلام په تلاوت کولو سره هلته توجه اوشو. ^(۱) ددې آياتونو طرف ته د حضرت عمر عليه السلام توجه هم نه وه، اودهغه خيال داوو، چه د نبی عليه السلام وختی طور باندې ددې عالم مشاهدې نه عالم قدس طرف ته انقطاع شوې ده، او دا يوه عارضی خبره ده، واپس به بيا نبی عليه السلام دې عالم مشاهدې طرف ته ملتفت او متوجه کيږي، او لکه څنگه چه زمونږ سره مخکښې اوسيده، هغه شان به بيا اوسيرې. ^(۲)

بعضې حضرات فرمائي، چه حضرت عمر بن الخطاب عليه السلام ته دا ويره وه، چه ددې نازکې موقعې نه به منافقان فائده واخلي، او فساد به پيدا کړي، په دې وجه هغوی په دغه باندې سخت موقف اختيار کړو، والله اعلم.

تکفين او تدفين ددې نه پس د نبی کریم عليه السلام د نيابت او خليفه جوړيدو مسئله، پښه شوه، چه ددې تفصيل په ،، سقيفه بنی ساعده،، کښې تير شوې دې، دا هم يوه اهمه مسئله وه، چه نبی کریم عليه السلام ته غسل څنگه ورکړې شي؟ د نبی عليه السلام جنازه څنگه اوکړې شي؟ نبی عليه السلام چرته دفن کړې شي؟ عجيبه خبره داوه، چه ددې سوالاتو جوابونه د حضرت صديق اکبر عليه السلام نه علاوه بل چا سره نه وو، حضرت صديق اکبر عليه السلام ددې ټولو مشکلاتو حل راوښکلو، اووې ونيل، چه ماته د رسول الله عليه السلام نه په دې باره کښې معلومات حاصل دي، ددې نه پس دجامو اوښکلو نه بغير نبی عليه السلام ته غسل ورکړې شو، د جنازې مونږ بغير دجماعت نه اوکړې شو، د عائشې عليها السلام په حجره کښې د نبی عليه السلام جنازه ايڅودې شوې وه، خلق به ورتلل، او خانله خانله به نې مونږ کولو، واپس به راتلل، او بيا هلته د نبی عليه السلام د دفن انتظام اوکړې شو. ^(۳)

[۲۱۵] وَقَالَ يُوسُفُ بْنُ الزُّهْرِيِّ قَالَ عُرْوَةُ قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ فِي مَرَضِهِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ يَا عَائِشَةُ مَا أَرَأَى أَجِدُ أَلَمَ الطَّعَامِ الَّذِي أَكَلْتُ بِخَبِيرٍ قَبْلَ الْوَأْنِ وَجَدْتُ انْقِطَاعَ أَهْمِي مِنْ ذَلِكَ السَّيْرِ

(۱) البداية والنهاية (۲۴۲۰-۲۴۳۰) وطبقات ابن سعد (۲۶۸۰-۲۷۰۱/۲).

(۲) طبقات ابن سعد (۲۶۶/۲).

(۳) تفصيل دپاره اوگوري! طبقات ابن سعد (۲۷۷/۲-۲۹۲).

دا تعلیق دی. بزاز او حاکم دا موصولا نقل کړې دي. (۱)
 ابهرد ساه رګ ته وائی. دا د شا نه اوخی. او زړه سره یوځای په پوره بدن کښې خپل اثرات
 رسوی. بعضې حضرات فرمائی. چه د خيګر نه اوخی. او د زړه سره خوا کښې تیرېږي. د پوره
 بدن مساماتو او نری رګونو ته خپل اثر رسوی. چه دا اوشلېږي. نو انسان وفات کېږي.
 نبی کریم ﷺ پخپل مرض وفات کښې اوفرمانیل. چه کوم زهر ماد غزوه خيبر په موقع
 باندې د چیلې غوښې سره خوړلې وو. دهغې په وجه زه دخپل ساه رګ شلیدل محسوسوم. د
 غزوه خيبر په موقعه باندې نبی ﷺ ددغه زهریله غوښې ټکړه. خو په خوله کښې ایخودې
 وه. او د جبرئیل امین په اطلاع ورکولو سره یې تهوکلې وه. خو په خوله کښې د ایخودو په
 وجه دهغې اثر نبی ﷺ مسلسل روستو هم محسوسولو. او په دې موقع باندې نبی ﷺ
 اوفرمانیل. چه د زهرو په وجه ماته دخپل ساه رګ شلیدو اندازه کېږي.
 ددې نه دا نتیجه اخستې شوې ده. چه الله تعالی رسول الله ﷺ د شهادت مرګ ورنصیب
 کړې دي. حدیث کښې راځي. چه کوم مسلمان د زهرو په وجه وفات شی. هغه د آخرت په
 لحاظ سره شهید دي. (۲)

[۳۳۱] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عَقِيلٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ
 عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ عَنْ أُمِّ الْفَضْلِ بِنْتِ الْحَارِثِ قَالَتْ سَمِعْتُ
 النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ بِالْمَغْرِبِ بِالْمُرْسَلَاتِ عُرْثًا ثُمَّ مَاصَلَّى لَنَا بَعْدَهَا حَتَّى قَبِضَهُ
 اللَّهُ [۴۹:۳]

دلته دی. چه دمانبام مانځه نه پس نبی ﷺ بیا هیڅ یو مونځ ته رانکړو. مراد ددې نه
 دادې. چه هیڅ یو داسې مونځ یې رانکړو. چه په هغې کښې د نبی ﷺ د قراءت اوریدو
 نصیب شوې وی. ګنی د مانبام دا مونځ یې د زیارت په ورځ اوکړو. او ددې نه پس د هفتې یا
 اتوار په ورځ د ماسپڅین مونځ نبی ﷺ په مسجد کښې ورکړې دي. خو په هغې کښې د
 قراءت اوریدو موقعه نه ده ملاو شوې. په دې وجه هغه ددې روایت خلاف نه دي. (۲)

[۳۳۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَرَفَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ
 عَبَّاسٍ قَالَ كَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَذْنِي ابْنُ عَبَّاسٍ فَقَالَ لَهُ عَبْدُ
 الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ إِنَّ لَنَا أَبْنَاءَ مِثْلَهُ فَقَالَ إِنَّهُ مِنْ حَيْثُ تَعْلَمُ فَقَالَ عُمَرُ ابْنُ عَبَّاسٍ عَنْ
 هَذِهِ آيَةِ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ فَقَالَ أَجَلَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَغْلَهُ إِيَّاهُ فَقَالَ
 مَا أَعْلَمُ مِنْهَا إِلَّا مَا تَعْلَمُ [۳۳۸:۳]

[۳۳۸] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ سُلَيْمَانَ الْأَحْوَلِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قَالَ

(۱) فتح الباری (۱۳۱۸).

(۲) فیض الباری (۱۴۲۴-۱۴۳-).

(۳) البداية والنهاية (۳۵/۳۳۵-).

ابْنُ عَبَّاسٍ يَوْمَ الْحَمِيرِ وَمَا يَوْمَ الْحَمِيرِ أَشْتَدَّ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَجَعُهُ فَقَالَ اتُّونِي أَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لَنْ تَضِلُّوا بَعْدَهُ أَبَدًا فَتَنَازَعُوا وَلَا يَنْبَغِي عِنْدَ نَبِيِّ تَنَازَعُ فَقَالُوا مَا شَأْنُهُ أَهَجَرَ اسْتَقْبَهُمْ قَدْ هَبُوا يَرُدُّونَ عَلَيْهِ فَقَالَ دَعُونِي فَأَلْذِي أَنَا فِيهِ خَيْرٌ مِنَّا تَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَأَوْصَاهُمْ بِثَلَاثٍ قَالَ أَخْرَجُوا الْمُسْرِكِينَ مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ وَأَجِيزُوا الْوُقُوفَ بِمَعُونَا كُنْتُ أَجِيرُهُمْ وَسَكَتَ عَنِ الثَّالِثَةِ أَوْ قَالَ فَتَنِيَّتُهَا [ر: ۱۱۳]

[۱۱۳] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرُ بْنُ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا حَضَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْبَيْتِ رَجُلًا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَلُمُّوا أَكْتُبْ لَكُمْ كِتَابًا لَا تَضِلُّوا بَعْدَهُ فَقَالَ بَعْضُهُمْ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ عَلِيَهُ الْوَجَعُ وَعِنْدَكُمْ الْقُرْآنُ حَسْبُنَا كِتَابُ اللَّهِ فَاخْتَلَفَ أَهْلُ الْبَيْتِ وَاخْتَصَمُوا فَبَيْنَهُمْ مَنْ يَقُولُ قَرَّبُوا يَكْتُبْ لَكُمْ كِتَابًا لَا تَضِلُّوا بَعْدَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ غَيْرَ ذَلِكَ فَلَمَّا أَكْثَرُوا اللَّغْوَ وَالْإِخْلَافَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُومُوا قَالَا عُبَيْدُ اللَّهِ فَكَانَ يَقُولُ ابْنُ عَبَّاسٍ إِنَّ الرِّيَّةَ كُلَّ الرِّيَّةِ مَا حَالَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَيْنَ أَنْ يَكْتُبَ لَهُمْ ذَلِكَ الْكِتَابَ لِإِخْلَافِهِمْ وَلَقَطْعِهِمْ [ر: ۱۱۴]

واقعه قرطاس: دا روایت او دې سره متصل راوان روایت کښې د قرطاس واقعي بیان دې. حضرت ابن عباس رضی الله عنہ فرمائی: د زیارت ورځ او څنگه ده د زیارت ورځ، په دې ورځ د رسول الله صلی الله علیه و آله مرض کښې سختی راغله. ددې زیارت نه د رسول الله صلی الله علیه و آله د وفات نه څلور ورځې مخکې زیارت مراد دې.

قوله: فَقَالَ اتُّونِي أَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لَنْ تَضِلُّوا بَعْدَهُ أَبَدًا: نبی صلی الله علیه و آله او فرمائیل. ماته راشن: زه تاسو دپاره یو کتاب (خط) ولیکم. چه دهغې نه پس به تاسو کله هم گمراه نه شئ. یعنی کله چه دزیارت په ورځ د نبی صلی الله علیه و آله تکلیف کښې سختی اوشوه. نو نبی صلی الله علیه و آله حاضرینو ته او فرمائیل. چه ماته کاغذ او قلم راوړئ. چه زه تاسو دپاره یوه داسې وصیت نامه ولیکم. چه دهغې نه پس به تاسو نه گمراه کیږئ.

قوله: فَتَنَازَعُوا وَلَا يَنْبَغِي عِنْدَ نَبِيِّ تَنَازَعُ فَقَالُوا مَا شَأْنُهُ أَهَجَرَ اسْتَقْبَهُمْ: د رسول الله صلی الله علیه و آله حکم اوریدو سره صاحبو رضی الله عنہم جگړه او اختلاف او کړو. اختلاف په دې کښې اوشو. چه بعضی حضراتو اوونیل. کاغذ او قلم راوړئ. او بعضی نورو حضراتو اوونیل. چه نبی صلی الله علیه و آله ته دې وخت سخت تکلیف دې. په دې وجه نبی صلی الله علیه و آله ته د لیکلو په تکلیف کښې اچول نه دی پکار. لکه چه په دې پسې روایت کښې دی. «فقال بعضهم ان رسول الله صلی الله علیه و آله قد غلبه الوجع» ومندکم القرآن، حسینا کتاب الله» بعضو اوونیل. چه په رسول الله صلی الله علیه و آله باندې د مرض سختی او غلبه ده. تاسو سره قرآن شته. مونږ دپاره دالله کتاب کافی دې، دلته خو صراحت نشته. د مسلم

شریف په روایت کښې صراحت دې، چه دا ویونکې حضرت عمر رضی الله عنه وو. هغوی ونیلې وو. «حسبنا کتاب الله»^(۱) په دې باندې د حضرت عمر رضی الله عنه رائي سره اختلاف کونکو بعضې حضراتو اوونیل.

قوله: أَهْجَرَ اسْتَفْرَبُوا: ددې جملې دوه مطلبه بیان کړې شوی دی:

①.. اهجر.. کښې همزه د استهام دد او دا د.. هجر.. (بضم الهاء) نه ماخوږ دې. د.. هجر.. نه هغه بې جوړ او بې ربط کلام مراد دې. کوم چه د مریض د ژبې نه د مرض د سختوالي په حالت کښې بغیر د سوچ او فکر نه اوځي. حضرت عمر رضی الله عنه چه کله د رسول الله صلی الله علیه و آله د مرض د سختوالي په وجه د قلم او کاغذ راوړلو نه منع کړل. او وې ونیل. «حسبنا کتاب الله» نود کومو خلقو رائي چه داوه. چه قلم کاغذ راوړل او وصیت نامه لیکل پکار دي. هغوی دا جمله اوونيله. او مطلب دهغوی داوو. چه ته د نبی کریم صلی الله علیه و آله د حکم خلاف ورزی آخر ولې کوي؟ آیا رسول الله صلی الله علیه و آله د مرض د سختۍ په وجه څه فضول خبره اوکړله؟ یعنی هیڅ چرې داسې نه ده. چه رسول الله صلی الله علیه و آله فضول خبره کړې وی. نو د حکم په تعمیل کښې قلم او کاغذ راوړل، اوکوم څه چه نبی صلی الله علیه و آله لیکل غواړي. هغه لیکل پکار دي. حضرت شاه عبدالعزیز رحمته الله علیه په تحفه اثناء عشریه کښې هم دا مطلب بیان کړې دې. په دې صورت کښې استفهام انکاری دې. ^(۲)

② دویم مطلب دا بیان شوې دې. چه.. اهجر.. د.. هجر.. (بفتح الهاء) نه ماخوږ دې. د هجر معنی فراق او جدائی راځي. یعنی آیا رسول الله صلی الله علیه و آله زمونږ نه جدا کیږي؟ ^(۳)

ددې واقعې په وجه روافضو حضرت عمر رضی الله عنه باندې ډیره ملامته او بدې ردې ونیلې دي. هغوی وائي. چه حضرت عمر رضی الله عنه او دهغه رائي سره اتفاق کونکي صحابو د رسول الله صلی الله علیه و آله د حکم نافرمانی اوکړله. چه دهغې په وجه امت د یو داسې وصیت نامې نه محرومه شو. چه هغې په امت د گمراهۍ او ضلالت نه بچ کړې وې.

خود روافضو دا اعتراض بالکل غلط دي. او حضرت فاروق اعظم رضی الله عنه سره د هغوی د بغض او حسد په بنیاد باندې مبنی دي. د رسول الله صلی الله علیه و آله هر حکم به ضروري، لازمی او واجب نه وو. بلکه د نبی صلی الله علیه و آله بعضې احکام به اختیاری وو. او بعضې اوامر به ئې ایجابي او لازمی وو. حضرت عمر رضی الله عنه او دهغه رائي سره اتفاق کونکو صحابو د قرآنو نه دا اوگنډل چه د نبی صلی الله علیه و آله دا حکم ایجابي او لازمی نه دي. بلکه اختیاری دي. او د حضرت عمر رضی الله عنه عادت وو. چه هغه به په داسې موقعو کښې عام طور باندې مشوره ورکوله. او رسول الله صلی الله علیه و آله به دهغه مشوره قبولوله. ددې یو دوه نه، ډیر مثالونه دي. چه په یوه معامله کښې نبی صلی الله علیه و آله یو اختیاری حکم ورکړو. حضرت عمر رضی الله عنه دهغې خلاف مشوره ورکړله. او نبی صلی الله علیه و آله قبوله کړله.

مثلاً د حضرت ابوهریره رضی الله عنه واقعه مشهوره ده. چه هغه د رسول الله صلی الله علیه و آله په حکم سره د

(۱) صحیح مسلم، کتاب الوصیه، باب ترک الوصیه لمن لیس له شی یوصی فیه، رقم الحدیث (۴۱۰۴)

(۲) تفسیر: تفسیر شریه (۴۵۳)۔

(۳) ح الباری (۱۳۳۸)۔

نبی ﷺ پیزار مبارک واخستل. او صحابو ﷺ ته د جنت خوشخبری دپاره روان شو. په لاره کښې حضرت عمر رضی الله عنه سره ملاو شو. او هغه یې واپس کړو. هغه لاره. اونیې کریم ﷺ ته یې عرض او کړو. چه دا خوشخبری صحابو ﷺ ته مه ورکوی. چرته داسې اونه شی. چه هغوی په دې خوشخبری سره نیک اعمال پریږدی. نو نبی ﷺ دهغه مشوره قبوله کړله. (۱)

په دغه موقع رسول الله ﷺ باندې د مرض سختی وه. حضرت عمر رضی الله عنه چه قرآنو سره کله پوه شو. چه د نبی ﷺ حکم ایجابی او لازمی نه دي. نو هغوی رسول الله ﷺ سره د زیات محبت په وجه دا او وئیل. چه د تکلیف په دې حالت کښې نبی ﷺ لره دڅه خیز د لیکلو په مشقت کښې اچول نه دي پکار. او دا خبره پخپل ځانې صفا ده. چه د رسول الله ﷺ دا حکم ایجابی او لازمی نه وو. ځکه که دا لازمی او ایجابی وي. نو نبی ﷺ به دچا د اختلاف په وجه هیڅ چرې نه پریځودو. (۲)

اودا د زیارت د ورځې واقعه ده. ددې نه پس رسول الله ﷺ څلور ورځو پورې ژوندې پاتې شوې دي. او په دې مینځ کښې د نبی په صحت کښې افاقه هم راغلې ده. د زیارت د ورځې د ماسپڅین مونځ نبی ﷺ ورکړو. او دمانځه نه پس یې خطبه هم ورکړله. نوکه دا وضیت نامه لیکل ضروری او لازمی وي. نو نبی ﷺ به په دغه څلورو ورځو کښې څه وخت دا ضرور لیکلې وي.

بعضې حضراتو وئیلی دي. چه رسول الله ﷺ څه فرمائیلی وو. دا امر اختیار او امتحان وو. نبی ﷺ دا معلومول غوښتل. چه آیا د کتاب الله متعلق صحابو ﷺ ته دا یقین کامل شوې دي. چه هغوی دپاره د لارې د رڼا جوړیدو دپاره هغه کافی دي؟ یا هغوی ته په هغې کښې اوس هم شک دي. کله چه حضرت عمر رضی الله عنه وغیره دا او وئیل. «حسبنا کتاب الله»، نو نبی ﷺ ته تسلی اوشوه. او نبی ﷺ اوفرمائیل. «دعونی انا فیه خیر» یعنی د کتاب پریځودو (ستا د جواب اوریدو نه پس) اوس چه ما کومه اراده کړې ده. هغه خیر دي. (۳)
اوس پاتې شوه داخبره چه رسول الله ﷺ څه لیکل غوښتل. ددې متعلق مختلفې خبرې بیان شوی دی:

- ① روافض وائی. چه نبی کریم ﷺ دحضرت علی رضی الله عنه دپاره خلافت بلا فصل لیکل غوښتل. خودا د روافضو صرف دعوه ده. او هغوی سره ددې دعوي هیڅ دلیل نشته
- ② امام ابن عیینة رحمه الله او علامه بیهقی رحمه الله فرمائی. چه د حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه خلافت

(۱) صحیح مسلم. کتاب الايمان. باب الدلیل علی ان من مات علی التوحید دخل الجنة قطعاً رقم الحدیث (۱۵۶) (فتح الملهم ۵۹۱)

(۲) قال الامام البيهقي .. ولو كان مراده ان يكتب شيئاً مفروضاً لا يتفقون عنه لم يتركه باختلافهم. ولفظهم. لقوله تعالى بلغ ما انزل اليك. كماله بترك تبليغ غيره لمخالفة من خالفه ومعاداة من عاداه..... (وانظر دلائل النبوة للبيهقي ۱۸۴۷)

(۳) ددې جملې مختلف مطلبونه روستو را روان دي.

لیکل نبی غوینتل خو چونکه نبی ﷺ ته دا معلومه وه چه زما نه پس به حضرت صدیق ﷺ خلیفه جوړیږی په دې وجه کله چه اختلاف اوشو نو نبی ﷺ خپله اراده پریخودله. (۱)
ددې تائید دامام مسلم ﷺ دهغه روایت نه هم کیږی کوم چه هغوی دحضرت عائشې ﷺ نه نقل کړې دې. هغوی اوونیل چه ماته رسول الله ﷺ پخپل مرض وفات کښې اوونیل. «ادعل اباہکم اباک واماکن حق اکتب کتاباً فان احاف ان یتثنی متین ویقول قائل: انا اولی، ویأی الله المؤمنون الا اباہکم» (۲)، یعنی خپل پلار ابوبکر ﷺ، او خپل ورور (عبدالرحمن ﷺ) راوغواړه چه زه یو تحریر اولیکم ماته ویره ده چه څوک تمنا کونکې به تمنا اوکړی او اوبه وائی چه زه (دخلافت) زیات مستحق یم حالانکه الله او مؤمنان د ابوبکر ﷺ نه سوا په هیڅ چا باندې راضی نه دی.

۵) او بعضو حضراتو ونیلی دی چه روستو په روایت کښې رسول الله ﷺ کوم درې وصیتونه فرمائیلی دی هم دغه درې وصیتونه نبی ﷺ لیکل غوینتل والله اعلم.

قوله: فَذَہِبُوا بِرُدُونِ عَلَیْہِ فَقَالَ دَعُونِی فَأَلْذِی أَنَا فِیہ خَیْرٌ مِمَّا تَدْعُونِی إِلَیْہِ:
بعضې صحابو ﷺ اوونیل چه د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړی چه ایا هغوی دا وصیت نامه ضرور لیکل غواړی نو بعضې حضراتو دوباره د رسول الله ﷺ سره په دې باره کښې د خبرو کولو اراده اوکړه نو په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائیل ،، ما پریریدی په څه کښې چه زه یم هغه خیر دی...
دلته سوال پیدا کیږی چه هغه کوم او څه خیز وو چه په هغې کښې خپل ځان نبی ﷺ خیر او ګړخولو؟

① یوه خبره خو دا مشهوره ده چه نبی ﷺ د رب د جمال او جلال په مشاهدې کښې مشغوله وو نبی ﷺ اوفرمائیل ما هم په دې جمال او جلال مشاهده کښې پریریدی ما اوس تاسو خپل ځان طرف ته مه متوجه کوئ. (۲)

② بعضې حضراتو ونیلی دی چه ددې جملې مقصد دادې چه اوس تاسو د تحریر خبره بیا شروع کوئ او ما د پریخودو اراده کړې ده اوس دا تحریر پریخودل زیات غوره او زیات مناسب دی تاسو بیا د تحریر دپاره ماته مه وایی. (۳)

③ حافظ ابن حجر ﷺ فرمائیلی دی چه د نبی کریم ﷺ مقصد دادې چه زما خیال د کوم تحریر او لیکلو وو هغه زیات مناسب او غوره وو دهغې نه کوم چه تاسو د پریخودو رائي

(۱) دلائل النبوة للبيهقي (۱۸۴/۷) باب ماجاء فی همه بان یکتب لصحابه کتاب..... وفتح البخاری (۲۰۹/۱)۔

(۲) مسلم (۲۷۳/۱۲) کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل ابي بکر الصديق ﷺ۔

(۳) عمدة القاری (۶۲/۱۸)۔

(۴) فتح الباری (۱۳۴/۸)۔

به ابن ماجه كنيه ددي صراحت موجود دي (١)

⑤ او په موطا امام مالك كنيه ،، اخراج يهود ونصاري من جزيرة العرب ،، سره «لاتتخذوا قبری وثنا بعد» هم ذكرشوي دي. بهرحال دا ټول احتمالات دي. خو يقيني طور باندې يو نشي متعين كيدې.

[٣١٤٠] حَدَّثَنَا يَسْرَةُ بْنُ صَفْوَانَ بْنِ جَبَلٍ اللَّخْمِيُّ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ دَعَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ فِي شَكْوَاهِ الَّذِي قُبِضَ فِيهِ فَسَارَهَا بِشَيْءٍ فَبَكَتْ ثُمَّ دَعَاهَا فَسَارَهَا بِشَيْءٍ فَفَضَحَتْ قَالَتْنَاهُ ذَلِكَ فَقَالَتْ سَأَرَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ يَقْبِضُ فِي وَجْعِهِ الَّذِي تَوَفَّى فِيهِ فَبَكَتْ ثُمَّ سَأَرَنِي فَأَخْبَرَنِي أَنِّي أَوَّلُ أَهْلِهِ يَتَّبِعُهُ فَفَضَحَتْ [٣٣٣٧]

[٣١٤١/٣١٤٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَعْدٍ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ كُنْتُ أَسْمَعُ أَنَّهُ لَا يَمُوتُ نَبِيٌّ حَتَّى يُخَيَّرَ بَيْنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَتَمِيعَتُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ فِي مَرَضِهِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ وَأَخَذَتْهُ بَعْثَةٌ يَقُولُ مَعَ الَّذِينَ أَلْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْآيَةَ فَظَنَنْتُ أَنَّهُ خَيْرٌ

[٣١٤٢] حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَعْدٍ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ لَمَّا مَرَضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَرَضَ الَّذِي مَاتَ فِيهِ جَعَلَ يَقُولُ فِي الرَّفِيقِ الْأَعْلَى [٣١٤٣] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَائِشَةَ قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ صَحِيحٌ يَقُولُ إِنَّهُ لَمْ يَقْبِضْ نَبِيٌّ قَطُّ حَتَّى يَرَى مَقْعَدَهُ مِنْ الْجَنَّةِ ثُمَّ يَحْيَا أَوْ يُخَيَّرُ فَلَمَّا اسْتَكْفَى وَحَضَرَهُ الْقَبْضُ وَرَأْسُهُ عَلَى فِئْدِ عَائِشَةَ غَشِيَ عَلَيْهِ فَلَمَّا أَفَاقَ شَخْصَ بَصَرَهُ نَحْوَ سَقْفِ الْبَيْتِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ فِي الرَّفِيقِ الْأَعْلَى فَقُلْتُ إِذَا لَا يُجَاوِرُنَا فَعَرَفْتُ أَنَّهُ حَدِيثُهُ الَّذِي كَانَ يُحَدِّثُنَا وَهُوَ صَحِيحٌ

[٣١٤٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا عَفَّانُ عَنْ صَمُرِ بْنِ جُوَيْرِيَةَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ دَخَلَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا مُسْنِدُهُ إِلَى صَدْرِي وَمَعَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ سِوَالُكَ رَطَبٌ يَسْتُرُ بِهِ قَابْضَةً رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَصَرَهُ فَأَخَذَتْ السِّوَالُكَ فَفَضَحَتْهُ وَظَلَمَتْهُ ثُمَّ دَفَعَتْهُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَرَى بِهِ فَمَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَرَى اسْتِثْنَاءً قَطُّ أَحْسَنَ مِنْهُ فَمَا عَدَا أَنْ قَرَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَعِيدَةً أَوْ أَضْبَعَهُ ثُمَّ قَالَ فِي الرَّفِيقِ الْأَعْلَى ثَلَاثًا ثُمَّ

(١) عن انس بن مالك، قال كانت عامة وصيت رسول الله ﷺ حين حضرته الوفاة وهو يغرغر بنفسه ،، الصلاة وما ملكت ايمانكم،، (سنن ابن ماجه ٩٠١٢) كتاب الوصايا، باب هل اوصى رسول الله ﷺ، رقم (٢٦٩٧)۔

قَتْنَى وَكَانَتْ تَقُولُ مَاتَ بَيْنَ حَاقِنَتِي وَذَاقِنَتِي [۴۱۷۱: ۱۳۳۳، ۱۵۹۸۸، ۱۵۳۵۰، ۱۳۳۱۰، ۱۳۱۹۳، ۱۳۱۷۹] وانظر: [۸۵۰:]

[۴۱۷۱: ۱۳۱۷۹، ۱۵۳۵۰، ۱۵۹۸۸]

[۴۱۷۲] حَدَّثَنِي جِبَانٌ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَخْبَرَتْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا اشْتَكَى نَفَثَ عَلَى نَفْسِهِ بِالْمُعَوَّذَاتِ وَمَسَحَ عَنْهُ بِيَدِهِ فَلَمَّا اشْتَكَى وَجَعَهُ الَّذِي تَوَفَّى فِيهِ طَفِقَتْ أَنْفُثَ عَلَى نَفْسِهِ بِالْمُعَوَّذَاتِ الَّتِي كَانَتْ يَنْفُثُ وَأَمَسَهُ بِيَدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْهُ [۴۱۷۲: ۱۳۱۷۹، ۱۵۳۵۰، ۱۵۹۸۸]

[۴۱۷۲: ۱۳۱۷۹، ۱۵۳۵۰، ۱۵۹۸۸]

[۴۱۷۳] حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُعْتَمِرٍ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ عَبْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَائِشَةَ أَخْبَرَتْهُ أَنَّهَا سَمِعَتْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْفَتْ إِلَيْهِ قَبْلَ أَنْ يَمُوتَ وَهُوَ مُسْنَدٌ إِلَيْ طَهْرَةَ يَقُولُ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَأَرْحَمْنِي وَأَلْحِقْنِي بِالرَّفِيقِ الْأَعْلَى [۴۱۷۳: ۱۳۱۷۹، ۱۵۳۵۰، ۱۵۹۸۸]

د. والحقن بالرفیق، معنی: د. رفیق، مختلف تشریحات شوی دی.

- ① بعضو ونیلی دی. چه، رفیق، نه مراد جنت دی.
- ② بعضو حضرات ونیلی دی. قربتې ددې مصداق دی.
- ③ بعضو انبیاء علیهم السلام ددې مصداق گرځولی دی.
- ④ بعضی خلقو ونیلی دی. چه ددې نه مراد انبیاء، صدیقین، شهداء او صالحین دی. چه هغوی طرف ته د قرآن شریف په دې آیت کښې اشاره شوې ده. «وَحَسَنَ أَوْلَیْكَ رَفِیقًا» (۱)
- د رفیق اطلاق واحد باندې هم کیږي. او په جماعت باندې هم کیږي.
- ⑤ بعضې عالمانو ونیلی دی. چه د الله تبارک و تعالی په اسماء حسنی کښې رفیق شامل دي. په دې وجه ددې نه د الله ذات اقدس مراد دي. (۱)

[۴۱۷۴] حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ هِلَالِ الْوَزَائِعِ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَرَضِهِ الَّذِي لَمْ يَقُمْ مِنْهُ لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ قَالَتْ عَائِشَةُ لَوْلَا ذَلِكَ لَأَبْرَزَ قَبْرُهُ خِشَى أَنْ يَتَّخَذَ مَسْجِدًا [۴۱۷۴: ۱۳۱۷۹، ۱۵۳۵۰، ۱۵۹۸۸]

[۴۱۷۵] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبِيدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَةَ بْنِ مَسْعُودٍ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ لَمَّا تَقَرَّرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاشْتَدَّ بِهِ وَجَعُهُ اسْتَأْذَنَ أَزْوَاجَهُ أَنْ

(۱) سورة النساء (۶۹)۔

(۲) د مذکورہ پنځو معانیو دپاره اوگوری: فتح الباری (۱۳۷۸)۔

[٣٤٩] وَأَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَائِشَةَ أَنَّ عَائِشَةَ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَا لَمَّا نَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَفِقَ يَطْرُقُ خِمَصَهُ لَهُ عَلَى وَجْهِهِ فَإِذَا انْغَمَّ كَتَفَهَا عَنْ وَجْهِهِ وَهُوَ كَذَلِكَ يَقُولُ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ يُحْدِثُونَ فِيهَا صَوْتًا [٣٥٠: ر]

[٣٧٧] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو الْهَادِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ مَاتَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِنَّهُ لَبَيِّنٌ حَاقِنْتَنِي وَذَاقْتَنِي فَلَا أَكْرَهَ حِدَّةَ الْمَوْتِ لِأَحَدٍ أَبَدًا بَعْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. [٨٥٠:]

قوله: فلا أكره شدة الموت لاحد ابدا بعد النبي: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی چہ د وفات پہ وخت کومہ سختی ما پہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم باندی اولیدہ. دھغی نہ پس زہ د ہیٹ چا دپارہ د مرگ سختی ناخوبنہ نہ گنہم. مطلب دادی چہ مونہ بہ مخکینی دا گنہل چہ د مرض سختی د

انسان د اعمالو په وجه وی. خو کله چه ما نبی ﷺ باندې د مرض د سختی مشاهدہ او کړله. نواوس که څوک د نزع (زنکدن) په وخت سختی کښې مبتلا اووینم. نو زه دهغې نه څه نتیجه نه اخلم.

[۳۱۸۲] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا بِشْرُ بْنُ شُعَيْبٍ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَعْبٍ بْنُ مَالِكٍ الْأَنْصَارِيُّ وَكَانَ كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ أَحَدَ الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ يَتَّبِعُ عَلَيْهِمْ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خَرَجَ مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي وَجَعِهِ الَّذِي تَوَفَّى فِيهِ فَقَالَ النَّاسُ يَا أَبَا حَسَنِ كَيْفَ أَصْبَحَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَصْبَحَ بِعِنْدِ اللَّهِ بَارِعًا فَأَخَذَ بِيَدِهِ عَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَ لَهُ أَنْتَ وَاللَّهِ بَعْدَ ثَلَاثِ عَصَا وَإِنِّي وَاللَّهِ لَا أَرَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَوْفَ يَتَوَفَّى مِنْ وَجَعِهِ هَذَا إِنِّي لَأَعْرِفُ وَجُوهَ نَبِيِّ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ عِنْدَ الْمَوْتِ أَذْهَبَ بِنَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَنَسْأَلُهُ فِيهِمْ هَذَا الْأَمْرَ إِنْ كَانَ فِينَا عِلْمُنَا ذَلِكَ وَإِنْ كَانَ فِي غَيْرِنَا عِلْمُنَا فَأَوْصِي بِنَا فَقَالَ عَلِيٌّ إِنَّا وَاللَّهِ لَبِئْسَ سَأَلُنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَنَعْنَا هَا لَا يُعْطِينَا هَا النَّاسُ بَعْدَهُ وَإِنِّي وَاللَّهِ لَا أَسْأَلُهَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. [۵۹۱۱]

دا دگل د ورځې واقعه ده. په کومه ورځ چه د نبی ﷺ وفات وشو. (۱) حضرت علی رضی الله عنه د سحر په وخت بهر ته راووتلو. نو خلقو د رسول الله ﷺ د حال پوښتنه اوکړه. حضرت علی رضی الله عنه اووښل. چه الحمد لله نن سحر نبی ﷺ په ښه حالت کښې وو. یعنی نن د نبی ﷺ صحت څه قدرې ښه دې.

قوله: فَأَخَذَ بِيَدِهِ عَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَ لَهُ أَنْتَ وَاللَّهِ بَعْدَ ثَلَاثِ عَصَا

الْعَصَا: حضرت عباس رضی الله عنه د حضرت علی رضی الله عنه لاس اوښولو. اووې وښل. چه (ته خلقو ته دا خبر ورکوي. چه د نبی ﷺ صحبت ښه دې. حالانکه) په خدائې قسم! ته به درې ورځې پس د عصا (امسا) غلام یې. یعنی څوک چه امیر جوړشی. ته به دهغه تابعدار او محکوم جوړیږې. زما خو دا خیال دې. چه رسول الله ﷺ به په دې مرض کښې نژدې وفات شی. ځکه چه زه د عبدالمطلب په مخونو کښې د مرګ علامتونه پیژنم. راځه. چه د نبی ﷺ نه مونږ تپوس اوکړو. چه ستاسو نه پس به ستاسو نائب او خلیفه څوک وی؟ که په مونږ کښې وی. نو پته به اولگی. اوکه زمونږ نه علاوه بل څوک وی. نو بیا به هم مونږ ته پته اولگی. او نبی ﷺ به زمونږ متعلق (هغه خلیفه ته) وصیت اوکړی. (چه هغه مونږ سره د خیر سلوک اوکړی).

حضرت علی رضی الله عنه او فرمائیل. په خدائې قسم! زه به د رسول الله ﷺ نه په دې باره کښې هیڅ چرې تپوس اونکړم. ځکه که مونږ ددې متعلق تپوس اوکړو. او نبی ﷺ (په مونږ کښې چالره

د خلیفه جو پولونه انکار اوکړو. نو بیا به خلق د نبی ﷺ نه پس کله هم مونږ ته خلافت نه راکوي.

[۳۸۳۸] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَقْبَرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ الْمُسْلِمِينَ بَنَواَهُمْ فِي صَلَاةِ الْقَجْرِ مِنْ يَوْمِ الْاِثْنَيْنِ وَأَبُو بَكْرٍ يَصِلُ هُمْ لَمْ يَفْجَأْهُمْ إِلَّا وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ كَشَفَ سِتْرَ حَجْرَةِ عَائِشَةَ فَنَظَرَ إِلَيْهِمْ وَهُمْ فِي صُفُوفِ الصَّلَاةِ ثُمَّ تَبَسَّمَ بَضْحَكَ فَكَصَّ أَبُو بَكْرٍ عَلَى عَقْبِيهِ لِيَصِلَ الصَّفَّ وَظَنَّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَ إِلَى الصَّلَاةِ فَقَالَ أَنَسُ وَهُمْ الْمُسْلِمُونَ أَنْ يَقْتَتِلُوا فِي صَلَاتِهِمْ فَرَحًا بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَشَارَ إِلَيْهِمْ بِيَدِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ أَتَوْا صَلَاتَكُمْ ثُمَّ دَخَلَ الْحُجْرَةَ وَأَرْخَى السِّتْرَ [۳۸۳۸:۱]

[۳۸۳۸:۱] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ أَبَا عَمْرٍو ذَكَوَانَ مَوْلَى عَائِشَةَ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَائِشَةَ كَانَتْ تَقُولُ إِنَّ مِنْ نِعَمِ اللَّهِ عَلَيَّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَوَفَّى فِي بَيْتِي وَفِي يَوْمِي وَيَتْنِ سَحْرِي وَخَجْرِي وَأَنَّ اللَّهَ جَمَعَ بَيْنَ رِيقِي وَرِيقِهِ عِنْدَ مَوْتِهِ دَخَلَ عَلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَبَيْدَةِ السَّوَاكِ وَأَنَا مُسْنِدَةٌ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَرَيْتُهُ يَنْظُرُ إِلَيْهِ وَعَرَفْتُ أَنَّهُ يُحِبُّ السَّوَاكَ فَقُلْتُ أَخَذْتُ لَكَ فَأَشَارَ بِرَأْسِهِ أَنْ نَعَمْ فَلَيْتَهُ فَأَمَرَهُ وَيَتْنِ يَدِيهِ رَكُوعًا أَوْ عَلَيْهِ يَشْكُ عَمْرٍ فِيهَا مَاءٌ فَيَجْعَلُ يَدْخُلُ يَدِيهِ فِي الْمَاءِ فَيَسْمُرُ بِهِمَا وَجْهَهُ يَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ لِلْمَوْتِ سَكْرَاتٍ ثُمَّ نَصَبَ يَدَهُ فَيَجْعَلُ يَقُولُ فِي الرَّفِيقِ الْأَعْلَى حَتَّى قُبِضَ وَمَالَتْ يَدُهُ

قوله: إِنَّ مِنْ نِعَمِ اللَّهِ عَلَيَّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَوَفَّى فِي

بَيْتِي وَفِي يَوْمِي: حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی: چہ د رسول اللہ ﷺ وفات زما په کور کښې اوهم زما دنمبر په ورځ کښې اوشو. حضرت عائشې رضی اللہ عنہا ددې تصريح ځکه اوفرمايله. چہ د دواړو جهانو سردار ﷺ د ازواج مطهرات نه اجازت اخستې وو. او د بيمارۍ ورځې نې د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا سره تيرې کړې وې. اوس که د بلې يوې بې بې په نمبر کښې وفات شوې وې. نودهنې په زړه کښې به داتما اوغم وو. چہ که د نبی ﷺ د عائشې کور ته منتقل شوې نه وې. نو نبی ﷺ به زما په کور کښې وې. او زما په کور کښې به نبی ﷺ دفن شوې وې. الله ﷻ دا کرم اوکړو. چہ د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا په نمبر کښې د نبی کریم ﷺ وفات اوشو. يعنی بالفرض که نبی ﷺ د نورو ازواج مطهرات نه اجازت نه وې اخستې اود عائشې رضی اللہ عنہا کورته نه وې منتقل شوې. نو بيا به هم وفات بهرحال د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا سره کيدو. او د دفن کيدو ځانې به نې د عائشې رضی اللہ عنہا حجره جوړيده. ځکه چہ دهنې د نمبر په ورځ خو به نبی ﷺ هغې کره ضرور راتلو.

[٣١٨٥] حَدَّثَنَا إِبْنُ مَاعِيْلٍ قَالَ حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُسْأَلُ فِي مَرَضِهِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ يَقُولُ أَيْنَ أَنَا عَدَايُودُ يَوْمَ عَائِشَةَ فَأَذِنَ لَهُ أَنْوَاجُهُ بِكَوْنِ حَيْثُ شَاءَ فَكَانَ فِي بَيْتِ عَائِشَةَ حَتَّى مَاتَ عِنْدَهَا قَالَتْ عَائِشَةُ فَمَاتَ فِي أَيُّ يَوْمٍ الَّذِي كَانَ يَدُورُ عَلَى فِيهِ فِي بَيْتِي فَقَبِضَهُ اللَّهُ وَإِنَّ رَأْسَهُ لَكُنْتُ تَحْمِي وَتَحْمِي وَخَالَطَ رِيقُهُ رِيقِي ثُمَّ قَالَتْ دَخَلَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ وَمَعَهُ سِوَاكَ يُسْتَشْئِرُ بِهِ فَتَنَظَّرَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ لَهُ أَعْطَانِي هَذَا السِّوَاكَ يَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ فَأَعْطَانِيهِ فَقَضَيْتُهُ ثُمَّ مَضَعْتُهُ فَأَعْطَيْتُهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَشَرْتُ بِهِ وَهُوَ مُسْتَبِدٌّ إِلَى صَدْرِي

[٣١٨٦] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ تَوَفَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَيْتِي وَفِي يَوْمِي وَبَيْتِ سَعْدِ بْنِ زَيْدٍ وَكَانَتْ إِحْدَانَا تُعَوِّدُهُ بِدُعَاءٍ إِذَا مَرَضَ فَذَهَبَتْ أُعَوِّدُهُ فَرَفَعَهُ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ وَقَالَ فِي الرَّفِيقِ الْأَعْلَى فِي الرَّفِيقِ الْأَعْلَى وَمَرَّ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ وَفِي يَدِهِ جَرِيدَةٌ رَطْبَةٌ فَتَنَظَّرَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَظَنَنْتُ أَنَّ لَهُ بِهَا حَاجَةً فَأَخَذْتُهَا فَاقْضَعْتُ رَأْسَهَا وَنَقَضْتُهَا فَقَعْتُهَا إِلَيْهِ فَاسْتَشَرْتُ بِهَا كَأَحْسَنِ مَا كَانَ مُسْتَشْأَرًا وَلَيْسَ بِهَا فَاقْضَعْتُ يَدَهُ أَوْ قَطَعْتُ مِنْ يَدَيْهِ فَجَعَلَ اللَّهُ بَيْنَ رِيقِي وَرِيقِهِ فِي آخِرِ يَوْمٍ مِنَ الدُّنْيَا وَأَوَّلِ يَوْمٍ مِنَ الْآخِرَةِ [٣١٨٧]

[٣١٨٧] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ أَنَّ عَائِشَةَ أَخْبَرَتْهُ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَقْبَلَ عَلَى قَرَسٍ مِنْ مَسْكَنِهِ بِالسَّجِيعِ حَتَّى تَزَلَ فَدَخَلَ الْمَسْجِدَ فَلَمْ يَكَلِّمِ النَّاسَ حَتَّى دَخَلَ عَلَى عَائِشَةَ فَتَتِمَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مَغْشَى بِثَوْبٍ حَبِيزَةٍ فَكَشَفَ عَنْ وَجْهِهِ ثُمَّ أَكْبَأَ عَلَيْهِ فَقِيلَ وَيَكْفِي ثُمَّ قَالَ يَا أَبُي أَنْتَ وَأُمِّي وَاللَّهِ لَا يَجْعَلُ اللَّهُ عَلَيْكَ مَوْتَكَيْنِ أَمَا الْمَوْتَةُ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْكَ فَقَدْ مَاتَهَا قَالَ الزُّهْرِيُّ وَحَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ خَرَجَ وَخَمَزَ بِنِ الْخَطَّابِ يَكَلِّمُ النَّاسَ فَقَالَ اجْلِسْ يَا عُمَرُ فَأَبَى عُمَرُ أَنْ يَجْلِسَ فَأَقْبَلَ النَّاسُ إِلَيْهِ وَتَرَكَوا عُمَرَ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ أَمَا بَعْدُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُعْبُدُ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِنَّ مُحَمَّدًا أَقْدَمَ مَاتَ وَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُعْبُدُ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ قَالَ اللَّهُ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ إِلَى قَوْلِهِ الشَّاكِرِينَ وَقَالَ وَاللَّهِ لَكَانَ النَّاسُ لَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ هَذِهِ آيَةً حَتَّى تَلَاهَا أَبُو بَكْرٍ فَتَلَّهَا مِنْهُ النَّاسُ كُلُّهُمْ فَمَا أَسْمَعُ بِشَرِّ أَمِنْ النَّاسِ إِلَّا يَتْلُوهَا فَأَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ أَنَّ عُمَرَ قَالَ وَاللَّهِ مَا هُوَ إِلَّا أَنْ سَمِعْتُ أَبَا بَكْرٍ تَلَاهَا فَتَعَبَّرْتُ حَتَّى مَا تَقْلُبُنِي رِجْلَايَ وَحَتَّى أَهْوَيْتُ إِلَى الْأَرْضِ حِينَ سَمِعْتُهُ تَلَاهَا عَلِمْتُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ مَاتَ [٣١٨٨: ر]

[۳۸۸] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ عَنْ سُقْيَانَ عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عُثْبَةَ عَنْ عَائِشَةَ وَأَبْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَبْلَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ مَوْتِهِ [۵۸-۸۲]

قوله: حدثنا يحيى بن بكير: د رسول الله ﷺ چه كله وفات اوشو. نو حضرت صديق ﷺ دمدينې اطرافو كښې ،، سبخ، نومې خانې ته تلې وو. چرته چه دهغه دويمه بې بې اوسيدله. مدينې منورې ته چه راغې. نو د نبی ﷺ وفات شوې وو. صحابه كرام ﷺ د اضطراب او بې چينې په حالت كښې حيران وو. صديق اكبر ﷺ چه راغې. نو د رسول الله ﷺ مخ مبارك نه نې خادر لرې كړو. او تندي مبارك نې ښكل كړو. او بيا په ژړا شو. اووې فرمايل.

قوله: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ وَاللَّهِ لَا يَجْمَعُ اللَّهُ عَلَيْكَ مَوْتَتَيْنِ... زما موريلاردې په تاسو قربان وي. په خدائي (قسم)! الله تعالى به په تاسو باندې دوه مرگونه نه جمع كوي،، حضرت صديق اكبر ﷺ دا جمله خكه اوونيله. چه بهر حضرت عمر ﷺ ونييل. چه رسول الله ﷺ وفات شوې نه دي. هغه خو الله تعالى ته د ملاقات دپاره تشریف اوړلې دي. نبی ﷺ به دوباره راځي. او ترهغه وخته پورې به نه وفات كيږي. تركومي پورې چه منافقين د مخ د زمكې نه ختم نكړي. (۱)

حضرت صديق اكبر ﷺ د حضرت عمر ﷺ رد او كړو. اووې ونييل. چه نبی ﷺ وفات شوې دي. اوس كه نبی ﷺ دوباره راشي. نو گويا په نبی ﷺ به دوباره مرگ راځي. حالانكه الله تعالى به په تاسو باندې دوه مرگونه نه جمع كوي. خكه چه ستاسو وفات شوې دي. او تاسو به دوباره نه راځي.

قوله: مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يَعْبُدُ مُحَمَّدًا فَإِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ مَاتَ: حضرت صديق اكبر ﷺ په دې خطبه كښې د نبی كريم ﷺ نوم مبارك واخسته. ،، رسول الله،، نې اونه ونييل. خكه چه مقصود وصف د رسالت بيانول نه دي. بلكه ذات محمدي بيانول دي. او دا بيانول دي. چه حضرت محمد ﷺ يو انسان وو. الله ﷻ هغه لره په نبوت سره مشرف كړې وو. لكه څنگه چه د نورو انسانانو او نبيانو وفات شوې دي. هغه شان د نبی ﷺ وفات هم شوې دي. (۲)

قوله: وَاللَّهِ مَا هُوَ إِلَّا أَنْ سَمِعْتُ أَبَا بَكْرٍ تَلَاهَا فَعَقِرْتُ حَتَّى مَا تَقْلُنِي رَجُلَايَ وَحَتَّى أَهْوَيْتُ إِلَى الْأَرْضِ حِينَ سَمِعْتُهُ تَلَاهَا عَلِمْتُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ مَاتَ:،، په خدائي قسم! كله چه ما د حضرت ابوبكر ﷺ نه دا آيت واوريده. چه تلاوت كولو بې. نو ماته داسې محسوسه شوه. چه زه هلاك شوم. تردې چه زما پښو مالره

(۱) فتح الباري (۱۴۶۸)۔

(۲) لامع الدراري (۱۴۶۸)۔

شان کنبې به نې گستاخی کوله. دغه بزرگ به دهغه ټولې گستاخی برداشت کولې. او هیڅ جواب به نې نه ورکولو. یوه ورځ هغه راغې. او هغه دا بزرگ په مخ باندې یو گزار اووهلو. د همیشه عادت مطابق خیال هم دا وو. چه نن به هم هغه تحمل او برداشت اوکړې. خو دغه بزرگ فوراً بې قراره شو. خلقو ته نې اوونیل. چه تاسو هم هغه یو گزار اووهی. خو دهیڅ چا جرات اونه شو. نتیجه دا شوه. چه لر وخت تیر شوې وو. چه ددغه خوان وفات اوشو. دې بزرگ او فرمائیل. کله چه ده زما سره گستاخیانې کولې. هغه وخت د الله حلم او دهغه تحمل ده لره معاف کولو. خو کله چه نن ده د حد نه تجاوز اوکړو. او زه نې په مخ اووهلم. نو ماته دا کشف اوشو. چه د الله غضب ته جوش راغلې دې. په دې وجه ما اوغوښتل. چه مونږ د الله د بدلې اخستلو نه وړاندې دده نه بدله واخلو. چه دې د الله د انتقام نه بچ شی. که مونږ انتقام اخستې وې. نو د الله د طرفه ده ته معافی ملاویدې شوه. مونږ په انتقام کنبې د خپل طرفه تاخیر اوکړو. نو د الله د انتقام په گرفت کنبې دې راغې.

شاه صاحب ددې قصې بیانولو نه پس فرمائی. چه دلته رسول الله ﷺ ته په دې لدود (دوانی) سره تکلیف رسیدلې وو. او د نبی تکلیف موجب د انتقام او قصاص دې، رسول الله ﷺ د الله دانتقام د گرفت نه هغوی لره د بچ کولو دپاره پخپله د انتقام فیصله اوکړله. (۱)

⑤ دویمه وجه دا بیان کړې شوې ده. چه په اصل کنبې د نبی کریم ﷺ حکم د الله حکم دې. کوم کس چه د رسول الله ﷺ حکم مات کړو. هغه د الله حکم هم مات کړو. اوس هرکله چه دغه خلقو د نبی ﷺ دحکم مخالفت اوکړو. نو یواځې د نبی ﷺ دحکم مخالفت نې اونکړو. بلکه د الله دحکم مخالفت نې هم اوکړو. په دې وجه نبی ﷺ د خپل طرفه معافی ورکولې شوه. خو د الله د طرفه د معافی ورکولو خو نبی ﷺ ته اختیار نه وو. په دې وجه نبی ﷺ بدله واخستله. چه دلته معامله برابره برابره شی. او د الله دغضب نه داخلې بچ شی. (۲)

⑥ حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائیلى دی. چه نبی ﷺ داحکم د انتقام په طور نه وو ورکړې. بلکه ادب دپاره نې ورکړې وو. په دې سره د نبی ﷺ مقصود انتقام اخستل نه وو. بلکه دهغوی تادیب مقصود وو. چه چرته هغوی بیا داسې اونکړې. (۳)

بعضې حضراتو وئیلی دی. چه داحکم نې د خوش طبیعتی د ظرافت په طور باندې ورکړې وو. (۴) والله اعلم.

(۱) فیض الباری (۱/۴۴۱)۔

(۲) اخرج ابن جریر من طریق بکر بن الاسود عن الحسن قال: قال قوم علی عهد النبی ﷺ یا محمد، انا نحب ربنا، فانزل الله ﴿ قل ان کنتم تحبون.....ذنوبکم ﴾ فجعل اتباع نبیه محمد ﷺ علماً لحبه وعذاب من خالفة (وانظر: الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور) (۱/۷۱۲)۔

(۳) فتح الباری (۱/۴۷۸)۔

(۴) سیره النبی (۱/۱۲۲)۔

[۳۸۰] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا أَزْهَرُ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُثْمَانَ عَنْ ابْنِ إِسْرَافِيلَ عَنْ الْأَسْوَدِ قَالَ ذَكَرَ عِنْدَ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْصَى إِلَى عَلِيٍّ فَقَالَتْ مَنْ قَالَ لَهُ لَقَدْ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِلَى لَسْتِئِدْنُهُ إِلَى صَدْرِي قَدْ عَابَ بِالطَّلَبِ فَالْتَحَنَنْتُ فَمَاتَ قَبْلَ مَا شَعَرْتُ فَكَيْفَ أَوْصَى إِلَى عَلِيٍّ؟ [ر: ۲۵۸۰]

[۳۸۱] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ مِغْوَلٍ عَنْ طَلْحَةَ قَالَ سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أُوَيْسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَوْصَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَا فَقُلْتُ كَيْفَ كَتَبَ عَلَى النَّاسِ الْوَصِيَّةَ أَوْ أَمْرًا بِهَا قَالَ أَوْصَى بِكِتَابِ اللَّهِ

[۳۸۲] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ عَنْ أَبِي اسْمَاعِيلَ عَنْ غُرَيْرِ بْنِ الْحَارِثِ قَالَ مَا تَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا وَلَا عَبْدًا وَلَا أَمَةً إِلَّا بَعَثْتُهُ الْبَيْضَاءَ الَّتِي كَانَ يَرْكَبُهَا وَسِلَاحَهُ وَأَرْضًا جَعَلَهَا لِابْنِ السَّبِيلِ صَدَقَةٌ [ر: ۲۵۸۸]

[۳۸۳] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ قَالَ لَمَّا ثَقُلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَعَلَ يَتَغَشَّاهُ فَقَالَتْ قَاطِطَةُ عَلَيْهَا السَّلَامُ وَكَرِبَ أَبَاهُ فَقَالَ لَهَا لَيْسَ عَلَى أَبِيكَ كَرْبٌ بَعْدَ الْيَوْمِ فَلَمَّا مَاتَ قَالَتْ يَا أَبَتَاهُ أَجَابَ رَبًّا دَعَاهُ يَا أَبَتَاهُ مَنْ جَنَّتُهُ الْفِرْدَوْسُ مَا وَاهُ يَا أَبَتَاهُ إِلَى جَبْرِيلَ نُنْعَاةً فَلَمَّا دُفِنَ قَالَتْ قَاطِطَةُ عَلَيْهَا السَّلَامُ وَأَنَسُ أَطَابَتْ أَنْفُسُكُمْ أَنْ تَحْتُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الثَّرَابَ

د نبی کریم ﷺ چه کله وفات اوشو نو حضرت فاطمې ؑ او وئیل.

قوله: يَا أَبَتَاهُ أَجَابَ رَبًّا دَعَاهُ يَا أَبَتَاهُ مَنْ جَنَّتُهُ الْفِرْدَوْسُ مَا وَاهُ يَا أَبَتَاهُ إِلَى

جَبْرِيلَ نُنْعَاةً:، ای زما باباجانه! تا دخپل رب دعوت قبول کرو. ای باباجانه! دچا خانې چه جنت الفردوس دي. ای باباجانه! مونې جبرئیل ته ستا د مرګ خبر ورکوو، بیا کله چه صاحبو ﷺ رسول الله ﷺ دفن کرو نو حضرت فاطمه ؑ حضرت انس ؓ ته مخاطبه شوه. وې وئیل.

قوله: يَا أَنَسُ أَطَابَتْ أَنْفُسُكُمْ أَنْ تَحْتُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

الثَّرَابَ:، ای انس آیا تاسو ته دا خوښه ده؟ چه تاسو په رسول الله ﷺ باندې خاورې واوروئ ددې درد نه ډکې او اثرناکې جملې نه د حضرت فاطمې ؑ د غم اوجذباتو اندازه لګیدې شی. مطلب دهغې دا وو: چه په کوم زړه تاسو په رسول الله ﷺ باندې خاورې واورولې.

بَابُ آخِرِ مَا تَكَلَّمَ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[۳۸۴] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ يُوسُفُ قَالَ الزُّهْرِيُّ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ فِي رِجَالٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ أَنَّ عَائِشَةَ قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقُولُ وَمَوْصِيحِي أَنَّهُ لَمْ يُقْبَضْ نَبِيٌّ حَتَّى يَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ لَمْ يُخَيَّرْ فَلَمَّا نَزَلَ بِهِ رَأْسُهُ عَلَى

فَغِيْذِيْ غُثِيْرًا عَلَيْهِ ثَمَرًا فَأَقَا قَالَتْ فَاصْصَ بَصْرَةً إِلَى سَقْفِ الْبَيْتِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الْأَعْلَى
قُلْتُ إِذَا لَا يَخْتَارُنَا وَعَرَفْتُ أَنَّهُ الْحَدِيثُ الَّذِي كَانَ يُحَدِّثُنَا وَهُوَ صَوِيْعٌ قَالَتْ فَكَانَتْ آخِرَ
كَلِمَةٍ تَكَلَّمُ بِهَا اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الْأَعْلَى [٣١٤: ١]

بعضی عالمانو نقل کری دی. چه کله نبی کریم ﷺ پیدا شوې وو. نو هغه ،، الله اکبر،،
فرمائیلی وو. او اوس کله چه نبی ﷺ وفات کیرې. نو هغه ،، اللهم في الرفيق اعلى،،
فرمانی په شروع کښې نې هم الله یاد کړو. او دهغه لونی نې بیان کړله. او بیانیې ټول ژوند
دهغه لونی بیانول خپل مشن جوړ کړو. او اوس کله چه رخصتیرې. نو په دغه وخت هم الله
یادوی. (١)

بَابُ وَفَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

اشکال دا کیرې. چه امام بخاری رحمه الله ددی عنوان یو باب په ،، کتاب المناقب،، کښې قائم
کړې دې. (١) د کوم ځانې نه چه امام بخاری رحمه الله د سیرت نبوی آغاز کړې وو. او اوس نې
دلته هم دا باب قائم کړو. په ښکاره دواړو کښې تکرار دې. دلته خو دا مناسب دې. خو هلته
دهغې څه جوړ په پوه کښې نه راځی؟

حضرت شیخ الحدیث رحمه الله ډیر ښائسته جواب ورکړې دې. او هغه داچه اصل کښې امام
بخاری رحمه الله هلته ولادت بیانول غواړی. خو چونکه د ولادت په سلسله کښې د امام بخاری
رحمه الله د شرط مطابق هیڅ یو روایت نه وو. په دې وجه هلته هغوی ،، باب وفاة النبی ﷺ،، قائم
کړو. او روایت نې ذکر کړو. چه په هغې کښې نې اوخودل چه د نبی کریم ﷺ وفات د دری
شپټو ۲۳ کالو په عمر کښې شوې دې. او دا سن ۱۱هـ وو. اوس د سن ولادت معلومولو آسانه
طریقه داده. چه د تاریخ وفات نه دری شپټه کاله شاته لارشی. نو د نبی ﷺ د ولادت سن به
معلوم شی. (١)

[٣١٥: ١] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ عَائِشَةَ وَابْنِ عَبَّاسٍ
رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَبِثَ بِمَكَّةَ عَشْرَ سِنِينَ يَزُولُ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ
وَبِالْمَدِينَةِ عَشْرًا [٣١٦: ١]

دلته کسر حذف کړې شو. ګینی د مکې د قیام موده دیارلس کاله ده. بعضی حضراتو
فرمائیلی لري. چه په مکه کښې د نبوت ملاویدو نه پن تقریباً درې کاله موده د، فتره
الوحی، وه. په دې وجه په دیارلسو کالو کښې درې کاله د فتره الوحی شمار نکړې شو. (٢)
په دې روایت کښې صراحت نشته. چه د نبی ﷺ وفات کله شوې دې. البته دا شته. چه
نبی ﷺ په مدینه منوره کښې لس کاله پاتې شوې دې. چه ددې نه دا خبره پخپله معلومیرې.

چه ددی لسو کالونه پس بیا نبی ﷺ وفات شو په دې مناسبت سره امام بخاری رحمه الله دا روایت دلته ذکر کړو. (۱)

[۳۱۹۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تُوْفِيَ وَهُوَ ابْنُ ثَلَاثٍ وَبِئْتَيْنِ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ وَأَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ مِثْلَهُ [۳۱۹۲]

هم دا مشهور او راجح روایت دی. چه د وفات په وخت د نبی ﷺ عمر درې شپيته کاله وو. په بعضې روایاتو کښې شپيته کاله راغلي دي. خو په هغې کښې کسر حذف کړې شوې دي. په بعضې روایاتو کښې د پنځه شپيتو کالو ذکر هم راغلي دي. خو په هغې کښې راوی د ولادت او وفات کالونه مستقل شمار کړي دي. په دې وجه ئې پنځه شپيته کاله ونيلي دي. (۲) والله اعلم.

باب

[۳۱۹۳] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ الْأُسُودِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ تُوْفِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدُرْعُهُ مَرْهُونَةٌ عِنْدَ يَهُودِيٍّ بَنِي ثَلَاثِينَ يَعْنِي صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ [۳۱۹۴]

ددې باب تعلق هم وفات سره دي. د تیر شوی باب نه په منزله د فصل دي. په روایت کښې حضرت عائشه رضی الله عنها فرماني. چه کله د نبی ﷺ وفات اوشو نو د نبی ﷺ زغر ه یو یهودی سره دریو صاعو په عوض کښې رهن پرته وه. هغه یهودی ته ، ابو الشحم ، ونيلي شو. (۱) رسول الله ﷺ دخپل اهل وعیال دپاره دهغه نه دیرش صاع اوربشې اخستې وې. او خپله زغر ه ئې هغه سره گانډه ایخودې وه. یو کاله پورې هغه سره وه. بیا حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه دهغه یهودی قرض ادا کړو. هغه زغر ه ئې ترې واپس واخستله. (۲)

د نبی ﷺ دنیا سره د بې رغبتۍ دا شان دي. چه نبی ﷺ به دخپل خان دپاره مالونه څه جمع کړي وو. چه دهغه زغر ه کومه چه هغه دپاره ډیره ضروری وه. هغه هم د وفات په وخت یو یهودی سره گانډه پرته وه.

(۱) صحیح بخاری، کتاب المناقب، باب وفاة النبی ﷺ (۵۰/۱)۔

(۲) الابواب والتراجم لصحیح البخاری (۲۲۰)۔

(۳) فیض الباری (۱۴۵/۴)۔

(۴) عمدة القاری (۷۵/۱۸)۔

(۵) فتح الباری (۱۵/۱۸)۔

(۶) عمدة القاری (۶۸/۱۳) کتاب الرهن۔

(۷) فتح الباری (۱۴۳/۵)۔

بَابُ بَعْثِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ مَا فِي مَرَضِهِ الَّذِي تُوُفِّيَ فِيهِ

[۳۱۹۸/۳۱۹۹] حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ الضَّحَّاكُ بْنُ مُخَلَّدٍ عَنْ الْفَضْلِ بْنِ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ عَنْ سَالِمٍ عَنْ أَبِيهِ اسْتَعْمَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسَامَةَ فَقَالُوا فِيهِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ بَلَغَنِي أَنْكُمْ فَلْتُمْ فِي أَسَامَةَ وَإِنَّهُ أَحَبُّ النَّاسِ إِلَيَّ [۳۱۹۹] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ بَعْثًا وَأَمَرَ عَلَيْهِمْ أَسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ قَطَعَ النَّاسُ فِي إِمَارَتِهِ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ إِنْ تَطَعْنَا فِي إِمَارَتِهِ فَقَدْ كُتِمَ تَطَعْنَا فِي إِمَارَةِ أَبِيهِ مِنْ قَبْلُ وَإِيمَارَةِ اللَّهِ إِنْ كَانَ تَحْلِقًا لِلإِمَارَةِ وَإِنْ كَانَ لَيْسَ أَحَبَّ النَّاسِ إِلَيَّ وَإِنَّ هَذَا لَيَسَّ أَحَبَّ النَّاسِ إِلَيَّ بَعْدَهُ [۳۲۰۰]

امام بخاری رحمه الله دا واقعه دلتہ ذکر کرلہ اگرچہ د حضرت اسامہ بن زید پہ مشرئ کنبی دا لیکر نبی ﷺ د مرض الوفات نہ مخکنبی د روانلو دپاره مقرر کړې وو. البته دا لیکر اوس لا په تیاری کنبی وو. چه د نبی ﷺ د مرض الوفات سلسله شروع شوه. او دا (لیکر) روان نه شویا د نبی ﷺ د وفات غمناکه حادثه پېښه شوه. دهغی روانگی پاتې شوه. د وفات نه پس حضرت صدیق اکبر رضی الله عنہ بیا هغه اولیگه په دې وجه امام بخاری رحمه الله دا ترجمه د... باب وفاة النبي ﷺ، نه پس قائم کړو

بَابُ

[۳۲۰۰] حَدَّثَنَا أَصْبَغُ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ عَنْ ابْنِ أَبِي حَبِيبٍ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ عَنِ الصَّنَابِحِيِّ أَنَّهُ قَالَ لَهُ مَتَى هَاجَرْتُ قَالَ خَرَجْنَا مِنَ الْيَمَنِ مُهَاجِرِينَ فَقَدِمْنَا الْيُحَفَّةَ فَأَقْبَلَ رَاكِبٌ فَقُلْتُ لَهُ الْخَيْرُ فَقَالَ دَفَنَّا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْذُ ثَمِينَ قُلْتُ هَلْ سَمِعْتَ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ شَيْئًا قَالَ نَعَمْ أَخْبَرَنِي بِأَنَّ لَكُمْ مُؤَدَّنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ فِي السَّبْعِ فِي الْعَشْرِ الْأَوَّلِ

صنابحی تابعی دې. دهغه نوم عبدالرحمن بن عسيلة دې. (۱) ددوی حدیث امام بخاری رحمه الله صنابحی تابعی دې. دهغه نوم عبدالرحمن بن عسيلة دې. خکه چه دا واقعه د نبی ﷺ د وفات نه پس پېښه شوې ده.

(۱) علامه عینی دهغه نوم، عبدالله بن عسيلة، لیکلې دې. (عمدة القاری ۷۸۱۸) خو دا دهغه نه غلطی شوې ده. دهغه نوم عبدالرحمن او دهغه کنیت، ابو عبدالله، دې په اصل کنبی صنابحی درې دې. یو صنابح بن الاعسر اجمسی، دا بالاتفاق صحابی دې. دویم عبدالله صنابحی دې. دده په صحابی کیدو اونه کیدو کنبی شېبه ده. دریم عبدالرحمن بن عسيلة [بقیه حاشیه په راروانه صفحه]

بَابُ كَمْ غَزَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[۲۲۰۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَأَلْتُ زَيْدَ بْنَ أَرْقَمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَمْ غَزَوْتَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ سَبْعَ عَشْرَةَ قُلْتُ كَمْ غَزَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ تِسْعَ عَشْرَةَ [۲۲۰۲]

[۲۲۰۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ حَدَّثَنَا الْبَرَاءُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ غَزَوْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَمَسَّ عَشْرَةَ [۲۲۰۳] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ حَنْبَلٍ بْنُ هِلَالٍ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ كَثْمِ بْنِ عَائِثٍ عَنْ ابْنِ بُرَيْدَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ غَزَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تِسْعَ عَشْرَةَ غَزْوَةً

بَابُ كَمْ غَزَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟

رسول الله ﷺ خومره غزوات او کړل؟ امام بخاری د خلاصې په طور د کتاب المغازی په اختتام باندې د نبی ﷺ د غزواتو تعداد بیانوی. د کتاب المغازی په شروع کښې ددې تفصیل تیر شوې دې.

قوله: حدثني احمد بن الحسن قال: حدثنا احمد بن محمد بن حنبل: دا احمد بن الحسن د ترمذ دې. او په ،، ترمذی کبیر،، سره مشهور دې. (۱) دا روایت امام بخاری رحمه الله د ،، احمد بن الحسن،، په واسطې سره د امام احمد بن حنبل رحمه الله نه نقل کړې دې. امام مسلم رحمه الله دا روایت بغیر د واسطې نه براه راست دامام احمد بن حنبل رحمه الله نه نقل کړې دې. (۲)

فائدة: دامام بخاری او مسلم عالي سند روایات: ټول څلور روایتونه داسې دي چه په هغې کښې امام مسلم رحمه الله ته د امام بخاری په مقابله کښې فوقیت حاصل دې. چه امام مسلم رحمه الله هغه بغیر د واسطې نه نقل کړې دي. او امام بخاری رحمه الله ټې واسطې سره ذکر کوي. او دوو سوو نه زیات روایتونه داسې دي. چه په هغې کښې امام مسلم رحمه الله باندې امام

...د تیرمخ بقیه صناعی دې. دا تابعی دې. عام طور باندې دې دریو وارو کښې اشتباه کیږي. د عربو مشهور محقق شعيب ارنوط په دې دریو وارو باندې په ،، الطريقة الواضحة فی تبیین الصنایعة،، نوم سره مستقل رساله لیکلې ده. د عبدالرحمن بن عسيلة صناعی د حالاتو دپاره اوگوری؛ تهذیب الکمال (۲۸۴-۲۸۲/۱۷) وسیر اعلام النبلاء (۵۰۵۳-۵۰۷) وطبقات ابن سعد (۴۳۱۷) والجرح والتعديل (۲۶۲۱۵)

(۱) حالاتو دپاره اوگوری؛ سیر اعلام النبلاء (۱۵۷-۱۵۶/۱۲) _

(۲) صحیح مسلم، کتاب الحج، کتاب الجهاد والسير، باب عدد غزوات النبی ﷺ رقم الحديث (۴۴۶) _

بخاری رحمته الله فوقیت اور لې دې. امام بخاری رحمته الله نې بغیر د واسطې نه نقل کوی. او امام مسلم رحمته الله نې د بخاری رحمته الله د هغه شیخ نه یوې واسطې سره نقل کوی. (۱)

فائده: په بخاری کښې د امام احمد بن حنبل رحمہ الله روایات: دا روایت امام بخاری رحمته الله د امام احمد بن حنبل رحمته الله نه د احمد بن الحسن په واسطې سره نقل کړې دې. په کتاب النکاح کښې امام بخاری رحمته الله د امام احمد بن حنبل رحمته الله نه یو روایت بغیر د واسطې نه نقل کړې دې. (۲) او په کتاب اللباس کښې نې د امام احمد بن حنبل رحمته الله نه یو استشهاد نقل کړې دې. (۳) امام بخاری رحمته الله اگر چه د امام احمد بن حنبل رحمته الله زمانه موندلې ده. او هغه سره نې ملاقات کړې دې. خو په صحیح بخاری کښې د هغه ذکر صرف په دې دریو مقامو کښې دې. (۴)

«وهذا آخر ما اردنا ايراداً من شرح احاديث كتاب المغازی من صحيح الامام ابی عبد الله البخاری رحمته الله للشيخ المحدث الجليل سليم الله خان حفظه الله و رعاه و متعنا الله بطول حياته..... وقد وقع الفراغ من تسويد و اعادة النظر فيه، ثم تصحيح ملازم الطبع يوم الخميس ۱۰ من شعبان ۱۳۱۵ هـ الموافق ۱۲ من يناير ۱۹۹۷ م، والحمد لله الذي بنعمته تتم الصالحات، وصلى الله على النبي الامي وآله وصحبه وتابعيهم وسلم عليه وعليهم ما دامت الارض والسموات، رتبه و راجعاً نصوصه وعلق عليه ابن الحسن العباسي عضو قسم التحقيق والتصنيف والاستاذ بالجامعة الفاروقية ووقعه الله تعالى لاحكام باق الكتب كما يحبه ويرضاه، وهو على كل شيء قدير، ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم، ويليه ان شاء الله شرح كتاب التفسير».

(۱) فتح الباری (۱۵۳۸) وعمدة القاری (۷۹۱۱۸)۔

(۲) صحیح بخاری، کتاب النکاح، باب ما یحل من النساء وما یحرم (۷۶۵۱۲)۔

(۳) صحیح بخاری، کتاب اللباس، باب هل یجعل نقش الخاتم ثلاثة اسطر (۸۷۳۱۲)۔

(۴) علامه زاهد الکوثری د علامه حازمی مشهور کتاب «، شروط الاحمد»، حاشیه کښې لیکلې دې. چه امام بخاری رحمته الله پخپل صحیح کښې د امام احمد صرف دوه روایات نقل کړې دي. چه په هغې کښې یو په واسطې سره دي. او یو تعلیقاً دي. (اوگوری: لامع الدراری: ۵۱)، خو صحیح خبره داده. چه امام بخاری رحمته الله نور روایت کوم چه په کتاب النکاح کښې دي. تعلیقاً نه دي ذکر شوی. بلکه «، وقال لنا احمد بن حنبل..... الفاظو سره نې بغیر د واسطې نه نقل کړې دي»۔

غز اچانی لنډې لنډې

(د مرتب د قلم نه)

غزوه بدر: د شام نه واپس کیدونکې د قریشو د تجارتی قافلې را لاندې کولو دپاره په ورځ د اتوار (یکشنبې) د ولسم ۱۲ رمضان سنه ۲ هجري ۳۱۳ یا ۳۱۴ یا ۳۱۵ صحابه کرام نې د خان سره کړه او نبی کریم صلی الله علیه وسلم روان شو. په لښکر کښې صرف دوه اسونه او اویا اوبیان وو. مدینې منورې نه د یو میل فاصلې باندې واقع بئر ابي عنبه ته په رسیدو سره نبی کریم صلی الله علیه وسلم د لښکر جائزه واخسته اوماشومان کم عمره نې ترې واپس کړل. مقام صفراء ته چه اورسیدل نو معلومه شوه چه د تجارت دقافلي دحفاظت دپاره د مکې نه دقریشو لښکر بدر ته نژدې رارسیدلې دې. داسې اوشو چه د تجارت دقافلي مشر ابو سفیان ته چه کله پته او لگیدله چه د محمد صلی الله علیه وسلم ملګري دوي پسې شوي دي نو هغه ضمیم غفاري له په مزدوري باندې قریشو ته دخبر رسولو دپاره اولیګلو او په خپله ابو سفیان لاره بدله کړه او د دریاب د غاري لاره نې غوره کړه او روان شو. قریشو ته خبر رسیدو سره د ابو جهل په مشرۍ کښې د جنگیدونکو خوانانواو منلې شوی شهسوارانو د زرو ۱۰۰۰ کسانو ډله سره د سلو ۱۰۰ اسونو اوه سوه ۷۰۰ اوبیانو او ګویدونکو ښځو ډیر په شان شوکت روان شو. کله چه دتجارت قافله په حفاظت سره او وتله نو ابو سفیان د قریشو لښکر ته جواب او لیګلو چه قافله بچ شوه لهدا تاسوهم واپس شي بنو زهره واپس شول لیکن ابو جهل انکار او کړو وې ونیل: چه د بدر میدان کښې به درې ورځې خوشحالی کولو نه پس واپس کیږو. ۱۷ درمضان سنه ۲ د جمعي په سحر میدان بدر کنه دکفر او اسلام صفونه یو بل ته مخامخ وو. یواځې یواځې مقابلې اوشوه. دقریشو نه عتبه، شیبه او ولید میدان ته را ووتل او د مسلمانانو نه حضرت حمزه رضی الله عنه حضرت علي رضی الله عنه او عبیده ابن الحارث رضی الله عنه میدان جنگ ته رابهر شو. او دوي دغه درې واړه کافران مردار کړل د عتبه په گذار باندې د حضرت عبیده پښه کټ شوه. څه وخت روستو هغوي ته شهادت نصیب شو. بیا عام جنگ شروع شو. د توحید فرزندانو دایمان او دغیرت او بهادري هغه مړانه اوبڼوده چه نن هم دتاریخ په پاڼو کښې دهغوی نومونه په غټوټکو لیکلې شوي دي. د قریشو اویا ۷۰ کسان مړه کړي شو او اویا کسان قید کړي شو څوارلس ۱۴ مسلمانان شهیدان شو. دجنگ قیدیانو نه نې فدیه واخستله او آزاد نې کړل. مدینې منورې ته دروانیدو نه وړاندې نې د خوشحالی زیرې رسولو دپاره قاصد اولیګلو. د مسلمانانو زړونه دشکر دجذباتو نه ډک او په ژبه باندې د الله تعالی ثنا او صفت ونيولو او خوشحالی سره واپس شو.

غزوه احد: د جنگ بدریدل اغستلو دپاره د قریشو په سینو کښې دانتقام اور بلیدلو. دقریشو مشران دار الندوه کښې راجمع شول او د شام نه واپس شوې تجارتی قافلې ټوله ګټه نې دمسلمانانو خلاف جنگ کښې استعمالولو فیصله او کړه. خوا اوشا قبائل نې هم په جنگ کښې دشریکولو دپاره رضاکړل. د دریو زرو ۳۰۰۰ لښکر په ۵ د شوال سنه ۳هـ

دمکې نه روان شو چه په هغې کښې اوه سوه ۷۰۰ زغري اغستونکي، درې زره ۳۰۰۰ اوښان او دوه سوه ۲۰۰ آسونه وو. دقریشو د عزتمند خاندان پنځلس ۱۵ ښځې هم ورسره شریکې شوې. حضرت عباس رضی الله عنه دمکې نه نبي کریم صلی الله علیه وسلم ته دقریشو دلنښکر خبر ورکړو. نبي کریم صلی الله علیه وسلم د حالانو معلومولو دپاره حضرت انس او حضرت مونس اولیگل. هغوی چه واپس راغلل نو وونې ویل چه لښکر نزدې راغلي دي. نبي کریم صلی الله علیه وسلم دعام عادت مطابق د صحابو نه مشوره واغستله بعض صحابو او عبد الله ابن ابي منافق او وئیل چه مدینه منوره کښې پاتې کیدل او دفاعی جنگ پکار دي. دنبي کریم صلی الله علیه وسلم خپله مشوره هم دا وه. خو د نورو ډیرو صحابو مشوره بلکه خواهش وو چه د مدینې منورې نه بهر مقابله کول پکار دی. دمشورې نه پس په ۱۱ دشوال سنه ۳ هـ په ورځ دجمعې دمازديگر مانځه نه پس نبي کریم صلی الله علیه وسلم زرو کسانو باندې مشتمل ډله برابره کړه او اُحد طرف ته روان شو. شپه نې په شپځین مقام کښې تیره کړه. کم عمره صحابه رضی الله عنهم یې واپس کړل. دخالي په ورځ چه غر طرف ته روان شو. نو عبدالله بن ابي بهانه جوړه کړه. چه زما مشوره نه ده منلې شوې. او دخان سره نې درې سوه کسان د اسلامي لښکر نه واپس کړل. په اسلامي لښکر کښې اووه سوه کسان وو. په دوی کښې سلو کسانو زغري اغوستې وې. او په لښکر کښې صرف دوه آسونه وو. د اُحد غرنې خان ته شاته پریښوده او صفونه یې جوړ کړل. اود یو غنډي په کنډاو کښې نې پنځوس ۵۰ تیرانداز صحابه د حضرت عبد الله بن جبیر په مشرۍ کښې کینول. چه د دغې طرف ته د حملې امکان ختم شي او ورته یې په تاکید سره او وئیل. که مسلمانانو شکیت اوخوړلو. اوکه فتح ورته حاصله شوه. تاسو به په هیڅ صورت کښې دغه ځائنه پریږدئ. په انفرادی مقابله کښې کافرانو ته د مکمل شکست ملاویدو نه پس عام جنگ شروع شو. حضرت حمزه علي او ابو دجانه په دښمن داسې حملې اوکړې چه د کافرانو صفونه نې مات کړل. د کافرانو قدمونه اوخویدل. اود کنډاو نه نې منډه کړه. مسلمانانو په غنیمت راجمع کولو شروع اوکړه. په کنډاو باندې مقرر شوې د پنځوستو کسانو دسته هم غنیمت طرف ته راکوژه شوه. امیر منع کړل. خو هغوی ورته اووئیل. میدان خالی دی. او کافران شکست اوخوړلو. دلته کښې د پاتې کیدو اوس څه ضرورت دي. صرف لس کسان د عبدالله جبیر رضی الله سره پاتې شو. خالد بن ولید چه کنډاو خالی اولیدلو. نود څلور سوه کسانو سره کنډاو ته وړاندې شو. او هلته کښې موجود یوولس صحابه کرام نې شهیدان کړل. او په مسلمانانو نې د شا د طرف نه حمله اوکړه. دې ناگهانه حملې د جنگ نقشه بالکل بدله کړه. کوم کافران چه تختیدلی وو. هغوی هم واپس راغلل. مسلمانان د دواړو طرف نه راگیږ شو. د جنگ په توره ورپڅه کښې نې د خپل او پردی تمیز نشو کولې. په بې خبرۍ کښې د مسلمان توره د مسلمان په وینه باندې هم رنگینه شوه. کافرانو د اُقتاب رسالت د مرګ افواه خوره کړه. په دې سره د مسلمانو حوصلي ښکته شوې. څه کسانو وسله اوغورځوله. چا میدان جنگ پریخودلو. څه صحابه کرامو په کافرانو باندې لکه د باز حملې اوکړې. او دا به نې وئیل. دنبي علیه السلام د وفات نه پس په دنیا کښې د ژوند تیرولو به څه مزه وي. د افترای په دې حالت کښې هم څه صحابه کرام د نبي علیه السلام د حفاظت دپاره د هغوی

نه گیر چاپیره راجع شوی وو حضرات ابو دجانه، علی، طلحه، ابو طلحه، سعد بن ابی وقاص هم په دې بهادر و کسانو کښي وو. دکافرانو په حمله کښي دښی علیه السلام دوه غاښونه مبارک شهیدان شوی وو. شونډې مبارکې نې زخمی شوې وې. او په مخ مبارک کښي نې د وسپني کړي ننوتې او تندي مبارک نې په وینو ککړ شوې وو. تقریباً اویا ۷۰ صحابه رضي الله عنهم شهیدان شول او دکفارو ۲۳ دروېشت کسان مړه کړي شو. په دې باندې خو روایات متفق دي. چه غزوه احد د شوال په میاشت کښي دگل (دوشنبه) په ورځ ۳ هـ کښي واقع شوه البته تاریخ وقوع کښي اختلاف دي. د ۸، ۷، ۹، ۱۱، ۱۵، پورې روایات راغلي دي.

غزوه خندق اوبنې قریظه: دمسلمانانو خلاف دیهودیانو سازشونه جوړول څه نوې خبره نه ده. کله چه د مدینې یهود دخپلو کړو په سزا کښي دمدینې منورې نه اوشرلی شو. نوخبر ته لاړل. اوداسلام خلاف یې سازشونه شروع کړل. په احد کښي مسلمانانو شکست خوړلې وو. نو دوی ته څه حوصله ملاو شوه. اوقریشو ته نې اووئیل. دا وخت دي. چه اسلام د مخ د زمکې نه ختم کړي شی. کافرانودا خبره ډیره په خوشحالی اومنله. او د اخوا دیخوا قبیلې، بنو اسد، بنو غطفان، بنو سعد، نې هم تیار کړل. لس زره کسان د اسلام د ختمولو دپاره مدینې ته راوان شو. صرف د قریشو تعداد په کښي څلور زره وو. دوی سره درې سوه اسونه اوبنځلس اوبښان وو. بنی علیه السلام ته ددوی دحملې خبر اوښو. صحابه کرامو سره نې مشوره اوکړه. حضرت سلمان فارسي رضی الله عنه ددفاعي جنگ طریقه اوبښودله چه د مدینې منورې دکوم طرف نه چه دحملې خطر وه. هلته دې ژور کنده اوگنستې شی. نبی کریم صلی الله علیه وسلم په خپله دخندق حدود متعین کړل. د دې خندق ژور والې تقریباً پنځه نیم گزه او اوږدوالې درې نیم میله وو. دلسو لسو کسانو ډلې یې جوړې کړې. او لس لس گزه زمکه نې هر یو سړي ته اوسپارله. دا د قحط زمانه وه د یخني ورځې وې. یخې شپې وې. او یخې هواگانې الوتلې دریو زرو (۳۰۰) د اسلام فدایانو د غه لښکر دحق او باطل کنده کښتله او روان وو، کومې ډلې چه به خپله حصه مکمله کړه نو ده بلې ډلې سره به شریک شو دایمان یوه جذبه وه د اسلام یو جوش وو. دې جذبې ورته دجهاد په لاره کښي دقانی دنیا هر مشقت د موم نه هم زیات نرم کړي وو. په شاگانو باندې به یې خاوره راوړله. ټولو به دا ترانه وئيله:

نحن الذین بايعوا محمداً
على الجهاد ما بقينا اهدأ

د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په لاس کښي گرز راواخستلو. اود خندق نه به نې خپله خاوره وړله. په خپته مبارکه باندې یې کانډی ترلی وو. او په ژبه باندې نې د خدایي حمد او ثنا وه او دا اشعار به نې لوستل:

والله لولا الله ما اهتدينا
ولا تمسكنا ولا صلينا

فان نزلن سكينه علينا
وثبت الاقدامان لا قينا

په شپږو ورځو کښي خندق پوره کولو نه پس دغه اسلامي قافلي د سلع غر سره نژدې صفونه جوړ کړل. دکفارو لښکر ډیر په جوش وخروش کښي راوړسیدو نو خندق ددوي اول استقبال او کړو دا استقبال ددوی دپاره نوې هم وو او حیرانونکې هم. چه دخندق نه به څنگه

تیریزی؟ د دواړو طرفونه غشي وړول شروع شو. شلو ورځو یا یو مياشت پورې دا سلسله جاری وه. دالله تعالی امداد داسې راوړسیدو چه د بنو غطفان نه نعیم بن مسعود اسلام راوړو او داسې چل نې جوړ کړو چه په هغې سره د کفارو په لښکر کښې اختلاف پیدا شو بل طرف ته داسې تیزه سیلی راغله چه ددوی دخیمو تنابونه نې اوشلول دا نغرونه دیگچې پریوتل سامانونه یې خواره واره شو. د هغې وجې نې زړونه اوبیلل او د صبا کیدو نه وړاندې په تیښته مکې ته واپس شول. دا ده ۲۳ ذی القعدة ۵هـ دچهارشنبې دورځې واقعه وه. په دې غزا کښې شپږ مسلمانان شهیدان شول درې ۳ یا ۸ کافران مردار کړې شول چونکه یهود بنی قریظه په دې جنگ کښې د معاهدې خلاف ورزی اوکړه. او کافرانو سره یې امداد اوکړلو. نو ددې غزا نه پس مسلمانانو چه مدینې منورې ته را واپس شولا وسله نې اینې نه وه. چه حضرت جبریل امین راغی. او وې ونیل. عجیبه ده چه وسله مو کینودله؟ نبی کریم صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل او. وسله مو کیخودله. حضرت جبریل اوونیل. فریتولا وسله نه ده ایځې. په بنو قریظه باندې د هغوی د عهد شکنۍ د وح حملہ کول دی. نبی کریم صلی الله علیه وسلم اعلان وکړو چه دمازیگر مونځ به په بنی قریظه کښه کوئ. د دریو زرو ۳۰۰۰ لښکر دبنی قریظه نه چاپیره شو. په لښکر کښې ۳۶ اسونه وو. پنځویشتو ورځو پورې محاصره جاری پاتې کیدونه پس بنو قریظه دحضرت سعد بن معاذ په فیصله باندې راضی شو او دخپل قلعهگانو نه را کوز شول د حضرت سعد فیصله دا وه چه ددوی سړي دې قتل کړې شي. او ښځه اوماشومان دې غلامان جوړ کړې شي. اود دوی مالونه دې په مسلمانانو تقسیم کړې شي. دغه شاند څلورو سوو یهودیانو سرونه قلم کړې شو.

غزوه ذات الرقاع: د ابن اسحاق د بیان مطابق دا غزا په جمادی الاولی سنه ۴ کښې د ابن سعد په نزد په ۵ هجري او د امام بخاري درایت مطابق دخیبر دغزا نه روستو په ۷ کال شوې وه. د امام بخاری رانې څکه غوره ده چه دې غزوه کښې ابو موسی رضی الله عنه اوحضرت ابو هريره رضی الله عنه شریک وو. او دا دواړه دخیبر د غزا نه روستو مسلمانان شوه وو. نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته خیر ملاو شو چه دغطفان دوه قبیلې مجارب او ثعلبه د مسلمانانو خلاف د جنگ دپاره جمع کیږي. د دې دپاره نبی کریم صلی الله علیه وسلم څلور سوه (۴۰۰) یا اووه سوه (۷۰۰) یا اته سوه (۸۰۰) صحابه کرام خان سره کړل او ددوی مخې ته ورغلل. یو بل ته مخامخ شو لیکن جنگ او نشو. نبی کریم صلی الله علیه وسلم دغلته صلوه الخوف ادا کړو څکه چه دشمن نه خطره وه.

غزوه بنی المصطلق: بعضی مورخینو سنه ۴هـ ابن سعد دویم شعبان سنه ۵هـ او ابن اسحاق په ۶هـ کښې ددې واقعي کیدل لیکلې دی. حافظ ابن حجر د پنځمې هجري قول غوره کړې دي. د بنو المصطلق رئیس حارث ابن ضرار په مسلمانانو دحملې تیاري شروع کړو. نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته اطلاع اوشوه نو حضرت بریده ابن خصیب نې د حال معلومولو دپاره اولیگلو. بریده واپس راغلو. او تصدیق نې اوکړو. نبی کریم صلی الله علیه وسلم زید بن حارثه خپل قائم مقام جوړ کړو او گل (دوشمبه) په ورځ د مدینې منورې نه د مریسج

دا یوخانی دې، طرف ته روان شو. اوه سوه ۷۰۰ صحابه وو په لښکر کښې دیرش ۳۰ آسونه وو. ام المومنین حضرت عائشه صدیقه او ام سلمه هم ورسره وې. دشمنانو خپل څارو ته اېه ورکولې. چه ناڅاپه په نې پرې حمله اوکړه او شکست نې ورکړلو. لس ۱۰ کسان یې ترینه هم مردار کړه. دوه سوه خاندانه یې قیدیان کړل دوه زره ۲۰۰۰ انبان پنځه زره چیلې په مال غنیمت کښې ملاو شوې. روستو بیا چونکه دېني المصطلق درنيس حارث لور ام المومنین حضرت جویریة د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په نکاح کښې راغله نو ځکه نې ټول آزاد کړل هم د دې سفر په واپسې کښې واقعه د افک پېښه شوه.

صلح حدیبیه: د ذو القعدې په اول تاریخ د دوشنبې (گل) په ورځ نبی کریم صلی الله علیه وسلم د عمرې په نیت مکه ته روان شو. دې سفر کښې دصحابه کرامو تعداد په مختلف روایاتو کښې ۱۳ سوه ۱۴ سوه ۱۵ سوه او ۱۸ سوه راغلې دي. مشهور په کښ د څلوارلسوه روایت دي د اسلام دې لښکر دذوالحلیفې نه د عمرې دپاره احرام اترلو. او بشر بن سفیان نې په طور د جاسوس وړاندې اولیگلو. د اسلام دا لښکر چه کله عسفان ته نزدې غدیر اشطاط مقام ته اورسیدلو نو بشر خبر راوړلو چه دقریشو او د هغوی ملگری قبائل اته زره ۸۰۰۰ کسان په مقام "بلدح" کښې راجمع شوی دی. او دوه سوه ۲۰۰ کسانو سورو سره خالد بن ولید د "کراع الغمیم" په لاره کښې د حملې دپاره ناست دی. نبی اکرم صلی الله علیه وسلم لاره بدله کړه او حدیبیه مقام ته نې تشریف یوړلو. هرکله چه خالد بن ولید ته پته اولگیده چه مسلمانانو لاره بدله کړه. نو قریش نې د نوې صورتحال نه خبر کړل. د حدیبیې نه حضرت عثمان رضی الله عنه خبرو اترو دپاره قریشو ته اولیگلو. بل خو دا خبره خوره شوه چه حضرت عثمان او هغه سره تلې لس ملگری شهیدان کړې شو. ددې نه پس د بیعت الرضوان تاریخي واقعه پېښه شوه. د بیعت الرضوان خبر قریش مرعوبه کړل. او صلحې کولو ته نې غاړه کیخودله. دصلح د خبرو اترو دپاره قریشو سهیل بن عمرو راولیږلو. په څو شرطونو باندې د لسو کالو دپاره صلح اوشوه. په مقام حدیبیه کښې شل یا د یوې میاشتې پورې پاتې کیدو نه پس نبی کریم صلی الله علیه وسلم دخپلو ملگرو سره واپس مدینې منورې ته روان شو. ددې سفر په واپسې سورت "فتح" نازل شو. او قرآن کریم صلح حدیبیې ته د فتح مبین لقب ورکړو.

غزوہ خیبر: دمدینې منورې نه شړلې شوې یهودیان خیبر ته لاړل. اوهلته آباد شو. او د مسلمانانو خلاف نې د مدینې منورې منافقان او دمکې مشرکان را بیدار کړل. چه اوس د مسلمانانو د طاقت ختمولو موقع ده. د ابن هشام په نزد باندې په محرم کال ۷ کښې نبی کریم صلی الله علیه وسلم د شپاړس سوه ۱۶۰۰ صحابه کرامو چه په کښې دوه سوه ۲۰۰ سواره او څوارلس سوه پیاده وو د مدینې منورې نه ۹۶ میله لرې د شام په لار خیبر ته روان شو. د نبی کریم صلی الله علیه وسلم پیښانو کښې ام سلمه رضی الله عنها دوی سره وه. او نبی کریم صلی الله علیه وسلم په مدینه منوره کې حضرت سباع بن عرفطه رضی الله عنه خپل نائب پریخولو. د شپې په وخت کښې خیبر ته اورسیدل. د حملې دپاره د سحر انتظار وو. یهودیان چه سحر کارونو پسې راووتل. نو صحابه نې اولیدل چغې نې کړې چه "محدوالغیس" د اسلام

د ا لنبکر د خیبر دقلعگانو نه گیر چاپیره شو او ترتیب وار اول قلعه ناعم بیا قموص ورپسې قلعه صعب بن معاذ او د قله قلعه فتح کړې. ددې نه پس د قلعه، وطیح، او. سلام، ته د خوارلسو ورځو پورې محاصره جاري وه. یهود صلحې ته مجبوره شوني کریم ﷺ په صلح کتنه دا شرط کیځودلو. چه یهود به سره زرسپین زراو تول د جنگ سامان په خیبر کښې پریرېدی. اودخیبر نه به څی یهودو دا شرط قبول کړلو. روستو ئې درخواست او کړو. چه مونږ دې هم په خیبر کښې پریخودلی شو. اود خیبر د باغونو نیم آمدن به مونږی تاسو مسلمانانو ته درکړو. نبی کریم صلی الله علیه وسلم اجازت ورکړو. په دې غزا کښې تقریباً خوارلس صحابه کرام شهیدان او درې نوي (۹۳) یهودیان مردار شو.

فتح مکه مکومه: د صلح حدیبیې په شرطونو کښې یو شرط دا هم وو. چه دکومې قبیلې سره د مشرکانو معاهده وی. مسلمانان به د دهغوی سره جنگ نه کوی. او نه به دهغوی خلاف چا سره مدد کوی. اودکومو قبیلو سره چه دمسلمانانو معاهده وی. مشرکان به د هغوی سره جنگ نه کوی. او نه به د هغوی خلاف چا سره مدد کوی. دصلح حدیبیې نه پس قبیلې بنو خزاعه د مسلمانانو او قبیلې بنو بکر دقریشو ملگری شو. دې دواړو قبیلو کښې د پخوا نه د شمني را روانه وه. د دې وجې بنو بکر په بنو خزاعه باندې حمله اوکړه. قریشو د وعدې خلاف ورزی اوکړه او بنو بکر سره امداد اوکړو. د بنو خزاعه مشر عمرو بن سالم مدینې منورې ته لاړلو. او نبی کریم صلی الله علیه وسلم ئې د قریشو د خلاف ورزی نه خبر کړو. چه قریشو تاسو سره اومعاهده کړې وه. چه مونږ به دهغه چا خلاف د هغوی د دشمن سره مدد نه کوو. دچا سره چه ستاسو معاهده وی. او اوس بنوبکر په مونږحمله اوکړه. اومشرکانو ورسره مدد اوکړلو. او تاسو سره چه ئې کومه معاهده کړې وه. دهغې خلاف ورزی ئې اوکړه. نبی کریم صلی الله علیه وسلم قریشو ته خبر او لیگلو چه د بنو خزاعه د قتل شوو کسانو دیت (تاوان) ورکړئ. یا د بنو بکر د معاهدې نه لاس واخلي. او که داسې نه کوی. نو بیا د صلح حدیبیې ماتولو اعلان اوکړئ. قریشو د صلح حدیبیې د ماتولو اعلان اوکړو. بیا روستو په خپلو کړو پښیمانه شو. او د معاهدې نوې کول ئې اوغوښتل. خو نبی علیه السلام ترې انکار اوکړو. نبی کریم صلی الله علیه وسلم په لسم د رمضان المبارک سنه ۸ هـ (جنوري ۶۳۰ عیسوی) په ورځ د چهار شنبې (بده) لس زره اسلامي لښکرخان سره روان کړلو. او مکې طرف ته روان شو. ازواج مطهراتو کښې ورسره حضرت میمونه او ام سلمه وه. د شپې مکې ته نزدې ئې ابو سفیان، بدیل او حکم بن خرام اونبولی شو. دوی دحالاتو معلومولو دپاره راوتلی وو. د راروانې ورځې پورې درې واړو اسلام راوړلو. چه سحر شو نو اسلامي لښکر مکې طرف ته روان شو. نبی کریم صلی الله علیه وسلم دمکې د بره طرف نه مکې ته بغیر د جنگ نه داخل شو. او حضرت خالد بن ولید د مکې د کوز طرف نه مکې ته بغیر د جنگ نه داخل شو. ده سره د قریشو بعضو کسانو جنگ اوکړلو. چه پکښې درې صحابه کرام حضرت کرز بن جابر حضرت حبیش بن اشعر او مسله بن العیلاذ شهیدان او دولس یا څلیرویشت کفار قتل کړي شو. نبی کریم صلی الله علیه وسلم د ټولو نه رومېی دحضرت ام هاني کورته ورغلو. اته ۸ رکعتنه مونځ ئې اوکړل. بیا مسجدحرام ته لاړلو. او په حرم کښې چه گوم درې سوه شپيته ۳۶۰ بتان وو. هغه ئې مات کړل. او بیت الله ئې د تصویرونو نه

صفا کړلو. حضرت بلال رضي الله عنه او اسامه بنی خان سره کړل. او دوه رکعتې یې په خانه کعبه کښې دننه اوکړل. د الله اکبر په اواز یې هغه ځانې روښانه کړلو. بیا نبی کریم صلی الله علیه وسلم د کعبې نه را بهر. او خطبه یې او فرمائله. او قریشو سره یې د رحم او کرم معامله اوکړله. او ټول یې معاف کړل. د دې هر څه باوجود چه دوی مسلمانانو ته سخت تکلیفونه رسولې وو.

۲۰ رمضان المبارک د جمعې ورځ وه. لږ ساعت بعد د کعبې نه د حضرت بلال رضي د آذان ښکېلې او زړه راښکونکې اواز پورته شو. د ماسپڅین د مانځه نه پس عام بیعت (لاس لیوه) شروع شوه. د پنځم شوال د شنبې (خیالې) د ورځې پورې نبی کریم صلی الله علیه وسلم مکه کښې حصار وو. او په شپږم شوال باندې حنین طرف ته روان شو.

غزوې هڅې: دمکې مکرمې د فتح کولو خبر چه کله د هوازن اوثقیف قبیلو واوریدو کوم چه په طائف کښې آباد وو. نو یو بل سره یې مشوره اوکړه چه په مسلمانانو باندې حمله اوکړي. د دواړو قبیلو شل زره ۲۰۰۰۰ کسان د مالک بن عوف په مشرۍ کښې حنین مقام ته راوړسیدل. نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته چه کله دامعلومه شوه. نو حضرت عبد الله بن ابی حذرر یې د حالاتو معلومولو دپاره اولیگلو. هغوی واپس راغلل او د هغې دواړو قبیلو د ارادې خبرې یې ورکړلو. په شپږم شوال شنبه (خیالې) په ورځ په اتم کال د هجرت نبی کریم صلی الله علیه وسلم د دولسو زرو ۱۲۰۰۰ فدیایانو سره حنین مقام طرف ته روان شول. کله چه دا اسلامي لښکر د چهار شنبې په شپه د وادي حنین نه تیریدو نو په غرونو کښې پټ د دغې دوو قبیلو په زرگونو ځوانانو ناڅاپه حمله اوکړه. د دې ناڅاپې حملې د وجې مسلمانان اول روستو شو. خو نبی کریم صلی الله علیه وسلم په خپل ځای کلک ولاړ وو. او د ژبي مبارکې نه یې دا جلالی کلمات په چغه راوتل

اناللهی لا کذب

انا بن عبدالمطلب

حضرت عباس او یو څو صحابه کرام نور هم ورسره ولاړ وو. حضرت عباس رضی الله عنه ته نه حکم اوکړلو. چه انصار او مهاجرینو ته اواز اوکړه. چه صحابه کرامو د حضرت عباس آواز واوریدلو. نو د سترگې په رپ کښې دغه اسلامي لښکر لکه د لیونو په دشمن را پروتل او لږ وخت تیرنه وو. چه میدان بالکل خالی پاتې شو. او

دشمن اوتښتیدو. د دشمن او یا کسان قتل شو. تقریباً شپږ زره کسان یې بندیان شو. څلورویشت زره اوبښان څلویښت زره چیلی او څلور زره اوقیې سپین زر په مال غنیمت. کښې د مسلمانانو لاس ته راغلل. صرف څلور مسلمانان شهیدان شول. د حنین په دې مقام کښې چه کوم لښکر شکست اوخوړلو. د هغوی یوه حصه اوطاس او بله طائف ته لاړه. نبی کریم صلی الله علیه وسلم د حضرت ابو عامر په مشرۍ کښې یو لښکر اوطاس طرف ته اولیگلو هلته دوی فتحه حاصله کړه. او بل طرف ته د طائف نه مسلمانانو تر پنځلسو، اوولسو ۱۷، اتلسو ۱۸، یا شلو ۲۰ ورځو پورې گیره اچولې وه. دولس مسلمانان شهیدان شو. خو بیا هم قلعه فتحه نه شوه. د قبیلې ثقیف دپاره نبی کریم صلی الله علیه وسلم د هدایت دعا اوکړه. او محاصره یې ترې ختمه کړه. په پنځمه ذو القعدة نبی کریم صلی الله

علیه وسلم مقام جعرانه ته اورسیدو. نو هلته د غزوه حنین بندیان او مال غنیمت جمع وو. نبی کریم صلی الله علیه وسلم د دیارلسو ورځو پورې انتظار اوکړو. چه کیدې شی. قبيله هوازن او ثقیف راشي. او خپل بندیان آزاد کړي. چه څوک هم رانغلل. نو نبی کریم صلی الله علیه وسلم مال غنیمت سره سره دغه بندیان هم تقسیم کړل. د مال غنیمت تقسیمولو نه پس د قبيله هوازن جرگه راغله. او توبه گار شو. دې نه پس نبی کریم صلی الله علیه وسلم ټولو صحابه وو ته بندیانو آزادلو سفارش وړاند کړو. چه د چا په حصه کښې کوم بندیان راغلی دي. نو زما دا سفارش دي. چه هغه آزاد کړي. ټولو صحابه کرامو رضي الله عنهم دا سفارش قبول کړلو. او په یو وار یې شپږ زره بندیان آزاد کړل. په اتلسم ۱۸ رمضان اتم کال د هجرت نبی کریم صلی الله علیه وسلم دفتحې مکې په اراده وتلې وو. او دوه ۲ میاشتې او شپاړس ۱۶ ورځو کښې بیا واپس مدینې ته لاړلو.

غزوه موته: نبی کریم صلی الله علیه وسلم حضرت حارث بن عمیر ته د اسلام د دعوت خط ورکړو. او قیصر روم ته نې او لیگلو. د قیصر د بادشاهي لاندې د مقام بلقاء رئیس شرحبیل بن عمرو دغه سفير شهید کړو. ددې شهید دبدلې اخستلو دپاره نبی کریم صلی الله علیه وسلم د دریو زرو صحابه کرامو یوه ډله د حضرت زید بن حارثه رضی الله عنه په مشرۍ کښې او لیگلو. او ورته یې او فرمانیل. چه که چرته زید شهید شي نو جعفر بن ابی طالب به امیر وي. او که جعفر شهید شي نو عبد الله بن رواحه به امیر وي. او که عبد الله بن رواحه هم شهید شي. نو بیا چه مسلمانان به چا متفق شي هغه به امیر وي. شرحبیل چه کله خبر شو نو یو لاکه فوج یې د مقابلې دپاره را روان کړل. بل طرف ته هرقل نور یو لاکه کسانو سره په خپله د شرحبیل د امداد دپاره راوسیدلو. د موته په میدان کښې دوه عظیم طاقتونه یو بل ته مخامخ شو. د حق او باطل د کفر او اسلام جنگ شروع شو. یو طرف ته دوه لاکه کافران او بل طرف ته صرف درې زره د ایمان په دولت مست مسلمانان وو. حضرت زید جعفر او عبد الله بن رواحه درې واړه پرله پسې شهیدان شو. مسلمانانو حضرت خالد بن ولید خپل امیر جوړ کړلو. حضرت خالد بن ولید په بله ورځ د لښکر ترتیب بدل کړو چه په هغې سره دشمن ته خیال راغې. چه گني نور لښکر امداد دپاره راو رسیده. د دې وجې په دشمن رعب پریوته. او میدان یې پرېښودلو. حضرت خالد هم د بنمن پسې تگ مناسب ونه گڼلو او مدینې طرف ته روان شو. دې غزا کښې دولس مسلمانان شهیدان شو. ابن اسحاق او موسی بن عقبه دا واقعه په جمادی الاولی اتم کال د هجرت او خلیفه بن خیاط اووم کال خودلي دي. غزوه تبوک: د مدینې منورې نه د دمشق په طرف اووه سوه ۷۰۰ کلومتره لرې فاصلې باندې د تبوک مقام واقع دي. نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته خبر ملاو شو چه هرقل د تبوک مقام کښې یو لوی لښکر راجمع کړې دي. او په مدینه منوره باندې دحملې په اراده یې د لښکر اوله حصه مقام بلقاء ته رارسولي ده. خبر رارسیدو سره نبی کریم صلی الله علیه وسلم د مقابلې دپاره د وړاندې کیدو اعلان اوکړو. موسم دگرمي وو. د فصلونو د ریلو وخت وو. لوگه او قحط عام وو. سفر ډیر لرې وو. او مقابله هم ډیره سخته وه. ځکه چه د هغه وخت د یو لوی سلطنت روم سره مقابله وه. لیکن الله تبارک و تعالی هم دخپل پیغمبر

صلی الله علیه وسلم دملگرتیا دپاره داسې خلق غوره کړې وو. چې دوی دخپل محبېر پيغمبر صلی الله علیه وسلم د ملگرتیا قدر پیژندلو څکه یې په چنده جمع کولو کښه هم د یوبل نه د وړاندې کیدو جذبه ښکاره کړه. ډیر مخلص صحابه غزا ته د تللو دپاره لیواله وو. خو د سفر خرچه ورسره نه وه. نبي کریم صلی الله علیه وسلم ته راغلل. او دخرچې درخواست یې اوکړو. خو نبي کریم صلی الله علیه وسلم هم د سفر خرچه نشو برداشت کولی. نبي علیه السلام به ورته معذرت اوکړو. دا صحابه به په ژړا واپس شو. او دومره په درد سره به نې ژړل. چې د نبي کریم صلی الله علیه وسلم زړه به یې هم راډک کړلو. او آفتاب رسالت به هم په ژړا شولو. کمال قال تعالی "تولوا واعینهم تفیض من الدمع حزناً ان لا یجدوا ما ینفقون" (التوبه/۹۴). د رجب سنه ۹ هـ (نومبر ۶۳۵هـ) د زیارت په ورځ نبي کریم صلی الله علیه وسلم دیرش څلوېښت یا اویا زره صحابه خان سره کړل. ورسره لس زره اسونه دولس زره اوبیان وو. تبوک ته په پنځلسو ورځو کښې اورسیدل. د مقابلې دپاره څوک هم رانغلل. تبوک کښې د قیام په ورځو کښې نبي کریم صلی الله علیه وسلم خواوشا ریاستو نو ته صحابه اولیگل. هغوی کامیاب واپس شو. د دومه الجندل، ایله، اجریا، ازرح سردارانو جزیه قبوله کړه. د تبوک دقیام په موده کښې اختلاف دې. واقدی دوه میاشتي، ابن سعد شل ورځې ابن اثیر نورلس ورځې، طبري دولس ورځې ابن هشام لس ورځې لیکلي دي. لیکن معلومیږي. چه د تلو پنځلس ورځې او دراتلو هم پنځلس ورځې او هلته دقیام شل ورځې وې. ټولې پنځوس ورځې وې. کله چه داسلام دا عظیم لښکر مدینې ته نزدې شو. نو خواوشا ډیر خلق استقبال دپاره ولاړ وو. دمدینې منورې ماشومانو جینگو نن هم هغه ترانه په ژبه باندې جاري وه. کومه چه د نن نه نهه کاله وړاندې وه.

طلع الهدر علینا من ثیات الوداع

وچپ الشکر علینا ما دعا الله داع

لیکن دومره فرق ضرور ووجه هغه وخت یو نا اشنا وطن نه د مسافرو مهاجرینو استقبال وو. اونن دلته دنېوې محبت نه لاندې د اویا زرو صحابه وو لښکر او د مجاهدینو د سردار صلی الله علیه وسلم استقبال او هرکلي وو.

مصادر ومراجع كشف الباري دریم جلد

- الابواب والتعالم لصحيح البخاري شيخ الحديث مولانا محمد كريا صاحب (متولى ١٣٠٠ هـ مطابق ١٩٨٢ م) ايج ايم سعيد كمپني پاكستان چوك كراچي
- اتحاف السادة المتقين بشرح أسرار إحياء علوم الدين: علامه سيد محمد بن محمد الحسيني الزبيدي المشهور بهر تقي رحمته (متولى ١٢٠٥ هـ) دار إحياء التراث العربی
- احسن الفتاوى مفتي رشيد احمد صاحب لدهيانوى ايج ايم سعيد كمپني
- الإحسان بتمتيع صحيح ابن حبان امام ابراهيم محمد بن حبان نسقى رحمته (متولى ١٣٥٢ هـ مؤسسة الرسالة بيروت).
- احكام القرآن \ مولانا ظفر احمد عثمانی \ ادارة القرآن كراچي
- أسد الغابة عز الدين أبوالحسن على بن محمد الجزري المعروف بابن الأثير المتولى ٥٢٣ هـ دار الكتب العلمية بيروت
- الإصابة في تمييز الصحابة: شهاب الدين ابوالفضل أحمد بن على القسطلاني المصري المعروف بإبني حجر رحمته (متولى ٨٥٢ هـ) دار الفكر، بيروت
- الاستيعاب في أسماء الأصحاب بهامش الإصابة: ابو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر رحمته (متولى ٨٩٣ هـ) دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت
- إعلام السنن علامه ظفر احمد عثمانی رحمته متولى ١٣٩٣ هـ ادارة القرآن كراچي
- الاستيعاب في أسماء الأصحاب بهامش الإصابة ابو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر رحمته متولى ٨٩٣ هـ دار الفكر، بيروت.
- الإكمال في أسماء الرجال \ محمد بن عبد الله تيزيوي \ ادارة القرآن كراچي
- امداد الفتاوى \ مولانا اشرف على تهانوى رحمته (١٣٦٢ هجرى)
- الارشاد في أصول الاعتقاد \ عبد الملك بن عبد الله (٣٤٨ هجرى)
- البحر الرائق علامة زين العابدين بن ابراهيم بن نجيم رحمته المتولى ٩٢٩ هـ أو المتولى يا المتولى ٩٤٠ هـ مكتبة رشيديه كونته
- الهداية والنهاية: حافظ عماد الدين أبرئنداء اسماعيل بن عمر المعروف بإبني كثير رحمته (متولى ٤٤٣ هـ) مكتبة المعارف، بيروت. طبع ١٩٤٤ م
- بذل المجهود: حضرات علامه خليل أحمد سهار رپوري رحمته (متولى ١٣٣٦ هـ) مطبع ندوة العلماء لکنہو، ١٣٩٣ هـ مطابق ١٩٤٣ م
- بيان القرائن: حكيم الأمت حضرات مولانا اشرف على صاحب تهانوى نور الله مرقد لا (متولى ١٣٦٢ هـ) شيخ غلام على ايند سنو لاہور
- تاريخ المدينة المنورة \ ابو زيد عرب بن شه البصري (٢٦٣ هجرى)
- تاريخ الطبري ابو جعفر محمد بن جرير الطبري \ مؤسسة الرسالة
- تاريخ الخميس في احوال أنفس نفيس: شيخ حسون بن محمد بن الحسن الديار بكري المالكي رحمته (متولى ٩١٦ هـ) مؤسسة شعبان بيروت،

- تاريخ دعوت وعزيت مولانا ابوالحسن علي ندوي رحمته مجلس نشریات اسلام كراچی
 تالیفات رشیدیه مولانا رشید احمد گنگوہی رحمته إدارة اسلامیات لاہور،
 تحفہ اثناء عشریہ اشاء عبدالعزیز دہلوی رحمته سہیل اکیڈمی لاہور،
 تفسیر کوثر (مفاتیح الغیب): إمام أبو عبد الله فخر الدین محمد بن عمر الحسین رازی رحمته (متوفی ۵۶۰ھ)،
 مکتب الاعلام الاسلامی ایران،
 تفسیر ابن کثیر: حافظ أبو القداء عباد الدین إسماعیل بن عربی بن کثیر دمشقی رحمته (متوفی ۷۴۳ھ)
 دار الفکر بیروت،
 تعلیقات علی لامع الدراری شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمته المتوفی ۱۳۰۶ھ جری الموافق ۱۹۸۶م
 مکتبة إمدادیة مكة المكرمة۔
 التعلیق الصبیح: حضرت مولانا محمد ادریس صاحب کاندھلوی رحمته متوفی ۱۳۹۳ھ مکتبة عثمانیة لاہور۔
 تعلیق تہذیب الریاسة وترتیب السیاسة ابراہیم یوسف مصطفی عجو رحمته
 تقریب التہذیب: حافظ ابن حجر عسقلانی رحمته (متوفی ۸۵۲ھ) دار الرشید حلب ۱۲۰۲ھ
 تہذیب الکمال: حافظ جمال الدین أبو الحجاج یوسف بن عبد الرحمن مزنی رحمته (متوفی ۷۳۳ھ)، مؤسسة الرسالة
 جامع الأصول مبارک بن احمد بن الاثیر الجزری رحمته دار الفکر
 الجامع لأحكام القرآن: (تفسیر قرطبی) إمام أبو عبد الله محمد بن أحمد الأنصاری القرطبی رحمته (متوفی ۶۷۱ھ)
 دار الفکر بیروت،
 الجرح والتعديل أبو عبد الرحمن بن ابن حاتم رازی رحمته دار الفکر
 حلیۃ الأولیاء: حافظ أبو نعیم أحمد بن عبد الله بن أحمد أصبهانی رحمته (متوفی ۵۳۳ھ) دار الفکر بیروت
 الحاشیة علی صحیح البخاری أحمد علی سہارنپوری رحمته قدیمی کتب خانہ
 حاشیة السندي علی البخاری مطبوعہ مع صحیح بخاری: إمام أبو الحسن نور الدین محمد بن عبد الهادی
 سندھی رحمته (متوفی ۱۱۳۸ھ)، قدیمی کتب خانہ کراچی،
 درالمختار للعلامة علامہ الدین محمد بن علی بن محمد الحسکفی رحمته المتوفی ۱۰۸۸ھ مکتبة رشیدیة کوئٹہ،
 در المنثور فی التفسیر بالمأثور للحاتم جلال الدین عبد الرحمن السیوطی رحمته المتوفی ۱۱۱۱ھ مؤسسة الرسالة
 دلائل النبوة: حافظ أبو نعیم أحمد بن عبد الله بن أحمد أصبهانی رحمته (متوفی ۵۳۰ھ)، دار النفايس،
 دلائل النبوة: حافظ أبو بکر أحمد بن الحسن بن علی البیہقی رحمته (متوفی ۵۵۸ھ)، مکتبه أثریہ لاہور،
 رحباء بیئتهم مولانا محمد دافع صاب مکہ یکس لاہور
 الروض الألف: إمام أبو القاسم عبد الرحمن بن عبد الله السہیل رحمته (متوفی ۵۸۱ھ) مکتبه فاروقیہ ملتان ۱۳۶۷ھ،
 روض المعانی فی تفسیر القرآن العظیم والسبع المثانی: أبو الفضل شہاب الدین سید محمود آلوسی بغدادی رحمته
 (متوفی ۱۲۷۰ھ) مکتبه إمدادیة ملتان،
 الرياض النضرية أبو جعفر أحمد محب الظہری دار التالیف مصر (۱۹۵۳ عیسوی)

زاد البعاد من هدی غیر الانام: حافظ شمس الدین ابو عبد الله محمد بن ابی بکر المعروف بربیع القیم رحمہ اللہ متوفی ۷۵۱ھ مؤسسه الرسالہ.

زهر النبی: (مع سنن النسائی) حافظ جلال الدین عبد الرحمن سیوطی رحمہ اللہ متوفی ۹۱۱ھ قدیمی کتب خانہ کراچی.

سنن ترمذی: امام ابو عیسیٰ محمد بن عیسیٰ بن سورۃ ترمذی رحمہ اللہ

سنن ابی داؤد: امام ابو داؤد سلیمان بن الأشعث السجستانی رحمہ اللہ (متوفی ۲۴۵ھ) ایچ ایم سعید کمپنی کراچی دار احیاء السنۃ النبویہ،

سنن ابن ماجہ: امام ابو عبد الله محمد بن یزید بن ماجہ رحمہ اللہ (متوفی ۲۴۳ھ). قدیمی کتب خانہ کراچی دار الکتب المصری قاهرہ

السنن الصغری للنسائی: امام ابو عبد الرحمن أحمد بن شعیب النسائی رحمہ اللہ (۲۴۰ھ) قدیمی کتب خانہ کراچی،

سنن دارقطنی: حافظ ابو الحسن علی بن عبد دارقطنی رحمہ اللہ (متوفی ۳۸۵ھ) دار نشر الکتب الاسلامیہ لاہور،

سنن کبری للبیہقی: امام حافظ ابو بکر أحمد بن الحسن بن علی البیہقی رحمہ اللہ (متوفی ۴۵۸ھ) نشر السنۃ ملتان،

سیرت النبی صلی اللہ علیہ وسلم: علامہ شبلی نعمانی رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۳۲ھ) مولانا سید سلیمان ندوی (متوفی ۱۹۵۳ء) دار الإشاعت کراچی،

سیرۃ الصغری: حضرت مولانا محمدراد ریس کاندھلوی رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۹۳ھ مطابق ۱۹۷۳ء) مکتبہ عثمانیہ لاہور،

سیرۃ ابن ہشام: امام ابو محمد عبد الباق بن ہشام المغازی البصری رحمہ اللہ (متوفی ۲۴۱ھ) مکتبہ عثمانیہ لاہور

سیرۃ حلبیۃ انسان العیون فی سیرۃ المؤمن البأمن: علامہ علی بن برہان الدین الحلبی رحمہ اللہ (متوفی ۴۰۳ھ) المکتبۃ الإسلامیہ بیروت،

سیرۃ اعلام النہلام: حافظ ابو عبد الله شمس الدین محمد بن أحمد بن عثمان ذہبی رحمہ اللہ (متوفی ۷۴۸ھ) مؤسسۃ الرسالۃ،

السیرۃ النبویۃ والآثار المحمدیۃ: احمد زینی دحلان المکتبۃ الإسلامیۃ بیروت ولبنان.

شرح السنۃ حدی السنۃ حسین بن مسرود البغوی (۵۱۶ھ)

شرح نہج البلاغۃ: عبد الحمید بن حبیب اللہ ابن ابی الحدید بیروت دار اثرنہ دلس.

شرح نہج البلاغۃ میشم بن علی بن میشم البحرانی (۶۷۹ھ) انتشارات، قم ایران.

شرح معانی الآثار: امام ابو جعفر احمد بن محمد بن سلامۃ بن سلہ طحاوی رحمہ اللہ (متوفی ۳۲۱ھ) میر محمد آرام

باغ کراچی، امیر محمد آرام باغ کراچی،

شرح طیبی: امام شرف الدین حسین بن محمد بن عبد الله الطیبی رحمہ اللہ (متوفی ۷۳۳ھ) رادارۃ القرآن کراچی.

الکواکب الدراری: (شرح الکرمات): علامہ شمس الدین محمد بن یوسف بن علی الکرماتی رحمہ اللہ (متوفی ۷۸۶ھ) دار احیاء التراث العربی،

شرح دیوان حسان بن ثابت رضی اللہ عنہ: عبد الرحمن البرقوقي امیر محمد کتب خانہ

شمائل ترمذی: محمد بن عیسیٰ الترمذی ایم ایم سعید کمپنی

شعبیت کا اصلی روپ: غلام محمد غلام محمد حیدر آباد سندھ

شرح مسلم امام ابوہریرہؓ بن شرف النوویؒ (متوفی ۷۶۲ھ) قدیمی کتب خانہ کراچی،
 صحیح بخاری شریف: امام ابو عبد اللہ محمد بن اسماعیل البخاریؒ (متوفی ۲۵۶ھ) قدیمی کتب خانہ کراچی،
 صحیح مسلم امام ابو الحسن مسلم بن الحجاج القشیریؒ (متوفی ۲۶۱ھ) قدیمی کتب خانہ کراچی،
 طبقات الکبریٰ: امام ابو عبد اللہ محمد بن سعدؒ (متوفی ۲۴۳ھ) دار صادر بیروت،
 عقربۃ الإسلام فی اصول الحكم (اکثر منیر عجلائی ادا رنفا نیس بیروت
 عبد القاری شرح صحیح البخاری: امام ہدیر الدین ابو محمد محمود بن احمد العینیؒ (متوفی ۸۵۵ھ) دار
 الطباعۃ النوریۃ،

عورت کی حکمرانی: مولانا یوسف لدھیانویؒ (مکتبہ بینات کراچی
 عین الہدایہ: مولانا امیر علیؒ مؤرخ محمد کتب خانہ کراچی۔
 غنیۃ المستمل: الشیخ ابراہیم بن منصور فرغانی (۵۹۲ھ) مکتبہ قاحدیہ کوئٹہ
 فتح الباری شرح صحیح البخاری: احمد بن علی المعروف بابن حجر عسقلانیؒ (متوفی ۸۵۴ھ)
 دار الفکر بیروت،

فتاویٰ قاضی خان احسن بن منصور فرغانی (۵۹۲ھ) مکتبہ قاحدیہ کوئٹہ
 فیض الباری: امام العصر علامہ انور شاہ کشمیریؒ (متوفی ۱۳۵۲ھ) ربانی پک دیو دہلی،
 موطا مالک بن انس المتوفی ۱۷۹ھ دار احیاء التراث العربی
 مسند احمد: امام احمد بن حنبلؒ (متوفی ۲۴۱ھ)
 المصنف لعبد الرزاق: امام عبد الرزاق بن ہمام بن نافع الصنعانیؒ (متوفی ۲۴۱ھ) مجلس علمی،
 مصنف ابن ابی شیبہ للحافظ عبد اللہ بن محمد بن ابی شیبہ المعروف بابن ابی شیبہؒ المتوفی ۲۴۰ھ
 الدار السلفیۃ بمبئی الهند الطبعة الثانية ۱۳۹۹ھ، ۱۹۷۹ء،

المجموع شرح المہذب: محی الدین بن شرف النوویؒ (۷۶۲ھ) شرکتہ علماء الازھر
 مشکاة المصابیح: محمد بن عبد اللہ الخطیب التبریزی (۷۳۷ھ) دار الفکر بیروت۔
 مرآۃ الجنان: عبد اللہ بن اسد بن سلیمان (۷۵۸ھ) مؤسسة الأعلیٰ للطبوعات بیروت،
 المرتضیٰ: مولانا ابو الحسن علی ندویؒ مجلس نشریات اسلام کراچی
 مجمع بحار الأنوار فی غرائب التذکر و لطائف الأخبار: محدث محمد طاہر پتقی (متوفی ۹۸۶ھ) دائرة المعارف
 العشائیہ حیدرآباد ۱۳۹۵ھ

مقدمۃ کتاب مولانا الیاسؒ او ان کی دینی دعوت: مولانا سید سلیمان ندوی (۱۹۳۹ء) عیسوی مجلس نشریات
 اسلام کراچی

المعجم الوسیط: دکتور ابراہیم انیس: دکتور عبد الحلیم منتصر عطیۃ الصوالحی: محمد خلف اللہ احمد
 مجمع اللغة العربیۃ دمشق،

معجم البلدان: علامہ ابو عبد اللہ یاقوت حمویؒ (متوفی ۷۲۶ھ) دار احیاء التراث العربی بیروت،

التنجد الرئيس بن نقولا معارف ايران،

مختار الصحاح: إمام محمد بن أبي بكر بن عبد القادر الرازي (متوفى ٥٦٦هـ)، نه روستو، دارالمعارف مصر،
ميزان الاعتدال في نقد الرجال: حافظ شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان، ذهبي (متوفى ٥٣٨هـ)، دار إحياء الكتب العربية مصر، ١٣٨٢هـ،

المنتقى لابن جارود،

مجمع الروايات ومنهج الفوائد: إمام نور الدين علي بن أبي بكر الهيثمي (متوفى ٨٠٤هـ)،

مرواة المفتاح شرح مشكوة المصابيح: علامه نور الدين علي بن سلطان القاري (متوفى ١٠١٣هـ)، مكتبته
امداديه ملتان،

معالم السنن للإمام أبي سليمان أحمد بن محمد الخطابي (متوفى ٣٨٨هـ) مطبعة أنصار السنة المحمدية
١٣٦٤هـ ١٩٣٨م،

الاستدراك على الصحيحين: حافظ أبو عبد الله محمد بن عبد الله حاكم نيشاپوري (متوفى ٣٠٥هـ)،
دار الفكر بيروت،

مقدمة ابن الصلاح (علوم الحديث) لحافظ تقي الدين أبو عمرو عثمان بن عبد الرحمن المعروف بإبراهيم الصلاح (متوفى ٦١٣هـ)، دار الكتب العلمية بيروت،

معارف القرآن مولانا مفتي محمد شفيع (متوفى ١٣٤٨هـ) إدارة المعارف كراچی

المقتد على المهندس مولانا خليل أحمد سهارپوري (متوفى ١٣٤٨هـ) إدارة اسلامیات لاهور

منهاج السنة أحمد بن عبد الحليم (ابن تيمية (متوفى ٧٢٨هـ)

الأمانة العظمى عند أهل السنة أحمد الله بن عمر سليمان دميحي دار الطيب الرياض ١٣٠٤هـ.

النهاية في غريب الحديث والأثر: علامه مجد الدين أبو السعادات المبارك بن محمد بن الأثير (متوفى ٦٠٦هـ)، دار إحياء التراث العربي بيروت،

تنزيه النظر في توضيح دحية الفكر لحافظ ابن حجر العسقلاني (متوفى ٨٥٢هـ) الرحيم أكيد می

النكت على كتاب ابن الصلاح: حافظ ابن حجر عسقلاني (متوفى ٨٥٢هـ).

كشف الأسماء على أصول فخر الإسلام برودي أحمد العزيز بخاري أصدر پبلشرز كراچی.

الكشاف أحمد بن عمر الرمضاني (٣٣٨هـ) دار الكتب العربي بيروت

الكافي الشاف في تخریج احادیث الكشاف لحافظ ابن حجر عسقلاني دار الكتب العربي بيروت

الكامل أعلی بن محمد بن الاثير ٦١٣هـ دار الكتب العربي بيروت

كنز العمال في سنن الاقوال والأفعال: علامه علاء الدين علي متقي بن حسام الدين هندي برهان پوري (متوفى ١٢٠٤هـ)، مكتبة التراث الإسلامي حلب،

الهادية للعلامة برهان الدين أبو الحسن علي بن أبي بكر البرقيني (متوفى ٥٩٦هـ) كتب عاتنه رشيد دهل
إدارة القرآن كراتشي